૧૯૬૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] પોળ,
માંડવીની પોળ : અમદાવાદ.

કિંમત ૧૫ રૂપિયા

સં. ૨૦૧૬ ઈ. સ. ૧૯૬૦
[illegible] ૪૨

મુદ્રક :
[illegible]
[illegible]
[illegible], અમદાવાદ

પાલીતાણા-શ્રીયશોવિજય જૈન ગુરુકુળ સંસ્થાપક
પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રીચારિત્રવિજયજી (કચ્છી)

જન્મ સં ૧૯	દીક્ષા સં ૧૯	સ્વ સં ૧૯૭૪
આસો વદિ ૧૪	માગશર સુદિ ૧	આસો વદિ ૧૪
પત્રી (કચ્છ)	જામનગર (સૌરાષ્ટ્ર)	ભંગિયા (કચ્છ)

હવે પછી * હવે પછી

જૈન આગમો તથા અમારા વિવિધ સાહિત્યનો દરિયો છે તેમા ઇતિહાસના અમૂલ્ય રત્નો પથરાયેલા છે સૌ કોઈ એ ગ્રન્થોને બહાર લાવવા ચાહે છે અમે જૈન પ પરાનો ઇતિહાસ ભા ૧ ના હવે પછી ના લખાણમા જણાવ્યુ હતુ કે પૌરસ્ત્ય અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો જૈન સાહિત્યને પ્રકાશિત કરવા અવારનવાર માગણી કરે છે આથી અમે ઇતિહાસ જગતમા ઉપયોગી એવા પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા૦ ૧–૨ પ્રકાશિત કરાવ્યા હતા અને સળગ ઇતિહાસ રજૂ કરવા જૈન પરપરાનો ઇતિહાસ તૈયાર કરવા માર્યુ હતુ, જેમા ૨૫૦૦ વષના જૈનાચાર્યો, જૈન મુનિવરો, સાધ્વીજીઓ, રાજા, રાણીઓ, શેઠ, શેઠાણી, વિદ્વાનો, દાનવીરો, વિવિધ ગચ્છો સાહિત્યનિર્માણ, રચનાકાળ, લેખન કાળ, તીર્થો અને વિવધ ઘટનાઓ વગેરે દાખલ કરવા. આ ભાવનાથી ઉક્ત ઇતિહાસ માટે અમે નીચે મુજબ ધારણા રાખી હતી.

ભા૦ ૧–નિર્ગ્રંથગચ્છ અકબ્બલ વનવાસીગચ્છ (ચૈત્યવાસીયુગ) વીર નિર્વાણ સ૦ ૧ થી વિ૦ સ૦ ૧૦ ૦ સુધીનો ઇતિહાસ, દિગબર આચાર્ય પટ્ટાવલી.

ભા ૨–વડગચ્છ, વિ૦ સ૦ ૧ ૦૦ થી વિ૦ સ૦ ૧૨૫૦ નો ઇતિહાસ જેમા વડગચ્છ માનદેવગચ્છ, રાજગચ્છ ધર્મઘોષ ગચ્છ પુણતલગચ્છ, રુદ્રપલ્લીયગચ્છ ખરતરગચ્છ, પૂનમિયા ગચ્છ અચલગચ્છ આગમિકગચ્છ ચતુર્દશીગચ્છ કચ્છોલી ગચ્છ વાદિદેવસૂરિગચ્છ નાગોરીગચ્છ આસસવગચ્છ પાય ચદગચ્છ વગેરેની પટ્ટાવલીઓ.

ભા૦ ૩–તપાગચ્છ સ૦ ૧૨૫૦ થી ૧૬૦૦ સુધીનો ઇતિહાસ, તપા ગચ્છના પેટાગચ્છો, કડવામત, લોકામત, નાગપુરીય લોકામત,

સ્થાનકમાર્ગ તેરાપંથી વગેરેની પટ્ટાવલીઓ વિવિધ વંશાવલીઓ.

ભા ૪—હીરયુગ સં ૧૬ થી ૨૦ સુધીનો ઇતિહાસ.

ભા ૫—ભા ૧ થી ૪ ની મોટી ઇન્ડેક્સ (Index) અકારાદિ નામાવલી.

ભા ૬—ભા ૧ થી ૪ના વંશવૃક્ષો.

ભા ૭—પ્રસ્તાવના, વિશેષ સમજૂતી વગેરે, નવા પ્રકાશનમાં જરૂરી પ્રશ્નોત્તરી વગેરે.

પહેલો ભાગ સં ૨૦૦૯ના કાર્તિક સુદિ ૧૫, તા ૧-૧૧-૧૯૫૨માં પ્રકાશિત થયો. આથી સૌ કોઈએ માગણી કરી કે આ ગ્રંથ જલદી તૈયાર થવો જોઈએ.

અમારી ભાવના હતી કે ભાગ બીજો તરત પ્રકાશિત થાય તેમ કર્યું પણ ભાવિભાવના યોગે એમાં એકાએક અંતરાય આવી પડ્યો. તે આ પ્રમાણે—

મુનિ શ્રીન્યાયવિજયજી સં ૨ ૭ના માગશર સુદિ ૪ના દિવસે હૃદયરોગથી અમદાવાદમાં કાળધર્મ પામ્યા.

મુનિ જ્ઞાનવિજયજીને સં ૨૦૧૧થી ડાયાબીટીસ (Diabetes)—મધુપ્રમેહ શરૂ થયો.

મુનિ દર્શનવિજયજીને સં ૨ ૧૫ના માગશર વદિ ૪થી લો બ્લડપ્રેશર (Low Blood-Pressure)—રક્તગતિમાંદ્યનો રોગ શરૂ થયો, જેની વધુ અસર થાય તો લકવો (Paralysis) લાગુ પડે.

આ કપરા સંયોગોમાં ગ્રંથ તૈયાર થાય એ વિચિત્ર સવાલ હતો.

પરંતુ ગુરુદેવની કૃપાથી સહકારી નિમિત્તો આવી મળ્યા, તે આ પ્રમાણે—

અમે બન્ને તો એકબીજાના પૂરક થયા. એ બે જ્યારે જેનું સ્વાસ્થ્ય સારું હોય ત્યારે તે કામ ચલાવે અને એ રીતે પણ ભાગ બીજાનું કામ ચાલી શક્યું.

૧ ડૉ૦ નાનાલાલ બાપુલાલ—તેમની વીરમગામમાં ઉપાર્જન કરેલી આયુર્વેદની ખ્યાતિ છે. તેમણે અમારા સ્વાસ્થ્યના

સુધારા માટે ઘણી કાળજી રાખી છે તેમના તરફથી અમોને બોલવા, લખવા, વાંચવાની છૂટ મનાઈ હતી, પણ સાથોસાથ તેમણે એટલી છૂટ આપી હતી કે આપની ખાસ ભાવના છે તો ધીમે ધીમે ઇતિહાસનું કામ કરતા રહો સાવધાન પણ રહેવું જરાક ખેદ દેખાય કે આરામ લેવો અને મને તરત ખબર આપવી. તેમની આ કીમતી સમ્મતિથી આ ગ્રંથના કામનો પ્રારંભ થયો.

૨ શ્રીમાન શેઠ મનુભાઈ જેશિંગભાઈ—સાધારણ રીતે મોટા શહેરોમાં જૈન સમાજમાં ધનવાન માનવોનો મોટો સમૂહ છે પણ તેના વહીવટદારોમાં કોઈ કોઈ એવા હોય છે કે જે સરસ્વતીને નહીં પણ માત્ર લક્ષ્મીને જ ઓળખતા હોય છે આથી તેમાં એ દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરવાની ભાવના જ હોતી નથી.

બીજી તરફથી જૈનસમાજમાં એવા વિવેકી જૈનો પણ છે કે જે પોતાની જાતમહેનતથી લક્ષ્મી મેળવી, તેને સપાત્રમાં વાવે છે શ્રીમાન શેઠ મનુભાઈ જેશિંગભાઈ કાલિદાસ આવા વિવેકીઓમાંના એક છે જેમણે જૈન સાહિત્યના વિવિધ ગ્રંથો પ્રકાશિત કરાવ્યા છે. તેમણે આ ઇતિહાસનો ભા. ૧ વાંચીને જણાવ્યું કે, આપ આનો ભા. ૨ જે જલદી પ્રકાશિત થાય તેમ કરો. પ્રારંભિક આર્થિક રકમ રોકવાની જરૂર પડે તો મને લાભ આપવા કૃપા કરશો. મનુભાઈની આ પ્રેરણાથી અમારા ઉત્સાહમાં ઘણો વધારો કર્યો.

૩-૪ પં૦ વિકાશવિજયગણિ, મુનિ શ્રીઅક્ષયવિજય—તેઓ તો ૨ વરના જૂના સ્નેહી મુનિવરો છે અમો જૈન સોસાયટીમાં હતા ત્યાં પણ શ્રીયુત આશારામભાઈ વગેરે સંઘ અમારી ભક્તિમાં ઉત્સુક હતો પરંતુ આગમપ્રભાકર પૂ૦ પુણ્યવિજયજી મહારાજ તથા બીજા મુનિવરો અને નગરશેઠ કુટુંબના ગુણભક્ત ભાઈઓનો આગ્રહ હતો કે અમો શહેરમાં ઉજમબાઈની ધર્મશાળામાં આવીએ તો સારું આથી અમો સં૦ ૨૦૧૫ના વૈ૦ વ૦ ૬ ના રોજ ઉજમબાઈની ધર્મશાળાએ આવ્યા. પંન્યાસજી તથા ભક્તિપ્રિય મુનિ ચન્દ્રોદયવિજયજીએ અમારી આજ સુધી સારી રીતે ભક્તિ કરી છે

હવે તેવા શુભ અનુકૂળ સંયોગો મળતાં યોગ્ય લાગતું કામ હાથ ધરાશે.

બસ, આ ગ્રંથ ભારતીય સંસ્કૃતિનું અજોડ અંગ બનો અને સૌનું કલ્યાણ હો, એ ઇચ્છાપૂર્વક અમે વિરમીએ છીએ.

લિ.

વિ. સં. ૨૦૧૧ શ્રાવણ શુદ ૧
વિ. પુષ્ય
ભારતીય દિનાંક શ્રાવણ ૨
તા. ૨૪-૭-૫૫
ઉજમફઈની જૈન ધર્મશાળા
અમદાવાદ (ગુજરાત)

મુનિ દર્શનવિજય
મુનિ જ્ઞાનવિજય
(મુનિ ન્યાયવિજય)

૫. તપસ્વી સાધ્વીજી શ્રીમંજુલાશ્રીજી સાધ્વી મધુકાન્તાશ્રીજી અને સાધ્વી મધુલતાશ્રીજીએ પણ નોંધપાત્ર ભક્તિનો લાભ લીધો છે.

ઇતિહાસ મળે છે કે પૂ. વીરગણિએ સં. ૧૧૬ માં 'પિં. નિર્યુક્તિ'ની ટીકાના નિર્માણમાં પોતાને મદદગાર મુનિવરોનાં નામ લખ્યા છે (જુઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૬)

અમો પણ માનીએ છીએ કે પૂજ્ય દાદા મૂલચંદજી મહારાજની ગાદીનો પ્રતાપ, ઉક્ત મુનિવરોની સબળ ભક્તિ, ડૉ. નાનાભાઈની આત્મભરી લાગણી અને શ્રાવકોની શુભ મનોકામનાથી અમારા સ્વાસ્થ્યમાં ઘણે અંશે ક્રમશઃ આરામ થતો આવ્યો છે અને આ ગ્રંથનું કામ સરળ બન્યું છે

૬. પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ—તે વ્યાકરણતીર્થ છે કેટલાક ગ્રંથોના સંપાદન અને લેખનથી ખ્યાતિપ્રાપ્ત છે પુરાતત્ત્વ અને ઇતિહાસના પણ ઊંડા અભ્યાસી છે તેમણે આ ગ્રંથની શુદ્ધ પ્રેસકૉપી અને પ્રૂફ સુધારવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી પોતાને માથે લીધી હતી. એકંદરે આ ગ્રંથના પ્રકાશનની અમારી સંપૂર્ણ જવાબદારી તેમણે અદા કરી છે

૭–૮ આ ઉપરાંત સાક્ષરવર્ય પં. રતિભાઈ અને પં. બાલાભાઈ (જયભિખ્ખુ)—એ બેલડી તો શરૂથી અંત સુધી ગ્રંથના સૌ કાર્યમાં સર્વ રીતે પ્રેરક રહે છે.

૯. શ્રી જયંતિલાલ ઘેલાભાઈ દલાલ—વસંત પ્રેસના વ્યવસ્થાપક-મેનેજિંગ ડીરેક્ટર છે તેમણે પ્રેરણા કરી કે "આપ આ ગ્રંથને આપની કલમથી જ સમગ્ર પૂરો કરી જગતને આપો. આ કામ બીજા પૂરું કરે એ અશક્ય છે યદિ આપ આ ગ્રંથ વસંત પ્રેસમાં છપાવવા ધારો છો તો હું આપને એ બાંહેધરી આપું છું કે આને છાપતાં છેલ્લા ઓર્ડર પ્રૂફમાં આપ જે સુધારાવધારો દાખલ કરશો તેને અમે સહર્ષ સ્વીકારી કરીને છાપીશું." ખરેખર,

તેમના કર્મચારીઓ, કારીગરોએ આ નીતિનું બરાબર પાલન કરી ૭ મહિનામા પૂરો ગ્રથ છાપ્યો છે. કામ સફાઇદાર કર્યું છે ફરમાઓ પ્રેસમા છપાયા ત્યાં સુધી તેમા યોગ્ય સુધારા-વધારા કર્યા છે પરન્તુ પ્રેસના ફરમા છપાયા બાદ તેમા વધારવા યોગ્ય જે જે સાહિત્ય મળ્યું તેને અમે "આટલું વધારશો" આવા સકેતથી આ ગ્રથમાં પુરવણી રૂપે દાખલ કરેલું છે.

વાચકોને સાદર સૂચના છે કે તે તે સ્થાને તે તે ફકરાઓ જોઈને વાંચે.

૧૦-૧૧ શ્રીમાન્ ચાલાભાઈ પીપરલાલ બજવાવાળા શ્રીમાન અમૃતલાલ બાબુભાઈ પરીખ—તેઓની વારવાર પ્રેરણાનું જ આ પરિણામ છે કે આ ગ્રથ પ્રકાશિત થાય છે ટૂકામા તે બન્ને તો આ ગ્રથના પ્રકાશનના સર્વ રીતે સૂત્રધાર છે

એકદરે દેવગુરુની કૃપાથી તથા ઉપરના સહકારીઓની શુભ કાળજીથી આ ગ્રથનું કામ સરલ બન્યું છે

આ ગ્રથમાં પહેલા ભાગની જેમ અકારાદિ નામાવલિ (ઇંડેક્સ) આપી નથી, ભાવના છે કે ચારે ભાગોની અકારાદિ નામાવલિ (ઇંડેક્સ) ભાગ ૫ મા આપવી.

આ ગ્રથનું પ્રકાશન કદાચ વિલબે થાત કિન્તુ શેઠ મનુભાઈ જેશિંગભાઈએ આર્થિક મદદ આપી જલદી પ્રકાશિત કરવા આગ્રહ કર્યો તેથી આનું પ્રકાશન સમયસર થયું તેનો અમને હર્ષ છે.

પન્યાસપ્રવર મગલવિજયજી ગણિવર ઇતિહાસપ્રેમી મુનિવર છે. તેમણે આ ભાગની નકલો ખરીદી પ્રકાશકને વધુ ઉત્સાહી કર્યા છે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે

દેવગુરુની કૃપાથી શુભ સહકારી નિમિત્તો આવી મળતા આ બીજો ભાગ પ્રકાશિત થાય છે

હવે તેવા શુભ અનુકૂળ સંયોગો મળતાં બીજા ભાગનું કામ હાથ ધરાશે.

બસ, આ ગ્રંથ શાસ્ત્રીય સંસ્કૃતિનું અમોઘ અંગ બનો અને સૌનું કલ્યાણ હો, એ ઇચ્છાપૂર્વક અમે વિરમીએ છીએ.

લિ.

મુનિ આનંદવિજય

મુનિ જ્ઞાનવિજય

(મુનિ ન્યાયવિજય)

વિ. સં. ૨૦૧૧ અષાઢ શુદ ૧
મંગળ પુષ્ય
શાસ્ત્રીય ક્રિયા ભાગ ૨
તા. ૨૪-૬-૫૫
ઉજમફઈની જૈન ધર્મશાળા
અમદાવાદ (ગુજરાત)

સ્વ. શેઠાણી શ્રી ચીજકોરબાઈ

સ્વ. સં. ૧૯૯૦ના બીજા વૈશાખ સુદિ ૩ તા. ૧૧-૫-૩૪

જેમના પુણ્યસ્મરણાર્થે તેમના પુત્રરત્ન શ્રી. મનુભાઈ જેશિંગભાઈએ
આ ગ્રંથ છપાવવામાં સહાય કરી છે

[ધ ૨ ૧૯]

સ્વ૦ શેઠ શ્રી જેશિંગભાઈ કાળિદાસ શેલડાવાળા

જન્મ સં. ૧૯૨૯ ચૈત્ર વદિ ૮ તા. ૨-૪-૧૮૭૩ — સ્વ. સં. ૧ આસો વદિ ૩ તા. ૧૪ ૧ -૫૪

જેમના પુણ્યસ્મરણાર્થે તેમના પુત્રરત્ન શ્રી. મનુભાઈ જેશિંગભાઈએ આ ગ્રંથ છપાવવામાં સહાય કરી છે

[પ્ર. ૨ ૧૪]

જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ

[ભાગ બીજો]

વિષય—અનુક્રમણિકા

જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ

ભાગ બીજો

—॥ वन्दे वीरं श्रीचारित्रम् ॥—

જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ

[ભાગ બીજો]

પ્રકરણ પાંત્રીશમું

•

આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિ

" आसीच्चन्द्रकुलोद्भूतो विख्यातो जगतीतले ।
अक्ष्माराधितोऽप्युच्चैर्यः क्षमाराधितः सदा ॥ ६ ॥
धर्मोऽथ मूर्तिमानेष सौम्यमूर्तिः शशाङ्कवत् ।
वर्जितश्चाशुभैर्मार्गैः राग-द्वेष-महारिभिः ॥ ७ ॥
मुनिभिर्बहुगुणैर्नित्यं प्रशान्तैः श्रुतशालिभिः ।
प्रद्युम्न-मानदेवादिसूरिभिः प्रविराजितः ॥ ८ ॥
प्रभूतस्य महीपीठे बृहद्गच्छस्य मण्डनम् ।
श्रीमान् विहारुकप्रष्ठः सूरिरुद्योतनाभिधः ॥ ९ ॥ "

(—સં. ૧૧૨૯ માં નેમિચન્દ્રસૂરિરચિત 'ઉત્તરાધ્યયન-વૃત્તિ' પ્રશસ્તિ)

" परिवाडीए जाओ चंदकुले वडगच्छम्मि ॥ १ ॥
सिरिउज्जोयणसूरी उत्तमगुणरयणभूसियसरीरो ।
पेहारस्समुणिसत्ताण गयणयलपुण्णिमाचंदो ॥ २ ॥
सोमत्तणेण सोमं समं खमाए य जो जमिमिस्सवइ ।
थिरयाए मेरुगिरिं गंभीरत्तेण मयरनिहिं ॥ ३ ॥
तम्मि य गच्छे आसी सिरिपज्जुन्नाभिहाणसूरि त्ति ।
सिरिमाणदेवसूरी सुपसिद्धो देवसूरी य ॥ ४ ॥ "

(—સં. ૧૧૩૯ માં નેમિચન્દ્રસૂરિરચિત મહાવીરચરિત પ્રશસ્તિ)

આ વિમલચંદ્રસૂરિની પાટે આ ઉદ્યોતનસૂરિ થયા, જે વડ ગચ્છના પ્રધાન આચાર્ય હતા.

ઇતિહાસનો સાધારણ અભ્યાસી પણ એ ચોક્કસ રીતે માને છે કે ભગવાન મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી શરૂઆતથી ગણધરવંશ, વાચકવંશ, યુગપ્રધાનવંશ તથા ઉપકેશવંશમાં; વિક્રમની બીજી સદીથી ગણધરવંશના નાગેન્દ્રકુલ, ચંદ્રકુલ, નિવૃત્તિકુલ તથા વિદ્યાધરકુલમાં, વિક્રમની છઠ્ઠી સદીથી વનવાસીગચ્છ વિહારુકગચ્છ રાજગચ્છ વટેશ્વરગચ્છ ચૈત્યવાસી ગચ્છો તથા સંવેગી ગચ્છોમાં અને વિક્રમની બારમી સદીથી વ ગચ્છના વાદિદેવાચાર્યગચ્છ તપાગચ્છ અચલગચ્છ તથા ખરતરગચ્છમાં ઘણા પ્રભાવક આચાર્યો થઈ ગયા.

ચોરાશી ગચ્છો

ગચ્છવિસ્તાર—

ખાસ્તના જૈન સંઘને મર્યાદિત બની રહેવું પણ જરૂરી હતું, આથી જ પાર્શ્વનાથ અને જ મહાવીરસ્વામીની પરંપરાના શ્રમણોની મૂળ ચાર શાખા ઉપશાખા તથા મુનિસંઘો, અમુક અમુક ક્ષેત્રમાં સતત વિહાર કરતા રહેતા અને ધર્મનો પ્રચાર કર્યે જતા હતા. આથી સમય જતા આ મુનિસંઘો, તેનો પ્રદેશ, મુખ્ય નગર, મુખ્ય મુનિ—નાયક કે નોંધપાત્ર ઘટનાના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. આવી રીતે ધીમે ધીમે ૮૪ ગચ્છો બન્યા હતા.

ચૈત્યવાસીઓએ જૈન સંઘના આ એકમને ભારી ભાગદારીથી ટકાવી રાખ્યું હતું. વિક્રમની બીજી સહસ્રાબ્દીમાં નીકળેલા ગચ્છોએ આ એકમને તોડી નાખ્યું અને છેવટે વિક્રમની ૧૬મી શતાબ્દીમાં નીકળેલા સ્વચ્છંદી મતપંથોએ તો આ એકમને વિનાશના પંથે મૂકી દીધું.

જેમ જૈન શ્રમણોમાં ૮૪ ગચ્છો થયા તેમ ગૃહસ્થ જૈનોમાં પણ ગામ વગેરેના કારણે ૮૪ જ્ઞાતિઓ બની. જેમ કે—ઓસવાલ, શ્રીમાલ, પોરવાલ, પલ્લીવાલ, દીસાવાલ, ભગવાલ વગેરે પ્રાચીનકાળમાં ૮૪ જ્ઞાતિઓ જૈન હતી.

નાગેન્દ્ર, ચન્દ્ર, નિર્વૃતિ તથા વિદ્યાધરકુલોનો પરિચય અગાઉ આવી ગયો છે[૧]

(જૂઓ પ્રક૦ ૧૪ પૃ૦ ૩૦૪ થી ૩૦૬ પ્રક૦ ૧૫, પૃ૦ ૩૪૧)

તેમાં વિશેષ પરિચય નીચે મુજબ છે—

આ ચારે કુલોમાં સમકાલીન વિભિન્ન ગચ્છો મળી જવાથી આ કુલો ગચ્છ બની ગયા.

નાગેન્દ્રગચ્છ—

નાગેન્દ્રગચ્છનો પરિચય અગાઉ (પ્રક૦ ૧૪ પૃ૦ ૩૦૫)માં આવી ગયો છે આ ગચ્છમા આ. સિદ્ધસેન દિવાકરનો ગચ્છ સામેલ થયાનું મનાય છે (પ્રક૦ ૧૧ પૃ૦ ૨૬૦)

નાગેન્દ્રગચ્છનો વધુ ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે મળે છે—

પાર્શ્વિલ્લગણી—

" आसीन्नागकुले लक्ष्मणसूरिर्निरस्तगान्तमति ।
तद्गच्छे गुरुतरस्मन् नाम्नाऽस्ति भीमाद्रगणि ॥ १ ॥
शिष्येण मूलवसतौ जिनत्रयमकार्यत ।
स्वगुरुच्छे तदीयेन पार्श्विल्लगणिना वरम् ॥ २ ॥
शकसंवत् ९१ ॥ "

આ૦ લક્ષ્મણસૂરિ પરમ ખ્યાત હતા. તેમના ગચ્છમાં મોટા શીલ ભદ્રગણી થયા. તેમના શિષ્ય પ૦ પાર્શ્વિલ્લગણિએ શક સં૦ ૯૧૦

૧. આ ચાર ગચ્છો માટે જિનનગર મંદિરોમાં જુદા જુદા ઉલ્લેખો મળે છે—

(અ) ચિત્રગચ્છ પોતાને આ. ચન્દ્રપ્રભસૂરિજીની પરંપરાના બતાવે છે— श्रीमच्चन्द्रकुलाद्‌ प्रसिद्धाद्‌भूतदोषा चरितरत्नमाला । (—જિ પ્રાચિન લિપિ શિલાલેખ, લેખાંક ૧ ૮ શ્લો ૧)

(આ) ઉ૦, ચ૦ અને નાગેન્દ્રગચ્છના આચાર્યો (ચૈત્યવાસી) વિદ્યમાન હતા. (—પ્ર પ્રાચીનજૈન લેખસંગ્રહ ૫ ૧, જૈનધાતુ—પ્રતિમા ૫ ૧૧૮ ૨૩૦ ૨૮૩ ૩૨૩).

(વિ સં ૧ ૪૬)માં ભરૂચમાં ભગવાન મુનિસુવ્રતસ્વામીના શકુનિકા વિહાર નામના મોટા દેરાસરમાં ત્રણ પ્રતિમાઓની અંજનશલાકા કરાવી.

ગુજરાતના કડી ગામમાં જૈન વિદ્યાર્થી ભવનના ઘરદેરાસરમાં ભ પાર્શ્વનાથની પરિકરવાળી ધાતુપ્રતિમા છે તેની ઉપર ઉપર્યુક્ત લેખ છે. (—જૈન સત્ય૦ ૧૦ ક્રમાંક : ૧૧૧)

રાજગચ્છના આ૦ વર્ધમાનસૂરિએ સં ૧ ૫૫માં ઉપદેશ પદ ની ટીકા રચી અને પં પાર્શ્વચંદ્રગણિની પ્રેરણાથી મુનિ આમ્રદેવે એ ટીકાની પ્રતિ લખી. આ મુનિ આમ્રદેવ તે વડગચ્છના આ ઉદ્યોતનસૂરિના શિષ્ય હતા, જેઓ ઉપાધ્યાય આમ્રદેવગણિના નામથી પ્રસિદ્ધ હતા.

ઉપા આમ્રદેવે એ ટીકાની પ્રશસ્તિની પાછળ પુષ્પિકા લખેલી છે જેમાં તેમણે પં પાર્શ્વચંદ્રગણિને નમસ્કાર કરીને આ લેખનના પ્રેરક બતાવ્યા છે

૫૦ સાંબમુનિ—

નાગેંદ્રગચ્છના ૫૦ સાંબમુનિએ ચંદ્રગચ્છીય મહાકવિ જંબૂમુનિના સં ૧ ૫ લગભગમાં રચાયેલા જિનશતક ની સં૦ ૧ ૨૫માં વૃત્તિ રચી.

૧ નાગેંદ્રગચ્છ પટ્ટાવલી

૧ આ૦ વીરસૂરિ—આ આચાર્યે મહત્તપતિ અશ્વિગને સં૦ ૧ ૮ માં દીક્ષા આપી હતી.[1]

૨ આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તેઓ પરમાર ક્ષત્રિય હતા.

૩ આ૦ રામસૂરિ

૪ આ ચંદ્રસૂરિ—તેમનો ઉપદેશ અસરકારક મનાતો હતો.

---

૧. આ અશ્વિગ વિમલ એક બીજો અશ્વિગ નામે જિનભક્તનો રાજા હતો, જેણે સં ૧૩૨૧માં સેવાડી પાસે કરેલ ગામમાં ભ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં દાન કર્યું હતું (જૈન, પ્ર ૩ ૧ ૯૯ પ્ર ૩૫, ૧ .. આબોસના થાનગરા મોહલ્લાની રાજાવલી ન ૩૧)

તેમણે ઘણા મનુષ્યોને પ્રતિબોધ કર્યો હતો. તેમણે સં૦ ૧૧૭૨માં 'પચાશકચૂર્ણિ, સં૦ ૧૧૭૪મા ઈર્યાપથિકીચૂર્ણિ, ચૈત્યવંદનચૂર્ણિ, વંદનચૂર્ણિ, સં૦ ૧૧૭૯ મા પિં-વિશુદ્ધિ, સં૦ ૧૧૮ મા પક્ખીસૂત્ર વૃત્તિ (ગ્રંથાગ્ર ૨૭૦૦) વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી. આ આચાર્ય નાગેન્દ્રગચ્છના હતા અને એ જ અરસામા આ૦ શાલિભદ્રના પટ્ટધર આ૦ ચંદ્રસૂરિ નામે રાજગચ્છમા થયા, જેઓ મહાન ગ્રંથકાર હતા.

(–પ્રક૦ ૧૫, પૃ૦ ૩૪૨ પ્રક૦ ૩૨, પૃ૦ ૫ ૯ પ્ર૦ ૩૫મું)

૫ આ૦ દેવસૂરિ—તેઓ પરમ શાંત તરીકે ઓળખાતા હતા.

૬ આ૦ અભયદેવ—કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ રાજા પાસે તેમની પ્રશંસા કરી હતી.

૭ આ૦ ધનેશ્વર—તેઓ અતિકૃપાળુ અને મધુરભાષી હતા.

૮ આ૦ વિજયસિંહસૂરિ—તેઓ મોટા વિદ્વાન હતા. તેમણે સામ્યશતક સુજનભાવના તથા સં૦ ૧૨૧૫માં પાલીમાં જંબૂદ્વીપસમાસ ની વિનેયજનહિતા–વૃત્તિ રચી હતી તેમ જ કવિવર આસડની 'વિવેકમંજરી'ને શુદ્ધ કરી હતી.

તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા. ૧ આ૦ દેવેંદ્રસૂરિ અને ૨. આ વર્ધમાનસૂરિ.

આ દેવેંદ્રસૂરિ આ૦ વિજયસિંહસૂરિના ગુરુભાઈ હતા પણ તેઓ આ૦ વિજયસિંહસૂરિની પાટે આવ્યા હોય એમ જણાય છે તેમણે સં૦ ૧૨૬૪મા સોમેશ્વરપુરમા ચંદ્રપ્રભચરિત્ર ની રચના કરી છે.

૯ આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તેમણે ગલ્લકકુલના દંડનાયક આહ્લાદનને ઉપદેશ આપી, તેની પાસે પાટણના નાગેન્દ્રગચ્છીય મ૦ વાસુપૂજ્યસ્વામીના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. તેમ જ એ જ દંડનાયકની વિનતિથી સં૦ ૧૨૯૯માં પાટણમાં એ જ દેરાસર પાસેના ઉપાશ્રયમાં રહીને 'શ્રીવાસુપૂજ્યચરિત્ર (સર્ગ : ૪ ગ્રંથાગ્ર ૫૪૯૪)ની રચના કરી. દંડનાયક આહ્લાદને સંસ્કૃતમા પાર્શ્વનાથ

સ્તોત્ર (શ્લો ૧) રચ્યુ છે નાદૂકાવ્યમમિત્રપરમસ્તોત્ર (શ્લો૦ ૧૦ પ્રકણ ૩) (જૂઓ, પ્ર૦ ૪૧, નાધૂરાનલ ૨)

૧૦ આ૦ ઉદ્દયપ્રભસૂરિ

૨ નાગેન્દ્રગચ્છીય પટ્ટાવલી

૧ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ શીલગુણસૂરિ અને આ૦ દેવચન્દ્રસૂરિની પરંપરામાં થયા.

૨ આ૦ શાંતિસૂરિ—તેઓ સ ૧૧૫ લગભગમાં વિદ્યમાન હતા. તેમણે સ ભવત. વાસુપૂજ્યચરિત્ર ની રચના કરી.

૩ આ૦ આનંદસૂરિ, આ૦ અમરચન્દ્રસૂરિ—આ બને આચાર્યોએ બાળપણથી સમર્થ વાદી તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી. ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેમને વ્યાઘ્રશિશુક અને 'સિંહશિશુક' તરીકે સંબોધતો હતો. આ અમરચન્દ્રસૂરિએ સિદ્ધાંતાર્ણવ ગ્રંથની રચના કરી છે

ડૉ૦ સતીશચન્દ્ર વિદ્યાભૂષણે નોધ્યુ છે કે મહાતાર્કિક ગંગેશ ઉપાધ્યાયે પોતાના નવ્ય ન્યાયના તત્ત્વચિંતામણિ ગ્રંથમા વ્યાપ્તિના બે લક્ષણોનું નામ સિંહ-વ્યાઘ્ર આપ્યુ છે ? ઉપર્યુક્ત આચાર્યોના બિરુદના આધારે આપેલું જણાય છે

૪ આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—તેઓ કલિકાલગૌતમ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા હતા. તેમણે વત્સપ્રબોધ ગ્રંથ રચ્યો છે. તેમજ સ ૧૨૫ માં મંત્રી નીનાના વંશના મંત્રી પૃથ્વીપાલના પુત્ર અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના મહામાત્ય ધનપાલની વિનતિથી ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર ની રચના કરી છે

૫. આ૦ વિજયસેનસૂરિ—તેઓ પ્રખર વક્તા હતા. તેઓ પથાસર પાર્શ્વનાથ તીર્થના ઉપાશ્રયમા ઉપદેશ દેતા હતા. તેમની વાણી અમોઘ મનાતી હતી. ગુજરાતના મહામાત્ય વસ્તુપાલ-તેજપાલ વગેરે તેમના જ મહાનુભાવ શ્રાવકો હતા. તેમણે બંધાવેલા સમગ્ર જિનમંદિરોની પ્રતિષ્ઠા આ આચાર્યશ્રીના હાથે થઈ હતી.

તેમણે સં. ૧૨૮૭માં ‘રેવતગિરિરાસુ’ની અપભ્રંશમાં રચના કરી હતી.

તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા. ૧ આ૦ યશોદેવસૂરિ (સં૦ ૧૩૦૨નો લેખ) અને ૨. આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ જેમનું બીજું નામ ઉદયસેનસૂરિ પણ હતું (સં૦ ૧૩૦૫નો લેખ)

૬ આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ—તેઓ નાની ઉંમરના હતા ત્યારે ધોળકામાં આવેલા એક માણભટ્ટ આખ્યાનકારની અદ્ભુત આખ્યાન કહેવાની ખ્યાતિ સાંભળીને આ૦ ઉદયપ્રભને તેની આખ્યાનકલા જોવાની ઇચ્છા થઈ તેથી મહામાત્ય વસ્તુપાલે તેનું આખ્યાન ૭ મહિના સુધી ઉપાશ્રય પાસે કરાવ્યું તે સાંભળીને આચાર્યશ્રીએ તેમાંથી ઘણું માર્ગદર્શન મેળવ્યું. તેમણે સં૦ ૧૨૮૭માં ‘સંઘપતિચરિત (ગ્રં૦ ૫૨૦૦) આરંભસિદ્ધિ સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની, નેમિનાથચરિત, ષડશીતિટિપ્પણ, કર્મસ્તવટિપ્પણ અને સં૦ ૧૨૯૯માં ઉપદેશમાલા ઉપર ‘ઉપદેશકર્ણિકા’ નામે વૃત્તિ રચી છે ગિરનારતીર્થમાં પ્રશસ્તિ બનાવી છે તે પૈકી સંઘપતિચરિત અપરનામ ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય’ મહામાત્ય વસ્તુપાલે સં૦ ૧૨૯૦ના ચૈત્ર સુદિ ૧૧ના દિવસે ખંભાતમાં લખાવ્યું હતું

આ૦ મલ્લિષેણસૂરિ આ ઉદયપ્રભસૂરિનો પરિચય આપે છે કે—

“ मातर्भारति ! संनिधेहि हृदि मे येनेयमाप्तस्तुते-
निर्मातुं विवृतिं प्रसिद्ध्यति जवादारम्भसम्भावना ।
यद्वा विस्मृतमोष्ठयोः स्फुरति यत् सारस्वतं शाश्वतो
मन्त्रः श्रीउदयप्रभेति रचनारम्यो ममाहर्निशम् ॥ ४ ॥
नागेन्द्रगच्छगोविन्दवक्षोऽलङ्कारकौस्तुभाः ।
ते विश्ववन्द्या नन्द्यासुरुदयप्रभसूरयः ॥ ६ ॥ ”

૭ મલ્લિષેણસૂરિ—આ જિનભદ્રસૂરિ

આ૦ મલ્લિષેણસૂરિએ શક સં ૧૨૧૪ (સં૦ ૧૩૪૯)માં દિવાળીના દિને શનિવારે અન્યયોગવ્યવચ્છેદિકા ઉપર ‘સ્યાદ્વાદમંજરી’ નામે ટીકાગ્રંથની રચના કરી, જેમાં તેમના જ ન્યાયશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થી

ખરતરગચ્છીય આ૦ જિનપ્રભસૂરિએ સહાય કરી હતી. વળી, તેમની સજ્જનચિત્તવલ્લભ નામે પચ્ચીસ શ્લોકની એક રચના પણ ઉપલબ્ધ થાય છે.

આ૦ જિનભદ્રે સં૦ ૧૨૯૦માં મહામાત્ય વસ્તુપાલના પુત્ર જયતસિંહ જે ખંભાતનો સૂબો હતો, તેને માટે પ્રબંધાવલી ની રચના કરી હતી.

૩ નાગેન્દ્રગચ્છીય પટ્ટાવલી

૧ આ૦ હેમપ્રભસૂરિ

૨. આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ

૩ આ૦ સોમપ્રભસૂરિ

૪ આ૦ વિબુધપ્રભસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૩૩૪માં સાત સર્ગાત્મક શાલિભદ્રચરિત્ત ની રચના કરી, એનું આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સંશોધન કર્યું અને એને પં૦ પ્રભાચંદ્રગણિએ લખ્યું હતું.

૫ આ૦ પદ્મચંદ્રસૂરિ—તેઓ આચાર્ય થયા તે પહેલાં પં૦ પ્રભાચંદ્રગણિ નામે ઓળખાતા હતા, ત્યારે મુનિ ધર્મકુમારે સં૦ ૧૩૩૪માં રચેલા શાલિભદ્રચરિત્ત ની પ્રતિ તેમણે લખી હતી. તેમનું બીજું નામ આ૦ પ્રભાનંદ પણ મળે છે. સમરા શાહ ઓસવાલે સં૦ ૧૩૭૧માં શત્રુંજય મહાતીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો ત્યારે તેઓ ત્યાં વિદ્યમાન હતા.

૬ આ૦ રત્નાકરસૂરિ.

૭ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ

૮ આ૦ સિંહદત્તસૂરિ—શેઠ વીરપાલ શ્રીમાળીના પુત્ર નરસિંહ, તેમના પુત્ર મેલિગે સં૦ ૧૪૫૫ના પોષ વદિ ૧ ને સોમવારે પાટણમાં પાર્શ્વનાથચરિત્ત લખાવી આ આચાર્યને વહોરાવ્યું હતું. મેલિગની પત્ની મેઘાદેવીએ કલ્પસૂત્ર ની પ્રતિ લખાવી હતી. (જુઓ, જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૪૪)

આ૦ વિદ્યાસાગરસૂરિ—સં૦ ૧૩૭૧માં થયા.

આ૦ ગુણસાગરસૂરિ—સં૦ ૧૫૨૨ માં વિદ્યમાન હતા. તેમની પાટે આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિ સં૦ ૧૫૧૨ મા આવ્યા હતા.

રાજગચ્છ પટ્ટાવલી આ નાગેન્દ્રગચ્છની પચાસરમા પાંચ ગાદી અને હોહાઉત્રાની પાચથી વધુ ગાદી બતાવી છે, તેમજ આ૦ જીવદેવસૂરિના વાયડગચ્છને નાગેન્દ્રગચ્છમા દાખલ કર્યો છે

(-વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલીસંગ્રહ, પૃ૦ ૬૧)

નાગેન્દ્રજ્ઞાતિ—

ઇતિહાસના પરિશીલનથી જણાય છે કે જૈનોએ પ્રસંગે પ્રસંગે જૈનધર્મમાં માનનારાઓની એકેક સમિતિ બનાવી હતી, જેણે સમય જતાં જ્ઞાતિનું રૂપ લીધું. આ રીતે ઓસવાલ, પોરવાલ, શ્રીમાલ, નાગવંશ, નાગેન્દ્રકુલ, સાવયકુલ, હુંબડ વગેરે પ્રાચીન જૈન જ્ઞાતિઓ બની. ઓસવાલ અને પોરવાલોનો પરિચય પહેલા (પ્રક૦ ૧ પૃ૦ ૧૯ થી ૨૧) આવી ગયો છે

નાગવંશની ઉત્પત્તિ પહેલાં (પ્રક૦ ૮, પૃ૦ ૧૮૪મા) બતાવી છે કે આર્ય નંદિલના ઉપદેશથી વિક્રમની બીજી સદીમાં નાગવંશ બન્યો. વળી, બીજી વાત એ પણ છે કે આ૦ નાગેન્દ્રસૂરિથી વીર નિ૦ સં૦ ૬૦૬ માં નાગેન્દ્રગચ્છ બન્યો. તેના ઉપાસકો પણ પોતાને નાગેન્દ્રજ્ઞાતિના બતાવતા હતા. નાગેન્દ્રજ્ઞાતિનો પ્રતિમાલેખ આ પ્રકારે મળે છે—

સં૦ ૧૪૯૨ના ચૈત્ર વદિ ૧ રોશી વિજ્યાનંદની પરંપરામાં અનુક્રમે હેમ અને સોમચંદ થયા. તેઓ નાગેન્દ્રજ્ઞાતિના શ્રાવકો હતા. (-આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિ લેખસંગ્રહ ભા. ૧, લેખાંક ૬)

જૈનો ઉપર આફત આવતા જૈનો હિજરત કરી, પૂર્વ ભારત છોડીને રાજપૂતાનામા આવીને વસ્યા અને જેઓ ત્યા રહ્યા તેઓ શૈવધર્મી બની ગયા. રાજપૂતાનામાં આવેલા જૈનો શ્વેતાંબર કે દિગંબરમા ભળી ગયા. આથી એ પણ તારવી શકાય છે કે વીર નિ૦ સં૦ ૬૦૬ માં નાગેન્દ્રગચ્છ બન્યા પછી દિગંબરમત નીકળ્યો.

સાવક—જિનાગમરત્નાકર પૂ. દેવર્દ્ધિગણિની ગુરુપરંપરામાં આર્ય હસ્તિસૂરિની પાટે આર્ય ધર્મ થયા તે સાવક—શ્રાવક ગોત્રના હતા. (પ્રક. ૧૩ પૃ. ૨૯૪)

સરાક—ભ. પાર્શ્વનાથના શાસનકાળના શ્રાવકોની પરંપરામાં સાવક જ્ઞાતિ હતી. ભ. પાર્શ્વનાથના શાસનના મુનિઓ વસ્ત્રધારી હતા. જે શ્રાવકો હિજરત થયા પછી ત્યાં જ ટકી રહ્યા તે આજ સુધી સરાક તરીકે ઓળખાય છે.

હુંબડ—આ. જિનદત્તસૂરિ હુંબડ હતા. અંચલગચ્છના આ. જયસિંહસૂરિ પણ એ જ જ્ઞાતિના હતા.

હુંબડો પ્રાચીન જૈન હતા. તેઓ પૂર્વ ભારતમાંથી હિજરત કરી રાજપૂતાનામાં આવ્યા અને હવે તેઓ મોટે ભાગે શ્વેતાંબર—વડગચ્છ અને દિગંબર—મૂલસંઘના ભટ્ટારકોની ગાદીને માને છે. વડગચ્છ અને હુંબડમાં શબ્દસામ્ય જણાય છે એટલે બનવાજોગ છે કે તે વડગચ્છ નીકળ્યા પછીના શ્રાવકો હોય.

જયપુર પાટમાં શેઠ ગુલાબચંદજી ઢઢ્ઢાના ભ. પદ્મપ્રભસ્વામીના દેરાસરમાં એક ચતુર્વિંશતિપટ્ટ બિરાજમાન છે. તેમાં લેખ છે કે ગિરિપુર(ડુંગરપુર)ના હુંબડજ્ઞાતિના ક. પૂનાની પરંપરાના શિવાએ પટ ભરાવ્યો અને વૃદ્ધ તપાગચ્છના આ. રત્નસિંહસૂરિના હાથે સં. ૧૫૧૬ ના અષાઢ સુદિ ૩ ને રવિવારે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. એટલે હુંબડો વાસ્તવમાં શ્વેતાંબર વડગચ્છ અને તપાગચ્છના શ્રાવકો હતા.

કિશનગઢના શેઠ ભણુકાનો વરાજ શેઠ ધનરાજ વગેરે પૂર્ણિમાગચ્છના ઉપાસક હતા. (—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૯)

ઠાકોર (ઠ૦)—સામાન્ય રીતે ઓસવાલ, પોરવાલ, શ્રીમાળી વગેરે જૈન જ્ઞાતિઓ મેવાડની હુંબડ, પલ્લીવાલ, મોઢ, દિસાવાલ, ગૂર્જર, સોરઠિયા વગેરે જ્ઞાતિઓના જૈનો માટે શિલાલેખ અને પ્રતિમાલેખોમાં ઠ૦ શબ્દનો પ્રયોગ કરેલો મળે છે.

ચંદ્રકુલ–પૂર્ણતલ્લગચ્છ પટ્ટાવલી

૧ આ૦ આમ્રદેવ—તે ચંદ્રકુલના પૂર્ણતલ્લગચ્છના[1] આચાર્ય હતા. તેઓ સતત વિહારી હતા.

૨ આ૦ દત્તસૂરિ—તેમની ઘણા રાજાઓએ સેવા કરી હતી.

૩ આ૦ યશોભદ્રસૂરિ—વાગડદેશના રત્નપુરમાં યશોભદ્ર નામે રાજા હતો. તે જ્યારે વટપદ્રનગરમાં ગયો ત્યારે આ૦ દત્તસૂરિનો ધર્મોપદેશ સાંભળી જૈન બન્યો, શ્રાવકપણું સ્વીકાર્યું. તેણે ડિંડુઆણામાં ચોવીશ દેરીઓવાળો મોટો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો. આ૦ દત્તસૂરિ પાસે દીક્ષા લઈ જીવન પર્યંત છ વિગયનો ત્યાગ કર્યો તથા એકાંતરે ઉપવાસ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેમણે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી, આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું. અંતે વૃદ્ધાવસ્થામાં ગિરનારતીર્થ ઉપર ૧૩ દિવસનું અનશન કરી સ્વર્ગગમન કર્યું. તેઓ રાજર્ષિ હતા. ઘણા રાજાઓ તેમને ગુરુ તરીકે માનતા હતા. તેઓ વિ૦ સં૦ ૯૪૭માં વિદ્યમાન હતા.

૪ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ—તેઓ સમર્થ વ્યાખ્યાતા હતા. તેમણે ઠાણગપગરણ ની રચના કરી છે.

૫. આ૦ ગુણસેનસૂરિ—તેઓ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, ઉત્તમ શીલસંપન્ન, ઇંદ્રિયવિજેતા, સિદ્ધાંતવિશારદ, પ્રવચનપ્રભાકર, કરુણાસાગર, ચારિત્રરત્નને ઉત્પન્ન કરનાર અને ધર્મરાજ હતા. વાદિવેતાલ આ૦ શાંતિસૂરિ(સ્વ૦ સં૦ ૧૦૯૬)એ તેમની પ્રેરણાથી 'ઉત્તરજ્ઝયણ' ની શિષ્યહિતા ટીકા રચેલી છે.

૬ આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ—તેઓ નવાંગીવૃત્તિકાર આ૦ અભયદેવસૂરિના સહોદર હતા અને આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિના શિષ્ય હતા. તેઓ તીર્થસમા સૌને પવિત્ર કરનાર અને સ્યાદ્વાદના શ્રેષ્ઠ સ્થાપક હતા. તેઓ આ૦ ગુણસેનસૂરિ પાસેથી શાસ્ત્રજ્ઞાન મેળવીને આચાર્યપદ પામ્યા અને તેમની પાટે આવ્યા.

---

૧. પૂર્ણતલ્લગચ્છને કેટલાક નામસાદૃશ્યથી 'પૂનમિયાગચ્છ' માને છે.

તેમણે સં૦ ૧૧૪૬ના ફાગણ વદિ ૫ને ગુરુવારે અશ્વિની નક્ષત્રમાં ખંભાતમાં મૂલશુદ્ધિ ની ટીકા, સં ૧૧૪૬ માં કાલુગપત્રણ ની ટીકા, સં ૧૧૬ મા સતિનાથચરિત (ગ્રં : ૧૨૧), અપ ભ્રંશભાષામાં સુદંસણચરિય (કડવક ૭) અને કાલગજાતક (ગ્ર ૩૬) રચેલ છે આ શાલિભદ્રસૂરિએ પાટણમાં તેમની મૂલશુદ્ધિ ટીકા નું સંશોધન કર્યું હતું

૭ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ—કલિકાલસર્વજ્ઞ આ હેમચંદ્રસૂરિએ ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહને ઉપદેશ આપી જૈનધર્મનો પ્રેમી બનાવ્યો તેમજ કુમારપાલ રાજાને પ્રતિબોધ કરી પરમાર્હત બનાવ્યો. તેમણે વિવિધ વિષયો ઉપર આકર ગ્રંથો રચ્યા. તેઓ સં ૧૨૨૯મા પા વુમાં સ્વર્ગસ્થ થયા. તેમના શિષ્યો આ૦ રામચંદ્રસૂરિ વગેરેએ પણ ઉત્તમ કોટિના ગ્રંથોની રચના કરી તેમ જ સો પ્રબંધો રચ્યા છે (જૂઓ, પ્ર૦ ૪૧ પૃ૦....)

૮ આ૦ ચંદ્રસેનસૂરિ—તેઓ આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિની પાટે આવ્યા. તેમણે સં ૧૨ ૭મા વ્યાકરણ વિષયક ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ પ્રકરણ (શ્લો ૩૨) તેમજ તેના ઉપર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિની રચના કરી છે.

આ૦ શાંતિસૂરિ—તેઓ પૂર્ણતલ્લગચ્છીય આ વર્ધમાન સૂરિની પાટ ઉપર આવ્યા. તેમણે વૃન્દાવનકાવ્ય, ઘટકર્પરકાવ્ય, શિવભદ્રકાવ્ય અને ચંદ્રદૂતકાવ્ય એમ ચાર યમક-કાવ્યોની વૃત્તિ, સં ૧૧૭૫થી સં ૧૧૮ મા ન્યાયાવતારવાર્તિક, ન્યાયાવતારટીકા, સં ૧૧૮૦મા તિલકમંજરી તથા તિલકમંજરી વગેરેના ટીકા-ટિપ્પણો રચ્યા છે. (જૂઓ, પટ્ટાવલી ભા ૨ પૃ ૨૨૬)

માનદેવગચ્છ—[1]

૧૯ આ૦ માનદેવસૂરિ—તેઓ ચંદ્રકુલના વનવાસીગચ્છના

1. શ્રી માનદેવચરિત્ર—શિલાપ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે કે શ્રી દેવના પુત્ર માનદેવથી માનદેવગચ્છ નીકળ્યો હતો. તેના વંશજોએ ખરતરગચ્છના આચાર્યોના ઉપદેશથી ઘણાં ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં.

(—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા : ૬૫)

આચાર્ય હતા.   (-રાજગચ્છ પટ્ટાવલી)

તેમણે શાકંભરી જઈ 'શાંતિસ્તવ' રચીને મરકી શાંત કરી હતી.
(વધુ પરિચય માટે જૂઓ, પ્ર૦ ૧૯ પૃ૦ ૩૫૯ થી ૩૬૧)

૨૦ આ૦ માનતુંગસૂરિ—પટ્ટાવલીકારો તેમને ૧૯મા આ૦ માનદેવસૂરિના પટ્ટધર બતાવે છે (પ્ર૦ ૨ પૃ૦ ૩૬૨) પણ અમે બાણ, મયૂર તેમજ રાજા વૃદ્ધ ભોજના કાળની અપેક્ષાએ ૨૭મા આચાર્યની પરંપરામાં ૨૯મા આ૦ જયાનંદસૂરિના સમયમાં મૂક્યા છે   (પ્ર૦ ૨૯ પૃ૦ ૪૬૦ થી ૪૬૩)

તેમની પરંપરામાં સં૦ ૧૨૯૨માં ૨૬મા આ૦ પદ્મદેવસૂરિ થયા હતા. આ૦ માનતુંગસૂરિને આ૦ જયાનંદસૂરિના સમયમાં મૂકવાથી આ મેળ મળી શકે છે

૨૧ આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિ

૨૨ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ—તેમના શ્રમણી-સમુદાયમાં સાધ્વી પ્રભાવતીશ્રી મહત્તરા સા૦ જગશ્રી મહત્તરા, સા૦ ઉદયશ્રી મહત્તરા, સા૦ ચારિત્રશ્રી મહત્તરા વગેરે હતા. આચાર્યશ્રીએ શેઠ ગણિયાક ધાકડની પત્ની સુલક્ષ્મીની પુત્રીને દીક્ષા આપી, સા૦ પ્રભાવતી મહત્તરાની શિષ્યા બનાવી, તેનું નામ સા૦ નિર્મલમતિશ્રી આપ્યું હતું

૨૩. આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ—તેમણે પોતાના બે શિષ્યોને આચાર્ય પદ આપીને પોતાની પાટે સ્થાપ્યા હતા. ૧ આ૦ માનદેવસૂરિ અને ૨. આ૦ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ.

૨૪ આ૦ માનદેવસૂરિ—તેઓ આ૦ દેવચંદ્રના મુખ્ય પટ્ટધર હતા. તેઓ સિદ્ધાંતના પારગામી અને વિદ્વાનોમાં માન્ય હતા એટલું જ નહીં પણ તેઓ શુદ્ધ બ્રહ્મચારી મોટા ઇંદ્રિયવિજેતા અને સંતોષી હતા. તેમના ગુરુભાઈ આ૦ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ સમર્થ વાદી અને અમોઘ દેશના આપવાની શક્તિવાળા હતા.

૨૫ આ૦ માનતુંગસૂરિ—તેઓ અત્યંત વૈરાગી હતા.

૨૬ આ૦ પદ્મદેવસૂરિ—સાધ્વી નિર્મલમતિ ગણિનીએ સં. ૧૨૯૨ના કાર્તિક સુદિ ૮ને રવિવારે ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના સટીક યોગશાસ્ત્ર ના બે પ્રકાશની પ્રતિઓ લખી આ૦ પદ્મદેવસૂરિને આપી હતી. (જુઓ, જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પૃ ૨૫)

ચંદ્રગચ્છ—

રાજગચ્છ વડગચ્છની સંવેગીશાખા, ધારાપદ્રગચ્છની સંવિગ્ન વિહારીશાખા, પૂર્ણિમામત, માનદેવવંશ તેમજ સરવાલગચ્છ મોટે ભાગે પોતાને સાચા ચંદ્રગચ્છના બતાવે છે આથી કેટલાએક આચાર્યોના ગચ્છ તારવવામાં ભૂલ પડી જાય છે સાવચેતીથી તપાસ કરીએ તો જ સાચી હકીકત જાણવા મળે.

સરવાલગચ્છ (સં ૧૧૬)—

સરવાલગચ્છનું ઉત્પત્તિ સ્થાન શ્રીમાલપુર કે સરવાલનગર હતું શ્રીમાલપુરનું બીજું નામ ભિન્નમાલ પણ છે સરવાલનગર અજમેર પાસે નસીરાબાદથી કેકડી જતા મોટર રસ્તે સડક ઉપર આશરે ૧૫ માઈલ દૂર આવેલું આજે એક નાના ગામ સરવાલરૂપે વિદ્યમાન છે એ પહેલા મોટું નગર હતું.

અહીં આજે જૈન વસતિ છે જૈન દેરાસર તેમજ જૈન યતિની ગાદી વગેરે છે આ નગરના નામ પરથી સરવાલગચ્છ નીકળ્યો.

આ સરવાલ અને કેકડીના જૈનોના પૂર્વજો પહેલાં સરવાલ ગચ્છના હતા આજે તેઓ તપાગચ્છમાં દાખલ થયેલા છે સરવાલ ગચ્છની પરંપરા નીચે પ્રમાણે મળે છે—

આ૦ જિનેશ્વરાચાર્ય—સં ૧૧૭૭ના ફાગણ વદિ ૪ના રોજ સરવાલમાં રહેતા ગચ્છપ્રતિપાલક આ૦ જિનેશ્વરાચાર્યે વર્ધમાનપુરમાં શ્રીશાંતિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

(—જૈનતીર્થસર્વસંગ્રહ ભા ૧ ખ૦ ૧ પૃ ૯૬)

વાચનાચાર્ય સમુદ્રઘોષસૂરિ—તેઓ શ્વેતાંબરીય ચંદ્રગચ્છના વસતિવિહારી સરવાલગચ્છના વાચનાચાર્ય હતા. તેઓ સમુદ્રની જેવા

ગણીસ્વામી હતા અને સકલવસતિતિલક વાચનાચાર્ય હતા. તેમના ચાર શિષ્યો પ્રસિદ્ધ હતા, જે દેવોને પણ વંદનીય મનાતા હતા.

૧. વાચનાચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિ—તેઓ સકલ આગમના પારગામી હતા અને સર્વદા ઉપદેશ દેવામાં તત્પર રહેતા હતા.

૨. ઉપાધ્યાય દેવચંદ્રગણિ—તેઓ મુખ્યતઃ વિચારશીલ ઔચિત્યના આગાર, માગનારાઓની ઇચ્છા પૂર્ણ કરનાર અને વિવિધતાના ભંડાર હતા.

૩. દેવચંદ્રગણિ—તેઓ ક્રિયાપ્રેમી અને સરલ હતા તેમજ યથાવિધ યતિધર્મ પાળવામાં શૂરા હતા.

૪ આ૦ વીરગણિ—લાટ દેશમાં [1]કર્કરોહિદ્રિકા (કર્કરરોહિકા)

---

૧ રોહિદ્રિકા તે રોહિડ નગર. આ. મુનિચંદ્રસૂરિએ રોહિડ્ડનો ઉલ્લેખ નિવાર્યો છે.

૨. કર્ક તે રોહિડ પાસે કાંગ નામે મોટું ગામ હતું. આ. સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય પં. વિવેકપ્રભના શિષ્ય પં. જયચંદ્રે સં. ૧૫૧૮ના ફાગણ સુદિ ૧૧ને બુધવારે કાંગ મહાગ્રામમાં ઉપદેશમાળાની અવચૂરિ લખી હતી. (—મુનિ ચતુરવિજયજી જૈન સ્તોત્રસંદોહ ભા. ૨, પૃ. ૬૩)

કરસવાસી ભ. શેઠ વિજે શાહની પુત્રી અને શેઠ ટોળાની ભીખ પત્ની વનિતાએ તપાગચ્છના આ. સોમસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી સં. ૧૪૭૭ના અષાઢ વદિ ૧૩ના દિવસે સમવાયાંગસૂત્ર લખાવ્યું (—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પૃ. ૯૮) આજે આ ગામનું નામ કાવીઠાર છે.

કાંગ ગામ પાસેના મેદાનમાં નાના આનિમ રહેતી હતી, જેણે અંબાજી માતાની સ્થાપનામાં મોટી મદદ કરી હતી.

૩. વટપદ (વડોદરા)—લિખિતં શ્રીવટપદ્રનગરે શ્રીસોમસુન્દરસૂરિશિષ્ય-શ્રીજિનસુન્દરસૂરિ-શિષ્યપં. ૫ મેરુરત્નગણિ-શિષ્યપં. ગુણસમુદ્રગણિના।

(—જુઓ, જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિ : ૫ ૫૧)

વડોદરા—આ ગામ રોહિડથી નૈઋત્યખૂણામાં છે. અહીં શ્વેતાંબર જૈનોનાં ઘર ઘણાં છે. ભ. શાંતિનાથનું શિખરબંધી મોટું જિનાલય છે. અહીં સં. ૧૧૭૧ના જેઠ સુદિ ૪ના દિવસે ભ. મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમા ભરાવ્યાનો લેખ છે.

અથવા કાકરોલી પાસે વટપદ્ર (બરોડા કે વાગે ?) ગામ છે ત્યાં જિનમાતૃપુરથી આવીને વસેલા પ્રાગ્વાટગોત્રીય શેઠ વર્ધમાન અને તેમની પત્ની શ્રીમતી વસતાં હતા. તેમને વસંત નામે પુત્ર થયો. તેણે આ. સમુદ્રઘોષસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી અને વાચનાચાર્ય વીરગણિ નામે ખ્યાતિ પામ્યા. આ વીરગણિએ સં. ૧૧૬૦માં વટપદ્રમાં આ૦ હરિભદ્રસૂરિની પિંડનિર્યુક્તિ (ગાથા ૭૬૧) ઉપર પોતે જ રચેલી તથા અધૂરી મૂકેલી ટીકાને વીરાચાર્યે પૂરી કરી હતી. તેના જ આધારે તેમણે પિંડનિર્યુક્તિ પર બીજી શિષ્યહિતા નામની ટીકા (ગ્રં. ૭૬૭૧) રચેલી છે. આ સમયમાં આ. મહેન્દ્રસૂરિ વગેરેએ ૪૦ વીરગણિને યોગ્ય આહારપાણી વગેરે લાવી લઈને તેમની સેવાભક્તિ કરી હતી. પાટણમાં વડગચ્છીય આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ અને ચંદ્રગચ્છીય સકલાગમરહસ્યવેદી ચૈત્યવાસી આ૦ જિનદત્તસૂરિએ આ ટીકાનું સંશોધન કર્યું હતું.

ચંદ્રકુલ-રાજગચ્છ—એ ચંદ્રકુલગચ્છનું બીજું નામ 'રાજગચ્છ' પણ છે. તેની પટ્ટાવલી ભા. ૧ પ્રક. ૩૨ પૃ. ૫૧૬ થી ૫૧૮માં આપી છે. તેની વિશેષ હકીકત નીચે પ્રમાણે છે—

૧ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી

૧. આ૦ નન્નસૂરિ—તેઓ તલવાડાના રાજા હતા.[1] એક વાર તેમણે એક ગર્ભવતી હરિણીનો શિકાર કર્યો. તે હરિણીના તરફડતા ગર્ભને જોઈને તેમને દયા આવી, ત્યારે પશ્ચાત્તાપ થયો અને વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થયો. ગુરુની શોધ કરતા વનવાસીગચ્છના આચાર્ય પાસે જઈને દીક્ષા લીધી. શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આચાર્યપદવી મેળવી, તેમની પરંપરા રાજગચ્છ નામે ખ્યાતિ પામી. આ પરંપરામાં મોટા વિદ્વાન આચાર્યો થઈ ગયા. પહેલા સાત આચાર્યો સમર્થ વાદી

૧. તલવાડા તથા તલવાડા માટે જુઓ ભા. ૧ પ્ર. ૩૪ પૃ. પૃ. ૫૨૧.

તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા, જેઓ ચંદ્રગચ્છમા જૈનશાસનના સમ્રાટિ મનાય છે

૨ આ૦ અજિત યશોદેવસૂરિ—અજિત એ તેમના વાદ સામર્થ્યને બતાવનારુ વિશેષણ છે (જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ પ્ર૦ ૨૮ ના) તેમનુ બીજુ નામ વાદિસૂરિ પણ જણાવેલું છે

૩ આ૦ સર્વદેવસૂરિ—તેમનુ બીજુ નામ સર્વદેવસૂરિ હતું (જૂઓ, જૈન પુ પ્ર૦ સ૦ પ્ર૦ ૨૮)

૪ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ—તેમની બુદ્ધિ તીવ્ર હતી. તેમણે બાળપણમાં જ વેદ, પુરાણ અને દર્શનશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમણે સમકાલીન વિવિધ ધર્મોની ચર્ચા-પરિપાટીનો અનુભવ કર્યો અને અંતે જૈનધર્મથી આત્મકલ્યાણ છે એવી ખાતરી કરી જૈની દીક્ષા સ્વીકારી. તેઓ સમર્થ વિદ્વાન અને પ્રખર વાદી હતા. તેમણે સપાદલક્ષ (સવાલક્ષ) ગ્વાલિયર, ત્રિભુવનગિરિ વગેરેની રાજસભાઓમા ૮૪ વાદોમા જીત મેળવી હતી અને તે તે રાજાઓને જૈન બનાવ્યા હતા. તેમણે ચિત્તો ના તલવાડામા અલ્લરાજની સભામા દિગબરાચાર્યને જીતી લઈ પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો હતો. તેની યાદગીરીમા ચિત્તોડના કિલ્લામા વિજયસ્તંભ ઊભો કરવામા આવ્યો હતો, જે આજે પણ ત્યા ઊભો રહીને વિજેતા આચાર્યદેવની યશોગાથા ગાઈ રહ્યો છે રાજા અલ્લરાજ આચાર્યશ્રીનો ઉપાસક હતો અને જૈન બન્યો હતો. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૮૯)

૫. આ૦ અભયદેવસૂરિ—તેઓ અસલમા રાજકુમાર હતા. તેમણે દીક્ષા લઈ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું અને જૈનાચાર્ય થયા. લોકો તેમને રાજર્ષિ તરીકે ઓળખતા હતા. તેઓ જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપોબળથી એવા પ્રાભાવિક હતા કે તેમનું ચરણ પખાળેલું પાણી છાંટવાથી અસાધ્ય રોગો પણ શમી જતા હતા. તેઓ મહાવિદ્વાન અને અજેય વાદી હતા. તેઓ તર્કપંચાનન અભયદેવસૂરિ તરીકે વિશેષ વિખ્યાત હતા. તેઓ ખરેખર, અભય એટલે ભયથી રહિત

૨

હતા અને રાજગચ્છના સાત વાદીઓ પૈકી પાંચમા વાદી હતા. તેમણે ૮૪ વાદોને જીત્યા હતા.

તેમણે આ. સિદ્ધસેન દિવાકરે રચેલા 'સન્મતિતર્ક' (ગાથા: ૧૬૭) ઉપર ટીકા (ગ્રં. ૨૫) રચી વિદ્વત્તાનો વિશિષ્ટ ઉપયોગ કર્યો છે. આ ટીકાની રચનાશૈલી એવી મૌલિક અને પ્રૌઢ છે કે જે એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ જેવી લાગે છે. તેનું બીજું નામ 'વાદમહાર્ણવ' રાખવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથની ભાષા મનોરમ છે. વાચકોમાં ભાવ પાડે એવી એની વાદપદ્ધતિ છે. તેમાં જુદા જુદા વાદીઓ પોતપોતાનો પક્ષ રજૂ કરે છે. આખરે તે દરેક પક્ષની સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિએ બંને બાજુઓને રજૂ કરી સત્યનું નિદર્શન કરાવ્યું છે. આમાં તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ ઘણું ઘણું જાણવાને મળે છે. જૈન જૈનેતર દર્શનોની સેંકડો દાર્શનિક વિચારધારાઓ જાણવા-જોવા મળે છે. થારાપદ્રગચ્છના વાદિવેતાલ આ. શાંતિસૂરિ (સ્વ. સં. ૧૦૯૬) આ. અભયદેવસૂરિના દર્શનશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થી હતા.

૬. આ૦ ધનેશ્વરસૂરિ—

श्रीजैनशासननभस्तलतिग्मरश्मि
श्रीसद्मचान्द्रकुलपद्मविकासकारी ।
स्वज्योतिरावृतदिगम्बरडम्बरोऽभूत्
श्रीमान् धनेश्वरगुरुः प्रथितः पृथिव्याम् ॥

આ. પ્રભાવકના જણાવ્યા મુજબ, તેઓ ત્રિભુવનગિરિના કર્દમ નામે રાજા હતા. પટ્ટાવલીના ઉલ્લેખ પ્રમાણે કનોજના રાજા કર્દમ રાજાના ધન નામે રાજકુમાર હતા. તેના શરીરમાં ઝેરી ફોલ્લા ઊઠી આવ્યા. ત્યારે ઘણા ઘણા ઉપાયો કરવા છતાં તે શમ્યા નહીં. આખરે તેણે રાજર્ષિ આ. અભયદેવસૂરિના ચરણો પખાળીને તેનું પ્રક્ષાલન જલ શરીરે છાંટ્યું ત્યારે તેનો રોગ શમ્યો. આવો પ્રભાવ જોઈ તેને વૈરાગ્ય થઈ આવતાં પિતાની મનાઈ હોવા છતાં તેણે આચાર્યશ્રી પાસે દીક્ષા લીધી. આચાર્યશ્રીએ તેમને શાસ્ત્રજ્ઞાન આપી, આચાર્ય

બનાવી, આ૦ ધનેશ્વરસૂરિ નામ આપી, પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા. આ૦ ધનેશ્વર મહાન પ્રભાવક હતા. તેમણે ધારાનગરીમાં રાજા મુંજની (સં૦ ૧૦૩૧ થી ૧૦૫૨) રાજસભામાં શાસ્ત્રાર્થ કરી વિજય મેળવ્યો ત્યારથી રાજા મુંજ તેમને પોતાના ગુરુ તરીકે માનતો હતો. બીજા સમકાલીન રાજાઓ પણ તેમને ખૂબ માનતા હતા. તેમણે પોતાના ૧૮ શિષ્યોને આચાર્ય બનાવ્યા, જેમનાથી ૧૮ શાખાઓ નીકળી, જેમાં અષ્ટાપદગચ્છ ચૈત્રવાલગચ્છ[1] ધર્મઘોષગચ્છ એ મુખ્ય શાખાઓ હતી. પરંપરાનો વિચાર કરીએ તો તપાગચ્છ વડી પોષાળ અને લોઢાગચ્છ એ એક રીતે તેની જ શાખાઓ છે.

આચાર્યશ્રીએ ચિત્તોડમાં ૧૮૦૦૦ બ્રાહ્મણોને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા. તેમણે અહીં ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું. અહીંની શાખા ચૈત્રવાલગચ્છ તરીકે જાહેર થઈ. આ પરંપરામાં આ૦ ભુવનચંદ્રસૂરિ, ઉપા૦ દેવભદ્રગણિ વગેરે સં૦ ૧૨૮૫માં થયા અને આ શાખા તપગચ્છમાં ભળી ગઈ. આ૦ ધનેશ્વરસૂરિથી રાજગચ્છ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો.

૭ આ૦ અજિતદેવસૂરિ—તેમનું બીજું નામ આ૦ અજિતસિંહસૂરિ પણ હતું. તેઓ મહાપ્રભાવી ઇંદ્રિયવિજેતા હતા. તેમણે 'અર્હમર્હં' મંત્રગર્ભિત પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર બનાવ્યું છે.

૮ આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તેઓ પોતાના સમયમાં ખૂબ [illegible] ઘણી ખ્યાતિ પામ્યા હતા. તેમણે સં૦ ૧૦૫[illegible] લગભગમાં આ૦ વીરમિત્રગણિને પાટણમાં આચાર્યપદ આપ્યું હતું, જેઓ યુગપ્રધાન [illegible]ગણિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા.

(જૈ૦, પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૮૬)

---

१ श्रीमच्चतुर्विंशतिजिनमहावीरप्रतिष्ठान-
तस्माच्चतुर्दशशतगच्छे श्रीचैत्रगच्छोऽजनि ।
तत्र श्रीभुवनेन्दुसूरिसुगुरुर्भूभूषणं भासुर-
ज्योतिः सद्गुणरत्नरोहणगिरिः कालक्रमेणाभवत् ॥
(ગુર્વા૦ શ્લો૦ ૪૪ [illegible])

આ૦ વર્ધમાનસૂરિએ શ્રીધર્મદાસગણિની "ઉપદેશમાલા" ની મોટી ટીકા, સં૦ ૧૦૫૫માં ખંભાતમાં, "ઉપદેશપદ" ની ટીકા તથા "ઉપમિતિભવપ્રપંચાનામ સમુચ્ચય" આદિ ગ્રંથોની રચના કરી છે.

વડગચ્છના ઉપા૦ આમ્રદેવગણિએ નાગેન્દ્રગચ્છના પં૦ પાર્શ્વદેવગણિની પ્રેરણાથી "ઉપદેશપદ" ની ટીકાની પહેલી પ્રતિ લખી, તેની પુષ્પિકામાં તેઓ જણાવે છે કે— આ૦ વર્ધમાનસૂરિ પ્રશસ્ય સાત્ત્વિક હતા અને મહાવ્રતી હતા. તેમના ચિત્તમાં જિનાગમની ભાવના ઘણી પ્રસારિત થયેલી હતી. તેમણે પોતાના કર્મક્ષય નિમિત્તે આ ટીકા રચી છે. (જુઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૧૧૬)

આ૦ પ્રભાચંદ્રસૂરિ જણાવે છે કે આ૦ વર્ધમાનસૂરિ જૈનશાસન અને જૈનસંઘના આધારસ્તંભ હતા, લોકોમાં વ્યાપેલા કુવ્યસનોને દૂર કરનારા હતા. (જુઓ, પ્રભાવકચરિત–પ્રશસ્તિ)

આ૦ વર્ધમાનસૂરિ ઉપર્યુક્ત પ્રશંસાને લાયક હતા એ તેમના ગ્રંથોમાંથી પણ તરી આવે છે. ૯

વળી, એ પણ ચોક્કસ વાત લાગે છે કે તે સમયે રાજગચ્છ નાગેન્દ્રગચ્છ થારાપદ્રગચ્છ પૂર્ણતલ્લગચ્છ માનદેવગચ્છ અને વડગચ્છમાં પરસ્પર ઘણો સ્નેહભાવ પ્રવર્તતો હતો.

સંભવ છે કે તેઓ સં૦ ૧૧ ... ના ગાળામાં સ્વર્ગે સંચર્યા હશે.

આ આચાર્યની પાટે આ૦ શાલિભદ્ર, આ૦ દેવેન્દ્ર વગેરે પટ્ટધરો થઈ ગયા, તે પછીની પટ્ટાવલીમાં કંઈક જટિલતા છે.

(૧) આ૦ દેવભદ્ર સં૦ ૧૨૪૨માં લખે છે તે મુજબ—૮ આ૦ વર્ધમાન, ૯ આ૦ દેવચંદ્ર, ૧૦ આ૦ ચંદ્રપ્રભ, ૧૧. આ૦ ભદ્રેશ્વર થયા. (જુઓ, સિજ્જંસચરિય)

(૨) આ૦ જયસિંહસૂરિ સં૦ ૧૨૧૫માં જણાવે છે તે મુજબ— ૮ આ૦ વર્ધમાન, ૯ આ૦ ચંદ્રપ્રભ, ૧૦ આ૦ ભદ્રેશ્વર થયા. (જુઓ, જંબૂદીવસમાસની વૃત્તિ–સિનિઝજનઠિકા)

(૩) આ૦ માણિક્યચંદ્રસૂરિ સં૦ ૧૨૪૮માં જણાવે છે તે મુજબ—

૯ આ૦ દેવેન્દ્ર, ૧૦ આ૦ ભદ્રેશ્વર થયા. આ૦ દેવેન્દ્રે જ આ૦ ભદ્રેશ્વરને પોતાની પાટે સ્થાપ્યા હતા. (જૂઓ, વસંતવિલાસ કાવ્ય)

(૪) આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ સં૦ ૧૩૩૪માં જણાવે છે તે મુજબ—
૯ આ૦ શાલિભદ્ર, ૧૦ આ૦ ચંદ્રપ્રભ તથા આ૦ ધનેશ્વર
૯ આ૦ દેવચંદ્ર, ૧૦ આ૦ ભદ્રેશ્વર થયા.

(જૂઓ સમરાદિત્યસંક્ષેપ)

(૫) આ૦ પ્રભાચંદ્ર સં૦ ૧૩૩૪માં જણાવે છે તે મુજબ—
૯ આ૦ શીલભદ્ર, ૧૦ આ૦ શ્રીચંદ્ર વગેરે ચાર. ૧૧ આ૦ જિનેશ્વર, ૧૨. આ૦ જિનદત્ત થયા. (જૂઓ, પ્રભાવકચરિત)

આ રીતે રાજગચ્છના આચાર્યોએ રચેલા ગ્રંથોની પ્રશસ્તિઓમાં થોડો ક્રમભેદ મળે છે એ દરેકનો સમન્વય કરીએ તો એટલું જ તારવી શકાય કે—

એ સમયે જૈન શ્રમણસંઘમાં એવો નિયમ હતો કે કોઈ આચાર્ય કાલધર્મ પામે તો તેમની પાટે સ્વગોત્રીય યોગ્ય મુનિને આચાર્ય બનાવી પાટે બેસાડવામાં આવતા હતા. સંભવ છે કે આ૦ શીલભદ્રસૂરિએ આવા વિલક્ષણ સંયોગમાં આ૦ દેવેન્દ્રની પાટે આ૦ ધનેશ્વરના શિષ્યને આ૦ ચંદ્રસૂરિના નામથી તથા આ૦ દેવેન્દ્ર સૂરિના જ શિષ્યને આ૦ ભદ્રેશ્વર તરીકે સ્થાપ્યા હશે. આ૦ ચંદ્ર એટલે આ૦ ચંદ્રપ્રભ બન્ને સમુદાયોમાં પ્રધાન હતા. આ૦ ભદ્રેશ્વર પણ તેમની આજ્ઞામાં રહેતા હતા. તેથી આ૦ ભદ્રેશ્વર આ૦ ચંદ્રપ્રભની પાટે મનાતા હશે. તેમજ આ૦ ચંદ્ર આ૦ શીલભદ્રસૂરિના પટ્ટધર અને આ૦ ભદ્રેશ્વર આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિના પટ્ટધર પણ મનાતા હશે. સમુદાયમાં એકતા હોય ત્યારે આવો ક્રમભેદ મળ્યા જ કરે.

અમે અહીં આ૦ દેવભદ્રે બતાવેલ પટ્ટાનુક્રમથી પટ્ટાવલી આપીએ છીએ.

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ—તેમનું બીજું નામ આ૦ શાલિભદ્ર હોવાનું પણ જણાય છે. તેમણે ૧૨ વર્ષની નાની વયમાં દીક્ષા લીધી હતી અને દીક્ષાના દિવસથી જિંદગીપર્યંત છ વિગય-આહારનો

ત્યાગ કર્યો હતો. તેઓ અમોઘ ઉપદેશક હતા. તેમનો ઉપદેશ ક્યાંય નિષ્ફળ ગયો નહોતો. યુગપ્રધાન આ૦ ફલ્ગુમિત્ર તે આ જ સૂરિ હોવાનો સંભવ છે જેમનો યુગપ્રધાનકાળ સં૦ ૧ ૬૧થી૧૧૧ છે.

તેમની પાટે ૧. આ૦ ધનેશ્વરસૂરિ, ૨. આ૦ ચંદ્રસૂરિ, ૩. આ૦ ભસ્તેશ્વરસૂરિ, ૪. આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ અને ૫. આ૦ સર્વદેવસૂરિ—એમ પાંચ આચાર્યો થયા; જેઓ સર્વ રાજપૂજિત હતા—રાજમાન્ય હતા. આ૦ શીલભદ્રસૂરિના બીજા શિષ્યો પણ આ પાંચ આચાર્યોની પાટે આવ્યા હતા.

૧૦. આ૦ ધનેશ્વરસૂરિ—તેઓ આ૦ શીલભદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. આચાર્ય બન્યા હતા પણ કદાચ અલ્પજીવી હશે તેથી તેમનો વિશેષ પરિચય મળતો નથી. આ૦ પ્રભાચંદ્રસૂરિ પણ આ૦ શીલભદ્રસૂરિની પાટે ચાર આચાર્યો થયાનું લખે છે. તેમાં આ૦ ધનેશ્વરસૂરિનું નામ આપતા નથી. એ નોંધવા યોગ્ય હકીકત એ છે કે તેમના શિષ્ય પં૦ પાર્શ્વદેવને સૂરિપદ આપવામાં આવ્યું ત્યારે તેમનું નામ આ૦ ચંદ્રસૂરિ રાખવામાં આવ્યું અને તેઓ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ કે આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિની પાટે આવ્યા. તેઓ દીર્ઘજીવી હતા, તેમનો પ્રતાપ તપતો હતો તેથી લેખકો આ૦ ધનેશ્વરનું નામ ન દેતાં સીધું આ૦ ચંદ્રસૂરિનું જ નામ આપે છે પરંતુ એ હકીકત છે કે આ૦ ધનેશ્વરસૂરિની પટ્ટપરંપરા આગળ વધી છે તેથી જ ઇતિહાસમાં તેમના નામનું સૂચન મળે છે.[1]

૧૧. આ૦ શાંતિસૂરિ

૧૨. આ૦ દેવભદ્રસૂરિ[2]

---

૧. શેઠ સોમચંદ [illegible]ની પુત્રી [illegible]એ પોતાના પિતાના શ્રેય માટે આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ રચેલ શાંતિનાથચરિતની પ્રતિ લખાવી, તે આ૦ [illegible] આ૦ ધનેશ્વરસૂરિને આપી (જુઓ, જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ પ્ર૦ ૧૮ મી) (જુઓ, જૈન સત્યપ્રકાશ, પુ૦ ૧૮)

૨. આ૦ દેવભદ્ર માટે જુઓ પ્ર૦ ૨૯ પૃ૦ ૪૧૩, ૪૧૪; પ્ર૦ ૩૬, પૃ૦ ૫૨૮ (ઉપા૦ દેવચંદ્રગણિ ન૦ ૧૨૮૧)

૧૩ આ૦ દેવાનંદસૂરિ—તેમણે ૧૩મી સદીમા, તે સમયનાં આઠ વ્યાકરણોથી ચડિયાતું સિદ્ધસારસ્વત નામનું વ્યાકરણ રચ્યું છે

તેમની પાટે આ૦ રત્નપ્રભ તથા આ૦ પરમાનંદ તથા આ૦ મુનિદેવ થયા. આ૦ પરમાનંદની પાટે આ વિજયસિંહસૂરિ આવ્યા

આ૦ દેવાનંદસૂરિના શિષ્ય આ૦ મુનિદેવસૂરિએ સં ૧૩૨૨ મા 'શાંતિનાથચરિત્ર' રચ્યુ છે (આ વાદિદેવસૂરિની પરંપરામા) આ મદનસૂરિની પાટે પણ એક આ૦ મુનિદેવ થયા હતા.

૧૪ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ

૧૫ આ૦ કનકપ્રભસૂરિ—તેઓ આ દેવાનંદસૂરિના શિષ્ય હતા. એટલે આ દેવાનંદ અને આ૦ કનકપ્રભ એ બંનેની પાટે તેઓ થયાના ઉલ્લેખ મળે છે

૧૬ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ[1]—અનેક ગ્રંથોના રચયિતા વાસુદેવો પુત્ર આ૦ બાલચંદ્રસૂરિથી તેઓ નાના અને આ૦ વિજયસિંહસૂરિથી મોટા હતા. સંભવ છે કે રાજગચ્છના ૧૩ મા આ સંઘસૂરિએ તેમને આચાર્યપદ આપ્યુ હોય. તેઓ ઠ૦ અરુહણના વંશના ઠ૦ દેદા, સં પેથડ વગેરેના કુલગુરુ હતા. મહામાત્ય વસ્તુપાલ તેમને બહુ માનતો હતો. તેઓ મહાકવિ હતા અને અનેક સાહિત્ય સંશોધક હતા.

તેમણે સં ૧૩૨૪ મા વઢવાણમા મંત્રી વાહડ પોરવાડનો પુત્ર શત્રુંજ, તેના પુત્રો મંત્રી સ્થુમલ તથા મંત્રી ચેત્રની વિનંતિથી સમરાદિત્યસંક્ષેપ રચ્યો છે જેની પહેલી પ્રતિ પં જગચ્ચંદ્રે

૧. આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ મોઢગચ્છના ગુરુ ભાવદેવાચાર્યગચ્છના આ હરિપ્રભની પ્રાર્થનાથી સં. ૧૩૨૨મા પ્રવ્રજ્યાવિધાન (ગ્રંથ ૭૪) રચી. તેમના ધારાપુરીયગચ્છના આ પ્રભાનંદે, આ વિનયચંદ્રે, આ ભાવદેવસૂરિ આ જયપ્રભના ઉપદેશથી હું પ્રભાપુરના ભ પાર્શ્વનાથના દેરાસરના ગોષ્ઠિક ના શેઠ આભાપાલ પોરવાડના પુત્ર શેઠ સહદેવના પુત્ર શેઠ આભાકના પુત્રો સહજપુત્રા તથા હરદેવે અપ્રપુસ્તિકા લખાવી ગુરુઓને આપી (જુઓ, જૈન પુ પ્ર સં પુ ૧૯)

લખી હતી. વળી, પ્રવ્રજ્યાવિધાન, મૂલશુદ્ધિપ્રકરણ તેમજ તેની વૃત્તિની રચના કરી છે એની આ૦ વાદિદેવસૂરિની પરંપરાના આ૦ માનતુંગસૂરિના શિષ્ય આ૦ મુનિદેવે પહેલી પ્રતિ લખી હતી.

આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સમકાલીન વિદ્વાનોના ગ્રન્થોનું સંશોધન કર્યું હતું તેમાં ઘણા સુધારાવધારા કરી પ્રતિષ્ઠિત બનાવ્યા હતા તે પૈકીના કેટલાક ગ્રંથોના નામો નીચે મુજબ મળે છે.

કવિ આસડ રચિત ઉપદેશકંદલી, વિવેકમંજરી ઉપર આ૦ બાલચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૨૪૮માં રચેલી વૃત્તિઓ, રાજગચ્છીય આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિએ વિ૦ સં૦ ૧૨૯૮ના કાર્તિક વદિ ૬ના રોજ રવિ-પુષ્ય નક્ષત્રમાં રચેલા ઉપમિતિસારોદ્ધાર, નાગેન્દ્રગચ્છીય આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિએ સં૦ ૧૨૯૯માં ધોળકામાં રચેલી ઉપદેશમાલા-કર્ણિકા-વૃત્તિ, આ૦ વાદિદેવસૂરિની પરંપરાના આ૦ માનતુંગસૂરિના શિષ્ય આ૦ મુનિદેવે સં૦ ૧૩૨૨માં રચેલ શાંતિનાથચરિત્ર, નાગેન્દ્રગચ્છીય આ૦ પ્રભાચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૩૩૪માં રચેલા પ્રભાવકચરિત્ર, રાજગચ્છીય આ૦ પરમાનંદસૂરિના શિષ્ય આ૦ રત્નપ્રભે રચેલા કુવલયમાલાસંક્ષેપ (જુઓ, રાજગચ્છના મુનિ રામચંદ્રે લખેલા અને શેઠ આસપાલ પોરવાડે લખાવેલી વિવેકમંજરીપ્રકરણની વૃત્તિની પુષ્પિકા), પં૦ ધર્મકુમારે સં૦ ૧૩૩૪માં રચેલા શાલિભદ્રચરિત્ર (પ્ર૦ : ૧૨૨૪), રાજગચ્છીય આ૦ માનતુંગસૂરિએ સં૦ ૧૩૩૨માં રચેલા શ્રેયાંસનાથચરિત્ર વગેરે ગ્રંથોનું તેમણે સંશોધન કરી પ્રતિષ્ઠા આપી હતી.

સ્પષ્ટ છે કે આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ એ સમયના વિદ્વાનો અને કવિઓના પૂજ્યસ્થાને વિરાજમાન હતા.

(જુઓ, પ્રભાવકચરિત્ર, નંદીસૂત્રવ્યાખ્યા, નિયમપત્રવિવિક્ત, વિજયચરિત્ર (પ્રભાવકચરિત્ર), સમરાદિત્યસંક્ષેપ સર્ગ-૧ વગેરે)

૨. રાજગચ્છ પટ્ટાવલી

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા.
૧૦ આ૦ ધનેશ્વરસૂરિ

૧૧ આ૦ શાંતિપ્રભ—તેઓ ચંદ્રગચ્છના હતા.

૧૨ આ૦ હરિપ્રભસૂરિ—તેઓ આ૦ શાંતિપ્રભના શિષ્ય હતા. સં૦ ૧૨૧૨.

૧૩. આ૦ યશોભદ્રસૂરિ—સં૦ ૧૩૦૦ સં૦ ૧૩૦૫ (જુઓ, પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભા–૨, લેખાંક ૫૪૫, ૫૪૭)

૭ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (ચંદ્રશાખા)

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે (૧) આ૦ ધનેશ્વર, (૨) આ૦ ચંદ્રસૂરિ, (૩) આ૦ ભરતેશ્વર (૪) આ૦ ધર્મઘોષ અને (૫) આ૦ સર્વદેવસૂરિ થયા.

૧૦ આ૦ ચંદ્રસૂરિ—તેમના પં૦ પાર્શ્વદેવ પં૦ પાર્શ્વચંદ્ર, આ૦ ચંદ્ર, આ૦ ચંદ્રપ્રભ વગેરે નામો મળે છે તેઓ વિષમપદ ભંજિકાપંજિકા'માં પોતાનો સ્પષ્ટ પરિચય આપે છે તેથી નક્કી છે કે તે આ૦ શીલભદ્રસૂરિના પ્રશિષ્ય હતા અને આ૦ ધનેશ્વરના પં૦ પાર્શ્વદેવગણિ નામના શિષ્ય હતા. તેમને આચાર્યપદ મળતાં આ૦ શ્રીચંદ્રસૂરિ[1] બન્યા અને આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિનામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેઓ ઘણુ ભણ્યા હતા. તેઓ સિદ્ધાંતના અજોડ જ્ઞાતા, ન્યાય શાસ્ત્રના પારગામી અને પરમ ધ્યાની હતા. તેઓ સમર્થ વિવેચનકાર અને ગીતવિશારદ ગાયક હતા. તેમનું શાસ્ત્રવિવેચન અને અર્થ નિરૂપણ જ્ઞાનીઓ માટે અમૃતાંજન જેવું મનાતું હતું તેઓ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ, આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિના પરિવારો અને રાજગચ્છમાં સર્વ માન્ય હતા. તેમના ઉપદેશથી શેઠ નિન્નાના વંશજ મહામાત્ય પૃથ્વીપાલે સં૦ ૧૨૦૬ મા આબૂતીર્થમાં છ રી પાળતા યાત્રાસંઘ સાથે જઈને વિમલવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

---

१. इति श्रीशालिभद्रसूरिशिष्यमुनिचन्द्रनामकश्रीधनेश्वरसूरिशिष्याः साम्प्रतमा- चार्यश्रीचन्द्रप्रभसूरिपार्श्वदेवगणिनामभिः श्रीचन्द्रसूरिनामभिः स्वपरो- पकारार्थं दृब्धा विषमपदभञ्जिकाभिधा परिसमाप्ता ॥

(જુઓ, જૈનસ્તોત્ર સંદોહ, ભા. ૧ પ્રસ્તાવના પૃષ્ઠ ૩૧)

આ ચંદ્રસૂરિએ સં. ૧૧૬૯ના શ્રાવણ સુદિ ૬ના રોજ બૌદ્ધાચાર્ય દિગ્નાગકૃત 'ન્યાયપ્રવેશ' ઉપર આ૦ હરિભદ્રસૂરિએ રચેલી વૃત્તિ ઉપર પંજિકા, સં૦ ૧૧૭૧માં શ્રાવકપ્રતિક્રમણસૂત્રની ટીકા, સં. ૧૧૭૪માં 'નિશીથચૂર્ણિ'ની ટીકા, 'ચૈત્યવંદનસૂત્રવૃત્તિ, સર્વસિદ્ધાન્તવિષમપદપર્યાય, સુબોધા સામાચારી, સં૦ ૧૨૨૨માં નંદિટિપ્પનવૃત્તિ (ગ્રં૦ ૧૬૫), સં૦ ૧૨૧૬માં નંદીસૂત્ર-દુર્ગપદવ્યાખ્યા, સં. ૧૨૨૭ના ચૈત્ર સુદિ ૧૩ ને રવિવારે જીતકલ્પબૃહચ્ચૂર્ણિ-વ્યાખ્યા (ગ્રં. ૧૧૨૦) સં૦ ૧૨૨૮માં નિરયાવલીસૂત્રવૃત્તિ (ગ્રં. ૧૫૬૯) સં૦ ૧૨ ૩ના વૈશાખ સુદિ ૫ને રવિવારે ચન્દ્રાંક સામુદ્રિક, વૈદ્યકનિઘં ત્રિકલ્પશતક, સંગીત સમયસાર, સંગીતરત્નાકર, પદ્માવતી સ્તોત્ર (શ્લો. ૮), પદ્માવતીઅષ્ટક-સ્વોપજ્ઞ વ્યાખ્યા સાથે (રચના સં. ૧૨ ?, ગ્રં૦ ૫૭૨) વગેરે ગ્રંથોની રચના તેમજ સંશોધન કર્યું છે વળી, ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર ઉપર મંત્રામ્નાયપૂર્વકની ટીકા પણ રચી છે.

તેમની પાટે આ૦ પૂર્ણભદ્ર આ૦ જિનેશ્વર આ૦ જિનદત્ત અને આ૦ યશોદેવ એ ચાર આચાર્યો થયા. આ૦ યશોદેવ ઉત્તમ ચારિત્રપાત્ર મનાતા હતા.

૧૧. આ૦ પૂર્ણભદ્રસૂરિ—તેઓ સંઘ વિષયના સારા વિવેચક હતા. આ આચાર્યશ્રીએ અથવા આ૦ વાદિદેવસૂરિના પટ્ટધર આ૦ પૂર્ણભદ્રે સં. ૧૨૫૫માં રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના મંત્રી સોમની વિનતિથી પંચતંત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો.

ભદ્રેશ્વરનો શ્રીમાળી શેઠ વરદેવ આ આચાર્યનો પરમભક્ત હતો. તેનો પુત્ર મંત્રી યશોવીર જાલોરના રાજા ઉદયસિંહ (સં. ૧૨૬૨ થી સં. ૧૩૦૭)ના ભંડારનો ઉપરી હતો, જે શિલ્પશાસ્ત્રનો પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન ગણાતો હતો.

૧૨. આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિ—તેઓ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિશાળી અને જ્ઞાની હતા. તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા. (૧) આ૦ પ્રભાચંદ્રસૂરિ અને (૨) આ૦ મેરુતુંગસૂરિ.

૧૩ આ૦ પ્રભાચંદ્રસૂરિ—તેઓ (પિતા) શ્રીરામ અને (માતા) લક્ષ્મીના પુત્ર હતા. તેમણે ક૦ સ૦ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ રચેલા ઐતિહાસિક પરિશિષ્ટપર્વ ના અનુસંધાનમાં સ૦ ૧૩૩૪ના ચૈત્ર સુદિ ૭ને શુક્રવારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં પ્રભાવકચરિત (ગ્રં૦ ૫૭૭૪)ની રચના કરી છે જેનું રાજગચ્છીય (નં૦ ૧૬મા) આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સંશોધન કર્યું હતું.

આ૦ મેરુતુંગસૂરિ—તેઓ આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિના પટ્ટધર હતા. તેમણે સ૦ ૧૩૬૧ના ફાગણ સુદિ ૧૫ ને રવિવારે વઢવાણ શહેરમાં પ્રબંધચિંતામણિ ગ્રંથની રચના કરી છે. આ ગ્રંથ આજે ગુજ રતના ઇતિહાસના મૂળ સાધનો લેખાય છે.

૧૪ આ૦ ગુણચંદ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ મેરુતુંગસૂરિના પટ્ટધર હતા. (જુઓ, પ્રભાવકચરિત, પ્રશસ્તિ શ્લો૦ ૧ થી ૨૪; પ્રબંધચિંતામણિ.)

૪ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (ચંદ્રશાખા)

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ

૧૦ આ૦ ચંદ્રસૂરિ

૧૧ આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ—તેઓ ઘણા રૂપાળા હતા.

૧૨ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૫૬ના ચૈત્ર સુદિ ૧૩ ને શુક્રવારે ગિરનારતીર્થમાં ઠ૦ કનાક જગદેવના પુત્ર મંત્રી અભયકુમારના પુત્ર વસ્તરાજે બનાવેલા નંદીશ્વરતીર્થપટ્ટની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

૫ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (દેવેન્દ્રશાખા)

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ, આ૦ દેવેંદ્રસૂરિ

આ૦ શીલભદ્રસૂરિની પાટે ચાર આચાર્યો થયા.

આ૦ દેવેંદ્રસૂરિના બીજાં નામો આ૦ દેવચંદ્ર અને આ૦ દેવેન્દુ પણ મળે છે. તેમની પાટે આ૦ ચંદ્રસૂરિ, આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ, આ૦ ધર્મસૂરિ વગેરે થયા હતા. આ૦ દેવભદ્રસૂરિ, આ૦ ધનચંદ્રસૂરિની પાટે આ૦ ભદ્રેશ્વર થયાનું માને છે આથી અહીં એ જ રીતે પટ્ટાવલીનો ક્રમ આપ્યો છે

૧૦ આ૦ શ્રીચંદ્રસૂરિ—તેમની પાટે ચાર આચાર્યો થયા.

૧૧ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ—તેઓ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય પં૦ શ્રીમૂલવુના શિષ્ય હતા, અને આચાર્ય થયા પછી આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિની પાટે આવ્યા હતા, પરંતુ તેઓ આ૦ ચંદ્રપ્રભની આજ્ઞામાં રહ્યા હતા.

તેઓ મોટા તપસ્વી હતા. તેમણે જિંદગી પર્યંત એકાંતરે ઉપવાસ કર્યા હતા. તેમના ઉપદેશથી સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક મંત્રી સજ્જન શ્રીમાલીએ સં૦ ૧૧૮૫માં ગિરનાર તીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો, તેમજ ગુજરાતના મહામાત્ય શાંતૂ મહેતા તેમજ મંત્રી સજ્જને વડઉદ્ર(વડોદરા)માં મોટો રથયાત્રાનો મહોત્સવ કર્યો હતો. આચાર્યશ્રીએ સાકરમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

તેમની પાટે આ૦ અજિતસિંહ, આ૦ હરિભદ્ર, આ૦ આમ્રદેવ અને આ૦ વર્ધમાન થયા.

૧૨. આ૦ અજિતસિંહસૂરિ

૧૩. આ૦ દેવભદ્રસૂરિ—તેમણે આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિના કર-કમલથી દીક્ષા લીધી હતી, તેમજ આ૦ અજિતસિંહ પાસેથી વ્યાકરણ, સાહિત્ય, ન્યાય, સિદ્ધાંત જ્યોતિષ અને આગમનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. તેઓ ભારે પ્રતાપી, પરમ શાંત, ગંભીર અને પ્રખર જ્ઞાની હતા. તેમણે સં૦ ૧૨૩૬ના ફા૦ વદિ ૧૪ ને ગુરુવારે પીંડવાડા પાસે વાતનસ્થી (ઝાડોલી) ગામમાં શેઠ સાઢાએ ભરાવેલા ભ૦ ઋષભદેવ અને ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરી પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (જૂઓ, પ્ર૦ ૪૭ પૃ૦ ; જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૧૫૮)

તેમણે પ્રવચનસારોદ્ધાર ટીકા, તત્ત્વબિંદુપ્રકરણ, પ્રમાણપ્રકાશ (પ્રથમ ન્યાયનો ગ્રંથ) અને સં૦ ૧૨૪૨માં પાટણમાં પોતાના શિષ્ય પટ્ટધર આ૦ સિદ્ધસેન તથા સર્વદેવી ગુણભદ્ર આ૦ જિનેશ્વરની વિનતિથી અને પં૦ જિનચંદ્રગણિની મદદથી સિજ્જંસચરિય ની રચના કરી છે જેની પહેલી પ્રતિ પં૦ વિમલચંદ્ર ગણિએ લખી હતી.

૧૪ આ૦ સિદ્ધસેનસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૭૮માં આ૦ નેમિચંદ્રના 'પ્રવચનસારોદ્ધાર'ની ટીકા, 'પદ્મપ્રભચરિત્ર', સામાચારી અને સ્તુતિઓની રચના કરી છે. તેમના બીજા પટ્ટધર આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિના શિષ્ય પં૦ વીરદેવગણિએ 'મહીવાલકહા' (ગ્રં ૧૮૨૮) રચી છે.

૧૫ આ૦ યશોદેવસૂરિ—તેઓ સમર્થ વિદ્વાન અને વાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા.

૧૬ આ૦ માનદેવસૂરિ—તેઓ પવિત્ર આત્મા હતા.

૧૭ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ—તેઓ ઉત્કટ ચારિત્રધારી અને મિષ્ટભાષી હતા. તેમના ઉપદેશથી મહાદાની શેઠ લાખણ પલ્લીવાલે સં૦ ૧૨૯૯ના કાર્તિક મહિનામાં ખંભાતમાં 'સમરાઇચ્ચકહા' લખાવી અને તેમણે તેનું વ્યાખ્યાન કર્યું. સં૦ ૧૩૯૩ સં૦ ૧૩૯૬માં આ૦ હંસરાજસૂરિ થયા હતા.

૧૮ આ૦ હેમપ્રભસૂરિ—તેઓ મહાજ્ઞાની, બ્રહ્મચારી, તેજસ્વી, સરલ અને મિષ્ટભાષી હતા. તેમના ઉપદેશથી શેઠ કવા ધાકડે સં૦ ૧૩ ૮માં 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' લખાવ્યું.

૧૯ આ૦ રત્નાકરસૂરિ—તેઓ સં૦ ૧૩ ૮માં ગુરુના હાથે આચાર્ય થયા. શેઠ કડવાએ તેમનો પદમહોત્સવ કર્યો. તેમણે તે શેઠે લખાવેલા 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર'ની પ્રતિની પ્રશસ્તિ રચી હતી. (જુઓ, સિંઘી સિરીઝ 'મહીવાલકહા' જૈન પુ૦ પ્ર૦ ગ્રં૦ પૃ૦ ૨૭ ૨૮)

૬ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (દેવેન્દ્રશાખા)

૧૦ આ૦ ચંદ્રસૂરિ

૧૧. આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ—તેઓ ચંદ્રગચ્છના હતા.

૧૨ આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ ભદ્રેશ્વરના શિષ્ય હતા, અને તેમની પાટે આવ્યા હતા. તેમણે આ૦ વર્ધમાનના શિષ્ય પં૦ જિનચંદ્રગણિને આચાર્યપદે સ્થાપન કર્યા હતા.

૧૩ આ૦ શાંતિસૂરિ

૧૪ આ૦ અભયદેવસૂરિ અથવા આ૦ ઉદયદેવસૂરિ
૧૫ આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ
૧૬ આ૦ મુનિરત્નસૂરિ
૧૭ આ૦ ચંદ્રસૂરિ
૧૮ આ૦ યશોદેવસૂરિ—આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ

સંભવ છે કે રાજગચ્છના ૧૩મા આ૦ જિનચંદ્રસૂરિએ આ૦ યશોદેવને આચાર્યપદ આપ્યું હોય.

આ૦ દેવચંદ્રે સં૦ ૧૨૯૮ના કાર્તિક વદિ ૬ ને રવિવારે પુષ્ય નક્ષત્રમાં ઉપમિતિસારોદ્ધાર (ગ્રં૦ ૫૭૩૦)ની રચના કરી છે. રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ તેનું સંશોધન કર્યું હતું.

આ૦ દેવચંદ્રના પટ્ટધર આ૦ વિજયચંદ્રના ઉપદેશથી શેઠ વુટડીના પુત્ર તેજપાલની પત્ની લક્ષ્મીએ સં૦ ૧૩૩_ ના શ્રાવણ વદિ ૧૨ ને રવિવારે 'પર્યુષણાકલ્પ' લખ્યો છે (જુઓ, જૈ૦ પુ૦ પ્ર૦ પ્ર૦ ૧૪).

૧૯ આ૦ વિબુધચંદ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ યશોદેવના શિષ્ય હતા.

૨૦ આ૦ સિંહતિલકસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૩૨૭માં મંત્રરાજરહસ્ય—સ્વોપજ્ઞ લીલાવતી ટીકા, ચંદ્રસેનસૂરિએ રચેલા કલ્પના આધારે સં૦ ૧૩૨૩માં રચેલો વર્ધમાનવિદ્યાકલ્પ (શ્લો૦ ૭૭+૬૬+૧૩) પરમેષ્ઠિવિદ્યાયંત્ર સ્તોત્ર, ઋષિમંડલયંત્ર સ્તોત્ર, લઘુનમસ્કારચક્ર સ્તોત્ર, ગણિતતિલકવૃત્તિ, સં૦ ૧૩૨૬માં આ૦ પદ્મપ્રભના ભુવનદીપક ની ટીકા વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે.

તેમના ગુરુભાઈ પં૦ પદ્મદેવ હતા. તેઓ ચંદ્રાવતીના શેઠ સીલ પોરવાડના પુત્ર પૂર્ણદેવના આઠ પુત્રો પૈકીના ત્રીજા પુત્ર હતા. તેમણે નાગેન્દ્રગચ્છીય વિજયસિંહના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામી આ૦ વિબુધચંદ્ર પાસે દીક્ષા લીધી હતી અને આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેમના ઉપદેશથી મોટાભાઈ આસદેવની પત્ની પાહિણીએ ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરુષચરિત્ર નું 'આદિનાથચરિત્ર' લખાવ્યું હતું.

પં૦ પદ્મપ્રભે સં૦ ૧૨૯૪માં કુંથુનાથચરિત્ર, મુનિસુવ્રતસ્વામીચરિત્ર, પાર્શ્વનાથસ્તવન વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

૭ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (દેવેન્દ્રશાખા)

૯ આ૦ દેવભદ્રસૂરિ
૧૦ આ૦ ચંદ્રસૂરિ
૧૧ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ
૧૨ આ૦ અભયદેવસૂરિ

૧૩. આ૦ પરમાનંદસૂરિ—ચંદ્રાવતીના શેઠ સીદ પોરવાડના પુત્ર પૂર્ણચંદ્રને આઠ પુત્રો હતા તે પૈકીના ત્રીજા પુત્ર બહુદેવ અને છઠ્ઠા પુત્ર યશોવીરે દીક્ષા લીધી અને તેઓ ક્રમશઃ આ૦ પદ્મદેવ અને આ૦ પરમાનંદ નામે થયા. યશોવીર (આ૦ પરમાનંદ) સૌમાં વિખ્યાત અને પંડિતોમાં મુખ્ય હતા. આ૦ પરમાનંદસૂરિએ સં૦ ૧૨૨૧ લગભગમાં આ૦ ગર્ગર્ષિએ રચેલા કર્મવિપાક ની ટીકા અને હિતોપદેશમાલાપ્રકરણ રચ્યા છે. આ૦ પરમાનંદ અને મ । ઉજ્જયંતીય આ૦ ચક્રેશ્વરે સં૦ ૧૨૨૧માં ચંદ્રાવતીનગરમાં નાયાધમ્મકહાઓ તેમજ સ્થવિરકહા તાડપત્ર પર લખાવી છે.

૧૪ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ—તેઓ ચંદ્રાવતીના શેઠ સીદ પોરવાડના વંશના શેઠ વીસલના ત્રીજા પુત્ર હતા. તેમણે દીક્ષા લીધી અને આ રત્નપ્રભસૂરિ થયા પછી આ૦ પરમાનંદસૂરિની પાટે આવ્યા. તેમના ઉપદેશથી પિતા વીસલ પોરવાડે સં૦ ૧૩૧૦ના વૈશાખ વદિ ૫ ને ગુરુવારે આરાસણતીર્થમાં ભ૦ નેમિનાથના દેરાસરમાં સ્તંભ કરાવી આપ્યો. તેમના ઉપદેશથી તેમના મોટાભાઈ આસપાલે અષ્ટાપદમાં ભ૦ સુમતિનાથની પ્રતિમા ભરાવીને પધરાવી. તેમજ સં૦ ૧૩૨૨ના કાર્તિક વદિ ૮ ને સોમવારે વિવેકમંજરી ની વૃત્તિ લખાવી; જેની પુષ્પિકા રાજગચ્છના ૧૬ મા આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સંશોધી હતી. આ રત્નપ્રભસૂરિએ કુવલયમાલાસંક્ષેપ રચ્યો છે જેને ઉપર્યુક્ત આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ જ સંશોધ્યો હતો.

(જુઓ, પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભા૦-૨, લેખાંક: ૨૭૯ ૨૮૦ ૨૯૦; જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પૃ૦ ૩૦)

૮ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (દેવેંદ્રશાખા)

૯ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ—તેઓ ચંદ્રગચ્છના હતા. આ૦ બાલચંદ્ર તેમની પાટે સીધા આ૦ ભદ્રેશ્વરને બતાવે છે પણ અમે અહીં પટ્ટકની એકવાક્યતા માટે તેમની પાટે આ૦ ચંદ્ર અને તેમની પાટે આ૦ ભદ્રેશ્વરને બતાવ્યા છે

૧૦ આ૦ ચંદ્રસૂરિ

૧૧ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ

૧૨. આ૦ અભયદેવસૂરિ—તેઓ કવિસમશોત્તમ વગેરે વિખ્યાત હતા. તેમના ઉપદેશથી મહાકવિ આસડ જૈન બન્યો હતો; જેણે વિવેકમંજરી વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે

૧૩ આ૦ હરિભદ્રસૂરિ

૧૪ આ૦ બાલચંદ્રસૂરિ—મોઢેરામાં ધારદેવ નામે મોઢ[1] બ્રાહ્મણ રહેતો હતો; જે વિદ્વાન હતો અને જૈન શાસ્ત્રોનો જાણકાર પણ હતો. તેની પત્ની વીજળીએ મુંજાલ નામના બાળકને જન્મ આપ્યો. આ૦ હરિભદ્રે બાળક મુંજાલને ઉપદેશ આપ્યો તેથી તે વૈરાગ્યવાસિત થયો. તેણે તેના માબાપની અનુજ્ઞા મેળવી, તેમણે તેને દીક્ષા આપી, તેનું નામ મુનિ બાલચંદ્ર રાખ્યું. બાલમુનિ તેજસ્વી હતા, તીવ્ર બુદ્ધિશાળી હતા, તેમણે ચૌલુક્ય રાજગુરુ પં૦ પદ્માદિત્ય પાસે અભ્યાસ કર્યો. આ૦ વાદિદેવસૂરિની પરંપરાના આ૦ ઉદયસૂરિ પાસેથી સારસ્વત મંત્ર પ્રાપ્ત કર્યો અને સરસ્વતીદેવીની સાધના કરી. સરસ્વતીદેવીએ સ્વપ્નમાં આવી વરદાન આપ્યું કે હું તારા સારસ્વત મંત્રજાપથી પ્રસન્ન છું તું મહાકવિ કાલિદાસની કોટિનો કવિ બનીશ. ત્યારથી મુનિ બાલચંદ્રની કાવ્યશક્તિનો પ્રતિદિન વિકાસ થવા માંડ્યો. તેમણે મહામાત્ય વસ્તુપાલને ઉદ્દેશીને એક કાવ્ય બનાવ્યું છે કે—

---

૧ મોઢ માટે જુઓ, પ્ર૦ ૩૨ પૃ૦ ૫૨૪

मैत्री राज्यवती त्वयि त्वयि कृपो मत्सरः स्व पुत्र

स्वं मूर्या त्व च सत्सरणुण कुसुमगण किंवा बहु ब्रूमहे ।

श्रीमन्त्रीश्वर ! नूनमीश्वरकल्पमयुक्तस्य ते युष्मते

बालेन्दु चिसुखके रचयितुं त्वचोऽस्य क प्रभुः ' ॥

આ પદ્ય સાંભળી મહામાત્ય વસ્તુપાલ આનંદ પામ્યો અને મુનિ બાલચંદ્રના આચાર્યપદ મહોત્સવમાં ૧૦૦૦ દ્રમ્મ વાપર્યા.

કવિ સોમેશ્વર અને હરિહર વગેરે સમકાલીન વિદ્વાનો મહામાત્ય વસ્તુપાલને વસંતપાલ કહીને બોલાવતા હતા, તેથી મહાકવિ આ બાલચંદ્રે વસંતવિલાસ નામે મહાકાવ્યની રચના કરી, જેમાં મહામાત્ય વસ્તુપાલ અને પોતાની સંપૂર્ણ જીવનકથા ગૂંથી છે

આ૦ બાલચંદ્ર વૈદર્ભીરીતિના આલેખક છે તેથી અપરાજિતે તેમને વૈદર્ભીરીતિના સર્વોત્તમ કવિ તરીકે બિરદાવ્યા છે તેમણે સં૦ ૧૨૯૮ લગભગમાં વસંતવિલાસ મહાકાવ્ય (સર્ગ ૧૪) સં૦ ૧૨૭૭માં 'કરુણાવજ્રાયુધ નાટક' (અંક ૫) સં૦ ૧૨૪૭–૪૮માં મહાકવિ આસડની વિવેકમંજરી ઉપર ટીકા, તેમજ ઉપદેશકંદલી ની ટીકા અને પ્રાસંગિક શ્લોકો વગેરેની રચના કરી છે તેમણે કરુણાવજ્રાયુધનાટકમાં રાજા વજ્રાયુધ અને કબૂતરની ઘટના વર્ણવી છે મહામાત્ય વસ્તુપાલના શત્રુંજયતીર્થના ઉત્સવમાં આ નાટક ભજવાયું હતું[1]

૯ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી

માળવાની ઉજ્જૈની નગરીમાં ભ૦ શાંતિનાથના દેરાસરમાં એક

૧. જૈન સાહિત્યમાં ઘણા નાટકોના ઉલ્લેખો મળી આવે છે. રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર માં ૩૨ નાટકો, પુષ્પિકાસૂત્ર માં ૩૨ નાટકો, ત્રિષષ્ટિ માં રત્નપાલ નાટક, આષાઢાભૂતિ નાટક ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર અ૦ ૧૩ ગા ૧૪ અ૦ ૧૮, ગા ૧૪ માં મધુકરીગત તથા સૌભાગ્યવિના ઉલ્લેખો મળે છે તેમજ આ૦ નન્નસૂરિનું રામાયણ આ૦ શીલાંકના મહાપુરિસચરિય માં વજ્રવિધિ વિબુધાનંદ નાટક આ૦ મેઘપ્રભનું ધર્માભ્યુદય નાટક આચાર્ય અભય નાટકસમય, પ્રબુદ્ધ નાટક વગેરે પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન નાટકો છે. આ નાટકો ઘણાંયે સારી રીતે ભજવાતાં હતાં.

ગુરુપાકમંડલ છે જેમાં વચ્ચે ૧ અને બન્ને બાજુના પરિકરમાં ચાર-ચાર એમ આઠ એ રીતે કુલ નવ ગુરુમૂર્તિઓ છે જેમાં આ પ્રકારે શિલાલેખ છે—

(१) सं १२२२ ज्येष्ठ सुदि १२ बुधे श्रीभद्रेश्वरसूरि, श्रीजयसिंह(ह)सूरि-श्रीहेमहर्षसूरि-(२) श्रीभुवनचंद्रसूरि-श्रीदेवचंद्रसूरि-श्रीजिनेश्वरसूरि-श्रीजिनदेवसूरि-(३) श्रीजिनचंद्रसूरि-श्रीशांतिप्रभसूरि ॥ अमीषां मूर्ति पं मर पंरमगिना (४) कारापिता प्रतिष्ठिता श्रीवर्द्धमानसूरिभि ॥ शुभं भवतु ॥

(જુઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૧૮ ૨૧૯ પૃ ૩૧)

આ શિલાલેખના આ ભદ્રેશ્વરસૂરિ વગેરે આચાર્યો ક્યા ગચ્છના હતા અને ક્યારે ક્યારે વિદ્યમાન હતા તેનો નિર્ણય કરવાનું કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતું નથી; પણ અનુમાનથી કંઈક તારવીએ છીએ.

વિક્રમની બારમી શતાબ્દીમાં (૧) રાજગચ્છના આ૦ ચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર સં ૧૧૮૫, (૨) સંવેગિ વડગચ્છના આ પદ્મસૂરિના પટ્ટધર સં૦ ૧૧૮૭ અને (૩) વડગચ્છના આચાર્ય વાદિદેવસૂરિના પટ્ટધર સં ૧૨૨૬ એમ ત્રણ ભદ્રેશ્વરસૂરિઓ થયા.

જો આ શિલાલેખ રાજગચ્છના આ ભદ્રેશ્વરસૂરિનો હોય તો અનુક્રમે (૧૧) આ ભદ્રેશ્વર, (૧૨) આ જયસિંહ, (૧૩) આ હેમહર્ષ (૧૪) આ ભુવનચંદ્ર, (૧૫) આ દેવચંદ્ર, (૧૬) આ૦ જિનેશ્વર, (૧૭) આ જિનદેવ, (૧૮) આ જિનચંદ્ર, (૧૯) આ શાંતિપ્રભ અને (૨) આ વર્ધમાન—એ રીતે પટ્ટપરંપરા બને.

બીજી રીતે તપાસીએ તો નક્કી છે કે આમાંના ઘણા આચાર્યો તેરમી શતાબ્દીના સમકાલીન આચાર્યો છે

આ ગુરુપાકમંડલ પં૦ નરચંદ્રગણિએ કરાવ્યું છે અને આ૦ વર્ધમાને તેની પ્રતિષ્ઠા કરી છે[1]

---

૧ હમીરગઢ તીર્થના જિનાલયોમાં આ ભદ્રેશ્વરસૂરિ સં ૧૨૧૯ આ સર્વાનંદસૂરિશિષ્ય આ વર્ધમાનસૂરિ સં ૧૩૪૧ નાં નામો મળે છે

૧૦ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (દેવેન્દ્રશાખા)

૯ આ૦ દેવભદ્રસૂરિ
૧૦ આ૦ ચન્દ્રસૂરિ
૧૧ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ

૧૨ આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—આ આચાર્ય કોની પાટે થયા તે સંબંધી સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળતો નથી.

૧૩. આ૦ જિનચન્દ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ વર્ધમાનના શિષ્ય હતા અને આ૦ ભદ્રેશ્વરના પટ્ટધર હતા. આ૦ હરિભદ્રસૂરિના હાથે તેમને આચાર્યપદ મળ્યું હતું તેમને (૧) આ૦ સર્વદેવ, (૨) આ૦ કનકપ્રભના શિષ્ય આ૦ પદ્મદેવ, (૩) આ૦ ચન્દ્ર (બીજા)ના શિષ્ય આ૦ શ્રીદેવ અને (૪) આ૦ જયસિંહને આચાર્યપદ આપ્યું હતું

(૧૪) આ૦ ભુવનચન્દ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ જિનચન્દ્રના શિષ્ય હતા. તેમણે તારંગાતીર્થમાં સં૦ ૧૩ ૪ સં૦ ૧૩ ૫માં શેઠ ધનચન્દ્રના પુત્ર શેઠ થાહડના પુત્રો ભુવનચન્દ્ર તથા પદ્મચન્દ્રે બનાવેલી ભ૦ અજિતનાથની બે કાઉસગ્ગિયા પ્રતિમાઓની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ પ્રતિમાઓ આજે તારંગાતીર્થ અને પાલનપુરના મોટા દેરાસરમાં બિરાજમાન છે

૧૪ આ૦ જયસિંહસૂરિ—તેમણે સં ૧૨૧૫માં શરદ્ ઋતુમાં પાલી નગરમાં શેઠ સાધારણના ઘરમાં રહી, વાચક ઉમાસ્વાતિના 'જંબૂદ્વીપસમાસ'ની વિનેયજનહિતા ટીકા રચી છે તેમજ સં ૧૨૧૫માં આ૦ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણના 'ક્ષેત્રસમાસ'ની ટીકા (ગ્રં૦ ૩૦૦૦) રચી છે મલ્લગચ્છના આ૦ જયસિંહે સં૦ ૧૨૮૦માં ખંભાતમાં વીરવસહિકામાં સરસ્વતીદેવીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

૧૧ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (દેવેન્દ્રશાખા)

૯ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ

૧૦ આ૦ ધર્મસૂરિ—તેમનું બીજું નામ આ ધર્મઘોષ પણ મળે છે

૧૧ આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ

૧૨. આ૦ રત્નાકરસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૩૪૨ના પોષ વદિ ૯ને બુધવારે આહિલ્લવાડના પલ્લીવાલ ઠ૦ દેહાના પુત્ર સાધુ પેથડે કરાવેલી આ અજિતનાથસ્વામીની પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરી હતી; જે પ્રતિમા આજે શત્રુંજય મહાતીર્થના નવા આદીશ્વર ભગવાનના દેરાસરના રંગમંડપમાં ડાબી તરફ ભદ્રાસને વિરાજમાન છે.

૧૨ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (ભરતશાખા)

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે પાંચ આચાર્યો થયા હતા.

૧૦ આ૦ ભરતેશ્વરસૂરિ—તેઓ પ્રામાણિક પુરુષોમાં અગ્રણી હતા.

૧૧ આ૦ વૈરસ્વામી સૂરિ—તેઓ આ૦ શીલભદ્રના શિષ્ય હતા; પરંતુ આ૦ ભરતેશ્વરની પાટે આવ્યા હતા. તેમણે સં૦ ૧૨૧૨ના મહા સુદિ ૧૦ને બુધવારે આજૂવીર્યમાં મોટી પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (જુઓ, 'અર્બુદ પ્રાચીન જૈન લેખસંદોહ' લેખાંક ૧૫૯ ૧૬૦ ૧૬૧)

૧૨. આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ—તેમણે મ્લાહ્મવતનું ખંડન કર્યું હતું

(જુઓ, માણિક્યચંદ્રકૃત પાર્શ્વનાથચરિત્ર પ્રશસ્તિ; પ્રભાપ્રકાશ સટીકની ટીકા પ્રશસ્તિ.)

૧૩. આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિ—તેમના અમીસમા ઉપદેશથી નાડોલના રાજા કેલ્હણદેવ (સં૦ ૧૨૨૧ થી ૧૨૪૯) તથા બીજા રાજાઓ જૈન બન્યા હતા. (પ્ર૦ ૪૩) તેમણે ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ વિશે વર્ણનાત્મક ગ્રંથો રચ્યા છે નિર્વૃતિકુલના ગચ્છનાયક આ૦ ગોવિંદસૂરિના પટ્ટધર આ૦ વર્ધમાનસૂરિએ સં૦ ૧૧૯૭માં રચેલા ગણરત્નમહોદધિ (મુદ્રિત પૃ૦ ૧૪૭)માં તેમનું એક પદ આ પ્રકારે આપ્યું છે. (વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલીસંગ્રહ, પૃ૦ ૧૯ શ્લોક : ૯૭)

द्रव्याश्रयाः श्रीनरसिंहदेव ! गुणाः कणादेन महर्षिणोक्ताः ।
त्वया पुनः पण्डितदानशौण्ड ! गुणाश्रयं द्रव्यमपि व्यधायि ॥

(જુઓ, જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પારા. ૩૬૨)

સંભવ છે કે, તેમની પાટે આ૦ મલયેન્દુ થયા હોય.

(રાજગચ્છ પટ્ટાવલી, શ્લો૦ ૮૯, ૯૦).

૧૪. આ૦ માણિક્યચંદ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિના ગુરુભાઈ હતા છતાં આ૦ સાગરચંદ્રને ગુરુ તુલ્ય માનતા હતા.

નાગેન્દ્રગચ્છીય આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિના શિષ્ય આ૦ જિનભદ્ર લખે છે કે, આ૦ માણિક્યચંદ્રસૂરિ વડકૂપ (વ ગા)માં સ્થિરવાસ કરતા હતા. મહામાત્ય વસ્તુપાલે ખંભાત જઈ તેમને ત્યાં પધારવા વિનંતિ કરી; પરંતુ આચાર્યશ્રી ત્યાં ગયા નહિ તેથી મહામાત્યે બે શ્લોક લખીને તેમને મોકલ્યા—

उच्चैर्योऽस्त्रप गतिं कुर्वन् गर्वोद्गारगरुत्मति ।
वटकूपकूपमध्ये निवसति माणिक्यचन्द्रगुरुः ॥
मध्ये संगमे प्रदर्शी द्विविदग्धजनचक्रमेऽप्यमितगुणपरः ।
वटकूपकूपमध्ये निवसति माणिक्यचन्द्रगुरुः ॥

આચાર્યશ્રીએ તેનો ઉત્તર પણ શ્લોક દ્વારા આપ્યો—

गुणान्वेषणमग्नानां वस्तूनां दूरं विपाटयन् ।
वंशपार्श्वस्थितिर्न्यस्ता र विद्वन् ! विलम्ब्यते ॥

(જુઓ, નવો ત્રિષષ્ટિશલાકાચરિત્ર અ. ૧૨)

મહામાત્યે ગુજરાતમાં આવીને ખંભાતમાં તેમની પોશાળની વસ્તુઓ ચોરાવી લઈ ગુપ્તિન રૂપે મુકાવી દીધી. આચાર્યશ્રીએ ફરક્રમ જઈ મહામાત્યને જણાવ્યું કે સંઘમાં તમારા જેવા મોટા પુરુષો વિદ્યમાન હોય છતાં પોશાળમાં આવો ઉપદ્રવ કેમ થયો?

મહામાત્યે વંદન કરી સુખશાતા પૂછીને જણાવ્યું કે 'આપને અહીં પધરાવવા માટે જ મેં કર્યું છે.' મહામાત્યે હસીને આવો ઉત્તર વાળ્યો ને બધી વસ્તુઓ પાછી આપી. મહામાત્ય મુખપૂજન કરી ત્યારે

આચાર્યે તેમની પ્રશંસા કરીને જણાવ્યું કે, અમે સરસ્વતી પુત્રો છીએ, તું સરસ્વતી કંઠાભરણ છે, તે જ્યાં હોય ત્યાં અમે રહીએ. (સં. ૧૨૯૦ની પ્રબંધાવલી, પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ પૃ. ૬૪ ૭૬)

તેમણે સં. ૧૨૬૮માં કાવ્યપ્રકાશ ની સંકેત ટીકા, સં. ૧૨૭૮ની દિવાળીમાં દેવકુલપાટકમાં 'પાર્શ્વનાથચરિત્ર' (ગ્રં. ૬૫૨૭૮), સં. ૧૨૭૬ના આસો વદિ અમાસ ને સોમવારે કર્ણાવતીમાં શાંતિનાથચરિત્ર (સર્ગ ૮ ગ્રં. ૫૫૭૪), મહામાત્ય વસ્તુપાલના પ્રશંસાકાવ્યો અને ધાકટવંશના મંત્રી યશોવીરના પ્રશંસાકાવ્યો વગેરે રચ્યા છે.

મમ્મટના કાવ્યપ્રકાશ ના ઉલ્લાસ ૧ થી ૧૦ છે તેના ઉપર આચાર્યશ્રીએ સંકેત નામની ટીકા રચી છે, જે સૌથી પ્રાચીન ટીકા છે અને તે વિદ્વાનોમાં અત્યંત પ્રમાણભૂત મનાય છે. આચાર્યશ્રીએ તેમાં ભામહ, ઉદ્ભટ, રુદ્રટ, દંડી, વામન, અભિનવગુપ્ત, મુકુલ અને ભોજ વગેરે અલંકારના વિદ્વાનોના મતો આપીને છેવટે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે.

નં. ૪૭ મુનિ હરિશ્ચંદ્રના પુત્ર નાનુએ વડગચ્છના આ. ગુણાકરને સં. ૧૪૧૦માં તેમના શાંતિનાથચરિત્ર ની પ્રતિ લખાવીને અર્પણ કરી હતી.[1] (પ્ર. ૪૧)

૧૫. આ૦ હેમપ્રભસૂરિ—તેમના સં. ૧૩૨૬ સં૦ ૧૪૦૦ના પ્રતિમાલેખો મળે છે, તેઓ સં. ૧૪ ના પ્રતિમાલેખમાં પોતાને થારાપદ્રીયગચ્છના બતાવે છે.

૧૬. આ૦ હરિપ્રભસૂરિ

૧૭. આ૦ મેરુપ્રભ—તેમની સં. ૧૪૯૧ની પ્રતિમા ખંભાતમાં વિરાજમાન છે.

---

૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ ભા. ૧ પ્ર. ૧૨, પૃ. ૫૧૭માં આ માણિક્યચંદ્રને આ મુનિચંદ્રના શિષ્ય આ. યશસ્કંદ્રના ગુરુબંધુ તરીકે બતાવ્યા છે તે ઠીક નથી એમ સમજવું.

નવાંગીવૃત્તિકાર આ. અભયદેવસૂરિના શિષ્ય આ. વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય આ. માણિક્યચંદ્ર... (જુઓ, પ્ર. ૪ ૪૫)

૧૩ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (ધર્મઘોષગચ્છ)

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે આ૦ ધનેશ્વર, આ૦ ચંદ્ર, આ૦ ભરતેશ્વર, આ૦ ધર્મઘોષ અને આ૦ સર્વદેવ થયા હતા.

૧૦ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેમનુ બીજુ નામ આ૦ ધર્મસૂરિ પણ મળે છે. તેઓ વ્યાકરણના પારગામી, ન્યાયશાસ્ત્રના નિષ્ણાત, સૂત્ર-અર્થના સમર્થ વ્યાખ્યાતા અને અપૂર્વ બુદ્ધિવાળા હતા. તેઓ છ ઘડીમા ૫૦૦ શ્લોક મુખપાઠ કરી શકતા હતા. તેઓ મહાવાદી હતા. તેમને અંબિકાદેવી પ્રસન્ન હતી. તેમણે નાગોર, શાકંભરી અને અજમેરની રાજસભામા વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા અને ત્યાંના રાજવીઓ તેમજ જનતા ઉપર પ્રભાવ પાડ્યો હતો. નાગોરનો રાજા આલ્હણ (નાડોલનો રાજકુમાર સ૦ ૧૧૬૭ થી ૧૨૧૮), શાકંભરીના રાજાઓમાં અજયરાજ જેણે અજમેર વસાવ્યું, રાજા અર્ણોરાજ જેણે પોતાની પુત્રી જલ્હણા (ચંદ્રલેખા) ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલને પરણાવી હતી (મૃત્યુ સ૦ ૧૨૦૮) ચોથો વિગ્રહરાજ (સ૦ ૧૨૧૨ થી ૧૨૨) વગેરે રાજાઓ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિને ગુરુદેવ તરીકે માનતા હતા. તેમણે અજમેરમા રાજા અર્ણોરાજની સભામાં દિગંબર વાદી ગુણચંદ્રને હરાવ્યો હતો.[1] બીજા ઘણા વાદોમા વિજય મેળવ્યો હતો. તેમના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામી અજમેરના રાજા વિગ્રહરાજે (વીશલદેવે) જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. પોતાના રાજ્યમા અગિયારશ વગેરે તિથિઓમા અમારિ પળાવી હતી. અજમેરમા મોટો રાજવિહાર બંધાવી, તેમા ભ૦ શાંતિનાથની મોટી

1 વાદિચન્દ્ર ગુણચન્દ્રમવિજેતા ભૂપતિત્રયવિબોધવિધાતા ।
ધર્મસૂરિરિતિ નામ પુરાઽઽસીદ્ વિશ્વવિશ્વવિદિતો મુનિરાજઃ ॥૧॥
(જૂઓ, રાજગચ્છ પટ્ટાવલી અર્બુદ પ્રાચીન લેખસંદોહ લેખાંક ૧)

ગુણચન્દ્રદિગમ્બરમિતિ ... ગ્રાવ ... ।
... ધર્મઘોષસૂરિઃ ॥
(—રાજગચ્છ પટ્ટાવલી, શ્લો૦ ૭ ૮ વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલીસંગ્રહ)

જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી, તેના કળશ-દંડ ચડાવ્યા હતા અને તેની ધ્વજા પણ અરિસિંહ અને આલ્હણરાજને સાથે રાખીને પોતે જ બાંધી હતી. આ સ્થાનનો મુસલમાનોએ નાશ કર્યો, જે સ્થાન અત્યારે "અઢાઈ દિનકા ઝોપડા" એ કૌતુકી નામથી ઓળખાય છે.

આ સિવાય આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી રાજા વિગ્રહની માતા સુહવ દેવીએ સાગકુપુર વગેરે ૧૦૫ સ્થાનોમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી વગેરેનાં જિનાલયો બનાવ્યાં હતાં. સં૦ ૧૧૮૧ કે સં૦ ૧૧૯૧માં ફલોધિ પાર્શ્વનાથ પ્રકટ્યા ત્યારે તેમના પ્રાકટ્ય ઉત્સવમાં આ ધર્મઘોષ સૂરિ ત્યાં હાજર હતા. તેમણે સં. ૧૧૮૬માં 'ધમ્મકપ્પદ્દુમો' તથા સં૦ ૧૧૮૬ના માગશર શુદિ ૫ના દિવસે 'ઋદ્ધિમપરિગ્રહપ્રમાણ' બનાવ્યા છે. મંગલસ્તોત્ર (શ્લો૦ ૧૫) પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર (શ્લો. ૧૧) રચ્યા છે.

ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેમની ઘણી પ્રશંસા કરી હતી.

ધર્મપ્રચાર—

આચાર્યશ્રીએ બ્રાહ્મણ, માહેશ્વરી વૈશ્ય અને ક્ષત્રિયોને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા હતા. વહીવંચાની વહીઓમાં લખ્યું છે કે સં૦ ૧૧૨૯માં તેમણે ગુડિયાઠના બ્રાહ્મણોને જૈન બનાવી નાહરના પરિવારનું નહાર ગોત્ર સ્થાપ્યું હતું. સં. ૧૧૩૨માં વણુથલીના ચૌહાણ રાજા પૃથ્વીપાલ વગેરેને જૈન બનાવ્યા. તેના સાતમા પુત્ર સુરાનો પુત્ર સાહારણ, જે વહાણવટું ખેડતો હતો. તેના પરિવારનું વાણવટુ ગોત્ર સ્થાપ્યું, સં. ૧૧૩૨માં અજયનગર પાસે જોધા નગરના પવાર રાવ, સુર અને તેના નાનાભાઈ સાંકલાને જૈન બનાવ્યા, અને તેમના પરિવારનું સુરાણાગોત્ર તથા સાંખલાગોત્ર સ્થાપ્યું, જેમનો સુરાણાગચ્છ બન્યો. એ જ રીતે આચાર્યશ્રીએ નવા નવા જૈનો બનાવી તેમનાં મીઠડિયા, સોની, ઉસતવાલ, ખટોર વગેરે ગોત્રોની સ્થાપના કરી હતી. એકંદરે આ ધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી ઓસવાલોમાં ૧૫ અને શ્રીમાલીમાં ૩૫ નવાં જૈન ગોત્રો બન્યાં. તે બધા

ધર્મઘોષગચ્છના શ્રાવકો હતા. આ૦ ધર્મઘોષની ગાદીએ તપાગચ્છના શ્રીપૂજ્યનું બેસવું છે એટલે ધર્મઘોષગચ્છના સૌ ગોત્રો તપગચ્છને માને છે અજમેરમાં મહેતાઓએ બનાવેલું તપાગચ્છનું ભ૦ પાર્શ્વનાથનું જિનાલય છે

શાકંભરીનો મહામાત્ય ધનદેવ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિનો પરમભક્ત હતો. તેમના પુત્ર કવિ યશશ્ચંદ્રે 'મુદ્રિતકુમુદચંદ્રનાટક' વગેરે ચાર નાટકોની રચના કરી છે

તેમણે (૧) આ૦ રત્નસિંહસૂરિ, (૨) આ૦ યશોભદ્ર અને (૩) આ૦ સમુદ્રઘોષ વગેરે ૨૦ શિષ્યોને આચાર્યપદ આપ્યું હતું તેમનાથી 'ધર્મઘોષગચ્છ'નો આરંભ થયો.

આચાર્યશ્રીએ ધર્મઘોષગચ્છની સુરક્ષા માટે પોતાના સાધુઓ શિથિલ ન થાય તે માટે અને સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા માટે ૧૬ શ્રાવકોની એક શ્રમણોપાસકસમિતિ બનાવી હતી જેમની દેખભાળમાં શુદ્ધિ અને સંગઠનનું કામ સારી રીતે ચાલતું હતું

આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ બીજા યુગના ૧૮મા યુગપ્રધાન આચાર્ય હતા. તેમનો યુગપ્રધાનકાળ વીર સં૦ ૧૫૨૦ થી ૧૫૯૮ હતો.

(જુઓ, પ્ર૦ ૯, પૃ૦ ૧૯૭)

૧૧ આ૦ રત્નસિંહસૂરિ—તેઓ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિના પટ્ટધર હતા. તેમનાં બીજાં નામો આ૦ રત્નાકર અને રત્નકીર્તિ પણ મળે છે તેઓ આ૦ સમુદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે પ્રાકૃતમાં 'પાર્શ્વનાથસ્તવન' (ગ્લો૦ ૭) રચ્યું છે

તેમણે સં૦ ૧૨૪૮માં આ૦ મહિનકુલક (ગાથા : ૨૫), આત્માનુશાસનકુલક (ગાથા ૫૬) આ૦ માનુશાસ્તિકુલક (ગાથા ૨૫), ઉપદેશકુલક (ગાથા : ૨૬) ગુર્વાશિષનકુલક (ગાથા : ૩૪) પરમસુખદ્વાત્રિંશિકા (ગાથા : ૩૨) પર્યંતારાધના (ગાથા : ૧૬), 'મનોનિગ્રહભાવના (ગાથા : ૪૬), ભાવકર્ણભિનદભાવના, સંવેગા મય (પ્રાકૃત, ગાથા ૧૧૨), સંવેગામૃતપદ્ધતિ (સંસ્કૃત, શ્લો૦ ૪૩) 'સંવેગરંગમાલા (ગાથા ૪) 'ગુરુસ્તુતિકુલકો ૩૭ રચ્યા છે

(જુઓ, જૈન ગૂર્જર કવિઓ, ભા૦ ૧, પૃ૦ ૭૪)

૧

૧૨. આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ—તેમના શિષ્ય પં૦ કનકપ્રભે પં૦ ઉદયચન્દ્રગણિની પ્રેરણાથી સિદ્ધહેમલઘુવ્યાકરણ ઉપર 'ન્યાસસારોદ્ધાર' નામે ટીકા રચી છે.

૧૩. આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ

૧૪ આ૦ આણંદસૂરિ—તેમણે આબૂતીર્થમાં વિમલવસહીમાં સં૦ ૧૨૯૯માં કુલધરના પુત્રોએ ભરાવેલ શ્રી નેમિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

૧૫ આ૦ અમરપ્રભસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી સોમસિંહે સં૦ ૧૩૪૪ના માગશર સુદિને રવિવારે કલ્પસૂત્ર લખાવ્યું હતું.

૧૬ આ૦ જ્ઞાનચન્દ્રસૂરિ—

तावत् कविर्नवकविर्विधानदक्षो
वादीपरो भवति तावदसत्प्रवादात् ।
यत्काऽपि तावदमुनोपमशक्तिरासीत्
ज्ञानेन्दुराजि कुशलादिसमिते यावत् ॥

(વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલી સંગ્રહ પૃ૦ ૧૮,
રાજગચ્છીય પટ્ટાવલી શ્લો૦ ૭૨)

અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ સં૦ ૧૩૬૮માં આબૂતીર્થના જૈન મંદિરોને તોડી નાખ્યા હતા. આ જ્ઞાનચન્દ્રના ઉપદેશથી મંડોવરના શેઠ ગોસલ તથા શેઠ મહણસિંહના પુત્રો શા૦ બીજડ તથા લાલિગ વગેરેએ વિમલવસહીની બધી દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને આચાર્યશ્રીએ તેમાં સં૦ ૧૩૭૮ના જેઠ સુદિ ૯ ને સોમવારે જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ આચાર્ય સં૦ ૧૩૯૪ સુધી વિદ્યમાન હતા.

૧૭ આ૦ મુનિશેખરસૂરિ—તેઓ મોટા વાદી હતા. આ આચાર્ય વિમલવસહીના સં૦ ૧૩૭૮ના જીર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા સમયે હાજર હતા. તેમની સં૦ ૧૩૮૬માં બનેલી મૂર્તિ મળે છે.

૧૮ આ૦ સાગરચન્દ્રસૂરિ—તેઓ સં૦ ૧૪૩૨માં વિદ્યમાન

હતા.[1] મોટા વ્યાખ્યાતા હતા. રાજગચ્છની આ૦ ભટ્ટેશ્વરની પર પરામાં આ૦ નેમિચંદ્રની પાટે આ૦ સાગરચંદ્ર, આ૦ માણેકચંદ્ર થયા હતા. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫ પૃ૦ ૩૬, ૩૭) તેમનાથી આ આચાર્ય જુદા હતા. તેમના મીઠા ઉપદેશથી ૫૦ કેલ્હણ વગેરે જૈન થયા.

(જૂઓ, રાજગચ્છ પટ્ટાવલી, શ્લો૦ ૮૭)

૧૯ ભ૦ મલયચંદ્રસૂરિ—તેમના સં૦ ૧૪૬૧ સં૦ ૧૪૮૯ના પ્રતિમાલેખો મળે છે ખંભાતના ભ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં (૧) ભ૦ મેરુચંદ્ર, (૨) ભ૦ મલયચંદ્ર અને (૩) ભ મુનિતિલકની સં૦ ૧૪૯૧માં બનેલી મૂર્તિઓ છે તેઓ વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન, નિરીહ હતા. તેમની કીર્તિ બહુ ફેલાઈ હતી. (રાજગચ્છ પટ્ટાવલી)

તેઓ ચમત્કારી હતા. તેમની પાટે આ૦ વિજયચંદ્ર થયા હતા, જેમના ઉપદેશથી જીરાવલાતીર્થમાં સં૦ ૧૪૯૩ના ભાદરવા વદિ ૭ને ગુરુવારે ભ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરની વીશમી દેરી બની હતી.

૨૦ ભ૦ પદ્મશેખરસૂરિ—તેમના સં૦ ૧૪૮૦ના કાર્તિક વદિ ૧૦ સં૦ ૧૪૯૧, સં૦ ૧૫૧ ના પ્રતિમાલેખો મળે છે

સંભવ છે કે તેમનું બીજું નામ ભ૦ મેરુચંદ્ર હોય. ભ મેરુચંદ્ર માટે (જૂઓ, પ્ર ૩૫, પૃ૦ ૩૮)

૨૧ ભ૦ પદ્માનંદસૂરિ—મુનિ શ્રીક્ષમારત્ને સં૦ ૧૫૪૫ના કાર્તિક સુદિ ૩ના રોજ આ નેમિચંદ્રસૂરિની ઉત્તરાધ્યયન ની ટીકા આચાર્યશ્રીના ઉપાધ્યાય ભાવશેખર માટે લખી, આ ટી ભ પદ્મશેખરનો સં ૧૫૩૭નો પ્રતિમાલેખ મળે છે સં ૧૫૩૧ માં ધર્મઘોષગચ્છમાં આ૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિ થયા હતા. (માલપુરાનો લેખ)

૨૨. ભ૦ નંદિવર્ધનસૂરિ—તેમનો સં ૧૫૭૧ના મહા વદિ ૫ને શુક્રવારનો પ્રતિમાલેખ મળે છે

૨૩. ભ૦ નયચંદ્રસૂરિ—તેમણે ભ પદ્મશેખરસૂરિના સમયે

૧. સં ૧૪૮૪માં આ મતિતિલકસૂરિ, સં ૧૫૨૩માં ભ મહેન્દ્રસૂરિ, ત્યારે આ શાલિભદ્રસૂરિ સં ૧૫૨૩માં થયા હતા.

રાજગચ્છ પટ્ટાવલી' બનાવી છે.

(—વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલી સંગ્રહ પૃ૦ ૫૭ થી ૭૧)

૨૪ આ૦ વિજયચંદ્રસૂરિ—તેમણે 'ઉવસગ્ગહરં' સ્તોત્રની ટીકા બનાવી છે.

૨૫ આ૦ સાધુરત્નસૂરિ—સં૦ ૧૫૦૮ થી ૧૫૯૭.[1]

ધર્મઘોષગચ્છમાં સં. ૧૫૫૭માં પુણ્યવર્ધન, સં. ૧૫૧૮માં નેમિચંદ્ર થયા હતા.

(જુઓ, પ્રભાવકચરિત્રપ્રશસ્તિ, અમમચરિત્રપ્રશસ્તિ, શ્રેયાંસનાથચરિત્રપ્રશસ્તિ, શ્રીનાહટાજી સં. રાજગચ્છ પટ્ટાવલી, જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક: ૧૨૮, જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૃ. ૧૯૨ થી ૧૯૬)

૧૪ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (ધર્મઘોષગચ્છ)

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ

૧૦ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેમની પાટે વીશ આચાર્યો થયા.

૧૧ આ૦ યશોભદ્રસૂરિ—

सपादलक्षक्षोणीन्द्रसमक्षं जितवादिनाम् ।
श्रीधर्मघोषसूरीणां पालङ्कारकारका ॥१॥

निर्ग्रन्थपरिहारा गच्छोद्धारधुरंधराः ।
बभूवुर्भूरिसौभाग्या श्रीयशोभद्रसूरयः ॥२॥

તેમણે ત્રણ વર્ણોના વર્ગો સહિત નાનું 'ગદ્યગોદાવરીકાવ્ય' અને 'પ્રત્યાખ્યાનાનુમાનવિચારસ્થ' રચ્યું છે.

તેમની પાટે (૧) આ૦ રવિપ્રભસૂરિ, (૨) આ૦ દેવસેન થયા હતા.

(—પ્રવચનસારવિષમપદાર્થાવબોધ)

---

૧ સ્વરૂપ ૭ ૧ તેમની ચરિત્રપટ્ટાવલી નાગોરી લોંકાગચ્છ નીકળ્યો હતો. (—વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલી સંગ્રહ, પૃ. ૮૨) નાગોરી લોંકાગચ્છ માટે (જુઓ, પ્ર ૫૩)

૧૨. આ૦ રવિપ્રભસૂરિ—

मभिरूपसम गङ्गागौरमवर्लिखकीर्त्यम ।

सन्तु महसां पात्र जाता रविप्रमसूरय ॥१॥

તેઓ દરેક સભાઓમાં કીર્તિ પ્રાપ્ત કરતા.

(—પ્રવચનસારવિષમપદાર્થાવબોધ)

૧૩ આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ—તેમણે આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિના 'પ્રવચનસારોદ્ધાર નું ટિપ્પન, વિષમપદાર્થાવબોધ (ગ્રં૦ ૩૨૦૩), આ૦ શિવશર્મના પંચમકર્મગ્રંથ નું ટિપ્પન અને 'પ્રાચીન કર્મગ્રંથો ના ટિપ્પનો રચ્યા છે

આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ અને પં૦ ગુણચંદ્રગણિએ 'વિષમપદાર્થાવબોધ નું ટિપ્પન રચવાની પ્રેરણા આપી તેનું સંશોધન કર્યું અને પ્રથમ આદર્શ લખ્યો હતો.[1] (—વિષમપદાર્થાવબોધ ટિપ્પન)

૧૫ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (ધર્મઘોષગચ્છ)

૧૦ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ

૧૧ આ૦ યશોભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે આ૦ રવિપ્રભ, આ૦ દેવસેન થયા હતા.

૧૨ આ૦ દેવસેનગણિ—તેમના ઉપદેશથી સં૦ ૧૨૧૫ના ચૈત્ર સુદિ ૮ના રોજ ગિરનારતીર્થમાં ભ૦ નેમિનાથના મોટા દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો.

૧૩ આ૦ પૃથ્વીચંદ્રસૂરિ—તેમણે 'કલ્પસૂત્ર' ઉપર ટિપ્પન રચ્યું છે

૧૪ આ૦ જયચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૩૪૩ના મહા વદિ ૧ ને શનિવારે જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

(જૂઓ, પ્રભાસપાટણનો પ્રતિમાલેખ)

---

1. આ ગ્રંથ ખંભાતમાં પ્રાચ્ય જૈન વિદ્યાભવનના શ્રી શાંતિનાથ જ્ઞાનમંદિરમાં છે જે સં૦ ૧૧૩૬ ના વ૦ ૬ ને બુધવારે તપાગચ્છના ગચ્છ ગણી ભેંસાણે પોતે લખ્યો છે.

૧૯ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી (ધર્મઘોષગચ્છ)

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ

૧૦ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેમની પાટે વીશ આચાર્યો થયા. આ૦ મુનિરત્નસૂરિ અમમચરિત્ર માં ચંદ્રગચ્છીય આ૦ ચંદ્રપ્રભ અને આ૦ ધર્મઘોષનો પરિચય આપી તેમનાથી પટ્ટાવલીની શરૂઆત કરે છે.

૧૧ આ૦ સમુદ્રઘોષસૂરિ—તેઓ આ૦ ધર્મઘોષના પ્રસિદ્ધ પટ્ટધર હતા. માળવાના વિશિષ્ટ પંડિતોમાં તેમની ગણના થતી હતી. તેઓ અનેક વિદ્વાનો અને અનેક મુનિવરોના વિદ્યાગુરુ હતા. તેમણે ધારાનો નરવર્મદેવ (સં. ૧૧૬૧ થી ૧૧૯) ગોહૂક—ગોધરાનો રાજા અને ગુજરાતનો રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ (સં. ૧૧૫ થી ૧૧૯૯) વગેરેની રાજસભામાં પોતાના ત્યાગ અને વિદ્વત્તાથી સન્માન મેળવ્યું હતું. તેમની પાટે ત્રણ આચાર્યો થયા. (૧) આ૦ સુરપ્રભ, (૨) આ૦ મુનિરત્ન અને (૩) આ૦ તિલકપ્રભ. આ૦ સુરપ્રભ મોટા વિદ્વાન હતા, મહાકવિ હતા અને માળવામાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતા. તેમની પાટે આ૦ જિનેશ્વર વગેરે ત્રણ આચાર્યો થયા હતા.

૧૨. આ૦ મુનિરત્નસૂરિ—તેઓ વ્યાકરણ, સાહિત્ય, છંદ, નિરુક્ત, ન્યાય, જ્યોતિષ અને સિદ્ધાંતના પારગામી હતા. તેમણે આ૦ સુરપ્રભની પાટે આ૦ જિનેશ્વરને તથા પોતાની પાટે આ૦ જિનસિંહને સ્થાપ્યા હતા. પાટણનગરીમાં શ્રીમાળી ભંડારી યશોધવલ શ્રેષ્ઠી હતો, તે ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના ખજાનાનો મંત્રી હતો. તેને જગદેવ નામે વિદ્વાન પુત્ર હતો. કલિ૦ સ૦ આ૦ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિએ જગદેવની કવિતાથી પ્રસન્ન થઈને તેનું બાલકવિ એવું બીજું નામ રાખ્યું હતું. બાલકવિ જગદેવ મોટો થતાં ધર્મ ઘોષગચ્છની શ્રમણોપાસક સમિતિનો અધ્યક્ષ બન્યો હતો. બાલકવિને આ૦ મુનિરત્નસૂરિ પ્રત્યે અવિહડ પ્રેમ હતો. આ૦ મુનિરત્નના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામેલ રાજજ્યોતિષી કુમારદેવનો પુત્ર મંત્રી નિન્નો, ગગન ભટ્ટ અને બાલકવિ એ ત્રણે જૈનધર્મની ઉન્નતિમાં ઘણો રસ લેતા

હતા. બાલકવિ જગદેવે તો ઉજ્જૈનમાં રાજા નરવર્માની રાજસભામાં (સં૦ ૧૧૬૧ થી ૧૧૯૦)માં શૈવવાદીને હરાવ્યો હતો. આચાર્યશ્રીએ સં૦ ૧૨૫૨માં પાટણમાં બાલકવિ જગદેવની વિનતિથી "અમમચરિત્ર" રચ્યું અને પાટણમાં શ્રીશાંતિનાથના દેરાસરના ઉપાશ્રયમાં વ્યાખ્યાન કરી વાંચી સંભળાવ્યું. કવિ કુમાર, પૂર્ણપાલ, યશ:પાલ, બાલકવિ જગદેવ એ પંડિતસભાના ત્રણ વડાઓએ અને ૫૦ મહાનંદે તેનું સંશોધન કર્યું હતું. ગૂર્જરેશ્વરના ઉદ્યોતનના પુત્ર મંત્રી ઉદયરાજના પુત્ર પંડિત સાગરચંદ્રે તેની પ્રથમ પ્રતિ લખી અને આ૦ જિનસિંહે તેની પ્રશસ્તિ રચી છે.

૧૩. આ૦ જિનસિંહસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૪૫માં ગુરુપરંપરાપ્રશસ્તિ (શ્લો૦ ૩૩) રચી "અમમચરિત્ર"ની પાછળ જોડી છે. (જુઓ, અમમચરિત્ર)

૧૭ રાજગચ્છ પટ્ટાવલી

૯ આ૦ શીલભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે પાંચ આચાર્યો થયા. તેઓમાં ગચ્છપતિ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ હતા.

૧૦ આ૦ સર્વદેવસૂરિ—તેઓ ભાલેજમાં શ્રીમહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા, ત્યારે દેવીએ આવી તેમના હાથની વજ્રપાટે રક્ષા કરી હતી. તેમની પાટે આ૦ ચંદ્રપ્રભ અને આ૦ જયસિંહ વગેરે થયા.

૧૧ આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિ—તેઓ મોટા તપસ્વી હતા. તેમને સ્તંભન પાર્શ્વનાથનો અધિષ્ઠાયક પ્રત્યક્ષ હતો.

૧૨ આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ—તેઓ અત્યંત શાંત, સમતાવી અને સર્વ વિદ્યામાં નિષ્ણાત હતા. તેમનું લલાટ તેજસ્વી હતું.

૧૩ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ—તેઓ વિદ્વાન હતા.

૧૪ આ૦ માનતુંગસૂરિ—તેમણે ત્રિપુરાગમ માંથી ઉદ્ધરીને

स्वतंत्र सूत्रग्रंथ अने तेनी स्वोपज्ञ टीका रची छे. तेमणे सं. १३३२ महा वदि ५ना रोज त्रिपुरा-सरस्वतीनी कृपाथी राजगच्छना गुण देवसूरिए सं० १३४२मां रचेला 'सिंहल सयरिय' ना आधारे श्री श्रेयांसनाथचरित्र (ग्रं : ५१२४) रच्युं छे. राजगच्छना वृद्ध मुनि गुरु आ प्रद्युम्नसूरिए तेनुं संशोधन कर्युं हतुं.

(जुओ, श्रीश्रेयांसनाथचरित्रप्रशस्ति)

१८ राजगच्छ पट्टावली

९ आ० शीलभद्रसूरि

१० आ० सर्वदेवसूरि

११ आ० जयसिंहसूरि—राजगच्छनी देवेन्द्रशाखामां आ जयसिंह थया, (जुओ, प्र ३५, पृ ३५) ते तेमनाथी जुदा हता.

१२ आ० देवेन्द्रसूरि—तेमनी पाटे श्रा चंद्रप्रभ, आ यशोदेव, आ श्रीचंद्र अने आ जिनेश्वर थया.

१३. आ० श्रीचंद्रसूरि—तेमणे सं १२१४ना आसो वदि ८ने बुधवारे पाटणमां कर्पूरपटाधिपना पुत्र सोमेश्वरना घरमां बीजे मासे वसतिस्थान रची, तेमना कुटुंबीओनी प्रार्थनाथी 'सनत्कुमारचरित्र' (ग्रं : ८) रच्युं तेनी पहेली प्रति पं हेमचंद्र गणिए लखी हती. श्रीचंद्र मुनिए (आ श्रीचंद्रे) सम्राट् मूलराज सोलंकीना (सं १२३२थी १२३४) राज्यकाळमां पाटणना शेठ सज्जन पोरवाड (सं० ११५५)ना पुत्र कृष्णना परिवार माटे अपभ्रंश भाषामां कथाकोश (संधि : ५३) नामे ग्रंथ रच्यो छे.

निर्वृतिगच्छ—

निर्वृतिकुलनो परिचय प्रक० १४ पृ० ३१मां आपी गयो छे. तेमां विशेष हकीकत आ प्रकारे छे—

निर्वृतिगच्छना आचार्योए विक्रमनी दसमी, अगियारमी तथा

આસ્મી સદીમા દિયાણાતીર્થનું[1] ભ૦ મહાવીરસ્વામીનુ દેરાસર, ભ૦ શાતિનાથનુ દેરાસર તથા લોટાણાના દેરાસરમા જિન પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. કેટલાએક શિલાલેખો નીચે મુજબ છે—

સ૦ ૯૯૯ના અષા૦ સુદિ ૬ના રોજ ગોષ્ઠીઓએ નિર્વૃતિ ગચ્છમાં જિનપ્રતિમા ભરાવી હતી.

સ૦ ૧૧૩૭ના જેઠ વદિ ૫ના રોજ નિર્વૃતિકુલના આ૦ આમ્રદેવે મોક્ષ માટે જિનપ્રતિમાયુગલ બનાવ્યુ

સ૦ ૧૧૭૪ના જેઠ વદિ ૪ના રોજ આ૦ આમ્રદેવે લોટાણાના ચૈત્યમા ગો... ... પોરવાડે ભરાવેલા ભ૦ વર્ધમાનસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી વગેરે વગેરે. (જૂઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાક : ૧૫૭)

નિવૃતિગચ્છમા સ૦ ૧૧૫૦ મા દ્રોણાચાર્ય અને સુરાચાર્ય થયા. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૮મુ)

નિવૃતિગચ્છના મહાધ્વજ આ૦ અભયદેવ (અભયદેવસૂરિ અમૃતદેવસૂરિ)ના શિષ્ય ચક્રપ્રભ મહત્તરે સ૦ ૧૧૨૭માં દેયાવડ (દિયાણા) નગરમા શિષ્ય વીરદેવની વિનતિથી વિજયચદ્રચરિય રચ્યુ છે

નિવૃતિગચ્છના આ૦ અમરદેવે સ૦ ૧૨૭૧મા 'સુભાષિતરત્નાકર' રચ્યો છે

સ૦ ૧૩૮૯ મા આ પાર્શ્વદત્ત થયા હતા.

રાજગચ્છ પટ્ટાવલીમા લખ્યુ છે કે, નિવૃતિગચ્છમા પાવડસૂરિ થયા. આ ગચ્છ વિચ્છેદ ગયો છે (—વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૬૨)

નિર્વૃતિગચ્છ—કામ્યગચ્છ—

આ૦ ગોવિંદસૂરિ (આ વિષ્ણુસૂરિ), આ૦ વર્ધમાનસૂરિ સ૦ ૧૧૯૭,

---

૧ દિયાણાતીર્થ—

श्रीमत्पुरातिमसमहितविराजमानपर्व्रत्तौ
ग्रामोऽस्ति श्री दियवणाभिख्या प्रसिद्ध ।
श्रीवर्धमानजिननायकपुण्यगृह—
प्रासादराजरुचिवारितभूमिभागम् ॥

દિયાણાતીર્થના શિખર કે રૈયણ, લ્હાવટ વગેરે નામ છે (જૂઓ, શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર ન ૩૯ ४८ ४९ ११)

આ મહેશ્વરસૂરિ સ્વ સ ૧૧૦૦, આ૦ સર્વદેવ સ૦ ૧૧૦ માં નિર્વૃતિકુલના પ્રામ્યગચ્છમાં થયા હતા.

(જૂઓ, પ્રક ૩૮ પ્રાચીનજૈનલેખસંગ્રહ ભા૦ ૨ પૃ ૪૭૪)

વિદ્યાધરગચ્છ—

વિદ્યાધરગચ્છનો પરિચય પ્રક ૧૪ પૃ ૩૦૫, ૩૦૬ માં આવી ગયો છે વિશેષ પરિચય આ પ્રમાણે છે—

વિદ્યાધરગચ્છની પટ્ટાવલી

૧ આ૦ સંગ્રામસૂરિ—તેઓ વિદ્યાધરકુલના હતા. તેઓ વ્યાકરણ, કાવ્ય, અલંકારના વિદ્વાન હતા, મહાકવિ હતા. રાજગચ્છના આ અભયદેવ તથા દિગંબરાચાર્ય અકલંકના ન્યાયગ્રંથોના પ્રખર અભ્યાસી હતા. આ હરિભદ્રસૂરિના ગ્રંથોના વિશદ પાઠી હતા. વૈશેષિક મીમાંસા, ન્યાય, સાંખ્ય અને બૌદ્ધદર્શનના શાસ્ત્રોને પચાવ્યા હતાં. તેમણે સ ૧ ૧૪ કે સ૦ ૧ ૧૮ માં શત્રુંજયતીર્થમાં એક મહિનાનું અનશન કરી સ્વર્ગગમન કર્યું તેમના શ્રેય માટે ત્યાં ગઢ પર પુંડરીકસ્વામીની પ્રતિમા બની. તે પ્રતિમાલેખમાં આ આચાર્ય શ્રીને વિદ્યાધરકુલનભસ્તિલક બતાવ્યા છે

૨ આ જયસિંહસૂરિ—તેઓ મહાવિદ્વાન હતા.

૩ આ૦ ચંદ્રદેવસૂરિ—તેમણે નાગોરમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમણે આ હરિભદ્રસૂરિનું સ્તુત્યાત્મક શ્લોકપંચક રચ્યુ છે, જે પ્રસિદ્ધ છે (જૂઓ, પ્રક૦ ૧૪ પૃ ૩ ૬) જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૩૯ પ્રક૦ ૩૪, પૃ ૫૬૭)

૪ પં૦ પાર્શ્વનાગગણિ—તેઓ સૈદ્ધાંતિક આ ચંદ્રદેવના શિષ્ય હતા. તેઓ સ ૧૨૨૮માં વિદ્યમાન હતા.

વિદ્યાધરગચ્છ-કાસહૃદગચ્છ—

કાસહૃદગચ્છ એ વિદ્યાધરગચ્છનો પેટાગચ્છ છે. બૃહદ્ગચ્છના આચાર્ય દેવસૂરિ સ૦ ૧૨૫૪માં પદ્મપ્રભચરિત્ર માં લખે છે—

उच्चानागरी विज्जाहरी य वइरा य मज्झिमिल्ला य ।
एयासिणं साहाणं को जाणइ सव्वनामाणि ॥२३॥
विज्जाहरसाहाए गुप्फगुच्छ व्व सव्वसुमणमणहरणा ।
आसिहर कासहरिया मुणिमहुअरपरिगया दुन्नि ॥२४॥

ઉચ્ચાનાગરી, વિદ્યાધરી વજ્રી અને મધ્યમા એ કોટિકગણની શાખાઓ છે આ પ્રમાણે બીજી પણ ઘણી શાખાઓ નીકળી છે એનાં નામો પણ કોઈ જાણતું નથી. બ્રહ્મોદ્ધાર અને કાસહૃદ આ બે ગચ્છો વિદ્યાધરશાખાના છે જે પુષ્પગુચ્છની જેમ સૌ સજ્જનોના મનને હરણ કરનારા અને મુનિરૂપી ભમરાઓથી શોભાયમાન છે

જૈન સંઘે આબૂની આસપાસમાં શત્રુંજય, ઉજ્જયંત, શત્રુંજયાવતાર, ભગવાન મહાવીરની ઉપસર્ગભૂમિ વગેરે સ્થાપનાતીર્થો સ્થાપ્યાં છે તેમ બ્રાહ્મણોએ પણ અવિચ્છિન્ન બદરીકાશ્રમ, દ્વારિકા, મદુઆડી, વશિષ્ઠાશ્રમ, બ્રહ્માપુનગર, કાશી વગેરે સ્થાપનાતીર્થો બનાવ્યાં છે આબૂની નીચે કાસહૃદ ગામ છે તેની ત્રણે બાજુએ આબૂનો ત્રીકોણ પ્રદેશ શોભે છે બ્રાહ્મણો આ સ્થાનને લઘુકાશી કહે છે બ્રાહ્મણો બતાવે છે કે મારવાડ કે ગુજરાતના લોકો કાશી એટલે દૂર જઈ ન શકે તેઓ અહીંની યાત્રા કરી કાશીયાત્રાનું પુણ્ય મેળવી શકે છે. આ રીતે આ સ્થાન તીર્થધામ છે કાસહૃદની બહાર મોટી નદી છે જે ગંગા કહેવાય છે તેના કાંઠે શિવાલય છે તેને વિશ્વનાથનું મંદિર કહે છે. અહીં કરવત લેવાનું સ્થાન પણ સ્થાપન કરેલું છે. અહીં એક સમયે ઘણા મઠો હતા, તેમજ સંસ્કૃત ભાષાનું પઠન પાઠન પણ ચાલતું હતું

કાસહૃદ એ જૈનોનું પણ મહત્ત્વનું સ્થાન છે એ કાસહૃદગચ્છની ઉત્પત્તિનું નગર છે

વિદ્યાધરકુલ અને વિદ્યાધરશાખા એ પ્રાચીન જમાનાના શ્રમણપ્રવાહો છે. આ૦ પાદલિપ્ત, આ૦ સિદ્ધસેન દિવાકર, આ૦ હરિભદ્ર, આ૦ સંગમ, આ૦ વજ્રસેન વગેરે ઘણા પ્રભાવક મુનિવરો આ શાખામાં

થયા અથવા ચાર ગચ્છો સુધારે થયા ત્યારે તેમના વંશજો આ શાખામાં ભળ્યા. (જૂઓ, પ્ર૦ ૧૪ પૃ૦ ૩ ૫, ૩ ૬)

રાજગચ્છ પટ્ટાવલીમાં કાસદ્રહગચ્છમાં કુંભક શાખામાં આ ખપુ ને બતાવ્યા છે (પૃ૦ ૬૫)

કાસદ્રહગચ્છ એ વિદ્યાધરકુલ-શાખાથી નીકળ્યો છે

કાસદ્રહ ગામમાં ઊંચી ટેકરી (ટીલા) ઉપર ચોવીશ દેરીઓવાળું વિશાળ જૈન દેરાસર છે તેમાની દેરીઓ અને પ્રતિમા ઉપર સં ૧૦૯૧ સં ૧૨૯૧ સં ૧૨૯૯ વગેરે સાલના કાસદ્રહગચ્છના લેખો છે. એક દેરી પર લખ્યું છે કે "સં૦ ૧ ૯૧માં અહીં ભિન્નમાલનગરથી આવેલ ઉત્તમ ગુણવાન, ધનાઢ્ય વેપારી, જૈનધર્મી શેઠ વામદેવ પોરવાડે ભ૦ આદિનાથનું સુંદર રીતે મનોરમ મંદિર બંધાવ્યું

સં ૧૨૨૨ પહેલા કાસદ્રહગચ્છમાં મોટા પ્રભાવક આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ થયા. તેમની પાટે તેમના શિષ્ય આ૦ સિંહસૂરિ થયા. ગુજરાતના રાજ્યસ્થાપક રાજા વનરાજ ચાવડાના મંત્રી શેઠ નીનાના વંશના મહામાત્ય પૃથ્વીપાલના પુત્ર મહામાત્ય ધનપાલે સં૦ ૧૨૪૫મા કાસદ્રહમાં પોતાના મોટાભાઈ જગદેવના કલ્યાણ માટે ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમા ભરાવી તેમજ સં૦ ૧૨૪૫માં આબૂતીર્થની વિમલવસહીમાં પોતાના કુટુંબના કલ્યાણ માટે ચોવીસ જિનપ્રતિમાઓ ભરાવી અને તે દેરીની અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા આ સિંહસૂરિના હાથે કરાવવામાં આવી.

આ સિંહસૂરિએ એક ભાગ્યવાન બાળકને નાનપણથી જ પોતાની પાસે રાખી અન્નપાન વગેરેથી પોષણની વ્યવસ્થા કરાવી હતી, તેમજ તેને ક્રમે ભાષાશ્રેણી તર્ક વ્યાકરણ, કાવ્ય, સાહિત્ય, છંદ અને જ્યોતિષશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવીને દીક્ષા આપી હતી. તેને ઉપાધ્યાય પદ આપી તેનું નામ ઉ નરચંદ્રગણિ રાખ્યું. ઉપા નરચંદ્રે જ મ પ્રાકૃતમાં 'જ મઉરા 'જન્માભિષેક' તેના ઉપર સં ૧૩૨૪ના મહા સુદિ ૮ને રવિવારે સ્વોપજ્ઞ 'બેધવૃત્તિ, પ્રાકૃતમાં તેના ઉપર સ્વોપજ્ઞ વિદ્યાકુમારની 'જ્ઞાનદીપિકાવૃત્તિ (સં ૧૧૦૫) વગેરે

મેલો રચ્યા છે ઉપા૦ નરચંદ્ર આચાર્ય થયા. આ૦ નરચંદ્રના ગુરુભાઈ પં૦ ગુણભદ્ર થયા. આ૦ નરચંદ્રની પાટે તેમના શિષ્ય આ૦ રત્નપ્રભ સં૦ ૧૪૧૮ માં વિદ્યમાન હતા.

કાસહ્રદગચ્છના આ૦ દેવચંદ્રસૂરિના શિષ્ય ઉપા૦ દેવમૂર્તિએ સં૦ ૧૪૭૧ માં 'વિક્રમચરિત્ર' (સર્ગ : ૧૪) રચ્યું.

સં૦ ૧૩૩૦ માં કાસહ્રદગામમાં 'શ્રીશાંતિનાથચરિત્ર'ની પ્રતિ લખાયેલી છે તેની પુષ્પિકામાં લખ્યું છે—

શેઠ ધનદાકે કાસહ્રદના ભ૦ આદિનાથના દેરાસરમાં ભ૦ આદિનાથની નવી મૂર્તિ શુદ્ધ દ્રવ્યથી ભરાવી, તેને મૂળનાયક તરીકે બેસાડી.' (શ્લો૦ ૨૮)

અહીં મધ્યયુગમાં ભ૦ આદિનાથ, ભ૦ નેમિનાથ તથા ભ૦ મહાવીરસ્વામીનાં ત્રણ દેરાસરો હતાં. આજે અહીં ભ૦ આદિનાથનું ભવ્ય અને વિશાળ મંદિર ઊભું છે. આ મંદિરનું શિખર દૂર દૂરથી નજરે પડે છે.

કાસહ્રદગચ્છના પ્રમાણો વિક્રમની ૫ દરમી સદીના અંત સુધીના મળે છે. ત્યાર પછી એ અંગેનો કોઈ નોંધપાત્ર ઉલ્લેખ મળતો નથી.

(જુઓ, પ્રશ્નશતકવૃત્તિ, મંત્રી નીનાની
વંશાવલી જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૪૫)

રાજા શિલાદિત્યના સમયે યવનોએ વલભીપુરને ભાંગ્યું ત્યારે ત્યાંના જિનપ્રાસાદની પ્રતિમાઓ જુદે જુદે સ્થળે મોકલવામાં આવી. આસો સુદિ ૧૫ના દિવસે ભ૦ મહાવીર શ્રીમાલનગરમાં, ભ૦ આદિનાથ કાસહ્રદમાં, ભ૦ પાર્શ્વનાથ હારીજમાં અને વલભીનાથ શત્રુંજયતીર્થમાં પધરાવવામાં આવ્યા હતા. (જુઓ, પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ, પૃ૦ ૮૩)

વિદ્યાધરગચ્છ—નાગિલગચ્છ—

વિદ્યાધરકુલના નાગિલ અને કાસહ્રદ એમ બે પેટાગચ્છોના નામો મળે છે.

उच्चानागरी विज्जाहरी य वइरा य मज्झिमिल्ला य ।
पुषासिनं साहाणं को जाणइ सव्वणामाणि ॥१३॥

પ્રાસાદો, મહાજનો વગેરે પાલીમાં આવી વસ્યા. આથી પાલી વિશેષ આબાદ બન્યું અને વેપારનું કેન્દ્ર થયું. અહીં પ્રાચીનકાળમાં પૂર્ણભદ્ર મહાવીરનું પ્રસિદ્ધ જૈનતીર્થ હતું.

પાલીના વ્યાપારીઓનો સાંભર, અજમેર, નાગોર, પાલનપુર ને પાટણ સાથે વ્યાપારી સંબંધ હતો. પાલીના વ્યાપારીઓ અને વતનીઓ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં પોતાને પલ્લીવાલ કે પાલીવાલ તરીકે ઓળખાવતા હતા.

જેમ ઉપકેશનગરથી ઉપકેશગચ્છ અને ઉપકેશજ્ઞાતિ નીકળ્યા તેમ પાલીનગરથી પલ્લીવાલગચ્છ અને પલ્લીવાલજ્ઞાતિ નીકળ્યા.[1]

ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલ સોલંકી (સં૰ ૧૧૯૯ થી ૧૨૨૯)એ સં૰ ૧૨૦૭માં મહાવતી માર્ગે અજમેર ઉપર હલ્લો કર્યો. તેણે પાછા વળતાં અજમેર, સપાદલક્ષ, મેડતા તથા પાલીમાં પોતાની આણ વર્તાવી ભાગવા તરફ પ્રયાણ કર્યું.[2]

(—પ્ર૰ ૩૫, પૃ૰ સાતવાહી સોલંકીવંશ)

પાલીનગરના રહેવાસીઓ જ્યારે ગૂર્જરોની સેનાએ અજમેર લૂંટી લીધું અને પાછા ફરતાં અહીં પાલી ઉપર પણ ચડાઈ કરી

૧. પાસના સમયે બર્બાદ બની રહેલું થયું બારી હતું. આથી એ પાર્શ્વનાથ અને ભ૰ મહાવીરસ્વામીની પરંપરાના શ્રમણોની પણ ચાર શાખા, ઉપશાખા તથા મુનિઓ અમુક અમુક ક્ષેત્રમાં વિહાર કરતા રહેતા અને ધર્મનો પ્રચાર કરતા હતા. આથી સમય જતાં આ મુનિઓ તે તે ક્ષેત્ર, મુખ્ય નગર, મુખ્ય મુનિનાયક કે ગોત્રના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. આ રીતે ધીમે ધીમે ૮૪ ગચ્છો બન્યા હતા.

૨. સં૰ ૧૨૦૭નો પ્રાચીન પ્રમાણ એક શ્લોક—

सप्तोत्तर-सूत्रशते विक्रमसंवत्सरे [illegible] ।
पूर्णे [illegible] पुरुषार्थमिव [illegible] ॥१॥
[illegible] ।
[illegible] ॥२॥

ભાવાર્થ—સં૰ ૧૨ ... વર્ષે પાલી ભાંગ્યું ત્યારે ... જિન ... તેની આ ... પ્રતિમા ...

એવા સ્થાનથી પાલી બહાર ચાલ્યા ગયા હશે પણ પછી ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે પ્રજાને આત્વન આપી પાલીને પૂર્વસ્થિતિમાં લાવવા ધ્યાન આપ્યું હશે. આ પ્રસંગ બન્યા પછી ગુજરાતીઓ પાલીમાં આવીને વસ્યા હોય એમ જણાય છે એ સ્થળ આજે પણ ગુજરાતી કટરા નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે પછી પાલી ઉપર એ જ શતાબ્દીમાં બીજી વાર પણ આફત ઉતરી.

દિલ્હીના બાદશાહ શાહબુદ્દીન ઘોરીએ ભારત ઉપર ત્રણ વાર આક્રમણ કર્યું હતું તેણે હીજરી સ. ૫૭૪ (વિ૦સં૦ ૧૨૩૪)માં ગિઝનીથી મુલતાન થઈ સીધા ગુજરાત ઉપર સવારી મોકલી અને કુતબુદ્દીન ઐબકે સં૦ ૧૨૫૪મા ગુજરાત ઉપ ફરી વાર સવારી કરી.

(જુઓ, પ્ર૦ ૪૪ દિલ્હીના બાદશાહો)

આ સમયે શાહબુદ્દીને કે કુતબુદ્દીને પાલી ભાગ્યુ હતું તેમાં મુસલમાન સેનાએ એવો ક્રૂર વર્તાવ કર્યો કે પાલીની બ્રાહ્મણ, મહાજન, વૈશ્ય વગેરે હિંદુ પ્રજાએ સદાને માટે પાલીનો પણ ત્યાગ કર્યો અને બીજે જઈને વસવાટ કર્યો. તેઓ જુદા જુદા શહેરમાં જઈને વસ્યા. પાલીથી ઉચાળો ભરી જનારી આ પ્રજા પાલીનું પાણી હરામ કરીને ગઈ તે આજે પણ તેના વંશજોમાંથી પાલી જાય તો ત્યાંનું પાણી પીતા નથી. તેમના વંશજો પલ્લીવાલ કે પાલીવાલ નામથી આજે પણ પ્રસિદ્ધ છે

આ પલ્લીવાલવંશની વસ્તુઠિયા વગેરે અનેક શાખાઓ છે

પલ્લીવાલગચ્છ—

આ પાલીનો એક શ્રમણગચ્છ હતો, પણ તેની ઉત્પત્તિના ઇતિહાસની કોઈ વિશ્વસ્ત પટ્ટાવલી મળતી નથી; પરંતુ શિલાલેખોના આધારે તારવી શકાય છે કે વડગચ્છના આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિએ સં૦ ૯૯૪મા આબૂની તળેટીમા ટેલીગ્રામની પાસે એક મોટા વડના ઝાડ નીચે પોતાના પં૦ સર્વદેવ, પં૦ પ્રદ્યોતન, પં૦ માનદેવ, પં૦ મહેશ્વર વગેરે ૮ શિષ્યોને એકીસાથે આચાર્ય બનાવ્યા. તે પૈકીના આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિના શિષ્યો સં૦ ૧૧૪૪ના મહા સુદિ ૧૧ સુધી પ્રદ્યોતન-

विज्जाहरसाहाए गुणगुरु ग्ग सम्मगुमगमग्गणे ।
जाणिन्द वासरिया मुणिमगगणिणो तुमि ॥१२४॥

(સં૦ ૧૨૫૪ માં દેવસૂરિનું 'પઉમચરિય')

જાલોદ્ધરગચ્છના આ૦ ગુણભદ્રસૂરિના ઉપદેશથી જાલોદ્ધરગચ્છના શ્રીવત્સ શ્રાવક આમ્રદેવના પુત્ર પાલ્હણે નદી દુર્ગપદ વ્યાખ્યાની પ્રતિ સં૦ ૧૨૨૧ના બીજા શ્રાવણ સુદિ ૩ ને સોમવારે લખાવી. (—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા : ૬૦)

જાલિહરગચ્છનાં બીજાં નામો જાલિધર, જાલોદ્ધર, જાલિહર અને જાલોર વગેરે છે. મતલબ છે કે આ ગચ્છનું ઉત્પત્તિસ્થાન જાબાલિપુર, જાલોર, જાલ્હાપદ્રનું કે જાલ્હણી (જાયલી) હોય.

જાલિહરગચ્છની પટ્ટાવલી

૧ આ૦ બાલચંદ્રસૂરિ

૨. આ૦ સર્વાનંદસૂરિ—તેમણે 'પાર્શ્વનાથચરિત્ર' રચ્યું.

૩ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેઓ વિદ્યાધરગચ્છમાં થયા. તેમનું બીજું નામ ધર્મસાર પણ હતું. તેમની પાટે આ૦ રત્નસિંહ થયા. ગૂજરાતના મંત્રી વિમલશાહે તેમના જ ઉપદેશથી સં૦ ૧ ૮૮માં આબૂ પહાડ પર વિમલવસહી બનાવી, જૈનતીર્થની પુન: સ્થાપના કરી.

૪ આ૦ દેવસૂરિ—તેઓ આ૦ સર્વાનંદના શિષ્ય હતા. તેમણે આ૦ દેવેંદ્ર પાસે ન્યાયશાસ્ત્ર અને આ૦ હરિભદ્ર પાસે સર્વ સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમણે સં૦ ૧૨૫૪માં વડ્ડાવલ્લિપુરમાં 'પઉમચરિય'ની રચના કરી છે.

૫. આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે આ૦ ચંદ્રસિંહ અને આ૦ હરિપ્રભ થયા. આ૦ હરિપ્રભ પોતાને આ૦ દેવસૂરિના સંતાનીય બતાવે છે. તેમના સં૦ ૧૩૩૧ સં૦ ૧૩૩૬ના પ્રતિમાલેખો મળે છે (જુઓ, પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લેખાંક ૪૮૩ ૪૮૪ ૪૫૮)

૬ આ૦ ચંદ્રસિંહસૂરિ—તેમનું નામ પવિત્ર મનાતું હતું. તેમના ગુરુભાઈ આ૦ હરિપ્રભ મોઢજ્ઞાતિના હતા. તેમના આગ્રહથી

રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સં૦ ૧૩૨૫માં 'કાલકસૂરિકથા' (શ્લો૦ ૭૪)ની રચના કરી.

(જૂઓ, પ્રાચીનજૈનલેખસંગ્રહ ભા૦ ૨, લેખાંક: ૪૮૩, ૪૮૪, ૪૮૯, જૈન પુ૦પ્ર૦સં૦, પ્ર૦ ૧૯)

૭ આ૦ વિબુધપ્રભસૂરિ—તેઓ આ૦ સુરિલકના શિષ્ય હતા અને આ૦ ચંદ્રસિંહની પાટે આવ્યા હતા. તેમણે સં૦ ૧૩૯—(?) વૈશાખ સુદિ ૩ ના રોજ વડવાલુયદેશમાં પાલ્હવસહી જિનાલયમાં શેઠ પાલ્હની પુત્રવધૂ રત્નદેવીએ ભરાવેલ ભ૦ નેમિનાથની સપરિકર પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

પલ્લીવાલ—

तन्वाना सकल कल्पमपदं मर्यामिवाऽऽपूर्तं
  लक्ष्मीर्भजनमीश यं प्रियतमी प्रेमदगुणाभ्यासितम् ।
रत्नाभोगरमाभिरामपरमक्रोडे मयावणामागता
  पल्लीपाल इति प्रसिद्धमहिमा वंशोऽस्ति सोऽयं भुवि ॥
वंशः पल्लीवालाख्योऽस्ति सगाम सत्पर्ववान् ।
भूस्नोऽम्बुरीत्मके येनैकच्छत्रवितारमना ॥
मयालेकनृपा भनकनकमौ पिम्मानि मूर्धास्पदं
  कल्पस्योपमया कल्पद्रुमिकल्प सन्तापन सर्वदा ।
वंश कोऽपि न दृश्यते न च गुरुर्मितोन्दये निश्चम
पल्लीवालभवान्वयो नवनमोऽस्ति स्थानेऽस्ति च ॥
सप्रअयपर्वो धनमेनयम स्थानगु सर्वेषु सिरोस्थितमी ।
वंश प्रसिद्धो भुवि पल्लीवालाभिधोऽस्ति भूमिपति सम्पकार ॥

(—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦, પ્ર૦ ૧૧ ૨૭, સં૦ ૧૨૯૯ પ્ર ૫૯, ૬૦)

પાલી—મારવાડમાં પાલી નામે મોટું નગર છે. પ્રાચીન ગૂર્જરનું પાટનગર શ્રીમાલનગર સં૦ ૧૦૭૧માં ભાંગ્યું, ત્યારે ત્યાંના

विजाहरसाहाए गुणगुण मा सम्मगुणगणा
जाल्हिर कासरिता गुणिमहुमरपरिसया दुमि ।
(સં૦ ૧૨૫૪ આ૦ દેવસૂરિ)

આમોહરગચ્છના આ૦ સુમુણસૂરિના ઉપ ગચ્છના મોઢવંશીય શ્રાવક આસદેવના પુત્ર પાસડ આમ્બા ની પ્રતિ સં ૧૨૨૬ના બીજા શ્રાવણ સુદિ લખાવી. (-જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ

જાલિહરગચ્છનાં બીજાં નામો જાલિધર, જાલ્યો અને જાલોર વગેરે છે સંભવ છે કે આ ગચ્છનુ જાબાલિપુર, જાલોર, જાલરાપટ્ટણ કે જાલવાડી (જાલોરી)

જાલિહરગચ્છની પટ્ટાવલી

૧ આ૦ બાલચંદ્રસૂરિ

૨. આ૦ સર્વાનંદસૂરિ—તેમણે પાર્શ્વનાથચરિત્ર ૨

૩. આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેઓ વિદ્યાધરગચ્છમાં થયા બીજુ નામ ધર્મસાર પણ હતું તેમની પાટે આ૦ સ્લનસિંહ ગૂજરાતના મંત્રી વિમલશાહે તેમના જ ઉપદેશથી સં૦ ૧૦૮ આબૂ પહાડ પર વિમલવસહી બનાવી, જૈનતીર્થની પુનઃ સ્થાપના ક

૪ આ૦ દેવસૂરિ—તેઓ આ૦ સર્વાનંદના શિષ્ય હતા. તેમ આ૦ દેવેંદ્ર પાસે ન્યાયશાસ્ત્ર અને આ૦ હરિભદ્ર પાસે સવ સિદ્ધાંતોને અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમણે સં ૧૨૫૪મા વડનગરશહેરમાં પદ્મ ચરિત્ર ની રચના કરી છે

૫. આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—તેમની પાટે આ૦ ચંદ્રસિંહ અને આ૦ હરિપ્રભ થયા. આ૦ હરિપ્રભ પોતાને આ૦ દેવસૂરિના સંતાનીય બતાવે છે તેમના સં ૧૩૩૧ સં૦ ૧૩૩૬ ના પ્રતિમાલેખો મળે છે (જુઓ, પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લેખાંક ૪૮૭ ૪૮૪ ૪૯૮)

૬ આ૦ ચંદ્રસિંહસૂરિ—તેમનુ નામ પવિત્ર મનાતું હતું તેમના ગુરુભાઈ આ૦ હરિપ્રભ મોઢજ્ઞાતિના હતા. તેમના આગ્રહથી

સમરસિંહના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સં૦ ૧૩૨૫માં 'કાલકસૂરિકથા' (શ્લો૦ ૭૪)ની રચના કરી.

(જુઓ, પ્રાચીનજૈનલેખસંગ્રહ ભા૦ ૨, લેખાંક: ૪૮૩ ૪૮૪, ૪૯૮, જૈન પુ૦પ્ર૦સં૦, પ્ર૦ ૧૯)

૭. ભ૦ વિબુધપ્રભસૂરિ—તેઓ આ૦ હરિભદ્રના શિષ્ય હતા અને આ૦ મહેન્દ્રસિંહની પાટે આવ્યા હતા. તેમણે સં૦ ૧૪૯—(?) વૈશાખ સુદિ ૩ ના રોજ નરવાપુરશહેરમાં પાલ્હાવસહી જિનાલયમાં શેઠ પાસાની પુત્રવધૂ રતનદેવીએ ભરાવેલ ભ૦ નેમિનાથની સપરિકર પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

પલ્લીવાલ—

स्थाना सन्ध्या कलापममिव वर्षार्थमाच्छर्द
कल्मीकैमलटीन ये विनयती प्रेङ्खद्गुणाप्यासितम् ।
राज्यश्रेयरमामिलक्षणमसोद् स्थावरनामागता
पल्लीयाम इति प्रसिद्धमहिमा वर्गोऽस्ति सोऽयं भुवि ॥
वंशः पल्लीवामाऽऽस्ति समाम्न सत्पर्ववान् ।
मुक्तोऽभ्युरीनके येनैकच्छत्रितात्मना ॥
यमनकमुपा मनकस्तमो मिथ्यानि मूर्वास्वके
पञ्चरवोरपम कमहूविकः सम्प्रायते सर्वदा ।
यत्र कार्ष्य न दुस्थन न च गुरुर्मित्रोदये निग्रम
पल्लीवालमनात्मसो नवनमोऽसमी वृथानोऽस्ति च ॥
सप्तायतनो पनत्रैनपम स्थानेषु सर्वेषु विराजितमी ।
वंशः प्रसिद्धो भुवि पल्लीवालमभिधोऽस्ति भूमिपति सम्पदः ॥

(—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦, પ્ર૦ ૧૧ ૨૭,
સં૦ ૧૨૯૯ પ્ર૦ ૫૯ ૬૦)

પાલી—મારવાડમાં પાલી નામે મોટું નગર છે પ્રાચીન ગૂર્જરનું પાટનગર શ્રીમાલનગર સં૦ ૧૦૭૧માં ભાંગ્યું, ત્યારે ત્યાંના

ગચ્છ ના નામથી ઓળખાતા હતા.

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભા૦ ૨ લેખાંક : ૩૯૭)

આ પ્રદ્યોતનસૂરિના શિષ્ય આ૦ ઇન્દ્રદેવસૂરિએ પલ્લીના પૂર્ણભદ્ર વીરના જિનપ્રાસાદમાં એક જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ ઇન્દ્રદેવસૂરિથી સં૦ ૧૧૧૫ મા પલ્લીનગરના નામથી પલ્લીવાલગચ્છ બન્યો. (—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લેખાંક ૩૯૧)

આ ગચ્છના પ્રદ્યોતનગચ્છ પલ્લીગચ્છ પલ્લીવાલગચ્છ, પલ્લકીય ગચ્છ પાલિતાણગચ્છ વગેરે નામો મળે છે.

આ ગચ્છમાં મોટે ભાગે ક્રમથી કે આડમથી આ૦ શાંતિસૂરિ, આ૦ યશોદેવસૂરિ, આ૦ નન્નસૂરિ, આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ આ નામો ગચ્છનાયકના રખાતા હશે, કારણ કે શિલાલેખોમાં આ રીતે નામો મળે છે.

પલ્લીવાલ એ વનવાસીગચ્છની પરંપરામાંથી ઊતરી આવેલો શ્વેતાંબર જૈનગચ્છ છે. નાડોલાઇજી અને મહાવીરજી એ પલ્લીવાલ ગચ્છનાં પ્રસિદ્ધ જૈનતીર્થો છે.

પરંતુ આ૦ મહેશ્વરસૂરિની પરંપરાના યતિ ભેમરાજજી સં૦ ૧૫૯૧ ના મહા વદિ ૧૧ ને ગુરુવારની, બિકાનેરના શ્રી ગજરાજજી નાહટાના સંગ્રહની, આચારાંગસૂત્ર ની પ્રતિના અંતે લખે છે કે—પલ્લીવાલગચ્છ એ પાર્શ્વનાથ સંતાનીય અને ભ૦ મહાવીરસ્વામીની શાખામાં થયેલો ગચ્છ છે.

સંભવ છે કે ભ૦ પાર્શ્વનાથના સંતાનીય ઉપકેશગચ્છમાં અને કોરંટગચ્છમાં આ૦ કક્કદેવ, આ૦ નન્નસૂરિ એવાં નામો મળે છે તે નામસામ્યથી ઉક્ત યતિવરે આવી કલ્પના કરી હશે.

આ સિવાય પલ્લીવાલ ચિંતામણિશાખા ની સં૦ ૧૬૭૫ સુધીની એક પ્રાકૃત પટ્ટાવલી મળે છે. તેમાં એને શ્વેતાંબરગચ્છ બતાવ્યો છે અને પટ્ટાવલીકારે પોતાને ભ૦ મહાવીરસ્વામીના સીધા વારસદાર બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ પટ્ટાવલીમાં કેટલાંક નામો ઐતિહાસિક છે. જ્યારે કેટલાંક નામો એવાં છે કે જેમનું અસ્તિત્વ નક્કી કરવા માટે વિવિધ પ્રમાણો,

તે પટ્ટા

(૩) અ૦
૯, (૬)
(સુધીમા
ાણી લેવું
૦ ૨૯૧
૦ ૩૨૫

સ્વ૦ વી૦
તિહાસિક
૦–૧૮૨)

૧૭
સ૦ ૮૭.

(૨૦) આ૦ ધર્મઘોષ, (૨૧) આ૦ સિદ્ધગિરિ.
(૨૨) આ૦ ઉદદત્ત, (૨૩) આ૦ ચંદ્રશેખર.
(૨૪) આ૦ સુઘોષ, સ્વ૦ વિ૦ સ૦ ૩૬૭.
(૨૫) આ૦ મણિધર સ્વ૦ વિ૦ સ૦ ૪૨૫.
(૨૬) આ૦ દાનપ્રિય, (૨૭) આ૦ મુનિચંદ્ર.
(૨૮) આ૦ ધ્યાનદ, સ્વ૦ સ૦ ૪૭૦

ગચ્છ ન

આ
વીરના [
ઉદ્ધરેલગું
બન્યા.

આ
ગચ્છ પ

આ
આ ગ્રી
નામકના

પરં
શ્વેતાંબર
ગચ્છના ૧

પર૬
ના મહા
ક્રમ ઘાર
વાલગચ્છ
થયેલા ગ

ગુ ક
કોરટાગચ્છ
નામસામ્ય

આ સિવાય પટ્ટાવલીચિંતામણિમાં વી.સં. ૧૬૭૫ સુધીની એક પ્રાકૃત પટ્ટાવલી મળે છે. ત્યાં એને શ્વેતાંબરગચ્છ બતાવ્યો છે અને પટ્ટાવલીકારે પોતાને ભ૦ મહાવીરસ્વામીના સીધા વારસદાર બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પટ્ટાવલીમાં કેટલાંક નામો ઐતિહાસિક છે. જ્યારે કેટલાં નામો એવાં છે કે જેમનું અસ્તિત્વ નક્કી કરવા માટે વિવિધ ગ્રંથો,

પ્રશસ્તિઓ અને શિલાલેખોના આધારે તપાસ કરવી પડશે. તે પટ્ટાવલી આ પ્રકારે છે—

પડિવાલ ચિંતામણિ શાખા પટ્ટાવલી

(૧) ગણધર સુધર્મસ્વામી, (૨) ગ૦ જંબૂસ્વામી, (૩) ગ૦ પ્રભવસ્વામી, (૪) આ૦ શય્યંભવસ્વામી, (૫) આ૦ યશોભદ્ર, (૬) આ૦ સંભૂતિવિજય, આ૦ ભદ્રબાહુ (૭) આ૦ સ્થૂલભદ્ર. અહીં સુધીમા નિહ્નવો થયા. તેનું વર્ણન વૃદ્ધ પટ્ટાવલીકારે આપ્યું છે, તેમાંથી જાણી લેવું

(૮) આ૦ મહાગિરિ, આ૦ સુહસ્તિ સ્વ૦ વીર નિ૦ સં૦ ૨૯૧

(૯) આ૦ મહાગિરિ શિષ્ય આ૦ બહુલ સ્વ૦ વીર નિ૦ સં૦ ૩૨૫.

(૧૦) આ૦ ઉમાસ્વાતિ, સ્વ૦ વીર નિ૦ સં૦ ૩૨૫.

(૧૧) આ૦ શ્યામાચાર્ય સ્વ૦ વીર નિ૦ સં૦ ૩૩૬

(૧૨) આ૦ શાંડિલ્ય—તેઓ વીર રાજાના પુત્ર હતા. સ્વ૦ વીર નિ૦ સં૦ ૩૯૯ અહીં સુધીની આ પરંપરા ઐતિહાસિક છે (તેમના પરિચય માટે જૂઓ, પ્રક૦ ૮, પૃ૦ ૧૮૦–૧૮૨)

(૧૩) આ૦ ગુપ્ત—તેઓ સુભોજ રાજાના પુત્ર હતા.

(૧૪) આ૦ વૃદ્ધવાદી.

(૧૫) આ૦ સિદ્ધસેન દિવાકર, સ્વ૦ વીર નિ૦ સં૦ ૫ ૭

(૧૬) આ૦ નાગહસ્તિ—તેઓ રાજકુમાર હતા. સ્વ૦ વિ૦ સં૦ ૮૯.

(૧૭) આ૦ નરદેવ—સ્વ૦ વિ૦ સં૦ ૧૨૫ (મેડતામાં).

(૧૮) આ૦ સુરસેન—સ્વ૦ વિ૦ સં૦ ૧૩૭

(૧૯) આ૦ ધર્મકીર્તિ—સ્વ૦ વિ૦ સં૦ ૨૧૦

(૨) આ૦ ધર્મઘોષ, (૨૧) આ૦ નિર્વૃતિ

(૨૨) આ૦ ઉદ્દત્ત, (૨૩) આ૦ ચન્દ્રશેખર.

(૨૪) આ૦ સુઘોષ, સ્વ૦ વિ૦ સં૦ ૩૯૭.

(૨૫) આ૦ મણિધર, સ્વ૦ વિ૦ સં૦ ૪૨૫.

(૨૬) આ૦ દાનપ્રિય, (૨૭) આ૦ મુનિચંદ્ર

(૨૮) આ૦ ક્ષમાનંદ, સ્વ૦ સં૦ ૪૭

(૨૯) આ ધર્મકીર્તિ, સ્વ૦ સં ૫૧૨.

(૩) આ સોમદેવ સ્વ સં ૫૭૫

આ સમયે પૂર્વેનો વિચ્છેદ થયો અને આ દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમોને પુસ્તકારૂઢ કર્યા.

(૩૧) આ ગુણધર, (૩૨) આ૦ મહાનંદ—તેમણે દિગમ્બરવાદી વિદ્યાનંદને વાદમાં હરાવ્યો. સ્વ સં ૬ ૫.

(૩૩) આ સુમતિ—સ્વ સં ૬૭ આ સમયે આચાર્યોમાં વિચારભેદ થયો, નવી સામાચારી બની અને ચૈત્યવાસીઓ વધ્યા.

(૩૪) આ ઇંદ્રદેવ, (૩૫) આ ભદ્રસ્વામી.

(૩૬) આ જિનપ્રભ, સ્વ સં ૭૫

(૩૭) આ માનદેવ—તેઓ ઉગ્રવિહારી હતા. માત્ર મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ દેતા હતા. તેમણે સંમતિતર્ક ગ્રંથની રચના કરી. સ્વ સં ૭૮

(૩૮) આ૦ સત્યવાદ—તેઓ પલ્લીવાલ બ્રાહ્મણ હતા. વેદના પારગામી હતા. તેઓ શૂલરોગથી કાલધર્મ પામ્યા.

(૩૯) આ૦ સૂર—તેમને કોટિગણના આ જ્યાનંદે આચાર્યપદ આપ્યું.

(૪૦) દેશલ મહત્તર (૪૧) આ દુર્ગસ્વામી, આ ગગ સ્વામી. સ્વ સં ૬૧૨.

(૪૨) આ૦ સિદ્ધર્ષિ સ્વ સં ૬૧૮.

(૪૩) આ ધર્મમતિ, (૪૪) આ નેમિસૂરિ.

(૪૫) આ સુમતી—આ સમયે નવા નવા મતો નીકળ્યા. સૌએ પોતપોતાના સંઘ સ્થાપ્યા. સ્વ સં ૧૧ ૧

(૪૬) આ૦ જિનશેખર—તેઓ વિદ્વાન અને ઉગ્રવિહારી હતા, મહાપ્રભાવિક હતા. તેમણે પાટણમાં માહેશ્વરી વાણિયાઓને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા.

(૪૭) આ૦ મહેશ્વર—તેમણે નાગોરમાં પલ્લીવાલ બ્રાહ્મણોને

પ્રતિબોધ કરી જૈન બનાવ્યા. તેમનાથી 'પલ્લીવાલગચ્છ' નીકળ્યો. સ્વ સં૦ ૧૧૫

(૪૮) આ૦ દેવસૂરિ—તેમણે જાલોરના કિલ્લા ઉપર ભ૦ પાર્શ્વનાથના જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા કરી તથા ભ૦ મહાવીરસ્વામીના જિનાલય ઉપર સોનાનો કળશ ચડાવ્યો. આ સમયે પુનમિયા[1] વગેરે નવા નવા મતો નીકળ્યા. સ્વ૦ સં ૧૨૨૫.

આ૦ વાદિદેવસૂરિના વર્ણનમાં ઉપરના પ્રસંગો મળે છે

(જુઓ પ્ર૦ ૪૧ પૃ૦)

(૪૯) આ૦ જિનદેવ—તેઓ મોટા જ્યોતિષી હતા. તેમણે સોનગરા રાજપૂતોને પ્રતિબોધ કરી જૈન બનાવ્યા. જાલોર પાસે જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા કરી, સ્વ૦ સં૦ ૧૨૭૨.

(૫૦) આ કૃષ્ણ, (૫૧) આ વિષ્ણુ

(૫૨) આ૦ આમ્રદેવ—તેમણે કથાકોશ વગેરેની રચના કરી.

(૫૩) આ૦ સોમતિલક (૫૪) આ૦ ભીમદેવ—તેમણે સં૦ ૧૪૦૨ માં કોરટામાં પ્રતિષ્ઠા કરી.

(૫૫) આ વિમલસૂરિ—તેમણે મેવાડમાં ઉદયસાગરના કિનારે જિનાલયમાં પ્રતિષ્ઠા કરી.

(૫૬) આ નરોત્તમ—સ્વ૦ સં૦ ૧૪૯૧, (૫૭) આ૦ સ્વાતિ.

(૫૮) આ૦ હેમસૂરિ—તેઓ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું સ્મરણ કરવાથી સં૦ ૧૫૧૫માં ચિંતામણીય તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. તેમનાથી ચિંતામણિ શાખા ચાલી.

(૫૯) ભ૦ હરખસૂરિ—તેઓ પોષાળમાં રહેવા લાગ્યા.

(૬) ભ૦ કમલચંદ્ર, (૬૧) ભ૦ ગુણમાણેક.

(૬૨) ભ૦ સુંદરચંદ્ર, સ્વ સં૦ ૧૬૭૫.

(૬૩) ભ૦ પ્રભુચંદ્ર—તેઓ (પટ્ટાવલીકાર)ના સમયે વિદ્યમાન હતા.

1 પટ્ટાવલીકાર પુનમિયાગચ્છનો વિરોધી મત તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે. એટલે સંભવ છે કે, પલ્લીવાલગચ્છ ચૌદશના મતને માનતો હશે.

પલ્લીવાલગચ્છીય પ્રાચીન આચાર્યો—

પલ્લીવાલગચ્છના કેટલાએક પ્રાચીન આચાર્યોનો છૂટક પરિચય આ પ્રમાણે મળે છે—

(૧) આ૦ દેવભદ્રસૂરિપટ્ટે આ૦ સિદ્ધસેનસૂરિ.

(૨) આ૦ મહેશ્વર—તેમણે કાલકકથા રચી છે. સ્વ૦ સં૦ ૧૨૭૪

(૩) આ૦ અભયદેવની પાટે (૪) આ૦ આમ્રદેવ—તેમણે ગચ્છ-પ્રભાવકચરિત્ર રચ્યું છે.

(૫) આ૦ શાંતિસૂરિ—તેઓ પ્રાકૃત ભાષામાં વિવિધ છંદોની રચના કરતા હતા.[1] (—રાજગચ્છીય પટ્ટાવલી, વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલીસંગ્રહ-૫, પૃ૦ ૬૫)

(૬) આ૦ અજિતદેવ—તેમણે વિચારસારપ્રકરણ (ગાથા ૮૯) કલ્પસૂત્રદીપિકા, પિંડવિશોધિ-દીપિકા, આચારાંગસૂત્રદીપિકા, ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર-દીપિકા, આરાધના, ચંદનબાલાવેલી, ચતુર્વિંશતિજિનચોવીશી (ગાથા ૨૫) રચ્યાં છે.

(૭) આ૦ અજિતદેવસૂરિ શિષ્ય પં૦ હીરાનંદ, તેમણે ચોવીશી ચોપાઈ રચી છે.

પલ્લીવાલ ભટ્ટારક પટ્ટાવલી

વિવિધ શિલાલેખો, ગ્રંથપ્રશસ્તિઓ વગેરેના આધારે પલ્લીવાલગચ્છની જેટલી ભટ્ટારક પટ્ટાવલી નીચે પ્રમાણે મળે છે—

૧ આ૦ શાંતિસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૪૫૮ના ફાગણ વદિ ૧ના રોજ માણુક ઓસવાલે ભરાવેલી ભ૦ સુમતિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. (નાહર, જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક : ૧૨૩૭)

સં૦ ૧૪૬૨ના મહા વદિ ૪ને શુક્રવારે ભાલ્હેક લખમણે ભરાવેલી ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

(નાહર, જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક ૨૪૭૮)

---

૧. સં૦ ૧૨૬૧ની એક તાડપત્રની પ્રતિમાં આ૦ જિનસેન, આ૦ પાર્શ્વમિત્ર, આ૦ યશસ્વાતી, આ૦ નંદસૂરિ વગેરેનાં પ્રાકૃત પદ્યચિત્રો મળે છે.

૨ ભ૦ શ્રીસૂરિ—તેઓ ભ૦ શાંતિસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં૦ ૧૪૬૫માં ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

(જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૫૫)

૩ ભ૦ યશોદેવ—સં૦ ૧૪૮૫ થી સં૦ ૧૫૧૩

૪ ભ૦ નન્નસૂરિ—સં૦ ૧૫૨૮, ૧૫૨૯ તેમણે 'સીમંધરસ્વામીસ્તવન (કડી ૧૩૫) રચ્યું

૫. ભ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ—સં૦ ૧૫૨૮ થી સં૦ ૧૫૪૯

૬ ભ૦ મહેશ્વરસૂરિ—સં૦ ૧૫૭૩ થી સં૦ ૧૫૯૯

૭ ભ૦ યશોદેવ.

૮ ભ૦ નન્ન—સં૦ ૧૬૧૩ તેઓ વર્ધમાન પલ્લીવાલગચ્છના હતા. આ સમયે સં૦ ૧૬૧૩ માં નગરશેઠ શાંતિદાસ ઝવેરીએ આગરામાં પ્રથમ દ્વાર બનાવ્યો.

૯ ભ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ—ભ૦ નન્નની પાટે ભ૦ અજિતદેવના શિષ્ય ક્ષમાનંદે સં૦ ૧૫૬૧ ના કાર્તિક સુદિ ૧૦ ને શુક્રવારે ઉપાસકદશાંગસૂત્ર નું સંશોધન કર્યું.

૧૦ ભ૦ મહેશ્વરના પરિવારમાં ઉ૦ રત્નચંદ્ર, ઉ૦ ખિમાચંદ્ર, પં૦ લાભચંદ્ર શિષ્ય મેઘચંદ્રે સં૦ ૧૫૬૧ ના મહા વદિ ૧૧ ને ગુરુવારે ફલોધિ પાર્શ્વનાથતીર્થ પાસેના મેડતાનગરમાં આચારાંગ સૂત્ર લખ્યું.

૧૦ ભ૦ મહેશ્વર—સં૦ ૧૬૨૬ થી ૧૬૮૧ તેમની પરંપરામાં મહો૦ નરચંદ્રગણિ શિષ્ય શિષ્ય પં૦ વિજયસાગરગણિએ સં૦ ૧૬૨૬ ના મહા સુદિ ૬ ના રોજ જોધપુરમાં છાજેડના પાઠમના બ્રહ્મચ્છુ માટે ષડાવશ્યક-બાલાવબોધ લખ્યો.

૧૧ ભ૦ યશોદેવસૂરિ—સં૦ ૧૬૬૭ થી ૧૬૮૧ તેમની પરંપરામાં ઉ૦ હર્ષશેખર શિષ્ય ઉ૦ જ્ઞાનશેખર શિષ્ય ઉ૦ દેવશેખર શિષ્ય ઉ૦ સુમતિશેખરના ઉપદેશથી વીરમપુરના નાકોડાતીર્થમાં સં૦ ૧૬૬૭ના ભાદરવા સુદિ ૯ ને શુક્રવારે ભ૦ પાર્શ્વનાથ તથા ભ૦ મહાવીરસ્વામીના જિનપ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. સં૦ ૧૬૭૯ ના બીજા અષાઢ સુદિ

૨ ને રવિવારે નવી પ્રોલિ અને સં. ૧૬૮૧ના ચૈત્ર વદિ ૩ ને સોમવારે હસ્તનક્ષત્રમાં પ્રવેશપ્રોલિ બનાવ્યા.

જૈનો—શિલાલેખો અને પ્રશસ્તિઓના આધારે જાણવા મળે છે કે પલ્લીવાલો તથા છાજડ, ધાકડ, પીપ્પા મહોરા અને ડુંગરવાલ વગેરે ઓસવાલો પલ્લીવાલગચ્છના જૈનો હતા.

પલ્લીવાલ જ્ઞાતિ—

પલ્લીવાલો માટે માંડલિક ઠક્કુર (ઠ.), સાહુ સંઘપતિ વગેરે વિશેષણો વપરાય છે. એકંદરે પલ્લીવાલો ધની, સુખી, ગૌરવવાળા, રાજમાન્ય અને શ્વેતામ્બર જૈનો હતા. આ પલ્લીવાલ જૈનોએ ઘણાં ધાર્મિક કાર્યો કર્યાં છે—

§ પાલીના પ્રદ્યોતનગચ્છના લખમણના પુત્ર દેશલે સં. ૧૧૫૧ના અષાડ સુદિ ૮ ને ગુરુવારે પાલીમાં પૂર્ણભદ્ર મહાવીરના જિનચૈત્યની દેરીમાં ઋષભદેવની પ્રતિમા પધરાવી. (—જૈ. પુ. પ્ર. સં. પ્ર. ૧૮)

§ મોટા દાનવીર શેઠ લાખણુ પલ્લીવાલે સં. ૧૨૯૯ના કાર્તિક મહિનામાં સરજગચ્છના આ. સિદ્ધસેનના પટ્ટધર, જેઓ ઉત્કટ ચારિત્રધારી આ. રત્નપ્રભ નામે હતા, તેમના ઉપદેશથી 'સમરાઇચ્ચકહા' લખાવી, તેમની પાસે વ્યાખ્યાન કરાવ્યું (જૈનપુ. પ્ર. સં. પ્ર. ૩૫)

§ વરહુડિયા નેમડ પલ્લીવાલના વંશજોએ શત્રુંજય, ગિરનાર, આબૂ વગેરે મોટા મોટા નગરોમાં દેરાસર, દેરીઓ, જિનપ્રતિમાઓ, પરિકરો અને પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી.

(—પ્ર. ૩૮, વરહુડિયાવંશ, પ્ર. ૪૪)

§ તેના પૌત્ર જિનચંદ્રે સં. ૧૨૯૨માં, સં. ૧૨૯૬માં વીજાપુરમાં તપાગચ્છના આચાર્યોને પધરાવી ચતુર્માસ કરાવ્યાં તેમજ જૈન શાસ્ત્રો લખાવ્યાં. (પ્ર. ૩૮ પ્રક. ૪૪ ૪૫)

§ વરહુડિયા જિનચંદ્રના પુત્ર વીરધવલ અને ભીમદેવ, તપાગચ્છના આ. વિદ્યાનંદસૂરિ (સં. ૧૩૨ થી ૧૩૨૭ પ્ર. ૪૬) અને દાદા ધર્મઘોષસૂરિ (સં. ૧૩૨ થી ૧૩૫૭, પ્ર. ૪૬) બન્યા, જેઓ મોટા જ્ઞાની, ત્યાગી અને તપસ્વી હતા. આ બંને આચાર્યો પોતાની જ્ઞાતિના

હોવાથી પલ્લીવાલો ત્યારથી તેમની પરંપરાના વધુ રાગી બન્યા.

§ સોઢી પલ્લીવાલના પૌત્ર આહડ તેમના પુત્ર પદ્મસિંહની પુત્રી આવચુંદરીએ સાધ્વી કીર્તિગણિની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. આહડના પુત્ર શ્રીપાલે સં૦ ૧૩૦૩ ના કાર્તિક સુદિ ૧૦ ને રવિવારે ભરુચમાં આ૦ કમલપ્રભસૂરિના ઉપદેશથી 'અજિતનાથચરિત્ર' લખાવ્યું અને તેમના પટ્ટધર આ૦ નરેશ્વરસૂરિ પાસે વ્યાખ્યાન કરાવ્યું (-પ્ર૦ ૩૮ સોઢીવંશ)

§ સહજિગપુરના ઠ૦ દેહા પલ્લીવાલના પુત્ર મહીચંદ્રના પુત્રો રતનપાલ વિજયપાલે પોતાના પૂર્વજોના કલ્યાણ માટે ભ૦ મલ્લિ નાથની દેરી તથા પ્રતિમા કરાવી તેની ચંદ્રગચ્છના આ૦ હરિપ્રભ સૂરિના શિષ્ય આ યશોભદ્રસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

(-પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨ લેખાંક ૫૪૫)

§ સાહુ ઈશ્વર પલ્લીવાલના પુત્ર કુમારસિંહે નાસિકમાં ભ૦ ચંદ્રપ્રભસ્વામીના જિનાલયનો પૂરો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

(-વિવિધતીર્થકલ્પમાં નાસિક્યપુરકલ્પ)

કર્પૂરદેવી પલ્લીવાલે સં૦ ૧૩૨૭ માં શતપદી દીપિકા લખાવી. (જૈન પુ૦પ્ર સં૦ પ્ર૦ ૧૧૧)

§ પુના પલ્લીવાલના પૌત્ર ગણદેવે ખંભાતની પોષાળમાં 'ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર લે' આપ્યુ

§ વીરપુરના ધનાઢ્ય દેદાધર પલ્લીવાલની પત્ની સમલદેવીએ ગણધર સાર્ધશતક ની ટીકા લખાવી. (જૈ૦પુ પ્ર સં૦ પ્ર૦ ૧૦૩)

§ ઠ૦ વિક્રમસિંહ વગેરે ૩ પલ્લીવાલભાઈઓએ ઠ૦ કુમારસિંહ પલ્લીવાલ તથા તેની પત્ની સિંગારદેવીના મા બાપના કલ્યાણ માટે સં૦ ૧૩૩૭ ના ફા૦ સુ૦ ૮ ના રોજ ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમા ભરાવી તેની આ૦ માણિક્યચંદ્રસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

(-આ બુદ્ધિ૦ ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ, ભા૦ ૧ લેખાંક ૧૩૭)

§ મંત્રી આભૂ પલ્લીવાલના વંશમાં અનુક્રમે મહણસિંહ (પત્ની સી), ભીમ (પત્ની કપૂરદેવી) સોની સૂર (પત્ની સુહવદેવી), સોની

મદન પ્રથિમસિંહ (પત્ની પ્રીમલદેવી), સાલ્હા અને ધનરાજ થયા. સોની પ્રથિમસિંહને સિંહ નામે ભાઈ અને સિંહાક નામે પુત્ર હતો. સિંહાક પ્રીતિવાળો, ગુણવાળો અને પ્રતિભાશાળી હતો. સિંહાકે મોટા સિંહની આજ્ઞાથી સં. ૧૪૨ ના ચૈત્ર સુદિ ૧ ના રોજ પાટણમાં તપાગચ્છના આ. જયાનંદસૂરિ તથા આ. દેવસુંદરસૂરિનો આચાર્યપદમહોત્સવ કર્યો.

§ સિંહાક અને ધનરાજે મોટા સિંહની આજ્ઞાથી સં. ૧૪૪૧માં ખંભાતમાં તમાલીમાં સ્તંભન પાર્શ્વનાથના ચૈત્યનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને આ. દેવસુંદરસૂરિના પટ્ટધર આ. જ્ઞાનસૂરિનો સૂરિપદમહોત્સવ કર્યો.

§ તેના જ મોટા ભાઈઓ લખમસિંહ રામસિંહ અને ગોવાલે સં. ૧૪૪૭માં આ. દેવસુંદરસૂરિના પટ્ટધરો આ. કુલમંડનસૂરિ તથા આ. ગુણરત્નસૂરિનો સૂરિપદમહોત્સવ કર્યો.

§ સોની પ્રથિમસિંહ પલ્લીવાલના પુત્ર સાલ્હાએ આ. દેવસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી સં. ૧૪૪૭ના ભાદરવા સુદિ ૭ ને સોમવારે ખંભાતમાં પંચાશકવૃત્તિ તા પત્ર પર લખાવી. (પ્રશસ્તિ ૪)

§ ભરતપુરના દિવાન ઐધરાજ પલ્લીવાલે ભ. મહાવીરસ્વામીનું મંદિર બનાવી તેની તિજગચ્છના ભટ્ટારક પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

§ વિવિધ પ્રશસ્તિઓના આધારે જણાય છે કે નઘણી ગામનો જસરૂ પલ્લીવાલ આ. યશોભદ્રસૂરિનો, આભડ પલ્લીવાલ આ. માનતુંગસૂરિનો, શેઠ અરિસિંહ તથા કુમારદેવી આ. જિનપ્રભસૂરિના તથા આગમગચ્છના આ. રત્નસિંહના ભક્ત શ્રાવકો હતા.

§ પલ્લીવાલ શેઠ સાધુ પદમા પત્ની તેજલે કુલગુરુની આજ્ઞાથી ભ. મુનિસુવ્રતસ્વામીની દેરી કરાવી.

(નાહર, જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક ૫૭)

§ ક. પલ્લીવાલે સં. ૧૨૭૧ના અષાઢ સુદિ ૮ને રવિવારે ભ. આદિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ ધાતુમૂર્તિ પાટણમાં વિરાજમાન છે.

(—આ. બુદ્ધિસાગર: જૈનપ્રતિમાલેખસંગ્રહ, ભા. ૧ લેખાંક: ૧)

§ ભીમ પલ્લીવાલના પુત્ર સેલ અને તેણે સં૦ ૧૩૯૯ ના ભ૦ શાન્તિનાથની પ્રતિમા ભરાવી. રાજગચ્છના આ૦ હંસરાજસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (—આગરાના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના જિનાલયની ધાતુપ્રતિમાનો લેખ)

§ ઠ૦ છાડા પલ્લીવાલની પત્ની નાયિકિદેવીએ પોતાના પુત્રના કલ્યાણ માટે સં૦ ૧૩૯૩ ના મહા સુદિ ૧૦ ને શનિવારે ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમા ભરાવી. તેની ધર્મઘોષગચ્છના આ૦ માનતુંગ સૂરિના શિષ્ય આ૦ હમ્મીરાજસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ ધાતુ પ્રતિમા મહેસાણાના દેરાસરમાં વિદ્યમાન છે.

(—આ૦ વિજયધર્મસૂરિનો જૈનપ્રતિમા લેખ સં૦ ભા૦ ૧ લેખાંક ૬૫)

§ મ૦ ધણિક લાલક પલ્લીવાલે સં૦ ૧૫૧૦ ના ફાગણ વદિ ૩ ને શુક્રવારે ભ૦ ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિમા ભરાવી. અંચલગચ્છના આ૦ જયકેશરિસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

(—પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા૦ ૧ ધર્મરત્ન માસિક વ૦ ૧ જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૨૪ ક્ર૦ ૨૫૫ પૃ૦ ૪૩૦ જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ)

બ્રહ્માણગચ્છ—

સંભવ છે કે બ્રહ્માણગચ્છ બ્રહ્મદીપિકા શાખાની પરંપરા હશે. આબૂ પહાડની પાસે વરમાણ ગામ છે તેમાં બ્રહ્માણગચ્છની મૂળ ગાદી હતી. આ ચૈત્યવાસીગચ્છ હતો તે આબૂના પશ્ચિમી પ્રદેશોમાં ફેલાયેલો હતો. તેની સીધી પટ્ટાવલી મળતી નથી. શિલાલેખો અને ગ્રંથ પુષ્પિકાઓમાં આ ગચ્છના આચાર્યોના નામો વીખરાયેલા પડ્યા છે તે પૈકીનાં કેટલાએક નામો આ પ્રમાણે છે—

આ૦ યશોભદ્ર સં૦ ૧૧૨૪	આ૦ ભદ્ર સં૦ ૧૧૨૪
આ૦ યશોભદ્ર સં૦ ૧૧૮૫	આ૦ શાન્તિભદ્ર સં૦ ૧૧૭૦
ચૈત્ર સુદિ ૧૩ સંપકપુર	આ૦ યશોભદ્ર સં૦ ૧૧૮૫, ૧૧૯૨
આ૦ દેવ સં૦ ૧૧૪૪	આ૦ જયપ્રભ સં૦ ૧૨૬૧

- આ શ્રીપતિ સં ૧૧૮૮
- આ વીર સં ૧૨૧૩ ૧૩ ૫
- આ૦ વિમલ સં ૧૨૬૩
  સં ૧૩૧૬
- આ જયપ્રભ સં ૧૩૧૧
  સં ૧૩૩ સં ૧૩૪૯
- આ૦ મુનિચંદ્ર સં ૧૩૪
  સં૦ ૧૩૭
- આ જયચંદ્રસૂરિ સં ૧૩૭૧
- આ૦ હેમતિલક સં ૧૪૩૪
  સં ૧૪૪૬ સં ૧૪૫૪
- સલખણપુરીય આ —સં ૧૪૪૭
- આ બુદ્ધિસાગર સં ૧૪૨૯
  સં ૧૪૯૩
- આ મુનિપ્રભ સં ૧૪૪૬
- આ મુનિચંદ્ર સં ૧૫૬૩
  સં ૧૫૧૨, સં ૧૫૨૨.
- આ બુદ્ધિસાગર સં ૧૩૨
  સં૦ ૧૩૨૬ સં ૧૩૮૦
- આ વિજયસિંહ સં ૧૩૫૧
- આ૦ દેવચંદ્ર સં ૧૪૩૨
- આ મુનિચંદ્ર સં ૧૪૩૪
  સં ૧૪૪૬ સં ૧૪૫૪
- આ જયપ્રભપટ્ટે આ૦ [illegible]
  સં ૧૪૯૩
- આ સોમચંદ્ર સં૦ ૧૪૪૦
- આ બુદ્ધિસાગરપટ્ટે આ
  વિમલસૂરિ સં ૧૬૧૫
- આ મુનિચંદ્રપટ્ટે આ વીર
  સં૦ ૧૫૨૪

છૂટક છૂટક ઘટનાઓ આ પ્રમાણે મળે છે—

સં ૧૧૪૪ મહા સુદિ ૧ થારાપદ્રગચ્છીય શ્રીદેવાચાર્ય
(જૂઓ પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભા ૨ લેખાંક ૩૮૨)

સં ૧૧૨૪ આ ભદ્રાચાર્ય રતેજ દેરાસરના પબાસનનો લેખ.
(જૂઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૮)

સં ૧૧૯૨ના જેઠ સુદિમાં થારાપદ્રીયગચ્છના આ વિમલાચાર્યના શ્રાવકે નવપદપ્રકરણ-લઘુવૃત્તિ કથા લખાવી સાધ્વી મીનાગણિ, નાગગણિ, સિમિણી લખમી દેમતિ

સં ૧૨૬૧ના જેઠ સુદિ ૨ ને રવિવારે થારાપદ્રગચ્છમાં આ જ્યાનન્દસૂરિએ ભ નેમિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી

સં૦ ૧૩૭૯ આ૦ બુદ્ધિસાગરે ભ૦ નેમિનાથનો ચોવીશવટો સ્થાપ્યો. (જૂઓ, શ્રી ઐશ્વર મહાવીર પ્રતિમાલેખ)

સં૦ ૧૪૯૬ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ભટ્ટારક સુવ્રતસૂરિપટ્ટે ભ૦ ઈશ્વરપટ્ટે ભ૦ વિજયપુણ્યસૂરિપટ્ટે ભ૦ રત્નાકરસૂરિપટ્ટે ભ૦ હેમતિલકસૂરિએ પૂન ગ્રિહના શ્રેય માટે મ ૮પ કરાવ્યો. બૃહદ્ગચ્છ શ્રીમાર્ગાયિશ્રીઉદયપ્રભસૂરિભિ ॥

સં૦ ૧૫૧૯ જેઠ સુદિ ૯ ના રોજ આબૂ ઉપર ભ૦ સુમતિનાથ તથા ભ૦ વિમલનાથની પચતીર્થી પર ઉપર મુજબનો ઉલ્લેખ છે આથી જણાય છે કે તે આચાર્ય વરમાણમા જન્મ્યા હશે.

(જૂઓ, અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૬૪૩)

દેવાનંદિત–દેવાનંદગચ્છ—આ ગચ્છના દેવાનંદિત અને દેવાનંદ એમ બે નામો મળે છે પુષ્પિકાઓમા આ ગચ્છ માટે શ્વેતાંબર મહાગચ્છ મહાવી પ્રતીત નદિતગચ્છ એવું વિશેષણ મળે છે આથી નક્કી છે કે આ ગચ્છ શ્વેતાંબરગચ્છ છે આની ઉત્પત્તિ માટે સ્પષ્ટ કોઈ હકીકત મળતી નથી. એટલે આ વિશે સંશોધન કરવાની જરૂર છે આમ છતા આ ગચ્છ માટે અમે ચાર અનુમાનો કર્યા છે.

(૧) વનવાસીગચ્છના અંતિમ આ૦ વિમલચંદ્રસૂરિના ગુરુભાઈના શિષ્યની પરંપરામાં દેવાનંદગચ્છ વ ગચ્છનો સગોત્રીય ગચ્છ હશે.

(૨) આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિએ વડ નીચે એક જ મુહૂર્તમા ૮ સાધુઓને આચાર્યપદવી આપી તે પૈકીના એકની પરંપરા હશે.

(૩) દેવાનંદગચ્છ અને દેવાચાર્યગચ્છ એક હશે. આ રીતે પણ દેવાનંદગચ્છ વ ગચ્છનો સગોત્રીય હશે.

(૪) આ૦ અભયદેવસૂરિની પરંપરામા ૪૧ મી પાટે આ૦ દેવાનંદ થયા છે

દેવાનંદગચ્છમાં—

૩૫. આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ.   ૩૬ આ૦ યશોભદ્રસૂરિ

૩૭. આ૦ દેવભદ્રસૂરિ તથા આ૦ યશોદેવસૂરિ થયા હતા. તેમણે સં૦ ૧૧૯૪મા પ્રમાણાન્તરભાવ નામે ગ્રંથ રચ્યો છે (પ્ર૦ ૪૪)

તેમજ વાચનાચાર્ય પં૦ ગુણાકરે સં૦ ૧૨૧૧ ના પોષ સુદિ ૧૪

ના રોજ ડભોઇમાં આ બપ્પભટ્ટિકૃત ચતુર્વિંશતિ ની પ્રતિ લખી હતી.
(—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિ ૬૬)

દેવાનંદિતગચ્છના આ શીલચંદ્રસંતાનીયની સં. ૧૨૧૪ની સુમતિ મહેસાણાના મોટા દેરાસરમાં વિદ્યમાન છે.

આ૦ વિમલચંદ્રસૂરિ—વનવાસીગચ્છના છેલ્લા વિહારુક આચાર્ય હતા. તેમની પાટે આ ઉદ્યોતનસૂરિ થયા, જે વડગચ્છના પ્રથમ આચાર્ય હતા.

આ નેમિચંદ્રસૂરિ આ ઉદ્યોતનસૂરિનો પરિચય ટૂંકાક્ષરીમાં આ રીતે આપે છે—

આ ઉદ્યોતનસૂરિ ભ૦ જંબૂસ્વામીની પરંપરામાં ચંદ્રકુલની વિહારુક શાખામાં થયા. તેઓ વડગચ્છના અલંકારસમા હતા. તેઓ પાંચે ઇન્દ્રિયોથી સોહામણા, ક્ષમાધર, ઉન્નત ધર્મસ્વરૂપ, સૌમ્ય, સ્થિરગંભીર, શુભ ભાવનાથી સહિત, રાગ દ્વેષ અને અહંકાર વિનાના, નિર્મલ ગુણવાળા, નવકલ્પ વિહારી, વિદ્વાન્ આ પ્રદ્યુમ્ન, આ માનદેવ, પ્રસિદ્ધ આ સર્વદેવ વગેરે શ્રમણપરિવારથી વીંટાયેલા હતા.
(ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર વૃત્તિ મહાવીરચરિત્ર,
સં. ૧૧૨૯ ૧૧૩૯ પ્રશ ૩૫, પૃ૦ ૧)

તેઓ દીર્ઘાયુષી હતા. ઘણા વર્ષો સુધી આચાર્યપદે રહ્યા હતા. તેમણે સં. ૯૩૭માં જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.
(—નાહર, જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક ૧૦૭૯)

તેમણે સં. ૯૯૪મા વડગચ્છની સ્થાપના કરી હતી અને સંભવત સં. ૧૧૦ પહેલાં સ્વર્ગગમન કર્યું હશે. તેઓ ૯મેશાં દિવસમાં એક વાર જ આહાર લેતા હતા. તેમની કૃપાથી શ્રાવક વ્યાપારી ધનાઢ્ય બન્યો હતો. (—ભક્તામરસ્તોત્ર વૃત્તિ)

તેઓ પૂર્વદેશનાં તીર્થોની યાત્રા કરી સં૦ ૯૯૪મા આબૂ પ્રદેશમાં યાત્રાએ પધાર્યા. જ્યારે તેઓ આબૂની તળેટીમાં ટેલી ગામમાં બિરાજમાન હતા ત્યારે આકાશમાં નજર નાખતા ગ્રહચારના યોગથી જોઈને જાણ્યું કે આજનો દિવસ ઉત્તમ છે, શુભ ગ્રહો ઉચ્ચ

સ્થાનના બને છે છત્રયોગ થાય છે સંતાન-વૃદ્ધિયોગ થાય છે, તો મારે મારી પાટે આવતી કાલે નવા આચાર્યની સ્થાપના કરવી જોઈએ.

એમ વિચારી આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિએ બીજે દિવસે શુદ્ધ વેળા આવતા પોતાના શિષ્યો સર્વદેવ માનદેવ, મહેશ્વર, પ્રદ્યોતન વગેરે આઠ મુનિઓને વડના ઝાડની નીચે આચાર્યપદવી આપી પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા, ત્યારથી આ મુનિસમુદાય વડગચ્છ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો.[1]

વડગચ્છ એ નિર્ગ્રન્થપરંપરાનો પાંચમો ગચ્છ છે. વડગચ્છનાં બીજાં નામો વડ્ડગચ્છ (પ્રાકૃત) અને બૃહદ્‌ગચ્છ (સંસ્કૃત) પણ મળે છે. વડગચ્છની ઘણી શ્રમણપરંપરાઓ મળી છે, જે આ પ્રમાણે છે—

પરંપરા પહેલી—

(૩૫) આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ સં ૯૯૪ (૩૬) આ૦ સર્વદેવ સં૦ ૧૦ ૨ (૩૭) આ૦ દેવસૂરિ સં૦ ૧૧૧ (૩૮) આ૦ સર્વદેવ સં૦ ૧૧૨૯ (૩૯) આ૦ નેમિચંદ્ર સં ૧૧૩૯ (૪૦) આ૦ મુનિચંદ્ર સં૦ ૧૧૭૮ (૪૧) આ૦ અજિતદેવ આ૦ વાદિદેવ સં૦ ૧૨૨૬

આ શ્રમણપરંપરામાંથી પૂનમિયામત, અંચલમત, ત્રિસ્તુતિકમત, સાર્ધપૂનમિયામત, તપાગચ્છ, નાગોરીતપાગચ્છ દેવાચાર્યગચ્છ પાયચંદમત, કડુકમત, લોંકામત, વિજયમત વગેરે ઘણા ગચ્છો—મતો નીકળ્યા.

પરંપરા બીજી—

(૩૫) આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ, (૩૬) આ૦ સર્વદેવસૂરિ, (૩૭) આ૦ જિનચંદ્ર (બીજાકામાં), (૩૮) આ૦ આમ્રદેવ, (૩૯) આ૦ નેમિચંદ્ર, (૪) આ૦ યશોદેવ સંભવ છે કે તેમણે "ઉપદેશમાલા"ની મોટી ટીકા,

---

[1] આ૦ ? આબૂ પહાડની નીચે ટેલીના (ટેલિગ્રામતીર્થ) અને સાંચોર (સત્યપુરતીર્થ) એમ બે સ્થાનો મળે છે—

ટિપ્પણી—

श्रीमर्बुदगिरिमहातीर्थसमीपवर्ती ग्रामोऽस्ति यो टिवराभिधया प्रसिद्धः।
श्रीसर्वमान्यजिनमातृशुभ्रप्रासादराजपरिराजितभूमिभागः ॥

(વિશેષ માટે જૂઓ, પ્ર૦ ૫૫, પૃ ૪૯)

ઉપદેશપદ વૃત્તિ, સ્થાનાંગ ટીકા વગેરેની પહેલી પ્રત લખી હતી અને આ૦ અભયદેવસૂરિને નવ અંગોની ટીકા લખવામાં સહાય કરી હતી.

(—શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૨૬; ઉપદેશમાલા વૃત્તિની પ્રશસ્તિ)

પરંપરા ત્રીજી—

(૩૫) આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિ સં૦ ૯૯૪ (૩૬) આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

(૩૭) આ૦ અજિતદેવસૂરિ

(૩૮) પં૦ યશોદેવગણિ—તેઓ ગૃહસ્થપણામાં આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિના નપ્તા થતા હતા અને મુનિપણામાં આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિના પ્રશિષ્ય હતા. તેમજ આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિના શિષ્ય આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિના નાનાભાઈ થતા હતા. તેમણે સ્થાનાંગટીકા ની પહેલી પ્રતિ લખી હતી અને આ૦ અભયદેવસૂરિને સં૦ ૧૧૨૦ થી સં૦ ૧૧૨૮ માં નવ અંગોની ટીકા રચવામાં સહાય કરી હતી.

પરંપરા ચોથી—

(૩૫) આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિ સં૦ ૯૯૪ (૩૬) આ૦ માનદેવસૂરિ

(૩૭) આ૦ જિનદેવગણિ

(૩૮) આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૧૭૨ માં 'પ્રાચીન કર્મગ્રંથ'ની ટીકા (ગ્રં૦   ૮૫) સં૦ ૧૧૮૫ માં ક્ષેત્રસમાસ ની ટીકા, 'પ્રશમરતિપ્રકરણ'ની ટીકા, મલ્લિનાથચરિત્ર 'મુનિપતિચરિત્ર' વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

પરંપરા પાંચમી—

(૩૫) આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિ સં૦ ૯૯૪

(૩૬) આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ—સં૦ ૧૧૨૮. તેમનો દેહ સૌમ્ય હતો. સ્વભાવે શાંત હતા. આ૦ અજિતદેવસૂરિના શિષ્ય પં૦ યશોદેવગણિ ગૃહસ્થપણામાં તેમના નાનાભાઈ થતા હતા. (સ્થાનાંગટીકા પ્રશસ્તિ)

પરંપરા છઠ્ઠી—

(૩૫) આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિ સં૦ ૯૯૪; (૩૬) આ૦ વર્ધમાનસૂરિ સ્વ૦ સં૦ ૧૦૮૮.

(૩૭) આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ (૩૮) નવાંગવૃત્તિકાર આ૦ અભય દેવસૂરિ સ્વ૦ સં૦ ૧૧૩૯

(૩૯) આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ, આ૦ વર્ધમાનસૂરિ સં૦ ૧૧૭૨.

આ પરંપરામાંથી ચંદ્રકલ્યાણકમત, રુદ્રપલ્લીયગચ્છ ખરતરમત વગેરે ગચ્છો-મતો નીકળ્યા.

પરંપરા સાતમી—

(૩૫) આ ઉદ્યોતનસૂરિ સં૦ ૯૯૪

(૩૬) આ૦ પ્રદ્યોતનસૂરિ—તેમનાથી 'પ્રદ્યોતનશાખા' નીકળી અને આ પરંપરાના આ૦ ઇંદ્રદેવસૂરિ સં૦ ૧૧૫ થી પલ્લીવાલ ગચ્છ નીકળ્યો. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ : ૫૮)

પરંપરા આઠમી—

(૩૫) આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ સં૦ ૯૯૪ (૩૬) આ૦ સર્વદેવસૂરિ સં૦ ૧૦૨૦

(૩૭) આ૦ દેવસૂરિ સં૦ ૧૧૧૦ (૩૮) આ૦ સર્વદેવસૂરિ સં૦ ૧૧૨૯

(૩૯) આ જયસિંહસૂરિ (૪૦) આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિ

(૪૧) આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ (૪૨) આ શાલિભદ્રસૂરિ

(૪૩) આ૦ માનતુંગસૂરિ—તેમણે 'સિદ્ધજયંતી' નામે ગ્રંથ રચ્યો.

(૪૪) આ૦ મલયપ્રભ—તેમણે સં ૧૨૬ મા 'સિદ્ધજયંતી'ની વૃત્તિ બનાવી. (–પિટર્સન રિપોર્ટ ૩ ૩૭)

(–ઉત્તરજઝયણસુત્તવૃત્તિ, મહાવીરચરિય, પ્રાચીનકર્મગ્રંથ ટીકા નવાંગવૃત્તિઓ, પિંડનિર્યુક્તિ-ટીકા, સિદ્ધજયંતી ટીકા તપાગચ્છ પટ્ટાવલી, પટ્ટાવલીઓ, શિલાલેખો, પ્રશસ્તિઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૪૩ ૨૪૯)

રાજવંશી પ્રારંભ

વિક્રમની બીજી શતાબ્દીના ઘણા જૈનાચાર્યો, જૈનધર્મપ્રેમી રાજાઓ અને મંત્રીઓ સાથે જુદા જુદા દેશના ઘણા રાજાઓના

નામો સંકળાયેલા છે અધૂરા લેખકો ઘણી વાર તે તે રાજાઓની હયાતી કે કાલસામ્ય વગેરે બાબતોમાં કલ્પિત વિસંવાદ ઉઠાવે છે આથી સામાન્ય વાચકો શંકામાં પડી જતા મૂઝાય છે તેથી અહીં પહેલાં તે તે રાજાઓ અને રાજવંશોની બાબતમાં સ્પષ્ટીકરણ કરવું જરૂરી છે માટે અમે અહીં ઘણા રાજવંશોની તાલિકા આપી છે. લેખકો અને વિચારકો આમાંથી ઘણો ખુલાસો મેળવી શકશે અને ઇતિહાસને ન્યાય આપી શકશે.

ચૌલુક્ય રાજાવલી

ચૌલુક્ય એ કનોજના પ્રતિહારવંશની એક શાખા છે. તેના ચલુક્ય, ચિલ્કિય, ચલ્કય, ચલિક્ય, ચાલુક્ય, સુલુક્ય, ચૌલુકિક, ચૌલુક્ક, ચૌલુક્ય, સોલંખી અને સોલંકી એવાં વિવિધ નામો જાણવા મળે છે મોટે ભાગે આ વંશના રાજાઓ દક્ષિણમાં અને ગુજરાતમાં થયા છે દક્ષિણના ચૌલુક્ય વિજયાદિત્યના વંશજોએ અને ગુજરાતમાં ચૌલુક્ય સામંત રાજિના વંશજોએ રાજ્ય ભોગવ્યું હતું

કનોજના પ્રતિહારવંશીય ભોજદેવનું બીજું નામ આદિવરાહ હતું જ્યારે દક્ષિણના ચૌલુક્યોનું રાજચિહ્ન વરાહ હતું એમ જણાય છે ગુજરાતના ચૌલુક્ય રાજવીઓ જૈનધર્મ અને શૈવધર્મને સમાન ભાવે માનતા રહ્યા હતા. તેથી જૈન, બૌદ્ધ અને શૈવ એ ત્રણે ધર્મોના દેવચિહ્ન તરીકે માન્ય થયેલો બળદ જ ગુજરાતનું રાજચિહ્ન બન્યો હતો.

મૌર્યવંશમાંથી પ્રતિહારવંશ ઊતરી આવ્યો એ જ રીતે ચૌલુક્યો પણ મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તના વંશજ હતા તેથી તેઓ ચંદ્રવંશી મનાય છે.

પ્રતિહાર ભોજદેવના સમયમાં પ્રાચીન ગુજરાત, ભિન્નમાલનો પ્રદેશ, સારસ્વતમંડલ, લાટ નવસારીનો પ્રદેશ, માળવા અને સૌરાષ્ટ્ર એ કનોજને આધીન હતા પરંતુ વનરાજ ચાવડાએ કનોજની સત્તા ફગાવી દઈ અણહિલપુર પાટણમાં ગુજરાતનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપન

હતું.[1] એ સમયમાં ભિન્નમાલ, લાટ અને સૌરાષ્ટ્ર વગેરે વિભાગો કનોજના પ્રતિહારવંશના સામંતરૂપે કે સ્વતંત્ર રાજ્યરૂપે વિદ્યમાન હતા.

ચાવડાવંશ પછી ચૌલુક્યવંશના રાજવીઓના હાથમાં ગુજરાતની સત્તા આવી. તેમાં ચૌલુક્ય ભુવનાદિત્ય, જે ઉચ્ચ કોટિનો રાજપુરુષ હતો અને જેના બિરુદો અથવા બીજાં નામો ભાલકીર્તિ, ભાલકાચી, કચ્છિકાભાલ અને મુંજાલ હતાં, તેમજ જેને ત્રણ રાજપુત્રો (૧) રાજી (રાજ) (૨) બીજ અને (૩) દંડક (દડક) હતા. તે પૈકી સામંત રાજિ અને તેના વંશજો ગુજરાતના રાજવીઓ બન્યા અને કનોજને આધીન રહેલા શેષ પ્રદેશો પોતાને હાથ કરતા રહ્યા.

ગુજરાતની ચૌલુક્ય રાજાવલી આ પ્રમાણે હતી—

૧ મૂળરાજ (સં૦ ૯૯૮ થી સં૦ ૧૦૫૨)—

વિક્રમની દશમી સદીના અંતમાં સામંતસિંહ ચાવડા નામે ગુજરાતનો રાજા હતો. તેનાં બીજાં નામો ભૂભટ અગર ભૂયગડ હતાં એમ જણાય છે.

સામંતસિંહના રાજકાળમાં ચૌલુક્ય ભુવનાદિત્યના પુત્રો રાજ,

---

૧ પાટણ—વનરાજ ચાવડાએ શુકિયાન પુરુષોનો સહકાર આપી વિ. સં. ૮૦૨ના વૈશાખ સુદિ ૨ના દિવસે અણહિલપુર પાટણનું શિલારોપણ કર્યું હતું. તે વિ. સં. ૮૨૧ સુધીમાં પાટણ તૈયાર થઈ ગયું હશે અને તે વખતે વનરાજ ચાવડાનો ત્યાં ફરી વાર ધામધૂમથી મોટો રાજ્યાભિષેક થયો હશે. (પ્ર૦ ૩૧ પૃ૦ ૪૯૩ ૪૯૪)

મહોપાધ્યાય ધર્મસાગરગણિના શિષ્ય પં. જિનસાગર સં. ૧૬૫૨માં ગૂર્જરદેશ રાજવંશાવલીમાં લખે છે કે—

स्वस्तिश्रीर्जयो मङ्गलाभ्युदयश्च । संवत् ८०२ वर्षे शाके ६६८ प्रवर्तमाने वैशाख सुदि २ गुरुदिने रोहिणीनक्षत्रे वृषभे चन्द्र-सूर्योदयात् घटिका १० सिंह लग्ने वहमान अणहिलपुरं वनराजेन स्थापितं, मुहूर्तं कृतम् ।

અણહિલપુર પાટણ સ્થાપનાની લગ્નકુંડલી—

(૧) સિંહ લગ્ન, (૩) તુલામાં શનિ, (૬) મકરમાં મંગળ, (૯) મેષમાં સૂર્ય, (૧૦) વૃષમાં સૂર્ય ચંદ્ર અને શુક્ર (૧૧) મિથુનમાં રાહુ. આ મુજબ ગ્રહોની સ્થિતિ હતી.

બીજ અને ૯૩૪ સોમનાથની યાત્રા કરીને પાછા ફરતા પાટણ આવ્યા ત્યારે સામંતસિંહે અશ્વપરીક્ષાનો દિવસ ગોઠવ્યો હતો. આ પરીક્ષામાં રાજે પોતાની અશ્વકલાપ્રવીણતા બતાવી આપી તેથી સૌ ખુશ થયા. લોકોએ માન્યું કે આ રાજ ઉચ્ચ કુળનો નબીરો હોવો જોઈએ. રાજવી સામંતસિંહે રાજનાં રાજલક્ષણો અને કલાપ્રવીણતા પારખીને પોતાની બેન લીલાવતીનું તેની સાથે પાણિગ્રહણ કરાવ્યું. આ લીલાવતીનું બીજું નામ ચંડિકા હોવાનું પણ જણાય છે. લીલાવતી ગર્ભવતી બની અને મરણ પામી પણ કુશળ રાજવૈદ્યોએ તેનું પેટ ચીરીને તેના ગર્ભને–બાળકને બચાવી લીધો. એ બાળક મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મ્યો હોવાથી તેનું નામ 'મૂળરાજ' પાડ્યું.

સામંતસિંહ દારૂડિયો હતો, તે ઘણીવાર ઘેનમાં મૂળરાજને ગુજરાતની રાજગાદીએ બેસાડતો અને સાન ઠેકાણે આવે ત્યારે તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકતો. આથી એકવાર મૂળરાજને રાજ્ય મળતાં જ મામા સામંતસિંહને મારી નાખી તે ગુજરાતનો રાજા બની બેઠો. તેનો સં ૯૯૮માં પાટણમાં રાજ્યાભિષેક થયો. તેના રાજ્યાભિષેકની બે સાલો મળે છે (૧) સં ૯૯૮ અને (૨) સં ૧ ૧૭ (વિચારશ્રેણી).

માળવાના મુંજરાજે અને સાંભર કે સપાદલક્ષના વિગ્રહદેવે તેને શરૂઆતમાં કનડગત કરી હતી, પણ તે કુનેહ વાપરીને ધીરે ધીરે આગળ વધવા લાગ્યો. તેણે નાડોલના ચૌહાણો સાથે મૈત્રી સ્થાપી સૌરાષ્ટ્રનો વિશ્વવરાહ ગ્રહરિપુ, વઢવાણનો ધરણીવરાહ, કચ્છનો લાખાણી, લાટનો બારપ, આબૂનો પરમાર અને ભિન્નમાલના સિંધુરાજને જીતી લઈ ગુજરાતની સત્તા વધારી.

રાજા મૂળરાજે પાટણમાં મૂળરાજવસતિ નામે જિનમંદિર, મૂળરાજસ્વામી મંદિર અને ત્રિપુરુષપ્રાસાદ બંધાવ્યા. વડિયાર (વર્ધિવિષય)ના માંડલી ગામમાં મૂલેશ્વરનું મંદિર સ્થાપી તેની પૂજા માટે સં ૧ ૪૩માં કંબોઈ ગામ દાનમાં આપ્યું. તે દર સોમવારે સિદ્ધપુર સોમનાથની યાત્રાએ જતો હતો, તેની પૂજા માટે સં ૧ ૪૩માં દાન આપ્યું. તેણે સિદ્ધપુરમાં રુદ્રમાળ બનાવવો શરૂ કર્યો હતો,

પાછળથી તેનું શું થયું તેનો ચોક્કસ ઉલ્લેખ મળતો નથી.

તેણે કનોજ તથા કાશીના બ્રાહ્મણોને બોલાવી સિદ્ધપુર (શ્રીપુર)-માં વસાવ્યા હતા, જેમની ઔદિચ્ય તરીકે આજે પણ પ્રસિદ્ધિ છે. એ સમયે સિહોર તેના તાબામાં નહોતું. તેના વિવિધ દાનોના દાનપત્રો મળે છે. તે મોટો દાનવીર હતો. રંગે કાળો, સ્વભાવે ક્રોધી, કામી અને યુદ્ધ કરતાં કુનેહને વધુ પસંદ કરનારો હતો.

તેને માધવી નામે રાણી હતી, જે ચૌહાણ ભોજ રાજાની કન્યા હતી. ચામુંડ નામે યુવરાજ હતો અને ચાચિણી નામે રાજકુંવરી હતી. તેને લહધર નામે દંડનાયક હતો.[1] વીર મહત્તમ, જંબૂક અને જેહાલુ એ મહામંત્રીઓ હતા અને સોમશર્મા નામે પુરોહિત હતો.

રાજા મૂળરાજ સં. ૧૦૫૩માં સિદ્ધપુરમાં અગ્નિપ્રવેશ કરી મરણ પામ્યો.

૨. ચામુંડરાજ (સં. ૧૦૫૨ થી ૧૦૬૫)—

રાજા મૂળરાજે સં. ૧૦૩૦માં ચામુંડને યુવરાજપદ આપ્યું હતું. તેણે યુવરાજકાળમાં માલવેશ સિન્ધુરાજને નસાડ્યા હતા. (વડનગર પ્રશસ્તિ). બારપને હણ્યો હતો (દ્વયાશ્રયમહાકાવ્ય, સર્ગ ૬ શ્લો. ૧૧ મહીપતરામ નીલકંઠકૃત ગુજરાતનો ઇતિહાસ પૃ. ૧૨) આ૦ વીરગણિના ઉપદેશથી થરાના વરહનાથના મંદિરમાં કોઈ હિંસા ન કરે તેવું તામ્રશાસન આપ્યું હતું. સં. ૧૦૩૩માં વડસમાના જૈન દેરાસરની પૂજા માટે ખેતર આપી તેનું તામ્રશાસન લખી આપ્યું હતું. તે સં. ૧૦૫૨માં રાજા બન્યો ત્યાર બાદ તેણે પાટણમાં ચ નાથ તથા

૧. તે સમયના દંડનાયકનો પરિચય ચતુરંગબલાધ્યક્ષો સેનાનીર્દંડનાયકઃ એ શ્લોકથી મળે છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે હાથી, ઘોડા, રથ અને પગપાળા એ ચતુરંગી સેનાનો નાયક તથા દંડનિર્ણાયક તે દેશનો મંડળાધિપ. રાજ્યનું ન્યાયીખાતું પણ તેના હાથમાં રહેતું. દંડનાયકનો સામાન્ય અર્થ સર્વેસર્વા સૂબો કે ગવર્નર જનરલ કહીએ તેમ આવે.

રાજ્યના અધિકારીઓમાં દંડનાયક, રાણક, ઠક્કુર, સામંત—એવો ક્રમ દેખાવનું જાણવા મળે છે.

પોતાની બેનના નામથી આચિલેશ્વર મંદિર બનાવ્યા, મહામંત્રી માધવ ને કન્હેશ્વર ગામ, આપ્યું હતું અને પોતાના ધર્મગુરુ વીરગણિને મોટા ઉત્સવથી આચાર્યપદ અપાવ્યું હતું.

રાજા મૂળરાજે પોતાના હાથે સં૦ ૧ ૫૨ ના શ્રાવણ સુદિ ૧૧ ને ગુરુવારે અનુરાધાનક્ષત્રમાં પુષ્યાક અને વૃષભલગ્નમાં ચામુંડરાયનો પાટણની ગાદી ઉપર રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. તેનું રાજ્ય મોટે ભાગે તેની બેન આચિલ્લીદેવી ચલાવતી હતી. ચામુંડરાયને કોઈ સંતાન નહોતું. રાણીઓને કસુવાવ થતી હતી. આ વીરગણિએ મહામંત્રી વીરના કહેવાથી રાણીઓને વાસક્ષેપ નાખ્યો અને ચામુંડરાયને (૧) વલ્લભરાજ (૨) દુર્લભરાજ તથા (૩) નાગરાજ એ ત્રણ પુત્રો થયા.

ચામુંડરાયને માળવા સાથે ઝગડો ચાલુ જ હતો. તેણે સિંધુરાજને હરાવ્યો હતો અને પોતાના પુત્ર વલ્લભરાજને માળવા જીતવાની ભલામણ કરી હતી. તેણે પોતાનું સ્વાસ્થ્ય સારું ન હોવાથી બેન આચિલ્લીની સલાહથી પ્રથમ વલ્લભરાજને ગુજરાતનો રાજા બનાવ્યો પણ તે માળવા જતાં રસ્તામાં જ મરણ પામ્યો. એટલે બીજા પુત્ર દુર્લભરાજને ગુજરાતનો રાજા બનાવ્યો. પછી ચામુંડરાય શુક્લતીર્થમાં જઈ સં ૧ ૬૬ માં મરણ પામ્યો. તેને ત્રણ પુત્રો હતા. મહત્તમ વીર અને માધવ મહામંત્રીઓ હતા, હાલસમાં નામે પુરોહિત હતો. ચામુંડરાય આ વીરગણિનો ભક્ત હતો.

વડસમાના દાનપત્રમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે—

દાનફલં च-जिनभवनं जिनबिम्बं जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामरशिवसुखफलानि करपल्लवस्थानि ॥
षाडे गुरुसमायुक्ते दशम्यां सामे श्रमर्दिशात्
मार्गे मासि समिष्टफलस्पर्शी सूर्याममे मुक्तांति ॥१॥

सं १ १२ सद्दरकाप्याम्रदेवाधीन् चामुण्डराजस्य मम मतम् ॥'

(રાજા ચામુંડરાયનું તામ્રપત્ર જૂઓ, ભારતીય વિદ્યા ત્રૈમાસિક વર્ષ : ૨, અંક ૧)

૩. વલ્લભરાજ (સં૦ ૧૦૬૫)—

તે સં૦ ૧૦૬૫ના આસો સુદિ ૬ને મંગળવારે ગુજરાતની ગાદીએ આવ્યો. તેણે ગુજરાતનો રાજા બનતા જ પિતાની આજ્ઞા મુજબ માળવા ઉપર ચઢાઈ કરી પણ રસ્તામાં કોઈ અસાધ્ય વ્યાધિથી મરણ પામ્યો.

તે રૂપાળો હતો તેથી મદનશંકર તરીકે ઓળખાતો હતો. વળી તે બહુ શરમાળ પણ હતો. તેને 'જગજ્ઝંપણ'નું બિરુદ હતું તેણે માત્ર છ મહિના રાજ્ય ભોગવ્યું.

૪ દુર્લભરાજ (સં૦ ૧૦૬૬ થી ૧૦૭૮)—

વલ્લભરાજના મરણ પછી તેનો બીજો ભાઈ દુર્લભરાજ સં૦ ૧૦૬૬ના ચૈત્ર સુદિ ૫ના રોજ ગુજરાતનો રાજા બન્યો.

તેણે પાટણમાં વ્યયકરણ (હિસાબ દફતર) દાનશાળા, હાથીખાનાવાળો સાત માળનો મહેલ, વલ્લભરાજના કલ્યાણ માટે મદનશંકરપ્રાસાદ અને દુર્લભસરોવર બંધાવ્યા.

તેણે લાટનો પ્રદેશ જીતી લીધો હતો. તે રંગે કાળો હતો (દ્વયા૦ કા સ૦ ૭ શ્લો૦ ૬૦) તે શૃંગારી છતાં પરનારીસહોદર, બ્રાહ્મણનું ધન નહિ લેનારો, ન્યાયપરાયણ અને યુદ્ધનિષ્ણાત હતો. તેને દુર્લભદેવી નામે રાણી હતી, જે નાડોલના ચૌહાણ રાજા વિગ્રહરાજની પુત્રી અને રાજા મહેંદ્રની બેન હતી. રાજા મહેંદ્રે પોતાની બીજી બેન લક્ષ્મીને પણ તેના નાનાભાઈ નાગરાજ સાથે પરણાવી હતી.

તેને વીર મહત્તમ અને નેઢ મહામંત્રીઓ હતા અને મુંજ નામે પુરોહિત હતો.

તેણે સં૦ ૧૦૭૮ માં પોતાના નાનાભાઈ નાગરાજના પુત્ર ભીમને ગુજરાતની ગાદીએ બેસાડ્યો અને પોતે વાનપ્રસ્થપણું સ્વીકાર્યું તેના મંત્રી વીરે પણ સાધુપણું સ્વીકાર્યું હતું એટલે આ રાજા અને મંત્રી બન્ને વિરક્તાત્મા હતા. માટે રાજા દુર્લભરાજ કાશીની યાત્રાએ માળવા થઈને જતો હતો ત્યારે માળવામાં રાજા ભોજે તેનાં

રાજચિહ્નો આપી દીધા, તેથી તે પાછો પાટણ આવ્યો અને આ હકીકત તેણે રાજા ભીમને જણાવી.

ગુજરાત અને માળવા વચ્ચે સામાન્ય વિરોધ તો હતો જ, તેમાં આ ઘટનાએ ઘીનું કામ કર્યું. આ વિરોધે ભડકાનું સ્વરૂપ લીધું.

ગુજરાતનું રાજ્ય સ્થાપનાર આદિ પુરુષ વનરાજ ચાવડો હતો. તેણે સં. ૮૦૨ના વૈશાખ સુદિ ૨ના દિવસે ગુજરાતના રાજ્યનો સ્વતંત્ર પાયો નાખ્યો. તેનો રાજ્યાભિષેક જૈનાચાર્ય શીલગુણસૂરિ તથા આ૦ દેવચન્દ્રસૂરિના વાસક્ષેપથી પ્રથમ પંચાસરમાં અને તે પછી સં. ૮૨૧માં પાટણમાં થયો હતો. આથી વનરાજ ચાવડાએ તે આચાર્યોને શિ. અપર પત્તનના હુકમમાં એવું ફરમાન લખી આપ્યું હતું કે—

ચૈત્યવાસી યતિઓને સમ્મત મુનિઓ જ પાટણમાં રહી શકે, બીજા રહી ન શકે."

ગુજરાતના રાજાઓએ આજ સુધી આ ફરમાનનું અખંડ પાલન કર્યું હતું. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૬૩-૪૬૪)

જૈન સંઘમાં વિ૦ સં૦ ૪૭૨ થી સં૦ ૧૩ સુધી ચૈત્યવાસી તરીકે ઓળખાતો એક સમુદાય હતો. (જૂઓ, પ્ર૦ ૨૩, પૃ૦ ૪૧-૪૨) તેમનું પાટણમાં વર્ચસ્વ હતું. સંવેગી, વનવાસી, વિહારુક કે સુવિહિત જૈન સાધુ પાટણમાં રહી શકતો નહીં. રાજા ભીમદેવના શાસનકાળમાં આ મર્યાદામાં એકાએક પલટો આવ્યો.

ચંદ્રકુળના વડગચ્છના આ૦ વર્ધમાનસૂરિના પટ્ટધર આ૦ જિનેશ્વર અને આ૦ બુદ્ધિસાગર પ્રખર વિદ્વાનો હતા, પરમ સંવેગી હતા. તેઓ સં. ૧૦૮૦માં પાટણમાં આવ્યા ત્યારે તેમને રહેવા માટે ક્યાંય સ્થાન મળ્યું નહીં. આથી રાજા દુર્લભરાજે ચૈત્યવાસીઓને સમજાવી, તેમની સમ્મતિથી સંવેગી સાધુઓ પણ પાટણમાં રહી શકે એવી વ્યવસ્થા કરી. રાજા આ૦ જિનેશ્વરસૂરિને બહુ માનતો હતો, તેમને રાજસભામાં માનભેર આમંત્રણ આપતો હતો અને તેમનો ઉપદેશ સાંભળતો હતો. રાજાની આ સન્માનની ભાવનાથી પાટણમાં સુવિહિત સાધુઓનો વિહાર ખુલ્લો થયો અને તેમને માટે

ઉપાશ્રયો પણ બનવા લાગ્યા. તે પછી આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ વગેરે પાટણમા પધાર્યા હતા. રાજા દુર્લભરાજ અંતે સં૦ ૧ ૮૦મા આવાના વેશે તીર્થમા જઈ વસ્યો અને ત્યા પરલોકની સાધના કરી મૃત્યુ પામ્યો.

મહમ્મુદ ગિઝનવીએ સં૦ ૧૦૮૧ મા પાટણ ભાગ્યુ

રાજા દુર્લભરાજને જ્ઞાનદેવ નામે શૈવાચાર્ય ધર્મગુરુ હતો. ૫૦ સોમેશ્વર નામે પુરોહિત હતો અને નેઢ નામે મહામાત્ય હતો.

૫. ભીમદેવ પહેલો (સં૦ ૧ ૭૮ થી ૧૧૨૦)—

નાડોલના રાજા મહેન્દ્ર ચૌહાણે પોતાની મોટી બેન મહેન્દ્રદેવીને સ્વયંવરમા રાજા દુર્લભરાજને પરણાવી હતી અને નાની બેન લક્ષ્મીને તેના નાનાભાઈ નાગરાજ સાથે પરણાવી હતી. લક્ષ્મીરાણીએ ભીમદેવને જન્મ આપ્યો. રાજા દુર્લભરાજે પોતાના હાથે જ સં૦ ૧૦૭૮ મા ભીમદેવને ગુજરાતની ગાદીએ બેસાર્યો.

મહમ્મુદ ગિઝનવીએ સં૦ ૧૦૮૦ મા ભારત ઉપર ચડાઈ કરી. સં ૧૦૮૧ મા (તા. ૩-૧-૧૦૨૫ ગુરુવારે) ભિન્નમાલ, પાટણ, ચન્દ્રાવતી, જૂનાગઢ દેલવાડા અને સોમનાથ પાટણના સોમેશ્વરને તોડીફોડીને લૂટી લીધુ પરન્તુ તે ગાધારને તોડી શક્યા નહીં એ સમયે રાજા ભીમદેવ કથકોટના કિલ્લામા સંતાઈ બેઠો હતો. મહમ્મુદે ત્યા જઈને તેને ત્યાંથીયે નસા ભાગ્યને પોતે સિંધમા થઈને ગિઝની ચાલ્યો ગયો. ગિઝની જતા અજાણ્યા રસ્તો લેવાથી તેના સૈન્યની ભારે ખુવારી થઈ

ગુજરાત અને માળવાને પરસ્પર વૈમનસ્ય ચાલુ હતું માળવા રાજા દુર્લભરાજની ઘટનાથી તેમાં વધારો થયો હતો. રાજા ભીમદેવ તેનો બદલો લેવાને તકની રાહ જોતો હતો. રાજા ભોજે ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરવા પ્રસ્થાન કર્યું પરન્તુ ગુજરાતના ચકોર સાધિ વિગ્રહિક (સંધિપાલ) દામોદરે (ડામરે) બહુ જ યુક્તિથી તેમા ફેરફાર કરાવ્યો. ભોજરાજે તરત તિલંગ પર ચડાઈ કરવાની ગોઠવણ કરી અને આ દરમિયાન રાજા ભીમદેવ માળવા પર ચડાઈ ન કરે તે ખાતર એક હાથી હાથિણીની ભેટ મોકલી ભીમદેવને ખુશ કર્યો.

ભીમદેવ સં. ૧ ૯૯માં સિંધને જીતવા ગયો ત્યારે પાછળથી ભોજરાજનો સેનાપતિ દિગંબર ભટ્ટારક કુલચંદ્ર સૈન્ય સાથે આવ્યો અને પાટણ લૂંટ્યું. રાજમહેલના દરવાજા પાસે કોડીઓ દાટી જય પત્ર મેળવ્યું, પરંતુ તેને ગુજરાતમાં સખત હાર મળી. એટલે તે સીધો માળવા નાસી ગયો.

ભોજ રાજા સમજી ગયો કે સેનાપતિ કુલચંદ્રે પાટણમાં કોડીઓ દાટી છે તેથી મમત જતા માળવાનું ઉતરાણું ગુજરાતને મળશે પણ હવે શું થાય! ભાવિભાવ. તેણે કુલચંદ્રને ક્ષમા તથા ધન આપી સુખી બનાવ્યો.

એક વાર ભીમદેવ વેશપલટો કરી ભોજની સભામાં પહોંચી ગયો. એના નીકળી ગયા બાદ ભોજ રાજાને ખબર પડી કે ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ સભામાં આવ્યો હતો. એવી રીતે એક વાર ગુજરાતના સૈનિકો તથા ભોજ રાજાનો સામસામે મુકાબલો પણ થયો હતો, પરંતુ ભોજ રાજા અવિરુદ્ધ બની ગયો હતો.

એક દિવસે ડાહલદેશના કલચૂરી રાજા કર્ણે ભોજને યુદ્ધ માટે નોતર્યો. ભોજ રાજાએ 'એક દિવસમાં ૫ હાથનું મંદિર બનાવવું' એના આધારે જયવિજય માનવાની શરત મૂકી. અંતે એમાં ભોજ હાર્યો અને શરત મુજબ તે મંદિરના ઉત્સવમાં પણ હાજર થયો નહીં. આથી રાજા કર્ણે કર્ણાટકના રાજા સોમેશ્વર વગેરેને સાથે લઈ ધારા પર ચડી આવ્યો. ગુજરાતનો ભીમ પણ કર્ણરાજે 'તમને માળવાનું અર્ધું રાજ્ય આપીશ' એવી કબૂલાત સાથે બોલાવવાથી ધારા ઉપર ચડી આવ્યો. રાજા ભોજ સં. ૧ ૧૨માં તે જ વખતે આ બધું જાણીને મરણ પામ્યો.

કર્ણે ધારાનગરને લૂંટ્યું ખજાનો પણ લઈ લીધો અને ભીમદેવને લૂંટનો ભાગ નહિ પરંતુ ધર્મવિભાગરૂપે નીલકંઠ મહાદેવ તથા ચિંતામણિ ગણપતિ વગેરે દેવમઠ આપ્યું. ભીમદેવને માળવા અને ગુજરાતની વચ્ચેનો પ્રદેશ પણ મળ્યો. એ કે તે પછી માળવાના રાજા જયસિંહનો સેનાપતિ અજયદેવ તથા ઉત્તરાધિકારી ઉદયાદિત્યે

ગુજરાત સાથે યુદ્ધ કરી તેમાંનો ઘણો પ્રદેશ પાછો વાળ્યો, પરંતુ ખેડામ હ તો ગુજરાતમાં જ રહ્યું આજે પણ પંચમહાલ અને ખેડામંડલ ગુજરાતમાં જ છે મહામાત્ય નેઢ, મંત્રી સેનાપતિ વિમલ, સંધિપાલ દામોદર વગેરે પણ આ માળવાની લડાઈમાં સાથે હતા.

દિલ્હીના હિંદુ રાજાએ ૨૦૧ ૯૯માં સિંધ પર હુમલો કર્યો. ગુજરાતનો રાજા ભીમ, યુવરાજ કર્ણ માળવાનો ભોજ નાડોલનો અણહિલ ચૌહાણ, કર્ણાટકનો સોલંકી સોમેશ્વર ચેદિનો કલચૂરી કર્ણ દેવ વગેરેએ ત્યાં જઈ તેને સાથ આપ્યો હતો. તેમાં ભીમદેવે જે બહાદુરી બતાવી તેનું સવિસ્તર વર્ણન દ્વયાશ્રયમહાકાવ્યમાં મળે છે

સિંધ જતા રાજા ભીમદેવે ઘટ્ટાના રાજાને હરાવ્યો હતો. દિલ્હી પતિ સાથે મૈત્રી બાંધી હતી.

આબૂનો રાજા ધંધુક તથા કૃષ્ણરાજ પરમાર અને નાડોલનો રાજા અણહિલ તથા બાલિક ચૌહાણે સ્વતંત્ર થવા માટે માથું ઊંચું કર્યું હતું તેમાં તેઓ નિષ્ફળ જતાં ફરીથી તેઓ ગુજરાતના સામંત બની રહ્યા. ભીમદેવે ચેદિરાજ કર્ણ સાથેની મૈત્રીને વધુ ગાઢ બનાવી હતી. (દ્વયાશ્રયકાવ્ય, સર્ગ ૧૬ શ્લો. ૧૭થી ૬૪)

ભીમદેવ બકુલાદેવીને પરણ્યો હતો. તેનો ઇતિહાસ એવો મળે છે કે[1] બકુલાદેવી એ વારાંગના કન્યા હતી. તે પાટણમાં સૌથી વધારે રૂપાળી હતી અને પવિત્ર જીવન ગાળતી હતી. તેને કુળવાન સ્ત્રીની જેમ એક પુરુષ સાથે રહીને લગ્નજીવન ગાળવાની અભિલાષા હતી. રાજા ભીમદેવે આ વૃત્તાંત જાણીને તેની પવિત્રતાની પરીક્ષા માટે તેને ત્યાં પોતાના નોકરો સાથે પાણિગ્રહણની વિધિરૂપે એક બહુ કીમતી ખાંડુ મોકલ્યું અને તેણે બહુ ઉત્સાહથી તે જ રીતે શુભ મુહૂર્તે યુદ્ધ માટે પ્રયાણ કર્યું રાજાએ માળવાના યુદ્ધમાં બે વર્ષ વીતાવ્યાં. અહીં રાણી બકુલાએ બે વર્ષ સુધી શોભાશણગાર વસ્ત્રો તથા આભૂષણોનો ત્યાગ કરી, પ્રતિવ્રતાના નિયમો પાળી શુદ્ધ શીલનું પાલન કર્યું ભીમ ત્રીજે વર્ષે શત્રુઓને જીતી પાટણમાં આવ્યો. તેણે

૧ જૂઓ, તાડપત્રીય સં. ૧૪૭૫માં લખેલો પ્રાચીન કુમારપાલપ્રબંધ.

બકુલાદેવીની પવિત્રતાની ખાતરી કરી તેને પોતાના અંતઃપુરમાં દાખલ કરી. તેણે ક્ષેમરાજકુમારને જન્મ આપ્યો, તે પછી ચૌલુકી રાણી ઉદયમતીએ કર્ણદેવને જન્મ આપ્યો. ક્ષેમરાજ અને કર્ણદેવને પરસ્પર ગાઢ પ્રેમ હતો. ક્ષેમરાજને દેવપ્રસાદ અને દેવપ્રસાદને ત્રિભુવનપાલ વગેરે ત્રણ પુત્રો હતા. ત્રિભુવનપાલને પણ ત્રણ પુત્રો અને એક પુત્રી હતા. તેમાંના કુમારપાલ રાજા ગુજરાતનો હતો.[1]

ક્ષેમરાજનું બીજું નામ હરિપાલ હતું.[2]

---

१ श्रीभीमदेवस्य द्वे राज्ञ्यौ एका बकुलादेवीनाम पण्याङ्गना पत्नीत्वेन स्थापिता च। तस्याः कुलाङ्गनात्वेऽपि अभिप्रायिणी शुल्कसमर्पितां सपादलक्ष तदुत्तरीयाभिनिविष्ट सपादलक्षमूल्यां कुरिकां निजभुजयोर्मध्ये स्थापयित्वा। श्रीभीमदेवात् तस्यामपि निजि चरित्रम्‌ प्रत्यापत्यमभावयत्। तस्मिन्नपत्ये मातृवंशान्ते विमातापदात् तस्यौ। सा तु बकुलादेवी स्वतन्त्रत्वादुत्पादन समये परिहृत्यान्तःपुरमध्ये तस्थौ। विस्मितमनसो श्रीमद्भीमदेवे राज्यस्य भारतो अन्तःपुरमध्ये त्वत्पत्नी प्रतिष्ठितमन धामन्तपुरे स्थापयत्। तत्सुत क्षेमराजः। द्वितीया राज्ञी उदयमती तस्याः सुत कर्णदेवः। क्षेमराजकर्णदेवौ सहोदरौ मिथ्यातृष्णीं परस्परं प्रीतिभाजौ। तस्य क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादः। तस्य पुत्रस्त्रिभुवनपालस्तदङ्गज त्रिभुवनपालस्यापत्य त्रयः, तथा-च। आद्य कुमारपालस्तेषु राज्यप्रापकानन्दित ॥

પ્રાકૃત વ્યાશ્રય જૈન સ્વરૂપ પ્રાચીન કુમારપાલ પ્રતિબોધ પ્રબંધ વિ. સં. ૧૪૯૨ માં લખાયેલી તાડપત્રીય પ્રતિ, પત્ર ૪૧ જુઓ, પત્તન જૈન ભંડારસૂચી પૃ. ૧૪-૧૭ અને ૧૯૩૦માં પ્રકાશિત ગા. ઓ. સિ. નં. ૭૬

જૈન ગ્રંથાવલિ, ક્રમાંક ૨૨૮ પૃ. ૨૨૩ પ્ર. હી. હં. મ. શ્રીનિત્ય વિજ્ઞાનવિહાર સ્ટેશન

મુનિરાજ જૈન ગ્રંથમાળા, અમદાવાદ, ગ્રં. ૧૧ પત્ર ૨.

૨ ભીમદેવની ઇચ્છા હતી કે ક્ષેમરાજને ગાદીએ બેસાડવો, પરંતુ ક્ષેમરાજે અનુમાનમાં અને તાપ્યાનમાં પોતાનું સ્થાન માગવા જણાવ્યું અને તે મુકામે પ્રતિબિંબ જાણી સ્વયં ભીમદેવ તથા ક્ષેમરાજે કર્ણદેવને ગુજરાતની ગાદીએ બેસાડ્યો અને ક્ષેમરાજના પુત્ર દેવપ્રસાદને દધિસ્થલી (દેથળી) ગામ બક્ષીસમાં આપ્યું "ભીમરાજે ક્ષેમરાજને આપવા માંડ્યું"

—પ્રતિભાલાલ ઇતિહાસ નીલકંઠ કૃત ગૂ. સ. ઈ. પૃ. ૧૨.

ભીમદેવનો ત્રીજો પુત્ર મૂળરાજ બહુ જ પરગજુ હતો. તેણે એક ભયંકર દુકાળમાં ખેડૂતો પર ગુજરાતી કનડગત દૂર કરાવી હતી અને રાજાને સમજાવી તેમનો વેરો પણ માફ કરાવ્યો હતો. આથી તે મીઠી દૃષ્ટિને પાત્ર બન્યો. તે ત્રીજે દિવસે મરણ પામ્યો. ખેડૂતો બીજે વર્ષે બે સાલનો વેરો લઈ રાજા પાસે આવ્યા. રાજા ભીમદેવે તેમાં બીજી રકમ ઉમેરી તે વડે ત્રિપુરુષપ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

મહમ્મુદ ગિઝનવીએ સોમનાથનું મંદિર તોડયું હતું ત્યારે સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાતને આધીન ન હતો. ભીમદેવે ત્યાં પથ્થરનું નાનકડું કામ ચલાઉ મંદિર બંધાવ્યું હશે. સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાતને મળ્યો ત્યારે તો ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે સં૦ ૧૨૦૮ માં સોમનાથનું વિશાળ મંદિર બંધાવ્યું, જેને અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ તોડયું હતું.

રાજા ભીમદેવે પાટણમાં રાજા મૂળરાજના ત્રિપુરુષપ્રાસાદનો પોતાના પુત્ર મૂળરાજ (બીજા)ના કલ્યાણ માટે જીર્ણોદ્ધાર કર્યો હતો. તેમાં તેણે મોટી રકમ લગાવી હતી તથા કચ્છમાં ભદ્રાવતીનગરનો કિલ્લો બંધાવ્યો અને તળાવ બંધાવ્યું. રાણી ઉદયમતીએ રાણી વાવ બંધાવી હતી.

મોઢેરામાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું ૬ કલ્યાણ વિશાળ મંદિર હતું, જે મોઢગચ્છના આચાર્યોના તાબામાં હતું (જુઓ, પ્ર ૩૨ પૃ૦ ૫૨૨) આ અરસામાં તેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હશે. જે અસલમાં સૂરિ મંદિર હતું તે આજે મોઢ વેરયો વૈષ્ણવ બની જતા સૂર્યમંદિર તરીકે ઓળખાય છે.

ભીમદેવની સભામાં આ૦ દ્રોણાચાર્ય આ સૂરાચાર્ય આ૦ ગોવિંદ, આ વર્ધમાન વગેરે અવારનવાર જતા હતા, ઉપદેશ દેતા હતા. રાજા ભીમદેવ તેઓનો પરમ ભક્ત હતો. શ્રીદ્રોણાચાર્ય તથા સૂરાચાર્ય રાજા ભીમદેવના મામા તથા મામાઈ ભાઈ હતા. આ સમયે રાજકુટુંબોમાં તથા ગુજરાતના જૈનધર્મનું શું સ્થાન હતું તે આ ઉપરથી સહેજે તારવી શકાય એમ છે. આ સમયે ઘણા ક્ષત્રિયો એ જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

+ ભીમદેવના મંત્રી વિમલશાહે સં. ૧૦૮૮ માં આબૂ ઉપર વિમલ વસતિ નામે જિનમંદિર બનાવ્યું હતું જેની નકશી આજે પણ ભારતમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ મનાય છે. વિક્રમની અગિયારમી સદીની ગુજરાતની સર્વોચ્ચ સ્થાપત્યકળાનું એ જીવતું-જાગતું પ્રતીક ગણાય છે.
(જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, આબૂ)

રાજા ભીમદેવને દામોદર તથા જાહ્ડામાં સંધિપાલ નેઢ મહામંત્રી, વિમલ દંડનાયક અહિલ નાણાખાતાનો પ્રધાન અને મુંજનો પુત્ર સોમશર્મા પુરોહિત હતા.[1]

તેને ઉદયમતી તથા બકુલાદેવી રાણીઓ હતી અને ક્ષેમરાજ કર્ણદેવ તથા મૂળરાજ એ રાજપુત્રો હતા. તેના સમયમાં વીસનગર વસ્યું હતું.

(જૂઓ, દ્વયાશ્રય મહાકાવ્ય, પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ તપગચ્છપટ્ટાવલી, સત્યપુરમંડન મહાવીરઉત્સાહ, તામ્રપત્રો, પ્રશસ્તિલેખો, ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, રાસમાળા, મુંબઈ ગેઝેટિયર, ઇબ્નઅસીરની તવારીખ ઇબનઅસીરી, પ્રબન્ધ ચઉક્ક)

૧ કર્ણદેવ (સં. ૧૧૨ થી ૧૧૫)

રાજા ભીમદેવ, ક્ષેમરાજકુમાર તથા મંત્રીઓએ એકમત કરી સં. ૧૧૨ માં કર્ણદેવને ગુજરાતની ગાદીએ બેસાડ્યો. ત્યાર બાદ ક્ષેમરાજ તપસ્યા કરવા મુંડકેશ્વર તીર્થમાં જઈ વસ્યો.

કર્ણસુંદરી ના આધારે અનુમાન થાય છે કે રાજા ભીમદેવે સં. ૧ ૯૯માં સિંધ પર હુમલો કર્યો ત્યારે કર્ણદેવ પણ તેમની સાથે હતો.

શરૂઆતમાં માળવાના રાજા ભોજના ત્રીજા ભાઈ ઉદયાદિત્યે સાંભરના રાજા વિગ્રહરાજની મદદથી ગુજરાતની સરહદ પર હુમલો કર્યો અને પાતાનો કેટલોક પ્રદેશ પાછો મેળવ્યો.

સેવાડીના શિલાલેખોમાં નાડોલની રાજવલીમાં અણહિલ, જિંદ

---

1. પ્રથમ ભીમદેવનો મંત્રી નેઢ દંડનાયક વિમલ, અર્થખાતાનો પ્રધાન અહિલ જૈન હતા. (જૂઓ ભારતીયવિદ્યા ત્રૈમાસિક ભા. ૨, અંક ૧)

અને અર્ણોરાજના નામો આપ્યા છે આ જિતના પુત્ર પૃથ્વીપાલ તથા ભુજબલે ગુજરાત સામે બળવો જગાવ્યો હતો, પરંતુ અંતે તેઓ કર્ણદેવના સામંત બની ગયા હતા.

લાટમાં ગુજરાતના સામંત તરીકે બારપ, બારપનો પુત્ર, કીર્તિરાજ અને ત્રિલોચનપાલ થયા હતા. રાજા કર્ણદેવના સમયે અહીં દુર્લભરાજ ચૌલુક્ય દંડનાયક તરીકે નિમાયો હતો.

કર્ણદેવે ૭ લાખ ભીલોના સરદાર આશાવલના ભીલને જીતી સાબરમતીના કિનારે કર્ણાવતીનગર વસાવ્યું, કર્ણસાગર (કાંકરિયું) તળાવ બંધાવ્યું કર્ણેશ્વરનું મંદિર બંધાવ્યું તેમજ કોચરબદેવીનું મંદિર અને જયંતીદેવીનું મંદિર બંધાવી તેની સ્થાપના કરી. મોઢેરાની દક્ષિણે કર્ણસાગર ગામ વસાવ્યું પાટણમાં કર્ણમેરુપ્રાસાદ કરાવ્યો અને કચ્છની ભદ્રાવતીમાં એક વાવ બંધાવી.

આશાપલ્લી વગેરે સ્થાનો માટે વિદ્વાનોમાં મોટો વિસંવાદ છે પરંતુ વિચાર કરતા આશાપલ્લી તે અસારવા કર્ણાવતી તે અમદાવાદ કર્ણસાગર તે કાંકરિયું, નરોડા તે ઉદાયન મંત્રીનો વાસ, કર્ણેશ્વર તે નરોડા ગામનું નરેશ્વર કે નગીશ્વરનું મંદિર, કોચરબ તે કોચરબ અને જયંતીદેવી તે ભદ્રાવતી સંભવે છે ગુજરાતના મહામાત્ય ઉદાયને કર્ણાવતીમાં વિશાળ જિનાલય બંધાવ્યું હતું, એની નિશાની નરોડામાં મળે છે ઇતિહાસ કહે છે કે સૂબા અહમદખાને આશાવલને કોટ કરાવ્યો હતો. સુલતાન અહમદશાહે (સં૦ ૧૪૬૭ કા૦ સુ ૩) અમદાવાદ વસાવ્યું ત્યારે તેને સમરાવ્યો હશે; એ બંધબેસતી વાકસંગત ઘટના છે

આ સમયે કર્ણાટકમાં સોમેશ્વર (મૃત્યુ સં૦ ૧૧૩૨) અને વિક્રમાદિત્ય છઠ્ઠો રાજા હતો. ગોવામાં (પરોલ નદીકિનારે ચંદૂરમાં) ષષ્ઠીદેવ એટલે ગુહલકેશી (સં૦ ૧૦૬૧ થી ૧૧૦૬) તથા જયકેશી પહેલો (સં૦ ૧૧ ૬ થી ૧૧૩૬) કર્ણાટકના સામંત રાજાઓ હતા. રાજા જયકેશી છઠ્ઠા વિક્રમાદિત્યનો મિત્ર અને જમાઈ થતો હતો. તેની પુત્રી મયણલ્લદેવી એ જ મીનલદેવીએ કર્ણદેવ સાથે લગ્ન કરવાનો

નિર્ણય કર્યો એટલે રાજા જયકેશીએ તેને સ્વયંવરા તરીકે પાટણ મોકલી. તે કુરૂપ હતી. તેથી કર્ણદેવે લગ્ન કરવાની ના પાડી. પછી તો માતાના દબાણથી અને કર્ણાટક સાથે ગાઢ સંબંધ જોડાય એ સ્વાર્થથી તેને તે પરણ્યો પરંતુ તે મીનલદેવીને કુરૂપ જાણી બોલાવતો નહોતો.

એક વાર કર્ણે કોઈ નીચ જાતિની સ્ત્રીને એકાંતમાં મળવાનો સંકેત કર્યો હતો. મહામાત્ય મુંજાલે તે સ્ત્રીના બદલે મીનલદેવીને મોકલી દીધી. મીનલદેવીએ જયસિંહકુમારને જન્મ આપ્યો.

કર્ણદેવ બહુ રૂપાળો અને કામી પુરુષ હતો. તે યુવરાજ હતો ત્યારે તેણે સંવત. સૌથી રૂપાળા આ દેવસૂરિને 'રૂપશ્રી'નું બિરુદ આપ્યું અને રાજા થયા પછી અત્યંત નિઃસ્પૃહતાના કારણે શરીરના મેલને પણ દૂર ન કરનાર આ અભયદેવસૂરિને 'મલધાર'નું બિરુદ આપ્યું હતું. ગોવિંદાચાર્ય કર્ણદેવના બાલમિત્ર હતા. (જુઓ, પ્ર૦ ૩૭ ૩/) તેની સભામાં જૈનાચાર્યોનું માનવંતુ સ્થાન હતું. રાજા કર્ણદેવને ત્રૈલોક્યમલ્લનું બિરુદ હતું.

કર્ણદેવને ધવલ, શાન્તૂ અને મુંજાલ એ ત્રણ મહામાત્યો હતા. આક્ષિત ભમ ખાતાનો પ્રધાન હતો. દુર્લભરાજ દંડનાયક હતો. આમશર્મા પુરોહિત હતો. જયા અને મીનલદેવી રાણીઓ હતી. જયસિંહ પુત્ર હતો.

બહારથી આવતા સોમનાથના યાત્રિકો પાસેથી બાહોલમાં મુંડકા વેરો લેવાતો હતો તે મીનલદેવીએ રદ કરાવવાની ઇચ્છાથી તે ગુજરાતની રાણી બની હતી. જયસિંહના રાજ્યમાં તેણે પોતાની તે ઇચ્છા પાર પાડી. તેણે અહીં મંત્રી ઉદયનને ભ્રાતા તરીકે સ્વીકાર્યો હતો. તેણે પિતા જયકેશીનું મરણ થતાં પિતાના કલ્યાણ માટે સોમનાથ જઈ ત્યાં ત્રણ વેદના જાણકાર એક બ્રાહ્મણને પાપઘટનું દાન આપ્યું હતું. રાણી મિનલદેવીએ વીરમગામમાં મિનલ-સરોવર અને ધોળકામાં બીજું સરોવર બંધાવ્યું. સિદ્ધરાજ બાળક હતો ત્યારે ઘણાં વર્ષો સુધી મયણલ્લદેવીએ રાજ્યકારભાર સંભાળ્યો હતો.

કાશ્મીરના કવિ બિલ્હણે ચતુરંકી 'કર્ણસુંદરી નાટિકા'માં રાજા કર્ણદેવ તથા મહામાત્ય સાંતૂની ઘટના રજૂ કરી છે. નાટિકામાં તીર્થંકરદેવનું મંગલાચરણ કર્યું છે; એ એક સૂચક વસ્તુ છે.[1] નાટિકામાં મહામાત્ય સાંતૂએ કર્ણ અને મિનલદેવીનો મિલાપ કઈ રીતે કરાવ્યો તેનું સરસ રીતે આલેખન કર્યું છે. આમાં મહામાત્ય સાંતૂને યૌગંધરાયણની સાથે સરખાવ્યો છે.

૭ સિદ્ધરાજ જયસિંહ (સં૦ ૧૧૫૦ થી ૧૧૯૯)—

રાજકુમાર જયસિંહ બાળક હતો ત્યારે જ રાજા કર્ણદેવે દેવપ્રસાદ રાજા બની ન બેસે એ કારણે બાળક જયસિંહનો શુભ મુહૂર્તમાં પાટણની ગાદી પર રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો અને પોતે કર્ણાવતીમાં મોટે ભાગે રહેતો હતો. જયસિંહ મોટો થયો ત્યારે કર્ણદેવે સં. ૧૧૫ ના પોષ સુદિ ૩ ને શનિવારે શ્રવણ નક્ષત્રમાં તેનો ભારે ઠાઠથી રાજ્યાભિષેક કર્યો અને તે પછી કર્ણદેવ મરણ પામ્યો. સમય જતાં જયસિંહ સિદ્ધરાજ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો.

ભીમરાજના પુત્ર દેવપ્રસાદે પણ કર્ણદેવ અને જયસિંહદેવના મનના સમાધાન માટે ત્રિભુવનપાલને જયસિંહના હાથમાં સોંપી અગ્નિસમાધિ લીધી. જયસિંહ અને ત્રિભુવનપાલ વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી હતી.

કર્ણરાજ મરણ પામ્યો ત્યારે સિદ્ધરાજ આઠ વર્ષનો હતો અને મંત્રી સાંતૂની દેખરેખ નીચે આગળ વધ્યો હતો. સિદ્ધરાજે ગુજરાતને બૃહદ્ ગુજરાત બનાવવા અથાક પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેણે શરૂઆતમાં જ મહામાત્ય સાંતૂની સલાહથી વૈદકમાં નિષ્ણાત લીલા વૈદ્યને પોતાને ઘેર બોલાવી ૩૨ હજારનું દાન લઈ છૂટા કરનાર પોતાના સગા મામા મદનપાલને મરાવી નાખ્યો અને 'દુષ્ટસ્ય દણ્ડઃ' એ રાજનીતિનો ઉત્તમ દાખલો બેસાડ્યો. તેણે આઠ વર્ષની ઉંમરમાં ધારાનગર ભાંગવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, જે મંત્રી સાંતૂએ બનાવટી ધારા

૧. કવિ બિલ્હણે વિક્રમાંકચરિત, કર્ણસુંદરીનાટિકા, બિલ્હણાષ્ટક, પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર અને ચોર પંચાશિકા રચ્યાં છે.

બનાવીને તે પ્રતિમા પૂરી કરાવી હતી. તેણે લૂટારાના સરદાર બર્બરકને જીતીને પોતાની આજ્ઞા હેઠળ આણ્યો હતો.

ઇતિહાસ કહે છે કે ગુજરાતના ચાવડાઓ ચાંચિયાપણું કરતા હતા, તે ચાંચિયાગીરી વનરાજ ચાવડાએ બંધ કરાવી હતી.

સોરઠના ચૂડાસમા રાજાઓ પણ એ જ કોટિના રાજાઓ હતા. તેઓ કોડીનાર, પ્રભાસપાટણ, ગિરનાર તથા દ્વારિકાના જૈન, શૈવ યાત્રિકોને લૂંટતા હતા અને રંજાડતા હતા. સમુદ્રમાં વેપારી વહાણોને પણ લૂંટતા હતા. તેઓ લૂંટ, ચોરી, ચાંચિયાપણું અને વ્યભિચારના માર્ગે ચડી ગયા હતા. એ કારણે તેઓ યાદવ હોવા છતાં આભીર કહેવાતા હતા.[1] તેમની એ પાશવી લીલાનો અંત લાવવા માટે સિદ્ધરાજે પોતાની તલવાર ઉઠાવી. રાજા સિદ્ધરાજે સં. ૧૧૭૦ માં જૂનાગઢના રાજા ખેંગારને કેદથી પકડીને કેદમાં પૂર્યો.

રાજમાતા મીનળદેવીને સોમનાથની યાત્રાની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. સિદ્ધરાજે તેને સાથે લઈને સોમનાથની પહેલી યાત્રા કરી. ભાલોદનો ૭૨ લાખની આવકનો યાત્રાનો કરવેરો તેણે સદંતર બંધ કર્યો અને સં. ૧૧૭૦ થી સિંહ સંવત ચલાવ્યો. રા' ખેંગાર અને રાણક દેવી સં. ૧૧૭૬ માં મરણ પામ્યા. તે પછી સોરઠમાં મંત્રી સજ્જનની દંડનાયક તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી. આ યુદ્ધમાં ત્રિભુવનપાલ અને મંત્રી ઉદયન સાથે હતા.

માળવા અને ગુજરાતના વચલા પ્રદેશો માટે અવારનવાર ઝઘડો ઊભો થતો હતો. સિદ્ધરાજ સં. ૧૧૮૫ માં સોમનાથની યાત્રાએ ગયો ત્યારે માળવાના રાજા નરવર્માના યુવરાજ યશોવર્માએ ગુજ

---

૧. ચૂડાસમા રાજા (૧) નવઘણ, (૨) [illegible], (૪) મહીપુ, (૫) એ ચારેએ કચ્છના ઇતિહાસને પાને ચડેલાં વર્ષ ઈ. સ. ૧૧૬ થી ૧૧૭૦ ની વચ્ચે યાત્રાળુના ઘોર ઉપદ્રવ થાય તેવી નીતિ અપનાવી હતી. એવો વખત જ પ્રબળ હતો. સોરઠનો રાજા મહીપુ સ્નાન કર્યા વગર પ્રભાસના સોમનાથની યાત્રાએ જનારને લૂંટતો હતો.

(—ગીર્વાણ ભા. ૨ નો ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પૃ. ૧૧)

રાવ પર હુમલો કર્યો હતો. મહામાત્ય શાંતૂએ તે સમજે એવી યુક્તિથી સમજાવી તેને પાછો વાળ્યો હતો. આ દરમિયાન માતા મીનલદેવી મરણ પામી હતી.

સિદ્ધરાજે સં૰ ૧૧૯૦ માં મંત્રી મુંજાલને સંધિપાલ બનાવી ધારા મોકલ્યો. મંત્રી આલિગને પાટણની રક્ષાનો ભાર સોંપ્યો અને પોતે મહામાત્ય શાંતૂ, નાડોલનો સામંત આશરાજ ચૌહાણ, કિરાડુનો સામંત ઉદયરાજ વગેરેને સાથે લઈ માળવા તરફ રવાના થયો. ઓખરાના ભીલોએ તેની સામે લડવાને મોરચો ગોઠવ્યો હતો. મંત્રી શાંતૂ મહેતાએ આસપાસના ગામોનું સૈન્ય એકઠું કરી ભીલોને નસાડ્યા.

રાજા સિદ્ધરાજે સીપ્રા નદીના કિનારે પડાવ નાખ્યો. માળવાને જીતવો મુશ્કેલ હતો. એક દિવસે મંત્રી મુંજાલના સંકેત પ્રમાણે ધારા-પત્તન હાથી દ્વારા દક્ષિણ દરવાજો તોડી ધારામાં પ્રવેશ કર્યો. તે દરમિયાન રાજા યશોવર્મા મરી ગયો (સં૰ ૧૧૯૦) યશોવર્માના સર્વપરિવારને પકડી કેદ કર્યો. મેવાડ માળવાના શાસનમાં હતો એટલે તે સિદ્ધરાજના શાસનમાં આવી ગયો. મહોબકનો[1] રાજા મદનવર્મા અત્યંત સમૃદ્ધ અને વિલાસી હતો. સિદ્ધરાજ યુદ્ધમાં રખડતો હતો, તેથી સિદ્ધરાજને તે કબાડી કહેતો હતો. સિદ્ધરાજે મહોબક પર ચઢાઈ કરી, ત્યાંથી ૯૬ કરોડ સોનૈયા દંડમાં લીધા અને મદનવર્મા સાથે મૈત્રી-સંબંધ બાંધ્યો.

સિદ્ધરાજે સં૰ ૧૧૯૩ માં હાથીના હોદ્દે બેસી ધામધૂમથી પાટણમાં પ્રવેશ કર્યો. તેની ઇચ્છા હતી કે, રાજા યશોવર્માને ખુલ્લી તરવાર આપી છડીદાર તરીકે હાથીની અંબાડીમાં પોતાની પાછળ બેસાડવો, પરંતુ સંધિપાલ મુંજાલના કહેવાથી રાજ ચોપડેથી બનાવટી કટાર આપી તેને એ રીતે બેસાડ્યો.

આ સમયે આ૰ વીરસૂરિ, આ હેમચંદ્રસૂરિ વગેરેએ રાજાને

1 પ્રબંધચિંતામણિમાં મહોબાનું નામ મતિપુરી આપેલ છે.

વિવિધ આશીર્વાદ આપ્યા.[1] તેણે એ જ અરસામાં આ૦ હેમચંદ્રસૂરિને વિનંતિ કરી 'સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ'ની રચના કરાવી.

એક વાર મ્લેચ્છના પ્રધાનો પણ ગુપ્ત આવ્યા. સિદ્ધરાજે તેઓને ખુશ કરી પાછા મોકલ્યા હતા. એક વાર મ્લેચ્છોએ પાટણ પર ચડી આવ્યા. મારુ જાગાએ તેમને પાછા હઠાવ્યા. કર્ણાટકનો રાજા પરમર્દિનો સામંત વજરદેવ પાટણનો મોટો કોટવાલ હતો. પાટણની રક્ષામાં તે ખડે હતા. (કીર્તિકૌમુદી, સર્ગ ૨ શ્લો૦ ૯૯)

સિદ્ધરાજે મહોબાના નરેશ મદનવર્મા, ડાહલરાજ, સાંભરપતિ અર્ણોરાજ, કોલ્હાપુરનો રાજા પરમર્દી, કાશીનો યુવરાજ જયચંદ્ર એ બધા સાથે મૈત્રી બાંધી રાખી હતી. તેણે સાંભરના રાજા અર્ણોરાજને મિત્ર બનાવી પોતાની પુત્રી કાંચનદેવીને પરણાવી હતી. તેનો પુત્ર સોમેશ્વર પાટણમાં ઉછરીને મોટો થયો હતો.

સિદ્ધરાજે મંદિરો, તળાવ, વાવ, કિલ્લા, દાનશાળા વગેરે ધર્મનાં અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કર્યા. તેનાં પ્રસિદ્ધ કામો માટે કહેવાય છે—

महालयो महायात्रा महास्थानं महासरः ।
यत् कृतं सिद्धराजेन नव् कृतं केन न कश्चित् ॥'

(જુઓ, પ્રબંધચિંતામણિ)

સિદ્ધરાજે સરસ્વતી નદીને કિનારે સં૦ ૧૧૫૨માં સિદ્ધપુર વસાવ્યું અને ત્યાં રુદ્રમાળ બાંધવો શરૂ કર્યો. સં૦ ૧૧૯૪માં તેની પ્રતિષ્ઠા કરી શિખર પર ધ્વજ ચડાવી.[2]

---

૧. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ આશીર્વાદ આપ્યો કે—
भूमिं कामगवि ! स्वगोमयरसैरासिञ्च रत्नाकरा
मुक्तास्वस्तिकमातनुध्वमुडुप ! त्वं पूर्णकुम्भो भव ।
धृत्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्दिग्वारणास्तोरणा-
न्याधत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥

૨. રુદ્રમાળનું વર્ણન—
" यह रुद्र मंदिर [illegible], [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible],

સં૦ ૧૧૯૮ સુધીમાં રુદ્રમાળ સંપૂર્ણ તૈયાર થયો.

ઉજ્જૈનમાં એવી માન્યતા હતી કે, મહાકાલના મંદિરની ધ્વજ ફરકે ત્યારે બીજા મંદિરોની ધજા ફરકાવી ન શકાય, તેમ રાજા સિદ્ધરાજે પણ રુદ્રમાળને મહાકાલની હોડમાં મૂકવાની ઇચ્છાથી રુદ્રમાળની ધજા ચડાવી ત્યારે દરેક જૈન-અજૈન મંદિરોની ધજા ઉતરાવી હતી.

સિદ્ધરાજ શૈવધર્મી હતો છતાં તેના દિલમાં જૈનધર્મ પ્રત્યે ઘણો પ્રેમ હતો. અહિંસા, ત્યાગ, તપ, પરોપકાર અને સરસ્વતીની મૂર્તિ સમા જૈનાચાર્યોનો સાત્ત્વિક પ્રભાવ તથા જૈનોની રાજ્યવફાદારીની સબળ અસર હતી, એટલે એ નવું શાસન નથી શક્યુ નહીં. એક તરફ શ્રીપુરમાં પ્રાસાદ તથા આ ઋષભદેવના મંદિરોની ધ્વજા ઊતરી જ ન હતી. બીજી તરફ પોતે સિદ્ધરાજે પણ આ૦ હેમચંદ્ર તથા આ૦ વીરસૂરિના ઉપદેશથી ઘણા દેરાસરો પર ધ્વજ ફરકતી કરાવી હતી. એટલે દરેક જૈનમંદિરો પર સમય જતાં ધીરે ધીરે ધ્વજ ફરકવા લાગી.

(જુઓ, આચાર્ય શ્રી જિનપ્રભ પ્રશસ્તિ, સં૦ ૧૩૮૫)

સિદ્ધરાજે જેમ સરસ્વતીના કિનારે રુદ્રમહાલય બંધાવ્યો તેમ, મહાવીરનું દેરાસર પણ બંધાવ્યું (જુઓ, દ્વયાશ્રયકાવ્ય, સર્ગ : ૧૫, શ્લો૦ ૧૬) સિદ્ધપુરમાં ચોવીશ દેરીઓવાળો સિદ્ધવિહાર તથા

વીસ સહસ ધજદંડ, કલસ દસ સહસ સુવન્ન,
ઝખ્ખન કોડિ સય ગુનિ, લગ્ગ તીસું ચઉવન્ન,
કવિ ગા ચઢિ મન હમરઈ સુર નર રોમંચિત સરઈ
સુપસિદ્ધ જયસિંહ ક્ષિતિ, રુદ્રમહાલ આરંભ મઢઈ"

સિદ્ધરાજે આ કીર્તિ મનાવનારને દર અક્ષરે એક મોતી આપ્યો.

(જુઓ, ઉપદેશસાર, સં ૧૧૬૨)

अनुज मानव मीनलदेवी ... सिद्धराज जयसिंहदेव वर्ष ४९ राज्यम्। तस्मात् ... वर्ष ३ मास ५ दिन १ ... सं ११९९ ... वर्ष १५ मास ४ दिन १ ... । ... न हुआ। (जुओ धर्मारण्य ... जिनविजय ... पुरातन ... सं० ११५२)

પાટણમાં રાજવિહાર બંધાવ્યો. (જુઓ, કુમારપાલપ્રતિબોધ) મહામાત્ય આલિગે સિદ્ધપુરમાં ચતુર્મુખવિહાર બંધાવ્યો. (જુઓ, ઉપદેશસાર). સિદ્ધપુરમાં સં૦ ૧૧૫૨ માં જ સુવિધિનાથનું દેરાસર બંધાવ્યાનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.[1]

સિદ્ધરાજે દુર્લભ સરોવરમાં મોટો ફેરફાર કર્યો. તેણે ત્યાં સહસ્રલિંગ તળાવ બંધાવ્યું. તેની પાળ ઉપર ૧૦૮ શિવાલયો, ૧૦૮ દેવીમંદિરો, દશાવતાર, વિષ્ણુનું મંદિર તથા કીર્તિસ્તંભો બેસાડ્યા. સિદ્ધરાજ માળવાની લડાઈમાં હતો ત્યાં જ તેને આ તળાવમાં પાણી ભરાયાના સમાચાર મળ્યા.

કવિ ચક્રવર્તી શ્રીપાલે ગુર્જરરાજ, વડનગરનો કિલ્લો અને દુર્લભ સરોવર એટલે સહસ્રલિંગ તળાવની પ્રશસ્તિ રચી છે. સહસ્રલિંગની પ્રશસ્તિને આ રામચંદ્ર વગેરે વિદ્વાનોએ સુધારી હતી.

સિદ્ધરાજે સોમનાથની એક યાત્રા સં૦ ૧૧૭૦ અને બીજી સં ૧૧૮૫ માં કરી હતી. પહેલી યાત્રામાં ભાલોદના આરાનો યાત્રાકર બંધ કરાવ્યો અને બીજી યાત્રા પુત્રકામનાથી પગપાળા કરી. તેમાં ગિરનાર પર પૃથ્વીજયપ્રાસાદ વગેરેના લાભો લીધા.

મંત્રી સજ્જને ગિરનાર પર જ નેમિનાથનો, સૌને પૃથ્વીનો જય કરાવનારો પૃથ્વીજયપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો. સિદ્ધરાજે તેની રકમ ખજાનામાંથી આપવાનું કબૂલ કર્યું. તેમાં જ નેમિનાથની પૂજા માટે ૧૨ ગામ આપ્યા તથા તીર્થની પવિત્રતા જળવાઈ રહે એટલા માટે નીચે મુજબ નિયમો બાંધી આપ્યા. અહીં કોઈએ (૧) આસન વગેરે ઉપર બેસવું નહીં, (૨) શય્યા પર નિદ્રા લેવી નહીં, (૩) રસોઈ કરવી નહીં, (૪) ભોજન કરવું નહીં, (૫) દહીં

૧ સિદ્ધવિહારનું બીજું નામ રાજવિહાર હતું. એ પરથી વસ્તુપાલે તેને ભોઈ પરમવિહાર (ચતુર્મુખી) બનાવ્યો હતો (જુઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક: ૧૪ પૃ ૩૧૮) સં ૧૧૪૨માં અહીં ૫૦ દેરાસરો હતાં (જુઓ, જૈનતીર્થસર્વસંગ્રહ, ભા ૧) સિદ્ધપુર આ બાહુકની જન્મભૂમિ હતી. અહીં ઉપા યશો-વિજયજીએ સિદ્ધપુરના ભિક્ષે 'પ્રવચન' રચ્યો. આજે અહીં બે દેરાસર છે

વહોરવું નહીં, (૬) ઓસરવ કરવો નહીં અને (૬) સુવાવડ કરવી નહીં વગેરે. આ નિયમો આજ સુધી પળાય છે. પછી રાજાએ આચાર્યની ટૂંક સોમનાથ તીર્થ કોડીનારની અંબિકાદેવી તથા શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરી. તેણે ભ૦ ઋષભદેવની પૂજા કરી, તેની પૂજા માટે પણ ૧૨ ગામ બક્ષીસ કર્યાં. આ યાત્રામાં ક૦ સ૦ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ તથા મહામાત્ય આશુક પોરવાલ અને મંત્રી બાહડ વગેરે સાથે હતા.[1]

અંબિકાએ સિદ્ધરાજને કહ્યું કે, તારા ભાગ્યમાં પુત્ર નથી, તારા પછી કુમારપાલ ગાદીએ આવશે. (દ્વયાશ્રયકાવ્ય, સર્ગ ૧૫, શ્લો૦ ૫૫, ચિત્તોડ કિલ્લાના મંદિરનો લેખ)

રાજા સિદ્ધરાજે મહામંત્રસિદ્ધ આ૦ વીરસૂરિને આગ્રહ કરી પાટણમાં રાખ્યા. સાંખ્યમતના વાદીભસિંહને જીતવા બદલ જયપત્ર આપ્યું. એક બાલિકા સારસ્વત દિગંબર કમલકીર્તિને જીતવાથી ખૂબ સન્માન્યા. સંઘજના જૈન દેરાસરના ભંડારમાં ધ્વજ ચડાવી ચૈત્યનું ગૌરવ વધાર્યું. આ૦ હેમચંદ્રને સૂરિપદ અપાવ્યું. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિને વિનતિ કરીને તેમની પાસે સર્વાંગસુંદર નાની મોટી ટીકાઓ

1. રાજા સિદ્ધરાજે સિંહના રાજ્યમાં તથા સં. ૧૧૭૪માં શત્રુંજયતીર્થમાં પૂજા માટે બાર ગામો આપ્યાં તેના શ્લોક ઉલ્લેખ આ છે—

श्रीसिद्धराजः समस्त राजविहारसार्थीकमनोपयं म।
ग्रामांश्च शत्रुञ्जयाय प्रमर च द्वादशासम्प्रदात् प्रवरप ॥२१॥

(ધર્મવીર મંત્રી વસ્તુપાલ અને કીર્તિ, જુઓ, ભાવપ્રભસૂરિનો ધર્મવિલાસ સં ૧૨૯૮)

(જુઓ, રાજયશેખર આ૦ નાભાનંદનો ધર્મવિલાસ, આ૦ પ્રભાચંદ્ર પ્રભાવકચરિત, મેરુતુંગનો પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રકાશ: ૩જો, આ૦ જય સિંહ કુમારપાલચરિત સર્ગ: ૩ શ્લો૦ ૩૧ થી ૩૨૫, ૩૨, ૩૩ વ જિનમંડનગણિનો કુમારપાલપ્રબંધ, આ૦ મુનિસુંદરસૂરિનો ઉપદેશરત્નાકર વ રત્નમંદિરગણિનું ઉપદેશતરંગિણી ૧૦ ૧૯૫ શ્રીયુત ગૌરિશંકર હીરાચંદ ઓઝાનો રાજપૂતાનાનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, પૃ ૧૦૫, વગેરે આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય સર્ગ: ૭ શ્લો૦ ૭૪ થી ૭૭)

અને અનુશાસનોથી સંપૂર્ણ સિદ્ધહેમચંદ્રશબ્દાનુશાસન તૈયાર કરાવ્યું એ વ્યાકરણને હાથીના હોદ્દા ઉપર મૂકી સન્માન કરીને ભંડારમાં સ્થાપન કર્યું. ૩ લહિયા રોકી મોટો સરકારી ખાન ભંડાર વસાવ્યો. વ્યાકરણના અનેક વિદ્વાન કાકલ કાયસ્થની અધ્યક્ષતામાં તેનું પઠનપાઠન શરૂ કરાવ્યું અને એ દ્વારા ગુજરાતનું ગૌરવ સ્થાપ્યું. તેમજ ચૌલુક્યવંશ, સ્વ. સિદ્ધરાજ તથા આ હેમચંદ્રસૂરિનાં નામ અમર બનાવ્યાં. મલધારી આ હેમચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી ગુજરાતમાં પર્યુષણપર્વ અગિયારસ તથા મોટા દિવસોની અમારિ પ્રવર્તાવી અને તેમના ઉપદેશથી ખુશ થઈને તેઓને ૧૨ સાલ ૮ દિવસોનું અમારિશાસન લખી આપ્યું.[1] જિનમંદિરોમાં સોનાના કળશો ચડાવ્યા. જિનમંદિરોના લાગા ચાલુ કરાવ્યા. ધંધુકા અને સાચોર વગેરેમાં વરઘોડાની છૂટ આપી. રાજગચ્છના આ. ધર્મઘોષ તથા આ. સમુદ્રઘોષનું ભારે સન્માન કર્યું. પૂર્ણિમાગચ્છના આચાર્ય ધર્મઘોષનો સત્કાર કર્યો. આ. વાદિ દેવસૂરિને, દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્રને જીતવા બદલ જયપત્ર આપ્યું અને તેમના ચરણોમાં સોનામહોરોની ભેટ ધરી, જેને આચાર્યશ્રીએ લીધી નહીં. તેથી તે રકમથી પાટણમાં રાજવિહાર નામે જૈનમંદિર બંધાવ્યું. તેમાં સં. ૧૧૮૩ના વૈશાખ સુદિ ૧૨ના દિવસે ચાર ગચ્છના ચાર આચાર્યોએ સાથે મળીને ભ. ઋષભદેવની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. નાગેન્દ્રગચ્છના નં૦ ૩ આ. આનંદને સિંહશિશુ અને આ. અમરચંદ્રને વ્યાઘ્રશિશુ તથા આ. રામચંદ્રને કવિકટારમલ્લ નાં બિરુદો અર્પણ કર્યાં.

(જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૬ પ્ર૦ ૪૧)

---

૧ यात्रिको अमारिं पर्वाधिकारात् । (જુઓ વિદર્ભનો રિપોર્ટ)
स्वाराधीसुकल्पादिवेष्वमारीमपालयत् पालनरामपूर्वम् ।
(જુઓ, ધર્મોપદેશમાલાવિવરણ)

प्रतिवर्षं चीवरकाः नवीनवं नवीनाम् ।
वसोर्निवेशात् निवेश्य सामन्तोपसर्गीकृतान् ॥१॥
(—પ્રાગ્વાટ પ્રતિષ્ઠાપ્રશસ્તિ, આગમ વ્યાખ્યાન વૃત્તિ)

સિદ્ધરાજે સિંહોર વસાવી સં૦ ૧૧૮૫માં બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપ્યું, આશાપલ્લી વગેરે ગામગરાસો તથા ધન બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપ્યાં.

સિદ્ધરાજ ન્યાયપ્રિય રાજા હતો. તેનો એક પ્રસંગ નુરૂદ્દીન મહમ્મુદ ઊફી આ પ્રમાણે આપે છે—

ગુજરાતના ખંભાત શહેરમાં અગ્નિપૂજકો અને સુન્ની મુસલમાનો રહેતા હતા. અગ્નિપૂજકોએ મુસલમાનની મસ્જિદને કાફિરો પાસે બળાવી નાખી અને એ હુલ્લડમાં ૮૦ મુસલમાનો મરાયા. અલીખતીબ (ખુતબા પઢનારો) બચી ગયો હતો. તેણે અણહિલવાડ જઈને પોકાર કર્યો, પણ કોઈએ તે તરફ ધ્યાન આપ્યું નહીં. તેણે જંગલમાં શિકારના સમયે રાજાને મળી બનેલી હકીકત રજૂ કરી. જયસિંહે આ વાતની પૂરી તપાસ કરવા માટે પોતાના પ્રધાનને જણાવ્યું કે હું ત્રણ દિવસ જનાનખાનામાં રહેવાનો છું માટે તમે રાજકાર્યની સંભાળ રાખજો. આમ કહીને નાહથી દાસ સાથ પહોરમાં ખંભાત જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં છૂપી રીતે તપાસ કરી તો બધી વાત સાચી હોવાની ખાતરી થઈ. તે ત્યાંથી ત્રીજે દિવસે પાછો આવ્યો. તેણે ચોથે દિવસે ખતીબને આજ્ઞા આપી કે ફરિયાદીઓને અરજ કરવાના સમયે તું અરજ કરી શકે છે. ખતીબે પોતાનું પૂરું બયાન આપ્યું ત્યારે ત્યાં કાફિરોનું એક ટોળું તેને ડરાવવા તથા તેની વાતને જૂઠી ઠરાવવા ચાહતું હતું પણ રાજા જયસિંહે કહ્યું કે આ ધાર્મિક મામલો છે તેથી આ બાજુ કોઈના ઉપર વિશ્વાસ ન મૂકતાં મેં જાતે ખંભાત જઈને તપાસ કરી છે અને ખાતરી થઈ છે કે મુસલમાનો ઉપર ખરેખર જુલમ ગુજારવામાં આવ્યો છે. મારા રાજ્યમાં સૌ કોઈ એકસરખી રીતે સુખ-શાંતિને ભોગવે એવી પ્રજાપાલનની સુવ્યવસ્થા રાખવી એ મારું કર્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે કહી રાજાએ બ્રાહ્મણો અને અગ્નિપૂજકોના દરેક સમુદાયના બે-બે મોવડી નેતાઓને યોગ્ય દંડ કરવાનો હુકમ કર્યો.[1] (જૂઓ, વિ૦ સં૦ ૧૨૬૭ની

૧ કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીએ પાટણની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ અને રાજાધિરાજ એ ત્રણ નોવેલો લખી છે. એમાં સિદ્ધરાજની મહિમાના

જમેઇડ હિસ્ટરી ઇન્ડિયન એ૦ : ૯, પૃ ૧૬૩, ૧૬૪) 'ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ પૃ ૨૭)

મુસલમાનોએ માની લીધું કે સિદ્ધરાજે મુસલમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો.
(જૂઓ, મિરાતે અહમદી ગૂજ૦ સ૦ ભા૦ ઈ પૃ ૨૭૪)

જાણી છે ત શૈલીની બે નોંધો તે કુમારના [illegible] અને દેવેની [illegible] ની લેખી, [illegible] તેમ [illegible] તૈયાર કરી છે. કોઈ કોઈ સ્થાને ધર્મ [illegible] કર્યો છે. તેમણે આ નોંધોમાં રાજમાતા મીનળને [illegible] અને [illegible] અને [illegible] છે [illegible] ઘટનાને ગુજરાતનો નાથ [illegible] ૧૪મા [illegible] તેવી ઘટના [illegible] છે. તેમાં [illegible] [illegible] [illegible] છે અને રાજા સિદ્ધરાજની [illegible] [illegible] આપ્યો છે. એકંદરે મુનશીએ [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] તેમની [illegible], [illegible], [illegible] કે [illegible] !

[illegible] મુસલમાન લેખક સિદ્ધરાજની [illegible] અને [illegible] લેખક પોતાની [illegible] ઇતિહાસને [illegible] છે તે [illegible] [illegible] ભીના છે.

(જૂઓ ન સિદ્ધરાજ [illegible] [illegible] ગુજરાતનો નાથ ની પ્રસ્તાવના [illegible] [illegible] ગુજરાતી સાહિત્ય, તેનું મનન અને ચિંતન પૃ ૧૮૧ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ધર્મ [illegible], [illegible] : ૧૮૫ ૧૮૭ ૨૧૫)

હિંદી લેખકો ક મ મુનશીના [illegible] પરિચય નીચે મુજબ આપે છે—

यहा सांप्रदायिक [illegible] आदि भावनाओं साकार मूर्ति । वहां राजनीतिक [illegible] आदि [illegible] साकार मूर्ति । × × × सांप्रदायिक [illegible] मतान्तरोंका [illegible] था और राजनीतिक [illegible] राजनीति कौशल का [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । × × × [illegible] राजनीति [illegible] पर्यायवाची है।

देखो नवभारत टाइम्स ता ११-४-१९५६ हिन्दुस्तान (हिंदी)

સિદ્ધરાજ જયસિંહને .. .. રાણી હતી. કાંચનદેવી નામે પુત્રી હતી. શાન્તૂ, આશુક (આશુ), આમ્રિગ આનંદ, મુંજાલ, દાદાક નાગર, ઉદાયન વગેરે મહામાત્યો હતા. તેના મંત્રી ચંદ્ર, સજ્જન, આમિલ નાગર, બાહડ, સોમ, મહાદેવ નાગર અંબિકાપ્રસાદ, પૃથ્વીપાલ વગેરે મંત્રીઓ હતા. મંત્રી ઉદાયન, મંત્રી સજ્જન દંડનાયકો હતા. આમિગ તથા કુમાર પુરોહિત હતા. ખજાનાનો પ્રધાન યશોધવલ શ્રીમાલી હતો.

કવિ ચક્રવર્તી શ્રીપાલ, કવિ વાગ્ભટ્ટ સોલ વિજયસિંહ નાગર, કાકલ કાયસ્થ, મહર્ષિ, ઉત્સાહ, સાગર, રામ, ભાનુ અને કેશવ વગેરે વગેરે વિદ્વાનો હતા.

સિદ્ધરાજ ગુજરાતનો ચક્રવર્તી હતો. તેને બર્બરકજિષ્ણુ અવંતીનાથ અને સિદ્ધચક્રવર્તીનું બિરુદ હતું. તેની સભામાં વિદ્વાનો, તપસ્વીઓ, કાપાલિકો, સામંતો, ઉદ્ભટ યોદ્ધાઓ, વાદીઓ, મંત્રસિદ્ધો વગેરે બેસતા હતા, એટલે તે સિદ્ધરાજ તરીકે ઓળખાતો હતો.

સિદ્ધરાજમાં ઘણા ગુણો હતા. માત્ર અસુભટતા અને શીલપરતા એ બે અવગુણો હતા. આ વસ્તુ મહાનવર્મા પરમાર તથા મ્લેચ્છોના યુદ્ધપ્રસંગોથી તેમજ રાણકદેવડી અને જસમા ઓડણની ઘટનાઓથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે.

સિદ્ધરાજ જયસિંહના જીવન સાથે કપટકળા, મંત્ર-તંત્ર તેમજ ભૂતના પ્રસંગો પણ સંકળાયેલા છે.

सुखी सुखी ही रहे। सुखीपीठी एक ऐसा पेशा है कि, उसके करनेवालोंके सीनेमें दिल नहीं रहता। × × × उत्तरप्रदेशके राजस्व भी कमीशन मालेकमाल सुखी यद्यपि उन सुन्दीनोंमें नहीं हैं। × × × वे उनके अपने ही धर्मोंमें उनके सम्मुख पड़ी है, कभी इस बात पर कभी उस बात पर ऐसे रहमीने हरवाके व्यक्ति। कोई यह आशा करे पर सकता है कि, वह भी कभी रावणहरवता दिखायेगा? × × × सुन्दी आखिर सुन्दी ही रहे। उसकी बातोंमें जिन सरस चाहिलकी कमी है, वह उनके हरकी पुकार नहीं। (–ता १-८-१९५६ नवभारत टाईम्स, व १ पं ११९)

સિદ્ધરાજ સં૦ ૧૧૯૯ના કાર્તિક સુદિ ૩ને દિવસે મરણ પામ્યો. તેણે ગુજરાતને બૃહદ્ ગુજરાત બનાવ્યું અને ગુજરાતને એક સામ્રાજ્ય બનાવ્યું.

સિદ્ધરાજે સં૦ ૧૧૯૫માં પગપાળા પ્રભાસપાટણની યાત્રા કરી ત્યાર બાદ સાક્ષાત્ મહાદેવદર્શન, આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની ભવિષ્યવાણી તથા જ્યોતિષીઓના જ્યોતિષજ્ઞાન વગેરેથી જાણ્યું કે મને સંતાન થશે નહીં અને કુમારપાલ ગુજરાતનો રાજા થશે. આથી તેણે વિધાતા સામે વેર જ બાંધી. કુમારપાલ ભલે રાજા થાય પણ તે મરીને મારો પુત્ર થયા પછી જ રાજા થાય. આમ બને તો જ વિધાતાનો લેખ સફળ થાય અને મારી મનકામના પણ સફળ થાય. તેણે આ હિસાબે કુમારપાલને મારી નાખવા કાવતરાં ગોઠવ્યાં, પણ વિધાતાએ તેને મચક આપી નહીં. છેવટે તેણે મરતાં મરતાં પણ વેર રાજનો કિસ્સો પાસો ફેંક્યો. મારા મરણ પછી હાથીસેનાના નાયક માળવાના રાજપૂત ચાહડને ગુજરાતનો રાજા બનાવવો. તેણે પોતાની આ ભાવનાને સફળ બનાવવા માટે પટ્ટરાણી, પ્રધાનો, સામંતો અને સેનાધિપતિઓ વગેરે પાસેથી પાકાં વચનો લીધાં, પરંતુ વિધાતાએ તેની એ ઇચ્છા બર આવવા ન દીધી.

૮ ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલ (સં ૧૧૯૯ થી ૧૨૨૯)

ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ પહેલો (સં ૧ ૭૮ થી ૧૧૨) રાજ કન્યા રાણી ઉદયમતીથી કર્ણનો જન્મ થયો, તેના પછી તે (સં ૧૧૨ થી ૧૧૫) ગુજરાતનો રાજા બન્યો. બીજી રાણી વાઘજના કન્યા ચઉલાદેવી, જે સિદ્ધિપૂર્વક ખાંડુ મોકલીને પરણેલી રાણી હતી. તેનો પુત્ર ક્ષેમરાજ એટલે હરિપાલ રાજા કર્ણથી મોટો હતો, પણ તે સાધુચરિત હતો તેથી ભીમદેવની તેને જ રાજા બનાવવાની ઇચ્છા હોવાથી તે મુંડકેશ્વરતીર્થમાં જઈને વસ્યો અને પ્રભુભજનમાં મગ્ન બન્યો. તે ક્ષમાવાળો હોવાથી ક્ષેમરાજ તરીકે વિખ્યાત થયો. તેના પુત્ર દેવપ્રસાદને રાજા કર્ણે દધિસ્થલી (દેથલી) ગામનો ગરાસ આપ્યો. એટલે તે એ રીતે રાજ્યનો વારસદાર હતો, પણ તેને રાજ્યરામા ખટ

પડે એ પસંદ નહોતું, તેથી તેણે પોતાના પુત્ર ત્રિભુવનપાલને રાજા સિદ્ધરાજના હાથમાં સોંપી અગ્નિસમાધિ લીધી. સિદ્ધરાજ અને ત્રિભુવનપાલ વચ્ચે અતૂટ પ્રેમ હતો. ત્રિભુવનપાલને કાશ્મીરા દેવી રાણી, મહીપાલ, કીર્તિપાલ અને કુમારપાલ એ ત્રણ પુત્રો તથા પ્રેમલદેવી અને દેવલદેવી એ બે પુત્રીઓ હતી. ત્રિભુવનપાલે પ્રેમલ દેવીને મોઢેરાના રાજા કાન્હડ સાથે અને દેવલદેવીને અજમેરના ચૌહાણ રાજા અર્ણોરાજ સાથે પરણાવી હતી.

કુમારપાલનો સં. ૧૧૫ માં જન્મ થયો હતો. તે બચપણથી દયાળુ અને પારકી માને મા બેન સમાન લેખનારો હતો. તેને મંડલવતીના પરમાર રાજાના નજીકના ભાયાત જેતલની પુત્રી ભોપાલ દેવી નામે રાણી હતી.

સિદ્ધરાજે પુત્રકામનાથી સં. ૧૧૮૫ માં શત્રુંજય, ગિરનાર તથા પ્રભાસપાટણની પગપાળા યાત્રા કરી પણ તેને પુત્ર થયો નહીં. તેણે સાક્ષાત્ શંકર, આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ, જ્યોતિષીઓ, મંત્રવાદીઓ, સામુદ્રિકો અને નિમિત્તિયાઓ પાસેથી સાફ સાફ જાણ્યું કે પોતાના ભાગ્યમાં સંતાન નથી અને કુમારપાલના ભાગ્યમાં ગુજરાતનું રાજ્ય છે.[1] જો કે ક્ષેમરાજના વંશજો ઉચ્ચ ક્ષત્રિયો લેખાતા હતા. તેઓને બીજા કુલીન રાજવંશો સાથે રોટી-બેટીનો સંબંધ હતો અને કુમારપાલ સિદ્ધરાજનો નજીકનો સોલંકી પિતરાઈ હતો. તે સિદ્ધરાજના સ્નેહપાત્ર ત્રિભુવનપાલનો નાનો પુત્ર હતો. એટલે રાજા થાય એ સર્વ રીતે યોગ્ય જ હતું, પણ રાજાને એક જ વિચાર મૂંઝવતો હતો કે કુમારપાલ રાજા થવાનો છે તો તે મરીને મારો પુત્ર બનીને સુખેથી રાજા થાય. એ ભાવના માટે કુમારપાલને મારી નાખવામાં આવે તો જ આ બનવું શક્ય છે માટે એને મારી નાખવો જોઈએ.

---

१ पुत्त नाममहम्मी मम भे वीयम्मि नामयरमहिए
होही कुमरनरिंदो तुह विक्कमरायसारिच्छो ॥
(गाथा ७ पत्थाओ, जिनमण्डोव कुमारपालप्रबंध, पृ ७२)

સિદ્ધરાજે ત્યારથી તેને મારી નાખવા માટે અનેક ઉપાયો યોજ્યા હતા અને તેમાં તેને જેમ જેમ નિષ્ફળતા મળવા લાગી તેમ તેમ તેને કુમારપાલ માટે વૈરવૃત્તિ વધવા લાગી.

આ વખતે ૨૪ વર્ષનો કુમારપાલ પણ સિદ્ધરાજની દુર્ભાવના જાણી દધિસ્થલીથી નીકળી પરદેશમાં ચાલ્યો ગયો અને જુદા જુદા વેશે તે જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો. રાજાએ તેની પાછળ મારાઓ જોડવી રાખ્યા હતા, પણ કુમારપાલને કોઈ ને કોઈ મદદ મળતી રહેતી અને તે આબાદ બચી જતો. ખાસ કરીને તેની ઉપર આ હેમચંદ્રસૂરિની કૃપા હતી. મંત્રી વાહડ, મંત્રી આલિગ, મંત્રી સજ્જન, મંત્રી ભાભ, આલિગ કુંભાર, ભીમો એહૂલ, કટુક વાણિયો, વણિકપુત્રી દેવલ અને બટુક બોસિરિ બ્રાહ્મણ તરફથી ભૂલી ન શકાય તેવી તેને સહાય મળી હતી. કુમારપાલ એ ઉપકારીઓને કદી ભૂલ્યો નહોતો.

સિદ્ધરાજ સં. ૧૧૯૯ના કાર્તિક સુદિ ૩ના રોજ પાટણમાં મરણ પામ્યો. તેણે મરતાં મરતાં જાહેર કર્યું કે મારી પાછળ હસ્તિસેનાના નાયક ચાહડને ગુજરાતનો રાજા બનાવવો.

ચાહડના ચાહુભટ, વાગ્ભટ, ચાહડ અને ત્યાગભટ એવા નામો મળે છે એ સાંભરનો રાજપૂત હતો.

કુમારપાલને પરદેશમાં આ સમાચાર મળ્યા. તે સીધો ખંભાતમાં બિરાજમાન આ હેમચંદ્રસૂરિના આશીર્વાદ લઈ પાટણમાં પોતાના બનેવી વડા સેનાધિપતિ કાન્હડદેવ પાસે આવી પહોંચ્યો.

ચાહડે પણ પોતાને રાજ્ય મળવાની ખાતરી હતી તેથી કોઈ આરો પડે તો તેને દૂર કરવી શકાય એવી મજબૂત તૈયારી કરી રાખી હતી.

રાજ્યના કૂટનીતિજ્ઞો પરામાં ચાહડને રાજ્ય મળે એમાં રાજી નહોતા. પ્રજા પણ કોઈ નજીકનો હકદાર રાજા થાય એવા ખ્યાલવાળી હતી; પરંતુ સૌ કોઈ એમ જરૂર ચાહતું હતું કે લોહીનું એક પણ ટીપું ન પડે અને આ કાર્ય બને. પરિણામે કોને રાજ્ય આપવું એનો એક નિર્ણય થઈ શક્યો નહીં.

રાજાના મરણ પછી બારમે દિવસે નવો રાજા જાહેર થાય એ નિયમ પણ સચવાયો નહીં. પચાસમે દિવસે એક સભા મળી તેમા એકમતે નક્કી થયું કે ત્રિભુવનપાલના કોઈ પણ પુત્રને રાજા બનાવવો, એમા ગુજરાતની શાન રહેલી છે

કાન્હડદે મોડેરાનો મંડલેશ્વર હતો. ગુજરાતની અશ્વસેનાનો અધિપતિ હતો અને કુમારપાલનો બનેવી હતો. તેણે સેના તૈયાર રાખી અને સાહસ ખેડ્યું એક પછી એક ત્રણે ભાઈઓને ગાદીએ બેસાડવા આગ્રહ કર્યો. મહીપાલ તો ઊડતા ઊડતાં જ દેખાઈ ગયો, જે પોતાના કપડાંને પણ સંભાળી શક્યો નહીં. કીર્તિપાલ ગભરાયો નહીં પણ હાથ જોડી ઊભો રહ્યો. જ્યારે કુમારપાલ ધીર અને સાહસમૂર્તિ દેખાયો. સેનાપતિએ તથા સૌએ કુમારપાલને લાયક માન્યો અને ગાદીએ બેસાડ્યો

પુરોહિતોએ મંગલાચાર કર્યા અને સેનાપતિએ નવા રાજાને પંચાંગ નમસ્કાર કર્યા, તેને રાજા તરીકે અભિનંદન આપ્યું કુમારપાલ આ સમયે પચાસ વર્ષનો પ્રૌઢ હતો.

તે સં. ૧૧૯૯ના કાર્તિક વદિ ૨ ને રવિવારે મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમા રાજા તરીકે મનોનીત થયો અને માગશર સુદિ ૪ ને દિવસે તેનો રાજ્યાભિષેક મહોત્સવ થયો

ચાહડના પક્ષવાળાઓએ કુમારપાલને મારી નાખવા ઘણા પેંતરા ગોઠવ્યા, પણ તે સર્વ નિષ્ફળ ગયા. કુમારપાલ સાંજે દેવીપૂજન માટે શહેરની બહાર એકલો ગયો હતો ત્યારે તેઓએ અંધારામા દરવાજા પાસે મારાઓને ગોઠવ્યા, પણ કુમારપાલ પોતાના અંગત માણસોની ચેતવણીથી બીજે દરવાજેથી શહેરમાં આવી ગયો. તેણે ખટપટિયા પ્રધાનો તથા માણસોને પકડી પકડીને મારી નખાવ્યા.

સેનાપતિ કાન્હડદે રાજાને પોતાની કઠપૂતળી બનાવવા ઇચ્છતો હતો, તેથી તે સૌની વચ્ચે જૂના વીતકની યાદ દેવડાવી રાજાની મશ્કરી કરતો હતો. રાજાએ એક વાર શાંતિથી જણાવ્યું કે તમારે રાજસભામા કે રાજસવારીમા મનને દૂભે એવી મશ્કરી કરવી નહીં,

અવસરમાં તમે ફાવે તેમ કરજો. કાન્હડદેએ વસ્ત્ર લોઇ ઊભી જવાબ્યું કે મૂર્ખ ! ગયા દિવસોને યાદ કર, તારા પગ અત્યારથી જ જમીનને અડતા નથી. રાજાએ આ સાંભળી મૌન રાખ્યું પણ બીજે દિવસે પોતાના માણસો દ્વારા તેને આંધળો કરીને છોડ્યો.

સૌ આ ઘટના સાંભળી થથરી ગયા અને રાજાની આજ્ઞા બરાબર પાળવા લાગ્યા. કુમારપાલનો પ્રતાપ તપવા લાગ્યો. સિદ્ધરાજની મમત મના હોવા છતાં કુમારપાલ ગુજરાતનો રાજા બન્યો, તેથી સૌએ તેને પ્રૌઢપ્રતાપ કહી બિરદાવ્યો.

કુમારપાલે રાજા બનતાં જ પોતાના ઉપકારીઓને યાદ કર્યા. સૌને યોગ્યતા પ્રમાણે ગામ, ગરાસ, પદવીઓ વગેરે આપ્યાં. મંત્રી ઉદયન તથા મંત્રી આલિગને મહામાત્ય તરીકે કાયમ રાખ્યા. મંત્રી બાહડને મહામાત્ય બનાવ્યો. સજ્જન શ્રીમાલીને સાહણનો દંડનાયક નીમ્યો. ભરૂચના વોસિરિ બટુકને લાટ (મહી અને દમણ વચ્ચેના પ્રદેશ)નો દંડનાયક બનાવ્યો. આલિગ કુંભારને ચિતોડનું ૭૦૦ ગામનું પરગણું આપ્યું. કટવા શેઠને વડોદરા આપ્યું. દેવશ્રીને પીજાસ આપ્યું. ભીમા ખેડૂતને ગરાસ આપ્યો અને કોઈને પોતાના અંગરક્ષક બનાવ્યા.

આલિગ કુંભારના વંશજો રાજ્ય મળવાથી પોતાને સગર તરીકે ઓળખાવતા.

ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલ પરાક્રમી હતો, સાહસી હતો, તેનો સૌથી પહેલો પરિચય જનતાને અજમેરના યુદ્ધમાં મળ્યો.

ત્યારે સપાદલક્ષનો રાજા કુમારપાલનો બનેવી અર્ણોરાજ ચૌહાણ હતો, જે આનાકના નામથી પણ ઓળખાતો હતો. તેની ગાદી અજમેરમાં હતી. અજમેરને ત્રણે બાજુએ કુદરતી પહાડી કિલ્લો અને એક બાજુએ મેદાન હતું. આ પણ જમીનમાં ઘણા ઊંડા સુધી બાવળ, બોર, બોરડી અને કેરડાની બીચોબીચ ઝાડી ઉગાડેલી હતી, એ રીતે એ કિલ્લો દુર્ગમ મનાતો હતો. અર્ણોરાજ પણ કાન્હડદેની જેમ કુમારપાલને તુચ્છ માનતો હતો.

તેણે સં. ૧૨૦૨માં યુવરાજ વિગ્રહરાજની સરદારી નીચે સેના

મોકલી ગુજરાત ઉપર ઓચિંતો હુમલો કર્યો.[1] જાલોર તથા નાડોલને ખેદાનમેદાન કરી નાખ્યા. ચંદ્રાવતીમાંથી યશોધવલને હઠાવી વિક્રમસિંહને રાજા બનાવ્યો. આ સાંભળી કુમારપાલે ચાહડને તેની સામે મોકલ્યો. તેણે વિગ્રહરાજને પાછો હઠાવ્યો અને બંબેરા (સિંધ) સુધીનો પ્રદેશ સર કર્યો. સંભવ છે કે આ સમયે વિગ્રહરાજ પાછો હઠી ગયો હશે પણ વિગ્રહરાજ અને ચાહડ વચ્ચે ગુપ્ત મંત્રણા જરૂર ગોઠવાઈ હશે.

ચાહડ પાટણ આવ્યો પણ તેને રાજા કુમારપાલ સાથે ઝગડો થતા તે બંબેરા ચાલ્યો ગયો અને અર્ણોરાજને શરણે ગયો. તેણે અર્ણોરાજના ઘમંડને ઉગ્ર બનાવ્યો. અર્ણોરાજે પ્રથમ તો કુમારપાલને મારી નાખવા માટે વાઘજી નામના મારાને પાટણ મોકલ્યો, પણ ત્યાં તે પકડાઈ ગયો. એટલે અર્ણોરાજે ગુજરાતના ઉત્તર પ્રદેશના રાજાઓને ફોડ્યા. ચંદ્રાવતીનો વિક્રમ, નાડોલનો યુવરાજ કલ્હણ વગેરેને પોતાના બનાવ્યા. ગુજરાત અને સપાદલક્ષ વચ્ચે વિરોધ વધવા લાગ્યો. એવામાં રાણી દેવલદેવીના અપમાને આ આગમાં ઘી હોમ્યું.

અજયરાજ અર્ણોરાજ અને વિગ્રહરાજ   એ રાજાઓ રાજગચ્છના આ૦ ધર્મઘોષના ભક્તો હતા. તેઓ તેમને ગુરુ માનતા હતા. એ કારણે વિગ્રહરાજે અજમેરમાં રાજવિહાર બંધાવ્યો હતો અને જૈનધર્મ પાળતો હતો. અર્થાત્ રાજપરિવાર જૈનધર્મપ્રેમી હતો. (જુઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૩૯) આવો ધર્મપ્રેમી રાજા જૈનધર્મ કે જૈન ગુરુઓ

૧ અર્ણોરાજ અનીતિ રીતે લડવા આવ્યો.
(જુઓ દ્વ્યાશ્રયકાવ્ય સર્ગ ૧૭ શ્લો૦ ૭)
૨ ૧૨૨૬ નો બીજોલિયાનો રાજા સોમેશ્વરનો લેખ.
(જર્નલ ઑફ ધી બેંગાલ રૉયલ એશિયાટિક સો. [illegible]
[illegible] ની એપેન્ડીક્સ નં ૧૪૪)

રાજા અર્ણોરાજના રાજ્ય માટે [illegible] નિહાલનેરની પાસેનો [illegible] તે સમયે [illegible] [illegible] વિ. સં. ૧૯૪૫માં નિહાલનેર [illegible]

માટે વાગુ બોલે એ બનવાજોગ નથી. છતાં સંભવ છે કે તેણે રાણીને એવું મેણું માર્યું હશે કે જે કોઈ હિસાબે જૈનોને પણ લાગી જાય. સાચી હકીકત ગમે તે હો, પણ રાજાએ રાણીનું અપમાન કર્યું અને એ કારણે સાળો-બનેવી રણમેદાનમાં ઊતર્યા.

અંતે રાજા કુમારપાલે સં૦ ૧૨૦૭માં યુદ્ધની તૈયારી કરી અ૦ શ્રીઅજિતનાથ પ્રભુના દર્શન કરી, તેમની માનતા રાખી પ્રયાણ કર્યું તે ચંદ્રાવતી થઈ અજમેર પહોંચ્યો.[1]

ચંદ્રાવતીના વિક્રમસિંહે તેનું ચંદ્રાવતીમાં જ કાસળ કાઢી નાખવાનું કાવતરું ગોઠવ્યું હતું. વિક્રમસિંહે રાજાને જમવાનું નોતરું આપ્યું પણ વિચક્ષણ કુમારપાલ એક વૃદ્ધના ઈશારાથી ચેતી ગયો અને તેની જાળમાં સપડાયો નહીં. આ તરફ રાજપૂત આનકે ગુજરાતના સામંતો, મહાવત વગેરેને પોતાના બનાવી લીધા હતા, પણ કુમારપાલે જૂના મહાવત ચાહડીગને દૂર કરી તેના સ્થાને શામળને

---

૧. પં૦ શ્રીજિનમંડનગણિ સં૦ ૧૪૯૨માં લખે છે કે—

કુમારપાલ આનાક ઉપર ચઢાઈ કરવા તૈયાર થયો. તેણે પ્રયાણ ભેર ભીલડીથી ચૈત્યનું દર્શન થાય છે. આ જોઈને ચૌદેના ... રાજાઓ કંપ્યા. લોકો મનમાં કહે છે કે આ વાણિયો જેવો યુદ્ધમેદાનમાં શું કરશે! રાજાએ તેમનું મન પારખીને પોતાના હાથી વડે રસ્તામાં રહેલી સોપારીની ઝાડીને ઉખાડી આકાશમાં ઉછાળી અને તેને નીચે પડતી હાથી ઉપર જ ઝીલી લીધી તથા, ભાલાના એક જ પ્રહારથી પીપળીની ચૌદની સાથે સ્થંભોને ચીરી નાખી. આ જોઈને સૌ વિચારમાં પડી ગયા.

મહાકવિ આનક તરત જ બોલી ઊઠ્યો કે—

રે રાઅહ બહુ છત્ત, ... સરાઈ ...
ન પીઈ અનુગત નીર, કેલિ રાયદ ચઉરાઈ
અજ્જ ન નપઈ કોઈ ઝાંઝર સાલુભર ભપઈ
સનારી વેકિસઈ પરરાઅહ લચ્છી ગ્રપઈ
જે કુમારપાલ પ્રચંડ મહિમા રોપઈ અન કારણ જિણ
જે જિણપરમ ન માનસીઇ તીહ સિખિઅઈ સિખ. ૧

(—કુમારપાલપ્રબંધ, શ્લોક ૨૨ સં ૧૪૯૨)

મહાવત બનાવ્યો હતો. આહડને આ પરિવર્તનની ખબર નહોતી. કુમારપાલ કલહપંચાનન ઉપર બેસી યુદ્ધના મોરચે આવ્યો. તેણે સામંતો અને સેનાપતિઓને યુદ્ધ શરૂ કરવા હુકમ કર્યો પણ તેઓએ તે આજ્ઞા માની નહીં. કુમારપાલ સમજી ગયો કે સામંતો ફૂટી ગયા છે હવે મારે જ એકલે હાથે સાહસથી કામ લેવું જોઈશે. તેણે શામળને હુકમ કર્યો કે હાથીને સૌની મોખરે લઈ જા. પણ આહડના સિંહનાદથી હાથી પાછો હઠવા લાગ્યો. રાજાને વહેમ ગયો કે મહાવત પણ ફૂટી ગયો લાગે છે પણ શામળે રાજાને જણાવી દીધું કે રાજન્! આ શામળ અને કલહપંચાનન કદાપિ ફરે તેમ નથી. તેણે તરત જ પોતાના ખેસના બે ચીરા કરી હાથીના કાનમાં ભરાવી દીધા. એટલે હાથી વાયુવેગે એકદમ આગળ ધસી આવ્યો. આહડે મહાવત ચાલુક્ય છે એ વિશ્વાસે કલહપંચાનનના માથે પગ મૂક્યો, પણ શામળે હાથીને પાછો હઠાવ્યો, એટલે આહડ ધબ દઈને નીચે પટકાયો. સૈનિકોએ તેને પકડી લીધો. રાજા કુમારપાલે તરત જ ભાલાથી અર્ણોરાજને વીંધી નાખ્યો. બસ અર્ણોરાજ હાર્યો અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલનો વિજય થયો.

અર્ણોરાજે કુમારપાલના સાહસથી પ્રસન્ન થઈ તેને નગરમાં લઈ જઈ ખૂબ સમ્માન કર્યું અને પોતાની પુત્રી જલ્હણાને તેની સાથે પરણાવી.

રાજકુમારી જલ્હણા આ ધર્મઘોષના ઉપદેશથી પ્રભાવિત હતી એટલે અર્ણોરાજે કુમારપાલને તે આપી હતી. રાજા કુમારપાલે તેનું નામ રાણી ચંદ્રલેખા રાખ્યું.

રાજા કુમારપાલે સં૦ ૧૨૦૭ માં રૂપાહેલ્ય, મેડતા અને પાલીમાં પોતાની આણ વર્તાવી ભાગવા તરફ પ્રયાણ કર્યું (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પલ્લીવાલગચ્છ પૃ૦ ૫૬) ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલે સં૦ ૧૨૦૭ માં પાલી જીત્યું.

રાજા અર્ણોરાજને તેના પુત્રે સં૦ ૧૨૦૮ માં મારી નાખ્યો.

માળવાનો રાજા લક્ષ્મીવર્મા તો કુમારપાલનો સામંત હતો પણ

ભાળવાના કોઈ બહાને[1] અર્ણોરાજની ઉશ્કેરણીથી કુમારપાલ અર્જુ પર ચડાઈ કરે ત્યારે પાછળથી ગુજરાત પર હુમલો કરવાની તૈયારી કરી હતી. કુમારપાલને તેની ખબર પડતાં તેણે મંત્રી ઉદયનની સરદારી નીચે સેનાપતિ કાક સામંત તથા નાડોલની સેનાને તેની સામે મોકલી હતી. તેણે ત્યાં જઈ બલ્લાલને હરાવી નસાડ્યો હતો.

કુમારપાલ કુલપરંપરાથી શૈવ હતો અને તેણે આ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિના મુખેથી જાણ્યું હતું કે સોમનાથ મહાદેવે કુમારપાલને સ... બનાવ્યો છે એટલે તેને ખાતરી હતી કે સ્વયં ભગવાને ર... રાજ્ય આપ્યું છે. તેણે પોતે નહીં પણ તેના અનુયાયીઓએ સ... ઉપર સ્વયં શંકરનો હાથ છે એવી છાપ પાડવા માટે તેના ન... સાથે ક્યાંક ક્યાંક 'उमापतिवरलब्धप्रसाद' શબ્દો જોડેલા મળે છે[2]

1. બલ્લાલ કોણ હતો તેનો કોઈ ઉલ્લેખ મળતો નથી. આધુનિક વિદ્વાનો માને છે કે તે કદાચ મધુનો હોયસાલ કુલનો વીર બલ્લાલ (સં. ૧૨૨૯ થી ૧૨૬૮) હોય. પરંતુ શિલાલેખો વગેરે ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે માળવાનો રાજા બલ્લાલ જ હોવો જોઈએ, પણ તે કોણ હતો એની નથી.

૨. કુમારપાલે પોતાને માટે ક્યાંય उमापतिवरलब्धप्रसाद શબ્દ વાપર્યો નથી. તેના અનુયાયીઓએ તેને પ્રતાપ કે નામના આ વિશેષણ વાપર્યું છે. ... આ વિશેષણ કુમારપાલ હોય તો શબ્દને પ્રમાણ ... વિશેષણ વાપરવાનું કંઈ કારણ નહોતું. આ વિશેષણ તો અજય ... અજયપાલના કાળ સુધી આ લેખોમાં રૂઢિએ વપરાયેલું મળે છે.

શ્રીયુત કે. હ. ધ્રુવે 'પ્રિયદર્શના'ની પ્રસ્તાવનામાં અને ... ... ૧૩માં આ અંગે એ મતલબનું કરી છે કે પાછળથી જે ... ... મોટી મોટી કલ્પના જ છે. રાજા કુમારપાલ જૈન બન્યો હતો ... જ ... શિવદ્રષ્ટિપ્રકાર બન્યું પાડ્યું હતું.

આ અંગે વધુ જાણવા ઇચ્છનારે આચાર્ય ... કુમારપાલ જૈન ... ... ૨૫ જોવો.

કુમારપાલે જૈન થયા પછી પણ શૈવધર્મને દાન આપ્યું એ તો જૈનદર્શન ઉદારતા અને વિશાળતાનું પ્રમાણ છે. ગુજરાતના મહામાત્ય વસ્તુપાલ અને તેજપાલે પણ શિવાલયો, મસ્જિદો વગેરે બનાવ્યાં હતાં, બંધાવ્યાં હતાં. એ

કુમારપાલે ચિતોડના કિલ્લામા પોતાના વિજયસ્મારક તરીકે સં૰૧૨૦૭માં સમિદ્ધેશ્વર મહાદેવનુ મંદિર બનાવી તેની પૂજા માટે એક ગામ આપ્યુ દિગંબર મુનિ રામકીર્તિએ ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલની ૨૮ લીટીની પ્રશસ્તિ બનાવી છે જે આજે ત્યા ચોકઠાથી વિદ્યમાન છે આ મંદિરના નરઘરમા તીર્થંકરોના અભિષેક વગેરે પચકલ્યાણકો કર્યા છે આ મંદિર આજે રાજા મોકલજીના મંદિર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

રાજા કુમારપાલે સપાદલક્ષ તથા માળવા છતી પાટણમાં પ્રવેશ કર્યો અને સૌએ તેને વિજયોદયથી તેમ વિરોધીઓથી તથા અનાથોના નાથ તરીકે બિરદાવ્યો હતો.

રાજાએ પાટણ આવી, પ્રથમ ભ૰ અજિતનાથની ભક્તિપૂર્વક પૂજા કરી અને પોતે જે માનતા રાખી હતી તેને જલદી પૂરી કરવા મનમા ગાઠ વાળી.

તેણે અજમેરની લડાઇમા વિશ્વાસઘાતી બનેલા ગામ તોને સ્નેહ-સર્યો મીઠો ઠપકો આપ્યો અને વિક્રમસિંહને ચંદ્રાવતીની ગાદીએથી ઉઠાડી સાચા વારસદાર રામદેવના પુત્ર યશોધવલ પરમારને ચંદ્રાવતીનો રાજા બનાવ્યો. સૌ કોઈ તેના તેજથી અંજાઈ ગયા. સૌએ તેને ગંભીર વિચારવાળો માન્યો.

રાજા આ૰ હેમચંદ્રસૂરિને પોતાના ગુરુ માનતો હતો. તેમના

જૈનોનો સધર્મવૃદ્ધિપણા અને ધર્મમેળના ક્ષત ઉલ્લેખો છે.

સં ૧૨૧૨ સં ૧૨૧૫, સં ૧૨૧૮ સં ૧૨૨૧ સં ૧૨૨૮ની પ્રશસ્તિઓમા ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલ માટે આ પ્રમાણેનાં વિશેષણો વપરાયેલાં મળી આવે છે—

ચૌલુક્યકુલકમલવિકાસક, અનેકરાજમાનમર્દન, સપાદલક્ષભૂપાલ-મનોરથમથન, માનસાપેક્ષ નિજભુજ સંસ્થાપના ભૂતરાજપારેશકન-કાધીશ, પાર્વતીપતિવરલબ્ધપ્રસાદ, સમસ્તરાજાવલીવિરાજિત, મહારાજા-ધિરાજ પરમેશ્વર પરમભટ્ટારક ઔમાપતિ નિજભુજવિક્રમરણાંગણનિર્જિત શાક-ભરી ભૂપાલ મહારાજશ્રી નિજભુજયમિતાદિ જિનશાસન વિરાજમાન વગેરે

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૧ પુષ્પિકા
ન ૧૯ ૭૪ ૮૩ ૯૨ ૯૩ વગેરે)

દર્શન તથા ઉપદેશમાં અવારનવાર જતો હતો. તે આચાર્યશ્રી પાસે ધર્મનીતિ સાંભળતો હતો અને મંત્રી કપર્દીની પ્રેરણાથી રાજનીતિ જાણવા માટે બપોરે એક કલાક શાસ્ત્રીજી પાસે કામંદકીય-નીતિશાસ્ત્ર સાંભળતો હતો. એક દિવસે કુમારપાલ રાજા મેઘથી પણ વિશેષ છે એ સાંભળી ઉપમાને બદલે ઓપમ્ય શબ્દ બોલ્યો. મંત્રી કપર્દીએ એકાંતમાં મીઠો ઠપકો આપ્યો કે જગત રાજા વગરનું રહે એ સારું પણ રાજા મૂર્ખ હોય તે સારો નહીં. તો આપે અભ્યાસ કરીને તૈયાર થવું જોઈએ. માણસ ગમે તે ઉંમરમાં ભણી શકે છે. તે દિવસથી રાજાએ ફરી ભણવો શરૂ કર્યો અને એક જ વર્ષમાં ત્રણ વૃત્તિઓ અને ત્રણ કાવ્યો ભણી લીધા. આથી સૌએ એને વિચારચતુરાનન તરીકે બિરદાવ્યો.

તેણે જૈન બન્યા પછી સંસ્કૃતમાં 'આત્મનિંદાદ્વાત્રિંશિકા' બનાવી છે જે તેના સાહિત્યચિંતનનું પ્રમાણપત્રરૂપ છે.

એક દિવસ રાજાના મસીયાઈ ભાઈ ચાહડ ભીલડિયાના સામંત આનાકને ઘેર લવણપ્રસાદનો જન્મ થયો. રાજાએ તત્કાલીન મેઘાના આધારે ભવિષ્યવાણી કહી સંભળાવી કે લુણપાક ગુજરાતનો રાજા થશે પણ અણહિલપુર પાટણનો નહીં. આ પણ તેની વિચારપ્રૌઢતાનું જીવંત પ્રમાણ છે.

રાજાને એક દિવસે ઇતિહાસમાં અમર થવાની ભાવના જાગી. તેણે આચાર્યશ્રી આગળ પોતાની ભાવના કહી સંભળાવી. આચાર્યશ્રીએ તેને ઉપદેશ આપ્યો કે તારે સોમનાથ પાટણના શિવાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો, પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ તું પહેલા ભવમાં કરેલા ધર્મના પ્રતાપે રાજા બન્યો છે. રાજાનો ધર્મ છે કે રાજ્યના મનુષ્ય, પશુ, પંખી વગેરે પ્રાણીમાત્રનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. સાચો ક્ષત્રિય તે જ છે કે જે ક્ષયમાં સપડાયેલાને બચાવે. રાજાએ કોઈ પણ પ્રાણીનું માંસ ખાવું ન જોઈએ. સાચો રાજા તો પ્રજાવત્સલ જ હોય. તું એવો ઉત્તમ રાજા બન. તું સોમનાથના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ અને એની સફળતા માટે દારૂ માંસનો સર્વથા ત્યાગ કર, તેમજ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર. આથી તારું જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય પાર પડશે.

આ ઉપદેશ સાંભળીને રાજાએ સં૦ ૧૨૦૭મા સોમનાથની પુન પ્રતિષ્ઠા ન થાય ત્યા સુધી દારૂ માંસનો ત્યાગ કર્યો અને બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા લીધી. તેણે સં૦ ૧૨૦૮માં વેશ્યા, પરસ્ત્રી, ચોરી શિકાર, માસ, મદિરા અને જુગાર એ સાત વ્યસનોનો ત્યાગ કર્યો. પોતાના રાજ્યમા જુગાર સર્વથા બંધ કરાવ્યો, અમારિપટહ વગડાવ્યો અને મંત્રી બાહડની દેખરેખ નીચે પથ્થરની મોકલી સોમનાથ પાટણના શિવાલયનો પાયાથી જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને વડનગરમા કિલ્લો બંધાવ્યો.

તેના આ અમારિપટહનો અવાજ ચારે દિશામા પહોંચી ગયો. સામંતોએ પણ આ અવાજને વધાવી લીધો અને પોતાના રાજ્યમા કોઈ પણ મનુષ્ય પ્રાણીવધ ન કરે તેની પાકી વ્યવસ્થા કરી. રત્નપુર કિરાડુ લાટહદ અને શિઓની વગેરેના સામંતોના સં૦ ૧૨ ૯ સં૦ ૧૨૧૧, સં૦ ૧૨૧૨ના શિલાલેખો આ વ્યવસ્થાને પુષ્ટ કરે છે

રાજાએ દેવીનુ માંસબલિદાન બંધ કર્યું હતુ તેથી તે ભારે મુશ્કેલીમાં સપડાઈ ગયો. પણ આચાર્ય શ્રીની કૃપાથી તે તેમાથી સાવ બચી ગયો, ત્યારથી સ્થળે સ્થળે દેવ દેવીઓને માસ મદિરાને બદલે સુગંધિત દ્રવ્ય, ધૂપ, દીપ નિવેદ અને ફળ ચડવા લાગ્યાં. દરેક મંદિર સાત્ત્વિક પૂજનના સ્થાન બની ગયા.

એકવાર નાડોલના રાજા કેલ્હણ (સં ૧૨ ૧ થી ૧૨૪૯)ના સ્વામિભક્ત લાખાએ લોલાક ચૈત્યના ક્ષેત્રપાલને કોઈ ન જાણે એવી રીતે માંસનુ રામપાત્ર ધર્યું કોટવાલ ત્રિલોચને રામપાત્ર બનાવનાર કુંભાર મારફત લાખાને જાણીને પકડ્યો અને રાજા કેલ્હણે તેને રાજ્યની આજ્ઞાનો ભંગ કરનાર અપરાધી ઠરાવી સખત દંડ કર્યો.[1]

(જુઓ, પ્રભાવકચરિત્ર)

---

૧ નવો કાયદો ઘડાયો હોય ત્યારે તેનો વિરોધ કરવો એ સ્વાભાવિક છે પણ કાયદો પ્રજાજીવનમાં આવે ત્યાર પછી તેને લોકો એ જુએ ઉવેખાય. કાયદાની કીમત અંકાવવા માટે આવા ગુનેગારોને સખત સજા કર વામાં આવે છે. સો ટકા જાણે છે કે સૌરાષ્ટ્રમાં વરલીની બદીઓનો નાશ કરવા માટે સરકાર દ્વારા અપરાધી કરનારને કડી શિક્ષા થતી હતી

પાલની વિગતવાર ધર્મચર્યા નીચે પ્રમાણે બતાવે છે—

રાજા કુમારપાલે સમ્યક્ત્વ સહિત બાર વ્રતોનું સાત્ત્વિક રીતે પાલન કર્યું તે હમેશાં ત્રિકાલ પૂજા, આઠમ-ચૌદશે ઉપવાસ-પૌષધ, પારણે સેંકડો શ્રાવકોને દાન, પૌષધ કરનારને પારણું, દીન શ્રાવકને ૧ ૦ સોનામહોરનું સાધર્મિક દાન, એ રીતે ૧૪ સાલમાં ૧૪ ક્રોડ સોનામહોર આપી. ૯૮ લાખનું ઉચિત સાધર્મિક દાન, ૭૨ લાખનો સાધર્મિક કર માફ, રુદતીધન માફ, ૨૧ જ્ઞાનભંડારો લખાવ્યા. હમેશાં ત્રિભુવનવિહારમાં સ્નાત્રમહોત્સવ, આચાર્યને નિત્યદ્વાદશાવર્તવંદન, સકલ સાધુઓને નિત્યવંદન, પૌષધધારીનું બહુમાન, દાન, સન્માન, અઢાર દેશોમાં અમારિપાલન, ન્યાયઘંટાવાદન, ૧૪ દેશના રાજાઓ સાથે મૈત્રી, જીવરક્ષા, સાત તીર્થયાત્રાઓ કરી, ૧૪૪૪ દેરાસરો બનાવ્યાં, ૧૬ ૦ દેરાસરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

(૧) આપણા પહેલા વ્રતમાં—'મારિ' શબ્દ બોલાઈ જાય તો ઉપવાસ કરતો. (૨) બીજા વ્રતમાં—ભૂલથી જૂઠું બોલાઈ જાય તો તે આયંબિલ કરતો. (૩) ત્રીજા વ્રતમાં—અદત્તનો ત્યાગ, મૃતધનનો ત્યાગ. (૪) સં. ૧૨૧૬થી નવો વિવાહ કરવો નહીં. આઠ રાણીઓ મર્યા બાદ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. મનથી ભૂલ થાય તો ઉપવાસ, વચનથી ભૂલ થાય તો આયંબિલ અને શરીરથી વ્રત ભાંગે તો એકાસણું કરવું. રાજા આરતીમાં રાણી ભોપાલદેવીની મૂર્તિ રાખીને કામ ચલાવી લેતો. આ કારણે રાજા પરનારીસહોદર કહેવાતો હતો. ગુરુદેવે તેને વાસક્ષેપ નાખી રાજર્ષિ બિરુદ આપ્યું હતું (૫) ૬ કરોડ સોનું, ૮ કપૅદ તાર ૧ ૦ ધડી મણિરત્નો, ૩૨ હજાર મણ ઘી, ૩૨ હજાર મણ તેલ, મણ લાખ મુંડા જાર, ચોખા, ચણા, મગ વગેરે અનાજ ૫ ઘર, ૫ દુકાન, ૫ ૦ સભા, ૫ ૦ વહાણ, ૫ આર્ટ, ૫ ગાડીઓ, ૧૧ હાથી, ૧ ઊંટ ૧૧ લાખ ઘોડા, ૫ ૦ ૦ રથ ૧૮ લાખની સેનાનો પરિગ્રહ રાખ્યો હતો. (૬) ચોમાસામાં પાટણથી બહાર જવું નહીં. (૭) માંસ, દારૂ, મધ, માખણ, બહુબીજ પાંચ ઉદુંબર વગેરે અભક્ષ્ય, અનંતકાય અને ઘેબરનો

ત્યાગ કર્યો. દેવને ધર્યા સિવાય ભોજન, ફળ, વસ્ત્ર વગેરે વાપરવા નહીં. સચિત્તનો ત્યાગ, માત્ર ૮ પાનની જયણા, રાતે ચતુર્વિધાહાર, ચોમાસામાં દૂધ, દહીં, તેલ, મીઠાઈ અને વઘેલી વસ્તુઓ એ પાંચ વિગયનો ત્યાગ. ચોમાસામાં ભાજી-પાનનો ત્યાગ, પર્વતિથિએ બ્રહ્મચર્યપાલન, સર્વ સચિત્ત તેમજ સર્વ વિગઈઓના ત્યાગપૂર્વક એકાસણું કરવાનો નિયમ રાખ્યો. (૮) સાત કુવ્યસનોનો ત્યાગ, દેશમાંથી કુવ્યસનોને દેશવટો આપ્યો. (૯) સવાર-સાંજ સામાયિક કરવું, તેમાં સર્વથા મૌન રહેવું, માત્ર ગુરુદેવની સાથે બોલવાની છૂટ, હંમેશાં વીતરાગસ્તોત્ર અને યોગશાસ્ત્રનો પાઠ કરવો. (૧) ચોમાસામાં પાટણથી બહાર જવું નહીં. (૧૧) પૌષધ-ઉપવાસ કરવા, પારણામાં પૌષધ કરનારને સાથે લઈ ભોજન કરવું. રાજાને એક પૌષધમાં રાતે મકોડો કરડ્યો, તે મરી ન જાય તે ખાતર એટલી ચામડી ઉતારી મંકોડાને છૂટો કર્યો. (૧૨) નિર્ધન જૈનોનો બાર લાખનો કર માફ કર્યો. આ. હેમચંદ્રસૂરિની પૌષધશાળામાં સામાયિક વગેરે કરનારાઓને ૫૦ ઘોડેસવારની અને બાર ગામના અધિપતિની પદવી આપી. બીજી પૌષધશાળામાં સામાયિક આદિ કરનારાઓને ૫૦ ગામ આપ્યા. સૌને શ્રાવકધર્મમાં સ્થિર કર્યા.

કહેવાય છે કે તે થોડા ભવ કરીને મોક્ષે જશે.

આ. હેમચંદ્રસૂરિએ કુમારપાળની વિનંતિથી ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર (ગ્રંથાગ્ર : ૩૬૦૦૦) રચ્યું છે.

(જુઓ, ત્રિ૦ શ૦ પુ૦ ચ૦ પ્રશસ્તિ)

રાજા સમ્યક્ત્વની સ્થિરતા માટે જૈન સાધુ માત્રને ઉત્સાહથી વંદન કરતો હતો. એક વાર તેણે એક વેશ્યા સાથે રહેતા વેશધારી પતિત જૈન સાધુને પણ વંદન કર્યું. નાડોલનો યુવરાજ આ જોઈને હસ્યો અને તેણે ગુરુદેવને આ વસ્તુ જણાવી. આચાર્યશ્રીએ રાજાને ઉપદેશ આપ્યો કે સંયમવાળો મુનિ જ સાચો મુનિ છે માટે સંયમીને વંદન કરવું પણ પતિતને વંદન કરવું નહીં. રાજાએ આ ઉપદેશ અંગીકાર કર્યો. બીજી તરફ તે ભ્રષ્ટ મુનિને તો રાજાના વંદનથી

કુમારપાલ રાજાએ સં૦ ૧૨૦૮ માં બ્રાહ્મણોની વસ્તીવાળા વડનગરનો કિલ્લો બંધાવ્યો અને તેની પ્રશસ્તિ કવિ ચક્રવર્તી શ્રીપાલે રચી છે અને તે નાગર બ્રાહ્મણ પં૦ વાલણે સં૦ ૧૨૦૮ના આસો સુદિ ૨ ને ગુરુવારે લખી છે.

રાજા કુમારપાલે સં૦ ૧૨૦૮ માં મહામાત્ય ઉદાયનની સરદારી નીચે નાડોલના આલ્હણ, ચૌહાણના ભાગભાઈ કીર્તિપાલ વગેરે સામંતોને મોકલી સૌરાષ્ટ્રના મહારાજા સુંવરને હરાવ્યો હતો. આ યુદ્ધમાં મંત્રી ઉદાયનને વિજય મળ્યો પણ તે સખત રીતે ઘવાયો અને વઢવાણ આવ્યા. ત્યાં રાજશિબિરમાં સમાધિપૂર્વક મરણ પામ્યો.

રાજા કુમારપાલ સોમનાથનું મંદિર તૈયાર થતાં સોમનાથ જવા નીકળ્યો. તેની વિનતિથી ગુરુદેવ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ પણ વિહાર કરી શત્રુંજય તથા ગિરનારતીર્થની યાત્રા કરીને રાજાના નગરપ્રવેશના સમયે જ પ્રભાસપાટણ પહોંચી ગયા.

રાજાએ સોમનાથને બેઠી પૂજન કર્યું. આચાર્યશ્રીએ મહાદેવનો આહ્વાન વગેરે પંચોપચાર પૂજનવિધિ કર્યો અને જન્મમરણના પ્રપંચથી છૂટેલા તથા રાગદ્વેષથી રહિત એવા મહાદેવને નમસ્કાર કર્યો.

રાજાએ અહીંના મહંત ભાવ બૃહસ્પતિને વસ્ત્રો ને અલંકારો આપ્યા તથા પુત્ર પૌત્રાદિના હકમાં મહંતપદ આપ્યું.

(જુઓ, પાટણનો ભદ્રકાળીના મંદિરમાં
રહેલો લેખ—શિલાલેખ)

રાજા કુમારપાલે કચ્છની ભદ્રાવતીમાં મોટું તળાવ બંધાવ્યું હતું. જગડુ શાહે ચૌદમી સદીના પ્રારંભમાં તેને સમરાવ્યું હતું.

(—જગડૂચરિત)

મંત્રી બાહડે રાજાની આજ્ઞા મેળવી પોતાના પિતાના આદેશ પ્રમાણે શત્રુંજયતીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો અને તેમાં સં૦ ૧૨૧૩ માં આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના હાથે ભ૦ આદીશ્વરની પ્રતિમાની મહોત્સવપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી. શત્રુંજયની તળેટીમાં બાહડપુર વસાવ્યું, કિલ્લો બંધાવ્યો, તેમાં ત્રિભુવનપાલવિહાર બંધાવ્યો અને

તે દેરાની પૂજા માટે જમીન વગેરે આપ્યાં. આ કામમાં કુલ ૧,૬૦૦ ૦૦૦ દ્રવ્ય વાપર્યું.

રાજાએ પાટણના પ્રતાપી જૈનસંઘમાં કુસંપ ન પેસે એટલા ખાતર વસ્તમાં નીકળેલા નવા જૈન મતોને પાટણ બહાર જવાનો આદેશ કર્યો. એવા સૌ ગચ્છનાયકો બહાર ગયા પણ આ૦ વિજયસિંહસૂરિ માત્ર પોતાના બુદ્ધિચાતુર્યથી ત્યાં રહી ગયા હતા.

(જૂઓ 'અંચલગચ્છ પટ્ટાવલી')

રાજા કુમારપાલે જૈનધર્મનું જ્ઞાન મેળવી સં૦ ૧૨૧૬ ના માગશર સુદિ ૨ ને દિવસે આ હેમચંદ્રસૂરિની પાસે સમ્યક્ત્વ તથા ગૃહસ્થના બાર વ્રતો સ્વીકાર્યાં તે સમયથી તે પરમાર્હત બન્યો. આચાર્યશ્રીએ પોતાના વરદ હસ્તે તેને રાજર્ષિનું બિરુદ આપ્યું તથા તેની વિનતિથી તેના બોધ માટે વીતરાગસ્તોત્ર તથા યોગશાસ્ત્ર વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી. રાજા તેનો નિત્યપાઠ કરતો હતો.[1]

રાજાએ સવારમાં મંગલપાઠથી જાગવું, નમસ્કારનો જાપ વીતરાગસ્તોત્ર તથા યોગશાસ્ત્રનો અખંડ પાઠ જિનદર્શન, ચૈત્યવંદન, કુમારપાલવિહારમાં ચૈત્યપરિપાટી ધરદેરાસરમાં ભોજન-નૈવેદ્ય ધરીને જમવું, સાંજે ઘરદેરાસરમાં આંગીરચના, આરતી, મંગલદીવો, પ્રભુસ્તુતિ-ગુણગાન, રાત્રે મહાપુરુષોના જીવનની વિચારણા અને નિદ્રા એ રીતે પોતાનો દિનભરનો ધાર્મિક કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો હતો.

તેણે ચૈત્યવંદન, ગુરુવંદન, સામાયિક તથા પ્રતિક્રમણ મુખપાઠ કરી લીધાં. આઠમ-ચૌદશના દિવસે તે એકાસણું કરતો હતો.

(જૂઓ, પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયકાવ્ય, કુમારપાલપડિબોહો)

મહાસાવધાની અને મહાન ગ્રંથકાર આ મુનિસુંદરસૂરિ કુમાર

1. કુમારપાલે બંધાવેલા ત્રિભુવનપાલવિહાર, કુમારપાલવિહાર વગેરે મંદિરોની પ્રશસ્તિમાં તે પરમાર્હત તરીકે ઉલ્લેખાયેલ હશે પરંતુ ગાળ આવતા પછી એ મંદિરોનો વિનાશ થયો, એટલે તેની પ્રશસ્તિઓ પણ નાશ પામી. માત્ર સં ૧૨૧૧ નો જાબાલિનો શિલાલેખ મળે છે તેમાં તથા અભિધાનચિંતામણિ'માં કુમારપાલને પરમાર્હત તરીકે ઓળખાવ્યો છે.

પાળની વિગતવાર ધર્મચર્યા નીચે પ્રમાણે બતાવે છે—

રાજા કુમારપાળે સમ્યક્ત્વ સહિત બાર વ્રતોનું સાત્ત્વિક રીતે પાલન કર્યું. તે હંમેશા ત્રિકાલ પૂજા, આઠમ-ચૌદશે ઉપવાસ-પૌષધ, પારણે સેંકડો શ્રાવકોને દાન, પૌષધ કરનારને પારણું, દીન શ્રાવકને ૧ ૦ સોનામહોરનું સાધર્મિક દાન, એ રીતે ૧૪ સાલમાં ૧૪ ક્રોડ સોનામહોર આપી. ૯૮ લાખનું ઉચિત સાધર્મિક દાન, ૭૨ લાખનો સાધર્મિક કર માફ, રુદતીધન માફ, ૨૧ જ્ઞાનભંડારો લખાવ્યા. હંમેશા ત્રિભુવનવિહારમાં સ્નાત્રમહોત્સવ, આચાર્યને નિત્યદ્વાદશાવર્તવંદન, સકલ સાધુઓને નિત્યવંદન, પૌષધધારીનું બહુમાન, દાન, સન્માન, અઢાર દેશોમાં અમારિપાલન, ન્યાયઘંટાવાદન, ૧૪ દેશના રાજાઓ સાથે મૈત્રી, જીવરક્ષા, સાત તીર્થયાત્રાઓ કરી, ૧૪૪૪ દેરાસરો બંધાવ્યા, ૧૬ ૦ દેરાસરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

(૧) શ્રાવકના પહેલા વ્રતમાં—'મારિ' શબ્દ બોલાઈ જાય તો ઉપવાસ કરતો. (૨) બીજા વ્રતમાં—ભૂલથી જૂઠું બોલાઈ જાય તો તે આયંબિલ કરતો. (૩) ત્રીજા વ્રતમાં—અદત્તનો ત્યાગ, મૃતધનનો ત્યાગ (૪) સં. ૧૨૧૬થી નવો વિવાહ કરવો નહીં. આઠ રાણીઓ મર્યા બાદ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. મનથી ભૂલ થાય તો ઉપવાસ, વચનથી ભૂલ થાય તો આયંબિલ અને શરીરથી વ્રત લાગે તો એકાસણું કરવું. રાજા આરતીમાં રાણી ભોપાલદેવીની મૂર્તિ રાખીને કામ ચલાવી લેતો. આ કારણે રાજા પરનારીસહોદર કહેવાતો હતો. ગુરુદેવે તેને વાસક્ષેપ નાખી રાજર્ષિ બિરુદ આપ્યું હતું (૫) ૬ ક્રોડ સોનું, ૮ ક્રોડ તાર, ૧ ઘડી મણિરત્નો, ૩૩ હજાર મણ ઘી, ૩૨ હજાર મણ તેલ, ત્રણ લાખ મુંડા જાર, ચોખા, ચણા, મગ વગેરે અનાજ ૫ ઘર, ૫ દુકાન, ૫ સભા, ૫ વહાણ, ૫ બાર્ધ, ૫ ગાડીઓ, ૧૧૦ હાથી, ૧ ઊંટ ૧૧ લાખ ઘોડા, ૫ રથ, ૧૮ લાખની સેનાનો પરિગ્રહ રાખ્યો હતો. (૬) ચોમાસામાં પાટણથી બહાર જવું નહીં (૭) માંસ, દારૂ, મધ, માખણ, બહુબીજ પાંચ ઉદુંબર વગેરે અભક્ષ્ય, અનંતકાય અને ઘેવરનો

ત્યાગ કર્યો. દેવને ધર્યા સિવાય ભોજન, ફળ, વસ્ત્ર વગેરે વાપરવા નહીં. સચિત્તનો ત્યાગ, માત્ર ૮ પાનની જયણા, રાતે ચઉવિહાર, ચોમાસામાં દૂધ, દહીં, તેલ, મીઠાઈ અને તળેલી વસ્તુઓ એ પાંચ વિગયનો ત્યાગ, ચોમાસામાં શાક-પાનનો ત્યાગ, પર્વતિથિએ બ્રહ્મચર્યપાલન, સર્વ સચિત્ત તેમજ સર્વ વિગઈઓના ત્યાગપૂર્વક એકાસણું કરવાનો નિયમ રાખ્યો (૮) સાત કુવ્યસનોનો ત્યાગ, દેશમાંથી કુવ્યસનોને દેશવટો આપ્યો. (૯) સવાર-સાંજ સામાયિક કરવું, તેમાં સર્વથા મૌન રહેવું માત્ર ગુરુદેવની સાથે બોલવાની છૂટ હમેશાં વીતરાગસ્તોત્ર અને યોગશાસ્ત્રનો પાઠ કરવો. (૧૦) ચોમાસામાં પાટણથી બહાર જવું નહીં. (૧૧) પૌષધ-ઉપવાસ કરવા, પારણામાં પૌષધ કરનારને સાથે લઈ ભોજન કરવું રાજાને એક પૌષધમાં રાતે મંકોડો કરડ્યો, તે મરી ન જાય તે ખાતર એટલી ચામડી ઉતારી મંકોડાને છૂટો કર્યો. (૧૨) નિર્ધન જૈનોનો બાર લાખનો કર માફ કર્યો. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની પોષાળના સામાયિક વગેરે કરનારાઓને ૫૦૦ ઘોડેસવારની અને બાર ગામના અધિપતિની પદવી આપી. બીજી પોષાળમાં સામાયિક આદિ કરનારાઓને ૫૦ ગામ આપ્યા. સૌને શ્રાવકધર્મમાં સ્થિર કર્યા.

કહેવાય છે કે તે થોડા ભવ કરીને મોક્ષે જશે.

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ કુમારપાલની વિનતિથી ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર (ગ્રંથાગ્ર : ૩૬૦૦૦) રચ્યું છે.

(જૂઓ, ત્રિ૦ શ૦ પુ૦ચ૦પ્રશસ્તિ)

રાજા સમ્યક્ત્વની સ્થિરતા માટે જૈન સાધુ માત્રને ઉત્સાહથી વંદન કરતો હતો. એક વાર તેણે એક વેશ્યા સાથે રહેતા વેશધારી પતિત જૈન સાધુને પણ વંદન કર્યું નાટકનો સુત્રધાર આ જોઈને હસ્યો અને તેણે ગુરુદેવને આ વસ્તુ જણાવી. આચાર્યશ્રીએ રાજાને ઉપદેશ આપ્યો કે સંયમવાળો મુનિ જ સાચો મુનિ છે માટે સંયમીને વંદન કરવું પણ પતિતને વંદન કરવું નહીં. રાજાએ આ ઉપદેશ અંગીકાર કર્યો. બીજી વખત તે ભ્રષ્ટ મુનિને તો રાજાના વંદનથી

લાલ જ થયો. તેને વિચાર આવ્યો કે રાજા મને મુનિ માનીને વંદન કરે છે જ્યારે હું મુનિ નથી, પતિત છું પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ છું, નાલાયક છું પણ મારે આજથી સુધરી જવું જોઈએ. તેમણે આ પ્રમાણે વિચારી વેશ્યા, પાન તથા જોડા વગેરેને છોડી દીધા. ગુરુના શરણમાં આવી વૈરાગ્યભાવથી ફરી વાર પાંચ મહાવ્રત સ્વીકાર્યાં અને સાથોસાથ અનશન સ્વીકાર્યું.

તેમના દર્શન માટે સૌ આવવા લાગ્યા. રાજા પણ પોતાના અંતઃપુર તથા પરિવાર સાથે તેમને વાંદવા આવ્યો. મુનિવરે તેનો હાથ પકડી તેને વાંદતા રોક્યો અને જણાવ્યું: રાજન્! તું મારો ધર્મગુરુ છે તે મને માર્ગે ચડાવ્યો. તારો નમસ્કાર મને ન ઘટે. તું આગમનો જાણકાર છે તે મારામાં સંવેગ ભર્યો છે માટે તું મને વંદન ન કર.

રાજાએ તે મુનિરાજની મના હોવા છતાં તેમને ભક્તિ ભાવે વંદન કર્યું.

રાજાએ માંસનો ત્યાગ કર્યો હતો. એક વાર તેને ઘેબર ખાતાં પહેલાં કરેલું માંસભોજન યાદ આવ્યું. આથી તેણે ઘેબરનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો અને ગુરુદેવ પાસે આવી આહારથી પહેલાં બાંધેલ પાપની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે તારે પિતાના નામથી જૈનવિહાર બનાવવો અને ૩૨ દાંતની શુદ્ધિ માટે ૩૨ દેરાસર બંધાવવાં. મંત્રી બાહડનું દેરાસર એની અનુકૂળ ભૂમિમાં હતું તે રાજાએ માંગી લીધું અને ત્યાં ભવ્ય કુમારવિહાર બંધાવવા આજ્ઞા કરી. મંત્રી બાહડે વાહડવંશના શેઠ ગર્ગના પુત્રોની દેખરેખ નીચે કુમારવિહાર બંધાવ્યો. તેની ચારે બાજુએ સાત સાત હાથની ૩૨ દેરીઓ બનાવી. તથા મૂળનાયક તરીકે નેપાલથી મંગાવેલ ચંદ્રકાંતમણિની ૨૧ અંગુલપ્રમાણ શ્રી પાર્શ્વનાથની તથા ૩૨ દેરીઓમાં ૨૪ તીર્થંકર, ૪ શાશ્વતા જિનવર અને ૪ રોહિણી, સમવસરણ, ગુરુપાદુકા તથા અશોકવૃક્ષની ગુરુદેવના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ચંદ્રકાંતમણિની પ્રતિમા પૂનમની રાતે અમી વરસી

હતી. એ અમીના પ્રભાવે લોકોને આખની પીડા વગેરેના દર્દ નાશ પામતા હતા. મંત્રી આભડે કુમારવિહારમાં રૂપાની ઋષભદેવની પ્રતિમા સ્થાપન કરી હતી.

રાજાએ બીજી વિશાળ ભૂમિમાં ૭૨ દેરીઓવાળો ત્રિભુવનવિહાર બંધાવ્યો. તેમાં ગુરુદેવના હાથે ભ૦ નેમિનાથની ૨૫ (૧૨૫) અંગુલ પ્રમાણ પ્રતિમાની તથા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણ ચોવીશીની ૭૨ જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી.

આ વિશે પં૦ કુલસાગરગણિ લખે છે—

મહારાજા કુમારપાલે પાલનપુરનો નરેશ પ્રહ્‌લાદન, શાકંભરીનો રાજા અર્ણોરાજ (વિગ્રહરાજ) માળું આલો વગેરે ૭૨ રાજાઓ, સિદ્ધતીર્થનો ઉદ્ધારક દંડનાયક સજ્જન, ૨૪ જિનાલય બનાવનાર મંત્રી આલ્હ, સિદ્ધપુરનો ચૌમુખવિહાર બનાવનાર મંત્રી આલિગ દેવ, શત્રુંજય મહામાત્ય વાગ્ભટ, ૬ કરોડ દ્રવ્યનો સ્વામી શેઠ કુબેર દત્ત, ૯૯ લાખ સોનાનો સ્વામી શેઠ છાડા, દશ હજાર અશ્વોનો સ્વામી મહામાત્ય ઉદાયન, મંત્રી આભડ, મંત્રી બાહડ શ્રીમાળી, શેઠ ચાહડ પોરવાલ વગેરે ૧૮૦૦ કોટિધ્વજ વેપારીઓ વગેરેને સાથે રાખી ત્રિભુવનવિહારમાં પ્રતિષ્ઠા, મહાપૂજા, ધ્વજ કલશ તથા આત્મોત્સવ વગેરે કરાવ્યા. દરેકમાં થઈને કુલ ૯૬ કરોડ રૂપિયા ખરચ્યા.

(જુઓ, ઉપદેશસારસટીક ઉપ ૪૮, રચના સં ૧૬૬૨)

રાજાએ પાટણ, સોમનાથ પાટણ, થરાદ જાલોર, લાડોલ, ખંભાત તથા તારંગા વગેરે સ્થાનોમાં કુમારવિહાર સ્થાપ્યા. એ વિશે જૈન શિલાલેખો અને ગ્રંથોના ઉલ્લેખો મળે છે. તેને ભ૦ અજિતનાથની પૂજાથી સપાદલક્ષમાં વિજય મળ્યો હતો, તેથી તેણે આજ્ઞા કરી યશોદેવના પુત્ર દંડાધિપ અભયકુમાર પાસે તારંગાના પહાડ ઉપર ૩૨ માળનું દેરાસર તૈયાર કરાવી તેમાં ભ૦ અજિતનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી, જે આજે વિદ્યમાન છે (કુમારપાલપ્રતિબોધ પ્રશસ્તિ શ્લો૦ ૫, પ્ર૦ ૮) શત્રુંજયતીર્થમાં પણ કુમારપાલનું દેરાસર વિદ્યમાન છે

રાજા કુમારપાલ, તેના સામંતો તથા પ્રજાએ ઘણાં દેરાસરો બંધાવ્યાં છે. પરિણામે શાલિગવસહી, કરંબવિહાર, મૂષકવિહાર, ઘેવરવિહાર, ઝોલિકાવિહાર વગેરે ૧૪૦૦ (૧૪૪૪) જૈન દેરાસર બન્યાં હતાં અને શત્રુંજય, ખંભાત, ભરૂચ, ઈડર, આબૂ, સાંડેર વગેરે સ્થાનોમાં ૧૬૦ જીર્ણોદ્ધાર થયા હતા.

રાજાએ વીતભયનગર (ભેરા-પંજાબ)થી જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા લાવી તેનું સ્વતંત્ર જિનાલય બંધાવ્યું. રાજા પાટણમાં ચૈત્ર તેમજ આસો મહિનામાં રથયાત્રા કાઢતો હતો. માંડલિકો પણ પોતપોતાના રાજ્યમાં રથયાત્રાનો મહોત્સવ કરતા હતા. એમ દરેક સ્થાને દર વર્ષે રથયાત્રા નીકળતી હતી. (જૂઓ, કુમારપાલપડિબોહો)

રાજાએ ૭૦૦ લહિયા રોકી જૈન આગમો લખાવ્યા. ૪૫ આગમો અને પંચાંગીની સોનાની શાહીથી સાત પ્રતિઓ લખાવી, સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ તથા ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રની ૨૧ પ્રતિઓ લખાવી જુદા જુદા સ્થાનોમાં જ્ઞાનશાળાઓ સ્થાપી હતી, જેના ઉપરી તરીકે શેઠ નેમિનાગના પુત્ર અભયકુમારને નીમ્યો હતો.

(જૂઓ, ઉપદેશસાર ઉપ ૩૬)

એક કહેવત ચાલે છે કે રાજા કુમારપાલે તાડ, ધાક અને વાડને દેશવટો આપ્યો હતો. તેનું રહસ્ય એ છે કે રાજાએ મદ્ય બંધાવવા માટે તાડના સઘળાં ઝાડ તોડાવી નંખાવ્યાં હતાં એટલે પાટણમાં તાડ રહ્યા નહીં. રાજપૂત ધાકડ અજમેર ગયો એટલે પાટણમાં ધાક રહી નહીં. કુમારપાલ જ્યારે સિદ્ધરાજના ત્રાસથી જ્યાંત્યાં ભટકતો હતો અને તેને ઘણા દિવસના ફાકા પડતા હતા ત્યારે એક વાડના વાણિયાની જાને તેને ખાવાનું આપ્યું નહીં તેથી રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં વાડને અમલદાર તરીકે રાખ્યા નહીં, એટલે પાટણમાં વાડના મીમાણી રહ્યા નહીં. અનુમાન છે કે ૧૮ નાથા વોસિરિએ વાટમાં રાજ્યના અધિકારપદે વાડ નહીં પણ બીજાને નિયુક્ત કર્યા હશે. આ કહેવત કુમારપાલના પ્રતિપાલનના ટેક અને સ્વજીવિતતાને પુષ્ટ કરે છે.

એક દિવસે આચાર્યશ્રી પાટણ પધાર્યા. તેમણે તે દિવસે શાક ભરીના ગરીબ ધનાશાહે પોતાની પત્નીના હાથે કતાવીને તૈયાર કરાવીને નહોરાવેલું ખાદીનું કપડું પહેર્યું હતું. રાજાએ તે દેખીને દુઃખ પામી ગુરુદેવને વિનતિ કરી કે, આપ મારા ગુરુદેવ છો, તમારે આવું જાડું અને બરછટ કપડું પહેરવું ન જોઈએ આમાં તો મારી બદનામી થાય. આચાર્યશ્રીએ હસીને જણાવ્યું કે, 'સાધુ નિસ્પૃહ હોય છે. સામાન્ય વસ્ત્રો પહેરવાથી તેની સાધુતા ઘટતી નથી, છતાં તને ખરેખર શરમ આવતી હોય તો તારા રાજ્યમાં આવાં વસ્ત્રો દેનારા ગરીબ જૈનો છે તેનો તારે વિચાર કરવો જોઈએ. રાજા સત્ય પામી ગયો. તેણે ત્યાં જ પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'હું એકેક નિર્ધન જૈનને સો સો સોનામહોર આપીશ, દર સાલ એક કરોડ સોનામહોરનું દાન કરીશ અને સૌને ધર્મ સાધી શકે એવા સુખી બનાવીશ. (જૂઓ, ઉપદેશતરંગિણી)

રાજાએ સાધર્મિક ભક્તિખાતું ખોલ્યું અને તેના ઉપરી તરીકે શેઠ આભડ તથા મંત્રી કપર્દિને નીમ્યા.

શેઠ આભડે પહેલી સાલ પોતાના ખજાનામાંથી જૈનોને એક કરોડની સહાય આપી અને રાજાને વિનતિ કરી કે વેપારી પણ રાજાનો જંગમ ખજાનો છે; તો આ લાભ મને જ લેવા દો.

રાજાએ હસીને જવાબ આપ્યો કે ભાઈ! શું મને લોભિયો બનવાની આદત પડાવવી છે? એમ કહી રાજાએ તેટલું ધન ખજાનામાંથી મંગાવી શેઠ આભડને આપ્યું.

પાટણમાં કુમિજ્જત્ત નામે એક હરિયાઈ વેપારી રહેતો હતો. તેની પાસે તેના પરિગ્રહની નોંધ મુજબ—૧૦૦ હાથી, ૫ હજાર ઘોડા, ૮ હજારનું ગોકુળ, ૧ હજાર જવેરાત—રત્નહીરા વગેરે જવેરાત, ૫૦૦ હળ, ૫૦ ગાડાં, ૫૦ વહાણ, ૫ ઘર, ૫ હાટ, ૨૦૦ ધાન્યના કોઠાર, ૬ કરોડ સોનામહોર, ૬ કરોડનો ચાંદી વગેરેનો કિંમતી માલ હતો. તેના ઘરમાં રત્નજડિત જિનાલય હતું, જેનું ભૂમિતળિયું રત્નોથી જડેલું હતું. અહંત મણિની જિનપ્રતિમા હતી. શેઠને સાધુ

હતી, પત્ની હતી પણ કોઈ સંતાન નહોતું તે એક રાતે ક્રોડની મિલકત મૂકીને મરી ગયો.

રાજા કુમારપાલ બીજે દિવસે સવારે ઊઠી સામાયિક નવકાર-મંત્રની માળા અને યોગશાસ્ત્રનો પાઠ કરી બહાર આવ્યો ત્યારે ચાર વેપારીઓએ જણાવ્યું કે "રાજન્! કુબેરદત્ત અપુત્રિયો મરણ પામ્યો છે તેથી અપુત્રિયાનું ધન રાજાનું બને છે. તો આપ અત્યારે જ પધારો અને એ ધનને રાજભંડારનાખાતે મોકલાવો."

રાજા મંત્રીઓ વગેરેની સાથે ત્યાં ગયો. તેણે તેના પરિગ્રહની નોંધ વાંચી, હેરાસર જેવું ધન પુષ્કળ હતું, પરંતુ શેઠની માતા અને પત્ની છાતીફાટ રુદન કરતી હતી. એક તો ઘરનો ધણીધોરી ગયો અને તેનું ધન પણ રાજાને ઘેર જશે આ વસ્તુ પણ રુદનનું એક કારણ હતી. રાજા તેમનું રુદન સાંભળી ગળગળો થઈ ગયો અને કહ્યું કે "મારે આવું ધન ન જોઈએ. જે બીજાનું ધન છે તે તેનો પુત્ર થાય છે. રાજા સિદ્ધરાજે પુત્ર માટે સોમનાથની પગપાળા યાત્રા કરી હતી. એક તો પુત્ર ન હોય તેનું દુઃખ હોય અને તેનું ધન ઉપાડી જાય ત્યારે સ્ત્રીની શી દશા થાય! સ્ત્રીનું ધન લેવું એ તો સમસ્ત નારીજાતિનું અપમાન છે સભ્યતાનું કલંક છે. હું આ ધન લેવા ઇચ્છતો નથી. જુઓ, અનાજનો વેપારી દુકાળને, કુલટા નારી પતિના મરણને, વૈદરાજ (ડૉક્ટર) ધનિકોમાં રોગોત્પાત, નાસ્તિક મંદિરોને, દુર્જન પારકા છિદ્રને, સાક્ષસ છળભેદને અને રાજા ધનિક વાણિયાના મરણને ઇચ્છે છે—આ બધા અનિષ્ટો છે ખરી કુટેવ છે."

ભારતના રાજાઓ સ્મૃતિશાસ્ત્ર (મનુસ્મૃતિ અ. ૯ શ્લો. ૧૮૯), અર્થશાસ્ત્ર (અર્થશાસ્ત્ર અ. ૩ અ. ૫, પ્રક. ૫) અને બીજા પ્રમાણો (અભિજ્ઞાન શાકુંતલ, અંક ૬)ને આધારે સ્ત્રીઓને રોતી મૂકી વાણિયાનું ધન લેતા હતા. કુમારપાલે એ રીતને હલકી માની તેમાં ક્રાન્તિની ક્રાંતિ કરી. લગભગ ૭૨ લાખના વાર્ષિક ધનની આવકવાળો છતીધનનો પટ્ટો પાણીમાં નાખી દીધો અને નારીજાતિને પુરુષના

સમાન હકવાળી માની તેને પતિ વગેરેનું ધન મળે એવો નવો કાયદો બનાવ્યો. ભારતીય સંસ્કૃતિમા સ્ત્રીના સમાન હકનો પહેલવહેલો કાયદો એ સમયે થયો. આ કાયદો થવાથી ગુજરાતમા ખોળે લેવાનો રિવાજ પણ બંધ થયો જ્યારે બીજા રાજ્યોમા કુટુંબીજન લેવાનો અને છોકરો ખોળે લેવાનો રિવાજ ચાલુ છે

વર્તમાન ભારત સરકારે સં ૨૦૧૩ મા નવો કાયદો ઘડી સ્ત્રીને સર્વ રીતે પુરુષની સમોવડી બનાવી છે પણ આ કાયદાનુ મૂળ ઠેઠ કુમારપાલના સમયથી જણાય છે કુમારપાલે આ કાયદો ઘડ્યો ત્યારે તેનુ કવિઓએ અભિનંદન કરતા કહ્યું—

“ अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिव ।
त्वं तु संतोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामह ॥”

સૌ કોઈએ રાજા કુમારપાલને રાજપિતામહ તરીકે બિરદાવ્યો.

(—જુઓ, મોહપરાજયનાટક અંક ૩ શ્લો૦ ૩૯ થી ૪૨ ઉપદેશસાર સટીક ઉપ ૭)

ભારતમા વિક્રમની બારમી શતાબ્દીમા ઘણા નવા સંવતો શરૂ થયા હતા.[1] એક દિવસે રાજાને પણ પોતાનો સંવત ચલાવવાની ઇચ્છા થતા આચાર્યશ્રીને તે અંગે વિનંતિ કરતા તેમણે જણાવ્યુ કે રાજન્! પૃથ્વીને અનૃણી કરે તેનો સંવત ચાલે, એ કામ ધનથી થાય છે બીજી તરફ ધન પણ આખરે તો અનર્થનુ મૂળ છે રાજાને વધુ ધન મળે તો વધુ લડાઈ ભેટે. વેપારીને વધુ ધન મળે તો તે વેપારને એકહથ્થુ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. શૂદ્રને ધન મળે તો તે વેશ્યા

૧. કનોજના વીર વિક્રમાદિત્ય સોલંકીનો સં ૧૧૩૨ થી ચૈત્રી ચૌલુક્ય સંવત, ખુરાસાનના બાદશાહ સુલતાન જલાલુદ્દીનનો સં ૧૧૪૧ થી પારસી જલાલ સંવત, ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહનો અથવા સિંહસિંહનો (અથવા સોરઠના મંડલેશ્વર સિંહનો), સં ૧૧૭૦ થી પ્રતિષ્ઠિત સિંહ સંવત, બંગાળના રાજા લક્ષ્મણસેનનો સં ૧૧૭૬ થી પ્રતિષ્ઠિત લક્ષ્મણસેન સંવત ચાલતો હતો કે રાજા કુમારપાલે સં ૧૨૧૬ કે સં ૧૧૯૯ થી પોતાનો સંવત ચલાવ્યો હતો. (જુઓ, જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧)

આદિ વ્યસનોમાં ફસાય. શિકારીને મન મળે તો તે બાણને તીક્ષ્ણ બનાવે, મોટી જાળ બનાવે અને ઘણા જીવોનો સંહાર કરે. કસાઈને મન મળે તો તે વધુ પાડા અને બકરાનો વધ કરે. વેશ્યાને મન મળે તો તે ભારે ભભકો રાખી પુરુષોને ફસાવે. એટલે માત્ર મન હોવાથી પ્રજા ઉન્નત થતી નથી. પ્રજાને આદર્શ બનાવવી હોય તો સૌમાં માનવપ્રેમ, પ્રાણીમૈત્રી, ક્ષમાભાવ, જ્ઞાન, ઉદારતા, સેવાભાવ, સ્વાર્થત્યાગ, પરગજુપણું અને પરોપકારવૃત્તિ વધે એ જ ઉત્તમોત્તમ માર્ગ છે. આવા પ્રજા ઘડનાર રાજા ઇતિહાસમાં અમર બને છે.

રાજાએ મૃતધનનો પટ્ટો રદ કરી બીજા પણ કરો માફ કર્યાં અને કાર્તિક સુદિ ૧ થી 'સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્' ચલાવ્યો. આ સંવતના ઉલ્લેખો શત્રુંજયતીર્થ પર ચૌમુખની શ્રી શાંતિનાથની ધાતુપ્રતિમા, અભિધાનચિંતામણિ કાંડ ૬ શ્લો ૧૭૧ ત્રિષષ્ટિ શલાકાપુરુષચરિત્ર પર્વ ૧ સ ૧૨ શ્લો ૭૭ વગેરેમાં મળે છે તેનો પ્રારંભ કઈ સાલથી થયો છે તેનું કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતું નથી. (જૂઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૯૩ ૯૪ ૯૮ ૧ ૯)

કુમારપાલે મંત્રી આંબડ—રાજપિતામહને શિલાહાર રાજા મલ્લિકાર્જુનને જીતવા માટે મોકલ્યો. તે કાવેરી નદી ઊતરી પોતાની સેનાને વ્યવસ્થિત કરતો હતો, એવામાં શત્રુઓએ હુમલો કરી તેને હરાવ્યો. રાજાએ તેને ફરી વાર સં ૧૨૧૭ લગભગમાં મોકલ્યો. તેની સાથે પરમાર ધારાવર્ષ ચૌહાણ સોમેશ્વર વગેરે હતા. મંત્રીએ કાવેરીનો પુલ બાંધી સામે પાર જઈ મલ્લિકાર્જુનને હરાવી તેનું માથું, સત્વની કીમતી ચીજો, કંકની મોટી રકમ વગેરે લાવીને પાટણમાં રાજા પાસે ધર્યું. રાજાએ મંત્રીને રાજપિતામહ બિરુદ આપ્યું. કોંકણના ૩૨ સ્વર્ણકળશોમાંથી ૩ કળશ ઉદયન ચૈત્ય, શકુનિકાવિહાર અને રાજઘટીઘર પર ચઢાવ્યા.

કર્ણાટક અને કોંકણની એકતા મનાતી હતી. કુંતલના રાજા તૈલપે કોંકણનો બદલો લેવા ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું પણ રાજા કુમારપાલ વૃદ્ધ બની ગયો હતો. સામાસામા યુદ્ધ કરતો નહોતો.

તેથી સામંતો ચોમાસું વીતાવવા પોતપોતાના રાજ્યમાં ચાલ્યા ગયા હતા અને સેના પણ છૂટી છૂટી વીખરાઈને પડી હતી. આથી રાજા કુમારપાલ તૈલપ આવે છે એ સાંભળી વિમાસણમાં પડી ગયો અને ગુરુદેવ પાસે જઈ સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું, 'રાજન્! ચિંતા ન કર, સૌ સારા વાના થશે. ખરેખર, સાતમે દિવસે રાજા કુમારપાલને પાકા સમાચાર મળ્યા કે રાજા તૈલપ એકાએક મરણ પામ્યો છે. આ ઘટના સં૦ ૧૨૨૨ લગભગમાં બની હતી. કર્ણાટકના નવા રાજા પરમર્દીએ પોતાની પુત્રી રાજાના ભત્રીજા અજયપાલને પરણાવી.

આ૦ મેરુતુંગે આ ઘટના કર્ણના નામે ચડાવી છે. અહીં 'કર્ણ' શબ્દથી કર્ણાટકનો રાજા લેવો ઠીક છે. ત્યાં તેનો સમય સં૦ ૧૨૨૫ લગભગ બતાવ્યો છે.[1]

(જુઓ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્ર૦ ૫; પ્રબંધકોશ પ્ર૦ ૧૧)

એક વાર કાશીનો પંડિત કવિ વિશ્વેશ્વર આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિની પંડિતસભામાં આવ્યો. તેણે સ્વાધિયા અને શુંગાગેણ' એમ બે સમસ્યા મૂકી. મંત્રી કપર્દી તથા આ૦ રામચંદ્રસૂરિએ તે સમસ્યા પૂરી કરી. પંડિતે આ સરસ્વતીની પદરચના છે એમ જણાવી, મંત્રીના ગળામાં ૫૦ હજારનો હાર પહેરાવ્યો. રાજાએ પંડિતને ૧૦ ઘોડા તથા ૫૦ લાખ દ્રમ્મથી સત્કાર કરી, પાટણમાં રહેવા વિનંતિ કરી, પણ કવિરાજ આત્મકલ્યાણ માટે સોમનાથ પાટણ જઈ વસ્યો.

પ્રભાસપાટણના મહંત ભાવ બૃહસ્પતિએ સુરાપાન વગેરે વ્યવહારથી શિવાલયને અપવિત્ર બનાવ્યું હતું, આથી આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ નાખુશ થયા. રાજાએ મહંતને ગાદીએથી ઉતારી નાખ્યો. મહંતે પાટણમાં આવી આચાર્યશ્રી પાસે ચાર મહિના રહી ભૂલની માફી માગી

૧. એક એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે આ૦ ધર્મઘોષસૂરિએ ત્યાં રહીને શાકંભરીમાં નમુત્થુણં મંત્રનો પ્રભાવ બતાવ્યો હતો. સંભવ છે કે રાજા કુમારપાલના પ્રતાપે આ કામ હોય.

(જુઓ પ્ર૦ ૨૮ પૃ૦ ૪૫૪ પ્ર૦ ૪૩ વિજયધર્મ)

એટલે રાજાએ તેને ફરી વાર ગાડની પદવી આપી. આ ઘટના સં ૧૨૨૫માં બની હતી.[1]

૫ વામરાશિએ પણ રાજા સિદ્ધરાજના સમયે આચાર્યશ્રીની ખૂબ નિંદા કરી હતી. રાજાએ તેની આજીવિકા બંધ કરી અને માફી માગતાં તેને પણ ફરી વાર આજીવિકા બાંધી આપી.

એક વાર સૌરાષ્ટ્રના એક ચારણે આચાર્યશ્રીની વાસ્તવિક પ્રશંસા કરતું કાવ્ય બનાવ્યું રાજાએ તેને ત્રણ લાખનું ઇનામ આપ્યું

તે સમયે સાલપુર પંજાબ કે કાશ્મીર તરફથી પૂજાના મુગટા આવતા હતા, પણ ત્યાંનો રાજા નવા મુગટાને પ્રથમ પોતે પહેરી પછી રાજ્ય બહાર જવા દેતો હતો. રાજા કુમારપાલે તેની પાસેથી અભોટ શુદ્ધ મુગટા મંગાવ્યા, પણ તેણે દેવાની આનાકાની કરી. પરિણામે રાજા કુમારપાલે ત્યાં સેના મોકલી તેને પોતાનો તાબેદાર બનાવ્યો અને ત્યાંથી શુદ્ધ મુગટા મેળવ્યા. હજારો સાળવી કુટુંબોને મોકલી પાટણમાં વસાવ્યા. સાળવીઓ જૈન બન્યા. પાટણમાં આજે પણ સાળવીવાડો પ્રસિદ્ધ છે.

રાજાએ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી વીતભયનગરમાં જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા હોવાનું જાણ્યું ત્યારે માણસો મોકલીને તે પ્રતિમા મંગાવી લીધી અને નવું દેરાસર બનાવી તેમાં વિરાજમાન કરી.

(જુઓ, ત્રિષષ્ટિશલાકા પુ ચ૦ મહાવીરચરિત્ર)

રાજા કુમારપાલના સોમનાથ પાટણના હાકેમ કાનના પુત્ર ગુમ દેવે આહીર રાજાને હરાવ્યો હતો અને ધર્માદિત્ય સૂર્યમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. (શિલાલેખ)

રાજાને કાશીરાજ જયચંદ સાથે મૈત્રી હતી. તેનો મંત્રી પદ્માકર પાટણના શાળવીની બાળવિધવા સુહડાદેવીને પરણીને લાવ્યો,

---

[1] રાજા કુમારપાલે સં ૧૨૨૫માં ઘટત ભટ વાગ્ભટને આચાર્યપદ ત્યાગ આપી ફરી વાર આજીવિકા બાંધી આપી.

(જુઓ, પાટણના આચાર્યના મંદિરમાં રહેલો લેખ—શિલાલેખ, બાલચંદ્ર ઇન્સ્ક્રીપ્શન, પૃ ૧૮૦)

કુમારપાલની આજ્ઞા મેળવી કાશી લઈ ગયો અને તેને રખાત બનાવી. આ રાણી નાલાયક હતી. મિજાજી હતી. તેણે પોતાના પુત્રને રાજ્ય અપાવવાની ઇચ્છાથી મુસલમાનોને બોલાવી વિ૦ સં૦ ૧૨૪૯ (હી૦ સ૦ ૫૮૯)મા કાશી રાજ્યનો વિનાશ કરાવ્યો. રાજા જયચંદ્રના આશ્રિત કવિ શ્રીહર્ષે નૈષધીયમહાકાવ્ય બનાવ્યું. શાહબુદ્દીન ઘોરીએ સં૦ ૧૨૪૬ મા પૃથ્વીરાજ ચૌહાણને મારી નાખી દિલ્હી જીતી લીધું (જૂઓ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્ર ૫, પ્રબંધકોશ પ્ર૦ ૧૧ તબકાત ઈ૦ નાસીરી પૃ૦ ૬૬૪ થી ૬૬૯)

મંત્રી આંબડે સં૦ ૧૨૨૨ મા ભરૂચમા શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. રાજા કુમારપાલ આ મહોત્સવમા ભરૂચ ગયો હતો. આજે તો આ મંદિર મસ્જિદ તરીકે ઊભું છે

રાજાએ સં૦ ૧૨૨૬ મા શત્રુંજયતીર્થનો છરી પાળતો મોટો સંઘ કાઢ્યો. આ સંઘમા આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ વગેરે આચાર્યો મુનિવરો, મહારાણી ભોપાલદેવી, ચૌલુક્યની પુત્રી લીલુદેવી, પાલનપુરનો સ્થાપક પ્રહ્‌લાદન શેઠ આભડ તેની પુત્રી ચાંપલદેવી, કવિચક્રવર્તી શ્રીપાલ, કવિ સિદ્ધપાલ, મંત્રી કપર્દી રાજાનો દૌહિત્ર પ્રતાપમલ, ૯૯ લાખનો સ્વામી શેઠ છેડો, મંત્રી આમ્રભટની માતા માઊ અને બીજા શ્રેષ્ઠિઓ વગેરે સાથે હતા. (ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ, પ્ર૦ ૧૦)

આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ લખે છે કે આ સંઘ સં૦૧૨૧૯ મા નીકળ્યો હતો (શતપદીપદ્ર ૧ ૫) સંઘ ધંધુકામા ઝોલિકાવિહારની યાત્રા કરી, વલભીનગર થઈને પાલીતાણા પહોંચ્યો.

વલભીનગરથી આગળ ચોગઠ પાસે ભાપો અને ઉસાવલ એમ બે પહાડીઓ છે. આચાર્યશ્રીએ તેની તળેટીમાં પ્રતિક્રમણ વગેરે ધર્મવિધિ કરી હતી. રાજાએ સંઘની યાદગીરીમા તે પહાડીઓ પર સં૦ આદીશ્વર તથા સં૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસર બનાવવાને આજ્ઞા કરી. આજે ત્યા આ દેરાસરના પથ્થરો નજરે પડે છે ત્યા એ પથ્થરોમા કોઈએ શિવાલય બનાવ્યું છે

રાજાએ શત્રુંજયતીર્થ ઉપર ભ. આદીશ્વરનાં દર્શન, પૂજન મહોત્સવ કર્યાં. પછી સંઘ ગિરનારતીર્થ પર ગયો. અહીંનો ચઢાવ કઠિન હતો અને રાજા પણ વૃદ્ધ હતો. તેથી રાજાએ ઉપર ન ચઢતાં તળેટીમાં જ ભગવાન નેમિનાથની પૂજા કરી તીર્થને વધાવ્યું. પછી સંઘ ત્યાંથી પાટણ આવ્યો.

સં. ૧૨૨૭માં આ. હેમચંદ્રસૂરિના હાથે પાટણમાં મોટો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ઉજવાયો. રાજા કુમારપાલે તેમાં મોટો લાભ લીધો.

રાજા કુમારપાલનો દૌહિત્ર પ્રતાપમલ્લ હતો. તે નીતિશાળી, બહાદુર, ધર્મપ્રેમી અને પ્રજાપ્રિય હતો. તે રાજા કુમારપાલની સાથે જ રહેતો હતો. રાજાએ કરેલા શત્રુંજયના સંઘમાં પણ સાથે હતો. તે રાજા થવાને લાયક હતો. રાજપુરોહિત સોમેશ્વર તેને સમર્થ રાજ્યરક્ષક બતાવે છે.[1]

આચાર્યશ્રી માનતા હતા કે હવે સિદ્ધરાજ નથી અને કુમારપાલ વૃદ્ધ છે એટલે સોલંકી રાજ્ય તપવાનું નથી. આથી કોઈ યોગ્ય ક્ષત્રિય ગુજરાતનો રાજા બને તેમાં હરકત જેવું નથી. રાજા કુમારપાલની ઇચ્છા હતી કે તેના પછી પ્રતાપમલ્લ રાજા બને. સૌ કોઈ એ વાતમાં ખુશ હતા, પણ શેઠ આભડે સલાહ આપી કે ગમે તેવો પણ પોતાનો હોય તે સારો. સૌએ આ સલાહ માન્ય રાખી; પરંતુ અજયપાલ આ વિચારો સાંભળીને સમસમી ગયો હતો.

રાજા કુમારપાલનો પૂર્વભવ આ પ્રમાણે જાણવા મળે છે—

મેવાડની પહાડીમાં પરમારપલ્લીમાં જયતાક નામે રાજા હતો. તેણે એક વણજારાને લૂંટી લીધો. વણજારાએ ગુસ્સામાં આવી, માળવાના રાજાની મદદથી પરમારપલ્લીનો વિનાશ કર્યો. જયતાકની ગર્ભવતી સ્ત્રીને તથા ગર્ભને મારી નાખ્યાં. તે બાવા બની, મરી ગયો ને સિદ્ધરાજ રૂપે જન્મ્યો. જયતાક ત્યાંથી નાસી ગયો. સંડેરગચ્છના આ. યશોભદ્રસૂરિના ધર્મોપદેશથી શુદ્ધ જીવન ગાળવા લાગ્યો. તિલંગના

૧ અજયપાલ, અર્ણોરાજ અને પ્રતાપમલ્લ ન રહેતાં રાજ બીજાઓનું રાજ્ય નિર્બળ થઈ ગયું (—કીર્તિકૌમુદી, સર્ગ ૨, શ્લો ૬૦ થી ૧)

ઉરંગલનગરમાં સાર્થવાહ ઓઢારને ઘેર નોકર બનીને રહ્યો. આ૦ યશોભદ્રના ઉપદેશથી ઓઢાર પણ જૈન બન્યો. ઓઢાર અને જયતાક હંમેશાં જિનપૂજા કરતા હતા. ઓઢારે પર્યુષણમાં પ્રભુની પુષ્પપૂજા કરી. જયતાકે પણ પોતાના પાંચ કોડીના ૧૮ ફૂલ લઈ જિનવરને ચઢાવ્યાં, ઉપવાસ કર્યો અને પારણે મુનિવરોને આહાર આપ્યો. આ જયતાક મરીને કુમારપાલ થયો. સિદ્ધરાજે પૂર્વભવમાં રાણીના ગર્ભનો નાશ કર્યો હતો તેથી તે વાંઝિયો રહ્યો અને તેને કુમારપાલ સાથે વૈરભાવના બની રહી. જયતાકે અઢાર ફૂલથી પૂજા કરી હતી તેથી કુમારપાલ ૧૮ દેશનો રાજા થયો.

કુમારપાલે પોતાના પૂર્વભવની ખાતરી કરવા માટે ઉરંગલમાં તપાસ કરાવી હતી. તેના વંશની સ્થિરદેવી પણ આ વૃત્તાંત જાણતી હતી.

(જૂઓ, પ્રબંધકોશ, પ્ર ૧૦)

એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે રાજા કુમારપાલ થોડા ભવો કરીને મોક્ષે જશે.

(૧) ગુજરાત, (૨) લાટ, (૩) સૌરાષ્ટ્ર, (૪) ભંભેરી (ભંભેરગઢ), (૫) કચ્છ (૬) સિંધ, (૭) ઉચ્ચા (તક્ષશિલા પાસેનો પ્રદેશ) (૮) જાલંધર (સતલજનો પ્રદેશ) (૯) કાશી, (૧૦) સપાદલક્ષ (સાંભર-અજમેરનો પ્રદેશ) (૧૧) અન્તર્વેદી (આનર્ત કે દીવબેટ, પીરમબેટ), (૧૨) મરુ (મારવાડ) (૧૩) મેવાડ (૧૪) માળવા, (૧૫) આભીર (હીર મેરઠનો પ્રદેશ કે સિરનો પ્રદેશ) (૧૬) મહારાષ્ટ્ર, (૧૭) કર્ણાટક અને (૧૮) કોંકણ—એ અઢાર દેશોનો કુમારપાલ રાજા હતો. આ નોંધમાં મિત્રરાજ્યો પણ સામેલ છે[1]

(જૂઓ, ઉપા૦ કલ્પવલ્લી, મન્હ જિણાણંની
પ્રથમ ગાથાની ટીકા કથા, શ્લો ૪ થી ૭)

---

૧ વાચનાચાર્ય આ જિનચંદ્ર ગોવીલ તીર્થકરોના ચરિત્ર તથા ૨ પ્રશસ્તિ, કવિશિક્ષા વગેરે સં ૧૨૮૬ માં રચેલ છે તે પૈકી તેમની કવિશિક્ષામાં ૮૪ દેશોની માહિતી આ પ્રકારે મળે છે—

चतुरशीतिदेशा — गौड-कान्यकुब्ज-गौडाक-कलिंग-अंग-वंग-कुरु-जालन्धर-

આ હેમચંદ્રસૂરિ સ્વયં કુમારપાલે જીતેલા દેશોની સામાન્ય નોંધ આ પ્રકારે આપે છે—

> त्रिणुवेदि-दशार्ण-मालव-महाराष्ट्रापरान्तान् कुरून्
> सिन्धूनप्यपरांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।
> चौलुक्यः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
> स भ्रातेति कुमारपालपृथिवीपालोऽग्रवीदेकदा ॥

(—त्रिषष्टि पु० च० प्रशस्ति)

[illegible] श्रीप-पुण्ड्र-[illegible]-मालव-कोशल-पश्चिम-[illegible] सौराष्ट्र-[illegible]-श्रीमाल-[illegible]-मेदपाट-मरु-[illegible]-यमुना-गङ्गातीर-अन्तर्वेदि [illegible]-मगध-[illegible]-कामरूप-काशी अवन्ती-पापान्तक किरात-नेपाल-[illegible]-तुरुष्क-ताम्रपर्ण-बर्बर-[illegible]-काश्मीर-हिमालय [illegible] श्रीराष्ट्र-दक्षिणापथ सिन्धु-[illegible]-पाण्डु [illegible]-विन्ध्य-[illegible]-मार्जिक-[illegible]-विदर्भ-धारा [illegible]-काञ्ची महाराष्ट्र-आभीर-नर्मदातट-द्वीपदेशा इति ॥

[illegible] इत्यादि [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible] इत्यादि [illegible]। [illegible]। [illegible]। श्रीमाल प्रभृति [illegible]। [illegible] प्रभृति [illegible]। [illegible] प्रभृति [illegible]। [illegible] प्रभृति [illegible]। [illegible] प्रभृति [illegible] लक्षम्। [illegible] प्रभृति [illegible] लक्षम्। [illegible] प्रभृति [illegible]। [illegible] लक्षम्। [illegible] प्रभृति [illegible]। [illegible] प्रभृति [illegible]।

[illegible]। [illegible]। [illegible] गूर्जरो देशः। [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible] दक्षिणापथे चेति ॥

(જુઓ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] ૪ ૫, ૫ [illegible] [illegible] ૨ ૪ ૪)

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ જણાવે છે કે કુમારપાલના રાજ્યની સરહદ ઉત્તરમાં તુર્કસ્તાન, પૂર્વમાં ગંગાનદી, દક્ષિણમાં વિન્ધ્યાચલ અને પશ્ચિમમાં સમુદ્ર સુધી હતી.[1]

(—જૂઓ, ત્રિ૦શ૦પુ૦ચ૦ પર્વ ૧૦ સર્ગ ૧૨, શ્લો૦ ૫૨)

ગુજરાતના શિલાલેખોમાં સાત ચક્રવર્તી માનવામાં આવેલા છે—(૧) ભીમદેવ, (૨) કર્ણદેવ, (૩) સિદ્ધરાજ, (૪) કુમારપાલ, (૫) અજયપાલ, (૬) મૂળરાજ અને (૭) ભીમદેવ.

(ગૂજરાતનો ઐતિહાસિક લેખસંગ્રહ, લેખાંક ૧૯૯ થી ૨૦૬)

બીજી રીતે સાત ચક્રવર્તીઓની ગણતરી આવી પણ છે—(૧)

---

૧. કર્નલ જેમ્સ ટૉડ લખે છે કે—કુમારપાલની આજ્ઞાને પૃથ્વી પરના સર્વ રાજાઓએ પોતાના મસ્તકે ચડાવી. તેણે શાકંભરીના રાજાને પોતાના ચરણમાં નમાવ્યો. ખુદ હથિયાર ધારણ કરી સપાદલક્ષ પર્વત સુધી ચડાઈ કરીને ત્યાંના અધિપતિઓને નમાવ્યા. સલપુર (પંજાબ) સુધીનો તેણે તે પ્રમાણે વશ કર્યું.

(—ટોડ રાજસ્થાન)

કુમારપાલના શાસનકાળમાં પાટણના જૈનો હિંદની બહાર ચીન સુધી પહોંચીને ત્યાં ધમધોકાર વ્યાપાર ચલાવતા હતા. (—ઓભેદ હિસ્તન)

સ્વ. ગૌ. હી. ઓઝાજી લખે છે કે, કુમારપાલ પ્રતાપી અને નીતિનિપુણ હતો. તેના રાજ્યની સીમા દૂર દૂર સુધી ફેલાયેલી હતી અને માળવા તથા રાજપૂતાનાના કેટલાએ ભાગો તેને આધીન હતા.

(—રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ, ભા. ૧, પૃ. ૨૧૯)

દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી લખે છે કે, કુમારપાલને સિદ્ધરાજ પાસેથી ઘણું વિશાળ અને અત્યંત સબળ રાજ્ય મળ્યું હતું અને કુમારપાલે તેને સ્થિર કર્યું એટલું જ નહીં પણ કોંકણનો વિજય ખાતામાં મૈત્રી કંઈક વધાર્યું હોવાનો પણ સંભવ છે. (ગુજ. મ. રા. ઇ. પ્ર. ૧૩ પૃ. ૩૨૮)

સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલે એવું સારું રાજતંત્ર ગોઠવ્યું હતું કે મૂળરાજ જેવા બાળ રાજા પણ મુસલમાન હુમલાને સામંતોની મદદથી પાછો હઠાવી શક્યો. આવી રીતે ભીમદેવ બીજા જેવા નબળા રાજાના રાજ્યકાળમાં પણ ઘણા વખત સુધી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલે ગોઠવેલું રાજતંત્ર ચાલ્યા કર્યું હતું.

(—ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ, પ્ર. ૧૫, પૃ. ૩૪૨)

સિદ્ધરાજ (૨) કુમારપાલ, (૩) અજયપાલ, (૪) બીજો મૂલરાજ (૫) વિશલદેવ, (૬) અર્જુનદેવ અને (૭) સારંગદેવ.

(સં. ૧૩૩૩ નો આમરણ ગામનો લેખ, પુરાતત્ત્વ, પુ. ૧ અંક ૧)

આથી સ્પષ્ટ છે કે ઇતિહાસ કુમારપાલને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યવર્તી માને છે.

રાજા કુમારપાલના ગુણ અવગુણની પણ મીમાંસા કરેલી મળે છે. તેણે એક વાર વૃદ્ધ મંત્રી આલિગદેવને પૂછ્યું કે "સિદ્ધરાજ અને મારામાં શો તફાવત છે તે બતાવો." મંત્રીએ સાચી હકીકત કહેવામાં ગુનો થાય તો માફ કરવો એવો બચાવ કરીને જણાવ્યું કે 'સિદ્ધરાજમાં ૯૬ ગુણો હતા અને ૨ દોષો હતા, જ્યારે આપનામાં ૨ ગુણો છે અને ૯૬ દોષો છે.

રાજાએ પોતાને અવગુણી માની પોતાની આંખોમાં છરી ભોંકવાની તૈયારી કરતા મહામાત્ય વિના વિલંબે ખુલાસો કરતાં બોલી ઉઠ્યા: સિદ્ધરાજમાં અસુભટતા અને સ્ત્રીલંપટતા એ બે અવગુણો હતા જેથી તેના ૯૬ ગુણો ઢંકાઈ ગયા હતા. આપનામાં યુદ્ધની શૂરવીરતા અને પરસ્ત્રીસહોદરપણું એ બે ગુણો છે જેથી તમારા ૯૬ દોષો ઢંકાઈ ગયા છે. રાજા આ ખુલાસો સાંભળી શાંત પડ્યો, સ્વસ્થ થયો. આ ઘટના ઉપરથી કુમારપાલના સ્વભાવનો કંઈક પરિચય મળી રહે છે.

સામાન્ય રીતે જોઈએ તો રાજાએ ચાહડને હદ ઉપરનું દ્રવ્ય આપવાની મનાઈ કરી. સોલાક ગવૈયાને માત્ર ૧૧૬ દ્રમ્મ આપ્યા. મંત્રી આંબડને સાહસમાં ધન કરતો રોક્યો અને કાન્હડદેવ—બનેવીને આપેલો આકરો વર્તાવ વગેરે તેના જીવનની ઉણપો છે અને ઉપકારી મલ્લે કૃતજ્ઞતા, લૂંટેલા સામંતોને પણ માફી આપવી, કપર્દી જેવાના બીજા ઉપકારને પણ સ્વીકાર માનવા વગેરે તેના જીવનની ગુણ-વિશેષતા છે.

શિલાલેખો તથા ઐતિહાસિક ગ્રંથો કુમારપાલને વિવિધરૂપે ઓળખાવે છે તેનાં કેટલાંક ઉદાહરણો આ પ્રમાણે છે—

(૧) कुमारपालश्चौलुक्यो राजर्षिः परमार्हतः ।
मृतस्वमोक्ता धर्मात्मा मारिव्यसनवारकः ॥
(આ૦ હેમચંદ્રસૂરિકૃત અભિધાનચિંતામણિ,
કાંડ ૩ શ્લો૦ ૩૭૬ ૩૭૭)

(૨) दोर्वीर्यभक्त्या [स] हरिः चौलुक्यपरमार्हतः ॥
(–ત્રિષષ્ટિ શ૦પુ૦ચ૦પ્રશસ્તિ)

(૩) कृतयुगप्रवर्तकहरिरिति ख्यातः प्रमाणाज्जनः ।
सुधाचारनयावतारतरणिः सद्धर्मकर्मक्रम-
प्रादुर्भावविशारदो नयपथप्रस्थानसार्थाधिप ॥१४
यः कृतयुगं संप्रत्यवातारयत् ॥
(–સં૦ ૧૨૦૮ની વડનગર કિલ્લાની પ્રશસ્તિ)

(૪) त्रैलोक्यपरमाश्चर्य विक्रम-, श्लोकम्पृणैरास्यगुणैरलङ्कृत ॥
(–શ્રીધરકૃત પ્રભાસપાટણની પ્રશસ્તિ ૧)

(૫) तेजोविशेषोदयी, अचिन्त्यमहिमा महाप्रभराधिपश्राद्धजनाग्रविजेता
त्रैलोक्यकल्पद्रुम ॥ १०-११॥
(–ગંડ ભાવબૃહસ્પતિની પ્રભાસપાટણની પ્રશસ્તિ)

(૬) त्रैलोक्यकुलकल्पद्रुम विचारचतुरानन વગેરે
(–અભિનવ સિદ્ધરાજ જયસિંહનું તામ્રપત્ર)

(૭) श्रीसिद्धराजतेर्यस्य भूतविद्यानि सुभुजः ।
देवस्य नृदेवस्य कुमाराद्भुतस्वार्थता ॥
(–કવિ સોમેશ્વરકૃત કીર્તિકૌમુદી સર્ગ ૨, શ્લો૦ ૪૩)

(૮) તટસ્થ રીતે જોનારને પણ એકંદર રીતે કુમારપાલ લોક-પ્રિય અને સારો રાજા હતો એમ કબૂલ કરવું પડશે.
(–દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીનો ગુજ૦ મધ્ય૦ રાજ૦
ઇતિ૦ પ્ર૦ ૧૩ પૃ૦ ૩૩)

(૯) રાજા કુમારપાલને પ્રૌઢપ્રતાપ, વિજયોદયી, તેજોવિશેષોદયી,

અવન્તીનાથ, વિચારચતુરાનન, રાજર્ષિ, રાજપિતામહ.... અને ચક્રવર્તી વગેરે બિરુદો હતા, જેનો ઉલ્લેખ તે તે પ્રસંગે આવી ગયા છે.

આ પ્રમાણોથી સહેજે તારવી શકાય છે કે રાજા કુમારપાલ જનતાને સન્માર્ગમાં દોરનાર, નીતિનો પ્રચારક, રક્ષણસમર્થ, પ્રતાપી, વિચારક, બહાદુર, પ્રબલ ચક્ર, ગુણવાન, લોકપ્રિય અને વિવેકી રાજા હતો.

રાજા કુમારપાલને ૨ ભાઈઓ, ૨ બહેનો, ભોપાલદેવી, જલ્હણા (ચક્રલેખા) તથા પદ્માવતી એ ૩ રાણીઓ, લીલુદેવી વગેરે સાત પુત્રીઓ, પ્રતાપમલ દૌહિત્ર અને કાન્હડદેવના પુત્ર ભોજદેવ ભાણેજ હતા. આમિગ તથા નરદેવ પુરોહિત હતા. ચાલણ કુકરાજ એનો લિપિ હતો. મંત્રી આલિગ, આશુક બાહડ, મહાદેવ નાગર, યશોધવલ, કુમારસિંહ, મહાકુલનો વાગ્ભટ, પૃથ્વીપાલ, કપર્દી, સોમ નાગરના પુત્ર વત્સ, દાનશાળાનો ઉપરી શેઠ અભય, પરસ્ત્રીધર (કર્ણાવતી) વગેરે મહામાત્યો તથા જુદા જુદા ખાતાના મંત્રીઓ હતા. મંત્રી ઉદયન, આંબડ, સજ્જન, આંબાક જગદેવ શ્રીમાલી (સૌરાષ્ટ્ર), ચાહડ, વૈજલદેવ, સહજિગ ગુહિલ શીશોદિયા, (સૌરાષ્ટ્રના) ગોહિલોનો આદિ પુરુષ અને વોસિરિ દંડનાયકો હતા. પરમાર ધારાવર્ષ, વિક્રમસિંહ, વાપનદેવ, સોમેશ્વર, આલ્હણ, કેલ્હણ વગેરે નાના મોટા ૭૨ રાજા હતા, સામંતો હતા, ક૦ સ૦ આ૦ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ, આ૦ રામચંદ્રસૂરિ વગેરે તેમનો શિષ્યપરિવાર, કવિ ચક્રવર્તી શ્રીપાલ, સિદ્ધપાલ, કપર્દી બાહડ વગેરે તેમની પંડિતસભાના વિદ્વાનો હતા. સોલાક વગેરે ગવૈયા હતા.

[મહાપ્રચંડ દંડનાયક વોસિરિ તે સં૦ ૧૨૨૮ના જેઠ સુદિ ૧૪ ના દિવસે લાટદેશ મહીતટનામના વિશાલ પ્રદેશનો મહાદંડનાયક હતો.
(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા ૧૯)
મહામાત્ય શ્રીકુમાર (—જૈ૦ પુ૦ પ્ર૦ સં૦ પુષ્પિકા ૮૯)
મહં૦ વાગ્ભટ (પાલાઉદ્ગામ) (—જૈ૦ પુ૦ પ્ર૦ સં૦ પુષ્પિકા ૯૧)]

સં૦ ૧૨૨૯માં આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ સ્વર્ગે ગયા. રાજા કુમારપાલ

પણ તે જ સાલમાં તેમની પછી છ મહિને સ્વર્ગસ્થ થયો.

આ મેરુતુંગસૂરિ રાજાનું મૃત્યુ સં૦ ૧૨૨૯ પોષ સુદિ ૧૨, તા. ૨૮-૧૨-૧૧૭૨ માં બતાવે છે (-વિચારશ્રેણિ)

ગુજરાતના રાજવંશોમાં કુમારપાલ સોલંકીનું રાજ્ય બહુ તપ્યું હતું એ વાત અનેક પ્રાચીન અર્વાચીન પુરાવાઓથી સ્પષ્ટ થાય છે

ગ્રંથકારો રાજા કુમારપાલની ખૂબ પ્રશંસા કરે છે તેના કેટલાક ઉદાહરણો આ પ્રમાણે છે—

भिग्गुमेदि-दशार्ण-मालव-महाराष्ट्रापरान्तान् कुरून् ।
सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ॥

(-આ૦ હેમચંદ્રસૂરિનું ત્રિષષ્ટિ શ૦પુ૦ ચ૦ પર્વ ૧)

सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यात् इत्येष क्लृप्तो वितथप्रवादः ।
जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥

(-આ૦ સોમપ્રભસૂરિનો કુમારપાલપડિબોહો પૃ૦ ૪૭૫)

स्वर्गे न क्षितिमण्डले न वडवावक्त्रे न लेभे स्थितिं
त्रैलोक्यैकहितप्रदाऽपि विधुरा नंष्टा दया या चिरम् ।
सोऽप्यनेन कुमारपालविभुना प्रत्यक्षमावासिता
निर्भीका निजमानसौकसि वरे केनोपमीयेत सः ॥

(-મોહપરાજય, રચના સં ૧૨૩૨)

(જુઓ, ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર, પર્વ ૧૦ સર્ગ ૧૨, સંસ્કૃત પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયમહાકાવ્ય, કુમારપાલપડિબોહો, પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, મોહપરાજયનાટક પ્રબંધકોશ, કુમારપાલપ્રબંધ, કુમારપાલચરિત્ર, ગુજરાતનો ઇતિહાસ, શિલાલેખો, ભારતીયવિદ્યા પુ ૧ અં૦ ૧ પરમાર્હત મહારાજા શ્રીકુમારપાલ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૪૫)

૯ અજયપાલ (સં૦ ૧૨૨૯ થી ૧૨૩૨)

રાજા કુમારપાલ પછી તેના મોટાભાઈ મહીપાલનો પુત્ર અજયપાલ ગુજરાતનો રાજા થયો. તે અયોગ્ય રાજા હતો તેના અમલમાં

ગુજરાતના રાજ્યનું પતન થવું શરૂ થયું. તેણે શરૂઆતથી જ પોતાને 'કલિકાલનિષ્કલંકાવતાર' તરીકે જાહેર કરી બ્રાહ્મણશાહી ચલાવી. તેણે મહારાજા કુમારપાલે બંધાવેલાં અને સમરાવેલાં પાટણ, મોઢેરા, જાંબૂ વગેરે સારસ્વતમંડલનાં સઘળાં મંદિરો તોડવા માંડ્યાં. મંત્રી કપર્દિને એક દિવસે મહામાત્ય બનાવી તે જ રાતે તેની કડકડતી કઢાઈમાં જીવતો તળાવ્યો. મંત્રી આંબડને લશ્કર દ્વારા ઘેરી લઈ મારી નખાવ્યો. આ૦ રામચંદ્રસૂરિને તાંબાની તપાવેલી પાટ ઉપર બેસાડી મુંઝાવ્યા, જૈનોને દબાવ્યા, બગલ ડાયોને બળાવી નાખ્યા, મ્લેચ્છ જેવું વર્તન ચલાવ્યું.[1] તેણે તારંગા, જાલોર વગેરે દૂરના જિનાલયોને તોડવા જવાની તૈયારી કરી. શેઠ આલડ અજયપાલને રાજા બનાવવાની તરફેણમાં હતો, તે પણ આ જુલમથી દુઃખ પામ્યો. તેણે બીજા મંદિરોને રાજાના કોપમાંથી બચાવવા યુક્તિથી કામ લીધું. રાજાના પ્રીતિપાત્ર શીલણ ભાંડને પણ ધન આપી તૈયાર કર્યો,

---

૧ કર્નલ જેમ્સ ટોડ લખે છે કે—અજયપાલ મુસલમાન થઈ ગયો હતો. (વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા પૃ ૬૧) જો કે અજયપાલ મુસલમાન થયો નહોતો, પણ મુસલમાન જાણે તેવું તેનું વર્તન હતું. આ રાજાના કાર્યો પછી ઇતિહાસ તથા ટૂ આલમની સંતતિમાં પણ પલટાવ આવ્યું મનાય છે.

ડૉ૦ ત્ર૦ ઠેકાણા લખે છે કે — અજયપાલ જૈનધર્મનો કટ્ટર વિરોધી હોવાની વાતમાં સત્ય નથી એ (ગુજ૦ ચ૦ ગ્રં૦ ઇ૦ પૃ ૩૩૩) એટલે જૈનોનાં મંદિર, મઠમંદિરો, મુનિઓ અને જૈન મંત્રીઓનો વિનાશ તથા નિષ્કલંકાવતાર બનવાનો યત્ન વગેરે તો કલ્પનામાં જ ઐતિહાસિક બનતા લાગતી નથી.

અજયપાલ ધર્માંધ શૈવ હતો. (—રા૦ બ૦ ગૌ૦ હી૦ ઓઝાજીનો ગુજ૦ મ૦ સંતિ પૃ ૧૬)

રા૦ બ૦ ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ લખે છે કે — અજયપાલે ગાદી પર બેસતાં જ જૈનો પર જુલમ કરવા માંડ્યો.

અજયપાલે ક્રૂર, ઉન્મત્ત અને દ્વેષી થઈ રાજ્ય ચલાવ્યું છે એમાં કંઈ શક નથી. આ જુલમથી રાજ્યનું સત્ય પચ્યું નહિ.

(—ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, પ્ર૦ ૨ ૪—૨ ૪)

જેથી બાકીના બીજા મંદિરો બચી જાય તેવું કરે.

શીલણે એક સાદીઓનો પ્રાસાદ બનાવ્યો, પોળાવ્યો, ચીતરાવ્યો. રાજા અજયપાલને પોતાને ત્યાં પધરાવી તેના હાથમાં પોતાના પાંચ પુત્રો તથા આ પ્રાસાદ ભળાવ્યા અને બે હાથ જોડી વિનતિ કરી કે 'મારે પુત્રો છે હું વૃદ્ધ થયો છું, આથી તીર્થયાત્રાએ જવા ઈચ્છું છું મને આજ્ઞા આપો કે હું મારા જીવનનું કલ્યાણ કરું.' તે આ પ્રમાણે કહી સૌની રજા લઈ એક દિશા તરફ રવાના થયો, પરંતુ શીલણ જાય છે એટલામાં તો તેના પાંચે પુત્રોએ આ પ્રાસાદને ઠંબો વડે તોડીફોડી જમીનદોસ્ત કરી દીધો. શીલણ તોડવાનો અવાજ સાંભળી ને પાછો ફર્યો અને પુત્રોને તિરસ્કારભરી વાણી ઉચ્ચારી બોલ્યો 'રે અભાગિયાઓ ! આ કુનૃપ છે તે તો ત્રાંસો છે પરંતુ તમે મારા કુપુત્રો તો તેનાથીયે અધમ છો. રાજાજીએ તો પોતાના પિતાના મરણ બાદ તેનાં ધર્મસ્થાનો પાડી નાખ્યાં, જ્યારે તમે તો હું સો ડગલાં દૂર પહોંચું એટલીયે રાહ ન જોઈ.'

રાજા આ હકીકત સાંભળી શરમાઈ ગયો. તેણે દેરાસરો તોડવાનું કામ સદંતર બંધ કર્યું એટલે બાકીના દેરાસરો બચી ગયા અને જૈનો પોતપોતાના અધિકારપદે કાયમ રહ્યા.

રાજાએ પોતાના મિત્ર આ૦ બાલચંદ્રનો પોતાના ગચ્છના દ્રોહી અને ગુરુદ્રોહી તરીકે ખૂબ તિરસ્કાર કર્યો.

અજયપાલે જૈનોનો વિરોધ કરવામાં મૌન ધારણ કર્યું, પણ તેનો ઉન્મત્ત સ્વભાવ સુધર્યો નહોતો. રાજપુરોહિત જણાવે છે કે તે રાજાઓને ઘણો [illegible] દેતો અને હમેશાં નવી નવી સ્ત્રીને પોતાના અંતઃપુરમાં દાખલ કરતો. (કીર્તિકૌમુદી, સર્ગ ૨ શ્લો૦ ૫૨ થી ૫૫) તેને એક એવી કુટેવ હતી કે તે ગમે તે સ્ત્રીને પકડી લેતો અને તેમના પુત્રો સાથે તે સ્ત્રીઓને વિદ્રોહ કરાવતો. આથીયે ઘણાઓને રાજા અજયપાલ પ્રત્યે રોષ હતો.

તેણે અજમેરના રાજા સોમેશ્વર (સં૦ ૧૨૨૯ થી ૧૨૩૬)ને ખૂબ દંડ દીધો. મેવાડનો રાણો સામંતસિંહ (સં૦ ૧૨૨૮ થી સં૦ ૧૨૩૬)

તેની સામે થયો, યુદ્ધ થયું અને અજયપાલ ઘવાયો. પાલનપુરના રાજા પ્રહ્લાદને તેને બચાવ્યો, જ્યારે રાજાનું શાસન ચલાવનાર આહ્લણદેવનો પુત્ર કીર્તિપાલ આ યુદ્ધમાં મરાયો.

અજયદેવનો અંગરક્ષક વૈજલ હતો, જેની માતા કુલટા હતી. રાજાએ તેણીને પોતાના મહેલમાં રાખી અને તેની પાસે તેના મળ-વાળા પુત્રને મોકલ્યો. વૈજલે ગુસ્સામાં આવીને ધાગાને તથા રાજાને મારી નાખ્યા. ગુજરાતના એક નાલાયક રાજાનો નાશ કર્યો. આ ઘટના સં. ૧૨૩૨ના ફાગણ સુદિ ૨, (માર્ચ સને ૧૧૭૬)ના દિવસે બની. આ સમયથી સોલંકી રાજ્યશાસનની અવનતિ શરૂ થઈ.[1]

રાજા અજયપાલને નાયકીદેવી રાણી હતી, જે કર્ણાટકના રાજા પરમર્દીની પુત્રી હતી. તેને મૂળરાજ અને ભીમદેવ નામે પુત્રો હતા, અને રાણો લૂણપ્રસાદ સોલંકી તથા વયજલદેવ વગેરે દંડનાયકો

૧. સં. ૧૪૦૫ના 'પ્રબંધકોશ'માં ઉલ્લેખ છે કે સિંધના બાદશાહે ગુજરાત પર હુમલો કર્યો, જેને મંત્રી વસ્તુપાલે હરાવી પાછો કાઢ્યો. આ ઉલ્લેખ 'કીર્તિકૌમુદી' અને 'સુકૃતસંકીર્તન'માં નથી, ત્યાં લખ્યું છે કે 'કીર્તિકૌમુદી' સં. ૧૨૮૮નો 'વસંતવિલાસ' અને 'પ્રબંધચિંતામણિ'માં ઉલ્લેખ છે કે સિંહરાજે સો. પર ચડાઈ કરી હતી. આ ઉલ્લેખ 'ચાહમાન' તથા 'વસ્તુપાલચરિત'માં નથી, જ્યાં એ હકીકત સાચી છે. 'સત્યપુરમંડનમહાવીરોત્સાહ'માં સોમનાથમંદિરનો ઉલ્લેખ છે બીજે નથી, પણ તે સત્ય છે. એ જ રીતે 'પ્રબંધચિંતામણિ', 'પ્રબંધકોશ'માં અજયપાલની મૃત્યુનો ઉલ્લેખ છે બીજે આ ઉલ્લેખ નથી, છતાં તે સત્ય છે. કોઈ કોઈ ઘટના સમકાલીન ગ્રંથોમાં ન લખાઈ હોય અને બીજા પુરાવાઓથી તે પુષ્ટ થતી હોય તો તે ઘટના સાચી મનાય.

દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે, જ્યાં સુધી પ્રબંધ ચિંતામણિ પણ ઐતિહાસિક કસોટીએ પાર ઊતર્યો હોય તો તે માનવામાં વાંધો નહીં.

(ગુજ. મધ્ય. રાજ. ઈ.ની પ્રસ્તાવના જુઓ)

તેઓ આમ સ્પષ્ટ કરે છે પણ અજયપાલની અયોગ્યતા વિશે કંઈ જ જણાવતા નથી. ઐતિહાસિક વિશિષ્ટ હકીકતને પણ સ્પષ્ટ કરવામાં સાંપ્રદાયિક આક્ષેપ જેવો ભાસ થાય છે તેનું આ પ્રમાણ છે.

હતા, કુમારદેવ પુરોહિત હતો અને નાગડમલ્લ વોસરિ વગેરે મહામાત્યો મંત્રીઓ હતા.

(જુઓ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ, પુરાતન પ્રબંધસંગ્રહ, આબડપ્રબંધ)

૧૦ બાલ મૂલરાજ (સં૦ ૧૨૩૨ થી ૧૨૩૪)

અજયપાલ પછી તેનો પુત્ર મૂળરાજ ગાદીએ આવ્યો, જે સગીર વયનો હતો. દંડનાયક સજ્જન શ્રીમાલી રાજ્ય ચલાવતો હતો. અફઘાનિસ્તાનના બાદશાહ મહમ્મુદ શાહબુદ્દીન ઘોરીએ ગિઝનીથી મુલતાનના રસ્તે થઈ સં૦ ૧૨૩૪ (હિ૦ સ૦ ૫૭૪ ઈ૦ સ૦ ૧૧૭૮)માં ગુજરાત પર હલ્લો કર્યો. તેનું સૈન્ય અને ગુજરાતનું સૈન્ય આબૂની નીચે કાયદ્રા પાસે બનાસને કાંઠે ગાડર અરઘટ્ટમાં ગાડરિયાઘાટમાં સામસામે ગોઠવાયાં.[1] રાણી નાયકીએ દંડનાયકની સૂચનાના પ્રમાણે બાળ રાજાને ખોળામાં બેસાડી હાથી સ્થાને બેસીને યુદ્ધનું શાસન કર્યું. ગુજરાતના સામંતો કેલ્હણ વગેરે તૈયાર હતા, પરંતુ ઓચિંતો વરસાદ પડવાથી ઘોરી હાર્યો અને બાલ રાજા સામે સંધિ કરીને નાસ્યો ગયો. રાજનીતિવિચારકો માને છે કે આ વિજય રાજા સિદ્ધરાજ અને રાજા કુમારપાલે ગોઠવેલી સુરાજ્ય વ્યવસ્થાને આભારી હતો.

(જુઓ, તબકાત ઈ નસીરી, પૃ૦ ૪૫૧ ૪૫૨)

રાજા મૂળરાજના સમયે મોટો દુકાળ પડ્યો ત્યારે પુરોહિત કુમાર નાગરે રાજાને સમજાવી પ્રજાનો કર માફ કરાવ્યો.

(જુઓ, સુરથોત્સવ સર્ગ ૧૫, શ્લો૦ ૩૩)

મૂળરાજ સં૦ ૧૨૩૪ના ચૈત્ર માસમાં મરણ પામ્યો.

(–પ્રબંધચિંતામણિ, કીર્તિકૌમુદી, સુકૃતસંકીર્તન, મીનહાજ ઉ સિરાજ ઈ ફિરસ્તા, સં૦ ૧૨૬૬નું તામ્રપત્ર, જામે ઉલ હિકાયત)

---

૧ ખરઘટ્ટર પાસે આબુનો ગુરુશિખર છે એની ઉપર આ ... દેવનું સ્થાન હતું (આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ કૃત અષ્ટોત્તરીતીર્થ માલા, ગા૦ ૮૩)

ફારસી ઇતિહાસ કહે છે કે મૂળરાજ તો બાલ્યાવસ્થામાં હતો, પણ તેની માતાએ સૈન્ય એકત્ર કરી ભારે પરાક્રમથી દુશ્મન લશ્કરને નસાડી મૂક્યું એ યુદ્ધમાં શાહબુદ્દીનને ભારે નુકસાન પહોંચ્યું. હાર ખાઈને તે પાછો ગિઝની આવ્યો.

એ સમયે ગિઝનીમાં પાટણનો એક ધનાઢ્ય વેપારી રહેતો હતો. એની પાસે એટલી મિલકત હતી કે યુદ્ધનું બધું જ નુકસાન તેની એકલાની પાસેથી વસૂલ થઈ શકે આથી શાહબુદ્દીનના કેટલાક દરબારીઓએ બાદશાહને કહ્યું કે આ વેપારીને લૂટી લો, તેથી યુદ્ધનું બધુ નુકસાન ભરપાઈ થઈ શકશે. પરંતુ શાહબુદ્દીને એમ કરવાની ના પાડી અને જવાબ આપ્યો કે આવી રીતે જો હું પરદેશી વેપારીઓને લૂટી લઉં તો મારા રાજ્યમાં વેપાર કરવાને કોણ આવશે! યુદ્ધનું નુકસાન તો જ્યાં થયું છે ત્યાંથી જ હું વસૂલ કરીશ.

(જૂઓ, અમેરિકન મિશન સિરીઝ નં. ૭૦ સોંડેસરાનું વસ્તુપાળનું વિદ્યામંડળ અને બીજા લેખો પૃ. ૧૧ ૧૧૧)

આ ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પાટણના જૈનો ધનાઢ્ય હતા, મોટા વેપારી હતા અને ગિઝની સુધી પહોંચ્યા હતા. તેમજ ધર્માંધ રાજાઓ પણ પોતાના રાજ્યમાં વસતા દુશ્મન રાજ્યના વેપારીના રક્ષણ માટે પૂરી કાળજી રાખતા હતા.

૧૧ ભોળો ભીમદેવ (સં. ૧૨૩૫ થી ૧૨૯૮)

રાજા મૂળરાજ પછી તેનો નાનો ભાઈ ભીમદેવ ગુજરાતનો રાજા થયો. તે સગીર વયનો હતો, વિકલ હતો પણ પુરુષાર્થી હતો. તે આખો દિવસ ઘોડું અને ગાડું એ બે ગાડરીઓને રમાડતો, નવડાવતો, પીવરાવતો અને હાંકતો હતો. તે સહસ્રકલા વેશ્યાને અંતઃપુરમાં રાખી બેઠો હતો. તેને રાજ્યની જવાબદારીનું ભાન નહોતું, તેથી તેના સામંતો સ્વતંત્ર થઈ ગયા.[1] રાજા અજયપાળથી રાજ્યની

---

૧ (જુઓ આ ભાગે ૫૦ ૧) સુરથોત્સવ, કીર્તિકૌમુદી, પ્રબંધચિંતામણિ વગેરે ગ્રંથોમાં જૈન ધર્મની સ્થાપનાની તથા જૈન આચાર્યોની વાત કરવાના જોસમાં નિર્બલ ભીમદેવને અન્યાય કર્યો છે.

અવનતિ શરૂ થઈ હતી, તેમાં કંઈક વધારો થયો, પણ સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલે જે નક્કર રાજ્યતંત્ર ગોઠવ્યું હતું તેના આધારે તે ટકી રહ્યું. કુમારપાલનો માસો ધવલ વાઘેલો નામે હતો. તેના સંતાનોમાં આનાક (અર્ણોરાજ) લૂણપસાક (લવણપ્રસાદ) વીરધવલ અને વિશલદેવ એ મંડલેશ્વરો હતા. તેઓ શરૂઆતમાં વાઘપુર કે વાઘસીનના ગરાસદારો હતા પછી ધોળકાના રાજા બન્યા અને છેવટે પાટણના રાજા રાણક તથા મહામંડલેશ્વર બન્યા. તેમની વફાદારીથી રાજા ભીમદેવને ઘણી મદદ મળી.[1] વીરમદેવને કુમાર ભુક્તિમાં પાળકા મળ્યું હતું.

ભીમદેવ નિર્બલ હતો, તેથી તેને શરૂઆતમાં ગાદી આપવામાં પણ સૌનો એકમત નહોતો, પણ આનાક વાઘેલાએ રણસિંહને મારી નાખ્યો અને ભીમદેવને ગાદીએ બેસાર્યો.

સં૦ ૧૨૩૬ માં અજમેરનો ચૌહાણ સોમેશ્વર ગુજરાત સામે પડ્યો અને તેમાં તે મરાયો, ત્યારથી ભીમદેવ અને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ (સં૦ ૧૨૩૬ થી ૧૨૪૯) વચ્ચે વેર વધતું ગયું એટલે કે ચૌહાણો સ્વતંત્ર થયા. મેવાડ પણ સ્વતંત્ર થયો હતો, પણ રાવળ સામંતસિંહના ભાઈ કુમારસિંહે ગુજરાતની મદદ લઈ આહડનું રાજ્ય ફરી વાર સ્થાપ્યું. દિલ્હીનો બાદશાહ એબક સં૦ ૧૨૫૩ માં મેરવાડાના મેરો ઉપર ચડી આવ્યો, પણ ગુજરાતની મદદ પહોં

સાધારણ વાઘેલા એ પણ ત્યાર પછી થયા હશે ? અર્ણોરાજ થાય ઉપરથી ઊતરી ગયો એ કાપૂતની જેવા સમાના ન મારે પણ પીએ સમાન મૌન સેવ્યું હશે.

૧. તામ્રપત્રોમાં આનાક લૂણપસાક અને વીરમ એ પણ રાજા ભીમદેવની આધાર સેવાથી સરખા મળે છે. આ સેવાથી પરંપરાના અને ધવલની વાઘેલા પરંપરાના લૂણપસાક વગેરે એ જ હોય તે તત્કાલીન ઇતિહાસમાં એક નવું અજાણ્યું પાનું ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી બીના એ છે કે નવી પરંપરામાં લૂણપસાકને પરમ વિવેકાત્ર અને ભીમદેવનો અંગત ફુરત બતાવ્યો છે.

થવાથી તે હારી જઈ અજમેરના કિલ્લામાં ભરાઈ ગયો. તે સં. ૧૨૫૪ (હી. સ. ૫૯૩ ઈ. સ. ૧૧૯૭)માં ફરી વાર ચડી આવ્યો. આબૂના ઘાટમાં પરમાર ધારાવર્ષદેવ તથા ગુજરાતની સેનાને જીતી લઈ પાટણ આવ્યો અને તેણે ત્યાં પોતાની સત્તા જમાવી. આ યુદ્ધમાં ગુજરાતનો સેનાપતિ જીવન માર્યો ગયો હતો. એમ કુત્બુદ્દીન ગિઝનીના હુકમથી દિલ્હી ચાલ્યો ગયો. (તાજુલ મઆસીર, તબકાત ઈ નાસીરી, પૃ. ૫૨૦-૫૨૧). માળવાના પરમાર રાજા વિંધ્યવર્મા, સુભટ વર્મા (સં. ૧૨૬૬) અને અર્જુનવર્મા (સં. ૧૨૬૭ થી ૧૨૭૩)એ ગુજરાત પર ચડાઈ કરી. અર્જુનવર્માએ સં. ૧૨૭૦ માં માળવાને સ્વતંત્ર બનાવ્યો અને લાટનો પ્રદેશ પણ પોતાને આધીન કર્યો.

સામંત જયસિંહ સોલંકી સં. ૧૨૭૮ માં રાજા ભીમદેવને ઉઠાડી પાટણનો રાજા બની બેઠો. તે લાટનો પ્રદેશ પાછો મેળવવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો. આ દરમિયાન લવણપ્રસાદ સોલંકીએ ગંભૂતા પથકમાં પોતાની માતાના નામથી સલખણપુર વસાવ્યું, આનલેશ્વર મહાદેવ તથા સલખણેશ્વરનાં મંદિરો બંધાવ્યાં અને તેમને ભૂમિદાન કર્યું ત્યારે એક રીતે ગુજરાતમાં સર્વત્ર અરાજકતા વર્તતી હતી.

લવણપ્રસાદ તથા વીરધવલ વાઘેલાએ દાદાના નામથી ધોળકાને આબાદ કર્યું ને ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. તેને ચાહડ નામનો બ્રાહ્મણ મંત્રી હતો. દેવગિરિના યાદવ રાજા સિંઘણ તથા લાટના રાજા શંખ વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હતી, ત્યારે વીરધવલે ઓચિંતો છાપો મારી ખંભાત સુધીનો પ્રદેશ પોતાને તાબે કર્યો. તેણે એક નાનકડું રાજ્ય બનાવ્યું.

હવે વીરધવલે ચાહડના ૩ લાખની મૂડીવાળા વેપારી અને રાજા ભીમદેવના મહેતા વસ્તુપાલ તેજપાલને, તેઓ જ્યારે શત્રુંજયની યાત્રા કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે, સં. ૧૨૭૭ માં પોતાને મહામાત્ય બનાવવાને જણાવ્યું. એમ કરવામાં વીરધવલે એવી શરત પણ કબૂલ કરી કે જો અમે ગુસ્સો કરીને કાઢી મૂકીએ તો તમારા ત્રણ લાખ

કુપિત થઈ પાછા આવીએ. રાજાએ તથા મહામાત્યોએ સંતોષ કરીને ગોહિલવાડ, વથલી, વાજામા, નગરપ્રેન્દ્ર ચૂડાસમ, વાળાક, દીવબેટ અને કચ્છ-ભદ્રેશ્વર પર પોતાની સત્તા બેસાડી. રાજા, અમલદારો અને વેપારીઓ પાસેથી પુષ્કળ ધન એકઠું કરી મોટું સૈન્ય ઊભું કર્યું અને મંત્રીઓને મોકલી ખંભાતના ચાંચિયા સદીકને મરાવ્યો; પછી ભદ્ર તથા ભરૂચના રાજા શંખને નસાડી મૂક્યો. ગોધરાના લુટારૂ રાજા ઘૂઘુલને મરાવ્યો અને પોતે નાડોલ, આબૂ, જાલોર તથા મારવાડના રાજાઓ સાથે ભીમદેવને મદદગાર રહેવા પૂરતી સંધિ કરી. સં૦ ૧૨૭૪ માં મંત્રી વસ્તુપાલના પુત્ર જયતસિંહને ખંભાતનો દંડનાયક નીમ્યો. દેવગિરિના સિંઘણ સાથે સંધિ કરીને પોતાની સત્તા મહાક્ષપ્ર સુધી વિસ્તારી[1] અને સં૦ ૧૨૮૩ માં જયસિંહ સોલંકીને હટાવી, ભીમદેવને ફરી વાર ગાદીએ બેસાડ્યો. ગુજરાતનું રાજતંત્ર વ્યવસ્થિત બન્યું અને રાજા ભીમદેવે મંડલેશ્વર લવણપ્રસાદને રાજ્યનો સર્વેશ્વર તથા મંત્રી વસ્તુપાલ-તેજપાલને મહામાત્ય બનાવ્યા.

આ સર્વેશ્વરનો અર્થ એવો સમજાય છે કે રાજાનો મુકુટ પહેરવો અને રાજા તરીકેની સહી કરવી, એ સિવાયનો સર્વ અધિકાર લવણપ્રસાદના હાથમાં હતો. ગણતંત્ર રાજ્યના રાષ્ટ્રપતિ અને વડા પ્રધાનની જેમ રાજા અને સર્વેશ્વરનાં સ્થાનો-પદવીઓ હતી. આથી જ કેટલાક તો લવણપ્રસાદ તથા વીરધવલને મહારાજાધિરાજ અને વસ્તુપાલ તેજપાલને મહામાત્ય પણ કહેતા હતા.

લવણપ્રસાદ પાટણમાં અને વીરધવલ ધોળકામાં રહેતા તેમજ બંને મંત્રીઓ બંને સ્થાનોનું કાર્ય સંભાળતા હતા.

રાજા ભીમદેવે કચ્છમાં ભદ્રેશ્વરનો કિલ્લો બંધાવ્યો હતો. પારકરના રાજા પીઠદેવે કચ્છ પર ચડાઈ કરીને તે કિલ્લો તોડી પાડ્યો.

---

૧ યાદવ સિંઘણે ગુજરાત પર ચાર વાર ચડાઈ કરી (૧) સં અને હરાવ્યો. (૨) સં અને હાર્યો (૩) લવણપ્રસાદ સાથે સંધિ કરી અને (૪) સં ૧૨૯૫ માં તેનો ખાસ સેનાપતિ મરાયો અને રાજા વિસલદેવનો જય થયો

એ ટેકે દાનવીર જગડૂ શાહે રાજા લવણપ્રસાદ સોલંકી પાસેથી સૈન્યની
મદદ મેળવી ભદ્રાવતીનો કિલ્લો ફરીથી બંધાવ્યો. (—જગડૂચરિત્ર)

સિંધની મુસલમાન સેનાએ સં. ૧૨૮ માં નાગદાને બાળ્યું
ત્યારે રાણા જૈત્રસિંહે તે સેનાને હઠાવી મૂકી હતી. સંભવ છે કે
એમાં ગુજરાતની સેનાએ પણ મદદ કરી હોય.

દિલ્હીના બાદશાહ અલ્તમશ શમસુદ્દીન (સં. ૧૨૬૬ થી સં.
૧૨૯૩) અમીર શિકાર (મીરશ્કીકાર)ના સેનાપતિ ઘોરી ઈસપે
સં. ૧૨૮૩–૮૪ માં ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરી હતી. મંત્રી વસ્તુપાલે
આબૂની ઘાટીમાં એક તરફ ગુજરાતની સેના અને બીજી તરફ આબૂની
સેના—એમ બંને સેના વચ્ચે ઘેરીને તેના સૈન્યનો વિનાશ કર્યો હતો.
ગુજરાત તથા મારવાડના રાજાઓના સંગઠને જ આ વિજય અપાવ્યો
હતો. પછી મંત્રીએ નાગોરના સંઘપતિ શેઠ પૂનડ, જેને બાદ
શાહની બેગમ પ્રેમકલા ભાઈ તરીકે માનતી હતી તે તથા બાદ
શાહની માતા તેમજ ધર્મગુરુનો પ્રેમ મેળવી તેઓ દ્વારા દિલ્હીના
બાદશાહ તથા ગુજરાતના રાજાઓ સાથે મૈત્રીસંબંધ જોડાવ્યો હતો.
આ રીતે સં. ૧૨૮૬થી ગુજરાતને દિલ્હીના બાદશાહનો ભય ટળી
ગયો અને ગુજરાતમાં આનંદ પ્રવર્ત્યો. મંત્રીઓએ આ આનંદના
સમયમાં શત્રુંજયતીર્થ વગેરેના મોટા યાત્રા-સંઘો કાઢ્યા; ગિરનાર
તથા આબૂ ઉપર ભવ્ય જૈનપ્રાસાદો બંધાવ્યા; જે આજે પણ કલા
કારીગરીના ઉત્તમ નમૂના લેખાય છે.

રાજાએ પણ પં. આશાધરને ભૂદાન કર્યું હતું. રાણી લીલાના
નામથી લીલાપુર વસાવી ત્યાં ભીમેશ્વર તથા લીલેશ્વરના મંદિરો
સ્થાપન કરી સં. ૧૨૬૩ મા તે મંદિરોના નિભાવ માટે ઈંટલા ગામ
આપ્યું હતું. સં. ૧૨૭૩ માં સોમનાથમાં મેઘનાદમંડપ કરાવ્યો હતો.

રાજા તથા રાણીએ માંડલના મૂલેશ્વરના મંદિરના મહંત વેદ
ગર્ભરાશિને સં. ૧૨૮૩ સં. ૧૨૮૭, સં. ૧૨૮૮ સં. ૧૨૯૫
અને સં. ૧૨૯૬ માં આનલેશ્વર તથા સલખણેશ્વરની પૂજા તથા
પ્રાસભોજન માટે વિવિધ દાનપત્રો આપ્યા હતા.

રાજા વીરધવલે ધોળકામાં વીરધવલ નામનો પ્રાસાદ બનાવ્યો હતો.
સં૦ ૧૨૯૪ માં તે મરણ પામ્યો. તે એવો પ્રજાવત્સલ હતો કે, તેની ચિતામાં ચડીને ૧૨૦ માણસો તેની સાથે મરણ પામ્યા. મંત્રી તેજપાલે મસાણ ઉપર ચોકી મુકાવી બીજાઓને મરતા અટકાવી લીધા. તેને જયતલ રાણી તેમજ વીરમદેવ (પ્રતાપમલ્લ) તથા વીસલદેવ પુત્રો હતા. વીરમદેવ ઉગ્ર સ્વભાવનો હોવાથી ગાદીને લાયક નહોતો. તેથી વીરધવલે તેને નાલાયક જાહેર કર્યો હતો. મંત્રી વસ્તુપાલે વીસલને તેની ગાદીએ બેસાડ્યો અને મહામંડલેશ્વર બનાવ્યો.

એક વાર આ રાજા અને મંત્રી વસ્તુપાલની વચ્ચે રાજાના મામા સિંહ જેઠવાની ઉદ્ધતાઈના કારણે ખટપટ ઊભી થઈ હતી પણ સર્વેશ્વર રાજા લવણપ્રસાદ તેમજ પુરોહિત સોમેશ્વરે વચ્ચે પડી તેનું સુખદ સમાધાન કરાવ્યું હતું. સર્વેશ્વર સં૦ ૧૨૯૬ સુધી વિદ્યમાન હતો.

સં૦ ૧૨૯૭–૯૮ માં મંત્રી વસ્તુપાલ અને સં૦ ૧૨૯૮ માં રાજા ભીમદેવ મરણ પામ્યા.

રાજા ભીમદેવને લીલાવતી તેમજ સુમલદેવી નામે રાણીઓ હતી અને ત્રિભુવનપાલ નામે પુત્ર હતો. લીલાવતી જાલોરના સોનગરા ચૌહાણ કીર્તિપાલ (સં૦ ૧૨૩૦ થી ૧૨૩૬)ના પુત્ર સમરસિંહ (સં૦ ૧૨૩૯થી ૧૨૬૨)ની પુત્રી હતી. ભીમદેવની તે પટરાણી હતી.

સુમલદેવી લૂણપસાક સોલંકીની પુત્રી હતી. તેણે પુસડીમાં સુમલેશ્વર તથા વરમેશ્વરના મંદિરો બંધાવી, સં૦ ૧૨૯૫ માં દાનપત્ર આપ્યું હતું. તે સં૦ ૧૨૯૬ માં મરણ પામી.

ચંદ વરદાઈએ 'પૃથ્વીરાજરાસા'માં ભીમદેવની ત્રીજી પત્ની મંદોદરી નામે બતાવી છે અને ઈચ્છનકુમારીની ઘટના આપી છે પરંતુ પુરાતત્ત્વના અભ્યાસીઓ એ વિધાનને સાચું માનતા નથી.

રાજા ભીમદેવના શોભનદેવ (સં૦ ૧૨૪૭ લાટ) અને ગંગાકુલનો આહ્લાદન (સં૦ ૧૨૯૬) ૬ નામનો હતા. મંત્રી રત્નસિંહ (સં૦ ૧૨૪૭ લાટ) સાહિત્ય આમિગદેવ (સં૦ ૧૨૬૪ તજાલા), ચૌહાણ (સં ૧૨૬૫ ચંદ્રાવતી), રત્નસિંહ (સં૦ ૧૨૬૬ સિંહ સં૦ ૬૬ વંથલી)

અને ગર્ભક કુળનો આભડ (સં૦ ૧૨૫૬) મહામાત્યો હતા. મો૦ વાગ્ભટદેવનો પુત્ર શ્રીકુમાર (સં૦ ૧૨૫૪), તેનો પુત્ર વોસિરિ (સં ૧૨૬૩), ક્ષત્રપ સોમસિંહ (સં૦ ૧૨૮૩ થી ૧૨૯૬) મહાક્ષપટલિક હતા અને ઠ૦ ભીમાક (સં ૧૨૫૬), ઠ૦ શ્રીમૂ૦ (સં૦ ૧૨૬૩), ઠ૦ વહુદેવ (સં૦ ૧૨૮૩ થી ૧૨૮૮), ઠ૦ વાગ્ભટદેવ (સં૦ ૧૨૯૫-૯૬) દૂત મહાસંધિપાલકો હતા.

(—પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ, સુકૃતસંકીર્તન, કીર્તિકૌમુદી, તામ્રપત્રો, ગ્રંથપુષ્પિકાઓ, પ્રબંધાવલી, તેમજ મૌલાના મીન્હાજુદ્દીન અબુઉમર (સં ૧૨૫ થી ૧૩૩૧)ની તબકાત ઈ નાસીરી પૃ૦ ૫૧૬; ૫૨૦ ૫૨૧ એક ઐતિહાસિક સુવર્ણપત્ર અને તેની પરીક્ષા જૈ૦ સા૦ સં ખંડ ૩ અંક ૧)

૧૨ ત્રિભુવનપાલ (સં૦ ૧૨૯૮ થી ૧૩૦)

ત્રિભુવનપાલ ગુજરાતનો છેલ્લો સોલંકી રાજા હતો.[1] તેના મરણ પછી સર્વેશ્વર રાજા વીરધવલ વાઘેલાના વંશજો ગુજરાતના રાજા બન્યા, જેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ વીસલદેવ—(વીરધવલનો નાનો પુત્ર) સં ૧૨૯૪ થી ૧૩૧૮. મહામાત્યો વસ્તુપાલ તેજપાલ, નાગડ નામે બ્રાહ્મણ મંડલેશ્વર સં ૧૩૧ થી ૧૩૧૭ સુધી.

૨. અર્જુનદેવ—(વીસલદેવનો પુત્ર) સં૦ ૧૩૧૮ થી ૧૩૩૧ મહામાત્ય—રાણક શ્રીમાલદેવ.

૩ સારંગદેવ—( ) સં ૧૩૩૧ થી ૧૩૬ મહા

૧ પાટણના રાજા વીસલદેવે તેને (ત્રિભુવનપાલને મારી)થી ઉઠાડી મૂક્યો (પૃ ૧૮) તથા રાજ્યાને પાલિતાણા કબજે પાટણ વર્ષ નાગડ નામના બ્રાહ્મણને સોંપી ઈ સ ૧૨૪૪ માં અણહિલવાડ ઉપર ચડાઈ કરી ત્યાંના નામના રાજા ત્રિભુવનપાલને કાઢી મૂકીને પોતે ગુજરાતનો ધણી બન્યો. (પૃ ૧૯)
(સ અમૃતલાલ દલપત નીલકંઠ ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ)

માલ્દેવ–કાન્હ સં૦ ૧૩૩૨, મધુસૂદન સં૦ ૧૩૪૯ અથવા ૧૩૪૩ વામન સં૦ ૧૩૫૦

૪ કરણ વાઘેલા–( ) સં ૧૩૫૩ થી ૧૩૬૦

મહામાત્ય–માધવ નાગર.

નાગર મંત્રી માધવે સં૦ ૧૩૫૬ થી ૧૩૬૦માં દિલ્હીના બાદશાહ અલાઉદ્દીનના ભાઈ અલફખાન તથા વઝીર નસરતખાનને સૈન્ય સાથે લઈ આવી ગુજરાતના હિંદુ રાજ્યનો મૂળથી વિનાશ કરાવ્યો. રાણી કમળાદેવી બાદશાહની બેગમ બની. સૂબા અલફખાને પાટણ તથા આશાવલના કિલ્લા બનાવ્યા અને પાટણમાં મસ્જિદ બનાવી. ગુજરાત પરાધીન બન્યું

" માધવ મહિતઈ કર્યું અધર્મ
નવિ છૂટીઈ જેમ આસિત્યા કર્મ "

(–નાગર કવિ પદ્મનાભનો કાન્હડદે પ્રબંધ સં૦ ૧૫૧૨)

વનરાજ ચાવડાએ ગુજરાતનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું ચાવડા સોલંકી અને વાઘેલાઓએ તેના ઉપર શાસન કર્યું ગુજરાતમાં સોલંકી-યુગ ખૂબ ફાલ્યોફૂલ્યો હતો, એ સુવર્ણકાળ હતો. કેમકે એ સમયે ગુજરાતમાં રાજસત્તા, મહાજનવ્યવસ્થા અને ગ્રામપંચાયતો પોતપોતાની ફરજ અદા કરતા હતા. જૈનધર્મ અને પૌરાણિક ધર્મનો પ્રચાર હતો. એ સમયે વ્યાકરણ વગેરે વિવિધ વિષયોનું સાહિત્ય સર્જાયું ગુજરાતનો સાચો અને સળંગ ઇતિહાસ લખી શકાય તેવા પ્રબંધો અને ચરિત્રો લખાયા. આબૂ, ગિરનાર, પ્રભાસ અને સોમનાથના મંદિરો જેવા ધર્મસ્થાનો અને અનુપમ કળાધામો ઊભાં થયા. મંદિરોને તોડનારા બાદશાહો(સં ૧૩૬૯)ના જ શાસનકાળમાં શત્રુંજય (સં ૧૩૭૧) આબૂ (સં૦ ૧૩૭૮) વગેરે સ્થળોના મંદિરો ફરી વાર તૈયાર થયા, એવી કુનેહ અને સમયસૂચક બુદ્ધિ ખીલેલી હતી. તલવારથી કે સાહસથી સાધી ન શકાય એવાં કાર્યો સધાવનારી વ્યવહારકુશળતા વિકસી હતી. વેપાર વધ્યો હતો. ધનની રેલમછેલ હતી. એ સમયથી જ ગુજરાતને સદાને માટે વેપારી

બુદ્ધિનો વારસો મળતો હતો. જૈનમંદિરો, શૈવમંદિરો, બ્રાહ્મણો અને વિદ્વાનોને દાન અપાતાં હતાં. આ બધું જોતાં એ સમયે ગુજરાત ધી, શ્રી અને ધર્મથી સમૃદ્ધ હતો.

ગુજરાત શરૂઆતમાં સારસ્વતમંડલપૂરતો જ હતો. તે સોલંકી રાજ્યના પ્રારંભમાં ઉત્તરદક્ષિણે ૫ માઈલ અને પૂર્વ પશ્ચિમે ૪ માઈલના વિસ્તારવાળો બન્યો. અને સિદ્ધરાજ તેમજ કુમારપાલના સામ્રાજ્યકાળમાં ઉત્તરમાં સિંધ પંજાબ, પૂર્વમાં ભિલસા ઉજ્જૈન, દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્ર અને પશ્ચિમમાં અરબી સમુદ્ર સુધીનો મહાગુજરાત બની ગયો. એક નાનકડો છોડ ચાર સૈકામાં વિપુલ વડલો બની ગયો.

આ વિકાસ સાધનામાં જૈન મંત્રીઓનો મોટો ફાળો હતો. એક ઐતિહાસિક વાણી સંભળાય છે—

गौर्जरात्रमिदं राज्यं वनराजात् प्रभृत्यभूत् ।
स्थापितं जैनमन्त्र्याद्यैः तद्द्वेषी नैव नन्दति ॥

(—વનરાજપ્રબંધ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ, વસ્તુપાલપ્રબંધ)

—આ ગુજરાતનું રાજ્ય વનરાજ આવવાથી શરૂ થયું છે, જે જૈન મંત્રીઓએ સ્થાપન કર્યું છે તેમની ઈર્ષ્યા કરનાર કદી સમૃદ્ધ થતો નથી. (જૂઓ, પ્રક. ૩૧ પૃ૦ ૪૬૪)

મંત્રી જાંબ, (ચાંપો) લહીર વીર વિમલ, શાંતૂ, મુંજાલ, આલિગ, સજ્જન, ઉદાયન, આમ્બડ, વાહડ, યશોધવલ, આલક, કપર્દી વસ્તુપાલ, તેજપાલ, રત્નસિંહ, આંબડ, આહ્લાદન, વાઘૂજ વગેરે મંત્રીઓએ ગુજરાતને સ્વતંત્ર અને સમૃદ્ધ બનાવવા પૂર્ણ પ્રયાસ કર્યા. એકંદરે જૈનોએ ગુજરાતને વસાવ્યો, વિકસાવ્યો એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી.[1]

૧. સ્વ. મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી લખે છે કે—
ગુજરાતમાં ઘણા નામાંકિત કવિઓ, વિદ્વાનો થઈ ગયા અને તેમાં ઘણા જૈન યતિઓએ તો સરસ્વતીની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે.
(— પ્રિયંવદા જુલાઈ સને ૧૮૮૯)

ઉપર્યુક્ત શ્લોકનું બીજું ચરણ જૈનોને નામે ગુજરાત પર આક્ષેપ કરનારા રાજા ભોજ રાજા આનાક અને રાજા અજયપાલ વગેરેને

સ્વ. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ લખે છે કે—

સં ૧૧૭૫ માં શ્રીમાલમાં દુષ્કાળ પડ્યો તેથી ત્યાંના શ્રીમાલી અને પોરવાડોનાં અનેક કુટુંબ પાટણમાં આવી પ્રધાનને ઘરે વસી ગયાં અને સજ્જન મંત્રી સોરઠનો દંડનાયક બન્યો એટલે શ્રીમાલીઓ સોરઠમાં જઈને વસ્યા. (—જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પારા ૩ ૮)

શ્રી. ક. મા. મુનશી તા. ૨૧–૨–૨૨ ના દિવસે ભાવનગરમાં આપેલ હિંદુ કે જૈન વિષયક ભાષણમાં જાહેર કરે છે કે—

જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મના મૌલિકતા વડે જ હિંદુ સંસ્કૃતિ અને હિંદુ રાષ્ટ્રીયતાનું ગૌરવ ખાસ્સું ઊંચું છે અને ખાસ કરીને ગુજરાતના ઇતિહાસના વિજયી દિવસોમાં સત્તાપ્રભાવ અને શિરતા જૈનોમાં જ હતાં. તે જોઈ તેમની પાછળી કારકિર્દિ અને ગુજરાત ભવ્ય લાગે છે. ગુજરાતનું ગૌરવ એટલે જૈનોનો જ ઇતિહાસ × × મોટો વિભાગ કુમારપાળનો કે જ્યારે જૈનધર્મ પાટણના સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યો. તા. ૨૪–૧૨–૧૯૨૨નું જૈન પૃ ૬૨૧)

દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી લખે છે કે—

આ સમય દરમિયાન × × જૈનધર્મ–વિશેષતઃ શ્વેતામ્બર જૈનધર્મનો પ્રચાર (જુઓ છે, પૃ ૨૨૨). જૈન આચાર્ય હેમચંદ્ર શ્રીમહેન્દ્રના મામા હતા. × × × એ વખતે અનેક ક્ષત્રિય કુટુંબે એ જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો એવી પ્રસિદ્ધિ છે. એટલે એમાં કંઈ અસંભવિત નથી. શ્રીપાલનું ભોજરાજ નડુલમાં હતું અને ત્યાં જૈનધર્મનું જોર હતું એ પણ સુવિદિત છે વળી, ધ્રાસરાજનો મંત્રી વીર મહત્તમ, ભીમનો મંત્રી વિમલ અને કર્ણના મંત્રીઓ મુંજાલ તથા સાંતૂ એ પણ જૈનો જ હતા. ધીરે ધીરે જૈનધર્મનું જોર વધતું ગયું અને કુમારપાલના રાજ્યમાં એની ટોચ આવી ગઈ એમ કહેવામાં વાંધો નથી. (પૃ ૨૨૩) સાહિત્યની બાબતમાં જોઈએ છીએ તો ઉપલા સો વર્ષોમાં ખાસ કરીને આખીના વખતમાં જૈનોની જ સાહિત્યપ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે. (પૃ ૪૪૮) વાઘેલાઓ-ની સત્તાનો પ્રારંભ તો સં ૧૨૭૫ પછી જોવામાં આવે છે (પૃ ૪૪૮) સિદ્ધરાજ–કુમારપાલના વખતમાં એ સોલંકી સામ્રાજ્યની પરમ ઉન્નતિ વખતે પાટણ શહેરે પણ ઉન્નતિની ટોચ જોઈ હતી. (પૃ ૪૫૭)

(—‘ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ,
ભા ૨, પરિ ૧ પૃ ૪૪૪ થી ૪૪૫)

બુદ્ધિનો વારસો મળતો ગયો. જૈનમંદિરો, શિવમંદિરો, બ્રાહ્મણો અને વિદ્વાનોને દાન અપાયાં હતાં. આ બધું જોતાં એ સમયે ગુજરાત ધન, શ્રી અને ધર્મથી સમૃદ્ધ હતો.

ગુજરાત શરૂઆતમાં સારસ્વતમંડળ પૂરતો જ હતો. તે સોલંકી રાજ્યના પ્રારંભમાં ઉત્તર દક્ષિણે ૫ માઈલ અને પૂર્વ પશ્ચિમે ૪ માઈલના વિસ્તારવાળો બન્યો. અને સિદ્ધરાજ તેમજ કુમારપાલના સામ્રાજ્યકાળમાં ઉત્તરમાં સિંધ પંજાબ, પૂર્વમાં ભિલ્સા-ચંદેલ, દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્ર અને પશ્ચિમમાં અરબી સમુદ્ર સુધીનો મહાગુજરાત બની ગયો. એક નાનકડો છોડ ચાર સૈકામાં ઘેઘૂર વડલો બની ગયો.

આ વિકાસ સાધનામાં જૈન મંત્રીઓનો મોટો ફાળો હતો. એક ઐતિહાસિક વાણી સંભળાય છે—

गौर्जरात्रमिदं राज्यं वनराजात् प्रभृत्यभूत् ।
स्थापितं जैनमन्त्राद्यै स्तद्द्वेषी नैव नन्दति ॥

(—વનરાજપ્રબંધ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ, વસ્તુપાલપ્રબંધ)

—આ ગુજરાતનું રાજ્ય વનરાજ ચાવડાથી શરૂ થયું છે જે જૈન મંત્રીઓએ સ્થાપન કર્યું છે તેમની ઈર્ષ્યા કરનાર કદી સમૃદ્ધ થતો નથી. (જુઓ, પ્રક. ૩૧ પૃ. ૪૬૪)

મંત્રી જાંબ, (ચાંપો), લહીર, વીર, વિમલ, શાંતુ, મુંજાલ, આશિગ, સજ્જન, ઉદયન, આમ્ર, વાહડ યશોધવલ, આભડ, કપર્દી વસ્તુપાલ, તેજપાલ, રત્નસિંહ, આંબડ, આહ્લાદન, વાઘૂજ વગેરે મંત્રીઓએ ગુજરાતને સ્વતંત્ર અને સમૃદ્ધ બનાવવા ખૂબ પ્રયાસ કર્યો. એકંદરે જૈનોએ ગુજરાતને વસાવ્યો, વિકસાવ્યો એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી.[1]

---

૧ સ્વ. મણિભાઈ નભુભાઈ દ્વિવેદી લખે છે કે—

તે વખતમાં પ્રખ્યાત કવિઓ, વિદ્વાનો થઈ ગયા અને તેમાં ઘણા જૈન પંડિતોએ તો સરસ્વતીની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે.

(– સિદ્ધાંતસાર ગુજરાતી સને ૧૮૮૯)

૬ રામદાસ—રાજ સ૦ ૬૭૫. તેને જયત અને વિજયવત નામે પુત્રો હતા. તે પૈકીનો જયત ભિન્નમાલનો રાજા થયો. વિજયવતને લોહિયાણુનો પ્રદેશ મળ્યો.

૭ વિજયવત—તે લોહિયાણુનો રાજા બન્યો, પણ મોટાભાઈ જયતે તેનું રાજ્ય ઝૂંટવી લીધું આથી તે પોતાના મોસાળમાં બેસાતટ (બિલુપ) મદદ લેવા ગયો પણ ચોમાસું આવી જવાથી તે શંખેશ્વરતીર્થમાં રહ્યો. અહીં આ૦ સર્વદેવસૂરિના ઉપદેશથી સ૦ ૭૨૩ માં જૈનધર્મપ્રેમી બન્યો. પછી મામા વજ્રસિંહે જયતને સમજાવ્યો અને વિજયવતને લોહિયાણુનું રાજ્ય પાછું મળ્યું. તેણે આ૦ સર્વદેવસૂરિને લોહિયાણુમાં પધરાવી, તેમનો ઉપદેશ સાંભળી, જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. શ્રાવકના બાર વ્રત લીધા અને ભ. ઋષભદેવનું મંદિર બંધાવ્યું. તેને આઠ રાણીઓ હતી અને જયમલ, નાહડ, નેગો અને જયવત એમ ચાર પુત્રો હતા. એક પછી એક ત્રણ ભાઈઓ તેની ગાદીએ આવ્યા.

૮. જયમલ—રાજ સ ૭૩૫.

૯ નેગાજી—રાજ સ૦ ૭૪૧

૧૦ જયવત—રાજ સ૦ ૭૪૯ તેને ત્રણ રાણીઓ હતી અને શ્રીમલ્લ તથા વનાજી એમ બે પુત્રો હતા. તેમાંના શ્રીમલ્લે નાગેન્દ્ર ગચ્છમાં દીક્ષા લીધી અને સામપ્રભ નામના આચાર્ય બન્યા અને વનાજી પિતાજીની હયાતીમાં જ પાલીમાં રૂખી મરણ પામ્યો.

૧૧ ભાણુજી—ત સ૦ ૭૬૪ માં લોહિયાણુની ગાદીએ આવ્યો અને તે પછી જયત રાજા નિર્વંશ જવાથી તેને ભિન્નમાલની ગાદી મળી. તેને કંઈ સંતાન નહોતું, તેથી તે ઓશિયાના શેઠ જયમલ ઓસવાલની પુત્રી રત્નાવતીને પુત્ર થશે તો તેને રાજ્ય આપીશ એવી છૂપી શરત જયમલ શેઠ સાથે કરીને પરણ્યો. રત્નાવતીએ બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો—૧ રાણો અને ૨ કુંભાજી

રાજા ભાણુજીએ તથા રાણી રત્નાવતીએ સ૦ ૭૯૫ માં માગશર સુદિ ૧૦ ને રવિવારે શંખેશ્વરગચ્છીય આ૦ ઉદયસૂરિ પાસે બાર

લાગુ પડે છે ખરેખર, રાજા અજયપાલ સોલંકીએ અવિચારીપણે બુદ્ધિપ્રધાન ગુજરાતીઓનો વિનાશ કરી ગુજરાતના વિકાસના મૂળમાં કુહાડો માર્યો ત્યારથી ગુજરાતના પતનના શ્રીગણેશ બેઠા એમ કે તે તેના પ્રતિહારની કટારથી માર્યો ગયો પણ પોતાના ત્રણ વર્ષના રાજ કાળમા ગુજરાતને પતનના માર્ગે ધકેલી ગયો. પરિણામ સ્પષ્ટ છે કે ગુજરાત ભારતની સ્વતંત્રતાના યુગમા પણ પોતાની સ્વતંત્રતાને મેળવી શક્યા નહીં. જો અજયપાલે ભૂલ કરી ન હોત તો આજનું ગુજરાત કોઈ નવા સ્વરૂપે જ જગતના ચોકમા ઊભું હોત.[1]

સંક્ષેપમા કહી શકાય કે સોલંકી રાજયુગ એટલે ગુજરાતનો ઉન્નતિકાળ.

૨ ચૌલુક્ય રાજાવલી (ભિન્નમાલ)

સં ૨૦૨ મા ભિન્નમાલમા અજિતસિંહ સોલંકી નામે રાજા હતો. એ સમયે મીર મોરયાએ હુમલો કરી ભિન્નમાલ ભાંગ્યુ પછી ૩ વર્ષની રાજવંશાવલી મળતી નથી.

૧ સિંહ—સં ૫ ૩ મા ભિન્નમાલમા સિંહ નામે સોલંકી રાજા હતો. એ સમયે ભિન્નમાલમા ૩૧ હજાર બ્રાહ્મણોના ઘર હતાં. એ પ્રમાણે બીજી કોમો પણ મોટી સંખ્યામા હતી. રાજાને કોઈ સંતાન નહોતું તેથી તેણે જયચિણ કુમારને ખોળે લીધો હતો.

૨. જયચિણ—તે સિંહ રાજાના ખોળે બેઠો અને સં ૫૨૭ મા ભિન્નમાલની ગાદીએ આવ્યો.

૩ શ્રીકરણ—સં ૫૮૧ માં ગાદીએ બેઠો. એ જ વર્ષમાં તેનો રાજ્યાભિષેક થયો.

૪ મૂળરાજ—રાજ સં ૬ ૫.

૫. ગોપાલજી—રાજ સં ૬૪૫.

---

૧. જુઓ, ગુજરાતના મુસલમાન સમયનો તથા સૌરાષ્ટ્રના એકેક વખતનો ઇતિહાસ, પ્ર ૪૪

૧૬ ઠા સાધુજી તથા લખમીરજી—એમના સમયમા લાલજુ રીસાઈને કચ્છમા આવેલા પોતાના મોસાળ ઠાણુ ગામમા જઈને વસ્યો. તેણે આ પાદરમા તળાવને કાઠે પોતાની માતાના સમાધિ સ્થાને દેરી બનાવી, જે આજે 'આઈના સ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

(જૂઓ, અચલગચ્છની ગુજરાતી મોટી પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૧૬૭ થી ૧૭૩)

૪ ચૌલુક્ય રાજાવલી (કર્ણાટક કુંતલ)

૧ તૈલપદેવ—તે રાષ્ટ્રકૂટ રાજાને છતી દક્ષિણનો રાજા થયો. તેનો સેનાપતિ મહાસામંતેશ્વર બારપ લાટમાં રહેતો હતો.

૨. સત્યાશ્રય—સ૦ ૧૦૫૪   ૩ વિક્રમાદિત્ય પાંચમો.

૪ જયસિંહ—સ૦ ૧૦૭૪ થી ૧૦૯૬

૫. સોમેશ્વર પહેલો—સ૦ ૧ ૯૬ થી ૧૧૨૫. તેણે કલ્યાણ નગર વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી.

૬ સોમેશ્વર બીજો—સ૦ ૧૧૨૫ થી ૧૧૩૧

૭. વિક્રમાદિત્ય છઠ્ઠો—સ૦ ૧૧૩૨ થી ૧૧૮૨.

૮. સોમેશ્વર ત્રીજો—સ૦ ૧૧૮૨ થી ૧૧૯૩.

૯ પમ૦—સ૦ ૧૧૯૩ થી ૧૨૦૬

૧૦ નુમડી૦ તૈલપ—સ૦ ૧૨૦૬ થી ૧૨૨૧

તેની પછી કલચૂરીવંશના બીજલે સ૦ ૧૨૧૨ થી ૧૨૧૬ સુધી અને તેના પુત્રે સ૦ ૧૨૧૬ થી ૧૨૩૯ સુધી રાજ્ય કર્યું

૧૧ સોમેશ્વર ચોથો—સ ૧૨૩૯ થી ૧૨૪૫

(૧) સેનાપતિવંશ (લાટ)

૧ બારપ ચૌલુક્ય તે તૈલપનો મહાસામંતેશ્વર   ૨ .. ..

૩. કીર્તિરાજ—સ૦ ૧૦૭૫   ૪ ત્રિલોચનપાલ—સ ૧૧૦૭

(૧) રાઠોડવંશ (હથુંડી)

૧ રાજા હરિવર્મા   ૨ વિદગ્ધરાજ—સ૦ ૯૭૩

૩. મમ્મટરાજ—સ૦ ૯૮૮.   ૪ ધવલરાજ—સ૦ ૧૦૫૩

૫. બાલપ્રસાદ—સ૦ ૧૧૧૩ સ ૧૧૧૭.

(-વિશેષ માટે જૂઓ, પ્રા૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૯૨ થી ૫૯૫)

મત સ્વીકાર્યો અને બીજાઓને જૈનધર્મી બનવામાં ઘણી મદદ કરી.

૧૨. શત્રુજી તથા કુક્કેજી—રાજ્ય સં. ૮૦૦ લગભગ.

તે પછી પડિહારવંશ ભિન્નમાલ અને કનોજની ગાદીએ આવ્યો. એનો પહેલો રાજા નાગાવલોક સં. ૮૧૩ માં ગુજરાતનો તથા માળવાનો રાજા બન્યો. (જુઓ, પ્રક૦ ૩૨, પૃ. ૫૩૪ થી ૫૪૧; અંચલગચ્છની ગુજરાતી મોટી પટ્ટાવલી)

૩ ચૌલુક્ય રાજાવલી (જાલોર)

૧ રાજા કાન્હડદે—સં૦ ૭૧૩. તે જાલોરનો સોલંકી રાજા હતો. આ૦ સ્વાતિસૂરિના ઉપદેશથી તે જૈન બન્યો. જાલોરમાં તેણે શ્રી ઋષભ ભગવાનનું દેરાસર બંધાવ્યું.

૨. રાયધન. ૩ વાસલ—તે પાલનપુર જઈ વસ્યો.

૪ આસદે ૫. વાહડ

૬ કુંવરજી—તેને સહજ્જ અને આશધર નામે પુત્રો હતા.

૭ આશધર ૮. પુણ્યપાલ

૯ ઉદ્યોતજી ૧૦ ધરણુ

૧૧ પદ્માજી—તેણે જૈનધર્મ છોડી દીધો. ૧૨. મેઘાજી

૧૩ પર્વત—તેને પેથાજી નાગજી અને વીરાજી એમ ત્રણ પુત્રો હતા. એ ત્રણે ભાઈઓની જન્મભૂમિ પિલુડીમાં હતી, તેથી તેઓ ખરપાકરમાં આવેલ પિલુડીમાં જઈને વસ્યા.

૧૪ શા પેથાજી—તે પોતાની પત્ની જમ્માજી સાથે પિલુડીમાં રહેતો હતો.

૧૫. શા સવજી—સં૦ ૧૨૨૯ તેને સારદેવી નામે પત્ની હતી. વાઘાજી અને કાનજી નામે બે પુત્રો હતા. બીજી પત્ની રૂપાદેવીથી લખધીરજી અને લાલનજી નામે બે પુત્રો થયા. લાલનજીના શરીરે કોઢ રોગ ફૂટી નીકળ્યો, જે આ૦ જયસિંહસૂરિની કૃપાથી શમી ગયો. શા સવજી ૬૦ રૂપાદેવી તથા કુમાર લાલણ સં૦ ૧૨૨૯ માં જૈન બન્યા. લાલણે સો સોનામહોર ખરચી પિલુડીમાં જૈન દેરાસર બંધાવ્યું

૧૬ ઠા૦ રાણુજી તથા લખમીરજી—એમના સમયમા લાલણ રીસાઈને કચ્છમા આવેલા પોતાના મોસાળ ઠામ ગામમા જઈને વસ્યો. તેણે ત્યા પાદરમા તળાવને કાંઠે પોતાની માતાના સમાધિ સ્થાને દેરી બનાવી, જે આજે 'આઈના સ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે

(જૂઓ, અચલગચ્છની ગુજરાતી મોટી પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૧૬૭ થી ૧૭૩)

૪ ચૌલુક્ય રાજવંશી (કર્ણાટક કુંતલ)

૧. તૈલપદેવ—તે રાષ્ટ્રકૂટ રાજાને જીતી દક્ષિણનો રાજા થયો. તેનો સેનાપતિ મહામંડલેશ્વર બારપ લાટમા રહેતો હતો.

૨. સત્યાશ્રય—સ૦ ૧ ૫૪ ૩ વિક્રમાદિત્ય પાંચમો.

૪ જયસિંહ—સ૦ ૧૦૭૪ થી ૧૦૯૬

૫. સોમેશ્વર પહેલો—સ૦ ૧૦૯૬ થી ૧૧૨૫. તેણે કલ્યાણ નગર વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી.

૬ સોમેશ્વર બીજો—સ૦ ૧૧૨૫ થી ૧૧૩૧

૭. વિક્રમાદિત્ય છઠ્ઠો—સ૦ ૧૧૩૨ થી ૧૧૮૨.

૮. સોમેશ્વર ત્રીજો—સ૦ ૧૧૮૨ થી ૧૧૯૩.

૯ પમ —સ૦ ૧૧૯૩ થી ૧૨ ૬

૧૦ નુમડી તૈલપ—સ ૧૨૦૬ થી ૧૨૨૧

તેની પછી કલચૂરીવંશના બીજલે સ૦ ૧૨૧૨ થી ૧૨૧૬ સુધી અને તેના પુત્રે સ૦ ૧૨૧૬ થી ૧૨૩૯ સુધી રાજ્ય કર્યું

૧૧ સોમેશ્વર ચોથો—સ૦ ૧૨૩૯ થી ૧૨૪૫.

(૧) સેનાપતિવંશ (લાટ)

૧ બારપ ચૌલુક્ય તે તૈલપનો મહામંડલેશ્વર ૨.. ..

૩. કીર્તિરાજ—સ ૧૦૭૫ ૪ ત્રિલોચનપાલ—સ ૧૧ ૭

(૧) રાઠોડવંશ (હસ્તુંડી)

૧ રાજા હરિવર્મા ૨. વિદગ્ધરાજ—સ ૯૭૩.

૩ મમ્મટરાજ—સ૦ ૯૮૮ ૪ ધવલરાજ—સ૦ ૧૦૫૩.

૫. બાલપ્રસાદ—સ૦ ૧૧૧૩ સ૦ ૧૧૧૭.

(—વિશેષ માટે જૂઓ, પ્રક૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૯૨ થી ૫૯૫)

૫. ચૌલુક્ય રાજાવલી (કર્ણાટક)

૧ તૈલપદેવ—તે રાઠોડ રાજાને હરાવી દક્ષિણનો રાજા બન્યો. તેનો સેનાપતિ બારપ લાટનો મહામંડલેશ્વર હતો.

૨. સત્યાશ્રય—સં ૧૦૫૪

૩ વિક્રમાદિત્ય પાંચમો—મૃ સં ૧૦૭૪

૪ જયસિંહ—મૃ સં ૧૦૯૯

૫. સોમેશ્વર પહેલો—મૃ સં ૧૧૨૫ તેણે કલ્યાણ વસાવી, પોતાની રાજધાની ત્યાં સ્થાપન કરી.

૬ સોમેશ્વર બીજો—મૃ સં૦ ૧૧૩૧.

૭ વિક્રમાદિત્ય છઠ્ઠો—મૃ સં ૧૧૮૨.

૮. સોમેશ્વર ત્રીજો—મૃ સં ૧૧૯૩

૯ પર્મ —મૃ સં ૧૨ ૧ તેણે ભાવાચાર્યગચ્છના આ વીરસૂરિને ૫ હાથી આપ્યા. આચાર્યશ્રીએ તેની રકમ જિનાલયમાં વાપરી.

(—રાજગચ્છ પટ્ટાવલી પૃ ૬૫)

૧ તૈલપ—મૃ સં૦ ૧૨૨૧

તે પછી રાજા બિજ્જલ કલચૂરીએ અને તેના પુત્રે કલ્યાણનું રાજ્ય કર્યું સં ૧૨૩૯

૧૧ સોમેશ્વર ચોથો—મૃ સં ૧૨૪૫

કલચૂરીવંશ (ત્રિપુરી-ચેદી)

૧. કોક્કલ—સં૦ ૯૩૨. ૧ કર્ણ—સં ૧ ૯૭. ૧૧ યશઃકર્ણ—સં ૧૧૭૭ ૧૨. ગયાકર્ણ—સં ૧૨ ૭.

૧ પરમારવંશ (ચંદ્રાવતી)

૧ સિંધુરાજ—રાજા મુંજનો બીજો પુત્ર ઇંદ્રદેવ સં ૮૬ માં ગુજરાતનો રાજા બન્યો. આ અરસામાં પરમારવંશ ઉદયમાં આવ્યો. તેનો મૂળ પુરુષ ધૂમરાજ હતો. તેના વંશનો સિંધુલ પરમાર ચંદ્રાવતીનો પહેલો રાજા હતો. ચંદ્રાવતીનું અસલ નામ ચંદ્રમતી અને ચંદ્રાવતી મળે છે

૨ ઉત્પલરાજ—કુરાળ

૩ આરણ્યરાજ—તેનું મૂળ નામ પાલ્હણ હોવાનું સંભવે છે. તે સં૦ ૧૦૦૧ લગભગમાં રાજા થયો. ત્યાર પછી તેને અરણ્યમાં રહેવું પડ્યું. તેણે એક વાર અચલગઢની તળેટીના જૈન દેરાસરની પિત્તળની જૈન પ્રતિમાને ગળાવી નાખી તેનો નંદી બનાવ્યો અને તે દેરાસરને શિવાલય બનાવી દીધું. આથી તેને કોઢ રોગ ફૂટી નીકળ્યો. તેણે શાંતિ માટે કરેલા સઘળા ઉપાયો નિષ્ફળ ગયા. જંગલમાં તેને આ૦ શીલધવલ[1] મળ્યા. તેણે તેમને પોતાની ભૂલ જણાવી અને પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. આચાર્યશ્રીએ તેને ઉપદેશ આપ્યો. તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું 'તું નવી જિનપ્રતિમા બનાવી, તેની પૂજા કર, એના ન્હવણ જળથી તારો રોગ શમી જશે.' રાજાએ એ પ્રમાણે કર્યું અને તેનો રોગ શમી ગયો. શરીર નવપલ્લવ જેવું બની ગયું. રાજાએ સં૦ ૧૦૧૧ માં ધાધાર પ્રદેશમાં પાલનપુર વસાવ્યું, દરબારગઢ બનાવ્યો, તેની બારીમાંથી ભગવાનનાં દર્શન થઈ શકે એ રીતે રાજવિહાર બનાવ્યો અને તેમાં ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેના નિભાવખર્ચ માટે નવા નવા લાગા બાંધી આપ્યા અને રાજા પણ ઘણો સમય અહીં રહેવા લાગ્યો. આ સ્થાન આજે પાલનપુરમાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.[2]

---

૧ આ શીલાંકસૂરિ સં ૯૩૩ (જૈ૦ પ્ર૦ ૩૪ પૃ ૫૧૧) ના સમયમાં ત્યાગવિયચ્છમાં પણ એક શીલસૂરિ થયા હતા.

૨ અચલેશ્વર મહાદેવનું મોટું દેવાલય છે તે મૂળ જૈનમંદિર હતું એવું અનુમાન થાય છે. જ્યારે સં ૨ ૩ ના ફાગણ માસમાં હું આબુ પહાડ ઉપર ગયો ત્યારે આ દેવાલય મેં બરાબર નિહાળ્યું છે. આ દેવાલયના ગર્ભગૃહની ત્રણે બાજુએ ફરી શકાય એવો ખુલ્લો માર્ગ રાખેલો છે. પાછળ દીવાલે ગોખમાં એક નાનો પથ્થર રાખેલો છે. તેની નીચે શનિ દરનાર નીકળે છે. સભામંડપનું દ્વારશાખ અને ગભારાનું દ્વારશાખ જોતાં દેવળ પુરાણું જૈન દેવળ જ છે. ગભારામાં શિવલિંગ નીચાણની ભૂમિ ઉપર છે અને એક ઠેકાણે નાનકડો ખાડો છે, જેમાં પાણી હોય એમ જણાય છે. જમાનાના પાપની દૃષ્ટિએ આ જિનમૂર્તિ નીચેની કૂર્મની જગા છે.

તેના મત્રી કુકણે ચદ્રાવતીમાં જિનાલય બધાવ્યુ હતું અને વડગચ્છના આ૦ સર્વદેવસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી.

(જુઓ, શ્રીહીરસૌભાગ્યકાવ્ય, હીરસૂરિરાસ, સોમસૌભાગ્યકા વ્યની ઉ ૪ પાલનપુર ગઝલ, આત્માનદપ્રકાશ, વર્ષ ૫૨ અક ૬ ૭ સ ૨ ૧૨નો પોષ-માહ અક જુઓ વગેરે)

આ ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ છે કે, સ ૧૦ ૧ લગભગમા જ પાર્શ્વનાથનુ મદિર અચલેશ્વરનુ મદિર બન્યુ હતુ અને સ ૧ ૧૧ માં પાલનપુરમાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથનુ મદિર બન્યુ હતુ

શ્રી. દુર્ગાશકર કેવળરામ શાસ્ત્રી પોતાના સશોધનમા સાફ સાફ જણાવે છે કે અચલેશ્વર મહાદેવનુ મોટુ દેવાલય મૂળ જૈનમદિર હોય એવું અનુમાન થાય છે.

૪ કૃષ્ણરાજ—બીજુ નામ કાન્હડદે

૫. ધરણીવરાહ—તે હથુડીના રાજા ધવલ રાઠોડને શરણે ગયો, પણ સોલકી મૂળરાજે તને હરાવ્યો આબૂનો તે પ્રદેશ (સ ૧૦૫૩) ગુજરાતના તાબે ગયો (જુઓ, પ્રક ૩૪ પૃ૦ ૫૯૫)

૬ દેવરાજ—બીજુ નામ મહીપાલ સ ૧ ૫૯

૭ ધધૂક—આ સમયે ચદ્રાવતીમા ૪૪૪ જૈન દેરાસરો ૯૯૯ શિવાલયો હતા, જે લાકડાના બનેલા હતા મહમ્મુદ ગિઝનીએ સ ૧ ૮ મા ચદ્રાવતી, દેલવાડા, સોમનાથ તથા પાટણ ભાગ્યા. આ સમયે રાજા ભીમદેવ કથકોટમાં ભરાઈ બેઠો એટલે રાજા ધધૂકે સ્વતત્ર થવા માથુ ઊચક્યુ, પણ મત્રી વિમલે સૈન્ય સાથે ચઢાઈ

સ્તભો મુક્ત છે અને ઘણ વિશાળ છે તેમાં જમણી બાજુએ પણા રાજા એની મૂર્તિઓ છે અને ઘણા ઘર બેઠો પણ છે આ દેરાની પાછળ એક વાવ છે અને આજુબાજુ નાના-મોટાં શિવાલયોથી મોગાન રોકાઇ ગયું છે તેથી બે-ત્રણ શિવાલયો મુક્ત છે. અચલેશ્વરનું દેવાલય ઘણું પુરાતન છે અને પુરાણની વાત મુજબ તે પાર્શ્વનાથનુ જ હતુ આ દેરાને ફેરફાર કરી દેરાનુ તેનો બૈષ્ણિવ પુરાવો બતાવવો શક્ય છે

(— ગુજરાત માસિક, પુ ૧૨, અં: ૨, આત્માનદ આત્માનદપ્રકાશ, પુ ૫૨, અં: ૭ સં ૨ ૧૨ માહ)

કરીને ચંદ્રાવતીનો કબજો લીધો. ધંધુક ભીમદેવને શરણે આવ્યો ગયો હતો, તેને બોલાવી, સમજાવી ફરી વાર ગુજરાતનો મહા મંડલેશ્વર બનાવ્યો. આ૦ ધનેશ્વરે સં૦ ૧૦૯૫ માં 'સુરસુંદરીચરિત્ર' રચ્યું. મંત્રી વિમલે પણ સં૦ ૧૦૮૮ માં આબૂ ઉપર 'વિમલવસહી' જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો અને શ્રીદેવીના નામે શ્રીમાતા ગામ વસાવી, તેમાં જૈન દેરાસર બંધાવ્યું, જેના ખંડિયેરો આજે ત્યાં ગામ બહાર છે.

૮. પૂર્ણપાલ—સં૦ ૧૦૯૯ થી ૧૧૦૨

૯ કૃષ્ણરાજ બીજો—તે પૂર્ણપાલનો ભાઈ હતો. તેણે સ્વતંત્ર થવા પ્રયાસ કર્યો. આથી રાજા ભીમદેવે તેને પકડીને કેદમાં નાખ્યો અને નાડોલના રાજા બાલપ્રસાદ ચૌહાણના કહેવાથી તેને છોડ્યો. તેનાથી કિરાડુની શાખા નીકળી, જેમાં ૧૦ સોછરાજ, ૧૧. ઉદયરાજ, ૧૨. સોમેશ્વર સં૦ ૧૨૧૮ માં થયા.

૧૦ ધ્રુવભટ.

૧૧ રામદેવ.

૧૨ વિક્રમસિંહ—તે રામદેવનો ભાઈ હતો. તે બળજબરીથી રાજા બની બેઠો હતો. જ્યારે રાજા કુમારપાલે અજમેર પર ચઢાઈ કરી ત્યારે તેણે વિશ્વાસઘાત કર્યો હતો એટલે રાજા કુમારપાલે તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂક્યો.

૧૩ યશોધવલ—તે રામદેવનો પુત્ર હતો. સં૦ ૧૨૦૨ માં ગુજરાતનો મહામંડલેશ્વર હતો. તેને સૌભાગ્યદે રાણી હતી, જે ચૌલુક્ય કન્યા હતી. કાકો વિક્રમસિંહ અજમેરના રાજા અર્ણોરાજની મદદથી ખટપટ કરીને યશોધવલને હઠાવી આબૂનો રાજા બન્યો. અને તેણે રાજા કુમારપાલે સં૦ ૧૨૦૭ માં અજમેર પર ચઢાઈ કરી ત્યારે વિશ્વાસઘાત કરેલો, આથી કુમારપાલે તેને હઠાવી યશોધવલને ચંદ્રાવતીની ગાદી ઉપર બેસાર્યો હતો. રાજા યશોધવલે ગુજરાત તરફથી રાજા બલ્લાલને હરાવ્યો હતો.

૧૪ ધારાવર્ષદેવ—સં૦ ૧૨૨૦ થી ૧૨૭૬ તે રાજા કુમારપાલનો પ્રીતિપાત્ર હતો. મંત્રી આભડે કોંકણપતિ મલ્લિકાર્જુનને

માર્યો ત્યારે તે ગાદી પર હતો. અફઘાનનો મહમ્મદ શાહબુદ્દીન ઘોરી સં. ૧૨૩૨–૩૪માં ગુજરાત પર ચડી આવ્યો અને હાર્યો ત્યારે તેને હરાવવામાં પણ ધારાવર્ષની પૂરી મદદ હતી. જો કે શાહબુદ્દીનના સૂબા કુતબુદ્દીન ઐબકે સં. ૧૨૫૪માં આબૂની તળેટીમાં તેને હરાવ્યો હતો, ત્યારે ઐબક પાટણ જઈ પાછો આવ્યો ગયો હતો. આ રાજાના સમયના ૧૪ શિલાલેખો મળે છે.

કોરંટીગચ્છના આ૦ ઉદયસિંહે સં. ૧૨૬૩માં ચંદ્રાવતીમાં આ રાજાની અધ્યક્ષતામાં મંત્રવાદીને હરાવ્યો હતો. આબૂ ઉપર ત્રણ પાડાને એક જ બાણ વડે વીંધતી આ રાજાની સં. ૧૫૩૧ની મૂર્તિ વિદ્યમાન છે. આ રાજાએ સં. ૧૨૪૫ના આસો સુદિ ૧ ને બુધવારે આબૂ પહાડના ઠીકરી ગામના વશિષ્ઠાશ્રમની રક્ષા માટે શિલાલેખીય હુકમ બહાર પાડ્યો હતો. જે પથ્થર આજે પણ આબૂ રોડથી પશ્ચિમમાં મંડાર જતી સડક ઉપર વિદ્યમાન છે.

તેને ગીગાદેવી અને શૃંગારદેવી નામે બે રાણીઓ હતી. શૃંગારદેવીએ ભ. પાર્શ્વનાથના દેરાસરના નિભાવ માટે જમીન આપી હતી.

(—જૂઓ, શ્રી વિશ્વેશ્વરનાથ રેઉનો 'આબૂકે પરમાર' નામનો લેખ)

રાણી શૃંગારદેવી નાડોલના મંડલેશ્વર કેલ્હણ ચૌહાણ (સં. ૧૨૨૧ થી ૧૨૪૯)ની પુત્રી હતી. પીંડવાડા પાસેનું ઝાડોલી[1] તેને કાપડામાં મળ્યું હતું. કામદાર નાગડ તેના વતી ત્યાં વહીવટ કરતો હતો. ગોઠિઓએ સં. ૧૧૩૪ના વૈશાખ વદિ ૧૩ ને રવિવારે ઝાડોલીના ભ. મહાવીરસ્વામીના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને તેનું છ ચોકીવાળું ત્રિલોકપ્રાસાદ દ્વાર બનાવ્યું. તેમાંની બે ચોકીનો ખર્ચ મંત્રી નાગડે આપ્યો હતો. અને રાણી શૃંગારદેવીએ સં. ૧૨૫૫ના આસો સુદિ ૭ ને બુધવારે ભ. મહાવીરસ્વામીની પૂજા માટે મોટી આવકની કૂવાવાળી જમીન ભેટ આપી.

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા. ૨, લેખાંક: ૪૩. જૈ૦ સ૦ પ્ર૦ ક્રમાંક: ૧૫૮)

---

૧. ઝાડોલી માટે જૂઓ પ્ર૦ ૪૩ કૃષ્ણર્ષિની ટિપ્પણ.

ધારાવર્ષનો નાનો ભાઈ પ્રહ્લાદન હતો. તે પરાક્રમી, કવિ શાસ્ત્રનો જાણકાર, પરોપકારી અને મોટો દાની હતો.[1] તેને કુર્ચાલ સરસ્વતીનું બિરુદ હતું (પ્રબંધકોશ) ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલના પુરોહિત આમિગના પુત્રો સર્વદેવ તથા કુમારદેવ તેના વિદ્યાર્થીઓ હતા. કવિ સોમેશ્વર પણ આ જ કારણે તેને પોતાના પિતાના ગુરુ તરીકે ઓળખાવે છે તેણે પાર્થપરાક્રમવ્યાયોગ નામે નાટકવિશેષની રચના કરેલી છે અને રાજા મુંજદેવ તથા ભોજદેવ એમ કરુણ રસવાળી કથા બનાવી હતી, જે આજે મળતી નથી. તેણે બીજા ગ્રંથો પણ બનાવ્યા છે ગુજરાતનો રાજા અજયપાલ (સં૦ ૧૨૨૯થી ૧૨૩૨) મેવાડના રાજા સામતસિંહ સાથે યુદ્ધમાં ઘવાયો ત્યારે પ્રહ્લાદને તેના પ્રાણોની અને રાજ્યની વીરતાથી રક્ષા કરી હતી. તેણે સં. ૧૨૭૪માં પાલનપુર વસાવ્યું કેટલાએક લેખકો આ અંગે રાજા આસ્થાનરાજની જેમ રાજા પ્રહ્લાદનનો ઇતિહાસ આપે છે તેનો સાર એ છે કે રાજા પ્રહ્લાદને જિનપ્રતિમાને ગળાવી નાખી તેથી તેને કોઢ રોગ થયો. આ૦ શીલધવલના[2] ઉપદેશથી તેણે નવી જિનપ્રતિમા ભરાવી, જેની પૂજાથી તેનો કોઢ દૂર થયો. આથી તેણે પાલનપુર વસાવ્યું, ત્યાં રાજવિહાર બનાવી, તેમાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી, તેના નિભાવ માટે જુદા જુદા લાગા બાંધી આપ્યા વગેરે વગેરે.

અહીં કલ્પના થઈ શકે છે કે રાજા પ્રહ્લાદને રાજા અજય

---

૧ देवी सरोजासनसंभवा किं कामप्रदा किं सुरसौरभेयी ।
प्रह्लादनाकारधरा धरायामायातवत्येष न निश्चयो मे ॥३८॥
—પ. સોમેશ્વરકૃત લેખપ્રશસ્તિ

श्रीप्रह्लादनमन्तरेण विरतं विद्योपकारव्रतम् ॥
(—સુરથોત્સવ સર્ગ : ૧૫, શ્લો. ૪૨)

૨. એ સમયે વડગચ્છમાં [૪૧] આ ધર્મઘોષસૂરિની પાટે [૪૨] આ શીલગુણ થયા હતા. (—જુઓ પ્ર૦ ૩૮ પ્ર૦ ૩૫)

પાલની શિખરપંક્તિમાંથી પ્રતિમાને તોડી હશે[1] પરંતુ ચંદ્રાવતીમાં જૈનોનું પ્રભુત્વ, રાજા કુમારપાલ, રાજા ધારાવર્ષ રાણા પ્રહ્લાદનનો પરસ્પરનો સ્નેહસંબંધ, રાણી શૃંગારદેવીની જૈનધર્મ પ્રત્યેની ભક્તિ બુદ્ધિ, જૈનમંદિરોને આપેલાં દાન તેમજ કુમારપાલે કાઢેલા સંઘમાં રાણા પ્રહ્લાદને સંઘ સાથે યાત્રા કરવી અને પ્રહ્લાદનનું પરાક્રમ, વિદ્વત્તા, ઉદારતા વગેરે જોતાં તેના હાથે આવું અનાડીપણું થાય એ સંભવિત નથી એટલે આનો સ્પષ્ટ નિર્ણય લાવવા વધુ આધારોની અપેક્ષા રહે છે.

અહીં એટલું સંભવિત છે કે પ્રહ્લાદને જૂના પાલનપુરને ફરીથી આબાદ કર્યું હશે. રાજવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરી ફરીથી નવી પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત કરાવી હશે અને મંદિરના નિભાવ માટે લાગા બાંધી આપ્યા હશે, અથવા પાલનપુર તેમજ રાજવિહાર નવેસર બનાવ્યા હશે. આ સમયે પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથને હમેશાં ૧ મૂડો ચોખા, ૧૬ મણ સોપારી વગેરે લાગાની આવક થતી હતી.

૧૫. સોમસિંહ—તે રાજા ભીમદેવ બીજાનો મહામંડલેશ્વર હતો ત્યારે મહામાત્ય તેજપાલે સં. ૧૨૮૭માં આબૂ ઉપર લૂણિગવસહી જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો, જે આજે પણ તેની સ્થાપત્યકળા વડે દિગ્દિગંતમાં ગવાય છે. રાજાએ લૂણિગવસહી અને વિમલવસહીને કરમુક્ત જાહેર કર્યાં હતાં અને લૂણિગવસહીના નિભાવ માટે ડબાણી ગામ આપ્યું હતું.

૧૬. કૃષ્ણરાજ—તેનું બીજું નામ કાનડદે હતું. તે લૂણિગવસહીના ઉત્સવમાં હાજર હતો. તે રાજા થતાં મેવાડના રાણા જૈત્રસિંહે ચંદ્રાવતીને પોતાના કાબૂમાં લીધું પરંતુ રાજા તથા યુવરાજે ચંદ્રાવતી તેને પાછું વાળ્યું.

૧. રાણા પ્રહ્લાદને રાજા કુમારપાલના બ શાંતિનાથના કૈલાસની પિત્તળની ૩ પ્રતિમાઓને ગાળી નાખી નંદી—પોઠિયો બનાવ્યો તેથી તેને કોઢ રોગ થયો. (જુઓ [illegible] પાઠક વિનયશીલનું અર્બુદ ચૈત્યપરિપાટી સ્તવન સં. ૧૭૭૨)

૧૭ પ્રતાપસિંહ—અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ સં૦ ૧૩૬૮ માં ચંદ્રાવતી ભાંગ્યું, લૂંટ્યું અને તેનો નાશ કર્યો ત્યારથી ચંદ્રાવતીનું પતન શરૂ થયું આજે તેનું અસ્તિત્વ છેક ભુંસાઈ જવા આવ્યું છે.

સંભવ છે કે ચંદ્રાવતી પાલનપુર અને જગાણાનો આ રાજવંશ સૌરાષ્ટ્ર તરફ આવ્યો ગયો હશે. તેમાંથી મૂળીનો પરમાર-વંશ જન્મ્યો લાગે છે

૨ પરમારવંશ (જાલોર)

૧ વાક્પતિરાજ ૨. ચન્દનદેવ, ૩ દેવરાજ ૪ અપરાજિત, ૫. વીજડ—તેનું સં૦ ૧૧૬૫ નું દાનપત્ર મળે છે ૬ વિદુઅણુદેવ તથા ધારાવર્ષ ૭. વીસલદેવ—સં૦ ૧૧૭૪, (જાલોરના કિલ્લામાં સં ૧૧૭૪ નો શિલાલેખ છે) (—જૂઓ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૧૪)

૩ પરમારવંશ (માળવા)

૧ કૃષ્ણરાજ—તેનું બીજું નામ ઉપેન્દ્ર હતું તે ખેડામંડલમાં હરસોલ (હર્ષપુર)નો રાજા હતો. માળવાનો માંડલિક હતો.

૨ વૈરિસિંહ

૩ સીયક—સં૦ ૧૦ ૫થી ૧ ૩ તેના બીજા નામો સિંહદત સિંહભટ અને શ્રીહર્ષ મળે છે ખેડામંડલ પ્રથમ કનોજના પડિહારોના તાબામાં હતું અને સં ૯૬ લગભગમા માલખેડના રાષ્ટ્રકૂટોના તાબામા આવ્યું તેમા હરસોલ, વાઘાસા, કપડવંજ વગેરે ૭૫૦ ગામો હતા. ત્રીજા કૃષ્ણરાજ (સં૦ ૯૯૩ થી ૧ ૨૩)ના સમયે સીયક ખેડામંડલનો મહાસામંડલિક હતો. તેણે માળવા જઈ ઉજ્જૈન મા રાજધાની સ્થાપન કરી. સં ૧ ૨૯ માં રાષ્ટ્રકૂટોની પૂંઠ પકડીને હરાવી દીધી. માળવાનો આ પહેલો પરમાર રાજા હતો. તેણે દત્તક પુત્ર મુંજને રાજ્ય આપ્યું અને પુત્ર સિંધુરાજને યુવરાજ બનાવ્યો. મૃ૦ સં૦ ૧૦૩૦

૪ મુંજદેવ—સં૦ ૧ ૩૧ થી ૧ ૫૨. તેનું બીજું નામ વાક્પતિરાજ હતું. તે બહુ રૂપાળો હતો. રાજા સીયકને તે મુંજ ઘાસ

માર્ગમાં મળ્યો હતો, તેથી તેણે તેને મુંજ નામ આપી માળવાની ગાદી આપી. મુંજે પોતાના જન્મની વાતને છુપાવવા માટે રાણીને મારી નાખી, સિંધુરાજને દેશવટો આપ્યો અને પાછો આવતાં કેદમાં પૂરી રાખ્યો. મુંજદેવ યુદ્ધકુશળ હતો. તેણે આહડ ભાંગ્યું આથી મેવાડનો રાણો ખુમાણ (શાલિવાહન) અને ગુજરાતનો રાજા મૂળરાજ વગેરે બીના રાજા ધવલ રાઠોડ(સં. ૧૦૫૩)ને શરણે ગયા હતા. તેણે તિલંગ દેશ પર ચડાઈ કરી પણ ત્યાં તે પકડાયો અને કેદી બન્યો. માળવાના મંત્રીઓએ તેને લઈ જવા સુરંગનો રસ્તો તૈયાર કર્યો પણ મુંજ જેલમાં તૈલપના કાકા દેવલની રખાતની પુત્રી અને શ્રીપુરના રાજા ચંદ્રની વિધવા મૃણાલના પ્રેમમાં ફસાયો હતો. રાજા તૈલપે તેની દ્વારા સુરંગની વાત જાણી મુંજને રીબાવી રીબાવીને મારી નાખ્યો.

તે અને વડનગરનો રાજા રાજચંદ્રના આ૦ ધનેશ્વરને ગુરુ તરીકે માનતા હતા. (—જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ. ૧૯)

તે વિદ્વાન હતો. તેનો રચેલો ગ્રંથ મળતો નથી પણ તેના શ્લોકના અવતરણો ક્ષેમેન્દ્રની રચનામાં મળે છે. તેનાં પ્રાસંગિક પદ્યો પ્રબંધચિંતામણિ તથા ભોજપ્રબંધમાં પણ મળે છે.

કવિ ધનપાલ (સં. ૧૦૨૯) કવિ પદ્મગુપ્ત પરિમલ, કવિ ધનંજય (દશરૂપકકર્તા), આ૦ અમિતગતિ (સં૦ ૧૦૫૦ તથા સુભાષિતરત્નસંદોહકર્તા) પં૦ હલાયુધ (પિંગલસૂત્રવૃત્તિકાર) વગેરે તેની સભાના વિદ્વાનો હતા. તેને વિક્રમપતિ તૈલપદેવની બહેન કુસુમવતી સખી હતી. રુદ્રાદિત્ય નામે દીવાન હતો. તેણે હરિજ પાસે મુંજપુર વસાવ્યું. તે તિલંગની જેલમાં સં. ૧૦૫૨ માં મરણ પામ્યો. તૈલપે તેનું માથું સળિયાઓમાં શૂળી ઉપર પરોવ્યું. તેને તે હમેશાં દહીં ચડાવતો હતો. પંડિતોએ મુંજના મરણ પછી એક જ ઉદ્ગાર કર્યો—"गते मुंजे यशःपुंजे निरालम्बा सरस्वती ॥"

૫. સિંધુરાજ—તે સીયકનો સાચો પુત્ર હતો. મુંજે તેને દેશવટો આપ્યો ત્યારે તેણે આબૂ પાસે કાસહૃદ ગામ વસાવ્યું. તે પાછો આવ્યો ત્યારે મુંજે તેને માળવાનો પ્રાંત સોંપ્યો. પણ પ્રસંગ

મળવા જેમ પૂર્વે, તે માળવાનો રાજા બન્યો નથી પણ ભોજ નાનો હતો તેથી માળવાનું તંત્ર તેણે ચલાવ્યું તેના ત્રણે પુત્રો માળવાના રાજા બન્યા હતા. આથી સિંધુરાજનું નામ રાજાવલીમાં દાખલ થયેલું મળે છે તેણે ગુજરાત પર ચડાઈ કરી ત્યારે યુવરાજ ચામુંડે તેને પાછો હઠાવ્યો હતો. તે તપસ્વી કુષ્ણર્ષિનો ભક્ત હતો. તેના રાવત કુષ્ણે શ્રીખીમા ઋષિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેમની દીક્ષામાં કુદરતી રીતે પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ હતી. (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૭૯) તે સં૦ ૧૦૭૫માં મરણ પામ્યો. કવિ પરિમલ આ રાજાનો આશ્રિત કવિ હતો, જેણે નવસાહસાંકચરિત રચ્યું છે, જે ત્રીજો કાલિદાસ કહેવાય છે[1]

---

1 કાલિદાસ અનેક થયા છે અને રાજશેખર પણ એક કરતાં વધુ થયા છે—

(૧) पुरन्दरपुरो मित्र पुराणं गुणगणाधिप ।
धनुर्वेद गौरशास्त्रं ग्रन्थे ह तथा वात्स्यायन ।
यस्यास्थानवरपठे कविरागमकः श्रीमत्कालिदास इति मोऽप्रतिमप्रभाव ।
दुष्यन्तभूपतिकथा प्रथमप्रथितां रम्यामिमेऽप्यचरितां सरसां चकार ॥

વિ. સં. ૨ ની આસપાસમાં શાલિવાહન ગોતમીપુત્ર સાતકર્ણિ રાજા થયો હતો તેણે ધનુર્વેદ, ગૌરશાસ્ત્ર મૃગયાદિક તથા વાત્સ્યાયન બનાવ્યાં તેની સભાના પ્રાસણ કવિ કાલિદાસે અભિજ્ઞાનશાકુંતલ વગેરે (નવ નાટક) રચ્યાં. (જૂઓ, સમ્રાટ શાલિવાહનનું કુમારચરિત)

(૨) સમ્રાટ શાલિવાહનનો સભાકવિ હરિષેણ, એને કાલિદાસની ઉપાધિ હતી તેણે રઘુવંશ, કુમારસંભવ, મેઘદૂત, નલોદય તથા ઋતુસંહાર (પાંચ કાવ્યો) બનાવ્યાં. તે રઘુકાર તરીકે વિખ્યાત છે તેણે સમ્રાટ શાલિવાહનને (સં. ૪૨૨) કુમારચરિત બનાવવામાં ઉત્સાહિત કર્યો હતો. (—સમ્રાટ શાલિવાહનનું કુમારચરિત)

આ૦ હરિષેણ કાલિદાસે મેઘદૂતમાં "आषाढस्य प्रथमदिवसे मेघमाश्लिष्टसानुं" પદ આપ્યું છે તેથી વિદ્વાનો અષાઢ સુદિ ૧૧ના દિવસે આવતી બતાવે છે વિક્રમની વિદ્યુત્ પુત્રી વિદ્યોત્તમા અને વિદ્યોત્તમા તેની પત્ની હતી, જે અતિ अस्ति कश्चिद् वाग्विशेषः એ વાક્યની ઘટના પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે તે શાલિવાહન ૪૪૨ શકસંવત ૨૪ અને શકસંવત ૫૨૫ના સમય સુધી

૬ ભોજદેવ—(સં ૧ ૫૨ થી ૧૧૧૨) તે સીયકનો સાથી પૌત્ર અને સિંધુલનો મોટો પુત્ર હતો. મુંજદેવે સિંધુલરાજને કનડ્યો હતો અને ભોજની જન્મકુંડલીમાં ૫ વર્ષનો રાજયોગ જાણીને તેના પુત્રને રાજ્ય મળશે નહીં એવી દહેશતથી ભોજને મારવી નાખવા પેતરો રચ્યો હતો, પણ તે બચી ગયો. તે યુવરાજ બન્યો અને અંતે માળવાનો રાજા પણ બન્યો, તેણે ધારાનગર વસાવીને પાટનગર બનાવ્યું.

ભોજદેવ શૂરવીર, વિલાસી, વિદ્યારસિક વિદ્વાન અને દાનવીર રાજા હતો. તે સમયે ગુજરાતમાં ભીમદેવ (સં ૧ ૭૮ થી ૧૧૨), કર્ણાટકમાં વિક્રમાદિત્ય સોલંકી પાંચમો (સં ૧ ૬૫ થી ૧ ૭૪) જયસિંહ (સં ૧ ૭૪ થી ૧ ૯૬) તથા સોમેશ્વર (સં૦ ૧૦૯૬ થી ૧૧૨૫) ડાહલદેશ (કલચૂરી) ચેદીની ત્રિપુરીમાં ગાંગેય કલચૂરી (સં ૧ ૭૪ થી ૧ ૯૪) તથા કર્ણદેવ રાજાઓ હતા. ભોજદેવને તે દરેક સાથે વેર હતું તેણે ગુજરાતના એક વખતના રાજવી દુર્લભરાજનાં રાજચિહ્નો ખૂંચવી લીધાં, તેથી ગુજરાત અને માળવા વચ્ચે વેર વધ્યું. રાજા ભીમદેવ તેને પહોંચી શકે તેમ નહોતો. છતાંયે તેનો બદલો લેવાની તે તક જોઈ રહ્યો હતો.

એક વાર ભોજે ગુજરાત પર ચઢાઈ કરવાની રચના કરી. પહેલાં ૫૫ ટાકસા 'શજવિડબન નાટક ભજવાયું ત્યારે ગુજરાતનો સંધિપાલ દામોદર ત્યાં આવ્યો હતો. શરીરે તે કૂબડો હતો પણ તે ચતુર

દક્ષિત હતો તેણે ભેગો જ્યોતિર્વિદાભરણ નામનો ગ્રંથ બનાવેલો છે.

(૩) તે ભોજરાજના પિતા સિન્ધુલ વિક્રમ પરમારનો રાજકવિ હતો તેણે નવસાહસાંકચરિત રચ્યું છે એમાં સિન્ધુલ વિક્રમનું વર્ણન છે તેનું બીજું નામ કવિ પદ્મગુપ્ત પરિમલ પણ હતું ભોજની પ્રશસ્તિ મહાકવિ રાજશેખર જણાવે છે કે—

कैलासोऽपि क्षीयते हन्त ! कविमात्रो न केनचित् ।
भोजरे कविकीर्त्यगारे कविमात्रजयी विभु ! ॥

ગુજરાતમાં એક કવિરાજ પણ વિચાર એવો નથી તો બીજા કવિઓની તો વાત જ શી !

બુદ્ધિવાળો હતો. ભોજદેવે તેને મશ્કરીમાં પૂછ્યું 'ભીમદેવ પાસે સંધિપાલો કેટલા છે?' દામરે હાજરજવાબીથી જવાબ આપ્યો 'મહારાજ! ઘણા છે. તેના ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એવા ત્રણ વિભાગ છે. જેવો રાજા હોય તેવો સંધિપાલ તેની પાસે મોકલવામાં આવે છે.' રાજા તેની આવી હાજરજવાબીથી ઘણો ખુશ થયો. ભોજે પૂછ્યું 'ભીમ હમણાં શું કરે છે?' દામોદરે મીઠો જવાબ વાળ્યો 'તેણે ઘણા રાજાઓનું માથું મૂકી નાખ્યું છે. એકનું પડાણી રાખ્યું છે તેને હવે મૂકશે.' ભોજદેવ આ જવાબ સાંભળીને તો ખીજી ગયો.

રાજાએ નાટકમાં જ્યારે તૈલપદેવનું પાત્ર આવ્યું ત્યારે દામોદરને પૂછ્યું 'નાટકમાં રસ તો સરસ ઊતર્યો છે ને?' દામોદરે તેનો સમયોચિત જવાબ વાળ્યો 'રસ ખૂબ ઊતર્યો છે પણ નાટકકારને નાટકનાં પાત્રોનું વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી. જેમકે તિલંગરાજ તૈલપદેવ તો મુંજરાજનું માથું હાથમાં હોય તો જ ઓળખાય. નટ અજ્ઞાની છે તેથી તેણે તેમ કર્યું નથી.' રાજાના દિલમાં આ માર્મિક શબ્દોએ ઘા કર્યો. તેના દિલમાં વેર ભભૂકી ઊઠ્યું. તેણે યુદ્ધની દિશા બદલી તિલંગનો રસ્તો લીધો. દામોદરે જાહેર કર્યું કે ગુજરાતનો રાજા પોતાના સૈન્ય સામે માળવાના સીમાડે આવી ઊભો છે. ભોજે દામોદરને એક હાથી-ઘોડાનું ઇનામ આપી કહ્યું કે 'તું તારા રાજાને સમજાવ કે તે આ વર્ષે માળવા પર ચડી ન આવે.'

સં૦ ૧૧૯૯માં ભીમદેવે સિંધ પર ચડાઈ કરી, ત્યારે ભોજરાજાના સેનાપતિ દિગંબર બહાદુર કુલચંદ્રે પાટણ ઉપર હલ્લો કરી પાટણને ભાંગ્યું. રાજમહેલના ચટાવર પાસે કોડીઓ દાટી જયપત્ર મેળવ્યું. પણ ખંભાતમાં સખત હાર ખમવી પડી, એટલે તે માળવા નાસ્યો ગયો. ભોજદેવે સર્વ વૃત્તાંત જાણીને સેનાપતિને જણાવ્યું કે તે પાટણમાં કોડીઓ દાટી તે ભૂલ કરી છે. આનું પરિણામ સ્પષ્ટ છે કે એક દિવસ માળવાનું ઉઘરાણું ગુજરાતમાં જશે. પછી ભોજદેવે કુલચંદ્રને એક કન્યા અને ધન આપી સુખી કર્યો. એક વાર ભીમ વેશપલટો કરી ધારાની સભામાં પહોંચી ગયો, પરંતુ

ભોજદેવને ત્યારે તેની ખબર નહોતી પડી. એવી જ રીતે એક વાર ભોજદેવ અને ગુજરાતના સૈનિકોનો મુકાબલો થયો હતો પરંતુ તેમાં ભોજદેવ અવિશુદ્ધ બની ગયો હતો.

રાજા ભોજની સભામાં કવીશ્વર ધનપાલ, વિદ્યાપતિ, વરરુચિ,[1] રાજશેખર બીજો વગેરે વિદ્વાનો હતા. એ સભામાં આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ, વાચનાચાર્ય શોભન, આ૦ ચંદનાચાર્ય, આ૦ સુરાચાર્ય આ૦ વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિ, આ૦ અજિતસેન શિષ્ય આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ વગેરે જૈનાચાર્યો પધાર્યા હતા. તે આ૦ જિનેશ્વરનો (સં. ૧૦૫૨ થી ૧૧૧૨) ભક્ત હતો.

તે વિદ્વાનો અને વિદુષીઓને માનસન્માન અને દાન આપતો હતો. સરસ્વતી કુટુંબની કન્યા તથા વિજયા વગેરે વિદુષીઓને તો તેણે પોતાની સખી કે રખાત બનાવી હતી.

આ સમયમાં નીલપટ નામે એક નવો શૈવમત નીકળ્યો હતો. એક સ્ત્રી પુરુષ મળીને એક પોતી પહેરી સાથે રહેતા હતા. આ મતમાં વામપંથની પ્રધાનતા હતી. ભોજપુત્રી તેની ભક્ત બની. ભોજે એ મતનો વૃત્તાન્ત જાણી તે પંથને માનનારા ૪૯ માણસોને મરાવી નાખ્યા અને તેમની સાથેની ૪૯ બાઈઓને બચાવી મૂકી, આ મતનો નાશ કર્યો. (—પ્રબંધાવલી)

રાજમૃગાંક જ્યોતિષ, રાજમાર્તંડ જ્યોતિષ, સરસ્વતી કંઠાભરણ, અલંકાર રાજમાર્તંડ, યોગશાસ્ત્ર, ધૂર્તમાર્તંડ ધર્મશાસ્ત્ર, સમરાંગણ શિલ્પશાસ્ત્ર, ચમ્પૂ રામાયણ, શૃંગારમંજરી કથા વગેરે ગ્રંથો ભોજદેવની રચના મનાય છે. આ ગ્રંથો તેના છે કે તેના નામે ચડેલા છે તેનો નિર્ણય થઈ શકે એમ નથી.

---

૧ આસ્તાનો ઇતિહાસ, વરરુચિ, વિદ્યાપતિ, રાજશેખર વગેરે નામવાળા કે વિદ્વાનો અનેક વિદ્વાનો થયા છે. કેટલાક અતિપ્રસિદ્ધ [illegible] [illegible] છે. વિક્રમની નવમી સદીમાં ૧૮ ભાષા [illegible] તેના સમયે [illegible] આત્માનંદ [illegible] રાજશેખર વગેરે વિદ્વાનો થયા હતા.

ભોજરાજ ગ્વાલિયરના રાજા નરવર્મની પુત્રી સુભદ્રાને રાધાવેધથી પરણવાની ઈચ્છાએ રાધાવેધ શીખતો હતો.

ભોજે એક વાર ધનુર્વિદ્યાનો અભ્યાસ કરતાં એક શિલાને વીંધી નાખી ત્યારે ત્યાં આવેલા વૃદ્ધ સરસ્વતી બિરુદવાળા ચંદનાચાર્યે એક શ્લોક બનાવીને બોલ્યા. ભોજદેવ તે સાંભળીને ખુશ થયો, પણ બીજી પળે જ તે શ્લોકના 'પતત્તુ ધારા ધરિત્રી' પદનો બીજો અર્થ કલ્પીને જવાબ આપ્યો કે આપ શાસ્ત્રોના પારગામી છો છતાં આપે પતત્તુ ધારા પ્રયોગ કર્યો જે ધારાના વિનાશની આગાહીરૂપ છે. કેમકે જૈન નિર્ગ્રંથોની વાણી ક્યાપિ અસત્ય હોતી નથી. સૂત્રધારે પણ એક પ્રસંગે ભોજદેવને એ જ શ્લોક સંભળાવ્યો હતો.

ભોજદેવે કરેલી અટકળ સાચી હતી. એક દિવસે કવિ કર્પૂર મેઘીના કરણદેવની પ્રશંસાનું કાવ્ય બનાવ્યું; જેમાં તેણે કરણને ભાગ્યે વિધિની પ્રધાનતા વર્ણવી હતી, એટલે કવિને ઈનામ મળ્યું નહીં. હવે કવિએ કવિ નાચિરાજનું પ્રશંસાકાવ્ય બનાવ્યું તેમાં વર્ણન હતું કે સરસ્વતીની આંખો છે મુંજ અને ભોજ તે આથમી જતાં સરસ્વતી આંધળી બની છે પણ તેની ટેકા—લાકડી કવિ નાચિરાજ છે નાચિરાજે આ સાંભળી કવિ કર્પૂરને ઈનામ આપ્યું, પરંતુ રાજા કર્ણે આ શ્લોકમાંથી ભવિષ્યવાણી તારવી કે કવિ કર્પૂર જીવતા ભોજને મરેલો લેખે છે તેથી ભોજરાજ હવે મરી જશે એ નક્કી વાત છે તેણે દૂત મોકલીને ભોજદેવને કહેવડાવ્યું કે, ધારાનગરમાં તમારા ૧૦૪ મંદિરો છે ૧૦૪ ગીતપ્રબંધો છે ૧૦૪ બિરુદો છે પણ હું ૧૩૬ રાજાઓનો સ્વામી છું. આપણે બંને દ્વંદ્વયુદ્ધ, ચતુરંગ સેના યુદ્ધ, ચતુરંગ વિવાદ કે દાનસામર્થ્ય એમાંથી કોઈ તમે મને જીતીને ૧૦૫ બિરુદધારી બનો અને કાંતો હાર માનીને મને ૧૩૭ રાજાઓનો રાજેશ્વર બનાવો.

ભોજદેવ હવે યુદ્ધપ્રિય રહ્યા નહોતો. તે વિલાસી બન્યો હતો. તેનો ખજાનો પણ ખાલી થવા આવ્યો હતો. તેણે યુદ્ધ ટાળવા એક શરત મૂકી કે હું ઉજ્જૈનમાં અને તમે કાશીમાં એક જ દિવસે

એક જ મુહૂર્તમાં મંદિરનો પાયો નાખીએ અને એકેક મંદિર ૫૦ હાથનું બનાવીએ. જે રાજા તેમ કરીને પહેલો કળશ ચડાવશે તે વિજેતા મનાશે. પરાજિત રાજાએ એ કળશ ચડાવવાના ઉત્સવમાં હાથી ઉપર બેસી છત્ર ચામર છોડી હાજર થવું.

કર્ણદેવે આ શરત કબૂલ રાખી. તેણે તે પ્રમાણે કર્યું પણ ભોજરાજા તેના ઉત્સવમાં આવ્યો નહીં. આથી કર્ણદેવે કર્ણાટકના રાજા સોમેશ્વર વગેરેનો સાથ લઈ ધારા પર હલ્લો કર્યો. અને બીજી તરફ તમને માળવાનું અર્ધું રાજ્ય આપીશ, એવી કબૂલાત આપી ભીમદેવને પણ ધારા ઉપર ચડી આવવા કહેણ મોકલ્યું. ભોજદેવ આ બંને તરફની ભીંસમાં મુઝાઈ ગયો. તેનું દિલ તૂટી ગયું અને સં. ૧૧૧૨માં મરણ પામ્યો. કર્ણ રાજાએ ધારાને લૂટી બધાનો હસ્તગત કર્યો અને તેમાંથી ભીમદેવને માત્ર ધર્મવિભાગ આપ્યો. આ યુદ્ધમાં ભીમદેવને માળવા તથા ગુજરાતની વચ્ચેનો પ્રદેશ મળ્યો.[1]

ધારાનગરીના વિનાશ પછી અમુક સમય જતા માંડવગઢ માળવાની રાજધાની બની હતી.

૭ જયસિંહ—(સં. ૧૧૧૨ થી ૧૧૧૬) તે સિંધુરાજનો બીજો પુત્ર હતો. તેના સેનાપતિ જગદેવે ગુજરાતના સૈન્યને હરાવ્યું હતું. (—જૈનદનો શિલાલેખ)

૮ ઉદયાદિત્ય—(સં. ૧૧૧૬ થી ૧૧૪૩) તે સિંધુરાજનો ત્રીજો પુત્ર હતો. તેને ત્રણ પુત્રો હતા. ૧ લક્ષ્મદેવ, ૨ નરવર્મ અને ૩ જગદેવ.

૯ લક્ષ્મદેવ—(સં. ૧૧૪૩ થી ૧૧૬)

૧૦ નરવર્મ—(સં. ૧૧૬૧ થી ૧૧૯) તે વિદ્વાન રાજા હતો. તે રાજગચ્છના આ ધર્મઘોષ, આ સમુદ્રઘોષ તથા આ જિન

૧. આ મેરુતુંગ (સં. ૧૩૬૧) ના પ્રબંધચિંતામણિ (સં. ૧૪ મી) રાજાવલ્લભ (સોળમી સદી) ના રત્નમંદિરગણિ (સં. ૧૫ ૦) અને કવિ મદનાદિ વગેરેએ મુંજદેવ તથા ભોજદેવનાં ચરિત્રો વિવિધ રીતથી આલેખ્યાં છે, તે ગ્રંથોમાં ઘણી વિગતો જોવામાં આવે છે.

વત્સલને બહુ માનતો હતો. નાસહીના આશકવિ બિરુદવાળા જયદેવે તેની સભામાં શૈવ વાદીને હરાવ્યો હતો.

(-જૂઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૭ તેમજ 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પારા ૩૭૪)

૧૧ યશોવર્મા—(સં૦ ૧૧૯ થી ૧૧૯૨) આ સમયે માળવા ગુજરાતને તાબે થયો.

૧૨ જયવર્મા—અજયવર્મા.

૧૩. લક્ષ્મીવર્મા—(સં ૧૨૦૦) તે વિંધ્યવર્માનો ભાઈ હતો.

૧૪ હરિશ્ચંદ્ર—(સં૦ ૧૨૩૬)

૧૫. વિંધ્યવર્મા—તે હરિશ્ચંદ્રનો કાકો હતો. તેણે ગુજરાતથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો. રાજપુરોહિત કુમારે તેને પાછો કાઢ્યો અને તેનું ગોગ્રા ગામ દબાવ્યું

૧૬ સુભટવર્મા—તેણે ગુજરાત પર ચડાઈ કરી, પાવપર્વત (પાવાગઢ) પાસે યુદ્ધ થયું ને તે હારીને ચાલ્યો ગયો.

૧૭ અર્જુનવર્મા—સં૦ ૧૨૬૭ સં૦ ૧૨૭૨. તેણે ગુજરાતમાં ભરૂચ સુધી પોતાની સત્તા જમાવી. ગુજરાતનો સામંત જયસિંહ તેની સામે ગયો પણ હારી આવ્યો. આથી સૌરાષ્ટ્રની સેનાએ જઈ રાજા અર્જુનદેવને આગળ વધતો રોકી રાખ્યો.

૧ ચૌહાણ રાજવંશી (નાડોલ)

ચૌહાણો ચૌરાસિયા આચાર્યના ભક્ત જૈનો હતા. કહ્યું છે કે—

"ચીસોદિયા સાંડેરા, ચૌરાસિયા ચૌહાણ;
ચૈત્યવાસિયા ચાવડા, કુલગુરુ એહ પ્રમાણ.

નાડોલ રાજ્યના ચૌહાણો પ્રાચીન કાળથી જૈનધર્મપ્રેમી હતા. આ દ્રોણાચાર્ય આ સૂરાચાર્ય ચૌહાણો હતા અને નાડોલ તેમજ નાડલાઈ એ પ્રાચીન કાળથી જૈનોનું તીર્થધામ હતું આજે પણ એ તીર્થસ્વરૂપ છે અને એ પ્રદેશમાં જૈનો વિદ્યમાન છે

નાડોલના ચૌહાણોની રાજવંશી નીચે પ્રમાણે છે—

૧૩ વાક્પતિરાજ પહેલો—તેને ત્રણ પુત્રો હતા.

૧૪ લક્ષ્મણરાજ—સં૰ ૧ ૨૪ થી ૧૦૨૯ શાકંભરીનો લક્ષ્મણ ચૌહાણ આજીવિકા માટે પરદેશ જતો હતો ત્યારે એક રાતે નડૂલની બહાર તળાવના કાંઠે દેવાલયમાં રહ્યો. એ સમયે નડૂલમાં બ્રાહ્મણો વસતા હતા. મેવાડીઓ નડૂલમાં આવી અવારનવાર ધાડ પાડીને લૂંટતા હતા. આથી લક્ષ્મણ ચૌહાણે તેઓને મારી-ભગાડી નાડોલનું રક્ષણ કર્યું. આ કારણે બ્રાહ્મણોએ તેને બહાર ગામ જતા અહીં રોકી રાખ્યો. લક્ષ્મણ ચૌહાણે આસપાસના પ્રદેશ જીતી લઈ નાડોલનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. તે અહીં એક જૈન શેઠની પુત્રીને પરણ્યો. તેનાથી તેને આસલ વગેરે ત્રણ પુત્રો થયા. આ જૈન સ્ત્રીનો પરિવાર ઓસવાલ બન્યો અને તેમનું ભંડારીગોત્ર બન્યું.

૧૫. શોભિત

૧૬. બલિરાજ—રાજા મુંજનો સમકાલીન.

૧૭. વિગ્રહપાલ—તે લક્ષ્મણનો પુત્ર હતો.

૧૮. મહેન્દ્ર—તે હથુંડીના રાવ ધવલની મદદથી રાજા બન્યો. (જૂઓ, પ્ર૰ ૩૪ પૃ૰ ૫૯૫)

૧૯. અણહિલ્લ[1]—તેને અહિલ નામે ભત્રીજો હતો.

૨૦. બાલપ્રસાદ—ભીમદેવ અને ભોજરાજનો સમકાલીન.

૨૧. જેન્દ્ર—તેનું બીજું નામ જિંદ હતું.

---

૧. જિંદની હયાતીમાં જ રાજકુમારો પણ રાજા મનાતા હતા, એ હિસાબે આ રાજાવલીમાં નામો નવાં છે. વાસ્તવમાં નાડોલના ચૌહાણોમાં અનુક્રમે—૧૩ વાક્પતિ, ૧૪ લક્ષ્મણ ૧૭ વિગ્રહ, ૧૮ મહેન્દ્ર, ૧૯ અણહિલ્લ, ૨૧ જિંદ, ૨૪ આશારાજ ૨૬ કટુકરાજ અલ્હણસિંહ, ૨૭ આલ્હણ, ૨૮ કેલ્હણ, ૨૯ જયંતસિંહ રાજાઓ થયા હતા. એમ સેવાડી વગેરેના શિલાલેખોમાં મળે છે.

પુરાતન પ્રબંધ સંગ્રહ (પૃ૰ ૧ ૨–૧ ૩)માં નાડોલની રાજાવલી નીચે પ્રમાણે મળતી છે—લાખણ, નરેર, વિગ્રહ, અશ્વરાજ દુર્લભરાજ, બાલન, બીજો અલ્હણરાજ વીર ૯, વિગ્રહ ૧૪ રાજા લાખણ, ભતિરાજ સેલી, વાક્તિ, અણહિલ, જિંદરાજ આશારાજ આલ્હણ, કીતુ (કીર્તિપાલ), સમરસિંહ, ઉદયસિંહ, ચાચિગદેવ સામંતસિંહ, કાન્હડદેવ ઇત્યાદિ.

૨૨. પૃથ્વીપાલ—રાજા કરણનો સમકાલીન, પુત્ર રત્નપાલ.

૨૩ જોજલદેવ—સં૦ ૧૧૪૭ તેનું બીજું નામ જોજક હતું

૨૪ અશ્વરાજ—સં ૧૧૬૭ થી ૧૨૦૦ તે જિંદાનો પુત્ર હતો. તે રાજા સિદ્ધરાજનો સામંત હતો ત્યારે યુવરાજ કટુક મંત્રી યશોવીર, મંત્રીપૌત્ર યશદેવ વગેરે હયાત હતા એ વખતે યુવરાજનું મુક્તિનગર સેવાડી હતું. મંત્રીએ સં૦ ૧૧૭૨ના માહ વદિ ૧૪ના રોજ ભ૦ મહાવીરસ્વામીના ગોખલામાં ભ. શ્રીશાંતિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને યુવરાજે બાલમિત્ર થલ્લકની પ્રેરણાથી તેની પૂજા માટે ૮ દ્રમ્મનો ખર્ચ બાંધી આપ્યો. તેઓ સાંડેરકગચ્છના ઉપાસકો હતા.

(—જૂઓ, જિનવિજયજી પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભા૦ ૨ લેખાંક ૩૨૩ જૈન સં૦ ૫ અં૦ ૭૩)

૨૫. રાયપાલ—સં૦ ૧૧૮૯ થી ૧૨૦૨. તે રાજા પૃથ્વીપાલના પુત્ર રત્નપાલનો પુત્ર હતો. તેની પત્ની મીનલદે તથા પુત્રો રુદ્રપાલ, અને અમૃતપાલે સં૦ ૧૧૮૯મા નાડુલાઈ તીર્થમાં દાન કર્યું હતું

૨૬ કટુકરાજ—સં૦ ૧૨૦૦ થી ૧૨૦૯ તે રાજા અશ્વરાજનો યુવરાજ હતો ત્યારે તેણે સં ૧૧૭૨મા સેવાડીના ભ૦ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરને દર સાલ ૮ દ્રમ્મનો ખર્ચ બાંધી આપ્યો. તે જૈનધર્મપ્રેમી હતો, તેને સામતસિંહ નામે યુવરાજ હતો.

(—જૂઓ પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભા૦ ૨, લે૦ ૩૨૩ ૩૨૪)

સં૦ ૧૨૦૨ લગભગમા અજમેરના યુવરાજ વિગ્રહ ચૌહાણે નાડોલ પર હલ્લો કર્યો હતો અને રાજા કુમારપાલ વતી આહડરાજ ઘરે આવી વિગ્રહરાજને પાછો હઠાવ્યો હતો.

૨૭ આહ્લણદેવ—સં૦ ૧૨૦૯ થી ૧૨૧૮ તે કટુકરાજનો નાનો ભાઈ હતો. સંડેરગચ્છના આ૦ ધર્મઘોષનો તે ઉપાસક હતો. તેને આહ્લણદેવી નામે પત્ની તથા કેલ્હણ ગજસિંહ વગેરે પુત્રો હતા. તેણે રાજા કુમારપાલનું અમારિશાસન સ્વીકારી સં ૧૨૦૯ના માહ વદિ ૧૪ને શનિવારે કિરાડુ વગેરે ત્રણ ગામોમાં ૮, ૧૧ ૧૪ તિથિઓ માટેનું અમારિશાસન પ્રવર્તાવ્યું હતું, જેમાં રાજા અને ઉપર્યુક્ત

અને રાજકુમારોની સહીઓ કરેલી છે.

(—જિનવિજયજી પ્રા૦ જૈ૦ લે૦ સં૦ ભા૦ ૨, લેખાંક ૩૪૬)

રાણી આનલદે રાષ્ટ્રકૂટ સહુલની પુત્રી હતી. તેણે સં૦ ૧૨૨૧ના માહ શુદિ ૨ના રોજ સાંડેરાવના જૈન મંદિરમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીના જન્મોત્સવ માટે વાર્ષિક લાગો આપ્યો હતો.

(—પ્રા૦ જૈ૦ લે૦ સં૦ ભા૦ ૨, લેખાંક ૩૪૯)

૨૮. કેલ્હણદેવ—સં૦ ૧૨૩૧ થી ૧૨૪૯. તે રાજા આલ્હણનો મોટો પુત્ર હતો. રાજા કુમારપાલનો પ્રીતિપાત્ર હતો. સાજગચ્છના આ૦ શાલિભદ્રના ઉપદેશથી તે જૈન બન્યો હતો.

તેને માતા આલ્હણદે, રાણી જલ્હણદે, પુત્રો કીર્તિપાલ, લાખણપાલ, અભયપાલ, મોહલદેવ, અને જયતસિંહ તેમજ શૃંગારદેવી નામે પુત્રી હતી. વાસ્હણ નામે મહામાત્ય હતો. તે સૌ જૈનધર્મપ્રેમી હતા.

તેણે પિતાના રાજ્યમાં સં૦ ૧૨૦૯ માહ વદિ ૧૪, ૮, ૧૧, ૧૪ની તિથિઓમાં અમારિ પ્રવર્તાવી હતી. માંસનું બલિદાન સર્વથા બંધ કરાવ્યું હતું. તે આજ્ઞાનો ભંગ કરનાર પ્રત્યે સખત વલણ રાખતો.

(—જૂઓ, પ્રભાવકચરિત્ર, હેમપ્રબંધ, મુંબઈ ગેઝેટિયર ગ્ર૦ ૧ ભા૦ ૧ પૃ૦ ૧૯૩)

રાજા કેલ્હણ તથા રાજમાતાએ સં૦ ૧૨૨૧માં સંડેરકના જૈન મંદિરમાં ચૈત્ર શુદિ ૧૩ના ઉત્સવ માટે વાર્ષિક ખર્ચ બાંધી આપ્યો. રાણી જલ્હણદેવીએ સં૦ ૧૨૩૬માં ભ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં સ્તંભ કરાવી આપ્યો, સાધિકાનું પણ બાંધી આપ્યું. રાજકુમાર મોહલે સં૦ ૧૨૩૧માં નડુલાઈ (નાડલાઈ)તીર્થના ભ૦ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરની શાલગીરી માટે જકાતઆવકમાંથી ખર્ચ બાંધી આપ્યો. પુત્રી શૃંગારદે તે ચંદ્રાવતીના રાજા ધારાવર્ષ પરમારની રાણીએ સં૦ ૧૨૫૫માં નાડોલીના દેરાસરમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પૂજા માટે નવું આવકવાળી વાડીનું દાન કર્યું તેના પ્રમાણે પણ દાન કર્યું.

(—પ્રાચીન જૈન લે૦ સં૦ ભા૦ ૨, લેખાંક ૩૪૬ થી ૩૫, ૪૨૪ થી ૪૩)

તેને કીર્તિપાલ નામે પુત્ર હતો. (લેખાંક ૩૪૭, ૩૪૮) કોઈ કોઈ તેને તેનો ભાઈ માને છે કીર્તિપાલ જાલોરનો રાજા બન્યો. આથી એ વંશ સોનગરા ચૌહાણ કહેવાયો.

૨૬ જયતસિંહ—સં૦ ૧૨૪૯ થી ૧૨૫૧ તેની પરંપરામાં રાજા ધાંધલદે (સં૦ ૧૨૬૫ થી ૧૨૮૭) થયો હતો.

૨ ચૌહાણોની રાજાવલી (જાલોર સોનગિરા)

૨૭ આલ્હણદેવ—સં૦ ૧૨૦૯ થી સં૦ ૧૨૧૮ તે નાડોલનો રાજા હતો. તેને કેલ્હણદેવ, ગજસિંહ અને કીર્તિપાલ એ ત્રણ પુત્રો હતા. શિલાલેખો (નં ૩૪૭ ૩૪૮)માં તેને રાજા કેલ્હણનો પુત્ર બતાવ્યો છે કીર્તિપાલ જાલોર ગયો અને ત્યાંનો રાજા બન્યો.

૨૮ કીર્તિપાલ—સં૦ ૧૨૩૬ થી ૧૨૩૯

૨૯ સમરસિંહ—સં૦ ૧૨૩૯ થી ૧૨૬૨. તેણે જાલોર-સોહનગઢ સમરાવ્યો ત્યારથી તેના વંશજો સોનગિરા ચૌહાણ કહેવાયા.

તેના બીજા પુત્ર મહણસિંહના વંશજો આબૂના અને પછી સિરોહીના રાજા બન્યા. તેની પુત્રી લીલાદેવી રાજા ભીમદેવની રાણી બની હતી.

તેના ભંડારી પાર્શ્વવીરના પુત્ર મંત્રી યશોવીર તથા અજયપાલે સં૦ ૧૨૩૯માં જાલોરમાં ભ૦ ઋષભદેવનું મંદિર બંધાવ્યું રંગમંડપ કરાવ્યો અને તે પ્રસંગે ભજવવા માટે આ૦ વાદિદેવસૂરિની પરંપરાના આ૦ રામભદ્રે 'પ્રબુદ્ધરૌહિણેય' નાટક રચ્યું હતું તે રાજાની આજ્ઞાથી મંત્રી યશોવીરે સં ૧૨૪૨ માં કુમારવિહારનો સમુદ્ધાર કરાવ્યો અને ત્યાર પછી તોરણ, ધ્વજ મંડપ, દંડકળશ વગેરે ચડાવ્યા.

૩ ઉદયસિંહ—સં૦ ૧૨૬૨ થી ૧૩ ૬ તેના ભંડારનો મંત્રી યશોવીર શિલ્પશાસ્ત્રનો મોટો જાણકાર હતો. તેણે સં૦ ૧૨૮૭ મા લૂણિગવસહીની શિલ્પ અંગેની ભૂલો બતાવી હતી.

(—જૂઓ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ, ઉપદેશતરંગિણી)

ઠ સાધનશાના ઉદયસિંહ અને તેનો પુત્ર યશોવીર પણ આ

રાજાના માનીતા જૈન મંત્રીઓ હતા. તેમણે પણ આબૂ જાલોર, માદડી વગેરે સ્થળે જિનમંદિરો બનાવ્યાં.

૩૧. સામંતસિંહદેવ—સં. ૧૩૨૯ થી ૧૩૩૪. તેણે સં. ૧૩૨૧ના ચૈત્ર વદિ અમાવસ્યા ને સોમવારે, અથવા સં. ૧૩૨૯માં સેવાડી પાસે કરેડા ગામમાં જ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં પૂજા માટે લાગો બાંધી આપ્યો તેમજ સં. ૧૩૩૪ના આસો સુદિ ૧૪ ને સોમવારે ચાસપદ્રગચ્છના આ. પૂર્ણચંદ્રના ઉપદેશથી તેમની નિશ્રાના જ મહાવીરસ્વામીના મંદિરમાં યાત્રા-ઉત્સવ માટે ૧૨ સાલ અનાજ તથા દ્રમ્મોનો લાગો બાંધી આપ્યો, જેમાં મંત્રી જયસિંહ અને તે દેશના વહીવટદાર તેમજ કર્મસિંહના નામો છે.

(-પ્રાચીન જૈ. લે. સં. ભા. ૨ લેખાંક : ૩૩૦
જૈ. સ. પ્ર. ક્રમાંક : ૧૧ પ્ર. ૩૫, પૃ. ૪)

૩૨. સામંતસિંહ—સં. ૧૩૩૮ થી ૧૩૫૩.

૩૩. કાન્હડદે—અલાઉદ્દીન ખિલજીએ સં. ૧૩૬૬ માં જાલોરમાં ચઢાઈ કરી તેમાં આ કાન્હડદે અને વીરમદે માર્યા ગયા હતા. પદ્મનાભ કવિએ સં. ૧૫૧૨માં તેના વિશે કાન્હડદે પ્રબંધ રચ્યો હતો.

૩૪. માલદેવ—તે કાન્હડદેનો નાનો ભાઈ હતો.

૩૫. વણવીર. ૩૬ રણવીર.

૭ ચૌહાણોની રાજાવલી (સિરોહી)

૩૨. સમરસિંહ—સં. ૧૨૩૯ થી ૧૨૬૨.

૩૩. મહણસિંહ—તે આબૂનો રાજા થયો.

૩૪. પ્રતાપમલ.

૩૫. વીજડ—સં. ૧૩૩૩. તેનાં બીજા નામો વીરમદે અને દશરથ હતા. તેને લુંભિગ, લૂક, લક્ષ્મણ અને લૂણવર્મા નામે પુત્રો હતા.

૩૬. લુંભાજી—સં. ૧૩૭૭ થી ૧૩૭૮. તેના બીજા નામો લૂક, લુંભ, લુંભો, લાભિગ વગેરે હતા.

૩૭. તેજસિંહ—તેના સમયે સં. ૧૩૭૮માં આબૂ ઉપર રીંઢ લોઢાના વંશના શા. લાલિગ, વીજડ વગેરે ૬ ભાઈઓએ વિમલ

વસહીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને તેજસિંહના ભાઈ તિહુણકે વશિષ્ઠનું મંદિર બંધાવ્યું

૩૮. કાન્હડદેવ—સ ૧૩૯૩ થી ૧૪૦૦ ૩૯ સામતસિંહ, ૪૦ સલખણ, ૪૧ મહારાવરણમલ્લ, ૪૨. શિવભાણ—તેણે સ૦ ૧૪૬૨મા કિલ્લા સામે સિરણવાવ ગામ વસાવ્યું

૪૩ સહસમલ્લ—તેણે સ૦ ૧૪૮૨ના વૈશાખ સુદિ ૨ ના દિવસે સિરણવાવ પાસે સિરોહી વસાવ્યું તે તપા૦ આ૦ શ્રીમુનિસુંદરસૂરિનો ભક્ત હતો. અહીં પહાડી નીચે એક ૫ થાર પર એકીસાથે ૧૪ જિનાલયો આજે પણ શોભી રહ્યા છે

૬ ચૌહાણોની રાજવંશી (શાકંભરી—અજમેર)

૧૩. વાક્પતિરાજ પહેલો—તેને ત્રણ પુત્રો હતા. ૧૪ સિંહરાજ—સ ૧ ૧૩ ૧૮ વિગ્રહરાજ બીજો—સ ૧૦૩ ૧૬ તેનો ભાઈ દુર્લભરાજ ૧૭. તેનો ભાઈ ગોવિંદ, ૧૮ વાક્પતિરાજ બીજો, ૧૯ વીર્યરાજ—સ૦ ૧૦૮૨ ૨ તેનો ભાઈ ચામુંડ ૨૧ દુર્લભરાજ (રાજા કરણનો સમકાલીન) ૨૨. વિગ્રહરાજ ત્રીજો, ૨૩. પૃથ્વીરાજ પહેલો, ૨૪ અજયદેવ—તેણે અજમેર વસાવ્યું ૨૫ અર્ણોરાજ—તેને પુત્ર જગદેવે સ૦ ૧૨ ૮મા મારી નાખ્યો. ૨૬ જગદેવ, ૨૭ વિગ્રહરાજ ચોથો—સ૦ ૧૨૧૨ થી ૧૨૨ ૨૮. અમરગંગ, ૨૯ પૃથ્વીરાજ બીજો, ૩૦ સોમેશ્વર—સ૦ ૧૨૨૬ થી ૧૨૩૬ તે અર્ણોરાજ-કંચનદેવીનો પુત્ર અને સિદ્ધરાજનો દૌહિત્ર હતો. ૩૧ પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ ત્રીજો—સ ૧૨૩૬ થી ૧૨૪૯ તેને શહાબુદ્દીન ઘોરીએ સ૦ ૧૨૪૯માં મારી નાખ્યો.[1] ૩૨. હરિરાજ—સોમેશ્વરનો બીજો પુત્ર હતો.

ચૂડાસમા રાજવંશી (જૂનાગઢ)

ઇતિહાસ કહે છે કે ગુજરાતના ચાવડા આધિપત્ય કરતા હતા પણ વનરાજ ચાવડાએ તેને સદંતર બંધ કરાવ્યું

૧. જુઓ, દિલ્હીના મુસલમાન બાદશાહોનો ઇતિહાસ પ્ર૦ ૪૪

સોરઠના ચૂડાસમાની આદિ ગિરનારની તળેટીમાં જૂનાગઢમાં હતી. તેઓ પણ ગિરનાર કોડિનાર અને સોમનાથના યાત્રિકોને લૂંટતા, અને રંજાડતા હતા. દરિયામાં વેપારી વહાણોને લૂંટવાની ચાંચિયાગીરી કરતા. તેઓ માંસ ખાતા, દારૂ પીતા, વ્યભિચાર કરતા અને બ્રાહ્મણોની લાજ લૂંટતા હતા. તેમના પાશવી જીવનનો ચિતાર દ્વયાશ્રયમહાકાવ્ય માંથી જાણવા મળે છે. તેઓ યાદવ હતા પરંતુ આ ધંધાથી આભીર કહેવાતા હતા.

મ્લેચ્છનો શબ્દ અને સિંધના મ્લેચ્છો તેમના સાગરીત હતા. મોટા ભાગે લૂંટારા શબ્દ માટે તિરસ્કારસૂચક હમ્મીર શબ્દ વપરાય છે.

ચૂડાસમાનો રાજવંશ નીચે પ્રમાણે જાણવા મળે છે—

૧ હમ્મીર—તેણે સં. ૮૯૦ લગભગમાં ગોહિલના સંઘપતિ ધારશીના સંઘને યાત્રા કરતા રોક્યો અને તેના પુત્રો તેમજ સુભટોને મારી નાખી ધન લૂંટી લીધું. આથી આ બપ્પભટ્ટિ અને રાજા નાગાવલોક અહીં આવ્યા ત્યારે ગિરનાર તીર્થ પહેલાની જેમ શ્વેતાંબર જૈનોને અપાવ્યું. (પ્રક. ૩૨ પૃ. ૫૩૧ ૫૩૨)

૨. મૂળરાજ ૩ વિશ્વવરાહ (ધરણીવરાહ).

૪ ગ્રહરિપુ—તેણે સં. ૯૯૬ લગભગમાં એક યાત્રાસંઘને લૂંટવા ધાર્યું પણ આ બલિભદ્રસૂરિની વિદ્યાથી તેને તેમની આગળ નમવું પડ્યું. તેણે માફી માગી અને સંઘે નિર્ભયપણે યાત્રા કરી.

(પ્રક. ૩૪ પૃ. ૫૭૫, ૫૭૬)

રા. સા. મહીપતરામ નીલકંઠ લખે છે કે "સોરઠનો રાજા ગ્રહરિપુ પ્રભાસ-સોમનાથની યાત્રાએ જનારને લૂંટવા લાગ્યો. ગૂર્જરપતિએ તેને સજા કરવાને ચઢાઈ કરી. એ સમયે મ્લેચ્છનો રાજા લાખો તથા કેટલાક મિત્ર અને માંડલિક રાજા સોરઠના રાજાની કુમકે ગયા, તેથી તેની કને જબરું લશ્કર થયું. મૂળરાજે તેનો પરાજય કર્યો. ગ્રહરિપુ અને લાખો રણમાં પડ્યા.

(—ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પૃ. ૧૧)

૫. કવાત—સં. ૧૦૩૮, ૬ દયાસ—સં. ૧૦૫૯ ૭. નવઘણ

પહેલો—સં૦ ૧૦૮૦, ૮ ખેંગાર—સં ૧૧૦૦ તે એક દિવસે શિકારમાં ભૂલો પડ્યો. તેણે એક ચારણને માર્ગ પૂછ્યો. ચારણે સાફ સાફ સમજાવ્યું કે, જીવદયા એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે રા એ ખુશ થઈ તેને ગરાસ આપ્યો. ૯ નવઘણ બીજો—સં૦ ૧૧૨૩

૧૦ રા' ખેંગાર—તેણે પાટણના ધનાઢ્ય યાત્રાસંઘને લૂંટવાનો ઈરાદો કર્યો. તેમાથી તેને પુષ્કળ ધન અને સોના ઝવેરાતના દાગીના મળવાની મોટી આશા હતી. તેણે ત્યા સંઘપતિને એક દિવસ વધુ રોક્યો પણ રાજમહેલમા તે જ રાતે અચાનક મોટું મરણ થયું મલધારી આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ રાજાનુ મન કળી ગયા હતા. તેમણે આ મરણના બહાનાથી રાજમહેલમાં જઈ રા'ને ઉપદેશ આપ્યો અને રા'ને નીતિને માર્ગે વાળ્યો. રાજા સિદ્ધરાજને જ્યારે ખબર મળી ત્યારે તેણે સોરઠ ઉપર ચડાઈ કરી અને રા ખેંગારને જીવતો પકડી પાંજરામા પૂર્યો અને કામમને માટે એ પાથવીસીલાનો અંત આવ્યો. (—આ૦ ચંદ્રસૂરિકૃત 'મુનિસુવ્રતચરિય' પ્ર ૩૮)

૧૧ નવઘણ ત્રીજો—સ્વ૦ સં૦ ૧૧૬૬

૧૨ રા કવાત—સ્વ૦ સં૦ ૧૨૦૮.

૧૩ રા જયસિંહ—સ્વ સં ૧૨૨૮

૧૪ રાયસિંહ. ૧૫ મહીપાલ—સં ૧૨૩૧ થી ૧૨૫૨.

૧૬ જયમલ—સં૦ ૧૨૫૨ થી ૧૨૮૬

૧૭. રા' મેંડલો—જેનાં બીજાં નામો રા મહીપાલ અને રા માંડલિક પણ મળે છે

તપાગચ્છના આ૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિ (સં ૧૪૭૦ થી ૧૫૪૬) બાલ મુનિ હતા ત્યારથી જ બોલવામાં ચતુર હતા. તેમણે રા' મહીપાલને રંજિત કર્યો હતો. રા મહીપાલ તપાગચ્છના આ૦ સોમદેવસૂરિની સમસ્યાપૂર્તિની કલાથી પણ ઘણો ખુશ હતો.

રા મહીપાલે વૃદ્ધ તપાગચ્છના આ૦ રત્નસિંહસૂરિના ઉપદેશથી પાંચમ, આઠમ, અગિયારસ, ચૌદશ, પૂનમ, અમાવાસ્યા એ છ પર્વતિથિઓની અમારિ પ્રવર્તાવી હતી. એ સંબંધી સં ૧૫ ૭ના

માહ સુદિ ૮ને ગુરુવારનો શિલાલેખ ગિરનારના ઉપરકોટમાં વિદ્યમાન છે.
(ભા ૧ દેસાઈનો જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પારા : ૭૧૯

૨. મહીપાલે આ૦ રત્નસિંહસૂરિના ઉપદેશથી ગિરનારતીર્થમાં ભ૦ નેમિનાથના જિનપ્રાસાદને સોનાના પતરાંથી મઢાવ્યો. તેનો શિલાલેખ ગિરનાર પર છે તેમાં આ પ્રકારે ઉલ્લેખ છે—

वंशेऽस्मिन् यदुनामकाम्बरपथेऽस्युमणौ चाक-
रासीद् राजकुले गुणौघमणिभू श्रीमान्महीपालित् ।
तस्यासूनृपमण्डलीकतनयः श्रीमण्डलिकः क्रमात्
प्रासादे गुरुहेमपत्रनिचितैर्योऽचीकरन्नेमिनः ॥ १

આ રત્નસિંહસૂરિના પટ્ટશિષ્યના ઉપદેશથી જૂનાગઢ-ઉપરકોટનો અમારિ-શિલાલેખ આ પ્રકારે છે—

स्वस्तिश्रीसंवत् १५०७ वर्षे माघसन्धर्मदिने गुरुवारे श्रीराजाश्रीमल्ला-सुत—राउलश्रीमहिपालदेवसुत-श्रीमण्डलिकप्रमुखा सर्वजीवकरुणापरप लोकार्थ-गच्छेशमावुर्यशोभाविगुरुश्रीरत्नसिंहसूरीणां पट्टाभिषेकावसरे स्वम-तीर्थवात्सल्य सा देवासुर-हरासुरराजकुलीन—समस्तजीवाभयदानकरण—कारेण पञ्चमी-अष्टमी-चतुर्दशीदिनेषु सर्वजीवममारिः कारिता। राजा—नन्तरं सिंहासनोपविष्टेन श्रीमण्डलिकराजेन श्रीमन्पति प्रागुक्तिसिन त्यदलत्रिभिस्मिश्रीकरसहितं समर्पितम् । पुरापि एकादशी-अमावास्ये पाञ्चमके स्तः । संप्रति पर्वेषु पञ्चमी-अष्टमी-एकादशी-चतुर्दशी-अमावास्यादिनेषु राज-विराजश्रीमण्डलिकेन सर्वजीव कल्याणकारिणी सर्वदुरितदुर्गोपसर्गनिवारिणी सर्वजीवममारि कार्या—चिरं विजयताम् ॥

આ લેખ પછી શ્રી માંડલિકની પ્રશંસા સંસ્કૃતમાં લખેલી છે. તેની નીચે પંદર લીટીમાં ગુજરાતી શિલાલેખ આ પ્રકારે છે—

(१) प्रथम प्रेम जगति जीव दया सही,

(२) बीजा श्लोक समस्त जीव न विणासवा,

(३) छावकुमार (छावर्गा मार) अनि चिडीमार
सिंचाणकरहि वि माहेडां न करवा करिवा।
(४) मोर न मारिवा।
(५) बाबर खांट तुरक पठे वहारै बीज कोइ
न विणासइ, जो मारसि बध निम ठेसि।
(६) कुमकार पच दिन निभाड न करइ।
(७) श्री कोइ दीणि वणसि माणासंग करइ ए हणइ, रा' मांडलिक-
नाथाणी आणा सब करइ पालवी, तेहनइ गुण घणा होसिइ,
जि को मन शुद्ध ए दोषनी ते हणइ अमारि प्रवर्तावणहार
श्रीमंडलिक प्रमुखइ भागवतणाइ छइ।

(—આ. વિજયવલ્લભસૂરિ સ્મારકગ્રંથ, હિંદીવિભાગ, પૃ. ૧૩૫)

૧૮. રા'ખેંગાર

૧૯. રા. મંડલિક—તે સં. ૧૩૧૬માં રાજા થયો. તેણે નરસિંહ મહેતા અને નાગબાઈ આસ્ત્રી વગેરેને ઘણો ત્રાસ આપ્યો હતો. રાજ્યીને ન છાજતા આવા વર્તનથી તે પ્રજાનો પ્રેમ ગુમાવી બેઠો. તેણે ઝાલાવાડના એક રાજાના દિવાન બોળાધાકનુ અપમાન કર્યું. તેથી તે દિવાન તેનો બદલો લેવા માટે મહમ્મદ સુલતાનને બોલાવી લાવ્યો.

(—અંચલગચ્છની મોટી ગુજરાતી પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૯૯)

સુલતાન મહમ્મદે પોતાના પુત્ર મહમ્મદને સોરઠ ઉપર મોકલ્યો. તેણે દ્વારકાના રાજા ભીમને માર્યો. રા. મંડલિકને જીવતો પકડી લઈ મુસલમાન બનાવ્યો અને તેને ખાનજહાન નામ આપી અમદાવાદ લઈ ગયો અને આખર સુધી ત્યાં જ રાખ્યો. ખાનજહાન અમદાવાદમાં મરણ પામ્યો. તેની કબર અમદાવાદ શહેરના મુખ્ય બજારમાં છે.

(—રા. મ. ૨. નીલકંઠે સને ૧૮૯૭માં લખેલો ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, આવૃત્તિ ૬; પૃ૦ ૨૪ ૨૫)

સુલતાન મહમ્મદે સં. ૧૫૪૧માં ચાંપાનેર પર સવારી મોકલી ત્યાંના રાજા જયસિંહ પતાઈ રાવલ તથા પ્રધાન ડુંગરશીને મારી

પાવાગઢને જીતી લીધો. તેણે બે ગઢ જીત્યા હોવાથી બેગડો કહેવાયો.[1] મહમ્મદે રાણપુર લૂંટ્યું અને શત્રુંજયતીર્થના મંદિરોને પણ તોડ્યાં હતાં.

મંત્રીવંશ

શ્રીમાલનગરમાં નરસિંહ પોરવાડ હતો. તેણે એક દિવસે કાલિકાના દેરામાં બેસી હઠમત કરાવી, એટલે દેવીએ તેને કોટિયો બનાવ્યો. આ ઉદયપ્રભસૂરિએ તેને કોઢ રોગથી મુક્ત કર્યો અને જૈનધર્મનો પ્રેમી બનાવ્યો. તેને નાનાગ નામે પુત્ર હતો, એનું બીજું નામ નીનો શેઠ હતું. સં. ૭૯૫.[1]

(—અંચલગચ્છની મોટી ગુજરાતી પટ્ટાવલી)

પરમારના મંત્રી કપર્દિકે પાટણના નરેશોને મંત્રીવંશ આપ્યો તેવી જ રીતે નીનાએ ગુજરાતના ચાવડા તેમજ સોલંકી રાજાઓને ઉદાત્ત અને ધીર એવો મંત્રીવંશ આપ્યો.

ઠક્કુર નીનો શ્રીમાલનગરમાં રહેતો હતો. તે શ્રીમાલનગરથી નીકળેલા પોરવાડવંશનો હતો. તેને એક દિવસે લક્ષ્મીદેવીએ પ્રગટ થઈને જણાવ્યું : તારો અભ્યુદય આબૂ નગરમાં જવાથી થશે. એટલે તે આબૂમાં આવીને વસ્યો ત્યાં તે સંપન્ન થયો.

રાજા વનરાજ ચાવડાએ પાટણ વસાવી ગુજરાતના રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી. તે યોગ્ય પુરુષોને બોલાવીને પાટણમાં વસવાટ આપતો. તેણે નીના શેઠને ઉત્તમ પુરુષ લેખી પાટણમાં સપરિવાર વસવા માટે આમંત્રણ આપ્યું. આથી તે પોતાનો પરિવાર લઈ પાટણ આવીને વસ્યો. તે વિદ્યાધરગચ્છનો જૈન હતો. તેણે પાટણમાં થારાપદ્રગચ્છ—

૧. જૂઓ, ગુજરાતના સુલતાનો અને ચાંપાનેરના રાવળોનો ઇતિહાસ, પ્ર૦ ૪૪

૨. નીના શેઠે પોતાની માતા નારંગદેવીની યાદમાં નારંગપુર વસાવી, તેમાં સં. ૮૩૬ માં નાગેન્દ્રગચ્છના આ. ધર્મસૂરિના હાથે ભ. પાર્શ્વનાથનું દેરાસર બનાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

વિદ્યાધરગચ્છનું ભ૦ ઋષભદેવનું દેરાસર બંધાવ્યું રાજા વનરાજ તેને પિતા સમાન માનતો અને સન્માનતો હતો.

લહીર—

લહીરના બીજા નામો લહર અને લહરધર પણ મળે છે તે પાટણનો દંડનાયક હતો. તે હાથીઓની પરીક્ષા કરવામાં નિપુણ હતો. એક દિવસે તે ઉત્તમ પ્રકારના ઘોડાઓ લઈ શ્રેષ્ઠ પ્રકારના હાથીઓ લેવા વિંધ્યાચલ ગયો. તે જ્યારે હાથીઓને લઈ ગુજરાત આવતો હતો ત્યારે શત્રુ રાજાઓએ તે હાથીઓ ઝુંટવી લેવા તેની સાથે યુદ્ધ છેડ્યું પરંતુ લહીરે વિંધ્યવાસિની દેવીની[1] કૃપાથી શત્રુઓને મારી હઠાવ્યા. વનરાજ ચાવડાએ લહીરને સાંડેર[2] ગામ ઈનામમાં આપ્યું. લહીરે સાંડેરમાં મંદિર બનાવી તેમાં વિંધ્યવાસિની દેવીની સ્થાપના કરી અને તે દેવીનું નામ બદલાવી રાખ્યું. તેને લક્ષ્મીદેવી અને સરસ્વતીદેવી બંને પ્રસન્ન હતા. લક્ષ્મીએ તેને પ્રસન્ન થઈ ચિત્ત પટમંત્ર આપ્યો અને લહીરે તે પટને ટંકશાળામાં સ્થાપન કર્યો, તેમજ લક્ષ્મીદેવીને મુદ્રાઓમાં (ચલણી નાણામાં) સ્થાપન કરી. એની પરંપરામાં બે એક પેઢી પછી મંત્રી વીર થયો. વચ્ચેની બે એક પેઢીના નામો મળતા નથી. લહીરનો પૌત્ર, પ્રપૌત્ર લહધર અને તેનો પુત્ર વીર હશે. પાછળના લેખકોએ નામસામ્યથી તે બંનેને એક ગણી લીધા લાગે છે. મંત્રી વીરની વંશપરંપરા નીચે મુજબ મળે છે—

૧ વીર મહત્તમ—તે સોલંકી રાજા મૂળરાજ ચામુંડરાજ વલ્લભરાજ અને દુર્લભરાજનો મહામાત્ય હતો. તેને વીરમતી નામે પત્ની હતી. નેઢ, વિમલ અને ચાહિલ્લ એમ ત્રણ પુત્રો હતા. તે વડગચ્છના આચાર્ય વિમલચંદ્રસૂરિનો શિષ્ય હતો તેમજ આ૦ વીરગણિનો ભક્ત હતો. (જુઓ, પ્ર૦ ૩૪, પૃ૦ ૫૮૫) તે મંત્રી હોવા છતાં

૧ બનાસકાંઠા જિલ્લામાં ૧ માઈલ દૂર ખીરાલુર પાસે ૬ માઈલ દૂર વિંધ્યવાસિની દેવીનું મૂળ સ્થાન છે. આથી વિંધ્યાચલ પહાડી આ ગામ છે. તે મંદિરમાં પગથિયાં ચઢવાં પડે છે.

૨. સાંડેર માટે જુઓ પ્ર૦ ૩૭

અંતરંગથી વૈરાગી હતો. પાછલી વયમાં તેણે દીક્ષા લીધી હતી અને સં. ૧૦૮૫માં સ્વર્ગગમન કર્યું. તેને ત્રીજો પુત્ર મહં. ચાહિલ હતો. તેને સલુક નામે પુત્ર અને નરસિંહ નામે પૌત્ર હતો. ઠ. નરસિંહે સં. ૧૨ ના જેઠ વદિ ૧ ને શુક્રવારે વિમલવસહી (દેરી નં. ૧૧)માં ભ. મુનિસુવ્રતસ્વામીની પરિકરવાળી પ્રતિમા ભરાવી અને તેની આ. નેમિચંદ્રસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૨. નેઢ અને વિમલ—એ બંને સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના નિવાસસ્થાન જેવા હતા. તેમને વાહિલ નામે ત્રીજો ભાઈ હતો એમ આ. રાજશેખરસૂરિ બતાવે છે. નેઢ ગુજરાતના રાજા પ્રથમ ભીમદેવનો મહામાત્ય હતો અને વિમલ દંડનાયક હતો.[1] મંત્રી વિમલે વાસ્તની શિલ્પકલાને અમર બનાવી તેથી ઇતિહાસમાં તેનું નામ સુવર્ણાક્ષરે લખાયેલું છે.

વિમલ—વીર મહત્તમનો બીજો પુત્ર હતો. તેની પત્નીનું નામ શ્રીદેવી હતું. તે નાનપણથી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો, શૂરવીર અને ઠ વેષો હતો. તેનું બાણ કદી નિષ્ફળ જતું નહીં તેથી તે અમોઘ બાણાવલી કહેવાતો. રાજા ભીમદેવ તેના એકલાથી ખૂબ પ્રસન્ન હતો. તે વડો સેનાપતિ પણ હતો. તેણે યુદ્ધો કરી, વિજય મેળવીને ગુજરાતની સીમા વધારી હતી. એના સમયમાં ચંદ્રાવતીનો રાજા ધંધૂક પરમાર ગુજરાતનો ખંડિયો રાજા હતો. તે ધીરે ધીરે ગુજરાતની ધૂંસરી ફગાવી દઈ સ્વતંત્ર થવાની તૈયારીઓ કરી રહ્યો હતો. રાજા ભીમદેવે તેને પોતાના તાબે રાખવા માટે સેનાપતિ વિમલને સૈન્ય સાથે ચંદ્રાવતી મોકલ્યો. ધંધૂક તો વિમલનું નામ સાંભળીને જ માળવાના રાજા ભોજદેવ પરમારને શરણે મેવાડમાં નાસી ગયો. વિમલ શાહે ચંદ્રાવતીને હાથમાં લઈ ભીમદેવની આણ પ્રવર્તાવી.

૧. ભીમદેવ પહેલાનો મંત્રી નેઢ, દંડનાયક વિમલ અને [illegible] પ્રધાન જાહિલ એ ત્રણે જૈન હતા. (પ્રાચીનલિપિમાળા ભા. ૨, પૃ.) મંત્રી નેઢને ધવલ તથા લાલિગ નામે બે પુત્રો હતા. મંત્રી વિમલને કોઈ સંતાન નહોતું. દંડનાયકના પરિચય માટે (જુઓ, પ્ર. ૩૫, પૃ. ૭૦ ટિ. નં. ૧)

રાજા ભીમદેવે પણ વિમલને ચંદ્રાવતીનો દંડનાયક બનાવ્યો. નાડોલના રાજાએ વિમલને સુવર્ણ જડિત સિંહાસન આપ્યું અને દિલ્લીપતિએ છત્ર ભેટ કર્યું (—જુઓ જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત પ્રસ્તાવ, ૮)

તેણે સિંધ પરની ચઢાઈમાં રાજા ભીમદેવને ભારે મદદ કરી અને રસ્તામાં નગરઠઠ્ઠાના રાજાને ત્રણ દિવસમાં જ બાંધી લીધો હતો.

દંડનાયક વિમલે ચંદ્રાવતીમાં રહીને રાજા ધંધુકને કુનેહથી સમજાવી ફરી વાર ભીમદેવના શાસન તળે મૂક્યો અને આબૂનો રાજા બનાવ્યો.

મંત્રી વિમલ વૃદ્ધ થવા આવ્યા એટલે તે પાછલા સમયમાં ચંદ્રાવતીમાં જ રહેવા લાગ્યા. વિદ્યાધરકુલના વડીદરગચ્છના આ૦ સર્વાનંદસૂરિના શિષ્ય આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ એ સમયે ચંદ્રાવતીમાં ચતુર્માસ રહ્યા હતા. મંત્રીએ નિયમિત રીતે ચાર માસ સુધી તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો. આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી તે ખૂબ પ્રભાવિત થયા. તેમને ધર્મધ્યાન તરફ વિશેષ રુચિ જાગી અને પોતે યુદ્ધમાં માનવજાતનો ભારે સંહાર કર્યો હતો તેનો પશ્ચાત્તાપ કરતાં આચાર્યશ્રી પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે તું આબૂતીર્થનો ઉદ્ધાર કર. એ સામર્થ્ય તારામાં છે એમ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરું થશે. તેમની પત્ની શ્રીદેવીને પણ એ વાત પસંદ પડી.

મંત્રીએ પત્ની શ્રીદેવીની પ્રેરણાથી અઠ્ઠમ કરી અંબિકાદેવીની આરાધના કરી. અંબિકાએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે વત્સ! બોલ, તારી શી ઇચ્છા છે? મંત્રીએ જવાબ આપ્યો, દેવી! એક તો પુત્રની ઇચ્છા છે અને બીજી ઇચ્છા આબૂ ઉપર જિનપ્રાસાદ બંધાવવાની છે આપની કૃપાથી મારી તે બંને ઇચ્છાઓ પૂરી થાય. દેવીએ કહ્યું તે બે વર નહીં મળી શકે બેમાંથી ગમે તે એક માગ. મંત્રી વિમલ અને તેની પત્ની શ્રીદેવીએ સલાહ કરીને દેવી પાસેથી તીર્થોદ્ધાર કરવાની ભાવના પ્રદર્શિત કરી. તથાસ્તુ, તું ઉત્સાહથી કામ કર. તને દેવી સહાય મળ્યા કરશે. એમ કહીને અંબિકાદેવી અંતર્ધાન થઈ ગયાં.

મંત્રી વિમલે મહારાજા ભીમદેવ, આબૂરાજ ધંધૂક અને પોતાના ભાઈ નેઢની આજ્ઞા લીધી અને તે આબૂ ઉપર આવ્યો. બ્રાહ્મણોએ અહીં જૈન તીર્થસ્થાન કરવા દેવાનો સખત વિરોધ કર્યો, તેથી વિમલે અઠ્ઠમ કરી અંબિકાનું સ્મરણ કર્યું. અંબિકાદેવીએ જણાવ્યું: અહીં પ્રાચીનકાળમાં (નંદિવર્ધનના સમયમાં) જૈનતીર્થ હતું. તું સ્થાનમાં ચંપાના ઝાડ નીચે જ્યાં સાથિયો હોય ત્યાં ખોદકામ કરજે સૌ સારાં વાનાં થશે. મંત્રી વિમલે સવારે શુદ્ધ–પવિત્ર બનીને દેવીના જણાવ્યા મુજબ કર્યું. ચંપાના ઝાડ નીચે ખાડો ખોદતાં ભ૦ ઋષભદેવની પ્રાચીન પ્રતિમા નીકળી આવી. આ જોઈ બ્રાહ્મણો અચંબો પામી મૂગા બની ગયા. પ્રાચીનકાળના જૈનતીર્થની સાબિતી સિદ્ધ થઈ એટલે વિરોધ કરી ન શક્યા, પણ જૈનમંદિર માટે જમીન આપવા તેમની તૈયારી નહોતી. મંત્રીએ ધાર્યું હોત તો રાજસત્તાથી જમીન મફતમાં પડાવી શકત પણ તે જેવો રાજનીતિજ્ઞ હતો તેવો ધર્મનીતિજ્ઞ પણ હતો. ધર્મકાર્યમાં રાજસત્તાનો ઉપયોગ અનુચિત ગણાય એમ સમજીને મંત્રીએ બ્રાહ્મણોને જમીનના બદલામાં માગી રકમ આપવાનું પોતે જણાવ્યું. બ્રાહ્મણોએ જણાવ્યું કે તમે જમીન ઉપર સોનામહોરો પાથરો. જેટલી જમીનમાં સોનામહોરો પથરાય તેટલી જમીન તમારી અને સોનામહોરો અમારી. વિમલે વિચાર્યું કે મહોર ગોળ હોય છે તે પાથરતાં વચમાં જગા ખાલી રહેશે. મંદિરના કામમાં એટલી રકમ ઓછી આપવી તે ન્યાયયુક્ત નથી. તેણે તરત જ ચોરસ સોનામહોરો તૈયાર કરાવી, તે પાથરીને તેના બદલામાં જમીન લીધી. એક મહોરના પચ્ચીસ રૂપિયાના હિસાબે ગણીએ તો આ જમીનના બદલામાં રૂ. ૪ ૫૩,૬
આપ્યા હશે એવું અનુમાન થાય છે. બ્રાહ્મણો તો એ રકમ લઈને ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને વિમલ મંત્રીની ન્યાયવૃત્તિની વાહવાહ ગાવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણો એ ધન લઈને બીજા નગરમાં જઈને વસ્યા. મંત્રી વિમલે આ જમીનમાં ૧૪ ફૂટ લાંબુ અને ૯૦ ફૂટ પહોળું ૫૪ દેરીઓવાળું ભવ્ય જિનાલય બંધાવ્યું તથા જૈન શિલ્પ (ચિત્ર)કળા

બનાવી, જેની છતમાં જીવંત એવા વિવિધ ભાવોનું શિલ્પ આલેખન કરાવ્યું. આ મંદિર આજે પણ જગતની આશ્ચર્યકારક વસ્તુઓ પૈકીનું એક ગણાય છે. તેમાં કુલ ૧૮ ૫૩ ૦૦,૦૦૦ રૂા. ખરચાયા હતા. ત્યાંનો ક્ષેત્રપાલદેવ મંદિર બંધાવવામાં મુશ્કેલીઓ ઊભી કરતો હતો તેથી તેને પણ મંત્રી વિમલે નૈવેદ્ય અને સાત્ત્વિક સામર્થ્યથી અનુકૂળ કર્યો હતો.

મંત્રી વિમલ શાહે પ્રતિષ્ઠાપ્રસંગે મહાજન, રાણા, મંડલિક જૈનઅજૈન સૌને આદરભર્યું આમંત્રણ આપ્યું હતું. નાગેન્દ્ર, ચંદ્ર, નિર્વૃતિ તેમજ વિદ્યાધર એમ ચાર પ્રધાન ગચ્છોના જૈનાચાર્યોને અહીં પધરાવ્યા હતા. આ ચાર ગચ્છો પૈકી તે વિદ્યાધરગચ્છનો ઉપાસક હતો અને તે ગચ્છના આચાર્ય ધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી જ તેમણે આ તીર્થ સ્થાપન કર્યું હતું. ચંપાના ઝાડ નીચેથી ભ૦ આદિનાથની જે પ્રતિમા પ્રગટ થઈ હતી તેને તેમણે ચોપન દેરીઓ પૈકીની ૨૦ મી દેરીમાં સામાન્ય રીતે સ્થાપન કરી હતી. સ્થાપનાના દિવસે અતીવ શુદ્ધ અને શુભ મુહૂર્ત હતું. તે મૂર્તિને તેમાં સ્થાપન કર્યા પછી મંદિરનું કાર્ય ખૂબ સારી રીતે અને ઝડપથી થવા લાગ્યું એટલે તે મૂર્તિને ત્યાંથી ન ઉઠાવતાં ત્યાં જ કાયમ રાખી અને મૂળનાયક તરીકે ભ૦ આદીશ્વરની ધાતુની નવી પ્રતિમા તૈયાર કરાવી. તેની સં૦ ૧૦૮૮માં રાજગચ્છના આ૦ વર્ધમાનસૂરિ વગેરે ચાર ગચ્છોના આચાર્યોના કરકમલ વડે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. 'આબૂરાસ' (સં૦ ૧૨૮૯)માં જણાવ્યું છે કે—

चहुं आयरियेहिं पइट्ठिय बहुमाव सरंत ॥ '

તે દિવસે આબૂપર્વત પર સોનાનો સૂર્ય ઊગ્યો હતો. સર્વત્ર આનંદ અને ઉલ્લાસ છવાયો હતો. મંત્રી વિમલ અને મહં૦ શ્રીદેવીના દિલમાં હર્ષનો મહેરામણ ઊછળતો હતો. તેમણે પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી અભિષેક કર્યો. ગુરુમહારાજોને ભક્તિભરી અંજલિ અર્પી. આગંતુક સર્વ જનોનું ભાવભર્યું સ્વાગત કર્યું. યાચકોને મોંમાગ્યું દાન આપ્યું. એ દિવસ ધન્ય હતો. આવેલા સૌ પોતે ગૌરવ અનુભવતા હતા અને સૌ

સાત્ત્વિકાચારીઓ પોતાને ત્યાં પણ આવો દિવસ અને ઘડી આવે એવી અભિલાષા રાખતા વિસર્જિત થવા લાગ્યાં. બાદ આચાર્યોએ પણ પોતાના આશીર્વાદના શ્લોકમાં 'વિમલશ્રીસુપ્રભાતમ્'ની પુણ્ય નામાવલિ ઉમેરી. આ તીર્થ આજે પણ અજોડ શિલ્પધામ ગણાય છે એ જ કારણે વિમલ મંત્રી ઇતિહાસમાં અમર નામના મેળવી ગયેલ છે સોમધર્મગણિએ 'ઉપદેશસપ્તતિકા'માં લખ્યું છે કે એ મંદિરનો મંડપ તેમના નાના ભાઈ ચાહિલે બનાવ્યો હતો. મંત્રી વિમલે શ્રીદેવીના નામથી શ્રીપુર વસાવ્યું જે આજે સરોતરા નામે વિદ્યમાન છે આ તીર્થની સ્થાપના પછી મહામાત્ય વીરના વંશજો પોતાને વીરવંશના તથા વિમલવંશના બતાવે છે (જુઓ, અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખ સંદોહ, લેખાંક ૫૩ ૯૨)

વિમલવસહી મંદિર ભવ્ય, વિશાળ અને મનોહર છે. આબુમાં દર ૭ મહિને ધરતીકંપ થતો હોવાના કારણે તેનું શિખર નાનું બનાવેલું છે એ જ કારણે આબૂ ઉપરના જૈન તેમજ અજૈન બીજા મંદિરોના શિખરો નાના બનાવેલા છે

વિમલ મંત્રીએ શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો હતો, એમાં ચાર કરોડ સોનામહોરો ખરચાઈ હતી.

વિમલ મંત્રીએ આબૂ શત્રુંજય, આરાસણ (કુંભારિયા) અને પાટણમાં વિમલવસહી મંદિરો બંધાવેલાં હતાં, તે આજે પણ વિદ્યમાન છે. તેમના વંશજોએ કુંભારિયાતીર્થની સ્થાપના કરી હતી.

(–પ્રબંધચિંતામણિ પ્રબંધકોશ, જિનહર્ષનું વસ્તુપાલચરિત પ્ર ૮ ઉપદેશ સપ્તતિકા ઉપ ૪ વિમલપ્રબંધ, કથા પ્રબંધમહાકાવ્ય, આ જિનવિજયનો પુરાતન પ્રબંધસંગ્રહ)

વીર મહત્તમનો ત્રીજો પુત્ર મંત્રી ચાહિલ હતો. તેની પરંપરામાં અનુક્રમે (૨) ચાહિલ, (૩) રાણુક અને (૪) નરસિંહ થયા. ઠ નરસિંહે સં ૧૨ ના જેઠ વદિ ૧ ને શુક્રવારે વિમલવસહી (દેરી નં ૧૧)માં બૃહદ્ગચ્છના આ નેમિચંદ્રસૂરિના હાથે પ્ર

મુનિસુવ્રતસ્વામીની પરિકરવાળી પ્રતિમા ભરાવી, સ્થાપન કરેલી છે મહં૦ ચાહિલના વંશજો પોતાને શેઠ નીનાના વંશના, મંત્રી વીરના વંશના કે મં૦ વિનલના વંશના બતાવે છે

(જૂઓ, અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક ૫૩, ૬૨)

એ જ વંશમાં અભયસિંહ, તેના પુત્રો જગસિંહ, લખમીસિંહ, કુરસિંહ તથા જગસિંહનો પુત્ર ભાણુસિંહ નામે થયા. તેઓએ સં૦ ૧૩૯૪માં વિમલવસહીમાં અંબિકાદેવીની પ્રતિમા ભરાવી હતી.

મહં૦ ચાહિલના વંશના શેઠ વચ્છભદાસ વિક્રમની અઢારમી સદીમાં પાટણની પોરવાડ નાતિમાં અગ્રેસર હતા. તેમના પુત્ર શેઠ ભાલેકચંદે સં૦ ૧૭૯૫ના માગશર સુદિ ૫ના દિવસે ચોવીશ જિનના ચોવીશવટ્ટા બનાવીને તેની ભ૦ વિદ્યાસાગરજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (—અંચલગચ્છની ગુજરાતી મોટી પટ્ટાવલી)

૩ **ધવલ અને લાલિગ**—આ બંને ભાઈઓ ગુજરાતના રાજા કર્ણદેવના મંત્રીઓ હતા. ધવલ મહામાત્ય હતો. તેને આનંદ નામે પુત્ર હતો.

મંત્રી લાલિગ કામદેવ જેવો રૂપાળો હતો. તેને **મહેંદુ** નામે પુત્ર હતો, તે પણ મંત્રી હતો. તે દેખાવડો, શીલવાન, જિન-ગુરુભક્ત અમાત્ય હતો. તેને **હેમરથ** અને **દશરથ** નામે પુત્રો થયા. હેમરથ વિવેકી, દાતા, ધર્મિષ્ઠ અને જીવ-અજીવ આદિનો વિચાર કરનારો પાપભીરુ અને બુદ્ધિમાન હતો. દશરથ પણ ગંભીર, સરળ, ક્ષમાશીલ, દાક્ષિણ્યતાવાળો, સંતોષી અને બુદ્ધિમાન હતો. તેને **અંબિકાદેવી** પ્રસન્ન હતી. તેણે સં૦ ૧૨૦૧ના જેઠ સુદિ ૧ને ગુરુવારે આબૂ ઉપર વિમલવસહીમાં મંત્રી **પૃથ્વીપાલની દેવકુલિકા** નં૦ ૧ની દેરીનો **જીર્ણોદ્ધાર** કર્યો, તેમાં ભ૦ નેમિનાથની નવી પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી અને એક આરસના વિશાળ પથ્થરમાં મં૦ નીના, મં૦ લહર, મં૦ વીર, મં૦ નેઢ, મં૦ લાલિગ, મં૦ મહિંદુ, હેમરથ તથા દશરથની મૂર્તિઓ કોરાવી અને બીજા પથ્થર

ઉપર સવારોહી મં૦ વિમલ અને અશ્વારોહી દશરથની મૂર્તિઓ બનાવેલી છે.[1]

૬ આનંદ—મંત્રી આનંદને પદ્માવતી અને સલૂણા નામે બે પત્નીઓ હતી. સ૦ પદ્માવતીએ પૃથ્વીપાલને અને સલૂણાએ નાનૂને જન્મ આપ્યો. નાનૂને ત્રિભુવનદેવી નામે પત્ની હતી અને નાગાર્જુન તથા નાગપાલ નામે પુત્રો હતા. નાગાર્જુન દંડનાયક બન્યા હતા.

મહામાત્ય આનંદે સં૦ ૧૨૧૨માં વિમલવસહીમાં દંડનાયક નાગાર્જુનના શ્રેય માટે ભ૦ સંભવનાથની પ્રતિમા ભરાવી અને સંડેરગચ્છના આ૦ વજ્રસ્વામીના હાથે સ્થાપન કરી. નાગપાલે પણ સં૦ ૧૨૪૫માં વિમલવસહીમાં પોતાની માતા ત્રિભુવનદેવીના શ્રેય માટે ભ૦ મહાવીરસ્વામીની અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. નાગપાલને આમવીર નામે પુત્ર હતો.

(—અનુ૦ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લે૦ ૧૬૬ ૧૫૩)

મંત્રી આનંદ પર સૂર્યપુત્ર રૈવત અને પદ્માવતી દેવી પ્રસન્ન હતાં. તેમના કારણે જ તે સમૃદ્ધ બન્યા હતા. ઉપસર્ગો આવતાં તે બધા તેમના પ્રભાવથી શાંત થઈ જતા.

તેનો દિન પ્રતિદિન પ્રભાવ વિકસતો ગયો. સ૦ પદ્માવતી પણ સુરૂપા, સુશીલા, શુચિતા, ગુણજ્ઞા અને ધર્મશાલિની શ્રાવિકા હતી. તેનું પિયર ચાવડાવંશમાં અને મોસાળ પરમારવંશમાં હતું.

૫ પૃથ્વીપાલ—મંત્રી પૃથ્વીપાલને નામલદેવી નામે પત્ની

1 श्रीश्रीमालकुलोद्भवनागरमहामात्यान्वयस्वामी ।
श्रीनगुणप्रभुश्रिय—हंसनुमतिस्मृतुनयेन ॥
निजतुरगप्रवरसंगतेन सम्यग्विरचनयोरम् ।
श्रीनेमिनाथसिम्हं श्रोतार्थ कारितं रम्यम् ॥
(આબૂ, વિમલવસહી ભમતીની દેરી નં. ૧ ના આબુ શિલાલેખો, અનુ૦ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, ભા૦ ૧૦ પૃ ૫૧ ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો ભા૦ ૩ લેખ [illegible] પૃ૦ ૨૫૧)

હતી અને ૪ જગદેવ અને ધનપાલ નામે પુત્રો હતા. જગદેવ ભર યુવાનીમા મરી ગયો. તેની પત્નીનું નામ માલદેવી હતું

પૃથ્વીપાલ પ્રતાપી અને ઉદાર હૃદયનો હતો. તે રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને રાજા કુમારપાલનો મહામાત્ય હતો. તેનું સમસ્ત કુટુંબ રાજગચ્છના આ૦ ચંદ્રસૂરિનું ભક્ત હતું તેણે સં૦ ૧૨૦૧ના જેઠ વદિ ૯ ને રવિવારે પાલીના ભ૦ મહાવીરના મંદિરમાં ભ૦ અનંતનાથનું જિનયુગલ સમર્પણ કર્યું હતું

(–જૂઓ, પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભા ૨ લેખાંક ૩૮૧)

તેણે સં ૧૨૦૪ થી ૧૨૦૬ સુધીમાં વિમલવસહીની ચક્રીખરી દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. નવી હસ્તિશાળા બનાવી, જેમાં સં૦ ૧૨૦૪ મા ઘોડા ઉપર મંત્રી વિમલના મૂર્તિ સ્થાપન કરી અને તેની પાછળ શેઠ નીના, મં૦ લહર, મં૦ વીર, મં નેઢ, મં૦ ધવલ, મં૦ આનંદ અને મં૦ પૃથ્વીપાલની મૂર્તિઓ બનાવી સ્થાપન કરી.[1]

તેણે પિતાના કલ્યાણ માટે ઢંઢનાયક શેઠ નીનાએ પાટણમાં બંધાવેલા અરિષ્ટનેમિ–વિદ્યાધરગચ્છના ભ૦ ઋષભદેવના મંદિરમાં રંગમંડપ કરાવ્યો. માતાના કલ્યાણ માટે પાટણમાં પંચાસરા પાર્શ્વનાથના દેરાસરનો રંગમંડપ કરાવ્યો. નાની માના કલ્યાણ માટે ચંદ્રાવતીના વિદ્યાધરગચ્છના દેરાસરમાં રંગમંડપ કરાવ્યો. નાના મોસાળના કલ્યાણ માટે શેઠ વગેરે બાર ગામવાળા શેઠમંડળના સાલણવાડપુરમાં ભ૦ શાન્તિનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું

---

૧ આ સમય લગભગ સં૦ ૧૨૬૦ માં રાજગચ્છના આ૦ ચંદ્રસૂરિની સાથે વિમલ મંત્રીના વંશજો સંઘ લઈને આબૂ ઉપર આવ્યા હતા અને તેમણે જીર્ણોદ્ધારનો ઉત્સવ કર્યો હતો

સં ૧૨ ६० श्रीशीलभद्रसूरीणां शिष्यैः श्रीचन्द्रप्रभसूरिभिः ।
विमलादिसुसंघेन युक्तैस्तीर्थमिदं स्तुतम् ॥१॥
अत्र तीर्थसमुद्धारोऽस्यत्युत्तमोऽकारि धीमता ।
श्रीमदानन्दसूनेन श्रीपृथ्वीपालमन्त्रिणा ॥२॥

(–અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ લેખાંક : ૭૨ પ્રક૦ ૩૫, પૃ ૨૫)

મંત્રી પૃથ્વીપાલ નરપરીક્ષા, નારીપરીક્ષા, ગજપરીક્ષા અશ્વપરીક્ષા અને રત્નપરીક્ષામાં નિપુણ હતો. તે મહાદાની હતો. તેણે સં. ૧૨૦૬ થી ૧૨૨૩ માં ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના રાજ્યમાં પાટણમાં વડગચ્છના સંવિગ્નવિહારી આ. હરિભદ્રસૂરિને વિનંતિ કરી તેમની પાસે ચોવીશ તીર્થંકરોના પ્રાકૃત ચરિત્રો બનાવ્યા હતા; જેમાંના નેમિનાથચરિત્ર, સનત્કુમારચરિત્ર, ચંદ્રપ્રભચરિત્ર અને મલ્લિનાથચરિત્ર આજે ઉપલબ્ધ થાય છે.

૬. **ધનપાલ**—તે મંત્રી પૃથ્વીપાલનો નાનો પુત્ર હતો. તે ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલનો મહામાત્ય હતો. તેને મોટો ભાઈ જગદેવ, પત્ની રૂપિણી અને પુત્ર નરપાલ હતો. રૂપિણીનું બીજું નામ પિયુઈ હોવાનું પણ જાણવા મળે છે. તેણે આબૂના વિમલવસહીમાં સં. ૧૨૩૭ માં ઠ. જગદેવ, મં. ધનપાલ અને નરપાલની મૂર્તિઓ સ્થાપન કરેલી છે. વિમલવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર અધૂરો હતો તે પૂરું કરવાનું કામ તેણે માથે લીધું. સં. ૧૨૪૫ ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે જીર્ણોદ્ધાર કરી નવીન પ્રતિમાઓ ભરાવી દેરીઓ પ્રતિષ્ઠિત કરાવી. મંત્રી ધનપાલે તેના દાદા મં. આનંદ, દાદી મં. પદ્માવતી, પિતા મં. પૃથ્વીપાલ, માતા નામલદેવી, કાકા નાન, કાકી ત્રિભુવનદેવી, કાકાનો પુત્ર નાગપાલ, મોટાભાઈ જગદેવ, ભાભી માલદેવી, પત્ની રૂપિણી અને પુત્ર નરપાલના નામની લગભગ ચોવીશ મૂર્તિઓ બનાવી છે. તેઓના શ્રેય માટે જે જે વિદ્યમાન હતા તેમણે પોતે અને જે જે વિદ્યમાન નહોતા તેના માટે મં. ધનપાલે મૂર્તિઓ ભરાવી સ્થાપન કરી છે. આ કુટુંબની દરેક પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કાસહૃદગચ્છના આ. સિદ્ધસૂરિના હાથે થયેલી છે. બીજા જૈનોએ પણ ઘણી પ્રતિમાઓ ભરાવી છે અને આ. સિદ્ધસૂરિ તેમજ જુદા જુદા ગચ્છના આચાર્યોના હાથે પ્રતિષ્ઠિત કરાવી છે. મં. ધનપાલે આ અંજનશલાકામાં મોટાભાઈ જગદેવના શ્રેય માટે કાસહૃદના દેરાવાસના મૂળનાયક ભ. શાંતિનાથની પ્રતિમાની આ. સિદ્ધસૂરિના હાથે અંજનશલાકા કરાવી હતી અને તે કાસહૃદના જિનાલયમાં વિરાજમાન

કરવામાં આવી હતી.　　(-જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૫૨)

નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ હરિભદ્રસૂરિએ આશરે સં૦ ૧૨૫૦ માં પાટણમાં મંત્રી ધનપાલની વિનતિથી ચંદ્રપ્રભચરિત્ર રચ્યું.
(-જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૬)

૭ નરપાલ—સં૦ ૧૨૪૫.

(-સં૦ ૧૨૨૩ લગભગમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત 'ચંદ્રપ્રભચરિત્ર'ની પ્રશસ્તિ, તે જ આચાર્યકૃત મલ્લિનાથચરિત્ર ની પ્રશસ્તિ, સં૦ ૧૩૬૧ માં શ્રીમેરુતુંગસૂરિરચિત પ્રબંધચિંતામણિ, સં૦ ૧૪૦૫ માં શ્રીરાજશેખરકૃત પ્રબંધકોશ, પૂ૦ જયંતવિજયજી સંપાદિત અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખ સંદોહ માંના વિમલવસહીના લેખો, સત્તરમા સૈકાના કવિવર લાવણ્યસમયકૃત વિમલપ્રબંધ, પં૦ લા૦ ભ૦ ગાંધી નો ગુજરાતનો પ્રાચીન મંત્રીવંશ લેખ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૦૩)

વેસટશાહવંશ દેશલહરાવંશ

૧ વેસટ—તે ઓસિયાનો જૈન નગરશેઠ હતો. તેને વેપારીઓ સાથે વિરોધ થતાં ઓસિયા છોડી કિરાટકૂપ (કિરાડુ) આવીને વસ્યો. ત્યાં રાજા જૈત્રસિંહનો મંત્રી બન્યો. અને તેને ઉપદેશ આપી રાજાને દયાપ્રેમી બનાવ્યો.

૨. વરદેવ—તે કિરાટકૂપનો નગરશેઠ બન્યો.

૩ જિનદેવ.

૪ નાગેન્દ્ર—તેનું બીજું નામ નાયક હતું તે આરકમલ ઓસવાલ હતો.

૫. સલક્ષણ—તે એક સાર્થવાહ પાસેથી ગુજરાતની પ્રશંસા સાંભળીને પાલનપુર આવી વસ્યો. તેણે અહીં ભગવાન પાર્શ્વનાથનું જિનાલય બંધાવ્યું.

૬ આજડ—કોઈ ઉલ્લેખ આજડને સલક્ષણના પિતા બતાવે છે

૭ સ૦ ગોસલ—તે નિર્ધન થઈ ગયો અને મરણ પામ્યો. તે સાત તીર્થોમાં પ્રસિદ્ધ હતો. તેને ગુણમતી પત્ની હતી અને ૧ આશાધર, ૨. સ દેશલ અને ૩ લાવણ્યસિંહ નામે પુત્રો હતા.

(૧) સ૦ આશાધર—તે ગોસલનો મોટો પુત્ર હતો. તેને રત્નશ્રી પત્ની હતી. તેણે દેવગિરિમાં જઈ વેપાર ખેડ્યો, ધન કમાયો અને યશ મેળવ્યો તથા સં ૧૩૫૨માં પાલનપુરમાં ઉપકેશગચ્છના કક્કસૂરિ મહત્તાનીય આ સિદ્ધસૂરિના ઉપદેશથી પોતાના પિતાના કલ્યાણ માટે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ની વૃત્તિ લખાવી, જેને આ દેવગુપ્તના શિષ્ય પં૦ પાસમૂર્તિએ વાચી મળાવી. શેઠ આશાધરની પુસ્તકલેખન વિશેની માન્યતા એવી હતી કે—

"ગુણાર્જિત કર્મો ધર્મ નૈવ સ પુસ્તકં વિના ।
પુસ્તકાનિ તુ લિખ્યન્ત સ્વશ્રેયસ્યેતત્ ॥"

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશ ૩૪)

સ આશાધર નાની વયમાં મરણ પામ્યા. તેને પુત્ર નહોતો. પણ માણિકદેવી, મોહઝદેવી, કાશ્મીરીદેવી અને માઉકાદેવી એમ ચાર પુત્રીઓ હતી. તેની ગાદીએ દેશલ શાહનો મોટો પુત્ર સહજપાલ આવ્યો. તેની પત્નીનું નામ સહજલદેવી હતું.

(૨) સ૦ દેશલ—તેની વિગત આગળ જણાવીશું.

(૩) લાવણ્યસિંહ—તેનું બીજું નામ લુણસિંહ હતું. તેની પત્નીનું નામ લાછી હતું. તે ન્યાયસંપન્નવિભવ હતો અને દેખાવે રૂપાળો હતો. નાની વયમાં જ તે મરણ પામ્યો. તેને બે પુત્રો (૧) સામંત અને (૨) સાંગણ નામે હતા.

(૧) સામંત—તેને માટે કોઈ ઉલ્લેખ મળતો નથી.

(૨) સાંગણ—સંભવતઃ તેનું નામ સારંગ હતું અથવા તેને સારંગ નામે પુત્ર હતો. સારંગ દિલ્હી રહેતો હતો. તે રાજમાન્ય હતો. સ સમરશાહ અને સારંગ વચ્ચે ગાઢ સ્નેહ હતો, એ જ કારણે ઇતિહાસમાં સમરા-સારંગની જોડી વિખ્યાત બનેલી છે.

૮. સ૦ દેશલ શાહ—તે બુદ્ધિમાન હતો. તેણે મોટાભાઈ

આશાધરના મરણ પછી કુટુંબનો સમગ્ર ભાર ઉપાડી લીધો. તેણે પોતાના ત્રણ પુત્રો તેમજ લૂણસિંહના પુત્રોને શિક્ષણ અને સંસ્કારથી આગળ વધારવાની ચીવટભરી વ્યવસ્થા કરી. તેણે દેવગિરિમાં ભ૦ પાર્શ્વનાથનું જિનમંદિર બંધાવ્યું અને આ૦ સિદ્ધસેનસૂરિના વાસક્ષેપથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પછી તે પાલનપુર આવ્યો અને ત્યાંથી ખાસ કારણે પાટણમાં આવી વસ્યો. તેણે શત્રુંજયતીર્થનો સંઘ કાઢી સં૦ ૧૩૭૧ના માહ સુદિ ૭ને ગુરુવારે પોતાના પુત્ર સમરશાહના હાથે શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. તે સંઘપતિ બન્યો હતો. તેના વંશજો દેશલહરા નામથી ખ્યાતિ પામ્યા. તેને (૧) સહજપાલ, (૨) સાહણપાલ અને (૩) સમરસિંહ તેમજ (૪) જનકુદેવી નામે પુત્રી વગેરે સંતાનો હતાં.

(૧) સહજપાલ—તે પિતાની આજ્ઞાથી દેવગિરિમાં દાદા આશાધરની ગાદીએ જઈને બેઠો. ત્યાંના રાજાએ પ્રસન્ન થઈ તેને કર્પૂરવાળું પાનનું બીડું આપ્યું તેથી બાગોએ તેને કર્પૂરધારાપ્રવાહ[1] બિરુદથી નવાજ્યો. પિતાની આજ્ઞા મળતાં તેણે વિશાળ ભૂમિ ઉપર ભ૦ પાર્શ્વનાથનો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો, જેમાં શિખરવાળો ગભારો, રંગમંડપ, ભમતી અને કિલ્લો બનાવ્યા. ભમતીમાં ૨૪ જિનની દેરીઓ બનાવી અને બીજી ચાર નાની દેરીઓ બનાવી. આ૦ સિદ્ધસેનસૂરિના વાસક્ષેપથી પિતાના હાથે ૧ પાર્શ્વનાથ, ૨૪ તીર્થંકરો સચ્ચિયાદેવી,

---

૧ આ કારણે કર્પૂરધારાપ્રવાહ માટે બન્ને છે—

सहजः श्रीदेवगिरौ रामदेवनृप पुन ।
तथा निवासे चक्रे यथा साम्यकपामसौ ॥१२५॥
कर्पूरपूरपूर्णं ताम्बूलं यस्य वच्छतः ।
कर्पूरधाराप्रवाहमिवः विभिनो वह ॥१२६॥

(–સં ૧૩૯૩નો શત્રુંજયતીર્થોદ્ધારપ્રબંધ પ્રસ્તાવ બીજો, પૃ ૧ ૧)

આથી સમજાય છે કે મધ્યયુગમાં ભારતમાં રાજા-મહારાજાઓ જેને કપૂરવાળું પાન-બીડું આપતા તેને જનતા કર્પૂરધારાપ્રવાહ એવા બિરુદથી નવાજતી હતી.

અંબિકાદેવી, સરસ્વતીદેવી અને ગુરુમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
(—નાભિનંદન જિનોદ્ધારપ્રબંધ, પ્ર ૨ શ્લો ૯૪૦)

તેની પત્નીનું નામ સહજલદેવી હતું કોઈ લેખક તેને સારંગ નામે પુત્ર હોવાનું જણાવે છે

(૨) સાજનપાલ—તેની પત્નીનું નામ સજ્જિમતી હતું તેને તેના પિતાએ ખભાત મોકલ્યો. તેના વંશજોનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. સભવ છે કે આખું સજ્જનસિંહ તેની ગાદીએ આવ્યો હોય.

૬ સં૦ સમરસિંહ—તે દેસલ શાહનો નાનો પુત્ર હતો. તેની પત્નીનું નામ રત્નોદેવી હતું સમરસિંહ પિતાની સાથે જ રહેતો હતો. તે પિતાની સાથે પાટણ આવી વસ્યો. એ સમયે દીલ્હીના બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ અલફખાનને સૈન્ય આપી ગુજરાત જીતી લેવા મોકલ્યો. તેણે ગુજરાત જીતી લીધું અને ત્યાંનો સૂબો થઈ બેઠો. તે પાટણમાં સર્વમાન્ય સમરસિંહના શુદ્ધ વ્યવહારને દેખી તેના ઉપર ખૂબ પ્રસન્ન હતો. તે સમરસિંહની દરેક વાતને બરાબર સાંભળતો, માન્ય કરતો અને તે અમલમાં મૂકવા પ્રયત્નશીલ રહેતો.

સં ૧૩૬૯ માં મુસ્લિમ સૈન્યે ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં હિંદુ તીર્થો ઉપર વિનાશ વેર્યો. મૂર્તિઓ તોડી નાખી. એ વેળા શત્રુંજય તીર્થમાં પણ ઘણી તોડફોડ કરી અને મૂળનાયક શ્રીઆદીશ્વરની મૂર્તિને ખંડિત કરી.

આ અંગે છૂટાછવાયા એવા ઉલ્લેખો મળે છે કે મુસલમાનો મૂર્તિઓ ભાંગે છે એવી દહેશતથી લોકો ભ ત્ર્યષભદેવની પ્રતિમાને પીરમબેટ લઈ ગયા અને ત્યાં સુરક્ષિત સ્થળે છુપાવી દીધી. સાધારણ જનતાએ માની લીધું કે તીર્થની રખવાલ દેવીએ તે પ્રતિમાને ગુપ્ત સ્થાને છુપાવી છે. શેઠ દેસલને તીર્થના ભગ્ન થયેલા જાણી ભારે આઘાત લાગ્યો. તેણે આ સિદ્ધસેન પાસેથી શત્રુંજયતીર્થના અત્યારના ઉદ્ધારોનો ઇતિહાસ સાંભળી પુત્ર સમરશાહને આજ્ઞા કરી કે તું શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ.

સમરશાહે ગુરુ પાસે જઈ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી શત્રું

જયતીર્થનો ઉદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી હું પ્રતિદિન બે વખત ભોજન, તૈલાભ્યંગ સ્નાન, એક વિગઈનો ત્યાગ કરીશ અને ભૂમિશય્યા કરીશ.

સમરસિંહ સમય જોઈને સૂબા પાસે ગયા. સૂબો આનંદમાં હતો. સમરસિંહને જોઈને ખુશ થયો. સમરસિંહે લાગ જોઈ કહેવા માંડ્યું ખુદાવિંદ! હિંદુઓના તીર્થોનો નાશ થવાથી ધર્મકાર્યો અટકી પડ્યાં છે તો મને આજ્ઞા આપ કે હું શત્રુંજયતીર્થને ફરીથી તૈયાર કરું. તોડફોડ એ વિધિના હાથમાં છે. તીર્થને તોડવું અને બનાવવું એ તમારા હાથમાં છે તો તું આનો વિધિ બન અને મને ફરમાન લખી આપ. આ વાતથી પ્રસન્ન થઈ સૂબાએ સમરસિંહને ફરમાન લખી આપ્યું એટલું જ નહિ પણ સૌરાષ્ટ્રના હાકેમ મલિક બહેરામને આજ્ઞા કરી કે શેઠને તીર્થ બાબતમાં સર્વ પ્રકારની સગવડ કરી આપવી.

સમરા શાહે બહિરામ શાહને ખુશ કરી તેની સમ્મતિ પણ મેળવી લીધી.

સમરા શાહની ઈચ્છા હતી કે મંત્રી વસ્તુપાલે મૂર્તિ માટે છુપાવી રાખેલ મમ્માણી પત્થરમાંથી નવી પ્રતિમા બનાવવી પણ પાટણમાં શ્રી૦ અરિષ્ટનેમિના મંદિરમાં આ૦ સિદ્ધસેનની મુખ્યતામાં સંઘ મળ્યો. સંઘે ગંભીર વિચારણા કરી આજ્ઞા આપી કે મંત્રી વસ્તુપાલ વાળી ફલહી હાલ એમ ને એમ રાખવી અને આરાસણથી નવી ફલહી મંગાવવી ને તેમાંથી નવી પ્રતિમા ઘડીને સ્થાપન કરવી.

સમરા શાહે પિતાની આજ્ઞા મેળવી માણસોને ત્રિસંગમપુર મોકલ્યા. તેમણે ત્યાં જઈ ત્યાંના રાજા મહીપાલની આજ્ઞા મેળવી ખાણમાંથી મોટી શિલા કઢાવી અને શિલ્પીઓ પાસે નવી મૂર્તિ ઘડાવી તૈયાર કરાવી. આ તરફ સમરા શાહે મૂળ આદીશ્વર પ્રાસાદનો પાયાથી તે કળશ સુધીનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. બીજા તે શ્રીવત્સપુત્રના[1]

શ્રીવત્સવંશ—

(૧) ભાવડના વંશમાં (૪૩) મા શાલિગ્રામ તેમજ (૪૪) મા કક્ક સૂરિ થયા.

શેઠ શિવદેવના પુત્ર સૂરક વગેરે શ્રાવકોએ બીજી બીજી દેરીઓનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. દરમિયાન ઘડાયેલી નવી પ્રતિમા આડ, માગ૦ પીપલાથી થઈ પાલીતાણા પહોંચતી કરવામાં આવી. ૭ દિવસમાં તે પ્રતિમાને શત્રુંજયગિરિ ઉપર ચડાવી દેવામાં આવી.

સર્વવિદ્યાવિશારદ મુનિ બાલચંદ્રજી પહેલેથી જ સાથે હતા. તેમણે નવી મૂર્તિને મૂળ ગાદી ઉપર સ્થાપન કરાવી.

સમરો દેશલે ગુરુની આજ્ઞા લઈ મુહૂર્ત જોવરાવી, દેશોદેશ આમંત્રણ મોકલી, શુભ દિવસે પાટણથી શત્રુંજયનો છરી પાળતો યાત્રા સંઘ કાઢયો. ગુજરાતના સૂબા અલપખાને સંઘની રક્ષા માટે મોટું સૈન્ય સાથે મોકલ્યું. આ સંઘમાં ભોજન-પાણી વગેરેની દેખરેખ સ. સમરાશાહ રાખતા હતા અને શેઠ સોમપાલ સંઘની દેખરેખ રાખતા હતા. સંઘે પીપરાલી ગામ પાસે આવી દૂરથી શત્રુંજયતીર્થના દર્શન કર્યાં. પાલીતાણા આવીને શ્રીમંત્રી વસ્તુપાલના ધર્મપત્ની લલિતાદેવીના નામથી બંધાયેલા લલિતા સરોવરના કિનારે પડાવ નાખ્યો.

એ જ સમયે ખંભાતથી સાજનપાલ અને દેવગિરિથી સહજપાલ સંઘ સાથે પાલીતાણા આવી પહોંચ્યા. પિતા, પુત્ર અને ભાઈઓનો કુટુંબમેળાવડો પાલીતાણામાં થયો અને સૌ હર્ષ પામ્યા.

(૨) વડીલના વચનો (૪૨) મા શ્રીજ્ઞાન ચંદ્ર દેવચંદ્ર (૪૬) મા ચારિત્રસુંદરિ ઘર (૪૭) મા કલ્યાણ ગણ.

(૪) શ્રીકુંભા—તેણે ૧૪ માળનો મં. કમલમેરુને આધારે જગપ્રસિદ્ધ સ્ત્રી લક્ષ્મી, પુત્રે ગોવિંદ નોંધક ચાલુક.

(૬) જ્યાર—તેણે તથા જૈન તીર્થોમાં ચૈત્યના ઉદ્ધારના આ જૈન પ્રમાણ ઉપદેશથી ઉપદેશમાળા બનાવી. (જૈ પુ પ્ર પ્ર ૮૬)

શિવરાજના પુત્રો—૧) ધનદેવ પેથડ (અમીન) સહજપાલ, (૨) સાજન (૩) સમરા (૪) આભાપર, (૫) સોનિગ, (૬) વર (દેશલ), (૭) શિવરાજ (ઠક્કુર) સં ૧૩૧૮ કાર્તિક વદિ ૧

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિ પ્ર ૮૬)

આ સંઘમાં[1] ઉપકેશગચ્છના આ૦ દેવગુપ્તસૂરિ, આ૦ સિદ્ધસેન સૂરિ અને આ૦ કક્કસૂરિ (ઉપકેશગચ્છ પટ્ટાવલી, પટ્ટાંક ૬૪, ૬૫, ૬૬, પ્રક૦ ૧) નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ પ્રભાનંદસૂરિ ભાવડારગચ્છના આ૦ વીરસૂરિ, હેમસૂરિસંતાનીય આ૦ વજ્રસેન, થારાપદ્રગચ્છીય આ સર્વદેવસૂરિ, બ્રહ્માણગચ્છના આ૦ જગત્સૂરિ, નિર્વૃતિગચ્છના આ૦ આમ્રદેવસૂરિ, નાણકગચ્છના આ૦ સિદ્ધસેનસૂરિ બૃહદ્ગચ્છના આ ધર્મઘોષસૂરિ (પ્રક૦ ૪૬), વૃદ્ધ પોષાળગચ્છના આ૦ રત્નાકર સૂરિ (પ્રક૦ ૪૩ પટ્ટાંક ૪૯) વગેરે મુખ્ય આચાર્યો આ સંઘમાં પધાર્યા હતા.

સમરાશાહે સં૦ ૧૩૭૧ના મહા સુદિ ૧૪ને ગુરુવારના દિવસે આ૦ આદીશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

સંઘ પંદર દિવસ ગિરિરાજ ઉપર રહ્યો. સં૦ સહજપાલે આચાર્યો, વાચનાચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, મુનિઓ વગેરે ૨ સાધુઓનો સત્કાર કર્યો.

---

૧. સં ૧૩૬૯માં શત્રુંજયતીર્થનો ભંગ થયો અને સં ૧૩૭૧ના મહા સુદિ ૧૪ને ગુરુવારે તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો આ પ્રસંગે ઘણા ગચ્છના આચાર્યો વિદ્યમાન હતા. (આ આચાર્યોના વિશેષ પરિચય માટે જૂઓ આ દેવગુપ્તસૂરિ આ સિદ્ધસેનસૂરિ, આ કક્કસૂરિ (પ્ર૦ ૧ ઉપકેશગચ્છ પટ્ટાવલી, પટ્ટાંક ૬૪ ૬૫, ૬૬ પૃ ૩૨ ૩૩) આ સિદ્ધસેન, પરમેશ્વર આ પ્રભાનંદ, નીચું નાગ આ પદ્મચંદ્ર (પ્ર૦ ૩૫ નાગેન્દ્રગચ્છ પટ્ટાવલી મોઢ પટ્ટાંક ૫, પૃ ૮) આ વીરસૂરિ (પ્ર૦ ૩૪ ભાવડારગચ્છ પટ્ટાવલી પટ્ટાંક ૭ પૃ ૧૧૭) આ વર્ધમાનસૂરિ શિષ્ય આ સર્વદેવસૂરિ (પ્ર૦ ૩૫, થારાપદ્રગચ્છીય પટ્ટાવલી પટ્ટાંક ૧૨, પૃ) આ જગત્પ્રભસૂરિ (પ્ર૦ ૩૫, બ્રહ્માણગચ્છ૦ પૃ ૧૮) આ વજ્રસેન, આ દેવતિલકસૂરિ (પ્ર૦ ૪૧ વાદિદેવસૂરિ સંતાનીય) આ આમ્રદેવસૂરિ (પ્ર૦ ૩૫, નિર્વૃતિકુલ, પૃ ૪૯) આ સિદ્ધસેન (પ્ર૦ નાણાવાલગચ્છ પટ્ટાંક આ રત્નાકર (પ્ર૦ ૪૩ તપગચ્છ વડીપોષાળ પટ્ટાંક : ૪૯) આ ધર્મઘોષ (પ્ર૦ ૪૬ બૃહદ્ગચ્છ—તપગચ્છ—લઘુપોષાળ પટ્ટાંક : ૪૬ પૃ)

અહીં નોંધપાત્ર હકીકત એ છે કે, આ સંઘમાં અને આ ઉદ્ધાર પ્રસંગમાં ખરતરગચ્છ તથા પૂનમિયાગચ્છના આચાર્યો શામિલ ન હતા.

સંઘમાં ૭૦ ચારણ, ૩૦ ભાટ ૧૦૦ થીયે વધુ ગાયકો હતા, તેઓને ખુશ કર્યા. યાત્રીઓ તમજ શિલ્પીઓ વગેરેને રાજી કર્યા.

સંઘ ત્યાંથી ગિરનાર તીર્થમાં ગયો. ત્યાં દશ દિવસ રોકાયો. ત્યાંથી પ્રભાસપાટણ, વણથલી, દેવપાટણ, અજારા, કોડીનાર, અને દીવબંદર થઈ ફરી વાર પાલીતાણા ગયો.

આ૦ સિદ્ધસૂરિએ ઉ૦ મેરુગિરિને સં૦ ૧૩૭૧ના મહા સુદિ ૫ના રોજ આચાર્યપદ આપી આ૦ કક્કસૂરિ બનાવ્યા. સંઘ પાછો, હારિજ મોઢેરા થઈને પાટણ આવ્યો. નગરજનોએ સંઘનો સત્કાર કર્યો.

સં૦ દેશલે સં૦ ૧૩૭૫માં ૭ લઘુ આચાર્યો વગેરે સાથે શત્રુંજયનો બીજી વાર છ'રી પાળતો સંઘ કાઢ્યો.

આ૦ સિદ્ધસેન સં૦ ૧૩૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૧૪ના રોજ પાટણમાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

સમરા શાહે શત્રુંજય ઉપર અષ્ટાપદચૈત્ય તથા દેશલવસહી જિનાલયો બંધાવ્યાં. દેશલવસહીમાં આ૦ સિદ્ધસેન, સં૦ શેઠ આશાધર, સં૦ દેશલ, શેઠ લૂણસિંહ વગેરેની અંજલિમુદ્રામાં મૂર્તિઓ સ્થાપન કરી, જે આજે પહેલી ટૂંકમાં પુંડરીકજીથી ઓરડીમાં વિદ્યમાન છે.

દિલ્હીના બાદશાહ કુતબુદ્દીને સમરા શાહને દિલ્હી બોલાવી આદર કર્યો અને દિલ્હીમાં વેપારીઓના વડા તરીકે તેમની નિમણૂક કરી.

સમરસિંહ મહાદાની હતો. તેણે એક ગવૈયાને એક મુખથી ખુશ થઈ ૧ ટંકા આપ્યા હતા.

ગ્યાસુદ્દીને પણ સમરા શાહનો ભારે સત્કાર કર્યો. ટૂંકમાં દિલ્હી દરબારમાં સમરા શાહની લાગવગ ઘણી વધી ગઈ.

બાદશાહે પાંડુ દેશના રાજા વીરવલ્લભને કેદમાં પૂર્યો હતો, સમરસિંહે તેને છોડાવી પાંડુ દેશની ગાદીએ બેસાર્યો, આથી સમરસિંહને રાજસ્થાપનાચાર્ય તરીકેનું બિરુદ મળ્યું. સમરસિંહે સં૦ ૧૩૭૮માં ફરીવાર છ'રી પાળતા શત્રુંજયનો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો.

સમરા શાહે બાદશાહનું ફરમાન મેળવી આ૦ જિનપ્રભસૂરિ સાથે મથુરા, હસ્તિનાપુર વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી.

સમરા શાહ દેવગિરિ ગયો. ત્યાં ગયાસુદ્દીનનો નવાબજાદો ઉલુઘ ખાન નામે હતો. તેણે સમરસિંહને પોતાનો ભાઈ જાહેર કરી ખૂબ સન્માન કર્યું તેને તિલંગનો સૂબો બનાવ્યો. તે તેને તિલંગનો સરદાર તથા આચ્છા કહી બોલાવતો હતો.

મુસલમાન સૈન્યે પાડુ દેશના રાજા-પ્રજા વગેરે ૧૧ લાખને કેદમાં પૂર્યા હતા. તેને સમરસિંહે છોડાવી મૂક્યા અને દેવગિરિમાં નવા જૈનોને વસાવી શાસનશાસન પ્રવર્તાવ્યું ઉરંગલમાં નવું જિનમંદિર બંધાવ્યું. સમરા શાહ સં૦ ૧૩૯૩માં મરણ પામ્યો. આ૦ કક્કસૂરિએ તે જ સાલમાં પાટણમાં નાભિનંદનજિનોદ્ધારપ્રબંધ ની રચના કરી શત્રુંજયઉદ્ધારપ્રબંધ ગ્રં૦ ૨૭૪૩ બનાવ્યો.

(—જુઓ, નાભિનંદનજિનોદ્ધાર પ્રબંધ, શત્રુંજય ઉદ્ધાર પ્રબંધ રચના સં૦ ૧૩૯૩ પ્રબંધ પ્રસ્તાવ ૫, ગ્રં૦ ૨૨૪૩ વગેરે)

સમરા શાહની પત્નીનું નામ રત્નોદી હતું તેમને ૧ સાલ્હ, ૨ સત્ય, ૩ ડુંગર, ૪ સાલિગ ૫ સ્વર્ણપાલ અને ૬ સાધુ સજ્જનપાલ એમ ૭ પુત્રો હતા. તે પૈકી બીજા પુત્ર સત્યસિંહે શત્રુંજયતીર્થનો છરી પાળતો સંઘ કાઢ્યો હતો તથા બાવન જિનાલયવાળો મોટો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો. ત્રીજો પુત્ર ડુંગરસિંહ દિલ્હીમાં બાદશાહનો માનીતો હતો. ચોથા પુત્ર સાલિગ શાહે મોટા ઉત્સવો દાખલ કરાવ્યા હતા. પાંચમા પુત્ર સ્વર્ણપાલે શત્રુંજયતીર્થનો છરી પાળતો સંઘ કાઢ્યો હતો, જેમાં સાથે ચોવીશ જિનાલયો હતા. છઠ્ઠો પુત્ર સજ્જનસિંહ અત્યંત સાધુવૃત્તિનો હતો.

૧૦ સાધુ સજ્જનસિંહ—તે સં૦ સમરા શાહનો છઠ્ઠો સૌથી નાનો પુત્ર હતો. સમરા શાહના મોટાભાઈનું નામ સજ્જનપાલ હતું અને આ છઠ્ઠા પુત્રનું નામ પણ સજ્જનસિંહ મળે છે આ રીતે મોટા કાકા અને ભત્રીજાનું એક જ નામ હોય એ સંભવતું નથી. પણ એક નામ હોવાથી બંનેની જીવનઘટનાઓને અલગ કરવાનું કામ અશક્ય છે શિલાલેખોમાં સાધુ સજ્જનસિંહ સાધુ બિરુદવાળો અને જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરનારો લેખાયો છે

તેણે શિલાલેખમાં જણાવ્યા મુજબ તીર્થંપદ મેળવ્યું, આથી તે 'સાધુ' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો.

(—નિવૃતિગચ્છના આ૦ આમ્રદેવનો સમરરાસ સં. ૧૩૭૧, આ૦ કક્કસૂરિનો નાભિનંદનજિનોદ્ધારપ્રબંધ; દેશલહરા શેઠ શિવરાજની પત્ની દેવલદેવીએ સં. ૧૫૧૬ના ચૈત્ર સુદિ ૮ને રવિવારે ઉપકેશગચ્છના આ૦ કક્કસૂરિના વાચનાચાર્ય વિત્તસારને વહોરાવેલ સ્વર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની લેખન પ્રશસ્તિ શ્લો૦ ૬ થી ૧૭, આ૦ વિજયસેનસૂરિ પ્રશિષ્ય મુનિ ગુણવિજયગણિકૃત કોચર વ્યવહારિયાનો રાસ સં. ૧૬૮૭, પ્રા૦ 'ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ' ભા. ૧નો રાસ-સંક્ષિપ્તસાર)

મહાકવિ દેપાલ—તે ભોજક જ્ઞાતિનો જૈન હતો. કવિ ઋષભદાસ તેના વિશે જણાવે છે કે—'હંસરાજ વાછો દેપાલ' (કુમારપાલરાસ). એટલે તે સમયે ગણાતા મહાકવિઓમાં તેની ગણના થતી હતી. જૈન ભોજકો પોતાને ઠાકુર તરીકે ઓળખાવે છે એ રીતે તે પોતાને ઠાકુર બતાવે છે.

૧ દેપાલ દેશલહરાવંશના સં. સમરા શાહની નિશ્રામાં [illegible] જ રહેતો હતો. તેણે ૧ સ્થૂલભદ્ર કક્કાવલી, ૨ ચંદનબાલા ચોપાઈ, ૩ હરિયાળી, ૪ સં. ૧૫૨૨માં સ્વામી વજ્રસ્વામીની ચોપાઈ ૫ આર્દ્રકુમારરાસ, ૬ રોહિણિયા ચોરનો રાસ, ૭ જાવડ શાહ રાસ, ૮ શ્રેણિક—અભયકુમારચરિત, ૯ સં. ૧૫૨૨ના આષાઢ સુદિ ૧૫ના રોજ રચેલો જંબૂસ્વામી પાંચ ભવ રાસ, ૧૦ સ્થૂલિભદ્ર ફાગ (ક૦ : ૨૭) ૧૧ મંગલગીતો વગેરે રાસ આદિ ગ્રંથો રચ્યા છે.

કોઠારીવંશ

૧ રાજકોઠારી—ગ્વાલિયરનો રાજા આમ આ૦ બપ્પભટ્ટસૂરિનો ઉપાસક હતો. તેને રાજકોઠારી બનાવ્યો. તે ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થયો અને તેનો વંશ કોઠારી તરીકે જાહેર થયો. તેની પરંપરા આ પ્રમાણે છે—

૧ સરણુદેવ—ગ્વાલિયરનો રાજા નાગાવલોક, જેનું બીજુ નામ આમ રાજા હતું, તે આ૦ બપ્પભટ્ટિસૂરિનો ઉપાસક હતો. તેને એક રાણી વણિકપુત્રી હતી. (જુઓ, પ્રક ૩૨, પૃ૦ ૫૩૮)

આમ રાજાને તે વૈશ્ય રાણીથી એક પુત્ર થયો, તેનું નામ સરણુ દેવ હતું સરણુદેવ ઓસવાલ જ્ઞાતિમા દાખલ થયો. આમ રાજાએ તેને રાજ્યનો કોઠારી બનાવ્યો, તેનાથી કોઠારીવંશ ચાલ્યો. તે ચિત્તોડમા રહેતો હતો. તેની પરંપરા આ રીતે મળે છે—

૨. રામદેવ, ૩ લક્ષ્મીસિંહ, ૪ ભુવનપાલ, ૫. ભોજદેવ (ભોજ રાજ) ૬ ઠકુરસિંહ (અમરસિંહ) ૭ ખેતાક (ખેતોજી) ૮. નરસિંહ.

૯ દોશી તોલાશાહ—તે મેવાડના રાણા સાંગા (સ૦ ૧૫૬૫થી ૧૫૮૫)નો મિત્ર હતો. તે કાપડનો વ્યાપારી બન્યો. એટલે દોશી કહેવાયો. તોલાશાહ માટે શિલાલેખોમા દો૦ શબ્દ વપરાયો છે. તેને ૧ તારાદેવી, ૨. લીલૂદેવી નામે બે પત્નીઓ હતી. સ૦ તોલાશાહ અને લીલૂદેવીને ૬ પુત્રો તથા ૧ પુત્રી એમ સાત સંતાનો હતા. પુત્રોનો પરિચય આ પ્રમાણે છે—

(૧) દોશી રત્નાશાહ—તને રજમલદે નામે પત્ની હતી તથા શ્રીરંગ નામે પુત્ર હતો. દોશી રત્નાશાહે ચિત્તા ના કિલ્લામા મોટો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો હતો.

(૨) પોમો—તને પદ્મા અને પાટમદે પત્નીઓ હતી તેમજ માણેક અને હીરો નામે પુત્રો હતા.

(૩) ગુણરાજ—તને ગુરદે કે ગારવદે પત્ની હતી અને દેવરાજ નામે પુત્ર હતો.

(૪) દશરથ—તેને દેવલદે અને કરમદે પત્નીઓ તથા કેલ્હો નામે પુત્ર હતો.

(૫) ભોજક—તેનુ બીજુ નામ સોમાગ મળે છે તેને ભાવલદે અને હર્ષદેવી પત્નીઓ તથા મદન નામે પુત્ર હતો.

કર્માશાહ—તે દોશી તોલાશાહ તથા સ૦ લીલૂદેવીનો સૌથી

ઇતિહાસ કહે છે કે તે સમયે સલક્ષણપુર નગર, જે આજે શંખલપુર નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેમા વીશા પોરવાડ જ્ઞાતિના શેઠ વીદા શાહ, તેમની પત્ની વીરમદે અને તેમનો પુત્ર કોચર શાહ રહેતા હતા. કોચર નાનપણથી જ ધર્મશીલ અને દયાળુ હતો. એ શંખલપુર પાસેના બહુચરાજીના મંદિરમાં મોટો પ્રાણીસંહાર થતો હતો. એવી લોકવાયકા છે કે લોકોએ બહુચરાજીનો કૂકડો મારી ખાધો. તે કૂકડો સવાર થતા તેઓના પેટમા કૂકડુક કૂકડુક કરવા લાગ્યો. આથી તે દેવીનું માહાત્મ્ય વધી ગયું. ત્યાં થતો જીવવધ જોઈને કોચર શાહને ભારે દુઃખ થતું હતું. તે એકવાર વ્યાપારના કામે ખંભાત ગયો. ત્યાં ચોમાસાના દિવસે શ્રીદેવસુંદરસૂરિના પટ્ટધર આ. સાધુરત્નસૂરિના વ્યાખ્યાનમાં ગયો. વ્યાખ્યાનમાં મોટા મોટા ધનાઢ્ય શેઠીઓ બેઠા હતા. સૌએ કોચર શાહને સાધર્મિક બંધુના હિસાબે સૌથી આગળ બેસાડ્યો તે સમયે ખંભાતમાં સુલતાનનું રાજ્ય હતું. દેપાલહરસન શાનો ભરડકમલ સાધુ સજ્જનસિંહ ઓસવાલ રાજમાન્ય મોટો જૈન હતો. તે પણ આ વ્યાખ્યાનસભામાં હાજર હતો. આચાર્યશ્રીએ સ્વાભાવિક રીતે જ જીવદયા પર સચોટ વ્યાખ્યાન આપ્યું. આ સાંભળી કોચર શાહે બહુચરાજીમા થતા પ્રાણીસંહાર વિશે સભા સમક્ષ નિવેદન કર્યું અને તેને અટકાવવા સૌને વિનંતિ કરી. આચાર્યશ્રીના કહેવાથી સાધુ સજ્જનસિંહ કોચર શાહને પોતાના ઘેર લઈ ગયો. તેમને જમાડ્યા પછી તે સુલતાન પાસે લઈ ગયો. સુલતાનને સમજાવી કોચર શાહને શંખલપુરના બાર ગામનો ફોજદાર બનાવ્યો. કોચર શાહે શંખલપુર જતાં જ બાર ગામ—૧ સલખણપુર, ૨ હાંસલપુર, ૩ વડાવલી, ૪ સીતાપુર, ૫ નાવિયાણી, ૬ બહિયર, ૭ ટૂંઆડ ૮ દેલવાડું, ૯ દેનમાલ, ૧૦ મોઢેરા, ૧૧ કાલહરિ અને ૧૨ ભમીસુંમાં અમારિપટહ વગડાવ્યો અને જીવહિંસા બંધ કરાવી. આ ગામોમાં તળાવમાં નખાતી જાળ બંધ કરવી. શિકારી પ્રાણીઓને ઉડાડવા માટે ઢોલ બેસાડ્યા. પશુ-પક્ષીઓ માટે અનાજ તથા પાણીનાં કુંડ ભરાવ્યા અને પરબોમા પાણી ગળાવવાનો પ્રબંધ કર્યો.

દિલ્હીના રાજમાન્ય સારંગ શાહ તથા કુંવર શાહનો કવિ ઠકુર હેપાલ ફરતો ફરતો શંખેશ્વરની યાત્રાએ જવા શંખલપુર આવ્યો. તેણે અમારિ પળાતી જોઈ તે ખંભાત ગયો અને તેણે ત્યાં ચોકશીના વ્યાખ્યાનમાં કવિત્ત કરી કોચર શાહની ખૂબ પ્રશંસા કરી. ત્યાંથી તે શત્રુંજયતીર્થની યાત્રાએ ગયો. આ તરફ, તેણે કોચર શાહના કરેલાં વખાણનું ફળ ઊલટું આવ્યું.

સાધુ સજ્જનસિંહને ઈર્ષ્યા થઈ આવી કે, કોચર શાહને ઊંચે લાવનાર હું છતાં મારું નામ પણ નહીં અને કોચર શાહનાં આટલાં વખાણ! ઠીક છે, જોઈ લઈશ. તેણે સુલતાનને અવળી પાટી ભણાવી અને તરત જ કોચર શાહને પકડાવી જેલમાં પુરાવ્યો. આથી લોકમાં સજ્જનસિંહની નિંદા થવા લાગી અને શંખલપુર–બહુચરાજીમાં જીવહિંસાનો દોર છૂટો થયો—ખૂબ હિંસા થવા લાગી.

ઠકુર હેપાલ ફરી ખંભાત આવ્યો ત્યારે તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તેને સ્પષ્ટ થયું કે સજ્જનસિંહને ચીડવવામાં હું જ નિમિત્ત થયો છું. તેને ભારે દુઃખ થયું. સજ્જનસિંહને રીઝવવાનો તેણે ઈરાદો કર્યો. તે સજ્જનસિંહ પાસે ગયો અને કવિતોની ઝડી વરસાવવા લાગ્યો. આખરે તેને ખુશ કર્યો અને સાથોસાથ જણાવી દીધું કે, તારી કૃપાથી બહુચરાજીના પૂજારીઓ પાડાઓ કાપે છે. તારી મહેરબાની છે કે અવળી મૂઠે અમારિ પળાય છે. સજ્જનસિંહ આ સાંભળીને શરમાયો. તેણે કોચરને છોડી મૂકી ફરીથી બાર ગામનો હાકેમ બનાવ્યો. કોચર શાહે શંખલપુરમાં ફરીથી બાર ગામોમાં અમારિ પ્રવર્તાવી.

આ ઘટના ઉપરથી સમજી શકાય છે કે સાધુ સજ્જનસિંહે કોચર શાહને ઊંચે લાવી બાર ગામોમાં અમારિ પળાવી હતી. માટે જ શિલાલેખમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે સં૦ ૧૪૪૨માં તે જગતના જીવોના કલ્યાણ માટે થયો, સંભવ છે કે આ ઘટના સં૦ ૧૪૪૨માં બની હોય. સજ્જનસિંહે પછી શત્રુંજયતીર્થ ઉપર આ ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હતું અને સંભવતઃ પ્રાણસર્વમત સ્વીકાર્યું હતું એ રીતે

તેણે શિલાલેખમાં જણાવ્યા મુજબ તીર્થપટ બનાવ્યું, આથી તે 'આબુ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો.

(–નિવૃતિગચ્છના આ૦ આમ્રદેવનો સમરારાસ, સં. ૧૩૭૧ આ૦ કક્કસૂરિનો નાભિનંદનજિનોદ્ધારપ્રબંધ; દેશલહરા શેઠ શિવરાજની પત્ની દેવલદેવીએ સં. ૧૫૧૬ના ચૈત્ર સુદિ ૮ને રવિવારે ઉપકેશગચ્છના આ૦ કક્કસૂરિના વાચનાચાર્ય વિત્તસારને વહોરાવેલ સ્વર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની લેખન પ્રશસ્તિ શ્લો. ૬ થી ૧૭ આ૦ વિજયસેનસૂરિ પ્રશિષ્ય મુનિ ગુણવિજયજીકૃત કોચર વ્યવહારિયાનો રાસ સં. ૧૬૮૭, ચીમા; ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ ભા. ૧નો રાસ–સંક્ષિપ્તસાર)

મહાકવિ દેપાલ—તે ભોજક જ્ઞાતિનો જૈન હતો. કવિ ઋષભદાસ તેના વિશે જણાવે છે કે—'હું મહારાજ વાછો દેપાલ' (કુમારપાલરાસ). એટલે તે સમયે ગણાતા મહાકવિઓમાં તેની ગણના થતી હતી. જૈન ભોજકો પોતાને ઠાકુર તરીકે ઓળખાવે છે એ રીતે તે પોતાને ઠાકુર બતાવે છે.

ક. દેપાલ દેશલહરા ગોત્રના સ૦ સમરસ શાહની નિશ્રામાં રહીને જીવતો હતો. તેણે ૧ સ્થૂલભદ્ર કક્કાવલી, ૨ ચંદનબાળા ચોપાઈ ૩ હરિયાળી, ૪ સં. ૧૫૨૨માં રચેલી વજ્રસ્વામીની ચોપાઈ ૫ આર્દ્રકુમારસૂડ, ૬ રોહિણિયા ચોરનો રાસ, ૭ જાવડ ભાવડ રાસ, ૮ શ્રેણિક–અભયકુમારચરિત, ૯ સં. ૧૫૨૨ના આસો સુદિ ૧૫ના રોજ રચેલો જંબૂસ્વામી પંચભવ રાસ ૧૦ સ્થૂલિભદ્ર ફાગ (ક. ૨૭), ૧૧ મંગલદીવો વગેરે રાસ આદિ ગ્રંથો રચ્યા છે.

દોશીવંશ

૧. રાજકોઠારી—ગ્વાલિયરનો રાજા આમ આ૦ બપ્પભટ્ટસૂરિનો ઉપાસક હતો. તેને રાજકોઠારી બનાવ્યો. તે ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થયો અને તેનો વંશ કોઠારી તરીકે જાહેર થયો. તેની પરંપરા આ પ્રમાણે છે—

૧ સરણુદેવ—ગ્વાલિયરનો રાજા નાગાવલોક જેનું બીજું નામ આમ રાજા હતું, તે આ૦ બપ્પભટ્ટિસૂરિનો ઉપાસક હતો. તેને એક રાણી વણિકપુત્રી હતી.　　　(જૂઓ, પ્રક૦ ૩૨ પૃ૦ ૫૩૮)

આમ રાજાને તે વૈશ્ય રાણીથી એક પુત્ર થયો, તેનું નામ સરણુ દેવ હતું સરણુદેવ ઓસવાલ જ્ઞાતિમા દાખલ થયો. આમ રાજાએ તેને રાજ્યનો કોઠારી બનાવ્યો, તેનાથી કોઠારીવંશ ચાલ્યો. તે ચિત્તોડમા રહેતો હતો. તેની પરંપરા આ રીતે મળે છે—

૨. રામદેવ, ૩ લક્ષ્મીસિંહ, ૪ ભુવનપાલ, ૫. ભોજદેવ (ભોજ રાજ) ૬ ઠકુરસિંહ (અમરસિંહ), ૭ ખેતાક (ખેતોજી) ૮ નરસિંહ.

૯ દોસી તોલાશાહ—તે મેવા ના રાણા સંગા (સં૦ ૧૫૬૫થી ૧૫૮૫)નો મિત્ર હતો. તે કાપ ડનો વ્યાપારી બન્યો. એટલે દોશી કહેવાયો. તોલાશાહ માટે શિલાલેખોમા દો૦ શબ્દ વપરાયો છે તેને ૧ તારાદેવી, ૨. લીલુદેવી નામે બે પત્નીઓ હતી. સ૦ તોલા શાહ અને લીલુદેવીને ૬ પુત્રો તથા ૧ પુત્રી એમ સાત સંતાનો હતા. પુત્રોનો પરિચય આ પ્રમાણે છે—

(૧) દોશી રત્નાશાહ—તેને રજમલદે નામે પત્ની હતી તથા શ્રીરંગ નામે પુત્ર હતો. દોશી રત્નાશાહે ચિત્તા ના કિલ્લાના મોટે જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો હતો.

(૨) પોમો—તને પદ્મા અને પાટમદે પત્નીઓ હતી તથા માણેક અને હીરો નામે પુત્રો હતા.

(૩) ગુણરાજ—તેને ગુર્મદે કે ગારવદે પત્ની હતી અને દેવરાજ નામે પુત્ર હતો.

(૪) દશરથ—તેને દેવલદે અને કમ્મદે પત્નીઓ તથા કેહલો નામે પુત્ર હતા.

(૫) ભોજક—તેનું બીજુ નામ સોચ્યાપ્ર મળે છે તેને ભાવ લદે અને હર્ષદેવી પત્નીઓ તથા મદન નામે પુત્ર હતો.

કર્માશાહ—તે દોશી તોલાશાહ તથા મ લીલુદેવીનો સૌથી

નાનો છઠ્ઠો પુત્ર હતો. શેઠશ્રી તોલાશાહના સમયે ચિત્તોડની ગાદી પર રાણા સાંગો હતો અને શેઠશ્રી કર્માશાહના સમયે કુંભા રાણાની પાટે રાણો રાજમલજી તેનો પુત્ર રાણો સંગ્રામસિંહ, તેનો પુત્ર રાણો રત્નસિંહ રાજા હતો.

આ સમયે અમદાવાદમાં સુલતાન મહમ્મદ બેગડા(સં. ૧૫૧૬થી ૧૫૭)નું રાજ્ય હતું. મહમ્મદ બેગડાના પુત્ર મહમ્મદ સિકંદરે સં. ૧૫૨૫–૭૭માં સૌરાષ્ટ્ર પર સવારી કરી સોમનાથ પાટણ, ગિરનારતીર્થ દ્વારિકાતીર્થ અને શત્રુંજયતીર્થ વગેરે હિંદુ તીર્થ ધામોનો વિનાશ કર્યો. મંદિરો ભાંગ્યાં, પ્રતિમાઓ તોડી. આ વાત સાંભળીને શેઠ તોલાશાહને ઘણું દુઃખ થયું. આ અરસામાં તપગચ્છની વડી પોશાળના નં. ૫૭મા આ. રત્નસિંહસૂરિ અને આ. ધર્મરત્નસૂરિ રણથંભોરના મહામંત્રી સંઘપતિ ધનરાજના છરી પાળતા યાત્રાસંઘ સાથે આબૂ વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી ચિત્તોડ પધાર્યા.[1] નાના રાણાએ તેઓનું ઘણું માન સન્માન કર્યું. શેઠ તોલાશાહે આ. રત્નસિંહસૂરિ પાસે જઈ જણાવ્યું કે, ભગવન્! મુસલમાનોએ શત્રુંજય મહાતીર્થ ભાંગ્યું છે. સં. સમરા શાહે સં. ૧૩૭૧માં શત્રુંજય મહાતીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો, તે મૂળ પ્રતિમાને પણ તોડી નાખી છે તો કૃપા કરીને એ જણાવો કે આ મહાતીર્થની સ્થાપના હવે કઈ રીતે થશે? મારો આ મનોરથ પૂરો થાય તેવો રસ્તો બતાવો. આચાર્યશ્રીએ શેઠશ્રીને શાંત પાડી જણાવ્યું કે મહાનુભાવ! જિનશાસન જયવંતુ છે. તું ભાગ્યશાળી છે. તારા પુત્ર કર્માશાહના હાથે જ આ ઉદ્ધાર થવાનો છે એ તે તારા કુળને જ આ લાભ મળવાનો છે એટલે તારા પુત્રના હાથે જ તારો આ મનોરથ પુરાશે.

શેઠશ્રી તોલાશાહ ગુરુમહારાજના મુખેથી આ ભવિષ્યવાણી સાંભળીને ઘણો ખુશ થયો. તે પછી આચાર્યશ્રીએ કામની સિદ્ધિ માટે

૧ સં. ધનરાજ માટે જુઓ, પ્ર. ૪૫, જુઓ, સં. ભણસાલિનો વંશવૃક્ષ

ઉપા. વિનયમંડનને ચિત્તોડમાં રાખી તેમણે આગળ વિહાર કર્યો. તે પછી દોશી તોલાશાહ સ્વર્ગવાસી થયા અને ગુજરાતમાં મહમ્મદ બેગડાના મરણ પછી મુજફ્ફર શાહ, મહમ્મદ સિકંદર તથા લઘુ મહમ્મદ સુલતાનો થઈ ગયા. તે પછી સં. ૧૫૮૩ ના શ્રાવણ સુદિ ૧૪ના રોજ બહાદુર શાહ ગુજરાતનો સુલતાન (સને ૧૫૨૬ થી ૧૫૩૭) બન્યો. તે પહેલાં પોતાના પિતાથી રીસાઈને ચિત્તોડ ગયો હતો અને ત્યાં દોશી તોલાશાહનો અતિથિ બની રહ્યો. આ સમયે શાહજાદા બહાદુરશાહ અને કર્માશાહ વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી થઈ હતી. તેણે ગુજરાત જવા પહેલાં દો. કર્માશાહ પાસેથી વાટખરચીની રકમ માગી હતી. કર્માશાહે તેને વિના શરતે એક લાખ રૂપિયા આપ્યા હતા.

૧૦ કર્માશાહ—તે દોશી તોલાશાહનો સૌથી નાનો અને છઠ્ઠો પુત્ર હતો, ધર્મપ્રેમી હતો, ભાગ્યશાળી હતો, બુદ્ધિમાન હતો. તેને આ. રત્નસિંહસૂરિની ભવિષ્યવાણી મુજબ પિતાની આજ્ઞાથી શત્રુંજય મહાતીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કરવાની ઉત્કટ ભાવના હતી. ઉપા. વિનયમંડન કર્માશાહને આ માટે વારંવાર ઉપદેશ દેતા હતા. એવામાં તપાગચ્છના આ૦ વિજયદાનસૂરિ ચિત્તોડ પધાર્યા. તેમણે પણ દો૦ કર્માશાહને તીર્થોદ્ધાર માટે ઉપદેશ આપી વધુ ઉત્સાહિત કર્યો.

(—જૂઓ, નંદિવર્ધનજિનપ્રાસાદપ્રશસ્તિ)

બહાદુરશાહ ગુજરાતનો સુલતાન બન્યો છે એમ જાણીને કર્માશાહ અમદાવાદ ગયો અને સુલતાનને મળ્યો. સુલતાને તેને એક લાખ રૂપિયા પાછા આપી પ્રેમભાવે પૂછ્યું કે મારા યોગ્ય બીજું કામ હોય તો બતાવ.

કર્માશાહે જણાવ્યું કે તમે આજ્ઞા આપો તો મારે શત્રુંજય તીર્થમાં મારા ભગવાનની પ્રતિમાઓ બેસાડવી છે તો મને રજા આપો. સુલતાને પ્રસન્ન થઈ કર્માશાહને ફરમાન લખી આપી શત્રુંજય ઉપર તીર્થસ્થાપના કરવાની પરવાનગી આપી.

કર્માશાહ અમદાવાદથી ખંભાત ગયો અને ત્યાં ઉપા. વિનય

મહંમદને હકીકત જણાવી અને શત્રુંજય તીર્થ પર પધારવાની વિનંતિ કરી. કર્માશાહ પણ સંઘ સાથે પાલીતાણા ગયા અને સોરઠના સૂબા ખાન મઝાદખાનને મળ્યો અને તેને સુલતાનનું ફરમાન આપ્યું. સૂબો શત્રુંજયતીર્થે સ્વપાવ એમાં રાજી નહોતો, પણ સુલતાનનો હુકમ હોવાથી તે નિરુપાય હતો. ત સૌન સ્થાને તેને રવિરાજ અને નરસિંગ નામે મંત્રીઓ હતા. કર્માશાહે બંને મંત્રીઓને ધન માનથી સંતુષ્ટ કરી પોતાના કામમાં મદદગાર બનાવ્યા.

ઉપા. વિનયમંડન સાધુ-સાધ્વીના પરિવાર સાથે પાલીતાણા પધાર્યા. એક તરફ મૂળ જિનપ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર ચાલ્યો અને બીજી તરફ મહામાત્ય વસ્તુપાલે મૂકી રાખેલી મમ્માણી પાષાણની શિલાને બહાર કઢાવી ઉપા. વિનયમંડન અને પં. વિવેકધીરગણિની દેખરેખ નીચે શાસ્ત્રાનુસાર ભ. ઋષભદેવની જિનપ્રતિમા તૈયાર કરાવી.

સં. કર્માશાહ છ'રી પાળતા યાત્રાસંઘ લઈને પાલીતાણા આવ્યો. મંત્રી લલના (લલિતા) સરોવરને કિનારે પડાવ નાખ્યો. કર્માશાહે અહીં જૈનાચાર્યોના વરદ હસ્તે જિનપ્રતિમાની અંજનશલાકાનો મોટો વિધિ કરાવ્યો અને સંઘજમણ કર્યું.

સં. કર્માશાહે સં. ૧૫૮૭ શાકે ૧૫૪૩ના વૈશાખ વદિ ૬ને રવિવારે ધનિષ્ઠામાં શુભ લગ્નમાં, શત્રુંજયતીર્થમાં જીર્ણોદ્ધાર કરેલ પ્રાચીન જિનપ્રાસાદમાં તપાગચ્છની વડી પોષાળના આ૦ વિજયધર્મસૂરિના શિષ્ય આ. વિદ્યામંડનસૂરિના હાથે ભ. આદીશ્વરની નવી જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને શત્રુંજય મહાતીર્થનો ૧૬મો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.

શત્રુંજયતીર્થના ૧૬મા મોટા ઉદ્ધારની પ્રશસ્તિ તપાગચ્છના આ. સમયરત્નના શિષ્ય પં. લાવણ્યસમયગણિએ બનાવી અને પં. વિવેકધીરગણિએ શિલા ઉપર લખી હતી. આ પ્રશસ્તિમાં એક શ્લોક આ પ્રકારે છે—

यद् कर्मराजेन कृतं सुकार्यम येन केनापि कृतं हि तन्नो ।
म्लेच्छराज्येऽपि तदाज्ञयैवोद्धार कृतः पोडगम येन ॥२५॥

(શત્રુંજય તીર્થ પરનો પ્રશસ્તિ શિલાલેખ)

સ૦ કર્માશાહે કરેલ આ તીર્થ પ્રતિષ્ઠાના ઉત્સવમાં આ૦ સોમજય વગેરે ૧ આચાર્યો અહીં હાજર હતા. તે સૌએ સર્વાનુમતે ઠરાવ કર્યો કે આ શત્રુંજયતીર્થ મહાતીર્થ છે અને ૮૪ ગચ્છોનું શ્વેતામ્બર જૈનતીર્થ છે

મંડનને હકીકત જણાવી અને શત્રુંજય તીર્થ પર પધારવાની વિનંતિ કરી. કર્માશાહ પણ સંઘ સાથે પાલીતાણા ગયો અને સોરઠના સૂબા ખાન મજાદખાને મળ્યો અને તેને સુલતાનનું ફરમાન આપ્યું. સૂબો શત્રુંજયતીર્થ સંબંધમાં એમ રાજી નહોતો, પણ સુલતાનનો હુકમ હોવાથી તે નિરૂપાય હતો. તે મૌન રહ્યો. તેને રવિરાજ અને નરસિંગ નામે મંત્રીઓ હતા. કર્માશાહે બંને મંત્રીઓને ધન આપીને સંતુષ્ટ કરી પોતાના કામમાં મદદગાર બનાવ્યા.

ઉપા૦ વિનયમંડન સાધુ-સાધ્વીના પરિવાર સાથે પાલીતાણા પધાર્યા. એક તરફ મૂળ જિનપ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર આરંભ્યો અને બીજી તરફ મહામાત્ય વસ્તુપાલે મૂકી રાખેલી મંમાણી પાષાણની શિલાને બહાર કઢાવી ઉપા૦ વિનયમંડન અને પં૦ વિવેકધીરગણિની દેખરેખ નીચે શાસ્ત્રાનુસાર ભ૦ ઋષભદેવની જિનપ્રતિમા તૈયાર કરાવી.

સં૦ કર્માશાહ છ'રી પાળતા યાત્રાસંઘ સહિત પાલીતાણા આવ્યા. સંઘે લલના (લલિતા) સરોવરને કિનારે પડાવ નાખ્યો. કર્માશાહે અહીં જૈનાચાર્યોના વરદ હસ્તે જિનપ્રતિમાની અંજનશલાકાનો મોટો વિધિ કરાવ્યો અને સંઘજમણ કર્યું.

સં૦ કર્માશાહે સં૦ ૧૫૮૭ શાકે ૧૫૪૩ ના વૈશાખ વદિ ૬ ને રવિવારે ધનલગ્નમાં શુભ નવાંશમાં, શત્રુંજયતીર્થમાં જીર્ણોદ્ધાર કરેલ પ્રાચીન જિનપ્રાસાદમાં તપાગચ્છની વડી પોશાળના આ૦ વિજયધર્મસૂરિના શિષ્ય આ૦ વિદ્યામંડનસૂરિના હાથે ભ૦ આદીશ્વરની નવી જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને શત્રુંજય મહાતીર્થનો ૧૬ મો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.

શત્રુંજયતીર્થના ૧૬ મા મોટા ઉદ્ધારની પ્રશસ્તિ તપાગચ્છના આ૦ સમયરત્નના શિષ્ય પં૦ લાવણ્યસમયગણિએ બનાવી અને પં૦ વિવેકધીરગણિએ શિલા ઉપર લખી હતી. આ પ્રશસ્તિમાં એક શ્લોક આ પ્રકારે છે—

તે સમયથી આ સ્થાન રઘુનાથના મંદિર તરીકે અને તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

ધર્મપ્રચાર—

આચાર્યશ્રીએ સં૦ ૯૮૮ માં ચંદ્રાવતીના રાવ જગમાલને સપરિવાર જૈન બનાવ્યો અને ઝામડ ગોત્રની સ્થાપના કરી. સં૦ ૧૦૨૧ માં આબૂ પાસે દેલવાડાના પંવાર સંઘરાવને સપરિવાર જૈન બનાવ્યો. તેના પુત્ર વિજયરાવે સંઘપતિ બની યાત્રાસંઘ કાઢ્યો, તેનું સિંઘી (સંઘવી) ગોત્ર સ્થાપન કર્યું. તેમના વંશજો આજે ગોજરવામાં વિદ્યમાન છે.

દીક્ષા—

ચંદ્રાવતીના રાજા અરણ્યરાજ પરમારના મંત્રી કુંકુણે ચંદ્રાવતીમાં વિશાળ જિનપ્રાસાદ બનાવી, તેની સં૦ ૧૦૧૦માં આચાર્યશ્રીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી અને આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી વૈરાગ્ય પામી તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી.

(—ગુર્વાવલી, તપાગચ્છ પટ્ટાવલી, પટ્ટાવલીઓ, વહીવંચાની વહીઓ, અંચલગચ્છની (ગુજરાતી) મોટી પટ્ટાવલી પૃ૦ ૭૪ શંખેશ્વર મહાતીર્થ પૃ૦ ૪૫)

(૩૬) આ૦ સર્વદેવસૂરિ— ઉપદેશમાલાની પ્રશસ્તિમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે આ૦ સર્વદેવસૂરિએ ધર્માણ સંનિવેશ પાસે વડની નીચે સાત ગ્રહોના યોગમાં શુભલગ્ને વડગચ્છને જન્મ આપ્યો.

તે પ્રશસ્તિનો સાર એ છે કે આબૂના પવિત્ર છાયામાં આવેલા ધર્માણ સંનિવેશ પાસે મોટું વડનું ઝાડ હતું, જેને સેંકડો શાખાઓ હતી. તેની નીચે મોટા મોટા સંઘો, સાર્થવાહો આવીને સુખેથી આરામ કરી શકતા હતા. લગભગ ૫૦ ગાડાં છોડી શકાય એવી વિસ્તારવાળી જગા હતી.

આ૦ સર્વદેવસૂરિએ પોતાના જ્ઞાનબળથી લગ્નમાં સર્વ કાર્યસાધક ગ્રહનો યોગ જાણીને આચાર્યો બનાવ્યા ત્યારથી ચંદ્રગચ્છ વૃદ્ધિ પામી વડગચ્છ બન્યો. આ ગચ્છમાં શ્રીસીમંધરસ્વામીનું વર્ણન કરનાર (૩૭) આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ થયા. જે પોતાના સૈન્યમાં હતા.

પ્રકરણ છત્રીસમું

આ૦ સર્વદેવસૂરિ

આ૦ સર્વદેવસૂરિ (સં. ૯૮૦ થી ૧૦૧૦)—આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિની પાટે આ૦ સર્વદેવસૂરિ થયા. તે સમયે આ૦ સમુદાયમાં આ૦ માનદેવ, આ૦ અજિતદેવ, પં૦ યશોદેવ, આ૦ દેવ, પં૦ આમ્રદેવ, એમ દેવાન્ત નામવાળા ઘણા આચાર્યો થયા હતા. તે પછી પણ ત્રણ પાટ સુધી દેવાંત નામોવાળા આચાર્યો થયા. આ સૌ આચાર્યોમાં આ૦ દેવ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતા, જે સર્વદેવસૂરિના નામથી ખ્યાતિ પામ્યા. તેમના પટ્ટધર પણ આ૦ દેવસૂરિ નામે હતા.

આ૦ સર્વદેવસૂરિ સં. ૯૯૪માં ટેલી ગામમાં વડ નીચે પોતાના ગુરુદેવના હાથે આચાર્યપદ પામ્યા. આચાર્યપદનું મુહૂર્ત સર્વોત્તમ હતું અને આ૦ સર્વદેવની શિષ્યપરંપરા લાંબી ચાલી, જે આજે પણ એ જ પરંપરાના મુનિવરો વિદ્યમાન છે.

આ૦ સર્વદેવસૂરિ સૂરિમંત્રના પ્રભાવે ઋદ્ધિધારી હતા. શુદ્ધ ચારિત્રશીલ અને સમર્થ પ્રતિબોધક હતા. ગૌતમસ્વામીની જેમ શિષ્યલબ્ધિવાળા હતા. તેમણે જૈન શાસનની ઉન્નતિ કરી અને સં. ૧૦૧૦ લગભગમાં સ્વર્ગસ્થ થયા હતા. (—ગુર્વાવલી)

તીર્થ—

તેમના ઉપદેશથી સં. ... કુમુસેને રામસેનના પ્રાચીન જિનાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી રાજવિહારની સ્થાપના કરી હતી અને તેમાં સં. ૧૦૧૦માં આચાર્યશ્રીના હાથે ભ૦ ચંદ્રપ્રભ, ભ૦ અજિતનાથ વગેરે ઘણી પ્રતિમાઓની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.[1]

---

[1] ભ૦ અજિતનાથની સ્થાપના પ્રાચીન પ્રતિમા આજે ... માં ... લાવેલા ભ૦ અજિતનાથના દેરાસરમાં ... વિદ્યમાન છે.

આ૦ જયદેવસૂરિ—

તેમણે 'જયદેવછંદસ્' નામે ગ્રંથ રચ્યો છે તેમાં પિંગલ સૂત્રની જેમ ૮ અધ્યાયો છે. તેમાં વૈદિક છંદોનો પણ વ્યવસ્થિત સમાવેશ કર્યો છે. મંગલાચરણમાં ભ૦ મહાવીરદેવની સ્તુતિ કરી છે. તેની ઉપર ભટ્ટ મુકુલના પુત્ર હર્ષટે વૃત્તિ બનાવી છે. જયદેવછંદસ્ ની સં૦ ૧૧૯૦ માં લખાયેલી તાડપત્રી પ્રતિ મળે છે. તેના ઉપર આ૦ વર્ધમાને વૃત્તિ રચી છે અને શ્રીચંદ્રસૂરિએ એ વૃત્તિ ઉપર ટિપ્પણની રચના કરી છે.

પં૦ હલાયુધ ભટ્ટે 'પિંગલછંદ'ની ટીકામાં, સુલ્હણે કેદારભટ્ટના 'વૃત્તરત્નાકર'ની ટીકામાં,[1] અલંકારશાસ્ત્રી અભિનવગુપ્તે 'નાટ્યશાસ્ત્ર'ની અભિનવભારતી ટીકામાં, ભાગવર્મા (ઈ૦ સં૦ ૯૯૦)એ કાનડી 'છંદોમ્બુધિ'માં, કવિ સ્વયંભૂ (આઠમી સદી)એ 'છંદશ્ચૂડામણિ'માં, શ્રીનમિ સાધુએ રુદ્રટના 'કાવ્યાલંકાર' પર સં૦ ૧૧૨૨ લગભગમાં રચેલા ટિપ્પનમાં, કલિ૦ સં૦ હેમચંદ્રસૂરિએ 'છંદોનુશાસન'ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં, મહાકવિ વાગ્ભટે રચેલા 'કાવ્યાનુશાસન' પરની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં, આ૦ અમરચંદ્રે રચેલ 'છંદોરત્નાવલી'માં આ જયદેવછંદસ્ના અવતરણો આપ્યાં છે અને તેની ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે.

પં૦ હલાયુધ ભટ્ટ રાજા મુંજ (સં૦ ૧૦૩૧ થી ૧૦૫૨)ની સભાના વિદ્વાન હતા. પં૦ સુલ્હણ આ જયદેવને શ્વેતાંબર જૈનાચાર્ય બતાવે છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે આ જયદેવ વાસ્તવમાં વિક્રમની નવમી સદી પહેલાં થયા હતા.

કર્ણાટકમાં દિગંબર આ૦ જયકીર્તિ તથા તેમના શિષ્ય અમલકીર્તિ થયા. તેમાં જયકીર્તિએ આ૦ જયદેવછંદસ્ ના આધારે 'છંદોનુશાસન' આઠ અધ્યાયમાં બનાવ્યાનું લખ્યું છે. જે સં૦ ૧૧૯૨માં તાડપત્રી પર લખેલું છે. આ૦ અમલકીર્તિની પણ સં૦ ૧૧૯૨ માં લખાયેલી

[1] રાજા કર્ણદેવના પુરોહિત વર્ધમાનના શિષ્ય ત્રિવિક્રમે નહીં પણ સપાદલક્ષના પુત્ર ત્રિવિક્રમે 'વૃત્તરત્નાકર'ની ચોથી પહેલી ટીકા રચી છે.

તેમની પાટે નમ્રના વિદ્વાન (૩૮) આ૦ આમ્રદેવ થયા. તેમનું વ્યાખ્યાન શુદ્ધ હતું. તેઓ શુદ્ધ ગ્રંથની રચના કરનારાઓમાં તીવ્ર બુદ્ધિવાળા અને પ્રભાવશાળી હતા. તેમની પાસે અંબિકાદેવી આવતી હતી. તેમની પાટે (૩૯) આ૦ નેમિચંદ્ર થયા, જે ધર્મના આધારરૂપ હતા. તેમણે બે તીર્થંકરોના ચરિત્રો રચ્યા, તેમાં વધુ ખ્યાતિ પામ્યા. તેમનાથી ત્રીજા (૪૦) આ૦ યશોદેવસૂરિ થયા, જે સચ્ચારિત્રપાત્ર હતા. તેમનો મહિમા પ્રસિદ્ધ હતો. શુદ્ધ ધારણાવાળા હતા. ચક્રમાં અમી ગણાવતા હતા. શાંત સ્વભાવી અને હસમુખા હતા. તેઓ વ્યાકરણ સાહિત્ય વગેરેના વિદ્વાન હતા. તેમણે ભારે અંધારામાં ધુમ્મસમાં પ્રકાશ રેલાવ્યો હતો.

આ યશોદેવસૂરિ તે જ પં. યશોદેવગણિ હોવાનો સંભવ છે.
(ખંભાતના શ્રીશાંતિનાથજીના જ્ઞાનભંડારની તાડપત્રી ઉપદેશમાલાની વૃત્તિ પ્રશસ્તિ—જૂઓ, શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૨૬).

આ અરસામાં અનેક જૈન આચાર્યો, પ્રભાવકો, જૈન રાજાઓ, શાસ્ત્રો, તીર્થો અને જૈન સ્તૂપોની રચના થઈ.

પ્રભાવકો—

આરક રાજાના ગુરુ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ, મુંજ રાજાના ગુરુ આ૦ ધનેશ્વર, રાજા અલ્લટના ગુરુ આ૦ નન્નસૂરિ, સામંતસિંહ ચાવડાના ગુરુ આ૦ બલભદ્ર, આ૦ વાસુદેવ, આ૦ મલ્લવાદી, મૂળરાજના ગુરુ આ૦ વીરગણિ (તેમનો પરિચય અગાઉ પ્ર૦ ૩૨ પૃ૦ ૫૭, ૫૮ પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૬૬ થી ૫૮૭ માં આવી ગયો છે તે) થયા હતા.

યુગપ્રધાન જ્યેષ્ઠાંગ ગણિ—તેમનો યુગપ્રધાનકાળ સં૦ ૯૯૦ થી ૧૦૧૭ તેઓ જ આ૦ વીરગણિ હોવાનો સંભવ છે. (પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૮૭)

મહાકવિ જમ્બૂનાગ—તેઓ ચંદ્રગચ્છના હતા. વિદ્વાન હતા. તેમણે સં૦ ૧૦૦૫ માં મુનિપતિચરિત્ર, જિનશતકકાવ્ય અને ચંદ્રદૂતકાવ્ય વગેરે રચ્યા છે. નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ સાંબ મુનિએ સં૦ ૧૦૨૫ માં જિનશતકની વૃત્તિ રચી છે.

આ૦ જયદેવસૂરિ—

તેમણે જયદેવછન્દસ્ નામે ગ્રંથ રચ્યો છે તેમાં પિંગલ સૂત્રની જેમ ૮ અધ્યાયો છે તેમાં વૈદિક છંદોનો પણ વ્યવસ્થિત સમાવેશ કર્યો છે મંગલાચરણમાં ભ૦ મહાવીરદેવની સ્તુતિ કરી છે તેની ઉપર ભટ્ટ મુકુલના પુત્ર હર્ષટે વૃત્તિ બનાવી છે જય દેવછન્દસ્ ની સં૦ ૧૧૯૧ માં લખાયેલી તા૦ પત્રી પ્રતિ મળે છે તેના ઉપર આ૦ વર્ધમાને વૃત્તિ રચી છે અને શ્રીચંદ્રસૂરિએ એ વૃત્તિ ઉપર ટિપ્પણની રચના કરી છે

પં૦ હલાયુધ ભટ્ટે પિંગલછંદની ટીકામાં, સુલ્હણે કેદાર ભટ્ટના વૃત્તરત્નાકર ની ટીકામાં,[1] અલંકારશાસ્ત્રી અભિનવગુપ્તે નાટ્યશાસ્ત્ર ની અભિનવભારતી ટીકામાં, નાગવર્મા (વિ૦ સં૦ ૮૯૦)એ કનડી છંદોમ્બુધિ માં, કવિ સ્વયંભૂ (આઠમી સદી)એ છંદશ્ચૂડામણિ માં, શ્રીનમિ સાધુએ રુદ્રટના કાવ્યાલંકાર પર સં૦ ૧૧૨૨ લગભગમાં રચેલા ટિપ્પનમાં, ક૦ સ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ છંદોનુશાસન ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં, મહાકવિ વાગ્ભટે રચેલા કાવ્યાનુશાસન પણની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં, આ૦ અમરચંદ્રે રચેલ છંદોરત્નાવલી માં આ૦ જયદેવછંદસ્ના અવતરણો આપ્યા છે અને તેની ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે

પં હલાયુધ ભટ્ટ રાવ મુંજ (સં૦ ૧ ૩૧ થી ૧૦૫૨)ની સભાના વિદ્વાન તથા પં૦ સુલ્હણ આ૦ જયદેવને શ્વેતાંબર જૈનાચાર્ય બતાવે છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે આ જયદેવ વાસ્તવમાં વિક્રમની નવમી સદી પહેલા થયા હતા.

કર્ણાટકમાં દિગંબર આ૦ જયકીર્તિ તથા તેમના શિષ્ય અમલ કીર્તિ થયા. તેમાં જયકીર્તિએ આ જયદેવછંદસ્ ના આધારે છંદોનુશાસન આઠ અધ્યાયમાં બનાવ્યાનું લખ્યું છે જે સં૦ ૧૧૯૨માં તા૦ પત્રી પર લખેલું છે આ અમલકીર્તિની પણ સં૦ ૧૧૯૨ માં લખાયેલી

[1] શાલ કર્ણોત્પલ પુરોહિત વર્ધમાનના શિષ્ય સિંહિરે નહીં પરંતુ રામપાલના પુત્ર સિંહિકે વૃત્તરત્નાકર ની ચોથી મોટી ટીકા રચી છે

વા પત્નીય 'યોગસાર' ની પ્રતિ મળે છે એટલે આટલી સદીમાં જય-દેવછંદસ્ના આધારે બનેલા છંદોનુશાસન થી જણાય છે કે તે ગ્રંથ તેથીયે પ્રાચીન અને લોકપ્રિય ગ્રંથ છે.[1]

(-જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૮૧ પૃ. ૮૪ શ્રીમદ્
વિજયરાજેન્દ્રસૂરિ અર્ધશતાબ્દી ગ્રંથ, પૃ. ૬૮૫)

શ્રીમાન્ નેમિકુમારનો પુત્ર મહાકવિ વાગ્ભટ આ જયદેવની કાવ્યાનુશાસન ની ટીકામાં નીચે પ્રમાણે પ્રશંસા કરે છે—

"(टीका-)छन्दोनैपुण्यं यथा—
सपदिस्थितपार्श्वं पण्डितपरमर्षिमण्डलराजम् ।
श्रीवर्धमानमार्गे जयदेवं भक्तितो वन्दे ॥"

૧ સુવિહિતશાખા-વડગચ્છ પટ્ટાવલી

આ વર્ધમાનસૂરિની પરંપરાના આચાર્યો પોતાને ગ્રંથોમાં અને શિલાલેખોમાં ચાંદ્રકુલીન, બૃહદ્ગચ્છીય, સુવિહિત, અપ્રતિબદ્ધવિહારી તરીકે ઓળખાવે છે.[2] તેમની અનેક શિષ્યપરંપરાઓ મળે છે, તે આ પ્રમાણે— (જુઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૭૨)

---

૧. મુંબઈ વિલ્સન કોલેજના પ્રાધ્યાપક હરિદામોદર વેલનકરે આ જયદેવ, આ જયકીર્તિ, ૧ કેદારભટ્ટ અને આ હેમચંદ્રે રચેલા છંદગ્રંથોનો સંગ્રહ જયદામન એ નામથી પ્રકાશિત કર્યો છે.

૨. ચાંદ્રકુલીન, સુવિહિત, અપ્રતિબદ્ધવિહારી
(-આ અભયદેવસૂરિકૃત પ્રાકૃત ટીકા-પ્રશસ્તિ, નાથ ધર્મઘોષીય ટીકા પ્રશસ્તિ, મહાવીરચરિત)
બૃહદ્ગચ્છીય આ જિનચંદ્ર (-આ હરિભદ્રકૃત મલ્લિનાથચરિત નેમિનાથચરિત પાર્શ્વનાથચરિત)
ચાંદ્રકુલીય આ જિનચંદ્ર, આ દેવભદ્ર, આ૦ દેવાનંદ વગેરે
(-સં. ૧૨૯૪ માં રચાયેલ મુનિસુવ્રતસ્વામિચરિત)
ચાંદ્રકુલીય આ જિનવલ્લભસૂરિ વગ૦ (-સંઘપટ્ટક વૃત્તિ)

૩૫. આ૦ ઉદ્દ્યોતનસૂરિ—સ૦ ૯૯૪

૩૬ આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—સ૦ ૧૦૮૮[1]

વિક્રમની દશમી શતાબ્દીના અંતમાં સપાદલક્ષ દેશમાં ચિત્તોડના રાજવી અલ્લટરાજનો પુત્ર ત્રિભુવનપાલ નામે રાજા હતો. તે સમયે આભોહર દેશના કુર્ચપુર નગરમાં ચૈત્યવાસી જિનચંદ્રાચાર્ય હતા. તેમની આજ્ઞામાં ૮૪ ચૈત્યો હતાં. તેમને વર્ધમાન નામે શિષ્ય હતો. તેમણે ચૈત્યોનો ત્યાગ કરી વનવાસીગચ્છના સુવિહિત આ ઉદ્દ્યોતનસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી અને શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો.

આ ઉદ્દ્યોતનસૂરિએ સ૦ ૯૯૫ માં પોતાના સર્વદેવ વગેરે આઠ શિષ્યોને આચાર્યપદ આપ્યું અને તે પછી તેમને પણ અબ્બરીમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીના મંદિરમાં આચાર્યપદ આપ્યું. તે શાસ્ત્રાનુસાર મુનિજીવન ગાળતા હતા, તેથી તેમની પરંપરા સુવિહિત તરીકે વિશેષ પ્રખ્યાત છે. આ૦ જિનેશ્વર અને આ૦ બુદ્ધિસાગર તેમના પટ્ટધરો હતા. તે સં ૧૦૮૮ માં પત્તપદ્રમાં અનશન કરી સ્વર્ગે ગયા. આ૦ અભયદેવસૂરિ તેમનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે—

सकलप्रकुलीन-प्रवचनप्रणीताप्रतिबद्धविहारहारिचरितश्रीवर्धमानाभिधानमुनिपति'

(–ठाणंगसुत्त' वृत्ति)

૩૭. આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ, આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિ—અના દેશમાં પં૦ કૃષ્ણગુપ્ત નામે બ્રાહ્મણ હતો. તેને શ્રીધર અને શ્રીપતિ નામે પુત્રો હતા. તે બંને બુદ્ધિમાન હતા. તેથી તેઓ વેદવેદાંતના પારગામી થયા. એકદા તેઓ તીર્થયાત્રાએ નીકળ્યા અને ફરતા ફરતાં માલવાની ધારાનગરીમાં આવ્યા. બંને જણ ભિક્ષા દ્વારા જીવનનિર્વાહ કરતા. તે સમયે ધારામાં ભોજદેવ (સ૦ ૧૦૭ થી ૧૧૧૨) રાજા હતો અને લક્ષ્મીપતિ નામે ધનાઢ્ય જૈન શ્રાવક રહેતો હતો. તે શ્રીધર અને શ્રીપતિને હમેશાં ભિક્ષા આપતો હતો.

1. વર્ધમાનસૂરિનો (જૂઓ પ્ર ૩૨ ૪ ૧ ૯)

તેના ઘરમાં ભીંત પર વીશ લાખ ટકાનો લેણદેણનો હિસાબ નોંધ્યો હતો. બંને ભાઈઓ એ હિસાબને રોજ જોતા હતા, તેથી બંનેને તે મુખપાઠ જેવો થઈ ગયો હતો. એક વેળા શેઠના ઘરમાં આગ લાગી, તેમાં એ હિસાબ નાશ પામ્યો. આથી શેઠ ગમગીન બની ગયો. બીજે દિવસે બંને ભાઈઓ રોજિંદા નિયમ પ્રમાણે ભિક્ષા માટે શેઠને ઘેર આવ્યા. શેઠને શોકગ્રસ્ત બનેલો જોઈ વસ્તુસ્થિતિ પામી ગયા. તેમણે શેઠ પાસે આવીને પોતાની યાદ પ્રમાણે નોંધ કરાવી દીધી. આથી શેઠ તે બંને ઉપર ખુશ થઈ ગયો. તેણે બંનેને આવા બુદ્ધિશાળી જાણી, જો તેઓ જૈન સાધુ બને તો સાચે જ પ્રભાવક થાય અને જૈનશાસનની ઉન્નતિ કરે. આમ વિચારી તેઓનો પરિચય આ૦ વર્ધમાનસૂરિને કરાવ્યો. તે બંનેએ આ ગુરુ પરમ તારક લાગે છે એમ જાણીને તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. ધીમે ધીમે જૈન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી છેવટે આચાર્યપદ મેળવ્યું. ગુરુમહારાજે તેઓનું નામ આ૦ જિનેશ્વર અને આ૦ બુદ્ધિસાગર રાખ્યું. બંનેને ગુજરાત તરફ વિહાર કરવા આજ્ઞા આપી, 'બૃહદ્‌ગુર્વાવલી'માં આ૦ વર્ધમાનસૂરિ વગેરે ૧૮ સાધુઓ હતા, એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વનરાજ ચાવડાએ ગુજરાતના સ્વતંત્ર રાજ્યનો પાયો સં. ૮૦૨ના વૈશાખ સુદિ ૨ના દિવસે નાખ્યો. તેનો રાજ્યાભિષેક પ્રથમ પંચાસરમાં અને પછી સં. ૮૨૧માં પાટણમાં જૈનાચાર્ય શીલગુણસૂરિ અને આ૦ દેવચંદ્રસૂરિના પ્રભાવક વાસક્ષેપથી થયો હતો. વનરાજે પણ ત્યારે એ ગુરુઓને શિષ્યપરંપરાના હકમાં તામ્રપત્ર ફરમાન લખી આપ્યું કે "આ આચાર્યોને માનનારા ચૈત્યવાસી યતિઓને સમ્મત મુનિઓ જ પાટણમાં રહી શકે બીજાઓ રહી શકશે નહીં. ગુજરાતના રાજાઓએ આ ફરમાનનું આજ સુધી અખંડ પાલન કર્યું હતું. (—જુઓ, પ્ર૦ ૩૧, પૃ૦ ૪૫૩, ૪૫૪)

આ ફરમાનના આધારે પાટણમાં ચૈત્યવાસીઓનું વર્ચસ્વ હતું. સંવેગી, વનવાસી વિહારક કે બીજા સાધુઓને રહેવા માટે પાટણમાં સ્થાન મળતું નહોતું. સં. ૧૦૮૦માં પાટણનો રાજા ભીમદેવ હતો.

અને રાજપુરોહિત સોમેશ્વર હતો, જે આ૦ જિનેશ્વર અને આ૦ બુદ્ધિસાગરનો મામો થતો હતો. આચાર્યોએ તેમને ત્યાં જઈ વેદ, ઉપનિષદ્ અને જૈનાગમ સમ્મત આશીર્વાદ આપ્યો તે આ પ્રમાણે—

જે હાથ, પગ અને મન વિના સ્વીકારે છે, આંખ વિના જુએ છે, કાન વિના સાંભળે છે અને વિશ્વને જાણે છે પણ તેને કોઈ જાણતું નથી એવા નિરંજન, નિરાકાર મહાદેવ એ જ જિનેશ્વર છે તે તમારું કલ્યાણ કરો.

પુરોહિત આ સાંભળીને ચમક્યો. સોમેશ્વર અને આચાર્યો વચ્ચે વાર્તાલાપ થયો. વાતવાતમાં જાણવામાં આવ્યું કે, બંને આચાર્યો તેમના ભાણેજ થતા હતા અને ચૈત્યવાસીઓના કારણે તેઓને ઊતરવા યોગ્ય સ્થાન મળ્યું નથી. આથી તેણે તરત જ આચાર્યોને અતિ આદરપૂર્વક પોતાના મકાનના મેડા ઉપર ઉતારો આપ્યો. યાજ્ઞિક, સ્માર્ત દીક્ષિત, અગ્નિહોત્રી વગેરે કેટલાયે વિદ્વાનો આચાર્યશ્રીનો સત્સંગ કરવા આવ્યા અને તેમની વિદ્વત્તા જોઈ-જાણીને ખુશ થઈ ગયા.

જૈનાચાર્યોની વિદ્વત્તાની વાત નગરમાં ફેલાઈ ગઈ. ચૈત્યવાસીઓના માણસો સાથે તપાસ કરવા આવ્યા અને તેઓએ આચાર્યોને જણાવ્યું 'આ ચૈત્યવાસીઓનું ક્ષેત્ર છે અને તમે ચૈત્યવાસી નથી માટે તરત પાટણમાંથી ચાલ્યા જાઓ. પુરોહિતે તેઓને કહ્યું આનો નિર્ણય રાજસભામાં થશે એમ સમજાવીને તેઓને પાછા મોકલ્યા. બીજે દિવસે પુરોહિતે રાજસભામાં જઈને જણાવ્યું કે દેવ! જૈનાચાર્યો મારા અતિથિ છે. જૈનોએ તેમને ઊતરવા યોગ્ય સ્થાન આપ્યું નથી. મેં તેમને ગુણગ્રાહકદૃષ્ટિએ જ મારે ત્યાં ઉતારો આપ્યો છે. એ આમાં મારી ભૂલ થઈ હોય તો મને દંડ આપશો.

રાજાએ જવાબ આપ્યો કે મારા રાજ્યમાં કોઈ પણ ગુણવાન પરદેશી રહી શકે છે. એને રહેવાની મના કેમ કરાય?

ચૈત્યવાસીઓએ પોતાનો મુદ્દો રજૂ કર્યો ચૈત્યવાસીઓને સમ્મત મુનિરાજો જ પાટણમાં રહી શકે બીજાઓ ન રહી શકે—આ ફરમાનનો અમલ આજ પર્યંત બરાબર થતો આવ્યો છે અને હવે પછી

પણ તેનો બરાબર અમલ થવો જોઈએ, અસલ વસ્તુ આ છે. હવે આપ જણાવો તેમ કરીએ.

રાજાએ કહ્યું: અમે પહેલાના રાજાઓની આજ્ઞાને દૃઢતાથી પાળવાને તૈયાર છીએ, પરંતુ સાથોસાથ અમે એમ પણ ઇચ્છીએ છીએ કે, ગુણીજનોનું સન્માન રૂંધાવું ન જોઈએ. તમારા જેવા ઉત્તમ પુરુષોના આશીર્વાદથી જ રાજાઓ પોતાના રાજ્યને આબાદ બનાવે છે એ વાત પણ ધ્યાન બહાર જવી ન જોઈએ. હવે અહીં એટલું જ બની શકે કે આપ મારી આગ્રહભરી વિનંતિથી આજ્ઞા આપો જેથી એ આચાર્યો પાટણમાં રહી શકે.

ચૈત્યવાસીઓએ રાજાની માગણીને કબૂલ રાખી સંવેગી મુનિવરોને પાટણમાં રહેવાની સમ્મતિ આપી. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૮)

શૈવાચાર્ય જ્ઞાનદેવ તેમજ પુરોહિત સોમેશ્વરદેવે નવા ઉપાશ્રયનો પાયો નાખ્યો અને સં. ૧૦૮૦ થી પાટણમાં સુવિહિત સાધુઓને યોગ્ય ઉપાશ્રય બન્યો.

તે પછી બંને આચાર્યો માળવા તરફ વિહાર કરી ગયા અને ત્યાં જઈ અભયકુમારને દીક્ષા આપી. ગુરુદેવની સેવામાં આવેલા તેઓની બેને પણ દીક્ષા લઈને મહત્તરાપદવી પ્રાપ્ત કરી, જેનું નામ કલ્યાણશ્રી મહત્તરા હતું તથા મરુદેવી ગણિની વગેરે સાધ્વીઓ પણ હતી.

તેમની પાટે (૧) આ૦ જિનચંદ્ર, (૨) આ૦ અભયદેવ અને (૩) આ૦ ધનેશ્વર એમ ત્રણ આચાર્યો થયા.[1] તેમજ ઉપાધ્યાય ધર્મદેવ, ઉપા૦ સુમતિ અને ઉપા૦ વિમલ એમ ત્રણ ઉપાધ્યાયો થયા. આ પૈકી આ૦ ધનેશ્વરનું બીજું નામ આ૦ જિનભદ્રસૂરિ પણ હતું. તેમણે સં. ૧૦૯૫માં ચંદ્રાવતીમાં 'સુરસુંદરીચરિય' રચ્યું છે. તેમને પદ્માપાલ નામે શિષ્ય હતા.

---

૧. ખરતરગ૦ પટ્ટાવલીમાં આ ત્રણે ગુરુભાઈઓને એક પછી એક ક્રમશઃ પટ્ટધર બતાવ્યા છે.

શ્રી જિનવલ્લભગણિ પણ આ૦ જિનેશ્વરસૂરિના જ શિષ્ય હતા.[1]
(જુઓ, પ્ર૦ ૪૦)

ગ્રંથો—

આ૦ જિનેશ્વરસૂરિએ સં૦ ૧૦૮૦ માં જાલોરમાં હારિભદ્રીય અષ્ટકપ્રકરણવૃત્તિ, છટ્ઠાણપગરણગાથા ૧૧૧ પંચલિંગીપ્રકરણ ગાથા ૧૦૧ પ્રમાલક્ષ્મ મૂળશ્લોક ૪૦૫, તેની વૃત્તિ પ્રમાણ ૪૦૦ સં૦ ૧૦૯૨ માં આશાવલ (અમદાવાદ)માં લીલાવઈકહા પ્રમાણ ૧૮૦૦૦ સં૦ ૧૦૯૨ માં જાબાલિપુરમાં ચૈત્યવંદનવિવરણ પ્રમાણ ૧૦૦૦ સં૦ ૧૧૦૮ માં ડીંડુઆણકમાં ચોમાસામાં કહાકોસપગરણ-ગાથા ૩૦, તેની કહાવિવરણવૃત્તિ વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે

આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિએ સં૦ ૧૦૮૦ માં જાબાલીનગરમાં બુદ્ધિસાગર ગ્રંથાગ્ર 'સપ્તસહસ્રકલ્પમ્ ૭૦૦૦ રચ્યો. એ વ્યાકરણનો ગ્રંથ પદ્યમાં હતો. શબ્દલક્ષ્મલક્ષ્મ અને પદ્યગ્રંથી એ તેના બીજા નામો છે

આ૦ અભયદેવસૂરિ એ બંને આચાર્યોનો પરિચય નીચે મુજબ આપે છે—

આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ, પ્રમાણશાસ્ત્ર, પ્રકરણો અને ગ્રંથોના રચનારા, જ્ઞાનીઓને માન્ય, સમર્થ વ્યાખ્યાતા, પ્રવચનનો શુદ્ધ અર્થ બતાવનાર, સુવિહિત મુનિશિરોમણિ હતા તેમજ આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિ તેમના નાના ભાઈ વ્યાકરણશાસ્ત્ર વગેરેના રચયિતા છન્દોગુમ્ફ વિશારદી, શ્રુતસાહિત્યના ભંડાર, સુવિહિત અને ચારિત્રનિષ્ઠ હતા. (–ઠાણંગસુત્તવૃત્તિ, નાયાધમ્મકહાઓવૃત્તિ પ્રશસ્તિ)

---

[1] શ્રીમાન નેમિકુમાર ભંડારી ધારાપતિ સં ૧૧૩૮ ના ચૈત્ર વદિ ૭ ના રોજ લખાયેલી ચિત્રાવલ્લ ભાષ્ય ટીકા પ્રમાણ ૧૩૦ ની પુષ્પિકામાં લખ્યું છે કે दुर्लभ चैत्र जिनवल्लभाचार्यजिनेश्वरसूरिशिष्यस्य जिनवल्लभगणेरिति। (–જૈન સિરોમણ જ્ઞાન ભંડાર, પુસ્ત૦ નં ૧૧૬ ની પુષ્પિકા, પ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા ૨ ભાણ્ડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ પૂના, મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૃ ૨૧૬)

પણ તેનો બરાબર અમલ થવો જોઈએ, અસલ વસ્તુ આ છે. હવે આપ જણાવો તેમ કરીએ.

રાજાએ કહ્યું: અમે પહેલાના રાજાઓની આજ્ઞાને દૃઢતાથી પાળવાને તૈયાર છીએ, પરંતુ સાથોસાથ અમે એમ પણ ઇચ્છીએ છીએ કે ગુણીજનોનું સન્માન રૂંધાવું ન જોઈએ. તમારા જેવા ઉત્તમ પુરુષોના આશીર્વાદથી જ રાજાઓ પોતાના રાજ્યને આબાદ બનાવે છે એ વાત પણ ધ્યાન બહાર જવી ન જોઈએ. હવે અહીં એટલું જ બની શકે કે આપ મારી આગ્રહભરી વિનંતિથી આજ્ઞા આપો જેથી એ આચાર્યો પાટણમાં રહી શકે.

ચૈત્યવાસીઓએ રાજાની માગણીને કબૂલ રાખી સંવેગી મુનિવરોને પાટણમાં રહેવાની સમ્મતિ આપી. (જુઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૮)

શૈવાચાર્ય જ્ઞાનદેવ તેમજ પુરોહિત સોમેશ્વરદેવે નવા ઉપાશ્રયનો પાયો નાખ્યો અને સં૦ ૧૦૮૦ થી પાટણમાં સુવિહિત સાધુઓને યોગ્ય ઉપાશ્રય બન્યો.

તે પછી બંને આચાર્યો માલવા તરફ વિહાર કરી ગયા અને ત્યાં જઈ અભયકુમારને દીક્ષા આપી. ગુરુદેવની સેવામાં આવ્યા. તેઓની બેને પણ દીક્ષા લઈને મહત્તરાપદવી પ્રાપ્ત કરી, જેનું નામ કલ્યાણશ્રી મહત્તરા હતું તથા મરુદેવી આર્યાની વગેરે સાધ્વીઓ પણ હતી.

તેમની પાટે (૧) આ૦ જિનચંદ્ર, (૨) આ૦ અભયદેવ અને (૩) આ૦ ધનેશ્વર એમ ત્રણ આચાર્યો થયા.[1] તેમજ ઉપાધ્યાય ધર્મદેવ,[2] ઉપા૦ સુમતિ અને ઉપા૦ વિમલ એમ ત્રણ ઉપાધ્યાયો થયા. આ પૈકી આ૦ ધનેશ્વરનું બીજું નામ આ૦ જિનભદ્રસૂરિ પણ હતું. તેમણે સં૦ ૧૦૯૫માં ચંદ્રાવતીમાં સુરસુંદરીચરિય" રચ્યું છે. તેમને પાર્શ્વચંદ્ર નામે શિષ્ય હતા.

૧. ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલીમાં આ ત્રણે ગુરુભાઈઓને એક પછી એક ક્રમશઃ પટ્ટધર બતાવ્યા છે.

પોતાના ઘરદેરાસરમાં સ્થાપન કરી હતી. રસસિદ્ધ યોગીશ્વર નાગાર્જુને આ૦ પાદલિપ્તસૂરિ પાસે તેનું માહાત્મ્ય સાંભળી, તેને ચોરી લાવી, નદી કિનારે છુપાવી તેની સન્મુખ રસસિદ્ધિ કરી હતી. આ પ્રતિમા ગુપ્ત હતી. થાંભણાના પટેલ મહીપાલની ગાય નિરંતર ત્યાં જઈ તેની ઉપર દૂધ ઝરી આવતી હતી.[1]

આ૦ અભયદેવસૂરિએ ત્યાં આવી, તે સ્થાનની પાકી ભાળ મેળવી ખાતરી કરી. તેમણે તેની સામે બેસીને ધ્યાન ધર્યું; 'जय तिहुअणवरकप्प' થી શરૂ થતા બત્રીશ ગાથાના સ્તોત્ર વડે શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુની સ્તુતિ કરી. પરિણામે અધિષ્ઠાયકદેવ પ્રસન્ન થતાં શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ. તેના ન્હવણ જળથી આચાર્યશ્રીનો રોગ શમી ગયો.

શ્રી અભયદેવસૂરિએ વ્યાખ્યાગ્રંથો અને મૌલિક ગ્રંથો જે રચ્યા છે તેની યાદી નીચે મુજબ છે—

૧ ઠાણંગસુત્તટીકા ગ્રંથાગ્ર ૧૪૨૫ સં૦ ૧૧૨૦
૨. સમવાયાંગસુત્તટીકા ગ્રં ૩૫૭૫, સં૦ ૧૧૨૦
૩. વિવાહપણ્ણત્તિસુત્ત-ટીકા ગ્રં ૧૮૬૧૬ સં ૧૧૨૮
૪ નાયાધમ્મકહાઓ ટીકા ગ્રં૦ ૪૨૫૨ (૩૮૦) સં ૧૧૨૦ આસો સુદિ ૧૦ (પાટણ)
૫. ઉવાસગદસાંગ ટીકા ગ્રં૦ ૯૦૦
૬ અંતગડદસાંગ-ટીકા ગ્રં ૧૩૦૦
૭. અણુત્તરોવવાઇયદસાંગ-ટીકા ગ્રં૦ ૧૦
૮. પણ્હાવાગરણંગ ટીકા ગ્રં૦ ૪૬૦૦
૯ વિવાગસુત્ત-ટીકા ગ્રં૦ ૯૦

૧ નાગાર્જુને તે પ્રતિમાની સામે રસસિદ્ધિ કરી હતી. તે રસ ઘૂંટવાને માટે રાજા શાલિવાહનની રાણી ચંદ્રલેખાને હંમેશાં અહીં લાવતો હતો. રસ સિદ્ધિ થતાં જ ચંદ્રલેખાના પુત્રોએ વિશ્વાસ જમાવી નાગાર્જુનને મારી નાખ્યો અને તે પુત્રો પણ સિંહાસનપતનના કારણે મરણ પામ્યા. એ રસ કોઈને મળ્યો નહીં. (—પ્રભાવકચરિત, શ્રૃં ૧૯ અભયદેવસૂરિચરિત—સ્તંભનકલ્પ, પ્રબંધકોશ પ્ર ૧૯ પ્ર ૧૯ પૃ ૧૦૧)

તે બંને આચાર્યોએ પુરોહિત સોમેશ્વર, યાજ્ઞિકો, શૈવાચાર્ય જ્ઞાનદેવ, રાજસભા અને ચૈત્યવાસીઓ ઉપર જે પ્રભાવ પાડ્યો છે તે તેઓની વિદ્વત્તા અને સમજાવવાની શૈલીનો પરિચાયક છે. તેઓ શાંતિથી સર્વ કાર્યોને સાધી શકતા હતા.

૪૮ આ૦ અભયદેવસૂરિ—ધારાનગરમાં શેઠ મહીધરને ધનદેવી નામે પત્ની હતી, તેને અભયકુમાર નામે પુત્ર હતો.[1] તે બહુ બુદ્ધિશાળી હતો અને આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ તેમજ આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિનો ઉપદેશ સાંભળી વૈરાગ્ય પામ્યો અને નાની ઉંમરમાં જ ધારાનગરીમાં દીક્ષા લીધી. ગુરુએ તેને ગ્રહણ અને આસેવનરૂપ શિક્ષા આપી, તેમજ આગમો ભણાવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતાં આચાર્યપદવી આપી. આ અભયદેવસૂરિ પહેલેથી જ તપસ્વી અને જ્ઞાની હતા. તે સૌને આગમની વાચના આપતા હતા.

આ સમયે પણ ચૈત્યવાસીઓ અને સંવિગ્નવિહારી સાધુઓ વચ્ચે સંઘર્ષ ચાલુ હતો.

આચાર્યશ્રીને આયંબિલ ને લૂખાસૂકા આહાર તેમજ અતિપરિશ્રમના કારણે રક્તદોષ લાગુ પડ્યો હતો. આ રોગની જાણ થતા લોકાની વસ્તીઓએ વાત વહેતી મૂકી કે આ અભયદેવ ઉત્સૂત્રપ્રરૂપક છે તેથી તેમના શરીરે કોઢ રોગ ફાટી નીકળ્યો છે. આ સાંભળીને આચાર્યશ્રીને ભારે દુઃખ થયું. તેમણે ધરણેન્દ્રનું ધ્યાન કર્યું. તેમને ધરણેન્દ્ર પાસેથી રોગશમનનો ઉપાય મળી આવ્યો. દૈવી સૂચના મુજબ આચાર્યશ્રી ત્યાંથી વિહાર કરીને સેઢી નદીના કિનારે થામણા ગામમાં પધાર્યા.

કાંતિનગરના શેઠ ધનપતિને સમુદ્રમાંથી અતિ પ્રાચીનકાળમાં બનાવેલી શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા મળી હતી, તે તેણે લાવીને

---

૧ તેમનો જન્મ સં. ૧૦૭૨માં, દીક્ષા સં. ૧૦૮૮માં થઈ હતી. આ૦ જિનેશ્વરસૂરિએ ગુજરાતથી અહીં આવીને તેમને દીક્ષા આપી હતી. એટલે દીક્ષા સં૦ ૧૦૮૮ માં થતાં અને આ ના સાન્નિધ્યથી ઉપાડીમાં આગમ પદ આપ્યું હોય તો આચાર્યપદ સં. ૧૦૮૮ સુધીમાં થયું જણાય.

સ્પષ્ટ છે કે, આ૦ અભયદેવસૂરિ ચંદ્રકુલના સંવિગ્નવિહારી આ૦ વર્ધમાનસૂરિના પ્રશિષ્ય હતા. સમર્થ જ્ઞાની સુવિહિત આ૦ જિનેશ્વર સૂરિ તથા આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિના શિષ્ય હતા. ભ૦ મહાવીરસ્વામીથી ઊતરી આવેલી પરંપરાના હતા. મહાસજ્જનવંશમાં જન્મ્યા હોય એમ ઉત્તમ મુનિવંશના હતા અને તેમને સહાયક સંવિગ્નવિહારી આ૦ અજિતસિંહસૂરિના શિષ્ય વિદ્વાન અને ક્રિયાપ્રધાન પં૦ યશો દેવગણિ હતા. મહાસજ્જનવંશ' એ શબ્દપ્રયોગ બહુ સૂચક છે સંભવ છે કે તેમણે ઉપકેશગચ્છ રાજગચ્છ કે ચૈત્યવાસીની હરોળમાં પોતાના મુનિવંશની ઉત્તમતા બતાવવા માટે આ પ્રયોગ કર્યો હોય.

તીર્થસ્થાપના—

થામણામાં સેઢી નદીના કિનારે શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા આ૦ અભયદેવસૂરિએ પ્રગટ કરી તે સમયે મલ્લવાદીગચ્છના આચાર્ય વિદ્યમાન હતા. આ૦ અભયદેવસૂરિ અહીં પધાર્યા ત્યારે સંઘ એકઠો થયો અને સંઘે ગામજમણ કર્યું હતું પ્રતિમા માટે જિનપ્રાસાદ બાંધવાનો નિર્ણય થતાં એક લાખ દ્રમ્મનો ફાળો કર્યો હતો. મલ્લ વાદીગચ્છના આચાર્યના ઉપદેશથી શ્રાવકોએ શિલ્પી આમ્રેશ્વર અને મલ્લિક પાસે ભવ્ય જિનાલય તૈયાર કરાવ્યું અને આ૦ અભયદેવ સૂરિના કરકમલથી તેની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. તે સમયથી થામણા તીર્થ બન્યું

જય તિહુઅણ૦ સ્તોત્રની રચના સં૦ ૧૧૧૧ માં થયેલી મનાય છે.[1] એટલે આ વ ના પછી નવાગ વૃત્તિઓ રચાઈ એમ સંભવે છે

આચાર્યશ્રીએ જય તિહુઅણ ની બે ગાથાઓ ધરણેન્દ્રની સૂચના થી ગુપ્ત રાખી છે તેથી આજે તેની ૩૦ ગાથાઓ જ વિદ્યમાન છે.

ટીકારચના—

નિર્વૃતિગચ્છના આ૦ શીલાંકસૂરિએ સં૦ ૯૩૩ ની આસપાસ માં આચારાંગસૂત્ર, સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર અને વિવાહપન્નત્તિસૂત્રની ટીકાઓ

૧ જુઓ પિટર્સનનો રિપોર્ટ ત્રીજો, પૃ ૨૫, એપેન્ડિક્સ પૃ ૨૪૫, જૈન ગૂર્જર કવિઓ-ભાગ ૨ પૃ ૬૦૪ ૭૧૨

૧૦ ઉવવાઈસુત્ત-ટીકા ગ્રં૦ ૩૧૨૫, સં૦ ૧૧૨
૧૧ પન્નવણાસુત્ત, તૃતીયપદસંગ્રહણી ગાથા ૧૩૩.
૧૨. હારિભદ્રીય પંચાશક-ટીકા ગ્રં :...., સં ૧૧૨૪ (ધોળકા)
૧૩ છટ્ઠાણપગરણ (જિનેશ્વરીય)ભાષ્ય ગ્રં૦
૧૪ પંચનિયંઠી પગરણ ગ્રં૦ :
૧૫ આરાહણાકુલય ગ્રં ૮૬
૧૬ જયતિહુઅણથય ગાથા : ૩ સં૦ ૧૧૧૧.
૧૭. આ૦ જિનચંદ્રગણિકૃત નવતત્ત્વપ્રકરણ ભાષ્યવૃત્તિ
૧૮. સપ્તતી-ભાષ્ય
૧૯ મહાવીરથય (જયંતિ સમણો) ગાથા ૨૨.
(—જૈનસ્તોત્રસંદોહ, પૃ૦ ૧૯૭)
૨૦ શ્રાવકાધિકરણવૃત્તિ-ગાથાબદ્ધ
૨૧ નિગોદષટ્ત્રિંશિકા.
૨૨. પુદ્ગલષટ્ત્રિંશિકા.
૨૩ સાહમ્મિવચ્છલકુલય ગાથા ૨૯
૨૪ વંદણયભાસ ગાથા ૩૩.

આ અભયદેવસૂરિ તેમના સમયના સમર્થ શાસ્ત્રકાર હતા, તે આ ઉપરથી સમજાય છે. તેઓ પોતાનો પરિચય આ રીતે આપે છે—

"तच्चन्द्रकुलीनप्रवचनप्रणीताप्रतिबद्धविहारहारिचरितश्रीवर्धमानाभिधानमुनिपतिपादोपसेविन प्रमाणादिव्युत्पादनप्रवणप्रकरणप्रबन्धप्रणयिनः प्रबुद्धप्रतिबन्धप्रवक्तृप्रवीणाप्रतिहतप्रवचनार्थवाक्प्रसरस्य सुविहितमुनिजनमुख्यस्य श्रीजिनेश्वराचार्यस्य तदनुजस्य च व्याकरणादिशास्त्रकर्तुः श्रीबुद्धिसागराचार्यस्य चरणकमलचञ्चरीककल्पेन श्रीमदभयदेवसूरिनाम्ना मया महावीरजिनराजसन्तानवर्तिना महाराजवंशजन्मनेव संविग्नमुनिवर्गश्रीमदजितसिंहाचार्यान्तेवासियशोदेवगणिनामधेयसाधोरुत्तरसाधकस्येव विद्याक्रिया प्रधानस्य साहाय्येन समर्थितम्।"

(—ઠાણંગસુત્ત ટીકા-પ્રશસ્તિ, સં૦ ૧૧૨)

સ્પષ્ટ છે કે આ૦ અભયદેવસૂરિ ચંદ્રકુલના સંવિજ્ઞવિહારી આ૦ વર્ધમાનસૂરિના પ્રશિષ્ય હતા. સમર્થ જ્ઞાની સુવિહિત આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ તથા આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિના શિષ્ય હતા. ભ૦ મહાવીરસ્વામીથી ઊતરી આવેલી પરંપરાના હતા. મહારાજવંશમાં જન્મ્યા હોય એમ ઉત્તમ મુનિવંશના હતા અને તેમને સહાયક સંવિજ્ઞવિહારી આ૦ અજિતસિંહસૂરિના શિષ્ય વિદ્વાન અને ક્રિયાપ્રધાન પં૦ યશોદેવગણિ હતા. 'महाराजवंशजन्मना' એ શબ્દપ્રયોગ બહુ સૂચક છે. સંભવ છે કે તેમણે ઉપકેશગચ્છ રાજગચ્છ કે ચૈત્યવાસીની હરોળમાં પોતાના મુનિવંશની ઉત્તમતા બતાવવા માટે આ પ્રયોગ કર્યો હોય.

તીર્થસ્થાપના—

થામણામાં સેઢી નદીના કિનારે શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા આ૦ અભયદેવસૂરિએ પ્રગટ કરી તે સમયે મલ્લવાદીગચ્છના આચાર્ય વિદ્યમાન હતા. આ૦ અભયદેવસૂરિ અહીં પધાર્યા ત્યારે સંઘ એકઠો થયો અને સૌએ ગામજમણ કર્યું હતું. પ્રતિમા માટે જિનપ્રાસાદ બાંધવાનો નિર્ણય થતાં એક લાખ દ્રમ્મનો ફાળો કર્યો હતો. મલ્લવાદીગચ્છના આચાર્યના ઉપદેશથી શ્રાવકોએ શિલ્પી આમ્રેશ્વર અને મહિપ પાસે ભવ્ય જિનાલય તૈયાર કરાવ્યું અને આ૦ અભયદેવસૂરિના કરકમલથી તેની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. તે સમયથી થામણા તીર્થ બન્યું.

જય તિહુઅણ૦ સ્તોત્રની રચના સં૦ ૧૧૧૧ માં થયેલી મનાય છે[1] એટલે આ ઘટના પછી નવાંગ વૃત્તિઓ રચાઈ એમ સમજાય છે.

આચાર્યશ્રીએ જય તિહુઅણ ની બે ગાથાઓ ધરણેન્દ્રની સૂચનાથી ગુપ્ત રાખી છે તેથી આજે તેની ૩૦ ગાથાઓ જ વિદ્યમાન છે.

ટીકારચના—

નિર્વૃતિગચ્છના આ૦ શીલાંકસૂરિએ સં૦ ૯૩૪ ની આસપાસમાં આયારંગસુત્ત, સુયગડંગસુત્ત અને વિવાહપન્નત્તિસુત્તની ટીકાઓ

૧ જુઓ પિટર્સનનો રિપોર્ટ ત્રીજો, પૃ૦ ૨૫, એપેન્ડિક્સ પૃ૦ ૨૪૫, જૈન ગૂર્જર કવિઓ–ભાગ ૨ પૃ૦ ૭૧૨

રચી હતી. બીજા અંગસૂત્રો ઉપર સુબોધ ટીકાઓની ઘણી જરૂર હતી. આ૦ અભયદેવસૂરિએ શાસનદેવીની દૈવી પ્રેરણાથી આયંબિલની તપસ્યા ચાલુ રાખીને સહયોગથી નવ અંગસૂત્રો પર ટીકા રચી, જેમાં સંવિગ્નવિહારી આ૦ અજિતદેવસૂરિના શિષ્ય ક્રિયાનિષ્ઠ વિદ્વાન પં૦ યશોદેવગણિએ મોટી મદદ કરી હતી. તે સમયના પૂર્ણ શ્રુતધર નિર્વૃતિકુલના આ૦ દ્રોણાચાર્ય વગેરે ગુણવાન શાસ્ત્રજ્ઞોએ તે વૃત્તિઓને શુદ્ધ કરી હતી અને તે પછી શ્રાવકોએ તેની પ્રતિઓ લખાવી હતી.

આચાર્યશ્રીને એક દૈવી આભૂષણ મળેલું જેને શાહ ધીમદેવે ત્રણ લાખ દ્રમ્મ આપીને ખરીદી લીધું હતું તે રકમ નવાંગવૃત્તિઓની નકલ કરાવવામાં ખપ લાગી હતી. પાટણ, ખંભાત, આશાવલ અને ધોળકાના જૈનોએ નવાંગવૃત્તિની ઘણી નકલો લખાવી હતી.

ધોળકાનો ઉછ્છુ શાહ ભકુ નિર્ધન હતો. તે આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી પૂજાપાઠ અને જાપ કરવાથી સુખી થયો હતો. તે શેઠનો દંડનાયક બન્યો હતો. તેણે આ૦ અભયદેવસૂરિને ધોળકામાં પધરાવી તેમના કરકમલથી પોતે તૈયાર કરેલાં બે જિનાલયોમાં ભ૦ આદિનાથ તથા ભ૦ પાર્શ્વનાથની (કસોટીની) પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ધોળકામાં પ્રતિઓની જરૂરત જોઈ કરાવી. નવાંગવૃત્તિની ઘણી પ્રતિઓ લખાવી તથા શત્રુંજયતીર્થનો સંઘ કાઢ્યો હતો.

(—અષ્ટામહવૃત્તિ, સં ૧૪૨૧)

તે પછી આચાર્યશ્રી સં ૧૧૩૫ કે સં ૧૧૩૯માં સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા. આ૦ અભયદેવસૂરિના સ્વર્ગવાસના સમય અને સ્થાનના વિવિધ ઉલ્લેખો મળે છે.

તેમના સ્વર્ગવાસની સાલ સં ૧૧૩૫ અને સં૦ ૧૧૩૯ મળે છે. તેમના સ્વર્ગવાસનું સ્થાન 'પ્રભાવકચરિત'માં પાટણ, મહો૦ ક્ષમાકલ્યાણની 'પટ્ટાવલી'માં કપડવંજ અને 'વીરવંશાવલી' પૃ ૧૯૫ માં ગોપનગર સ્વર્ગભૂમિ બતાવેલ છે.

તેમની પાટે આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ આચાર્ય થયા. તેમને ઉ૦

વિમલગણિ નામે શિષ્ય હતો એવો ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

એકંદરે આ૦ અભયદેવસૂરિ વિક્રમની બારમી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં થયેલા મહાન પ્રભાવક હતા.

ઉપા૦ સજ્જનના શિષ્ય આ૦ મહેશ્વર આ૦ અભયદેવસૂરિને શ્રુતગુરુ અને યુગપ્રધાન તરીકે નવાજે છે તેઓ જણાવે છે કે—

"नमिऊण अभयसूरिं सुयगुरु जुगप्पहाणं च ।
संजमकुलनिलयं तवलच्छी-सरस्सइनिलयं ॥
सज्जणगुरुस्स सीसो पुप्फवइय कहं कहइ ।"

આ૦ મહેશ્વરસૂરિએ સં૦ ૧૧૦૯ નાણપંચમીકહા તથા 'પુષ્પવતીકથા' રચી છે.

૩૯. આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ, આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તેઓને માટે વિભિન્ન ચાર ઉલ્લેખો મળે છે—

(૧) આ૦ પદ્મસૂરિ સં૦ ૧૨૯૪ માં કહે છે—

पट्टे श्रीजिनचन्द्रसूरिगुरुभिर्युग्य प्रसन्नामिध
स्तेन प्रकटचतुरधी स्फुरन्मति श्रीचन्द्र प्रभु ॥३॥

(—મુનિસુવ્રતસ્વામિચરિત્ર પ્રશસ્તિ)

આ૦ જિનચંદ્રસૂરિએ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિને મોટા બનાવ્યા અને તેમણે પણ બુદ્ધિમાન દેવભદ્રસૂરિને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા, જેમણે ચાર ગ્રંથો રચ્યા છે.

આથી સ્પષ્ટ છે કે આ૦ પ્રસન્નચંદ્ર મોટા હતા. આ૦ વર્ધમાનસૂરિ અને આ૦ અશોકચંદ્ર તેમનાથી નાના હતા.

આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ આ૦ જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા અને આ૦ અભયદેવસૂરિના વિદ્યાશિષ્ય હતા. ન્યાય અને આગમના જ્ઞાતા હતા. આ૦ જિનચંદ્રે પોતાની પાટે આ૦ હરિસિંહને અને આ૦ અશોકચંદ્રે આ૦ અભયદેવની પાટે આ૦ પ્રસન્નચંદ્રને સ્થાપન કર્યા. ત્યાર પછી આ૦ અભયદેવે પોતાના દીક્ષા-શિક્ષાશિષ્ય આ૦ વર્ધ-

રૂપી હતી. બીજા અંગસૂત્રો ઉપર સુબોધ ટીકાઓની ઘણી જરૂર હતી. આ૦ અભયદેવસૂરિએ શાસનદેવીની દૈવી પ્રેરણાથી આયંબિલની તપસ્યા ચાલુ રાખીને સહયોગથી નવ અંગસૂત્રો પર ટીકા રચી, જેમાં ચંદ્રિકાધિકારી આ૦ અજિતદેવસૂરિના શિષ્ય ક્રિયાનિષ્ઠ વિદ્વાન પં૦ યશોદેવગણિએ મોટી મદદ કરી હતી. તે સમયના મુખ્ય શ્રુતધર નિવૃતિકુલના આ૦ દ્રોણાચાર્ય વગેરે ગુણવાન શાસ્ત્રજ્ઞોએ તે વૃત્તિઓને શુદ્ધ કરી હતી અને તે પછી શ્રાવકોએ તેની પ્રતિઓ લખાવી હતી.

આચાર્યશ્રીને એક દૈવી આભૂષણ મળેલું, જેને રાજા ભીમદેવે ત્રણ લાખ દ્રમ્મ આપીને ખરીદી લીધું હતું. તે રકમ નવાંગવૃત્તિઓની નકલ કરાવવામાં ખપ લાગી હતી. પાટણ, ખંભાત, આશાપલ્લ અને ધોળકાના જૈનોએ નવાંગવૃત્તિની ઘણી નકલો લખાવી હતી.

ધોળકાનો ઈચ્છા શાહ બહુ નિર્ધન હતો. તે આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી પૂજા પાઠ અને જાપ કરવાથી સુખી થયો હતો. તે સોરઠનો દંડનાયક બન્યો હતો. તેણે આ૦ અભયદેવસૂરિને ધોળકામાં પધરાવી તેમના કરકમલથી પોતે તૈયાર કરેલા બે જિનાલયોમાં ભ૦ આદિનાથ તથા ભ૦ પાર્શ્વનાથની (કસોટીની) પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ધોળકામાં યતિઓની જરૂરત ખપ કરાવી. નવાંગવૃત્તિની ઘણી પ્રતિઓ લખાવી તથા શત્રુંજયતીર્થનો સંઘ કાઢયો હતો.

(—પ્રભાવકચરિત્ર, સ૦ ૧૪૨૧)

તે પછી આચાર્યશ્રી સં૦ ૧૧૩૫ કે સં૦ ૧૧૩૯માં સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા. આ૦ અભયદેવસૂરિના સ્વર્ગવાસના સમય અને સ્થાનના વિવિધ ઉલ્લેખો મળે છે.

તેમના સ્વર્ગવાસની સાલ સં૦ ૧૧૩૫ અને સં૦ ૧૧૩૯ મળે છે. તેમના સ્વર્ગવાસનું સ્થાન 'પ્રભાવકચરિત્ર'માં પાટણ, મહો૦ ધર્મસાગરની પટ્ટાવલીમાં કપડવંજ અને વીરવંશાવલી પૃ૦ ૧૯૫ માં ઓપનગર સ્વર્ગભૂમિ બતાવેલ છે.

તેમની પાટે આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ આચાર્ય થયા. તેમને ઉ૦

ગુણચંદ્રગણિએ સં૦ ૧૧૨૫ માં 'સંવેગરંગશાળા'નું સંશોધન કર્યું. તેમણે સં૦ ૧૧૩૯ માં મહાવીરચરિય, સં૦ ૧૧૫૮ માં ભરૂચમાં 'કહારયણકોસો', સં૦ ૧૧૬૮ માં ભરૂચની આભડ વસતિમાં 'સિરિ પાસનાહચરિય, પ્રમાણપ્રકાશ, આરાહણા, અનુતજિણથય, થંભણ પાસનાહથય, વીતરાગસ્તવન વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે. તેમણે સં૦ ૧૧૬૭ માં ચિત્તોડમાં આ૦ જિનવલ્લભને અને સં૦ ૧૧૬૯ના વૈશાખ વદિ ૬ દિને આ૦ જિનદત્તને આચાર્યપદ આપ્યું.

તેમની પાટે આ૦ પ્રભાચંદ્ર, આ૦ તિલક, આ૦ દેવાનંદસૂરિ થયા. આ૦ પ્રભાચંદ્રે વીતરાગસ્તોત્ર નું વિવરણ રચ્યું છે. આ૦ તિલક સૂરિએ ગૌતમપૃચ્છા રચી છે.

૪૧. આ૦ દેવાનંદ—તેઓ શુદ્ધ ચારિત્રપાત્ર હતા.

૪૨. આ૦ દેવપ્રભ.

૪૩. આ૦ પદ્મપ્રભસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૯૪ માં 'મુનિસુવ્રત-સ્વામિચરિત્ર' રચ્યું છે.

(-પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધકોશ, નવાંગવૃત્તિપ્રશસ્તિ, શિલાલેખો, મુનિસુવ્રતસ્વામિચરિત્ર પ્રશસ્તિ, વીતરાગસ્તોત્રવિવરણ પ્રશસ્તિ, પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા૦ ૨ પૃ૦ ૨૨૧ થી ૨૨૩)

૨ સુવિહિત પટ્ટાવલી

૩૮. આ૦ અભયદેવસૂરિ

૩૯. આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તે આ૦ અભયદેવના દીક્ષા-શિક્ષા શિષ્ય હતા. આ૦ અભયદેવસૂરિએ તેમને પોતાના હાથે પાટે સ્થાપન કર્યા હતા. તેમણે સં૦ ૧૧૪૦ માં 'મનોરમાકહા', સં૦ ૧૧૬ માં ખંભાતમાં 'આદિનાહચરિય' અ૦ ૫ અને સં૦ ૧૧૭૨ માં 'ધર્મ કરંડક' સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સહિત રચ્યા છે. ધર્મકરંડક નું ઉપા૦ પાર્શ્વચંદ્ર પં૦ અશોકચંદ્રગણિએ સંશોધન કર્યું હતું. તેમાં નેમિચંદ્ર (આ૦ આમ્રદેવના શિષ્ય) અને ધનેશ્વરના નામોનો ઉલ્લેખ છે.

માનને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા. આથી આ અભયદેવની પાટે બે આચાર્યો થયા.

(૨) આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—સં ૧૧૭૨ માં ધર્મકરંડકવૃત્તિમાં સંશોધનકાર તરીકે ઉપા પાર્શ્વચંદ્ર અને અશોકચંદ્રગણિનું નામ આપ્યું છે.

આથી સ્પષ્ટ છે કે આ અશોકચંદ્ર સં ૧૧૭૨ પછી આચાર્ય થયા, જે આ વર્ધમાનસૂરિથી નાના હતા.

(૩) એક ઉલ્લેખ એવો મળે છે કે આ અશોકચંદ્રે આ અભયદેવની પાટે આ જિનચંદ્રના શિષ્ય આ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિને અને તે જ સમયે ઉપા સુમતિના શિષ્ય આ દેવભદ્રને આચાર્ય પદ આપ્યું હતું.

આ હિસાબથી સમજાય છે કે આ અશોકચંદ્ર મોટા હતા અને આ પ્રસન્નચંદ્ર નાના હતા.

(–પટ્ટાવલીસમુચ્ચય ભા ૨ પુરવણી, પૃ ૨૨૩)

(૪) આ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય ઉપા ધર્મદેવગણિના ભ્રાતા પં૦ સહદેવગણિના શિષ્ય પં અશોકચંદ્ર હતા. આ જિનચંદ્રે તેમને પોતાની પાટે સ્થાપીને તેમનું નામ આ હરિસિંહ આપ્યું.

(–યુગપ્રધાન ગુર્વાવલી)

આ ચાર ઉલ્લેખોમાંથી એટલું જ તારણી શકાય છે કે આ જિનચંદ્રે અને આ હરિસિંહે (અશોકચંદ્રે) આ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિને આ અભયદેવસૂરિની પાટે પ્રથમ સ્થાપ્યા પછી આ અભયદેવે આ વર્ધમાનસૂરિને પોતાના હાથે પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા અને આ અશોકચંદ્ર સં ૧૧૭૨ પછી આ જિનચંદ્રસૂરિની પાટે સ્થાપિત થયા. સંભવ છે કે આ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ અલ્પ આયુષી હશે.

૪ આ દેવભદ્રસૂરિ—તેઓ આ પ્રસન્નચંદ્રના શિષ્ય ઉપાધ્યાય સુમતિગણિ અને તેમના શિષ્ય ગુણચંદ્રગણિ નામે હતા. આ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિએ તેમને સં ૧૧૭૯ માં આચાર્યપદવી આપી આ દેવભદ્ર નામ રાખી પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા.

ગુણચંદ્રગણિએ સં૦ ૧૧૨૫ માં 'સંવેગરંગશાલા'નું સંશોધન કર્યું. તેમણે સં૦ ૧૧૩૯ માં મહાવીરચરિય, સં૦ ૧૧૫૮ માં ભરૂચમાં કહારયણકોસો, સં૦ ૧૧૫૮ માં ભરૂચની આંબડ વસતિમાં 'સિરિ પાસનાહચરિય, પ્રમાણપ્રકાશ, આરાહણા, અણુતજિણથય, થંભણ પાસનાહથય, વીતરાગસ્તવન વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે. તેમણે સં૦ ૧૧૬૭ માં ચિત્તોડમાં આ૦ જિનવલ્લભને અને સં૦ ૧૧૬૯ના વૈશાખ વદિ ૬ દિને આ૦ જિનદત્તને આચાર્યપદ આપ્યું.

તેમની પાટે આ૦ પ્રસન્નચંદ્ર, આ૦ તિલક, આ૦ દેવાનંદસૂરિ થયા. આ૦ પ્રસન્નચંદ્રે વીતરાગસ્તોત્રનું વિવરણ રચ્યું છે. આ૦ તિલકસૂરિએ ગૌતમપૃચ્છા રચી છે.

૪૧. આ૦ દેવાનંદ—તેઓ શુદ્ધ ચારિત્રપાત્ર હતા.

૪૨. આ૦ દેવપ્રભ.

૪૩. આ૦ પદ્મપ્રભસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૯૪ માં 'મુનિસુવ્રત સ્વામિચરિત્ર' રચ્યું છે.

(—પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધકોશ, નવાંગવૃત્તિપ્રશસ્તિ, શિલાલેખો, મુનિસુવ્રતસ્વામિચરિત્ર પ્રશસ્તિ, વીતરાગસ્તોત્રવિવરણ પ્રશસ્તિ, પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા૦ ૨, પૃ૦ ૨૨૧ થી ૨૨૩)

૨. સુવિહિત પટ્ટાવલી

૩૮. આ૦ અભયદેવસૂરિ

૩૯. આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તે આ૦ અભયદેવના દીક્ષાશિક્ષા શિષ્ય હતા. આ૦ અભયદેવસૂરિએ તેમને પોતાના હાથે પાટે સ્થાપન કર્યા હતા. તેમણે સં૦ ૧૧૪૦ માં 'મનોરમાકહા', સં૦ ૧૧૬૦ માં ખંભાતમાં આદિનાહચરિય શ્લો૦ ૫... અને સં૦ ૧૧૭૨ માં ધર્મકરંડક સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સહિત રચ્યાં છે. ધર્મકરંડકનું ઉપા૦ પાર્શ્વચંદ્ર, પં૦ અશોકચંદ્રગણિએ સંશોધન કર્યું હતું. તેમાં નેમિચંદ્ર (આ૦ આમ્રદેવના શિષ્ય) અને ધનેશ્વરનાં નામોનો ઉલ્લેખ છે.

૩ સુવિહિત પટ્ટાવલી

૩૬ આ૦ વર્ધમાનસૂરિ

૩૭. આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ

૩૮. આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ—તેમને ૧૮ નામમાળાઓ મુખપાઠે હતી. તેમણે આ૦ અભયદેવની વિનંતિથી સં૦ ૧૧૨૫માં સંવેગરંગશાળા પ્ર૦ ૧૮૦૦૦, 'દિનચર્યા' ગાથા ૩—વિવરણ પ્ર૦ ૩ અને ઉપદેશસંગ્રહ રચ્યા છે. સંવેગરંગશાળાનું સંશોધન પં૦ પ્રસન્નચંદ્રગણિ, પં૦ ગુણચંદ્રગણિ અને પં૦ જિનવલ્લભગણિએ કર્યું હતું.

તેમને (૧) આ૦ અભયદેવ, (૨) આ૦ ચંદ્રસૂરિ, (૩) આ૦ અશોકચંદ્ર વગેરે અનેક શિષ્યો હતા. આ૦ અશોકચંદ્રની પાટે આ૦ હરિસિંહ થયા.

૩૯ આ૦ અભયદેવ—તેમણે સં૦ ૧૧૬૦માં પાટણમાં વડગચ્છના આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિએ રચેલા 'આખ્યાનમણિકોશ'ની વૃત્તિ ગ્રં૦ : ૧૪૦૦૦ રચી છે, જેમાં પં૦ નેમિચંદ્રગણિ, પં૦ ગુણાકરગણિ અને પં૦ પાર્શ્વદેવગણિએ સહાય કરી હતી. તેમની પાટે આ૦ વિજયસેન, આ૦ નેમિચંદ્ર અને આ૦ યશોદેવ થયા.

૪૦ આ૦ નેમિચંદ્ર—તેઓ સં૦ ૧૧૯ થી ૧૨ ના ગાળામાં આચાર્ય થયા. તેમણે અણંતસામિચરિય તથા પૂજાપ્ર૦ ૧૮૭, આઉસજ્ઝપ્રકરણ ગાથા : ૨૨ રચ્યાં છે. તેમને (૪૧) જ્ઞાનચંદ્રગણિ શિષ્ય હતા, જેમણે સં૦ ૧૨૧માં તીર્થંકરોના ૧૨ કલ્યાણકો, દેહવર્ણ, દીક્ષાતપ, કેવલિતપ, મોક્ષતપ અને દેહમાનના ઉલ્લેખવાળો ગદ્ય પદ્ય પ્રાકૃત ભાષામાં આરસપટ્ટ તૈયાર કરાવ્યો હતો, જે આબૂ ઉપર વિમલવસહીની દશમી દેરીની બહાર ડાબી બાજુની દિવાલ પર ચોડેલો આજે પણ વિદ્યમાન છે. તેમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીના છ નહીં પણ શાસ્ત્રાનુસારી પાંચ કલ્યાણકો બતાવ્યાં છે. આ પરથી એ માન્યતા અહીં સિદ્ધ થાય છે કે આ૦ વર્ધ

માનસૂરિ, આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ, આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ, આ૦ અભયદેવસૂરિની શિષ્યપરંપરા ભ૦ મહાવીરદેવના પાંચ કલ્યાણકો માને છે

(—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૪૫ પૂ૦ જયંતવિજયજીનો અર્બુદ પ્રાચીન લેખસંદોહ, લેખાંક ૫૭)

૪૧ આ૦ શાંતિચંદ્રસૂરિ, ૫૦ જયાનંદગણિ—આ૦ શાંતિસૂરિએ વિ૦ સં૦ ૧૧૬૧માં 'પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર' રચ્યું છે

૪૨. આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ—તે આ૦ આમ્રદેવના શિષ્ય હતા.

૪ સુવિહિત પટ્ટાવલી

૩૮. આ૦ જિનચંદ્ર.		૩૯ આ૦ આમ્રદેવ.

૪૦ આ૦ યશોદેવ—શિલાલેખોમાં તેમના નામ સાથે 'મારા સગસક્ક' શબ્દ વપરાયો છે[1]

૪૧ આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૪૫માં આબૂ ઉપરની વિમલવસહીમાં ઘણી જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨ પૂ૦ જયંતવિજયજીનો, અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લે૦ ૧૨૪થી ૧૪૪)

૪૨. આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તે મહાન તપસ્વી હતા. તેમણે આબૂતીર્થમાં સં૦ ૧૩૧૯માં જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

(—અર્બુદ પ્રાચીન જૈ૦ લે૦ સં૦ લે૦ ૧૩૫)

તેમના ઉપદેશથી મંત્રી વસ્તુપાલે શત્રુંજયતીર્થનો સંઘ કાઢ્યો અને જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

જ્યારે મંત્રી વસ્તુપાલ અને મંત્રી તેજપાલ મરણ પામ્યા ત્યારે આચાર્યશ્રી જૈનશાસનનો મહાન સ્તંભ તૂટી પડ્યો એમ ખેદ પામ્યા અને વિશિષ્ટ વૈરાગ્યથી આયંબિલનું અખંડ વર્ધમાન તપ કરવા લાગ્યા. સંઘે પારણા માટે વિનંતિ કરવા છતાં શંખેશ્વર

1. આ૦ નેમિચંદ્રના પરિવાર આ૦ યશોદેવ માટે જૂઓ, પ્ર૦ ૩૧ ૧ ૧ ૮)

પાર્શ્વનાથના ધ્યાન કરી પારણું કરીશ એવો અભિગ્રહ લીધો. આ તપ ૫૨૨ વર્ષ સુધી તેમણે ચાલુ રાખ્યું હતું.

તેમણે સં. ૧૩૧૯ હરજરામાં તપ પૂરું કરી આબૂની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. શ્રીસંઘ સાથે શંખેશ્વરતીર્થમાં જવા વિહાર કર્યો. તેઓ વૃદ્ધ હતા, તપસ્વી હતા, ધીમે ચાલતો હતો એટલે રસ્તામાં વિસામો લેવા એક ઝાડની છાયામાં નીચે બેઠા અને તે જ સ્થળે શંખેશ્વરજીના ધ્યાનમાં એકતાન થઈ જતા આયુષ્ય પૂરું થવાથી સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા અને મરીને શંખેશ્વરતીર્થમાં જ તીર્થાધિષ્ઠાયક તરીકે ઉત્પન્ન થયા. અધિષ્ઠાયકરૂપે તીર્થમાં વિવિધ પરચા પૂરવા લાગ્યા. આ અધિષ્ઠાયકે શ્રીસીમંધરસ્વામી પાસે જઈને સત્રીના ભવો જાણી લીધા. એક વાર નાગોરનો શેઠ સુભટ શ્રોસવાલ શંખેશ્વરની યાત્રાએ આવતાં રસ્તામાં લૂટાયો ત્યારે અધિષ્ઠાયકદેવે તેને મદદ કરી અને લૂટાયેલો માલ પાછો અપાવ્યો.

આ આચાર્યશ્રી વડગચ્છના હતા.

(—શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત વસ્તુપાલચરિત પ્ર. ૮ શ્લો. ૫૯ થી ૬૩૩; પ્રબંધકોશ પૃ. ૧૨૮ પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ, પૃ. ૬૮ શંખેશ્વર મહાતીર્થ ભા. ૧ પૃ. ૬૫, ૬૬ ભા. ૨, પૃ. ૪૬ થી ૪૯)

૫ સુવિહિત પટ્ટાવલી

૩૮ આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ

૩૯ આ૦ ચંદ્રસૂરિ—તેઓ વ્યાકરણના પારગત, સાહિત્યના સાગર, વાદિવિજેતા, કામવિજેતા અને શાસ્ત્રસિદ્ધાંતના પારગામી હતા.

(—મલ્લિનાથચરિત્ર પ્રશસ્તિ)

આરાસણના એક લેખમાં તેમને નવાંગવૃત્તિકાર આ૦ અભયદેવસૂરિના સંતાનીય તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા. ૨, લે. ૨૮૩)

૪ આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—તેમણે સં. ૧૧૭૨માં પં૦ જિન-

વસ્તુભણગણિ રચિત 'આત્મમિકવસ્તુવિચાર'ની વૃત્તિ ગ્ર૦ ૮૫૦ રચી છે, પાટણના શેઠ નીના પોરવાલના વંશજ તેમજ ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના મહામાત્ય પૃથ્વીપાલની વિનંતિથી પ્રાકૃત અપભ્રંશ ભાષામાં ચોવીશ તીર્થંકરોના ચરિત્રો રચ્યા છે; તેમાંના આજે સં૦ ૧૨૧૬ના કાર્તિક સુદિ ૧૩ ને સોમવારે પાટણમાં રચેલ અપભ્રંશ ભાષાનું નેમિનાહચરિય, સણંકુમારચરિય સં૦ ૧૨૧૩ લગભગમાં રચેલ ચંદપ્પહચરિય ગ્ર૦ ૮૦૩૨, તથા પ્રાકૃતભાષાનું 'મલ્લિનાહચરિય' પ્રસ્તાવ ત્રણનું વિદ્યમાન છે.

૪૧ આ૦ સર્વદેવગણિ—તેમણે પોતાના ગુરુને ચોવીશ તીર્થંકરોના ચરિત્રો રચવામાં સહાય કરી હતી.

૪૧ આ૦ યશોભદ્રસૂરિ—તેઓ ચંદ્રગચ્છીય આ૦ હરિભદ્રના શિષ્ય હતા. તેમનો સં૦ ૧૩૦ ના વૈશાખ વદિ ૧ ને બુધવારનો પ્રતિમાલેખ મળે છે. (—પ્રાચીન લેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લે૦ ૫૪૫)

૪૧ આ૦ અજિતસિંહસૂરિ—શ્રાવક રામદેવ પોરવાલે લખાવેલી આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિની પ્રશસ્તિ પુષ્પિકામાં અનુક્રમે આ૦ અભયદેવસૂરિ, આ૦ હરિભદ્રસૂરિ, આ૦ અજિતસિંહસૂરિ—એવો ક્રમ આપ્યો છે. એ પરિવારના મુનિવરો પોતાને આ૦ અભયદેવસૂરિના સંતાન બતાવતા હશે તેથી આ ક્રમ અપાયેલો સંભવે છે.

૪૨. આ૦ હેમસૂરિ.

૪૩ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી શ્રાવક રામદેવ પોરવાલે આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિએ રચેલ મહાવીરચરિય લખાવી ૫૦ ભુવનચંદ્રગણિને વહોરાવ્યું. (—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ પ્ર૦ ૯)

શેઠ શિવનાગ, રાજા અલ્લટ, સં૦ ૧૦૧૦ ભુવનપાલ, મિહિરભોજ ધવલ, સં૦ ૧૦૫૩ જૈન રાજા સુમાનખાન સુમિત્રખાન સં૦ ૧૫૬[1] વગેરેનો પરિચય પ્ર૦ ૩૪ (પૃ૦ ૫૮૯ થી ૬૦)માં આવી ગયો છે.

---

૧. રાજા સુમિત્ર વિ૦ સં૦ ૧૮ લગભગમાં દરિયા નદીના કિનારે પ્રાચીન નગરીઓમાં રહેતા નરનાથ આવેલી અનિહાલિક આર્ય(?) મહમ્મુદ

રાજા ચામુંડરાયે મંદિરમાં અપાતા બલિદાન બંધ કરાવ્યા અને જિનાલયને તામ્રશાસન આપ્યું તે બીના પણ (પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૭૮માં) આવી ગઈ છે

ચણક શેઠ્ઠી—ચણક વેપારીએ આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિના ઉપદેશથી ભક્તામરસ્તોત્ર'નો પાઠ ચાલુ કર્યો એટલે તે સુખી થયો. તેણે પાટણમાં ભ આદીશ્વરનું જિનાલય કરાવ્યું, લક્ષ્મીદેવીના મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો અને તીર્થયાત્રાના સંઘો કાઢ્યા. રાજા ભીમદેવ તેને બહુ માનતો હતો. તે વિક્રમની ૧૧મી સદીનો મધ્યમ થયો હતો.

(—આ ગુણાકરની ભક્તામરસ્તોત્ર શ્લો ૨૧ની વિવૃતિ)

બાફણા ગોત્ર, મહકગોત્ર, ચિંચટગોત્રનો પરિચય પ્રક ૩૪ પૃ ૬૦માં આવી ગયો છે (તથા જુઓ પ્રક ૩૬ પૃ ૨ ૭)

ભંડારીગોત્ર—શાકંભરીના લક્ષ્મણ ચૌહાણે નડૂલમાં આવીને ત્યાંનું રાજ્ય જમાવ્યું (સ૦ ૧ ૨૪થી ૧ ૨૯) તેની રાણી નડૂલના શેઠની પુત્રી હતી. તે જૈન હતી. તે રાજાને ૩૨ પુત્રો હતા. રાજાએ તેમને ભંડાર ઉપર નીમ્યા. આ ૩૨ પુત્રો ઓસવાલજાતિમાં દાખલ થયા અને તેમનું ભંડારીગોત્ર જાહેર થયું

(—પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ, પૃ ૧ ૨)

ભંડારી અમલથી જૈન હતા. તે પહેલા કોરંટગચ્છના શ્રાવકો હતા. પછી તપાગચ્છના શ્રાવકો થયા. આજે સમસ્ત ભંડારીગોત્રવાળા તપાગચ્છના ઉપાસકો જ મનાય છે (જુઓ, પ્રક ૩૪ પૃ ૬ ૧)

ચંદ્રાવતી—

આબૂની તળેટીમાં ચંદ્રાવતી નામે મોટું નગર વસેલું હતું. તેના ચંદાવતી, ચંદ્રાવતી, ચંદ્રકાવતી વગેરે નામો મળી આવે છે

જિનદત્તીના વિશાળશાળા ઉપર આધાર, મકરાણા માર્બલને કરતી ભારી નાખ્યો હશે આ જૈન સંપ્રદાય હશે.

(—આર્ક સર્વેલિસ્ટ વૉ ૨ પૃ ૩૮ વૉ ૩ પૃ ૨૮૩–૨૮૪ તથા પ્ર ૩૪ પૃ ૫૯ પ્ર ૪૪ વિધિના ખાતાકો)

જ્યારે સં૦ ૮૪૦ માં કનોજમાં વત્સરાજ પ્રતીહાર અને સં૦ ૮૬૦ યશોવર્મા પ્રતીહાર રાજા હતા ત્યારે ગુજરાત તેના તાબામાં હતું. સં૦ ૮૬૦ માં માલખેડના રાજા ગોવિંદ રાઠોડે ગુજરાત જીતી લઈ ત્યાં પોતાના ભાઈ ઇંદ્રને ગાદીએ બેસાડ્યો. એ સમયના સંઘર્ષમાં પરમારવંશનો ઉદય થયો અને તેમણે ચંદ્રાવતી વસાવ્યું. તેમાં પાંચ સદી સુધી પરમારવંશે રાજ્ય કર્યું અને ચંદ્રાવતી તેમના શાસનમાં જાહોજલાલીની ટોચે પહોંચ્યું.

રાજા ધંધુક પરમારના સમયે અહીં ૪૪૪ જિનાલયો હતાં, ૯૯૯ શિવાલયો હતાં ? લાકડાના અનેક હતાં. એ સિવાય વાવો, ધર્મશાળાઓ વગેરે ઘણાં હતાં. આ સમયમાં જ મંત્રી વિમલશાહે વિમલવસહી બંધાવી આબૂને એક તીર્થધામોની હરોળમાં મૂકી દીધું. ચંદ્રાવતીના કિલ્લામાં ૩૬ કરોડપતિ વસતા હતા. તેઓ વારાફરતી હમેશાં આબૂ ઉપર પૂજા ભણાવતા અને ચંદ્રાવતીમાં સાધર્મીવાત્સલ્ય જમાડતા હતા. તેઓ નવા આગંતુક જૈનને પોતાના તરફથી એકેક ઇંટ, નળિયું, થાળી અને રૂપિયો આપીને એક જ દિવસમાં મકાન બનાવી દેતા. તેઓ એવા ઉદાર હતા.

આ૦ ધનેશ્વરે સં૦ ૧૦૯૫ માં અહીં સુરસુંદરીચરિય રચ્યું હતું. મંત્રી કુંકુણે અહીં સં૦ ૧૦૧૦ માં જિનાલય બંધાવ્યું અને તે પછી દીક્ષા લીધી. કક્કેસૂરિગચ્છના આ૦ ઉદયસિંહે સં૦ ૧૨૬૩ માં અહીંની રાજસભામાં મંત્રવાદીને હરાવ્યો હતો. માંડવગઢના મંત્રી પેથડકુમાર તથા ગયાસુદ્દીન ખિલજીના મંત્રી સંગ્રામ સોનીએ અહીં જિનાલયો બંધાવ્યાં હતાં.

મહમ્મુદ ગિઝનવીએ સં૦ ૧૦૮૦ માં તથા અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ સં૦ ૧૩૬૮ માં પ્રતાપસિંહ પરમારના રાજ્યમાં ચંદ્રાવતી ભાંગ્યું અને લૂંટ્યું હતું. તેના વંશજ સહસમલ ચૌહાણે સં૦ ૧૪૮૨ ના વૈશાખ વદિ ૨ ના રોજ સિરોહી વસાવ્યું. તેથી ચંદ્રાવતીનું મહત્ત્વ ઘટ્યું અને અમદાવાદના બાદશાહ અહમદશાહે સં૦ ૧૫૦૦ પછી

મડ્ડાવતી તોડીને તેને પથરાથી બનાવ્યું અને તેના પથ્થરો તે અમદાવાદ લઈ ગયો.

કર્નલ જેમ્સ ટોડે ઈ સ ૧૮૨૨ (સં ૧૮૭૯)માં મડ્ડાવતીનાં ખંડિયેરોના ચિત્રો ટ્રાવેલ્સ ઇન વેસ્ટર્ન ઇંડિયા'મા છપાવ્યા છે.

સર ચાર્લ્સ મેલ્વિલ્સ ઈ૦ ૧૮૨૪ (સં૦ ૧૮૮૧)મા મડ્ડાવતી આવ્યો ત્યારે અહીં ૨૦ જૈન મંદિરોના અવશેષો સ્પષ્ટ હતા. રેલ્વે વિભાગના કાર્યવાહકોએ પણ અહીંથી રેલ્વે લાઇન નીકળ્યા પછી પથ્થરો અને નકશી કામના પથ્થરના નમૂનાઓ લઈ જઈ જુદા જુદા સ્ટેશનોમાં ગોઠવ્યા. સિરોહી રાજ્યે આ બંને કામથી દ્વારા પથ્થરો લઈ જવાની મનાઈ કરી ત્યારે તો અહીંના પથ્થરો દૂર દૂર લઈ જવાયા હતા.

અમે પણ અહીં સં ૧૯૯૨ મા મડ્ડાવતીના ખંડિયેરો જોવા ગયા હતા, ત્યારે અહીં ૩૭ જૈન મંદિરના ટીંબા (ટેકરાઓ) વિદ્યમાન હતા અને એક જ પથ્થરમા બે બાજુએ કડેલી ચિરારીરી એક જિન પ્રતિમા અમને મળી હતી, જે પાછળથી સિરોહીના મ્યુઝિયમમા મૂકવામાં આવી હતી.

જલોરગઢ—

મારવાડમાં જોધપુરથી દક્ષિણે ૭ માઈલ અને એરનપુરારોડથી પશ્ચિમમા ૩૮ માઈલ દૂર સુકડી નદીના કિનારે પહાડની તળેટીમાં જલોરનગર વસેલુ છે તેના જાબાલિપુર, જાલુર વગેરે બીજા નામો પણ મળે છે

નગરની પાસે જ ૧૨ ફીટ ઊંચો પહાડ છે જે સ્વર્ણગિરિ, કનકાચલ, સોહનગઢ વગેરે નામોથી ઓળખાય છે પ્રથમ રાજા નાહડે અહીં કિલ્લો બંધાવ્યો હતો અને વિ સં ૧૨૭ માં અહીં યક્ષ વસતિપ્રાસાદ બંધાવી તેમાં આ પ્રદ્યોતનસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. બીજા ઉલ્લેખ મુજબ શેઠ ધનપતિએ એ પ્રાસાદ બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. એ સમયે કરોડપતિઓ આ કિલ્લા ઉપર રહેતા હતા અને લખપતિઓ વગેરે આ કિલ્લાની બહાર વસતા હતા.

રાજા અમરસિંહ ચૌહાણે વિક્રમની બારમી સદીમા આ કિલ્લાનો

જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. આથી તેના વંશજો સોનગરા ચૌહાણ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા. આ કિલ્લો અત્યારે ૧૨૦૦ ફીટ ઊંચી ટેકરી પર છે, ૮૦ વાર લાંબો પહોળો છે તેમાં સૂરજપોળ, ધ્રુવપોળ, ચાંદપોળ અને લોહપોળ એવા ચાર દરવાજા છે અંદર ત્રણ જૈન દેરાસરો છે જે પૈકી ચૌમુખજીનું દેરાસર બે માળનું છે

આ પ્રદેશનું પ્રાચીન નામ પિસ્વાહિકામકંળ હોવાનું જણાય છે આજે તેને જાલોર પરગણું કહે છે

અહીં પ્રતીહારો અને સિસોદિયાઓએ વિક્રમની નવમી સદી સુધી, પરમારોએ સં૦ ૧૧૭૮ સુધી, ચૌહાણોએ સં૦ ૧૪૩૬ સુધી, ખિલજી વંશ, મેવાડના રાણાઓ, ચૌહાણો, વિહારી પઠાણો, રાઠોડો વિક્રમની સત્તરમી સદી અને તે પછી જોધપુરના નરેશોનું રાજ્ય હતું અહીં સં૦ ૧૬૮૬ માં રાજા ગજસિંહ અને સં૦ ૧૭૪૨ માં અજિતસિંહ વગેરે રાજાઓ થયા હતા.

આ૦ જિનેશ્વરસૂરિએ સં ૧ ૮૦ માં અહીં આ૦ હરિભદ્રસૂરિના અષ્ટકો ઉપર ટીકા રચી અને આ૦ બુદ્ધિસાગરે બુદ્ધિસાગરવ્યાકરણ (ગ્રં ૭૦) અહીં રચ્યાં હતાં

જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિના શિષ્ય ઉદયવર્ધનગણિ, તેમના શિષ્ય પં૦ કુશલવર્ધનગણિ, તેમના શિષ્ય પં૦ નગર્ષિગણિએ અહીં સં ૧૬૫૧ માં ચાતુર્માસ કરીને જાલુર પંચચૈત્યપરિપાટી અને વરકાણા પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર રચ્યાં છે[1] તે સમયે જાલોરમાં (૧) ભ આદીશ્વર, (૨) ભ૦ શાંતિનાથ, (૩) ભ નેમિનાથ, (૪) ભ૦

૧ પં નગર્ષિગણિએ સં ૧૬૪૪માં રામસીતા રાસ, અલ્પબહુત્વ વિચારગર્ભિત મ ભગવાન સ્વામીનું સ્તવન સં ૪૪ દંડકાગર્ભિત સં ૧૬૫૧ના ભાદરવા સુદિ ૩ના રોજ જાલોરમાં વરકાણા પાર્શ્વનાથ સ્તવન સં ૧૬૫૧ના ભાદરવા વદિ ૩ના રોજ જાલુરમાં ચૈત્યપરિપાટીસ્તવન અને સં ૧૬૫૭ના વૈશાખ સુદિ ૭ના રોજ સ્થાનાંગદીપિકા ગ્રં ૧૮ તેમજ સં ૧૬૫૭માં ગુજરાતીમાં કલ્પાન્તર્વાચ્ય વગેરે ગ્રંથો રચ્યા હતા. તેમનાથી નગર્ષિગણશાખા નીકળી છે. (જુઓ પ્ર ૫૮)

(—જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૧૧૪)

ચંદ્રાવતી તોડીને તેને ધરાશાયી બનાવ્યું અને તેના પથ્થરો તે અમદાવાદ લઈ ગયો.

કર્નલ જેમ્સ ટોડે ઈ. સ. ૧૮૨૨ (સં. ૧૮૭૮)માં ચંદ્રાવતીના ખંડિયેરોનાં ચિત્રો ટ્રાવેલ્સ ઇન વેસ્ટર્ન ઇંડિયા માં છપાવ્યાં છે.

સર ચાર્લ્સ મેલિકસ ઈ. ૧૮૨૪ (સં. ૧૮૮૧)માં ચંદ્રાવતી આવ્યો ત્યારે અહીં ૨૦ જૈન મંદિરોનાં અવશેષો સ્પષ્ટ હતા. રેલ્વે વિભાગના કાર્યવાહકોએ પણ અહીંથી રેલ્વે લાઇન નીકળ્યા પછી પથ્થરો અને નકશી કામના પથ્થરના નમૂનાઓ લઈ જઈ જુદા જુદા સ્ટેશનોમાં જોડ્યા. સિરોહી રાજ્યે આ બંને કારણે ખાસ પથ્થરો લઈ જવાની મનાઈ કરી ત્યારે તો અહીંના પથ્થરો દૂર દૂર લઈ જવાયા હતા.

અમે પણ અહીં સં. ૧૯૯૨માં ચંદ્રાવતીનાં ખંડિયેરો જોવા ગયા હતા, ત્યારે અહીં ૩૭ જૈન મંદિરોના ટીલા (ટીંબાઓ) વિદ્યમાન હતા અને એક જ પથ્થરમાં બે બાજુએ ઘડેલી દ્વિશરીરી એક જિન પ્રતિમા અમને મળી હતી, જે પાછળથી સિરોહીના મ્યુઝિયમમાં મૂકવામાં આવી હતી.

જાલોરનગર—

મારવાડમાં જોધપુરથી દક્ષિણે ૭૦ માઈલ અને એરનપુરારોડથી પશ્ચિમમાં ૪૮ માઈલ દૂર સુકડી નદીના કિનારે પહાડની તળેટીમાં જાલોરનગર વસેલું છે. તેનાં જાબાલિપુર, જાલૂર વગેરે બીજાં નામો પણ મળે છે.

નગરની પાસે જ ૧૨૦૦ ફીટ ઊંચો પહાડ છે જે સ્વર્ણગિરિ, કનકાચલ, સોહનગઢ વગેરે નામોથી ઓળખાય છે. પ્રથમ રાજા નાહડે અહીં કિલ્લો બનાવ્યો હતો અને વિ. સં૦ ૨૭ માં અહીં યક્ષવસતિપ્રાસાદ બંધાવી તેમાં આ૦ પ્રદ્યોતનસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. બીજા ઉલ્લેખ મુજબ શેઠ ધનપતિએ એ પ્રાસાદ બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. એ સમયે કરોડપતિઓ આ કિલ્લા ઉપર રહેતા હતા અને લખપતિઓ વગેરે આ કિલ્લાની બહાર વસતા હતા.

રાજા અમરસિંહ ચૌહાણે વિક્રમની બારમી સદીમાં આ કિલ્લાનો

પર્વત પર કિલ્લામાં સં૦ ૧૬૮૧ ના પ્રથમ ચૈત્ર વદિ ૫ ને ગુરુવારે તપાગચ્છના આ૦ શ્રીવિજયદેવસૂરિના આજ્ઞાવર્તી અને મહોપાધ્યાય વિદ્યાસાગરગણિ, તેમના શિષ્ય પં૦ સહજસાગરગણિ, તેમના શિષ્ય પં૦ જયસાગરના હાથે નવા જિનાલયમાં અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાં તેમજ સં૦ ૧૬૮૯ ના પ્રથમ અષાડ વદિ ૫ ને ગુરુવારે આ૦ વિજયદેવસૂરિના હાથે અંજનશલાકા કરાવી હતી. તેની પત્નીએ સં ૧૬૮૩ માં નવા મંદિરમાં પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરાવી હતી અને કિલ્લા પરના ત્રણ દેરાસરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

આજે અહીંરમાં લગભગ ૨૦૦૦ શ્વેતાંબર જૈનોની વસતી છે ૧૪ જૈન દેરાસરો છે તે પૈકીના ૧-૩ ગઢ ઉપર, ૪-૭ ભ૦ આદીનાથ, ભ૦ શાંતિનાથ, ભ નેમિનાથ, ભ૦ મહાવીરસ્વામીના તપાવાસમાં, ૮ ભ પાર્શ્વનાથનું ખરતરવાસમાં, ૯ ભ મુનિસુવ્રતસ્વામીનું ખાનપુરવાસમાં, ૧૦ ભ૦ વાસુપૂજ્યનું ફોકલિયાવાસમાં, ૧૧ ભ પાર્શ્વનાથનું કાકરિયાવાસમાં, ૧૨ ભુશવલા પાર્શ્વનાથનું માલેકમોકની પાસે હદુડીપોપાબાગમાં અને ૧૩-૧૪ દેરાસરો શહેરની બહાર આવેલાં છે (-જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૧૪ વ૦ ૫, પૃ૦ ૪૩૭ પ્રક૦ ૧૭ પૃ૦ ૩૪૯ પ્રક૦ ૬૦ પૃ૦)

સોપાવર તીર્થ—

મહી નદીના કિનારે સોપાવર ગામ છે તેનું પ્રાચીન નામ સોજક હતું કૃષ્ણ વાસુદેવની રાણી રુક્મણીના ભાઈ રુક્મકુમારે આ નગર વસાવ્યું હતું તેણે સુમેરુ શિખરવાળો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો અને તેમાં શ્રીશાંતિજિનની પદ્માસનવાળી શ્યામ રંગની પ્રતિમા પધરાવી હતી. કૃષ્ણ વાસુદેવે આ સોપાવર પાસેના અમકા જમકાદેવીના સ્થાનથી રુક્મિણીનું હરણ કર્યું હતું

આજે અહીં ભ શાંતિનાથની પ્રતિમા વિરાજમાન છે તે ૧૨ ઈંચ ઊંચી છે તેમાં પ્રભુના બંને હાથોની નીચે દેવીઓની સુંદર આકૃતિઓ છે. પ્રતિમા પ્રાચીન, ભવ્ય અને મનોહર છે.

પાર્શ્વનાથ અને (૫) ભ૦ મહાવીરસ્વામીનાં મંદિરો હતાં, જે પૈકીનું ભ૦ પાર્શ્વનાથનું દેરાસર ખરતરવાસમાં હતું.

જોધપુરના મહારાજાનીઓની મંત્રી જયમલ મુહણોતે[1] અહીં

---

૧ રાવ જોધાજી રાઠોડે જોધપુર અને તેના પુત્ર રાવ બીકાજી રાઠોડે સં૦ ૧૫૪૫માં બિકાનેર વસાવ્યાં છે. જોધપુરના રાવસિંહ રાઠોડના વંશમાં આસથાન, ધૂહડ અને રાયપાલ થયા. રાયપાલ રાઠોડને ૧૩ પુત્રો હતા. તે પૈકી બીજો પુત્ર મોહનસિંહ તપાગચ્છીય જૈન બન્યો અને તેનાથી મુહણોત ગોત્ર શરૂ થયું.

મુહણોત મોહણોતને સમરાજી નામે પુત્ર હતો અને સેલાજી નામે પૌત્ર હતો. સેલાજીને ભાવતા નામે પત્ની હતી, તેનાથી સં૦ ૧૬૩૮ના મહા વદિ ૯ના દિને જયમલ નામે પુત્ર થયો. જયમલ મુહણોતને સરૂપદે પત્નીથી નેણસી, સુંદરદાસ, આસકરણ તથા સોહાગદે પત્નીથી નરસિંહ અને જગમાલ એમ કુલ પાંચ પુત્રો હતા. તે પૈકીના નેણસી મુહણોતે 'નેણસીરી ખ્યાત' નામે ગ્રંથ રચ્યો, જે આજે મારવાડના ઇતિહાસ માટે પ્રામાણિક હકીકતો પૂરી પાડે છે.

મં૦ જયમલે રાજકાજમાં પ્રવેશ કર્યો. તે ફલોધિ અને જાલોર પરગણાનો હાકેમ બન્યો. ત્યાં તેની કારકિર્દી જોઈને જોધપુરના રાજા સૂરસિંહજીના પુત્ર રાજા ગજસિંહ રાઠોડે તેને જોધપુર બોલાવી સં૦ ૧૬૮૦માં તેને પોતાનો દિવાન બનાવ્યો. સં૦ ૧૬૮૭માં ગુજરાત તથા મારવાડમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો ત્યારે દિવાન જયમલજીએ ઘણું ધન વાપરી જનતાને ઘણી રાહત આપી હતી. તેને જનતાએ જગડૂશાહ તરીકે બિરદાવ્યો હતો. તેણે સં૦ ૧૬૮૧માં પં૦ જયસાગર ગણીના હાથે અને સં૦ ૧૬૮૬માં આ૦ વિજયદેવસૂરિના હાથે અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાં, નવું દેરાસર બંધાવ્યું. તેની બીજીઓએ પણ સં૦ ૧૬૮૩માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. દિવાન જયમલજીએ જાલોરના કિલ્લા પરના ભ૦ મહાવીરસ્વામીના કુમારવિહાર, ચૌમુખજીનું મંદિર તેમજ બીજાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. નાડોલના ભ૦ પદ્મપ્રભના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. જાલોર, સાચોર, જોધપુર અને શત્રુંજય તીર્થમાં નવ જિનાલયો બંધાવ્યાં અને તેમાં ઉત્સવપૂર્વક અંજનશલાકા કરી પ્રતિમાઓ બેસાડી. સં૦ ૧૬૮૧ના ભ૦ પદ્મપ્રભ આજે નાડોલના રાજવિહારમાં મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. તેમણે જાલોરના તપગચ્છમાં ઉપાશ્રય બંધાવ્યો હતો અને બીજાં અનેક ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં.

(—જૈન સત્યપ્રકાશ, વ૦ ૫, પૃ૦ ૪૩૭, ક્રમાંક ૧૧૪)

પર્વત પર કિલ્લામાં સં૦ ૧૬૮૧ના પ્રથમ ચૈત્ર વદિ ૫ ને ગુરુવારે તપાગચ્છના આ૦ શ્રીવિજયદેવસૂરિના આજ્ઞાવર્તી અને મહોપાધ્યાય વિદ્યાસાગરગણિ તેમના શિષ્ય પં૦ સહજસાગરગણિ, તેમના શિષ્ય પં૦ જયસાગરના હાથે નવા જિનાલયમાં અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યા તેમજ સં૦ ૧૬૮૬ના પ્રથમ આષાઢ વદિ ૫ ને શુક્રવારે આ૦ વિજયદેવસૂરિના હાથે અંજનશલાકા કરાવી હતી. તેની પત્નીએ સં૦ ૧૬૮૩ માં નવા મંદિરમાં પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરાવી હતી અને કિલ્લા પરના ત્રણ દેરાસરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

આજે જાલોરમાં લગભગ ૨ ૦ શ્વેતાંબર જૈનોની વસતી છે ૧૪ જૈન દેરાસરો છે તે પૈકીના ૧–૩ ગઢ ઉપર, ૪–૭ ભ૦ આદીનાથ, ભ૦ શાંતિનાથ, ભ૦ નેમિનાથ, ભ૦ મહાવીરસ્વામીના તપાવાસમાં, ૮ ભ૦ પાર્શ્વનાથનું ખરતરવાસમાં ૯ ભ૦ મુનિસુવ્રતસ્વામીનું ખાનપુરવાસમાં, ૧ ભ વાસુપૂજ્યનું ફોલેશિયાવાસમાં, ૧૧ ભ પાર્શ્વનાથનું કાંકરિયાવાસમાં, ૧૨ જીરાવલા પાર્શ્વનાથનું માણેકચોકની પાસે લટુડીપોળજમાં અને ૧૩–૧૪ દેરાસરો શહેરની બહાર આવેલાં છે (—જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૧૧૪ વ ૫, પૃ૦ ૪૩૭ ક્ર૦ ૧૭ પૃ૦ ૩૪૯ ક્ર૦ ૬૦ પૃ)

સોપાવર તીર્થ—

મહી નદીના કિનારે સોપાવર ગામ છે તેનું પ્રાચીન નામ ભોજકટ હતું કૃષ્ણ વાસુદેવની રાણી રુકમણીના ભાઈ રુકમકુમારે આ નગર વસાવ્યું હતું તેણે સુમેરુ શિખરવાળો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો અને તેમાં શ્રીશાંતિજિનની પદ્માસનવાળી શ્યામ રંગની પ્રતિમા પધરાવી હતી. કૃષ્ણ વાસુદેવે આ સોપાવર પાસેના અમક જમકાદેવીના સ્થાનથી રુક્મિણીનું હરણ કર્યું હતું

આજે અહીં ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમા બિરાજમાન છે તે ૧૨ ફીટ ઊંચી છે તેમાં પ્રભુના બંને હાથોની નીચે દેવીઓની સુંદર આકૃતિઓ છે. પ્રતિમા પ્રાચીન, ભવ્ય અને મનોહર છે

આ સ્થાન આજે સોપારકતીર્થ તરીકે વિખ્યાત છે

(—જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ, સોપારકતીર્થનો રિપોર્ટ)

રામસેન તીર્થ—

ભ ઋષભદેવનું આ પ્રાચીન તીર્થ છે આ બપ્પભટ્ટિસૂરિ અહીં બિરાજતા હતા ત્યારે ભિન્નમાલના પ્રતીહાર રાજા વત્સરાજની બીજી રાણીએ આમ રાજાને અહીં જન્મ આપ્યો હતો. એ રાણી તથા રાજકુમાર આચાર્યશ્રી પાસે આવ્યા હતા.

(પ્ર૰ ૩૨ પૃ ૫૨૫, ૫૨૬ ૫૨૬)

રામસેનના રાજા રઘુસેને આ મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો અને સં ૧ ૧ મા વડગચ્છના પ્રસિદ્ધ આ સર્વદેવસૂરિના હાથે તેમાં ભ ચન્દ્રપ્રભ વગેરે પ્રતિમાઓની અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી, ત્યારથી આ મંદિર 'રઘુસેનના મંદિર' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું અને વિશેષ જાહોજલાલીમા આવ્યું

સં ૧ ૧ મા રઘુસેનના જિનાલયમાં બિરાવેલ ભ અજિતનાથની એક કલાપૂર્ણ ખડ્ગાસન પ્રતિમા આજે પણ અમદાવાદની વાઘણપોળના ભ અજિતનાથના દેરાસરની ભમતીની દેરીમા વિદ્યમાન છે

મુસલમાન બાદશાહે રામસેનતીર્થનો વિનાશ કર્યો હતો. સં ૧૬૨૯ મા જગદ્ગુરુ આ હીરવિજયસૂરિની વિદ્યમાનતામાં અહીંની જમીનમાંથી ભ ઋષભદેવની ભવ્ય પ્રતિમા નીકળી આવી હતી તેને સંઘે સૌંઘસમાં પધરાવી હતી. આ૰ વિજયસેનસૂરિ સં ....માં તેની યાત્રાએ પધાર્યા હતા.

રામસેનથી એક માઈલ દૂર ટીંબાઓ છે તેમાંથી એક સર્વ ધાતુનું પરિકર મળી આવ્યું છે તેમા કોતરેલા લેખમાં જણાવ્યું છે કે આ વટેશ્વરસૂરિથી થારાપદ્રગચ્છ નીકળ્યો. તેમાં અનેક આચાર્યો થયા. આ વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિના શિષ્ય આ૰ પૂર્ણભદ્રે સં ૧ ૮૪ના ચૈત્ર સુદિ ૧૫ના રોજ રઘુસેનના જિનાલયમા ભ૰ આદિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (જુઓ, પ્ર૰ ૩૧ પૃ ૫૭૨)

આજે આ સ્થાન નદી કિનારે વિદ્યમાન છે. ચમત્કારી મનાય છે. જૈન-અજૈન સૌ કોઈ અત્યંત શ્રદ્ધાથી તેને આરાધે છે. આ સ્થાનનો ઓગણીસમી શતાબ્દીમાં જીર્ણોદ્ધાર થયો છે.

[illegible]—

આ મંદિરમાં ક્ષેમસિંહ નામે સંઘરાજની મૂર્તિ છે. તેની સ્તુતિ આ રીતે કરેલી મળે છે—

"श्रीनाभेयजिनाधिपांघ्रियुगलीसेवानिबद्धादरो
 मूर्तेषाद्भुतसंयमो जिनमते यस्यापि नाथो मुनिः ।
मुग्धोऽस्मद्विदुषिम्यतिकराभ्यन्तप्रभावोद्भव
 स्फाटितधर्म स रामसंति मुकुटः श्रीक्षेमसिंहाह्वय ॥"

(—આ૦ મુનિસુંદરસૂરિની ગુર્વાવલી વ. ગચ્છાચાર્ય ગુણસમુદ્રની સં૦ ૧૪૧૪માં લખાયેલી શાંતિનાથચરિત્રની પુષ્પિકા, જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૭૫)

મોરેરા—

ગુજરાતની ઉત્તર દિશામાં વાયડ ગામ છે, જ્યાંથી વાયડગચ્છ અને વાયડજ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. અહીં પ્રાચીનકાળમાં શ્રી મહાવીરસ્વામીનું ભવ્ય દેરાસર હતું. વાયડ પધારેલા મંત્રી નીનાએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી સં૦ ૬ (વનરાજ સંવત)માં વાયડગચ્છના આચાર્ય શ્રીજીવદેવસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.[1] તે જ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી મહાસ્થાનના શેઠ લલ્લે જૈનધર્મ સ્વીકારી પિપ્પલક નગરમાં મોટો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો અને તેની એક દેરીમાં

---

१. वत्सरे प्रगते सप्तसु वर्षेषु पूर्वतः ।
 वर्षेषु सप्तसप्तत्या प्रतिष्ठा अत्र कुम्भयोः ॥
 प्रभावकचरित—जीवदेवसूरि प्रबंध

સં. ૬નો વનરાજ સંવત્ (વિ. સં. ૮૨૭) આવતાં વિ. સં. ૧ ... થાય છે. આ જીવદેવસૂરિ મુસલમાનોએ સં. ૭૮ અથવા સં. ૮૩૨માં ગુજરાત પર હુમલો કર્યો તે પછી અને કવિવર ધનપાલ વિ. સં. ૧૦૭૮ની પહેલાં વિદ્યમાન હતા. (—પ્રક. ૩૪ પૃ. ૫૩ થી ૫૫)

આ સ્થાન આજે સોપારકતીર્થ તરીકે વિખ્યાત છે
(—જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ, સોપારકતીર્થનો રિપોર્ટ)

સમસેન તીર્થ—

ભ ઋષભદેવનું આ પ્રાચીન તીર્થ છે આ બપ્પભટ્ટિસૂરિ અહીં બિરાજતા હતા ત્યારે કિન્નૌજના પ્રતીહાર રાજા યશોવર્માની બીજી રાણીએ આમ રાજાને અહીં જ જન્મ આપ્યો હતો. એ રાણી તથા રાજકુમાર આચાર્યશ્રી પાસે આવ્યા હતા.

(પ્રક ૩૨ પૃ ૫૨૫, ૫૨૬ ૫૩૬)

રામસેનના રાજા રઘુસેને આ મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો અને સં ૧૦૧૦ માં વડગચ્છના પ્રસિદ્ધ આ સર્વદેવસૂરિના હાથે તેમાં ભ ઋષભ વગેરે પ્રતિમાઓની અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી, ત્યારથી આ મંદિર 'રઘુસેનના મંદિર' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું અને વિશેષ જાહોજલાલીમાં આવ્યું

સં ૧૦૧૦ માં રઘુસેનના જિનાલયમાં સ્થાપેલ ભ અજિતનાથની એક કલાપૂર્ણ ખડ્ગાસન પ્રતિમા આજે પણ અમદાવાદની વાઘણપોળના ભ અજિતનાથના દેરાસરની ભમતીની દેરીમાં વિદ્યમાન છે

મુસલમાન બાદશાહે રામસેનતીર્થનો વિનાશ કર્યો હતો. સં ૧૬૨૯ માં જગદ્ગુરુ આ હીરવિજયસૂરિની વિદ્યમાનતામાં અહીંની જમીનમાંથી ભ ઋષભદેવની ભવ્ય પ્રતિમા નીકળી આવી હતી તેને સોંસરામાં પધરાવી હતી. આ વિજયસેનસૂરિ સં – માં તેની યાત્રાએ પધાર્યા હતા.

રામસેનથી એક માઈલ દૂર ટીંબાઓ છે તેમાંથી એક સર્વધાતુનું પરિકર મળી આવ્યું છે તેમાં કોતરેલા લેખમાં જણાવ્યું છે કે આ નેમિચંદ્રસૂરિથી થારાપદ્રગચ્છ નીકળ્યો. તેમાં અનેક આચાર્યો થયા. આ વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિના શિષ્ય આ પૂર્ણભદ્રે સં ૧૦૮૪ના ચૈત્ર સુદિ ૧૫ ના રોજ રઘુસેનના જિનાલયમાં ભ આદિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (જૂઓ, પ્રક ૩૧ પૃ ૪૭૨)

૧૨૫૯)ના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને વાવ બધાવી.

(—અચલગચ્છની (ગુજરાતી) મોટી
પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૮૯ ૧૦૦ ૨૮૧)

આ મુંજ શાહનુ દેરાસર પણ કાળાંતરે નાશ પામ્યુ

સોરીલથી વાયવ્યખૂણામા ૭૨ દેરીઓવાળો અને ૧૪૪૪ થાંભલા વાળો એક જિનપ્રાસાદ હતો તે પણ નાશ પામ્યો. અહીં જમીન માથી નકશીદાર પથ્થરો તેમજ થાંભલાઓ નીકળી આવે છે તેની પાસે મુંજ વાવ છે, તેથી આ દેરાસર શેઠ મુંજ શાહે બધાવેલું હોય એવું સભવે છે

સોરીલ એ આજે ડીસાથી ૫ માઈલ સાચોરથી ૩૦ માઈલ, થરાદથી ૧૩ માઈલ, વાવથી ૧૨ માઈલ અને પિપ્પલકના ટીંબાથી ૨૫ માઈલ દૂર રહેલુ નાનું ગામ છે જે જુદા જુદા ત્રણ વાસમાં વહેચાયેલુ છે અહીં આજે ૩૦૦ ઘરો વિદ્યમાન છે તેની વસ્તી કુલ ૧૨૦ માણસોની છે તેમા શ્રાવકોના ૨૦ ઘર છે દેરાસર, પાઠ શાળા અને ધર્મશાળા પણ છે

સોરીલ પાસે મોઈલા તળાવ છે જેમા પહેલા ૧ વાવ હતી ૧૫૦ કૂવા હતા પણ આજે ત્યા ૧૫ કૂવાઓ દેખાય છે

સ૦ ૧૯૫૧મા નાલિયાકેરુ ખેતર માથી ખેડતા ખેડતા એક ખેડૂતને ખડિત ૪ જિનપ્રતિમાઓ મળી આવી હતી. જૈનોએ તેને મનતળાવમા લઈ જઈ પધરાવી દીધી. સ૦ ૧૯૬૨ મા ઘણો વરસાદ પડતા તેની માટી ધોવાઈ ગઈ અને પ્રતિમાઓ દેખાવા લાગી. સોરીલના ઠાકોરે જૈનોને આ પ્રતિમાઓ લઈ જવા જણાવ્યુ, આથી સધે તે પ્રતિમાઓ લઈ આવીને શ્રી આદીશ્વરના દેરાસરમા બેસાડી, પણ ત્યાં હમેશા નવા નવા ચમત્કારો થવા લાગ્યા. આથી જૈનસંઘે સં ૧૯૯૯ના ફાગણ સુદિ ૩ ના દિવસે તેમાની શ્રી નેમિનાથની પ્રતિમાને મૂળ ગાદીએ મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન કરી છે આ પ્રતિમા ૪ ફૂટ ઊંચી, શ્યામ રગની, પ્રાચીન અને ચમત્કારી છે. સોરીલ ત્યારથી તીર્થ તરીકે ઓળખાય છે.

કનોજની રાજકુમારી સહજી કૂવામાં પડીને વ્યંતરી થઈ હતી તેની ભવનદેવી તરીકે સ્થાપના કરી હતી.

વડગચ્છના વાદિદેવસૂરિ આચાર્ય થયા પછી પિપ્પલક નગર પધાર્યા હતા ત્યારે ત્યાં આસપાસમાં ભયંકર જંગલ હતું ત્યાં વિહારમાં તેમને સિંહ સામે મળ્યો, પણ આચાર્યશ્રીની તપસ્યાના પ્રભાવથી તે ઉપસર્ગ ટળી ગયો. (—પ્રભાવકચરિત્ર)

સંભવ છે કે ત્યારથી અહીં ભયરોલ નામે થોડી ગામ વસ્યું હોય.

પાશાપત્રગચ્છના આ વાદિદેવાર્દસૂરિના સંતાનીય આ૦ શાંતિસૂરિએ સં. ૧૨૨૨ માં પાટણમાં શેઠ સિદ્ધપાલના દેરાસરમાં પોતાના આઠ શિષ્યોને આચાર્ય બનાવ્યા અને પિપ્પલકગચ્છની સ્થાપના કરી. એટલે કે તેમણે પોતાના ગચ્છની મુખ્ય ગાદી પાશાપદને બદલે પિપ્પલામા રાખી. આથી સમજાય છે કે વિક્રમની તેરમી સદી સુધી પિપ્પલકનગર આબાદ હતું. તે પછી મહમ્મદ ઘોરી કે બીજા કોઈ મુસ્લિમ હુમલાથી એ નગર અને જૈન દેરાસરનો વિનાશ થયો. આજે આ બંને સ્થાનો રાજમહેલ અને દેવતલેડા તળાવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ વાદિદેવસૂરિવાળી સિંહની ઘટના દેવતલેડાના સ્થાને બની હોય એવું અનુમાન થાય છે.

સોરાલથી પશ્ચિમમાં ૨॥ માઈલ દૂર રાજમહેલનો ટીંબો છે. ત્યાંથી પ્રાચીન ઈંટો નીકળે છે. સોરાલથી પૂર્વમાં મહેશપુરને રસ્તે ૧॥ માઈલ દૂર જૂનું દેવતલેડા તળાવ છે. ત્યાં આજે બાવન દેરીવાળા જિનપ્રાસાદના અવશેષો દેખાય છે. તળાવની પાસે જ વાણિયાકેરુ ખેતર છે. ત્યાં મગરાઈ વાણિયાવાસ, વાણિયાઓની દુકાનો કે દેરાસરના નિભાવ માટે આપેલું જૈન ખેતર હશે.

પિપ્પલકનગર નાશ પામ્યું અને સોરાલનગર આબાદ થયું. તેનું બીજું નામ ભરત પણ મળે છે. ભરતના શેઠ મુંજાલ શાહ શ્રીમાલીએ સં. ૧૨ ૨(૧૩ ૨)માં ભરતમાં મોટો જિનપ્રાસાદ બંધાવી, તેની વડગચ્છના આ૦ પુણ્યતિલકસૂરિ (સં. ૧૨ ૭થી સં.

૧૨૫૯)ના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને વાવ બંધાવી.

(—અચલગચ્છની (ગુજરાતી) મોટી પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૯૯ ૧૦૦ ૨૮૧)

આ મુંજ શાહનું દેરાસર પણ કાળાંતરે નાશ પામ્યું.

સોરીલથી વાવ-ગણણામાં ૭૨ દેરીઓવાળો અને ૧૪૪૪ થાંભલાવાળો એક જિનપ્રાસાદ હતો તે પણ નાશ પામ્યો. અહીં જમીનમાંથી નકશીદાર પથ્થરો તેમજ થાંભલાઓ નીકળી આવે છે. તેની પાસે મુંજ વાવ છે; તેથી આ દેરાસર શેઠ મુંજ શાહે બંધાવેલું હોય એવું સમજાય છે.

સોરીલ એ આજે ડીસાથી ૫૦ માઈલ, સાચોરથી ૩૦ માઈલ, થરાદથી ૧૩ માઈલ, વાવથી ૧૨ માઈલ અને પિપ્પલકના ટીંબાથી ૨૫ માઈલ દૂર રહેલું નાનું ગામ છે જે જુદા જુદા ત્રણ વાસમાં વહેંચાયેલું છે. અહીં આજે ૩ ઘરો વિદ્યમાન છે. તેની વસ્તી કુલ ૧૨૦૦ માણસોની છે. તેમાં શ્રાવકોના ૨૦ ઘર છે. દેરાસર, પાઠશાળા અને ધર્મશાળા પણ છે.

સોરીલ પાસે મોહલા તળાવ છે. જેમાં પહેલાં ૧ વાવ હતી, ૧૫ કૂવા હતા. પણ આજે ત્યાં ૧૫ કૂવાઓ દેખાય છે.

સં. ૧૯૫૬માં વાણિયાકુ, ખેતર માથી ખેતી ખેડતાં એક ખેડૂતને ખંડિત ૪ જિનપ્રતિમાઓ મળી આવી હતી. જૈનોએ તેને ધનતળાવમાં લઈ જઈ પધરાવી દીધી. સં૦ ૧૯૬૨માં ઘણો વરસાદ પડતાં તેની માટી ધોવાઈ ગઈ અને પ્રતિમાઓ દેખાવા લાગી. સોરીલના ઠાકોરે જૈનોને આ પ્રતિમાઓ લઈ જવા જણાવ્યું, આથી સંઘે તે પ્રતિમાઓ લઈ આવીને શ્રી આદીશ્વરના દેરાસરમાં બેસાડી, પણ ત્યાં હમેશાં નવા નવા ચમત્કારો થવા લાગ્યા. આથી જૈનસંઘે સં૦ ૧૯૬૬ના ફાગણ સુદિ ૩ ના દિવસે તેમાંની શ્રી નેમિનાથની પ્રતિમાને મૂળ ગાદીએ મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન કરી છે. આ પ્રતિમા ૪ ફૂટ ઊંચી, શ્યામ રંગની, પ્રાચીન અને ચમત્કારી છે. સોરીલ ત્યારથી તીર્થ તરીકે ઓળખાય છે.

સં. ૨૦૧૪ના ભાદરવા વદિ ૬ તા. ૨૩-૧૦-૧૯૫૮ને બુધવારે દેરાસરના ચોકના ખૂણામાં ખોદકામ કરતાં ૩૨ જિનપ્રતિમાઓ નીકળી આવી છે. કોઈ કોઈ ઉપર સં. ૧૩૫૫ પિપ્પલકગચ્છના આચાર્ય અને પીંપલપુરપાટનના ઉલ્લેખો છે.

અહીં બે દેવીની મૂર્તિઓ છે. તેની ઉપર નીચેની મતલબના લેખો કોરેલા છે—

૧. હીંગળાજ દેવી—સં. ૧૬૬૯ના જેઠ સુદિ ૧૪ હીંગળાજ મૂર્તિ. સંભવ છે કે મહાલક્ષ્મી દેવીને બદલે આ મૂર્તિ બની હશે. તેનું અસલ નામ ભુલાઈ જવાથી લોકોએ આ નામ રાખ્યું હશે. શત્રુંજયતીર્થમાં પહાડના ચડાવમાં વચ્ચે રસ્તા ઉપર હીંગળાજ દેવીનું સ્થાન છે કિંવદંતી એવી છે કે આ દેવીને વરપારકથી લાવીને અહીં સ્થાપન કરેલી છે.

૨. કાલિકા દેવી—સં. ૧૩૫૫ વૈશાખ પિપ્પલકગ્રામમાં ભ. નેમિનાથની અધિષ્ઠાયિકાદેવી અંબિકાદેવીની મૂર્તિ.

શિલાલેખ મુજબ તો આ અંબિકાદેવીની જ મૂર્તિ છે પણ ભુલાઈ જવાથી લોકોએ તેનું નામ કાલિકાદેવી રાખ્યું હશે.

આ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે પિપ્પલકનગર, ટીમાગામ અને સોરઠગામ એ વાસ્તવમાં એક જ છે અને પ્રાચીન જૈનતીર્થ છે.

(–પ્રભાવકચરિત, અચલગચ્છની પટ્ટાવલી, જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ, કલ્યાણ માસિક વ. ૧ અંક ૨ નો વિશેષાંક)

ભીલડિયા તીર્થ—

ભીલડિયા એ ભ. પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન તીર્થ છે તેનું સંસ્કૃત નામ ભીમપલ્લી હતું અહીં ભ. મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં સં. ૧૨૧૮ ફાગણ વદિ ૧ ના આ. જિનચંદ્રની દીક્ષા થઈ હતી. આ ભીલડિયા વિક્રમની તેરમી સદીમાં લવણપ્રસાદ વાઘેલાના તાબામાં હતું વડગચ્છના આચાર્ય શતાર્થી આ. સોમપ્રભસૂરિ, આ. જગચ્ચંદ્રસૂરિ વગેરેએ સં. ૧૨૭૩માં ભીલડિયાની યાત્રા કરી હતી. આ. અભયતિલકસૂરિએ સં. ૧૩૦૭માં અહીં 'મહાવીરરાસ'ની

રચના કરી હતી. આ॰ જિનેશ્વરે સં॰ ૧૩૧૩માં પાલનપુરમાં 'શ્રાવકધર્મપ્રકરણ' રચ્યું હતું સં॰ ૧૩૧૭માં તેના ઉપરની ટીકા (ગ્રં॰ ૧૫૦૦)ની રચના કરી. એ જ સાલમાં ભ॰ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર થયો. શેઠ ભુવનપાલ ઓસવાલે તેનો ધ્વજ દંડ ચડાવી, તેને મંડલિકવિહાર નામ આપ્યું. તેમજ ધન્ના શાલિભદ્રચરિત્ર અને કૃતપુણ્યકચરિત્ર લખાવ્યા. આ॰ જિનપ્રબોધે સં॰ ૧૩૩૪માં શ્રીગૌતમસ્વામીની પ્રતિમા પધરાવી. અહીં સં ૧૩૩૪મા ચતુર્માસમાં બે કાર્તિક મહિના હતા. ચતુર્માસ બીજી કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ પૂરું થાય પરંતુ તપાગચ્છના આ॰ સોમપ્રભે (આચાર્યપદ સં॰ ૧૩૩૨, સ્વર્ગવાસ સં॰ ૧૩૭૩) આકાશદર્શનથી જાણ્યું કે નજીકના દિવસોમાં ભીલડિયાનો વિનાશ થવાનો છે એટલે તેમણે અપવાદને આશ્રયી પહેલી કાર્તિક પૂર્ણિમાએ ચોમાસું પૂરું કર્યું અને તરત ત્યાંથી વિહાર કર્યો. બીજા પણ સાધુ-સાધ્વીઓ તથા જૈનો ભીલડિયાથી ઉચાળો ભરી ગયા અને તેમણે એક સ્થાને જઈને નિવાસ કર્યો. એ સ્થળે રાધનપુર શહેર વસ્યું. પછી તો ભીલડિયામાં આગ સળગી ઊઠી, આગે પોતાના નગ્ન સ્વરૂપે તાંડવ માંડ્યું અને તેમાં ભીલડિયા તારાજ થઈ ગયું. ત્યાં રહેલા આચાર્યો તેમજ જનતા સૌ કોઈ એ આગમાં ભરખાઈ ગયા. જાન-માલની ભારે ખુવારી થઈ ગઈ.

તે પછી ભીલડિયા ફરી વસ્યું. લખપતિઓ આવી વસ્યા ને આબાદ પણ થયું. (-જીવાભિગમ પુષ્પિકા) સં॰ ૧૫૫૭માં તપાગચ્છના આ॰ હેમવિમલસૂરિના સમુદાયના ઉપા॰ જિનમાણિક્ય ગણિના શિષ્ય અનંતહંસગણિ અહીં વિચર્યા હતા. તેમના ઉપદેશથી અહીંના શ્રાવક શ્રી પાસવીર પોરવાડે અહીં ગ્રંથભંડાર સ્થાપ્યો. તેમાં ૬,૩૬૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ સિદ્ધાંત ગ્રંથો લખાવ્યા હતા, જે દરેક ગ્રંથનું પં॰ શુભભૂષણે સંશોધન કર્યું હતું. (પ્ર॰ ૫૫, પટ્ટાવલી ભા॰ ૨, પૃ॰ ૨૫૩) ખરતરગચ્છના આ॰ જિનોદયની અહીં દીક્ષા થઈ હતી.

સં. ૨૧૪ના ભાદરવા વદિ ૬ તા. ૨૩-૧૦-૧૯૫૮ને બુધવારે દેરાસરના ચોકના ખૂણામાં ખોદકામ કરતાં ૩૨ જિનપ્રતિમાઓ નીકળી આવી છે કોઈ કોઈ ઉપર સં. ૧૩૫૫ પિપ્પલકગચ્છના આચાર્ય અને પીંપલપુરપાટનના ઉલ્લેખો છે.

અહીં બે દેવીની મૂર્તિઓ છે. તેની ઉપર નીચેની મતલબવાળા લેખો કોરેલા છે—

૧ હીંગલાજ દેવી—સં. ૧૬૬૯ના જેઠ સુદિ ૧૪ હીંગલાજ મૂર્તિ. સંભવ છે કે મહલક્ષ્મીક દેવીને બદલે આ મૂર્તિ બની હશે, તેનું અસલ નામ ભુલાઈ જવાથી લોકોએ આ નામ રાખ્યું હશે. શત્રુંજયતીર્થમાં પહાડના મકાનમાં વચ્ચે રસ્તા ઉપર હીંગલાજ દેવીનું સ્થાન છે કિંવદંતી એવી છે કે આ દેવીને ઘરવાકરથી લાવીને અહીં સ્થાપન કરેલી છે.

૨. કાલિકા દેવી—સં. ૧૩૫૫ વૈશાખ પિપ્પલગ્રામમાં ભ. નેમિનાથની અધિષ્ઠાયિકાદેવી અંબિકાદેવીની મૂર્તિ.

શિલાલેખ મુજબ તો આ અંબિકાદેવીની જ મૂર્તિ છે પણ ભુલાઈ જવાથી લોકોએ તેનું નામ કાલિકાદેવી રાખ્યું હશે.

આ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે પિપ્પલકનગર પીંપાગામ અને બોરીઆગામ એ વાસ્તવમાં એક જ છે અને પ્રાચીન જૈનતીર્થ છે.

(—પ્રભાવકચરિત્ર, અંચલગચ્છની પટ્ટાવલી, જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ, કલ્યાણ માસિક વ. ૧ અંક ૨ નો વિશેષાંક)

ભીલડિયા તીર્થ—

ભીલડિયા એ ભ. પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન તીર્થ છે તેનું અસલ નામ ભીમપલ્લી હતું અહીં ભ. મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં સં. ૧૨૧૮ ફાગણ વદિ ૧ના આ. જિનચંદ્રની દીક્ષા થઈ હતી. આ ભીલડિયા વિક્રમની તેરમી સદીમાં લવણપ્રસાદ વાઘેલાના તાબામાં હતું વડગચ્છના આચાર્ય શતાર્થી આ. સોમપ્રભસૂરિ, આ. જગચ્ચંદ્રસૂરિ વગેરેએ સં. ૧૨૭૩માં ભીલડિયાની યાત્રા કરી હતી. આ. અભયતિલકસૂરિએ સં. ૧૩ ૭માં અહીં 'મહાવીરરાસ'ની

સં૦ ૧૮૮૯ ના માહ વદિ ૧૧ ના રોજ તે મૂર્તિ જમીનમાંથી પ્રગટ કરી હતી અને સં૦ ૧૮૯૬ ના મહા સુદિ ૧૩ ના રોજ વડોદરામાં મામાની પોળમાં દેરાસર કરાવી તેમાં તે મૂર્તિને સ્થાપન કરવામાં આવી, જે આજે ઉપરવાળા પાર્શ્વનાથ તથા કલ્યાણ પાર્શ્વનાથના નામથી વિખ્યાત છે

(૩) ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું મંદિર હતું આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિ અહીં આવ્યા ત્યારે આ મંદિર પણ વિદ્યમાન હતું આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ તીર્થમાલામાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીને આ રીતે નમસ્કાર કરે છે—

"પાવયગિરિવરસિહરે દુહદવનીરં પુણ વીરં ॥"

(૪) મહામંત્રી તેજપાલે ગોધરાના રાજા ઘૂઘલને જીતી આવી અહીં ઉત્સવો કર્યા તે પછી અહીં ભ૦ મહાવીરનું સર્વતોભદ્ર નામે મંદિર બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમાં આબૂ જેવી ઝીણી નકશી પણ કરાવી હતી. મુસલમાનોએ તે મંદિરને તોડી નાખી જુમા મસ્જિદના રૂપે પરિવર્તિત કરી નાખ્યું

(૫) શ્રીસંભવનાથનું મંદિર હતું, જેમાં ખંભાતના શેઠ ભેલાશાહે તેમાં સં ૧૪૫૭ થી સં૦ ૧૪૬૬ સુધીમાં ૮ દેરીઓ બનાવી હતી. તેની આ૦ સોમસુંદરસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ૦ સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય આ૦ ભુવનસુંદરસૂરિ જેમણે 'મહાવિદ્યાવિડંબન' ઉપર ટિપ્પનની રચના કરી છે તેમણે 'સંભવનાથનું સ્તોત્ર' રચ્યું છે તેમાં પાવાગઢને શત્રુંજય મહાતીર્થનો અવતાર બતાવ્યો છે આ વખતના સંઘપતિ વસ્તાકે પાવાગઢતીર્થનો સંઘ કાઢ્યો અને ભ૦ સંભવનાથની પૂજા કરી પરમશાંતિ મેળવી હતી. (—ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય)

આ૦ લક્ષ્મીસાગરના શિષ્ય આ૦ સોમજયના ઉપદેશથી શેઠ છાડના વંશજ સં૦ ખીમા અને સં૦ સહસાએ પાવાગઢમાં મોટું જિનબિંબ ભરાવી, સં ૧૫૨૭ના પોષ વદિ ૫ ના રોજ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

(૬) શ્રીઢભણજન પાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું, જેની મૂળ પ્રતિમા વડોદરાના દાદા પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં બિરાજમાન છે

સમય જતાં ભીલડિયાની આબાદી ઘટવા લાગી.

તે પછી છેવટે રામસેનથી ૧૨ કોશ દૂર સં. ૧૮૭૨ માં ભીલડિયા ગામ ફરી વસ્યું. આજે અહીં શ્રાવકોનાં ૫ ઘર છે. સં. ૧૮૯૨ માં એક નાનું ઘરદેરાસર બનાવેલું તે વિદ્યમાન છે.

ગામની બહાર મોટું દેરાસર તીર્થધામ છે. તેમાં તીર્થનાયક તરીકે ભીલડિયા પાર્શ્વનાથની નાની શ્યામ પરિકરવાળી પ્રતિમા છે પણ તે ગાદીમાં મૂળનાયકના સ્થાને નથી પણ પડખે આળવટાની નીચે બિરાજમાન છે અને મૂળનાયકના સ્થાને ભ. નેમિનાથની પ્રતિમા બિરાજમાન છે.

મુસ્લિમ સમયમાં તીર્થનાયકની રક્ષા કરવા માટે આ વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે.

ભીલડિયા આ રીતે પ્રાચીન **જૈન તીર્થધામ** છે.

પાવાગઢ—

વનરાજ ચાવડાએ સં. ૮૦૨ માં પાટણ વસાવી ગુજરાતનું રાજ્ય સ્થાપન કર્યું ત્યારે તેના મંત્રી ચાંપા શાહે ચાંપાનેર વસાવ્યું ને પાવાગઢ ઉપર કિલ્લો બાંધ્યો. તેણે અહીં જૈન દેરાસર પણ બનાવ્યું.

અહીં ઘણાં જૈન મંદિરો બન્યાં હતાં, તેમના કેટલાકના ઉલ્લેખો નીચે મુજબ મળી આવે છે—

(૧) શ્રીસંઘનું બાવન દેરીવાળું ભ. અભિનંદનસ્વામીનું પ્રાચીન મંદિર હતું, જેનો જીર્ણોદ્ધાર અને પ્રતિષ્ઠા આ. ગુણસાગરસૂરિએ સં. ૧૧૧૨ ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે કરાવ્યાં હતાં. આ પ્રતિષ્ઠા-ઉત્સવથી સમગ્ર આનંદી વાતાવરણ રેલાયું હતું.

(૨) છીરાવલા પાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું, તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રીસંઘે આ. ગુણસાગરના હાથે સં. ૧૧૧૨ ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે કરી હતી.

મહમ્મદ બેગડાએ ચાંપાનેર લીધું ત્યારે શ્રીસંઘે આ મંદિરના મૂળનાયકની પ્રતિમા જમીનમાં ભંડારી હતી. તપાગચ્છની સાગરશાખાના ભટ્ટારક શ્રીશાંતિસાગરે પોતાને આવેલા સ્વપ્નાદેશ મુજબ

સં૦ ૧૮૮૯ ના માહ વદિ ૧૧ ના રોજ તે મૂર્તિ જમીનમાંથી પ્રગટ કરી હતી અને સં૦ ૧૮૯૬ ના મહા સુદિ ૧૩ ના રોજ વડોદરામાં મામાની પોળમાં દેરાસર કરાવી તેમાં તે મૂર્તિને સ્થાપન કરવામાં આવી, જે આજે જીરાવલા પાર્શ્વનાથ તથા કલ્યાણ પાર્શ્વનાથના નામથી વિખ્યાત છે

(૩) ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું મંદિર હતું આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિ અહીં આવ્યા ત્યારે આ મંદિર પણ વિદ્યમાન હતું આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ તીર્થમાલા મા ભ૦ મહાવીરસ્વામીને આ રીતે નમસ્કાર કરે છે—

"पावयगिरिसिहर दुरुहवर्ग ['] थुण वीरं ॥"

(૪) મહામંત્રી તેજપાલે ગોધરાના રાજા ઘૂઘલને જીતી આવી અહીં ઉત્સવો કર્યા તે પછી અહીં ભ૦ મહાવીરનું સર્વતોભદ્ર નામે મંદિર બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમાં આબૂ જેવી ઝીણી નકશી પણ કરાવી હતી. મુસલમાનોએ તે મંદિરને તોડી નાખી જુમા મસ્જિદના રૂપે પરિવર્તિત કરી નાખ્યું

(૫) શ્રીસંભવનાથનું મંદિર હતું જેમા ખંભાતના શેઠ મેઘાશાહે તેમાં સં ૧૪૫૭ થી સં૦ ૧૪૬૮ સુધીમાં ૮ દેરીઓ બનાવી હતી તેની આ૦ સોમસુંદરસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ૦ સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય આ ભુવનસુંદરસૂરિ જેમણે 'મહાવિદ્યાવિડંબન ઉપર ટિપ્પનની રચના કરી છે તેમણે સંભવનાથનું સ્તોત્ર રચ્યું છે તેમાં પાવાગઢને શત્રુંજય મહાતીર્થનો અવતાર બતાવ્યો છે નાદિવાગઢના સંઘપતિ નરપાલે પાવાગઢતીર્થનો સંઘ કાઢ્યો અને ભ૦ સંભવનાથની પૂજા કરી પરમશાંતિ મેળવી હતી. (—ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય)

આ૦ લક્ષ્મીસાગરના શિષ્ય આ સોમજયના ઉપદેશથી શેઠ છાડાના વંશજ સં૦ ખીમા અને સં૦ સહસાએ પાવાગઢમાં મોટું જિનબિંબ ભરાવી, સં૦ ૧૫૨૭ના પોષ વદિ ૫ ના રોજ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

(૬) શ્રીઠકરજન પાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું, જેની મૂળ પ્રતિમા વડોદરાના દાદા પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં વિરાજમાન છે

(૭) પાલ્હણપુરનિવાસી શેઠ છાડાના વંશજ સચવી ભીમસિંહ અને સહસ્રાઓએ સં. ૧૫૨૭ના પોષ વદિ ૭ ના રોજ પાવાગઢમાં જિનમંદિર બંધાવી, મોટા બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેઓ આ લક્ષ્મીસાગરસૂરિના શ્રાવકો હતા.

(૮) ચાંપાનેરના શેઠ જયવંતે સં. ૧૬૩૨ના વૈશાખ સુદિ ૩ના રોજ અહીં પાવાગઢમાં જિનાલય બંધાવી તેનો આ વિજયસેન સૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા-મહોત્સવ કરાવ્યો હતો.

(—વિજયપ્રશસ્તિ, સર્ગ ૮, શ્લો૦ ૪૦થી ૪૫)

(૯) સં. ૧૭૪૬માં પં. શીલવિજયજીએ રચેલી 'તીર્થમાલા'માં આ નેમિનાથના મંદિરનો ઉલ્લેખ આ રીતે કર્યો છે—

'ચાંપાનેરી નેમિ જિણંદ, મહાકાલી દેવી સુખકંદ.'

(૧૦) કાલિકાનું મંદિર—ત્રીજા તીર્થંકર ભ૦ શ્રીઅભિનંદન સ્વામીની શાસનદેવી કાલીદેવી છે. ભ૦ અભિનંદનસ્વામીના મંદિરમાં તેનું મંદિર હતું અને તેમાં જૈન શિલ્પ પ્રમાણે મૂર્તિ બનાવીને સ્થાપન કરી હતી, જે પાવાગઢની કાલીદેવી તરીકે ગુજરાતના જનતામાં માનીતી ગણાય છે. નગારખાનાના દરવાજે ૨૨૬ પગથિયાં ચઢવાથી કાલિકા માતાનું મંદિર આવે છે. આ આર્યરક્ષિતે તેની આરાધના કરી સં. ૧૧૬૯માં વિધિપક્ષગચ્છ (અંચલગચ્છ)ની સ્થાપના કરી હતી અને કાલિકાદેવીને અંચલગચ્છની અધિષ્ઠાયિકા દેવી મુકરર કરી હતી. આ દેવી પ્રભાવક અને ભક્તોની ઇચ્છા પુરનારી મનાઈ છે. પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના વંશજો પાવાગઢના રાજવીઓ હતા ત્યારે તેઓ આ દેવીને સર્વની રખેવાળી કરનારી માનતા હતા. પંદરમી શતાબ્દી સુધી પાવાગઢનો ઉન્નત કાળ હતો. પાવાગઢના પતાઈ રાવળને દુર્બુદ્ધિ સૂઝી અને તેણે સખીઓ સાથે ગરબામાં સાક્ષાત્ આવેલી કાલિકા માતાનો હાથ પકડી તેને પોતાની દુર્ભાવના જણાવી. દેવીએ રાજાને ઘણો સમજાવ્યો પણ તે માન્યો નહિ; એટલે દેવીએ શાપ આપ્યો. પરિણામે મહમ્મદ બેગડો અહીં ચડી આવ્યો, ચાંપાનેર ભાંગ્યું. પાવાગઢનું પતન થયું. જૈન મંદિરો તૂટયાં. આ

...એ જૈનસંઘે ઘણી જિનપ્રતિમાઓને ભૂમિમાં ભંડારી દીધી. ...આખરે સં૰ ૧૫૪૧ માં રાજા જયસિંહ, પતાઈ રાવલ, ડુંગરશી ...ન વગેરેને મારી નાખી પાવાગઢ છતી લીધો. ત્યારથી ચાંપાનેરનું ...મ બાદશા બન્યું અને મહમ્મદશાહ ત્રીજો (સં૰ ૧૫૧૬ થી ...૬૯) બે કિલ્લાનો રાજા બનવાથી બેગડો કહેવાયો. તેણે પોતાના ... ઉપરથી મહેમદાવાદ વસાવ્યું (જુઓ, પ્રક૰ ૪૪)

આ ઘટના માટે પાવાગઢથી ઊતર્યા મહાકાલી ? એ ગરબો ...વિમુખ બન્યો. બરેશ્વરના ગોડ વર્ધમાન અને પદમશીએ આ ...દેરાનો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

પાવાગઢમાં અનેક જૈન શ્વેતાંબર મુનિવરો વિચર્યા હતા. આ૰ ...સાગર, નાગેન્દ્રગચ્છીય આ૰ વિજયસેનસૂરિ, આ૰ સોમદેવસૂરિ ...૰ વિજયસેનસૂરિ (તપા) વગેરેએ અહીં પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી. ...૰ આર્યરક્ષિતસૂરિએ અહીં જ મહાકાલીદેવીની સાધના કરી હતી ...ને અંચલગચ્છનો સૂત્રપાત અહીં કર્યો હતો.

તપાગચ્છના આ૰ સોમદેવ (સં૰ ૧૫૩૧) મહાકવિ હતા. કાવ્ય ...માં કુશળ હતા. સમર્થ ધર્મોપદેશક હતા. તેમણે મેવા નો કુંભો ...જૂનાગઢનો રા માંડલિક અને પાવાગઢના રાવલ ગંગ ચોહાણના ... રાવલ જયસિંહને પોતાની વિદ્વત્તા અને વાક્કળાથી રંજિત કર્યા ... ખંભાતમાં સત્રિભોજન ઉત્થાપ્યું હતું.

(—પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા૰ ૨, પૃ૰ ૨૬૫)

તપાગચ્છના (૫૫) આ હેમવિમલસૂરિના પટ્ટધર (૫૬) આ૰ ...આનંદવિમલસૂરિ, જેઓ સં૰ ૧૬૦૨ માં વીજાપુરના સં૰ તેજપાલે છ'રી ...ળતા કાઢેલા શત્રુંજયના સંઘમાં સાથે ગયા હતા અને પાછા ફરતાં ...ના રસ્તામાં તેમણે એવો અભિગ્રહ કર્યો હતો કે 'બોલવું નહીં ...વું નહીં આહાર લેવો નહીં પણ જો ચાંપાનેરના પારખ સહાનો ... ઉપરાજ પેર ભોજાણીને ૩ આખા અને ૧ ભાંગેલું એમ ૪ પાખા ...રાવશે તો પારણું કરીશ, નહિતર પરવ જઈને પારણું કરીશ. ...નો આ અભિગ્રહ ચોથે દિવસે પૂરા થયો હતો અને તેમણે

સં. ૧૫૨૦નું ચતુર્માસ અમદાવાદમાં કર્યું હતું.

(તપાગચ્છીય લઘુ પોશાળ સોમશાખા પટ્ટાવલી; સોમવિમલસૂરિરાસ)

તપાગચ્છની આણસૂરશાખાના આ૰ વિજયરાજને અહીં સં. ૧૭૦૧માં પન્યાસપદ આપવામાં આવ્યું હતું. (જુઓ, પ્રક. ૫૮)

(–પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા૰ ૨ પૃ. ૨૧૫)

આ૰ ભુવનસુંદરસૂરિએ ભ૰ નેમિનાથનું સ્તોત્ર, (શ્લો. ૯૨) રચ્યું છે.

આ૰ ભુવનસુંદરસૂરિ પ૰ રાજવિજયગણીએ અહીંની યાત્રા કરી હતી. અચલગચ્છના આ૰ ઉદયસાગરસૂરિએ સં. ૧૭૯૭માં સાચા દેવની તથા પાવાગઢના મહાકાલીની યાત્રા કરી હતી. અહીં અનેક શ્રાવકો સંઘ લઈને યાત્રા કરવા આવતા હતા.

પાવાગઢમાં એક સુંદર જિનમંદિર છે. તેની દીવાલમાં ત્રણ શ્વેતાંબર જિનપ્રતિમાઓ છે. જેમના હાથે કડાં છે. ભુજાઓમાં બાજુબંધ છે અને એકના હાથમાં હાથીનું ચિહ્ન છે.

અહીં સ્થાને સ્થાને જિનમૂર્તિઓના ખંડિત ભાગો પડી [illegible] છે. તેમાં લંગોટ પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અહીં સર્વતોભદ્ર નામે જિનમંદિર જુમ્મા મસ્જિદમાં પલટાઈ ગયું છે. એક બાવન દેરીવાળું વિશાળ મંદિર ખસ્તાહાલી જોવાય છે. નગારખાના પાસે ૫ દેરાસરો, દૂધિયા તળાવ પાસે ૩ દેરાસરો અને છાશિયા તળાવ પાસે ૧ દેરાસર વગેરેનાં સ્થાનો દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

પંચમહાલ જિલ્લાના કલેકટરે એક સ્થળે જણાવ્યું છે કે આ બધાં મંદિરો શ્વેતાંબર જૈનોનાં મંદિરો હતાં.

મેજર જે. ડબલ્યુ. વોટ્સને ઈ. સ. ૧૮૭૭માં અને મિ. બર્જેસે ઈ. સ. ૧૮૮૫માં પાવાગઢના શિખર ઉપર કિલ્લામાં પ્રાચીન જૈન મંદિરોનો જથ્થો હોવાનું લખ્યું છે.

આ દરેક ઉલ્લેખો પરથી પાવાગઢના મધ્યકાલીન વૈભવનું અને પતનનું દિગ્દર્શન મળે છે. સ્પષ્ટ છે કે પાવાગઢ એ જૈન શ્વેતાં

મંદિરોનું મધ્યકાલીન જૈન તીર્થધામ હતું

(પ૦ શ્રીલાલચંદ ગાંધીનું પાવાગઢથી વડોદરામાં પ્રગટ થયેલા છરાવલા પાર્શ્વનાથ જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ.)

પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથ—

ગુજરાતની ઉત્તરે પાલનપુર શહેર છે તેના પ્રહ્લાદનપુર, પાલ્હણપુર, પર્ણવિહારનગર, વગેરે બીજા નામો પણ મળે છે અહીં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથનું વિશાળ જૈન તીર્થસ્થાન છે તે અંગે બે પ્રકારના ઉલ્લેખો જાણવા મળે છે

(૧) ચંદ્રાવતીનો રાજા પાલનસિંહ નામે પરમાર હતો. તે જગતમાં વિશેષ ક્રૂરતા કરતો તેથી તેની અસ્થ્યરાજ નામે પ્રસિદ્ધિ હતી. તેણે ધર્માંધતાના કારણે અચલગઢની તળેટીમાં રહેલા જૈન દેરાસરમાં મહાદેવનું લિંગ સ્થાપન કરી દીધું અને ત્યાંની ધાતુની પ્રતિમાને ગળાવી નાખી તેનો નંદી બનાવ્યો. આ અકૃત્યના પરિણામે તેના આખા શરીરે કોઢ રોગ ફૂટી નીકળ્યો. તેણે રોગશમન માટે અનેક ઉપચારો કર્યા પણ તે બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા. કંટાળીને તે જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં તેને રસ્તામાં વિહાર કરતા આ શ્રીશીલધવલસૂરિ મળ્યા અને તમનો ઉપદેશ સાંભળી પોતાની થયેલી ભૂલ જણાવી પ્રાયશ્ચિત્તની માગણી કરી. આચાર્યશ્રીએ તેને સાંત્વન આપી જણાવ્યું કે તું નવી પ્રતિમા ભરાવ, તેની પૂજા કરીને તેનું ન્હવણ જળ આખા શરીરે લગાડીશ તો તારો રોગ શમી જશે. રાજાએ તે પ્રમાણે કર્યું તેથી તેનો રોગ શમી ગયો. તેનું આખુંયે શરીર નવપલ્લવ જેવું બની ગયું. જૈનધર્મ પ્રતિ તેને દૃઢ શ્રદ્ધા થઈ આથી તેણે સં૦ ૧૦૧૧ માં તે જ પ્રદેશમાં પાલનપુર નગર વસાવ્યું, તમાં દરબારગઢ બનાવ્યો અને પાસે જ રાજવિહાર જૈનમંદિર બંધાવી તેમાં તે નવી બનાવેલી જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તેણે રાજમહેલ અને રાજવિહાર સામસામે એવી રીતે બંધાવ્યા કે રાજા સવારે પોતાની બારીમાંથી પ્રભુના દર્શન કરી શકે રાજાએ દેરાસરના નિભાવ માટે

લાગો બાંધી આપ્યો. તે સ્થાન પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથના નામે ખ્યાતિ પામ્યું (જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૫૩)

(૨) ચંદ્રાવતીના રાજા ધારાવર્ષદેવ પરમારના ભાઈ રાજા પ્રહ્લાદને લોભથી જિનપ્રતિમાને ગળાવી નાખી, તેથી તેના શરીરે કોઢ રોગ થઈ આવ્યો. તેણે આ શીલધવલના ઉપદેશથી જ પાર્શ્વનાથની નવી પ્રતિમા ભરાવી, તેની પૂજા કરી તેનું ન્હવણ જળ આખા શરીરે લગાડવાથી તેનો રોગ શમી ગયો. આથી તેણે પાલનપુર નગર ફરી વસાવી તેમાં રાજવિહાર—જૈન મંદિર બંધાવ્યું, જે પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથના નામથી તીર્થની ખ્યાતિ પામ્યું તેના નિભાવ માટે તેણે લાગા બાંધી આપ્યા. (જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૫૩, હીરસૌભાગ્યકાવ્ય, હીરસૂરિરાસ, પાલનપુર ગચ્છ- આત્માનંદ જૈન પ્રકાશ, વ૦ ૫૩ અં૦ ૬-૭)

મહમ્મુદ ગિજનીએ સં૦ ૧ ૮ માં અને અલાઉદ્દીન ખીલજીએ સં૦ ૧૦૫૮ માં ચઢાવી અને પાલનપુર ભાંગ્યા.

પાલનપુરમાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથનું ત્રણ માળનું વિશાળ દેરાસર છે. અસલમાં અહીં મૂળનાયકની પ્રતિમા સોનાની હતી પરંતુ સમયે આશાતનાના ભયથી તેને ભંડારી દીધી અને આરસની પ્રતિમા પધરાવી એવી લોકવાયકા છે.

અહીં ઉપકેશગચ્છના આ૦ કક્કસૂરિએ સં૦ ૧૨૭૪ના કાર્તિક સુદિ ૫ ને ગુરુવારે જ જનગશાહ કરેલી સપ્રેત આરસની ૫ા ફૂટ ઊંચી પ્રતિમા આજે વિરાજમાન છે. આ સમયે દેરાસરના નિભાવ માટે જુદા જુદા લાગા બાંધી આપ્યા હતા, જેથી હમેશાં ૧૧ મણ સોપારી અને ૧ મૂડો ચોખા વગેરેની મોટી આવક થતી હતી.

પાલનપુરમાં આ મંદિર સૌથી પ્રાચીન છે. સં૦ ૧૨૮૪ માં જ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બન્યું હતું તે આજે મસ્જિદરૂપે ઊભું છે. તેમાં સં૦ ૧૨૮૫, સં૦ ૧૩૪૭ના શિલાલેખો વિદ્યમાન છે.

પાલનપુરમાં આજે (૧) પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથ, (૨) શ્રી શાંતિનાથ (ત્રણ માળનું), (૩) શ્રી આદિનાથ, (૪) શ્રી નેમિનાથ વગેરે મંદિરો છે

અહીં સં૦ ૧૦૭૧ થી ૧૦૮૮ના ગાળામાં નાણાવાલગચ્છના આ૦ વીરચંદ્ર તથા નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ સોમપ્રભ એક સાથે ચતુર્માસ રહ્યા હતા. તે બંને શિથિલ બન્યા અને અહીંથી પાલખીમાં બેસવાનું શરૂ કર્યું. અહીં સં૦ ૧૨૭૭ માં આ૦ જિનપતિ સ્વર્ગે ગયા. સં૦ ૧૨૮૪માં મહાતપસ્વી આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિએ અહીં ચતુર્માસ કર્યું. સં૦ ૧૨૯૯ માં અંચલગચ્છના આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ જન્મ્યા. સં૦ ૧૩૧૨માં આ૦ જિનેશ્વરના શિષ્ય ઉપા૦ અભયતિલકે સંસ્કૃત દ્વયાશ્રયમહાકાવ્યની વૃત્તિ (ગ્રં૦ ૯૦૦૦) રચી. સં૦ ૧૩૦૪ અથવા સં૦ ૧૩૨૩ માં તપાગચ્છના વિદ્યાનંદ આચાર્ય બન્યા. તે સમયે પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં કેસરની વૃષ્ટિ થઈ હતી. શેઠ કુમાર ઓસવાલની પત્ની પદ્મશ્રીએ સં૦ ૧૩૧૩ના ચૈત્ર સુદિ ૮ના રોજ અહીં 'પંચમી કથા' લખાવી અને તે જિનપ્રબોધગણિની શિષ્યા લલિતાસુંદરીગણિનીને વહોરાવી. સં૦ ૧૩૧૩ મા ખરતરગચ્છના આ૦ જિનેશ્વરે 'શ્રાવકધર્મ પ્રકરણ' રચ્યું. ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલકે સં૦ ૧૩૧૭ મા તેની ટીકા (ગ્રં૦ ૧૫૦૦૦) રચી. તેમના શ્રાવકો અહીં બે ટુકડા થવાના સૂચનથી સં૦ ૧૩૧૩ મા તેમના ગચ્છમાં બે વિભાગ પડ્યા. સં૦ ૧૩૩૫ મા ખરતરગચ્છના આ૦ જિનોદયસૂરિ જન્મ્યા. સં૦ ૧૪૩૦મા તપાગચ્છના આ૦ સોમસુંદર જન્મ્યા. સં૦ ૧૫૦૩ મા ખરતરગચ્છના આ૦ જિનરાજસૂરિ શિષ્ય ઉ૦ જયસાગરગણિએ માલદા શ્રાવકની વસતિમા રહી પં૦ રત્નચંદ્રગણિની મદદથી પૃથ્વીચંદ્રરાજર્ષિચરિત્ર રચ્યું. આ જ અરસામાં મોનમલ મંત્રી ઝાંઝણ શ્રીમાળીએ પાલનપુરમા આ૦ શાંતિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું. સં૦ ૧૫૩૩ પછી પાલનપુરવાસી શા૦ જીવા ઓસવાલની વિનંતિથી આ૦ લક્ષ્મીસાગરે આગમમંડનને ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું　　　　(—ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય)

પલ્લવિયા—વરહુડિયા વંશનો નેમડ પલ્લીવાલ પાલનપુરમાં આવી વસ્યો હતો. તેના વંશજો ત્યાંથી નીકળીને વીજાપુર જઈ વસ્યા હતા.

(પ્ર૦ ૩૮)

વેસટ વંશનો સલખણ ઓસવાલ પાલનપુર આવીને વસ્યો હતો.

હાગો બાંધી આપ્યો. તે સ્થાન પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથના નામે ખ્યાતિ પામ્યું. (જુઓ, પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૧૫૩)

(૨) ચંદ્રાવતીના રાજા ધારાવર્ષદેવ પરમારના ભાઈ રાજા પ્રહ્લાદને લોભથી જિનપ્રતિમાને ગળાવી નાખી, તેથી તેના શરીરે કોઢ રોગ થઈ આવ્યો. તેણે આ૦ શીલધવલના ઉપદેશથી શ્રી પાર્શ્વનાથની નવી પ્રતિમા ભરાવી, તેની પૂજા કરી તેનું ન્હવણ જળ આખા શરીરે લગાડવાથી તેનો રોગ શમી ગયો. આથી તેણે પાલનપુર નગર ફરી વસાવી તેમાં રાજવિહાર—જૈન મંદિર બંધાવ્યું, જે પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથના નામથી તીર્થની ખ્યાતિ પામ્યું. તેના નિભાવ માટે તેણે હાગા બાંધી આપ્યા. (જુઓ, પ્રક ૩૫, પૃ ૧૫૭,
હીરસૌભાગ્યકાવ્ય, હીરસૂરિરાસ પાલનપુર ગઝલ—
આત્માનંદ જૈન પ્રકાશ, વર્ષ ૫૩ અં૦ ૬-૭)

મહમ્મુદ ગિજનીએ સં ૧ ૮ માં અને અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ સં ૧૩૬૮ માં ચંદ્રાવતી અને પાલનપુર ભાંગ્યાં.

પાલનપુરમાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથનું ત્રણ માળનું વિશાળ દેરાસર છે અસલમાં અહીં મૂળનાયકની પ્રતિમા સોનાની હતી પરંતુ સમયે આશાતનાના ભયથી તેને બહાર લઈ લીધી અને આરસની પ્રતિમા પધરાવી એવી લોકવાયકા છે

અહીં ઉપકેશગચ્છના આ૦ કક્કસૂરિએ સં ૧૨૭૪ના કાર્તિક સુદિ ૫ ને ગુરુવારે અંજનશલાકા કરેલી સફેદ આરસની ૧॥ ફૂટ ઊંચી પ્રતિમા આજે વિરાજમાન છે આ સમયે દેરાસરના નિભાવ માટે જુદા જુદા હાગા બાંધી આપ્યા હતા, જેથી હમેશાં ૧૬ મણ સોપારી અને ૧ મૂડા ચોખા વગેરેની મોટી આવક થતી હતી.

પાલનપુરમાં આ મંદિર સૌથી પ્રાચીન છે સં ૧૨૮૪ માં ભ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બન્યું હતું તે આજે મસ્જિદરૂપે ઊભું છે તેમાં સં૦ ૧૨૮૫, સં ૧૩૪૭ના શિલાલેખો વિદ્યમાન છે.

પાલનપુરમાં આજે (૧) પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથ, (૨) ભ શાંતિનાથ (ત્રણ માળનું), (૩) ભ આદિનાથ, (૪) ભ નેમિનાથ વગેરે મંદિરો છે

આ રીતે પાલનપુર અનેક ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું ધામ બની રહેલું છે માલવામાં આવેલું આગર પાસેનું પર્ણવિહાર (પાનવિહાર) આનાથી જુદું સ્થળ છે (—ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય)

પાલનપુરમાં આજે શ્વેતાંબર જૈનોના ૫૦૦ ઘર અને સ્થાનકમાર્ગી જૈનોના ૩૦૦ ઘર છે બંનેમાં સારો સંપ છે અહીં ૪ દેરાસરો છે ઘણા ઉપાશ્રયો છે, પુસ્તકાલય છે ઉદ્યોગમંદિર વગેરે સ્થાનો છે

ઈડરગઢ—

ગુજરાતના ઈશાન ખૂણામાં ઈડર શહેર છે તેનું સંસ્કૃત નામ ઈલાદુર્ગ મળે છે અહીં સમ્રાટ્ સંપ્રતિના સમયનું જૈન દેરાસર હતું

અહીં સંઘપતિ વત્સરાજ ઓસવાલને રાણીદેવીથી ચાર પુત્રો (૧) ગોવિંદ, (૨) વીસલ, (૩) અર્જુનસિંહ અને (૪) હીરો થયા. શેઠ ગોવિંદ રાજમાન્ય હતો. તેણે આ૦ સોમસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી શત્રુંજય, ગિરનાર અને સોપારકનો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો હતો. ગુજરાતના ચક્રવર્તી કુમારપાલના વારંગા તીર્થના બત્રીશ માળાવાળા ભ૦ અજિતનાથના કુમારવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરી, તેમાં ભ અજિતનાથની નવી પ્રતિમા પધરાવી

સંઘવી વિસલ ચિત્તોડના રાણાનો માનીતો હતો. તેણે આ૦ સોમસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી ચિત્તોડમાં ભ૦ શ્રેયાંસનાથનું દેરાસર અને દેલવાડામાં નંદીશ્વરપટ બનાવી પ્રતિમા કરાવી, મોટો મહોત્સવ કરી ૫ વિશાલરાજને ઉપાધ્યાયપદ અપાવ્યું

ઈડરમાં આ૦ મુનિસુંદરસૂરિએ ઋષભદેવસ્તોત્ર બનાવ્યું આ૦ શુભરત્ને સં૦ ૧૪૬૬ માં ક્રિયારત્નસમુચ્ચય રચ્યો. આ૦ લક્ષ્મીસાગરે સં૦ ૧૫૩૩ માં ભ૦ અજિતનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી અને સં ૧૫૧૮ માં આ૦ સુમતિસાધુ વગેરે ત્રણને આચાર્યપદ આપ્યું આ૦ સોમવિમલની આચાર્યપદવી થઈ શેઠ મેઘા શાહની પત્ની માણેકદેવીએ સં૦ ૧૫૪૭માં મહાક્રિયોદ્ધારક આ૦ આણંદવિમલસૂરિને જન્મ આપ્યો. સમ્રાટ્ અકબરને કૃપારસકોશ વડે અહિંસક બનાવનાર મહોપાધ્યાય શાંતિચંદ્રગણિએ નારાયણ રાજાની સભામાં દિગંબરવાદી ભૂષણને હરાવ્યો.

તેણે અહીં ભ૦ પાર્શ્વનાથનો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો. (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૮૯) વેસટવંશના સં૦ ગોશલના પુત્ર સં૦ આશાધરે સં૦ ૧૩૫૨માં પાલનપુરમાં 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર'ની ટીકાની પ્રતિ લખાવી હતી.

શાસુપુરા નગરશેઠનો પૂર્વજ સં૦ ૧૧૭૨માં પાલનપુર આવી વસ્યો હતો. (પ્રક૦ ૫૮)

કોઅંટીગચ્છના (૪૨) આ૦ શ્રીપ્રભ, (૪૩) આ૦ આણંદ, (૪૪) આ૦ અમરપ્રભે સં૦ ૧૩૧૫ના ફાગણ સુદિ ૪ ને બુધવારે અંબિકાદેવીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ પ્રતિમા આજે પાલનપુરના વિશાલવિહારમાં ભ૦ સુપાર્શ્વનાથના જિનાલયની ભમતીમાં વિરાજમાન છે.

કોરંટગચ્છના આ૦ સર્વદેવની સં૦ ૧૨૭૪ના ફાગણ સુદિ ૫ ને ગુરુવારની પ્રતિમા પાલનપુરમાં વિદ્યમાન છે.

ભ૦ સીમંધરસ્વામીની સં૦ ૧૩૩૧ની પ્રતિમા કોરંટગચ્છના ચૈત્યમાં વિરાજમાન છે. કોરંટગચ્છના ઉપા૦ મુનિપ્રભ ગણિના શિષ્ય મુનિ કેસરાજે સં૦ ૧૪૨૫ના ફાગણ સુદિ ૪ ને બુધવારે ગણધર શ્રીપુંડરીકસ્વામીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

તપાગચ્છના આ૦ હેમવિમલસૂરિ (સં૦ ૧૫૪૮ થી સં૦ ૧૫૮૩)ની શિષ્યપરંપરા 'પાલનપુરશાખા' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી હતી.

તપાગચ્છના દેવસૂરસંઘ શાખાના આ૦ વિજયરત્નસૂરિ સં૦ ૧૭૧૧માં પાલનપુરમાં જન્મ્યા હતા. ઉ૦ વિમલવિજયગણી તેમના ભાઈ-ગુરુભાઈ હતા. (જુઓ, પ્રક૦ ૫૮ વિજયદેવસૂરિસંઘ)

તપાગચ્છની સંવેગીશાખાના (૬૯) મુનિ તપસ્વી કીર્તિવિજયજી ગણિવર સં૦ ૧૮૩૭માં પાલનપુરમાં જન્મ્યા હતા. પાલનપુરના ઉપાશ્રયમાં પં૦ જિતવિજયગણિના નામનો સં૦ ૧૮૫૭ના વૈશાખ સુદિ ૧૩ ને રવિવારનો કાષ્ઠલેખ વિદ્યમાન છે. (પ્ર૦ ૫૮)

સં૦ ૧૫૮૩માં જગદ્ગુરુ હીરવિજયસૂરિ અહીં જન્મ્યા. અહીં શાંતમૂર્તિ મુનિવર શ્રીમોહનલાલજી મહારાજે તપાગચ્છની સામાચારી અંગીકાર કરી. ખરતરગચ્છના વિદ્વાન કવીંદ્રસાગર અહીં જન્મ્યા.

બસ, આ સમયથી સં૦ ૧૨૮૫થી આ જગચ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્યો 'તપાગચ્છ' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે એટલે આઘાટ નગર તપસ્યાનું તીર્થ છે તપા બિરુદનું પુનિત ધામ છે અને તપાગચ્છના આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિની તપસ્યાનું પ્રતીક છે મેવાડના રાણાઓ ત્યારથી તપાગચ્છના આચાર્યોને પોતાના ગુરુ માને છે તપાગચ્છનું બહુમાન કરે છે, રાજવીઓ તપાગચ્છના ભટ્ટારકોને પછેડી ઓઢાડી સન્માન આપે છે (જુઓ, પ્ર૦ ૪૪ સિસોદિયાવંશ)

શેઠ હેમચંદ્રે રાણા જૈત્રસિંહના રાજ્યકાળમાં સર્વ આગમો તાડપત્ર ઉપર લખાવ્યા હતા. આમાંના ઘણા આગમો ખંભાતના ભ૦ શાંતિનાથજીના જૈન ગ્રંથભંડારમાં વિદ્યમાન છે

ઉદયપુર અને ઉદયપુર સ્ટેશનની વચ્ચે ઉદયપુરથી ૧ માઈલ દૂર આહડ ગામ છે અહીં પ્રાચીન ચાર જિનાલયો છે રાણા ઉદયસિંહે વિ સં ૧૬૨૪માં ઉદયપુર વસાવ્યું અને તેને રાજધાની બનાવી તે પછી આહડની જાહોજલાલી ઓસરી હોય એમ લાગે છે

(—પૂ૦ મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયજીનો ઉદયપુરના મંદિરો નો લેખ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ : ૧૦ પૃ૦ ૩૧૮ ૩૧૯)

કરહેડા તીર્થ (સં૦ ૧૦૩૯)—

મેવાડમાં ચિત્તોડ અને ઉદયપુરની વચ્ચે કરહેડા સ્ટેશનનું ગામ છે એ કરહેડા પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન તીર્થધામ છે અહીં બાવન દેરીવાળું મોટું દેરાસર છે તેમાં પાટ ઉપર સંડેરગચ્છના આ૦ યશોભદ્રસૂરિના સંતાનીય આ૦ શ્યામાચાર્યનો સં ૧૦૩૯નો શિલાલેખ છે.

માંડવગઢના મંત્રી પેથડના પુત્ર મં૦ ઝાંઝણે આ૦ દાદા શ્રીધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી આ દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો ને સાત માળનું મંદિર બનાવ્યું (—સુકૃતસાગર, તરંગ ૮મો)

દેરાસર પૂર્વાભિમુખ છે પૂર્વ દિશાની દિવાલમાં એક છિદ્ર એવી રીતે રાખ્યું છે કે શ્રી પાર્શ્વનાથના જન્મ દિવસે માગશર વદિ ૧ ની સવારે સૂર્યોદય થતાં જ તેના કિરણો બરાબર શ્રી કરહેડા પાર્શ્વનાથના મુખ ઉપર પડે. (—જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ)

તપાગચ્છના આ૦ વિજયદેવસૂરિ સં૦ ૧૬૩૪ના પોષ સુદિ ૧૩ ને રવિવારે જન્મ્યા. તેમણે નવું પ્રતિષ્ઠાઓ કરી. સં૦ ૧૬૮૧ના વૈશાખ સુદિ ૬ ને સોમવારે ઉપા૦ કનકવિજયને આચાર્યપદ આપીને આ૦ વિજયસિંહસૂરિ નામ આપ્યું. ઈસ્નવેશ કલ્યાણમલે આ૦ વિજયદેવસૂરિના ઉપદેશથી પહાડ પર સ્તૂપમહોત્સવથી સ્થાપન કરી અને ત્યાં ભ૦ નેમિનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું. ટેકરીઓ પર શત્રુંજયાવતાર અને ગિરનારાવતાર બન્યા. ઉપા૦ ગુણવિજયે વિજયપ્રશસ્તિમહાકાવ્ય ની ટીકા રચવાનો પ્રારંભ કર્યો. આ વિજયદેવસૂરિએ ૬૪ સાધુઓને પંન્યાસ બનાવ્યા. તે જ ચોમાસામાં પં૦ જયસાગરગણિએ સત્ય કલ્યાણની સભામાં વાદી બ્રાહ્મણોને હરાવ્યા.

તપાગચ્છની શાખા કમલકલશગચ્છના આ૦ સુધાનંદને 'જલ્પમંજરી' અને ઈડર ચૈત્યપરિપાટી બનાવી હતી. (જૂઓ, પ્ર૦ પા૦)

મહો૦ વિનયવિજયગણિએ પોતાના 'ઇંદુદૂત' કાવ્યમાં ઈડરનું વર્ણન કર્યું છે.

આ રીતે ઈડરગઢ શ્વેતાંબર જૈનોનું તીર્થધામ છે.

(—જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ)

આઘાટ નગર (આહડ)—

મેવાડના મિત્રવંશી રાજાઓમાં ઘણાએક જૈન હતા. રાવલ અલ્લટરાજ (સં૦ ૯૨૨ થી ૧૦૧૦) ઉત્તર વર્ષોમાં વધુ પ્રમાણમાં આઘાટ નગરમાં જ રહેતો હતો, એ કારણે એના વંશજો 'આહડિયા રાવલ' નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. એ રાજાએ અહીં દેરાસર બંધાવી તેમાં સંડેરગચ્છના આ૦ યશોભદ્રના હાથે ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. વડગચ્છના અંતિમ આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિ બાર વર્ષોથી આયંબિલનું તપ કરતા હતા. તેઓ સં૦ ૧૨૮૫માં આઘાટ નગર પધાર્યા. ત્યાં તેઓ નદી કિનારે આતાપના લેતા હતા. રાણા જૈત્રસિંહ (સં૦ ૧૨૭૦ થી ૧૩૦૯) તેમની પ્રશંસા સાંભળી આઘાટ આવ્યો અને આચાર્યશ્રીનું અદ્ભુત તપસ્તેજ જોઈને તેમના ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવ્યું. તેમણે તેને પ્રશંસાના ઉદ્ગારો કહ્યા: 'ભગવન્! આપ તો મહાન્ તપસ્વી છો.

બસ, આ સમયથી સ૦ ૧૨૮૫થી આ જગચ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્યો તપાગચ્છ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે એટલે આઘાટ નગર તપસ્યાનુ તીર્થ છે, તપા બિરુદનુ પુનિત ધામ છે અને તપાગચ્છના આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિની તપસ્યાનુ પ્રતીક છે મેવાડના રાણાઓ ત્યારથી તપાગચ્છના આચાર્યોને પોતાના ગુરુ માને છે તપાગચ્છનુ બહુમાન કરે છે, રાજવીઓ તપાગચ્છના ભટ્ટારકોને પછેડી ઓઢાડી સમ્માન આપે છે. (જૂઓ, પ્રક૦ ૪૪ સિસોદિયાવંશ)

શેઠ હેમચંદ્રે રાણા જૈત્રસિંહના રાજકાળમા સર્વ આગમો તાડ પત્ર ઉપર લખાવ્યા હતા. આમાનાં ઘણા આગમો ખભાતના શ૦ શાંતિનાથજીના જૈન ગ્રથભંડારમા વિદ્યમાન છે

ઉદયપુર અને ઉદયપુર સ્ટેશનની વચ્ચે ઉદયપુરથી ૧ માઈલ દૂર આહડ ગામ છે અહીં પ્રાચીન ચાર જિનાલયો છે રાણા ઉદયસિંહે વિ૦ સ૦ ૧૬૨૪ મા ઉદયપુર વસાવ્યુ અને તેને રાજધાની બનાવી. તે પછી આહડની આહોજલાલી ઓસરી હોય એમ લાગે છે

(–પૂ૦ મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયજીનો ઉદયપુરનાં મંદિરો નો લેખ, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક૦ : ૧૦ પૃ૦ ૩૧૮ ૩૧૯)

કરહેડા તીર્થ (સ૦ ૧૦૩૯)—

મેવાડમાં ચિત્તોડ અને ઉદયપુરની વચ્ચે કરહેડા સ્ટેશનનું ગામ છે. એ કરહેડા પાર્શ્વનાથનુ પ્રાચીન તીર્થધામ છે અહીં બાવન દેરીવાળુ મોટું દેરાસર છે તેમાં પાટ ઉપર સંડેરકગચ્છના આ યશો ભદ્રસૂરિના સ તાનીય આ શ્યામાચાર્યનો સ૦ ૧ ૩૯નો શિલાલેખ છે.

માંડવગઢના મંત્રી પેથડના પુત્ર મ૦ ઝાઝણે આ૦ ધર્મ શ્રીધર્મ ઘોષસૂરિના ઉપદેશથી આ દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો ને સાત માળનુ મંદિર બંધાવ્યુ (–સુકૃતસાગર, તરંગ ૮મો)

દેરાસર પૂર્વાભિમુખ છે પૂર્વ દિશાની દિવાલમાં એક છિદ્ર એવી રીતે રાખ્યુ છે કે શ પાર્શ્વનાથના જન્મ દિવસે માગશર વદિ ૧ ની સવારે સૂર્યોદય થતા જ તેના કિરણો બરાબર શ૦ કરહેડા પાર્શ્વનાથના મુખ ઉપર પડે. (–જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ)

સાવણ્ણા પાર્શ્વનાથ—

અકબર શહેરથી ૪ માઈલ દૂર આવેલી એક પહાડી નીચે શાવણા પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન તીર્થ હતું આજે તો તેના માત્ર ખંડિયેરો જ નજરે પડે છે

એક વાર રાજા શાવણ અને તાણી મંદોદરી વિમાન દ્વારા અહીં આવી ઊતર્યા રાણી જિનપૂજા કર્યા વિના અનાજ લેતી નહોતી અને તેઓ પોતાની સાથે મૂર્તિ રાખવાનું ભૂલી ગયા હતા તેથી તેઓએ અહીં વેળુની પ્રતિમા બનાવી, તેમાં તીર્થંકરદેવનું આહ્‌વાન, સંનિધીકરણ, સ્થાપન વગેરે કરી મંદોદરી રાણીએ એ મૂર્તિની પૂજા કર્યા પછી ભોજન કર્યું આ પ્રતિમા રાણીના શીલના પ્રભાવથી નક્કર બની ગઈ અને ત્યાં સાવણ્ણા પાર્શ્વનાથનું તીર્થ બન્યું આજે આ વિચ્છેદ તીર્થ છે

આ માટે એવી કલ્પના છે કે મેવાડના મિત્રવંશી રાજાઓ શાવણ તરીકે ઓળખાતા હતા. તેમાં ઘણા રાજા અને રાણીઓ જૈન ધર્મ હતા. રાણા અલ્લટ સવંટે (સં ૯૨૨થી ૧૧) પોતાના નામથી અલ્લટપુર વસાવ્યું અને તેમાં શાવણા પાર્શ્વનાથની સ્થાપના કરી, અથવા એ પ્રાચીન તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો ત્યારથી આ તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું

(જુઓ, પ્ર૰ ૩૪ પૃ ૫૮૯થી ૫૬૧ જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ)

કંસારા—

પલ્લીવાલનું આ પ્રાચીન તીર્થ છે અહીં શેઠ સિદ્ધરાજના પુત્ર હરિને જ્યેષ્ઠ નામે પુત્ર હતો. તેને રતી નામની પત્નીથી કુમારિ અને કુમાર નામે પુત્રો થયા. કુમાર રાજગચ્છીય આ૰ વાદિભસૂરિ દેવસૂરિના શિષ્ય આ અભયચંદ્રનો ઉપાસક હતો. તેણે આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી સં ૧૩ મા કંસારાના કિલ્લામાં જિનપ્રતિમા ભરાવી તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

(-કંસારાનો પ્રતિમાલેખ, પ્ર૰ ૩૨ પૃ૰ ૩૮)

વિજયસ્તંભ—

રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ રાજા અલ્લટની ચિત્તોડની સભામાં દિગંબરાચાર્યને હરાવી પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો. તેની સ્મૃતિમાં ચિત્તોડ પરનો જૈનસ્તંભ બનેલો વિદ્યમાન છે તેનો જીર્ણોદ્ધાર સં૦ કુમારપાલ પોરવાડે કરાવ્યો હતો. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૬૦૪)

આ સ્તંભ પાસે આ૦ ધનેશ્વરના ઉપદેશથી ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બન્યું હતું જેનો ઉદ્ધાર તપાગચ્છીય આ૦ સોમસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી અને રાણા મોકલજીની પ્રેરણાથી સં૦ ગુણરાજે સં૦ ૧૪૮૫માં કરાવ્યો હતો. (જૂઓ પ્ર૦ ૫૦)

*

પ્રકરણ સાડત્રીશમું

•

આ૦ દેવસૂરિ

આ સર્વદેવસૂરિની પાટે આ૦ દેવસૂરિ થયા. ગુજરાતી પટ્ટાવલીમાં તેમનું બીજું નામ અજિતદેવ પણ મળે છે. તેમના જીવન વિશે કોઈ નોંધ મળતી નથી. તેઓ બહુ રૂપાળા હતા તેથી ગુજરાતના રાજા કર્ણદેવે તેમને 'રૂપશ્રી'નું બિરુદ આપ્યું હતું. રાજાએ એ બિરુદ પોતાની નાની ઉંમરમાં આપ્યું હોય તો આચાર્યશ્રીનો સ્વર્ગગમનકાળ સં૦ ૧૧૧૦ લગભગ સમજાય અને રાજા થયા પછી આપ્યું હોય તો સં. ૧૧૨૫ લગભગમાં મનાય.

આ૦ ફલ્ગુમિત્ર—

તેઓ યુગપ્રધાન હતા. તેમનો યુગપ્રધાનકાળ સં. ૧૦૬૧ થી ૧૧૧૦ હતો. આ યુગમાં રાજગચ્છના આ૦ શીલભદ્ર કે વડગચ્છના આ૦ દેવસૂરિ યુગપ્રધાન હોય એવો સંભવ છે, કેમકે તેઓ એ સમયના સૌમ્યમૂર્તિ આચાર્યો હતા.

આ અરસામાં ઘણા પ્રભાવક આચાર્યો થયા હતા. આબૂતીર્થની સ્થાપના આ સમયમાં જ થઈ હતી.

આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—

આ નામના સમકાલીન ત્રણ આચાર્યો જાણવા મળે છે.[1]

---

1. વર્ધમાનસૂરિ નામના ઘણા આચાર્યો થયાનું જણાય છે—
(૧) રુદ્રપલ્લીયગચ્છના આચાર્ય જેમણે સ્વપ્નાધ્યાય ગ્રંથ ૧૧૭ રચ્યો છે.
(૨) ખરતરગચ્છના આ૦ જેમણે આચાર દિનકર ગ્રંથ બનાવ્યો છે.
(૩) નવાંગવૃત્તિકાર આ૦ અભયદેવસૂરિના પટ્ટધર સં ૧૧૪ ૧૧૭૨.
(૪) પૂર્ણતલ્લગચ્છના આચાર્ય સં ૧૧૭૨ (જૈ૦ ૩૫, ૪ ૧૨)

(૧) રાજગચ્છના આ૦ અજિતસિંહના પટ્ટધર સં૦ ૧૦૫૫.
(પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૯)

(૨) વડગચ્છના સુવિહિત આચાર્ય સં૦ ૧૦૮૮.
(પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૧૧)

(૩) નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ વીરના પટ્ટધર સં૦ ૧૦૮૮
(પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૪)

ઉપાધ્યાય આમ્રદેવ—

તેઓ આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં૦ ૧૦૫૫માં નાગેન્દ્રગચ્છના પં૦ પાર્શ્વચંદ્રગણિની પ્રેરણાથી[1] રાજગચ્છના આ૦ વર્ધમાનની 'ઉપદેશપદ-વૃત્તિ'ની પહેલી પ્રતિ લખી હતી. તે પછી તેઓ ઉપાધ્યાય થયા. આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ તેમના શિષ્ય હતા. તેઓએ પોતાના ગુરુદેવને દોષોથી સર્વથા રહિત, ક્ષમા, મૃદુતા, સરલતા વગેરે એકાંત ગુણોના આધાર બતાવ્યા છે.

(—ઉપદેશપદ-વૃત્તિ, ઉત્તરાધ્યયન-વૃત્તિ,
મહાવીરચરિત્રની પ્રશસ્તિ)

આ૦ ધર્મઘોષ—

તેઓ વિદ્યાધરગચ્છની જાલીહર શાખાના હતા, સં૦ ૧૦૮૮.

---

(૫) નિવૃતિકુલના આ૦ ગોવિંદના પટ્ટધર સં૦ ૧૧૬૦.
(પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૯)

(૬) નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ વિજયસિંહસૂરિના પટ્ટધર સં૦ ૧૨૦૦
(પ્ર૦ ૩૫ પૃ૦ ૫)

(૭) કૃ૦ ગ૦ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના શિષ્ય વર્ધમાન જેમણે કુમારવિહાર-શતક રચ્યું.

(૮) ચંદ્રગચ્છના સંવિગ્નવિહારી આ૦ દેવભદ્રના પટ્ટધર સં૦ ૧૩૧૯

(૯) મલધારગચ્છના આ૦ સોમપ્રભના પટ્ટધર સં૦ ૧૩૩૫.

(૧૦) રાજગચ્છ કે ચંદ્રગચ્છના આ૦ શાંતિપ્રભના પટ્ટધર સં૦ ૧૩૩૨.

(૧૧) સુવિહિત આચાર્ય　　(પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૨૪)

૧ પ્રશસ્તિસંગ્રહ સં૦ ૧ ૪૬ (પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૨)

આ૦ સિદ્ધસૂરિ, પં૦ જંબૂનાગ—

તેઓ ઉપકેશગચ્છના હતા. આચાર્યશ્રીએ સં૦ ૧૦૭૨માં પાટણમાં શેઠ કર્પર્દી શાહના દેરાસરમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

તેમના શિષ્ય જંબૂનાગે લોદ્રવાના રાજાને મહમ્મુદ ગિઝનીના હુમલાની ભવિષ્યવાણી કરી હતી. તેમણે લોદ્રવામાં રાજા પ્રજાનો પ્રેમ મેળવી ભ૦ મહાવીરસ્વામીના મંદિરની સ્થાપના કરાવી હતી. તેમની પરંપરામાં અનુક્રમે દેવગુપ્ત મહત્તર, કનકપ્રભ મહત્તર અને ઉપા૦ પદ્મપ્રભ થયા હતા. (પ્ર૦ ૧ પૃ૦ ૨૭-૨૮)

આ૦ નન્નસૂરિ—

તેઓ ઉપકેશગચ્છના આચાર્ય હતા. તેમણે ૩૬ વણીને જૈન બનાવ્યા હતા. (પ્ર૦ ૧ પૃ૦ ૨૮)

આ૦ વિજયસિંહ—

તેઓ શીઘ્રકવિ હતા. કોંકણના રાજા નાગાર્જુને તેમના અદ્ભુત કાવ્યથી પ્રસન્ન થઈ તેમને 'અકૃતાચાર્ય'નું બિરુદ આપ્યું હતું. મહાકવિ સોઢ્ઢલ, તેમની ઉદયસુંદરીકથામાં આ આચાર્યશ્રીને મહાકવિ અને પોતાના મિત્ર તરીકે સંબોધે છે.

આ૦ વીરાચાર્ય—

તેમણે સં૦ ૧૦૭૮માં આરાધનાપતાકા રચી છે. સંભવ છે કે છંદાનુશાસન ના કર્તા આ૦ દેવસૂરિ તેમના શિષ્ય હશે. પં૦ વીરગણિ આનાથી જુદા હતા. (પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૭૪)

વાદિવેતાલ આ૦ શાંતિસૂરિ (સ્વ૦ સં૦ ૧૦૯૬)—

યુગપ્રધાન આ૦ હારિલસૂરિના ગચ્છમાં થયેલા આ૦ વટેશ્વરસૂરિથી થારાપદ્રગચ્છ નીકળ્યો, જેમાં અનેક વિદ્વાન આચાર્યો થયા.

થારાપદ્રગચ્છમાં વિજયસિંહ નામે આચાર્ય હતા. તેઓ ચૈત્યવાસી હતા. તે સંપકર (શાંતુ) મહેતાના મહેલમાં રહેતા હતા. એક દિવસ રાધનપુર પાસેના ઉણ ગામમાં તેઓ ગયા. ત્યાંના દેરાસરના દર્શન કર્યા પછી તેમની નજર એક બાળક ઉપર પડી,

તેના લક્ષણોમાં પ્રભાવકતાના સ્પષ્ટ ચિહ્નો વરતાતા હતા.

એ એકદા ત્રિભુવનિવાસી શ્રીમાળી શેઠ ધનદેવ અને પત્ની ધનશ્રીનો ભીમ નામે પુત્ર હતો. ભીમ બચપણથી જ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો હતો. તેનું વિશાળ ભાલ, દીર્ઘ ભુજાઓ, લાંબા હાથ અને બીજા અનેક લક્ષણોથી એ તેજસ્વી લાગતો હતો.

આચાર્યશ્રી ધનદેવ શેઠ પાસે ગયા અને સંઘના કલ્યાણ માટે એમના પુત્રની માગણી કરી. શેઠે યોગ્ય લાભ થતો જાણીને પોતાનો પુત્ર તેમને સોંપ્યો. આચાર્યશ્રીએ તેને દીક્ષા આપી મુનિ શાંતિભદ્ર નામ ધાર્યું. તેમને શાસ્ત્રો સિદ્ધાંતો ભણાવીને આ૦ શાંતિસૂરિ નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા. છેવટે તેમને ગચ્છનો ભાર સોંપી અનશન લઈ સ્વર્ગવાસ કર્યો.[1]

1 અનેક ગચ્છમાં અનેક આ૦ શાંતિસૂરિ (આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિ) થયેલા મળી આવે છે—

(૧) નાગેન્દ્રગચ્છમાં આ૦ મહેન્દ્રના શિષ્ય સં૦ ૧૧૫ લગભગમાં થયા.
(૨) થારાપદ્રગચ્છમાં (૧) જ્યેષ્ઠાચાર્યના શિષ્ય (પ્ર૦ ૩૧ પૃ૦ ૪૭૨), (૨) વાદિવેતાલ સ્વ૦ સં૦ ૧૦૯૬ (૩) આ૦ નેમિચંદ્રના શિષ્ય સં૦ ૧૨૨૨માં પિંપલગચ્છના સંસ્થાપક.
(૩) રાજગચ્છમાં (૧) આ૦ શીલભદ્રના શીલ થયેલ આ૦ ધનેશ્વરના શિષ્ય (પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૨), (૨) આ૦ વર્ધમાનના શિષ્ય.
(૪) હર્ષપુરગચ્છમાં આ૦ શાંતિસૂરિ (પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૧૮)
(૫) બ્રહ્માણગચ્છમાં આ૦ શાંતિસૂરિ થયા. તેમણે શ્રીપુરના રાજાની રાણીની અત્યપીડા ટાળી. આથી રાજા રાણી અને પ્રજાજનો ધર્મના કેટલાક જૈન થયા. રાજાએ ત્યાં જૈનમંદિર બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી. રાણીએ પંચપરમેષ્ઠિના તપની આરાધના કરી.

(આ૦ મુનિચંદ્રની આત્માનુશાસન શ્લો૦ ૨૫ની ટીકા)

(૬) પૂર્ણતલ્લગચ્છમાં આ૦ વર્ધમાનના શિષ્ય પ્રધાન ગ્રન્થકાર થયા.
(૭) નિવૃત્તિગચ્છના પિપ્પલક સં૦ ૧૧૩૫ થી ૧૧૮
(૮) પલ્લીવાલગચ્છમાં થયેલા આચાર્ય શાંતિસૂરિ
(૯) વડગચ્છમાં (૧) સર્વદેવ આ૦ આનંદનાના શિષ્ય (નાગપુરીય ભેદ) (૨) વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય સં૦ ૧૨૨૬ લગભગ.

આ શાંતિસૂરિએ રાજગચ્છીય મહાતાર્કિક આ૦ અભયદેવસૂરિ પાસે તર્કશાસ્ત્ર અને થારાપદ્રીયગચ્છના આ૦ સર્વદેવસૂરિ પાસેથી જિનાગમનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. પાટણ જઈ રાજા ભીમદેવ (સં. ૧૦૭૮ થી સં. ૧૧૨૦)ની રાજસભામાં પોતાની પ્રતિભા વડે કવીન્દ્ર અને વાદિચક્રવર્તી ના માનદ બિરુદો મેળવ્યા હતા.

ધારાના ભોજરાજની પંડિતસભાના પ્રધાન કવિ ધનપાલે તિલકમંજરીકથા ની રચના કરી હતી તે માટે તેમણે મહેન્દ્રસૂરિને પૂછ્યું કે આ કથાનું સંશોધન કોણ કરી શકે? આચાર્યશ્રીએ વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિનું નામ આપ્યું. કવિશ્રી એ માટે પાટણ આવ્યા અને સર્વપ્રથમ એમના એક શિષ્ય સાથે વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા. વાર્તાલાપથી તેમને ખાતરી થઈ કે આવા વિદ્વાન શિષ્યોના ગુરુ વિદ્યાસાગર હોય એમાં નવાઈ નથી જ. તેમણે આચાર્યશ્રીને ધારા પધારવા વિનંતિ કરી અને પોતે સાથે લઈને તેમને સં. ૧૦૮૩ લગભગમાં ધારાનગરી તરફ લઈ ગયો.

એક રાતે સરસ્વતીએ આચાર્યશ્રીને આશીર્વાદ આપ્યો કે તમે તમારો હાથ ઊંચો કરી વાદ કરશો તો તમને દરેક સ્થાને વિજય મળશે.

ધારા પહોંચતા આચાર્યના મુકામે રાજા ભોજરાજે તેમની સામે આવીને જણાવ્યું કે ધારાની સભામાં ઉદ્ભટ વાદીઓ છે, તેમાંના જેટલા વાદીઓને આપ જીતશો તેટલા લાખ માલવી દ્રમ્મ તમને આપીશ. જોઉં છું કે ગુજરાતના જૈન સાધુઓમાં વિદ્વત્તાનું કેટલું સામર્થ્ય છે!

(૧૦) નાહ્ટાના ગ્રન્થમાં સં. ૧૨૧૫ના વૈશાખમાં.
(૧૧) પ્રબંધગ્રન્થમાં આ૦ વીરદેવસૂરિની પ્રતિષ્ઠાના પ્રતિષ્ઠાપક.
(૧૨) તપાગચ્છમાં (૧) આ૦ વિજયશાંતિસૂરિ (આગમજ્ઞાતા), (૨) આ૦ વિજયશાંતિસૂરિ (યોગજ્ઞાતા).
(૧૩) નાહ્ટાના ગ્રન્થમાં ચોથી શાંતિસૂરિ, જેમણે ૧૮ [illegible] ગામોને જૈન બનાવ્યા. (—રાજગચ્છ પટ્ટાવલી, પૃ. ૧૪)

આચાર્યશ્રીએ ભોજની સભાના ૮૪ જેટલા વાદીઓને જીતી લીધા.[1]

પછી તો બીજા ૫૦૦ વાદીઓ શાસ્ત્રાર્થ માટે ધારામાં આવી ગ. આ. શ્રીશાંતિસૂરિ આ બધા વાદીઓને જીતી લેશે એવા વિચારથી દ્રવ્યનો આંકડો ગણતા રાજા વિમાસણમાં પડી ગયો. કવીશ્વર ધન પાલે રાજાનું મન પારખી લઈ કહ્યું કે આચાર્યશ્રીનું નામ શાંતિ છે પણ તે વાદીઓની સામે વેતાલ જેવા છે તેથી હવે વધુ વાદ કરવાની જરૂર નથી. રાજાએ આચાર્યશ્રીને ૮૪ લાખ માલવી દ્રમ્મ આપવાના હતા, જેનું ગુજરાતી નાણું ૧૨ લાખ થાય. તે દ્રવ્યથી ધારામાં જૈનમંદિરો બાંધવામાં આવ્યાં. કવીશ્વરે પોતાના તરફથી ૬૦ દ્રમ્મ આપ્યા. તે આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી થરાદના જૈનમંદિર માટે મોકલવામાં આવ્યા. થરાદના સંઘે તે દ્રમ્મમાંથી આદિનાથના દેરાસરમાં ડાબી તરફ એક દેરી કરાવી અને રથ બનાવ્યો.

આચાર્યશ્રીએ તિલકમંજરી માં ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા ન રહે એટલા પૂરતું સંશોધન કરી આપ્યું. રાજાએ આચાર્યશ્રીને વાદિવેતાલ નું માનવંતુ બિરુદ આપી ગુજરાતના સમર્થ વિદ્વાનની કદર કરી.

---

૧. ૮૪ વાદે — ચ યમ ચતુરશીતિવાદિન —

सय बंध नव बुद्ध नव अट्ठारॅह जिणिय।
सव सोल दहमॅह सत्त वेयम्म विजिणीय ॥
जिण दिगंबर सत्त पुण नास्तिय चार सु बोई।
एक बीसर एक मिम्म अह एक हि मोई ॥
इत्येतद् वंगेन चतुरशीतिः भवन्ति ।

(—જુઓ શ્રમણભગવાનનો દર્શવિસ્તાર—પાટિકમરિમનાથ ; પત્રાંકપર્વ મ ૧૮૧ ફાગણ વદિ ૧ નિયમે)

૧ જૈન, ૨ નૈયાયિક ૩ સાંખ્ય, ૪ બૌદ્ધ ૫ વૈશેષિક અને ૬ ચાર્વાક એ ૭ દર્શનોના ૧૭ પેટાભેદો મળીને કુલ ૧ ૨ થતા ?
(—જૈનતત્વપ્રકાશ, શ્લોક: ૧૨૨, પૃ ૧૪૨)

આચાર્યશ્રીના શિષ્ય પુષ્પભદ્રે સં૦ ૧ ૯૪મા ધરાદ્રમા રામસેનના રાજા રઘુસેનના જિનાલયમા ભ૦ આદિનાથની પ્રતિમા કરી હતી અને તે જ દેરાસરમા ડાબી તરફ કવિ ધનપાલે આપેલી રકમમાથી દેરી બનાવાઈ હતી.

આ શાંતિસૂરિ રાજા ભીમદેવની વિનતિથી ધારાથી વિહાર કરીને કવિ ધનપાલની સાથે પાટણ પધાર્યા. અહીં પાટણમા શેઠ જિનદેવે પોતાના પુત્ર પદ્મદેવને સાપ કરડવાથી તેને જમીનમા દાટી રાખ્યો હતો. આચાર્યશ્રીએ તેને બહાર કઢાવી અમૃત સિક્ત હાથથી સ્પર્શ કર્યો અને પદ્મદેવનુ ઝેર ઊતરી ગયું. શેઠ જિનદેવે આચાર્યશ્રીને ભારે ઉત્સવપૂર્વક પોતાને ઘેર પધરાવી ઉપાશ્રયે પહોંચાડ્યા.

આચાર્યશ્રી પોતાના ૩૨ શિષ્યોને પાટણમા ન્યાયનો અભ્યાસ કરાવતા હતા. વડગચ્છના આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ નાડોલથી વિહાર કરી પાટણની ચૈત્યપરિપાટી કરવા માટે પાટણ પધાર્યા. તેઓ એક દિવસે ભ૦ ઋષભદેવના દર્શન કરી આ૦ શાંતિસૂરિ પાઠ આપી રહ્યા હતા ત્યારે તેમની પાસે આવી, નમસ્કાર કરીને બેસી ગયા. એ સમયે બૌદ્ધ દર્શનના પ્રમેયોનો પાઠ ચાલતો હતો. આ મુનિચંદ્રે અહીં ૧ દિવસ રહી પાઠ સમયે હાજરી આપી એ પાઠને વિના પુસ્તકે એકાગ્રતાથી અવધારણ કરી લીધો, પરંતુ આચાર્યશ્રીના શિષ્યો એ પાઠને ધારી ન શક્યા. આથી આચાર્યશ્રીને ભારે ખેદ થયો. આ મુનિચંદ્રે આ જોઈ આચાર્યશ્રીની આજ્ઞા મેળવી એ દશ દિવસનો પાઠ અનુક્રમે કહી સંભળાવ્યો. આ સાંભળી આચાર્યશ્રીએ એકદમ ઊભા થઈ ઉત્સાહથી તેમને આલિંગન કર્યું અને કહ્યું ખરેખર, તું તો ધૂળમા ઢંકાયેલું રત્ન છે. તું મારી પાસે રહીને અભ્યાસ કર. આચાર્યશ્રીને ખ્યાલ હતો કે, પાટણમા સંવેગી મુનિઓને રહેવા માટે સ્થાન મળતું નથી, તેથી તેમણે આ મુનિચંદ્રને ટંકશાળની પાછળ એક ઘરમા રાખ્યા અને તેમને છયે દર્શનોનો અભ્યાસ કરાવ્યો. આ મુનિચંદ્રે વિના પરિશ્રમે તે ધારી લીધા. એ દિવસથી પાટણમા ચૈત્યવાસીઓ તરફથી સુવિહિત સાધુઓને સુલભ

તાથી વસતી મળવા લાગી. આ ઘટના સં૦ ૧૦૯૪ લગભગમાં બની હોય એવો સંભવ છે

કૌલ મતના આ ધર્મ પંડિત કવીશ્વર ધનપાલની સૂચના મુજબ વાદિવેતાલ આ૦ શ્રીશાન્તિસૂરિ પાસે પાટણ આવ્યો. તેમની સામે વાદ કરવાની શરૂઆત કરી. તેણે પ્રથમ પ્રગ્નક ચલાવ્યું, આચાર્ય શ્રીએ પોતાને દેવ અને પંડિતને કૂતરો બનાવે એવો જવાબ આપ્યો. પછી તો પંડિતે વિતંડાવાદ શરૂ કર્યો. આચાર્યશ્રીએ તે પાઠને અક્ષરશઃ સંભળાવ્યો. તેમજ તેના ચોજપ૦ વગેરે લઈ ઘૂબહુ તેની નક્ષરૂપે અગચેષ્ટા કરી બતાવી. પંડિતે તેમના ચરણમાં મસ્તક ઝુકાવીને કહ્યું કવીશ્વર ધનપાલે જેવા કહ્યા હતા તેવા જ તમે વિદ્વાન છો. આચાર્યશ્રી સ્વભાવતઃ શાંત હતા. તેથી તે પણ શાંત બની ગયો.

આચાર્યશ્રીએ એક દ્રવિડના વિદ્વાનને પણ જીતી લઈ શાંત બનાવ્યો હતો.

ધર્મપ્રચાર—

આચાર્યશ્રીએ ૪૧૫ રાજકુમારોને જૈન બનાવ્યા. પૂજનો કોટ પડી જવાની ભવિષ્યવાણી કહી સંભળાવી. ૭ શ્રીમાલી કુટુંબને બચાવી લીધા અને તેઓને દૃઢ જૈનધર્મી બનાવ્યા.

આ શાન્તિસૂરિના ઉપદેશથી ૭૦૦ શ્રીમાલી જૈન બન્યા હતા. તેમણે ભ૦ આદીશ્વરનું ચૈત્ય બંધાવ્યું હતું અને તે મહીશલ ગોત્રના હતા. સમય જતા તેઓ પલ્લીવાલગચ્છના બન્યા હતા.

(—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર ૩૫)

તેમણે બે ગ્રંથો બનાવ્યા છે તેની નોંધ નીચે મુજબ છે—

(૧) ઉત્તરાધ્યયન-પાઇયટીકા—તેમણે અન્ય વૃત્તિઓ હોવા છતાં પૂર્ણતલ્લગચ્છના આ૦ ગુણસેનની વિનતિથી પાટણમાં શ્રિમાલ વંશીય મહામાત્ય શાંતુના ચૈત્યગૃહમાં રહી સ્વાધ્યાયઅભ્યાસવખતી વાદ શક્તિના શિષ્ય મળી ઉત્તરાધ્યયનની ટીકા બનાવી છે જેનું બીજું નામ પાઇયટીકા છે આ૦ વાદિદેવસૂરિએ આ ટીકાના આધારે જ સિદ્ધરાજની સભામાં દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્રને હરાવ્યો હતો.

(૨) જીવવિચારપયરણ—ગાથા ૫૧

(૩) સંઘાચારચૈત્યવંદનભાષ્ય—તેનું બીજું નામ સંઘસામાચારભાષ્ય પણ છે ગાથા ૯૧

(૪) ધમ્મરયણપયરણ—(ધર્મશાસ્ત્ર).

(૫) પવપંજિકા (અહ્ દલિપિકલિપિ)—તેનું સાતમું પદ બૃહત્ શાંતિ છે

(૧) અંગવિજ્જા—તેનો ઉદ્ધાર કર્યો.

(૨) તિલકમંજરી—કવિ ધનપાલે રચેલી આ કથાનું સંશોધન કર્યું

આચાર્યશ્રીના વ્યાખ્યાનમાં નાગિની દેવી આવતી હતી અને ગુરુએ વાસક્ષેપ નાખેલા પાટલા પર બેસતી હતી. એક દિવસે આચાર્યશ્રી વાસક્ષેપ નાખવાનું ભૂલી ગયા, ત્યારે દેવીએ તરત જણાવ્યું કે ભગવન્! હવે આપ છ મહિના જીવશો, તે પહેલાં આપે ગચ્છની વ્યવસ્થા અને પરલોકની સાધના કરી લેવી જોઈએ.

આચાર્યશ્રીને ૩૨ શિષ્યો હતા. તેમાંથી મુનિ વીરભદ્ર, મુનિ શાલિભદ્ર અને મુનિ સર્વદેવને બીજે દિવસે તેમણે આચાર્ય બનાવ્યા. આમાં આ વીરભદ્ર તો રાજપુરીમાં જ કાલધર્મ પામ્યા. તેમની શિષ્યપરંપરા ચાલી નહીં; પરંતુ તે સિવાયના બંને આચાર્યોની શિષ્યપરંપરા લાંબા કાળ સુધી ચાલી છે.

અંતે આ શાંતિસૂરિ શેઠ યશના પુત્ર સોઢે કાઢેલા ગિરનાર તીર્થના યાત્રાસંઘ સાથે ગિરનાર પધાર્યા. ત્યાં તેમણે ભૂખ, તરસ અને ઊંઘનો ત્યાગ કરી ૨૫ દિવસનું અનશન કર્યું અને સં ૧ ૯૬ ના જેઠ સુદિ ૯ ને મંગળવારે કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં સમાધિપૂર્વક કાલધર્મ પામી સ્વર્ગગમન કર્યું. ટૂંકમાં તેઓ અનશન સ્વીકારીને દેવ થયા.

પેટાગચ્છો—

આ શાંતિસૂરિની શિષ્યપરંપરામાંથી થારાપદ્રગચ્છ, આરાસણગચ્છ, મડાહડગચ્છ અને પિપ્પલગચ્છ એ નામે ઉપગચ્છો અને ભિન્ન શાખાઓ નીકળી છે તે આ પ્રકારે છે—

આરાસણગચ્છ—

૪ આ૦ વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિ. ૫. આ૦ પૂર્ણભદ્રસૂરિ
૬ આ૦ શાલિભદ્રસૂરિ ૭. આ૦ વર્ધમાનસૂરિ

૮. આ૦ યશોદેવસૂરિ—તેઓ આરાસણના હતા. તેમનાથી 'આરાસણગચ્છ' નીકળ્યો.

મડાહડાગચ્છ—થારાપદ્રગચ્છ—

ગુજરાતમાં આબૂરોડથી દક્ષિણે પશ્ચિમ તરફ ૬॥ માઈલ દૂર મુંડસ્થલ અને કીવલી ગામો છે જ્યારે ૨૫ માઈલ દૂર મંડાર ગામ છે. મંડારથી ૪ માઈલ દૂર કુસુમા, વરમાણ ગામો છે તેમાના કેટલાએક તો વિક્રમની સાતમી સદી પહેલાના વસેલા છે.

કીવલી ગામ આબૂ પર્વતના દક્ષિણ ઢાળ પર હતું. તે ગામની ઉત્તરમાં વશિષ્ઠાશ્રમ હતો. અહીં ઉમરણી (અમરાવતી) ગામના શાહ અંબરીશે ઋષિકેશનું મંદિર બંધાવ્યું અને તેની રાણી તારાદેવીએ મધુસૂદનનું મંદિર બંધાવ્યું ત્યારથી એટલે સં૦ ૧૨૮૮ પછી કીવલી ગામનું બીજું નામ 'મધુવાણી' જાહેર થયું.

આબૂરોડથી પશ્ચિમ તરફ મંડાર જતી મોટરની સડક પર આશરે છ માઈલ દૂર એક પથ્થર ઊભો છે તેમાં ઉલ્લેખ છે કે માંડલિક સુરત્રાણ પરમાર પ્રતાપસિંહદેવ સં૦ ૧૨૪૫ના ભાદરવા સુદિ ૧ ને બુધવારના રાજની આજ્ઞા છે કે કીવલીના વશિષ્ઠાશ્રમની રક્ષા કરવી. નુકસાન કરે તેને દંડ દેવો.

(—જૈનપત્ર, વર્ષ ૫૮ અંક ૩ પ્ર ૩૫, પૃ૦ ૧૫૬)

અહીં આજે મધુવાણી ઋષિકેશ અને કોટિધ્વજ ગામો છે. મધુવાણીના મંદિર પાસેની ભૂમિમાં પ્રાચીન જૈન દેરાસરનું તોરણ તથા થાંભલા આજેય વિદ્યમાન છે. (—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક : ૨૬૮)

મુંડસ્થલ પણ પ્રાચીન જૈન તીર્થ છે. (જૂઓ, પ્ર૦ ૧ પૃ૦ ૬૧)

મંડાર ગામના બીજા નામો મડાહડા, મહાહૃત, માદુહડા, મડાર, મંડાર મંડાર મળી આવે છે. આજે અહીં જૈનોનાં ૨૦૦ ઘર વિદ્યમાન છે. તપાગચ્છ, અંચલગચ્છ, મડાહડગચ્છ અને લોંકાગચ્છના ઉપાશ્રયો

છે આ ધર્મનાથ તેમજ આ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરો છે

વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિ (જન્મ સં. ૧૧૪૩) પાલ્હણપુર ગચ્છના આ. ચક્રેશ્વરસૂરિ (સં. ૧૧૮૪–૧૨૨૧), ઉપકેશગચ્છના આ. સિદ્ધસૂરિના પટ્ટધર આ૦ દેવગુપ્તસૂરિ (સં. ૧૪૮૬) અહીં જન્મ્યા હતા, કેમકે તેમના નામની પહેલાં મહાહડીય, મહુરીય વિશેષણો લગાડેલા જોવાય છે

(—અનુ. પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક : ૧૧૪ ૬૨૨)

મહાહડીથી મહાહડગચ્છ નીકળ્યો તે આ ચક્રેશ્વરસૂરિથી શરૂ થયો હતો. પ્રતિમાલેખોમાં આ ચક્રેશ્વરસૂરિને વડગચ્છની સંવિગ્નવિહારી શાખાના આ વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય બતાવેલા છે પણ તેઓ કોણ અને ક્યારે થયા તેનો નિર્ણય કરવો એ એક જટિલ સમસ્યા છે કેમકે ઇતિહાસના પરિશીલનથી જણાય છે કે વિક્રમની બારમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં વડગચ્છમાં સંવેગી વર્ધમાનસૂરિઓ બે થયેલા છે તે આ પ્રકારે—

૧ વડગચ્છના આ. ઉદ્દ્યોતનસૂરિના શિષ્ય આ. વર્ધમાનસૂરિની સુવિહિત પરંપરાના નવાંગીવૃત્તિકાર આ૦ અભયદેવસૂરિના બીજા પટ્ટધર આ. વર્ધમાનસૂરિ (સં. ૧૧૪ —સં. ૧૧૭૨) હતા.

૨. આમ તો વટેશ્વરગચ્છ પ્રાચીન છે પણ વડગચ્છ પછી નીકળ્યો છે. બંને ગચ્છોની શબ્દસામ્યતા અને સામાચારીની એકતાથી કેટલાએક વિદ્વાનો બંનેને એક માની વટેશ્વરગચ્છમાંથી નીકળેલા થારાપદ્રગચ્છને વડગચ્છનો પેટાગચ્છ બતાવે છે (પ્ર. ૩૧ પૃ. ૪૭૩)

આ સાધારણ માન્યતા અનુસાર થારાપદ્રગચ્છના આ૦ શાલિભદ્ર-ની પાટે સંવિગ્નવિહારી આ૦ વર્ધમાનસૂરિ (સં. ૧૧૫ લગભગ) થયા. આથી અહીં એવી ભ્રમણા થાય છે કે આ ચક્રેશ્વરસૂરિ આ બંનેમાંથી ક્યા આચાર્યના શિષ્ય હતા? આનો ખુલાસો આપણને થારાપદ્રીયગચ્છના શેઠ સિદ્ધદેવની સં. ૧૧૮૭ માં લખાવેલ ભગવતી સૂત્રની વિશેષ વૃત્તિની પુષ્પિકામાંથી મળે છે. તેમાં લખ્યું છે કે શેઠ સિદ્ધદેવે આ પુસ્તક આ૦ શાલિભદ્રસૂરિના પટ્ટધર આ૦

વર્ધમાનસૂરિના આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિને અર્પણ કર્યું
(—જૈન પુસ્તક પ્ર૦ સ૦ પ્ર૦ ૩)

૧ મડાહડગચ્છ પટ્ટાવલી

આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિ અને શેઠ સિદ્ધદેવ બંને થારાપદ્રગચ્છના અને બંને મડાહડના હતા. આથી માનવું પડે છે કે થારાપદ્રગચ્છના આ૦ વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિથી મડાહડગચ્છ શરૂ થયો.

પ્રતિમાલેખોને આધારે જણાય છે કે મડાહડગચ્છ એ વટેશ્વરગચ્છની શાખા છે. સાધારણ રીતે વડગચ્છ અને વટેશ્વરગચ્છ એક મનાય છે. તેથી તે જ ગચ્છની શાખારૂપે નોંધાયો છે. ખાસ નોંધપાત્ર ઘટના એ છે કે આ સંવિજ્ઞવિહારી ગચ્છ (સં૦ ૧૧૮૭ સં૦ ૧૩૩૫ સં૦ ૧૩૩૭ સં ૧૩૩૮) હતો. સં૦ ૧૩૩૫ અને સં૦ ૧૩૭, સં૦ ૧૩૭૧ સં૦ ૧૩૮૭ના પ્રતિમાલેખોમાં મડાહડીય અને મડાહડીયગચ્છના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો મળે છે. એટલે એ વાત ચોક્કસ થાય છે કે વટેશ્વરગચ્છના આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિથી મડાહડગચ્છ શરૂ થયો.

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભા૦ ૨, લેખાંક ૧૮૪, ૨૮૪ ૨૯૧ ૨૯૨ ૫૫ અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૧૧૪ ૨૯૭ ૫૪૩)

મડાહડગચ્છની ઘણી પરંપરાઓ ચાલી છે. તેમજ તેમાંથી રત્નપુર, જાખડિયા જાલોર વગેરે શાખાઓ નીકળી છે.

વડગચ્છના આ૦ હારિલસૂરિથી હારિલશાખા નીકળી, જેનું બીજું નામ હારિજગચ્છ સંભવે છે. (—પ્રક ૨૭ પૃ૦ ૪૪૭ થી ૪૯૨)

તે પરંપરાના આ૦ વટેશ્વર ક્ષમાશ્રમણે ગુજરાતમાં આવીને નવા જૈનો બનાવ્યા અને તેમનો પરિવાર વટેશ્વરગચ્છ નામથી જાહેર થયો. ઘણા વિદ્વાનો વટેશ્વરગચ્છ અને વડગચ્છને એક સમજે છે. આ ગચ્છની એક શ્રમણપરંપરા થારાપદ્રમાં વિચરતી હતી, જે થારાપદ્રગચ્છ તરીકે વિખ્યાત થઈ હતી.

થારાપદ્રગચ્છની એક પરંપરા આ પ્રમાણે મળે છે—

૧ જયેકાર્ય ૨. આ શાલિભદ્રસૂરિ

૩ સિદ્ધાંતમહોદધિ આ૦ સર્વદેવસૂરિ

૪ આ શાલિભદ્રસૂરિ—તેમનું પ્રસિદ્ધ નામ વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિ (સ્વ સં૦ ૧ ૯૬) હતું

૫. આ પૂર્ણભદ્રસૂરિ—તેમણે ગુરુદેવની આજ્ઞાથી સં૦ ૧ ૮૭મા ફાગણમા રામસેન નગરના રાજા રઘુસેનના જિનપ્રાસાદમા ભ આદીશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (પ્રક ૩૧ પૃ ૪૭૨)

૬ આ શાલિભદ્રસૂરિ—તેઓ વાદિવેતાલ આ શાંતિસૂરિના હાથે આચાર્ય થયા હતા. તેમણે સંગ્રહણીવૃત્તિ બનાવી છે.

૭. આ વર્ધમાનસૂરિ—તેમણે ચૈત્યવાસ છોડી, ક્રિયોદ્ધાર કરી, સંવેગીપણું સ્વીકાર્યું હતું, આથી તેઓ સંવિગ્નવિહારી તરીકે વિખ્યાત થયા હતા. (–પ્રા જૈ લે સં૦ લેખાંક ૨૮૪ ૨૯૨, ૫૫)

આ કારણે તેમની પરંપરાના આચાર્યો પોતાને વર્ધમાનસૂરિના સંતાનીય ઓળખાવવામા ગૌરવ માનતા હતા.

(–પ્રા જૈ લે સં લેખાંક ૧૧૪ ૨૯૭)

આ વર્ધમાનસૂરિથી નવી શિષ્યપરંપરાઓ ચાલી છે—

સં ૧૧૮૪મા આ વર્ધમાનસૂરિના આ ચક્રેશ્વરસૂરિ, આ પરમાનંદસૂરિ, આ યશોદેવસૂરિ, આ પદ્મસૂરિ વિદ્યમાન હતા.

(–જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસં૦ પ્ર ૨)

આ વર્ધમાનસૂરિની પાટે આ પદ્મસૂરિ અને તેમની પાટે આ ચક્રેશ્વરસૂરિ થયા. તેમણે સં ૧૧૮૭ના ફાગણ વદિ ૪ ને સોમવારે આબૂ તીર્થમા ભદ્રસિંહના શેઠ બાહડ પોરવાડે બનાવેલ ભ ઋષભદેવની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. (–પ્રા જૈ લે સં લેખાંક ૧૮૪)

૮. આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિ—તેઓ મડાહડમા જન્મ્યા હતા. તેમનાથી મડાહડગચ્છ નીકળ્યો છે તથા તેમના શિષ્ય આ૦ પરમાનંદસૂરિના ઉપદેશથી શેઠ દેશલ પોરવાડે ભ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બનાવ્યું. સં ૧૧૮૪ના માહ સુદિ ૧૧ ને રવિવારે પાટણમા ગૂર્જરેશ્વર રાજા સિદ્ધરાજના રાજ્યમાં જ્ઞાતાધર્મકથાંગ વગેરે સૂત્રો તથા ટીકાઓ

વગેરે ચાર પુસ્તકો લખાવ્યાં. શેઠ સિદ્ધરાજ પોરવાડ તથા તેની પત્ની રાજિમતીએ સં૦ ૧૧૮૭ના કાર્તિક સુદિ ૨ના રોજ પાટણમાં આગમ, નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણિ, ભાષ્ય વગેરે આગમના પુસ્તકો લખાવ્યાં. તે શ્રાવકે સં૦ ૧૨૧૨માં ચંદ્રાવતીમાં ગૂર્જરેશ્વર રાજા કુમારપાલના પ્રીતિપાત્ર રાજા ધારાવર્ષદેવના રાજ્યકાળમાં '[illegible]' લખાવી.

(—જૈ૦ પુ૦ પ્ર૦ સં૦ પુષ્પિકા ૬૯)

સં૦ ૧૧૮૭ના ફાગણ વદિ ૪ને સોમવારે આબૂ તીર્થમાં ભ૦ ઋષભદેવના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી.

તેમની પાટે આ૦ પરમાનંદસૂરિ,[1] આ૦ જયસિંહસૂરિ, આ૦ પદ્મચંદ્ર, આ૦ જિનદત્ત, આ૦ ધર્મઘોષ વગેરે આચાર્યો થયા હતા.

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા ૨, ૩; જૈ૦ સા૦ સં૦ ઇતિ૦ પારા ૪૦ ટિ૦ પા૦ ૩૩૭ પૃ૦ ૨૧૮)

૯ આ૦ જયસિંહસૂરિ   ૧૦ આ૦ સોમપ્રભસૂરિ

૧૧. આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તેમના સં૦ ૧૩૩૫, સં૦ ૧૩૩૭ સં૦ ૧૩૩૮ના પ્રતિમાલેખો મળે છે. તેમના ઉપદેશથી આરાસણમાં સમલિકાવિહારનો આ મંડપ બનાવવામાં આવ્યો હતો.

(—પ્રા૦ જૈ૦ લે૦ સં૦ લેખાંક ૨૮૪, ૨૯૧, ૨૯૨)

૧૨. આ૦ સર્વદેવસૂરિ—સમરા શાહે સં૦ ૧૩૭૧ના માહ સુદિ ૭ ગુરુવારે શત્રુંજય તીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો ત્યારે તે ત્યાં વિદ્યમાન હતા.

૨ મડાહડગચ્છ પટ્ટાવલી

૮ આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિ   ૯ આ૦ પદ્મપ્રભસૂરિ

૧૦ આ૦ જયચંદ્રસૂરિ   ૧૧ યશોદેવસૂરિ

૧૨. આ૦ શાંતિસૂરિ—સં૦ ૧૩૭૦ સં૦ ૧૩૭૧ સં૦ ૧૩૭૩

---

૧. રાજગચ્છના દેવેન્દ્રાચાર્ય આ૦ પરમાનંદના શિષ્ય આ૦ રત્નપ્રભ સં૦ ૧૨૧ માં થયા. (જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૩૧)

સં૰ ૧૩૮૭ સં ૧૨ ૩ (—અનુક પ્રા જૈ લે સ લેખાંક ૫૭૩
પ્રા જૈ લે સ લેખાંક ૫ ૮)

૧૩ આ૰ હેમસૂરિ—સં ૧૩૮૧
(—અનુક પ્રા૰ જૈ લે૰સ લેખાંક ૫૫૧)

૧૪ આ રત્નસાગરસૂરિ—સં ૧૩૮૯
(—અનુક પ્રા જૈ લે૰સ લેખાંક ૫૫૮)

૧૫ આ સોમતિલકસૂરિ—સં ૧૩૫૧ સં ૧૩૬૧

૩ મડાહડગચ્છ પટ્ટાવલી

૮ આ ચક્રેશ્વરસૂરિ ૯ આ જિનદત્તસૂરિ
૧ આ દેવચંદ્રસૂરિ ૧૧ આ ગુણચંદ્રસૂરિ
૧૨. આ ધર્મદેવસૂરિ
૧૩ આ જયદેવસૂરિ—આ દેવસૂરિ સં ૧૩૮૯
૧૪ આ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ—સં ૧૪૨
૧૫. આ હરિચંદ્રસૂરિ—સં ૧૪૪૧ ૧૪૬૨.

૧૬ આ૰ કમલપ્રભસૂરિ—સં ૧૫૨ ના અષાઢ સુદિ ૨ ને ગુરુવારે આ કમલપ્રભના ઉપદેશથી સિરોહી નગરમાં શ્રી અજિતનાથના દેરાસરમાં મડાહડગચ્છના શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ બન્યો. આચાર્યે તેમાં સર્વધાતુની પરિકરવાળી તે પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી આવો લેખ તેના કાઉસગ્ગિયા નીચે છે.

આ કમલપ્રભના શિષ્ય પં અમરચંદ્રે સં ૧૫૧૭માં કલ્પસૂત્રનો બાલાવબોધ રચ્યો.

૧૭. આ ગુણકીર્તિસૂરિ—તેમણે કાલિકાચાર્યકથા રચી
આ ધર્મપ્રભસૂરિ—સં ૧૫૨
૧૮ આ કમાનચંદ્રસૂરિ ૧૯ આ ભાવચંદ્રસૂરિ
૨ આ કર્મસાગરસૂરિ ૨ પં મનકચંદ્ર

૨૧ આ જ્ઞાનસાગર—કવિ સારંગ તેમનો શ્રાવક હતો, જેણે સં ૧૬૩૮માં જાલોરમાં બિલ્હણપંચાશિકાચોપાઈ સં ૧૬૫૧

આ૦ મોહનપ્રભ ઉપાધ્યાય, સં૦ ૧૬૭૮માં પાલનપુરમાં 'કૃષ્ણરુક્મિણી વેલી'ની સંસ્કૃત ટીકા રચી. તે આચાર્યશ્રી માટે લખે છે કે—

"વડગચ્છશાખા ચંદ્ર વિચાર, મડાહડગચ્છ ગચ્છસિણગાર;
સુવિહિત જયવંતા જાણ, જ્ઞાનસાગર સૂરીશ વખાણ.'

૨૨. આ૦ સૌભાગ્યસાગર	૨૩ ભ૦ ઉદયસાગર
૨૪ ભ૦ દેવસાગર	૨૫ ભ૦ કમલસાગર
૨૬ ભ૦ ધ્રસિંહ	૨૭ ભ૦ વાગસાગર
૨૮ ભ૦ કેસરસાગર	૨૯ ભ૦ ગોપાળજી
૩૦ ભ૦ ધનરાજજી	૩૧ મ૦ લાલજી—સં૦ ૧૭૮૭
૩૨. મહાત્મા હુકમચંદ	૩૩ મ૦ ઉદયચંદ
૩૪ મ૦ ફૂલચંદ	૩૫. મ૦ રતનચંદ

૪ મડાહડગચ્છના છૂટક આચાર્યો

§ આ૦ ધર્મપાલસૂરિની પાટે આ૦ સોમદેવ રત્નપુરીય—સં૦ ૧૩૫૦

§ આ૦ ધર્મસિંહસૂરિની પાટે આ૦ [illegible]—સં૦ ૧૩૬૭

§ આ૦ આનંદપ્રભ—સં૦ ૧૩૫૮

§ આ૦ ઉદયપ્રભ—સં૦ ૧૪૩૫, ૧૪૬૦, ૧૪૮૧

§ આ૦ ધર્મચંદ્ર રત્નપુરીય—સં૦ ૧૪૮૦, સં૦ ૧૪૮૫, સં૦ ૧૫૦૧—તેમની પાટે આ૦ કમલચંદ્ર—સં૦ ૧૫૪૧

§ આ૦ પાસચંદ્ર—સં૦ ૧૪૯૬

§ આ૦ મુનિચંદ્ર—સં૦ ૧૪૮૬ સં૦ ૧૪૯૯

§ આ૦ સોમદેવની પાટે આ૦ ધનચંદ્ર—સં૦ ૧૫૦૩ સં૦ ૧૫૧૩

§ આ૦ મુનિદેવ સં૦ ૧૪૧૧—તેમની પાટે આ૦ સોમચંદ્ર—સં૦ ૧૫૦૩

§ આ૦ સોમદેવની પાટે આ૦ જ્ઞાનચંદ્ર—સં૦ ૧૪૯૩

§ આ૦ સોમપ્રભની પાટે આ૦ શ્રીસૂરિ—સં૦ ૧૫૧૧

§ આ૦ મુનિપ્રભની પાટે સં૦ ૧૪૫૮ સં૦ ૧૪૭૩

§ આ૦ નયનકીર્તિ—સં૦ ૧૫ ૭

§ આ૦ મતિસુંદર—સં૦ ૧૫૫૯

§ આ૦ વીરપ્રભની પાટે આ૦ ગુણચંદ્ર—સં૦ ૧૫૫૭.

§ આ૦ રવિચંદ્ર—સં૦ ૧૫૩૫.

§ આ૦ પૂર્ણચંદ્રની પાટે ઉપા૦ આનંદમેરુ ભણાવિયા—સં૦ ૧૫૫૭.

§ આ૦ કમલચંદ્ર ભણાવિયા—સં૦ ૧૫૩૫, સં૦ ૧૫૫૭.

માણેકરત્ન—સં૦ ૧૬૨ (—અનુ૦ પ્રા૦ લે૦ સં૦ લે૦ : ૬૪)

§ આ૦ દેવચંદ્ર, આ૦ લાલચંદ્રએ સં૦ ૧૭૮૭માં માણિભદ્ર વીર તથા આ૦ મહેશ્વરસૂરિની ચરણપાદુકાની સ્થાપના કરી.

વિક્રમની અઢારમી સદી સુધી મલધારગચ્છના ભટ્ટારકો, મહાત્માઓ વિદ્યમાન હતા.

(—શિલાલેખો, મલધારગચ્છ પટ્ટાવલી, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૩૩, ૨૩૮, ૨૪૨, ૨૪૩, ૨૪૯).

મલહટીય—

ઉપકેશગચ્છના આ૦ સિદ્ધસૂરિના સંતાનીય મલહટીય આ૦ દેવગુપ્તસૂરિએ સં૦ ૧૪૮૬ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે ઉપકેશગચ્છના મંત્રી ચેતસીએ ભ૦ વિમલનાથની પંચતીર્થી પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

(—અનુ૦ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૬૨૨)

૧ પિપ્પલકગચ્છની પટ્ટાવલી

૬. આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિ—તેઓ ચંદ્રકુળના થારાપદ્રગચ્છના હતા.

૭. આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ

૮. આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિ (આ૦ શાંતિસૂરિ)—

તેમને આ૦ સર્વદેવે દીક્ષા આપી. આ૦ ભદ્રસૂરિએ સાહિત્ય, ન્યાય અને આગમ ભણાવી આચાર્યપદ આપ્યું. તેમનું બીજું નામ આ૦ શાંતિસૂરિ પણ મળે છે. તેઓ કૃપાળુ, પરમ શાંત, લબ્ધિપ્રતા-ધારા, ક્ષમાશીલ અને મિષ્ટભાષી હતા. તેઓ પરમસંવેગી અને ચારિત્રચૂડામણિ હતા. બહુ યશસ્વી, મોટા વાદી અને મહાપ્રભાવક હતા.

તેમને ચક્રેશ્વરીદેવી પ્રસન્ન હતાં, તેથી તેઓ બહુ પ્રભાવક બન્યા

હતા. તેમની ઉપાસના કરવાથી મડાર ગામનો ધારાપદ્રગચ્છનો સિદ્ધરાજ પોરવાલ જૈન સંઘને માન્ય અને નમસ્કાર કરવાયોગ્ય બન્યો હતો.

તેમણે વીર સં ૧૬૩૧ (વિ૦ સં૦ ૧૨૨૧)ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ના કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં શિષ્ય મુનિચંદ્રની વિનતિથી 'પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર' (ગ્રં૦ ૭૫૦૦) રચ્યું તેમજ જીવવિચાર પ્રકરણ, ધર્મરત્નપ્રકરણ મૂળ, તેની સ્વોપજ્ઞ ટીકા વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

તેમણે વિ૦ સં૦ ૧૨૨૨માં શુભ મુહૂર્તે શેઠ સિદ્ધનાગ પોરવાલના વંશના શેઠ સિદ્ધરાજ પોરવાલે બંધાવેલા ભ૦ નેમિનાથ (અથવા ભ૦ મહાવીરસ્વામી)ના જિનપ્રાસાદમાં એકીસાથે પોતાના આઠ શિષ્યોને આચાર્ય બનાવ્યા. ૧ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ, ૨. આ૦ વિજયસિંહસૂરિ, ૩ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ અથવા દેવચંદ્રસૂરિ ૪ આ૦ પદ્મદેવસૂરિ, ૫. આ૦ પૂર્ણદેવ કે પૂર્ણચંદ્રસૂરિ, ૬ આ૦ જયદેવસૂરિ, ૭ આ૦ હેમપ્રભ ૮. આ૦ જિનેશ્વર.

આ૦ શાંતિસૂરિએ ઉપર મુજબ પોતાના શિષ્યોને આચાર્યપદ આપ્યા પછી પોતાના ધારાપદ્રગચ્છને 'પિપ્પલગચ્છ' એવા નામથી જાહેર કર્યો. સંભવ છે કે ત્યારે પિપ્પલક નગર જાહેર ક્ષેત્ર અને જૈન તીર્થસ્થાન હશે.

મડાહ, પિપ્પલક સાચોર તીર્થ એ પિપ્પલકગચ્છનાં ક્ષેત્રો હતાં.

૫. આ૦ પૂર્ણદેવથી પૂર્ણચંદ્રશાખા ચાલી જે પરંપરામાં (૧૫) આ૦ પદ્મતિલક (૧૬) આ૦ ધર્મસાગર, (૧૭) રાજપાલ થયા. રાજપાલે સં૦ ૧૬૪૨ના માહ વદિ ૭ના રોજ જંબૂકુમારરાસ બનાવ્યો.

૬ આ૦ વિજયસિંહસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨ ૮માં ઢીંકવા ગામમાં જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી અને સં૦ ૧૧૮૩ના ચૈત્ર માસમાં શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણચૂર્ણિ (ગ્રં૦ ૪૫૯) રચી છે.

§ આ૦ મતિસુંદર—સં૦ ૧૫૫૯
§ આ૦ વીરપ્રભની પાટે આ૦ ગુણચંદ્ર—સં૦ ૧૫૫૭
§ આ૦ રવિચંદ્ર—સં૦ ૧૫૩૫
§ આ૦ પૂર્ણચંદ્રની પાટે ઉપા૦ આનંદમેરુ લખનિકા—સં૦ ૧૫૫૭
§ આ૦ કમલચંદ્ર લખનિકા—સં૦ ૧૫૩૫, સં૦ ૧૫૫૭

માલ્વેકરત્ન—સં૦ ૧૬૨ (—અનુસંધાન કે સં૦, લે૦ ૬૪)

§ પં૦ દેવચંદ્ર ભ૦ લાલજીએ સં૦ ૧૭૮૭માં માણિભદ્ર વીર તથા આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિની ચરણપાદુકાની સ્થાપના કરી.

વિક્રમની અઢારમી સદી સુધી મલધારગચ્છના ભટ્ટારકો, મહાત્માઓ વિદ્યમાન હતા.

(—શિલાલેખો, મલધારગચ્છ પટ્ટાવલી, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૩૩ ૨૩૮ ૨૪૨, ૨૪૩ ૨૪૯)

મહાવીર—

ઉપકેશગચ્છના આ૦ સિદ્ધસૂરિના સમકાલીન મહાવીર આ૦ દેવગુપ્તસૂરિએ સં૦ ૧૪૮૧ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે ઉપકેશગચ્છના મંત્રી ખેતસીએ ભ૦ વિમલનાથની પંચતીર્થી પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

(—અનુ૦ પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક ૬૨૨)

૧ પિપ્પલકગચ્છની પટ્ટાવલી

૬ આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિ—તેઓ ચંદ્રકુળના થારાપદ્રગચ્છના હતા.
૭. આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ.
૮ આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિ (આ૦ શાંતિસૂરિ)—

તેમને આ૦ સર્વદેવે દીક્ષા આપી. આ૦ ભદ્રસૂરિએ સાહિત્ય, ન્યાય અને આગમ ભણાવી આચાર્યપદ આપ્યું. તેમનું બીજું નામ આ૦ શાંતિસૂરિ પણ મળે છે. તેઓ રૂપાળા, પરમ શાંત, હાજરજવાબી, ક્ષમાશીલ અને નિઃસ્પૃહી હતા. તેઓ પરમસંવેગી અને ચારિત્રચૂડામણિ હતા. બહુ યશસ્વી, મોટા વાદી અને મહાપ્રભાવક હતા.

તેમને ચક્રેશ્વરીદેવી પ્રસન્ન હતી, તેથી તેઓ બહુ પ્રભાવક બન્યા

હતા. તેમની ઉપાસના કરવાથી મજર ગામનો ધારાપદ્રગચ્છનો સિદ્ધરાજ પોરવાલ જૈન સંઘને માન્ય અને નમસ્કાર કરવાયોગ્ય બન્યો હતો.

તેમણે વીર સં૦ ૧૬૩૧ (વિ૦ સં૦ ૧૨૨૧)ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ના કૃત્તિકા નક્ષત્રમા શિષ્ય મુનિચંદ્રની વિનતિથી 'પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર' (ગ્રં ૭૫૦૦) રચ્યું તેમજ જીવવિચાર પ્રકરણ, ધર્મરત્નપ્રકરણ મૂળ, તેની સ્વોપજ્ઞ ટીકા વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે

તેમણે વિ૦ સં૦ ૧૨૨૨મા શુભ મુહૂર્તે શેઠ સિદ્ધનાગ પોરવાલના વંશના શેઠ સિદ્ધરાજ પોરવાલે બધાવેલા ભ નેમિનાથ (અથવા ભ મહાવીરસ્વામી)ના જિનપ્રાસાદમા એકીસાથે પોતાના આઠ શિષ્યોને આચાર્ય બનાવ્યા ૧ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ, ૨. આ૦ વિજયસિંહસૂરિ, ૩ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ અથવા દેવચંદ્રસૂરિ ૪ આ૦ પદ્મદેવસૂરિ, ૫. આ૦ પૂર્ણદેવ કે પૂર્ણચંદ્રસૂરિ, ૬ આ જયદેવ સૂરિ, ૭ આ૦ હેમપ્રભ, ૮. આ જિનેશ્વર.

આ શાંતિસૂરિએ ઉપર મુજબ પોતાના શિષ્યોને આચાર્યપદ આપ્યા પછી પોતાના ધારાપદ્રગચ્છને પિપ્પલકગચ્છ એવા નામથી જાહેર કર્યો. સભવ છે કે ત્યારે પિપ્પલકનગર જાહેર ક્ષેત્ર અને જૈન તીર્થસ્થાન હશે.

થરાદ, પિપ્પલક સાચોર તીર્થ એ પિપ્પલકગચ્છના ક્ષેત્રો હતા.

૫. આ૦ પૂર્ણદેવથી પૂર્ણચંદ્રશાખા ચાલી, જે પરંપરામાં (૧૫) આ પદ્મતિલક (૧૬) આ ધર્મસાગર, (૧૭) રાજપાલ થયા. રાજપાલે સં ૧૬૪૭ ના માહ વદિ ૭ના રોજ જંબૂકુમારરાસ બનાવ્યો.

૬ આ વિજયસિંહસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૮મા ટીંટોઈ ગામમાં જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી અને સં ૧૧૮૩ ના ચૈત્ર માસમાં શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણચૂર્ણિ (ગ્રં૦ ૪૫૯) રચી છે

૧ આ દેવભદ્ર—સાજાઓ અને રાણાઓ તેમને બહુમાન આપતા હતા.

૧૧ આ૦ ધર્મઘોષ—તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા.

૧૨. આ શીલભદ્ર, આ પરિપૂર્ણદેવ.

૧૩. આ વિજયસેન—તેમણે ભ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.

૧૪ આ ધર્મદેવ—તેમને દેવી પ્રસન્ન હતા. તેઓ દેવી મારફત બીજાઓના ત્રણ ભવની વિગત જાણી શકતા હતા. આથી તેઓ ત્રિભવિયા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. તેમની શિષ્યપરંપરા ત્રિભવિયા શાખા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી. તેમણે ગુજરાતના રાજા [1]સારંગદેવને ત્રણ ભવો બતાવવાથી તે તથા વઘેલના ભૂપાલ વગેરે તેમના ભક્તો બન્યા. બીજા પણ ઘણા રાજાઓ તેમને મળવા આવતા હતા. તેમની કૃપાથી ભૂપાલ રાજા બન્યો હતો. રાણા ભૂપાલે સરસ્વતીમંડપ બનાવ્યો.

૧૫. આ૦ ધર્મચંદ્ર—તેઓ ચોરાશીની ચાબીની સ્થાપના થવી યુક્તિથી કરી શકતા હતા. રાજા ભેખ તેમના ઉપદેશથી સંઘપતિ બન્યો હતો. તેઓ સં ૧૩૧૧ મા વિદ્યમાન હતા.

૧૬ આ૦ ધર્મરત્ન—આ આચાર્ય સુધીની પિપ્પલગચ્છની સ્વામેલી ગુરુસ્તુતિ સંસ્કૃતમાં (શ્લો ૧૫) મળે છે

૧૭. આ૦ ધર્મતિલક—તે પિપ્પલગચ્છના પ્રભાવક હતા. સં ૧૪૩૭

૧૮. આ૦ ધર્મસિંહ—તેઓ કવિ હતા. તેમની વાણીમાં અમોઘ શક્તિ હતી. તે તથા આ૦ ધર્મપ્રભસૂરિના ઉપદેશથી ગુંદીમા મોટો જિનપ્રાસાદ બન્યો અને અમુક દિવસો માટે અમારિ પળાવવાનો નિર્ણય થયો હતો.

૧૯ આ૦ ધર્મપ્રભ—તેઓ શેઠ વિરરાજ અને પત્ની શ્રીદેવીના પુત્ર હતા. શેઠ પાસદ અને શેઠ પેથડ સોલાસરે તેમનો પાટ

[1] આ અરસામાં ત્રણ સારંગદેવ થયા હતા. (૧) સારંગદેવ વાઘેલો સં ૧૩૩૧ થી ૧૩૫૩ (પ્ર ૩૫ પૃ) (૨) સારંગદેવ ચૌહાણ સં ૧૩૩૯, (૩) સારંગદેવ ચૌહાણ બીજો, કાન્હડ ચૌહાણનો પુત્ર.

મહોત્સવ કર્યો હતો. તેઓ વ્યાકરણ સાહિત્ય, છ દ પિંગલ અને આગમોના વિદ્વાન હતા, ગુણવાળા હતા અને ત્રિભવિયા શાખાના પ્રભાવક હતા.

એ સમયે સારંગદેવ રાજા હતો અને ગુદીનો સૂબો ઠાકુર સાધુ હતો એ સૂબાનો મંત્રી શેઠ હેમચંદ જૈન હતો. શેઠ હેમચંદે સં૦ ૧૪૪૭ માં આ ધર્મપ્રભના હાથે શ્રીચંદ્રપ્રભના જિનપ્રાસાદની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને આચાર્યશ્રીને ચોમાસુ રાખી તેમની પાસે 'કલ્પસૂત્ર' સાંભળ્યું તથા શ્રીચંદ્રપ્રભના જિનપ્રાસાદમાં મહાવીર સ્વામીનો જ માભિષેક-મહોત્સવ કર્યો.

૨૦ આ૦ ધર્મશેખર—તે મિષ્ટભાષી હતા. તેમની વ્યાખ્યાન-કળા આકર્ષક હતી.

૨૧ આ૦ ક્ષેમસાગર—તેમને રાજા અને રાજાઓ બહુમાન આપતા હતા. તેમની શિષ્યપરંપરામાં (૨૨) આ૦ વિમલપ્રભ, (૨૩) સૌભાગ્યસૂરિ શિષ્ય (૨૪) રાજસાગર થયા. પં૦ રાજસાગરજીએ સં૦ ૧૬૪૭ માં થરાદમાં 'પ્રસન્નચંદ્રરાસ સં૦ ૧૬૭૨ ?૮ વદિ ૦)) થરાદમાં લવ-કુશરાસ બનાવ્યા છે.

૨૨. આ૦ ધર્મવલ્લભ.

૨૩. આ૦ ધર્મવિમલ.

૨૪ આ૦ ધર્મહર્ષ—સં૦ ૧૬૭

આ શાખાના યતિઓ મોટે ભાગે થરાદ, પિપલકનગર અને સાચોર તરફ વિચરતા હતા.

૨ પિપ્પલકગચ્છની પટ્ટાવલી

શિલાલેખો, પ્રતિમાલેખો, ગ્રંથપ્રશસ્તિઓ વગેરેના આધારે પિપ્પલકગચ્છના જુદા જુદા આચાર્યોના નામો નીચે મુજબ છે—

આ વીરદેવસૂરિ—(સં૦ ૧૪૧૪ થી ૧૫૦૨) તેમની પાટે ત્રણ આચાર્યો થયા.

૧. આ સુમતિપ્રભ—સં૦ ૧૪૫૪

૧ આ દેવભદ્ર—સંઘજનો અને રાજાઓ તેમને બહુમાન આપતા હતા.

૧૧ આ ધર્મઘોષ—તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા.

૧૨. આ શીલભદ્ર, આ પરિપૂર્ણદેવ.

૧૩ આ વિજયસેન—તેમણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પદ્નો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.

૧૪ આ ધર્મદેવ—તેમને દેવી પ્રસન્ન હતાં. તેઓ દેવી આસક્ત બીજાઓના ત્રણ ભવની વિગત જાણી શકતા હતા. આથી તેઓ ત્રિભવિયા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. તેમની શિષ્યપરંપરા ત્રિભવિયા શાખા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી. તેમણે ગુજરાતના રાજા [1]સારંગદેવને ત્રણ ભવો બતાવવાથી તે તથા મંત્રીના પૂનડ વગેરે તેમના ભક્તો બન્યા. બીજા પણ ઘણા રાજાઓ તેમને મળવા આવતા હતા. તેમની કૃપાથી પૂનડ રાજા બન્યો હતો. રાજા પૂનડે સરસ્વતીમંડપ બનાવ્યો.

૧૫ આ૦ ધર્મચંદ્ર—તેઓ ઔષધની વાપીની સ્થાપના વગેરે યુક્તિથી કરી શકતા હતા. રાજા મેખ તેમના ઉપદેશથી સંઘપતિ બન્યો હતો. તેઓ સં ૧૩૧૧ માં વિદ્યમાન હતા.

૧૬ આ૦ ધર્મરત્ન—આ આચાર્ય સુધીની પિપ્પલગચ્છની રચાયેલી ગુરુસ્તુતિ સંસ્કૃતમાં (શ્લો ૧૫) મળે છે.

૧૭. આ૦ ધર્મતિલક—તે પિપ્પલગચ્છના પ્રભાવક હતા. સં ૧૪૩૭.

૧૮ આ૦ ધર્મસિંહ—તેઓ કવિ હતા. તેમની વાણીમાં અમોઘ શક્તિ હતી. તે તથા આ ધર્મપ્રભસૂરિના ઉપદેશથી ગુંદીમાં મોટો જિનપ્રાસાદ બન્યો અને અમુક દિવસો માટે અમારિ પળાવવાનો નિર્ણય થયો હતો.

૧૯ આ૦ ધર્મપ્રભ—તેઓ શેઠ વિરરાજ અને પત્ની શ્રીદેવીના પુત્ર હતા. શેઠ પાલ્હ અને શેઠ પેથડ સોદાગરે તેમનો પાટ

[1] આ અરસામાં ત્રણ સારંગદેવ થયા હતા. (૧) સારંગદેવ વાઘેલો સં ૧૩૩૧ થી ૧૩૫૩ (પ્ર ૩૫ પૃ) (૨) સારંગદેવ સોલંકી સં ૧૪૩૧, (૩) સારંગદેવ સોલંકી બીજો, કાનાજી સોલંકીનો પુત્ર.

આબૂ તીર્થ—

नागेन्द्र-चन्द्र-निर्वृति विद्याधरप्रमुखसंघेन ।
अर्बुदशैलप्रतिष्ठो युगादिजिनपुङ्गवो जयति ॥

(—વીરવંશાવલી, વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૧૮૮)

આબૂ પર્વત પર દેલવાડા, ઓરિયા અને અચલગઢમાં જૈન દેરાસરો છે. દેલવાડામાં પાંચ દેરાસરો છે. તેમાં વિમલવસહી અને લુણિગવસહી મુખ્ય છે. પાંચે મંદિરો ભવ્ય અને વિશાળ છે. તે તીર્થસ્થાન મનાય છે. આબૂના શાસકોએ અવારનવાર ફરમાનો બહાર પાડી દેલવાડાના દેરાસરોને કરમુક્ત જાહેર કર્યાં છે.

૧. વિમલવસહી (વિમલવસતિ)—

ગુજરાતના મહામાત્ય વીરને (૧) નેઢ (૨) વિમલ અને (૩) ચાહિલ એમ ત્રણ પુત્રો હતા, તે પૈકી વિમલ ભારે બાહોશ હતો. તે અમોઘ બાણાવલી હતો. પુખ્ત વયે તે રાજ્યકારણમાં પડ્યો અને તે સર્વપ્રથમ સેનાપતિ બન્યો. તેણે પોતાની જિંદગીનાં છેલ્લાં વર્ષો શાંતિ માટે ચંદ્રાવતીમાં વીતાવ્યાં. ત્યાં વિદ્યાધરગચ્છના જાલીહર શાખાના આ૦ ધર્મઘોષને ચતુર્માસ કરાવ્યું, તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળીને યુદ્ધમાં લાગેલા પાપોનું તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે 'તું આબૂ તીર્થનો ઉદ્ધાર કર. તું એ માટે સમર્થ છે. એમ કરવાથી તારા પાપોની શુદ્ધિ થશે.'

એ પછી તેણે અંબિકાની આરાધના કરી ત્યારે અંબિકાએ પ્રસન્ન થઈ વર માગવા કહ્યું. મંત્રીએ જણાવ્યું 'મને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય અને આબૂ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાનું સામર્થ્ય મળે.' દેવીએ કહ્યું 'તારી બે મહેચ્છાઓમાંથી એક જ પૂરી થઈ શકશે, માટે એ બેમાંથી એકની માગણી કર.' વિમલ મંત્રીએ પોતાની પત્ની શ્રીદેવી સાથે વિચાર કરીને તીર્થોદ્ધાર કરવાની માગણી કરી. અંબિકા 'તથાસ્તુ' કહીને અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

મંત્રી વિમલે રાજા ભીમદેવ (સં૦ ૧ ૭૮ થી સં૦ ૧૧૨૦) આબૂના રાજા ધંધુક (સં૦ ૧૦૮૦) અને મોટાભાઈ નેઢની આજ્ઞા

૨. આ૦ વીરભદ્ર—સં૦ ૧૪૮૫ થી ૧૪૮૯

૩. આ૦ હીરાનંદસૂરિ, હીરસૂરિ—સં૦ ૧૪૮૫ થી ૧૫૦૩. તેમણે સં૦ ૧૪૮૫ માં વિદ્યાવિલાસપવાડો, સં૦ ૧૪૯૪ માં વસ્તુપાલ-તેજપાલરાસ, દશાર્ણભદ્રરાસ, જંબૂસ્વામિવિવાહલો, સં૦ ૧૪૮૯ માં કલિકાલરાસ, સ્થૂલિભદ્ર બારમાસ વગેરે બનાવ્યા છે.

આ૦ ગુણરત્નસૂરિ—સં૦ ૧૫૦૭ થી ૧૫૧૭. આ૦ સમયે ભાવુદમેરુએ કાલિકાચાર્યકથારાસ બનાવ્યો. તેઓ અંચલગચ્છના વગાલા હતા. તેમની પાટે આ૦ ગુણસાગર (સં૦ ૧૫૨૪ થી ૧૫૨૮) અને તેમની પાટે આ૦ શાન્તિસૂરિ (સં૦ ૧૫૪૬) થયા.

આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેના ઉપદેશથી સં૦ ૧૪૮૩ માં ઉજ્જયંત તીર્થમાં એક દેરીનો ઉદ્ધાર થયો. (—ઉજ્જયંતલેખ)

આ૦ લલિતચંદ્ર—તેમણે સં૦ ૧૪૯૧ ના ફાગણ વદિ ૨ ને સોમવારે ભ૦ સંભવનાથની જિનપ્રતિમાની અંજનશલાકા કરાવી. તેમાંની એક જામનગરમાં શેઠ રાયશી શાહના જિનાલયમાં અને બીજી મહેસાણાના જિનાલયમાં વિદ્યમાન છે.

ભ૦ વિજયદેવ, ભ૦ શાલિભદ્ર—સં૦ ૧૫૧ માં થયા.

(—જૈ૦ સં૦ પ્ર૦ ક્ર૦ ૨૫૫)

પિપ્પલકગચ્છમાં આ૦ વીરભદ્ર સં૦ ૧૪૩૫, આ૦ સુમતિપ્રભ સં૦ ૧૪૫૪માં થયા. મડાહડગચ્છમાં પણ આ નામના આચાર્ય થયા છે.

આ૦ ગુણસેનસૂરિ, આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ—તેઓ પૂર્ણતલ્લગચ્છના પ્રસિદ્ધ આચાર્યો હતા. (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૧)

નમિ સાધુ—તેઓ આ૦ શાલિસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં૦ ૧૧૨૨ માં આવશ્યકવૃત્તિ, ચૈત્યવંદનવૃત્તિ તથા રુદ્રટના કાવ્યાલંકાર પર ટિપ્પન રચ્યું છે. તે ટિપ્પનમાં તેઓ અપભ્રંશ ભાષા માટે લખે છે કે અપભ્રંશ ભાષા પ્રાકૃતમાંથી ઊતરી આવી છે. તેના દેશદેશે અનેક ભેદો છે. તેના વિવિધ લક્ષણો છે. તે જાણવા માટે તે તે દેશની જનતાનો સંપર્ક સાધવો જોઈએ.

આબૂ તીર્થ—

नागेन्द्र-चन्द्र-निर्वृति-विद्याधरप्रमुखसंघेन ।
अर्बुदशैलप्रसिद्धो युगादिजिनपुङ्गवो जयति ॥

(—વીર વંશાવલી વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૧૮૮)

આબૂ પર્વત પર દેલવાડા, ઓરિયા અને અચલગઢમાં જૈન દેરાસરો છે. દેલવાડામાં પાંચ દેરાસરો છે. તેમાં વિમલવસહી અને લુણિગવસહી મુખ્ય છે. બંને મંદિરો ભવ્ય અને વિશાળ છે. તે તીર્થસ્થાન મનાય છે. આબૂના રાજાઓએ અવારનવાર ફરમાનો બહાર પાડી દેલવાડાના દેરાસરોને કરમુક્ત જાહેર કર્યાં છે.

૧. વિમલવસહી (વિમલવસતિ)—

ગુજરાતના મહામાત્ય વીરને (૧) નેઢ (૨) વિમલ અને (૩) ચાહિલ એમ ત્રણ પુત્રો હતા, તે પૈકી વિમલ ભારે બાહોશ હતો. તે અમોઘ બાણાવળી હતો. પુખ્ત વયે તે રાજકારણમાં પડ્યો અને તે સર્વપ્રથમ સેનાપતિ બન્યો. તેણે પોતાની જિંદગીના છેલ્લા વર્ષો શાંતિ માટે ચંદ્રાવતીમાં વીતાવ્યાં. ત્યાં વિદ્યાધરગચ્છના વલીહર શાખાના આ૦ ધર્મઘોષને ચતુર્માસ કરાવ્યું. તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળીને યુદ્ધમાં લાગેલા પાપોનું તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે તું આબૂ તીર્થનો ઉદ્ધાર કર. તું એ માટે સમર્થ છે. એમ કરવાથી તારા પાપોની શુદ્ધિ થશે.

એ પછી તેણે અંબિકાની આરાધના કરી ત્યારે અંબિકાએ પ્રસન્ન થઈ વર માગવા કહ્યું. મંત્રીએ જણાવ્યું: મને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય અને આબૂ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાનું સામર્થ્ય મળે. દેવીએ કહ્યું: તારી બે મહેચ્છાઓમાંથી એક જ પૂરી થઈ શકશે, માટે એ બેમાંથી એકની માગણી કર. વિમલ મંત્રીએ પોતાની પત્ની શ્રીદેવી સાથે વિચાર કરીને તીર્થોદ્ધાર કરવાની માગણી કરી. અંબિકા તથાસ્તુ કહીને અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

મંત્રી વિમલે રાજા ભીમદેવ (સં૦ ૧૦૭૮ થી સં૦ ૧૧૨), આબૂના રાજા ધંધૂક (સં૦ ૧૦૮૦) અને મોટાભાઈ નેઢની આજ્ઞા

લઈ આબૂ ઉપર દેરાસર કરાવવાનું નક્કી કર્યું એ સમયે આબૂ ઉપર બ્રાહ્મણોની વસતી હતી, બધી જમીન બ્રાહ્મણોના તાબામાં હતી. તે બધા ત્યાં જૈન મંદિર બંધાવવા માટે વિરોધ કરતા હતા, એટલે જમીન મેળવવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ હતું. મંત્રી ધારે તો રાજ્યસત્તાથી મફતમાં જમીન લઈ શકે તેમ હતું, પણ ધર્મકાર્યમાં રાજ્યસત્તાના પ્રભાવ કે દબાવનો ઉપયોગ કરવાની તેની ઇચ્છા નહોતી. તે જમીનના માલિકોને સંતુષ્ટ કરીને ધર્મનું કાર્ય કરવામાં માનતો હતો.

એ સમયે લોકોની એવી માન્યતા પણ હતી કે પ્રાચીન કાળે આબૂ નંદિવર્ધન જૈન તીર્થ હતું, પણ તેના કોઈ એ પ્રમાણ કે નોંધ મળતા નહોતા. એવું કોઈ પ્રમાણ મળે તો બ્રાહ્મણોનો વિરોધ હળવો કરી શકાય. એક દિવસે મંત્રીને સ્વપ્ન આવ્યું કે પહાડ ઉપર અમુક સ્થાને નીચે ખાડો ખોદવા લોકમાન્યતાને સમર્થક એવું પ્રાચીન પ્રમાણ મળી આવશે. મંત્રીએ સ્વપ્ન મુજબ કરી જોયું તો ત્યાં શ્રી ઋષભદેવની પ્રાચીન પ્રતિમા નીકળી આવી. લોકવાયકા સાચી પડી.

બ્રાહ્મણો એ જોઈ-જાણીને નરમ પડ્યા. પછી તો તેઓએ જમીનની કીમત આપી ન શકે એવી કીમતનો તુક્કો અજમાવ્યો કે જેટલી જમીન લેઈએ તેટલી જમીન ઉપર સોનામહોર પાથરીને લઈ લો. જમીન લેવા માટે આ એક જ માગ છે.

મંત્રી તો બ્રાહ્મણો માગે તે કરતાંયે વધુ કિંમત આપવા તૈયાર હતા એટલે તેમણે બ્રાહ્મણોને વધુ સંતુષ્ટ કરવા જણાવ્યું : સોનામહોર તો ગોળ હોય છે એટલે વચ્ચે જગા ખાલી રહે, તે પુરાય એ રીતે કીમત આપવાની મારી ઇચ્છા છે.

એ ખાતર મંત્રીએ ચોરસ સોનામહોરો બનાવીને બ્રાહ્મણોને ૧૪૦ ફૂટ લાંબી અને ૮૦ ફૂટ પહોળી જમીનના ૬૦ રૂપિયા આપી ખરીદી લીધા. બ્રાહ્મણો તો માલામાલ થતાં મંત્રીને હર્ષભેર આશીર્વાદ આપીને અન્યત્ર રહેવા ચાલ્યા ગયા.

મંત્રીએ અહીં આરસનું ૫૪ દેરીઓવાળું વિશાળ અને ભવ્ય દેરાસર બંધાવ્યું. આબૂ ઉપર દર ૭ મહિને ખસ્તીક પથ્થરો લાવાને

કારણે મંદિરનું શિખર નાનું બનાવ્યું તેમાં ૨ગમ ૫, દેરીઓ અને છતમાં મોટી મોટી ગુમ્મજો ઉતારી છે. છતોમાં મનુષ્યો, પશુ પક્ષી, દેવ દેવી, હંસવાહિની સરસ્વતી અભિષેક કરાવતી લક્ષ્મી, ગજવાહિની, પાંચ કલ્યાણકો, ચૌદ સ્વપ્નો, છપ્પન દિક્કુમારી ઉત્સવ, અભિષેક દીક્ષાનો વરઘોડો, લોચ, કાયોત્સર્ગ ધ્યાન, સમવસરણ ત્રણ ગઢ, સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા, અયોધ્યા, તક્ષશિલા, ભરતબાહુ બલિના છ યુદ્ધો, દીક્ષા, ભ૦ શાન્તિનાથનો મેઘરથનો ભવ ભ૦ નેમિનાથની જાન, વિવાહ નેમિજીવનચરિત, આર્દ્રકુમારનો ગજઉપદેશ, નમસ્કારમુદ્રા ચૈત્યવંદનમુદ્રા, કાયોત્સર્ગમુદ્રા, પચાસ નમસ્કાર, અષ્ટાગ પ્રણિપાત, પૂજાર્થે ગમન, ફૂલમાળા, ગુરુ ગુરુવંદન, ગુરુભક્તિ, ગુરુઉપદેશ, વ્યાખ્યાનસભા, ઠવણી, અવનતમુદ્રા વાસક્ષેપદાન, કૃષ્ણજીવનની ઘટનાઓ, નાગનાગિણી, કાલીય અહિદમન, ચાણૂર મલ્લયુદ્ધ, નૃસિંહાવતાર શેષશય્યાશયન વગેરે અનેક ઘટનાઓ આરસમાં કોતરીને ગોઠવી છે. આરસને એવી રીતે કાર્યો છે કે તે જોનારને જાણે કોતરેલો કાગળ જ લાગે. તેની નકશી એવી ઝીણવટવાળી છે કે સારામાં સારો ચિત્રકાર પણ તેની નકલ ન કરી શકે આકૃતિઓ પણ હૂબહુ ઉતારેલી લાગે છે જાણે અહીં શાસ્ત્રીય કળાશિલ્પ-આકૃતિશાળા ઊભી કરેલી લેવાય. આ મંદિર તૈયાર કરવામાં એ સમયે ૧૮૫૩ ૦૦૦ રૂપિયાનો વ્યય થયો હતો. આ કાર્ય તૈયાર થવામાં ત્યાંનો ક્ષેત્રપાલ વાલીનાહ અડચણો ઊભી કરતો હતો. મંત્રીએ તેને નૈવેદ્ય ધરાવીને સાત્ત્વિક બનાવી અનુકૂળ કર્યો હતો.

મંત્રી વિમલે ભ. ઋષભદેવની પિત્તલની ભવ્ય પ્રતિમા તૈયાર કરાવી તેને મૂળનાયકના સ્થાને સ્થાપન કરી અને ભ. ઋષભદેવની જે પ્રાચીન પ્રતિમા જમીનમાંથી નીકળી હતી તેને ભમતીની ૨ મી દેરીમાં સ્થાપન કરી.

મંત્રી વિમલે આ પ્રતિષ્ઠા માટે ચાર સંઘને આમંત્રણ આપ્યું ત્યારે જૈન સમાજમાં ચૈત્યવાસ વ્યાપ્ત હતો. નાગેન્દ્ર ચંદ્ર, નિવૃતિ અને વિદ્યાધર એ ચારે ગચ્છ તથા તેના પેટાગચ્છના આચાર્યો એકત્ર

લઈ આબૂ ઉપર દેરાસર કરાવવાનું નક્કી કર્યું એ સમયે આબૂ ઉપર બ્રાહ્મણોની વસ્તી હતી, બધી જમીન બ્રાહ્મણોના તાબામાં હતી. તે બધા ત્યાં જૈન મંદિર બંધાવવા માટે વિરોધ કરતા હતા, એટલે જમીન મેળવવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ હતું. મંત્રી ધારે તો રાજ્યસત્તાથી મફતમાં જમીન લઈ શકે તેમ હતું, પણ ધર્મકાર્યમાં રાજ્યસત્તાના પ્રભાવ કે દબાવનો ઉપયોગ કરવાની તેની ઇચ્છા નહોતી. તે જમીનના માલિકોને સંતુષ્ટ કરીને ધર્મનું કાર્ય કરવામાં માનતો હતો.

એ સમયે લોકોની એવી માન્યતા પણ હતી કે પ્રાચીન કાળે આબૂ નંદિવર્ધન જૈન તીર્થ હતું, પણ તેના કોઈ એ પ્રમાણ કે નોંધ મળતા નહોતા. એવું કોઈ પ્રમાણ મળે તો બ્રાહ્મણોનો વિરોધ હળવો કરી શકાય. એક દિવસે મંત્રીને સ્વપ્ન આવ્યું કે પહાડ ઉપર ચંપાના ઝાડ નીચે ખાડો ખોદતાં લોકમાન્યતાને સમર્થક એવું પ્રાચીન પ્રમાણ મળી આવશે. મંત્રીએ સ્વપ્ન મુજબ કરી જોયું તો ત્યાં જ ઋષભદેવની પ્રાચીન પ્રતિમા નીકળી આવી. લોકવાયકા સાચી પડી.

બ્રાહ્મણો એ જોઈ-જાણીને નરમ પડ્યા. પછી તો તેઓએ જમીનની કીમત આપી ન શકે એવી કીમતનો તુક્કો અજમાવ્યો કે જેટલી જમીન લેઈએ તેટલી જમીન ઉપર સોનામહોર પાથરીને લઈ લો. જમીન લેવા માટે આ એક જ માગ છે.

મંત્રી તો બ્રાહ્મણો માગે તે કરતાયે વધુ કિંમત આપવા તૈયાર હતા એટલે તેમણે બ્રાહ્મણોને વધુ સંતુષ્ટ કરવા જણાવ્યું કે સોનામહોર તો ગોળ હોય છે એટલે વચ્ચે જગા ખાલી રહે, તે પુરાય એ રીતે કીમત આપવાની મારી ઇચ્છા છે.

એ ખાતર મંત્રીએ ચોરસ સોનામહોરો બનાવીને બ્રાહ્મણોને ૧૪ ફૂટ લાંબી અને ૯૦ ફૂટ પહોળી જમીનના ૬૦ ... રૂપિયા આપી ખરીદી લીધી. બ્રાહ્મણો તો માલામાલ થતા મંત્રીને હર્ષભેર આશીર્વાદ આપીને અન્યત્ર રહેવા ચાલ્યા ગયા.

મંત્રીએ અહીં આરસનું ૫૪ દેરીઓવાળું વિશાળ અને ભવ્ય દેરાસર બંધાવ્યું. આબૂ ઉપર ૧૨ ૭ મણિને પત્થીક ૫ થતો હોવાને

વિમલવસહીનું મંદિર આજે પણ આત્મશાંતિના શોધકો અને શાસ્ત્રીયકલાના ઉપાસકો માટે તીર્થધામ બની ગયું છે. જૈનાચાર્યો

થી વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા થએલી છે, પરંતુ નીચેના પ્રમાણોથી જણાશે કે તે વાત સાચી નથી.

(૧) ખરતરગચ્છની જે પટ્ટાવલીઓ વિક્રમની પંદરમી સદી પછીની બનેલી છે તેમાંથી જે કે ગચ્છની પ્રાચીનતાના ઉદ્દેશ મુજબનો ઉલ્લેખ થયો હોય, પણ એવું ન જોઈએ કે અંચલગચ્છની (ગુજરાતી) મોટી પટ્ટાવલી પૃ ૧૭ માં પણ લખ્યું છે કે અંચલગચ્છના (વિધિપક્ષ) ઉપર ખરતરગચ્છ તથા તપાગચ્છ વાળાના આ લોકોએ સં ૧૦૮૮માં વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે એ જ રીતે ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓએ આ વર્ધમાનસૂરિનું નામ દાખલ કરી દીધું છે.

(૨) ખરતરગચ્છના ૫. રામલાલગણિ મહાજનમુક્તાવલી માં લખે છે કે, વિમલના વંશજો, કુલગુરુ અને વહીવંચાઓએ આ જિનમંદિરના સ્થાપનામાં ભાગ ન લીધો તથી મંત્રી દંડનાયક વિમલને તેઓના ચોપડા અને વંશાવલીઓનો નાશ કરાવ્યો અને નવી પટ્ટાવલીઓ, નવી વહીઓ તૈયાર કરાવી. આ વાત સાચી હોય તો તે સમય પછી બનેલી ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓ પ્રાચીન પ્રમાણોના આધારે નહીં પણ સમકાલીન ગુરુપરંપરાની મૌખિક વાતો અને દંતકથાઓના આધારે લખેલી મનાય.

(૩) એ પટ્ટાવલીઓમાં વિમલવસહીના મૂળનાયકની પ્રતિષ્ઠા થતી છે એ અંગે એકવાક્યતા નથી. તેમજ વિમલ મંત્રીને નવો જૈન બનાવવામાં આવ્યો હોય એવી રીતે લખેલું છે એ પણ ઠીક નથી.

(૪) ખરતરગચ્છ સિવાયના કોઈ પણ ગ્રંથ, પટ્ટાવલી કે ઐતિહાસિક પ્રમાણમાં આ વર્ધમાનસૂરિએ વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો ઉદ્ગાર પણ નથી.

(૫) આ ઉદ્યોતનસૂરિએ સં૦ ૯૯૪માં આઠ આચાર્યો બનાવ્યા અને તેમાં વિક્રમ સં ૧૦૮૮માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી તો શું આ વર્ધમાનસૂરિ કેટલા વર્ષ જીવ્યા?

(૬) ખરતરગચ્છના સમર્થ ઇતિહાસકાર આ જિનપ્રભસૂરિએ પોતાના વિવિધતીર્થકલ્પ ના અર્બુદકલ્પ માં આ વર્ધમાનસૂરિએ મંત્રી વિમલને ઉપદેશ કર્યો કે વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા કરી એવું લખ્યું જ નથી.

(૭) શ્રી અગરચંદજી નાહટાના ઐતિહાસિકજૈનકાવ્યસંગ્રહ પૃ ૪૫માં આપેલી ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલીની ગાથા ૧૪, ૧૫, ૧૬માં લખ્યું છે કે, વિ

મળીને પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. વિમલ મંત્રીના વંશ વિદ્યાધરગચ્છના હતા. તેણે નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ વીર, આ૦ વર્ધમાન, ચંદ્રગચ્છના રાજગચ્છીય આ૦ શીલભદ્ર વિદ્યાધરગચ્છના આ૦ ધર્મઘોષ વગેરે આચાર્યોના કરકમલથી સં૦ ૧૦૮૮ માં વિમલવસહીમાં શ્રીઋષભ દેવ વગેરે પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી એમ ઘણા ગ્રંથકારો જણાવે છે.[1]

આ દિવસ એવો આનંદમય હતો કે સૌના મન ઉપર એ અતિ મંગલમય છાપ મૂકતા ગયા. સૌ કોઈ પોતાને માટે 'સિયસી-સુગમાગમ્' એવી ભાવના કરીને વિદાય થયા અને આ સ્થાન દેવ કુલપા કરી... નામથી મંદિર થયું[2] (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૮૩, ૧૮૪)

૧ [illegible]

(–[illegible] સં ૧૨૮૪)

[illegible]

૨. [illegible] પ્રતિષ્ઠા [illegible] છે.

તેઓ જણાવે છે કે, [illegible] વર્ધમાનસૂરિ [illegible]

વિમલવસહીનું મંદિર આજે પણ આત્મશાંતિના શોધકો અને ભારતીયકલાના ઉપાસકો માટે તીર્થધામ બની ગયું છે. જૈનાચાર્યો

થી વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા થવાની છે પરંતુ નીચેના પ્રમાણોથી જણાય છે કે તે વાત સાચી નથી.

(૧) ખરતરગચ્છની બે પટ્ટાવલીઓ વિક્રમની ૧૬મી સદી પછીની બનેલી છે. બનવાજોગ છે કે ગચ્છની મમતાના કારણે ઉપર મુજબનો ઉલ્લેખ કર્યો હોય, પણ તે તું ન જોઈએ કે અંચલગચ્છની (ગુજરાતી) મોટી પટ્ટાવલી પૃ ૧૭માં પણ લખ્યું છે કે અંચલગચ્છના (વિધિપક્ષ) વડે-ખરગચ્છ તથા વર્ધમાનગચ્છ શાખાના આ. સોમપ્રભે સં. ૧૦૮૮માં વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે એ જ રીતે ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓએ આ. વર્ધમાનસૂરિનું નામ દાખલ કરી દીધું છે.

(૨) ખરતરગચ્છના પં. ક્ષમાકલ્યાણજી મહાજનમુક્તાવલી માં લખે છે કે નિમ્નલિખિતના મહાત્મા ગુરુકુળ અને વહીવંચાઓએ આ જિનચંદ્રના સ્મરણમાં લાભ ન લીધો, આથી મંત્રી કર્મચંદ બચાવતે તેઓના ચોપડા અને વહાણવટીઓનો નાશ કરાવ્યો અને નવી ખ્યાતિઓ નવી વહીઓ તૈયાર કરાવી. આ ઘટના સાચી હોય તો તે સમય પછી બનેલી ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓ પ્રાચીન પ્રમાણોના આધારે નહીં પણ કલ્પનાધીન ગુરુપરંપરાની મૌખિક વાતો અને દંતકથાઓના આધારે લખેલી મનાય.

(૩) એ પટ્ટાવલીઓમાં વિમલવસહીના પ્રતિષ્ઠાપકની પ્રતિષ્ઠા કરી છે એ અંશ બોલતાચાલતા નથી. તેમજ વિમલ શાહને નવો જૈન બનાવવામાં આવ્યો હોય એવી કલ્પના કરી છે એ પણ ઠીક નથી.

(૪) ખરતરગચ્છ સિવાયના કોઈ પણ ગ્રંથ, પટ્ટાવલી કે ઐતિહાસિક ગ્રંથમાં આ. વર્ધમાનસૂરિએ વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો ઈશારો પણ નથી.

(૫) આ. જિનેશ્વરસૂરિએ સં. ૧૦૮૦માં જાલોર આચાર્ય બનાવ્યા અને પછી વિધિએ સં. ૧૦૮૮માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી તો શું આ. વર્ધમાનસૂરિ ૬૪ વર્ષ જીવ્યા?

(૬) ખરતરગચ્છના સમર્થ ઇતિહાસકાર આ. જિનવિજયસૂરિએ પોતાના ત્રિષષ્ટિશલાકા ના ઉપોદ્‌ઘાત માં આ. વર્ધમાનસૂરિએ મંત્રી વિમલને ઉપદેશ કર્યો કે વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા કરી એવું લખ્યું જ નથી.

(૭) શ્રી. અગરચંદ નાહટાના ઐતિહાસિકકાવ્યસંગ્રહ પૃ. ૪૫માં આપેલી ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલીની ગાથા ૧૪, ૧૫, ૧૬માં લખ્યું છે કે, વિ

તેને ખૂબ કરે છ અને કલાધરો પણ આ મંદિરની પ્રશંસા કરતા થાકતા નથી.[1]

સં. ૧ ૨૪માં સમ ... ની ... આ જિનમંદિરને ... નિ ... તો આચાર્યથી ૧૪ વર્ષે નિર્વાણ થયા।

(—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૪૪)

(૮) આગમના વિચ્છેદકાળથી જ્ઞાનાતિશયી એક દશપૂર્વિન થા વર્ષોમાં આ વર્ધમાનનું ... છે તેમાં પણ ... નિર્વાણથી ... નથી.

આ તથા બીજા અનેક પ્રમાણોથી જાણી શકાય છે કે આ વર્ધમાનસૂરિએ વિમલવસહીની પ્રતિષ્ઠા કરી નથી. ત્યારે બીજા ઘણા પુરાવાઓ મળે છે કે, ચાર ગચ્છના આચાર્યોએ તે પ્રતિષ્ઠા કરી છે. ... ... ચાર ગચ્છના આચાર્યો વિદ્યમાન હતા.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૪૪)

એક મુદ્દાની વાત તો એ છે કે —અત્યારે આચાર્ય અને સૂરિજી આચાર્ય સિવાય બધા પ્રતિષ્ઠા કરે એ ત્યારે ઉચિત નહોતું.

1 The design and execution f this shrine, and all its accessories are on the model of the preceeding which, however as whole t surpasses It has more simple majesty the fluted c lumns sustaining th Mandap (Portico) are loftier and the v lted interior is fully equal to th other in richness of sculpture and superior t it in execution, which is more free and in finer taste

"The dome in the centre is the most striking feature and magnificent piece of work and has pendant, cylindrical in form and about three feet in length, that is a perfect gem, and "which where it drops from the ceiling appears lik cluster of the half closed lotus whose cups are so thin so transparent and so accurately wrought, that it fixes the eyes in admiration.

Col. Tod

Amongst all this lavish display from th sculptor's chisel, two temples viz, those f Adinath and Nemnath, stand out as pre-eminent and specially deserving of notice

મંત્રી વિમલ શાહે આબૂ પાસેના પ્રદેશમાં શ્રીદેવીના નામથી શ્રીપુર ગામ વસાવ્યું જે આજે મધેવરાના નામથી વિદ્યમાન છે. એમાં બંધાવેલા મંદિરના ખંડિયેરો આજે પણ વિદ્યમાન છે

વિમલવસહીના જીર્ણોદ્ધારો ઘણા થયા છે મહામાત્ય વીરના

---

and praise both being entirely of white marble and carved with all the delicacy and richness of ornament which the resources of Indian art at the time of their creation could devise. The amount of ornamental detail spread over these structures in the minutely carved decoration of ceilings, doorways pillars, panels and niches, is simply marvellous, while the crips thin transculent shall like treatment of the marble surpasses anything seen elsewhere, and some of the designs are just dreams of beauty The general plan of the temples, too with its recesses and corridor lends itself very happily in bright and shade with every change in the Sun s position.

Col E skin

It hangs from the centre more lik a lustere of crystal drops than a solid mass of marble and is finished with a delicacy f detail and appropriateness of ornament which is probably unsurpassed by any similar xample to be found anywhere else. Those introduced by th Gothic Architects in Henry the Seventh s Chapel at Westminster or at Oxford are coarse clumsy in comparision.

M Fergusson

(The Eminent A cheologist).

There are two places, Umeer (Amber) and Jaipur surpassing all which I have seen of the kremlin or heard of the alhambra and the Jain temples of Aboo.... ... rank above them all.

Bi hop Heber

Architectural style is perfect and complete in all parts when we first practically meet with it in th early part of 11th century at Abu or at Girnar. From that point it

વર્ષના દશરથે સં. ૧૨૦૧ માં દશમી દેરીનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેમાં ભ૦ શ્રીનેમિનાથની પ્રતિમા પધરાવી એક મોટા આરસમાં પોતાના પૂર્વજ શેઠ નીનાથી લઈને આઠ પુરુષોની મૂર્તિઓ કોતરાવી અને બીજા પથ્થરમાં ગજારોહી મંત્રી વિમલ શાહ તથા અશ્વારોહી દશરથની મૂર્તિ કોતરાવી. એ જ વર્ષના મંત્રી પૃથ્વીપાલે સં. ૧૨૦૪ થી સં. ૧૨૦૬ માં ચંદ્રગચ્છના આ૦ ચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી ત્યાંની ઘણી દેરીઓનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. નવી હસ્તિશાળા બનાવી. તેમાં ઘોડા ઉપર મંત્રી વિમલને અને પાછળ સાત હાથીઓ ઉપર શેઠ નીનાથી લઈને પોતાના સુધીના સાત પુરુષોને બેસાર્યા. તેના પુત્ર મંત્રી ધનપાલે સં. ૧૨૪૫ માં વિમલવસહીનો પૂરો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. દેરીઓમાં નવી જિનપ્રતિમાઓ બેસાડી પોતાના કુટુંબ વતી ૨૪ તીર્થંકરોની જિનપ્રતિમાઓ ભરાવી બેસાડી. બીજા શ્રેષ્ઠીઓએ પણ બીજી પ્રતિમાઓ ભરાવી સ્થાપન કરી અને તે દરેકની પ્રતિષ્ઠા કાસદ્રહગચ્છના આ૦ સિંહસૂરિ વગેરે ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છના આચાર્યો પાસે કરાવી છે. મંત્રી ધનપાલે સં. ૧૨૩૭ માં હસ્તિશાળામાં ૩ હાથીઓ પર પોતે બે ભાઈ અને એક પોતાનો પુત્ર એમ ત્રણ મૂર્તિઓ બેસાડી છે.

અલાઉદ્દીન ખિલજીએ સં. ૧૩૬૮ માં અહીંથી આબૂ આવી વિમલવસહી અને લુણિગવસહીના મંદિરો તોડી નાખ્યાં. જિન પ્રતિમાઓને ખંડિત કરી અને અનેક નકશી કામનો વિનાશ કર્યો.

આથી ધર્મઘોષગચ્છના આ૦ જ્ઞાનચંદ્રના ઉપદેશથી મંડોવરના શેઠ ગોસલના પુત્ર બીજડ વગેરે ૭ ભાઈઓ તથા મહણસિંહના પુત્ર લાલિગ વગેરે ૩ ભાઈઓ એમ કુલ્લે ૯ ભાઈઓએ મળીને

progresses during one or two centuries towards greater richness but in doing so it loses its purity and perfection it has attained in the earlier period and from the culminating point its downward progress can be traced through abundant examples to the present day

સં ૧૩૭૮ના જેઠ સુદિ ૯ ને સોમવારે વિમલવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. તેમા ગભારો અને ગૂઢમંડપ સાદા જ બનાવ્યા. શેઠ ગોસલ, તેની પત્ની ગુણદેવી, શેઠ મહણસિંહ અને તેની પત્ની મીણલદેવીની મૂર્તિઓ બનાવીને સ્થાપન કરી.

વિમલવસહી અને લુણિગવસહીનો છેલ્લો જીર્ણોદ્ધાર સં૦ મા અમદાવાદની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ ૨૨ લાખથી વધુ રૂપિયાના ખર્ચથી શરૂ કર્યો છે જે આજે પણ ચાલુ જ છે

વિમલવસહીમા વળી જિનપ્રતિમાઓ અને બીજી મૂર્તિઓ પણ છે સં૦ ૧૩૯૬ની આ૦ જ્ઞાનચંદ્રના પટ્ટધર આ મુનિશેખરની, સં ૧૬૬૧ ની મહો૦ લબ્ધિસાગર પ્રતિષ્ઠિત જગદ્ગુરુ આ૦ હીરવિજયસૂરિની પરિકરવાળી ગુરુપ્રતિમાઓ છે જગદ્ગુરુની પ્રતિમાના પરિકરમા બે બાજુએ બે મુનિવરો છે તેમની નીચે બે શ્રાવકો બેઠા છે મંત્રી વિમલના વંશના મંત્રી ઠા૦ અભયસિંહના પુત્ર મંત્રી જગસિંહના પુત્ર મંત્રી લાલુકે સં ૧૩૯૪ મા સ્થાપન કરેલી અંબિકાદેવીની મૂર્તિ તેમજ લક્ષ્મીની મૂર્તિ પણ છે હસ્તિશાલામા ગજારૂઢ તથા અશ્વારોહી શ્રાવકની મૂર્તિઓ છે અને છતમાં વિવિધતાભરેલું સુંદર સ્થાપત્ય છે

વિમલવસહીમા વિક્રમની બીજી સહસ્રાબ્દીના ઐતિહાસિક ઘણા શિલાલેખો–પ્રતિમાલેખો છે ભમતીના ૧ મી દેરીની બહાર ડાબી તરફ એક કલ્યાણક પટ્ટ છે જેને બૃહદ્ગચ્છની સુવિહિત શાખાના આ વર્ધમાનસૂરિની પરંપરાના આ૦ નેમિચંદ્રના શિષ્ય પં જ્ઞાનચંદ્રગણિએ સં૦ ૧૨ ૧ મા ગદ્યપદ્ય પ્રાકૃત લેખ તૈયાર કરીને દાખલ કરાવ્યો છે તેમા ભારત પર ચોવીશ તીર્થંકરોના ૧૨ કલ્યાણકો, દેહવર્ણ દીક્ષાતપ, કેવલિતપ, નિર્વાણતપ અને દેહમાન કોરેલા છે તેમા ભ૦ મહાવીરસ્વામીના પાંચ કલ્યાણકો બતાવ્યાં છે આ પટ્ટથી સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે ત્યાં સુધી સમસ્ત જૈનસંઘ વડગચ્છ અને આ વર્ધમાનસૂરિના પ્રમુખો ભ૦ મહાવીરસ્વામીના સિદ્ધાંત મુજબના પાંચ કલ્યાણકો જ માનતા હતા.

૨ લુણિગવસહી (લૂણવસહી)—

શેઠ આસરાજ પોરવાલને ચાર પુત્રો અને સાત પુત્રીઓ હતી. તે સૌમાં વધુ તેજસ્વી વસ્તુપાલ અને તેજપાલ નામની બંધુબેલડીએ ગુજરાતના તેરમા સૈકાના રાજકારણના ઇતિહાસમાં વિશિષ્ટ આદર અને પ્રસિદ્ધિ મેળવ્યા હતા. તેઓ માત્ર જૈન સંસ્કૃતિના નહીં પણ ગૂર્જર સંસ્કૃતિના રક્ષણહાર અને સૂત્રધાર હતા.

તેમને લુણિગ નામે મોટો ભાઈ હતો. તે ભરયુવાનીમાં સ્વર્ગસ્થ થયો. તેમણે મરણ સમયે આ ભાઈઓના આગ્રહથી મનની વાત જાહેર કરી કે મને આબૂ તીર્થમાં એક દેરી બનાવવાની તીવ્ર ઉમ્મેદ હતી પણ મારા આયુમાં એ લાભ લેવાનું નહીં હોય. હવે તમારાથી બની શકે તો તમે એ લાભ અવશ્ય લેજો.

વસ્તુપાલ અને તેજપાલ સં. ૧૨૭૧ માં મહામાત્ય બન્યા. તેમના દિલમાં મોટા ભાઈ લુણિગે જે ભાવનાનાં બીજ રોપ્યાં હતાં તેમાંથી વટવૃક્ષ બનાવવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો અને સં. ૧૨૮૬ માં રાજા ભીમદેવ, રાજા સોમસિંહ પરમારની આજ્ઞા મેળવી અને આબૂ ઉપર દેલવાડામાં વિમલવસહીની પાસેની ભૂમિમાં 'લુણિગવસહી' નામે વિશાલ અને ભવ્ય જિનપ્રાસાદ ઊભો કર્યો.

તેમાં વિમલવસહીના જેવું મોટું દેરાસર નાનું શિખર, ભમતીમાં ૪૮ દેરીઓ, છતમાં આરસનું કોતરણીવાળું શિલ્પ, હસ્તિશાલા, હસ્તિશાલામાં હાથીઓ, હાથીઓ પાસેની દીવાલના આરસમાં આ વિજયસેન, આ ઉદયપ્રભ અને પોતાના પૂર્વજોની વગેરેની રચના કરી છે.

વિમલવસહીમાં જે જે ઘટનાઓ કોતરી છે તે તે અહીં પણ આરસમાં ઉતારી છે. આ ઉપરાંત ભ૦ નેમિનાથ તથા કૃષ્ણવાસુદેવના જીવનની વિશિષ્ટ ઘટનાઓ પણ દાખલ કરી છે.

કાર્યપદ્ધતિ—

ઠેઠ ૧૨ માઈલના પથ્થરો વગેરે ઓરિયા તરફના રસ્તે પર્વત પર ચઢાવવામાં આવ્યા હતા. દરેક કામ પર પાણી, ભોજન અને દુકાનો

ની વ્યવસ્થા હતી. આથી મજૂરો અને શિલ્પીઓને પૂરી અનુકૂળતા રહેતી હતી. દેરાસરનું કામ થયા પછી શત્રુઓ પણ આ રસ્તે થઈ ન આવે એવી અગમચેતી રાખવી આ રસ્તાને સદંતર બંધ કરી પહાડી માર્ગને વિષમ બનાવી દીધો. આબૂમાં ઠંડી ઘણી રહે છે એ ઠંડી કારીગરોને ન નડે તે માટે સગડીઓની આગ કારીગરની નજીક તપતી રહે અને કારીગર તેની હૂંફમાં મસ્ત રહી આરસને કંડારતો રહે, એવી પાકી વ્યવસ્થા કરી હતી.

મંત્રીઓએ દેરાસરને સર્વાંગસુંદર બનાવવા માટે કલાધરોને ઉત્તરોત્તર ચાર વાર સક્રિય પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું. દેરાસર પૂરું બની રહ્યું અને ભાવવાહી કોરણી તૈયાર થઈ એટલે બીજી વાર તેમાં નવી કોરણી કરનારને કોરણી કરતાં નીકળેલા રૂપાની બારોબાર ચાંદી આપી, ત્રીજી વાર કોરણી કરતાં નીકળેલા ચૂરાના બારોબાર સોનું આપ્યું અને ચોથી વાર કોરણી કરતાં નીકળેલા ચૂરાના બારોબાર મોતીઓ આપી શિલ્પીઓની કદર કરી હતી. એ કારણે તેમણે આ શિલ્પકળાને છેલ્લી ટોચે પહોંચાડી દીધી છે.

મંત્રીઓ રાજ્યના કારોબારમાંથી ફુરસદ મેળવી શકે એમ નહોતા છતાં તેઓ અવારનવાર આવીને તપાસ કરી જતા અને યોગ્ય સલાહ સૂચન આપતા. બાકી તો આ કામની સંપૂર્ણ જવાબદારી મંત્રી તેજપાલની પત્ની મહં૦ અનુપમાદેવીને શિરે હતી. અનુપમા દેવીએ પોતાના ભાઈ ઉદલને સાથે રાખી આ જવાબદારીને ઘણી સફળતાપૂર્વક પાર કરી. આ લુણિગવસહી તે પોતાના મોટાભાઈ લુણિગ, મહં૦ અનુપમાદેવી અને તેના પુત્ર લૂણસિંહના શ્રેય માટે બનાવી અને તેમાં બે ગોખલાઓ તેજપાલની બીજી પત્ની સુહડા દેવીના શ્રેય માટે બનાવ્યા છે. આ બે ગોખલાઓ એટલે બે દેરીઓ શિલ્પકળાના અદ્ભુત નમૂનારૂપે આજે પણ પ્રતીતિ કરાવવા વિદ્યમાન છે.

મંત્રીઓએ નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ વિજયસેનસૂરિના હાથે સં૦ ૧૨૮૭ના ફાગણ વદિ ૩ (હિંદી ચૈત્ર વદિ ૩)ને રવિવારે લુણિગ

વિજયસેનસૂરિ, આ. ઉદયપ્રભસૂરિની પ્રતિમા, મંત્રીઓના પૂર્વજોની મૂર્તિઓ, આસરાજના આસપાલ પોરવાડે ૧૯મી દેરીમાં સં. ૧૩૩૮માં અશ્વાવબોધ સમલિકાવિહારનો પટ્ટ સ્થાપ્યો હતો. ગૂઢમંડપમાં સં. ૧૫૧૫ની સતી રાજિમતીની કાઉસ્સગ્ગ પ્રતિમા છે અને છતમાં સુંદર કોરણીભર્યું શિલ્પ છે. સ્થાને સ્થાને ઐતિહાસિક શિલાલેખો પણ લાગેલા છે.[1]

ઉજ્જયન્તાવતાર—લુણિગવસહીના મોટા દરવાજા પાસે ઉત્તર તરફ નાનો દરવાજો છે. ત્યાં આગળ જતાં ડાબા હાથ પર ગિરનાર તીર્થની ૪ ટૂંકોની સ્થાપનાની ૪ દેરીઓ છે.

૩. મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર—

વિમલવસહીની બહાર હસ્તિશાળા પાસે ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર છે. એ વિક્રમની અઢારમી સદીના પ્રારંભમાં બન્યું છે.

૪. પિત્તલહરનું મંદિર—

સંભવતઃ કુલગુરુ દૂરના શેઠ ભીમા શાહ પોરવાડે દેલવાડામાં ભ. આદીશ્વરનું દેરાસર બંધાવ્યું અને તેમાં ૫૧ આંગળની પ્રતિમા બનાવવા પિત્તલનો ઉત્તમ રસ તૈયાર કર્યો. પાલનપુરના શેઠ ધનાશાહે તેમાં પોતાનો ભાગ રાખવા વિનતિ કરી, પણ ભીમા શાહે ના પાડી. આથી તેણે હાથમાં સોનું મૂકવી લાગી મૂકી. પર જ તે રસમાં સોનું મેળવી દીધું. પ્રતિમાજી તૈયાર થઈ પણ ભીમા શાહ મરણ પામ્યો. પોતાના ગોત્રના પુના એ કાર્યને પૂરું કરવાની ભાવનાથી મા...વડ સિંહ પોરવાડના પુત્ર સં. પેથડ શાહે તે પ્રતિમાને સોનાથી રસાવી મજબૂત બનાવી, પણ તેને અહીં પધરાવવામાં મુસલમાનોના હુમલાનો ભય હતો. આથી કુલગુરુના તપાગચ્છીય શ્રીસંઘે દૂરમાં ચૌમુખજીનું મંદિર બંધાવી, તેમાં મુખ્ય દિશામાં સં. ૧૫૧૮ની પહેલા આ પ્રતિમાને બેસાડ્યાં અને બાકીની ત્રણ દિશામાં બીજી

૧. મેવાડના કુંભા રાણાએ સં. ૧૫૦૬ના અષાડ સુદિ ૨ના રોજ દૂર સોમની વિનતિથી આબૂના યાત્રિકોનો મુંડકવેરો માફ કર્યો હતો, એના શિલાલેખો લુણિગવસહીના સભામંડપ પાસે વિદ્યમાન છે.

પ્રતિમાઓ બેસાડી હતી. આ પ્રતિમાઓ સોનાવાળી હોવાથી કાઢી પડતી નથી.

ત્યાર બાદ અમદાવાદના મહમ્મુદ બેગડાના રાજ્યમાં માન્ય દીવાન સુંદર તથા તેના પુત્ર બીજા દીવાન ગદા ગુર્જર શ્રીમાલીએ સં૦ ૧૫૧૫ માં મોટા યાત્રાસંઘ સાથે આવી મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. શ્રી૦ ઋષભદેવની ૧૦૮ મણ ધાતુની પ્રતિમા (૧૨૦ મણ પિત્તલની) બનાવી અને તેની સં૦ ૧૫૧૫ માં તપાગચ્છીય આ૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિના હાથે તે મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (જુઓ, પ્ર૦ ૫૩)

મંત્રી ગદાના પુત્ર શ્રીરંગે પણ સં૦ ૧૫૨૫ માં અહીં ઘણી પ્રતિમાઓ ભરાવી, તે પછી અહીં સં૦ ૧૫૩૧ માં બને ગોખલાની અને સં ૧૫૪૭ સુધીમાં બીજી દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે અહીં કુલ ૨૦ દેરીઓ છે

આ મંદિરમાં પિત્તલની પ્રતિમાઓ છે તેથી આ મંદિર પિત્તલહરમંદિર અથવા ભીમાશાહનું મંદિર કહેવાય છે

પિત્તલહરમંદિરની બહાર મણિભદ્રવીરનું મંદિર છે સુરહીલેખ છે મતીનો પાળિયો છે અને સં ના લેખ છે

(-ઉપદેશતરંગિણી, અબુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૪૬૭)

૫. ચૌમુખનું મંદિર—

આ મંદિર ત્રણ માળનું છે દરેક માળમાં ચૌમુખ પ્રતિમા વિરાજમાન છે દરડાગોત્રના શા૦ મંડલિક ઓસવાલ તથા તેના પરિવારે સં૦ ૧૫૧૫ માં આ મંદિરમાં ખરતરગચ્છના આ૦ જિનચંદ્રસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. એ સમયે મૂળનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ હતા.

સંભવ છે કે આ મંદિરના નિર્માણમાં વિમલવસહી અને લૂણવસહીમાંથી બચેલો માલસામાન વપરાયો હોય. શિલ્પીઓ-સલાટો વગેરેએ કંઈક અવૈતનિક કામ કર્યું હશે, તેમાના મંડપો બનાવ્યા હશે. આથી આ મંદિર સલાવટોના મંદિર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે ત્રણ માળમાં સલાટોના નામ કોતરેલા મળે છે પણ એટલા ઉપરથી તેને સલાટોનું મંદિર કહી ન શકાય.

વસહીમાં ભ૦ નેમિનાથ વગેરે પ્રતિમાઓની મોટા મહોત્સવ પૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ ઉત્સવમાં આબૂનો રાજા સોમસિંહ પરમાર, અમલદારો, પંચ, ૪ મહાધર, ૧૨ માંડલિકો, ૮૪ રાણા ૮૪ જ્ઞાતિના મહાજનો અને દૂર દૂરના જૈન, જૈનેતર ભાઈઓ વગેરે આવ્યા હતા. સૌએ એકીઅવાજે લુણિગવસહીની પ્રશંસા કરી. જાલોરના દીવાન યશોવીર, જેઓ શિલ્પસ્થાપત્યના મહાવિદ્વાન મનાતા હતા, તે મંત્રી વસ્તુપાલના આગ્રહથી અહીં આવ્યા અને મંદિરના શિલ્પસ્થાપત્યને નિહાળી મુખ્ય શિલ્પી શોભનદેવની પ્રશંસા કરી. સાથોસાથ જેના પરિણામે મંત્રી કુટુંબને કે લુણિગવસહીને નુકસાન થાય એવી નાની મોટી ૧૩ ભૂલો હતી તે શિલ્પીઓને વિગતવાર સમજાવી. આવા ધર્મસ્થાનો રચાવવા માટે તેમણે મંત્રી તેજપાલની અત્યંત પ્રશંસા કરી હતી.

મંત્રીઓએ આ ઉત્સવમાં રાજા, પ્રજા, જૈનો, અજૈનોની હાજરીમાં પોતાના કુટુંબની તથા ચંદ્રાવતીના જૈન સંઘની અમુક વ્યક્તિઓની વ્યવસ્થાસમિતિ બનાવી તે સમિતિને આ લુણિગવસહીનો વહીવટ સોંપ્યો હતો અને એ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે દેલવાડાનો સંઘ લુણિગવસહીની સારસંભાળ રાખે અને ચંદ્રાવતી, ઉમરણી, કિસરઉલી, કાસહૃદ, વરમાણ, ધઉલી, મહાતીર્થ મુંડસ્થલ, હડાઉદ્રા, ડબાણી, મડાહડ તથા સાહિલવાડાનો જૈન સંઘ દર સાલ પ્રતિષ્ઠાની સાલગીરી ઉપર આવીને એકેક દિવસ વહેંચી લઈ અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ કરે.

આ રીતે તીર્થની રક્ષાનો પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો અને વિમલવસહી તેમજ લુણિગવસહીને કરમુક્ત—જાહેર કરવામાં આવ્યાં.

રાજા સોમસિંહ પરમારે ભગવાનની પૂજા માટે ડબાણી ગામ ભેટ આપ્યું હતું.

લુણિગવસહીનો સં. ૧૨૮૧માં પ્રારંભ થયો. સં૦ ૧૨૮૭માં પ્રતિષ્ઠા થઈ. સં. ૧૨૮૯માં ધ્વજદંડ કળશની પ્રતિષ્ઠા થઈ, સં.

૧૨૮૭થી સં. ૧૨૯૩ સુધી દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા અને સં૦ ૧૨૯૭માં પ્રસિદ્ધ કલામય ગોખલાઓની પ્રતિષ્ઠા થઈ. લુણિગવસહીના નિર્માણ અને ઉત્સવમાં એ સમયે કુલ મળીને ૧,૨૫,૩૦૦૦૦ દ્રવ્યનો ખર્ચ થયો હતો.

લુણિગવસહી આજે શિલ્પકલાનું પ્રદર્શનગૃહ છે. વિમલવસહીની જોડનું બીજું મંદિર છે. પ્રેક્ષકો, સ્થાપત્યરસિકો, ચિત્રકારો અને કલાધરો તેને ફરી ફરી વાર જુએ તોપણ ધરાતા નથી.

લુણિગવસહીના જીર્ણોદ્ધારો ઘણા થયા છે.

અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ સં૦ ૧૩૬૮માં જાલોરથી આબૂ આવી વિમલવસહી અને લુણિગવસહીના મંદિરમાં તોડફોડ કરી, જિનપ્રતિમાઓને ખંડિત કરી, ઘણીએક કોરણીનો નાશ કર્યો અને હસ્તિશાળાના હાથીઓને પણ ખંડિત કર્યા.

આવા સુંદર અને કલામય મંદિરને અસ્તવ્યસ્ત જોઈ મંડલિક પોરવાડના પુત્ર સં૦ પેથડ શાહે સં૦ ૧૩૭૮માં ઘણું સમારકામ કરાવ્યું અને મોટા મંદિરનો પૂરો જીર્ણોદ્ધાર કરી ભ૦ નેમિનાથની ફરી પ્રતિષ્ઠા કરાવી. નેણપ બંદરના શેઠ જગદેવના પુત્રો સોમચંદ્ર તથા શુભચંદ્ર વિજાપુર જઈ વસ્યા હતા. તેમણે પણ લુણિગવસહીના આ જીર્ણોદ્ધારમાં ભારે સહયોગ આપ્યો હતો.[1]

અમદાવાદની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની જૈન પેઢી તરફથી સં .. થી લુણિગવસહીનો છેલ્લો જીર્ણોદ્ધાર ચાલુ છે.

લુણિગવસહીમાં ઘણી જિનપ્રતિમાઓ બિરાજમાન છે. આ૦

૧ નેણપબંદરના શેઠ જગદેવે રાજા સાથે જાતનો ઝઘડો થવાથી ૧૮ લાખ દ્રમ્મનો ખર્ચ કરી નગરનો બંદર ખાડીનો કિનારો પથ્થર અને કચરો નાખી પુરાવી દીધો એટલે તે સમયથી નેણપનું બંદર બંધ થયું. વેપારી વહાણો આવતાં બંધ થયાં, નગર પણ ઉજ્જડ થવા લાગ્યું અને સ્થાનિક વેપારીઓ પણ નેણપને છોડી બીજે વસવા ગયા. આ સમયે શેઠ જગદેવના પુત્રો સોમચંદ્ર અને શુભચંદ્ર વિજાપુર જઈ વસ્યા. તેમણે લુણિગવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. (—અંચલગચ્છની ગુજરાતી મોટી પટ્ટાવલી, પૃ ૬૬)

વિજયસેનસૂરિ, આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિની પ્રતિમા, મંત્રીઓના પૂર્વજોની મૂર્તિઓ, આસરાજના આસપાલ પોરવાડે ૧૯મી દેરીમાં સં૦ ૧૩૩૮ માં અશ્વાવબોધ સમળિકાવિહારનો પટ સ્થાપ્યો હતો. ગૂઢમંડપમાં સં ૧૫૧૫ની સતી રાજિમતીની કાઉસ્સગ્ગ પ્રતિમા છે અને છતમાં સુંદર કોતરણીભર્યું શિલ્પ છે. સ્થાને સ્થાને ઐતિહાસિક શિલાલેખો પણ લાગેલા છે.[1]

ઉજ્જયંતાવતાર—લુણિગવસહીના મોટા દરવાજા પાસે ઉત્તર તરફ નાનો દરવાજો છે. ત્યાં આગળ જતાં ઊંચા ભાગ પર ગિરનાર-તીર્થની ૪૬ જિની સ્થાપનાની ૪ દેરીઓ છે.

૩. મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર—

વિમલવસહીની બહાર હસ્તિશાળા પાસે ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર છે જે વિક્રમની અઢારમી સદીના પ્રારંભમાં બન્યું છે.

૪. પિત્તલહરનું મંદિર—

સંભવતઃ કુંભલમેરુ દુર્ગના શેઠ ભીમા શાહ પોરવાડે દેલવાડા-માં સં૦ આદીશ્વરનું દેરાસર બંધાવ્યું અને તેમાં ૫૧ આંગળની પ્રતિમા બનાવવા પિત્તલનો ઉત્તમ રસ તૈયાર કર્યો. પાલનપુરના શેઠ ધનાશાહે તેમાં પોતાનો ભાગ રાખવા વિનતિ કરી, પણ ભીમા શાહે ના પાડી. આથી તેણે હાથમાં સોનું છુપાવી લાવી ભઠ્ઠી પર જ તે રસમાં સોનું ભેળવી દીધું. પ્રતિમાજી તૈયાર થઈ પણ ભીમા શાહ મરણ પામ્યો. પોતાના ગોત્રબંધુના એ કાર્યને પૂર્ણ કરવાની ભાવનાથી આ....મંડ-સિંહ પોરવાડના પુત્ર સં૦ પેથડ શાહે તે પ્રતિમાને સોનાથી રસાવી મજબૂત બનાવી. પણ તેને અહીં પધરાવવામાં મુસલમાનોના હુમલાનો ભય હતો. આથી કુંભલમેરના તપાગચ્છીય શ્રીસંઘે દુર્ગમાં ચૌમુખજીનું મંદિર બંધાવી, તેમાં મુખ્ય દિશામાં સં૦ ૧૫૧૮ની પહેલાં આ પ્રતિમાને બેસાડયા અને બાકીની ત્રણ દિશામાં બીજી

૧. મેવાડના કુંભ રાણાએ સં. ૧૫૦૬ના અષાડ સુદિ ૨ના રોજ ડુંગર સોમની વિનતિથી આબૂના યાત્રિકોનો મુંડકવેરો માફ કર્યો હતો, જેના શિલાલેખો લુણિગવસહીના દરવાજા પાસે વિદ્યમાન છે.

પ્રતિમાઓ બેસાડી હતી. આ પ્રતિમાઓ સોનાવાળી હોવાથી કાળી પડતી નથી.

ત્યાર બાદ અમદાવાદના મહમ્મુદ બેગડાના રાજા પ્રજા માન્ય દીવાન સુંદર તથા તેના પુત્ર બીજા દીવાન ગદા ગુર્જર શ્રીમાલીએ સં૦ ૧૫૧૫ માં મોટા યાત્રાસંઘ સાથે આવી મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. ભ૦ ઋષભદેવની ૧૦૮ મણ ધાતુની પ્રતિમા (૧૨ મણ પિત્તલની) બનાવી અને તેની સં૦ ૧૫૧૫ મા તપાગચ્છીય આ૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિના હાથે તે મંદિરમા પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (જૂઓ પ્ર૦ ૫૩)

મંત્રી ગદાના પુત્ર શ્રીરંગે પણ સં૦ ૧૫૨૫ મા અહીં ઘણી પ્રતિમાઓ બનાવી, તે પછી અહીં સં ૧૫૩૧ મા બંને ગોખલાની અને સં૦ ૧૫૪૭ સુધીમા બીજી દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે અહીં કુલ ૨૦ દેરીઓ છે.

આ મંદિરમા પિત્તલની પ્રતિમાઓ છે તેથી આ મંદિર પિત્તલહરમંદિર અથવા ભીમાશાહનું મંદિર કહેવાય છે

પિત્તલહરમંદિરની બહાર મણિભદ્રવીરનું મંદિર છે ગુરુલીલેખ છે સતીનો પાળિયો છે અને સં અનુનો લેખ છે

(–ઉપદેશતરંગિણી અબુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૪૯૭)

૫. ચૌમુખજીનું મંદિર—

આ મંદિર ત્રણ માળનું છે દરેક માળના ચૌમુખ પ્રતિમા વિરાજમાન છે ઠરડાગોત્રના શા૦ મંડલિક ઓસવાલ તથા તેના પરિવારે સં ૧૫૧૫ મા આ મંદિરમા ખરતરગચ્છના આ૦ જિનચંદ્રસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. એ સમયે મૂળનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ હતા.

સંભવ છે કે આ મંદિરના નિર્માણમા વિમલવસહી અને લુણવસહી માથી બચેલો માલસામાન વપરાયો હોય. શિલ્પીઓ-સલાટો વગેરેએ કંઈક અવેતનિક કામ કર્યું હશે, તેમાંના સ્તંભો બનાવ્યા હશે. આથી આ મંદિર સલાવટોના મંદિર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ છે બિત્રણ થાંભલામા સલાટોના નામ કોતરેલા મળે છે પણ એટલા ઉપરથી તેને સલાટોનું મંદિર કહી ન શકાય.

આ મંદિરને ચૌમુખજીનું મંદિર ખરતરવસહી અને સલાટોનું મંદિર પણ કહે છે

ઓરિયા—

આબૂ ઉપર દેલવાડાથી ઈશાન ખૂણામાં ૩ માઈલ દૂર ઓરિયા ગામ છે અહીં નાનું જિનાલય છે તેમાં ૫૬રમી શતાબ્દીમાં ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમા વિરાજમાન હતી, પણ આજે તો ભ આદિનાથ વિરાજમાન છે

અહીં શાંતિઆશ્રમમાં જૈન દેરાસર હતું પણ આજે નથી.

અચલગઢ—તે દેલવાડાથી ૬ માઈલ દૂર છે અહીં ચાર દેરાસરો છે

૧. ચૌમુખજીનું મંદિર—

સં ઘવી રત્ના અને સં૦ ધરણા એ સરહડિયાગોત્રના પોરવાલ હતા. તેમના વંશમાં અનુક્રમે સં૦ સાલિગ અને સં સહસા થયા. સં સહસા માંડવગઢના બાદશાહ ગયાસુદ્દીનનો દીવાન હતો. તેણે તપાગચ્છની કમલકલશ શાખાના આ૦ સુમતિસુન્દરસૂરિના ઉપદેશથી સં ૧૫૫૪ માં સિરોહીના રાજા જગમાલ (સં ૧૫૪ થી ૧૫૮)ના રાજ્યમાં અચલગઢના મોટા શિખર ઉપર ચૌમુખજીના બે માળના દેરાસરનો પાયો નાખ્યો. ભવ્ય પ્રાસાદ તૈયાર થયો, બાદ સં સહસાની પત્ની સંસારદે અને અનુપમાદે; પુત્રો—ખીમરાજ, દેવરાજ; પૌત્રો—જયમલ અને મનજી વગેરે પરિવાર તથા આ૦ જયકમલસૂરિ વગેરે ચતુર્વિધ સંઘ સાથે અહીં આવ્યો. તેણે તે મંદિરમાં ઉત્તરની બાજુએ સં ૧૫૬૬ ના ફાગણ વદિ ૧૦ ના રોજ તપાગચ્છીય કમલકળશ શાખાના આ જયકમલસૂરિના હાથે ભ ઋષભદેવની પ્રતિમા ભરાવી વિરાજમાન કરાવી.

(જુઓ, પ્ર૦ ૪૫)

સં ૧૫૧૮ના વૈશાખ સુદિ ૪ને શનિવારે તથા સં ૧૫૨૮ના વૈશાખ વદિ ૪ ને શુક્રવારે આ૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિના હાથે ડુંગરપુરમાં મહાન અંજનશલાકા થઈ હતી, જેમાં ડુંગરપુર, કુંભલમેરુ

વગેરેના સંઘે ડુંગરપુરના રાવલ સોમદાસના મંત્રી સાલ્હા વગેરેએ ઘણી પ્રતિમાઓ ભરાવી હતી. (જુઓ, પ્રક૦ ૫૩)

સં૦ સહસા તેમાંની પ્રતિમાઓ અહીં લાવ્યો અને ચૌમુખજી-ની બીજી ત્રણ ગાદીઓમાં વિરાજમાન કરાવી અને છૂટા છૂટા સ્થાનોમાં પોતાના અંજનશલાકાવાળી પ્રતિમાઓ બેસાડી. મંત્રી સહસાએ સંઘભક્તિ કરી યાચકોને ખુશ કર્યા અને વિવિધ રીતે તીર્થપ્રભાવના કરી, જેમાં પાંચ લાખની રકમ વાપરી હતી.

સં૦ રત્નાના પુત્ર સં૦ સોના, તેનો પુત્ર સં૦ આશા પણ આ યાત્રાસંઘમાં સાથે આવ્યો હતો. તેણે આ પ્રતિષ્ઠા-ઉત્સવનો લાભ લીધો હતો.

ચૌમુખજીની ચાર પ્રતિમાઓ પિત્તલ સોનાના મિશ્રણની બનેલી છે અને તેનું વજન ૧૪૪૪ મણ છે લોકો તેને સાવ સોનાની બનેલી માને છે (—ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય, સર્ગ ૩ પ્રક૦ ૪૫, અચલગઢના શિલાલેખો)

બાદશાહના દીવાનનું આ દેરાસર છે તેથી લોકો તેને 'બાદશાહનું મંદિર' કહે છે અહીં બીજી એવી પણ લોકવાયકા છે કે મેવાડના રાણા કુંભાજીના દીવાને આ મંદિર બનાવેલું છે, અને રાણો પોતાના અચલગઢના રાજમહેલમાં બેસીને ચૌમુખજીના દર્શન કરતો હતો.[1]

---

૧ રાણા કુંભાજી જૈનધર્મપ્રેમી હતો. તેના રાજ્યમાં ધન્ના શાહ પોરવાડ થયો. તેનું ઘણા રાણાઓ માનસન્માન કરતા હતા.

એ ધન્ના શાહે શત્રુંજય વગેરે તીર્થોના મોટા યાત્રાસંઘ કાઢ્યા હતા. અજારી, પિંડવાડા, સાલેરા વગેરે સ્થાનોમાં મંદિર બંધાવ્યાં હતાં. ઘણા જીર્ણોદ્ધારો, પદસ્થાપનામહોત્સવો, દાનશાળાઓ, સંઘભક્તિ, તીર્થયાત્રા, દુષ્કાળો વગેરે ધર્મકાર્યોમાં ખર્ચ કરી હતી. રાણા કુંભાએ વસાવેલા રાણકપુરમાં સં ૧૪૯૬ માં ત્રણ માળનું ચૌમુખજીનું ત્રૈલોક્યદીપક મંદિર બનાવી, તેમાં આ૦ સોમસુંદરસૂરિના હાથથી ઋષભદેવ વગેરે જિનપ્રતિમાઓની અંજનશલાકા-પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ મંદિરની બાંધણી અજોડ છે. તેમાં ૧૪૪૪ થાંભલાઓ છે. મુખ્ય મંડપના મોટા સ્તંભે કોતરણીથી સુશોભિત છે. આ

અહીં પં. રૂપવિજયજી ગણીએ સં. ૧૮૮૮ના માહ સુદિ ૫ ને સોમવારે પ્રતિષ્ઠિત કરેલું ગુરુમંડલ છે, જેમાં વચ્ચે જંબૂસ્વામીની અને આઠ દિશાઓમાં આ. વિજયદેવસૂરિ વગેરે આઠ પટ્ટધરોની પાદુકાઓ છે.

૨. શ્રીઋષભદેવનું મંદિર—

અમદાવાદના શેઠ શાંતિદાસ શ્રીમાળીએ આ મંદિરના મૂળનાયક ભ. ઋષભદેવની પ્રતિષ્ઠા કરેલી છે. ભમતીમાં ૨૪ દેરીઓ છે. અહીં સરસ્વતી તથા ચક્રેશ્વરીની મૂર્તિઓ પણ વિદ્યમાન છે.

૩. શ્રીકુંથુનાથનું મંદિર—

તપાગચ્છના આ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ સં. ૧૫૨૩ના વૈશાખ સુદિ ૮ના રોજ અંજનશલાકા કરેલી ભ. કુંથુનાથની મનોહર ધાતુપ્રતિમા મૂળ ગાદી ઉપર વિરાજમાન છે. સંભવ છે કે આ દેરાસર સં. એતા શાહે બંધાવ્યું હોય.

અહીં પાસે જ જૈન કારખાનું—સંઘની પેઢી છે. તેમાં ગાદીની ભીંત પાસે અષ્ટધાતુની ત્રણ મૂર્તિઓ છે, જે કુમારપુરમાં બનેલી છે. તેમનું વજન ૨।। મણ છે અને કીમત ૧૦૧ સહમૂદી લાગેલી છે. તેમાં એક લખમસીના પુત્ર ધર્મસીએ કરાવી છે. જેને ચોમુખજીના સંઘવી શા. ધનાના પુત્ર શાહે સં. ૧૫૬૬ના માગશર સુદિ ૧૫ના રોજ બનાવેલી છે. બીજી બે મૂર્તિઓ સિરોહીના રાજા જગમાલની છે. જેને સિરોહીના દેરાસરના પૂજારીએ સં. ૧૫૬૬માં બનાવી છે.

૪. શ્રીશાંતિનાથનું મંદિર (કુમારવિહાર)—

અચલગઢની તળેટીનું અચલેશ્વરનું મંદિર તથા અચલગઢની પશ્ચિમની જમણી બાજુની ટેકરી પરનું રાજા કુમારપાલનું મંદિર—આ બંને અંગે જુદા જુદા છતાં એક સૂચનાવાળા અને અનેક ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો મળે છે. જેમાંથી બે મુદ્દાઓ તારવી શકાય છે—

---

૧. પશ્ચિમી ભમતી અને વિશાળતાની દૃષ્ટિએ આબુનાં મંદિરોની પરંપરા ચાલી આવી છે.

આ રીતે ધણાપુર જૈનોનું મોટું તીર્થધામ છે. (જુઓ, પ્ર. ૪૫, ૧)

(૧) પહેલી ઘટના એ છે કે આબૂના રાજા અલ્હણરાજ પરમારે અચલપાર્શ્વનાથના મંદિરનું અચલેશ્વર મંદિર બનાવ્યું અને સં૦ ૧૦૧૧ માં પાલનપુર વસાવી ત્યાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથનું મંદિર બંધાવ્યું.

(૨) બીજી ઘટના એ છે કે, રાજા પ્રહ્લાદન પરમારે અચલગઢના જિનાલયની જિનપ્રતિમાને ગળાવી, તેનો નંદી બનાવ્યો અને સં૦ ૧૨૭૪ની આસપાસમાં પાલનપુર વસાવી ત્યાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથનું મંદિર બંધાવ્યું. (—જૂઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૫૩, ૧૫૭, પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથ, પ્રક૦ ૩૬, પૃ૦ ૨૪૫)

અચલેશ્વરના દેવળમાં આજે શિવલિંગ છે. શિલાલેખોથી જાણવા મળે છે કે મંત્રી વસ્તુપાલે સં૦ ૧૨૯૦માં આ દેવળનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. આ મંદિરમાં આજે સં૦ ૧૪૬૪માં બનેલો પોઠિયો છે. સં૦ ૧૯૮૬માં બનેલી કવિ દુરાશા આઢાની મૂર્તિ છે. દેવળની બાંધણી પ્રદક્ષિણાની ભમતી અને પબાસન વગેરે અસલમાં આ જૈન દેરાસર હોય એમ પુરવાર કરે છે. લોકો અસલની ઘટનાને ભૂલી ગયા અને એક જૈન મંત્રીએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો, એથી એ પુણ્ય ઘટના છે. અહીં એક કાળે નંદિવર્ધન તીર્થ હતું, એવી હકીકત માત્ર પટ્ટાવલીઓમાં પણ ક્વચિત્ લખેલી મળતી હતી. શ્રીદુર્ગાશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રી આ મંદિરના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડતાં જણાવે છે કે અચલેશ્વર મહાદેવનું મોટું દેવાલય છે તે મૂળ જૈન મંદિર હતું એવું અનુમાન થાય છે.

(—અચલગઢનો લેખ, ગુજરાત માસિક વર્ષ ૧૨, અં૦ ૨
આત્માનંદ જૈન પ્રકાશ, વર્ષ : ૫૩ અંક ૬—૭)

અચલગચ્છના ભટ્ટારક અમરસાગરના શિષ્ય વાચક વિનયશીલ સં૦ ૧૭૪૨માં લખે છે કે, રાજા પ્રહ્લાદને રાજા કુમારપાલના શ્રી શાંતિનાથ જિનચૈત્યની ત્રણ જિનપ્રતિમાઓને ગાળી નાખી નંદી બનાવ્યો, આથી તેને કોઢ રોગ થયો. એ રોગની શાંતિ માટે તેણે પાલનપુરમાં જૈનપ્રાસાદ બંધાવ્યો અને ખંભાતથી શ્રી શાંતિનાથની

પ્રતિમા લાવીને કુમારવિહારમાં સ્થાપન કરી.

(—અચલગચ્છીય વા. વિનયશીલરચિત અર્બુદચૈત્ય-
પરિપાટીસ્તવન ઢાળ ૫, ગાથા ૯ થી ૧૨)

અચલેશ્વર અને કુમારવિહાર એ બેના આ ઉલ્લેખો પાલનપુરનો ઇતિહાસ સર્જે છે પણ તે બનેમાં વાસ્તવિક ઘટના કયી છે તે એ વિષયના અભ્યાસીઓ જ નિર્ણય લાવે એ ઇચ્છવાયોગ્ય છે.

કુમારવિહાર આજે અચલગઢમાં જ શાંતિનાથના દેરાસર તરીકે વિદ્યમાન છે. અહીં મૂળનાયકની ગાદી ઉપર પ્રથમ જ નેમિનાથની પ્રતિમા હતી. સં. ૧૩૮ પછી જ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમા હતી અને આજે જ શાંતિનાથની પરિકરવાળી પ્રતિમા વિરાજમાન છે.

આ જિનપ્રભસૂરિએ વિવિધતીર્થકલ્પ માં આ સોમસુંદરસૂરિએ અર્બુદકલ્પ માં તથા આ જ્ઞાનવિમલસૂરિએ સં. ૧૭૫૫માં રચેલી તીર્થમાલા માં અહીં જ મહાવીરસ્વામીનું મંદિર બતાવ્યું છે અને સં. ૧૮૭૯ માં રચાયેલી એક અપ્રગટ તીર્થમાળામાં અહીં જ શાંતિનાથનું ચૈત્ય દર્શાવ્યું છે એટલે સમજી શકાય કે કુમારવિહારમાં મૂળનાયક જિનપ્રતિમાઓનો ઉપર મુજબ ફેરફાર થતો રહ્યો હતો.

દર્શનીય સ્થળો અને તીર્થો—આબૂ ઉપર જૈન અજૈન તીર્થધામો વિદ્યમાન છે. ઘણાં દર્શનીય સ્થાનો વગેરે છે તે આ પ્રમાણે છે—

વિમલવસહી, લુણિગવસહી, દેલવાડાના જૈન મંદિરો અને અચલગઢના જૈનમંદિરો, ગુરુશિખર, અચલેશ્વર મહાદેવ, મંદાકિની કુંડ, ભર્તૃહરિગુફા, ગોપીચંદગુફા, કોટેશ્વર, શ્રીમાતા-કન્યાકુમારી, રસિયો વાલમ, નલગુફા, પાંડવગુફા, અર્બુદાદેવી (અંબિકાદેવી-અધરદેવી) પાપકટેશ્વર, રઘુનાથ મંદિર ચંપાગુફા, રામઝરુખો, હસ્તિગુફા, રામકુંડ, ગૌરક્ષિણીદેવી, વશિષ્ઠાશ્રમ, ગોમુખતીર્થ, ઋષિકેશ, દૂધવાવડી નખી તળાવ, ટોડરોક આબૂ-કાહરેયો, અચલગઢનો કિલ્લો, હરિશ્ચંદ્રગુફા, રેવતીકુંડ, ભૃગુઆશ્રમ, ભીમગુફા, ગુરુશિખર, ટ્રેવર તળાવ, હેગ પોઇંટ, મૌનબાબાની ગુફા, સંતસરોવર, નનરોક સનસેટ પોઇંટ

શાંતિઆશ્રમ, વ્યાપારીઓની ગુફા, જૈન મંદિરનું ખંડેર, ગુરુગુફા, જમદગ્નિઆશ્રમ, ગૌતમઆશ્રમ, માધવાશ્રમ, કોટીધ્વજ વગેરે.

પ્રશંસા ઉલ્લેખો—

વીસમી સદીના ઇતિહાસ વિવેચકોએ વિમલવસહી તથા લુણિગવસહીની ઘણી પ્રશંસા કરી છે તેમાંના કેટલાક ઉચ્ચકોટિના વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો અહીં નોંધીએ છીએ—

મિ૦ ફર્ગ્યુસન લખે છે કે આ મંદિરોમાં કે જે આરસનાં બનેલાં છે તે હિંદુઓના અતિપરિશ્રમ કરનારાઓના ટાંકણાએ ફીટ પટ્ટી જેવી સૂક્ષ્મતાથી એવી મનોહર આકૃતિ બનાવી છે કે જેની નકલ કાગળ ઉપર ઉતારવામાં ઘણો સમય અને ઘણી મહેનત કરવા છતાં હું સફળ બન્યો નથી.

(—પિક્ચર્સ ઇલસ્ટ્રેશન ઓફ એન્શ્યન્ટ આર્કિટેક્ચર ઇન ઇન્ડિયા, હિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડિયન આર્કિટેક્ચર, ભા૦ ૨૦ દેસાઈકૃત જૈ૦ સા૦ સં૦ ઇ૦ પૃ૦ ૨૧૪).

કર્નલ જેમ્સ ટોડ લખે છે કે, હિંદુસ્તાનભરમાં આ મંદિર શ્રેષ્ઠ છે તાજમહાલ સિવાય બીજું કોઈ (સ્થાપત્ય) એની સરખામણીમાં ઊભું રહી શકે તેમ નથી. (—ટ્રાવેલ્સ ઇન વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા)

ફાર્બસ જણાવે છે કે આ મંદિરની કોતરણીના કામમાં સ્વાભાવિક નિર્જીવ પદાર્થોના ચિત્રો બનાવ્યા છે એટલું જ નહીં પરંતુ સાંસારિક જીવનના દૃશ્ય, વ્યાપાર તથા નૌકાશાસ્ત્ર સંબંધી વિષય તો શું પણ રણક્ષેત્ર યુદ્ધના ચિત્રો પણ કોતરવામાં આવ્યાં છે. છતોમાં જૈનધર્મની અનેક કથાઓના ચિત્રો પણ અંકિત છે

(—રાસમાળા, ભા૦ ૨૦ દેસાઈકૃત જૈ૦ સા૦ સં૦ ઇ૦ પારા ૨૮૯)

रा० ब० गौरीशंकर ओझा अपने इतिहासमें उल्लेख करते हैं कि, ऐतिहासिक दृष्टिसे भी आबू उल्लेखनीय और प्रशंसनीय है, परंतु आबूकी इतनी प्रसिद्धि और महत्त्वितामें खास कारण तो और ही है, और वह है

આરાસણ (કુંભારિયાજી)—

થારાપદ્રગચ્છના આ૦ યશોદેવસૂરિ (સં. ૧૧૮૪)થી આરાસણ ગચ્છ નીકળ્યો છે.

મંત્રી વિમલ શાહે આબૂ ઉપર સં. ૧ ૮ માં વિમલવસહી સ્થાપન કર્યું તે પછી તરતમાં એ વંશજોએ કે ચંદ્રાવતીના ધનાઢ્ય જૈનોએ આરાસણમાં વિમલવસહી જેવી સુંદર કોતરણીવાળા વિમલવસહીના કારીગરો પાસે વિશાળ જૈન મંદિરો બંધાવ્યાં. આ દરેકની રચનાનો ચોક્કસ સમય મળતો નથી પરંતુ આ મંદિરો તે સમયના મનાય છે. આજે અહીં પાંચ જૈન મંદિરો છે.

(૧) શ્રી નેમિનાથનું મંદિર—એ પ્રાચીન મંદિરની આ૦ વાદિદેવસૂરિના હાથે મોટી પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. પાછળથી મૂળનાયકની પ્રતિમા ખંડિત થવાથી વોરા સજ્જપાલે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી, બીજી નવી પ્રતિમા ભરાવી આ૦ વિજયદેવસૂરિના હાથે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ મંદિરમાં સં. ૧૩૧ થી ૧૩૪૫ સુધીના શિલાલેખો મળે છે જેમાં પ્રતિષ્ઠાપક તરીકે આ૦ જિનભદ્ર, આ૦ પરમાનંદ, નવાંગીવૃત્તિકાર આ૦ અભયદેવસૂરિના સંતાનીય આ૦ ચંદ્ર, આ૦ સોમપ્રભના પટ્ટધર આ૦ વર્ધમાન, આ૦ ચક્રેશ્વર અને વડગચ્છના આ૦ વિજયસિંહસૂરિનાં નામો મળે છે. આ મંદિરમાં વિમલવસહી જેવું કોતરણી કામ છે.

(૨) શ્રી મહાવીરનું મંદિર—આ મંદિરમાં મૂળનાયકની ગાદી પર સં. ૧૧૧૮ના ફાગણ સુદિ ૯ ને સોમવારનો લેખ છે. ફરતી ૨૪ દેરીઓ છે. અહીં પણ મૂળનાયકની પ્રતિમા ખંડિત થવાથી સં. ૧૬૭૫ના માહ સુદિ ૪ ને શનિવારે આ૦ વિજયદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરેલી પ્રતિમા મૂળનાયક તરીકે વિરાજમાન છે. મંદિરના રંગમંડપમાં છત પર સુંદર કોતરણી કરેલી છે. નકશીમાં વિવિધ જીવનઘટનાઓ ઉપમાવી છે.

(૩) શ્રી શાંતિનાથનું મંદિર—આ મંદિરમાં કુલ ૧૬ દેરીઓ

છે સ૦ ૧૧૩૮ થી સ૦ ૧૧૪૬ સુધીના શિલાલેખો મળે છે ઘુમ્મટ અને તોરણો સુંદર નકશીથી ભરેલા છે

(૩) શ્રી૦ પાર્શ્વનાથનું મંદિર—આ મંદિર સૌથી મોટું વિશાળ અને પ્રાચીન છે અહીંના એક ગોખલાની વેદી ઉપર લેખ છે કે, આ૦ વાદિદેવસૂરિએ સ૦ ૧૨૧૬ ના વૈશાખ સુદિ ૨ ના રોજ ગોખલામાં શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી. મંદિરની બેઠકમાં સ૦ ૧૨૫૬નો આ૦ ધર્મઘોષસૂરિનો લેખ પણ છે બીજી બેઠકમાં સ૦ ૧૩૬૫નો લેખ છે અહીં પણ આજે તો મૂળનાયક તરીકે આ વિજયદેવસૂરિએ સ૦ ૧૬૭૫ માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલી મૂર્તિ વિરાજમાન છે આ મંદિરમાની કમાનો, તોરણો અને છતમાં અદ્ભુત કોરણી કરેલી છે

(૫) શ્રી સંભવનાથનું મંદિર—આ મંદિરમાં ભમતી નથી અને તેથી દેરીઓ બનેલી નથી. તેમજ કોરણી પણ નથી.

સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે, મંત્રી વિમલ શાહે જ આ મંદિરો બંધાવ્યા છે વિમલવસહી બનાવતા પથ્થરો બચ્યા હતા, આરસની ખાણ પણ પાસે જ હતી. સિદ્ધહસ્ત કારીગરોને જ કામે લગાવ્યા હતા અને મુસલમાનોના હુમલાથી બચી શકે એવું એકાંત સ્થાન નજીકમાં આ જ હતું એટલે સંભવ છે કે મંત્રી વિમલ શાહે આ બધા દેરાસરો બંધાવ્યા હોય. આજ સુધી આ મંદિરો ટકી શક્યા છે તે ઉપરના કારણોને આભારી છે

મંત્રી વિમલ શાહને આરાસણની પહાડીઓમાંથી સોનાની ખાણો મળી આવી હતી. એ ખાણોનું ખનિજ લાવીને ભઠ્ઠીમાં ગળાવી સોનું એકઠું કર્યું હતું તેનાથી જિનપ્રતિમાઓ અને ઉપર્યુક્ત દેવાલયો બનાવ્યા હતા. આજે પણ કુંભારિયામાં એ ખનિજ ગાળવાની ભઠ્ઠીઓના નિશાનો દેખાય છે

એ ભઠ્ઠી બનાવનારા કુંભારોનું નિવાસસ્થળ સમજાતા કુંભારિયા ના નામથી વિખ્યાત થયું છે

આબૂ પ્રદેશના જિનાલયોમાં શાસનદેવ તરીકે મોટે ભાગે બ્રહ્મ શાંતિદેવ અને અંબિકાદેવીની પ્રતિમાઓ મળે છે

બીજી રીતે પણ મંત્રી વિમલ શાહને અંબિકાદેવી પ્રસન્ન હતાં એટલે તેણે આ મંદિરોના દેરાસરના પ્રવેશ ભાગમાં જ ભ. નેમિનાથના મંદિરની અધિષ્ઠાયિકા તરીકે અંબિકાનું પણ મંદિર બનાવ્યું, જે આજે ભગાદેવીના સ્થાનથી પ્રસિદ્ધ છે. દેવીના મૂળ સ્થાનમાં સપ્તરિસમયંત્ર–૧૭ નો વિજયમંત્ર છે. અસદ્ભૂત સ્થાપના છે. તેની ઉપર બનાવટી ખોળું ચડાવેલું છે.

શ્રીમાળી વાણિયા, પોરવાલ વાણિયા અને જૈનોનું આ પવિત્ર ધામ છે.

હમીરગઢ—

આબૂની પૂર્વ દિશામાં જુદી પહાડી ઉપર આરાસણ તીર્થ છે તેમ આબૂ પહાડની પશ્ચિમ દિશામાં આબૂના ઢોળાવમાં જ હમીરપુર તીર્થ છે. આ સ્થાન બહુ પ્રસિદ્ધ નથી. અહીં નાના મોટા ચાર દેરાસરો છે. એક દેરાસરના એક પથ્થર ઉપર વિમલવસહીના નમૂનાની જ સુંદર કોરણી છે. કલાપ્રેમી અને શાંતિના ઇચ્છુકો માટે આ સ્થાન આદર્શ છે. મંત્રી વિમલના ભાઈના વંશજોએ આ તીર્થની સ્થાપના કરેલી છે.

સિરોહીથી નૈઋત્યમાં ૯ માઈલ દૂર, સિરણવાથી દક્ષિણ દિશામાં ૩ માઈલ દૂર અને અણાદરાથી ઈશાન ખૂણામાં ૧૩ માઈલ દૂર હમીરગઢનું સ્થાન આવેલું છે. હમીર દેવડાએ સં. ૮ ૮ માં હમીરગઢ વસાવ્યો. આ વંશના દેવડાઓએ ચંદ્રાવતી અને સિરોહીમાં રાજ્ય કર્યું હતું. મુસલમાની આક્રમણો વખતે હમીરગઢ તૂટ્યું અને તે સ્થળે પાછળથી મીરપુર વસ્યું.

અહીં સં. ૧૫૩૭ માં આ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ, જેમણે પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છની સ્થાપના કરી છે તે જન્મ્યા હતા. સં. ૧૫૭૬ માં તપાગચ્છની કુતુબપુરા શાખાના આ. સૌભાગ્યનંદિએ મૌન એકાદશીની કથા રચી હતી. સં. ૧૭૫૫માં આ૦ જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ૭૨ દેરાસરોની યાત્રા કરી હતી.

અહીં આજે પણ ચાર દેરાસરો વિદ્યમાન છે.

(૧) આરસનું મંદિર—સંભવ છે કે મંત્રી વિમલ શાહના ભાઈના વંશજોએ આ તીર્થની સ્થાપના કરી હોય. ભવ્યતા, કલા અને કોરણીમાં આ મંદિર વિમલવસહીના દેરાસરની યાદ કરાવે છે. દીવાલોમાં તીર્થંકરો, ગુરુમહારાજો, દેવદેવીઓ, શેઠ-શેઠાણીઓની મોટી મોટી મૂર્તિઓ કોતરેલી છે. મંદિરના મંડપોમાં પણ વિવિધ ભાવોના દશ્યો છે. મેઘરથ રાજાનું દાન, ૧૪ સ્વપ્નો, ગુરુદેવની વ્યાખ્યાનસભા, મુનિના હાથમાં દોરાવાળી તરપણી હાથમાં મુહપત્તિ એમ વિવિધ ભાવો કંડારેલા છે.

આ મંદિર પાયાથી શિખર સુધી આરસનું બનેલું છે. જેમાં સં. ૧૨૧૯નો આ૦ ચંદ્રસિંહસૂરિ, સં. ૧૩૪૯નો આ૦ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ અને આ૦ વર્ધમાનસૂરિના પ્રતિમાલેખો મળે છે. તેમજ સં. ૧૫૫૨ સં. ૧૫૫૬ના તપગચ્છના આ૦ ધર્મરત્નસૂરિ, આ૦ ઉદયસાગરસૂરિ, આ૦ હેમવિમલસૂરિના ઉપદેશથી દેરીઓના જીર્ણોદ્ધાર થયાના લેખો છે.

આ દેરાસરનું અસલ નામ જગત્પ્રાસાદ છે. તેમાં પ્રથમ જીરાવલા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા મૂળનાયક તરીકે હતી. તે પછી ગોડી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા મૂળનાયક તરીકે હતી. તે જ પ્રતિમા આજે મુંબઈના ગોડીજીના મંદિરમાં મૂળનાયક તરીકે વિદ્યમાન છે અને પૂજાય છે. મીરપુરનું આ મંદિર પ્રતિમા વિનાનું ખાલી છે.

(૨-૩) આરસના મુખ્ય મંદિરથી થોડી દૂર બે નાની ટેકરીઓ છે. તેની ઉપર બે નાનાં સાદાં મંદિરો છે પણ તે મૂર્તિ વિનાનાં ખાલી પડેલાં છે. સંભવ છે કે, જોધપુરના ઓસવાલ દીવાને આ મંદિરો બંધાવ્યાં હોય.

(૪) રસ્તા પર એક સાદું મંદિર છે. જે બીજા-ત્રીજા મંદિરો પહેલાં બન્યું હોય એમ લાગે છે.

આ રીતે મીરપુરમાં ચાર જિનાલયો છે. અહીંનો વહીવટ સિરોહીની શેઠ કલ્યાણજી પરમાનંદજીની પેઢી કરે છે.

કલાપ્રેમી અને શાંતિના ઇચ્છુકો માટે આ સ્થાન દર્શનીય છે.

(—પૂ૦ જયંતવિ૦ મ૦ કૃત હમીરગઢ પુસ્તિકા)

સાંડેરાવ તીર્થ—

શંકરાચાર્યના ત્રાસથી જૈનો મગધથી હિજરત કરી રાજપૂતાનામા ચાલી આવ્યા, એનો ઇતિહાસ અમારા (પ્રક ૩૨ પૃ ૫ ૨-૫ ૪માં) આવી ગયો છે જૈનોએ ત્યાંની પ્રાચીન જિનપ્રતિમાઓ લાવીને રાજપૂતાનામા સ્થાપન કરી છે. શબ્દસામ્યથી તારવી શકાય છે કે ક્ષત્રિયકુંડ ભ મહાવીરની જન્મભૂમિની નંદિવર્ધન પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમા નાંદિયામાં, તેમના દીક્ષાસ્થાનની પ્રતિમા મુંડસ્થલમા, અણુ-નાણકાની પ્રતિમા નાણામાં, નિર્વાણસ્થાન પાવાપુરીની પ્રતિમા દિયાણામા, કોટિવર્ષનગરના કોટિકગચ્છની કોરટામા, બ્રાહ્મણકુંડની પ્રતિમા બ્રાહ્મણવાડામા સ્થાપન કરી છે અને આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ ત્યા (પૂર્વદેશમા) જઈને નવા જિનાલયો બનાવી તે તે સ્થળે પાદુકાઓ સ્થાપન કરેલી છે.

ઇતિહાસ કહે છે કે ભ મહાવીરને સુખમણી ગામ બહાર ભીલાનો ઉપસર્ગ થયો હતો ત્યા લોકોએ ભ મહાવીરનું મંદિર બનાવ્યું હતું. આ પ્રતિમા ક્યાં સ્થાપન કરી હશે એ સંશોધનનો વિષય છે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએથી વિચારીએ તો આર્ય કલ્કની શિષ્યપરંપરા ખંડિલગચ્છ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતી સંભવ છે કે સંડેરક ગચ્છ તેનું જ અપભ્રંશ નામાંતર હશે. સંડેરગચ્છનો ઇતિહાસ પ્રથમ (પ્ર ૩૪ પૃ ૫૨૮થી ૫૮૯) આવી ગયો છે આ રીતે લઈએ તો સંડેરગચ્છના આચાર્યોએ સુખમણીની એ પ્રતિમા લાવીને મરુદેશમાં સ્થાપન કરી હોય તો બનવાજોગ છે

મારવાડનું સાંડેરાવ એ સાંડેરકગચ્છનું કેંદ્રધામ છે ત્યા ભ મહાવીરસ્વામીનું પ્રાચીન જિનાલય છે જેમા સં ૧૧૧૫, સં ૧૧૯૨ના શિલાલેખો વિદ્યમાન છે

"श्रीसांडेरकचैत्ये

पंडितजिनचन्द्रेण गोष्ठिकयुतेन श्रीमता ।
देवपसुरामूर्तिः कारिता मुक्तिवांछता ॥

सं० ११९२ वैशाख वदि ३ ॥"

આ લેખવાળી ગુરુમૂર્તિ ત્યાં વિદ્યમાન છે તેના ગળા પાછળ ખોદેલો છે પાછળ ભામંડળ છે ભામંડળની ઉપર તીર્થંકરની પ્રતિમા છે મૂર્તિની નીચે ચાર ભક્તોની મૂર્તિઓ છે

(૧) પ—મ જેમના હાથમાં કમંડળ છે

(૨) પ૦ જિનચન્દ્ર જે ગુરુદેવના પગ દાબે છે તેને ડાબી બગલમાં ઓઘો છે

(૩) जिनपाल, જે હાથ જોડીને ઊભો છે

(૪) धुमहूर જેના હાથમાં ફૂલમાળ છે

અહીં સુમતિજીની જિનપ્રતિમા આવેલી છે તેને પુરવાર કરતો શિલાલેખ છે ભ૦ મહાવીરસ્વામીના દેરાસર સામે જૈન ઉપાશ્રય છે. તેમાં પહેલી હારની પાંચ થાંભલીમાંની બીજી ત્રીજી થાંભલી થાંભલીના પાયા ઉપર બીજી પંક્તિ, ત્રીજી થાંભલીના પહેલા માળવા ઉપર શિલાલેખ છે તે લેખ આ પ્રકારે છે—

"(१) ॥ संवत् १२६९ वर्षे फागुण सुदि ५ गुरौ सचेद श्रीसारि
गच्छनिवासिश्रेष्ठिगुणपाल-

(२) पुत्री कल्याणा-गाला-सम्या सुमतिश्री-
स्वामिकाया श्रीमहावीरचैत्ये गवाक्षा कारापिता ॥"

આ શિલાલેખથી સ્પષ્ટ છે કે સુમતિ શ્રી નામની બહાર ભ૦ મહાવીરને ખીલાનો ઉપસર્ગ થયો હતો ત્યાંની પ્રતિમાને એનો મિશ્રણ સમયે અહીં મંદિરમાં લાવ્યા અને વિરાજમાન કરી. આ પ્રદેશમાં જે જીવિતસ્વામીની પ્રતિમાઓ મળે છે તે વાસ્તવમાં મિશ્રણ સમયમાં અહીં લાવીને સ્થાપન કરેલી લાગે છે કોરંટક અતિ પ્રાચીન જૈનધામ છે દેરાસરમાં ભમતીના ગોખલા પાસેની થાંભલીના પાયા ઉપર વદ્ લીટીનો પંક્તિઓમાં સંસ્કૃત શિલાલેખ છે તેનો સાર એવો છે કે સં૦ ૧૨૨૧ના માહ વદિ ૨ ને ગુરુવારે અહીંના રાજા આલ્હણદેવના રાજ્યમાં તેની મહારાણી માનલદેવીએ કોરંટકના મૂળનાયક ભ૦ મહાવીરદેવના ચૈત્ર સુદિ

૧૩ના કમ્માવુકના વાર્ષિક ઉત્સવ માટે અમુક અરઘું દાન કર્યું છે.
(જૂઓ, પ્રા૦ ૩૫, પૃ ૧૭૦)

સોમરાના દરવાજા ઉપર શિલાલેખ છે—

સં૦ ૧૨૯૮ના માહ વદિ ૫ ને સોમવારે નડૂલના મહારાજા સામંતસિંહના રાજ્યમાં શેઠ કર્મસિંહ વગેરેએ દાન કર્યું

સાંડેરાવના દેરાસરમાં ડાબી બાજુએ એક સાપની આકૃતિ (મૂર્તિ) બનાવેલી છે અને ત્યાં ઘીનો અખંડ દીવો પ્રજ્વલિત રહે છે.

સાંડેરાવમાં સંઘની શ્રીશાંતિનાથ જૈન પેઢી છે તેમાં ૧૮ પુરાણા સિક્કાઓ છે જેમાં ખરોષ્ઠી લિપિ અને વચ્ચે રાજાનું મહોરું છે તથા પાછળ ૦ વગેરે છે.

સડેર—

પાટણથી ૬ કોશ દૂર સડેર નામે ગામ છે ત્યાં ગામની વચ્ચે એક મોટા પહાડ ઉપર એક શિવ મંદિર અને એક દેવીમંદિર છે.

વનરાજ ચાવડાએ શેઠ નીનાના પુત્ર મંત્રી લહીરને આ ગામ ઇનામમાં આપ્યું હતું (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૧૭૪)

મંત્રી લહીર વિંધ્યાચલની પહાડીમાંથી વિંધ્યવાસિની દેવીને અહીં લાવ્યો હતો અને તેને પલ્લુહાવી નામ આપી સ્થાપન કરી હતી. એ દેવી મંત્રી લહીર અને તેના વંશજોને પ્રસન્ન હતી. એવું કહેવાય છે કે મંત્રી લહીર લડાઈ કરવા જતો ત્યારે આ દેવી કાળી ચકલી રૂપે તેના ભાલા ઉપર આવીને બેસતી અને મંત્રી લહીરને વિજય મળતો.

સડેરના દેરાસરમાં મૂળનાયક ભ૦ ઋષભદેવ જિનેશ્વરની પ્રતિમા છે તેની નીચે બીજા પરિકરમાંથી છૂટી પડી ગયેલી ગાદી બેસાડેલી છે તેમાં એક લેખ છે તેનો સાર એ છે કે સં૦ ૧૩ ૨ના માહ સુદિ ૧૫ ને શુક્રવારે હારીજગચ્છના શ્રીમહેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય આ૦ શ્રીગુણભદ્રના ઉપદેશથી પિતૃવ્ય નાગદેવી વગેરેની સમ્મતિથી તેના પુત્ર સોમસિંહે શેઠ જયતાના શ્રેય માટે દેરી કરાવી, તેમાં ભ૦ મહાવીરની પ્રતિમા પધરાવી.

દેરાસરમાની પાદુકા ઉપર ત્રણ લીટીનો લેખ છે તેનો સાર એ છે કે, સં૦ ૧૯ ના શ્રાવણ સુદિ ૬ ના રોજ મકરપતિગિરિ મણિ પં૦ માણેકવિજયના શિષ્ય પં૦ શાંતિવિજય, તના શિષ્ય પં૦ રવિવિજયની પાદુકા છે

અહીં ધાતુમૂર્તિઓ ઉપર નીચે મુજબના લેખ છે—

§ સં૦ ૧૫૦૭ શાંતિનાથ, પ્રતિષ્ઠાપક તપા૦ આ૦ રત્નશેખરસૂરિ

§ સં૦ ૧૫૬૪ના જેઠ સુદિ ૧૨ શુક્રવાર સંભવનાથ, પ્ર૦ આ૦ લબ્ધિસાગરસૂરિ

§ સં૦ ૧૪૮૦ જેઠ સુદિ ૧૩ પોરવા જયતાક જયતલદેએ મુનિ સુવ્રતસ્વામીનું બિંબ કરાવ્યું પ્ર૦ તપા૦ આ૦ સોમસુંદરસૂરિ

§ સં૦ ૧૫૨૧ પોષ સુદિ ૧૧ શનિ, નેમિનાથ દ્વિવંદનીક વૃદ્ધ શાખાના આ સિદ્ધસૂરિ ઉનાઉઆ વાસ્તવ્ય.

શ્રુતકેવલિકલ્પ મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીગણિની આજ્ઞા પ્રમાણે ઇચ્છે સં ૧૭૮૯ મા આ૦ જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ક્રિયોદ્ધાર કરી અહીં ભવેલી માત્ર સ્વીકાર્યા.

પ્રકરણ આડત્રીશમું

•

આ૦ સર્વદેવસૂરિ

આ૦ દેવસૂરિની પાટે આ૦ સર્વદેવસૂરિ થયા. આ આચાર્યશ્રીના જીવન વિશે કોઈ ઉલ્લેખ મળતો નથી. માત્ર તેમણે આ૦ વિજયચંદ્ર, આ૦ યશોભદ્ર, આ૦ જયસિંહ, આ૦ નેમિચંદ્ર, આ૦ રવિપ્રભ, આ૦ ચંદ્રપ્રભ વગેરે આઠને આચાર્યપદવી આપી હતી એટલી હકીકત જાણવા મળે છે. આ૦ નેમિચંદ્ર સં૦ ૧૧૨૯ અને સં૦ ૧૧૩૯ના ગાળામાં આચાર્ય થયા હતા એ તો સંભવ છે કે આ૦ સર્વદેવસૂરિ સં. ૧૧૩૭માં સ્વર્ગસ્થ થયા હશે, પરંતુ બીજી રીતે સં૦ ૧૧૫૭ પણ મળે છે.

વડગચ્છ

આ૦ જયસિંહસૂરિની પટ્ટાવલી આ પ્રકારે મળે છે.—

૩૯ આ૦ જયસિંહસૂરિ—તેઓ વડગચ્છના આચાર્ય હતા. આ૦ સર્વદેવસૂરિના હાથે આચાર્ય બન્યા હતા.[1]

૪૦ આ૦ ચંદ્રપ્રભ, ૪૧ આ૦ ધર્મઘોષ, ૪૨. આ૦ શીલગુણ,

૪૩. આ૦ માનતુંગસૂરિ—તેમણે સિદ્ધજયંતી ગ્રંથ રચ્યો છે. તેમાં 'ભગવતીસૂત્ર'માં નિર્દિષ્ટ કૌશાંબીની રાજકુમારી જયંતીના પ્રશ્નોત્તરોનો સંગ્રહ કર્યો છે.

૪૪ આ૦ મલયપ્રભસૂરિ—તેઓ પોરવાડજ્ઞાતીય શેઠ ગુણચંદ્રના વંશના સેવાકપુત્ર ધરીધન, તેમના પુત્ર શુભદેવના પુત્ર હતા. આ વંશમાંથી આ૦ મલયપ્રભ, આ૦ વાદિદેવસૂરિ પરંપરાના આ૦ ન

૧. જુઓ પટ્ટાવલી અને પૂર્ણિમા–સિદ્ધાંતિક ગચ્છની પરંપરામાં નામની પ્રશસ્તિ લેખ છે.

એકાતમા તેમને વિનતિ કરી કે, 'મારા પિતાએ મારા ઘરમા ધન દાટેલું છે આપ કૃપા કરીને મને એ સ્થાન બતાવશો તો મને ભારે આનંદ થશે. એ ધનમાથી આપને અડધું ધન આપીશ. આપને પણ લાભ થશે.

ગુરુએ જણાવ્યુ કે, તારા ઘરની સઘળી વસ્તુઓમાથી હુ માગુ તે આ પુ તારે મને આપવું પંડિતે તે કબૂલ કર્યું અને આચાર્ય મહારાજે બતાવેલા સ્થાનમાથી પુષ્કળ ધન મેળવ્યુ તે આચાર્યશ્રીને ધન દેવા માટે ગયો પણ આચાર્યશ્રીએ ધન લેવાની ના પાડી ને જણાવ્યુ કે તારે આપવું હોય તો ઘરની વસ્તુઓ પૈકી તારા બે પુત્રોમાથી મને એક પુત્ર આપ.

આ સાભળી પડિત વિમાસણમા પડી ગયો, પણ તેણે પોતાની કબૂલાત પાળવા માટે બન્ને પુત્રોને એક પછી એક બોલાવી જણાવ્યુ કે તું આચાર્યનો શિષ્ય બની મને ઋણમાથી છોડાવ—મને આ સકટમાથી મુક્ત કર.

પિતાનું આ વચન સાભળી ધનપાલ ધમધમી ઊઠયા તેણે ઉત્તર વાળ્યો કે પિતાજી! હુ બ્રાહ્મણનો પુત્ર છુ ભૂદેવ છુ મુંજરાજનો માનીતો અને ભોજરાજનો મિત્ર છુ હુ જૈન સાધુ બનુ એ ત્રણે કાળમા બનવાનું નથી. તમારુ તમે જાણો. આ વાત મને પૂછશો નહીં.

બીજો પુત્ર શોભન પિતાજીને ખૂબ વહાલો હતો પિતા તેને આપવા નાખુશ હતા. આમ છતા તમણે શોભનને પૂછ્યુ ત્યારે શોભને એ વાતનો સહર્ષ સ્વીકાર કરતા જણાવ્યુ પિતાજી! હુ જૈન સાધુ થવાને તૈયાર છું આપની આજ્ઞા માથે ચડાવું છુ મને ગુરુજીના ખોળામાં બેસાડો, હુ તેમનો ભક્ત બનીશ મારુ જીવન પવિત્ર પણે ગાળીશ.

બસ, પંડિતજીની આશા ફળીભૂત થઈ તેઓ શોભનને લઈને ઉપાશ્રયે ગયા અને આચાર્યશ્રીને શોભન અર્પણ કર્યો. તેમણે ગળગળા અવાજે આચાર્યશ્રીને વિનતિ કરી કે મહારાજ! આ મારો પુત્ર મને ખૂબ વહાલો છે આપને પણ પ્રિય લાગે એવો છે તેને દીક્ષા

૩૯ આ૦ રવિપ્રભસૂરિ—તેમને આ૦ સર્વદેવે આચાર્યપદવી આપી હતી.

૪૦ આ૦ રત્નસિંહસૂરિ—તેમને સૈદ્ધાંતિક આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિએ આચાર્યપદવી આપી હતી.

૪૧ આ૦ જિનયશચંદ્રસૂરિ—તેમણે ચોવીશ તીર્થંકરોનાં ચરિત્રો, વીરપ્રબંધ, સં. ૧૨૭૫ માં પાર્શ્વનાથચરિત્ર, સં. ૧૨૮૬ માં મલ્લિનાથચરિત્ર, ત્યાર પછી મુનિસુવ્રતચરિત્ર, ગ્રં૦ ૯, આ૦ બપ્પભટ્ટિસૂરિની કવિશિક્ષા ના આધારે કવિશિક્ષા વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે, જેમાં ભારતના ૮૪ દેશોની માહિતી આપી છે. તેમણે કચ્છુલીવાલગચ્છના આ૦ ઉદયસિંહે સં. ૧૨૮૬ માં રચેલી ધર્મવિધિવૃત્તિનું સંશોધન કર્યું હતું. સં. ૧૩૨૫ માં કલ્પદ્રુમ નિ…ન્ન, સં. ૧૩૪૫ માં દીપાલિકાકલ્પ, નેમિનાથચતુષ્પદિકા (ચોપાઈ ૪) આનંદસંધિ, ઉપદેશમાલાકથાનકછપ્પય વગેરે ગ્રંથો રચેલા છે. (જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૨૭)

આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ અને વાચનાચાર્ય શોભન—

આ મહેન્દ્રસૂરિ ચંદ્રગચ્છના હતા. પ્રાસુક વસતીમાં ઊતરનારા વિહારુક આચાર્ય હતા. તેઓ વિદ્વાન હતા. તેમની ઉપદેશશક્તિ અમોઘ હતી. તેઓ ભગવિજ્જા અને ચૂડામણિશાસ્ત્રના જાણકાર હતા. બીજી રીતે પણ તેઓ નિઃસ્પૃહ હતા. એક વેળા તેઓ વિહાર કરતા કરતા ધારાનગરીમાં પધાર્યા.

મધ્ય ભારતના સાંકાશ્ય નગરનો પંડિત દેવર્ષિ, જે ધારામાં આવીને વસ્યો હતો, તેણે પોતાનું ધન ગુપ્તરીતે ભૂમિમાં દાટી રાખ્યું હતું. તેનો પુત્ર સર્વદેવ તે ધનની ભાળ મેળવવા પ્રયત્નશીલ હતો. સર્વદેવ બ્રાહ્મણ ધર્મનો ઉપાસક હતો, છતાં વિદ્વત્તા, ત્યાગ, સત્યવાદિતા અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનશક્તિના કારણે જૈન મુનિઓ પ્રતિ તેને આકર્ષણ હતું. તેને ધનપાલ અને શોભન નામે બે વિદ્વાન પુત્રો હતા.

ધારામાં આવેલા આ૦ મહેન્દ્રસૂરિની વિદ્વત્તા વિશે તેણે જાણ્યું. ચૂડામણિશાસ્ત્રના જાણકાર તે આચાર્યશ્રી પાસે સર્વદેવ ગયો અને

એકાંતમાં તેમને વિનંતિ કરી કે 'મારા પિતાએ મારા ઘરમાં ધન દાટેલું છે આપ કૃપા કરીને મને એ સ્થાન બતાવશો તો મને ઘણો આનંદ થશે. એ ધનમાંથી આપને અડધું ધન આપીશ. આપને પણ લાભ થશે.

ગુરુએ જણાવ્યું કે તારા ઘરની સઘળી વસ્તુઓમાંથી હું માગું તે અડધું તારે મને આપવું. પંડિતે તે કબૂલ કર્યું અને આચાર્ય મહારાજે બતાવેલા સ્થાનમાંથી પુષ્કળ ધન મેળવ્યું. તે આચાર્યશ્રીને ધન દેવા માટે ગયો પણ આચાર્યશ્રીએ ધન લેવાની ના પાડી ને જણાવ્યું કે તારે આપવું હોય તો ઘરની વસ્તુઓ પૈકી તારા બે પુત્રોમાંથી મને એક પુત્ર આપ.

આ સાંભળી પંડિત વિમાસણમાં પડી ગયો, પણ તેણે પોતાની કબૂલાત પાળવા માટે બંને પુત્રોને એક પછી એક બોલાવી જણાવ્યું કે તું આચાર્યનો શિષ્ય બની મને ઋણમાંથી છોડાવ—મને આ સંકટમાંથી મુક્ત કર.

પિતાનું આ વચન સાંભળી ધનપાલ ધમધમી ઊઠ્યો. તેણે ઉત્તર વાળ્યો કે 'પિતાજી! હું બ્રાહ્મણનો પુત્ર છું ભૂદેવ છું મુંજરાજનો માનીતો અને ભોજરાજનો મિત્ર છું. હું જૈન સાધુ બનું એ ત્રણે કાળમાં બનવાનું નથી. તમારું તમે જાણો. આ વાત મને પૂછશો નહીં.

બીજો પુત્ર શોભન પિતાજીને ખૂબ વહાલો હતો. પિતા તેને આપવા નાખુશ હતા. આમ છતાં તેમણે શોભનને પૂછ્યું ત્યારે શોભને એ વાતનો સહર્ષ સ્વીકાર કરતાં જણાવ્યું 'પિતાજી! હું જૈન સાધુ થવાને તૈયાર છું. આપની આજ્ઞા માથે ચડાવું છું. મને ગુરુજીના ખોળામાં મોકલો. હું તમારો ભક્ત બનીશ. મારું જીવન પવિત્રપણે ગાળીશ.

બસ, પંડિતજીની આંખો દ્રવીભૂત થઈ. તેઓ શોભનને લઈને ઉપાશ્રયે ગયા અને આચાર્યશ્રીને શોભન અર્પણ કર્યો. તેમણે ગળગળા અવાજે આચાર્યશ્રીને વિનંતિ કરી કે 'મહારાજ! આ મારો પુત્ર મને ખૂબ વહાલો છે આપને પણ પ્રિય લાગે એવો છે. તેને દીક્ષા

આપી મારું કુળ અજવાળે અને બાપનું નામ દિપાવે એવું વર્તન કરજો. આચાર્યશ્રીએ શોભનને દીક્ષા આપી અને ત્યાંથી ગુજરાત તરફ વિહાર કર્યો.

૫૦ ધનપાલે જ્યારે શોભનની દીક્ષાનો પ્રસંગ સાંભળ્યો ત્યારે તેને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો. તેણે મુંજરાજ અને ભોજરાજ પાસે જઈને કહ્યું: જૈન સાધુઓ શાંતિના બહાના હેઠળ કુમળા બાળકોને ફોસલાવીને લઈ જાય છે એમ સમજાવી રાજઆજ્ઞા દ્વારા માળવામાં જૈન શ્વેતાંબર સાધુનો વિહાર બંધ કરાવ્યો. ધારાનગરીના જૈનસંઘે આ મહેન્દ્રસૂરિને આ ખબર પહોંચાડી.

શોભન મુનિને આ ઘટનાની જાણ થતાં એમણે વિચાર કર્યો કે મારા કારણે આ કપરી ઘટના બની છે તો તેના નિવારણનો ઉપાય પણ મારે જ કરવો જોઈએ. તેઓ વાચનાચાર્ય બન્યા પછી ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને ધારાનગરીમાં પધાર્યા. તેમના શિષ્યો કવિ ધનપાલને ત્યાં ભિક્ષા અર્થે ગયા. તેમના ઘરમાં ત્રણ દિવસનું દહીં હતું દહીંમાં ત્રસ જીવો ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે એમ જણાવી દહીં લેવાની ના પાડી. કવિ ધનપાલે ત્યાં નજીક આવી પૂછ્યું 'આમાં જીવો ક્યાં દેખાય છે?'

મુનિઓએ ધનપાલને અળતાનો ભૂકો મંગાવવા જણાવ્યું એ ભૂકો દહીં ઉપર ભભરાવ્યો. દહીંમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવો ઉપર તરી આવ્યા તે બતાવ્યા. ધનપાલને મુનિઓ ઉપર શ્રદ્ધા બેઠી. તેને જૈન સિદ્ધાંત વિજ્ઞાનસિદ્ધ હોવા માટેનો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ બપોરે શોભન મુનિ પાસે આવ્યા. તેમને નમસ્કાર કરીને જૈન ત્યાગની પ્રશંસા કરી જૈન સિદ્ધાંતો વિશે વિશેષપણે જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

આ શોભને તેને સુદેવ કુદેવ, સુગુરુ કુગુરુ, સુધર્મ કુધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને તેને સાચો જૈન બનાવ્યો. એ પછી કવિએ રાજાને સમજાવી, જૈન સાધુઓને માળવામાં વિહાર કરવાની છૂટ અપાવી. કવિ આ મહેન્દ્રસૂરિને ધારામાં મહોત્સવપૂર્વક લઈ આવ્યો ને તેમણે જૈનધર્મનું સર્વતોમુખી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

વા૦ શોભન મુનિએ એક વાર યમકાલંકારમાં ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિઓ (પદ્ય–૯૬) બનાવી. ગુરુએ તેની ભારે પ્રશંસા કરી. કવિને પણ પોતાના ભાઈ માટે ગૌરવ ઊપજ્યું. કવિએ તે સ્તુતિઓની ટીકા રચી અને તેમાં શોભન મુનિનો આ રીતે પરિચય આપ્યો—

પંડિત દેવર્ષિના પૌત્ર અને પં. સર્વદેવના પુત્ર શોભન (જૈન) મુનિ થયા. (૧–૨) તેમની આંખો કમળ જેવી વિસ્તૃત છે. ગરીબ કૃપાળુ અને ગુણોથી તેઓ પૂજનીય છે. તેઓ તેમના નામથી જ નહીં પણ શરીરથીયે શોભન છે. (૩) તેઓ તેમના સર્વ દર્શનોના જાણકાર છે. સાહિત્યના પારગામી છે. મહાકવિઓના નમૂનારૂપે છે. (૪) તેઓ બાલબ્રહ્મચારી છે. કામવિજેતા છે. સર્વ પાપક્રિયાઓથી રહિત છે. (૫) જે મોટા ધર્મમૂર્તિ સ્વરૂપ છે. જેમણે સહજ પણે ક્યારેય કોઈ જીવનેય માર્યો નથી વગેરે (૬).

કવિ ધનપાલ તથા આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ સં૦ ૧ ૯ પછી સ્વર્ગસ્થ થયા હતા. (–પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, શોભન સ્તુતિટીકા.)

આ૦ દ્રોણાચાર્ય અને આ૦ સૂરાચાર્ય—

નાડોલના પ્રદેશમાં જે ચૌહાણ ક્ષત્રિયો વસતા હતા તેઓ પ્રથમ તો નિર્વૃતિગચ્છના ચૈત્યવાસીઓને અને પછીથી ચતુર્દશીપક્ષના શ્રીપૂજ્યોને પોતાના કુળગુરુ માનતા હતા.

"શ્રીસોદિયા સાહેસરા, ચૌહસિયા ચૌહાણ,
ચૈત્યવાસિયા ચાવડા, કુલગુરુ એક પ્રમાણ."

નાડોલના પ્રદેશમાં સંગ્રામસિંહ અને દ્રોણસિંહ નામે બે ચૌહાણ ભાઈઓ વસતા હતા. દ્રોણસિંહે નિર્વૃતિગચ્છમાં દીક્ષા લીધી. તેઓ ચૈત્યવાસી હતા. તેઓ આગમના પરગામી પંડિત હતા. જેઓ ઇતિહાસમાં દ્રોણાચાર્યના નામે ખ્યાતિ પામેલા છે. તેઓ ગુજરાતના રાજા ભીમદેવ (સં૦ ૧૦૭૮ થી સં૦ ૧૧૨૦)ના મામા થતા હતા. રાજદરબારમાં તેમની ઘણી પ્રતિષ્ઠા હતી. રાજવંશો સાથેનો ઘનિષ્ઠ સંબંધ, વિદ્વત્તા અને ત્યાગ એ ત્રિવેણી સંગમ જ્યાં હોય ત્યાં તીર્થ ગુણ પ્રગટે છે તેમનામાં એવી તીર્થરૂપતા હતી.

આપી મારું કુળ અજવાળે અને આપનું નામ દિપાવે એવું જ વર કરશે. આચાર્યશ્રીએ શોભનને દીક્ષા આપી અને ત્યાંથી ગુજરાત તરફ વિહાર કર્યો.

૫૦ ધનપાલે જ્યારે શોભનની દીક્ષાનો પ્રસંગ સાંભળ્યો ત્યારે તેને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો. તેણે મુંજરાજ અને ભોજરાજ પાસે જઈને કહ્યું — જૈન સાધુઓ શાંતિના બહાના હેઠળ કુમળા બાળકોને ફોસલાવીને લઈ જાય છે. એમ સમજાવી રાજઆજ્ઞા દ્વારા માળવામાં જૈન શ્વેતાંબર સાધુનો વિહાર બંધ કરાવ્યો. ધારાનગરીના જૈનસંઘે આ મહેન્દ્રસૂરિને આ ખબર પહોંચાડી.

શોભન મુનિને આ ઘટનાની જાણ થતા એમણે વિચાર કર્યો કે મારા કારણે આ કપરી ઘટના બની છે તો તેના નિવારણનો ઉપાય પણ મારે જ કરવો જોઈએ. તેઓ વાચનાચાર્ય બન્યા પછી ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને ધારાનગરીમાં પધાર્યા. તેમના શિષ્યો કવિ ધનપાલને ત્યાં ભિક્ષા અર્થે ગયા. તેમના ઘરમાં ત્રણ દિવસનું દહીં હતું. દહીંમાં ત્રસ જીવો ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે એમ જાણી દહીં લેવાની ના પાડી. કવિ ધનપાલે ત્યાં નજીક આવી પૂછ્યું : "આમાં જીવો ક્યાં દેખાય છે?"

મુનિઓએ ધનપાલને અળતાનો ભૂકો મંગાવવા જણાવ્યું. એ ભૂકો દહીં ઉપર ભભરાવ્યો. દહીંમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવો ઉપર તરી આવ્યા તે બતાવ્યા. ધનપાલને મુનિઓ ઉપર શ્રદ્ધા બેઠી. તેને જૈન સિદ્ધાંત વિજ્ઞાનસિદ્ધ હોવા માટેનો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ બપોરે શોભન મુનિ પાસે આવ્યા. તેમને નમસ્કાર કરીને જૈન ત્યાગની પ્રશંસા કરી, જૈન સિદ્ધાંતો વિશે વિશેષપણે જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

આ શોભને તેને સુદેવ કુદેવ, સુગુરુ કુગુરુ, સુધર્મ કુધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને તેને સાચો જૈન બનાવ્યો. એ પછી કવિએ રાજાને સમજાવી, જૈન સાધુઓને માળવામાં વિહાર કરવાની છૂટ અપાવી. કવિ આ મહેન્દ્રસૂરિને ધારામાં મહોત્સવપૂર્વક લઈ આવ્યો ને તેમણે જૈનધર્મનું સર્વતોમુખી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

ગુરુએ સૂરાચાર્યની પીઠ થાબડી 'શાબાશ' કહી માથે હાથ મૂકીને આશીર્વાદ આપ્યો.

આ તરફ ભોજરાજે તેમની ગાથાના ઉત્તરદાયક શ્રીસૂરાચાર્યને માળવા બોલાવવા દૂત મોકલ્યો. દૂતે રાજા ભીમદેવ પાસે આવીને શ્રીસૂરાચાર્યને મોકલવા વિનંતિ કરી.

શ્રીસૂરાચાર્યને ગુરુના આશીર્વાદ ઉપર આ કહેણ ઇષ્ટાપત્તિ જેવું લાગ્યું. તેમણે ધારા તરફ પ્રયાણ કર્યું. ભોજરાજે શ્રીસૂરાચાર્યને હાથી ઉપર બેસાડી ધારામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તેઓ જિનમંદિરમાં દર્શન કરી ચૈત્યવાસી આચાર્ય ચૂડ સરસ્વતીના ઉપાશ્રયમાં આવી ઊતર્યા.

એક દિવસે ભોજરાજને જુદા જુદા દર્શનોના વિવિધ વિધાનો જોઈ તેઓને એક કરવાનું સૂઝ્યું. તેણે છયે દર્શનોના તેમજ ઉપદર્શનોના કેટલાક ધર્માચાર્યોને બોલાવી એક વાડામાં પૂર્યા અને જણાવ્યું કે, 'તમે સૌ જુદો જુદો ધર્મવિધિ બતાવી જનતાને ભ્રમમાં નાખો છો તો તમે સૌ મળીને એક એવું દર્શન બનાવો કે જનતાને ભ્રમણા ન રહે. તમે આવી વ્યવસ્થા કરશો તો જ અહીંથી છૂટી શકશો.'

સૌએ મળીને શ્રીસૂરાચાર્યને આ વાતની જાણ કરી અને તેમને વિનંતિ કરી કે 'ગુજરાત એના વિવેક અને વ્યવહારકુશળતા માટે ખ્યાત છે. આપ ગુજરાતના વિદ્વાન છો, બુદ્ધિમાન છો તો એવો ઉપાય યોજો કે રાજાની આવી જીદ મટે.' શ્રીસૂરાચાર્યે તે ધર્માચાર્યોને આશ્વાસન આપ્યું અને તેઓ ભોજરાજને મળ્યા.

આચાર્ય 'રાજન્! તમે આ પંડિતોને વાડામાં પૂર્યા છે તેથી મને બહુ દુઃખ થાય છે. હું ગુજરાત તરફ જવાને તમારી અનુજ્ઞા લેવા આવ્યો છું. ત્યાં જઈને આ ઘટના વિશે હું રાજા ભીમદેવને જણાવીશ.'

ભોજરાજ 'તમે અમારા અતિથિ છો તેથી હું તમને કંઈ પણ કહી શકું તેમ નથી, પણ તમે એ વાત મને સમજાવો કે આ દર્શનો જુદાં જુદાં કેમ છે?'

આચાર્ય 'રાજન્! ધારાનગરમાં ૮૪ પ્રાસાદ, ૮૪ ચૌટાં, ૮૪ બજાર વગેરે અલગ અલગ કેમ છે? તમારા હિસાબે તો એ દરેકને

સં. ૧૦૮૪ પછીનો આ પ્રસંગ હતો. શ્રીસૂરાચાર્ય વાચનાચાર્ય પણ હતા. તેઓ શિષ્યોને ભણાવતા હતા. તેમને એવો ગર્વ હતો કે મારા શિષ્યોને મારા જેવા ઉત્તમ કોટિના વિદ્વાન બનાવું. પણ સૌની બુદ્ધિ એકસરખી હોતી નથી. તેથી શિષ્યો અર્થનું બરાબર અવધારણ ન કરે તો આચાર્યશ્રી તેમને ઓઘાથી શિક્ષા કરતા. આ રીતે મારતાં મારતાં ઓઘાની દાંડી વારંવાર તૂટી જતી. આથી આચાર્યશ્રીએ એક શ્રાવક પાસે લોઢાની દાંડી લાવવા જણાવ્યું. આ દ્રોણાચાર્યને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમણે સ્નેહથી શ્રીસૂરાચાર્યને જણાવ્યું: લોઢાની દાંડી એ તો યમરાજનું શસ્ત્ર છે. સાધુને એ તો પરિગ્રહરૂપ છે. આથી એવી દાંડી ત્યાજ્ય ગણાય. તું એવી ભૂલ કરીશ મા.

શ્રીસૂરાચાર્યે નમ્રતાથી જવાબ વાળ્યો કે: પૂજ્યશ્રી! આપનો હાથ મારા ઉપર છે તો મારામાં એવી નિર્દયતા આવવાની નથી. લોહદંડ બતાવવા માટે છે, મારવા માટે નહીં અને એ પણ મારા શિષ્યોમાં મારા ગુણો ઊતરે એ માટે જ પ્રયત્ન છે.

ગુરુજીએ કહ્યું: 'વત્સ! તારામાં ક્યા ગુણો છે? થોડું ભણ્યો ત્યાં અભિમાન આવી ગયું!'

સૂરાચાર્યે વિનમ્રપણે કહ્યું: પ્રભો! મને ગર્વ નથી પણ મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારે એવા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરવા છે કે જે સભામાં વાદીઓને જીતી લે, આપનું નામ વધારે અને જૈન શાસનને ઉન્નત બનાવે.

ગુરુ મહારાજે હસીને જવાબ આપ્યો: ઓછી બુદ્ધિવાળા શિષ્યો પાસેથી આવી આશા ન રખાય. ત્યારે જૈનશાસનની ખરેખર પ્રભાવના કરવી જ હોય તો માળવામાં જઈ ભોજરાજની પંડિતસભાને જીતી આવ.

પોતાની વિદ્વત્તા માટે જેને આત્મવિશ્વાસ હતો એવા સૂરાચાર્યે ગુરુના આ મેણાને આજ્ઞારૂપે વધાવી લીધું. તેમણે ગુરુનો આશીર્વાદ માગતાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું જ્યાં સુધી ભોજરાજની પંડિતસભાને જીતી ન લઉં ત્યાં સુધી હું છ વિગયનો ત્યાગ કરીશ.

બુદ્ધિશાળી અને ઉત્તમ લક્ષણવાળો હતો. ગ્રામસિંહના મરણ બાદ તેની પત્નીએ આ બાળક દ્રોણાચાર્યને સોંપી દીધો હતો. આચાર્યશ્રીએ તેને વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય તથા સિદ્ધાન્ત શાસ્ત્રોનો પારગામી વિદ્વાન બનાવીને દીક્ષા આપી હતી. તેમણે તેને આચાર્યપદને યોગ્ય બનાવી સૂરાચાર્ય નામ આપીને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યો હતો.

શ્રીદ્રોણાચાર્ય રાજા ભીમદેવના મામા થતા હતા અને સૂરાચાર્ય મામાઈ ભાઈ થતા હતા. આથી પણ તે તેમને ખૂબ માનતો હતો.

એકવાર રાજા ભોજે પાટણના રાજપંડિતોની પરીક્ષા કરવા માટે સંધિપાલ મંત્રી સાથે નીચેની ગાથા લખી મોકલાવી—

"हेला निद्दलिय गइंदकुंभपयडियपयावपसरस्स ।

सीहस्स मियेण समं विग्गहो नइ संधाणं ॥"

—જે રમત રમતમાં હાથીઓના કુંભસ્થળને તો બાળી પ્રતાપી છે એવા સિંહને હરણ સાથે લડાઈ કરવાનું કે મૈત્રી કરવાનું ન શોભે.

ગુજરાતના પંડિતોએ તેનો ઉત્તર લખ્યો પણ રાજા ભીમદેવને તે પસંદ ન પડ્યો. આથી રાજાએ આ ગોવિંદાચાર્યને રાજસભામાં બોલાવી આ ગાથાનો ઉત્તર આપવા વિનંતિ કરી. ત્યારે સાથે રહેલા આ સૂરાચાર્યે તરત જ તેના ઉત્તરરૂપે નીચેની ગાથા બનાવી, કહી સંભળાવી—

अंधयसुयाण कालो भीमो पुहवीम्मि निम्मिओ विहिणा ।

जेण सयंपि न गणियं का गणना तुज्झ एक्कस्स ॥"

—વિધાતાએ અંધકના સો પુત્રોના વિનાશ માટે ભૂમિ ઉપર એક ભીમને બનાવ્યો, જેણે સોનેય ન ગણ્યા તો તની આગળ તારા જેવા એકની શી ગણના ?

રાજા ભીમ તો આ ચમત્કારી રચનાથી ખૂબ ખુશ થયો, જ્યારે રાજા ભોજ આ ગાથા સાંભળી ચુપ બની વાત ટકાવવા લાગ્યો. તેણે આવા ઉત્તરના રચયિતા સાથે યુક્તિથી કામ લેવાનો વિચાર કર્યો.

ચંદ્રકુળના સુવિહિત આ૦ અભયદેવસૂરિએ સં. ૧૧૨ લગભગમાં મૂળ નવ અંગો, પયાગમ વગેરેની વૃત્તિઓ બનાવી છે જેનું સંશોધન શ્રી દ્રોણાચાર્ય પાસે કરાવ્યું હતું એવા એ વિશ્રુત શ્રુતધર હતા. શ્રી દ્રોણાચાર્યે સં. ૧૧૪૯ માં ઓઘનિર્યુક્તિની વૃત્તિ રચેલી છે તેમાં તેમની વિદ્વત્તાનો પરિચય મળે છે.[1] તેમણે ઘણા ચૌહાણો અને માહેશ્વરીઓને જૈન બનાવ્યા હતા.

આચાર્યશ્રીના જીવન વિશે વિશેષ હકીકત જાણવા મળતી નથી, પણ એટલું ચોક્કસ છે કે તેઓ એમના સમયમાં બહુમાન્ય આચાર્ય હતા. તેમનો સમય સં. ૧ ૬ થી સં. ૧૧૪૫ સુધીનો કલ્પી શકાય. તેમની પાટે પ્રસિદ્ધ વાદી આ૦ સૂરાચાર્ય થયા, જેઓ સંસારી સંબંધમાં તેમના ભત્રીજા થતા હતા.

(–પ્રભાવકચરિત્ર, નવાંગીવૃત્તિની પ્રશસ્તિઓ)

ગુજરાતના રાજા દુર્લભરાજ અને નાગરાજ—બંને ભાઈઓ નાડોલના ચૌહાણ રાજા મહેન્દ્રની બે સગી બહેનોને પરણ્યા હતા. એટલે નાડોલના ચૌહાણ રાજાને ત્યાં ભીમદેવનું મોસાળ બન્યું. ત્યાં સંગ્રામસિંહ અને દ્રોણસિંહ નામે બે ચૌહાણ ભાઈઓ હતા. તે પૈકી દ્રોણસિંહ તો બચપણથી જ જૈન સાધુ બની દ્રોણાચાર્યની ખ્યાતિ મેળવી શક્યા હતા. સંગ્રામસિંહનો પુત્ર મહીપાલ વીન

---

૧ ઓઘનિર્યુક્તિની પ્રશસ્તિમાં સંખ્યાની નોંધ જુદી જુદી રીતે છે તે આ પ્રમાણે—

(અ) પ્રશસ્તિ ૧૧૬૪ (૧૧૭) —આ ૧ ૫ ૧૯૩

(આ) પ્રશસ્તિ : ૧૧૭૨ સં. ૧ ૫૪ માં લખાયેલી પ્રતિ

(જૂઓ જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુ૦ ૧૪૦)

(ઇ) एकारसेहिं सएहिं अडहिं वरसेहिं सम्मत्ता ।
ग्रन्थाग्रं सप्तसहस्र । संवत् ११८१ ज्येष्ठ ... ११
... मुनिचन्द्रसाधुना लिखितेति ।

(–જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પુષ્પિકા : ૨૧)

આ સ્થિતિમાં પ્રશસ્તિ ચોક્કસ થઈ શકે એમ નથી. અમે ઘટનાક્રમ ઉપરથી વિચાર કરી અનુમાન કર્યું છે કે ઓઘનિર્યુક્તિની રચના સં. ૧૧૪૯ છે.

બુદ્ધિશાળી અને ઉત્તમ લક્ષણવાળો હતો. સંગ્રામસિંહના મરણ બાદ તેની પત્નીએ આ બાળક દ્રોણાચાર્યને સોંપી દીધો હતો. આચાર્યશ્રીએ તેને વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય તથા સિદ્ધાંત શાસ્ત્રોનો પારગામી વિદ્વાન બનાવીને દીક્ષા આપી હતી. તેમણે તેને આચાર્યપદને યોગ્ય બનાવી સૂરાચાર્ય નામ આપીને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યો હતો.

શ્રીદ્રોણાચાર્ય રાજા ભીમદેવના મામા થતા હતા અને સૂરાચાર્ય મામાઈ ભાઈ થતા હતા. આથી પણ તે તેમને ખૂબ માનતો હતો.

એકવાર રાજા ભોજે પાટણના રાજપંડિતોની પરીક્ષા કરવા માટે સંધિપાલ મંત્રી સાથે નીચેની ગાથા લખી મોકલાવી—

"हेला निदलिय गइंदकुंभपाडयपयावपसरस्स ।

सीहस्स मियेण समं न विग्गहो नेह संधाणं ॥"

—જે રમત રમતમાં હાથીઓના કુંભસ્થળને તોડવામાં પ્રતાપી છે એવા સિંહને હરણ સાથે લડાઈ કરવાનું કે મૈત્રી કરવાનું ન શોભે.

ગુજરાતના પંડિતોએ તેનો ઉત્તર ઘડ્યો પણ રાજા ભીમદેવને તે પસંદ ન પડ્યો. આથી રાજાએ આ ગોવિંદાચાર્યને રાજસભામાં બોલાવી આ ગાથાનો ઉત્તર આપવા વિનંતિ કરી. ત્યારે ત્યાંથી સ્હેલા આ સૂરાચાર્યે તરત જ તેના ઉત્તરરૂપે નીચેની ગાથા બનાવી, કહી સંભળાવી—

"अंधयसुयाण कालो भीमो पुहवीम्मि निम्मिओ विहिणा ।

जेण सयंपि न गणिय का गणना तुज्झ एक्कस्स ॥"

—વિધાતાએ આંધળાના સો પુત્રોના વિનાશ માટે ભૂમિ ઉપર એક ભીમને બનાવ્યો, જેણે સોનેય ન ગણ્યા તો તેની આગળ તારા જેવા એકની શી ગણના?

રાજા ભીમ તો આ ચમત્કારભરી રચનાથી ખૂબ ખુશ થયો ત્યારે રાજા ભોજ આ ગાથા સાંભળી ચુપ બની ગયો. ત્યાર પછી ... લાગ્યો. તેણે આવા ઉત્તરના રચયિતાને આંબી યુક્તિથી કામ લેવાનો વિચાર કર્યો.

સં. ૧૦૮૪ પછીનો આ પ્રસંગ હતો. શ્રીસૂરાચાર્ય વાચનાચાર્ય પણ હતા. તેઓ શિષ્યોને ભણાવતા હતા. તેમને એવો ભાવ હતો કે મારા શિષ્યોને મારા જેવા ઉત્તમ કોટિના વિદ્વાન બનાવું. પણ સૌની બુદ્ધિ એકસરખી હોતી નથી. તેથી શિષ્યો અર્થનું બરાબર અવધારણ ન કરે તો આચાર્યશ્રી તેમને ઓઘાથી શિક્ષા કરતા. આ રીતે મારતા મારતા ઓઘાની દાંડી વારંવાર તૂટી જતી. આથી આચાર્યશ્રીએ એક શ્રાવક પાસે લોઢાની દાંડી લાવવા જણાવ્યું. આ દ્રોણાચાર્યને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમણે સ્નેહથી શ્રીસૂરાચાર્યને જણાવ્યું: લોઢાની દાંડી એ તો યમરાજનું શસ્ત્ર છે. સાધુને એ તો પરિગ્રહરૂપ છે. આથી એવી દાંડી ત્યાજ્ય ગણાય. તું એવી ભૂલ કરીશ મા.

શ્રીસૂરાચાર્યે નમ્રતાથી જવાબ વાળ્યો કે: પૂજ્યશ્રી! આપનો હાથ મારા ઉપર છે તો મારામાં એવી નિર્દયતા આવવાની નથી. લોઢાનો દંડ બતાવવા માટે છે, મારવા માટે નહીં અને એ પણ મારા શિષ્યોમાં મારા ગુણો ઊતરે એ માટે જ પ્રયત્ન છે.

ગુરુજીએ કહ્યું: 'વત્સ! તારામાં કયા ગુણો છે? થોડું ભણ્યા ત્યાં અભિમાન આવી ગયું!'

સૂરાચાર્યે વિનમ્રપણે કહ્યું: પ્રભો! મને ગર્વ નથી પણ મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારે એવા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરવા છે કે જે સર્વ સ્થળે વાદીઓને જીતી લે, આપનું નામ વધારે અને જૈન શાસનને ઉન્નત બનાવે.

ગુરુ મહારાજે હસીને જવાબ આપ્યો: ઓછી બુદ્ધિવાળા શિષ્યો પાસેથી આવી આશા ન રખાય. વારુ જૈનશાસનની ખરેખર પ્રભાવના કરવી જ હોય તો માળવામાં જઈ ભોજરાજની પંડિતસભાને જીતી આવ.

પોતાની વિદ્વત્તા માટે જેને આત્મવિશ્વાસ હતો એવા સૂરાચાર્યે ગુરુના આ ટોણાને આજ્ઞારૂપે વધાવી લીધા. તેમણે ગુરુનો આશીર્વાદ માગતાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું જ્યાં સુધી ભોજરાજની પંડિતસભાને જીતી ન લઉં ત્યાં સુધી હું છ વિગયનો ત્યાગ કરીશ.

ગુરુએ સૂરાચાર્યની પીઠ થાબડી 'શાબાશ' કહી માથે હાથ મૂકીને આશીર્વાદ આપ્યો.

આ તરફ ભોજરાજે તેમની ગાથાના ઉત્તરદાયક શ્રીસૂરાચાર્યને માળવા બોલાવવા દૂત મોકલ્યો. દૂતે રાજા ભીમદેવ પાસે આવીને શ્રીસૂરાચાર્યને મોકલવા વિનંતિ કરી.

શ્રીસૂરાચાર્યને ગુરુના આશીર્વાદ ઉપર આ કહેણ ઇષ્ટાપત્તિ જેવું લાગ્યું. તેમણે ધારા તરફ પ્રયાણ કર્યું. ભોજરાજે શ્રીસૂરાચાર્યને હાથી ઉપર બેસાડી ધારામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તેઓ જિનમંદિરમાં દર્શન કરી ચૈત્યવાસી આચાર્ય ચૂડ સરસ્વતીના ઉપાશ્રયમાં આવી ઉતર્યા.

એક દિવસે ભોજરાજને જુદા જુદા દર્શનોના વિવિધ વિધાનો જોઈ તેઓને એક કરવાનું સૂઝ્યું. તેણે છએ દર્શનોના તેમજ ઉપદર્શનોના હજારેક ધર્માચાર્યોને બોલાવી એક વાડામાં પૂર્યા અને જણાવ્યું કે તમે સૌ જુદો જુદો ધર્મ વિધિ બતાવી જનતાને ભ્રમમાં નાખો છો તો તમે સૌ મળીને એક એવું દર્શન બનાવો કે જનતાને ભ્રમણા ન રહે. તમે આવી વ્યવસ્થા કરશો તો જ અહીંથી છૂટી શકશો.

સૌએ મળીને શ્રીસૂરાચાર્યને આ વાતની જાણ કરી અને તેમને વિનંતિ કરી કે ગુજરાત એના વિવેક અને વ્યવહારકુશળતા માટે ખ્યાત છે આપ ગુજરાતના વિદ્વાન છો, બુદ્ધિમાન છો તો એવો ઉપાય યોજો કે રાજાની આવી જીદ મટે. શ્રીસૂરાચાર્યે તે ધર્માચાર્યોને આશ્વાસન આપ્યું અને તેઓ ભોજરાજને મળ્યા.

આચાર્ય 'રાજન્! તેં આ પંડિતોને વાડામાં પૂર્યા છે તેથી મને બહુ દુઃખ થાય છે હું ગુજરાત તરફ જવાને તારી અનુજ્ઞા લેવા આવ્યો છું ત્યાં જઈને આ ધર્મના વિશે હું રાજા ભીમદેવને જણાવીશ.

ભોજરાજ તમે અમારા અતિથિ છો તેથી હું તમને કંઈ પણ કહી શકું તેમ નથી, પણ તમે એ વાત મને સમજાવો કે આ દર્શનો જુદાં જુદાં કેમ છે?

આચાર્ય રાજન્! ધારાનગરમાં ૮૪ પ્રાસાદ, ૮૪ ચૌટાં, ૮૪ બજાર વગેરે અલગ અલગ કેમ છે? તમારા હિસાબે તો એ દરેકને

એક સ્થાને એકઠી કરી દેવા જોઈએ, એમ કરવાથી ઘરાકોને ભમવાનું દુઃખ ટળી જશે.

સિદ્ધરાજ: સૌને જુદો જુદો માલ જોઈતો હોય છે તે બધો એક સ્થાને એકઠો થઈ જાય તો મોટી ગરબડ મચી જાય. તેથી જરૂરિયાત મુજબ જુદી જુદી દુકાનો ગોઠવેલી છે. ગ્રાહકની વ્યવસ્થા સાચવવા માટે પણ એમ કરવું બહુ જરૂરી છે.

આચાર્ય: હે રાજન્! પ્રજાની ભિન્ન ભિન્ન રુચિને પૂરી કરવા માટે જેમ જુદી જુદી દુકાનો ગોઠવી છે તેમ અલગ અલગ ધર્મવ્યવસ્થા પણ જરૂરી છે. એનો નાશ કયી રીતે ઈચ્છી શકાય? જુઓ, સાંભળો—

દયાપ્રેમી હોય તે જૈનધર્મ પાળે, ખાવા પીવાનો શોખીન કૌલધર્મને સેવે, બંધન ન ઈચ્છનાર વેદોને માને અને મોક્ષ મેળવવાની ઈચ્છાવાળો નિરંજનદેવની ઉપાસના કરે.

'આવા માનવસંસ્કારો ચિરકાળથી બંધાયેલા છે તો સ્વાભિમાની માનવી પોતે માનેલા વચનને એકદમ કેમ છોડી શકે?

રાજાએ આચાર્યશ્રીની યુક્તિથી સંતોષ માન્યો અને બધા ધર્માચાર્યોને છોડી દીધા. પાટણનગરમાં સૌ કોઈ આચાર્યશ્રીની પ્રતિભાથી પ્રભાવિત થયા.

એકવાર આચાર્યશ્રી પાટણના સંસ્કૃતવિદ્યાલયમાં ગયા. ત્યાં 'ભોજવ્યાકરણ'નો અભ્યાસ ચાલતો હતો. તેમાં આ પ્રકારે મંગલાચરણ કરેલું હતું—

चतुर्मुखमुखाम्भोजवनहंसवधूर्मम ।
मानसे रमतां नित्यं सर्वशुक्ला सरस्वती ॥"

આચાર્યે આ શ્લોક સાંભળીને કહ્યું, 'માળવામાં શું આવા વિદ્વાનો વસે છે? સૌ કોઈ સરસ્વતીને કુમારી, બ્રહ્મચારિણી માને છે જ્યારે આ શ્લોકમાં તેનું વધૂરૂપે વર્ણન કર્યું છે તે આશ્ચર્ય છે. દક્ષિણીઓ મામાની પુત્રીને પરણે છે સૌરાષ્ટ્રવાસીઓ ભાભીને પણ પરણે છે તેમ માળવામાં શું પારકી સ્ત્રી માટે માનસે રમતાં મમ એવી રૂઢિ છે? ખરેખર, આ શ્લોક માળવાની વિશેષતા દર્શાવે છે.

અધ્યાપકે રાજા આગળ આ વૃત્તાંત કહ્યો અને તેને પણ વિચાર કરતો કરી મૂક્યો.

રાજવીએ સૂરાચાર્યને રાજસભામાં બોલાવી તેમનું મહામોટું સન્માન કર્યું અને કવીશ્વ ધનપાલે પણ તેમની અસાધારણ બુદ્ધિની પ્રશંસા કરી.

એક વાર ભોજરાજે પોતાની રાજસભાના ૫૦૦ પંડિતોને જણાવ્યું કે તમે સૂરાચાર્યને શાસ્ત્રાર્થમાં હરાવો તો ઠીક થાય. પરંતુ કોઈ પંડિત આગળ આવ્યો નહીં, સૌ ચૂપ રહ્યા. પણ એક ચતુર પંડિતે રાજાની સમ્મતિ મેળવી એક એવો તાગડો રચ્યો કે એક ચતુર બુદ્ધિમાન ૧૬ વર્ષના ભોળા બાળકને વ્યાકરણના ખાસ ફકરાઓ શીખવી પોપટ પંડિત બનાવ્યો. આચાર્યશ્રીએ તેને વચમાં રોકીને પૂછ્યું 'તું ખોટું પદ કેમ બોલ્યો ?' બાળ સરસ્વતીએ બેધડક કહ્યું 'મહારાજ ! મને ખાતરી છે કે મારી પાટીમાં એ જ પ્રમાણે લખેલું છે.'

સૂરાચાર્ય હસીને બોલ્યા 'જેવો ભોજવ્યાકરણનો મંગલપાઠ એવો જ ભોજસભાનો આ શાસ્ત્રાર્થ ! બાળકો જેવા અને મા ! પણ ખાખા. મહારાજ ! બસ, હવે હું જાઉં છું' એમ કહી તે ઉપાશ્રયે ચાલ્યા ગયા.

રાજાના દિલમાં ક્રોધ અને શરમ માતા નહોતા. તેને એ દુઃખ હતું કે, આ શૈવ નહીં પણ જૈન, બ્રાહ્મણ નહીં પણ ક્ષત્રિય, પંડિત નહીં પણ ભિક્ષુ, સાધારણ માનવી નહીં પણ એક શત્રુ રાજાનો ભાઈ અને તે પણ ગૌરવ ગાથાથી મારી બરોબરી કરનાર ગુજરાતી યુવાન ધારાની સભાને જીતીને માળવામાંથી જીવતા ચાલ્યા જાય છે આ કેમ બની શકે ?

આ૦ શ્રી સરસ્વતીએ સૂરાચાર્યને ચેતવી દીધા કે 'તમે શાસનની પ્રભાવના માટે આ કરો છો તે સારી વાત છે પણ આ સભાના જય કે પરાજય બંને સરખા છે ભોજરાજ પોતાની સભાને જીતનારને જીવતો જવા દેતા નથી. મને દુઃખ થાય છે કે તમારા માટે પણ એવો જ પ્રસંગ થશે.

સૂરાચાર્યે કહ્યું કે 'આપની કૃપાથી સૌ સારાં વાનાં થશે.

કવીશ્વર ધનપાલે સૂરાચાર્યને જણાવ્યું કે 'આપ ગુપચુપ મારે ત્યાં આવી જજો.

બીજે દિવસે સવારે આ ગૂર્જરસરસ્વતીના ચૈત્ય અને ઉપાશ્રયની ચારે તરફ ઘોડેસવારોની પાકી ચોકી મુકાવામાં આવી. ચોથી ઘડીએ સવારે આ ગૂર્જરસરસ્વતીને જણાવ્યું કે ભોજરાજ સૂરાચાર્યને વિજય પત્ર આપવા બોલાવે છે તો તેમને સત્વર મોકલો.

સૂરાચાર્ય પરિસ્થિતિને પામી ગયા. તેઓ ભરબપોરે પ્રચંડ ગરમીમાં સુભટો ઓળખી ન શકે એ રીતે મેલું અને ફાટેલું વસ્ત્ર પહેરી હાથમાં ઘડો લઈ કવીશ્વરને ઘેર ચાલ્યા ગયા. કવિએ પોતાના ઘરના ભોંયરામાં તેમને છુપાવી રાખ્યા. તે પછી કવીશ્વરનો જીવ હેઠો બેઠો કે હવે આચાર્ય બચી જશે. કવીશ્વરે એક પાનના વેપારીને કંઈ સોનામહોર આપી તેની સાથે આચાર્યશ્રીને ગુપ્તવેશમાં ગુજરાત તરફ મોકલી દીધા. આ ઘટના સં. ૧૦૮૪ પછી બની હતી.

આ તરફ ધારામાં સુભટોએ ત્રીજે પહોર થતાં એક ગુપ્ત વેશવાળા સાધુને પકડીને ભોજરાજની સભામાં હાજર કર્યો. ભોજરાજ એને જોઈ આભો જ બની ગયો અને તેને સમજાઈ ગયું કે ગુજરાતી સાધુ મારી સભાને જ નહીં પણ મારી ચાલાકીને પણ જીતી ગયો છે.

રાજા ભીમદેવને આ સમાચાર મળતાં જ શ્રીદ્રોણાચાર્ય અને કેટલાક રાજપુરુષો શ્રીસૂરાચાર્યની સામે ગયા. પોતાનો શિષ્ય ક્ષેમકુશળ પાછો આવી રહ્યો છે એ સમાચારે ગુરુજીને અપાર આનંદ થઈ રહ્યો હતો. શિષ્યે દૂરથી આવતા ગુરુજીને જોયા અને હાથ જોડ્યા. નજીક આવીને તે ગુરુજીના ચરણમાં નમી પડ્યા. દ્રોણાચાર્યે શિષ્યના માથે હાથ ફેરવતાં કહ્યું 'પુત્ર! મારી આશા સફળ થઈ છે. તારી માતાની આશા તે પૂર્ણ પૂરી કરી છે. તારા આવવાના સમાચારથી સંઘમાં આનંદ વર્તી રહ્યો છે.

સૂરાચાર્યે નમ્રતાથી કહ્યું 'ભગવન્! હું ઉતાવળો ઉતાવળો ધારામાં ગયો અને આપની કૃપાથી ભોજની સભાને જીતીને આવ્યો

છું. આ શિષ્યોએ આપને ફરિયાદ ન કરી હોત અને મે ગર્વથી સભાને જીતવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ન હોત તો મારે માથે આપનો વરદ હાથ છે એવું કદાપિ જ્ઞાન થયું ન હોત.

ગુરુએ કહ્યું એ પ્રતિજ્ઞા દુષ્કર હતી જ તું ગયો ત્યારથી આજ સુધી સૌ સાધુઓ તેમજ શ્રીસંઘે આયંબિલનું તપ ચાલુ રાખ્યું છે આથી શાસનદેવીએ તારી રક્ષા કરી છે અને તારું મુખ જોવા સૌ ભાગ્યશાળી થયા છે તું સાચે જ આપ્તજન છે તું જ એ પ્રતિજ્ઞાને પૂરી શકે.

રાજાએ કહ્યું કે આપ સમર્થ છો તેથી જ ત્યાંથી સુખરૂપ અહીં આવી ગયા છો. શું ભોજને કોઈ સવાલ છે?

આચાર્યે જવાબ આપ્યો કે રાજન્! આ જીભ ભીમદેવ સિવાય બીજાની પ્રશંસા કરતી નથી. મે ભોજરાજને હિતશિક્ષા આપી કે આજૂનો પરમાત્મા શ ભેદાશે અને મા ૧ ધરાતલમા ધસી પડશે.

ભીમ સહર્ષ બોલી ઊઠ્યો મારો ભાઈ ભોજને જીતી આવ્યો છે ત્યારે હું પણ ભોજને અવશ્ય જીતી શકીશ.

રાજા અને શ્રીસૂરાચાર્યે હાથી ઉપર બેસીને ધામધૂમથી પાટણમા પ્રવેશ કર્યો.

શ્રીસૂરાચાર્યે લાગેલા દોષોનું ગુરુ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું અને શુદ્ધ થયા. તેમણે સ૦ ૧૦૯૦ મા ગદ્ય-પદ્યમય નેમિનાથચરિત્ર ની રચના કરી. તે પછી નાભેય-નેમિ દ્વિસંધાનકાવ્ય રચ્યું પોતાના શિષ્યોને વાદીન્દ્ર બનાવ્યા. નવા શિષ્યો વધાર્યા, શાસનની વિવિધ રીતે સેવા કરીને છેવટે ૩૫ દિવસનું અનશન કરી સ્વર્ગગમન કર્યું.

તેમના નાભેય-નેમિ દ્વિસંધાન નું સંશોધન કવીશ્વર ધનપાલે કર્યું હતું.

શ્રીસૂરાચાર્ય સમર્થ વાદી, પ્રૌઢ પ્રજ્ઞાવાળા અને ધર્મપ્રચારની ધગશવાળા પ્રભાવક આચાર્ય હતા. તેમનો સમય સ૦ ૧૦૭૦ થી સ૦ ૧૧૫ નો કલ્પી શકાય.

(–પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રક૦ ૧૮, પ્રબંધચિંતામણિ)

આ૦ ગોવિંદસૂરિ, આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—

શ્રીગોવિંદાચાર્ય નિવૃતિકુલના ચૈત્યવાસી વાચનાચાર્ય હતા. તેમનું બીજું નામ આ વિષ્ણુસૂરિ હોવાનું મળે છે તેમની પાસે ચૈત્યવાસી અને સંવેગી એ દરેક શ્રમણો ભણતા હતા. આચાર્ય પણ દરેકને પુત્ર જેવા વાત્સલ્યથી ભણાવતા હતા. ઇતિહાસ તેમના ચરિત્રના માત્ર ત્રણ પ્રસંગો રજૂ કરે છે સંભવ છે કે આ આચાર્યે કર્મસ્તવ ની ટીકા રચી હોય.

(૧) ધારાના રાજા ભોજદેવે ગુજરાતના રાજા પ્રથમ ભીમદેવના પંડિતોની પરીક્ષા કરવા માટે કેટલાક શ્લોક મોકલ્યો ત્યારે રાજા ભીમદેવે વાચનાચાર્ય ગોવિંદને રાજસભામાં બોલાવી આ ગાથાનો સમુચિત જવાબ આપવાની વિનતિ કરી હતી. પાસે બેઠેલા સૂરાચાર્યે તેના ઉત્તરમાં તરત જ એક ગાથા બનાવી આપી. પરિણામ એ આવ્યું કે માળવા અને ગુજરાતની વચ્ચે વરતમાં ઝઘડો થયો હતો તે અટકી ગયો અને ભોજરાજાએ આમંત્રણ મોકલી શ્રીસૂરાચાર્યને માળવામાં બોલાવ્યા હતા. (પ્ર૰ ૩૮)

(૨) તેઓ ગુજરાતના રાજા પ્રથમ કર્ણદેવ (સં૰ ૧૧૨૦ થી સં૰ ૧૧૫૦)ના બાલમિત્ર હતા. (પ્રકરણ ૨)

(૩) રાજા સિદ્ધરાજના સમયે સાંખ્યમતનો વાદી સિંહ આવ્યો હતો, જે અજેય મનાતો હતો. રાજાએ ગોવિંદાચાર્યને વિનતિ કરી. ગોવિંદાચાર્યની સૂચના મુજબ તેમના જ વિદ્યાશિષ્ય અને થારાપદ્રગચ્છના આ વીરસૂરિએ મત્તમયૂરછંદમાં અને અપહ્નુતિ અલંકારમાં વાદની સ્થાપના કરી. વાદી સિંહ તો આ કવિતા સાંભળીને જ મૌન બની ગયો અને ગુજરાતની પંડિતસભાને યશ મળ્યો.

આ ઉલ્લેખો પરથી સ્પષ્ટ છે કે ગુજરાતના રાજાઓ ભીમદેવ, કર્ણદેવ અને સિદ્ધરાજ ગોવિંદાચાર્યના ભક્ત હતા. વીરાચાર્ય જેવા તેમના વિદ્યાશિષ્યો હતા. તેમનો સમય વિ૰ સં૰ ૧૦૮૦ થી ૧૧૮૦ના મધ્યગાળામાં કલ્પી શકાય એમ છે. આ ગોવિંદસૂરિનું બીજું નામ આ વિષ્ણુસૂરિ હોય તો તેઓ નિર્વૃતિકુલના અને કામ્યકગચ્છ

ના હતા. તેમના પટ્ટધર આ૦ વર્ધમાનસૂરિ હતા. આ ગોવિંદાચાર્ય વાચકવંશના આ૦ ગોવિંદસૂરિથી જુદા હતા.

(-પ્રક ૮ પૃ૦ ૧૮૮, પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૪૯)

આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તેઓ ગોવિંદસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં ૧૧૯૭ માં શાકટાયનના વ્યાકરણ પર ગણરત્નમહોદધિ નામનો ગ્રંથ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સાથે રચ્યો છે તેમાં મૂળરૂપે શ્લોકબદ્ધ નામગણો આપ્યા છે અને તેની ટીકામાં ગણોના પ્રત્યેક પદની વ્યાખ્યા કરી છે ઉદાહરણો તેમજ વિવિધ વૈયાકરણોના મતો આપી તેને બહુ વિશદ બનાવી છે[1] ગણરત્નમહોદધિ અને સિદ્ધહેમન્યાસ ની રચના સમકાલીન મનાય છે આ આચાર્યે સિદ્ધરાજના વર્ણનરૂપે કોઈ ગ્રંથની રચના કરી હોય એમ માનવામાં આવે છે

આ૦ અભયદેવસૂરિ—તેમનો પરિચય અગાઉ (પ્રકરણ ૩૬ પૃ૦ ૨૧૯)માં આવી ગયો છે

આ૦ મહેશ્વરસૂરિ—તેઓ પ્રસિદ્ધ યોગ જ્ઞાની અને યશસ્વી હતા. તેઓ સં૦ ૧૧૦૦ ના ભાદરવા વદિ ૨ ને સોમવારે શ્રીપથા પુરીમાં શ્રીવિજય રાજાના સમયે સ્વર્ગે ગયા. તેમને સાધુ દેવ નામે શિષ્ય હતા. (જુઓ, પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા ૨ લે ૫૪૪)

કલકત્તામાં શ્રીપૂરણચંદજી નહારના જિનાલયમાં—

સં૦ ૧૧૫ જ્યે સુ૦ ૧ મહેશ્વરાચાર્યશ્રાવક। એવો પ્રતિમા લેખ છે (-નહારજીનો જૈનલેખસંગ્રહ, લે૦ : ૩૮૭)

બીજા આ મહેશ્વર માટે (જુઓ, પ્રક ૩૬ પૃ ૨૧૧)

શ્રીચંદ્રનાચાર્ય—આ આચાર્ય સંબંધી વિશેષ હકીકત મળતી નથી. પ્રાસંગિક વર્ણનોથી એટલું સમજાય છે કે તેઓ બારમા વિક્રમની બારમી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં વિદ્યમાન હતા. તેઓ **શીઘ્ર** કવિ હતા, વૃદ્ધ સરસ્વતી બિરુદવાળા હતા. તેમણે સુલલિતપદોવાળી

[1] આ ગ્રંથ ઈ સ ૧૮૭૯ થી ૧૮૮૧ સુધીમાં એગ્લિંગે સંશોધન કરી છપાવ્યો છે

'તિલકમંજરી-કથા' રચેલી છે. મહાકવિ ધનપાલની ઉદયસુંદરી કથામાં તેમને મહાકવિ તરીકે અને પોતાના મિત્રરૂપે ઓળખાવ્યા છે.

માલવરાજ ભોજ (સં૦ ૧૦૫૨ થી સં૦ ૧૧૧૨) એક દિવસ સવારે શિલાનું નિશાન કરીને ધનુર્વેદનો અભ્યાસ કરતો હતો, ત્યારે શ્રીચંદનાચાર્ય પધાર્યા અને બોલ્યા કે—

विद्धा विद्धा शिलेयं भवतु परमतः कार्मुकक्रीडितेन

राजन् ! पाषाणवेध्यव्यसनरसिकतां मुञ्च देव ! प्रसीद ।

क्रीडेयं चेत् प्रवृत्ता कुलगिरिषु ते केलिरूपं करोति

पस्ताऽऽधारा धरित्री नृपतिलक ! तदा याति पातालमूलम् ।

હે રાજન્ ! શિલા તો વીંધાઈ ગઈ હવે ધનુષની રમતથી બસ થયું. હે નૃપતિલક ! જો આ આદત વધતી જાય અને તું કુળપર્વતોને નિશાન બનાવી વીંધવા લાગે તો આ પૃથ્વી આધાર રહિત બની પાતાળના તળિયે ચાલી જાય. માટે હે નરેન્દ્ર ! પથ્થરોને વીંધવા માટેની વધતી જતી આ આદતને તું છોડી દે. પ્રસન્ન થા.

ભોજરાજ આ રીતની પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને પ્રસન્ન થયો પરંતુ બીજી જ પળે આ શ્લોકનો બીજો કલ્પિત અર્થ બેસાડીને નિશ્ચયપૂર્વક બોલ્યો કે તમને સર્વ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોવા છતાં તમે આ સમયે 'પાતાલ'નો પ્રયોગ કર્યો છે તો ધારાનગરીનો નિકટમાં વિનાશ થવાનું સૂચવે છે કેમકે પ્રાચીન નિમિત્તોની સહજ રીતે નીકળેલી વાણી કદી જૂઠી પડતી નથી.

રાજા ભોજની આ અટકળ સાચી પડી અને ધારા ઉપર નાશની નોબત ગગડી.

ચક્રવર્તી કલચૂરી રાજા કર્ણદેવ, ગુજરાતનો સોલંકી રાજા ભીમદેવ અને કર્ણાટકનો રાજા સોમેશ્વર—એ ત્રણેએ એકીસાથે ધારા ઉપર હલ્લો કર્યો. ભોજ રાજા આથી ગભરાઈ ગયો અને સં ૧૧૧૨માં તે જ રાતે મરણ પામ્યો ને ધારા નગરી ધ્વસ્ત થઈ.

(—જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૬૬)

ખાસ નાશ પામી અને મહેન્દ્રાચાર્યની અકસ્માત નીકળી પડેલી વાણી સાચી પડી. સંભવ છે કે આ મહેન્દ્રાચાર્ય ચૈત્યવાસી હશે. તેઓ શીઘ્ર કવિ હતા એ વાત ચોક્કસ છે

મલધારગચ્છ

ચિત્તોડના સુપ્રસિદ્ધ રાજા અલ્લટે આહવર વસાવ્યું અને રાણી હરિદેવીના નામથી હર્ષપુર વસાવ્યું પુષ્કરની પાસેનું હસોટ એ જ હર્ષપુર હતું ત્યાં શ્રી જૈનસંઘે આ૦ પ્રિયગ્રંથસૂરિની અજ્ઞિમા શાખાના પ્રશ્નવાહનકુલના આચાર્યોને પધરાવ્યા અને ત્યારથી એ પ્રશ્નવાહનકુલના શ્રમણોનું 'હર્ષપુરીયગચ્છ' નામ પડ્યું તેમાં વિક્રમની બારમી સદીમાં આ૦ વિજયસિંહસૂરિ થયા. તેમના શિષ્ય આ૦ અભય દેવસૂરિથી ગુજરાતના રાજા કર્ણદેવ (સં૦ ૧૧૨૦ થી સં૦ ૧૧૫૦) ના સમયમાં હર્ષપુરીયગચ્છનું નામ 'મલધારગચ્છ' પડયું આ ગચ્છની પરંપરા ઘણા વર્ષો સુધી ચાલી હતી. તેના આચાર્યો કે શ્રીપૂજ્યોની પરંપરાનો વિચ્છેદ થતા તેમની ગાદીએ તપાગચ્છના શ્રીપૂજ્ય બેસતા હતા.

(જૂઓ, પ્રક૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૯૭, ૫૯૮)

મલધારગચ્છની પટ્ટાવલી આ પ્રકારે મળે છે—

૧. આ૦ અભયદેવસૂરિ—તેઓ હર્ષપુરીયગચ્છના આ૦ વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય હતા. તેઓ શરીર પ્રત્યે એકદમ નિસ્પૃહ હતા. વસ્ત્રોમાં માત્ર એક ચોલપટ્ટો અને એક પછેડી (ઉપરનું ઓઢવાનું કપડું) પહેરતા હતા. તેઓ નિરંતર છઠ્ઠ-છઠ્ઠનું તપ કરતા હતા. આવજ્જીવ સુધી પાંચ વિગયનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેઓ મહા વિદ્વાન હતા તેમને ચક્રેશ્વરીદેવી પ્રસન્ન હતા.

ગૂર્જરેશ્વર કર્ણદેવ એક દિવસે બહાર જતો હતો. યુવરાજ (સિદ્ધરાજ) જયસિંહ પણ તેની સાથે હતો. ત્યારે તેમણે મેલા શરીર અને મેલા કપડાવાળા આ૦ અભયદેવસૂરિને જોયા. તે આચાર્યશ્રીની કડક નિસ્પૃહતાથી પ્રસન્ન થઈ તેમને મલધારી (ઓલિયા)નું

બિરુદ આપ્યું. (સં ૧૧૨ થી ૧૧૫)[1]

વિદ્વાન વીરાચાર્યે તેમને સૂરિમંત્ર આપ્યો. તેઓ સૂરિમંત્રની આરાધનાથી દિનપ્રતિદિન વધુ પ્રભાવક બન્યા. શાકંભરીના રાજા વિગ્રહદેવ (ત્રીજા વિગ્રહરાજ)ના પુત્ર પ્રથમ પૃથ્વીરાજે (સં ૧૧...) આચાર્યશ્રીના પત્રથી રણથંભોરના જૈન દેરાસર પર સોનાનો કલશ સ્થાપન કર્યો. આચાર્યશ્રીએ ગ્વાલિયરમાં રાજા ભુવનપાલને ઉપદેશ આપી અહીંના અધિકારીઓએ જ મહાવીરના દેરાસરનો દરવાજો બંધ કરાવ્યો હતો તે ખોલાવ્યો. આચાર્યશ્રીએ અરૂવથી રાજા એલક શ્રીપાલની વિનતિથી શ્રીપુર પધારી સં ૧૧૪૨ના માહ સુદિ ૫ ને રવિવારે શ્રી અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. રાજાએ અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથની પૂજા માટે સિરપુર ગામ વસાવી આપ્યું અને પ્રતિમાજી જે સ્થળેથી પ્રગટ થયા હતા તે સ્થળે ભંડારું બનાવી આપ્યો. આચાર્યશ્રીએ ત્યાંથી કુલ્પાક તીર્થની યાત્રા કરી અને દેવગિરિમાં આવીને ચતુર્માસ કર્યું.

સોરઠનો રાજા ખેંગાર પણ તેમનો ભક્ત હતો.

આચાર્યશ્રીએ મેડતામાં કલમકલા તથા હજારો બ્રાહ્મણોને પ્રતિબોધી ત્યાં જ મહાવીરસ્વામીનું મંદિર કરાવ્યું. ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેઓશ્રીના ઉપદેશથી પોતાના દેશમાં શ્રાવણ વદિ ૧૨ થી ભાદરવા સુદિ ૪ સુધીના પર્યુષણાપર્વ અને અગિયારસ વગેરે દિવસોમાં અમારિ પ્રવર્તાવી હતી, પશુવધ બંધ કરાવ્યો હતો.

૧ श्रीसूरी निजपदे तत्र मलधारीत्यभिधेयसार ॥५॥
(–મલ૦ આ૦ રાજશેખરસૂરિ ન્યાયકંદલી ટીકા ની પ્રશસ્તિ, તથા પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયવૃત્તિપ્રશસ્તિ, સં ૧૩૮૭)
तस्स मलधारी नाम दिन्नं कणेन नरवइणा ।
(–આ૦ લક્ષ્મણગણિ સુપાસનાહચરિય)
मलधारिरावेण मलधारी बोलाविओ गुरुदयालो ति दिन्नं मलधारीति नाम ॥ (–જિનપ્રભસૂરિ વિવિધતીર્થકલ્પ ક૦ ૧૪)

અને એ અંગેનું રાજફરમાન આપ્યું હતું.[1] આચાર્યશ્રીની સૂચનાથી મહામાત્ય શાતૂએ ભરૂચના શકુનિવિહાર જિનમંદિરમાં સોનાના કળશ ચઢાવ્યા હતા.

તેમણે અનશન કર્યું ત્યારે તેરમા દિવસના ઉપવાસ વખતે પાટણના મુખ્ય શ્રાવક સીમકે બારમાહઅીમાં મરતા પહેલાં આચાર્યશ્રીના દર્શનની અભિલાષા દર્શાવી. આચાર્યશ્રીએ ત્યાં જઈને તેને ઉપદેશ આપ્યો. તેના પાસે યોગ્ય ક્ષેત્રોમાં ૨ હજાર દ્રમ્મનું દાન કરાવ્યું. આચાર્યશ્રીએ કુલ ૪૭ દિવસનું અનશન પાળી સં૰ ૧૧૯૮ લગભગમાં પાટણમાં સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગગમન કર્યું. રાજા સિદ્ધરાજ અનશનમાં તેમના ખાસ દર્શન માટે ગયો હતો. આચાર્યના અંતિમ શબની પાલખી નીકળી ત્યારે રાજા તથા તેમના પરિવારે ગઢની નાની અટારીએ આવીને તેમના શબના અંતિમ દર્શન કર્યાં હતાં. લોકો આચાર્યશ્રીના અગ્નિસંસ્કારના સ્થાનેથી રાખ લઈ ગયા ત્યાં સુધી કે રાખ ન રહી ત્યારે ત્યાંની માટી પણ લઈ ગયા અને એ રીતે ત્યાં મોટો ઊંડો ખાડો બની ગયો. તેમના શરીરની રાખ પણ પ્રભાવશાળી હતી.

આચાર્યશ્રી પરમ શાંત હતા. સૌ કોઈ તેમને જોતાં શાંત બની જતા હતા. તેમને રાજા મહારાજાઓ બહુ માનતા હતા. કેટલાયે મંત્રીઓ તો તેમના શિષ્ય જેવા પરમભક્ત બની ગયા હતા.

(–આ૰ જયસિંહસૂરિકૃત ધર્મોપદેશમાલા વિવરણ પ્રશસ્તિ, સં૰ ૧૧૯૧; આ૰ રાજશેખરસૂરિકૃત પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયમહાકાવ્યવૃત્તિ પ્રશસ્તિ, સં૰ ૧૩૮૭; આ૰ રાજશેખરસૂરિકૃત ન્યાયકંદલીપંજિકા પ્રશસ્તિ, સં૰ ૧૩૮૫; આ૰ પદ્મદેવસૂરિકૃત સદ્‌ગુરુપદ્ધતિ; આ૰ ચંદ્રસૂરિકૃત મુનિ

1. जेण कुमारनरिंदेणो रज्जा भणिऊण गुज्जरदेसम्मि ।
कारावियो अमारिं पज्जोसवणासु तिहिसु ॥
तृणादपीयुश्रवशिष्यमार्गिमकारवत् शासनशासनपूर्वम् ।
(–धर्मोपदेशमाला विवरण, प्रा० २६, पृ० ६१)

મુનિસુવ્રતચરિત્ર પ્રશસ્તિ, સં૰ ૧૧૯૩; આ૰ જિનપ્રભસૂરિ કૃત વિવિધતીર્થકલ્પ સં૰ ૧૩૨૭ થી ૧૩૮૯ મહોપાધ્યાય ભાવવિજયગણિકૃત અંતરીક્ષતીર્થમાહાત્મ્ય સં૰ ૧૭૨૫, પિટર્સનનો રિપોર્ટ પૃ૰ ૧૦ ૧૧, ૮૯ ૯૧)

૮. આ૰ હેમચંદ્રસૂરિ—તેઓ આ૰ અભયદેવસૂરિના શિષ્ય હતા. એ સમયે એટલે ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલના સમયે જૈનશાસનમાં આ હેમચંદ્રસૂરિ નામના ત્રણ સમર્થ આચાર્યો વિદ્યમાન હતા. મલધારી આ૰ હેમચંદ્રસૂરિ એ સૌમાં ઉમ્મરથી મોટા હતા. શાંત અને પ્રભાવક હતા.

આ૰ અભયદેવસૂરિના ઉપદેશથી મહામાત્ય પ્રદ્યુમ્ન વૈરાગ્ય પામ્યો ત્યારે લાખોની મિલકત, રૂપાળી સ્ત્રીઓ પત્નીઓ, સાહ્યબી અને મંત્રીપદને છોડી દઈ દીક્ષા લીધી અને શાસ્ત્રો ભણી-ગણીને ગુરુમહારાજના હાથે આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું તે જ આ તે મલધારી હેમચંદ્રસૂરિના નામથી ખ્યાતિ પામ્યા.

આ૰ હેમચંદ્રસૂરિ સ્વભાવથી જ નમ્ર, વિનયશીલ, પરમ શાંત, બહુશ્રુત, સત્યપ્રિય અને સિદ્ધાંતજ્ઞ હતા. તેમની જીવન ઘટનાઓ અને ગ્રંથોમાં તેમના આ ગુણોની ઝલક મળે છે તેઓ વધુ પ્રમાણમાં ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા નું વ્યાખ્યાન આપતા હતા, ત્યારથી જ એ કથા વધુ પ્રસિદ્ધિ પામી. રાજા સિદ્ધરાજ તેમના નૈસર્ગિક ગુણોથી આકર્ષિત હતો. તે તેમના વ્યાખ્યાનમાં પોતાના પરિવાર સાથે ઘણી વાર જતો હતો અને ચિત્તને સ્વસ્થ બનાવી વ્યાખ્યાન સાંભળતો હતો. તેમના દર્શન માટે અવારનવાર આવતો હતો. આલાપસંલાપ પણ કરતો હતો અને કોઈ કોઈ વાર આચાર્યશ્રીની રાજમહેલમાં પધરામણી પણ કરાવતો હતો.

રાજાએ એક વાર આચાર્યશ્રીને રાજમહેલમાં પધરાવ્યા. સૌ મિઠાઈ થાળ વગેરે વસ્તુઓથી આચાર્યશ્રીની ત્રણ વાર આરતી ઉતારી અને આચાર્યશ્રીના ચરણમાં પડીને તેમને પંચાંગ નમસ્કાર

કર્યો. પોતાને માટે પિરસાઈને આવેલા થાળમાંથી આચાર્યશ્રીને ચાર પ્રકારનો આહાર વહોરાવ્યો.

આથી પોતાનું જીવન સફળ થયું એમ માનીને તેણે સહર્ષ જાહેર કર્યું કે 'હું માનું છું કે આજે ભ૦ મહાવીર સાક્ષાત્ મારા આંગણે પધાર્યા છે.'

રાજાએ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી ગુજરાતના જિનમંદિરો ઉપર સોનાના કળશ ચડાવ્યા.[1]

ભરૂચના દંડનાયક શાંતૂ મહેતાએ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી સમળીવિહાર ઉપર સોનાનો કળશ ચડાવ્યો.

ખંભાત, સાચોર વગેરેના અજૈનો જૈનોને કનડતા હતા. જૈનોની રથયાત્રાના ઉત્સવમાં વિઘ્ન નાખતા હતા. રાજા સિદ્ધરાજે આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી આ કનડગત દૂર કરાવી. રથયાત્રા નિર્વિઘ્ને નીકળી શકે એવો પાકો પ્રબંધ કરાવ્યો. રાજ્યના અમલદારોએ સત્તાના મદથી જિનમંદિરના લાગા બંધ કરાવ્યા હતા તે રાજાએ ફરીથી ચાલુ કરાવ્યા. કોઈ કોઈ ગામોમાં તો લાગાની રકમ રાજખજાનામાં દાખલ થઈ ગઈ હતી તે પણ જૈન દેરાસરોને પાછી અપાવી.

(—પિટર્સન રિપોર્ટ પાન ૧૪-૧૬)

એક દિવસે રાજા સિદ્ધરાજે આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી ખુશ થઈ દર સાલ માટે વર્ષના ૮ દિવસોના અમારિશાસન કર્યું તે

---

૧ प्रतिबोध्य सिद्धभूपालमुद्यत्कनककुम्भकैः ।
स्वर्णसिताप्य परितः ...-...म्यामि ॥१॥

(—પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયમહાકાવ્ય-પ્રશસ્તિ, સં ૧૩૮૭ ન્યાયકંદલી-પંજિકા પ્રશસ્તિ, સં ૧૩૮૫, પિટર્સનનો રિપોર્ટ પાન ૧૪ ૧૬)

...जिनरथविधानानां ...प्रवीणु ।
...सिद्धराजेन राज्ञा ...स्थापिता ...॥

(—પિટર્સન રિપોર્ટ પાન ૮૯)

શાસન તામ્રપત્ર પર લખાવી આચાર્યશ્રીના ચરણમાં અર્પણ કર્યું.[1]

આ દેવપ્રભસૂરિ સિદ્ધરાજના એ શાસનને દ્રમ્મશરીમાં આ રીતે રજૂ કરે છે—'મલધારી આ અભયદેવના પટ્ટરૂપી આકાશમાં આ હેમચંદ્રરૂપી ચંદ્ર ઊગ્યો. રાજા સિદ્ધરાજે તેના વચનરૂપી અમીનું પાન કર્યું અને રાજ્યના સૌ પ્રાણીઓ દીર્ઘાયુષી બન્યા.[2]

આ હેમચંદ્રના ઉપદેશથી પાટણથી ગિરનારતીર્થ અને શત્રુંજયતીર્થનો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ નીકળ્યો. આચાર્યશ્રી પણ સાથે જ હતા. શ્રીસંઘે વણથલીમાં પડાવ નાખ્યો. સંઘના પુરુષો અને સ્ત્રીઓ નાહી ધોઈ શરીરે કેસર ચોળી બહુમૂલ્ય વસ્ત્રો પહેરી રત્નજડિત દાગીના ધારણ કરી દેરાસરમાં સ્નાત્રપૂજા-પ્રભાવના કરી રહ્યા હતા. સંઘપતિ પાસે પણ ઘણું ધન સાથે હતું. આ બધું જોઈ સોરઠના રાજા રા'ખેંગારની દાનત બગડી.

"खंगारस्स सुरट्ठापहुणो चलियं मणं दुट्ठं ॥" ૬૮

પાસવાનોએ પણ સજ્જનને ચઢાવ્યો કે સજ્જન! સમજી લે કે ગુજરાત પાટણનું ઘણું ધન તારા પુણ્યપ્રતાપે તારે આંગણે આવ્યું છે. માન કે લક્ષ્મી તને ચાંલ્લો કરવા આવી છે.

ता गिण्ह तुम्ह एयं सहारो होइ तुज्झ बहु पोसो।
समागयाइं णाण एकाए तम्मि कोडिम् ॥७ ॥"

સજ્જન! આ સંઘને લૂંટી લે, તારો ખજાનો છલકાઈ જશે. એક કરોડનું લેણું સરવે છે.

---

1 प्रतिपन्नं नीरजा ... ।
... ॥१॥
(—પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયકાવ્ય પ્રશસ્તિ — ...)

૨. રાજા રાજ્યના કેવળ મનુષ્યોને જ નહીં પણ બધાં પ્રાણીઓને અભય આપે છે ત્યારે જ રાજા બને છે. રા'ખેંગાર, રાજા સિદ્ધરાજ, રાજા કુમારપાળ, ... અને ... વગેરે અનેક દાખલાઓ એ જાતિના છે.

આ સાંભળી રાજાનું મન પીગળી ગયું. તેણે સર્વસ્વ લૂંટી લેવાનો મનસૂબો કરી લીધો પણ તેને રાજમર્યાદાનો ભંગ અને અપયશનો મોટો ડર હતો, તેથી શું કરવું એની વિમાસણમાં તે પડી ગયો. તેણે સંઘને જાણી જોઈને એક દિવસ અહીં વધુ રોકાણ કરાવ્યું. એક દિવસ તે સંઘપતિને મળ્યો જ નહીં. બીજે દિવસે રાજકુટુંબમાં કોઈ મોટું મરણ થયું. આ૦ હેમચંદ્રે રાજાનું મન પારખી લીધું હતું તેથી તેમણે આ મરણના બહાનાથી રાજમહેલમાં જઈ રાજાને ઉપદેશ આપ્યો. રાજવીને નીતિના માર્ગે દોરવણી આપી. રાજાએ પણ ઉપકાર માની પ્રસન્ન થઈને સંઘને આગળ પ્રયાણ કરવાની રજા આપી. સંઘ ત્યાંથી રવાના થઈ શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા કરી પાટણ ગયો.

શ્રીસંઘે ગિરનારતીર્થને ૫ ૦ ૦ અને શત્રુંજયતીર્થને ૩ ૦ ૦ પારુત્થની ભેટ ધરી હતી.

(આ૦ ચંદ્રસૂરિકૃત મુનિસુવ્રતચરિત્ર ગાથા ૬૩ થી ૭૬)

મલધાર હેમચંદ્રસૂરિએ નીચે પ્રમાણેના ગ્રંથોની રચના કરી છે જેનું પ્રમાણ લગભગ લાખ શ્લોક જેટલું થાય છે—[1]

૧ આવ૦ સૂત્ર ટિપ્પણક આવશ્યકપ્રદેશવ્યાખ્યા, ગ્રં૦ ૫૦૦

૨. શતક કર્મગ્રંથ વિવરણ, ગ્રં૦ ૪ ૦૦

૩ અનુયોગદ્વારસૂત્રવૃત્તિ, ગ્રં૦ ૬૦ ૦

૪ ઉપદેશમાલા પુષ્પમાલાપ્રકરણ મૂલ, ગ્રં૦

૫. પુષ્પમાલા સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, ગ્રં૦ ૧૪૦ ૦

૬ જીવસમાસવિવરણ, ગ્રં૦ ૭૦ સં૦ ૧૧૬૪ના ચૈત્ર સુદિ ૪ને સોમવાર પાટણ. (તેમણે સં૦ ૧૧૬૪માં રચેલા આ

---

૧ ग्रन्थलक्षविनिर्माता निर्ग्रन्थानां शिरोमणिः ॥८॥

(—नाभेयनेमिद्विसंधानप्रशस्ति)

येन प्रतिदिनमध्यस्य कर्मणैषां प्रभाव समम् ॥

(—आ० जयसिंहसूरि धर्मोपदेशमाला विवरण)

વિવરણની તાડપત્રિ આ૦ ? ખંભાતમાં વિદ્યમાન છે એટલે આચાર્યના હાથે જ લખાયેલી આ પ્રતિ મનાય છે.)[1]

૭. ભવભાવનાસૂત્ર, સં ૧૧૭૦ મેડતા અને છત્રાપલ્લી

૮ ભવભાવના સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, ગ્રં૦ ૧૩૦૦૦ સં૦ ૧૧૭૦ મેડતા છત્રાપલ્લી

૯. નંદિસુત્ત ટિપ્પન

૧ વિસેસાવસ્સય બૃહદ્વૃત્તિ, ગ્રં૦ ૨૮ સં૦ ૧૧૭૫

તેમને વિસેસાવસ્સય વૃત્તિ રચવામાં ૧ પં૦ અભયકુમાર, ૨ પં૦ ધનદેવ ગણિ, ૩ પં૦ જિનભદ્ર ગણિ ૪ પં૦ લક્ષ્મણ ગણિ ૫ મુનિ વિબુધચંદ્ર તથા ૬ સાધ્વી આણંદશ્રી મહત્તરા અને ૭. સાધ્વી વીરમતી ગણિનીએ સહાય કરી હતી.

તેમના ગ્રંથોમાં ભવભીરુતાનો પરિચય આ પ્રકારે મળે છે—
"મને ગુરુજનોએ જ્ઞાન આપ્યું છે હું તેમાંથી જે જે સમજ્યો છું તેને આત્મસ્મરણ માટે મેં અહીં ગોઠવ્યું છે આમાં જે દોષો હોય તે મુનિજનોએ મારા ઉપર પ્રસન્ન બનીને શોધવા. કેમકે જગતમાં સૌ કર્મને આધીન છે હું છદ્મસ્થ છું અને મારા જેવા તો સદ્બુદ્ધિ વિહોણા છે ને મતિવિભ્રમ તો કોને થતો નથી ? (—આવસ્સય ટિપ્પન)

તેમના શિષ્યોમાં ચાર બહુ પ્રસિદ્ધ હતા.

૧ આ૦ વિજયસિંહસૂરિ—તેમણે સં ૧૧૯૧ ના માહ વદિ ૩ ના રોજ ધૃતપૂર્ણિના શિષ્ય આ૦ જયસિંહસૂરિની 'ધર્મોપદેશમાલા' ગાથા ૯૮ નું વિવરણ ગ્રં ૧૪૪૭૧ રચ્યું જેમાં તેમના ગુરુભાઈ પં૦ અભયકુમાર ગણિએ સહાય કરી હતી. આ આચાર્ય ઘણા રૂપાળા અને શાંત હતા.

૨. આ૦ ચંદ્રસૂરિ—તેઓ લાટ દેશના નાણાપ્રધાન મંત્રી હતા.

૩ આ૦ વિબુધચંદ્ર—તે પણ લાટદેશના મંત્રી હતા. તેમણે મંત્રીપદ તજી દઈ દીક્ષા લીધી. તેમણે ગુરુદેવની વિસેસાવસ્સય ની

૧ જુઓ, જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પુષ્પિકા : ૧૪

બૃહદ્‌વૃત્તિનું તથા આ૦ ચંદ્રસૂરિએ રચેલા મુનિસુવ્રતચરિત્ર'નું સંશોધન કર્યું હતું તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય પદ્મચંદ્ર હતા.

૪ પં૦ લક્ષ્મણ ગણિ—તેમણે સં૦ ૧૧૯૯ના માહ સુદિ ૧૦ના રોજ ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલના રાજ્યમાં મા લમાં 'સુપાસનાહચરિય' ગ્રંથાગ્ર ૧૦૦૦૦ પ્રમાણ રચ્યું છે.

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ ઘણી ધર્મપ્રભાવના કરી હતી. ગિરનાર તીર્થનો કબજો અપાવ્યો હતો. અમારિ પ્રવર્તાવી હતી. સાધુઓનો મતો પરાજય નિવાર્યો હતો. ચૈત્યવાસનો ફેલાવો ન થાય એ માટે તેમણે સક્રિય પ્રયત્ન કર્યો હતો. જિનમંદિરો માટે ઘણા વિઘ્નો દૂર કરાવ્યા હતા. લગભગ એક લાખ શ્લોક પ્રમાણ ગ્રંથોની રચના કરેલી છે.

તેઓ સાત દિવસનું અનશન કરી પાટણમાં સ્વર્ગે ગયા. રાજા સિદ્ધરાજ તેમની શ્મશાનયાત્રામાં થોડાએક માગ સુધી સાથે ગયો હતો અને એ રીતે પોતાનો આચાર્યશ્રી પ્રત્યેનો હાર્દિક પૂજ્યભાવ વ્યક્ત કર્યો હતો.

આચાર્યશ્રી પરમનૈષ્ઠિક પં૦ શ્વેતાંબરાચાર્ય ભટ્ટારક તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. એકંદર તેઓ વિક્રમની બારમી શતાબ્દીના પ્રભાવક આચાર્ય હતા. (જૂઓ, જીવસમાસની સ્વલિખિત પ્રત)

(—આ૦ ચંદ્રસૂરિકૃત સણંકુમારચરિય અને મુનિસુવ્રતચરિત્ર પ્રશસ્તિઓ, આ૦ વિજયસિંહસૂરિકૃત ધર્મોપદેશમાલાવિવરણ પ્રશસ્તિ, પં૦ લક્ષ્મણગણિકૃત 'સુપાસનાહચરિય પ્રશસ્તિ આ૦ દેવપ્રભસૂરિકૃત ન્યાયાવતાર ટિપ્પન, આ૦ દેવભદ્રકૃત પાંડવચરિત્ર આ૦ રાજશેખરસૂરિકૃત ન્યાયકંદલીપંજિકા-પ્રશસ્તિ અને પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયમહાકાવ્યવૃત્તિ પ્રશસ્તિ, પિટર્સન રિપોર્ટ પા૦ ૮૯ થી ૯૬, જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૧૩૬; જૈન તા. ૨-૧૦-૧૯૨૭. પાન ૬૯૭)

૨. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ પોતે જીવસમાસની વૃત્તિમાં પોતાનો પરિચય આપે છે કે 'યમ, નિયમ, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનાનુષ્ઠાનરત,

વિવરણની તાડપ્રતિ આજે ખંભાતમાં વિદ્યમાન છે એટલે ગ્રંથકારના હાથે જ લખાયેલી આ પ્રતિ મનાય છે.)[1]

૭ ભવભાવના મૂલ, સં ૧૧૭ મેડતા અને છત્રાપલ્લી

૮ ભવભાવના સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, ગ્રં ૧૩ ૦ સં ૧૧૭ મેડતા છત્રાપલ્લી

૯ નંદિસુત્ત ટિપ્પન

૧ વિસેસાવસ્સય બૃહદ્વૃત્તિ ગ્રં૦ ૨૮ સં ૧૧૭૫

તેમને વિસેસાવસ્સય વૃત્તિ રચવામાં ૧ પં૦ અભયકુમાર, ૨ પં૦ ધનદેવ ગણિ, ૩ પં૦ જિનભદ્ર ગણિ, ૪ પં૦ લક્ષ્મણ ગણિ, ૫ મુનિ વિબુધચંદ્ર તથા ૬ સાધ્વી આનંદશ્રી મહત્તરા અને ૭ સાધ્વી વીરમતી ગણિનીએ સહાય કરી હતી.

તેમના ગ્રંથોમાં ભવભીરુતાનો પરિચય આ પ્રકારે મળે છે— 'મને ગુરુજનોએ જ્ઞાન આપ્યું છે. હું તેમાંથી જે કંઈ સમજ્યો છું તેને આત્મસ્મરણ માટે મેં અહીં ગોઠવ્યું છે આમાં જે જે દોષો હોય તે મુનિજનોએ મારા ઉપર પ્રસન્ન બનીને શોધવા. કેમકે જગતમાં સૌ કર્મને આધીન છે સૌ છદ્મસ્થ છે અને મારા જેવા તો મંદબુદ્ધિ વિહોણા છે ને મતિવિભ્રમ તો કોને થતો નથી?' (—આવસ્સય ટિપ્પન)

તેમના શિષ્યોમાં ચાર બહુ પ્રસિદ્ધ હતા.

૧ આ૦ વિજયસિંહસૂરિ—તેમણે સં ૧૧૯૧ના માહ વદિ ૩ના રોજ કૃષ્ણર્ષિના શિષ્ય આ૦ જયસિંહસૂરિની ધર્મોપદેશમાલા ગાથા : ૯૮નું વિવરણ ગ્રં ૧૪૪૭૧ રચ્યું, જેમાં તેમના ગુરુભાઈ પં અભયકુમાર ગણિએ સહાય કરી હતી. આ આચાર્ય ઘણા રૂપાળા અને શાંત હતા.

૨. આ૦ ચંદ્રસૂરિ—તેઓ લાટદેશના નાણાપ્રધાન મંત્રી હતા.

૩ આ૦ વિબુધચંદ્ર—તે પણ લાટદેશના મંત્રી હતા. તેમણે મંત્રીપદ તજી દઈ દીક્ષા લીધી. તેમણે ગુરુદેવની વિસેસાવસ્સય ની

૧ જુઓ, જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પુષ્પિકા : ૧૫.

સિદ્ધ સારસ્વત બન્યો તે ચાર ભાષાનો વિદ્વાન હતો. પ૦ સિદ્ધે સં૦ ...માં બાલ વાડુમા અપભ્રંશભાષામાં પજ્જુણકહા (પજ્જુણ ચરિય)ની રચના કરી હતી. તેણે આ કથામાં દરેક સંધિના છેડે શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદમાં બનાવેલો એકેક શ્લોક જોડ્યો છે, જેમાં તેણે જરૂરી બાબત તથા પોતાનો અને પોતાના વંશનો પરિચય રજૂ કર્યો છે

(૨) શુભંકર—તે પ્રેમાળ હતો અને સજ્જનોને પ્રિય હતો. વિદ્વાન અને નાની હતો. રાજાના જેવો પ્રભાવશાળી હતો.

(૩) સાધારણ—તે દેખાવડો હતો અને જૈનધર્મમાં અત્યંત પ્રેમવાળો હતો. (—પજ્જુણકહા)

૨. આ૦ ચંદ્રસૂરિ—તેઓ રાજા સિદ્ધરાજના લાટદેશ ખાતેના નાણાંપ્રધાન હતા. તેમણે રાજમુદ્રા છોડી દઈ સાધુમુદ્રા ગ્રહણ કરીને જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી હતી.

તેમણે નીચે મુજબના ગ્રંથો બનાવ્યા છે—

૧ મુણિસુવ્વયચરિય—ગ્રંથાગ્ર ૧૦૯૯૪ તેઓ જ્યારે પીળાકામાં આવ્યા અને શેઠ ધવલ પોરવાડના બંધાવેલ વસહીના નામથી ઓળખાતા ભ૦ મુનિસુવ્રતસ્વામીના દર્શન કરવા પધાર્યા ત્યારે શેઠે તેમને 'મુનિસુવ્રત ચરિત્ર' રચવાની વિનંતિ કરી. આથી આચાર્ય શ્રીએ આશાવલ્લમાં શેઠ નાગિલ શ્રીમાલીના પુત્રોની વસતિમાં ચતુર્માસ નિર્ગમન કર્યું અને સં ૧૧૯૩ ના આસો વદિ અમાવાસ્યાના દિવસે આ ચરિત્રની રચના પૂર્ણ કરી. સણકુમારચરિય તેનો જ અવાંતર ભાગ છે.

૨. સંગહણીસુત્ત—આ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણના સંગ્ગહણીસુત્ત ના આધારે આ ગ્રંથની રચના કરી.

૩ લઘુસમાસ—મોટા ક્ષેત્રસમાસ માંથી ઉદ્ધારરૂપે આ ગ્રંથની રચના કરેલી છે તેની પ્રારંભગાથા આ પ્રકારે છે—

नमिउं वीरं समासमासगं ।

આ૦ ચંદ્રસૂરિની પાટે બે આચાર્યો થયા.

(૧) આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ (જુઓ, પ્રકરણ ૪)

પરમનૈષ્ઠિક પંડિત શ્વેતાંબરાચાર્ય ભટ્ટારક શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે સં. ૧૧૬૪ ના ચૈત્ર સુદિ ૪ ને સોમવારે પાટણમાં જયસિંહના રાજ્યમાં જીવસમાસવૃત્તિ (ગ્રં૦ ૭) લખી છે. આ પ્રતિ આજે ખંભાતના ભંડારમાં વિદ્યમાન છે. (–પ્રશસ્તિ ૧૪)

આ હેમચંદ્રસૂરિના ચાર શિષ્યો પ્રસિદ્ધ હતા. આ સિવાય બીજા શિષ્યો પણ હતા. તેમની પણ જે શિષ્યપરંપરા ચાલી તે આ પ્રકારે છે—

૩ મલધારી ભટ્ટારક ચંદ્રસૂરિ—તેઓ ધર્મ, ઉપશમ અને દમની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ હતા.

૪ આ૦ અમૃતચંદ્રસૂરિ—તેઓ લસ્ત પોરવાલના વંશજ પદ્મસિંહ પોરવાલની પુત્રી મોહિણીદેવી, જે કડુકરાજ પોરવાલની પત્ની હતી, તેને અમૃતલાલ નામે પુત્ર હતો. તેઓ આ ચંદ્રના શિષ્ય થયા અને ભટ્ટારક બન્યા.

તેઓ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, મોટા તપસ્વી, મહાત્યાગી, વિદ્વાન, મોટા વાદી અને સર્વ વિદ્યામાં પ્રવીણ હતા. જૈનશાસનની રક્ષામાં સમર્થ હતા. તેઓ જંગમ સરસ્વતી સ્વરૂપ હતા. એક વાર તેઓ વિહાર કરતા કરતા [1]અણહિલપુર-પાટણમાં પધાર્યા. ત્યારે અહીંનો રાજા સાહ્ય સ્વરૂપીરનો પુત્ર અરસાલનો માંડલિક ભુલો નામે ઠાકોર હતો, તે પ્ર. મોહિણીનો પુત્ર હતો. એ સમયે અણહિલપુરમાં શ્રીમાલીજ્ઞાતિની શાખા ગુર્જરવંશના જૈનો હતા, તે સૌ આ અમૃતચંદ્રસૂરિના ભક્તો હતા. તેમાંનો એક ગુર્જરવંશનો શેઠ સલખણ (દેવણ) નામે વિદ્વાન હતો. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતભાષાનો જાણકાર હતો અને વિવેકી જૈન હતો. તેને પપાઈ નામે પત્નીથી ત્રણ પુત્રો થયા. તે આ પ્રમાણે—

(૧) સિદ્ધ—શુદ્ધ સમ્યક્ત્વધારી શ્વેતાંબર જૈન હતો. તે અજાણ હતો પણ આ અમૃતચંદ્રસૂરિની કૃપાથી સરસ્વતીદેવીનું વરદાન મેળવી

૧ આ નગર [illegible] તે [illegible] તીર [illegible] મંજરે [illegible] અને [illegible] તે મૂળરેખા [illegible] સિદ્ધિ [illegible] મંજરે છે.
(જુઓ, પ્ર૦ [illegible])

સિદ્ધ સારસ્વત બન્ને તે ચાર ભાષાનો વિદ્વાન હતો. ૫૦ સિંહે સં૦ ..મા ભભડવાડુમાં અપભ્રંશભાષામાં પજ્જુણ્ણકહા (પજ્જુણ્ણ ચરિત્ર)ની રચના કરી હતી. તેણે આ કથામાં દરેક સંધિના છેડે શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદમાં બનાવેલો એકેક શ્લોક મૂક્યો છે જેમાં તેણે જરૂરી બાબત તથા પોતાનો અને પોતાના વંશનો પરિચય રજૂ કર્યો છે

(૨) શુભંકર—તે પ્રેમાળ હતો અને સજ્જનોને પ્રિય હતો. વિદ્વાન અને જ્ઞાની હતો. રાજાના જેવો પ્રભાવશાળી હતો.

(૩) સાધારણ—તે દેખાવડો હતો અને જૈનધર્મમાં અત્યંત પ્રેમવાળો હતો. (—પજ્જુણ્ણકહા)

૩. આ૦ ચન્દ્રસૂરિ—તેઓ રાજા સિદ્ધરાજના લાટદેશ ખાતેના નાણાપ્રધાન હતા. તેમણે રાજમુદ્રા છોડી દઈ સાધુમુદ્રા ગ્રહણ કરીને જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી હતી.

તેમણે નીચે મુજબના ગ્રંથો બનાવ્યા છે—

૧ મુણિસુવ્વયચરિયં—ગ્રંથાગ્ર ૧૦૯૯૪ તેઓ જ્યારે પાટણમાં આવ્યા અને શેઠ ધવલ પોરવાડના ભરુઅચ્છવસહીના નામથી ઓળખાતા ભ૦ મુનિસુવ્રતસ્વામીના દર્શન કરવા પધાર્યા ત્યારે શેઠે તેમને 'મુનિસુવ્રત ચરિત્ર' રચવાની વિનંતિ કરી. આથી આચાર્ય શ્રીએ આશાવલ્લમાં શેઠ નાગિલ શ્રીમાલીના પુત્રોની વસતિમાં ચતુર્માસ નિર્ગમન કર્યું અને સં૦ ૧૧૯૩ ના આસો વદિ અમાવાસ્યાના દિવસે આ ચરિત્રની રચના પૂર્ણ કરી. સણકુમારચરિયં તેનો જ અવાંતર ભાગ છે

૨. સંગહણીસુત્ત—આ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણના સંગ્રહણીસુત્ત ના આધારે આ ગ્રંથની રચના કરી.

૩ લઘુસમાસ—મોટા ક્ષેત્રસમાસ માંથી ઉદ્ધારરૂપે આ ગ્રંથની રચના કરેલી છે તેની પ્રારંભગાથા આ પ્રકારે છે—

नमिउं वीर समक्खमासग ।

આ૦ ચન્દ્રસૂરિની પાટે બે આચાર્યો થયા.

(૧) આ૦ મુનિચન્દ્રસૂરિ (જૂઓ, પૃષ્ઠ ૪)

(૩) આ૦ દેવપ્રભસૂરિ—તેઓ તેમના સમયના પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન હતા. આ મુનિચંદ્રસૂરિએ તેમને આચાર્યપદવી આપી હતી. તેમણે પોતાના ગુરુએ રચેલા સંગ્રહણીસુત્ત અને ખિત્તસમાસ ની વૃત્તિઓ રચી છે. જેમાં આગમ ગ્રંથો, ટીકાઓ વગેરેના આધારે ભૂગોળ-ખગોળનું વિશદ પ્રતિપાદન કરેલું છે તેમણે ન્યાયાવતાર પર આ૦ સિદ્ધર્ષિએ રચેલી વૃત્તિ ઉપર ટિપ્પન રચેલું છે.

૪ આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ—તેમણે ચૌલુક્યવંશી રાજા આનલને દીક્ષા આપી હતી. તેમના વિશે પ્રસંગ એવો બન્યો કે એક દિવસ રાજા આનલ શિકારે ગયો હતો ત્યાં તેને ભારે કષ્ટનો અનુભવ થયો. આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિના દર્શને જઈને તેણે પોતાની વીતક કથા કહી. તે ઉપરથી તેમણે ઉપદેશ આપ્યો અને તે વૈરાગ્યવાસિત થતાં સંસારની માયા તજી દઈ આ૦ મુનિચંદ્રના ચરણે ગયો અને દીક્ષા અંગીકાર કરી.

આ મુનિચંદ્રસૂરિની પાટે ત્રણ આચાર્યો (૧) આ૦ દેવાનંદસૂરિ, (૨) આ૦ દેવપ્રભસૂરિ, (૩) આ૦ યશોભદ્રસૂરિ થયા.

૫. આ૦ દેવપ્રભસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી પાળકાના રાજા વીરધવલે માંસ, શિકાર અને મદિરાનો ત્યાગ કર્યો. તે રાજા તેમના ઉપદેશથી તત્ત્વનો જાણકાર અને બુદ્ધિશાળી બન્યો હતો.

(–પ્રબંધચિંતામણિ)

આચાર્યશ્રીએ પાંડવચરિત તથા ધર્મસાર (મૃગાવતીચરિત્ર) ગ્રંથો રચ્યા છે આ પાંડવચરિતને આ૦ યશોભદ્રસૂરિ લઈ ગયા હતા અને જ્ઞાનમૂર્તિ આ૦ નરચંદ્રસૂરિએ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર તેનું સંશોધન કર્યું હતું તેઓ પોતાને કોટિક ગણ, વજ્રશાખા કેલાવતી મધ્યમા શાખા, પ્રશ્નવાહન કુલ, સુમનોથી શોભતા હર્ષપુરીયગચ્છ અને મલધારગચ્છના બતાવે છે (–પાંડવચરિત પ્રશસ્તિ)

૬ આ૦ નરચંદ્રસૂરિ—આ૦ દેવાનંદસૂરિ અને આ૦ દેવપ્રભસૂરિની પાટે આ૦ નરચંદ્રસૂરિ થયા.[1] તે જ્ઞાનમૂર્તિ હતા.

૧ દેવપ્રભમુનીશ્વરપદપદ્માદિત્યમાનચરિતઃ ।
ज्योतिषागमकाव्येषु नरचन्द्रो मुनीश्वरः ॥ (—नारचंद्र ज्योतिष)

આ૦ નરચંદ્રસૂરિ ભારે બુદ્ધિશાળી હતા. તેમને સરસ્વતી પ્રસન્ન હતાં. તેઓ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના મોસાળ પક્ષના ધર્માચાર્ય હતા. તેઓ મંત્રી વસ્તુપાલના ગાઢ સંબંધમાં હતા. તેઓ તેમને પૂજ્ય માનતા હતા. તેમણે તેમના સંબંધથી જ સં૦ ૧૨૭૬-૭૭માં શત્રુંજયતીર્થનો છ'રી પાળતો સંઘ કાઢ્યો હતો. આચાર્યશ્રીએ મંત્રી વસ્તુપાલના માથે હાથ મૂક્યો હતો. પોતે છેલ્લા બિમાર પડ્યા ત્યારે મહામંત્રી વસ્તુપાલને જણાવ્યું કે હવે મારું આયુષ્ય પૂરું થયું છે અને તું પણ અગિયારમે વર્ષે (સં૦ ૧૨૯૮ના ભાદરવા સુદિ ૧૦ અથવા સં૦ ૧૨૯૬ માહ સુદિ રવિવારે સ્વર્ગવાસી બનીશ. તેમણે આ પ્રમાણે કહી મંત્રીને ધર્મોપદેશ આપ્યો. અને સં૦ ૧૨૮૮ના ભાદરવા સુદિ ૧૦ના રોજ સ્વર્ગવાસ કર્યો. રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ આ૦ નરચંદ્રસૂરિ પાસે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું અધ્યયન કર્યું હતું. રાજપુરોહિત સોમેશ્વરદેવે આ૦ નરચંદ્રને કીર્તિકૌમુદીમાં મહાકવિ તરીકે નવાજ્યા છે.

આ૦ નરચંદ્રસૂરિએ નીચે પ્રમાણેના ગ્રંથો રચેલા મળે છે—

(૧) ચમત્કારમય ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્ર, સ્તુતિઓ, સુભાષિતો.
(૨) કથારત્નસાગર : મંત્રી વસ્તુપાલની પ્રેરણાથી રચના કરી.
(૩) જ્યોતિઃસાર (નારચંદ્ર જૈન જ્યોતિષ).
(૪) શ્રીધરકૃત ન્યાયકંદલી ઉપર ટિપ્પન.[1]

तस्य शिष्यो देवप्रभसूरिः विज पाण्डवचरित्रम् ॥१३॥
न्यायकन्दलीसमर्थमर्थ सूरिवरः श्रीनरचन्द्रनामा ॥१४॥

(—ન્યાયકંદલી પ્રશસ્તિ)

૧. મહર્ષિ કણાદના તાર્કિક ઉપર પ્રશસ્તપાદે ભાષ્ય રચ્યું છે. તેના ઉપર ચાર ટીકાઓ બની છે—૧ વ્યોમશિવાચાર્યની વ્યોમવતી, ૨. શ્રીધરાચાર્યની ન્યાયકંદલી, ૩ ઉદયનાચાર્યની કિરણાવલી અને ૪ શ્રીવત્સાચાર્યની લીલાવતી.

આ નરચંદ્રસૂરિએ ન્યાયકંદલી પર ટિપ્પન રચ્યું છે અને આ૦ રાજશેખરસૂરિએ પંજિકા રચી છે.

તેમણે સં૦ ૧૦૧ મા વડગચ્છના આ મુનિભદ્રસૂરિએ રચેલા શાંતિનાથચરિત્રમહાકાવ્ય નું સંશોધન કર્યું હતું આ મહાકાવ્ય તેમને સૌમ્યમૂર્તિ તરીકે નવાજે છે.

(-શાંતિનાથચરિત્ર પ્રશસ્તિ, શ્લો૦ ૧૧)

સાધ પુનમિયાગચ્છના આ૦ ૫ જ્ઞાનચંદ્રે રત્નાકરાવતારિકા ઉપર ટિપ્પણ રચેલું છે તેનું પણ તેમણે જ સંશોધન કર્યું હતું આ સિવાય તેમણે સૂરિમંત્રવિચાર નામે કૃતિ રચેલી છે.

આ૦ રાજશેખરસૂરિના શિષ્ય ૫ સુધાકલશે સં૦ ૧૩૮૦ મા સંગીતોપનિષદ્ ન ૧૪૦૬ મા સંગીતોપનિષત્સાર' (અ ૬) રચ્યા છે

આ મુનિશેખરસૂરિ—તેમનો સં ૧૪૨૮ ના વૈશાખ વદિ ૧ નો પ્રતિમાલેખ મળે છે.

૧૧ આ મુનિસાગરસૂરિ—તેમના સં ૧૫૫૪ સં ૧૫૫૫ ના પ્રતિમાલેખો મળે છે

૧૨ આ ગુણસાગરસૂરિ—આ ગુણસુંદરના (?) સં ૧૫૨૨ના પ્રતિમાલેખો મળે છે

આ ગુણસાગરજીની પાટે આ લક્ષ્મીસાગરસૂરિ થયા. તેઓ સં૦ ૧૫૪૮ માં આચાર્ય થયા સં૦ ૧૫૭૫ માં સ્વર્ગસ્થ થયા. તેમણે વસ્તુપાલરાસ ની રચના કરેલી છે

મલધારગચ્છના જૈનો—

મલધારગચ્છના આચાર્યોએ બનાવેલા જૈનગોત્રોના નામો નીચે મુજબ મળે છે—

૧ પગારિયા (ગોલીયા, કોઠારી, સોંધી), ૨. કોઠારી ૩ ગિરિયા, ૪ બળ, ૫ ગગ, ૬ ગહેલડા અને ૭. ખીમસરા.

આ ગોત્રો મલધારગચ્છના મુનિવર્યો અને શ્રીપૂજ્યોની પરંપરાનો વિચ્છેદ થતા તપગચ્છના શ્રીપૂજ્યોની સત્તામા આવ્યા છે એટલે આજે આ ગોત્રો તપગચ્છના મનાય છે

(-મલધારગચ્છના કુલગુરુઓની વહીઓના આધારે)

મહાકવિ ધનપાલ—

મધ્યદેશના સાંકાશ્યનગરનો બ્રાહ્મણ દેવર્ષિ પોતાના પરિવાર સાથે ધારાનગરીમાં આવીને વસ્યો હતો. તે વસ્તુતઃ—

'शास्त्रेष्वधीती कुशलः कलासु बन्धे च बोधे च गिरां प्रकृष्टः ।'

ની ઉક્તિ મુજબ હતો. તે શાસ્ત્રજ્ઞ, કલાકુશલ, જ્ઞાની, તાર્કિક અને મિષ્ટભાષી હતો. દેવર્ષિ પોતે બૃહસ્પતિ જેવો વિદ્વાન, પુણ્યશાલી, રાજમાન્ય અને મોટો દાની હતો. તે ધારાનગરીમાં ઉત્કર્ષ પામ્યો. તેણે મોટું કરેલું ધન ભૂમિમાં દાટી રાખ્યું હતું, પણ તેની કોઈને માહિતી નહોતી. તેને સર્વદેવ નામે પુત્ર હતો. તેની પત્નીનું નામ સોમશ્રી હતું. તેમને ધનપાલ અને શોભન નામે બે પુત્રો હતા.

પં૦ સર્વદેવે પોતાના પિતાએ દાટેલા ધનનું સ્થાન જાણી લઈ પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેના બદલામાં તેણે આચાર્યશ્રીને પોતાનો નાનો પુત્ર શોભન સોંપ્યો હતો. કવિ ધનપાલ, જે મુંજ રાજ અને ભોજરાજનો પુરોહિત હતો, તેણે રાજાના કાન ભંભેરીને માળવામાં જૈન શ્વેતાંબર સાધુઓના વિહાર માટે પ્રતિબંધ મુકાવ્યો હતો. શોભનાચાર્ય વાચનાચાર્ય બન્યા પછી ધારામાં આવ્યા અને કવિ ધનપાલને જૈન સિદ્ધાંતોનો બોધ આપીને જૈન બનાવ્યો. પછી તો તેણે આ૦ મહેન્દ્રસૂરિને ધારામાં પધરાવી માળવામાં જૈન સાધુઓના વિહારનો પ્રતિબંધ દૂર કરાવ્યો.

કવિ ધનપાલ અને શોભનાચાર્ય એ બન્ને પ્રૌઢ વિદ્વાનો હતા. તેમની પ્રથમ મુલાકાત કટાક્ષ શબ્દોથી થઈ હતી અને છેવટે મિષ્ટ ભાષામાં પરિણામ પામી હતી. એ બંનેની મુલાકાત વાંચવા જેવી છે—

ધનપાલ—गर्दभदन्त ! भदन्त ! नमस्ते ।

શોભનાચાર્ય—कपिवृषणास्य ! वयस्य ! सुखं ते ।

ધનપાલ—અહો ! તમે પણ વિદ્વાન માલૂમ પડો છો. તમે તો બોલવાની છટામાં મને પણ જીતી લીધો, પણ બતાવો કે અહીં તમે કોના અતિથિ થયા છો ?

શોભન—મહાકવિ ધનપાલના.

(૫) મુરારિકૃત અનર્ઘરાઘવ પર ટિપ્પન (ગ્રં૦ ૨૩૫૦) આ વિમલસૂરિની પ્રેરણાથી રચ્યું.

(૬) સિદ્ધહેમ પ્રાકૃતવૃત્તિદીપિકા, ગ્રં ૧૫

(૭) મભોજપચાત્રિશ ઉપદેશ.

(૮-૯) ગિરનાર પર મંત્રી વસ્તુપાલે બંધાવેલા જિનમંદિરની બે પ્રશસ્તિઓ સં ૧૨૮૮.

(૧૦) વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિ, શ્લો ૨૬

આ ઉપરાંત તેમણે આ દેવપ્રભના પાંડવચરિત તથા આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિના ધર્માભ્યુદયમહાકાવ્ય (સં ૧૨૮૮)નું સંશોધન કર્યું હતું

આ નરચંદ્રના[1] શિષ્યે રચેલા ગ્રંથો નીચે મુજબ મળે છે—

(૧) આ નરેન્દ્રપ્રભસૂરિ—તેઓ આ નરચંદ્રના પ્રિય શિષ્ય હતા. મોટા તપસ્વી અને પ્રભાવક વાદી હતા. તેમણે ઘણા વાદીઓને જીત્યા હતા, રાજાઓને પ્રતિબોધ કર્યો હતો. મહામાત્ય વસ્તુપાલના આગ્રહથી તેમણે અલંકારમહોદધિ (પ્રકાશ ૮) નામે ગ્રંથની રચના કરેલી છે તેના ઉપર સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ પણ રચી છે કાકુત્સ્થકેલિ (ગ્રં : ૧૫) વિવેકપાદપ, વિવેકકલિકા ગિરનાર પર મંત્રી વસ્તુપાલે બંધાવેલા જૈન મંદિરની પ્રશસ્તિઓ સં૦ ૧૨૮૮ વગેરે રચ્યા છે. તેમણે રચેલું કાકુત્સ્થકેલિ એમના સમયમાં ભજવાતું હતું

(૨) આ૦ પદ્મદેવસૂરિ

(૩) પં ગુણવલ્લભ—તેમણે આ૦ નરચંદ્રની પ્રેરણાથી સં ૧૨૭૧માં વ્યાકરણચતુષ્કિકા રચી છે

(–વસ્તુપાલચરિત, ન્યાયકંદલીપંજિકાપ્રશસ્તિ, જ્યોતિષ્સાર પ્રશસ્તિ, જિનશુદ્ધિદીપિકા પ્રસ્તાવના, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૨૪ પૃ ૪૦૩ પ્રો ભોગીલાલ સાંડેસરાકૃત વસ્તુપાલનું વિદ્યામંડલ.

---

૧. મલધારીગચ્છના આ નરચંદ્રસૂરિ માટે જૂઓ પ્ર ૩૫, ૧

હર્ષપુરીયગચ્છના મલધારી આચાર્યની આજ્ઞાપાલક સાધ્વી અજિતસુંદરી ગણિનીએ સં ૧૨૫૮ ના આ૦ સુદિ ૭ ને સોમવારે પાટણમાં ત્રિષષ્ટિભાષ્ય લખ્યું.

૭. આ૦ પદ્મદેવસૂરિ—એમના સમયમાં થયેલા આ૦ પ્રભાનંદસૂરિનો સં ૧૩૨૧ નો પ્રતિમાલેખ મળે છે.

૮. આ૦ તિલકસૂરિ—તેમનો સં૦ ૧૩૭૮ નો પ્રતિમાલેખ મળે છે.

૯ આ૦ રાજશેખરસૂરિ—તેમણે શ્રીધરની ન્યાયકંદલી ઉપર પંજિકા સં૦ ૧૩૮૫, પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયમહાકાવ્યવૃત્તિ સં૦ ૧૩૮૭ વિનોદાત્મક ચતુરશીતિપ્રબંધકથાકોશ (૮૪ કથા) સ્યાદ્વાદકલિકા, દાનષટ્ત્રિંશિકા, ષડ્દર્શનસમુચ્ચય (શ્લો૦ ૧૮૦) પ્રબંધકોશ (ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ) સં ૧૪ ૫, નેમિનાથફાગ સં૦ ૧૪૦૫ વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે.

તેમણે આ૦ મેરુતુંગસૂરિના સ્તવનેકપ્રબંધનું સંશોધન કર્યું હતું. રાજગચ્છપટ્ટાવલીમાં તેમને [illegible] બતાવ્યા છે (પૃ૦ ૬૫)

તેમણે મહાવીર દુસાખશ'ના શેઠ જગ્ગે જેણે જંબુદ્વીપમાં જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું, તેનો પુત્ર ગુણપાલ, જે સંવાલકમાં જન્મ્યો હતો, તેનો પુત્ર નૂનક તેનો પુત્ર સાહક તેનો પુત્ર જગત્‌સિંહ મહમ્મદ બેગડાનો માનીતો હતો. તે જગત્સિંહને શ્રીદેવી પત્ની હતી, તેના પુત્ર મહણસિંહની વિનતિથી આચાર્યશ્રીએ સં૦ ૧૪૦૫ ના જેઠ સુદિ ૭ ના રોજ દિલ્હીમાં જગત્સિંહની વસતિમાં રહીને પ્રબંધકોશની રચના કરી.

તેમના સં૦ ૧૩૮૭, સં૦ ૧૪૧૮ ના શિલાલેખો મળે છે[1]

---

૧ દુસાખવંશ માટે જુઓ પ્ર૦ ૪૩

૨ પ્રતિમાલેખો માટે જુઓ પૂ૦ શ્રીજયંતવિજયજીનો અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, શ્રીજિનવિજયજીનો પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભા ૨ અને જૈન તા અંક ૧૩-૮-૧૯૧૪ સં ૨૧ જે સુદિ ૯ ના દિવસે પ્રગટ થયેલો પ્રતિમાલેખ.

તેમણે સં. ૧ ૧૦માં ચંદ્રગચ્છના આ. મુનિભદ્રસૂરિએ રચેલા શાંતિનાથચરિત્રમહાકાવ્યનું સંશોધન કર્યું હતું. આ કાવ્યકર્તા તેમને સૌમ્યમૂર્તિ તરીકે નવાજે છે.

(-શાંતિનાથચરિત્ર પ્રશસ્તિ, શ્લો. ૧૧)

સાધુ પૂર્ણિમાગચ્છના આ. ૫. જ્ઞાનચંદ્રે રત્નાકરાવતારિકા ઉપર ટિપ્પણ રચેલું છે તેનું પણ તેમણે જ સંશોધન કર્યું હતું. આ સિવાય તેમણે સૂરિમંત્રવિચાર નામે કૃતિ રચેલી છે.

આ રાજશેખરસૂરિના શિષ્ય પં. સુધાકલશે સં. ૧૩૮ માં સંગીતોપનિષદ્, સં. ૧૪ ૬માં સંગીતોપનિષત્સાર (અ. ૬) રચ્યા છે.

આ. મુનિશેખરસૂરિ—તેમનો સં. ૧૪૨૮ના વૈશાખ વદિ ૧નો પ્રતિમાલેખ મળે છે.

૧૧. આ. મુનિસાગરસૂરિ—તેમના સં. ૧૫૫૪, સં. ૧૫૫૫ના પ્રતિમાલેખો મળે છે.

૧૨. આ. ગુણસાગરસૂરિ—આ. ગુણસુંદરના (?) સં. ૧૫૨૨ના પ્રતિમાલેખો મળે છે.

આ. ગુણસાગરજીની પાટે આ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિ થયા. તેઓ સં. ૧૫૪૮માં આચાર્ય થયા. સં. ૧૫૭૫માં સ્વર્ગસ્થ થયા. તેમણે વસ્તુપાલરાસની રચના કરેલી છે.

મલધારગચ્છના જૈનો—

મલધારગચ્છના આચાર્યોએ બનાવેલાં જૈનગોત્રોના નામો નીચે મુજબ મળે છે—

૧. પગારિયા (ગોઠીયા, કોઠારી, સીંઘી), ૨. કોઠારી, ૩. ગિરિયા, ૪. બબ, ૫. ગગ, ૬. ગહેલડા અને ૭. ખીમસરા.

આ ગોત્રો મલધારગચ્છના મુનિવરો અને શ્રીપૂજ્યોની પરંપરાનો વિચ્છેદ થતાં તપગચ્છના શ્રીપૂજ્યોની સત્તામાં આવ્યા છે. એટલે આજે આ ગોત્રો તપગચ્છના મનાય છે.

(-મલધારગચ્છના કુલગુરુઓની વહીઓના આધારે)

મહાકવિ ધનપાલ—

મધ્યદેશના સાંકાશ્યનગરનો બ્રાહ્મણ દેવર્ષિ પોતાના પરિવાર સાથે ધારાનગરીમાં આવીને વસ્યો હતો. તે વસ્તુત —

'गार्ग्योऽप्यभीती कुशलः कलासु मन्त्रे च बोधे च गिरां प्रकृष्टः ।

ની ઉક્તિ મુજબ હતો. તે શાસ્ત્રજ્ઞ, કલાકુશલ, જ્ઞાની તાર્કિક અને મિષ્ટભાષી હતો. દેવર્ષિ પોતે બૃહસ્પતિ જેવો વિદ્વાન, પુણ્યશાળી, રાજમાન્ય અને મોટો દાની હતો. તે ધારાનગરીમાં ઉત્કર્ષ પામ્યો. તેણે એકઠું કરેલું ધન ભૂમિમાં દાટી રાખ્યું હતું, પણ તેની કોઈને માહિતી નહોતી. તેને સર્વદેવ નામે પુત્ર હતો. તેની પત્નીનું નામ સોમશ્રી હતું. તેમને ધનપાલ અને શોભન નામે બે પુત્રો હતા.

પં॰ સર્વદેવે પોતાના પિતાએ દાટેલા ધનનું સ્થાન જાણી લઈ પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેના બદલામાં તેણે આચાર્યશ્રીને પોતાનો નાનો પુત્ર શોભન સોંપ્યો હતો. કવિ ધનપાલ, જે મુંજ રાજ અને ભોજરાજનો પુરોહિત હતો, તેણે રાજાના કાન ભંભેરીને માળવામાં જૈન શ્વેતાંબર સાધુઓના વિહાર માટે પ્રતિબંધ મુકાવ્યો હતો. શોભનાચાર્ય વાચનાચાર્ય બન્યા પછી ધારામાં આવ્યા અને કવિ ધનપાલને જૈન સિદ્ધાંતોનો બોધ આપીને જૈન બનાવ્યો. પછી તો તેણે આ॰ મહેન્દ્રસૂરિને ધારામાં પધરાવી માળવામાં જૈન સાધુઓના વિહારનો પ્રતિબંધ દૂર કરાવ્યો.

કવિ ધનપાલ અને શોભનાચાર્ય એ બંને પ્રકાંડ વિદ્વાનો હતા. તેમની પ્રથમ મુલાકાત કટાક્ષવચનોથી થઈ હતી અને છેવટે મિષ્ટ ભાષામાં પરિણામ પામી હતી. એ રમુજી મુલાકાત જાણવા જેવી છે—

ધનપાલ—गर्दभदन्त ! भदन्त ! नमस्ते ।

શોભનાચાર્ય—कपिवृषणास्य ! वयस्य ! सुखं ते ? ।

ધનપાલ—અહો ! તમે પણ વિદ્વાન માલૂમ પડો છો. તમે તો બોલવાની છટામાં મને પણ જીતી લીધો, પણ બતાવો કે અહીં તમે કોના અતિથિ થયા છો ?

શોભન—મહાકવિ ધનપાલના.

ધનપાલ—અહુ ખુશીની વાત છે તો પધારો મારે ઘેર જમવા.

શોભન—અમે એક ઘેરથી ભિક્ષા લેતા નથી. માધુકરી વૃત્તિથી જ આહાર કરીએ છીએ.

ધનપાલ—એમાં શું દોષ છે?

શોભન—ઋષિઓએ કહેલું છે કે માધુકરીવૃત્તિથી મ્લેચ્છકુળનું પણ અન્ન લેવું પણ બૃહસ્પતિ જેવાનું એકલાનું ન લેવું—ન જ ખાવું આ શય્યમ્ભવસૂરિએ કહ્યું છે કે જ્ઞાની પુરુષો ભમરા જેવા છે તેઓ એક સ્થળે સ્થિર રહેતા નથી, એક ઘરનું અન્ન ખાતા નથી અને કદિયેને પુષ્પે દોષ આપતા નથી. આ પ્રમાણે વર્તે તે જ સાચા સાધુ છે.

ધનપાલ—હું જૈન મુનિઓના આવા ત્યાગથી ખુશ થાઉં છું

પછી તો લાંબી વાતચીતને અંતે કવિ ધનપાલને પોતાના ભાઈ તરીકે શોભનાચાર્યની અણુ મતા માટે આનંદ થાય છે અને તેમની વિદ્વત્તા જોઈને હર્ષ પામે છે

એક દિવસે કવિ ધનપાલને ત્યાં સાધુઓ ભિક્ષા લેવા આવ્યા. કહીનો થાળ હતો પણ તે ત્રણ દિવસનું હતું સાધુઓએ ત્રણ દિવસના દહીંમાં જીવોત્પત્તિ થાય છે તેથી તે અમને ન ખપે' એમ કહીને ના પાડી. કવિ ધનપાલને તો આવી વાતમાં શ્રદ્ધા જ નહોતી એટલે તેણે જણાવ્યું કે આમાં જીવ બતાવો તો હું તમારી વાત માનું અને શાસ્ત્રોની સચ્ચાઈની મને પ્રતીતિ પણ થાય. વહોરવા આવેલા સાધુઓ કુશળ અને વિદ્વાન હતા તેમણે અળતો મંગાવી આપવા જણાવ્યું તે અળતો દહીં ઉપર પાથરી દેવામાં આવ્યો ત્યારે કવિને જીવોત્પત્તિની સાચી ખાતરી થઈ આવી.

શોભનાચાર્યે જૈન સિદ્ધાંતો વિરોધી ભૂમિકા રચી જ હતી અને જૈન સાધુઓના સંપર્કમાં આવવાથી તેમના વિશે તેનો ઊંચો ખ્યાલ બંધાયેલો જ હતો ત્યાં આ પ્રત્યક્ષ જીવવિજ્ઞાને તેના ઉપર ક્રાંતિકારી અસર નિપજાવી. તેને જૈન સિદ્ધાંતોની સચ્ચાઈ વિશે સંદેહ ન રહ્યો. તેણે જૈનધર્મ સ્વીકારવા માટે મક્કમને નિશ્ચય કરી લીધો.

'મેં આજ સુધી ભોજ આદિના ધણી અને માગ્યું ન આપે એવા રાજાઓની મોહવશ ખુશામત કરી પણ હવે તો આજથી ત્રણ ભુવનના નાયક અને મોક્ષદાતા એવા વીતરાગદેવની ભક્તિથી સેવા કરીશ. કવીશ્વર ધનપાલ આજથી જૈન બન્યો. તેણે પોતાની વિદ્વત્તાનો પ્રવાહ જૈનશાસનના પીરી માર્ગે વહાવ્યો.

કવિ ધનપાલ મોટો વિદ્વાન હતો. મુંજ રાજાએ તેને પોતાના પુત્ર જેવો માન્યો હતો અને પોતાના ખોળામાં બેસાડી કુર્ચાલસરસ્વતી (દાઢી-મૂછવાળી ભારતી)ના બિરૂદથી શોભાવ્યો હતો. ભોજ રાજાએ પણ તેને પોતાનો બાલમિત્ર, વકીલ, હિતૈષી અને રાજ્યનો વફાદાર વિદ્વાન માન્યો હતો. તેણે તેને કવીશ્વ૦ અને સિદ્ધસારસ્વત એવા બે બિરૂદોથી અલંકૃત કર્યો હતો.

કવિશ્વર ધનપાલ વિદ્વાન્ સત્યવાદી અને નિડર વક્તા હતો. તે ભોજ રાજાની સભાનો મુખી હતો. ભોજ તેને પોતાની સાથે જ રાખતો હતો. તે તેની કાવ્યકળાથી આનંદ આપતો હતો. ભોજરાજ તેને પ્રસંગોચિત જુદી જુદી વસ્તુઓનું વર્ણન કરવા કહેતો ત્યારે તે ચમત્કારિક શબ્દલલિત, પ્રાસાદિક અને અર્થગંભીર વાણીમાં વર્ણન કરતો. કવીશ્વરના સૂક્તોની મહાવિદ્વાનો પણ પ્રશંસા કરતા હતા. તેમના કેટલાક સૂક્તો સુંદર અને જાણવા જેવા છે—

શંકર—ભોજરાજ! શંકર અને પાર્વતી સાથે બેઠેલા છે તેથી જ તેના દર્શનમાં મને શરમ આવે છે હું બાલક હોત તો જુદી વાત હતી પણ હવે ત્યાં કેમ જવાય?

ભૃંગી—મારા સ્વામી શંકર છે તે દિગંબર છે તો તેમને ધનુષ્યની શી જરૂરત છે? શસ્ત્ર રાખે છે તો ભસ્મની શી જરૂરત છે? ભસ્મ લગાવીને રહેવું છે તો સ્ત્રીની શી જરૂર છે? અને સ્ત્રી રાખવી છે તો કામ પર દ્વેષ શા માટે રાખે છે? ભૃંગી સેવક પોતાના સ્વામીની આવી પરસ્પર વિરોધી ચેષ્ટાથી હાડપિંજર જેવો બની ગયો.

કામદેવ—જે શિવના કારણે સ્ત્રીને શરીરમાં જ ધારણ કરી

રાખે છે એ શંકરે મને જીત્યો હતો એમ હસતો અને રતિના હાથમાં તાળી દેતો કામદેવ જયવંત છે.

યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ—રાજન્! શ્રુતિમાં વિષ્ટા ખાનારી ગાયનો સ્પર્શ ગાયની પૂજા, બકરાનો વધ પૂર્વજોને તર્પણ બ્રહ્મભોજન, અગ્નિમાં બલિસમર્પણ, માતાવીને માનવા વગેરે ધર્મમાર્ગ બતાવેલા છે તેને સાચા કેમ મનાય!

ગાય—ગાય પશુ છે વિષ્ટા ખાય છે પતિ પુત્રીનો ભેદ રાખતી નથી, ખરીથી જીવોને મારે છે બીજાને શીંગડું મારે છે આવી ગાયને નમસ્કાર શા માટે કરવો? એ દૂધ આપે છે માટે જ એ વંદનીય હોય તો ભેંશ પણ વંદનીય ગણાય.

યજ્ઞપશુ—

नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया
संतुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो ! न युक्तं तव ।
स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यागे ध्रुवं प्राणिनो
यज्ञं किं न करोषि मातृ-पितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥

શિકાર—હે દેવ! તારા ભયથી ભય પામી પ્રાણીઓ પોતાની જાતના રક્ષણ માટે ભગવાનનું શરણ લે છે. જેમ હરણ ચંદ્રમામાં રહેલા હરણ તરફ દોડે છે અને ભૂંડ આદિવરાહની તરફ નીચે જમીન ખોતરે છે.

रसातलं यातु यदत्र पौरुषं दुर्नीतिरेषा अशरणीकृतानाम् ।
निहन्यते यद् बलिना हि दुर्बलो हहा ! महाकष्टमराजकं जगत् ॥

આ મેરુતુંગસૂરિ કહે છે કે રાજાએ આ વચન સાંભળીને દયા ઉપજતાં આજીવન પણ શિકારનો ત્યાગ કર્યો.

તથાચ—

एषा तटाकमिषतो वरदानशाला
मत्स्यादयो रसवती प्रगुणा सदैव ।
पात्राणि यत्र बत सारस-चक्रवाका
पुण्यं कियद् भवति तत्र वयं न विद्मः ॥

આ રીતના કવિનાં અનેક સૂક્તો ઉત્તમ મનાયાં છે. તેની સમસ્યાપૂર્તિ પણ પ્રૌઢ પાંડિત્યવાળી ગણાતી હતી.

એક વાર ભોજ રાજાની સભામાં એક વહાણવટીએ રામેશ્વરના શિવાલયની પ્રશસ્તિની ભીંતના પાટિયાથી ઉતારેલી નકલ મૂકી, તેમાં ઘણા શ્લોકો ત્રુટક હતા. રાજપંડિતોએ ત્રુટક પાઠના સ્થાનમાં નવા નવા ચરણો બનાવ્યા. રાજાને તેનાથી સંતોષ ન થયો. તેણે સિદ્ધસારસ્વત પં૰ ધનપાલને તે ચરણોની પૂર્તિ કરવા નિવેદન કર્યું.

કવિશ્રીએ "रनावासविन्ति" પદના ત્રણ ચરણ હતાં તેમાં ચોથું ચરણ ઉમેર્યું. વળી "हरशिरसि" પદના બે ચરણો હતા તેમાં બે ચરણો નીચે મુજબ ઉમેરી બતાવ્યા—

हरशिरसि शिरांसि यानि रेजुः हरिहरितानि लुठन्ति गृध्रपादैः ।
अयि ! खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥

—રાવણના શિર પર જે માથાં શોભતાં હતાં તે (લક્ષ્મણના હાથે કપાતાં) ગીધોના પગ તળે કચરાય છે. ખરેખર, પ્રાણીઓમાં પહેલાંના કર્મોનું વિષમ ફળ વિલસે છે.

એક પંડિતે આ સમસ્યાને કલ્પનાનું રૂપ બતાવ્યું. આથી ભોજ રાજાએ તે મંદિરની પ્રશસ્તિની બીજી નકલ મંગાવીને જોયું તો તેમાં આ રીતે જ શ્લોક હતા. કવિ ધનપાલની આ શક્તિ જોઈ રાજા પ્રસન્ન થયો અને કવિને ઘણા આદર માનથી જોવા લાગ્યો.

કવિની સ્પષ્ટવાદિતાથી રાજા પ્રસન્ન હતો, પણ તે ક્યારેક નારાજ પણ થઈ જતો. સમય જતાં તેને સિદ્ધસારસ્વત આગળ નમતું જોખવું પડતું. રાજા તેને સવિનય વિનવતો.

એક વાર રાજાએ વિચાર કર્યો કે આ કવીશ્વર યજ્ઞહિંસા અને શિકાર વગેરેની નિંદા કરે છે તો આનું કાસળ કાઢી નાખવું જોઈએ. કવિ પણ રાજાના આ ભાવને કળી ગયો હતો. એક વાર એક બાલિકા સાથે રાજમાર્ગમાં ઊભેલી ડોશીએ ૯ વાર માથું ધુણાવ્યું ત્યારે રાજાએ કવિશ્રીને પૂછ્યું કે બોલો આ ડોશી શાની મના કરે છે ?

હતી. તેના હાથમાં ખોપરી હતી, શસ્ત્રો હતાં. તેનું રૂપ ભયંકર હતું એ જોઈને મને લાગ્યું કે દેવી અત્યારે ક્રોધમાં છે તેથી તેની પૂજા કરવી ન શોભે.

પછી હું વિષ્ણુમંદિરમાં ગયો ત્યારે વિષ્ણુની પાસે લક્ષ્મીજી, રુક્મિણી વગેરે બેઠાં હતાં. સરસ્વતી પાસે હતી એટલે મને થયું કે એકાંતમાં બેઠેલા દેવ પાસે ન જવાય. બીજાએ પણ અત્યારે ત્યાં જવું ઠીક નથી એ રીતે હું ત્યાં જ દૃષ્ટિ નાખીને પાછો વળ્યો.

પછી હું શિવાલયમાં ગયો ત્યાં તો મને સમજણ જ ન પડી કે, શિવજીના કયા અંગની પૂજા કરું કેમ કે ત્યાં કર નથી ત્યાં ફૂલમાળા ક્યાં પહેરાવું? નાક નથી ત્યાં ધૂપ દેવાનો અર્થ નથી. કાન નથી ત્યાં ગીત કોને સંભળાવવાં? પગ નથી ત્યાં પ્રણામ કોને કરવા? એટલે મારે અહીં કોનું પૂજન કરવું તેનો વિચાર થઈ પડ્યો.

પછી જિનાલયમાં ગયો. ત્યાં વીતરાગની યોગ્ય મૂર્તિનાં દર્શન થયાં. તેમની આંખમાં અમી હતું, મુખ પ્રસન્ન હતું, ખોળો સ્ત્રી સંગથી ખાલી હતો, હાથ શસ્ત્રોથી રહિત હતા. અહીં સાચું દૈવત દેખી મેં તે દેવાધિદેવની પૂજા કરી. મને ત્યાં પૂર્ણ શાંતિ મળી. રાજન્! તમે મને દેવપૂજાની આજ્ઞા કરી તો મને જ્યાં દૈવત જોવાયું ત્યાં મેં પૂજા કરી.

કવિશ્રીએ આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું તે પછી કવિએ રાજાને દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ સમજાવ્યું. રાજા એ બધું સાંભળીને ખુશ થયા.

એક વાર રાજાએ પૂછ્યું: કવિરાજ! મહાકાલિના મંદિરમાં પવિત્રારોપણ મહોત્સવ થાય છે, તો આ દેવનો એવો મહોત્સવ કેમ થતો નથી?

ધનપાલે જવાબ આપ્યો કે, પવિત્રારોપણ તો જે અપવિત્ર હોય તેને પવિત્ર બનાવવા માટે છે. જ્યારે જિનેશ્વર દેવ તો સદાય પવિત્ર છે તેને પવિત્ર કરવાની કશી જરૂરત નથી.

કવિ ધનપાલ આ માર્ગ તરફ પોતાનું મન વિશેષપણે

વગાડ્યું તેણે ધારામાં ભ૦ આદીશ્વરનું સુંદર ચૈત્ય બધાવ્યું તેમાં આ૦ મહેન્દ્રસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને નિરંતર પૂજા ચાલુ રાખી. તેની સ્તુતિરૂપે 'ઋષભપંચાશિકા' રચી. તે ભૂજમલ્લિશાસ્ત્રનો અભ્યાસી હતો, જૈનદર્શનનો જ્ઞાતા અને બાર વ્રતધારી હતો. જે સાતે ક્ષેત્રોમાં દાન આપતો હતો.

કવિ ધનપાલે કાવ્યની ચમત્કૃતિઓથી ભરપૂર, અલંકાર અને નવ રસોથી સભર એવી ઋષભદેવની સ્તુતિપ્રધાન ગદ્યકથા (ગ્રં૦ ૧૨૦૦૦ પ્રમાણ) બનાવી, ગુજરાતના પ્રદેશમાં વિચરતા આ૦ શાંતિસૂરિને ધારામાં મહોત્સવપૂર્વક પધરાવી તેમની પાસે એ કથાનું સંશોધન કરાવ્યું તેમણે ઘણા વાદીઓને જીત્યા હોવાથી તેમને રાજાના હાથે 'વાદિવેતાલ'નું માનવંતુ બિરુદ અપાવ્યું તે કથા શિપ્રાજામાં શરતના વખતે રાજા ભોજને સંભળાવી. એ સાંભળીને રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો, આવા સાહિત્યભર્યા વર્ણનથી તેનું મન લલચાયું અને કહ્યું, મિત્ર! હું તારી પાસે એ માગણી કરું છું કે આ કથામાં જ્યાં પાત્ર જિન ના સ્થાને પાત્ર શિવ, અયોધ્યાના સ્થાને અવન્તી (ધારા), શક્રાવતાર ચૈત્યના સ્થાને મહાકાલમંદિર ઋષભદેવના સ્થાને મહાદેવ અને ઈન્દ્રના સ્થાને મોજ એવું પરિવર્તન કરી દે તો તું માગીશ એ હું આપીશ. તારી આ કથા અમર બની જશે એમાં શંકા નથી.

કવિરાજે જવાબ આપ્યો કે, રાજન્! આ રીતે પરિવર્તન કરવું એ તો સાચા હૃદયનો ગંભીર અપરાધ છે એ આત્મઘાતી પગલું છે દૂધના વાસણમાં સુરાનું એક ટીપું પડે તો તે અપવિત્ર બની જાય. એવું પરિવર્તન કરનાર વિદ્વાન એ વિદ્વાન નથી પણ હિજ્જિક–ખલ છે એમ હું માનું છું. વળી સૂર્ય અને આગિયામાં જે તફાવત છે તે પણ ક્યારેય ભૂંસી શકાય તેમ નથી.

રાજાને આ નગ્ન સત્ય વાત સાંભળીને ભારે ગુસ્સો ચડ્યો તેણે એ કથાને પાસેની સગડીમાં મૂકીને બાળી નાખી. કવિએ પણ રાજાને કડક શબ્દોમાં ઘણું ઘણું સંભળાવ્યું

કવિએ કહ્યું, રાજન્! તે બાલિકાએ ૬ પ્રશ્નો કર્યા છે અને તે રાણીએ તેનો ૬ વાર નિષેધ કર્યો છે તે આ પ્રકારે હશે એમ માનું છું—

किं नन्दी किं मुरारिः किमुत सुरपतिः किं नलः किं कुबेरः
किं वा विद्याधरोऽसौ किमु रतिरमणः किं विधुः किं विधाता।
नायं नायं न चायं न खलु नहि नवा नापि नासौ न चैषः
क्रीडां कर्तुं प्रवृत्तः स्वयमिह हि हले! भूपतिर्भोजदेवः ॥

—બાલિકા પૂછે છે કે શું આ મહાદેવ છે? વિષ્ણુ છે? ઇંદ્ર છે? નલ છે? કુબેર છે? વિદ્યાધર છે? કામદેવ છે? ચંદ્ર છે કે બ્રહ્મા છે? તેનો રાણીઓએ ઉત્તર આપ્યો કે હે ભોળી બાલિકા! આ તેમનાં કોઈ નથી પણ ક્રીડા કરવાને જઈ રહેલા આ ભોજદેવ છે.

રાજા મનમાં ખુશ થયો અને બોલ્યો, કવિરાજ! મને વિષ્ણુ વગેરેની ઉપમા અપાય તે યોગ્ય નથી. આમાં તો અતિશયોક્તિ રહેલી છે.

કવિશ્રીએ તરત જવાબ આપ્યો કે તમને વિષ્ણુની ઉપમા આપી છે તે બરાબર છે તેનું કારણ સાંભળો—

अभ्युद्धृता वसुमती दलितं रिपूरः
क्रोडीकृता बलवता बलिराजलक्ष्मी
एकत्र जन्मनि कृतं तदनेन यूना
जन्मत्रये यदकरोत् पुरुषः पुराणः ॥

—વિષ્ણુએ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર, શત્રુની છાતી ચીરવી અને બલિરાજની લક્ષ્મીને ગ્રહણ કરવાનાં કાર્યો ત્રણ જન્મ લઈને કર્યાં હતાં જ્યારે તમે એક જ જન્મમાં એ ત્રણે કાર્યો કર્યાં છે.

ભોજરાજે આ શીઘ્ર કવિત્વથી પ્રસન્ન થઈ કહ્યું, કવિરાજ! જે ઇચ્છા હોય તે માગો, જરૂરથી આપીશ.

કવિશ્રીએ બીજું કંઈ ન માગતાં પોતાના જીવિતવ્યનું વરદાન માગ્યું, ત્યારે રાજાએ તેની આ મનોવિજ્ઞાનકળાથી અપરાધ ખમી તેને ન મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

ભોજરાજે 'સરસ્વતીકંઠાભરણ' નામે રાજમહેલ બનાવ્યો હતો. તેના દરવાજાના ગોખમાં રતિ સાથે હાથતાળી દેતી કામદેવની મૂર્તિ બેસાડી હતી. કવિ ધનપાલે મહેલની પ્રશસ્તિ રચી શિલામાં કોતરાવી. તેમાં આ શ્લોક પણ દાખલ કર્યો હતો. રાજાએ એ પ્રશસ્તિના ઉપહારમાં સ્વર્ણકળશ પારિતોષિક તરીકે આપ્યો હતો.[1]

એક વાર ભોજરાજે કહ્યું, 'કવિરાજ! તમે તમારી મનોવિજ્ઞાન કળાથી જણાવો કે હું આજે આ સરસ્વતીમહેલમાંથી કયા દરવાજેથી બહાર નીકળીશ?'

કવિશ્રીએ એક ભોજપત્ર પર 'તોડેલી છતમાંથી' એવા શબ્દો લખીને એ ભોજપત્ર એક દાબડામાં મૂક્યું અને તે દાબડો રાજાના અંગરક્ષકોને આપ્યો. રાજાએ કવિશ્રીને ખોટા પાડવા માટે ઉપરની છત તોડાવી નાખી અને તે રસ્તે બહાર નીકળ્યો. પછી કવિશ્રીનો જવાબ જોવા માટે જ્યારે તેણે દાબડો ખોલ્યો અને વાંચ્યું ત્યારે તો તે કવિશ્રીની આ અદ્ભુત શક્તિ ઉપર મુગ્ધ થઈ ગયો.

એક વાર ભોજરાજે કવિશ્રીને દેવોની પૂજા કરવાની અનુજ્ઞા આપી. કવિ તો સ્નાન વગેરેથી શુદ્ધ થઈ એક પછી એક કાલિકા, વિષ્ણુ, શિવ અને જિનેશ્વરના મંદિરોમાં ગયો. પ્રથમના ત્રણ મંદિરોમાંથી તો પૂજા કર્યા વિના દુખાતા દિલે પાછો ફર્યો. ચોથા જિન મંદિરમાં ગયો અને ત્યાં પૂજા કરી પ્રસન્નવદને બહાર આવ્યો.

રાજાએ જાસૂસ મારફત આ ઘટના વિશે જાણી લીધા પછી કવિશ્રીને પૂછ્યું, 'કહો, કોની કોની પૂજા કરી?'

કવિએ નિખાલસપણે જવાબ આપ્યો, 'હું પ્રથમ મહાકાલિકા દેવીના મંદિરમાં ગયો તો તે દેવી મહિષાસુરને હણવામાં વ્યગ્ર બનેલી

૧ સંભવ છે કે મુસલમાનોએ એ મહેલની જ મસ્જિદ બનાવી હોય. એ મસ્જિદની દીવાલમાંથી જે ત્યારે શ્વેત મકરાણાની બનેલી શિલાઓ મળી આવી છે તેની મૂળ લિપિ દિલ્હીના મ્યુઝિયમમાં છે. શ્રીમાન્ દયારામ સાહનીએ સં. ૧૯૮૯માં અમારી પાસે તેની પ્રતિલિપિનો આ ગ્રંથને તેની નકલ તૈયાર કરી હતી.

હતી. તેના હાથમાં ઓપણી હતી, શસ્ત્રો હતા. તેનું રૂપ ભયંકર હતું એ જોઈને મને લાગ્યું કે દેવી અત્યારે ક્રોધમાં છે તેથી તેની પૂજા કરવી ન શોભે.

પછી હું વિષ્ણુમંદિરમાં ગયો ત્યારે વિષ્ણુની પાસે સત્યભામા, રુક્મિણી વગેરે બેઠેલા હતા. રાસલીલા ચાલતી હતી એટલે મને થયું કે એકાંતમાં બેઠેલા દેવ પાસે ન જવાય. બીજાએ પણ અત્યારે ત્યાં જવું ઠીક નથી એટલે હું ત્યાં પડદો નાખીને પાછો વળ્યો.

પછી હું શિવાલયમાં ગયો. ત્યાં તો મને સમજણ જ ન પડી કે શિવજીના ક્યા અંગની પૂજા કરું કેમ કે ક્યાં કંઈ નથી ત્યાં ફૂલમાળા ક્યાં પહેરાવું? નાક નથી ત્યાં ધૂપ દેવાનો અર્થ નથી. કાન નથી ત્યાં ગીત કોને સંભળાવવા? પગ નથી ત્યાં પ્રણામ કોને કરવા? એટલે મારે અહીં કેનું પૂજન કરવું તેનો વિચાર થઈ પડ્યો.

પછી જિનાલયમાં ગયો. ત્યાં વીતરાગની સૌમ્ય મૂર્તિના દર્શન થયા. તેમની આંખમાં અમી હતું મુખ પ્રસન્ન હતું ખોળો સ્ત્રી સંગથી ખાલી હતો, હાથ શસ્ત્રોથી રહિત હતા. અહીં સાચું દેવત્વ દેખી મેં તે દેવાધિદેવની પૂજા કરી. મને ત્યાં પૂર્ણ શાંતિ મળી. રાજન્! તમે મને દેવપૂજાની આજ્ઞા કરી તો મને જ્યાં દેવત્વ જોવાયું ત્યાં મેં પૂજા કરી.

કવિશ્રીએ આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું તે પછી કવિએ રાજાને દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ સમજાવ્યું. રાજા એ બધું સાંભળીને ખુશ થયો.

એક વાર રાજાએ પૂછયું, કવિરાજ! મહાકાલિના મંદિરમાં પવિત્રારોહ મહોત્સવ થાય છે તારા દેવનો એવો મહોત્સવ કેમ થતો નથી?

ધનપાલે જવાબ આપ્યો કે, પવિત્રારોહ તો જે અપવિત્ર હોય તેને પવિત્ર બનાવવા માટે છે; જ્યારે જિનેશ્વરદેવ તો સદાય પવિત્ર છે તેને પવિત્ર કરવાની કશી જરૂરત નથી.

હવે કવિ ધનપાલે આત્મકલ્યાણ તરફ પોતાનું મન વિશેષપણે

હતા છુ. તેણે ધારામાં ભ૦ આદીશ્વરનું સુંદર ચૈત્ય બંધાવ્યું. તેમાં આ૦ મહેન્દ્રસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને નિરંતર પૂજા ચાલુ રાખી. તેની સ્તુતિરૂપે ‘ઋષભપંચાશિકા’ રચી. તે શબ્દાગમશાસ્ત્રનો અભ્યાસી હતો, જૈનદર્શનનો જ્ઞાતા અને બાર વ્રતધારી હતો. જે સાતે ક્ષેત્રોમાં દાન આપતો હતો.

કવિ ધનપાલે કાવ્યની ચમત્કૃતિઓથી ભરપૂર, અલંકાર અને નવ રસોથી સભર એવી ઋષભદેવની સ્તુતિપ્રધાન ગદ્યકથા (પ્ર૦ ૧૨૦૦૦ પ્રમાણ) બનાવી, ગુજરાતના પ્રદેશમાં વિચરતા આ૦ શાંતિસૂરિને ધારામાં મહોત્સવપૂર્વક પધરાવી તેમની પાસે એ કથાનું સંશોધન કરાવ્યું. તેમણે ઘણા વાદીઓને જીત્યા હોવાથી તેમને રાજાના હાથે 'વાદિવેતાલ'નું માનવંતુ બિરુદ અપાવ્યું. તે કથા ચિત્રશાળામાં રાતના વખતે રાજા ભોજને સંભળાવી. એ સાંભળીને રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો. આવા સાહિત્યસર્જનના વર્ણનથી તેનું મન લલચાયું અને કહ્યું: મિત્ર! હું તારી પાસે એ માગણી કરું છું કે આ કથામાં જ્યાં જ્યાં જિનના સ્થાને પણ શિવ, અયોધ્યાના સ્થાને અવન્તી (ધારા), શક્રાવતાર ચૈત્યના સ્થાને મહાકાલમંદિર, ઋષભદેવના સ્થાને મહાદેવ અને ઇન્દ્રના સ્થાને ભોજ એવું પરિવર્તન કરી દે તો તું માગીશ એ હું આપીશ. તારી આ કથા અમર બની જશે એમાં શંકા નથી.

કવિએ જવાબ આપ્યો કે: રાજન્! આ રીતે પરિવર્તન કરવું એ તો મારા હૃદયનો ગંભીર અપરાધ છે. એ આત્મઘાતી પગલું છે. દૂધના વાસણમાં સુરાનું એક ટીપું પડે તો તે અપવિત્ર બની જાય. એવું પરિવર્તન કરનાર વિદ્વાન એ વિદ્વાન નથી પણ વિદૂષક-ખલ છે એમ મારું માનવું છે. વળી સૂર્ય અને આગિયામાં જે તફાવત છે તે પણ કદાપિ ભૂલી શકાય તેમ નથી.

રાજાને આ નગ્ન સત્ય વાત સાંભળીને ભારે ગુસ્સો ચડ્યો. તેણે એ કથાને પાસેની સગડીમાં મૂકીને બાળી નાખી. કવિએ પણ રાજાને કડક શબ્દોમાં ઘણું ઘણું સંભળાવ્યું.

હતી. તેના હાથમાં ખોપરી હતી, શસ્ત્રો હતા. તેન
હતું એ જોઈને મને લાગ્યું કે દેવી અન્યારે કા
પૂજા કરવી ન શોભે.

પછી હું વિષ્ણુમંદિરમાં ગયો ત્યારે વિષ
રુક્મિણી વગેરે બેઠેલાં હતા. રાસલીલા ખાવ
થયું કે એકાંતમાં બેઠેલા દેવ પાસે ન જવા
ત્યાં જવું ઠીક નથી એ હું ત્યાં પડદો

પછી હું શિવાલયમાં ગયો. ત્યા
પડી કે શિવજીના કયા અંગની પૂજા
ત્યાં ફૂલમાળા કયાં પહેરાવું ? નાક નથ
કાન નથી ત્યાં ગીત કોને સંભળાવવ
કરવા ? એટલે મારે અહીં કોનું પ

પછી જિનાલયમાં ગયો. ત્ય
થયા. તેમની આંખના ગમી હત
સગથી ખાલી હતો, હાથ શસ્ત્ર
દેખી મેં તે દેવાધિદેવની પ
રાજન્ ! તમે મને દેવપૂજાન
એવાયું ત્યાં મેં પૂજા કરી

કવિશ્રીએ આ પ્રમાણે
દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધ
ખુશ થયો.

એક વાર રાજાએ
પવિત્રતાના મહોત્સવ થ
થતો નથી ?

ધનપાલે જવાબ ર
તેને પવિત્ર બનાવવા મ
છે તેને પવિત્ર કરવાની

હવે કવિ ધનપાલે

કવીશ્વર ધનપાલ યાદ આવ્યા. તેણે સાધાર માણસ મોકલીને કવીશ્વરને આમંત્રણ મોકલ્યું પણ કવીશ્વર તો પ્રભુભક્તિમાં લીન હતા તેથી આવ્યા નહીં.

ભોજરાજે બીજો માણસ મોકલી કવીશ્વરને વિનતિ કરી કે કવિરાજ! તમે મોટા છો હું નાનો છું મોટાએ નાનાના કહેણ ઉપર ગુસ્સો કરવો ન જોઈએ. જો કે તમે તીર્થસેવામાં લીન છો પણ મારા સંતોષની ખાતર એક વાર ધારા આવી જાઓ. માળવો જુવે કે હારે પણ એ તમારી જ જન્મભૂમિ છે એક પરદેશી કૌલ પંડિત ધારાને જીતી જાય એ તમને ઠીક લાગે છે? વધુ શું કહું? તમે વિવેકી છો. તમને ઠીક પડે તેમ કરો.

કવીશ્વર માતૃભૂમિના પ્રેમ ખાતર ધારા ગયા અને ધર્મ પંડિતને શાસ્ત્રાર્થ માટે પડકાર કર્યો. તરત જ શાસ્ત્રાર્થની યોજના થઈ. ધર્મ પંડિતે મંગલાચરણ કર્યું—

सारस्वते स्रोतसि मे प्रवाहं प्लवाल्लवत्पा धनपालवाच ।'

—ધનપાલની વાણી મારા સારસ્વત પ્રવાહમાં તરખલાની જેમ તણાતી રહો.

કવિશ્રીએ એ જ શ્લોકનો પદવિચ્છેદ કરી બીજો અર્થ બતાવી પંડિતને ચોંકી પાડ્યો. એટલે કે આ ધર્મ પંડિત ઇચ્છે છે કે, હે धनप—હે ધનપતિ રાજન્! मे मालवाच—મારી મેંડવાણી, सारस्वते स्रोतसि—સિદ્ધસારસ્વત ધનપાલના સ્વરમાં, प्लवात्लवत्पा—તરખલાની જેમ, प्रवाहम्—તણાતી રહો.

પછી બંને વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ જામ્યો. તેમાં ધર્મ પંડિત હારી ગયો. કવિ ધનપાલની આગળ તેનો ગર્વ ગળી ગયો પણ રાજાએ કવિ ધનપાલની સમ્મતિથી ધર્મ પંડિતને લાખ દ્રમ્મનું દાન કર્યું. પંડિતે જણાવ્યું મને હવે ખાતરી થઈ છે કે કવીશ્વર ધનપાલ બુદ્ધિનિધાન અને અજોડ પંડિત છે.

કવિએ કહ્યું પંડિતજી! એમ ન કહો. પૃથ્વી રત્નની ખાણ

આ પ્રમાણે પછી કવિ ઘેર આવ્યા અને દુઃખાતા હૃદયે ખાટલામાં સૂઈ ગયા. તેમની નવ વર્ષની નાની પુત્રી તિલકમંજરીએ પિતાની ગમગીની જોઈ પિતાજીને તેનું કારણ પૂછ્યું. તિલકમંજરી તેના પિતાની વહાલસોયી પુત્રી હતી. પિતાએ તેને પોતાની વિદ્યાનો વારસો આપ્યો હતો અને નવ વર્ષની વયે પણ તે એક વિદુષી બની ચૂકી હતી. તે પિતાજીની એ કથા રોજ વાંચી જતી અને યાદ કરી લેતી. તિલકમંજરીએ હકીકત સાંભળીને પિતાને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું, "પિતાજી! રાજાએ તમારી કૃતિને બાળી નાખી તેથી ચિંતા કરવા જેવું નથી. મને તે કથા અક્ષરશઃ યાદ છે."

પુત્રીની વાત સાંભળી કવિશ્રી આનંદિત થઈ ગયા. તેમણે ભોજન કર્યા પછી બાલિકાના મુખેથી એ કથાપાઠ સાંભળીને લખી લીધી. એમ કરતાં થોડા દિવસોમાં જ એ કથા ફરીથી લખાઈ ગઈ. જો કે તેમાં કોઈ કોઈ ભાગ બાલિકાએ સાંભળ્યો કે વાંચ્યો ન હતો તેથી તે ભાગ અધૂરો રહી ગયો. પણ કવિશ્રીએ ત્યાં નવો પાઠ ઉમેરીને જાણે નવા જેવી કથાને અખંડ સ્વરૂપ આપ્યું. કથા પૂર્ણ રીતે તૈયાર થતાં તેનું નામ 'તિલકમંજરી' રાખ્યું. આ ઘટના વિ. સં. ૧ ૯૪ લગભગમાં બની હતી.

એ ઘટના પછી જ નિર્વૃતિગચ્છના આ. સૂરાચાર્ય ધારામાં આવ્યા હતા અને તેમણે ભોજરાજની સભાને જીતી લીધી હતી. કવિ ધનપાલે તેમના મહામોંઘા જીવનને ભોજરાજથી બચાવી લીધું.

પછી તો કવિને પણ લાગ્યું કે હવે ધારામાં રહેવું યોગ્ય નથી. તેઓ ધારાને છોડીને સાચોરમાં આવીને રહ્યા. ત્યાં તેમણે સાચોરના જિનમંદિરમાં મૂળનાયકની મૂર્તિ જોઈને અપભ્રંશમાં સુંદર સ્તુતિ કરી. એ સ્તુતિ ઉપરની ઘટના ઉપર સારો પ્રકાશ પાથરતી હોવાથી ઐતિહાસિક મહત્ત્વ ધરાવે છે.

ભરૂચનો બ્રાહ્મણપુત્ર કૌલાચાર્ય ધર્મ નામે પંડિત ધારાની રાજસભામાં આવ્યો અને પંડિતોને શાસ્ત્રાર્થ માટે લલકાર્યા. ધારાનો વિદ્વાન તેની સામે હામ ભીડી શકે એમ ન હતું. આથી સૌને

કવીશ્વર ધનપાલ યાદ આવ્યા. તરત રાજાએ માણસ મોકલીને કવીશ્વરને આમંત્રણ મોકલ્યું પણ કવીશ્વર તો પ્રભુભક્તિમાં લીન હતા તેથી આવ્યા નહીં.

ભોજરાજે બીજો માણસ મોકલી કવીશ્વરને વિનંતિ કરી કે કવિરાજ! તમે મોટા છો હું નાનો છું મોટાએ નાનાના કહેવા ઉપર ગુસ્સો કરવો ન જોઈએ. જો કે તમે તીર્થસેવામાં લીન છો પણ મારા સંતોષની ખાતર એક વાર પાસ આવી જાઓ. આજરોજ છતે કે હારે પણ એ તમારી જન્મભૂમિ છે એક પરદેશી કોઈ પંડિત ધારાને જીતી જાય એ તમને ઠીક લાગે છે? વધુ શું કહું? તમે વિવેકી છો. તમને ઠીક પડે તેમ કરો.

કવીશ્વર માતૃભૂમિના પ્રેમ ખાતર ધારા ગયા અને ધર્મ પંડિતને શાસ્ત્રાર્થ માટે પડકાર કર્યો. તરત જ શાસ્ત્રાર્થની યોજના થઈ ધર્મ પંડિતે મંગલાચરણ કર્યું—

सारस्वते स्रोतसि मे प्लवन्तां पद्मकल्पा धनपालवाचः ।'

—ધનપાલની વાણી મારા સારસ્વત પ્રવાહમાં તરણલાની જેમ તણાતી રહો.

કવિશ્રીએ એ જ શ્લોકનો પદવિચ્છેદ કરી બીજો અર્થ બનાવી પંડિતને ચોંકાવી નાખ્યો. એટલે કે આ ધર્મ પંડિત ઈચ્છે છે કે, हे धनप—હે ધનપતિ રાજન્! म आलवाच—મારી મેળવાણી, सारस्वते स्रोतसि—સિદ્ધસારસ્વત ધનપાલના સ્વરમાં पद्मकल्पा—તરણલાની જેમ, प्लवन्ताम्—તણાતી રહો.

પછી બંને વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ ચાલ્યો. તેમાં ધર્મ પંડિત હારી ગયો. કવિ ધનપાલની આગળ તેનો ગર્વ ગળી ગયો પણ રાજાએ કવિ ધનપાલની સમ્મતિથી ધર્મ પંડિતને લાખ દ્રમ્મનું દાન કર્યું. પંડિતે જણાવ્યું મને હવે ખાતરી થઈ છે કે કવીશ્વર ધનપાલ બુદ્ધિનિધાન અને અજોડ પંડિત છે.

કવિએ કહ્યું, પંડિતજી! એમ ન કહો. પૃથ્વી રત્નોની ખાણ

છે. પાટણમાં આ૦ શાંતિસૂરિ પાસે જાઓ, ત્યાં તમને સાચુ પંડિત જોવા મળશે.

પંડિતને પરાજય થવાના કારણે બહાર જવું જ હતું તેથી તેણે કવિશ્રીની વાતને વધાવી ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું.

ધર્મ પંડિત ભોજની સભામાં બીજે દિવસે આવ્યો નહીં એટલે કવીશ્વરે જણાવ્યું કે ધર્મ પંડિતે ધર્મ છૂટે અને અધર્મ હારે એ કહેવતને ખોટી પાડી છે પણ ધર્મસ્ય ત્વરિતા ગતિઃ ની કહેવતને સાચી પાડી છે.

ભોજરાજે માલવાનું ગૌરવ જળવાયું એમ માનીને આનંદનો દમ ખેંચ્યો.

કવીશ્વરે વૃદ્ધાવસ્થા થવાથી ભોજરાજની આજ્ઞા લઈ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ પાસે સંલેખના કરી શુભ સમાધિથી મરણ પામી પહેલા દેવલોકમાં વાસ કર્યો.

કવીશ્વર દીર્ઘાયુષી હતા, કેમકે સં. ૧૦૨૯ માં માલવેશ સીયક હર્ષે માનખેડ લૂંટ્યું ત્યારે તે તેની સાથે હતો. એ વખતે સીયકની ઉંમર ૨૦–૨૨ વર્ષની હશે જ. સં. ૧૦૮૧ માં મહમ્મદ ગીઝનીએ સોમનાથ તોડ્યું હતું. સં. ૧૦૮૪ લગભગમાં 'તિલકમંજરી'ની રચના કરી અને સુરાચાર્યને જનથી ભગાવ્યા, તે પછી તે સાચોર તીર્થમાં ગયા. ત પછી પણ તે ઘણાં વર્ષો સુધી જીવ્યો. આ હિસાબે તેનો સં૦ ૧૦૦૦ માં જન્મ થયો હશે અને સં. ૧૦૯૦ પછી મરણ પામ્યા હશે એમ કલ્પી શકાય.

આ મહેન્દ્રસૂરિ પણ સં. ૧૦૯૦ પછી અનશન લઈ સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામી સ્વર્ગે ગયા.

કવીશ્વર ધનપાલે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં નીચે મુજબના ગ્રંથોની રચના કરી છે—

૧ પાઈઅલચ્છી નામમાલા—(ગાથા ૨૭૫) કવીશ્વરે આ ગ્રંથ સં. ૧૦૨૯ માં આ પ્રાકૃત કોષની રચના માનખેડ ભાંગી પાછા વળતાં રસ્તામાં કરી છે. સંભવ છે કે તેણે આ ગ્રંથ પોતાની પત્ની લક્ષ્મી માટે બનાવ્યો હોય.

૨. ધનંજય કોશ (ગ્રં૦ ૧૮૦૦)—આ સંસ્કૃત ભાષાના કોશનો ઉલ્લેખ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિના 'અભિધાનચિંતામણિ' અને 'દેશીનામમાલા'ની ટીકામાં આવે છે. સંભવ છે કે આના આધારે જ 'ધનંજય નામમાલા કોશ' (ગ્રં૦ ૨૦૦)ની રચના થઈ હશે.

૩. તિલકમંજરી—આ કથામાં જ કવિશ્રી લખે છે કે, મેં રાજાને જિનાગમની કથા સાંભળવાની ઇચ્છા થતાં તેના માટે આ 'તિલકમંજરી' ગ્રંથ રચ્યો (શ્લો૦ ૫૦). આ કથાના કારણે જ કહેવાય છે કે, સમ્યક્-સાહિત્યવેત્તાસ્તુ સિવસાસ્ત્વતે નુ કિમ્—સિદ્ધ સારસ્વતમાં શબ્દવ્યાકરણ અને સાહિત્યના દોષો ક્યાંથી હોય?

વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિએ સં૦ ૧૦૮૪માં આ કથામાં ઉત્સૂત્ર કથન ન આવે એટલા પૂરતું જ આ કથાનું સંશોધન કર્યું હતું. એ સંસ્કૃત કથા અદ્ભુત નવ રસોથી ભરપૂર અને રોચક છે. આ કથા પણ સંસ્કૃત ગદ્ય કથાસાહિત્યમાં જેવી કે સુબંધુની વાસવદત્તા, બાણની કાદંબરી, દંડીનું દશકુમારચરિત, ત્રિવિક્રમની નલકથા અને સોઢલની ઉદયસુંદરીની જેમ ગૌરવવંતું સ્થાન ભોગવે છે. ક૦ સ૦ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ પોતાના કાવ્યાનુશાસન તથા છંદોનુશાસનમાં તિલકમંજરીના પદ્યો ઉતાર્યાં છે.

તિલકમંજરી પર પૂર્ણતલ્લગચ્છના આ૦ શાંતિસૂરિએ સં૦ ૧૧૮ માં ટિપ્પન, પં૦ પદ્મસાગરગણિએ ટીકા (ગ્રં૦ ૮) અને વર્તમાનમાં વિજયલાવણ્યસૂરિએ તેના ઉપર પરાગ નામની વિશદ ટીકા (ગ્રં૦ ૨૦૦૦૦)ની રચના કરેલી છે.

આ તિલકમંજરીના આધારે—(૧) દિગંબર પં૦ ધનપાલે સં૦ ૧૨૬૧માં કથાસાર (૨) શ્વેતાંબર પં૦ લક્ષ્મીધરે સં૦ ૧૨૮૧માં કથાસાર (૩) પં૦ પદ્મસાગરગણિએ કથાસાર અને (૪) એક વિદ્વાને કથાંશ રચેલા છે.

૪. શોભનકૃત—ચતુર્વિંશતિની ટીકા.

૫. સાવગધમ્મપગરણ (શ્રાવકવિધિપ્રકરણ)—ગા૦ ૨૪ (

(—જૈ૦સ૦પ્ર૦ ક્રમાંક ૧૫૫)

આપ્યું. તેણે સર્વપ્રથમ ચોર અને લૂંટારાઓને પકડી લઈને એ એ પ્રદેશમાંથી ચોરનું નામનિશાન ભૂંસી નાખ્યું. એક ચારણે શાહની તાકાતની પરીક્ષા કરવા માટે ઊંટની ચોરી કરી. રાજપુરુષ ચારણને પકડી પાલનપુરમાં શાહની સામે લઈ આવ્યો. જિણાશાહ તે વખતે દેરાસરમાં પૂજાપાઠ કરતા હતા. કટનાયકે પહેલાં આપેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે રાજપુરુષે જિણા શાહને દેરાસરની બહાર બોલાવી પૂછ્યું કે આ ચારણે ઊંટની ચોરી કરી છે તો શું કરવું? શાહે ત્યાં ઊભા ઊભા જ આંગળી ઉપર આંગળી વાળીને તથા મુખ ચીંટું કાઢીને સંકેતથી જ જણાવ્યું કે તેનો વધ કરો.

ચારણ વાત સમજી ગયો, તેણે કહ્યું—

> જો જિણાને જિણવરહ, ન મિલઈ તારે તાર
> જેણે જમારણ પૂજઈ તે કિમ મારણહાર?

આ સાંભળી જિણા શાહે કહ્યું, એ ફરી વાર ચોરી કરશે માથે ગયા સમજો. ચારણને છોડી દેવાનો હુકમ કર્યો તો તે ચારણ બોલ્યો કે—

> ઇક્કા ચોરી સા કરી જા સોભઈ ન માઇ।
> બીજી ચોરી શું કરું ? ચારણ ચોર ન થાઇ॥

શાહજી! ચોર ક્યાંપિ ઘરમાં સંતાડી ન શકે એવા ઊંટની ચોરી કરે ખરો? અને ચારણ ક્યાંપિ ચોરી કરે ખરો? આ તો ઊંટ જૈન છો એટલે તમે પાક કઈ રીતે બેસાડો છો એ માટે આવું કર્યું. શાહે ખુશ થઈ ચારણને સોનામહોરોનું ઇનામ આપ્યું.

જિણાશાહે પાલનપુરમાં બે જિનમંદિર બંધાવ્યાં. પરોપકાર માટે કસોટીની શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ભરાવી અને સં. બીજા દેરાસર માટે શ્રી આદીશ્વર, ચૌમુખ તથા અષ્ટાપદજીની પ્રતિમા ભરાવી તે દરેકની આ. અભયદેવસૂરિના ઉપદેશથી અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને ઘણાં ધર્મકાર્યો કર્યાં. જિણાશાહે પાલનપુરમાં જૈન યતિઓની જકાત બંધ કરાવી, જે સં. ૧૪૨૧ સુધી બંધ હતી.

(—તપાગચ્છીય પં. નંદિરત્નગણિ શિષ્ય પં. રત્નમંદિરગણિ

ઉપદેશતરંગિણી તરંગ ૩ આ૦ ગુણાકરની ભક્તામરસ્તોત્ર કા૦ ૩૩ ની ટીકા)

શેઠ હેમરાજ—

શેઠ હેમરાજ માળવાની ધારાનગરીમાં રહેતો હતો. તે ભક્તામરસ્તોત્રનો અખંડ પાઠી હતો. રાજા ભોજે (સં૦ ૧૦૫૨ થી ૧૧૧૨) એક વાર બ્રાહ્મણોની શિખવણીથી શેઠને બાંધીને કૂવામાં નાખ્યો. શેઠ ભક્તામરસ્તોત્રના જપના પ્રભાવથી બંધન તોડી કૂવાની બહાર નીકળી આવ્યો. આ જોઈ રાજા પણ ભક્તામરસ્તોત્ર માટે પ્રશંસક બન્યો.

(—આ૦ ગુણાકરની સં૦ ૧૪૨૬ની ભક્તામરસ્તોત્રટીકા કાવ્ય ૧-૨ની વિવૃતિ)

ચંડપ મંત્રીવંશ—

૧. **ચંડપ**—તે પોરવાડ જૈન હતો. તેને ચાપલદેવી નામે પત્ની હતી. રાજા ભીમદેવનો તે ભંડારી હતો.

૨. **ચંડપ્રસાદ**—તે રાજા કર્ણદેવનો મંત્રી હતો. તેની પત્નીનું નામ જયશ્રી હતું. તેને શૂર અને સોમ નામના બે પુત્રો હતા. બંને ભાઈઓ રાજા સિદ્ધરાજના મંત્રી હતા. બુદ્ધિશાળી, શૂરવીર અને ધર્મપ્રેમી હતા.

૩. **સોમ**—તેને સીતાદેવી નામે પત્ની હતી. તે દાની, સદ્ગુણી ગુરુઆજ્ઞાપાલક અને ધર્માત્મા હતો. (જૈ૦સ૦ પ્ર૦ વર્ષ ૨, પૃ૦ ૬૭) તે **તીર્થંકર** ભગવંતને દેવ, નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ હરિભદ્રને ગુરુ તેમજ **સિદ્ધરાજ** જયસિંહને રાજા માનતો હતો. એ સિવાય બીજાને નમતો નહોતો. તે સિદ્ધરાજનો ખજાનચી મંત્રી હતો. તેણે સં૦ ૧૨૫૪માં પાટણમાં રાજગચ્છના આ૦ પૂર્ણભદ્ર કે આ૦ વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય આ૦ પૂર્ણભદ્ર પાસે ષડાવશ્યક ગ્રંથનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો.[1] તેણે સં૦ ૧૨૮૪માં દેરાસરમાં સ્તવન દાન કર્યું હતું.

---

1. (૧) ચંદ્રગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય આ૦ પૂર્ણભદ્ર સં૦ ૧૨૫૪ સં૦ ૧૨૮૫ (૨) ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપતિના શિષ્ય પૂર્ણભદ્ર સં૦

આપ્યું. તેણે સર્વપ્રથમ ચોર અને લૂંટારાઓને પકડી લીધા અને એ પ્રદેશમાંથી ચોરનું નામનિશાન ભૂંસી નાખ્યું. એક ચારણે શાહની તાકાતની પરીક્ષા કરવા માટે ઊંટની ચોરી કરી. રાજપુરુષો ચારણને પકડી પીળાજામાં શાહની સામે હાજર આણ્યો. જિન્નાશાહ તે વખતે દેરાસરમાં પૂજાપાઠ કરતો હતો. ઇ જાણીને પહેલાં આપેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે રાજપુરુષે જિન્ના શાહને દેરાસરની બહાર બોલાવીને પૂછ્યું કે આ ચારણે ઊંટની ચોરી કરી છે તો શું દંડ દેવો? શાહે ત્યાં ઊભા ઊભા જ આંગળી ઉપર આંગળી ઘસીને તથા ફૂલનું ડીંડું કાપીને સંકેતથી જ જણાવ્યું કે તેનો વધ કરવો.

ચારણ વાત સમજી ગયો. તેણે કહ્યું—

એક જિનુહાને જિણવરહ, ન મિલઈ તારે તાર
જેહિ અમારણ પૂજઈ તે કિમ મારણહાર?

આ સાંભળી જિન્ના શાહે કહ્યું, જો ફરી વાર ચોરી કરીશ તો માર્યો ગયો સમજજે. ચારણને છોડી દેવાનો હુકમ કર્યો ત્યારે તે ચારણ બોલ્યો કે—

इका चोरी सा करी जा लोभइ न माइ ।
बीजी चोरी कु करइ जु चारण चोर न थाइ ॥

શાહજી! ચોર ક્યાંપિ ઘરમાં સંતાડી ન શકે એવા ઊંટની ચોરી કરે ખરો? અને ચારણ ક્યાંપિ ચોરી કરે ખરો? આ તો તમે જૈન છો એટલે તમે પાઠ કઈ રીતે બેસાડો છો એ માટે આવું કર્યું. શાહે ખુશી થઈ ચારણને સોનામહોરોનું ઇનામ આપ્યું.

જિન્નાશાહે પીળાજામાં બે જિનમંદિરો બંધાવ્યાં. ઘરદેરાસર માટે કસોટીની શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ભરાવી અને સંઘના દેરાસર માટે શ્રી આદીશ્વર, ચોમુખ તથા ચક્રેશ્વરીદેવીની પ્રતિમા ભરાવી. તે દરેકની આ. જયદેવસૂરિના કરકમલથી અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને ઘણાં ધર્મકાર્યો કર્યાં. જિન્નાશાહે પીળાજામાં જૈન પ્રતિમાઓની જકાત બંધ કરાવી, જે સં. ૧૯૨૬ સુધી બંધ હતી.

(—તપાગચ્છીય પં. નંદિરત્નગણિ શિષ્ય પં. રત્નમંદિરગણિની

(૩) પલ્લીવાલ ધનપાલ—જેણે સં૦ ૧૨૬૧ના કાર્તિક સુદિ ૮ ના દિવસે 'તિલકમંજરીકથાસાર' રચ્યો છે કવિએ પોતાનો અને તેમના કુટુંબનો પરિચય ગ્રંથના પ્રારંભમાં જ આપ્યો છે

તેઓ બધા ધનપાલ નામ હોવા છતા સાહિત્યપાલ બન્યા હતા

(–પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, ભોજપ્રબંધ, ઉપદેશતરંગિણી)

દંડનાયક જિણાશાહ

જિણહ શેઠી પાળકાનો વતની હતો. તેનું ગોત્ર શ્રીમાલી હતું એના પિતાનું નામ હતું પાહા શેઠ. જિણાશાહ ઘણો નિર્ધન હતો પણ તંદુરસ્ત અને બળવાન હતો. ઘી, કપાસ તથા અનાજની ફેરી કરી અતમહેનતથી પોતાનો તથા કુટુંબનો નિભાવ કરતો હતો. તે મહાનુ જૈન હતો. પ્રતિદિન જિનપૂજા અને ગુરુવંદન કરતો હતો. એક દિવસે નવાંગીવૃત્તિકાર મહાપ્રભાવક આ અભયદેવસૂરિએ તેને પલ્લકમાં સ્થાપિત ભ૦ પાર્શ્વનાથની પૂજા તથા 'ભક્તામરસ્તોત્ર'ના પાઠનો વિધિ બતાવ્યો. જિણાશાહે પૂજાપાઠ આખો જીવન ચાલુ રાખ્યા.

તેણે એક દિવસે ઘીનો ગાડવો લઈ ફેરીએ જતા રસ્તામાં તેને મારવાને આવેલા ત્રણ લૂંટારાઓને માત્ર ત્રણ બાણથી જ મારી નાખ્યા. આ વાતની જાણ થતા ગુજરાતના રાજા ભીમદેવ સોલંકી (સં ૧૦૭૮ થી ૧૧૨૦)એ તેને પાટણ બોલાવી તલવાર, પટ્ટો તથા સોનાની મુદ્રા આપી પાળકાનો દંડનાયક બનાવ્યો.

આ સમયે ત્યાં રહેલા સેનાપતિ શત્રુશલ્યે કહ્યું, અન્નદાતા! જિણા શેઠને રૂ તથા કાપડના વેપારની આવડ છે. માટે તેને તો રજ અને કાતર અપાય પણ તલવાર ન અપાય

જિણાશાહે તરત જ સંભળાવી દીધું કે તલવાર, ધનુષ્ય, બાણ ભાલો અને શક્તિને ઉપાડનારા તો ઘણાયે હોય છે પણ યુદ્ધમાં શૂરા તો વિરલા જ હોય છે

સેનાપતિએ તેનો માર્મિક જવાબ સાંભળીને કહ્યું, શસ્ત્ર અને શાસ્ત્ર યોગ્ય પુરુષને મેળવીને જ યોગ્ય બને છે

જિણાશાહ દંડનાયક બન્યો. તેણે પ્રજાપાલન માટે પૂરું ધ્યાન

૬ ઉસભપંચાશિકા—(ગાથા ૫૦) આ પ્રાકૃતમાં રચેલી સ્તુતિઓ છે. તેના પદ્યો મુદ્રિત છે તેના ઉપર એક પ્રાચીન વ્યાખ્યા મળે છે અને બીજી વ્યાખ્યા પં. હેમવિજયકૃત મળે છે. મહો. ધર્મસાગરજીએ રચેલ સંસ્કૃત પ્રાકૃત અવચૂરિ (સં. ૧૬૩૬), હરિજ ગચ્છના આ. વીરભદ્રના શિષ્ય તરંગવતીસાર ના રચયિતા આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિની અવચૂરિ, તથા ચારિત્રહેમ ગણિની (સં. ૧૫૨૬) શિરોહીમાં અવચૂરિ, એક અજ્ઞાત નામની અવચૂરિ વગેરે વિવરણો મળે છે.

૭. વીરથુઈ (ગાથા ૩) વિરોધાલંકારમયસ્તુતિ.

૮. વીરસ્તુતિ (ગાથા ૧૧) સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સરખોવાળી સ્તુતિ.

૯ સુસાધાર્થકૃત નામેય નેમિ દ્વિસંધાન કાવ્યનું સંશોધન.

૧૦ સત્યપુરીય મહાવીરોત્સાહ ગાથા ૧૫.

ગ્રંથકારો અને કવિઓ કવિ ધનપાલની આ પ્રકારે પ્રશંસા કરે છે—

(૧) वचन-सारे मनोवास्तु सिद्धसारस्वते नु किम् ? ।

(૨) समस्यामर्पयामास सिद्धसारस्वत: कवि ।

(૩) म्युत्पत्तिर्धनपालत: ।

(આ. હેમચંદ્ર અભિધાનચિંતામણિ ટીકા)

(૪) वचन धनपालस्य चन्दन मलयस्य च ।

सरस हृदि विन्यस्य कोऽभूनाम न निर्वृत्त ॥

(આ. મેરુતુંગ, પ્રબંધચિંતામણિ પ્ર. ૨)

એકંદર પંડિત ધનપાલ તે કવીશ્વર, કૂર્ચાલસરસ્વતી અને સિદ્ધસારસ્વત તરીકે વિખ્યાત અગિયારમી શતાબ્દીનો ધુરંધર વિદ્વાન તે આશુ કવિ, આદર્શ શ્રાવક, સમર્થ વાદી અને પરમ જૈન હતો.

(૫) परमश्रावकेण धनपालेनाप्युक्तम् ।

(મહો. યશોવિજયગણિ, ધર્મપરીક્ષા)

ધનપાલ નામના ત્રણ કવિઓ પ્રસિદ્ધ છે—

(૧) કવીશ્વર ધનપાલ તે તિલકમંજરીના કર્તા.

(૨) ધર્કટવંશીય ધનપાલ—જેણે અપભ્રંશ ભાષામાં ભવિસયત્તકહા રચી.

(૭) પલ્લીવાલ ધનપાલ—જેણે સં૦ ૧૨૬૧ના કાર્તિક સુદિ ૮ના દિવસે તિલકમંજરી કથાસાર રચ્યો છે કવિએ પોતાનો અને તેમના કુટુંબનો પરિચય ગ્રંથના પ્રારંભમાં જ આપ્યો છે

તેઓ બધા ધનપાલ નામ હોવા છતાં સાહિત્યપાલ બન્યા હતા.

(–પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ ભોજપ્રબંધ, ઉપદેશતરંગિણી)

દંડનાયક જિણાશાહ

જિણક શેઠ પાળકાનો વતની હતો. તેનું ગોત્ર શ્રીમાલી હતું, એના પિતાનું નામ હતું પાહા શેઠ. જિણાશાહ ઘણો નિર્ધન હતો, પણ તંદુરસ્ત અને બલવાન હતો. ઘી, કપાસ તથા અનાજની ફેરી કરી જાતમહેનતથી પોતાનો તથા કુટુંબનો નિભાવ કરતો હતો. તે મહાજૈન હતો. પ્રતિદિન જિનપૂજા અને ગુરુવંદન કરતો હતો. એક દિવસે નવાંગીવૃત્તિકાર મહાપ્રભાવક આ. અભયદેવસૂરિએ તેને પાટણમાં સ્થાપિત ભ૦ પાર્શ્વનાથની પૂજા તથા 'ભક્તામરસ્તોત્ર'ના પાઠનો વિધિ બતાવ્યો. જિણાશાહે પૂજાપાઠ અખંડ રીતે ચાલુ રાખ્યા.

તેણે એક દિવસે ઘીનો ગાડવો લઈ ફેરીએ જતા રસ્તામાં તેને મારવાને આવેલા ત્રણ લૂંટારાઓને માત્ર ત્રણ બાણથી જ મારી નાખ્યા. આ વાતની જાણ થતા ગુજરાતના રાજા ભીમદેવ સોલંકી (સં. ૧૦૭૮ થી ૧૧૨૦)એ તેને પાટણ બોલાવી તલવાર, પટ્ટો તથા સોનાની મુદ્રા આપી પાળકાનો દંડનાયક બનાવ્યો.

આ સમયે ત્યાં રહેલા સેનાપતિ શત્રુશલ્યે કહ્યું, અન્નદાતા! જિણા શેઠને ત્રાજવાં તથા કાપડના વેપારની આવડત છે માટે તેને તો ગજ અને કાતર અપાય પણ તલવાર ન અપાય

જિણાશાહે તરત જ સંભળાવી દીધું કે તલવાર, ધનુષ્ય, બાણ, ભાલો અને શક્તિને ઉપાડનારા તો ઘણાએ હોય છે પણ યુદ્ધમાં શૂરા તો વિરલા જ હોય છે

સેનાપતિએ તેનો માર્મિક જવાબ સાંભળીને કહ્યું, શસ્ત્ર અને શાસ્ત્ર યોગ્ય પુરુષને મેળવીને જ યોગ્ય બને છે

જિણાશાહ દંડનાયક બન્યો. તેણે પ્રજાપાલન માટે ખૂબ ધ્યાન

૬ ઉસભપંચાસિયા—(ગાથા) આ પ્રાકૃતમાં રચેલી સ્તુતિઓ છે. તેના પદ્યો સુલલિત છે તેના ઉપર એક પ્રાચીન વ્યાખ્યા મળે છે અને બીજી વ્યાખ્યા પં. હેમવિજયકૃત મળે છે. મહો. ધર્મશેખરગણિએ રચેલ સંસ્કૃત પ્રાકૃત અવચૂરિ (ગ્રં. ૩૩૬), વાદિજ ગચ્છના આ. વીરભદ્રના શિષ્ય તરંગવતીસારના રચયિતા આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિની અવચૂરિ, તથા ચારિત્રહેમ ગણિની (સં૦ ૧૫૨૬) ત્રિપાઠીમાં અવચૂરિ, એક અજ્ઞાત નામની અવચૂરિ વગેરે વિવરણો મળે છે.

૭. વીરથુઈ (ગાથા ૩) વિરોધાલંકારમયસ્તુતિ.

૮ વીરસ્તુતિ (ગાથા ૧૧) સંસ્કૃત પ્રાકૃત પદ્યોવાળી સ્તુતિ

૯ સુસાધ્વર્ણકૃત નાભેય નેમિ દ્વિસંધાન કાવ્યનું સંશોધન.

૧૦ સત્યપુરીય મહાવીરોત્સાહઃ ગાથા : ૧૫.

જૈનાચાર્યો અને કવિઓ કવિ ધનપાલની આ પ્રકારે પ્રશંસા કરે છે—

(૧) शब्द-साहित्य योगाब्धि सिद्धसारस्वते नु किम् ।।

(२) समस्यामर्पयामास सिद्धसारस्वत कवि ।

(३) मुपतिर्धनपालश्च ।

(આ. હેમચંદ્ર અભિધાનચિંતામણિ ટીકા)

(४) वचने धनपालस्य चन्दने मलयस्य च ।
सरसं हृदि विन्यस्य कोऽभून्नाम न निर्वृतः ॥

(આ. મેરુતુંગ, પ્રબંધચિંતામણિ પ્ર. ૨)

એકંદર પંડિત ધનપાલ તે કવીશ્વર, કૂર્ચાલસરસ્વતી અને સિદ્ધ સારસ્વત તરીકે વિખ્યાત અગિયારમી શતાબ્દીનો ધુરંધર વિદ્વાન તે આશુ કવિ, આદર્શ કથાકાર, સમર્થ વાદી અને પરમ જૈન હતો.

(५) परमार्हतेन धनपालेनाप्युक्तम् ।

(મહો. યશોવિજયજી ધર્મપરીક્ષા)

ધનપાલ નામના ત્રણ કવિઓ પ્રસિદ્ધ છે—

(૧) કવીશ્વર ધનપાલ તે તિલકમંજરીના કર્તા.

(૨) ધક્કડવંશીય ધનપાલ—જેણે અપભ્રંશ ભાષામાં ભવિસયત્તકહા રચી.

ઉપદેશતરંગિણી તરંગ ૩ આ૦ ગુણાકરની ભક્તા મરસ્તોત્ર કા૦ ૩૩ ની ટીકા)

શેઠ હેમરાજ—

શેઠ હેમરાજ માળવાની ધારાનગરીમાં રહેતો હતો. તે ભક્તા મ સ્તોત્રનો અખ પાઠી હતો. રાજા ભોજે (સ૦ ૧ ૫૨ થી ૧૧૧૨) એક વાર બ્રાહ્મણોની શિખવણીથી શેઠને બાંધીને કુવામાં નાખ્યો. શેઠ ભક્તામરસ્તોત્રના જાપના પ્રભાવથી બંધન તોડી કુવાની બહાર નીકળી આવ્યો. આ જોઈ રાજા પણ ભક્તામરસ્તોત્ર માટે શ્રદ્ધાળુ બન્યો.

(—આ૦ ગુણાકરની સ૦ ૧૪૨૬ની ભક્તામરસ્તોત્રટીકા, કાવ્ય ૧–૨ની વિવૃતિ)

સહ૬ મત્રીવશ—

૧ સહ૬—તે પોરવાડ જૈન હતો. તેને ચાપલદેવી નામે પત્ની હતી. રાજા ભીમદેવનો તે ભડારી હતો.

૨ સહપ્રસાદ—તે રાજા કર્ણદેવનો મત્રી હતો. તેની પત્નીનું નામ જયશ્રી હતું તેને શૂર અને સોમ નામના બે પુત્રો હતા. બને ભાઈઓ રાજા સિદ્ધરાજના મત્રી હતા. બુદ્ધિશાળી, શૂરવીર અને ધર્મપ્રેમી હતા.

૩. સોમ—તને સીતાદેવી નામે પત્ની હતી તે દાની, ગુણી ગુરુભક્તાપાલક અને ધર્માત્મા હતો. (જૈ સ૦પ્ર વર્ષ ૨, ૫ ૬૭) તે તીર્થંકર ભગવતને દેવ, નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ હરિભદ્રને ગુરુ તેમજ સિદ્ધરાજ જયસિંહને રાજા માનતો હતો. એ સિવાય બીજાને નમતા નહોતા. ત સિદ્ધરાજનો ખજાનચી મત્રી હતો. તેણે સ૦ ૧૨૫૪ મા પાટણમા રાજગચ્છના આ૦ પૂર્ણભદ્ર કે આ વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય આ૦ પૂર્ણભદ્ર પાસે પચતત્ર ગ્રથનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો.[1] તેણે સ ૧૨૮૪ મા દેરાસરમા સ્તભ દાન કર્યું હતું

૧. (૧) વાદગચ્છના આ વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય આ પૂર્ણભદ્ર સ ૧૨૫૪ સ ૧૨૮૫ (૨) ગચ્છના આ ચદ્રના શિષ્ય પૂર્ણભદ્ર સ

આપ્યું. તેણે સર્વપ્રથમ ચોર અને જૂગારીઓને પકડી લીધા અને એ પ્રદેશમાંથી ચોરનું નામનિશાન ભૂંસી નાખ્યું. એક ચારણે શાહની ન્યાયની પરીક્ષા કરવા માટે ઊંટની ચોરી કરી. રાજપુરુષ ચારણને પકડી પીળાકામાં શાહની સામે લઈ આવ્યો. જિણાશાહ તે વખતે દેરાસરમાં પૂજાપાઠ કરતો હતો. દંડનાયકે પહેલાં આપેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે રાજપુરુષે જિણા શાહને દેરાસરની બહાર બોલાવીને પૂછ્યું કે આ ચારણે ઊંટની ચોરી કરી છે તો શું કરવું? શાહે ત્યાં ઊભા ઊભા જ આંગળી ઉપર આંગળી ઘસીને તથા ફૂલનું ડીંટું કાપીને સંકેતથી જ જણાવ્યું કે તેનો વધ કરવો.

ચારણ વાત સમજી ગયો, તેણે કહ્યું—

એક જિણહાને જિણવરહ, ન મિલઈ તારો તાર
જેણે અમારણ પૂજઈ તે કિમ મારણહાર ?"

આ સાંભળી જિણા શાહે કહ્યું, જો ફરી વાર ચોરી કરીશ તો માર્યો ગયો સમજજે. ચારણને છોડી દેવાનો હુકમ કર્યો ત્યારે તે ચારણ બોલ્યો કે—

इसी चोरी सा करी जा लाजइ न माइ ।
बीजी चोरी सु करउ जु चारण चोर न थाइ ॥

શાહજી! ચોર કદાપિ ઘરમાં સંતાડી ન શકે એવા ઊંટની ચોરી કરે ખરો? અને ચારણ કદાપિ ચોરી કરે ખરો? આ તો તમે જૈન છો એટલે તમે ધાક કઈ રીતે બેસાડો છો એ માટે આવું કર્યું. શાહે ખુશી થઈ ચારણને સોનામહોરોનું ઇનામ આપ્યું.

જિણાશાહે પીળાકામાં બે જિનમંદિરો બંધાવ્યાં. [illegible] માટે કસોટીની શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ભરાવી અને સંઘના દેરાસર માટે શ્રી આદીશ્વર, ચોમુખ તથા ચોવીસીની પ્રતિમા ભરાવી. તે દરેકની આ. ભાવદેવસૂરિના કરકમળથી અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને ઘણાં ધર્મકાર્યો કર્યાં. જિણાશાહે પીળાકામાં જૈન યતિઓની જકાત બંધ કરાવી, જે સં. ૧૯૨૧ સુધી બંધ હતી.

(—તપાગચ્છીય પં. નંદિરત્નગણિ શિષ્ય પં. રત્નમંદિરગણિની

દર્શનીય અને વિશાળ જૈનમંદિર ઊભું છે તેનું શ્રેય આ કુટુંબની ભાવનાને ફાળે જાય છે

(૨) **મલ્લદેવ**—તે મહાજનમાં વડો હતો. મંત્રી હતો. તેને લીલાદેવી અને પ્રતાપદેવી નામે પત્નીઓ હતી. લીલાદેવીથી પૂર્ણસિંહ, સહજલદેવી તથા સજમલદેવી નામે સંતાન હતાં. પૂર્ણસિંહને પણ અહ્લણદેવી તથા મહણદેવી નામે પત્નીઓ હતી. અહ્લણદેવીથી પેથડ નામે પુત્ર તથા બાહલ નામે પુત્રી હતાં. તેને માટે એક શ્લોક પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહમાં નોંધાયેલો મળે છે—

धर्मविधान भुवनत्रिकपिधान विभिन्नसधान ।
सचिवान्ता न हि सप्ट प्रतिमल्लो मल्लदेवस्य ॥

(૩) **વસ્તુપાલ**—તે ગુજરાતનો મહામાત્ય હતો. આ૦ વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી ધર્મપ્રેમી બન્યો હતો. તેને ઠ૦ કાન્હડ ઠ૦ સલુદેવી પોરવાડની બુદ્ધિશાળી પુત્રીઓ લલિતાદેવી તથા વેજલદેવી નામે પત્નીઓ હતી. લલિતાદેવીને જયતસિંહ નામે પુત્ર હતો. તે તંત્રકાર્યમાં કુશળ હતો, જે સં. ૧૨૭૯ માં ખંભાતનો દંડનાયક બન્યો હતો. તેને જયતલ, જમ્મણ અને રૂપા નામે પત્નીઓ હતી.

તેની વિનતિથી આ૦ જિનભદ્રે સં. ૧૨૯૦ માં પ્રબંધાવલીની રચના કરી હતી. દંડનાયક જયતસિંહે પોતાની આપે વયમાં પત્ની સુહડાદેવીથી જ મેળ પુત્ર પ્રતાપસિંહના કલ્યાણ માટે પુસ્તક રચાવીને લખાવ્યું હતું (—જૈ૦પુ૦પ્ર સં૦ પુષ્પિકા : ૭)

મંત્રી વસ્તુપાલે સં. ૧૨૯ માં ધર્માભ્યુદયમહાકાવ્ય લખ્યું હતું[1]

(૪) **તેજપાલ**—તે ગુજરાતનો કુશળ મહામાત્ય હતો. ભારે લડવૈયો હતો. તેને ચંદ્રાવતીના શેઠ ગાગલ પોરવાડના પુત્ર ધરણિગની પુત્રી અનુપમાદેવી તથા પાટણના ઠ૦ ઝાલણ, ઠ૦ સાઢી મોઢની

1 संवत् १२ वर्षे चैत्र शुदि ११ रवौ स्तंभतीर्थवेलाकुलमनुशासयता मह. वस्तुपालेन श्रीधर्माभ्युदयमहाकाव्यमिदमलेखि ॥छ॥
शुभमस्तु श्रीसंघभारकस्य ॥ (—श्रीप्रशस्तिसंग्रह भा. २ पृ. १)

પાટણનો શેઠ કર્પૂરપટ્ટાભીશ પુત્ર સોમ પોરવાડ સં૦ ૧૨૧૧ મા પણ આ જ સમયે થયો હતો.

૪ આસરાજ (અશ્વરાજ)—તે માતૃભક્ત વિવેકી જૈન હતા. તેણે સાત તીર્થોની સાત વાર યાત્રા કરી હતી. એથી યાત્રામા ભાઈઓ વસ્તુપાલ-તેજપાલ સાથે હતા. તે પાટણના રાજમાર્ગમાં નિયુક્ત હતો. એક વખત તે માલાસણ ગયો ત્યારે ત્યા મલધાર ગચ્છના કલિકાલગૌતમાવતાર આ૦ હરિભદ્રસૂરિ પાસેથી પ્રાસંગિક રીતે શેઠ આભૂ પોરવાડની પુત્રી બાલવિધવા કુમારદેવીને સુલક્ષણી જાણી તેની સાથે લગ્ન કર્યું અને તે સુહાલક (સોપારક) આવ્યો ગયો. તેને ત્યા ચાર પુત્રો અને ૭ પુત્રીઓ થઈ તે પરિવાર નીચે મુજબ હતો—

(૧) લુણિગ—તે રાજમાર્ગમા કુશળ હતા. તેને લાછુદેવી નામે પત્ની હતી. તે યુવાનીમા આવતા જ મરણ પામ્યો. એ સમયે એનું કુટુંબ ગરીબ દશામા હતું તેથી ઘરના માણસોએ તેને પરભવ માટે ત્રણ લાખ નવકાર મંત્રો આપ્યા, પણ વસ્તુપાલે મરતી વેળા પૂછ્યું કે મોટાભાઈ! તમારી કોઈ ઇચ્છા હોય તો જણાવો. લુણિગે જવાબ આપ્યો કે ભાઈ! મને આબૂ તીર્થમા ભગવાનની એક દેરી બનાવવાની ઉત્કટ ભાવના હતી પણ મારા ભાગ્યમા નહીં તેથી એ ભાવના તે ભાવનારૂપે જ રહી છે. જો તમને અનુકૂળતા થાય તો મારી એ ભાવનાને સફળ બનાવજો. સૌના મનમા એ વાત રમી ગઈ પણ પરિસ્થિતિ આગળ સૌ લાચાર હતા તેથી સૌ મૌન રહ્યા. વસ્તુપાલ-તેજપાલના દિલમા આ ભાવનાનું બીજ રોપાયું, તેથી તેઓ ગુજરાતના મંત્રી બન્યા તે પછી એ બીજમાંથી નવું કલ્પવૃક્ષ ઊગ્યું યાને આબૂ ઉપરનું લુણિગવસહી નામનું

૧૨૩૯ (પ્રા ૩૨, પૃ ૫૨ પ્રા ૩૯, પૃ) (૩૩) ખરતરગચ્છીય આ જિનપતિના શિષ્યની તથા સુમતિગણિની નાની દીક્ષા સં ૧૨૧ ના જે શુદિ ૧ ના રોજ થઈ હતી.

ક્ષમા સાથેનું સામર્થ્ય અને ત્યાગભાવના સાથેનો પૈસો—આ ચારે વસ્તુ અત્યંત દુર્લભ છે.

મહ૦ અનુપમાદેવી સૌને છૂટે હાથે દાન આપતી હતી, તેથી તે વસ્તુદાનમાતા તરીકે ખ્યાતિ પામી હતી. તેનું કહેવું કાયમ હતું તેના હાથે અપાય કે બીજાઓ સારફત અપાય તેનું ફળ મળે કે ન મળે પણ પોતાના હાથે જ અપાય તેનું ફળ મળે જ છે.

તેણે નંદીશ્વર તપના ઉજમણામાં જિનપ્રાસાદ પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી એકાસણા કરી વાસ્તુદેવ સલાટ દ્વારા શત્રુંજયતીર્થમાં નંદીશ્વર જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો અને તે જ તીર્થમાં અનુપમસરોવર બંધાવ્યું.

તેણે સં૦ ૧૨૯૨ માં પંચમીતપનું ઉજમણું કર્યું ત્યારે ૨૫ સમવસરણ બનાવ્યાં, શત્રુંજયતીર્થની તળેટીમાં ૩૨ વાડીઓ, ગિરનારતીર્થની તળેટીમાં ૧૯ વાડીઓ બનાવી. તેજલપુરમાં જિનાલય, પોષાળ, તેની સાથે કુમાર સરોવર બનાવ્યાં. ગાગરિયા ગામમાં જિનપ્રાસાદ, વાવ અને તળાવ બનાવ્યાં હતાં. તેણે લુણિગવસહીના નિભાવ માટે ડાક અને ડમાણી ગામ અપાવ્યાં, તપોધનના ઉપકરણો માટે તે તે નામના પાત્ર ટોડ ઝોથી, ઘાસ વગેરે ગામ આપ્યાં.

(–પ્રબંધાવલી, પુરા પ્ર૦ સં૦ પૃ૦ ૬૩, ૬૫)

સમકાલીન કવિઓએ પણ મહ૦ અનુપમાની ખૂબ પ્રશંસા કરી છે જેમકે—

'લક્ષ્મી ચંચળ છે, પાર્વતી ચંડી છે, ઇંદ્રાણી શોકયવાળી છે, ગંગા નીચે વહેનારી છે, સરસ્વતી તો કેવળ વાણીના સારવાળી છે પણ અનુપમા અનુપમ છે.

એટલે ભારતીય નારીઓના ઇતિહાસમાં અનુપમાનું સ્થાન અનુપમ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

અનુપમાદેવીએ સં૦ ૧૨૯૩ના પોષ સુદિ ૧૩ ના રોજ વડગચ્છના આ૦ મદનચંદ્રસૂરિને ઓઘનિર્યુક્તિ વહોરાવી હતી. તેની પુષ્પિકામાં તેને મહં૦ વગેરે વિશેષણો વાપરેલાં છે.

(૫-૧૧) સાત પુત્રીઓ—૧ જાલ્હુ (જાઉ), ૨. માઉ, ૩.

પુત્રી સુહડાદેવી નામે પત્નીઓ હતી. અનુપમાદેવીને બુદ્ધિશાળી, પ્રતાપી અને ઉદારચિત્ત લૂણસિંહ નામે પુત્ર હતો. લૂણસિંહને રયણ તથા લખમી નામે પત્નીઓ હતી ને ગૌરદેવી નામે પુત્રી હતી. સુહડાદેવીથી સુહડસિંહ નામે પુત્ર અને બઉલા નામે પુત્રી હતાં. સુહડસિંહને સુહડાદે તથા સુલખણ નામે પત્નીઓ હતી. સુહડસિંહ સં૦ ૧૨૯૭ માં મરણ પામ્યો.

તેજપાલની પત્ની અનુપમાદેવીનું એના સમયમાં ભારતીય નારીઓમાં ઊંચું સ્થાન હતું. તે ચંદ્રાવતીના ગોડ ધરણિગ અને પત્ની ત્રિભુવનદેવીને ખીમો, આંબો, ઉદલ એમ ત્રણ પુત્રો અને અનુપમા નામની આ પુત્રી હતી. અનુપમા બુદ્ધિશાળી છતાં કદરૂપી હતી. તેજપાલે તેની સાથે સગપણ થયા પછી તે તોડવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો. છેવટે સં૦ ચંદ્રપ્રભના ચક્ષુ વિલેપને આઠ દ્રમ્મ ચડાવવાની માનતા પણ માની હતી, પણ ભાવિભાવને કોણ ફેરવી શકે? તે તેજપાલના ઘરમાં આવી ત્યારથી જ તેના કુંકુમ પગલાંથી કુટુંબની ઉન્નતિ થવા લાગી. આથી થોડા દિવસોમાં જ તે સૌને પ્રિય થઈ પડી. ઘરનું એક પણ કામ તેની સલાહ વિના થતું નહોતું. આબૂ ઉપર લૂણિગવસહીના નિર્માણમાં તેનો જ મુખ્ય હાથ હતો. તે પોતાના ભાઈ ઉદલને સાથે રાખી ઘણા કાળ સુધી આબૂ ઉપર રહી હતી અને પોતાની જાતદેખરેખ નીચે આ કાર્ય પૂરું કરાવ્યું હતું. સ્વભાવે તે શાંત અને ઉદાર હતી.

ઉલ્લેખ મળે છે કે એક વાર તે યતિઓને વહોરાવતી હતી ત્યારે તેમના હાથમાંનું ઘીનું પાત્ર અચાનક પડતાં અનુપમાદેવી ઉપર પડ્યું. તેના કપડાં ઘીથી તરબોળ થઈ ગયાં. આથી મંત્રી તેજપાલ ગુસ્સે થઈ ગયો પણ અનુપમાદેવીએ તરત જ શાંત મગજથી જવાબ આપ્યો કે જો સ્વામીના ઘેર જ ઢળી હોત તો શું કરત? પણ મારા અહોભાગ્ય છે કે મારા ઉપર બીજા કોઈનું નહીં પણ પૂજ્ય ગુરુદેવના પાત્રનું ઘી ઢળ્યું છે. મંત્રી આ સાંભળી શાંત થઈ ગયો. મીઠી વાણી સાથેનું દાન, અભિમાન વગરનું જ્ઞાન,

ક્ષમા સાથેનું સામર્થ્ય અને ત્યાગભાવના સાથેનો પૈસો—આ ચારે વસ્તુ અત્યંત દુર્લભ છે

મહ૦ અનુપમાદેવી સૌને છૂટે હાથે દાન આપતી હતી, તેથી તે ષટ્દર્શનમાતા તરીકે ખ્યાતિ પામી હતી. તેનું કહેવું હતું કે પોતાના હાથે અપાય કે બીજાઓ મારફત અપાય તેનું ફળ મળે કે ન મળે પણ પોતાના હાથે જ અપાય તેનું ફળ મળે જ છે

તેણે નંદીશ્વર તપના ઉજમણામાં જિનપ્રાસાદ પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી એકાસણું કરી વાગ્ભટ સલાટ દ્વારા શત્રુંજયતીર્થમાં નંદીશ્વર જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો અને તે જ તીર્થમાં અનુપમસરોવર બંધાવ્યું

તેણે સં ૧૨૯૭ માં પંચમીતપનું ઉજમણું કર્યું ત્યારે ૨૫ સમવસરણ બનાવ્યાં, શત્રુંજયતીર્થની તળેટીમાં ૩૨ વાડીઓ, ગિરનારતીર્થની તળેટીમાં ૧૬ વાડીઓ બનાવી. તેજલપુરમાં જિનાલય, પોષાળ, તેની સાથે કુમાર સરોવર બનાવ્યાં. બાઉરિયા ગામમાં જિનપ્રાસાદ, વાવ અને તળાવ બનાવ્યાં હતાં. તેણે સુવિહિતવસતીના નિર્વાહ માટે ડાક અને ઠમાણી ગામ અપાવ્યાં, તપોધનના ઉપકરણો માટે તે તે નામનાં પાત્ર, દોરૂ ઝોળી, દાંડા વગેરે ગામ આપ્યાં.

(—પ્રભાવકી, પુરા પ્ર સ પૃ ૬૩ ૬૫)

સમકાલીન કવિઓએ પણ મહ૦ અનુપમાની પૂબ પ્રશંસા કરી છે જેમકે—

લક્ષ્મી ચંચળ છે પાર્વતી સતી છે ઇંદ્રાણી શોકવાળી છે ગંગા નીચે વહેનારી છે સરસ્વતી તો કેવળ વાણીના સારવાળી છે પણ અનુપમા અનુપમ છે

એટલે ભારતીય નારીઓના ઇતિહાસમાં અનુપમાનું સ્થાન અનુપમ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

અનુપમાદેવીએ સં૦ ૧૨૯૩ના પોષ સુદિ ૧૩ ના રોજ વડગચ્છના આ૦ મદનચંદ્રસૂરિને ઓઘનિર્યુક્તિ વહોરાવી હતી. તેની પુષ્પિકામાં તેને મહ વગેરે વિશેષણો વાપરેલાં છે.

(૫–૧૧) સાત પુત્રીઓ—૧ જાલ્હુ (જાઉ), ૨ માઉ, ૩

સાઉ ૪ ધન્ના, ૫ નેમનાગ, ૬ વયજુ અને ૭ પદમલદેવી (પદમલદેવી).

(૫) વસ્તુપાલ-તેજપાલ—આસરાજના ૧૧ સંતાનોમાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલ એ બંને ભાઈઓ ગુજરાતના ઇતિહાસના અમર પુત્રો છે.

તેમનો જન્મ સં૰ ૧૨૩૫ થી ૧૨૪૦ દરમ્યાનમાં થયો હતો. તેઓ ભાઈબેનો (માતાપિતાના મરણ બાદ) સં૰ ૧૨૫૦ પછી માંડલ આવી વસ્યા. વ્યાપાર કરતા તેઓના ભાગ્યનો સિતારો ચમકયો. ધન વધ્યું ત્રણ લાખ દ્રમ્મ થયા અને સોના હેમ પણ થયા. તેઓ રાજ્ય ભીમદેવના મહેતા પણ હતા. તેમને મંડલેશ્વર વીરધવલ સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી. કવિ સોમેશ્વર મંત્રી તેજપાલને વીરધવલનો અદ્વિતીય બંધુ બતાવે છે. (—આબૂપ્રશસ્તિ, શ્લો૦ ૧૪)

વસ્તુપાલ-તેજપાલે પોતાની નાની ઉંમરમાં સં૰ ૧૨૪૯માં માતાપિતા સાથે શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા કરી હતી. તેઓએ અહીં ધન વધ્યા પછી પાલીતાણામાં દેરાસર બંધાવ્યું અને સં૰ ૧૨૭૬માં નાનકડો શત્રુંજયનો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. તેઓને હડાળા ગામે જતા માલૂમ પડ્યું કે રસ્તાના રખવાળાઓ મુસાફરોને લૂંટી લે છે. આથી તેઓએ કોઈ ન જાણે એવા સ્થાનમાં ૧ લાખ દ્રમ્મ દાટી રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ તેઓ રાતે જ્યાં ધન દાટવા ગયા ત્યાંથી જ ખાડો ખોદતા તેઓને સોનાનો ચરુ મળ્યો. અનુપમાદેવીએ તેઓને સલાહ આપી કે આપણા ભાગ્યનો સિતારો ચમકે છે. ધનને ભૂમિમાં દાટવાની જરૂર નથી. ભૂમિમાતા તો આપણને સામેથી ધન આપે છે. માટે આ ધનને હવે પહાડ ઉપર જોડવો, એટલે કે પહાડ ઉપર વિશાળ ધર્મસ્થાનો બનાવો.

તેમણે શત્રુંજયની યાત્રા કરી, ત્યાં લલિતા સરોવર, નવાં મંદિરો તથા જીર્ણોદ્ધારો શરૂ કરાવ્યા. ત્યાંથી નીકળી ગિરનાર તથા પ્રભાસપાટણની યાત્રા કરી ધોળકા આવ્યા. ત્યારે ગુજરાતનો રાજા ભોળો ભીમદેવ હતો. તે ધીરો અને ઉદાર હતો. તેથી તેના સામંતો

સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા હતા. ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની સ્થિતિ કથળવા લાગી હતી. તેને સ્વ૦ પિતામહ કુમારપાલે સ્વપ્નમાં સૂચવ્યું કે તું લવણપ્રસાદને સર્વેશ્વર બનાવ. તે રાજ્યને બચાવી શકશે. (-સુકૃતસંકીર્તન)

લવણપ્રસાદ અને તેના પુત્ર વીરધવલ વાઘેલાએ તે સમયે ધોળકાને પોતાનું પાટનગર બનાવી, ખંભાત સુધીનો પ્રદેશ છતી લઈ પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. ગુજરાતની દેવી મહણદેવીએ આ પિતા પુત્રને સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે તમે ગુજરાતનો ઉદ્ધાર કરો. વસ્તુપાલ તેજપાલને મહામાત્ય બનાવો. આથી તમારો પ્રતિદિન ઉદ્ધાર થશે. આ પિતા પુત્રે રાજપુરોહિત સોમેશ્વરની સલાહથી અને ગુજરાતના રાજા ભીમદેવની સમ્મતિથી વસ્તુપાલ તેજપાલને સં. ૧૨૭૭માં પોતાના મહામાત્ય બનાવ્યા. તેઓ મહામાત્ય બન્યા તે પહેલાં રાજા વીરધવલ તથા રાણી જયતલ તેમને મળવા ગયાં હતાં. ત્યારે અનુપમાદેવીએ પોતાના પિયેરથી લાવેલો ઝવેરાતનો હાર રાણીને પહેરાવ્યો હતો, પણ રાજાએ તે પાછો આપી દીધો. વસ્તુપાલ તેજપાલે મહામાત્ય બનવા પહેલાં મોં જનતા સમક્ષ રાજા પાસેથી વચન માગી લીધું કે આજે અમારી પાસે ત્રણ લાખ દ્રમ્મ છે તમારી સાથે અમારે વાંધો પડે ત્યારે તમારે અમારા આ ધનને સ્પર્શ કરવો નહિ. રાજાએ આ શરત કબૂલ રાખી તેઓને પ્રધાન બનાવ્યા.

મંત્રીઓએ સં. ૧૨૭૭માં શ્રીસંઘ સાથે શત્રુંજયનો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. લલિતાસરોવર આગળ પડાવ નાખ્યો હતો. દાદાની યાત્રા પૂજા કરી તેમણે ત્યાં અષ્ટાપદ ઘોડીઓ આદિ આરસમૂર્તિઓ, ઇંદ્રમંડપો તથા દેરાસર બનાવ્યાં અને શત્રુંજયની યાત્રા માટે કુમારપાલના હુકમ સુધીની પાજ બંધાવી. આ પ્રસંગે અહીં કનકવજા મુદ્રનાટક ભજવાયું હતું. સંઘ શત્રુંજય, ગિરનાર તથા પાટણની યાત્રા કરી ધોળકા આવ્યો.

આ૦ સોમપ્રભસૂરિ, પં૦ જગચ્ચંદ્રગણિ વગેરે આ સંઘમાં સાથે હતા.

દશા-વીશા વગેરે જ્ઞાતિઓ—

સંભવ છે કે આ અરસામાં દશા-વીશાના ભેદ પડ્યા હોય. એ

સાઉ ૪ ધાંધા, ૫. સોહગા, ૬ વયજુ અને ૭. પરમલદેવી (પ્ર મલદેવી).

(૫) વસ્તુપાલ-તેજપાલ—આસરાજના ૧૧ સંતાનોમાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલ એ બંને ભાઈઓ ગુજરાતના ઇતિહાસના અમર પુરુષો છે.

તેમનો જન્મ સં. ૧૨૩૫ થી ૧૨૪૦ ના ગાળામાં થયો હતો. તે સૌ ભાઈઓનો (માતાપિતાના મરણ બાદ) સં. ૧૨૫૦ પછી માંડલ આવી વસ્યા. વ્યાપાર કરતાં તેઓના ભાગ્યનો સિતારો ચમક્યો. ધન વધ્યું, ત્રણ લાખ દ્રમ્મ થયા અને સોના લમ પણ થયા. તેઓ રાજા ભીમદેવના મહેતા પણ હતા. તેમને મંડલેશ્વર વીરધવલ સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી. કવિ સોમેશ્વર મંત્રી તેજપાલને વીરધવલનો અદ્વિતીય બંધુ બતાવે છે. (—આબૂપ્રશસ્તિ, શ્લો. ૧૪)

વસ્તુપાલ તેજપાલે પોતાની નાની ઉંમરમાં સં. ૧૨૪૯ માં માતા-પિતા સાથે શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા કરી હતી. તેઓએ અહીં ધન વધ્યા પછી બાવલામાં દેરાસર બંધાવ્યું અને સં. ૧૨૭૭ માં નાનકડો શત્રુંજયનો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. તેઓને હડાલા ગામે જતાં માલૂમ પડ્યું કે રસ્તાના રજવાડાઓ મુસાફરોને લૂંટે છે. આથી તેઓએ કોઈ ન જાણે એવા સ્થાનમાં ૧ લાખ દ્રમ્મ દાટી રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ તેઓ રાતે જ્યાં ધન દાટવા ગયા ત્યાંથી જ ખાડો ખોદતાં તેઓને સોનાનો ચરુ મળ્યો. અનુપમાદેવીએ તેઓને સલાહ આપી કે આપણા ભાગ્યનો સિતારો ચમકે છે. ધનને ભૂમિમાં દાટવાની જરૂર નથી. ભૂમિમાતા તો આપણને સામેથી ધન આપે છે. માટે આ ધનને હવે પહાડ ઉપર મોકલો, એટલે કે પહાડ ઉપર વિશાળ ધર્મસ્થાનો બનાવો.

તેમણે શત્રુંજયની યાત્રા કરી ત્યાં લલિતા સરોવર, નવા મંદિરો તથા જીર્ણોદ્ધારો શરૂ કરાવ્યા. ત્યાંથી નીકળી ગિરનાર તથા પ્રભાસપાટણની યાત્રા કરી ધોળકા આવ્યા. ત્યારે ગુજરાતનો રાજા ભોળો ભીમદેવ હતો. તે ઘેલો અને ઉડાઉ હતો. તેથી તેના સામંતો

પ્રમાણમાં આવી તેથી તેના વંશજો નેમા વાણિયા કહેવાયા. તેમાં પણ દશાવીશાના ભેદો પડ્યા.

શેઠનો પુત્ર વગેરે લાટના (મહી અને દમણ વચ્ચેના પ્રદેશના) હતા. તેના મિત્રો અને પરિવાર ગુજરાતની દક્ષિણમાં ઠેઠ તાપી નદી સુધી ચાલ્યા ગયા તે લા વા શ્રીમાલી કહેવાયા.

મ ડલેશ્વર લવણપ્રસાદ અને વીરધવલે બને મ ત્રીઓની મદદ થી ગુજરાતની બગડેલી સ્થિતિને સુધારવા પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. તેમણે સર્વપ્રથમ સૌરાષ્ટ્રના નાના મોટા રજવાડાઓને કાબૂમા લીધા. જૂના અમલદારો તથા વેપારીઓ પાસેથી ઘણું ધન એકઠું કરીને મોટું સૈન્ય ઊભુ કર્યું મહામાત્ય વસ્તુપાલે ખ ભાતના ધનિક ચાચિયા સદીકને મારીને તેનો તેજ તુરીનો કરડિયો હાથ કર્યો અને તેનું ધન રાજભંડારમા દાખલ કર્યું તેનો ચાગરીત ભરૂચનો રાજા સિંધુ-રાજનો પુત્ર શ ખ હતો, જેણે મ ત્રી વસ્તુપાલને ખ ભાતના હાકેમ બનાવવાની લાલચ આપી હતી. (-જૈ૦સ૦પ્ર૦ વર્ષ : ૩ પૃ૦ ૪૩૫)

મ ત્રી વસ્તુપાલે શ ખની એ લાલચને મહાપાપ માની તેની સાથે લડાઈ આદરી. શ ખને હરાવી નસાડયો અને પોતાના પુત્ર જયતલ(જયતસિંહ)ને સ ૧૨૭૯ મા ખ ભાતનો દ ડનાયક નીમ્યો. મ ત્રી તેજપાલે ગોધરાના લૂટારુ રાજા ઘૂઘલને માર્યો અને એ રીતે ખ ભાતનો દરિયામાર્ગ લાટ અને ગોધરાનો પ્રદેશ વેપારીઓ અને વટેમાર્ગુઓ માટે નિર્ભય બનાવ્યો.

રાજાએ પણ દેવગિરિના યાદવરાજ સિ ઘણ અને મારવાડના રાજાઓ સાથે નવી સધિ કરી બીજા તોફાની તત્ત્વોને દૂર હઠાવ્યાં. સ ૧૨૮૭ મા ગુજરાત, મારવાડ અને મહારાષ્ટ્રના હિંદુ રાજાઓનું પુન. સ ગઠન કર્યું

વસ્તુપાલે સ ૧૨૮૨ મા ખ ભાતના આ૦ મલ્લવાદીના વ્યાખ્યાન ઉપદેશથી પોતાની ચાદીની પાલખી દાનમા આપી. તે ચાદીમાથી જિન પ્રતિમા બનાવી સ્નાત્રપૂજા માટે ભરૂચના શકુનિકાવિહારમા અર્પણ કરી.

સિંધી એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે મહાજનની ૮૪ જ્ઞાતિઓ ગણાતી તે સમયે તે મોટે ભાગે જૈનધર્મ પાળતી હતી. આ જ્ઞાતિઓમાં ક્યાંક ક્યાંક વિધવાવિવાહ પણ પ્રચલિત હતો. એવા વિવાહ કરનાર છૂટાછવાયા હતા, તેમની કોઈ એક વ્યવસ્થિત જ્ઞાતિ નહોતી.[1] મંત્રી વસ્તુપાલના સમયે તેણે જ્ઞાતિનું સ્વરૂપ લીધું હોય એમ લાગે છે.

એક વાર વસ્તુપાલે જ્યારે સાધર્મિક વાત્સલ્ય કર્યું સૌને નોતરું દેવામાં આવ્યું, પણ એક શેઠનો પુત્ર, જે નિર્ધન બની ગયો હતો તેને નોતરું આપવાનું ભૂલી જવાયું. તે શેઠના પુત્રે ૮૪ જ્ઞાતિની વિશાળ સભામાં યુક્તિપૂર્વક વાત મૂકી કે અમે કુલીન છીએ પણ ગરીબ થઈ ગયાના કારણે અમારી ટાળ કરવામાં આવી છે. વસ્તુપાલ તેજપાલ વિધવાના પુત્રો છે પણ ધનાઢ્ય છે અને રાજસત્તામાં મહામાત્યપદે છે. તમને જમણ મળે છે એટલે તમને અમારા ગરીબની શી પડી હોય?

શેઠના પુત્રના આ શબ્દોએ સભામાં વીજળી જેવો આંચકો પેદા કર્યો. હોહા થવા લાગી. પછી તો આ સભામાંથી કેટલાક ઊઠીને ચાલવા માંડ્યા. જે ગયા તે વીશા કહેવાયા અને જેઓ મંત્રીની સાથે રહ્યા તે દશા કહેવાયા.

ચોરાશી જ્ઞાતિઓમાં આ ભેદો પડ્યા. આ જ્ઞાતિભેદનું એ પરિણામ આવ્યું કે વીશા અને દશામાં એક રોટી વ્યવહાર ચાલુ રહ્યો પણ બેટી વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો. જો કે દશા એ વિધવાના સંતાનને પોતાના વંશમાં મેળવી લેનારો સમુદાય છે પણ વિધવાવિવાહનો હિમાયતી નથી. એ કે દશામાં પણ વિધવાવિવાહ થતો તો નથી જ. પછી તો એમાં પણ જે વિધવાવિવાહ કરનાર નીકળ્યા તે તેનાથી જુદા પડ્યા અને સમય જતાં તેઓ પાંચા, અઢિયા, સવાયા તરીકે જાહેર થયા. આજે ગુજરાતના બારેજા ગામમાં પાંચાની જ્ઞાતિ વિદ્યમાન છે. કર્ણાટકમાં ત્રિચનરોમાં ચતુર્થ પંચમ જ્ઞાતિ વિદ્યમાન છે.

વરહુડિયા શા નેમડના વંશજોમાં બીજી જ્ઞાતિઓની કન્યા વધુ

---

૧ જુઓ [illegible] (ગુજરાતી) [illegible], પૃ ૯૬.

પ્રમાણમાં આવી તેથી તેના વંશજો નીમા વાણિયા કહેવાયા. તેમાં પણ દશા વીશાના ભેદો પડ્યા.

શેઠનો પુત્ર વગેરે લાટના (મહી અને દમણ વચ્ચેના પ્રદેશના) હતા. તેના મિત્રો અને પરિવાર ગુજરાતની દક્ષિણમાં ઠેઠ તાપી નદી સુધી ચાલ્યા ગયા તે લાડવા શ્રીમાળી કહેવાયા.

૬

મહામંડલેશ્વર લવણપ્રસાદ અને વીરધવલે બંને મંત્રીઓની મદદથી ગુજરાતની બગડેલી સ્થિતિને સુધારવા પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. તેમણે સર્વપ્રથમ સૌરાષ્ટ્રના નાના મોટા રજવાડાઓને કાબૂમાં લીધા. જૂના અમલદારો તથા વેપારીઓ પાસેથી ઘણું ધન એકઠું કરીને મોટું સૈન્ય ઊભું કર્યું. મહામાત્ય વસ્તુપાલે ખંભાતના ધનિક વાણિયા સદીકને મારીને તેનો તેજતુરીનો કરંડિયો હાથ કર્યો અને તેનું ધન રાજભંડારમાં દાખલ કર્યું. તેનો આગરીત ભરૂચનો રાજા સિંધુરાજનો પુત્ર શંખ હતો, જેણે મંત્રી વસ્તુપાલને ખંભાતના હાકેમ બનાવવાની લાલચ આપી હતી. (—જૈ૦ સ૦ પ્ર૦ વ૦ ૩ પૃ૦ ૪૩૫)

મંત્રી વસ્તુપાલે શંખની એ લાલચને મહાપાપ માની તેની સાથે લડાઈ આદરી. શંખને હરાવી નસાડ્યો અને પોતાના પુત્ર જયતલ(જયતસિંહ)ને સં૦ ૧૨૭૯માં ખંભાતનો દંડનાયક નીમ્યો. મંત્રી તેજપાલે ગોધરાના લૂંટારુ રાજા ઘૂઘલને માર્યો અને એ રીતે ખંભાતનો દરિયામાર્ગ વાટ અને ગોધરાનો પ્રદેશ વેપારીઓ અને વટેમાર્ગુઓ માટે નિર્ભય બનાવ્યો.

રાજાએ પણ દેવગિરિના યાદવરાજ સિંઘણ અને માળવાના રાજાઓ સાથે નવી સંધિ કરી બીજા લોકોની વસ્તીને દૂર હટાવ્યાં. સં૦ ૧૨૮૩માં ગુજરાત, માળવા અને મહારાષ્ટ્રના હિંદુ રાજાઓનું પુનઃ સંગઠન કર્યું.

વસ્તુપાલે સં૦ ૧૨૮૨માં ખંભાતના આ૦ મલ્લવાદીના ઉપદેશથી પોતાની ચાંદીની પાલખી દાનમાં આપી. તે ચાંદીમાંથી જિન પ્રતિમા બનાવી સ્નાત્રપૂજા માટે ભરૂચના શકુનિકાવિહારમાં અર્પણ કરી.

દિલ્હીના બાદશાહ અલ્તમશ શમશુદ્દીન (સં. ૧૨૬૬ થી ૧૨૯૩) અમીર શીકાર (મીરશીકાર)નો સેનાપતિ ઘોરી ઈસપ સં. ૧૨૮૪–૮૫ માં ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો ત્યારે હિંદુ રાજાઓનું સંગઠન સારું બન્યું હતું, તેથી મહામાત્ય વસ્તુપાલ મહણસિંહદેવીને આરાધી, વરદાન મેળવી, એક લાખ ઘોડેસવારો સાથે પાટણથી નીકળ્યો. તે પાલનપુર થઈ આબૂ ગયો અને યુદ્ધનો વ્યૂહ ગોઠવી તૈયાર રહ્યો. તેની સામે બાદશાહના સૈન્યે આબૂની ઘાટીમાં આવી પડાવ નાખ્યો કે તરત જ વસ્તુપાલે દક્ષિણ દિશામાંથી મારો ચલાવ્યો અને ધારાવર્ષદેવ વગેરે ખંડિયા રાજાઓએ પાછળથી ઉત્તર દિશામાંથી મારો ચલાવ્યો અને એ રીતે બાદશાહી સૈન્યનો ઘાટીમાં જ વિનાશ કર્યો. મંત્રી વસ્તુપાલ વિજય મેળવી, પાટણ થઈ ધોળકા આવ્યો. પ્રજાએ તેનું ઉમંગભેર સ્વાગત કર્યું. તે દિવસે ૧ ફૂલની કિંમત ૧ સિક્કા દ્રમ્મ ની થઈ હતી. પ્રજાએ એવા મોંઘા પુષ્પોની માળાથી મંત્રીનું સ્વાગત કર્યું હતું.[1]

મંત્રીએ આ વિજયના ઉપલક્ષમાં તારંગા તીર્થમાં ભ૦ અજિતનાથના દેરાસરમાં ગોખ કરાવ્યો હતો, જેમાં સં૦ ૧૨૮૪ના ફાગણ સુદિ ૨ ને રવિવારે ભ. આદિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.
(જૈ. સ. પ્ર. વર્ષ ૨, પૃ. ૬૭)

મંત્રીને બહુ મોટો ડર હતો કે કુતબુદ્દીન ઐબકની જેમ બાદશાહ અલ્તમશ પણ ગુજરાત પર ફરી વાર ભયંકર હુમલો કરશે. આથી તે એનો ઉપાય શોધી રહ્યા હતા.

નાગોરનો સંઘપતિ શેઠ પૂનડ જૈન હતો. બાદશાહ અલ્તમશની પ્રિય બેગમ પ્રેમકલા તેને પોતાનો ધર્મબંધુ માનતી હતી. તે મોટો સંઘ લઈ શત્રુંજય તીર્થની યાત્રાએ જતો હતો. સં. ૧૨૮૬ માં તે માંડલ આવ્યો એટલે મંત્રી વસ્તુપાલ તેને ત્યાંથી ધોળકા લઈ આવ્યો

૧ આગમ ગચ્છના આ. જયસિંહસૂરિએ આ વિજયને ઉદ્દેશી સં. ૧૨૮૫ લગભગમાં 'હમ્મીરમદમર્દન' નામનું નાટક રચ્યું અને તે નાટક ખંભાતમાં ભીમેશ્વર મહાદેવના યાત્રા-ઉત્સવ પ્રસંગે ભજવવામાં આવ્યું હતું

અને મ ત્રવીનું ઠાઠમાઠપૂર્વ સ્વાગત કર્યું તે પછી બાદશાહની માતા કુસીદા બેગમ મક્કા શરીફની યાત્રા માટે નીકળી તેનો ધર્મગુરુ આલમ પણ તેનાં સાથે હતો. ત સમુદ્ર રસ્તે જવા માટે ખભાત બ દરે આવી પહોચી. ત્યારે મ ત્રી વસ્તુપાલે ઘડેલી યોજના પ્રમાણે લૂટારાઓએ તે બેગમ માતાને લૂટી લીધી. માતાએ મ ત્રી આગળ ફરિયાદ કરી. મ ત્રી વસ્તુપાલે ત્યા આવીને તેને પાઈએ પાઈનો સમસ્ત માલ પાછો અપાવ્યો. તેનો બહુ સત્કાર કર્યો. તે યાત્રા કરીને પાછી ફરતા ફરી ખ ભાત આવી. ત્યારે પણ મ ત્રીએ તેનું ઘણું સન્માન કર્યું. બાદશાહની માતા કુસીદા બેગમે મ ત્રી વસ્તુપાલને પોતાનો ધર્મપુત્ર કહી પોતાની સાથે તેને દિલ્હી લઈ ગઈ અને માતાએ બાદશાહ આગળ મ ત્રી વસ્તુપાલની ભારે પ્રશ સા કરી. આથી બાદશાહ અને મ ત્રી વસ્તુપાલ વચ્ચે ગાઢ મૈત્રીસ બ ધ બ ધાયો. મ ત્રી વસ્તુપાલ દિલ્હીથી પાછો ફર્યો તે પહેલા બાદશાહ પાસેથી પાકુ વચન લીધું કે હું જીવન પર્યંત ગુજરાત પર ચડાઈ નહીં કરુ એ રીતે મ ત્રી વસ્તુપાલે ગુજરાતને દિલ્હીના બાદશાહથી નિર્ભય બનાવ્યુ. વળી બાદશાહની સમ્મતિથી આરસનો પથ્થર મેળવી ભ આદિનાથની પ્રતિમા ઘડાવી શત્રુ જય તીર્થ ઉપર સ્થાપન કરી.

હવે ગુજરાતમા સર્વથા શાતિ હતી મ ત્રીઓએ શાતિપર્વ તથા શિવપુરાણ વગેરેના શ્લોકો વડે રાજા વીરધવલને માસ, શિકાર અને મદિરાથી વિમુખ બનાવ્યો અને મલ આ૦ દેવપ્રભના ઉપદેશો સભળાવી, ધર્મનો તાત્ત્વિક પ્રેમી બનાવ્યો.

(જુઓ, પ્ર૦ ૩૮ પૃ ૩૩૪)

મ ત્રી વસ્તુપાલે સ ૦ ૧૨૮૭ મા શત્રુ જય તીર્થનો મોટો યાત્રાસ ઘ કાઢ્યો. વઢવાણના નગરશેઠે તેને સત્કારમા દક્ષિણાવર્ત શ ખ આપ્યો. મ ત્રી વસ્તુપાલે તે શેઠનું સ્વીકારી તેના બદલામા તેને પોતાનો પ્રભાવ શાળી શ ખ આપી સાધર્મિક પ્રેમનો દાખલો બેસાડ્યો.

આ સ ઘમા નાગેન્દ્રગચ્છના આચાર્યો આ૦ વિજયસેન આ૦ ઉદયપ્રભ, આ વર્ધમાન, મલધારગચ્છના આ૦ નરચદ્ર નાગેન્દ્રગચ્છ-

દિલ્હીમાં બાદશાહ અલ્તમશ શમશુદ્દીન (સં૦ ૧૨૬૬ થી ૧૨૯૩) અમીર શીકાર (મીરશીકાર)નો સેનાપતિ ઘોરી ઈસપ સં ૧૨૮૩-૮૪ માં ગુજરાત ઉપર ચડી આવ્યો ત્યારે હિંદુ સત્તાઓનું સંગઠન સફળ બન્યું હતું, તેથી મહામાત્ય વસ્તુપાલ મહણસિંહદેવીને આસપી, વરદાન મેળવી, એક લાખ ઘોડેસવારો સાથે પાટણથી નીકળ્યા તે પાલનપુર થઈ આબૂ ગયો અને યુદ્ધનો વ્યૂહ ગોઠવી તૈયાર રહ્યા. તેની સામે બાદશાહના સૈન્યે આબૂની ઘાટીમાં આવી પડાવ નાખ્યો કે તરત જ વસ્તુપાલે દક્ષિણ દિશામાંથી મારો ચલાવ્યો અને ધારાવર્ષ દેવ વગેરે બે દિશા પાળોએ પાછળથી ઉત્તર દિશામાંથી મારો ચલાવ્યો અને એ રીતે બાદશાહી સૈન્યનો ઘાટીમાં જ વિનાશ કર્યો. મંત્રી વસ્તુપાલ વિજય મેળવી, પાટણ થઈ ધોળકા આવ્યો. પ્રજાએ તેનું ઉમંગથી સ્વાગત કર્યું તે દિવસે ૧ ફૂલની કિંમત ૧ સિક્કા જેટલી થઈ હતી. પ્રજાએ એવા મોંઘા પુષ્પોની માળાથી મંત્રીનું સ્વાગત કર્યું હતું.[1]

મંત્રીએ આ વિજયના ઉપલક્ષમાં તારંગા તીર્થમાં ભ૦ અજિત નાથના દેરાસરમાં ગોખ કરાવ્યો હતો જેમાં સં ૧૨૮૪ના ફાગણ સુદિ ૨ ને રવિવારે ભ અજિતનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

(જૈ સ પ્ર વ ૨ પૃ ૬૭)

મંત્રીને હજી મોટો ડર હતો કે કુતબુદ્દીન ઐબકની જેમ બાદશાહ અલ્તમશ પણ ગુજરાત પર ફરી વાર જબરો હુમલો કરશે. આથી તે એનો ઉપાય શોધી રહ્યો હતો.

નાગોરનો સંઘપતિ શેઠ પૂનડ જૈન હતો. બાદશાહ અલ્તમશની પ્રિય બેગમ પ્રેમકલા તેને પોતાનો ધર્મબંધુ માનતી હતી. તે મોટો સંઘ લઈ શત્રુંજય તીર્થની યાત્રાએ જતો હતો. સં ૧૨૮૬માં તે માંડલ આવ્યો એટલે મંત્રી વસ્તુપાલ તેને ત્યાંથી ધોળકા લઈ આવ્યો

૧ આચાર્ય પ્રભાનંદસૂરિએ આ વિજયને ઉદ્દેશી સં ૧૨૮૫ લગભગમાં હમ્મીરમદમર્દન નામનું નાટક રચ્યું અને તે નાટક ખંભાતમાં ભીમેશ્વર મહાદેવના યાત્રા-ઉત્સવ પ્રસંગે ભજવવામાં આવ્યું હતું

અને સંઘવીનું દબદબાભર્યું સ્વાગત કર્યું. તે પછી બાદશાહની માતા કુશીદા બેગમ મક્કા શરીફની યાત્રા માટે નીકળી. તેનો ધર્મગુરુ આલમ પણ તેની સાથે હતો. તે સમુદ્ર રસ્તે જવા માટે ખંભાત બંદરે આવી પહોંચી. ત્યારે મંત્રી વસ્તુપાલે ઘડેલી યોજના પ્રમાણે લૂંટારાઓએ તે બેગમ માતાને લૂંટી લીધી. માતાએ મંત્રી આગળ ફરિયાદ કરી. મંત્રી વસ્તુપાલે ત્યાં આવીને તેને પાઈએ પાઈનો સમસ્ત માલ પાછો અપાવ્યો. તેનો બહુ સત્કાર કર્યો. તે યાત્રા કરીને પાછી ફરતાં ફરી ખંભાત આવી. ત્યારે પણ મંત્રીએ તેનું ઘણું સન્માન કર્યું. બાદશાહની માતા કુશીદા બેગમે મંત્રી વસ્તુપાલને પોતાનો ધર્મપુત્ર કહી પોતાની સાથે તેને દિલ્હી લઈ ગઈ અને માતાએ બાદશાહ આગળ મંત્રી વસ્તુપાલની ભારે પ્રશંસા કરી. આથી બાદશાહ અને મંત્રી વસ્તુપાલ વચ્ચે ગાઢ મૈત્રીસંબંધ બંધાયો. મંત્રી વસ્તુ-પાલ દિલ્હીથી પાછો ફર્યા તે પહેલાં બાદશાહ પાસેથી પાકું વચન લીધું કે હું જીવન પર્યંત ગુજરાત પર ચડાઈ નહીં કરું. એ રીતે મંત્રી વસ્તુપાલે ગુજરાતને દિલ્હીના બાદશાહથી નિર્ભય બનાવ્યું. વળી બાદશાહની સમ્મતિથી આરસનો પથ્થર મેળવી ભ૦ આદિનાથની પ્રતિમા ઘડાવી શત્રુંજય તીર્થ ઉપર સ્થાપન કરી.

હવે ગુજરાતમાં સર્વત્ર શાંતિ હતી. મંત્રીઓએ શાંતિપર્વ તથા શિવપુરાણ વગેરેના શ્લોકો વડે રાજા વીરધવલને માંસ, શિકાર અને મદિરાથી વિમુખ બનાવ્યો અને મલ૦ આ૦ દેવપ્રભના ઉપદેશો સંભળાવી, ધર્મનો તાત્ત્વિક પ્રેમી બનાવ્યો.

(જુઓ, પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૩૪)

મંત્રી વસ્તુપાલે સં૦ ૧૨૮૭માં શત્રુંજય તીર્થનો મોટો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. વણથલીના નગરશેઠે તેને સુંદર દક્ષિણાવર્ત શંખ આપ્યો. મંત્રી વસ્તુપાલે તે ભેટણું સ્વીકારી તેના બદલામાં તેને પોતાનો પ્રભાવ ગણી શંખ આપી સાધર્મિક પ્રેમનો દાખલો બેસાડ્યો.

આ સંઘમાં નાગેન્દ્રગચ્છના આચાર્યો આ૦ વિજયસેન આ૦ ઉદયપ્રભ, આ૦ વર્ધમાન, મલધારગચ્છના આ૦ નરચંદ્ર, નાગેન્દ્રગચ્છ

ના આ મલ્લવાદી, આ વર્ધમાનસૂરિ, વાયડગચ્છના આ જિનદત્ત, રાજગચ્છના આ ભાલચંદ્ર ચૈત્રવાલગચ્છના આ ભુવનચંદ્રસૂરિ, વડગચ્છના આ જગચ્ચંદ્રસૂરિ વગેરે ૭૦૦ આચાર્યો, ૨૧ સાધુઓ, ઘણી સાધ્વીઓ, ૧૧ દિગંબરાચાર્યો, ઘણા લઘુ સંઘપતિઓ, ૧૩૪ જિનપ્રતિમાઓ, ૧૯ શીકરી, ૭ પાલખીઓ, ૪ ૫ સેજવાલા, ૪૫ જૈન ભોજકો, ૧ આસ્થો, ૩૩ ભાટ ૧ કંદોઈ ૧ સુથાર, ૧ લુહાર, ૨ પોઠિયા, ૪૫ ગાડા, ૭૦ ઊંટ, ૪ ઘોડા, ૧૮ વાહન ૪ રાજસુરંગ, ૭ લાખ મનુષ્યોની મોટી સેના અને એ જ હિસાબે તંબૂ પાણીની ટાંકીઓ અને સરસામાન હતો.

એ મંત્રીઓએ સં ૧૨૭૭ તથા સં૦ ૧૨૮૭માં પાલીતાણામાં લલિતા સરોવર, ઉપાશ્રય તથા પરબ બંધાવ્યા હતા. શત્રુંજય તીર્થમાં શકુનિકાવતાર, સત્યપુરાવતાર, સ્તંભનતીર્થાવતાર તથા અંબા, શાંબ, પ્રદ્યુમ્ન અને અવલોકન એ ચાર શિખરોયુક્ત ઉજ્જયંતાવતારના નવાં મંદિરો તેમજ પોતે પોતાના પૂર્વજો, ભાઈઓ તથા બંને સ્ત્રી ઓની મૂર્તિઓ, મોઢેરપુરાવતારમાં પોતાની આરાધ્ય મૂર્તિઓ, આદીશ્વરનું મંદિર વગેરેના ઇંદ્રમંડપો, તોરણો, સ્વર્ણકળશો તથા સુવર્ણનું રત્નજડિત પૂંઠિયું સરસ્વતીની પ્રતિમા, કપર્દી યક્ષનો મંડપ અને અનુપમા તળાવ વગેરે બંધાવ્યાં. ગુજરાતના મહામંત્રી વાહડદેવના દેવાલયમાં વધારો કર્યો તથા અહીં તીર્થની સંભાળ માટે ચાર જૈન કુટુંબોને વસાવ્યાં. એકંદરે અહીં ૧૮૯૬ ક્રમ્મ વાપર્યું હતું.

તેજલપુર—

મંત્રીઓએ શત્રુંજયની તળેટીમાં લલિતા સરોવરના કાંઠે, જ્યાં મંત્રનો પડાવ હતો ત્યાં, તેજલપુર વસાવ્યું. તેને કોટ કરાવ્યો અને તેમાં ભ. પાર્શ્વનાથ અને મહાદેવના મંદિરો બંધાવ્યાં. ત્યાં નવા લોકો વગેરેને વસાવ્યા.

તપાગચ્છીય આ દેવસુંદરસૂરિના શ્રાવક પોતાના મં સંઘપતિ

લલિતાસરોવરને સુધરાવ્યું અને તેના નાનાભાઈ ધાપે ભ૦ પાર્શ્વનાથ ના જિનાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. (-પ્રક૦ ૪૯)

આ નગરનો મહમ્મદ બેગ ની સેનાએ નાશ કર્યો આથી ત્યાંના વતનીઓ પાલીતાણામાં જઈ વસ્યા.

સમ્રાટ્ અકબરના શેખ અબુલફજલે સૌરાષ્ટ્રના મહેસૂલી વિભાગ પાડ્યા. તેના ત્રીજા વિભાગમાં લખે છે કે 'તેનો ત્રીજો વિભાગ શત્રુંજયની ડુંગરીની તળેટીમાં છે તેમાં એક જૂનું પ વી કલાનું શહેર છે (–સૌરાષ્ટ્રનું ઇતિહાસદિગ્દર્શન)

આ સ્થાન આજે શત્રુંજય પહાડ ની ઉત્તરમાં અને જય તળેટીથી પૂર્વમાં ભૂતેશ્વર મહાદેવના નામથી વિખ્યાત છે

સંઘ શત્રુંજય, પ્રભાસપાટણ, ગિરનાર, વથલી થઈને ધોળકા આવ્યો. ત્યાં રાજા વીરધવલ, મંત્રી તેજપાલ તથા શહેરના આગેવાનોએ સંઘનો સુંદર સત્કાર કર્યો.

મંત્રી વસ્તુપાલ વિચારશીલ જૈન હતો. તે ધર્મપ્રભાવના માટે જૈન ધર્મસ્થાનોની માફક જૈનેતર ધર્મસ્થાનો પણ બંધાવતો હતો પણ બીજો કોઈ જૈન એના પગલે ચાલી જૈનેતર ધર્મસ્થાનને ઉત્તેજન આપે તો તે વાત તેને પસંદ નહોતી. આ સંઘના એક યાત્રિકે જૈન તીર્થમાં થોડું દાન કર્યું અને સોમનાથમાં વિશેષ ધન આપ્યું આ હકીકત જાણીને મંત્રીએ જણાવ્યું કે આ સંઘમાં આવેલા બીજે સ્થળે વધુ દાન આપી ન શકે અને કોઈ એવી ભૂલ કરે તો તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ. કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતે સ્વતંત્ર સંઘ કાઢી તેની ઇચ્છા મુજબ વર્તી શકે તે યાત્રિકે મંત્રીની વાતને સાચી માનીને જૈન તીર્થમાં મોટી રકમનું દાન કર્યું

મલધાર આ નરચંદ્રસૂરિ આ સાલમાં ભાદરવા વદિ ૧ ના રોજ સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગસ્થ થયા. તેમણે મંત્રી વસ્તુપાલને ભવિષ્યવાણી રૂપે કહ્યું હતું કે આજથી દશ વર્ષે તારું મરણ થશે.

મંત્રી તેજપાલે સં૦ ૧૨૮૯ માં આબૂ ઉપરના દેલવાડામાં વિમલવસહીની પાસે નવી જમીન ખરીદી તેમાં લુણિગવસહીનું

કામ શરૂ કર્યું તેમાં સં. ૧૨૭૮માં શ્રી મલ્લિનાથનો ગોખલો ભાઈ મલ્લદેવના કલ્યાણ માટે બનાવવામાં આવ્યો. મંત્રીએ સં. ૧૨૮૭ના ફાગણ વદિ ૩ ને રવિવારે આ. વિજયસેનસૂરિના હાથે લુણિગવસહીના મંદિરમાં શ્રી નેમિનાથ વગેરેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ ઉત્સવમાં ૪ મહાધરો ૧૨ માંડલિકો, ૮૪ રાણા, ૮૪ જ્ઞાતિઓના મહાજનો વગેરે હાજર હતા. જેની કોરણી આજે જગતભરમાં અદ્વિતીય મનાય છે તે લુણિગવસહી મંદિર ઉપર સં. ૧૨૯૨માં ધ્વજ દંડ ચડાવ્યો. સં. ૧૨૯૩ અને સં. ૧૨૯૭માં પણ અહીં પોતાની માતા, પિતા, બહેનો, લલિતાદેવી, સુહડાદેવી, પુત્રીઓ વગેરેના નામથી દેરીઓ બનાવેલી છે એટલે આ મંદિરનિર્માણનું કાર્ય સં. ૧૨૯૭ સુધી ચાલતું હતું અહીંના દરેક કાર્યમાં મળીને ૧૨૫૩ ક્રમ ખરચાયું છે (જૈ૦ પ્ર૦ ૩૭ પૃ. ૨૪થી ૨૯)

મંત્રી વસ્તુપાલે ગિરનાર તીર્થ ઉપર પોતાના તથા પરિવારના કલ્યાણ માટે તીર્થોદ્ધાર કર્યો. શત્રુંજયાવતાર, અષ્ટાપદાવતાર સમેત શિખરાવતાર, સ્તંભનતીર્થાવતાર સત્યપુરાવતાર અને કાશ્મીરાવતાર સરસ્વતી વગેરે પ્રાસાદો બનાવ્યા. તે દરેકની સં. ૧૨૮૪ના ફાગણ સુદિ ૧ ને બુધવારે આ. વિજયસેનસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આસરાજવિહાર, કુમારદેવીસરોવર અને ઉપાશ્રય બનાવ્યા. વૃદ્ધ યાત્રાળુઓ માટે ડોલીઓ વસાવી. અહીંના ભટ્ટો યાત્રિકો પાસેથી કર લેતા હતા તે કર માફ કરાવ્યો. અહીં ૧૨૮૦ ક્રમ વાપર્યું પ્રભાસપાટણમાં અષ્ટાપદાવતાર પ્રાસાદ બંધાવ્યો અને આસપાસ બીજા લૌકિક તીર્થો પણ બંધાવ્યા.

બંને ભાઈઓ આ. જયમંગલસૂરિ, ઉપા૦ દેવભદ્ર, આ. દેવેન્દ્રસૂરિના તપત્યાગભર્યા વૈરાગ્યના ઉપદેશથી પ્રભાવિત હતા. તેમના મહેતાએ આ. જયમંગલસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. મંત્રી વસ્તુપાલે આ. દેવેન્દ્રસૂરિ ખંભાત હતા ત્યારે તેમના વ્યાખ્યાનમાં મૌને ગુહપત્તિની પ્રભાવના કરી હતી.

સં. ૧૨૯૪માં રાણો વીરધવલ મરણ પામ્યો. મંત્રી વસ્તુપાલે

તેની ઇચ્છા મુજબ તેના બીજા પુત્ર વીશલદેવને ધોળકાની ગાદીએ બેસાડ્યો. વીશલદેવે સત્તાના મદમાં નાગડ બ્રાહ્મણને મહામાત્ય બનાવ્યો અને બન્ને મંત્રીઓને તેના હાથ નીચેના નાના મંત્રીઓની જગા આપી. સુમરાક પ્રતીહારની ઉશ્કેરણીથી બન્ને મંત્રીઓ પાસે ધનની માગણી કરી અને ધન ન હોય તો તેની ખાતરી કરવા માટે સર્પનું દિવ્ય માગ્યું. દાદા લવણપ્રસાદે તેને તેમ કરતા વાર્યો પણ તેણે પોતાની હઠ છોડી નહીં એટલે રાજપુરોહિત સોમેશ્વરે તેને સમજાવી આ અકૃત્યથી રોક્યો.

એક દિવસે એક ક્ષુલ્લકે ઉપાશ્રયનો કચરો ભૂલથી નીચે ફેંક્યો. તે રસ્તે જતા રાજાના મામા સિંહ જેઠવા ઉપર પડ્યો. મામાએ ગુસ્સે થઈ તે ક્ષુલ્લકને માર્યો અને લાફો આપી. આ સાંભળી મંત્રી વસ્તુપાલે રાજપુત્ર ભૂણપાલને મોકલી મામાનો હાથ કપાવી મંગાવી પોતાના મહેલની આગળ લટકાવ્યો. બન્નેની સેનાઓ લડવા માટે તૈયાર થઈ. રાજા વિશલદેવને ત્યારે વિમાસણ થઈ કે હવે શું કરવું ? અંતે પુરોહિત સોમેશ્વરે રાજા, મામા, તથા મંત્રીઓને સમજાવી શાંત પાડ્યા. રાજાએ મામા પાસે મંત્રીની માફી મંગાવી અને મંત્રી તથા તેમના ધર્મનું ગૌરવ વધાર્યું.

મંત્રી વસ્તુપાલે વિચાર કર્યો કે આ૦ નરચન્દ્રસૂરિના ભવિષ્ય-કથન મુજબ હવે મારું આયુષ્ય ઓછું છે. તેથી સં૦ ૧૨૯૭-૯૮ માં તે શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા માટે સંઘ સાથે નીકળ્યો અને રસ્તામાં અંકેવાલિયા ગામમાં ગુરુદેવો પાસે નિર્યામણા કરી સમાધિપૂર્વક મરણ પામ્યો અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રાજાના ઘેર તેનો જન્મ થયો.

મંત્રી તેજપાલ અને મંત્રી જયતસિંહે અંકેવાલિયામાં તળાવ ખોદાવ્યું તથા વસ્તુપાલના શબને શત્રુંજયના પ્રદેશમાં લાવીને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. અહીં સ્વર્ગારોહણ પ્રાસાદ બનાવ્યો અને અંકેવાલિયા ગામમાં જિનપ્રાસાદ, સરોવર તથા દાનશાળા બનાવ્યા. મહામાત્ય તેજપાલ પણ સં૦ ૧૩૦૪ માં શંખેશ્વરતીર્થ પાસેના ચંદૂર ગામમાં છેલ્લે પહોરે સમાધિપૂર્વક મરણ પામ્યો. ત્યાં તેના

પુત્રે બન્ને જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો જે આજે પણ વિદ્યમાન છે.

મંત્રી વસ્તુપાલ તેજપાલે પણ ધર્મકાર્યો કર્યાં છે તે કેટલાકની યાદી નીચે મુજબ છે—[1]

જિનપ્રાસાદો ૧૩૦૪ પોળકા વગેરેમાં, જીર્ણોદ્ધાર ૨૩ ૦૫ સરા પાર્શ્વનાથ, સ્તંભન પાર્શ્વનાથ વગેરેના, સવા લાખ જિનબિં ૯૮૪ ઉપાશ્રયો, ૫ આચાર્યના સિંહાસનો, ૫ ૦ કપડાના ર વસરણ મંડપો, ૭ બ્રહ્મશાળાઓ, ૭ પાઠશાળાઓ, ૩ નીરધવલ, નાગરણ વગેરે કુણ્ડાલયો અને શૈવાલયો, ૭ ર ૭ જલશાળાઓ સ્થાપન કરી. પ્રતિદિન ૫ વેદપાઠીઓના કું ના નિર્વાહની વ્યવસ્થા કરાવી. ૧૨ સાલ ત્રણ વાર સંઘપૂજા, પચ્ચસના નવા કિલ્લાઓ, ૬૪ મસ્જિદો, ૮૪ તળાવો, ૬૩૪ વ ૭૦ કૂવા, અનેક વેપારી મઢીઓ, દવાખાના પરબો વગેરે બંધા તેઓએ ૬૩ લડાઈમાં વિજય મેળવ્યો. પોતાની પત્નીઓના વ મોટાં ઉજમણાં કરાવ્યાં. પાવાસ અને અગ્નિહારણના ઉજમણા પાચ વધા અગ્નિહાર નિર્ધન જૈનોને ધન આપી લખપતિ બના સાત કરોડનું દ્રવ્ય ખરચી જ્ઞાનભંડાર બનાવ્યા. સર્વસિદ્ધાંતની નકલ સોનાની શાહીથી અને બીજી નકલ તાડપત્ર અને કાગળ લખાવી (ઉપ ૨૬). પંડિતોને બક્ષીસ તેમજ ગરીબોને પણ આપ્યું શત્રુંજય, ગિરનાર અને આબુ ઉપર મંત્રીને ખરચેલું ખરચ્યું. તેમણે ૧૮ વર્ષમાં કુલ ૨ ૭૩૧૮૦ દ્રવ્ય ખર હતું એવી માહિતી મળે છે

મંત્રી વસ્તુપાલ પોતે વિદ્વાન હતો તેમજ વિદ્વાનોનો પર અને પોષક હતો. તેણે નરનારાયણાનંદમહાકાવ્ય (સર્ગ ૧ ગિરનારમંડન શ્રીનેમિનાથસ્તોત્ર, અંબિકાદેવીસ્તોત્ર તથા આરા (શ્લો ૧) વગેરે કૃતિઓ રચેલી મળે છે. આ કૃતિઓ તે

---

[1] આ અંગે પ્રબંધો, સુકૃતકીર્તિકલ્લો નાની નાની ગૃપિ અને જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિ માં તેનો વિસ્તાર નોંધ થયે છે

કવિપ્રતિભાની સાક્ષી પૂરે છે તેમણે રચેલા પ્રાસંગિક સૂક્તો પણ મળે છે દાખલા તરીકે—

'શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસુ એ ઋતુઓ એક પછી એક આવે પણ આજે ઉનાળો અને ચોમાસુ એ બંને ઋતુઓનો એકી સાથે અનુભવ થઈ રહ્યો છે કેમકે મહારાજા વીરધવલના મરણથી જનતાના દિલમા ઉનાળાનો તાપ સળગી રહ્યો છે જ્યારે આંખોમા ચોમાસુ ઊમટી રહ્યુ છે

તેમણે ધર્માભ્યુદયમહાકાવ્ય ની સં૰ ૧૨૯૦ મા પોતાના હાથે કરેલી નકલની પ્રતિ મળી આવે છે વિદ્વાનો આવા વિદ્યાસેવીને 'સરસ્વતીપુત્ર' કહે તો તેમા કશી અતિશયોક્તિ નથી.

તેમની સારસ્વત સભામા રાજપુરોહિત કવીશ્વર સોમેશ્વરદેવ, હરિહર, મદન, સુભટ, નાનાક પાલ્હણ, પં૰ યશોવીર, ઠ૰ અરિસિંહ, આ૰ વિજયસેન, આ૦ ઉદયપ્રભ, આ૦ નરચંદ્ર, આ૦ નરેન્દ્રપ્રભ, આ૦ માણિક્યચંદ્ર આ૰ બાલચંદ્ર, આ૦ જયસિંહસૂરિ, આ૦ અમરચંદ્ર વગેરે વિદ્વાનો હતા. આ૰ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ ત્યારે ઊગતા કવિ હતા. આ બધા વિદ્વાનોએ મંત્રી વસ્તુપાલની વિવિધરૂપે પ્રશંસા કરી છે—

તમારામા જુવાની છે પણ મદનવિકાર નથી, લક્ષ્મી છે પણ ગર્વ નથી, સજ્જન-દુર્જનની પરીક્ષા કરવાની બુદ્ધિ છે પણ કપટ નથી, તમારી આવી આકૃતિ કોણે ઘડી ?

(—વીરધવલના વસ્તુપાલ પ્રતિ ઉદ્ગારો)

पीयूषादपि पेशलाः शशधरज्योत्स्नाकलापादपि
स्वच्छा नूतनचूतमञ्जरिभरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखसामसूक्तविशदोद्गारादपि प्राञ्जलाः,
केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदं श्रीवस्तुपालोक्तयः ॥

(—ઉપદેશતરંગિણી તરંગ ૧ લો; પ્રબંધકોશ, પં૦ જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત્ર)

सूरो रणेषु चरणप्रणतेषु सोम वक्रोऽतिवक्रचरितेषु बुधोऽर्थबोधे ।
नीतौ गुरुः कविजने कविरक्रियासु मन्दोऽपि च ग्रहमयो नहि वस्तुपालः ॥

—હે વસ્તુપાલ ! તું રત્નમાં સૂર્ય જ્યોતિમાં અને ચંદ્ર, દૃષ્ટિ પ્રત્યે મંગલ, જ્ઞાનમાં બુધ, નીતિમાં ગુરુ, કવિઓમાં શુક્ર અને પાપમાં મંદ છે—એ રીતે ગ્રહ જેવો હોવા છતાં ગ્રહમય નથી. (—અજ્ઞાત, ઉપદેશતરંગિણી)

श्रीवस्तुपाल ! तव भालतले जिनाज्ञा
वाणी मुखे हृदि कृपा करपल्लवे श्रीः ।
देहे द्युतिर्विलसतीति रुषेव कीर्ति
पैतामहं सपदि धाम जगाम नाम ॥ (—ઉપદેશતરંગિણી)

अन्न गते च शाले च धने च प्रथने च यः ।
वस्तुपाल-यशोवीरौ स्तुत्यौ वाग्देवतासुतौ ॥
(વામનસ્થલીના ય. યશોધર—સુકૃત સંકીર્તન, સર્ગ ૩ શ્લો ૪૭)

सूत्रे वृत्तिः कृता पूर्वं दुर्गसिंहेन धीमता ।
विसूत्रे तु कृता तेषां वस्तुपालेन मन्त्रिणा ॥
अम्बुधानैः पयोधानैः धर्मस्थानैश्च भूतलम् ।
यशसा वस्तुपालेन रुद्धमाकाशमण्डलम् ॥
(—રાજપુરોહિત કવિ સોમેશ્વર)

निरवमति वस्तुपालः श्रीसुकृतसचिवेषु कविषु च प्रवरः ।
न कदाचिदर्थहरणे श्रीकरणे काव्यकरणे वा ॥
अन्वयेन विनयेन विद्यया विक्रमेण सुकृतक्रमेण च ।
क्वापि कोऽपि न पुमानुपैति मे वस्तुपालसदृशो दृशो पथि ॥
(—રાજપુરોહિત સોમેશ્વરકૃત આબૂપ્રશસ્તિ)

मान्यं मतिमान् मेधौ मेधी शङ्कर-केशवौ ।
सेनोऽपि य स मेधानां धामाम्य कुरुते करे ॥
(—રાજપુરોહિત સોમેશ્વરકૃત કીર્તિકૌમુદી)

विपुला-विक्रम-विद्या-विदग्धता-विनयविभ्रमविवेकैः ।
य स्तम्भितविकारैः कश्चितोऽपि वमार न विकारम् ॥
(—મલધાર આ. નરચંદ્રસૂરિકૃત ગિરનારતીર્થ જિનાલય-પ્રશસ્તિ, જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પુષ્પિકા ૭)

क्षत्रिया समरकेलिरहस्यं जानते न वणिजो भ्रम एष ।
अम्बडो वणिगपि प्रधने किं मल्लिकार्जुननृप न जघान ॥
दूत रे ! वणिगहं रणहट्टे विश्रुतोऽसि तुलया कलयामि ।
मौलिमाण्डपटलानि रिपूणां स्वर्गवेतनमतो वितरामि ॥

(—આ૦ બાલચંદ્રકૃત 'વસંતવિલાસ, સર્ગ ૫, શ્લો૦ ૪૩-૪૪)

यत्र ब्रह्मवे वन वनसवे पुष्पं वसन्तर्मे ,
वास स्वस्तरवे वच सुगुरवे दीपो यथा मानवे ।
धूपं नागरवे सितेक्षुपरवे रामाधरं मेरवे,
हर्षं स सचिवेन्द्र ! काव्यकरणे रोचिष्यते भिक्षवे ॥

(—આ૦ જયપ્રભસૂરિ વચન, ઉપદેશસાર, પૃ૦ ૩૯)

बौद्धैर्बौद्ध वैष्णवैर्विष्णुभक्तः शैवैः शैवो योगिभिर्योगरङ्गः ।
जैनैस्तावज्जैन एवेति कृत्वा सत्त्वाधार स्तूयते वस्तुपालः ॥

(—પ્રબંધાવલી)

મહામાત્ય વસ્તુપાલને ૨૪ બિરુદો હતા જેમાં સરસ્વતીકંઠાભરણ સચિવચૂડામણિ, સરસ્વતીધર્મપુત્ર લઘુ ભોજરાજ ચાતુર્યચક્રવર્તી ચતુરચાણાક્ય મહાજૈન, સર્વજનમાન્ય અને ઋષિપુત્ર વગેરે મુખ્ય બિરુદો હતા.

એ કારણે તે દાનવીર, નૃપપ્રીતિપાત્ર પ્રજાનો માનીતો ગુજરાતનો ચતુર મહામાત્ય, સ્વાભિમાનમાં હ વેભે, ધર્માત્મા તેમજ લક્ષ્મીનો લાડીલો અને સરસ્વતીનો સપૂત હતો.

તેણે શત્રુંજય તીર્થમાં શ્રી ઋષભદેવની યાત્રા કરી તેમાં એક જ માગણી કરી છે કે—

यद्वाये पुष्करस्य यद् प्रियायां वियोगिनः ।
यद् राधावेधिनो लक्ष्ये तद् ध्याने भिक्षुस्तु ते मते ॥

(—પ્રબંધાવલી)

મંત્રી વસ્તુપાલ-તેજપાલના જીવનચરિત્રનાં સાધનો—

૧ નરનારાયણાનંદકાવ્યપ્રશસ્તિ, વસ્તુપાલરચિત.

૨. કીર્તિકૌમુદી (સં૰ ૧૨૮૨ લગભગ), ઉલ્લાઘરાઘવ 'માંના દરેક સર્ગના અંતિમ શ્લોકો, સુરથોત્સવનો છેલ્લો સર્ગ, આબૂની સં ૧૨૮૭ની પ્રશસ્તિ, ગિરનારની સં ૧૨૮૮ની પ્રશસ્તિ, નં૰ ૧ ૩ કર્તા—રાજપુરોહિત કવીશ્વર સોમેશ્વરદેવ.

૩. સં ૧૨૮૮ની ગિરનાર પ્રશસ્તિ (નં૰ ૨ ૪ ૫) કર્તા—મલધારી આ૰ નરચંદ્રસૂરિ

૪ સુકૃતસંકીર્તન (સર્ગ ૧૧) સં૰ ૧૨૮૫, કર્તા—અરિસિંહ.

૫. ધર્માભ્યુદયકાવ્ય (સર્ગ ૧૬) સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની, ગિરનારની સં ૧૨૮૮ની (નં ૬) પ્રશસ્તિ, કર્તા—આ ઉદયપ્રભસૂરિ

૬ હમ્મીરમદમર્દન નાટક સં૰ ૧૨૮૫, કર્તા—આ વીરશિષ્ય આ જયસિંહસૂરિ

૭. શકુનિકાવિહાર પ્રશસ્તિ, કર્તા—આ મહેશ્વરસૂરિ, સં ૧૨૯૦ (-પ્રબંધાવલી)

૮. વસંતવિલાસ સં૰ ૧૨૯૭ કર્તા—આ૰ બાલચંદ્રસૂરિ

૯. પ્રબંધચિંતામણિ સં ૧૩૬૧ કર્તા—આ મેરુતુંગસૂરિ

૧૦ વિવિધતીર્થકલ્પ સં૰ ૧૩—, કર્તા—આ જિનપ્રભસૂરિ

૧૧. ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ (પ્રબંધકોશ) સં ૧૪૦૫, કર્તા—આ રાજશેખરસૂરિ

૧૨. વસ્તુપાલચરિત્ર સં૰ ૧૪૯૭ કર્તા—આ૰ જિનહર્ષસૂરિ

૧૩. ઉપદેશસાર-ટીકા સં૰ ૧૬૬૨, કર્તા—પં કુમારસાગર ગણિ.

૧૪ વસ્તુપાલ-તેજપાલરાસ સં૰ ૧૪૮૪ કર્તા—હીરાનંદ.

૧૫. વસ્તુપાલ તેજપાલરાસ સં ૧૫૫ કર્તા—મલધાર આ લક્ષ્મીસાગર.

૧૬ વસ્તુપાલ-તેજપાલરાસ સં૦ ૧૫૬૫, કર્તા-પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ
૧૭. વસ્તુપાલ-તેજપાલરાસ સં૦ ૧૬૮૨ કર્તા-ઉપા૦ સમયસુંદર.
૧૮. વસ્તુપાલ-તેજપાલરાસ સં૦ ૧૭૨૧ કર્તા-આનંદસૂરગચ્છીય
પં૦ મેરુવિજય ગણિ.
૧૯ વીરવંશાવલી, જૈનસાહિત્યસંશોધક ખંડ ૧, અંક ૩
૨૦ જૈનસાહિત્યસંશોધક ખંડ ૩, અંક ૧ પૃ૦ ૧૦૫

વંશાવલીઓ

સાંબસિંહવંશ—

૧ સાંબસિંહ—તે પોરવાડ હતો, તેનું બીજું નામ સામંતસિંહ હતું.

૨. શાંતિ.

૩ બ્રહ્મનાગ.

૪ નાગ.

૫. આભૂ—તે માલાસણમાં રહેતો હતો અને મલધારગચ્છનો શ્રાવક હતો.

૬ કુમારદેવી—તે આભૂ પોરવાડની પુત્રી હતી અને અશ્વરાજ (આસરાજ)ની પત્ની હતી. તેને ૧૧ સંતાન હતા. તે સૌમાં મંત્રી વસ્તુપાલ અને તેજપાલ બહુ વિખ્યાત અને ઐતિહાસિક પુરુષો હતા.

(૧) વસ્તુગવંશ—

૧ વસ્તુગ—તે સમસેનનો વતની શ્રીમાલી જૈન હતો. મહાદાની હતો. પોતાના ગોત્રીય ભાઈઓ પ્રત્યે અત્યંત વાત્સલ્યવાળો હતો. સંભવ છે કે મંત્રી શાંતુ પણ તેમનો જ પુત્ર હોય.

૨. વીરલ.

૩ પદ્મ—તેને આમણ, સ્વર્ણિક, અભયડ, દેલ્હણ અને વીરહાક નામે પુત્રો હતા.

૪ વીરહાક—તેને સંભારદેવી નામે પત્ની હતી. હરિ નામે પુત્ર હતો. બીજી પત્ની મંજુલાદેવીથી મહીપ અને હરિ નામે પુત્રો થયા.

૫ હરિ—તે દેખાવડો હતો. સુભટ અને ધર્માત્મા હતો. તેની

પત્નીનું નામ લક્ષ્મીદેવી અને પુત્રોનું નામ હરિચંદ્ર વગેરે પાંચ પુત્રો રૂપાળા હતા. તેમાં હરિચંદ્ર પુણ્યશાળી, ભાગ્ય વિશાળ મનનો, નમ્ર ઉદાર, સુમતિ, પરમ શ્રદ્ધાળુ ધર્મપ્રેમી હતો. હરિએ વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિશિષ્ય આ૦ ગુણસમુદ્ર પાસે દીક્ષા લીધી અને હરિચંદ્ર તે સાધુમાન્ય હતા. સાધુધર્મમાં સદા તત્પર રહેતા. તેમ આજ્ઞા મેળવી, શત્રુંજય ગયા અને અનશન કરી સ્વર્ગે ગ

૬ નાનુ—ન હરિનો નાનો પુત્ર હતો. ધર્માત્મા હતો સં ૧૨૧૪ ના શ્રાવણ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે ધર્મસેનજી આ આદેશથી સૂરિએ સં ૧૨૩૯ માં રચેલા શ્રીશાંતિચ (સર્ગ ૮ ન ૫૫૩૪)ની પ્રતિ લખાવી, આ ગુણસમુદ્રસૂરિના એ આચાર્યશ્રીએ જ તેની પુષ્પિકામાં પ્રસ્તુત પ્રશસ્તિ રચી

(—જૂઓ, શાંતિનાથચરિત્ર—
પ્રા૦ ૩૫, પૃ૦ ૩૯, ૪૦)

(૨) વરણાગવંશ—

૧. વરણાગ—શ્રીમાલીવંશમાં વિમલ નામે વણિક હતો. તેણે સુધર્મનિષ્ઠ કરવા સારુ દેરાસર, વાવ, તળાવ વગેરે બંધાવ્યાં હતાં. તે કચ્છના કાઠિયામાં રહેતો હતો. તેને વ નામે પુત્ર થયો. તે ધર્માત્મા હતો. તેણે શત્રુંજય, ગિરનાર તીર્થોના સંઘ કાઢ્યા હતા. ગરીબોને પુષ્કળ મદદ કરી ઘણી પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી. (ધર્મસેનનો વરણાગ આ કોઈ વરણાગથી જુદો સમજવો.)

૨. વાસુ—તે મોટો ધની અને સત્યવાદી હતો. તેને ૧ વ ૨. વીરદેવ, ૩. નેમિ, ૪ આદૂ અને ૫. શ્રીવત્સ નામે પુત્રો હ

૩. વાસક—તે ગુણવાન હતો. તેને ૧ વાક, ૨ શ્રીપાલ, સોઢાક અને ૪ મોઢી નામે પુત્રો હતા. મોટો ધીમક પરીને તે વિદ્વાન હતો. સુશ્રાવક મહાત્યાગી હતો. સોઢાક વાગ્મી તે મોઢી પોતાના ગુણોથી લોકપ્રિય બન્યો હતો. તે સાત અને

૧૬ વસ્તુપાલતેજપાલરાસ સ ૦ ૧૫૯૫
૧૭ વસ્તુપાલતેજપાલરાસ સ ૦ ૧૬૮ ... નામે
૧૮ વસ્તુપાલતેજપાલરાસ સ ૦ ૧૭ ... તેમાં તે
૫૦ મેરુવિજય ગણિ ... હતું અહી
૧૯ વીરધવલથી જૈનસાહિત્યસંશોધક ... . મોહને ૧
૨ જૈનસાહિત્યસંશોધક ખ ૨ ... ા પુત્રને થયો
... ઓ હતી. તેને
... નામે એક પુત્રી હતી.

સાંબમિશ્રહવશ—
... હતા. હતી હતા.
૧ સાંબમિશ્ર—તે ... લક્ષ્મીવર્ધક મણિ મળી
૨. શાંતિ ... હાથે પન દેતો હતો.
૩ ધનનાગ. ... તેને પ્રીતિમતી નામે એક
૪ નાગ. ... ગામે પરણ્યો કે ... ને
૫. આમ્ર— ... ના વિવાદ કર્યાનો ... કર્યા
આવક હતો. ... સમજાવ્યા એ ... સમજ્યા ...
૬ કુમાર— ... પુત્રી વગેરે જન્મ્યા.
(ધામસવ) ... પત્નીને પુત્ર ન હોવાના કારણે ... ના
વસ્તુપાલ ... ઉપવાસ કરી અમુકના અધિષ્ઠાયક
(૧) વસ્તુ ... અને તેની પાસે પુત્રની યાચના કરી. હવે
... તારા ભાગ્યમાં પુત્ર નથી પણ તારે
... ન રહેશે, તારા ભાઈ રાજને પુત્ર પુત્રી થશે. તેમ આ
... આપી ચાલતો થયો.
... નાના મુનિમ ... ઓછાવાડને વેપાર માટે અમુક
... મંત્રીપુરમાં ગયો ત્યાં માન માટે
... અહી દરિયાકાંઠે ... ગિતા
... વિચાર થયો. ...
... અહી આવ્યા હતો તેની નજર પણ આ
... પણ ...

પત્નીનું નામ હમ્મીરદેવી અને પુત્રોનું નામ શલિભદ્ર તથા નાનુ હતા. બન્ને પુત્રો રૂપાળા હતા. તેમાં શલિભદ્ર પુણ્યશાળી, વ્યવહારનિપુણ, વિશાળ મનનો, નમ્ર, ઉદાર, સુમતિ, પરગજુ પરોપકારી અને ધર્મપ્રેમી હતો. હરિએ વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિની પરંપરાના આ૦ ગુણસમુદ્ર પાસે દીક્ષા લીધી અને હરિભદ્ર નામે મુનિ થયા. તે સાધુભક્ત હતા. સાધ્વાચારમાં સદા તત્પર રહેતા. તેમણે ગુરુની આજ્ઞા મેળવી, શત્રુંજય ગયા અને અનશન લઈ સ્વર્ગે સંચર્યા.

૬ નાનુ—તે હરિનો નાનો પુત્ર હતો. ધર્માત્મા હતો. તેણે સં૦ ૧૪૧૪ ના શ્રાવણ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે શંભસેનમાં રાજગચ્છના આ૦ માણેકચંદ્રસૂરિએ સં ૧૨૭૬ માં રચેલા શ્રીશાંતિનાથચરિત્ર (સર્ગ ૮ ગ્રં ૫૫૭૪)ની પ્રતિ લખાવી, આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિને વહોરાવી. એ આચાર્યશ્રીએ જ તેની પુષ્પિકામાં પ્રસ્તુત દાનપ્રશસ્તિ આપી છે.

(—જૂઓ, શાંતિનાથચરિત્ર પ્રશસ્તિ,
પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૩૮ સં૦ ૧૪૧૪)

(૨) વસ્તુપાલવંશ—

૧ વસ્તુપાલ—શ્રીમાલીવંશમાં વિઘટુ નામે બહુ યશસ્વી શેઠ હતો. તેણે સંઘભક્તિ કરવા સાથે દેરાસર, વાવ, દાનશાળા, પરબ વગેરે બંધાવ્યાં હતાં. તે ગચ્છના કાર્યોમાં રહેતો હતો. તેને વસ્તુપાલ નામે પુત્ર થયો. તે ધર્માત્મા હતો. તેણે શત્રુંજય, ગિરનાર વગેરે તીર્થોના સંઘ કાઢ્યા હતા. ગરીબોને ખૂબ મદદ કરી દાનવીર તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી. (શંભસેનનો વસ્તુપાલ આ [illegible] વસ્તુપાલથી જુદો સમજવો.)

૨. વાસ—તે મોટો દાની અને સત્યવાદી હતો. તેને ૧. વીસલ, ૨. વીરદેવ, ૩. નેમિ, ૪ વાધૂ અને ૫. શ્રીવત્સ નામે પુત્રો થયા.

૩. વીસલ—તે ગુણવાન હતો. તેને ૧ દેદ, ૨ સુલક્ષણ, ૩ સોલાક અને ૪ સોઢી નામે પુત્રો હતા. શેઠ વીસલ મરીને દેવ થયો. દેદ વિદ્વાન હતો. સુલક્ષણ સદ્ગુણી હતો. સોલાક યશસ્વી હતો. સોઢી પોતાના ગુણોથી લોકપ્રિય બન્યો હતો. તે શાંત અને દાનવીર

હતો તેમજ વેપારીઓમા વડો હતો.

૪ સોલ—તેની નામના ખૂબ ફેલાયેલી હતી તેને શ્રી નામે રૂપાળી પત્ની હતી. તે કચ્છકોટ છોડીને ભદ્રેશ્વર નગરમા આવી વસ્યો. તે સમયે ભદ્રેશ્વર મોટું નામી નગર હતું વેપારનું મોટું પીઠું હતું અહીં ખુખુંસ નામે દેવી હતી જે કામિતદાયિની મનાતી હતી. સોલને ૧ જગડૂ ૨ રાજ ૩ પદ્મ—એમ ત્રણ પુત્રો હતા. પહેલા પુત્રને યશોમતી બીજાને રાજલદે અને ત્રીજાને પદ્મા નામે પત્નીઓ હતી. રાજને વિક્રમસિંહ તથા ધાંધલ નામે બે પુત્રો અને હંસી નામે એક પુત્રી હતી.

૫. જગડૂશાહ—તે ત્રણે ભાઈઓમા વડેરા હતો. દાની હતો. તેને એક બકરીના ગળામા બાંધેલા હારમાંથી લક્ષ્મીવર્ધક મણિ મળી ગયો ત્યારથી તે ધનપતિ થઈ ગયો. તે છૂટે હાથે ધન દેતો હતો.

તેની પત્નીનું નામ યશોમતી હતું તેને પ્રીતિમતી નામે એક પુત્રી હતી. પ્રીતિમતીને શેઠ યશોદેવ સાથે પરણાવી કે તરત જ તે વિધવા બની. પિતાએ તે વિધવાનો વિવાહ કરવાનો વિચાર કર્યો પણ બે વૃદ્ધાઓએ યુક્તિપૂર્વક સમજાવ્યો એટલે તે સમજી ગયો. તેણે પુત્રીના શ્રેય માટે વાવ કૂવા વગેરે બંધાવ્યા.

જગડૂશાહ તથા યશોમતીને પુત્ર ન હોવાના કારણે ભારે ચિંતા રહેતી હતી. જગડૂ શાહે સાત ઉપવાસ કરી સમુદ્રના અધિષ્ઠાયક વરુણદેવને પ્રત્યક્ષ કર્યો અને તેની પાસે પુત્રની યાચના કરી. દેવે સ્પષ્ટ જણાવ્યું શેઠ! તારા ભાગ્યમા પુત્ર નથી; પણ તારે ત્યા લક્ષ્મી સ્થિર થઈને રહેશે, તારા ભાઈ રાજને પુત્ર પુત્રી થશે. દેવ આ રીતે કહી શેઠને રત્નો આપી ચાલતો થયો.

શાહે પોતાના મુનિમ જયંતસિંહ ઓશવાલને વેપાર માટે સમુદ્રયાત્રાએ મોકલ્યો. જયંતસિંહ આર્દ્રપુરમા ગયો. ત્યા મકાન ભાડે લઈ પોતાનું કરિયાણું ઉતાર્યું અહીં દરિયાકાંઠે એક સરસ શિલા હતી. જયંતસિંહને તે શિલા લઈ જવાનો વિચાર થયો. ખંભાતના તુર્ક જહાજનો વડો પણ અહીં આવ્યો હતો તેની નજર પણ આ શિલા ઉપર પડી અને તેને લઈ જવાનો તેણે પણ ઈરાદો કર્યો.

આથી બંને વચ્ચે હરિફાઈ ચાલી. શિલા લઈ લેવા માટે બંને વચ્ચે ઝઘડો થયો. આખરે જગતસિંહે ત્યાંના રાજાને ત્રણ લાખ રૂપિયાની રકમ આપી તે શિલા પોતાના કબજે કરી. તેણે ત્યાં જગડૂ શાહનો યશ વધાર્યો અને શિલાને વહાણમાં ચડાવી ભદ્રેશ્વર પહોંચાડી. જગડૂ શાહે તે શિલા ઓટલા આગળ પગ ધોવાની જગાએ મૂકી.

જગડૂ શાહે એક દિવસ એક યોગીના મુખથી સાંભળ્યું કે આ શિલા છુપાવી રાખવા જેવી છે એટલે જગડૂ શાહે તે શિલાને તોડી નાખી તો તેમાંથી તેને રત્નોનો ભંડાર મળી આવ્યો.

એક દિવસે પારકરના રાજા પીઠદેવે કચ્છ ઉપર ચડાઈ કરીને રાજા ભીમદેવે બંધાવેલો ભદ્રેશ્વરનો કિલ્લો તોડી નાખ્યો અને જાહેર કર્યું કે હવે તો જો ગધેડાને શીંગડાં ઊગે તો જ ભદ્રેશ્વરનો કિલ્લો બને.

જગડૂ શાહે પાટણથી ગુજરાતના રાજા ભીમદેવના અને અર્ણોરાજ સોલંકીના પુત્ર લવણપ્રસાદ પાસેથી સૈન્યની મદદ મેળવી સેનાની દેખરેખ નીચે છ મહિનામાં ભદ્રાવતીનો નવો કિલ્લો ઊભો કર્યો. તેના એક ખૂણાના ભાગમાં રાજા પીઠદેવની માતાની મૂર્તિ અને તેની ઉપર શીંગડાવાળો ગધેડો બનાવ્યો. તેનાં શીંગડાંને સોનાથી મઢી લીધાં. રાજા પીઠદેવ આ જોઈ આઘાત પામી મરણ પામ્યો.

પૂર્ણિમાગચ્છના આ. પરમદેવે શંખેશ્વર તીર્થમાં વર્ધમાન તપ શરૂ કર્યું. સં. ૧૩૦૨ ના માહ સુદિ ૫ ના દિવસે શ્રવણ નક્ષત્રમાં ફલોધિમાં શેઠ દેવપાલના ઘરેથી આહાર વહોરી પારણું કર્યું. તેમણે સાત યક્ષ દેવોને ઉપદેશ આપી શંખેશ્વરના ભક્ત બનાવ્યા. રાજા દુર્જનશલ્યને શંખેશ્વર તીર્થની ઉપાસના કરાવી, કોઢ રોગથી મુક્ત કરાવ્યો અને એ જ રાજા પાસે શંખેશ્વર તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. તે પછી આ. પરમદેવ ભદ્રાવતી તીર્થની યાત્રાએ પધાર્યા. તેમના ઉપદેશથી જગડૂ શાહ ધર્મપ્રેમી બન્યો.

આ સમય દરમિયાન રાજા ભીમદેવ સોલંકીના મરણ પછી વીરધવલ તથા વીસલદેવ (સં. ૧૩૦૨ થી ૧૩૧૮) ગુજરાતના રાજા બન્યા.

જગડૂ શાહે રાજા વીસલદેવની આજ્ઞા મેળવી શત્રુંજય તથા ગિરનાર તીર્થની યાત્રાનો છ'રી પાળતો સંઘ કાઢ્યો. પૂનમિયાગચ્છ તથા થીરાપદ્રિયાગચ્છના ઘણા જૈનાચાર્યો તેમાં સાથે પધાર્યા હતા.[1] આ૦ વીરસૂરિએ સ્થાપન કરેલ ભ૦ મહાવીરસ્વામીના જિનપ્રાસાદને જગડૂ શાહે સોનાના ૧૬ કળશ ચડાવ્યા, પરકોટો બનાવ્યો, આરસની ત્રણ દેરીઓ, અષ્ટાપદાવતાર જિનાલય, ૧૭ જિનાલય બનાવ્યાં. ત્રિઅંકેશ શ્રીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ ભરાવી, તેમાં પુત્રી પ્રીતિમતીના કલ્યાણ માટે સ્વર્ણપત્ર તૈયાર કરાવ્યું. રાજા કર્ણદેવની વાવનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. રાજા મૂલરાજ તથા કુમારપાલના તળાવો સમરાવ્યા. જિનપૂજા માટે મોટી ફૂલવાડી બનાવી ભેટ આપી. કપિલકોટમાં ભ૦ નેમિનાથ તથા કૃષ્ણના મંદિરો સમરાવ્યા. કૂનડામાં શિવાલય તથા વિષ્ણુ મંદિર સમરાવ્યા. ઢંકામાં શ્રીઋષભદેવનું નવું દેરાસર બંધાવ્યું. વઢવાણમાં ચોવીશ દેરીવાળો વીરજિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો. સેવાડીમાં ભ૦ ઋષભદેવનો બાવન દેરીવાળો પ્રાસાદ બનાવ્યો, શત્રુંજયતીર્થ સુલખણપુર તથા દેવકાઠામાં નવા દેરાસરો બનાવ્યાં, ભદ્રેશ્વરમાં આ૦ પરમદેવ માટે ઉપાશ્રય બંધાવ્યો. તેમાં આચાર્યશ્રી માટે તાંબાની પાટ મેળવી. આ૦ પરમદેવના શિષ્ય આ૦ શ્રીદેવને આચાર્યપદ અપાવ્યું, તેમને પોતાના વંશના કુલગુરુ સ્થાપન કર્યા. ભદ્રેશ્વરમાં સેંકડો વાવ બંધાવી. તે દેવની વાડીમાં દેરી બનાવી. મુસલમાન વેપારીઓ માટે ખીમલી મસ્જિદ બંધાવી.

એક વાર આ૦ પરમદેવે જગડૂ શાહને જણાવ્યું કે સં૦ ૧૩૧૩ ૧૩૧૪ ૧૩૧૫માં સમગ્ર દેશમાં ત્રિવર્ષી મોટો દુકાળ પડવાનો છે માટે અનાજનો સંગ્રહ કરી લેજો. શાહે જેટલું મળી શક્યું તેટલું અનાજ એકઠું કર્યું હતું. આચાર્યની ભવિષ્યવાણી સાચી પડી. ત્રિવર્ષી દુકાળ પડ્યો ત્યારે રાજ્યોના કોઠારો ખાલીખમ હતા. સર્વત્ર હાહાકાર થવા માંડ્યો. રાજા વીસલદેવે રાજકોઠાર તપાસ્યો ત્યારે તેમાંથી માત્ર ૧૨ દાણા મળ્યા. પરંતુ પાટણમાં જગડૂ શાહે ગરીબોને

१ राजा-पूर्णपीपल्लकमूर्तिसूरिभिः ।
स संघः समुपेत्य महापूर्णोत्सवेन ॥ ४ ॥ (सर्ग ६ श्लोक ११)

આપવા માટે નક્કી કરેલા અનાજના ૭૦૦ કોઠારો હતા. તેથી રાજાએ નાગડ મંત્રી દ્વારા જગડૂશાહને બોલાવી અનાજની માગણી કરી. જગડૂશાહે કહ્યું કે 'આ અનાજ તો ગરીબોનું છે મેં આપી દીધું છે એ લે તે મારું નથી. રાજાએ નમ્રતાથી કહ્યું, તો મારી પ્રજાની શી દશા થશે? એ પછી જગડૂશાહે વીસલદેવને અને બીજા રાજાઓને અનાજ પૂરું પાડ્યું. અનાજ આપ્યાની વિગત આ રીતે મળે છે—જગડૂશાહે રાજા વીસલદેવને ૮ ૦ મૂડા, સિંધના હમીરને ૧૨ મૂડા, માળવાના મદનવર્માને ૧૮૦ ૦ મૂડા, દિલ્હીના મોજુદીનને ૨૧ ૦ મૂડા, કાશીના રાજા પ્રતાપને ૧૨૦ મૂડા, (મેવાડના રાણાને ૩૨ મૂડા) સ્કંદિલને ૧૨ મૂડા અનાજ આપ્યું અને સોરઠ, ગુજરાત તથા કચ્છ દેશમાં ૩૩ દાનશાળાઓ, કચ્છ મારવાડ તથા ધારામાં ૩ મેવાડ, માળવા તથા હાલમાં ૪ અને બીજી છૂટીછવાયી ૯ એમ કુલ મળીને ૧૧૨ દાનશાળાઓ સ્થાપન કરી. જગડૂશાહે આ દુકાળમાં કુલ ૯૯૯ ૦ મૂડા (૮૦૬ ૭ ૫ ૭૨ મણ) અનાજનું દાન કર્યું હતું. ગરીબોને [illegible] પિ મા કરોડ સોનામહોરનું દાન આપ્યું હતું એ રીતે તેણે સર્વત્ર દાનવીર તરીકેની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી.

જગડૂ શાહ અને નાગડ મંત્રી વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી જામી હતી એ સમયે જ રાજા વિસલદેવના ઘોડાનો પ્રસંગ બન્યો હતો. એટલે એ મૈત્રીમાં ઘણો જ વધારો થયો.

આ પરમદેવનો સ્વર્ગવાસ થયો અને આ૦ શ્રીષેણ તેમની પાટે આવ્યા. તેઓ પણ મહાપ્રભાવિક હતા. તેમણે ગારુડી જોગીના સાપનું ઝેર ઉતારી તેને જીવતો કીધો. જોગી તે પછી પાપ કરવાથી સાતમા દિવસે કોઢમાં મરણ પામ્યો.

જગડૂ શાહ ધર્મધ્યાનમાં મસ્ત બની સં ૧૩૨૦ થી ૧૩૩ ના ગાળામાં મરણ પામ્યો ત ૭૨ વર્ષ જીવ્યો. તેના મરણના સમાચાર સાંભળી ભારતભરમાં ખૂણે ખૂણે શોક છવાયો. દિલ્હીના બાદશાહે તેના માનમાં પોતાનો મુગટ ઉતાર્યો. સિંધપતિએ બે દિવસ માટે અન્ન

ત્યાગ કર્યું. રાજા અર્જુનદેવે (સં૦ ૧૩૧૮ થી સં ૧૩૩૧) ઘણું દાન કર્યું તેણે ખાધું પણ નહીં.

આ શીખે ઉપદેશ આપી તેમના ભાઈ રાજ અને પદ્મનો શોક મુકાવ્યો અને બન્ને ભાઈઓને વિશેષપણે ધર્મમાં પ્રીતિ લગાડી.

(—આ૦ ધનપ્રભસૂરિ શિષ્ય આ૦ સર્વાનંદરચિત જગડૂચરિત-મહાકાવ્ય, સર્ગ ૭ શ્લોક ૩૮૭ જૈનસત્યપ્રકાશ, ક૦ : ૧૧૬)

સૌરાષ્ટ્રના દક્ષિણ વિભાગના સમુદ્ર કાંઠાના પ્રદેશમા સાધારણ જનતાની લોકવાણીમા શેઠ જગડૂ શાહની યશોગાથા છુપાયેલી મળે છે.

સૌરાષ્ટ્રની પશ્ચિમમા, દક્ષિણમા અને પૂર્વમા સમુદ્ર વીંટાયેલો છે સમુદ્રના વ્યાપારીઓ આ રસ્તે થઈ ઘણી વાર પસાર થાય છે ભદ્રાવતીથી જળરસ્તે ખભાત જવું હોય તો સમુદ્ર કિનારે ઘણા બંદરો આવે છે સૌરાષ્ટ્રમા દક્ષિણ છેડે સમુદ્ર કિનારે કોયલા નામે પહાડી છે તેની ઉપર વિક્રમની બારમી શતાબ્દીમા દેવીનુ મંદિર હતું એ દેવી તથા મંદિર દક્ષિણાભિમુખ હતા. મુસાફરો એમ માનતા હતા કે મધ્યાહ્ન સમયે આ મંદિરની નીચે દેવીની દૃષ્ટિએ માર્ગમા જે વહાણ આવે ત નાશ પામે.

એક વાર જગડૂ શાહ પોતાના દત્તક પુત્ર તથા પરિવારને સાથે લઈ ભદ્રાવતીથી વહાણમા બેસી ખભાત જતો હતો. મધ્યાહ્ન થવાને થોડીએક વાર હતી અને સામે દેવીનું મંદિર દેખાતું હતું, ત્યારે ખલાસીઓ બોલ્યા શેઠજી આપણા વહાણને હાલ તુરતમાં થોડી ઘડીઓ માટે અહીં જ લગાડવા પડશે, કારણ કે મધ્યાહ્ન સમયે આ દેવીની દૃષ્ટિમા જે વહાણ આવે છે તે સર્વથા નાશ પામે છે

જગડૂ શાહે લોકમાન્યતાને માની ત્યાં સમુદ્ર કિનારે વહાણ થભાવ્યા અને આપણે થોડાએક દિવસ અહીં રોકાવું છે એમ જાહેર કર્યું શેઠ કૃપામૂર્તિ હતો, સાથે દયાળુ હતો. તેણે પહાડી ચઢી દેવીના મંદિરમા જઈ આસન જમાવી એક પછી એક ત્રણ ઉપવાસ કર્યા. એ તપથી પ્રસન્ન થઈ દેવીએ શેઠને પૂછ્યુ શું જોઈએ છે? વરદાન માગી લે. શેઠે બે હાથ જોડી વિનતિ કરી, 'માતાજી! સમુદ્ર

ના મુસાફરો અપાર અહીંથી પસાર થાય તો તેઓ જાનમાલથી જાય છે. માતા એ માતા જ છે તો તારે તારા આ પુત્રો ઉપર વાત્સલ્ય ભાવ લાવી આ માનવસંહાર બંધ કરવો જોઈએ એવી આ બાળકની વિનતિ છે. દેવી ધમધમીને બોલી, એ નહીં જ બને તું તારી હઠ છોડી દે અને ચાલ્યો જા. શેઠ ખૂબ કરગર્યા એટલે દેવી બોલી કે તારે એ સંહાર બંધ જ કરાવવો હોય તો મારી દેરીએ અઢાર ૧૮ પગથિયાં છે, એ દરેક પગથિયે એક એક પાડાનું બલિદાન આપે તો આ માનવસંહાર સદાને માટે બંધ કરીશ. બસ, હવે માત્ર એ જ માગ છે બલિદાન આપ અથવા ચાલ્યો જા.

શેઠ દેવીની વાણી સાંભળી વિચારમાં પડ્યો. માનવસંહાર રોકવા માટે પશુઓનો સંહાર! આ તો કેવળ મૂર્ખાઈ જ છે પરંતુ શેઠે તરત જ મુનિમોને હુકમ કરી પાડા મંગાવ્યા. ૧૦૬ પાડા આવી ગયા. સારો દિવસ જોઈ બલિદાન દેવાનો પ્રબંધ ગોઠવ્યો. તે દિવસે પહેલે પગથિયે જઈ દેવીને વિનતિ કરી કે માતાજી! તું માનવસંહાર બંધ કરે એ માટે આ ભોગ આપવામાં આવે છે હું, મારો પુત્ર અને ૧૬ પાડા તૈયાર છે પણ તું માનવસંહાર સદાને માટે બંધ કરજે એમ કહી શેઠે હાથમાં તલવાર લઈ જય માતા કહી તલવારને પોતાની ગરદન ઉપર ઉગામી પણ એકાએક અજવાળું થયું, ને કોઈ પ્રકાશમાં અદ્રશ્ય બની ગયા. કોઈ અદ્રશ્ય હાથે આવી શેઠના હાથને પકડી રાખ્યો અને એવી અવાજ કર્યો, બસ, શેઠ! મારે તારું સત્ત્વ જોવું હતું તારા સાહસ અને પ્રાણી પ્રેમથી હું પ્રસન્ન થઈ છું. હવે તું એક કામ કર આ પહાડી પર મારી દક્ષિણમુખી દેરી છે તેને સ્થાને ઉત્તરમુખી દેરી બનાવીને મને તેમાં બેસાડજે જેથી દક્ષિણના મુસાફરોનો ભય આપથી દૂર થાય. હવે એક પણ પ્રાણી માણસ કારણે નાશ નહીં પામે.

જગડૂ શાહે ત્યાં દેવીની ઉત્તરમુખી દેરી બનાવી અને તેમાં દેવીને બેસાડી. લોકોએ આ સાહસવીર ઉપકારી પિતા પુત્રના પૂતળાં બનાવી તે દેરીની બહાર બેસાડ્યાં અને દેવીની આરતી થયા પછી

તે બન્નેની આરતી ઉતારવાનું શરૂ કર્યું.

આજે પણ કોયલા પહાડીની દેવીનો મેળો ભરાય છે અને લોકો દેવોની આરતી ઉતાર્યા પછી જગડૂ શાહ તથા તેના પુત્રની આરતી ઉતારે છે.

(૧) સિદ્ધનાગવંશ—

૧ શેઠ સિદ્ધનાગ—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતો. તેને અંબિની નામે પત્ની હતી અને પોઢક, વીરક, વર્ધન અને કોચ્ચક એમ ચાર પુત્રો હતા. તે સાચોરનો વતની હતો, પણ પોતાના પરિવારને લઈને દધિપદ્ર(દધિયા અથવા દાહોદ)પત્તનમાં આવી વસ્યો. તેણે દધિપદ્રના ભ૦ શાંતિનાથના દેરાસરમાં સોના તથા પિત્તળના મિશ્ર દ્રવ્યથી ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમા ભરાવી પધરાવી.

૨ પોઢક—તેને અણુદત્ત, અણુવર્ધન અને સજ્જન નામે પુત્રો હતા તેમજ બે પુત્રીઓ હતી. પોતાના પરિવારને લઈને તે મડાર આવીને વસ્યો. તેણે અહીંના મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં ભ૦ સુપાર્શ્વનાથ તથા ભ૦ પાર્શ્વનાથની પાષાણની પ્રતિમાઓ ભરાવી. તેની બંને પુત્રીઓએ દીક્ષા લીધી હતી, જે ચારુશ્રી ગણિની અને જિનદેવી મહત્તરા નામે ખ્યાત હતી.

૩ સજ્જન—તેને મહાલચ્છિ નામે પત્ની તથા ધવલ, વિસલ, દેસલ, શાહડ અને બાહડ નામે પુત્રો હતા તથા શાંતિ અને ધાધિકા નામે પુત્રીઓ હતી. ધવલને ભરમદેવી નામે પત્ની, વીરચંદ્ર અને દેવચંદ્ર નામે પુત્રો થયા. શાંતિને શુભંકર વગેરે પુત્રો થયા. વીસલ અને દેસલને કોઈ સંતાન નહોતું. બાહડને જિનમતી નામે પત્ની અને જસુક નામે પુત્ર થયો.

૪ શાહડ—તે વિદ્વાન, ગુણવાન, સજ્જનપ્રિય, ધર્મપ્રેમી, દાતા અને ઉદાર હતો. તે હમેશાં જિનપૂજા, જિનસ્તવન, ગુરુવંદન, શાસ્ત્રશ્રવણ, દાન-શીલ-તપ વગેરે કાર્યોમાં દિવસ વ્યતીત કરતો હતો. તેને દેમતી નામે પત્ની તેમજ ધાહડ, બોહડિ, આસડ અને આશાધર નામે પુત્રો હતા તથા અભયદેવી, મૂંધી, આશુ, તેજુક અને

સલુણ નામે પુત્રવધૂઓ હતી. તેઓને યશોધર, યશોવીર, યશઃકર્ણ વગેરે પુત્રો તથા દેઉ, વસુ, જયતુ નામે પુત્રીઓ હતી. શેઠ સહદેવનું કુટુંબ મોટું હતું તેમાંથી બાહડિ નામનો પુત્ર એકાએક મરણ પામ્યો. આથી તેને સંસારની અસારતાનું ભાન થયું ધર્મ પ્રત્યે વધુ પ્રેમ જન્મ્યો.

તેણે પોતાના હાથે કમાયેલા દ્રવ્યમાંથી ઘરમાં પૂજવાયોગ્ય ભ. શાંતિનાથની પિત્તલની પ્રતિમા ભરાવી હતી. ઉપરનો પ્રસંગ બનતાં તેણે સં. ૧૨૨૭ના ભાદરવામાં પાટણમાં ચૌલુક્ય રાજા કુમારપાલના રાજ્યમાં આ. દેવભદ્રસૂરિકૃત શાંતિનાથચરિત્ર લખાવી. આ. યશોભદ્રના પટ્ટધર આ૦ પરમાનંદસૂરિને વહોરાવ્યું. જે અક્ષરો અને ચિત્રોથી શોભાયમાન હતું તેની પ્રશસ્તિ આ. ચક્રેશ્વરસૂરિના શિષ્ય આ. પરમાનંદસૂરિએ રચી છે. (—જૈ પુ૦ પ્ર૦ સં૦ પુષ્પિકા : ૫)

(૨) સિદ્ધનાગવંશ—

૧ સિદ્ધનાગ—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતો. તેણે પોતાની ભાવ કમાઈમાંથી ઘણાં જિનબિંબો ભરાવ્યાં હતાં. તેને વોહક, વીરક, વર્ધન અને દ્રોણક એમ ચાર પુત્રો હતા.

૨. વીરક—તે જિનભક્ત અને ગુરુભક્ત હતો. તેની પત્નીનું નામ ધનદેવી હતું. તે મંડારમાં આવીને વસ્યો.

૩ વરદેવ—તે સરળ હતો. જૈનધર્મમાં દૃઢ અનુરાગી, કૃપાળુ અને જનમાન્ય હતો. તેણે ભ. મહાવીરસ્વામીની પિત્તલની પ્રતિમા તેમજ સમવસરણ બનાવ્યાં અને વાદિવેતાલ આ. શાંતિસૂરિને વિનંતિ કરી ઉત્તરાધ્યયનની પાઇય ટીકા બનાવરાવી અને તે જ્ઞાનની ભક્તિભક્તિથી તે લખાવી.

તેને સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવી લક્ષ્મી નામે પત્ની હતી અને સિદ્ધરાજ નામે પુત્ર હતો. શાંપૂશ્રી, અમૃતદેવી, જિનમતી, યશોરાજી અને પાલ્હણમતિ નામે પુત્રીઓ હતી. શેઠ વરદેવે મરતી વેળા સિદ્ધરાજને જણાવ્યું હતું કે ચાર માસ મેળ માટે તીર્થયાત્રા, સંઘ અને જિનપૂજામાં ધન વાપરવું, છતાં પુસ્તક લખાવવામાં વિશેષ ધન આપવું.

૪ સિદ્ધરાજ—તે પાટણમાં આવી વસ્યો. તે મોટો કોઈને

પ્રિય થાય તેવી મીઠી વાણી બોલનારો, ગુણનો પક્ષપાતી, વીર, કૃપાળુ, જૈનધર્મમાં અત્યંત રાગી, જિનપ્રાસાદો બંધાવનાર રાજમાન્ય, દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો, દાક્ષિણ્યશીલ, દાની અને સદાચારી હતો. તેને ૧ રાજિમતી અને ૨ શ્રીદેવી એમ બે પત્નીઓ હતી. વીરદત્ત, અભ, ચરણ વગેરે પુત્રો હતા. વીરિકા, જયશ્રિણી વગેરે પુત્રીઓ હતી. તે બધો પરિવાર સદાચારી અને લોકપ્રિય હતો. શેઠાણી રાજિમતીએ મરતી વેળા પોતાના પતિને વિનંતિ કરી કે તમે મારા શ્રેય માટે ભગવતીસૂત્ર ની બે પ્રતિઓ લખાવજો. શેઠ સિદ્ધરાજે પોતાના પિતા અને પત્નીના શ્રેય માટે નીચે પ્રમાણેની પ્રતિઓ લખાવી—૧ સૂયગડંગસુત્તનિજ્જુત્તિવૃત્તિ, ૨. ઉવાસગદસાઓ અંગવૃત્તિ, ૩ ઉવવાઇસુત્તવૃત્તિ, ૪ રાયપસેણિયસુત્ત, ૫. કપ્પસુત્તભાસ્સ, ૬ કપ્પસુત્તચુણ્ણિ ૭ દસવેયાલિયસુત્તણિજ્જુત્તિવૃત્તિ, ૮. ઉવએસમાલા, ૯ ભવભાવના, ૧૦ પંચાસગસુત્તવૃત્તિ, ૧૧. પિંડવિસુદ્ધિવૃત્તિ, ૧૨. જયદેવસૂરિ રચિત પ્રથમ પંચાસગચુણ્ણિ, ૧૩ લઘુવીરચરિત્ર ૧૪ સ્વપ્નચૂડામણિ, ૧૫–૧૬ ભગવતીસુત્તમૂલ, ૧૭ ભગવતીસુત્તવૃત્તિ—એમ ૧૦ આગમો અને બીજા ગ્રંથો મળીને કુલ એક લાખ શ્લોક પ્રમાણથીય વધુ એવા ગ્રંથો લખાવ્યા. તેમા ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિવાળું પુસ્તક સં ૧૧૮૭ના કાર્તિક સુદિ ૨ ના રોજ પાટણમા ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહના રાજ્યમા લખાવી તૈયાર કરવામા આવ્યું હતું, જે આ શાલિભદ્ર અને આ૦ વર્ધમાનસૂરિના પટ્ટધર સંવિગ્નવિહારી આ૦ ચંદ્રપ્રભાચાર્યને વહોરાવ્યુ.

(જૂઓ પ્ર૦ ૩૭ પૃ૦ ૨૬૪)

શેઠ સિદ્ધરાજના પૂર્વજો અસલમા મહાહડ(મંડાર)ના વતની હતા. તે હર્ષપુર(હરખા)મા રહેતા હતા પોતે પાટણમાં આવીને વસ્યો હતો.

થારાપદ્રગચ્છના આ૦ શાંતિસૂરિએ શેઠ સિદ્ધદેવના દેરાસરમાં–ઉપાશ્રયમાં સં૦ ૧૨૨૨ મા પોતાના આઠ શિષ્યોને આચાર્ય બનાવ્યા અને પોતાના ગચ્છનું નામ પિપ્પલકગચ્છ રાખ્યુ. સંભવ છે કે આચાર્યશ્રીએ પોતાના ગચ્છની ગાદી થરાદને બદલે પિપ્પલક નગરમા

રાખી હોય અથવા તેમણે આ પદ્મપ્રભાન પીપળના વૃક્ષ નીચે કર્યું હોય. વડગચ્છ અને પિપ્પલકગચ્છ એ સમાનાંતર સૂચક નામો છે. (—જૈન પુ પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦૩૭ પુષ્પિકા ૨, ૫, પ્ર૦૩૭૫ ૨૭૧)

સીહવંશ—

૧ સીહ—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતો. ચંદ્રાવતીમાં રહેતો હતો. ધનકુબેર હતો. નગરમાં પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ તરીકે તેની ગણના થતી. તે યશસ્વી હતો. તેને વીરદેવી નામે પત્ની હતી.

૨. પૂર્ણચંદ્ર—તેનું જીવન પવિત્ર હતું તેણે નાગેંદ્રગચ્છીય આ વિજયસિંહસૂરિની ઉપાસના, દેરાસર, જિનબિંબો, તળાવો, પરોપકાર, પોતાના બે પુત્રોની દીક્ષાના ઉત્સવો વગેરેમાં પુષ્કળ ધનવ્યય કર્યું હતું તેમને ૧ પદ્મદેવ, ૨ બોહડિ, ૩ બહુદેવ, ૪ આમણ, ૫. વરદેવ, ૬ યશોવીર, ૭. વીરચંદ, ૮ જિનચંદ્ર એમ ૮ પુત્રો હતા. તે પૈકી પદ્મદેવ અને તેની પત્ની પોઇણીએ જગતમાં સારી ખ્યાતિ મેળવી. તેઓએ આ પદ્મદેવના ઉપદેશથી ત્રિ શ પુ ચરિત્ર આદિનાથ ચરિત્ર લખાવ્યું ભગવાન મહાવીરસ્વામીના બે મોટા જિનપ્રાસાદ બનાવ્યા. (૩) બહુદેવે નાગેંદ્રગચ્છના આ વિજયસિંહના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામી આ વિબુધપ્રભસૂરિ પાસે દીક્ષા સ્વીકારી અને તે આ પદ્મદેવસૂરિ બન્યા. (૬) યશોવીર વિદ્વાન હતો તે પંડિતોને પણ માન્ય હતો, તેણે મોટી નામના મેળવી હતી અને રુદ્રગચ્છના દેવેંદ્ર શાખાના (૧૨) આ૦ અભયદેવસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેઓ (૧૩) આ પરમાનંદ સૂરિ નામે જાહેર થયા. તેમની પાટે (૧૪) આ રત્નપ્રભસૂરિ આવ્યા. (જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૩૧)

૩. બોહડિ—તે મોટો ગુણવાળો હતો. તેને આબી નામે પત્ની હતી.

૪ નિસલ—તેને રૂપિણી નામે પત્ની હતી. તેને આશાપાલ, સીધુ, જગતસિંહ, પદ્મસિંહ નામે પુત્રો અને વીરીદેવી નામે પુત્રી હતી. તે પૈકીના જગતસિંહે રુદ્રગચ્છના આ પરમાનંદસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી અને તે જ આ રત્નપ્રભસૂરિ નામથી ખ્યાતિ પામ્યા. નિસલે આ૦

રત્નપ્રભસૂરિના ઉપદેશથી સં ૧૩૧૦માં આરાસણમાં ભ૦ નેમિનાથના દેરાસરમાં સ્તંભ કરાવ્યો. (—રાજગચ્છ પટ્ટાવલી, નં૦ ૭)

૫. આશાપાલ—તે સૌ ભાઈ-બેનોમાં મોટો હતો. તેને ખેતુકા નામે પત્ની હતી. સજ્જન, અભયસિંહ અને સહજ નામે પુત્રો હતા. તેણે આ૦ રત્નપ્રભસૂરિના ઉપદેશથી કાલાપદ્રમાં ભ૦ સુમતિનાથનું દેરાસર તથા પ્રતિમા બનાવ્યાં અને સં ૧૩૨૨ના કાર્તિક વદિ ૮ને સોમવારે વિવેકમંજરીની વૃત્તિ લખાવી. આ વૃત્તિ રામચંદ્રે લખી છે અને તેની પ્રશસ્તિ રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ શોધી છે (—જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પુષ્પિકા ૩૦, સાતમી રાજગચ્છ પટ્ટાવલી, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૧)

શુભંકર શા—

૧ (૧) તે સં૦ ૧૧૯૩માં સાંડેરાવમાં થયો.

(જુઓ પ્ર૦ ૩૭ પૃ૦ ૩૦૩)

શુભંકર—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતો. વિધિપક્ષગચ્છનો હતો.

(૨) ભણસુવાડામાં શુભંકર ગૂર્જર શ્રીમાળી જૈન થયો છે

(જુઓ પ્રક૦ ૪૮ પૃ૦ ૪૩૩

૨. સેવાક

૩ યશોધન—તેને ઉદ્ધરણ, સત્યદેવ, સુમદેવ બાહૂ અને લીલાક નામે પુત્રો હતા. સુમદેવના પુત્ર વડગચ્છના આ શ્રીમલય-પ્રભસૂરિ થયા છે

૪ બાહૂ—તેને લાહડ, લાખણ, લખમણ લખમિણીદેવી, સુખમણિદેવી, જયસિરિદેવી અને જેહડદેવી નામે સંતાનો હતા.

૫. લાહડ—તેને શ્રીદેવી નામે પત્ની અને સોલાક વાસલ, મદન, વીરુક તથા સાઉક નામે સંતાનો થયા. તે પૈકીના મદને દીક્ષા લીધી. તે આ૦ મદનચંદ્રસૂરિ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

૬ સોલાક—તેને લક્ષ્મણા નામે પત્ની હતી. ઉદય, ચંદ્ર, આલાક રત્ન, વાલ્હાકદેવી તથા પાલ્હીદેવી નામે સંતાનો હતાં. ચંદ્રે દીક્ષા લીધી, જે આ ઉદયચંદ્રસૂરિ નામે ખ્યાતિ પામ્યા.

વાસ્તાકના પુત્રે દીક્ષા લીધી જે આ લલિતકીર્તિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. ચાહાકના પુત્ર પૂર્ણદેવના પુત્ર તથા પુત્રીએ દીક્ષા લીધી, જેના નામ ૫૦ ધનકુમાર ગણિ અને સાધ્વી ચંદનબાલા ગણિની હતા. ચાહાકની પુત્રી નાઉલદેવીએ દીક્ષા લીધી, તેનું નામ સાધ્વી જિન સુંદરી ગણિની પણ તે વિદુષી હતી. (સં૦ ૧૩૧૩ ૧૩૨૯) તેનો પરિવાર મોટો હતા. તેના ઉપદેશથી સં૦ ૧૩૧૩ના ચૈત્ર સુદિ ૮ને રવિવારે મહા વિસલદેવ અને નાગડ મંત્રીના રાજ્યમાં પાલનપુરમાં શેઠ વીરજી ઓસવાલનો પુત્ર શ્રીકુમાર અને તેની બીજી પત્ની પદ્મશ્રીએ જ્ઞાનપંચમીની કથા લખાવી. તે પ્રતિ સાધ્વી લલિત સુંદરી ગણિનીને વહોરાવી.

૭ ઉદય—તેને પાસવીર, આહડ, છાહડ, વાહીદેવી, લિલિણી દેવી, વસ્તિણિદેવી વગેરે સંતાનો હતા. આહડને વસુંધરી નામે પત્ની હતી તેમને ગુણચંદ્ર, ગાગી વગેરે સંતાન થયા. ગુણચંદ્રનું બીજું નામ કુલચંદ્ર હોવાનો સંભવ છે ગુણચંદ્રને રુક્મિણી પત્ની હતી.

૮. પાસવીર—તેને સુખમતિ પત્ની હતી તથા સેવાક હરિચંદ્ર (તે આ૦ જયચંદ્રસૂરિ), સોશાક, લક્ષ્મીદેવી, ખીમણીદેવી વગેરે સંતાન હતા.

૯ સેવાક—તેને પાલ્હણદે પત્ની હતી. તેણે સં ૧૩૨૯ના શ્રાવણ સુદિ ૮ના 'પરિશિષ્ટપર્વ' લખાવ્યું.

આસ્તનો વંશ—

૧ શેઠ આસ્ત—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતા. મોટા મોટા રાજાઓ પણ તેને માન આપતા હતા.

૨. યશોનાગ—તે ઘણો સોહામણો અને ગુણવાન હતો.

૩ પદ્મસિંહ—તે રાજમાન્ય હતો. શ્રીકલ્પસૂત્રવાળો હતો. તેને તિહુણાદેવી પત્ની હતી. યશોરાજ આસરાજ સોમરાજ, સલિગ, સોઢુકા અને માહિણી નામે સંતાનો હતા. તે પૈકીના સોમરાજે દીક્ષા લીધી અને સલિગને શેઠ કુલચંદ તથા અમુકદેવીની પુત્રી રાજલદે પત્ની તથા સંગ્રામસિંહ નામે પુત્ર હતો. સંગ્રામસિંહની

પત્ની અને શેઠ અભયકુમાર તથા સલક્ષણદેવીની પુત્રી સુહડાદેવીએ આ૦ મલધારગચ્છના ગુરુના ઉપદેશથી તેમજ પતિદેવની મદદથી 'પર્યુષણાકલ્પ'નું નવું પુસ્તક લખ્યું તેને કોઈ સંતાન નહોતું

૪ મહીરાજ—તેને પૃથ્વીસિંહ, મહણાદ, ગેહુમાદેવી, અને સજ્જનદેવી નામે સંતાન હતા.

૫. મહણાદ—તેને માલણ નામે પત્ની હતી અને દેવસિંહ, સોમસિંહ, પમાદેવી, સહૂનાદેવી અને રાજીદેવી નામે સંતાન હતા.

૬ દેવસિંહ. (–જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા ૧૦)

સોઢી પલ્લીવાલનો વંશ—

૧ સોઢી—તે પલ્લીવાલ હતો. તે પવિત્ર આત્મા, કૃપાળો અને વિવેકી શ્રાવક હતા. તેને સુહવા નામે પત્ની હતી.

૨. પાસનાગ—તેને પદ્મશ્રી પત્ની હતી. તેમને સાજન, સર્વાંક આહડ પદ્મો અને જેસલદેવી નામે સંતાન હતા. સાજુક આરાધના પૂર્વક મરણ પામ્યો.

૩ આહડ—તેને વઝૂ નામે પત્ની હતી અને આસરાજ શ્રીપાલ, ખાખક પદ્મસિંહ, લલતુ અને વાસ્તુદેવી નામે સંતાન હતા. વાસ્તુની પુત્રી મદનસુંદરી અને પદ્મસિંહની પુત્રી ભાવસુંદરી કીર્તિ ગણિનીની શિષ્યા બની હતી.

૪ શ્રીપાલ—તેને વેઢુ નામે પત્ની હતી. તેના પુત્રનું નામ વીલા હતું તેણે સં૦ ૧૩ ૩ના કાર્તિક સુદિ ૧ ને રવિવારે લક્ષ્મમાં આ૦ કુલપ્રભસૂરિના ઉપદેશથી પોતાનું ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય ખર્ચી આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષના સ૦ અજિતનાથથી સં૦ શીતલનાથ સુધીના તીર્થંકરોના ચરિત્રોની પ્રતિ લખાવી અને આ૦ કુલપ્રભસૂરિના પટ્ટધર આ૦ નરેશ્વરસૂરિ પાસે તેનું વ્યાખ્યાન કરાવી સાંભળ્યું તેની પુષ્પિકામાં પલ્લીવાલવંશનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

तत्वाना सकल कल्मषमथिकं पर्याप्तवाक्यम्

मरमीश्वरान्तरीय य भितकती प्रेक्षरगुणाप्यासितम् ।

राज्ञामोपरणाभिधमप्यकरोत् स्याद्वर्णतामागता
पल्लीवाल इति प्रसिद्धमहिमा वंशोऽस्ति सोऽयं भुवि॥

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા ૧૧)

વસ્તુડિયા વંશ—પલ્લીવાલ

अस्तीह श्रेष्ठपर्वपरिष्कृत स्फायत्ताप्रतिष्ठ-
सच्छायप्रकाशवर्णः सकलसुमनसामाश्रयत्वं गतस्तु ।
पल्लीवालाख्यवंशो जगति सुविदितस्तत्र मुक्तेव साधु-
साधुव्रातमण्डना वरहुडिरिति तस्मात्त्रिमान् नेमडोऽभूत्॥

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા ૨૯)

૧ વરદેવ—સં૦ ૧૧૫ પછી પાલીથી શ્વેતામ્બર પલ્લીવાલ ગચ્છ નીકળ્યો. એ રીતે પાલીની અને પાલીની બહાર ગઈ તે પલ્લીવાલ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી. એમાંનો પલ્લીવાલ શેઠ વરદેવ નાગોરમાં રહેતો હતો. તેનાથી વસ્તુડિયા ગોત્ર થયું. તેને આસદેવ અને લક્ષ્મીધર નામે બે પુત્રો હતા. લક્ષ્મીદેવને વિરદેવ, ગુણધર, જયદેવ અને ભુવન એમ ચાર પુત્રો હતા.

૨. આસદેવ—તેને નેમડ, આભડ, માણિક અને સલખણ એમ ચાર પુત્રો હતા.

૩ નેમડ—તે પાલનપુર આવીને વસ્યો. તેને રાહડ, જયદેવ અને સહદેવ—એમ ત્રણ પુત્રો હતા. રાહડને બે પત્નીઓ અને પાંચ પુત્રો હતા. જયદેવને જાસલદેવી નામે પત્ની હતી. તેનાથી તેને ત્રણ પુત્રો થયા. ૧ વીરદેવ (પત્ની વિજયશ્રી), ૨. દેવકુમાર (પત્ની દેવશ્રી), ૩. હાલૂ (પત્ની હર્ષિણી). સહદેવને ખેમા અને ગોસલ નામે બે પુત્રો હતા. ખેમાને હીરૂઓ નામે પત્ની હતી. તેમને જેહડ, હેમચંદ, કુમારપાલ અને પાસદેવ નામે પુત્રો હતા. ગોસલને ગુણદેવી પત્ની હતી. તેમને હરિચંદ પુત્ર અને દેમતી નામે પુત્રી હતા.

નેમડના વંશજો નેમા વાણિયા કહેવાયા.

૪ રાહડ—તેને બે પત્નીઓ હતી. તેમાં પ્રથમ લક્ષ્મી નામની

પત્નીથી જિનચંદ્ર અને દુલહ નામે પુત્રો થયા અને બીજી પત્ની નાઈકિથી ધનેશ્વર, લાહડ અને અભય નામે પુત્રો થયા. ધનેશ્વરને ધનશ્રી નામે પત્ની હતી અને અરિસિંહ નામે પુત્ર હતો. શેઠ લાહડે સં૦ ૧૩૦૭માં 'સટીક-ભગવતીસૂત્ર' ની અને સં૦ ૧૩૦૯ના ભાદરવા સુદિ ૧૫ના રોજ 'વ્યવહારસૂત્ર'નો પ્રથમ ખંડ લખાવ્યો.

(-જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા ૨૯)

૫. જિનચંદ્ર—તેને ચાહિણી નામે પત્ની હતી. ચાહિણી નામે પુત્રી હતી અને સં૦ દેવચંદ્ર, નામધર મહીધર વીરધવલ અને ભીમદેવ નામે પુત્રો હતા. શેઠ જિનચંદ્ર તેના ભાઈઓ, કાકા ભાઈઓ વગેરે મોટો પરિવાર હતો. તેઓ તપગચ્છના આ૦ દેવેન્દ્ર અને આ૦ વિજયચંદ્રના ઉપાસક હતા. શેઠ જિનચંદ્રનો પરિવાર વિજાપુરમાં રહેતો હતો ત્યારે વીજાપુરમાં સં૦ ૧૨૯૨માં પં૦ દેવભદ્ર પં મલયકીર્તિ, પં૦ અજિતપ્રભ વગેરે સં ૧૨૯૬માં આ૦ દેવેન્દ્ર, આ૦ વિજયચંદ્ર ઉપા૦ દેવભદ્ર વગેરે ચાતુર્માસ રહ્યા હતા.

(-પ્રો૦ ૬૦ દે પાસ ૫૧૦)

૬ વીરધવલ-ભીમદેવ—વીજાપુરમાં વીરધવલનું લગ્ન થવાનું હતું અને લગ્નમંડપ ઊભો કરવામાં આવ્યો હતો તે જ સમયે આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ વીજાપુર પધાર્યા હતા. તમના વૈરાગ્યજનક ઉપદેશથી વીરધવલ અને ભીમદેવ બંને ભાઈઓ વૈરાગ્યવાસિત બન્યા. લગ્નનો મંડપ દીક્ષાનો મંડપ બની ગયો. આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિએ તે બંનેને સં૦ ૧૩૨માં દીક્ષા આપી. તે બંને વિદ્યાધ્યયન કરીને આ૦ વિદ્યાનંદસૂરિ (સં૦ ૧૩૨૩ થી ૧૩૨૭) અને આ૦ લઘુ ધર્મઘોષસૂરિ (૧૩૨૭ થી ૧૩૫૭) નામથી ખ્યાતિ પામ્યા. (પ્ર૦ ૪૧)

પ્રતિષ્ઠાઓ—

શા૦ નેમડના વંશજોએ આબૂ ઉપરના લુણિગવસહીમાં દેરીઓ, પરિકરો અને પ્રતિમાઓ કરાવી હતી. શત્રુંજય, ગિરનાર, આબૂ, તારંગા, ખંભાત, થારૂપ, પાટણ વીજાપુર, લાડોલ, પાલનપુર અને નાગોર વગેરે સ્થાનોમાં દેરાસરો, દેરીઓ, પ્રતિમાઓ, પરિકરો અને

પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી.

(—અનુ૦ પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, લેખાંક : ૩૪૫ થી ૩૫૬); જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક : ૧૮ પૃ. ૩૬૮; જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પુષ્પિકા ૨૯મી, વ્યવહારસૂત્ર પુષ્પિકા સં. ૧૩ ૬ સટીક ભગવતીસૂત્ર પુષ્પિકા, સં૦ ૧૩ ૭)

કર્પૂરપટ્ટાધીશ વંશ—

૧. કર્પૂરપટ્ટાધીશ—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતો.[1]

૨. સોમ—તેના ઘરમાં સાધુઓ આવીને ઊતરતા હતા. સજ્જન [illegible] આ૦ [illegible]સૂરિએ સં. ૧૨૧૪માં તેના ઘરમાં રહીને 'સનત્કુમારચરિત' (ક્રમાંક : ૮૦)ની રચના કરી હતી. તે સં. ૧૨૨૧ [illegible] મરણ પામ્યો.

૩. વાગ્ભટ—તે શેઠ સોમનો પુત્ર હતો. કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિનો ભક્ત હતો. તે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને પિશાચી ભાષાનો વિદ્વાન હતો. તેણે 'વાગ્ભટાલંકાર' નામે ગ્રંથ રચ્યો છે. તેણે પાટણમાં 'ઉદયનવિહાર' નામે જિનમંદિર બંધાવી, તેમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેના વિશે વાગ્ભટાલંકારના કેટલાક શ્લોકો તેનો ધર્મ, પિતા, વિદ્યમાનતાકાળ અને અલંકારકલા ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. જેમાંના કેટલાક શ્લોકો આ છે—

श्रियं दिशतु वो देवः श्रीनाभेयजिनः सदा ।
मोक्षमार्गं सतां ब्रूते यदागमपदावली ॥ (—પરિ. ૧ શ્લો. ૧)

---

[1] આ [illegible] કર્પૂરપટ્ટાભાઈ માટે વાંચો કે—

(कर्पूरपूर श्रीदेवसिंहो [illegible] ।
[illegible] ॥१५॥
कर्पूरपूरकुसुमं ताम्बूल [illegible] ।
कर्पूरपाटलाहमिदं [illegible] ॥१६॥

(સં. ૧૩૬૩ [illegible] પ્રબંધ, પ્રસ્તાવ ચોથો, પૃ. ૮ ૧)

આથી સમજાય છે કે મધ્યયુગીન ભારતમાં રાજા-મહારાજાઓ જેમ કર્પૂરયુક્ત પાનનું બીડું આપતા તેમ જનતા કર્પૂરપાટલાદ બિરુદ આપતી હતી.

मर्तुं पार्वति ! नाम कीर्तय न चेत् त्वां ताडयिष्याम्यहं
क्रीडाञ्जनं गिरिजे सत्यमनघ किं न शृणोत्येष पतिः ? ।
ना स्थाणुः किमु कौमुदी न हि पशुस्वामी न गोला गवां
दोलामेवमनङ्गकर्मजनिते विजया-गौरीगिरः पान्तु वः ॥

(–પરિ ૪ શ્લો૦ ૧૬)

जयति प्रतापपूषा जयसिंह क्ष्मापभृद्विनाथः ॥ (–પરિ૦ ૪ શ્લો૦ ૪૫)

यस्यास्ति नरकक्रोडनिवास रसिकं मनः ।
सोऽस्तु हिंसा-ऽनृत-स्तेयतत्परः सुतरां जनः ॥ (–પરિ ૪, શ્લો૦ ७७)

मा स्पन्दनमभयतेस्तुरतामचूड ।
श्रीकर्णदेवतनयस्तुरय रणाग्रे ॥ (–પરિ ૪ શ્લો૦ ૮૧)

अस्त्वस्तु पौरुषगुणाज्जयसिंहदेव (–પરિ ૪ શ્લો. ૮૫)

अणहिल्लपाटकं पुरमवनिपति कर्णदेवनृपसूनुः ।
श्रीकलशनामधेयः करी च रत्नानि जगतीह ॥

(–પરિ ૪ શ્લો૦ ૧૩૨)

जैमिसमुत्तिसंपुडमुत्तिममणिणो पहासमूह व्व ।
सिरिवाहड ति तणओ आसि बुहो तस्स सोमस्स ॥

(–પરિ૦ ૪ શ્લો. ૧૪૮)

વાગ્ભટાલંકારના પાંચ પરિચ્છેદો છે તેના કુલ ૨૬૦ શ્લોકો છે તેના ચોથા પરિચ્છેદનો ૧૨ મો શ્લોક ક અક્ષરનો બનેલો છે કે 'નેમિનિર્વાણમહાકાવ્ય માં'[1] શબ્દિમતીના ત્યાગપ્રસંગે સમુદ્રના

---

૧ કવિ વાહડ પોરવાડે પોતાના અલંકારગ્રંથના ચોથા પરિચ્છેદમાં ક અક્ષરવાળો શ્લોક ૭૧૨૧ શ્લોક આપ્યો છે તે નેમિનિર્વાણમાં નો નહીં પણ નેમિનિર્વાણમહાકાવ્ય નો છે. એટલે હવે એ સંશોધન કરવાનું બાકી રહે છે કે આ નેમિનિર્વાણ કોના છે કે અન્યાર્થક !

વર્ણનરૂપે છે.[1]

શેઠ નેમિકુમારના પુત્ર વાગ્ભટે પોતાના કાવ્યાનુશાસનમાં જણાવ્યું છે કે પં૦ દંડી, વામન અને વાગ્ભટ વગેરેએ ૧૦ ગુણો બતાવ્યા છે જ્યારે મેં માત્ર મધુરતા, ઓજસ્ અને પ્રસાદ એ ત્રણ ગુણો જ માન્યા છે જેમાં ઉપરના ૧૦ ગુણોનો સમાવેશ થાય છે. એટલે કે કાવ્યાનુશાસનકાર વાગ્ભટ અને અલંકારકાર વાગ્ભટ ભિન્ન ભિન્ન છે એક નથી. વાગ્ભટાલંકારની ઉપર નીચેના વિદ્વાનોએ ટીકાઓ રચેલી મળે છે—

(૧) આ૦ જિનવર્ધન, (૨) પં૦ ક્ષેમહંસ, (૩) પં૦ અનંતભટ્ટ-પુત્ર ગણેશ, (૪) ઉપા૦ રાજહંસ અને (૫) પં૦ સિંહદેવગણિ.

પં૦ સિંહદેવ ગણિએ પોતાની ટીકામાં આ વાગ્ભટને મહામાત્ય જણાવ્યો છે પણ તે ઠીક નથી. તે મહામાત્ય નહીં પણ મહામાત્ય શ્રેષ્ઠી હતો.

૪ શરણદેવ—તેને સુહડાદેવી નામે પત્ની હતી અને વીરચંદ, પાસડ, આમડ તેમજ રાવણ નામે પુત્રો હતા. તેણે સં૦ ૧૨૭૫માં આરાસણના દેરાસરમાં બે ગોખલા કરાવ્યા. તેની ચાર પુત્રીઓએ સં૦ ૧૩૧ માં આરાસણના દેરાસરમાં ૧૭૦ તીર્થંકરનો પટ કરાવ્યો. આમડને અભયસિરિ નામે પત્ની અને વાલ્હે, એતો નામે પુત્રો હતા. રાવણને હીરુ નામે પત્ની અને બોડસિંહ પુત્ર હતો. બોડસિંહને જગતશ્રી નામની પત્ની હતી.

૫ વીરચંદ—તેને સુખમણિ પત્ની, પૂનો નામે પુત્ર અને મોહણદેવી નામે પુત્રવધૂ હતી. શેઠ વીરચંદે સં૦ ૧૩૩૮ના જેઠ

[1] કવિ વાગ્ભટ પોતાની પોતાના કાવ્યાનુશાસનના શ્લોક પરિચ્છેદ—
जगदेकवर ॥२॥ रम्यात्मा ॥१॥ नेमि ॥१॥
ब्रुवन्ति ॥११॥ कान्तारपूर्व ॥१७॥ चतुर्दिक्षु ॥१९॥
निजकीर्ति ॥१२॥ नवरं सुजन ॥१९॥—વગેરે શ્લોકો વાગ્ભટ શેઠ નેમિકુમારના પુત્ર કવિ વાગ્ભટના નેમિનિર્વાણકાવ્ય ના છે. આથી ચોક્કસ છે કે આ બંને કવિ વાગ્ભટો સમકાલીન વિદ્વાનો હતા.

સુદિ ૧૪ ને શનિવારે આરાસણમાં શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીની પ્રતિમા કરાવી. તેમાં ચ ગચ્છના આ૦ પરમાણંદસૂરિના હાથે શ્રી૦ વાસુપૂજ્યની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સં ૧૩૪૫ માં સમેતશિખર મહાતીર્થની યાત્રા કરી અને સમેતશિખરનો પટ બનાવી તેની મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કરાવી, તેને પોતાના તીર્થમાં સ્થાપન કરી.

(—આરાસણાતીર્થના લેખો, પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, લે ૨૭૯ થી ૨૯૦)

દેવવંશ—

૧ દેવ—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતો.

૨. સંધીરણ.

૩. યશોધન—તેને યશોમતી નામે પત્ની તથા અભ, ગોત, શ્રીધર, આશાધર અને વીર એમ પાંચ પુત્રો હતા. આ ભાઈઓએ સં૦ ૧૨૧૨ ના જેઠ વદિ ૮ ને મંગળવારે વિમલવસહીના ગૂઢમંડપના ગોખલામાં પિતાના કલ્યાણ માટે શ્રી૦આદિનાથનું બિંબ ભરાવી પધરાવ્યું

જિનદેવ વંશ—

૧ જિનદેવ—તે પોરવાડ જ્ઞાતિનો હતો. મહાત્મા હતો. ગુણવાન, પ્રતિષ્ઠિત અને વિવેકી જૈન હતો.

૨. સવદેવ.

૩ સોમદેવ—તેણે વડગચ્છના આ વિજયસિંહની પાસે દીક્ષા લીધી જેઓ પ્રસિદ્ધ શતાર્થી આ સોમપ્રભસૂરિ તરીકે વિખ્યાત થયા.

(—કુમારપાલપડિબોહો)

બાહિલ મહત્તમ વંશ—

૧ બાહિલ—રાજા ભીમદેવનો વ્યયકરણ અમાત્ય (ખરચખાતા નો પ્રધાન) હતો. તે પોરવાડ નાતિનો જૈન હતો.

૨. નરસિંહ—તે પણ મહત્તમ હતો.

૩. દુર્લભરાજ—તે રાજા કુમારપાલનો મહત્તમ હતો. કવિ હતો. તેણે સં૦ ૧૨૧૬ માં સામુદ્રિકતિલક નામે ગ્રંથ રચ્યો છે તેના પુત્ર જગદેવે તેમાં મદદ કરી હતી.

૪ જગદેવ—તેણે અન્યાન્ય વામલિ નામનો ગ્રંથ (અ ૧૨, શ્લોક : ૭૧૧) રચ્યો છે

શેઠ દોહડિનો વંશ—

૧. દોહડિ—તે જૈનધર્મનો પ્રેમી હતો. સાધુઓનો ભક્ત હતો. તે પાટણમાં ? કલ્યાણની પાછળ પોતાની વસતિમાં સાધુ-મુનિઓને ઉતારો આપતો હતો. વાદિવેતાલ આ શાંતિસૂરિ, આ નેમિચંદ્ર અને આ મુનિચંદ્ર વગેરે પ્રતિ આદરભક્તિ રાખતો હતો. તેણે સં ૧૧૨૯માં આ નેમિચંદ્રસૂરિએ રચેલી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર-લઘુવૃત્તિ (પ્ર ૧૪)ની પહેલી પ્રતિ પોતાના હાથે લખી હતી.

શેઠ ભામક—તેની પત્નીનું નામ વસુંધરા. તે બંને જણ મોટા દાનવીર હતા. તેમના આગ્રહથી આ દેવસૂરિએ સં૦ ૧૧૬૨માં પાટણમાં તેના વસતિમાં રહી જીવાનુશાસન (ગાથા ૩૨૮) તથા તેની વૃત્તિ એક જ મહિનામાં રચીને પૂર્ણ કરી હતી.

૩. વીર—સં૦ ૧૧ ૨.

શેઠ નીનાનો શ્રીમાલવંશ—

તેના પૂર્વજોમાં શેઠ નાદ ત શ્રીમાલનગરનો ભારદ્વાજ ગોત્રી શ્રીનાગી બ્રાહ્મણ હતો તે શહેરમાં પૂર્વ દરવાજે લક્ષ્મીવાસમાં રહેતો હતો. પાસે કરોડનો તે આસામી હતો. તેણે સં ૭૯૫માં જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો. શ્રીમાલીઓમાં ત શાંતિનાથનું ચૈત્ય હતું. તેનો ગોત્રિક બન્યો. તેની પરંપરા નીચે મુજબ હતી—

૧ શેઠ નાદ, ભાર્યા સુલક્ષણે ૨ ગુણ્ય, ભાર્યા ૨ગાઈ ૩ હરપાલ, આ નાહલી, ૪ લોહો, ભાર્યા ૧ગાઈ ૫ ખીમાલ ભાર્યા પારુલ, ૬ આશા, ભાર્યા પુહતી, ૭ ધનંજ ભાર્યા લક્ષ્મી, ૮ શિવો, ભાર્યા પતી, ૯ મહારાજ ભાર્યા કમાઈ ૧૦ રાજ, ભાર્યા પૂરી, ૧૧ ગણપતિ, ભાર્યા સરી, ૧૨ આસણ, ભાર્યા ક્ષ્મૂ ૧૩ મહીધર ભાર્યા નાગી, ૧૪ કુંવરપાલ, ભાર્યા નાગી, ૧૫ પાસા, ભાર્યા પ્રેમી, ૧૬ વસ્તા, ભાર્યા ધનાઈ, ૧૭ કાન્હો, ભાર્યા માધૂ ૧૮ નાનો, ભાર્યા પૂરી

સં૦ ૧૧૧૧માં શ્રિમમાલ ભાંગ્યું લાખો મનુષ્યો મરી ગયા.

ઘણા કેટમા પુરાણા શેઠ નાનો શ્રીમાળી ભિન્નમાલ છોડી નાઠો અને કોલિહાયમા પાયચી ગામે જઈ વસ્યો. તેનો વંશ નીચે મુજબ ચાલ્યો—

૧૮ શેઠ નાનો, ભાર્યા પુરી, ૧૯ અમરો, ભાર્યા આઉ ૨૦ હરદે, ભાર્યા હાસલદે ૨૧ ગોપી, ભાર્યા ગુરીદે, ૨૨ એગો, ભાર્યા હાપૂ ૨૩ નાહિલ ભાર્યા નાહલદે ૨૪ સારિંગ, ભા૦ નારિંગદેવી. તે સં૦ ૧૨૨૫ મા પોતાના સાસરે પાટણમા કોટલિયાવાડામા જઈ વસ્યો. ૨૫ શ્રીધર, ભાર્યા સરીયાદે. તે સં૦ ૧૨૮૫ મા ઝાંબૂ પાસે સાસરે નરેશીમા જઈ વસ્યો ૨૬ અના, ભાર્યા અનાદે, ૨૭ મૂલો, ભાર્યા માણકદે. તેણે સં૦ ૧૩૧૬ મા આગમગચ્છના આ૦ અજિતસિંહના ઉપદેશથી સં૦ આદિનાથનો ચોવીશવટો બનાવ્યો. ૨૮ વર્ધમાન, ભાર્યા વયજલદે. શેઠ વર્ધમાનનો નાનો ભાઈ શેઠ જઈતા પોતાના સાસરે ચાણસ્મા જઈને વસ્યો. તેણે ત્યા આ૦ અજિતપ્રભસૂરિ કે આ૦ ભુવનતુંગસૂરિના ઉપદેશથી સં૦ ૧૩૧૫ મા ભટેવા પાર્શ્વનાથના મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. ૨૯ શેઠ કરમણ, ભાર્યા કરમાદે તે સાહૂ મહં૦ હાપીશીમુને ત્યા મોઢેરા જઈને વસ્યો અને સં૦ ૧૩૭૫ માં મહં૦ (મંત્રી) બન્યો.

આ પરિવારના વંશજો વગાર પાટણ, બહાલાણુ, નાગનેશ, ખંભાત, તામ્રપુર માડવગઢ, વડોદરા વગેરે સ્થળોમા જઈને વસ્યા.

(—જૈન સાહિત્ય સંશોધક ખંડ ૧ અંક ૪ પૃ૦ ૧૬૩ થી ૧૬૬)

સ્તંભન પાર્શ્વનાથ તીર્થ (ખંભાત)—

શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની બે પ્રતિમાઓ અને એક શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા પ્રાચીનતા અને પ્રભાવકતા માટે ખૂબ પ્રસિદ્ધિ પામી હતી. તે ત્રણે પ્રતિમાઓનો ઇતિહાસ એવો મળે છે કે એ પ્રતિમાઓને સ્વયં ઇન્દ્ર પૂજા કરવા માટે દેવલોકમા લઈ ગયો હતો. સૂર્યદેવ અને ચંદ્રદેવ પોતાના વિમાનમા લઈ ગયા હતા. ભુવનપતિ દેવોના ઇન્દ્ર પાતાલમા લઈ ગયેલા. વરુણ સાથે અને સમય ક્રમ્ે તે પ્રતિમાઓ સમુદ્ર કાંઠે સમેશ્વરમા મૂકી હતી. યાદવોએ દ્વારિકા નગરી

મોટી રકમ આપી આ મંદિરમાં એક દેરી બનાવી હતી. પોળકાનો મુખ્ય શ્રાવક પેથ હમેશના દિવસે આ પ્રતિમાજીની પહેલી પૂજા કરતો હતો.

આ પ્રતિમા સાથેની બે પ્રતિમાઓ પૈકી એક ભ૦ પાર્શ્વનાથ ની પ્રતિમા ચારૂપમાં અને બીજી ભ. અરિષ્ટનેમિની ગુજરાતના પાટણ શહેરમાં વિદ્યમાન છે અને પૂજાય છે.

સ્તંભનક પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રથમ થાંભણામાં વિરાજમાન હતી. પછી કોઈ કારણે સમુદ્રકિનારે તમાલિની નગરમાં વિશાળ જિનાલય બંધાવીને સ્થાપન કરવામાં આવી હતી. સમય જતાં તે સ્થાન ખંભાત સાથે જોડાઈ જતાં ખંભાત—સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું તીર્થ બન્યું. આ ઘટના સં૦ ૧૩૬૮ પહેલાં બની હતી.

(—પ્રભાવકચરિત્રપ્રબંધ ૧૯ પ્રબંધચિંતામણિ, પરસ્પરણ પ્રબંધ, ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ : ૧૭ મુનિ શ્રીનેમિવિજયકૃત સં૦ ૧૮૧૧ નો સ્તંભન પાર્શ્વનાથ આદિ સ્તવનરાસ, ભાગ ૨૭ જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ, જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ, ભા૦ ૧૧ પૃ ૨૪૫, જૈનપુસ્તક પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા : ૪)

ચારૂપ મહાતીર્થ—

પાટણથી ૬ કોસ દૂર ચારૂપ નામે ગામ છે જ્યાં શ્રીશામળા પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું તીર્થ છે (જુઓ, ભા૦ ૧ પૃ ૫૬)

ખંભાતના વર્ણનમાં જોયું કે, શ્રીમંતનગરના શેઠ ધનપતિના વહાણો સમુદ્રમાં ફસી ગયા અને એ જ સ્થાને સમુદ્ર દેવીએ સોંપી ત્રણ અતિપ્રાચીન પ્રતિમાઓને શેઠે બહાર કઢાવી ત્યારે જ એ વહાણો આગળ ચાલી શક્યાં. તે પૈકીની એક પ્રતિમા, જે નાગાર્જુન થાંભણામાં લઈ ગયો હતો તે સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી. બીજી ભ. પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ચારૂપમાં અને ત્રીજી શ્રીનેમિનાથ ભ. ની પ્રતિમા પાટણ શહેરમાં સ્થાપન કરવામાં આવી હતી. આ૦ પ્રભાચંદ્રસૂરિ 'પ્રભાવકચરિત્ર'માં લખે છે કે—

"એકામેકા ચ ચારૂપગ્રામે તીર્થં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥"

ઉપર્યુક્ત બને પ્રતિમાઓ પાટણ વસ્યા પછી પાટણ અને ચારૂપ

મા આવી હોય એવો સંભવ છે

અહીં ચારૂપ તીર્થમાં નાગેન્દ્રગચ્છીય આ. શ્રીગુણસૂરિ સંતાનીય આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિએ ચારૂપ મહાતીર્થમાં જ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સ્થાપન કર્યાનો લેખ મળે છે આ લેખનો સંવત્ ઘસાઈ ગયો છે તેથી સમયનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી. વળી, દેવેન્દ્રસૂરિ નામના અનેક આચાર્યો થઈ ગયા છે એક આચાર્ય નવમી શતાબ્દીમાં અને એક ચૌદમી શતાબ્દીમાં થયા હતા. એ પૈકીના કયા આચાર્યે ક્યારે આ મૂર્તિ સ્થાપન કરી એ જાણી શકાયું નથી. આમ છતાં ચારૂપનો મહાતીર્થ તરીકે ઉલ્લેખ મળે છે એ પાછળ આ તીર્થની મૂર્તિની અતિ પ્રાચીનતા અને પ્રભાવકતા કારણરૂપ હશે.

વરહુડિયા નેમડના વંશજોએ અહીં જિનાલય બનાવ્યું હતું

(પ્રા૦ ૩/ પૃ૦ ..)

ભાવાચાર્યગચ્છના પ્રસિદ્ધ સિદ્ધપુરુષ શ્રીવીરાચાર્ય પાલીથી પાટણ જતા અહીં ચારૂપમાં પધાર્યા હતા. એ સમયે ગૂર્જરનરેશ સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેમને પાટણમાં પધારવાની વિનંતિ કરવા ચારૂપમાં આવ્યો હતો.

અહીં મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે ભ. આદિનાથના ગૂઢમંડપવાળો પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો. (આબૂલેખ) તેમજ મંત્રી પેથડશાહે ભ૦ શાંતિનાથનું મંદિર બનાવ્યું હતું અથવા બિંબ પધરાવ્યું હતું

(—ગુર્વાવલી, જૈન તીર્થનો ઇતિહાસ)

ચાણસ્મા—

પાટણથી દક્ષિણ દિશામાં ૧૦ કોશ દૂર ચાણસ્મા નામે ગામ છે જેનું સંસ્કૃત નામ ચંદ્રાવતી. એમ કહેવાય છે કે અહીંની મસ્જિદમાં ચાર લોકોને માટે ચાર બારીઓ મૂકેલી છે તેથી ગામનું નામ ચારસમા-ચાણસ્મા પડ્યું

અહીં ભટેવા પાર્શ્વનાથનું તીર્થ છે પ્રતિમા જો કે નાની છે પણ પ્રાચીન છે એવો સંભવ છે કે તે આસપાસમાં મારવાડના ભટેવર ગામથી આવી હોય.

ચાણસ્મા પાસેના નરોલી ગામમાં જયતા નામે એક શેઠ

સ્થાપન કરી ત્યારે તે પ્રતિમાઓને દ્વારિકામાં સ્થાપન કરીને પૂજા કરી હતી. ઋષિ દ્વૈપાયને મૂળ દ્વારિકાને બાળી નાખી નષ્ટ કરી મૂકી ત્યારે યાદવોએ એ પ્રતિમાઓને સમુદ્રમાં પધરાવી હતી. પછી કેટલાયે વર્ષો સુધી એ પ્રતિમાઓ સમુદ્રમાં રહી.

એક વાર શ્રીકાંત નગરનો જૈન ધનપતિ (સાગરદત્ત) વેપાર અર્થે વહાણોને લઈને સમુદ્રમાર્ગે જઈ રહ્યો હતો અને તેના વહાણો એ પ્રતિમા ઉપર થઈને જવા લાગ્યા ત્યારે તેના વહાણો એકાએક થંભી ગયા. ઘણો પ્રયત્ન કરવા છતાં તે વહાણો આગળ જઈ ન શક્યાં. શેઠે પૂજાપાઠ કર્યો ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે 'આ સ્થાનમાં પ્રાચીન એવી ત્રણ પ્રતિમાઓ છે તે પ્રતિમાઓના અધિષ્ઠાયક દેવે તારા વહાણો થંભાવ્યા છે માટે એ પ્રતિમાઓને તારા વહાણમાં લઈ લે તે પછી જ તારાં વહાણો આગળ સફર કરી શકશે.' શેઠે તરત જ ખારવાઓને સમુદ્રની અંદર ઉતારી પ્રતિમાઓ બહાર કઢાવી વહાણમાં પધરાવી. શેઠ એ પ્રતિમાઓને કાંતિનગર લઈ ગયો અને પોતાના ઘરદેરાસરમાં પધરાવી પૂજા કરવા લાગ્યો, આથી શેઠને બધી રીતે લાભ થયો.

એ જ અરસામાં ઢંકગિરિના ક્ષત્રિય રણસિંહની પુત્રી ભૂપાલદેવીનો પુત્ર નાગાર્જુન વનસ્પતિવિદ્યાનો પારગામી વિદ્યાસિદ્ધ પુરુષ હતો. તેણે વિદ્યાસિદ્ધ આ૦ પાદલિપ્તસૂરિની આદર સેવા કરીને આકાશમાં ઉડ્ડયન કરવાનો પાદલેપ મેળવ્યો હતો. ગુરુજીની સ્મૃતિ માટે તેણે તેમના નામ ઉપરથી પાદલિપ્તપુર (પાલીતાણા) વસાવ્યું હતું. ગિરિરાજ ઉપર ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું જિનાલય, ગિરનારની નીચે શિખા પાસે દ્વારકાના રાજમહેલો, દશારમંડપ, રાજા ઉગ્રસેનનો રાજમહેલ, વિવાહવેદિકા, ભ૦ નેમિનાથનું દીક્ષા માટે પ્રયાણ વગેરે રચનાઓ બનાવી હતી, (પ્રક ૧૧ પૃ ૨૪૧) અને એ જ ગુરુદેવના મુખેથી સાંભળ્યું હતું કે ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની નિશ્રામાં બનાવેલો રસ કોટિવેધી બને છે તે મુજબ રસ સિદ્ધ કરવા માટે શ્રીકાંતનગરના શેઠના દેરાસરમાંથી ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ઉપાડી લાવીને સેઢી નદીના કાંઠે

જંગલમાં છુપાવી રાખી હતી. તેની સાંનિધ્યમાં તેણે રસને સિદ્ધ કર્યો અને અહીં થાંભણા (તાલુકો—આણંદ) ગામ વસાવ્યું હતું. એ સમયથી એ પ્રતિમા સેઢીનદીને કાંઠે ખાખરાના ઝાડની ઘટામાંની ભૂમિ નીચે દટાઈ રહી હતી.

વિક્રમની બારમી શતાબ્દીમાં થાંભણાના પટેલ મહીચલની ગાય એ સ્થળે આવીને એ પ્રતિમા ઉપર હંમેશાં દૂધ ઝરી જતી હતી.

વડગચ્છના સંવેગી સુવિહિત આ૦ અભયદેવસૂરિ ધરણેન્દ્રની સૂચના મુજબ અહીં પધાર્યા ત્યારે તેમણે ગોવાળિયાના મુખેથી ગાયના દૂધ ઝરવાનો વૃત્તાંત સાંભળ્યો. તેમણે એ સ્થળે ધ્યાન મુદ્રામાં બેસીને જય તિહુઅણ સ્તોત્ર (ગાથા ૩૨) બનાવી ભ૦ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી. આથી તે પ્રતિમા ત્યાંથી પ્રગટ થઈ આવી. પ્રતિમા પ્રગટ થયાના સમાચાર સાંભળી શ્રીસંઘ ત્યાં આવ્યો અને તે ખુશાલીના પ્રસંગમાં ગામ જમણ કર્યું. જૈનોએ ત્યાં ને ત્યાં લાખેક રૂપિયાનો ફાળો કર્યો. શ્રીસંઘે મલવાદીગચ્છના આચાર્યના ઉપદેશથી સ્થપતિ આમેશ્વર તથા મહિધ પાસે જિનપ્રાસાદ તૈયાર કરાવ્યો અને તેમાં આ૦ અભયદેવસૂરિના હાથે સારા મુહૂર્તમાં ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૧૬ ૨૧૭)

આ મંદિરનો મંત્રી વસ્તુપાલે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. સંભવ છે કે આ તીર્થ પણ મુસ્લિમ હુમલાથી બચ્યું ન હોય. એટલે એ પ્રતિમાને સમુદ્ર કિનારે વિશાલ જિનાલય બંધાવી તેમાં સ્થાપન કરી, ત્યારથી ખંભાત એ સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું તીર્થ બન્યું. સ્તંભનપુર (ખંભાત) પણ સમુદ્રમાં વહાણો સ્તંભી ગયેલાં તે સ્થળે વસ્યું છે.

આ પ્રતિમાજીના પ્રભાવથી શ્રીરામચંદ્રજીએ રામેશ્વરનો સેતુ બાંધ્યો હતો. સિદ્ધયોગી નાગાર્જુને કોટિવેધ રસ બાંધ્યો અને ખંભાતમાં દરિયો બંધાયો તેથી એ સ્તંભન પાર્શ્વનાથના નામે ખ્યાત છે અને ખંભાત સ્તંભન પાર્શ્વનાથના તીર્થ તરીકે લોકમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

સ્થપતિ આમદેવ તથા મહિધને મુખ્ય સૂત્રધાર તરીકે નિરંતર એક દ્રમ્મ મળતો હતો. તેમણે પોતાની આવકમાંથી બચત કરીને

મોટી રકમ આપી આ મંદિરમાં એક દેરી બનાવી હતી. પાળકાનો મુખ્ય શ્રાવક પોષ દશમીના દિવસે આ પ્રતિમાજીની પહેલી પૂજા કરતો હતો.

આ પ્રતિમા સાથેની બે પ્રતિમાઓ પૈકી એક ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ચારૂપમાં અને બીજી ભ૦ અરિષ્ટનેમિની ગુજરાતના પાટણ શહેરમાં વિદ્યમાન છે અને પૂજાય છે.

સ્તંભનક પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રથમ થાંભણામાં વિરાજમાન હતી. પછી કોઈ કારણે સમુદ્રકિનારે તમાલિની નગરમાં વિશાળ જિનાલય બનાવીને સ્થાપન કરવામાં આવી હતી. સમય જતાં તે સ્થાન ખંભાત સાથે જોડાઈ જતાં ખંભાત–સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું તીર્થ બન્યું. આ ઘટના સં૦ ૧૪૪૧ પહેલાં બની હતી.

(–પ્રભાવકચરિત્રપ્રબંધ : ૧૯ પ્રબંધચિંતામણિ, ખરતર પ્રબંધ, ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ : ૧૭ મુનિ શ્રીનેમિવિજયકૃત સં૦ ૧૮૧૧નો સ્તંભન પાર્શ્વનાથ આદિ સ્તવનરાસ, ઢાળ ૨૭ જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ, જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ, ભા૦ ૧૧ પૃ ૨૪૫, જૈનપુસ્તક પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિકા : ૪૦)

ચારૂપ મહાતીર્થ—

પાટણથી ૬ કોસ દૂર ચારૂપ નામે ગામ છે જ્યાં શ્રીશામળા પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું તીર્થ છે. (જુઓ, ભા૦ ૧ પૃ ૫૬)

ખંભાતના વર્ણનમાં જોયું કે શ્રીકાંતિનગરના શેઠ ધનપતિના વહાણો સમુદ્રમાં થંભી ગયાં અને એ જ સ્થળે સમુદ્ર તળિયેથી ત્રણ અતિપ્રાચીન પ્રતિમાઓને ઊંચે બહાર કઢાવી ત્યારે જ એ વહાણો આગળ ચાલી શક્યાં. તે પૈકીની એક પ્રતિમા, જે નાગાર્જુન થાંભણામાં લઈ ગયો હતો તે સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી. બીજી ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ચારૂપમાં અને ત્રીજી શ્રીનેમિનાથ ભ૦ ની પ્રતિમા પાટણ શહેરમાં સ્થાપન કરવામાં આવી હતી. આ પ્રભાચંદ્રસૂરિ 'પ્રભાવકચરિત્ર'માં લખે છે કે—

तेषामेका च चारूपग्रामे तीर्थे प्रतिष्ठितम् ॥ ”

ઉપર્યુક્ત બંને પ્રતિમાઓ પાટણ વસ્યા પછી પાટણ અને ચારૂપ-

મા આવી હોય એવો સંભવ છે

અહીં આરૂપ તીર્થમાં નાગેન્દ્રગચ્છીય આ૦ શ્રીવસુપુસૂરિ સંતાનીય આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિએ આરૂપ મહાતીર્થમાં ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સ્થાપન કર્યાનો લેખ મળે છે આ લેખનો સંવત્ ઘસાઈ ગયો છે તેથી સમયનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી. વળી, દેવેન્દ્રસૂરિ નામના અનેક આચાર્યો થઈ ગયા છે એક આચાર્ય નવમી શતાબ્દીમાં અને એક ચૌદમી શતાબ્દીમાં થયા હતા. એ પૈકીના કયા આચાર્યે ક્યારે આ પ્રતિષ્ઠાપન કરી એ જાણી શકાયું નથી. આમ છતાં આરૂપનો મહાતીર્થ તરીકે ઉલ્લેખ થયો છે એ પાછળ આ તીર્થની મૂર્તિની અતિ પ્રાચીનતા અને પ્રભાવકતા કારણરૂપ હશે.

વરહુડિયા નેમના વંશજોએ અહીં જિનાલય બનાવ્યું હતું

(પ્રક ૩૮, પૃ)

ભાવાચાર્યગચ્છના પ્રસિદ્ધ સિદ્ધપુરુષ શ્રીવીરાચાર્ય પાટણથી પાટણ જતા અહીં આરૂપમાં પધાર્યા હતા. એ સમયે ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેમને પાટણમાં પધારવાની વિનંતિ કરવા આરૂપમાં આવ્યો હતો.

અહીં મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે ભ૦ આદિનાથના ગૂઢમંડપ ગવાક્ષો પ્રાસાદ કરાવ્યા હતા (આબૂ લેખ) તેમજ મંત્રી પેથડશાહે ભ૦ શાંતિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હતું અથવા બિંબ પધરાવ્યું હતું

(—ગુર્વાવલી, જૈન તીર્થનો ઇતિહાસ)

આવુસ્મા—

પાટણથી દક્ષિણ દિશામાં ૧૦ કોશ દૂર આવુસ્મા નામે ગામ છે જેનું સંસ્કૃત નામ મદ્રાવતી. એમ કહેવાય છે કે અહીંની મસ્જિદમાં હવા લેવાને માટે બાર બારીઓ મૂકી છે તેથી ગામનું નામ બારસમા—આવુસ્મા પડ્યું

અહીં જેવા પાર્શ્વનાથનું તીર્થ છે પ્રતિમા જો કે નાની છે પણ પ્રાચીન છે એવો સંભવ છે કે તે અણહિલપુર માત્રા ના ભંડાર ગામથી આવી હોય.

આવુસ્મા પાસેના નરોડી ગામમાં જયતા નામે એક શેઠ

ના

રહેતા હતા. તેનો ભાઈ જયતા આબુમાં પરણ્યો હતો. એ જયતા શેઠ નગરશેઠથી ઉચાળો ભરીને આબુમાં આવીને વસ્યો. તેણે ભટેવા પાર્શ્વનાથનું મંદિર ફરી બંધાવ્યું અને સં. ૧૩૩૫ (સં૦ ૧૩૪૫)માં અંચલગચ્છીય આ૦ અજિતસિંહસૂરિના હાથે કે આ૦ ભુવનતુંગસૂરિના હાથે) ભટેવા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા કરાવી હતી.

(—અંચલગચ્છીય મોટી પટ્ટાવલી)

એ પછી આ મંદિર ફરીને નાશ પામ્યું અને પ્રતિમાજીને ભૂમિમાં સંતાડવામાં આવી. એક દિવસે સ્વરૂપચંદ નામના એક નિર્ધન શ્રાવકને સ્વપ્નમાં અધિષ્ઠાયકદેવે જણાવ્યું કે ભટુઆર ગામની પાસેના ખેતરમાં શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે તે લઈ આવ. શેઠ સ્વપ્ન મુજબ એ ખેતરમાં ગયો અને એ પ્રતિમા લઈ આવ્યો. અધિષ્ઠાયકદેવે તેને ફરીથી સ્વપ્નમાં નિધાનનું સ્થળ બતાવ્યું. શેઠે એ ધનથી ત્યાં જિનમંદિર બંધાવ્યું અને સં. ૧૫૩૫માં તે મંદિરમાં ભટેવા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ સ્થાપન કરી પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

સં૦ ૧૭૩૫માં પં૦ સત્યવિજયગણિના શિષ્ય કર્પૂરવિજયજી અને તેમના શિષ્ય વૃદ્ધિવિજયજીની દીક્ષાવિધિ આ સ્થળે થઈ હતી.

આ મંદિરનો છેલ્લો ઉદ્ધાર સં૦ ૧૮૭૨માં થયો હતો.

આ મંદિરના ભોંયરામાં સં. ૧૨૪૭નો હારિજગચ્છનો અને એક જૈન ગુરુમૂર્તિનો લેખ છે (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૨, પૃ. ૪૫૨)

ચાણસ્માના શ્રીમાલી શેઠ ભીમજીના પુત્ર હરજીનો સં૦ ૧૧૮૦ના ચૈત્ર સુદિ ૧૧ના રોજ જન્મ થયો હતો. તેણે સં. ૧૬૮૯માં અમદાવાદમાં દીક્ષા લીધી અને મુનિ હર્ષસાગર નામ પાડ્યું. સં. ૧૬૯૨માં અમદાવાદમાં આ૦ રાજસાગરસૂરિની પાટે આવ્યા ને આ૦ વૃદ્ધિસાગરસૂરિ નામ રાખવામાં આવ્યું. તેમનો સ્વર્ગવાસ અમદાવાદમાં સં. ૧૭૪૭માં થયો. (જૂઓ પ્રક૦ ૫૮ સાગર પટ્ટાવલી)

અહીં સં. ૧૬૮૨માં વિજયગચ્છ અને સાગરગચ્છના સમાધાન માટે મુનિસમ્મેલન ભરાયું હતું, પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યું હતું.

ચાણસ્માથી શંખેશ્વર જતાં વચમાં કંબોઈ તીર્થ તથા હારિજ

ગામ આવે છે આ હારિજ ગામથી હારિજગચ્છ નીકળ્યો હતો, એનું બીજું નામ હારિલગચ્છ હોય એવો સંભવ છે હારિજ ગામની બહાર દેવલાસ્વટીનો ટીંબો છે જે આચાર્યોની સ્મશાન ભૂમિ હતી. ત્યાંની એક ખાંભી ઉપર સં૦ ૧૧૩૧ નો આ સિંહદત્તનો લેખ પણ વિદ્યમાન છે

(જૂઓ, પ્રક૦ ૧ પૃ ૩૨, પ્રક૦ ૨૭ પૃ૦ ૪૫૨; કડી પ્રાંત સંવસંગ્રહ, ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ, ભા૦ ૩ ની પ્રસ્તાવના)

સેરિસા તીર્થ—

ગુજરાતમાં મહેસાણા અને વીરમગામની વચ્ચે કડી ગામની પાસે સેરિસા નામે જૈન તીર્થ છે તે પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન અને ચમત્કારી તીર્થ મનાય છે તેની સ્થાપનાનો ઇતિહાસ જુદા જુદા ગ્રંથોમાં જુદી જુદી રીતે મળે છે

(૧) આ૦ જિનપ્રભસૂરિ જણાવે છે કે, નવાંગવૃત્તિકાર આ૦ અભય દેવસૂરિની શાખાના આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિએ મંત્રબળે અન્ય સ્થળોથી ચાર મોટી જિનપ્રતિમાઓ લાવીને સેરિસામાં પધરાવી.

(—વિવિધતીર્થકલ્પ—અયોધ્યાકલ્પ)

(૨) આ જિનપ્રભસૂરિ બીજી વાર લખતા નિર્દેશ કરે છે કે છત્રાપાલીયગચ્છના[1] આ દેવેન્દ્રસૂરિએ[2] સેરિસામાં આવી જમીનમાંથી એક મોટી પાષાણની ફલહી(પાટ) કઢાવી અને તેની જિનપ્રતિમાઓ બનાવવા માટે પદ્માવતીદેવીનું આરાધન કર્યું દેવીએ જણાવ્યું કે સોપારકના એક અંધ સ્થપતિને બોલાવી લાવી તેની પાસે પ્રતિમાઓ તૈયાર કરાવો. જો તે એક જ રાતમાં પ્રતિમાઓ ઘડીને તૈયાર કરી આપશે તો તે મહાપ્રભાવિક થશે. સેરિસાના શ્રીસંઘે તે સ્થપતિને બોલાવ્યો અને તેને ફલહી આપવામાં આવી. સ્થપતિએ એક જ રાતમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ ભ૦ ની પ્રતિમા ઘડીને

---

૧ ચંદ્રગચ્છમાં સં ૧૨૧૭માં છત્રપુર નામની એક શાખા નીકળી હતી.

૨ આ દેવેન્દ્રસૂરિ તે રાજગચ્છીય ૫ પાર્શ્વચંદ્રિ ચ હતે છે

(જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ ૨૫, ૨૭)

તૈયાર કરી, પણ પ્રતિમાની છાતીમાં એક મસો રહી ગયો હતો. તેને દૂર કરવા સ્થપતિએ તે સ્થળે હળવા હાથે ટાંકણું લગાવ્યું ને ત્યાંથી લોહીની ધારા વછૂટી. આચાર્યશ્રીએ આંગળી દાબી લોહીને રોકી દીધું. તે પછી બીજી ચોવીશ પ્રતિમાઓ તૈયાર કરાવવામાં આવી. આચાર્યશ્રી તે જ રાત્રે બીજી ચાર પ્રતિમાઓ પોતાની દિવ્ય શક્તિથી બહારથી લાવવાના હતા. ત્રણ પ્રતિમાઓ તો આવી અને સવાર પડી ગઈ. ચોથી પ્રતિમા લાવતાં જ્યાં પ્રભાત થયું તે સ્થળે એટલે પારાસણના ખેતરમાં પધરાવી. પ્રતિમા રાતે બનેલી હોવાથી તેના અવયવો સાફ દેખાતા નથી. ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાળે અહીં ચોથી પ્રતિમા લાવી ચૌમુખજીની સ્થાપના કરી તે જ પ્રતિમાઓ આજે પણ પૂજાય છે. (–વિવિધતીર્થકલ્પ, પૃ. ૨૪–૨૫)

(૩) પં. રત્નમંદિર ગણિ જણાવે છે કે મુસ્તાક દેવચંદ્રે ચક્રેશ્વરીદેવીનું આરાધન કર્યું અને તેની પાસે એક જ રાતમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા અને વિશાળ એવો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો.

આ રીતે સેરિસા મહાતીર્થ બન્યું (–ઉપદેશતરંગિણી)

(૪) કવિવર લાવણ્યસમય સૂચવે છે કે આ વિદ્યાસાગર સેરિસા પધાર્યા. તેમની સાથે ૫ શિષ્યોનો પરિવાર હતો. તેમાંથી બે શિષ્યોએ છૂપી રીતે મંત્રારાધના કરી બાવન વીરોને સાધ્યા. તેઓએ વીરોને હુકમ કર્યો કે જિનપ્રતિમા સાથેનું વિશાળ જિનમંદિર લઈ આવો. એ વીરો આકાશમાર્ગે જિનમંદિર લાવી રહ્યા હતા. એટલામાં ગુરુમહારાજ જાગ્યા અને તે શિષ્યોનું કામ સમજી ગયા. તેમણે તરત પદ્માવતીદેવીને બોલાવીને જણાવ્યું કે અહીં ભવિષ્યમાં ઉપદ્રવ થવાનો છે તેથી આ પ્રતિમા અહીં ઊતરે એ લાભપ્રદ નથી. આથી દેવીએ એ જિનપ્રતિમાને અદૃશ્ય રાખી. તે પછી આ૦ દેવચંદ્રે ભ. પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ધરણેન્દ્ર મારફત મંગાવી તેની અહીં સ્થાપના કરી. તે પ્રતિમા પાતાળમાંથી આવી હતી. અધિષ્ઠાયકદેવ તેને પાતાળમાં લઈ જવા ઇચ્છતો હતો, તેથી તે ડોલતી હતી. આથી તેનું નામ ડોલણ પાર્શ્વનાથ પડ્યું. આ૦ દેવચંદ્રે બીજી

પ્રાચીન પ્રતિમાઓ હતી. તેમાંની એક મૂળનાયકની પ્રતિમા સિદ્ધ નાગાર્જુન લઈ ગયો હતો તેથી ગોઠી લોકોએ શ્રીવીર ભગવંતની પ્રતિમાને સ્થાપન કરી હતી. એ સમયે એક આચાર્યનો સમુદાય એ નગરમાં યાત્રા કરવા આવ્યો. ચૈત્ય, મંદિર અને મૂર્તિઓ જોઈ સૌને આનંદ થયો. એ સમુદાય ત્યાંથી બીજા નગરમાં ગયો. ત્યાં જિનમંદિર નહોતું. એ બે આચાર્યશ્રીના બે શિષ્યોએ ગુરુ મહારાજને કહ્યા વિના તેમની મંત્રપોથીમાંથી બાવન વીરોને આકર્ષણ કરવાની વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો. આથી બાવન વીરો હાજર થયા. તે શિષ્યોએ તેઓને જણાવ્યું કે કાન્તિનગરમાંથી મૂર્તિ સમેત મંદિર લઈ આવો. વીરો તે જિનાલય લેવા જતા હતા ત્યારે તેઓએ જણાવ્યું કે કૂકડો બોલે તે પહેલાં અમે એ કરી લઈશું પણ કૂકડો બોલ્યા પછી કામ થઈ શકશે નહીં. વીરો ત્યાંથી આકાશમાર્ગે મંદિર લાવી રહ્યા હતા ત્યારે આચાર્યશ્રીએ જાણી લીધું કે આ કામ પેલા બે શિષ્યોનું છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં આ નગરમાં ધર્મપ્રવૃત્તિને નુકસાન થવાનું છે એમ ગુરુશ્રીએ જાણીને એ દેરાસર અહીં આવે તે પહેલાં જ કૂકડાનો અવાજ કર્યો તેથી વીરોએ એ મંદિર તે સ્થળે રસ્તામાં જંગલમાં જ ઉતાર્યું. તથા મૂળનાયકનું સ્થાન ખાલી હતું.

એક વાર આ ધર્મઘોષસૂરિ અહીં દર્શનાર્થે પધાર્યા. તેમણે પ્રથમ ધરણેન્દ્ર અને નાગેન્દ્રને આરાધી તેમની પાસેથી શ્રી પાર્શ્વનાથની બીજી પ્રતિમા મેળવીને અહીં મૂળનાયકની જગાએ સ્થાપન કરી. ધીમે ધીમે ત્યાં ગામ વસ્યું. મૂળનાયકની પ્રતિમા ડોલતી હતી તેથી તેનું નામ ડોલરિયા પાર્શ્વનાથ પડ્યું. પછી આચાર્યશ્રીએ મંત્રો વડે તે પ્રતિમાને સ્થિર કરી. પ્રતિમાના કારણે તે સ્થાનનું માહાત્મ્ય વધ્યું અને તે સ્થળ ૪૮ ગાઉમાં મોટા નગર રૂપે વસી ગયું. દેરાસરની ચારે બાજુએ ગીચ વસ્તી હતી. ત્યાં જવા માટેની શેરી પણ સાંકડી બની ગઈ હતી. આથી એ સ્થાન સેરીસા અને કહી નામે વિખ્યાત થયું.

અહીં શ્રીવત્ત નામે એક ધનાઢ્ય શ્રાવક વસતો હતો. સંઘમાં મુખ્ય આગેવાન હતો. જબરો વહીવટી હતો. ધર્મશ્રદ્ધાળુ પણ હતો.

તે ભગવાન પાર્શ્વનાથની નિત્ય પૂજા કરતો. ગુરુભક્તિ કરતો. પર્વ દિવસે ઉપવાસ, પૌષધ વગેરે કરતો હતો. તે ૧૨ વર્ષનો થયો.

એક દિવસે તેનાં બધાં વહાણ સમુદ્રમાં ડૂબી ગયાં અને વખારમાં ભરેલો માલ ચોરો ઉપાડી ગયા. આથી તે નિર્ધન બની ગયો. લોકો તેને કંઈ પણ ઉછીનુંયે આપતા નહીં પણ તેનો ધર્મરંગ જરાયે ઊતર્યો નહોતો.

એક દિવસે પજુસણમાં સૌ કોઈ વ્યાખ્યાનમાં બેઠા હતા એટલામાં શ્રીવત્સ શેઠની પત્ની આવીને ઉપાશ્રયમાં સૌની આગળ બેસવાને જવા લાગી, ત્યારે એક શ્રીએ મેણું માર્યું કે ઘરમાં પૈસો મળે નહીં અને શેઠાણી થઈને આગળ બેસવું છે! આગળનું માન લેવું હોય તો સંવત્સરી દાન દે અને પ્રભાવના કર. શેઠાણી તુરત બોલી કે, 'આજે તો મોટો પર્વ દિવસ છે ઘરમાં સંપત્તિ હોય તો તેનો લાભ લેવું ન લે? જો કુદરત કૃપા કરશે તો કાલે જ નવકારશી જમાડીશ.' એમ કહી ઊઠીને તે ચાલતી થઈ.

તેણે ઘેર આવી શ્રીવત્સ શેઠને બધી વાત કહી અને તેમને સમજાવીને ઉપાશ્રય મોકલી આવતી કાલની નવકારશીના જમણનું સૌને નોતરું અપાવ્યું. પરંતુ ઘરમાં ફૂટી બદામ પણ હતી નહીં અને કોઈ ઉધાર આપે તેમ પણ હતું નહીં.

શેઠ રાતે પવિત્ર થઈ વસ્ત્રો પહેરી, ધૂપદીપ કરીને સેરિસા પાર્શ્વનાથનું અખંડ ધ્યાન કરવા લાગ્યા. મોડો સમય થતાં એક સર્પ નીકળી આવ્યો અને તરત બીલમાં પેસી ગયો. શેઠાણીએ વિચાર કર્યો કે, 'આ બીલમાં હાથ નાખું તો સાપ કરડશે. આથી આફતમાંથી બચી જવાશે.' તેણે બીલમાં તરત હાથ નાખ્યો ત્યાં તો તેના હાથમાં સોનાની સાંકળ આવી.

એ સાંકળ વેચીને શેઠે નવકારશીનું જમણ કર્યું અને તેમની આબરૂ સચવાઈ ગઈ. જેણે એ સાંકળ વેચાતી લીધી હતી તેણે તે પોતાના ખજાનામાં મૂકી રાખી. જ્યારે તે તેને ફરીથી લેવા ગયો તો તેણે સાંકળને બદલે સાપ જોયો. લોકોએ આ વૃત્તાંત જાણ્યું અને

પ્રાચીન પ્રતિમાઓ હતી. તેમાંની એક મૂળનાયકની પ્રતિમા સિદ્ધ નાગાર્જુન લઈ ગયો હતો તેથી ગોઠે તેની જગ્યાએ શ્રીવીર ભગવંતની પ્રતિમાને સ્થાપન કરી હતી. એ સમયે એક આચાર્યનો સમુદાય એ નગરમાં યાત્રા કરવા આવ્યો. ગોઠનું મંદિર અને મૂર્તિઓ જોઈ સૌને આનંદ થયો. એ સમુદાય ત્યાંથી બીજા નગરમાં ગયો. ત્યાં જિનમંદિર નહોતું એટલે આચાર્યશ્રીના બે શિષ્યોએ ગુરુ મહારાજને કહ્યા વિના તેમની મંત્રપોથીમાંથી બાવન વીરોને આકર્ષણ કરવાની વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો. આથી બાવન વીરો હાજર થયા. તે શિષ્યોએ તેઓને જણાવ્યું કે કાંતિનગરમાંથી મૂર્તિ સમેત મંદિર લઈ આવો. વીરો તે જિનાલય લેવા જતા હતા ત્યારે તેઓએ જણાવ્યું કે કૂકડો બોલે તે પહેલાં અમે એ કરી લઈશું પણ કૂકડો બોલ્યા પછી કામ થઈ શકશે નહીં. વીરો ત્યાંથી આકાશમાર્ગે મંદિર લાવી રહ્યા હતા ત્યારે આચાર્યશ્રીએ જાણી લીધું કે આ કામ પેલા બે ચેલાઓનું છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં આ નગરમાં ધર્મપ્રવૃત્તિને નુકસાન થવાનું છે એમ ગુરુશ્રીએ જાણીને એ દેરાસર અહીં આવે તે પહેલાં જ કૂકડાનો અવાજ કર્યો તેથી વીરોએ એ મંદિર તે સ્થાને રસ્તામાં જંગલમાં જ ઉતાર્યું. તેમાં મૂળનાયકનું સ્થાન ખાલી હતું.

એક વાર આ ધર્મઘોષસૂરિ અહીં દર્શનાર્થે પધાર્યા. તેમણે પ્રથમ ધરણેન્દ્ર અને નાગેન્દ્રને આરાધી તેમની પાસેથી શ્રી પાર્શ્વનાથની બીજી પ્રતિમા મેળવીને અહીં મૂળનાયકની જગ્યાએ સ્થાપન કરી. ધીમે ધીમે ત્યાં ગામ વસ્યું. મૂળનાયકની પ્રતિમા ડોલતી હતી તેથી તેનું નામ ડોલણ પાર્શ્વનાથ પડ્યું. પછી આચાર્યશ્રીએ મંત્રો વડે તે પ્રતિમાને સ્થિર કરી. પ્રતિમાના પ્રભાવે તે સ્થાનનું માહાત્મ્ય વધ્યું અને તે સ્થળ ૪૮ કોશમાં મોટા નગર રૂપે વસી ગયું. દેરાસરની ચારે બાજુએ ગીચ વસ્તી હતી. ત્યાં જવા માટેની શેરી પણ સાંકડી બની ગઈ હતી. આથી એ સ્થાન સેરીસા અને કંઠી નામે વિખ્યાત થયું.

અહીં શ્રીપત નામે એક ધનાઢ્ય શ્રાવક વસતો હતો. સંઘમાં મુખ્ય આગેવાન હતો. જબરો વહાણવટી હતો. ધર્મશ્રદ્ધાળુ પણ હતો.

પધરાવો અને તમે આગળ ચાલજો. રથ આપોઆપ તમારી પાછળ આવશે, પણ યાદ રાખજો કે તમારે પાછા વળીને જોવું નહીં અને પાછળ રથ આવે છે કે નહીં તેની શંકા પણ કરવી નહીં. જ્યારે તમને શંકા થશે ત્યારે તે સ્થળે પ્રતિમાજી સ્થિર થઈ જશે.

રાણીએ સવારે સ્વપ્નની બધી વાત જણાવી. રાજાએ સ્વપ્ન અનુસાર બધી વ્યવસ્થા ગોઠવી અને તે એલિચપુર તરફ ચાલ્યો. પરંતુ વડ નીચે જતા જતા રાજાને શંકા થઈ કે રથ આવે છે કે નહીં? રાજાએ પાછળ વળીને જોયું એટલે પ્રતિમા ત્યાં જ સ્થિર થઈ ગઈ અને રથ નીચેથી નીકળી ગયો. પ્રતિમાજી ત્યાં એટલા અધર હતા કે નીચેથી પનિહારી બેડું લઈને નીકળી જાય. પછી કાળના પ્રભાવે તે ધીમે ધીમે નીચે આવતી ગઈ. આજે તે એટલી અધર છે કે તેની પાછળ રાખેલા દીવાનો પ્રકાશ આગળ સુધી આરપાર નીકળી આવે. આવા એ અધર હોવાને કારણે 'અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ' નામથી ખ્યાતિ પામી.

રાજા શ્રીપાલે ત્યાં શ્રીપુર નગર વસાવ્યું અને તેમાં વિશાળ જિનાલય બંધાવ્યું. પણ તેના મનમાં ગર્વ થયો એટલે પ્રતિમાજી મંદિરમાં બેઠા નહીં. પછી શ્વેતાંબર જૈન સંઘે ત્યાં જ બીજું મંદિર તૈયાર કરાવ્યું અને મલધારી આ૦ અભયદેવસૂરિએ સં૦ ૧૧૪૨ ના મહા સુદિ ૫ ને રવિવારે તે મંદિરમાં આ અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ સમયે પ્રતિમા ચાર આંગળ અધર હતી. રાજાએ પૂજા માટે શ્રીનગર લેટ આપ્યું (જુઓ પ્રક૦ ૩૮, પૃ ૩૨૪)

તપાગચ્છીય આ૦ વિજયદેવસૂરિના આજ્ઞાધારક મહોપાધ્યાય ભાવવિજયગણિ પૂર્વ કર્મના ઉદયથી આંખે આંધળા થઈ ગયા હતા. તેમને મનમાં વિશ્વાસ હતો કે અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ ભગવંતની યાત્રા કરવાથી લાભ થશે એટલે તેઓ પાટણના શ્રીસંઘ સાથે અહીં યાત્રાએ પધાર્યા. તેમણે અહીં પ્રભુ સામે બેસી એકાગ્રતાથી અને ઉલ્લાસથી સ્તોત્ર ગાયું. એ રીતે ભક્તિ કરતાં આંખનાં પડળ ઉઘડી ગયાં અને તેમને પ્રભુના દર્શન થયાં. તેમણે ત્યાં જ પ્રભુનું

આ કાર્ય અધિષ્ઠાયક દેવનું છે એમ સમજી સર્વત્ર પાર્શ્વનાથ ભગવંતનો ચમત્કાર ફેલાયો.

(—અલખુ પાર્શ્વનાથ સ્તવન, સેરિસા પાર્શ્વનાથ સ્તવન, શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સ્તવન–રાસ, ઢાળ ૧૫–૨૪ રચના સં૦ ૧૮૧૧ ફાગણ સુદિ ૧૩ સોમવાર, પ્ર૦ ૫૮ મહો૦ કલ્યાણવિજય ગણિની સમશુપરંપરા ન ૬૬ ૫ નેમિનાથગણિ વીરવંશાવલી)

અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથતીર્થ (સં૦ ૧૧૪૨)

લંકા નગરીના પ્રતિવાસુદેવ રાજા રાવણના માનીતા માલી તથા સુમાલી રાવણની આજ્ઞાથી વિમાનમાં બેસી કોઈ કામ માટે નીકળ્યા. તેઓ તીર્થંકરની પૂજા કર્યા સિવાય ભોજન કરતા નહોતા. કોઈ વેળાએ તેઓ તે વિદર્ભમાં નીચે ઊતર્યા. નોકરે રસોઈ તૈયાર કરી પરંતુ તે જિનપૂજાની પટી ઘરમાં જ ભૂલી આવ્યા હતા. એટલે તેણે શુદ્ધ ભાવથી શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવંતની ફણાવાળી પ્રતિમા વેળુની બનાવીને માલી સુમાલીએ તેની પૂજા કરી, અને તેને પાસેના સરોવરમાં (કૂવામાં) પધરાવી દીધી. એ પ્રતિમા ત્યાં વજ્ર જેવી કઠણ બની ગઈ. કૂવાનો દેવ તેને પૂજવા લાગ્યો. એ સ્થળ મત્સ્ય દેશના વિરોલી વિભાગનું વૈરાટ (વૈરાટી) નગર હતું તેથી તે વિભાગ વરાડ નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

એલિચપુરમાં શ્રીપાલ નામે રાજા હતો. તેના શરીરમાં કોઢ રોગ ફૂટી નીકળ્યો એટલે તે રાજ્યભાર છોડીને અંતઃપુરને સાથે લઈ જંગલમાં જઈ વસ્યો. તેણે એક દિવસે સાંજે તે જ સરોવરમાં હાથ પગ ધોયા અને પાણી પીધું તેથી તેને તે રાત આરામમાં પસાર થઈ. રાણીએ જોયું તો રાજાનો કોઢ રોગ શમી ગયો હતો. તેણે રાજા પાસેથી ગઈ કાલની સર્વ હકીકત જાણી અને તળાવ પાસે જઈને ધૂપદીપ કર્યા. રાણીને તે રાતે સ્વપ્ન આવ્યું કે અહીં ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે તેના પ્રભાવથી રાજાને આરામ થયો છે. હવે તમે આ પ્રતિમાને બહાર કાઢી તમારા સ્થાને લઈ જાઓ. સાત દિવસના જન્મેલ વાછરડાની જોડીથી જોતરેલા રથમાં પ્રતિમાજીને

પધરાવો અને તમે આગળ ચાલજો. રથ આપોઆપ તમારી પાછળ આવશે, પણ યાદ રાખજો કે તમારે પાછા વળીને જોવું નહીં અને પાછળ રથ આવે છે કે નહીં તેની શંકા પણ કરવી નહીં. જ્યારે તમને શંકા થશે ત્યારે તે સ્થળે પ્રતિમાજી સ્થિર થઈ જશે.

રાણીએ સવારે સ્વપ્નની બધી વાત જણાવી. રાજાએ સ્વપ્ન અનુસાર બધી વ્યવસ્થા ગોઠવી અને તે એલિચપુર તરફ ચાલ્યા. પરંતુ વડ નીચે જતાં જતાં રાજાને શંકા થઈ કે રથ આવે છે કે નહીં? રાજાએ પાછળ વળીને જોયું એટલે પ્રતિમા ત્યાં જ સ્થિર થઈ ગઈ અને રથ નીચેથી નીકળી ગયો. પ્રતિમાજી ત્યાં એટલા અધર હતા કે નીચેથી પનિહારી હેલ લઈને નીકળી જાય. પછી કાળના પ્રભાવે તે ધીમે ધીમે નીચે આવતી ગઈ. આજે તે એટલી અધર છે કે તેની પાછળ રાખેલા દીવાનો પ્રકાશ આગળ સુધી આરપાર નીકળી આવે. આથી એ અધર હોવાને કારણે અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ નામથી ખ્યાતિ પામી.

રાજાએ ત્યાં શ્રીપુર નગર વસાવ્યું અને તેમાં વિશાળ જિનાલય બંધાવ્યું. પણ તેના મનમાં ગર્વ થયો એટલે પ્રતિમાજી મંદિરમાં બેઠા નહીં. પછી શ્વેતાંબર જૈન સંઘે ત્યાં જ બીજું મંદિર તૈયાર કરાવ્યું અને મલધારી આ. અભયદેવસૂરિએ સં૦ ૧૧૪૨ ના મહા સુદિ ૫ ને રવિવારે તે મંદિરમાં ભ૦ અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ સમયે પ્રતિમા ચાર આંગળ અધર હતી. રાજાએ પૂજા માટે શ્રીનગર સેર આપ્યું (જૂઓ પ્ર૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૨૪)

તપાગચ્છીય આ૦ વિજયદેવસૂરિના આજ્ઞાધારક મહોપાધ્યાય ભાવવિજયગણિ પૂર્વ કર્મના ઉદયથી આંખે આંધળા થઈ ગયા હતા. તેમને મનમાં વિશ્વાસ હતો કે અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ ભગવંતની યાત્રા કરવાથી લાભ થશે એટલે તેઓ પાટણના શ્રીસંઘ સાથે અહીં યાત્રાએ પધાર્યા. તેમણે અહીં પ્રભુ સામે બેસી એકાગ્રતાથી અને ઉલ્લાસથી સ્તોત્ર ગાયું. એ રીતે ભક્તિ કરતાં આંખનાં પડળ ખુલી ગયાં અને તેમને પ્રભુનાં દર્શન થયાં. તેમણે ત્યાં જ પ્રભુનું

જે સ્તોત્ર બનાવ્યું છે તે ઉપલબ્ધ છે. પછી તો તેઓ ગુજરાતમાં પધાર્યા, તેમને મહામહોપાધ્યાયની પદવી મળી. તેમણે 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર'ની ભાવવાહી ટીકા બનાવી. સ્તોત્રમાં અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથનો ઐતિહાસિક પરિચય આપેલો છે. તેમના ઉપદેશથી શ્વેતાંબર સંઘે સં. ૧૭૧૫માં અંતરીક્ષજી તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને મંદિરમાં આ૦ વિજયદેવસૂરિ તથા મહો. ભાવવિજય ગણિની ચરણપાદુકા પધરાવી. અહીં માણિભદ્રજીની પ્રાચીન સ્થાપના છે. મૂળનાયકજીની અઢીસો વર્ષ પુરાણી ચાંદીની આંગી વિદ્યમાન છે. જે એ સમા પુરાણા સમયમાં આંગી બનતી હતી તેનો પુરાવો આપે છે. આજે પણ મૂળનાયકજીની પ્રતિમા નીચેથી અંગલૂછણું નીકળી જાય એટલી તે અધર છે.

(જુઓ પ્રા. ૫૮ મહો. વિમલહર્ષ ગણિની પરંપરા)

એક વાર એક લૂંટારાએ અહીં પાસેના એક ગામમાં લૂંટ ચલાવી ગામ બાળ્યું. તે ગામમાં એક જૈન દિગંબર મંદિરમાં તીર્થંકરની દિગંબર પ્રતિમાઓ હતી. શ્વેતાંબર સંઘે ભાઈચારાથી તે પ્રતિમાઓને શ્રીપુરમાં લાવી મંદિરમાં રાખી અને તે સમયથી દિગંબર જૈન ભાઈઓ પણ અહીં યાત્રાર્થે આવવા લાગ્યા. પરંતુ એનું પરિણામ એ આવ્યું કે દિગમ્બર જૈનોને લાલચ લાગી અને તીર્થને પોતાનું બનાવવા તેઓએ ઝઘડો શરૂ કર્યો, પરંતુ તેમાં તેમને કોરી નિષ્ફળતા જ મળી.

આ તીર્થનો વહીવટ આજે બાલાપુરના શેઠ હરખચંદ કોસીલાલ, પાનાચંદ વગેરે તપાગચ્છનો શ્રીસંઘ કરે છે.

(—મહો. ભાવવિજયજી રચિત અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથમાહાત્મ્ય શ્લો. ૧૨૪ તીર્થમાળાઓ, અજાતશત્રુ આ. વિજયધર્મસૂરિકૃત અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ માહાત્મ્ય સં. ૧૯૬૪ની સુ. ૮ મુ. અંતરીક્ષ)

દક્ષિણમાં ચાર શ્વેતાંબરી તીર્થો વિદ્યમાન છે.

(૧) કુલ્પાકજી, જેનો પરિચય અગાઉ (પ્રક૦ ૨૮ પૃ. ૪૫૫) મા આવી ગયો છે.

(૨) અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ, જેનો પરિચય ઉપર આવી ગયો છે.

(૩) મુક્તાગિરિ એ શામળિયા પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન શ્વેતાંબર જૈન તીર્થ છે એનું પ્રાચીન નામ ગજપદ કે મેઢગિરિ હતું

(જુઓ પ્ર૦ ૧ પૃ૦ ૬૦)

પં૦ શીલવિજયજી પાન તીર્થોમાં મુક્તાગિરિને પણ ગણાવે છે અહીંનો વહીવટ શ્વેતાંબર જૈનોના હાથમાં હતો. સં ૧૯૩૮ સુધીમાં શેઠ માણેકચંદ હાલાભાઈ શ્વેતાંબર જૈન ઓશવાલ અહીંનો વહીવટ કરતા હતા. પછી તેમણે આસપાસમાં દિગંબર જૈનો વધુ હોવાથી દિગંબર જૈન ભાઈઓ પણ તીર્થભક્તિનો લાભ લે એવી સદ્ભાવનાથી અને ભાઈચારના હેતુથી એનો વહીવટ દિગંબર ભાઈઓને સોંપ્યો અને દિગંબર તીર્થરક્ષક કમિટીની એકતરફી વલણના કારણે તેમણે આ તીર્થને પૂર્ણ રીતે દિગંબર તીર્થ બનાવવાના પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યા છે

(૪) કુંભોજતીર્થ—કોલ્હાપુર અને સાંગલીની વચ્ચે એક નાનકડી પહાડી પર જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથનું ત્રણ માળનું ઊંચું અને ભવ્ય દેરાસર છે નીચેથી ઉપર ૧ ભ અજિતનાથ, ૨ ભ૦ જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથ, ૩ ભ૦ ચંદ્રપ્રભસ્વામી મૂળનાયક છે. ચોકમાં ચાર દેરીઓ છે બે દેરીઓમાં જિન પ્રતિમા ત્રીજી દેરીમાં પદ્માવતી દેવી અને ચોથી દેરીમાં માણિભદ્ર વીરની મૂર્તિઓ છે

પહાડ નીચે ધર્મશાળા છે પહાડથી ગામ દૂર છે અહીં તપા ગચ્છના ભટ્ટારક શ્રીપૂજ વિજયાનંદસૂરિના ઉપદેશથી સં ૧૭૬૧ માં જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો.

નાશિક—આ શ્વેતાંબર જૈનોનું પ્રાચીન તીર્થ છે અહીં પલ્લી વાલ નાહુ ઇસરનો પુત્ર માણિક્ય, તેની પત્ની નાઉદેવી, તેના પુત્ર સાહુ કુમારસિંહે ભ૦ ચંદ્રપ્રભ જિનપ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેણે પાયાથી શિખર સુધી નવો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો.

સાધુ પેથડ કુમારે નાશિકમાં ભ ચંદ્રપ્રભ જિનેશ્વરનું, દેવગિરિમાં ભ મહાવીરસ્વામીનું, સેતુબંધમાં ભ૦ નેમિનાથનું જિનાલય વગેરે

બનાવ્યા હતા. ઓકાસ્તનગરમા અન્ય તીર્થ પણ બન્યુ હતું.

(જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૬૫ (આ૦ જિનપ્રભસૂરિકૃત (સુવર્ણવર્ણી) વિવિધતીર્થકલ્પ)

અત્યારે નાશિકમા ઉપર્યુક્ત સ્થાનો નથી.

કોલ્હાપુર—ચંદ્રકુળના બૃહદ્‌વિજ્ગચ્છના આ૦ નાગસૂરિના ઉપદેશથી પકટગોત્રના શા૦ દેવધર ઓશવાલની પુત્રી બુદ્ધી અને તેના પુત્ર વૈરાકે સં૦ ૧૩૬૮ મા કોલ્હાપુરમા પોતાના માતાપિતાના શ્રેય માટે ધર્મમહાવીરચરિત્ર ખરીદીને આ૦ નાગસૂરિને વહોરાવ્યુ અને આચાર્યશ્રીએ એ મહાવીરચરિત્ર વ્યાખ્યાનમા વાંચી સંભળાવ્યુ

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિ ૩૧)

કેદાર મતિનાગુદેવ રાજા રાજકુળના અધિકારી કેદારે અષ્ટાપદ તીર્થની પાસે કેદાર પાર્શ્વનાથનુ તીર્થ સ્થાપ્યુ હતુ. આજે આ તીર્થ વિદ્યમાન નથી.

ઘોઘા તીર્થ—

ઘોઘા સૌરાષ્ટ્રમા આવેલું પ્રાચીન બંદર છે. અહીંના શા૦ હીરુ નામના વડી શ્રીમાલીએ સં૦ ૧૧૬૮ મા વિશાળ જિનપ્રાસાદ બનાવી તેમા શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા આ૦ મહેન્દ્રસૂરિના હાથે કરાવી હતી.

સુલતાન મહમ્મદ બેગડાના બીજા પુત્ર અહમદ ખાંકરે સં૦ ૧૫૩૧ (સને ૧૪૭૪) મા રાણજી ગોહેલનુ રાણપુર ભાંગ્યુ તેથી રાણાજી ગોહેલની પરંપરાના મોખડાજીએ ઘોઘામાં આવી પોતાની ગાદી સ્થાપન કરી. તે પીરમબેટનો બાદશાહ કહેવાતો હતો. એ દરિયાના વેપારી વહાણોને લૂંટતો હતો. દિલ્હીના બાદશાહ મહમ્મદ બિન તઘલખે (સને ૧૩૨૫ થી ૧૩૫૧) તેની આ ચાંચિયાગીરીના ખોટાથી કોપે ભરાઈને ઘોઘા ઉપર મુસલમાની સેના મોકલી અને મોખડાજી ગોહેલ સને ૧૩૪૭ મા મુસલમાન સેનાપતિના હાથે ખેરડપુર પાસે મરણ પામ્યો. તે પછી તેનો પુત્ર ડુંગરજી ગોહેલ ઘોઘાનો રાજા બન્યો.

બાદશાહ મહમ્મદની સેનાએ ઘોઘામા શ્રી પાર્શ્વનાથની ઉપર્યુક્ત પ્રતિમાને તોડીને નવ ટુકડા કરી નાખ્યા હતા. આ નવ ટુકડા હાપસીમા

ઘણી રાખવાથી એ ઉપજ્યા હતા પણ તેના સાંધા સ્પષ્ટ દેખાતા હતા, તેથી આ પ્રતિમા નવખંડા પાર્શ્વનાથ નામે ઓળખાવા લાગી. આજે પણ ઘોઘાનું તીર્થ નવખંડા પાર્શ્વનાથના નામથી પ્રસિદ્ધ છે એ અને એની મૂર્તિઓને અનુલક્ષીને પ્રાચીન જૈનાચાર્યોએ એ નામના સ્તોત્રો પણ રચ્યા છે.

એ પછીના સમયમા ઘોઘાબંદરના રહેવાસી શેઠ સાઠા શ્રીમાલીના પુત્ર સં. સાલ્હણે તપાગચ્છીય આ૦ દેવસુંદરસૂરિ (સં ૦ ૧૪૨૦ થી ૧૪૬૬) ના પરિવારના મુનિવરોના ઉપદેશથી અહીં નવા જિનાલયો બંધાવ્યા અને શત્રુંજય તથા ગિરનાર તીર્થના છ'રી પાળતા યાત્રા સંઘો કાઢ્યા. તેણે પાલીતાણાના લલિતાસરોવરનું સમાર કામ કરાવ્યું હતું.

શેઠ સાઠા શ્રીમાલીના બીજા પુત્ર વાઘે દુકાળમા દાનશાળાઓ ખુલ્લી મૂકી જનતાનો મોટો ઉપકાર કર્યો હતો. પાલીતાણામા મંત્રી તેજપાલે બંધાવેલા શ્રી પાર્શ્વનાથના જિનાલયનો જીર્ણોદ્ધાર તેણે કરાવ્યો હતો. બીજા પણ ઘણા ધર્મસ્થાનો બંધાવ્યા હતા. સં. સાલ્હણના પુત્રે નાથાધમ્મકહાઓ સટીકની પ્રતિ લખાવી હતી.

(—જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિ સંગ્રહ, પ્ર૦ ૫૭)

ઘોઘાના મંત્રી તેજા શ્રીમાલીનો પુત્ર મેઘો મંત્રી હતા. તેને ધર્મિણી પત્ની અને કડુઓ, ખાંભો નામે પુત્રો હતા. ધર્મિણી વગેરેએ સં૦ ૧૪૯૧ શ્રા૦ વદિ ૧ આ૦ સોમસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી અંગપન્નત્તિ વૃત્તિ ગ્રં૦ ૬૫૦ તાડપત્રી ઉપર લખાવી. (શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ પૃ૦ ૯૫)

ઘોઘાનિવાસી શ્રા૦ સોમજી આ૦ વિજયદેવસૂરિનો શ્રાવક હતો. તે મરીને દેવ થયો. પછી તેના કુટુંબીઓ વિધર્મી બની ગયા. સોમજી દેવે એ વાત જાણીને સૌને ઉપદેશ આપ્યો તેમજ ચમત્કાર બતાવ્યો. તે પછી તે બધા આ૦ વિજયદેવસૂરિના ભક્ત બન્યા.

(તપાગચ્છગુરુપટ્ટાવલિ)

તપાગચ્છના મહોપાધ્યાય કલ્યાણવિજય ગણિની પાટપરંપરાના ઉપા૦ કુશલવિજયે સં ૧૭૦ મા ઘોઘામા ચતુર્માસ કર્યું હતું અને તીર્થપટની સ્થાપના કરી હતી. (જૈનસત્યપ્રકાશ, ગ્રા૦ ૧૯ ક્રમાંક ૧૬૭)

બધાવ્યા હતા. મોકાસનગરમાં જન્મ તેમનું ચડાવ્યું હતું
(જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ. ૬૫ (આ૦ જિનપ્રભસૂરિકૃત (સુવર્ણાક્ષરી) વિવિધતીર્થકલ્પ)

અત્યારે નાશિકમાં ઉપયુક્ત સ્થાનો નથી.

કોલ્હાપુર—ચંદ્રકુળના કૃષ્ણર્ષિગચ્છના આ૦ નયસૂરિના ઉપદેશથી પાકટગોત્રના શા૦ દેવધર ઓસવાલની પુત્રી પદ્મા અને તેના પુત્ર વેલાકે સં૦ ૧૩૬૮ માં કોલ્હાપુરમાં પોતાના માતા-પિતાના શ્રેય માટે શ્રીમહાવીરચરિત્ર ખરીદીને આ૦ નયસૂરિને વહોરાવ્યું અને આચાર્યશ્રીએ એ મહાવીરચરિત્ર વ્યાખ્યાનમાં વાંચી સંભળાવ્યું.
(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિ ૩૧)

કેદાર પવિત્રાસુદેવ શાહ સંઘના અધિકારી કેદારે અષ્ટાપદ તીર્થની પાસે કેદાર પાર્શ્વનાથનું તીર્થ બનાવ્યું હતું. આજે આ તીર્થ વિદ્યમાન નથી.

ઘોઘા તીર્થ—

ઘોઘા સૌરાષ્ટ્રનું જૂનું પ્રાચીન બંદર છે. અહીંના શા૦ હીરા નાણાવટી શ્રીમાલીએ સં૦ ૧૧૬૮ માં વિશાળ જિનપ્રાસાદ બનાવી તેમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા આ૦ ચંદ્રસૂરિના હાથે કરાવી હતી.

સુલતાન મહમ્મદ બેગડાના બીજા પુત્ર અહમદ ખીજડે સં૦ ૧૫૩૧ (સને ૧૪૭૪) માં શાહજી ગોહિલનું શાહપુર બાળ્યું. તેથી શાહજી ગોહિલની પરંપરાના મોખડાજીએ ઘોઘામાં આવી પોતાની ગાદી સ્થાપન કરી. તે પીરમબેટનો બાદશાહ કહેવાતો હતો. એ દરિયાના વેપારી વહાણોને લૂંટતો હતો. દિલ્હીના બાદશાહ મહમ્મદ બિન તઘલખે (સને ૧૩૨૫ થી ૧૩૫૧) તેની આ ચાંચિયાગીરીના ધંધાથી કોપ કરીને ઘોઘા ઉપર મુસલમાની સેના મોકલી અને મોખડાજી ગોહિલ સને ૧૩૪૭ માં મુસલમાન સેનાપતિના હાથે ખેડપુર પાસે મરણ પામ્યો. તે પછી તેનો પુત્ર ડુંગરજી ગોહિલ ઘોઘાનો સ્વામી બન્યો.

બાદશાહ મહમ્મદની સેનાએ ઘોઘામાં શ્રીપાર્શ્વનાથની ઉપર્યુક્ત પ્રતિમાને તોડીને નવ ટુકડા કરી નાખ્યા હતા. આ નવ ટુકડા શ્રાવકોએ

દેવના વરદ હસ્તે દીક્ષા લીધી હતી. (સૂરીશ્વર ઔર સમ્રાટ પૃ૦ ૨૧૩ થી ૨૧૬)

જ૦ ગુ૦ આ૦ હીરવિજયસૂરિ, આ૦ વિજયસેનસૂરિ આ૦ વિજયદેવસૂરિ, આ૦ વિજયપ્રભસૂરિ વગેરેએ દીવના ફીરંગીઓને ઉપદેશ આપી દયાપ્રેમી તથા ધર્મપ્રેમી બનાવ્યા હતા.

જ૦ ગુ૦ આ૦ હીરવિજયસૂરિએ સં૦ ૧૬૫ મા ચોમાસું કર્યું હતું. આ૦ વિજયપ્રભસૂરિના ઉપદેશથી દીવના સં૦ નેમિદાસે શત્રુંજય તીર્થનો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ કાઢયો હતો. દીવમાં ૯ જિનાલયો હતા. ઊનાના જૈન સંઘે નવમી સદીમાં દીવના ૩ જિનાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તેમાં ૯ જિનાલયોની જિનપ્રતિમાઓ પધરાવી.

આજે ગિરનાર તીર્થની પંચતીર્થી કરનાર જૈન યાત્રિકો ઊના શહેર, જગદ્ગુરુસ્તૂપ અજારાતીર્થ અને દીવબંદરની યાત્રા કરે છે

સં. ૧૭૮૧ ના કાર્તિક સુદિ ૧૩ ના રોજ ઘોઘામાં ભ. પાર્શ્વનાથના જિનપ્રાસાદના ચોકમાં શેઠ મીઠા સુંદરજીની શેઠાણીએ તપગચ્છના ભટ્ટારક વિજયરત્નસૂરિના શિષ્ય આજ્ઞાધારક ભ. રાજસાગરસૂરિના શિષ્ય પં. દેવવિજય ગણિએ ભ. સુવિધિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. (ઘોઘાનો શિલાલેખ, પ્રક. ૫૮)

રાજા અખેરાજજી ગોહેલે સં. ૧૭૧૯ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ના રોજ વડવા પાસે ભાવનગર વસાવ્યું અને તેને બંદર બનાવ્યું. ઘોઘા બંદર ત્યારથી બંધ પડ્યું.

પીરમબેટ—ઘોઘાબંદરથી ૭ કોશ દૂર ખરસાલિયા ગામના પૂર્વ કિનારે પીરમબેટમાં જૈનોના ઘણાં ઘરો હતાં અને જિનાલય હતું. અલાઉદ્દીન ખિલજીના સૂબા અલફખાન સં. ૧૩૬૯ માં શત્રુંજય તીર્થને તોડવા આવ્યો ત્યારે પીરમબેટના હિંદુઓએ શત્રુંજય તીર્થના ભ. આદીશ્વરની પ્રતિમાને ઉપાડી લાવી પીરમબેટમાં છુપાવી હતી. આ પ્રતિમાનો પછીનો ઇતિહાસ મળતો નથી. પીરમબેટમાંથી જિનપ્રતિમાઓના અવશેષો મળી આવ્યા છે.

શિયાળબેટ—આ. વાદિદેવસૂરિની પરંપરાના (૪૭) આ. નયચંદ્રસૂરિએ સં. ૧૩૪૩ ના મહા સુદિ ૧ ને ગુરુવારે શિયાળબેટમાં ભ. નેમિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (—પ્રક. ૪૫)

દીવબેટ—દીવના ઠ. મદન, ઠ. આલ્હણ, ઠ. જગત, ઠ. જેતા, ઠ. રાણ, ઠ. પદ્મસિંહ વગેરેએ સં. ૧૩૬૧ મ. શુ. ૧ ના રોજ મહુવાના મોક્ષમંદિરને મોટી મદદ કરી હતી. (પ્રક. ૪૫)

વિ. સં. ૧૫૯૩માં ફિરંગીઓએ દીવબેટને પોતાને કબજે કર્યો.

પ્રભાસ પાટણનો શેઠ અભયરાજ દીવબંદરમાં આવી વસ્યો. તેની પાસે બાર પાંચ વ્યાપારી વહાણો હતાં.

તે (૧) અભયરાજ (૨) તેની પત્ની અમરાદેવી (૩) તેના લાડકી પત્ની (૪) પુત્ર મેઘકુમાર (૫) પુત્રી ગંગાદેવી (૬–૭–૮–૯) ચાર મુનિઓ એમ નવ જણાએ ખંભાત જઈ જ. ગુ. આ. હીરવિજયસૂરીશ્વરની પાસે ખંભાતના કંસારીપુરમાં સંયમનો ભાર લીધો આચાર્ય

૧ રયણચૂડ-તિલકસુંદરીકહા—(ગ્રં૦ ૩૦૦૦) તેઓ ગણી હતા ત્યારે આ કથા રચી છે અને વડગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિના નપ્તા તથા પ્રશિષ્ય પ૦ યશોદેવગણિએ (સં૦ ૧૧૨૦–૧૧૨૮) તેની પહેલી પ્રતિ લખી છે (જૂઓ પ્રક૦ ૩૫ પૃ૦ ૭૨)

૨. ઉત્તરજ્ઝયણસુત્ત-વૃત્તિ—ગ્રં૦ ૧૨૦ (? ૧૪૦૦૦) પં૦ દેવેન્દ્રગણીએ સં૦ ૧૧૨૯ મા પાટણમાં દોહડિ શેઠની વસતિમા રહીને ગુરુભ્રાતા મુનિચંદ્રના વચનથી વાદિવેતાલ શાન્ત્યાચાર્યની પાઇય-ટીકાના આધારે એક પાઠ દર્શાવતી લઘુવૃત્તિ રચી છે પં૦ સર્વદેવગણીએ તેને પ્રથમ પાગ પર લખી અને ગુણભક્ત શેઠ દોહડિએ તેની પહેલી પ્રતિ લખી છે (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૯૬)

૩ આખ્યાનમણિકોશ—તેમણે આચાર્યપદ પ્રસંગે આ ગ્રંથ યોજ્યો હતો. સુવિહિત આ૦ આમ્રદેવે સં૦ ૧૧૯૦ મા ધોળકામા તેની (ગ્રં૦ ૧૪૦ ૦ પ્રમાણ) ટીકા બનાવી છે જેમા તેમના શિષ્ય પં૦ નેમિચંદ્રગણી, પં૦ ગુણાકર અને પં૦ પાર્શ્વદેવે સહાય કરી હતી. (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૯ પૃ૦ ૨૨૪)

૪ મહાવીરચરિય—(ગ્રં ૩ ૦) આ૦ નેમિચંદ્રે સં૦ ૧૧૩૯ મા સાહ્ય કપર્દિના મકાનમા પાટણમા શેઠ દોહડિની વસતિમા રહી પોતાના કર્મમળ ધોવા માટે આ ચરિત્ર બનાવ્યુ.

૫. પ્રવચનસારોદ્ધાર—આ જૈન આગમોમાથી ઉપયોગી પ્રાકૃત ગાથાનો સંગ્રહ કર્યો છે તેની ઉપર જૈનાચાર્યોએ વિવિધ વિવરણો બનાવ્યા છે

(૧) રાજગચ્છના આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિએ આ૦ મુનિચંદ્ર વગેરેની પ્રેરણાથી પ્રવચનસારોદ્ધાર નુ ટિપ્પન, વિષમપદ બાલાવબોધ ગ્રં૦ ૩૨૦૩ બનાવ્યો. જેનુ આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિએ સંશોધન કર્યું હતુ (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૫)

(૨) રાજગચ્છના આ૦ સિદ્ધસેને સં૦ ૧૨૭૮ માં 'પ્રવચનસારોદ્ધાર-ટીકા' બનાવી. (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૯)

(૩) પં૦ પદ્મમંદિર ગણિએ પ્રવચનસારોદ્ધારનો ગુજરાતી બાલ

પ્રકરણ ઓગણુચાલીસ

•

આ૦ યશોભદ્રસૂરિ, આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ

(સંવત ૧૧૬૯)

આ સર્વદેવસૂરિની પાટે આ યશોભદ્રસૂરિ[1] અને આ નેમિચંદ્રસૂરિ થયા. સંભવ છે કે આ યશોભદ્રસૂરિ સં૰ ૧૧૪૮ સુધી વિદ્યમાન હોય અને તેમની પાટે અનુક્રમે આ જયસિંહસૂરિની પાટે આ પ્રભાચંદ્રસૂરિ આવ્યા હોય.

આ નેમિચંદ્ર તે આ ઉદ્યોતનસૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય આમ્રદેવના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય હતા. આચાર્ય થયા પહેલાં તેમનું પ૦ દેવેન્દ્રગણિ નામ હતું. આ સર્વદેવસૂરિએ આ યશોભદ્ર, આ જયસિંહ, આ નેમિચંદ્ર આ સંઘપાલ આ પ્રભાચંદ્ર વગેરે આઠને આચાર્યો બનાવ્યા. આ નેમિચંદ્ર સં૰ ૧૧૨૯ અને સં ૧૧૩૯ના ગાળામાં આચાર્ય થયા હતા. તેમણે તે જ ગાળામાં આ મુનિચંદ્રને આચાર્યપદ આપી પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા. આ નેમિચંદ્ર સં ૧૧૬૯ પછી સ્વર્ગે ગયા.

સંભવ છે કે આ યશોભદ્ર કે આ જયસિંહની પાટે આ પ્રભાચંદ્ર અને આ નેમિચંદ્રની પાટે આ૦ મુનિચંદ્ર આવ્યા હોય. આ મુનિચંદ્રે આ આનંદ, આ માનદેવ, આ અજિત, આ વાદિદેવ વગેરેને આચાર્યપદારૂઢ કર્યા હતા. તેમની વિદ્યમાનતામાં જ આ પ્રભાચંદ્રે પૂનમિયા મતની સ્થાપના કરી હતી.

આ નેમિચંદ્રે આચાર્ય થયા પહેલાં અને પછી ઘણા ગ્રંથો રચ્યા છે તે આ પ્રકારે હોવાનું જણાય છે—

---

૧. આ જિનચંદ્રના શિષ્ય આ યશોભદ્રસૂરિ હતા અને તેમના શિષ્ય આ દેવભદ્ર થયા.

૧ રત્નચૂડ-તિલકસુંદરીકથા—(ગ્રં૦ ૩૦૦૦) તેઓ ગણી હતા ત્યારે આ કથા રચી છે અને ચ ગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિના નપ્તા તથા પ્રશિષ્ય પં૦ યશોદેવગણિએ (સં૦ ૧૧૨૦–૧૧૨૮) તેની પહેલી પ્રતિ લખી છે (જૂઓ પ્રક૦ ૩૫ પૃ૦ ૭૨)

૨. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર-વૃત્તિ—ગ્રં૦ ૧૨ ૦૦ (? ૧૪૦૦૦) પં૦ દેવે દ્રગણીએ સ૦ ૧૧૨૯ મા પાટણમાં દોહડિ શેઠની વસતિમા રહીને સુંદ્રાતા મુનિચંદ્રના વચનથી વાદિવેતાલ શાન્ત્યાચાર્યની પાઈયટીકાના આધારે એક પાઠ દર્શાવતી લઘુવૃત્તિ રચી છે પં૦ સર્વદેવગણીએ તેને પ્રથમ પાટી પર લખી અને ગુણભક્ત શેઠ દોહડિએ તેની પહેલી પ્રતિ લખી છે (જૂઓ પ્રક ૩૮ પૃ૦ ૩૬૬)

૩ આખ્યાનમણિકોશ—તમદેવ આચાર્યપદ પ્રસગે આ ગ્રંથ બોલ્યો હતો. સુવિહિત આ૦ આમ્રદેવે સ ૧૧૯ મા પાળકામા તેની (ગ્રં૦ ૧૪૦૦ પ્રમાણ) ટીકા બનાવી છે જેમા તેમના શિષ્ય પં૦ નેમિચંદ્રગણી, પં૦ ગુણાકર અને પં૦ પાર્શ્વદેવે સહાય કરી હતી. (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૨૪)

૪ મહાવીરચરિત્ર—(ગ્રં૦ ૩ ૦૦) આ નેમિચંદ્રે સ૦ ૧૧૩૯ મા રાજા કર્ણદેવના રાજ્યમા પાટણમા શેઠ દોહડિની વસતિમા રહી પોતાના કર્મમળ ધોવા માટે આ ચરિત્ર બનાવ્યુ.

૫ પ્રવચનસારોદ્ધાર—આ જૈન આગમોમાથી ઉપયોગી પ્રાકૃત ગાથાનો સગ્રહ કર્યો છે તેની ઉપર જૈનાચાર્યોએ વિવિધ વિવરણો બનાવ્યા છે

(૧) રાજગચ્છના આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિએ આ મુનિચંદ્ર વગેરેની પ્રેરણાથી પ્રવચનસારોદ્ધાર નુ ટિપ્પન, વિષમપદ બાલાવબોધ ગ્ર ૩૨૦૩ બનાવ્યો. જેનુ આ મુનિચંદ્રસૂરિએ સંશોધન કર્યુ હતુ (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ ૪૫)

(૨) રાજગચ્છના આ૦ સિદ્ધસેને સ ૧૨૭૮ માં પ્રવચનસારો દ્ધાર-ટીકા બનાવી. (પ્રક૦ ૩૫, પૃ ૨૯)

(૩) પં પદ્મમંદિર ગણિએ પ્રવચનસારોદ્ધારનો ગુજરાતી બાલ

બોધ અર્થે બનાવ્યો. (? છપાઈ ગયો છે)

ગ્રંથ સંશોધન—

તેમણે સં૦ ૧૧૬૨ માં આ૦ દેવસૂરિના જીવાનુશાસન–સટીક (પ્ર૦ ૭૨૦) તથા સં૦ ૧૧૬૦ માં સંડેરકગચ્છીન મરવાલગચ્છના આચાર્ય વીર ગણીની પિંડનિર્યુક્તિની શિષ્યહિતા નામની વૃત્તિ(ગ્રં૦ ૭૬૭૧)નું પણ શુદ્ધ સંશોધન કર્યું હતું.

(પ્ર૦ ૩૧ પૃ૦ ૧૫)

આ અરસામાં અનેક પ્રભાવકો થયા હતા. નવાંગીવૃત્તિકાર આ૦ અભયદેવસૂરિ (પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૧૬), આ૦ આમ્રદેવસૂરિ સં૦ ૧૧૯૦

(પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૨૪)

(૧) આ૦ મહેશ્વરસૂરિ—નિવૃતિકુળના કામ્યકગચ્છમાં આ૦ વિષ્ણુસૂરિની પાટે આ૦ મહેશ્વરસૂરિ થયા. તેઓ મોટા જ્ઞાની હતા, પ્રસિદ્ધ હતા, બહુ યશસ્વી હતા. તેઓ સં૦ ૧૧ ના ભાદરવા વદિ ૭ ને સોમવારે શ્રીપથાપુરીમાં માળવાના શાસ્ત્રાર્થમાં સ્વર્ગે ગયા. તેમને સાધુદેવ નામે શિષ્ય હતા, એ વિગતનો એક શિલાલેખ રજપૂતાના (રાજસ્થાન)ના બ્યાનાના ગામમાં વિદ્યમાન છે.

(—પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભા૦ ૨ લેખાંક ૫૪૪ જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૫ પ્ર૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૨૧)

(૨) આ૦ મહેશ્વરસૂરિ—તે ઉપાધ્યાય સજ્જનના શિષ્ય હતા. આ૦ અભયદેવસૂરિના વિદ્યાર્થી હતા. તેમણે નાણપંચમીકહા તથા પુષ્પવઈકહા રચી છે.

(પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૨૧)

નાણપંચમીકહાની પ્રતિ ઉપર લેખન સંવત ૧ ૯ કે સં૦ ૧૧ ૯ મા૦ સુદિ ૫ છે. એ સં૦ ૧૧ ૯ હોવો જોઈએ. તેનો ખુલાસો મળે છે કે પુષ્પવઈકહામાં તપ અને જ્ઞાનના ભંડાર આ૦ અભયદેવને પોતાના ગુરુ બતાવ્યા છે. એ હિસાબે તેમનો સં૦ ૧૧૦૯ વધુ નજીક લાગે છે. આ નાણપંચમીના આધારે પાઠકવર્ગના હિતમાટે ૫ ધનપાલે ભવિસયત્તકહા બનાવી છે.

(પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૫૯ પ્ર૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૫૨)

આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—સ ૧૧૭૨ સ૦ ૧૧૮૫.

(પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૭૨)

આ૦ સિદ્ધસૂરિ, આ૦ કક્કસૂરિ (સ૦ ૧૧૫૨)—આ૦ સિદ્ધસૂરિએ દીક્ષા લીધી ત્યારે તેમનુ નામ સાધારણ કવિ હતું એ સમયે તેમણે સ ૧૧૧૩ મા સમરાઈચ્ચકહાની એક ઘટનાના આધારે વિલાસવઈકહા (ગ્રંથ ૧૧)ની રચના કરી હતી. આચાર્યપદવી આપવામા આવી ત્યારે સિદ્ધસૂરિ નામ રાખવામા આવ્યુ એ પછી તેમણે કેટલાક સ્તુતિ સ્તોત્રોની રચના કરી હતી.

તેમની પાટે આ કક્કસૂરિ (સ૦ ૧૧૫૨ થી ૧૨૧૨) આવ્યા તેઓ ક્રિયાપાત્ર, મોટા તપસ્વી અને ચમત્કારી હતા. તેમણે સ૦ ૧૧૫૪ મા ક્રિયોદ્ધાર કર્યો અને તેમના પરિવાર કક્કુદાચાર્યગચ્છ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. (જુઓ પ્રક૦ ૧ પૃ૦ ૨૯)

આ દેવસૂરિ (સ ૧૧૬૨)—આ વીરસૂરિના શિષ્ય વિનય ઉપાધ્યાયવાળા આ દેવસૂરિએ સ ૧૧૬૨મા રાજા સિદ્ધરાજના રાજ્યમા પાટણમાં શેઠ દેહડિ (દેહડી)ની વસતિમા રહીને જીવાણુસાસણ (ગ્રં ૩૨૩) તથા તેના પુત્ર દાનવીર શેઠ અસક અને શેઠાણી ધમ્મુણના પુત્રો વીર વગેરેના ઉપદેશથી તે ગ્રંથ ઉપર એક જ મહિનામા સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (ગ્રં ૨૨)ની રચના કરેલી છે

(પ્રક ૩૮, પૃ ૩૬૬)

આ ગ્રંથમા તેમણે એ સમય નવા નીકળેલા ૩૮ મતભેદોની શાસ્ત્રાધારે આલોચના કરેલી છે આ મૂળ ગ્રંથનુ સશોધન સપ્તતિભદ્ર-નિવાસી સકલ ગુણોના ખાણ જેવા તથા સિદ્ધાતરહસ્યવેદી આ૦ જિનદત્તસૂરિએ કર્યુ હતું અને આ મહેન્દ્રસૂરિ વગેરેએ સમ્મતિ આપી હતી.

આ ગ્રંથ વડગચ્છના નાયક શુદ્ધ સિદ્ધાન્ત વ્યાખ્યાકાર સિદ્ધાત મહોદધિ શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી મધ્યસ્થભાવમા રહીને બનાવ્યા અને તેમણે જ આ ગ્રંથ તથા તેની ટીકાનું સશોધન કર્યું

इयसिरिसिद्धसमुद्दघोसपहीण सिरिनेमिचंदसूरीण ।
उवएसाओ मलधारिए सिरिदेवसूरिहिं ॥२७॥

આ. આ. જિનદત્તસૂરિ ચંદ્રાવતીના ચૈત્યવાસી આચાર્ય હતા. તેમણે સકલાગમરહસ્યવેદી તરીકે નામના મેળવી હતી. આ. મહેન્દ્રસૂરિ નાણકગચ્છના આચાર્ય હતા, અથવા સરવાલગચ્છના આ. સમુદ્રઘોષના પટ્ટધર આ. મહેન્દ્રસૂરિ હતા અને આ. નેમિચંદ્ર તે પાટણમાં વિરાજમાન વડગચ્છના વયસ્થવિર, શ્રુતસ્થવિર અને ચારિત્રસ્થવિર આ. નેમિચંદ્રસૂરિ હતા. વાચનાચાર્ય સમુદ્રઘોષ, વા. વીરગણિ (સં. ૧૧૬૦)નો પરિચય પહેલા (પ્ર. ૩૫, પૃ. ૬ ૧૪) આપી ગયો છું.

રાજા એલક શ્રીપાલ—તે વિદર્ભ દેશમાં આવેલા એલિચપુરનો રાજા હતો. તેણે સં. ૧૧૪૨ના માહ સુદિ ૫ના દિવસે શ્રીપુરમાં મલધારી આ. અભયદેવસૂરિના હાથે અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ તીર્થની સ્થાપના થઈ અને એલિચપુરની પાસે આવેલા ગજપદ તીર્થ—મુક્તાગિરિ નામક તીર્થનો ઉદ્ધાર વગેરે કરાવ્યો.

(પ્ર. ૩૮, પૃ. ૪ ૮)

પ્રકરણ ચાલીશમું

આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ

श्रीमुनिचन्द्रमुनीन्द्रो दद्यात् भद्राणि संघाय ॥ (–ગુર્વાવલી, શ્લો૦ ૭૨)

આ૦ યશોભદ્રસૂરિ અને આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિની પાટે સૈદ્ધાન્તિક આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ થયા. તેમનું બીજું નામ ચંદ્રસૂરિ હોવાનું પણ જાણવા મળે છે. તેઓ બાલબ્રહ્મચારી હતા. તેમનું નામ જ શાંતિક મંત્ર મનાતો હતો. (મુનિ માલની બૃહદ્ગચ્છ-પટ્ટ-ગુર્વાવલી)

તેમનો જન્મ ડભોઈમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ ચિંતક અને માતાનું નામ મોંઘીબાઈ હતું. તેમનું ચિંતમકુળ હતું. તેમણે લઘુ વયમાં જ આ૦ યશોભદ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષાના દિવસથી જિંદગીપર્યંત માત્ર ૧૨ વસ્તુઓ જ આહારમાં લીધી હતી. સૌવીરનું પાણી પીધું હતું. ૭ વિગય અને બીજા ખાવાના દ્રવ્યોનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો હતો અને આયંબિલનું તપ ચાલુ રાખ્યું હતું. તેઓ ઉપાધ્યાય વિનયચંદ્રના વિદ્યાશિષ્ય હતા.

સં. ૧૦૯૪ લગભગમાં તેઓ પોતાના ગુરુદેવની સાથે પાટણમાં ચૈત્યપરિપાટી માટે પધાર્યા. આ સમયે પાટણમાં ચૈત્યવાસીઓનો ભારે પ્રભાવ હતો. સંવેગી સાધુઓ માટે ઊતરવાને ત્યાં યોગ્ય સ્થાન નહોતાં. પોષાળો બની ન હતી. મુનિશ્રી એક દિવસે થારાપદ્રગચ્છના ચૈત્યમાં ભ૦ ઋષભદેવના દર્શન કરી પાસેના સ્થાનમાં નિવાસ કરતા આ૦ વાદિવેતાલ શાંત્યાચાર્ય પોતાના ૩૨ શિષ્યોને બૌદ્ધ દર્શનના પ્રમેયવાદનો વિષય ભણાવતા હતા ત્યાં જઈ તેમને નમસ્કાર કરીને બેસી ગયા. પછી તો એ વિષયનો રસ લાગતાં તેઓ નિરંતર દશ દિવસ સુધી ત્યાં ગયા. તેમણે તે પાઠ એકાગ્રતાથી વિના પુસ્તકે અવધારણ કરી લીધો. પરંતુ આચાર્યશ્રીના શિષ્યોમાંથી કોઈ એ

વિષયને પામી શક્યો નહીં. આથી આચાર્યશ્રીને ભારે ખેદ ઉપજ્યો. આ જોઈ બાજી પં. મુનિચંદ્રે આચાર્યશ્રીની આજ્ઞા મેળવી દશ દિવસ સુધીનો આપેલો પાઠ ક્રમબદ્ધ કહી સંભળાવ્યો. એ સાંભળી આચાર્યશ્રીએ હર્ષવિભોર બની ઊભા થઈને મુનિશ્રી મુનિચંદ્રને આલિંગન કર્યું અને કહ્યું: ખરેખર તું તો ધૂળમાં ઢંકાયેલું બહુમૂલ્ય રત્ન છે. તું મારી પાસે રહીને ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી લે. આચાર્યશ્રી જાણતા હતા કે પાટણમાં સંવેગી મુનિઓને ઊતરવા માટે યોગ્ય સ્થાન નથી. તેથી તેમણે ૮૪ કરાજની પાછળ આવેલા શેઠ ચોલકિના ઘરમાં ઊતરવાની વ્યવસ્થા કરાવી અને તેમણે છએ દર્શનોનો અભ્યાસ આ શાંતિસૂરિ પાસે કર્યો. મુનિશ્રીએ પરિશ્રમ વિના છએ દર્શનોને અવધારણ કરી લીધાં. બસ, એ સમયથી સંવેગી સાધુઓને સુલભતાથી વસતિ મળવા લાગી. (જૂઓ, પ્રા. ૩૭ પૃ. ૨૭૦)

તેમણે સાંભરના રાજા અર્ણોરાજની સભામાં શૈવ વાદીને હરાવ્યો હતો અને દિગંબરવાદી કુમુદચંદ્રની સાથે રાજસભામાં આ ધર્મઘોષસૂરિના થયેલા વાદમાં આ ધર્મઘોષસૂરિને મદદ કરી હતી અને કુમુદચંદ્રને હરાવ્યો હતો.

આ મુનિચંદ્ર શાંત, ત્યાગી, નવકલ્પવિહારી નિર્દોષ વસતિ અને આહારના ગવેષક તેમજ જૈનધર્મમાં સૌને માનનીય વિદ્વાન હતા.[1]

આ નેમિચંદ્ર અને આ મુનિચંદ્ર એ બંનેની વય, દીક્ષાપર્યાય તથા પદસ્થપર્યાયમાં નજીવું અંતર હોય એમ જણાય છે. ઉપા. આમ્રદેવ એકના દીક્ષાગુરુ તો બીજાના દીક્ષાદાયક હશે. બંનેમાં

---

૧ આ મુનિચંદ્રસૂરિ નવ વિગઈના ત્યાગી હતા. (–ગુર્વાવલિ)

આ મુનિચંદ્રસૂરિ ખાસ નિમિત્તે બનાવેલી વસતિમાં રહેતા નહોતા. પણ દરેક ગામ પાટણમાં જુદા જુદા પાડામાં જુદી જુદી જમાતો રહેતી હતી. (પ્રા. ૧ પૃ.) તેઓ ચાર ના હતા. તેઓ પોતાને ચૈત્યવાસીઓમાંથી નીકળેલા નહીં પણ પહેલેથી જ વનવાસી માનતા હતા. જો કે કેટલાક મુનિઓ, પાટણ અને બીજા ગામ તો ચૈત્યવાસી જ માનતા હતા.

(–આ મહેતા નોંધ ૧૨૯૪ની સાલની પૃ. ૧ ૫, તથા ૧ ૮)

ગુણસામ્યતા અને ગાઢ પ્રેમ હોવો જોઈએ, તેથી જ આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ પોતાની પાટે સ્થાપન કરેલા આ૦ મુનિચંદ્રને પોતાના ગુરુભાઈ તરીકે ઉલ્લેખે છે તેમના આ પ્રેમના કારણે જ આ૦ પ્રભાચંદ્રના હિસ્સામાં ઈર્ષ્યાનું બીજ આરોપાયું હશે એમ લાગે છે

આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ સં ૧૧૨૯થી સં૦ ૧૧૩૯ની વચ્ચે આ૦ સર્વદેવના હાથે આચાર્ય બન્યા અને તેમણે એ જ વર્ષમાં આ મુનિચંદ્રને પોતાની પાટે આચાર્ય તરીકે સ્થાપન કર્યા. આ મુનિચંદ્રે આ૦ નેમિચંદ્રની આજ્ઞામાં રહીને પોતાના ગુરુભાઈ આ૦ આનંદ, આ૦ દેવપ્રભ, આ૦ માનદેવ[1] તથા શિષ્યો આ૦ અજિતપ્રભ આ૦ દેવ, તેમજ આ રત્નસિંહ વગેરેને દીક્ષા, શિક્ષા તથા આચાર્ય પદવીથી અલંકૃત કર્યા.[2]

આ બંને આચાર્યોએ આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી અને પછી અનેક ગ્રંથોની રચના કરેલી જાણવા મળે છે. આ બંને આચાર્યો સૈદ્ધાન્તિક તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. નાણાવાલગચ્છના વીરગણિના સતીર્થ્ય આ૦ યશોદેવના સં ૧૧૭૬ના રચેલા પિંડવિશુદ્ધિના સુબોધા નામક ટીકા (પ્ર૦ ૭૮ ૦)માં શ્રુતદેવ નિકષ પૂજ્ય મુનિચંદ્રસૂરિ એ પ્રકારના વિશેષણથી આળખાવે છે અને તે સમયમાં આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ શ્રુતના બાબતમાં સમયમાં આધારસ્તંભ હતા.[3] તે સમયનો શ્રીસંઘ આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિથી પ્રભાવિત હતો અને પ્રભાવનાનાં કાર્યો આ મુનિચંદ્રસૂરિની અધ્યક્ષતામાં થતાં હતાં.

---

૧. પટ્ટાવલીમાં ૪ આ મુનિચંદ્ર ૪૧ આ માનદેવસૂરિ ૪૨ આ૦ યશોદેવસૂરિ, તેમના ઉપદેશથી નાગર શ્રાવક શ્રીધર તેમના પુત્ર આનંદે દ્વારે શિલાલેખ ઘણાવી. (—જૈન પુ પ્રશસ્તિસંગ્રહ પ્રશસ્તિ ૧)

૨. આ મુનિચંદ્રને ૧૧૭ મા અનુમવસ્તિમાન્ય—અનુક્રમે આર્ય સ્થાનની વૃત્તિ બનાવી છે અને આ ધનધીરે તેના ઉપર સં ૧૧૭૦માં વૃત્તિની રચના કરી છે તેમને મુનિચંદ્ર ને વિમલચંદ્ર વગેરે શિષ્યો હતા.

૩ આનંદસૂરિ મૃ સ્થાન શાખા આ મુનિચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. આ રત્નસિંહના શિષ્ય આ વિનયચંદ્ર રચેલા અજિતનાથ ચરિત્રની પ્રશસ્તિમાં આ મુનિચંદ્રને સૈદ્ધાન્તિક બનાવ્યા છે

વિષમને મારી શક્યો નહીં. આથી આચાર્યશ્રીને ભારે ખેદ ઉપજ્યો. આ જોઈ બાલ્ય મુનિચંદ્રે આચાર્યશ્રીની આજ્ઞા મેળવી દશ દિવસ સુધીનો આપેલો પાઠ ક્રમબદ્ધ કહી સંભળાવ્યો. એ સાંભળી આચાર્યશ્રીએ હર્ષવિભોર થઈને ઊભા થઈને મુનિશ્રી મુનિચંદ્રને આલિંગન કર્યું અને કહ્યું ખરેખર તું તો ધૂળમાં ઢંકાયેલું બહુમૂલ્ય રત્ન છે. તું મારી પાસે રહીને ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી લે. આચાર્યશ્રી જાણતા હતા કે પાટણમાં સંવેગી મુનિઓને ઊતરવા માટે યોગ્ય સ્થાન નથી તેથી તેમણે કરાગની પાછળ આવેલા શેઠ દોહડિના ઘરમાં ઊતરવાની વ્યવસ્થા કરાવી અને તેમણે છએ દર્શનોનો અભ્યાસ આ શાંતિસૂરિ પાસે કર્યો. મુનિશ્રીએ પરિશ્રમ વિના છએ દર્શનોને અવધારણ કરી લીધાં. બસ, એ સમયથી સંવેગી સાધુઓને સુલભતાથી વસતિ મળવા લાગી. (જુઓ, પ્રક૦ ૩૭ પૃ૦ ૨૭૦)

તેમણે સાંભરના રાજા અર્ણોરાજની સભામાં શૈવ વાદીને હરાવ્યો હતો અને દિગંબરવાદી ગુણચંદ્રની સાથે સજ્જનપ્રભના આ ધર્મઘોષસૂરિના ધર્મના વાદમાં આ ધર્મઘોષસૂરિને મદદ કરી હતી અને ગુણચંદ્રને હરાવ્યો હતો.

આ મુનિચંદ્ર શાંત, ત્યાગી, નવકલ્પવિહારી, નિર્દોષ વસતિ અને આહારના ગવેષક તેમજ શ્રીસંઘમાં સૌને માનનીય વિદ્વાન હતા.[1]

આ નેમિચંદ્ર અને આ મુનિચંદ્ર એ બંનેની વય, દીક્ષાપર્યાય તથા પરસ્પરપર્યાયમાં નજીવું અંતર હોય એમ જણાય છે. ઉપા. આમ્રદેવ એકના દીક્ષાગુરુ તો બીજાના દીક્ષાદાયક હતા. બંનેમાં

---

૧ આ મુનિચંદ્રસૂરિ નવ વિગઈના ત્યાગી હતા. (—ગુર્વાવલી)

આ મુનિચંદ્રસૂરિ ગૃહસ્થ નિમિત્તે બનાવેલી વસતિમાં રહેતા નહોતા. પણ ચૌ[illegible] પાટણમાં જુદા જુદા પાડામાં જુદી જુદી જગ્યાએ રહેતા હતા (પટ્ટા ૧ ૧મું) તેમના સાથે ૭ના હતા. તેઓ પોતાને વનવાસીઓમાંથી નીકળેલા નહીં પણ પરંપરાથી જ વસતિવાસી માનતા હતા. [illegible] પ્રતિમા, ઉપાશ્રય અને [illegible] તો [illegible] હતાં.

(—જૈ. સાહિત્ય નો સં. ૧૨૯૪ [illegible] ૧ ૧ તથા ૧ ૮)

૪ આવસ્સયસત્તરિ ગાથા : ૭
૫. ઉવએસપચાસિયા, ગાથા ૫
૬ મોક્ષોપદેશ પચાશક મ૦ ૫૧
૭ ઉવએસપણવીસિયા, ગાથા ૨૫, જેમા દયા વગેરેનું સ્વરૂપ છે
૮. હિયોવએસ, ગાથા ૨૫
૯ વિસયનિંદા કુલય ગાથા ૨૫
૧ સામણ્ણગુણોવએસ, ગાથા ૨૫ (સામાન્યગુણોપદેશ કુલક)
૧૧ અણુસાસણ કુસ ગાથા ૨૫
૧૨. ઉવએસામય ગાથા ૩૨ જેનો પ્રારંભ—નરહેમમણવીરો થી થાય છે ઉવએસામય બિઇયિ કુલક
૧૩ સોગહરોવએસ, ગાથા ૩૩
૧૪ રયણત્તયકુલય ગાથા ૩૧
૧૫. બારસવય અથવા સાવયવયસ એવો, ગાથા ૬૪ સં ૧૧૮૬ આષાઢ સુદિ ૩ ને સોમવારના દિવસે રચના થઈ છે
૧૬ કાલસયગ ગાથા ૧ ૦
૧૭. તિત્થમાલાથય ગાથા ૧૧૨
૧૮. પચુ વણાપવ વિચાર શ્લોક ૧૨૫, જેના આધારે પર્યુષણાદિ વિચાર લખાયો છે
(જૂઓ, ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિચર્સ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ, જૈનવિભાગ પ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૨ ન ૫૬)
૧૯ ગાહાકોસો (રસાઉલ ગાથા ૩ ૪)
૨ પ્રભાવલી
૨૧ સમ્મત્તુપાયવિહિ, ગાથા ૨૯
૨૨. સુહુમત્થવિચારલવ, (અપ્રાપ્ય) ગ્રં૦ ૧૫૦ ની વૃત્તિ સં૦ ૧૧૭ મા આ૦ ધનેશ્વરસૂરિએ તેની વૃત્તિ રચી. (જેમને પ૦ મુનિચંદ્ર, પ૦ વિમલચંદ્ર નામે શિષ્યો હતા.)
૨૩ ઉવએસપદ (ઉપદેશપદસુખ સંબોધિની ટીકા) ગ્રંથાગ્ર : ૧૪ ૦૦, ૫૪

એક શ્રાવકે સં. ૧૧૪૯માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી ત્યારે તેણે વાદીસિંહ આ૦ ચંદ્રપ્રભ વગેરે મો૦ આચાર્ય વિદ્યમાન હોવા છતાં આ મુનિચંદ્રસૂરિને પ્રતિષ્ઠા માટે લઈ જવાની માગણી કરી. આ ચંદ્રપ્રભને આમાં પોતાનું અપમાન લાગ્યું. તેથી તેમણે સાધુઓ પ્રતિષ્ઠા ન કરાવે અને પૂનમે પાખી પાળે વગેરે નવી પ્રરૂપણાવાળો “પૂનમિયા મત ચલાવ્યો. આ મુનિચંદ્રસૂરિએ આગમ સમ્મતથી બનાવી મૂળને સ માર્ગની પ્રરૂપણા કરી.[1]

આ મુનિચંદ્રસૂરિ ગુજરાતથી નાગોર સુધીના પ્રદેશમાં વિચર્યા હતા. તેમના પરિવારમાં ૫ સાધુઓ હતા. ઘણી સાધ્વીઓ હતી. તેઓ સં. ૧૧૭ ના કાર્તિક વદિ ૫ ના રોજ પાટણમાં સમાધિપૂર્વક કાલધર્મ પામી સ્વર્ગે સંચર્યા. તેમના શિષ્ય આ૦ વાદિદેવસૂરિ પોતાના પરિવાર સાથે અધિકારીઓની સૂચનાથી આ પ્રસંગે હાજર હતા. તેમણે તે સમયે ગુરુવિરહવિલાપ તથા મુનિચંદ્રસૂરિ સ્તુતિ રચ્યા હતા.

(–પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ, શાંતિનાથ મહાકાવ્ય પ્રશસ્તિ, કલ્યાણચરિત્ર પ્રશસ્તિ, બૃહદ્‌ગચ્છ ગુર્વાવલી, ગુરુવિરહવિલાપ, મુનિચંદ્રસૂરિસ્તુતિ ગચ્છાચારપયન્નાની વિજયવિમલીયા વૃત્તિ પ્રશસ્તિ, ગુર્વાવલી, તપાગચ્છ પટ્ટાવલી)

ગ્રંથરચના—

આ મુનિચંદ્રસૂરિએ ઘણા ગ્રંથો રચ્યા છે તેમાંથી જેના નામ જાણવા મળે છે તે આ પ્રકારે છે—

૧ પ્રાભાતિક સ્તુતિ, (વસંતતિલકા, શ્લો ૯)

૨. અંગુલસત્તરિ ગાથા ૭૦ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સહિત

૩. વણસ્સઈસત્તરિ, ગાથા ૭

1 આ ભાનુભટ્ટે સં. ૧૨૮૪માં કાવ્યપ્રકાશ રચ્યું છે તેમાં આ મુનિચંદ્રને વૈરાગ્નિક બતાવ્યા છે. તેમના જ પ્રપૌત્ર આ મુનિચંદ્ર આ મુનિચંદ્રને સં. ૧૨૧ માં રચેલા શાંતિનાથ-મહાકાવ્ય માં બતાવે છે કે—ગમાર્ગે પ્રદીપમર મવાવ, यो पौर्णमैसी मत ॥

૧૦ રાજગચ્છના આ૦ સિદ્ધસેન, આ૦ ધર્મઘોષના પટ્ટધરો.
(પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૨૯ ૩૬)

૧૧. પાયચંદગચ્છના ભટ્ટારક સ્વગવાસ સં૦ ૧૭૫ (પ્ર૦ ૪૧)

આ૦ દેવપ્રભસૂરિ—

તેઓ આ૦ વિજયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય આ૦ યશોભદ્રના શિષ્ય હતા. આ૦ મુનિચંદ્ર હસ્તક તેઓ આચાર્યપદ પામ્યા હતા.

આ સમયમાં એક ધર્કટગોત્રીય બ્લવક નામે શેઠ હતા. તેમને ત્રણ પત્નીઓ હતી. બીજી પત્ની સર્વદેવીથી તેને ૧ દેવનાગ અને ૨. ઉજ્જ્વલ નામે બે પુત્રો થયા. આ આખુયે કુટુંબ સત્યનું અનુરાગી અને વિધિનું પક્ષપાતી હતું ઉજ્જ્વલે આ૦ જિનવલ્લભસૂરિ (સ્વ૦ સં૦ ૧૧૬૭) પાસે સમ્યક્ત્વધર્મ સ્વીકાર્યો. તે સાધુભક્ત, સત્યવાદી, આગમશ્રોતા, બોધવાળો જ્ઞાની અને જિનેન્દ્રભક્ત હતો. તેણે જ નેમિનાથ પ્રભુનું દેરાસર બનાવ્યું. તેને ઉત્તમચારિત્રપાત્ર, ગીતાર્થ શુદ્ધમતિ, વિદ્યાના ભંડાર, પુણ્યપ્રભાવક આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લેવાની ભાવના હતી. પણ તે એકાએક સ્વર્ગવાસી થયો. તેને લક્ષ્મી નામે પત્ની હતી. તેનાથી તેને ૭ પુત્રો થયા. ત્રીજા પુત્ર સમરદેવને મહેન્દ્ર નામે પુત્ર હતો. મહેન્દ્રની પત્ની સજ્જનશ્રીએ આ૦ દેવચંદ્રસૂરિએ રચેલું શાંતિનાથચરિત્ર લખાવી આ૦ દેવપ્રભસૂરિને વહોરાવ્યું હતું (જૂઓ, જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિસંગ્રહ પ્રશસ્તિ ૫૧)

૩૭ આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ—

તે વડગચ્છની સુવિહિત પરંપરાના આચાર્ય હતા. સં૦ ૧૦૮૦
(જૂઓ, પ્રક૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૧૧)

૩૮ આ૦ જિનવલ્લભસૂરિ—

વિક્રમની બારમી શતાબ્દીમાં જૈન સંઘમાં ચૈત્યવાસીઓની પ્રધાનતા હતી. તેઓ વિદ્વાન શક્તિસંપન્ન અને જૈનધર્મના રાગી હતા. ધર્મની રક્ષા તથા તેના ઉત્થાનમાં તત્પર રહેતા હતા પણ તેઓ આચારથી શિથિલ રહેતા. ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓમાં ચૈત્યવાસીઓનો ચૈત્યવાસી, મઠપતીય, સોમસ્ય, કંવલા વગેરે નામોથી પરિચય મળે છે.

સં ૧૧૭૧ નાગોરથી પાટણ આ પ્ર ધમાં ૫૦ સમય દ્રવ્યસિદ્ધિએ સહાય કરી હતી.

२४ कम्मपयडी टिप्पन, ग्र १६५ (कर्मप्रकृतिविशेषवृत्ति)
२५. धर्मबिंदुविवृति, ग्र ३० म० ११८१
२६ योगबिंदुवृत्ति, (?)
२७. ललितविस्तरापंजिका, ग्र १८०
२८. अनेकांतजयपताकोद्योतदीपिका—टिप्पनकम्
२९ शंखेश्वर पार्श्वनाथ स्तवन, श्लो १०
३ कलिकुंडपार्श्वनाथ स्तवन, श्लो १ उदयप्रभसूरिरचित प्रवचनसारोद्धार-विषमपदपर्यायनु संशोधन कर्यु
(जुओ, प्रा ३५ पृ० ४५)

આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિવરો—
આ નામના ઘણા જૈનાચાર્યો થયા છે તે આ પ્રમાણે—
૧ વડગચ્છપ્રતિષ્ઠાપક આ૦ ઉદ્યોતનના શિષ્ય (આ યશોદેવના મો ભાઈ મ ૧૧૭૮. (પ્રા ૩૫, પૃ ૭૧)
સુવિહિત આ આમ્રદેવના શિષ્ય તથા આ શાંતિચંદ્રના પટ્ટધર શ્રુતદેવમનિકપ્પપૂ વિશેષણવાળા (પ્રા ૩૬ પૃ ૨૨૫)
૩ વડગચ્છના સૈદ્ધાંતિક ૪ મા પટ્ટધર આચાર્ય સ્વ સં ૧૧૭૮.
૪ વડગચ્છના આચાર્ય ધનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય.
૫. મલધારગચ્છના આ અભયદેવસૂરિના પટ્ટધર મ ૧૨૫
(પ્ર ૩૮ પૃ ૩૩૪)
૬ સં ૧૩૧૮ મા થયેલા આચાર્ય તેમણે નામાનકાવ્ય, તથા નૈષધીયસમસ્યાસાર પ્ર ૧૨૦ ની રચના કરી છે
૭. પુનમિયાગચ્છના આ ચારિત્રચંદ્રના પટ્ટધર સં ૧૪૭૮.
૮. મધુરી પરિપૂર્ણવતી સમુચિત ભાણી પ્રમાણવાળી શ્લો ૧૫ ની રચના કરી છે તે.
૯ પિપ્પલકગચ્છના આ શાંતિભદ્રના શિષ્ય સં ૧૨૧૧
(પ્રા ૩૭ પૃ ૨૭૧)

૧૦ રાજગચ્છના આ૦ સિદ્ધસેન, આ૦ ધર્મઘોષના પટ્ટધરો.
(પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૯ ૩૬)

૧૧ પાલનગચ્છના ભટ્ટારક સ્વગવાસ સં૦ ૧૭૫ (પ્ર૦ ૪૧)

આ૦ દેવપ્રભસૂરિ—

તેઓ આ વિજયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય આ૦ યશોભદ્રના શિષ્ય હતા. આ૦ મુનિચંદ્ર હસ્તક તેઓ આચાર્યપદ પામ્યા હતા.

આ સમયમાં એક ધર્કટગોત્રીય જાવડ નામે શેઠ હતા. તેમને ત્રણ પત્નીઓ હતી. બીજી પત્ની સર્વદેવીથી તેને ૧ દેવનાગ અને ૨. ઉજ્જિલ નામે બે પુત્રો થયા. આ આખું યે કુટુંબ સત્યનું અનુરાગી અને વિધિનું પક્ષપાતી હતું ઉજ્જિલે આ૦ જિનવલ્લભસૂરિ (સ્વ૦ સં૦ ૧૧૬૭) પાસે સમ્યક્ત્વધર્મ સ્વીકાર્યો. તે સાધુભક્ત, સત્યવાદી, આગમશ્રોતા, બોધવાળો, દાની અને જિનેંદ્રભક્ત હતો. તેણે ભ૦ નેમિનાથ પ્રભુનું દેરાસર બંધાવ્યું તેને ઉત્તમચારિત્રપાત્ર, ગીતાર્થ શ્રુતમહિ, વિદ્યાના ભંડાર પ્રવચનપ્રભાવક આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લેવાની ભાવના હતી પણ તે એકાએક સ્વર્ગવાસી થયો. તેને લક્ષ્મી નામે પત્ની હતી. તેનાથી તેને ૭ પુત્રો થયા. ત્રીજા પુત્ર સનદેવને મહેંદ્ર નામે પુત્ર હતો. મહેંદ્રની પત્ની શાલ્મશ્રીએ આ૦ દેવચંદ્રસૂરિએ રચેલું શાન્તિનાથચરિત્ર લખાવી આ દેવપ્રભસૂરિને વહોરાવ્યું હતું (જૂઓ, જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિ ૫૧)

૩૭ આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ—

તે વડગચ્છની સુવિહિત પરંપરાના આચાર્ય હતા. સં૦ ૧૦૮૦
(જૂઓ, પ્રક ૩૬ પૃ૦ ૨૧૧)

૩૮. આ૦ જિનવલ્લભસૂરિ—

વિક્રમની બારમી શતાબ્દીમાં જૈન સંઘમાં ચૈત્યવાસીઓની પ્રધાનતા હતી. તેઓ વિદ્વાન શક્તિસંપન્ન અને જૈનધર્મના રાગી હતા. ધર્મની રક્ષા તથા તેના ઉત્થાનમાં તત્પર રહેતા હતા પણ તેઓ આચારથી શિથિલ રહેતા. ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓમાં ચૈત્યવાસીઓનો ચૈત્યવાસી, મઠપતીથ, ગૌમઠ્ઠ, કવલા વગેરે નામોથી પરિચય મળે છે.

તેઓની જુદા જુદા નગરોમાં મુખ્ય ગાદીઓ હતી. ચિત્તોડના ચૈત્યવાસી મઠની એક શાખા કૂર્ચપુર (કૂચેરા–મારવાડ)માં હતી. આમીકા-કૂર્ચનિવાસી આ જિનચન્દ્ર (જિનેશ્વર) તેના અધ્યક્ષ હતા. તેમને જિનવલ્લભ નામે શિષ્ય હતા, જે ૫ કર્મથી દીક્ષિત. ગુરુએ તેને વ્યાકરણ, કાવ્ય, ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. સર્પાકર્ષણી સર્પમોચિની વિદ્યાઓ આપી વાચનાચાર્યપદ આપ્યું. તેને તથા જિનશેખરને આગમ ભણવા માટે પાટણમાં આ. અભયદેવસૂરિ પાસે મોકલ્યા. અહીં તે બન્નેને વિવેકપૂર્વક જિનાગમ ભણતાં સાચા આગમનું સાચું જ્ઞાન થયું. તેમણે જ્યોતિષનું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું. ભવે તે ગુરુની આજ્ઞા મેળવી વડગચ્છની જ વેરી શાખાના આ. વર્ધમાનસૂરિના પટ્ટધર પરમસંવેગી આ૦ જિનેશ્વરના શ્રીજિનવલ્લભ નામે શિષ્ય બન્યા. તેઓ પોતાને તથા સમકાલીન લેખકો તેમને આ. જિનેશ્વરના શિષ્ય તથા આ. અભયદેવસૂરિના વિદ્યાશિષ્ય બતાવે છે.[1]

---

૧ ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીના રચયિતા જિનવલ્લભસૂરિને આ. અભયદેવસૂરિના શિષ્ય બતાવે છે તે તો માત્ર કલ્પના જ છે. વાસ્તવમાં તેઓ આ. જિનેશ્વરસૂરિના જ શિષ્ય હતા.

૨ પં. નેમિકુમાર ચેરવાલ આખ્યાનકમણિકોશ ની પુષ્પિકામાં લખે છે કે—

लिखित पुस्तक चेद नेमिकुमारवणिजा ।
मात्राद्युक्तमतेन कुमारसिंहेनिना ॥

सं ११६ पौष वदि ॥ कोष्टकाचार्यकृत टीका समाप्तेति । ग्रन्थाग्र मस्य सर्वासप्तसहस्राणि सप्तशतानि ॥ ११ ॥ पुस्तक चेद लिखित श्रीजिनेश्वरसूरिशिष्यस्य जिनवल्लभगणिरिति ॥

पुष्पिका—सिद्धार्थ वर्ष पूर्णिमासे शाखाश्रित शिष्यपरम्पराणि ।
सुभाषित बहुकला च सूरिर्जिनेश्वरोऽभूत् भुवि भव्यराशः ॥४॥
शाखारोह एव तस्य शिष्याद्य
पुष्पिकाद्यभवसिद्ध्यासनतायः ।

તેમણે ચૈત્યવાસીઓ સામે મોટી ઝુંબેશ ઉઠાવી હતી. ચિત્તોડ જઈને ચંડિકાદેવીની સાધના કરી હતી. વૃદ્ધાચાર્યપ્રબંધાવલી મા જણાવ્યું છે કે તેમણે ચંડિકાના નામથી પોતાનો ગચ્છ ચલાવ્યો હતો. વાગડમાં ૯૧૦૦૦૦ ઘરોના માણસોને નવા જૈન બનાવ્યા હતા. એક શ્રીમાળી જ્ઞાતિનો સાધારણ નામનો શ્રાવક નિર્ધન હતો તેને પરિગ્રહપરિમાણનું મોટું વ્રત કરાવ્યું તેથી તે ધનવાન બની ગયો. તેણે ચિત્તોડમાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું નવું દેરાસર બનાવ્યું. માળવાનો રાજા નરવર્મ આચાર્યશ્રીને પૂજ્ય માનતો હતો. (જયતવિજય કાવ્ય)

આ અભયદેવસૂરિ એ સમય જૈન સિદ્ધાંતોના પારગામી વિદ્વાન હતા. ચૈત્યવાસી અને સંવેગી બધાયે આચાર્યો તેમને માનતા હતા. આવી સમર્થ સુવિહિતાગ્રણીની પાટે બેસવાને સૌ કોઈ ઈચ્છે એ સ્વાભાવિક હતું. (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૨૧૯)

આ૦ અભયદેવસૂરિની પાટે આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ તથા આ વર્ધમાનસૂરિ (સં૦ ૧૧૭૨) આવ્યા. જિનવલ્લભગણિ પણ તેમની પાટે બેસવાને ઉત્સુક હશે પણ તે શક્ય નહોતું તેમની આચાર્યપદવીનો પ્રશ્ન આ૦ અભયદેવસૂરિના સ્વર્ગગમન પછી ઘણા વર્ષે ઊઠ્યો પણ ચતુર્વિધ

શિષ્યોऽस्ति [illegible]

सत्त्वेन यस्य [illegible] पुमी स्यात् ॥५॥

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા ૧ જૈન લિટરેચર એન્ડ ફિલોસોફી પુ ન ૧૧ ૧ ી પુષ્પિકા ભા. ૩ ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ પૂના—પ્રાચીનપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભ ને જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસ, પૃ૦ ૨૧૯)

[illegible] सताम् ॥ १ ॥

[illegible]

(—[illegible])

૬ [illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ (—[illegible])

તેઓની જુદા જુદા નગરોમાં મુખ્ય ગાદીઓ હતી. ચિત્તોડના ચૈત્યવાસી મઠની એક શાખા કૂર્ચપુર (કુચેરા–મારવાડ)માં હતી. ત્યાંના કૂર્ચપુરવાસી આ૦ જિનચંદ્ર (જિનેશ્વર) તેના અધ્યક્ષ હતા. તેમને જિનવલ્લભ નામે શિષ્ય હતા, જે ૫ ક્રમથી દીક્ષિત. ગુરુએ તેને વ્યાકરણ, કાવ્ય, ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. સર્પાકર્ષણી, સર્પમોક્ષિણી વિદ્યાઓ આપી વાચનાચાર્યપદ આપ્યું. તેને તથા જિનશેખરને આગમ ભણવા માટે પાટણમાં આ૦ અભયદેવસૂરિ પાસે મોકલ્યા. અહીં તે બંનેને વિવેકપૂર્વક જિનાગમ ભણતાં સાચા માર્ગનું સાચું જ્ઞાન થયું. તેમજ જ્યોતિષનું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું. અંતે તે ગુરુની આજ્ઞા મેળવી વડગચ્છની સંવેગી શાખાના આ૦ વર્ધમાનસૂરિના પટ્ટધર પરમસંવેગી આ૦ જિનેશ્વરના શ્રીજિનવલ્લભ નામે શિષ્ય બન્યા. તેઓ પોતાને તથા સમકાલીન લેખકો તેમને આ૦ જિનેશ્વરના શિષ્ય તથા આ૦ અભયદેવસૂરિના વિદ્યાશિષ્ય બતાવે છે.[1]

---

૧ ગણધરસાર્ધશતકની વૃત્તિના રચયિતા પં૦ જિનપાલગણિ તેમને આ૦ અભયદેવસૂરિના શિષ્ય બતાવે છે તે તો માત્ર કલ્પના જ છે. વાસ્તવમાં તેઓ આ૦ જિનેશ્વરસૂરિના જ શિષ્ય હતા.

જ૦ ૫ નેમિચરિત્ર પ્રાકૃત ... ગ્રંથની પુષ્પિકામાં લખે છે કે—

लिखितं पुस्तकं चेदं गणिजिनवल्लभेन ...।
... ॥

सं० ११३ ... पौष वदि ... ॥ ... टीका समाप्तेति । ... ॥ ११ ॥ पुस्तकं चेदं लिखितं श्रीजिनेश्वरसूरिशिष्यस्य जिनवल्लभगणेरिति ॥

पुष्पिका—... पूर्वं ... शिष्यलवस्मरामि ।
... स सूरिजिनेश्वरोऽभूत् मुनि ... ॥
...
... ।

એક સ્વતંત્ર ગચ્છના પ્રતિષ્ઠાપક બની ગયા. તેમની શિષ્યપરંપરામાંથી મુખ્ય ગચ્છ ખરતરગચ્છ અને રુદ્રપલ્લીયગચ્છો નીકળ્યા. એ જ કારણે તે ગચ્છોની સામાચારીઓ ભિન્ન ભિન્ન મળે છે

આ૦ જિનવલ્લભસૂરિ આચાર્ય થયા પછી માત્ર છ મહિના જીવ્યા હતા. સં૦ ૧૧૬૭ના કાર્તિક વદિ ૧૨ ના રોજ કાલધર્મ પામ્યા હતા. વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી મા લખ્યુ છે કે તેઓ સ્વર્ગે ગયા ત્યારે એ ગચ્છમા આઠ આચાર્યો હતા.

આ૦ જિનવલ્લભસૂરિએ ગણિપદ અને આચાર્યપદ મળ્યા પછી ઘણા ગ્રંથોની રચના કરી હતી.

૧ પિંડવિશોધિપ્રકરણ, સં૦ ૧૧૪૪
૨. સૂક્ષ્માર્થસિદ્ધાંતવિચાર (સાર્ધશતક) ગાથા ૧૫૦
૩ ષડશીતિ-આગમિકવસ્તુવિચાર.
૪ પોષધવિધિપ્રકરણ, શ્લો૦ ૪૦ (જેમા પ્રથમ ઇરિયાવહી પડિક્કમીને પોસહ લેવાનુ વિધાન છે)
૫. સંઘપટ્ટક
૬ પ્રતિક્રમણ સામાચારી.
૭ ધર્મશિક્ષા.
૮ ધર્મોપદેશ–દ્વાદશકુલકરૂપ સટ.
૯ પ્રશ્નોત્તર ષષ્ઠિશતક શ્લો૦ ૧૬
૧૦ શૃંગારશતક
૧૧ સ્વપ્નાષ્ટકવિચારરસ સટ.
૧૨. ચિત્રકાવ્ય.
૧૩ લઘુઅજિતશાંતિસ્તવ.
૧૪ ભાવારિવારણસ્તોત્ર.
૧૫. પંચકલ્યાણકસ્તોત્ર, ગાથા ૨૬
૧૬ જિનસ્તોત્ર.
૧૭. પાર્શ્વસ્તોત્ર શ્લો ૯
૧૮. વીરસ્તવ.

સંઘે તેમને આ પાટલા છે કોમળ પક્ષના છે વગેરે જણાવી આચાર્યપદ આપવાનો વિરોધ કર્યો પરંતુ સુવિહિત આ૦ દેવભદ્રે આવા શક્તિસંપન્ન સાધુને બીજે જવા ન દેવાના વિચારથી અને દીર્ઘદૃષ્ટિએ જોઈને (હિંદી) સં૦ ૧૧૬૭ના અષાઢ સુદિ ૬ના દિવસે ચિત્તોડમાં તેમને આચાર્યપદ આપ્યું 'વૃદ્ધાચાર્ય પટ્ટાવલી' મુ૦ તો આ૦ અભયદેવસૂરિએ પોતે જ સં૦ ૧૧૬૭માં તેમને આચાર્યપદવી આપી એમ જણાવ્યું છે

ચિત્તોડના દેરાસરો ચૈત્યવાસીઓના તાબામાં હતાં. આ૦ જિનવલ્લભસૂરિને કલ્યાણકોના દિવસોમાં તેમાં પ્રવેશ મળતો નહોતો, પરંતુ તેમાં પ્રવેશ કરવો જરૂરી હતો આથી આ૦ જિનવલ્લભે આસો વદિ ૧ ના રોજ ભ૦ મહાવીરસ્વામીની ગર્ભાપહારતિથિને કલ્યાણક તરીકે જાહેર કરી, ભ૦ મહાવીરના દેરાસરમાં પ્રવેશ કર્યો. આમ દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવામાં સફળતા મળી પણ તેમણે છઠ્ઠું કલ્યાણક ચલાવી તીર્થંકરોનાં પાંચને બદલે છ કલ્યાણકોની પ્રરૂપણા કરી. આથી તેમનો ગચ્છ જુદો થયો.[1]

તે સમયે જૈન શ્રમણોમાં આ૦ જિનવલ્લભનું સ્થાન ઊંચું હતું. તેમના વિરોધી પણ માન્ય લેખાતા હતા પરંતુ છઠ્ઠા કલ્યાણકની પ્રરૂપણા કર્યા પછી તેમાં તફાવત પડી ગયો. આ૦ જિનદત્તસૂરિએ ઉપદેશરસાયન ગાથા ૨૧માં સંઘબાહ્યનો કરાગ્રહ કર્યો છે તે ઉપયુક્ત ઘટનાનું સૂચક છે

આચાર્ય જિનવલ્લભસૂરિ તે દિવસથી જૈનધર્મના સંઘને માટે

---

૧ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ સં૦ ૧૨૯૪માં લખી જણાવે છે કે આ૦ જિનવલ્લભે નવું કલ્યાણક સ્થાપન કર્યું ઓષ્ટ્રિકી ઉત્પત્તિ કરાવી અને ચૈત્યવાસીઓની નિંદા કરી સંઘપટ્ટકમાં તેમણે જિનપ્રતિમાને નિંદિત તથા સિદ્ધિની ઉપમા આપી અને વ્યાખ્યાના કરવાનું કહ્યું (શતપદી-ગા૦ ૧ ૭)

આ૦ મેરુતુંગસૂરિએ સં૦ ૧૪૩૮ની વિચારશ્રેણિમાં સં૦ ૧૧૪૪માં ખરતરમતની ઉત્પત્તિ જણાવી છે સંઘ છે આ૦ સાત કલ્યાણક પ્રરૂપણાની દેન

એ બૃહદ્વૃત્તિ બનાવી ઉપા હર્ષરાજે લઘુવૃત્તિ રચી, સં૦ ૧૫૧૩ મા શેઠ વીરદાસના પુત્ર શેઠ હમીરના પુત્ર પ૦ લક્ષ્મીસેને લઘુવૃત્તિ રચી સં૦ ૧૬૧૯ મા પ૦ સાધુકીર્તિએ અવચૂરિની રચના કરી.

દ્વાદશકુલક ઉપર સં૦ ૧૨૯૩ મા ઉપા૦ જિનપાલે વૃત્તિ રચી છે તેમણે સ્વપ્નાષ્ટક ઉપર સં ૧૨૯૨ મા ભાષ્ય રચ્યુ છે

પ્રશ્નોત્તરશતક ઉપર સં ૧૪૮૩ મા તપાગચ્છીય આ સોમસુંદરસૂરિશિષ્ય   ટીકા રચી છે સં ૧૬૪૦ મા ઉપા૦ પુણ્યસાગરે વૃત્તિ રચી છે

સ્તોત્રો ઉપર જુદા જુદા વિદ્વાનોએ વૃત્તિઓ બનાવી છે

આ રીતે આ જિનવલ્લભસૂરિના ગ્રંથો પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા.

તેમના શિષ્ય પ૦ રામદેવગણિએ સં૦ ૧૧૭૩ લગભગમા 'ષડશીતિ'નું ટિપ્પન, 'સત્તરિ'નું ટિપ્પન તથા 'સિદ્ધાંતવિચાર'નું પ્રાકૃત વિવરણ રચ્યુ છે[1]

પ નેમિકુમાર પોરવાડે સં ૧૧૩૮ મા પ જિનવલ્લભગણિ માટે કોટ્યાચાર્યના આવશ્યકભાષ્ય ઉપરની ટીકા લખેલી છે અને નેમિચંદ્ર ભાંડાગારિકે સટ્ઠિસયપગરણ બનાવ્યુ છે તથા સં૦ ૧૨૪૫મા જૂની ગુજરાતીમા આ૦ જિનવલ્લભસૂરિનું ગીત બનાવ્યુ છે નેમિકુમાર અને નેમિચંદ્ર ભાંડાગારિક એ બંને જુદી જુદી વ્યક્તિઓ છે નેમિકુમારે વિશેષભાષ્યની અંતે લખેલી પુષ્પિકાથી આ૦ જિનવલ્લભના ગુરુનો નિર્ણય થઈ જાય છે અને તેમની ઉમ્મરનો અંદાજ પણ મળી શકે છે

---

1 આ મહેન્દ્રસૂરિ લખે છે કે ચક્રેશ્વરિના ચિત્તમાં અનાયતનની ચર્ચા છે. પરંતુ પ્રતિમામાં માન્યતાઓનો ભેદ મળતા એ સર્વજ્ઞની અભક્તિ છે અરિહંતને પત્તા માનવાથી પંચર અને વિતાક જ પોતના રહે છે વસ્તુનો પ્રધાન થઈ જાય છે ચૈત્યમાં વિધિ ત્યજવાથી મહામિથ્યાત્વ લાગે છે માણસોનો ભવભ્રમ થઈ જાય છે વગેરે વગેરે (—શતપદી પ્ર૦ ૧ ૭)

૧૯ સ્તોત્રો.
૨ અષ્ટસપ્તતિકા.
૨૧ પામણાકુલક ગાથા ૨૨.

આ જિનવલ્લભે ચિત્તોડ, નાગોર, નરવર અને મરુપુરમાં સં ૧૧૬૪ માં અષ્ટસપ્તતિકા, સંઘપટ્ટક તથા ધર્મશિક્ષા આદિ ગ્રંથો શિલાપટ્ટમાં ખોદાવ્યા હતા. તેમણે સં૦ ૧૧૨૫ માં આ૦ જિનચંદ્રસૂરિએ રચેલી સંવેગરંગશાલાનું સંશોધન કર્યું હતું.

પિંડવિશોદ્ધિપયરણ (રચના સં ૧૧૪૪)—તેના ઉપર સં ૧૧૭૬ માં ચંદ્રકુલના આ૦ યશોદેવે વિવરણ રચ્યું છે. સં ૧૨૯૫ માં કચ્છુલીગચ્છના આ૦ ઉદયસૂરિએ દીપિકા રચી છે. ખરતરગચ્છના આ૦ અજિતસિંહે દીપિકા રચી અને બીજા આચાર્યોએ અવચૂરિ, પંજિકા રચી છે. વિક્રમની સોળમી સદીમાં તપાગચ્છીય પં૦ સંવેગદેવે બાલાવબોધ રચ્યો હોવાનું જાણવા મળે છે.

સૂક્ષ્માર્થ સિદ્ધાંતવિચાર (કર્મગ્રંથ ગાથા ૧૫) તેના ઉપર ભાષ્ય રચાયું છે સં ૧૧૭ માં આ૦ મુનિચંદ્રે ચૂર્ણિ રચી, સં ૧૧૭૧માં ચંદ્રકુલના આ૦ ધનેશ્વરસૂરિએ વૃત્તિ રચી. આ જિનવલ્લભસૂરિ શિષ્ય આ૦ રામદેવે વિવરણ રચ્યું અને આ ચક્રેશ્વરે ટિપ્પણ બનાવ્યા છે.

ષડશીતિ-આગમિકવસ્તુવિચાર (ગાથા ૮૬), તેની ઉપર આ મુનિચંદ્રે સં ૧૧૭ મા ચૂર્ણિ રચી. સં૦ ૧૧૭૩ મા આ જિનવલ્લભશિષ્ય આ રામદેવે ટિપ્પણ રચ્યું સં ૧૧૭૬ માં ચંદ્રકુલના આ યશોદેવે વિવરણ રચ્યું સુવિહિત વડગચ્છીય આ હરિભદ્રે વૃત્તિ (ગ્રં ૮૫) રચી. નિર્વૃતિકુલના આ મલયગિરિએ વૃત્તિ રચી અને ઉપા મેરુપ્રભે પણ વૃત્તિ વગેરેની રચના કરેલી છે.

પોસહવિધિ (શ્લો ૪), એમાં પ્રથમ ઇરિયાવહી પડિક્કમીને પછી પોસહ લેવાનું વિધાન છે તેની ઉપર સં ૧૬૧૭ માં આ૦ જિનચંદ્રે વૃત્તિ બનાવી.

સંઘપટ્ટક ઉપર (સં ૧૨૨૩ થી ૧૨૭૮મા) આ જિનપતિ-

એ બૃહદ્‌વૃત્તિ બનાવી. ઉપા૦ હર્ષરાજે લઘુવૃત્તિ રચી, સં૦ ૧૫૧૩ માં શેઠ વીસલાસના પુત્ર શેઠ હમીરના પુત્ર પં૦ લક્ષ્મીસેને લઘુવૃત્તિ રચી. સં ૧૬૧૯ માં પં૦ સાધુકીર્તિએ અવચૂરિની રચના કરી.

દ્વાદશકુલક ઉપર સં૦ ૧૨૯૩ માં ઉપા૦ જિનપાલે વૃત્તિ રચી છે તેમણે સ્વપ્નાષ્ટક ઉપર સં૦ ૧૨૯૨ માં ભાષ્ય રચ્યું છે

પ્રશ્નોત્તરશતક ઉપર સં૦ ૧૪૮૩ માં તપાગચ્છીય આ સોમસુંદરસૂરિશિષ્ય.... ટીકા રચી છે સં ૧૬૪૦ માં ઉપા૦ પુણ્યસાગરે વૃત્તિ રચી છે

સ્તોત્રો ઉપર જુદા જુદા વિદ્વાનોએ વૃત્તિઓ બનાવી છે

આ રીતે આ૦ જિનવલ્લભસૂરિના ગ્રંથો પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા.

તેમના શિષ્ય પં રામદેવગણિએ સં ૧૧૭૩ લગભગમાં 'ષડશીતિ'નું ટિપ્પન, 'સત્તરિ'નું ટિપ્પન તથા 'સિદ્ધાંતવિચાર'નું પ્રાકૃત વિવરણ રચ્યું છે[1]

પં૦ નેમિકુમાર પોરવાલે સં૦ ૧૧૭૮ માં પં૦ જિનવલ્લભગણિ માટે કોટ્યાચાર્યના આવશ્યકભાષ્ય ઉપરની ટીકા લખેલી છે અને નેમિચંદ્ર ભાંડાગારિકે 'સટ્ઠિસયપગરણ' બનાવ્યું છે તથા સં૦ ૧૨૪૫માં જૂની ગુજરાતીમાં આ જિનવલ્લભસૂરિનું ગીત બનાવ્યું છે નેમિકુમાર અને નેમિચંદ્ર ભાંડાગારિક એ બંને જુદી જુદી વ્યક્તિઓ છે નેમિકુમારે વિશેષભાષ્યની અંતે જોડેલી પુષ્પિકાથી આ જિનવલ્લભના ગુરુનો નિર્ણય થઈ જાય છે અને તેમની ઉમ્મરનો અંદાજ પણ મળી રહે છે

1 આ મહેન્દ્રસૂરિ લખે છે કે પ્રાચીનોના ટિપ્પણમાં અનાયતનની ચર્ચા છે. પરંતુ પ્રતિમામાં આયતનાનો ભેદ સમજવો એ સર્વજ્ઞની આશાતના છે અસ્થિતને સ્થાપના માનવાથી ચપળ અને વિતથ જ પોતાના રહે છે ગુરુનો ઘાત થઈ જાય છે. ચૈત્યમાં વિઘ્ન નાખવાથી મહામિથ્યાત્વ લાગે છે પ્રાણીઓનો નાશ થઈ જાય છે વગેરે વગેરે. (—શતપદી પ્ર ૧ ૭)

મધુકરગચ્છ—રુદ્રપલ્લીયગચ્છ—

આ જિનવલ્લભસૂરિની પટ્ટાવલી નીચે મુજબ મળે છે જેનું નામ મધુકરગચ્છ હતું અને ૪૨ નંબરના આ **અભયદેવસૂરિ** પછી તેનું બીજું નામ **રુદ્રપલ્લીય** (રુદેલીયા) ગચ્છ પડ્યું

પ્રશસ્તિકાઓ સ્પષ્ટ નિર્દેશ આપે છે કે ગંગા નદીના દક્ષિણ કિનારે વડહર દેશના રુદ્રપલ્લી નગર[1] આવેલું હતું તેમાં સં. ૧૨૭ ૧૨૮માં ગોવિંદદેવ નામે રાજા હતો.

૩૮ આ૦ **જિનવલ્લભસૂરિ**—તેમના ચૈત્યવાસી ગુરુ તથા સંવેગી ગુરુ એ બંનેના નામો જિન શબ્દથી શરૂ થાય છે તેથી આચાર્ય થયા પછી આ વલ્લભસૂરિના નામમાં પણ જિન શબ્દ જોડવામાં આવ્યો અને તેમના પટ્ટધરોમાં પણ જિન શબ્દ કાયમી બની ગયો.

૩૯ આ૦ **જિનશેખરસૂરિ**—તેઓ પણ કૂર્ચપુરીય ચૈત્યવાસી આ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય હતા. તે ગુરુની આજ્ઞાથી પં૦ જિનવલ્લભગણિની સાથે જ આ **અભયદેવસૂરિ** પાસે સિદ્ધાંત ભણવા આવ્યા હતા અને સંવેગી થતા આ જિનવલ્લભના શિષ્ય બન્યા હતા. તેઓ આ જિનવલ્લભની પાટે આવ્યા. તેમણે સમ્યક્ત્વસપ્તતિ, શીલતરંગિણી, પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલાની વૃત્તિ વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે તેઓ ખરતરગચ્છની સામાચારીને માનતા નહોતા.

1 ચતુર્ગોત્તરાપરનામ-વિપાકસૂત્ર [વ્યાકરણ] પ૦ ૧૧

इति विमलचन्द्रविरचिते चतुर्गोत्तरे विपाकव्यास्यनाम्नि वृत्तिव्याकरण समाप्तम् ॥ (पाटण जैनश्वेताम्बरभंडारसूचिपत्रमाला)

विनवर-वार्तमिति सदनेऽज्ञाविनाधपुरे श्रीमद्गोविन्दचन्द्रदेवराज्ये पादमा दक्षिणकूले श्रीमद्गोविन्दचन्द्रदेवे नरवरसुमनस श्रीमामदेवरत्नसूरिपुरीचिपटिभागे पुरस्तादपुरस्तिलविदीपमाले पण्डया लिपी सौरिरिये वनिनुमचन्द्रकेनाग्यरासार्थे वरिवनविमलचन्द्र लिखितमिति यथा दृष्टं तथा लिखितम् शुभं भवतु । व विमलचन्द्रकृता चतुष्पदवृत्तिविवरणसमाप्तापरिविचारचन्द्रिकायामः चतुर्गोत्तरा ॥

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ પ્રશસ્તિ ૧૨ ૧૩)

૪૦ આ૦ પદ્મચંદ્રસૂરિ—સંભવ છે કે તેમના સમયે સં૦ ૧૨૦૪મા 'મધુકર' અને 'ખરતર' એમ બે ગચ્છો જુદા પડ્યા હોય.

૪૧ આ૦ વિજયસિંહસૂરિ—તેમના બીજા નામો આ૦ વિજયચંદ્ર અને આ૦ વિજયેન્દુ પણ મળે છે

૪૨. આ૦ અભયદેવસૂરિ—તેમણે કાશીની રાજસભામાં મોટા વાદીને હરાવ્યો તેથી કાશીરાજે તેમને 'વાદિસિંહ' નું બિરુદ આપ્યું હતું તેમણે સં૦ ૧૨૭૮ મા શ્રીમત્કૃત જયન્તવિજયમહાકાવ્ય બનાવ્યું છે તેમનાથી મધુકરગચ્છનું રુદ્રપલ્લીયગચ્છ એવું બીજું નામ પડ્યું

રુદ્રપલ્લીય આ૦ સંઘતિલકસૂરિ લખે છે કે—

पट्टे तदीयेऽभयदेवसूरिरासीद् द्वितीयोऽपि गुणाद्वितीयः ।
जातो यतोऽयं प्रथितः रुद्रपल्लीयगच्छः सुगुणैरतुच्छः ॥[1]

(—સમ્યક્ત્વસપ્તતિવૃત્તિ પ્રશસ્તિ)

આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે—

यस्मादासीदसीमप्रशमगुणैरद्वितीयो वरेण्य-
स्तर्कग्रन्थेषुरेणाऽभयपदपुरतो देवनामा मुनीन्द्रः ।
यस्मात् प्राक्प्रतिष्ठाविव भुवनभवनप्रान्तपादप्रसारः
श्री गच्छप्रवाहः स्फुरदुरुकमलो रुद्रपल्लीयगच्छः ॥

(—પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલિકા વૃત્તિ)

---

૧ ખરતરગચ્છની સં. ૧૫૮૨ની પટ્ટાવલીમાં સં. ૧૧૬૯માં અને પટ્ટાવલીઓમાં સં. ૧૨૦૪-૧૨ માં આ૦ જિનશેખરથી રુદ્રપલ્લીયગચ્છની ઉત્પત્તિ બતાવી છે પણ રુદ્રપલ્લીયગચ્છના આચાર્યના ઉલ્લેખોમાંથી પટ્ટાવલીઓનું કથન નિર્મૂળ ઠરે છે એટલે સં. ૧૧૬૯માં મધુકર સં. ૧૨૦૪માં ખરતર અને તે પછી રુદ્રપલ્લીયગચ્છ ઉત્પન્ન થયો એ યુક્તિસંગત લાગે છે એ પણ પ્રતીતિકર વાત છે કે રુદ્રપલ્લીયગચ્છના આચાર્યો પોતાના નામ સાથે પૂર્વ 'જિન' શબ્દ જોડતા નથી. આ બધાં કારણોથી રુદ્રપલ્લીયગચ્છ તેમજ ખરતરગચ્છ બન્ને જુદા જુદા ગચ્છો છે. એ બન્નેની સામાચારી ભિન્ન ભિન્ન છે.

મધુકરગચ્છ—રુદ્રપલ્લીયગચ્છ—

આ જિનવલ્લભસૂરિની પટ્ટાવલી નીચે મુજબ મળે છે, જેનું નામ મધુકરગચ્છ હતું અને ૪૨ નંબરના આ અભયદેવસૂરિ પછી તેનું બીજું નામ રુદ્રપલ્લીય (રુદ્રોલીયા) ગચ્છ પડ્યું.

પ્રશસ્તિઓ સ્પષ્ટ નિર્ણય આપે છે કે ગંગા નદીના દક્ષિણ કિનારે સરયૂ દેશના રુદ્રપલ્લી નગર[1] આવેલું હતું, તેમાં સં. ૧૨૦૭–૧૨૦૮માં ગોવિંદદેવ નામે રાજા હતા.

૩૮. આ૦ જિનવલ્લભસૂરિ—તેમના ચૈત્યવાસી ગુરુ તથા સંવેગી ગુરુ એ બંનેના નામો "જિન" શબ્દથી શરૂ થાય છે તેથી આચાર્ય થયા પછી આ વલ્લભમુનિના નામમાં પણ "જિન" શબ્દ જોડવામાં આવ્યો અને તેમના પટ્ટધરોમાં પણ "જિન" શબ્દ કાયમી બની ગયો.

૩૯. આ૦ જિનશેખરસૂરિ—તેઓ પણ કૂર્ચપુરીય ચૈત્યવાસી આ૦ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય હતા. તે ગુરુની આજ્ઞાથી પં૦ જિનવલ્લભગણિની સાથે જ આ૦ અભયદેવસૂરિ પાસે સિદ્ધાંત ભણવા આવ્યા હતા અને સંવેગી થતાં આ૦ જિનવલ્લભના શિષ્ય બન્યા હતા. તેઓ આ૦ જિનવલ્લભની પાટે આવ્યા. તેમણે સમ્યક્ત્વસપ્તતિ, શીલતરંગિણી, પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલાની વૃત્તિ વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે. તેઓ ખરતરગચ્છની સામાચારીને માનતા નહોતા.

1 कातन्त्रोत्तरापरनाम-विद्यानन्द [व्याकरण] प. ११

इति विद्यानन्दविरचिते कातन्त्रोत्तरे विद्यानन्दापरनाम्नि तद्धितप्रकरणं समाप्तम् ॥ (पत्तन जैनश्वेताम्बरताडपत्रीयपुस्तकभाण्डागार)

दिनकर-शतमिति सम्वत्सरातिथ्यान्तुके श्रीमद्गोविन्दचन्द्रदेवराज्ये गङ्गाया दक्षिणकूले श्रीमद्विजयचन्द्रदेवे सरयूदेशमण्डले श्रीमद्रुद्रपल्लीनगरे पुस्तकमिदं लिखितं भट्टार्थ लिपी कौशिकेन पण्डितमहादेवेन ... तद्धितविद्यानन्द लिखितमिति यथा दृष्टं तथा लिखितम् शुभं भवतु ॥ ४ विद्यानन्दाख्य कातन्त्रपञ्चविस्तरक-समास-तद्धितप्रकरणम् कातन्त्रोत्तरम् ॥

(—जैन पुस्तकप्रशस्तिसंग्रह प्रशस्ति : १२ १३)

૪૯ આ૦ વર્ધમાનસૂરિ—તે આ૦ અભયદેવના શિષ્ય હતા. આ૦ જયાનંદસૂરિના હાથે આચાર્યપદ મેળવી, તેમની જ પાટે આવ્યા હતા. તેઓ તીવ્ર બુદ્ધિવાળા અને શાંત હતા. તેમણે સં૦ ૧૪૬૮ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ના રોજ જાલંધર પ્રદેશના નંદનવન નગરમાં રાજા અનંતપાલના રાજકાળમાં આચારદિનકર (ઉદય ૪૧) રચ્યો છે. તેની પ્રશસ્તિના શ્લોક ૩૨માં પોતાની પટ્ટાવલી આપી છે. તે પોતાને કોટિકગણ, વજ્રશાખા, ચંદ્રકુલના અને રુદ્રપલ્લીયગચ્છના બતાવે છે.

આ જયાનંદના શિષ્ય મુનિ તેજસકીર્તિએ આચારદિનકરની પહેલી પ્રતિ લખી હતી. આ વર્ધમાનસૂરિએ સ્વપ્નપ્રદીપ (ઉદ્યોત ૫, શ્લોક ૧૬૭)ની પણ રચના કરી છે.

રુદ્રપલ્લીયગચ્છના ઉ૦ નરચંદ્રગણિના શિષ્ય ઉ૦ દેવચંદ્રગણિએ સં૦ ૧૫૧ના જેઠ સુદિ ૧૪ને ગુરુવારે 'ઋતુકુરિશતકત્રય' લખ્યા.
(—શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦ ૨જો પ્રશસ્તિ નં૦ ૨૯)

ખરતરગચ્છ

છેલ્લા ૮૦૦ વર્ષોમાં વડગચ્છ, દેવાચાર્યગચ્છ, તપગચ્છ, અંચલગચ્છ અને ખરતરગચ્છમાં અનેક પ્રભાવક આચાર્યો અને મુનિવરો થયા. તેમ જૈનધર્મના સંરક્ષણમાં ખરતરગચ્છનો ફાળો પણ કીમતી છે. પરંતુ ઐતિહાસિક ગ્રંથો, તે ગચ્છના આચાર્યોના ગ્રંથો તથા ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓમાં ઘણીએક ઐતિહાસિક વિગતોમાં એકતા નથી એ એક જટિલ વસ્તુ છે. તેમાંના કેટલાએક વિચારો નીચે મુજબ છે—[1]

૧ પૂરણચંદ્ર નાહરે જૈન લેખ સંગ્રહ ભા૦ ૩ પ્રકાશિત કર્યો છે તેમાં સં૦ ૧૫૮૨ની એક પટ્ટાવલી અને ગણધર પટ્ટાવલી છપાવી છે. જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ પુસ્તક ૧૪ અંક ૪-૫-૬ પૃષ્ઠ ૧૬૬ વગેરેમાં નાહટાજીની હસ્તલિખિત ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીનો પરિચય છે.

શ્રી અગરચંદ નાહટાએ ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ પ્રકાશિત કર્યો છે તેમાં અનેક નાની પટ્ટાવલીઓ છપાયેલી છે.

૪૩ આ૦ દેવભદ્રસૂરિ (સં. ૧૩ ?)—આ૦ દેવપ્રભના શિષ્ય આ૦ કનકપ્રભે જિનપ્રભસ્તોત્ર રચ્યું.

૪૪ આ૦ પ્રભાનંદસૂરિ—તેમની પાટે આ૦ મહાનંદ, આ૦ ચંદ્ર, આ૦ વિમલચંદ્ર, આ૦ ગુણશેખર વગેરે ઘણા આચાર્યો થયા હતા. તે પછી આ ગચ્છની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થઈ. આ૦ ચંદ્રની પાટે આ૦ જિનભદ્રસૂરિ થયા હતા.

૪૫ આ૦ સંયતિલકસૂરિ—તેમનું બીજું નામ આ૦ જગતિલક પણ મળે છે. તેમણે સં. ૧૪૨૨માં "સમ્યક્ત્વસપ્તતિ"ની વૃત્તિ રચી છે. તેમની પાટે ત્રણ આચાર્યો થયા.

(૧) આ૦ સોમતિલકસૂરિ—તેમણે સં. ૧૩૯૨માં આ૦ જયકીર્તિરચિત શીલોપદેશમાલા ઉપર શીલતરંગિણીવૃત્તિ, વીરકલ્પ, ષડ્દર્શનસૂત્રટીકા, લઘુસ્તવ ટીકા, કુમારપાલદેવચરિત (શ્લો. ૭૪)ની રચના કરી છે. તેમની પાટે આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ આવ્યા.

(૨) આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ—તેમણે જિનવલ્લભની પ્રશ્નોત્તરમાલિકા ઉપર વૃત્તિ, દાનોપદેશમાલા, તેની સ્વોપજ્ઞ ટીકા અને મુનિ હેમચંદ્રની વિનતિથી ત્રિંશત્ચતુર્વિંશતિના ૧ સ્તવનોની રચના કરી છે.

૪૬ (૩) આ૦ ગુણચંદ્રસૂરિ—તેમનું બીજું નામ ગુણપ્રભ હોવાનું પણ જણાય છે. તેઓ સં. ૧૪૧૫માં વિદ્યમાન હતા. તેમના શિષ્ય મુનિ ગુણાકરે સં. ૧૪૨૬માં આ૦ અભયદેવસૂરિના સમયમાં 'ભક્તામરસ્તોત્રવૃત્તિ' રચી. આ૦ ગુણપ્રભના સં. ૧૪૧ ૧૪૧૫ના પ્રતિમાલેખો મળી આવે છે. તેમની પાટે (૧) આ૦ અભયદેવ અને (૨) આ૦ ધનપ્રભ આવ્યા. આ૦ ધનપ્રભના સં. ૧૫૧૮, સં. ૧૫૨૫ના પ્રતિમાલેખો પ્રાપ્ત થાય છે. તેમની પાટે આ૦ ચારિત્રપ્રભ થયા, જે સં. ૧૫૮ માં વિદ્યમાન હતા.

૪૭ આ૦ અભયદેવસૂરિ—તેઓ બહુ વિખ્યાત હતા. સં. ૧૪૨૬માં વિદ્યમાન હતા.

૪૮ આ૦ જયાનંદસૂરિ—તે સં. ૧૪૬૮માં વિદ્યમાન હતા, જે ઉગ્રવિહારી હતા.

ઓજસ્વી પાટણના રાજા તથા પ્રજાના દિલમા સુવિહિત પરપરાની પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી માત્ર રાજા દુર્લભરાજે પણ શાસ્ત્રાર્થ કે તેના વિજયના કારણે નહીં, પરતુ તેઓની પવિત્ર જીવનચર્યાના કારણે ચૈત્યવાસીઓને બહુમાનથી સમજાવી તેઓની સમ્મતિ મેળવી ઉપાશ્રય બનાવવાની આજ્ઞા આપી (જૂઓ પ્રક ૩૫, પૃ ૮) જ્યારે પટ્ટાવલીકારોએ આ પ્રસગે શાસ્ત્રાર્થ કર્યાનુ જણાવ્યુ છે અને એ વિજયના ઉપલક્ષમા ખરતર બિરુદ જોડવી દીધુ છે

૬ ઇતિહાસ કહે છે કે પાટણમા સ૦ ૧૦૭૮ થી સ ૧૧૨૦ સુધી ભીમદેવ પહેલાનું રાજ્ય હતુ, છતા પટ્ટાવલીકારોએ સ ૧ ૮ મા રાજા દુર્લભની સભાના શાસ્ત્રાર્થ તથા ખરતર બિરુદને વર્ણવ્યા છે

૭ શ્રીનાહટાજીના પદ્યપટ્ટાવલીમા સ ૧૦૨૪ મા દુર્લભરાય સભામા,[1] વૃદ્ધાચાર્ય પટ્ટાવલીના સ ૧ ૨૪ મા દુર્લભરાજાના રાજ્યમા,[2] પહેલી અઢારમી સદીની ગદ્યપટ્ટાવલીમા સ૦ ૧૦૮૦ મા દુર્લભરાજાની સભામા, બીજી સ૦ ૧૮૩૦ની મહો૦ ક્ષમાકલ્યાણની પટ્ટાવલીમા સ ૧૦૮ મા દુર્લભરાજની સભામા, ત્રીજી સ ૧૬૮૦ની પટ્ટાવલીમા પ્રાકૃત કવિતના આધારે સ૦ ૧૦૨૪ મા દુર્લભરાજની સભામા,[3] શ્રીયુત નાહટાજીના ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ ના પૃ૦ ૪૫ મા ગાથા ૧૪ ૧૫, ૧૬ મા સ૦ ૧૨ ૪ મા દુર્લભરાજની સભામા, સ૦ ૧૨૦૭ મા ૮૪ વાદજય, ખરતર બિરુદ, નાહટાજીના ભડારની પ્રતિમા સ૦ ૧૨ ૪ મા પાટણમા ખરતર બિરુદ મળ્યાનો ઉલ્લેખ છે આ રીતે પટ્ટાવલીઓમા મોટો વિસવાદ છે યુગપ્રધાના ચાર્ય ગુર્વાવલીમા આ જિનેશ્વરસૂરિને ખરતર બિરુદ મળ્યાનો ઉલ્લેખ નથી

---

१ वर्षाब्धि-पक्षाम्र-शशिप्रमाणे केऽप्यदि वै. खरतरबिरुद ॥१८॥

२. दससयचउवीसे वच्छरे ॥

३ दसमयचिउवीसेहिं नयर पाटण मणहिलपुरि सुविहियखरतरमच्छबिरुद ॥१॥

૧ ખરતરગચ્છની જુદી જુદી પટ્ટાવલીઓમાં ગુરુપરંપરા જુદી જુદી મળે છે ખરતરગચ્છની પદ્યપટ્ટાવલીમાં અને મહો૦ ક્ષમાકલ્યાણ ની પટ્ટાવલીમાં પણ પટ્ટાનુક્રમ વિભિન્ન છે

૨ આ અભયદેવસૂરિ પોતાની નવાંગીવૃત્તિમાં પોતાને આ જિનેશ્વર તથા આ બુદ્ધિસાગરના પટ્ટધર બતાવે છે જ્યારે પટ્ટાવલીકારો તેમને આ જિનચંદ્રની પાટે બેસાડે છે અને દર ચોથી પેઢીએ આ જિનચંદ્રનું નામ રાખવાનું જોડે છે (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૯ પૃ ૨૧૮)

૩ આ અભયદેવસૂરિ—નવાંગીવૃત્તિઓમાં, આ દેવપ્રભ 'મહાવીરચરિત્ર' માં, આ ચક્રેશ્વર તથા આ૦ વર્ધમાનસૂરિ પ્રતિમાલેખોમાં પોતાને ચંદ્રકુલના, વડગચ્છના અને સુવિહિતશાખાના જણાવે છે જ્યારે પટ્ટાવલીકારો તેમને ખરતરગચ્છના લખે છે અને આ જિનહંસ તો આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિને પણ ખરતરગચ્છમાં જોડવે છે.

૪ નેમિકુમાર પોરવાલ સં ૧૧૩૮ ની વિશેષાવશ્યકભાષ્ય ની ટીકાની પુષ્પિકામાં આ જિનવલ્લભને અને આ જિનવલ્લભ પોતાના પ્રશ્નોત્તરષષ્ટિશતક તથા અષ્ટસપ્તતિ'માં પોતાને આ જિનેશ્વરના શિષ્ય બતાવે છે વળી, સુવિહિત આ દેવભદ્ર તેમને સં ૧૧૬૭ ના આચાર્યપદ આપે છે ત્યારે આ અભયદેવસૂરિની પાટે તેઓના હાથે સ્થાપેલા આ વર્ધમાનસૂરિ વિદ્યમાન હતા (પ્રક ૩૯ પૃ ૨૧૩) એ હિ તેમની પાટે બીજા આચાર્યોની જરૂરત નહોતી છતાં પટ્ટાવલીકારો આ જિનવલ્લભને આ અભયદેવની પાટે જોડવે છે

૫ પ્રભાવકચરિત્ર ના ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ છે કે સુવિહિત સાધુ પરંપરા પ્રાચીન કાળથી ચાલુ હતી જ તે સાધુઓના માત્ર પાટણમાં પ્રવેશ થતા નહોતો. આ જિનેશ્વર તથા આ બુદ્ધિસાગરે પાટણમાં આવી વાદવિવાદ કરીને નહીં પરંતુ પોતાના ત્યાગ, તપ અને જ્ઞાનના

લિપી જૈન ગ્રંથમાલાએ સં ૨૦૧૩ માં ખરતરગચ્છ૦ પટ્ટ ગુર્વાવલી પ્રકાશિત કરી છે એમાં સં ૧૩ ની ગુણપ્રધાનાચાર્ય પટ્ટાવલી અને સં ૧૫૮૨ લખાયેલી હસ્તલેખ પ્રતમાંથી છપાયી છે.

ઓજસ્થી પાટણના રાજા તથા પ્રજાના દિલમાં સુવિહિત પરંપરાની પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી. માત્ર રાજા દુર્લભરાજે પણ શાસ્ત્રાર્થ કે તેના વિજયના કારણે નહીં, પરંતુ તેઓની પવિત્ર જીવનચર્યાના કારણે ચૈત્યવાસીઓને બહુમાનથી સમજાવી તેઓની સમ્મતિ મેળવી ઉપાશ્રય બનાવવાની આજ્ઞા આપી (જૂઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૮૦) જ્યારે પટ્ટાવલીકારોએ આ પ્રસંગે શાસ્ત્રાર્થ કર્યાનું જણાવ્યું છે અને એ વિજયના ઉપલક્ષમાં ખરતર બિરુદ ગોઠવી દીધું છે.

૬ ઇતિહાસ કહે છે કે પાટણમાં સં૦ ૧૦૭૮ થી સં૦ ૧૧૨૦ સુધી ભીમદેવ પહેલાનું રાજ્ય હતું, છતાં પટ્ટાવલીકારોએ સં૦ ૧૦૮૦ માં રાજા દુર્લભની સભામાં શાસ્ત્રાર્થ તથા ખરતર બિરુદને વર્ણવ્યાં છે.

૭. શ્રીનાહટાજીના પદ્યપટ્ટાવલીમાં સં૦ ૧૦૨૪ માં દુર્લભરાય સભામાં,[1] વૃદ્ધાચાર્ય પટ્ટાવલીમાં સં૦ ૧૦૨૪ માં દુર્લભરાજાના રાજ્યમાં,[2] પહેલી અઢારમી સદીની ગદ્યપટ્ટાવલીમાં સં૦ ૧૦૮૦ માં દુર્લભરાજની સભામાં, બીજી સં૦ ૧૮૩ ના મહો૦ ક્ષમાકલ્યાણની પટ્ટાવલીમાં સં૦ ૧૦૮૦ માં દુર્લભરાજની સભામાં, ત્રીજી સં૦ ૧૯૮૦ની પટ્ટાવલીમાં પ્રાકૃત કવિતના આધારે સં૦ ૧૦૨૪ માં દુર્લભરાજની સભામાં,[3] શ્રીયુત નાહટાજીના ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ ના પૃ૦ ૪૫ માં ગાથા ૧૪, ૧૫, ૧૬ માં સં૦ ૧૦૦૪ માં દુર્લભરાજની સભામાં, સં૦ ૧૨૭ માં ૮૪ વાદજય, ખરતર બિરુદ નાહટાજીના ઠાસ્ની પ્રતિમા સં૦ ૧૨ ૪ માં પાટણમાં ખરતર બિરુદ મળ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ રીતે પટ્ટાવલીઓમાં મોટો વિસંવાદ છે. યુગપ્રધાનાચાર્ય ગુર્વાવલીમાં આ૦ જિનેશ્વરસૂરિને ખરતર બિરુદ મળ્યાનો ઉલ્લેખ નથી.

---

१ वर्षाग्नि-नवाम्र-मधिमनाके तेनेऽपि वै खरतरबिरुद ॥२८॥

२. दससयचउवीसे वच्छरे ॥

३ दससयचिउवीसेहिं नयर पाटण अणहिलपुरि
हुयविहियखरतरगच्छविरुद ॥१॥

૮. સં ૧૨૮ નો આબુરાસ, સં૦ ૧૨૯૦ ની પ્રબંધાવલી સં ૧૪ ૫ નો આ રાજશેખરનો પ્રબંધકોશ, સં ૧૪૯૬ ની આ મુનિસુંદરની ગુર્વાવલી, સં૦ ૧૪૮ નો આ સોમસુંદરસૂરિનો અર્બુદકલ્પ, સં૦ ૧૬૨૨ નો પં કુશલસાગરગણીનો ઉપદેશસાર વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ છે કે ચાર ગચ્છના આચાર્યોએ આબુ ઉપર સં ૧ ૮૮ માં વિમલવસતિની પ્રતિ ઠા કરી હતી. (જૂઓ, પ્રક ૩૫, પૃ ૧૮૩) ખરતરગચ્છીય મહો જિનપાલગણી યુગ પ્રધાનાચાર્ય ગુર્વાવલી મા, આ૦ જિનપ્રભસૂરિ વિવિધતીર્થકલ્પ મા વિમલવસતિના પ્રતિષ્ઠાપક તરીકે આ વર્ધમાનસૂરિને બતાવતા નથી જ છતા પટ્ટાવલીકારો તેના પ્રતિ ઠાપક તરીકે આ વર્ધમાનસૂરિને જોડવે છે એ જ રીતે અચલગચ્છના પટ્ટાવલીકારો તેના પ્રતિષ્ઠાપક તરીકે વડભીગચ્છના આ૦ સોમપ્રભસૂરિને બતાવે છે.

૯ ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓમા ફલોધિતીર્થની પ્રતિષ્ઠા સાવરગ બતાવી છે મહો ક્ષમાકલ્યાણે પર્વકથામા આ વાદિદેવસૂરિના નામ કાપથી ફલોધિતીર્થની થાપના જણાવી છે છતા કોઈ કોઈ લેખક એનો યશ ખરતરગચ્છને આપે છે

૧ આઇને ઈ અકબરી, બાદશાહી ફરમાનો, બાદશાહ અકબર બાદશાહે આ જિનચંદ્રને આપેલું મુલતાનનું ફરમાન અને તત્કાલીન ગ્રંથોના આધારે નક્કી છે કે પૂ આ જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિએ સમ્રાટ અકબરને પ્રતિબોધ કર્યો અને દયાપ્રેમી બનાવ્યો, જ્યારે પટ્ટાવલીકારો એ આ જિનચંદ્રે સમ્રાટ અકબરને પ્રતિબોધ કર્યાનું જણાવ્યુ છે

૧૧. તુજકે જહાંગિરીના ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બાદશાહ જહાંગીર આ જિનચંદ્રના પટ્ટધર ઉપા માનસિંહ (આ જિનસિંહ) પ્રત્યે નારાજ હતો અને તેથી તેણે આગરામાં તેમના યતિઓનો વિહાર બંધ કરાવ્યો હતો (જૂઓ, પ્રક ૫૪ જહાંગીર) આ જિનચંદ્રે, મહો વિવેકહર્ષગણિ, પં મહાનંદ, પં પરમાનંદ વગેરેના સહયોગથી તે વિહાર ખુલ્લો કરાવ્યો હતો જ્યારે કોઈ કોઈ લેખક વિહાર બંધ કરાવ્યાનો દોષ બીજાઓ ઉપર ઓઢાડવા પ્રયત્ન કરે છે

૧૨. કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલનું સ્વર્ગગમન સં૦ ૧૨૨૯ મા થયું હતું. પટ્ટાવલીકારો સં૦ ૧૧૭૮ થી ૧૨૩૧ સુધી તેઓની વિદ્યમાનતા બતાવે છે

૧૩ સં૦ ૧૬૯ ની ખરતરગચ્છીય પટ્ટાવલીમા આ૦ ઉદ્યોતન સૂરિએ ગચ્છવર્ધક મુહૂર્તમા આ૦ વર્ધમાને જ આચાર્યપદ આપવાનું જણાવ્યું છે અને મંત્રી વિમલને સુખસાત નામે પુત્ર હતો એમ બતાવ્યું છે જ્યારે ખરતરગચ્છની બીજી પટ્ટાવલીઓ અને બીજા ગચ્છની વિભિન્ન પટ્ટાવલીઓમા આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિએ આ૦ સર્વદેવ વગેરે આઠ આચાર્યોને આચાર્યપદ આપવાનું અને મંત્રી વિમલ શાહને કોઈ સંતાન ન હોવાનું જણાવેલ છે

૧૪ આ૦ જિનદત્તસૂરિની સ્વર્ગવાસ તિથિ માટે પટ્ટાવલીઓમા એકમત નથી.

આવી રીતે નાના મોટા ઘણા મતભેદો મિલા છે, એટલે સત્યતા તારવવામા ઘણી જ કુશળતા રાખવી પડે તેમ છે આ વિસંવાદો કેમ પડયા તે એક નાજુક પ્રશ્ન છે છતા ખરતરગચ્છીય મહો૦ યતિવર રામલાલજી ગણિની રચનામાથી તે અંગે કંઈક ખુલાસો મળે છે તેઓ મહાજનવંશમુક્તાવલી'માં લખે છે—

બિકાનેરના કુલગુરુ મહાત્મા અને વહીવંચાઓએ ખરતરગચ્છના આ૦ જિનચંદ્રસૂરિનું સ્વાગત કર્યું નહીં, આથી ખરતરગચ્છના શ્રાવક બિકાનેરના મંત્રી કર્મચંદ્ર બછાવતે તેઓની વહીઓ અને વંશાવલીઓનો બળજબરીથી વિનાશ કર્યો. તે પછીથી નવી વહીઓ, નવી વંશાવલીઓ અને નવી પટ્ટાવલીઓ તૈયાર કરાવી, વગેરે વગેરે.

આ વાત સાચી હોય તો સ્પષ્ટ છે કે, ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓ સત્યના પર નહીં કિન્તુ ગચ્છરાગ પર નિર્ભર છે. આવી સ્થિતિમાં ખરતરગચ્છનો ઇતિહાસ લખવામા બહુ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે— ગંભીર પરિશીલનની જરૂર છે

ગચ્છસ્થાપક કોણ ?

આ સઘળા વિસંવાદોના મૂળમાં ખરતરગચ્છના પહેલા આચાર્ય

કોણ ? એ જ મુખ્ય પ્રશ્ન છે એનો નિર્ણય થતાં આમાંના ઘણા વિસંવાદોનો આપોઆપ નિકાલ આવી જાય તેમ છે તો આપણે તેનો વિચાર કરીએ.

ખરતરગચ્છના આદિ આચાર્ય કોણ છે ? એની વિચારણામાં ૧–આ જિનેશ્વરસૂરિ ૧૮ અને ૨–આ જિનદત્તસૂરિ ૧૨ ૪ એ બે આચાર્યોનાં નામો અપાય છે તો આપણે પહેલાં એ તપાસી લઈએ કે ખરતરગચ્છની સંસ્કૃતિ એ બંનેમાંથી કોના તરફ વધુ ઢળે છે ?

(૧) ૫૦ સુમતિગણિએ ગણધરસાર્ધશતક ની બૃહદ્વૃત્તિમાં આ જિનેશ્વરસૂરિનું ચરિત્ર લખ્યું છે તેમાં ખરતર બિરુદ મળ્યાનો ઉલ્લેખ નથી.

(૨) મહો જિનપતિએ યુગપ્રધાનાચાર્ય ગુર્વાવલી (ખરતરગચ્છ બૃહદ્ગુર્વાવલી) રચી છે તેમાં આ જિનેશ્વરસૂરિને ખરતર બિરુદ મળ્યાનો ઉલ્લેખ નથી.

(૩) આ જિનેશ્વરની પરંપરાના સુવિહિત આ દેવભદ્ર, આ અભયદેવ, આ વર્ધમાન, આ પદ્મ, આ પદ્મપ્રભ વગેરે આચાર્યો શિલાલેખોના અને ગ્રંથોમાં પોતાને વડગચ્છના બતાવે છે જ્યારે આ જિનદત્તની પરંપરાના આચાર્યો પોતાને ખરતરગચ્છના બતાવે છે

(૪) આ જિનવલ્લભના શિષ્યો પોતાને મધુકરગચ્છ ના બતાવે છે અને આ જિનદત્તની પરંપરાના આચાર્યો પોતાને ખરતર બતાવે છે

(૫) આ જિનેશ્વરના શિષ્યો વડગચ્છની સામાચારીને વફાદાર રહે છે આ જિનદત્તના શિષ્યો ખરતરગચ્છની સામાચારીને વફાદાર રહે છે.

(૬) ખરતરગચ્છવાળા આ જિનેશ્વરને નહીં કિન્તુ આ જિનદત્તસૂરિને જ દાદા (ગચ્છના આદિ પુરુષ) માને છે તેમની મૂર્તિઓ તથા પગલાંની સ્થાપના કરે છે–પૂજા કરે છે પ્રતિક્રમણમાં તેમની જ આરાધના કરે છે

(૭) આ૦ જિનેશ્વર જૈન શાસનના કલ્યાણની કામના કરે છે આ૦ જિનદત્ત વીરો અને યોગિનીઓ પાસે માત્ર ખરતરગચ્છને માટે જ વરદાન માગે છે

(૮) આ૦ જિનેશ્વરના અનુગામીઓ જૈન સંઘની રક્ષા અને ઉદય તથા જિનાલયો બનાવવા વગેરેને શાસનસેવા માને છે જ્યારે આ જિનદત્તના અનુગામીઓ વિશેષત ખરતરગચ્છની રક્ષા અને ઉદય તથા દાદાવાડી બનાવવી વગેરેને શાસનસેવા માને છે

(૯) આ જિનેશ્વરના શિષ્યોએ કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્ર સૂરિ અને પરમાર્હત કુમારપાલ મહારાજાને ધર્મના સ્તંભ માન્યા છે, જ્યારે આ૦ જિનદત્તના સંતાનીઓએ તેઓની વિરુદ્ધ કલમ ચલાવી છે[1]

(૧૦) ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે જૈન સંઘનું અને પાટણનું અક્ષય ભેખમાત્ર નહીં એટલા ખાત નવી સામાચારીવાળા જૈન ગચ્છોને દેશવટો આપ્યો હતો, ત્યારે આ૦ જિનેશ્વરના શિષ્યો ગુજરાતમાં જ

---

१ तत्र सुहिली मध्ये हेमाचार्यो न छोरयति, तथा हेमाचार्यस्य गिरी हेमश्री महत्तराऽस्ति, तयोक्तम् कारयन्तु देवकम् इह विरिगमस्ति का छोरयिष्यति तस्य जिनदत्तसूरिनामाऽऽसीत् तत्र श्रीमेमि । महत्तरयोक्तम् को जिनदत्त ! न कडति मल्लिश्री मध्याऽसि., अहं छोरयामि कुमार पालेन देवम् । तथा जातिमार्गे मण्डप मण्डप पतिम्म आरती गता । पुस्तक भाण्डागारे मुक्तम् गाथी पतिम्म । सर्वं पुस्तक मण्डपिकम् । तत्र पुस्तकभाण्डागारमध्ये श्रीहाली समीपे मन्त्रम् ।

(—સં ૧૧૯ ... ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલી પૃ. ૧૯૧૦ થી ૧૯ ... ખરતરગચ્છપટ્ટાવલી)

ખરતરગચ્છની આ પટ્ટાવલીઓમાં આ જિનદત્ત અને આ જિનેશ્વર બીજાને ઊંચા બતાવવા અને કલિ૦ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ તેમજ ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલને નીચા બતાવવા માટે આવી વાતો લખી છે. ખરેખર આ૦ જિનેશ્વર બીજાનો સમય વિ. સં. ૧૨૦૮ થી ૧૩૩૧ છે જ્યારે ક. સ. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલનો સમય સં ૧૧૪૫ થી ૧૨૨૯ છે એટલે બન્નેનું નામ પણ ભેગું છે આવી નથી છે ખરતરગચ્છે એ ઘણી વાતો મનગમતી ઊભી કરી છે

ગયા હતા અને આ૦ જિનદત્તનો પરિવાર સં૦ ૧૨૦૪ પછી ગુજરાતમાં બહુ વિચર્યો હતો. આ૦ જિનદત્ત ગુજરાત બહાર જ સ્વર્ગસ્થ થયા. તે પછી પણ વિમલવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર, લૂણવસહીની સ્થાપના, સમ્મેતશિખરનો સંઘ અને પ્રતિષ્ઠા, શત્રુંજયનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર વગેરે ધર્મ-ઉત્સવોમાં એ પરિવારની ઉપસ્થિતિ મળતી નથી એ પણ એક સૂચક વસ્તુ છે.

(૧૧) આ૦ જિનવલ્લભે ચિત્તોડ મંદિરની પ્રશસ્તિ અને પ્રશ્નોત્તર ષષ્ટિશતકનામક આ૦ જિનદત્તસૂરિએ ગણધરસાર્ધશતક (ગાથા ૭૬) વગેરેમાં આ૦ જિનેશ્વરસૂરિના પ્રશંસાત્મક શ્લોકો છે ખરા, પરંતુ આ૦ જિનેશ્વરસૂરિથી ખરતરગચ્છ નીકળ્યો એવો ઇશારો પણ કર્યો નથી. સુવિહિત આ૦ દેવભદ્રસૂરિએ તેમના મહાવીરચરિત્રમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે આ૦ જિનેશ્વરથી ખરતરગચ્છ નહીં પરંતુ વિમલતર અને સુવિહિત શ્રમણ પરંપરા ચાલી છે.

(૧૨) આ૦ જિનદત્તસૂરિ સં૦ ૧૧૬૯ ની પહેલાંના કોઈ પણ ગ્રંથ કે શિલાલેખમાં આ૦ જિનેશ્વરથી ખરતરગચ્છ નીકળ્યાનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. તે પછીના ગ્રંથોમાં એવો ઉલ્લેખ મળે છે.

(૧૩) ઐતિહાસિક પ્રબંધકારો આ૦ જિનેશ્વરને તેમજ આ૦ અભયદેવને પ્રભાવક આચાર્યો માને છે, આ૦ જિનવલ્લભ કે આ૦ જિનદત્તને નહીં.

(૧૪) વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી અને બીજી પટ્ટાવલીઓમાં આ૦ જિનેશ્વરસૂરિના ચરિત્ર અંગે મોટો મતભેદ છે.

આ અને આ જાતનાં બીજાં પ્રમાણોના આધારે નિર્વિવાદ માનવું પડે છે કે ખરતરગચ્છની સ્થાપનાનું શ્રેય આ૦ જિનેશ્વરને નહીં પરંતુ આ૦ જિનદત્તસૂરિના ફાળે જાય છે. એ કે આ૦ જિનવલ્લભે છ કલ્યાણકની પ્રરૂપણા કરી અને આ૦ જિનદત્ત તેમની પાટે થયા પરંતુ આ૦ જિનદત્તે આ૦ જિનવલ્લભની સામાચારીથી ભિન્ન સામા-

ચારી રચી ખરતરગચ્છને જન્મ આપ્યો.[1] આમ છતાં પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથો, જે સર્વમાન્ય પ્રભાવકોના ચરિત્રો છે તેમાં આ૦ જિનદત્તનો ઉલ્લેખ નથી. પરંતુ તેમનામાં એવું સામર્થ્ય હતું કે તેમણે ચૈત્યવાસીઓ સામે ટક્કર લીધી અને સં૦ ૧૨૦૪માં એક સ્વતંત્ર બળવાન ગચ્છ સ્થાપન કર્યો. તેઓ ખરતરગચ્છના સર્વ પ્રથમ આચાર્ય હતા અને ખરતરગચ્છ પણ આજ સુધી તેમને જ વફાદાર રહ્યો છે. એ જ કારણ છે કે ખરતરગચ્છીઓ તેમના મંદિરો બંધાવે છે, તેમની મૂર્તિઓ કે ચરણપાદુકાઓને પૂજે છે અને પ્રતિક્રમણમાં પણ તેમને જ ખાસ રીતે સંભારે છે. કહેવાની જરૂર નથી કે ખરતરગચ્છ રહેશે ત્યાં સુધી આ૦ જિનદત્તનું નામ પણ અમર રહેશે.

આ૦ જિનદત્તસૂરિએ વિવિધ સ્થાનોમાં જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તે પ્રતિમાઓ કે પ્રતિમાલેખો આજે મળતા નથી. પરંતુ કેટલાએક યતિઓએ ગુરુભક્તિથી કે ગુરુભક્તો પાસેથી નવું નાણાની રકમ મેળવવાની લાલચથી આવા પ્રતિમાલેખો કોતરાવ્યા છે. સૌ કોઈ જાણે છે કે પં૦ કલ્યાણવિજય ગણિએ જાહેર લેખો આપી આ પ્રતિમાલેખોનો ભ્રમસ્ફોટ કર્યો છે—તેવા લેખો બનાવટી હોવાનું પુરવાર કર્યું છે. (—આત્માનંદ પ્રકાશ)

આ જ રીતે કોઈ યતિએ ક૦ સ૦ હેમચંદ્રસૂરિના નામના બનાવટી પ્રતિમાલેખો પણ કોતરાવ્યા છે. અમે આવા પ્રતિમાલેખો અજારીમાં જોયા હતા અને ત્યાંના શ્રીસંઘને સાફ જણાવ્યું હતું કે આ લેખો બનાવટી છે.

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી—

આ૦ જિનદત્તસૂરિ ઉપર મુજબ ખરતરગચ્છના આદિ પુરુષ છે.

---

[1] આ૦ જિનવલ્લભની સામાચારીમાં સામાયિક તથા પૌષધમાં ઇરિયાવહી પછી કરેમિ ભંતેનું વિધાન છે. આ૦ જિનદત્તની સામાચારીમાં સામાયિક તથા પૌષધમાં કરેમિ ભંતે પછી ઇરિયાવહીનું વિધાન છે વગેરે તફાવત છે.
(જુઓ, [illegible] સામાચારી)

એટલે ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી તેમનાથી શરૂ થાય છે.

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી સામાન્ય રીતે બે જાતની મળે છે—

(૧) સત્તરમી સદી સુધીના પટ્ટાવલીકારોએ પોતાની પરંપરા નંદીસૂત્રના વાચકવંશ સાથે જોડી દીધી છે. સંભવ છે કે તેમને પોતાની અખંડ ગુરુપરંપરાનું જ્ઞાન નહીં હોય.

(૨) ઓગણીસમી સદીના મહો૦ ક્ષમાકલ્યાણે આ મુનિસુંદરસૂરિની ગુર્વાવલીના આધારે ગુરુપરંપરા જોડી છે. આ પટ્ટાવલી વ્યવસ્થિત છે. તેથી ખરતરગચ્છમાં આજે તે પ્રામાણિક મનાય છે.

અહીં બંને જાતની પટ્ટાવલીઓ આપીએ છીએ—

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી પહેલી

૧. ભગવાન મહાવીરસ્વામી	૨. ગણધર સુધર્મસ્વામી
૩ આ જંબૂસ્વામી	૪ આ પ્રભવસ્વામી
૫. આ શય્યંભવ	૬ આ૦ યશોભદ્ર
૭ આ સંભૂતિવિજય	૮ આ ભદ્રબાહુ
૯ આ સ્થૂલભદ્ર	૧ આ મહાગિરિ
૧૧ આ સુહસ્તિસૂરિ	૧૨. આ વજ્રસ્વામી
૧૩ આ આર્યરક્ષિત	૧૪ આ દુર્બલિકાપુત્ર
૧૫ આ નંદિ	૧૬ આ નાગ
૧૭. આ રેવતી	૧૮. આ સમિત
૧૯ આ ખંડિલ	૨ આ હિમવાન્
૨૧ આ નાગાર્જુન	૨૨. આ ગોવિંદ
૨૩ આ સંભૂતિ	૨૪ આ લોહિત્ય
૨૫. આ પુષ્પગણિ	૨૬ આ૦ ઉમાસ્વાતિ
૨૭. આ જિનભદ્ર	૨૮. આ વૃદ્ધવાદી
૨૯ આ સિદ્ધસેન	૩ આ હરિભદ્ર
૩૧ આ દેવ	૩૨. આ નેમિચંદ્ર
૩૩ આ ઉદ્યોતન	૩૪. આ વર્ધમાન
૩૫. આ જિનેશ્વર, સં ૧૦૨૪	૩૬ આ જિનચંદ્ર

૩૭. આ૦ અભયદેવ
૩૮ આ૦ જિનવલ્લભ
૩૯ આ૦ જિનદત્ત
૪૦ આ૦ જિનચંદ્ર
૪૧ આ૦ જિનપતિ
૪૨. આ૦ જિનેશ્વર
૪૩ આ૦ જિનપ્રબોધ
૪૪ આ૦ જિનચંદ્ર
૪૫. આ૦ જિનકુશલ, સં ૧૩૯૦
૪૬ આ૦ જિનપદ્મ
૪૭ આ૦ જિનલબ્ધિ
૪૮. આ૦ જિનચંદ્ર
૪૯ આ૦ જિનોદય
૫ આ૦ જિનરાજ
૫૧ આ૦ જિનભદ્ર
૫૨. આ૦ જિનચંદ્ર
૫૩. આ૦ જિનસમુદ્ર
૫૪ આ૦ જિનહંસ, સં૦ ૧૫૮૨
૫૫. આ૦ જિનમાણિક્ય, સં૦ ૧૫૮૨

ખરતરગચ્છની પદ્ય-પટ્ટાવલીઓ અને કેટલીક ગદ્ય પટ્ટાવલીઓમાં થોડા ફેરફાર સાથે ઉપર મુજબનો પટ્ટાનુક્રમ મળે છે

ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલી બીજી

૩૯ આ૦ જિનદત્તસૂરિ—

कल्पद्रुमखरगच्छे स जयति श्रीजिनदत्तो गुरु ॥ (-પટ્ટાવલી)

તેમનો સં૦ ૧૧૩૨ માં ધંધૂકામાં જન્મ, સં૦ ૧૧૪૧ માં દીક્ષા, સં૦ ૧૧૬૯ માં ચિત્તોડમાં આચાર્યપદ સં૦ ૧૦ ૪માં ગચ્છઅવસ્થા અને સં૦ ૧૨૧૧ના અષાઢ સુદિ ૧૧ના દિવસે અજમેરમાં સ્વર્ગગમન થયું[1]

ધંધૂકાના વતની શેઠ વાછિગ (વિવિધ, વાચ્છક) હુંબડની પત્ની વાહડદેવીએ એક બાળકને જન્મ આપ્યો અને તેનું નામ સોમચંદ રાખ્યું વાચક ધર્મદેવે (જયદેવે) સાધ્વીની પ્રેરણાથી

૧ શ્રીપૂરણચંદ્રજી નાહરે પ્રકાશિત કરેલ ચાર પટ્ટાવલીઓમાં આ જિનદત્તસૂરિના પિતાનું નામ દીક્ષાગુરુનું નામ આચાર્યપદતિથિ, બિકાનેરમાં દીક્ષિત શ્રાવકોની સંખ્યા, ૭ બાળક, ૭ વાઘાન-નાર દેનાર, નિ ચેલ નિહાળેલો, ચમત્કારો વગેરે ઘણી બાબતોમાં એકમત નથી એટલે સત્ય શું અને કલ્પિત શું તેનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી.

સ્થાપ્યા હતા અને આ૦ જિનદત્તનો પરિવાર સં૦ ૧૨૦૪ પછી ગુજરાતની બહાર વિચરતો હતો. આ જિનદત્ત ગુજરાત બહાર જ સ્વર્ગસ્થ થયા. તે પછી પણ વિમલવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર, લૂણવસહીની સ્થાપના, વસ્તુપાલનો સંઘ અને પ્રતિષ્ઠા, શત્રુંજયનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર વગેરે ધર્મ—ઉત્સવોમાં એ પરિવારની ઉપસ્થિતિ મળતી નથી એ પણ એક સૂચક વસ્તુ છે.

(૧૧) આ જિનવલ્લભે ચિત્તોડ મંદિરની પ્રશસ્તિ અને પ્રશ્નોત્તર ષષ્ટિશતક તેમજ આ જિનદત્તસૂરિએ ‘ગણધરસાર્ધશતક (ગાથા: ૭૬) વગેરેમાં આ જિનેશ્વરસૂરિનાં પ્રશંસાકાવ્યો રચ્યાં છે ખરાં પરંતુ આ જિનેશ્વરસૂરિથી ખરતરગચ્છ નીકળ્યો એવો ઇશારો પણ કર્યો નથી. સુવિહિત આ દેવભદ્રસૂરિએ તેમના મહાવીરચરિત્રમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે આ જિનેશ્વરથી ખરતરગચ્છ નહીં પરંતુ વિધિપક્ષ એટલે સુવિહિત શ્રમણ પરંપરા ચાલી છે.

(૧૨) આ જિનદત્તસૂરિ સં૦ ૧૧૬૯ની પહેલાંના કોઈ પણ ગ્રંથ કે શિલાલેખમાં આ જિનેશ્વરથી ખરતરગચ્છ નીકળ્યાનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. તે પછીના ગ્રંથોમાં એવો ઉલ્લેખ થયો છે.

(૧૩) ઐતિહાસિક સંશોધકો આ જિનેશ્વરને તેમજ આ અભયદેવને પ્રભાવક આચાર્યો માને છે આ જિનવલ્લભ કે આ જિનદત્તને નહીં.

(૧૪) વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી અને બીજી પટ્ટાવલીઓમાં આ જિનેશ્વરસૂરિના ચરિત્ર અંગે મોટો મતભેદ છે.

આ અને આ જાતના બીજા પ્રમાણોના આધારે નિર્વિવાદ માનવું પડે છે કે ખરતરગચ્છની સ્થાપનાનું શ્રેય આ જિનેશ્વરને નહીં પરંતુ આ જિનદત્તસૂરિના ફાળે જાય છે જો કે આ જિનવલ્લભે ૭ કલ્યાણકની પ્રરૂપણા કરી અને આ જિનદત્ત તેમની પાટે બેઠા પરંતુ આ જિનદત્તે આ જિનવલ્લભની સામાચારીથી ભિન્ન સામા

મારી રચી ખરતરગચ્છને જન્મ આપ્યો.[1] આમ છતાં પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથો, જે સર્વ માન્ય પ્રભાવકોના ચરિત્રો છે, તેમાં આ૦ જિનદત્તનો ઉલ્લેખ નથી. પરંતુ તેમનામાં એવું સામર્થ્ય હતું કે, તેમણે ચૈત્યવાસીઓ સામે ટક્કર લીધી અને સં૦ ૧૨૦૪માં એક સ્વતંત્ર બળવાન ગચ્છ સ્થાપન કર્યો. તેઓ ખરતરગચ્છના સર્વ પ્રથમ આચાર્ય હતા અને ખરતરગચ્છ પણ આજ સુધી તેમને જ વફાદાર રહ્યો છે એ જ કારણ છે કે ખરતરગચ્છીઓ તેમના મંદિરો બંધાવે છે, તેમની મૂર્તિઓ કે ચરણપાદુકાઓને પૂજે છે અને પ્રતિક્રમણમાં પણ તેમને જ ખાસ રીતે સંભારે છે કહેવાની જરૂર નથી કે ખરતરગચ્છ હશે ત્યાં સુધી આ૦ જિનદત્તનું નામ પણ અમર રહેશે.

આ૦ જિનદત્તસૂરિએ વિવિધ સ્થાનોમાં જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તે પ્રતિમાઓ કે પ્રતિમાલેખો આજે મળતા નથી. પરંતુ કેટલાએક યતિઓએ ગુરુભક્તિથી કે ગુરુભક્તો પાસેથી વધુ નકદની રકમ મેળવવાની લાલચથી આવા પ્રતિમાલેખો કોતરાવ્યા છે સૌ કોઈ જાણે છે કે પં૦ કલ્યાણવિજય ગણિએ જાહેર લેખો આપી આ પ્રતિમાલેખોનો ભંડાફોટ કર્યો છે—તેવા લેખો બનાવટી હોવાનું પુરવાર કર્યું છે (—આત્માનંદ પ્રકાશ)

આ જ રીતે કોઈ યતિએ ક૦ સ૦ હેમચંદ્રસૂરિના નામના બનાવટી પ્રતિમાલેખો પણ કોતરાવ્યા છે. અમે આવા પ્રતિમાલેખો અજારીમાં જોયા હતા અને ત્યાંના શ્રીસંઘને સાફ જણાવ્યું હતું કે આ લેખો બનાવટી છે

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી—

આ૦ જિનદત્તસૂરિ ઉપર મુજબ ખરતરગચ્છના આદિ પુરુષ છે

૧. આ૦ જિનવલ્લભની સામાચારીમાં સામાયિક તથા પૌષધમાં ઇરિયાવહી પછી કરેમિ ભંતેનું વિધાન છે આ૦ જિનદત્તની સામાચારીમાં સામાયિક તથા પૌષધમાં કરેમિ ભંતે પછી ઇરિયાવહીનું વિધાન છે એમ તફાવત છે. (જુઓ, પ્રાચીનગચ્છ સામાચારી)

એટલે ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી તેમનાથી શરૂ થાય છે

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી સામાન્ય રીતે બે જાતની મળે છે—

(૧) સત્તરમી સદી સુધીના પટ્ટાવલીકારોએ પોતાની પરંપરા નદીસૂત્ર ના વાચકવંશ સાથે જોડી દીધી છે સભવ છે કે તેમને પોતાની અખંડ ગુરુપરંપરાનું જ્ઞાન નહીં હોય.

(૨) ઓગણીસમી સદીના મહો૦ ક્ષમાકલ્યાણે આ મુનિ સુંદરસૂરિની ગુર્વાવલી ના આધારે ગુરુપરંપરા જોડી છે આ પટ્ટાવલી વ્યવસ્થિત છે તેથી ખરતરગચ્છમા આજે તે પ્રામાણિક મનાય છે

અહીં બંને જાતની પટ્ટાવલીઓ આપીએ છીએ—

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલી પહેલી

૧ ભગવાન મહાવીરસ્વામી	૨. ગણધર સુધર્મસ્વામી
૩ આ જંબૂસ્વામી	૪ આ પ્રભવસ્વામી
૫. આ૦ શય્યભવ	૬ આ યશોભદ્ર
૭ આ સંભૂતિવિજય	૮. આ૦ ભદ્રબાહુ
૯ આ સ્થૂલભદ્ર	૧ આ મહાગિરિ
૧૧ આ સુહસ્તિસૂરિ	૧૨. આ વજ્રસ્વામી
૧૩ આ આર્યરક્ષિત	૧૪ આ દુર્બલિકાપુત્ર
૧૫. આ નંદિ	૧૬ આ નાગ
૧૭. આ રેવતી	૧૮ આ સમિત
૧૯ આ ખડિલ	૨૦ આ હિમવાન્
૨૧ આ નાગાર્જુન	૨૨. આ ગોવિંદ
૨૩ આ સંભૂતિ	૨૪ આ લોહિત્ય
૨૫. આ પુષ્પગણિ	૨૬ વા૦ ઉમાસ્વાતિ
૨૭ આ જિનભદ્ર	૨૮ આ વૃદ્ધવાદી
૨૯ આ સિદ્ધસેન	૩ આ હરિભદ્ર
૩૧. આ દેવ	૩૨. આ નેમિચંદ્ર
૩૩. આ ઉદ્યોતન	૩૪ આ વર્ધમાન
૩૫. આ જિનેશ્વર, સં૦ ૧૦૨૪	૩૬ આ જિનચંદ્ર

બાલક સોમચંદ્રને ૯ વર્ષની વયે દીક્ષા આપી. મુનિ સોમચંદ્ર પહેલે દિવસે ગુરુભાઈ પં૦ સર્વદેવગણિ સાથે સ્થંડિલ ગયા અને ત્યાં તેણે ઘાસના તાજા ઊગેલા અંકુરાઓને ઉખેડી નાખ્યા. પં૦ સર્વદેવે તેને ઠપકો આપતાં જણાવ્યું કે, આવું કરીશ તો તારો સાધુવેશ લઈ લઈશું. બાલ મુનિએ પોતાની ભૂલની માફી ન માગતાં સામો કડક જવાબ વાળ્યો કે મારી ચોટલી લાવો અને તમારો વેશ લઈ લો. પં૦ સર્વદેવે જોયું કે બાલક હાજરજવાબી છે (—ગણધરસાર્ધશતક વૃત્તિ)

ભાવપ્રભગચ્છના આચાર્યે મુનિ સોમચંદ્રને પંજિકાનું જ્ઞાન આપ્યું. આ૦ અશોકચંદ્રે વડી દીક્ષા આપી. આ૦ હરિસિંહે સિદ્ધાંત અને મંત્રપાઠ શિખવ્યો.

આ૦ દેવભદ્રે સં૦ ૧૧૬૭માં ચિત્તોડમાં સુવિહિત આ૦ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય પં૦ જિનવલ્લભને આચાર્યપદ આપ્યું હતું. તેમણે છ કલ્યાણકની પ્રરૂપણા કરી હતી તે પછી તેઓ માત્ર છ મહિના જીવીને કાળધર્મ પામ્યા હતા.

તેમને જિનશેખર વગેરે શિષ્યો હતા, પણ તે મધુર સ્વભાવના હશે, ગુરુની ગરિમાને તેજ આપે એવા નહીં હોય એટલે આ૦ જિનવલ્લભની પાટે કોણ બેસે એ પ્રશ્ન ઊભો થયો. દરમિયાન મુનિ સોમચંદ્ર વિહાર કરી ચિત્તોડ આવ્યા. તેમને પાટે બેસાડવાની વાત ચાલી, પરંતુ આચાર્યના શિષ્યોને બદલે બીજાને પાટે બેસાડવાનો પ્રશ્ન વિકટ હતો. ઝઘડો થઈ જવાનો ભય પણ હતો. આચાર્ય પદવી માટે ત્રણ મુહૂર્તો જોવાયાં હતાં, એમાં જેમ વિલંબ થાય તેમ લાભ હતો. અંતે સુવિહિત આ૦ દેવભદ્રે ત્રીજા મુહૂર્તમાં સં૦ ૧૧૬૯માં વૈશાખ વદિ ૬ (વૈશાખ સુદિ ૧ વૈશાખ સુદિ ૧)ની સાંજે સંધ્યા સમયે ગોરજ લગ્નમાં મુનિ સોમચંદ્રને આ૦ જિનદત્તસૂરિ નામ આપી આ૦ જિનવલ્લભની પાટે સ્થાપન કર્યા. વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી'માં લખ્યું છે કે 'આચાર્યપદ આરોપણ બીજા મુહૂર્તમાં થયું હતું.' તેમનો રંગ કાળો હતો અને શરીર ઠીંગણું હતું.

એક દિવસે આ૦ જિનદત્તે કાક હાથે પ્રશ્ન કીધું એટલે ઉપ

ચિત્ત આચાર્યોએ તેમને ગચ્છ બહાર કર્યા અને આ૦ જિનવલ્લભના શિષ્યોએ તેમને માન્ય રાખી પં૦ જિનશેખરને આચાર્ય બનાવી સ્વતંત્ર સમાચારી ચલાવી, જે મધુકરગચ્છ નામથી જાહેર થયો.

આ૦ જિનદત્ત જ્યોતિષના અભ્યાસી હતા. તેમણે હિંમત ન હારતાં ઉત્તરમાં વિહાર લંબાવ્યો. સં૦ ૧૧૭૦ માં નાગોરમાં પ્રવેશ કર્યો. અહીં ધનદેવ નામે શેઠ શ્રેષ્ઠી હતો. તે આ૦ જિનવલ્લભનો ભક્ત હતો. તેણે ઉ૦ નેમિનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું હતું. તેણે આ૦ જિનદત્તને "આયતન, અનાયતન, વિધિમંદિર, અવિધિમંદિર વગેરે ચર્ચાઓ" તજી દેવા વિનતિ કરી હતી, પણ આચાર્યશ્રીએ તેનો આદર ન કર્યો. આચાર્યે વિક્રમપુર જઈ શાંતિસ્તોત્ર પાઠથી મરકીનો ઉપદ્રવ દૂર કર્યો. આથી તેમને વિક્રમપુરમાંથી ઘણા સાધુ-સાધ્વીઓનો લાભ થયો.[1] તેમણે ના નોકરની એક બાળવિધવાને ચૈત્યવાસી સાધ્વીઓની શિષ્યા બનાવી હતી, તેને નવી બનેલી સાધ્વીઓ સોંપી અને તેને મહત્તરાપદ આપ્યું. ઘણા ચૈત્યવાસી યતિઓને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા. તેમણે મુલતાન જઈ ત્યાંના ચૈત્યવાસીઓને પોતાના શ્રાવક બનાવ્યા. તેમને સ્વપક્ષ બનાવવા માટે મારવાડમાં સારી શુદ્ધિથી શુભ લગ્ને એક પવિત્ર જિનપ્રતિમા તૈયાર કરાવી, પણ તેને મુલતાન લાવતાં વચમાં નાગોરમાં જ એક ચૈત્યવાસી આચાર્યે તે પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરી નાખી. આથી મુલતાનનો લાભ નાશો ને મળ્યો. વળી, તેમણે શ્રાવકોને અટનેશ્વર દેરાસરની માણિભદ્ર યક્ષની પ્રતિમા લાવવા માટે મોકલ્યા. મુલતાની શ્રાવકો એ પ્રતિમાને ધરી લાવ્યા, પણ તે પ્રતિમા પંજાબની નદીઓમાં જ રહી ગઈ. આ૦ જિનદત્તે મુલતાનથી ત્યાં જઈ પાંચ નદીઓના કિનારે માણિભદ્ર યક્ષ, મુસલમાની પંચ પીર, સોમ આવર અને ચોસઠ પહાડીનો ખોડિયા ક્ષેત્રપાલ (ખોડિયો હનુમાન) વગેરે દેવોની સાધના

૧. આ સિદ્ધિઓની સંખ્યા માટે પટ્ટાવલીઓમાં જુદી જુદી નોંધો છે: A [illegible] B [illegible] C [illegible] અને [illegible] સાધ્વીઓ D [illegible] અને [illegible] સાધ્વીઓ.

કરી અને તે પછી ૬૪ જોગણીઓને પણ સાધી હતી.

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓમાં આ પીર-સાધના અને બીજી ચમત્કારની વાતો ઘણા વિસ્તારથી આપી છે જેમાં વાયડગચ્છના આ૦ જીવદેવસૂરિ અને મરેલી ગાયની ઘટના (પ્રક૦ ૩૪ પૃ. ૫૪૬ થી ૫૫૬) તેમજ દાદા ધર્મઘોષસૂરિ અને સાપના ઝેરની ઘટના (પ્રક૦ ૪૬) વગેરે જેવા ચમત્કારો પણ સામેલ છે એકંદરે તેમને મોટા ચમત્કારી પુરુષ તરીકે વર્ણવેલા છે

આ જિનદત્તસૂરિ સં૦ ૧૨૦૪માં પાટણમાં હતા ત્યારે એક ધનિકની સ્ત્રીએ જિનમંદિરમાં આશાતના કરી. આચાર્યશ્રીએ તે માટે સખત હાથે કામ લીધું અને સાથોસાથ સ્ત્રીઓને માટે જિનપૂજાનો સર્વથા નિષેધ કર્યો. આ ઘટનાથી પાટણના સંઘમાં મોટો ખળભળાટ મચી ગયો. આચાર્યશ્રી તરત જ અપ્રમત્તેતી વાપરીને ત્યાંથી નીકળી ગયા અને ઔષ્ટ્રિકી વિદ્યાના બળે એકદમ જાલોર પહોંચી ગયા.[1]

એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે ગુર્જરેશ્વર મહારાજા કુમારપાલે પાટણના જૈન સંઘની—મહાજનની અને પાટણના રાજ્યની એકતા જોખમાય નહીં એટલા માટે નવી સામાચારીવાળા જૈન ગચ્છોને દેશવટો આપ્યો હતો. પાટણમાં પ્રવેશ તથા વસવાટ નિવાર્યો હતો. આથી પાટણના સંઘમાં શાંતિ પથરાઈ ગઈ[2]

મહો૦ જિનપાલની યુગપ્રધાનાચાર્ય-ગુર્વાવલી ના ઉલ્લેખથી સમજાય છે કે આ જિનદત્તસૂરિ ગુજરાતથી બહાર ગયા તે પછી

1 ચૈત્યાશાતનાત (૧૨૦૪) ઔષ્ટ્રિકમત—ઔષ્ટ્રિકમત ।

(—રાજગચ્છપટ્ટાવલી કુમારપાલપ્રતિબોધ-તિરિગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ)

2 ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીમાં કહ્યું છે કે આ દેવચંદ્રસૂરિ તથા ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલના વિરોધમાં ભૂરી કથા મળતી, તેનું આ જ કારણ હશે. એમ તેઓનો વિહાર તેમના સ્થાને ગુજરાતમાં મળતો નથી, તેનું પણ આ જ કારણ હશે. ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીમાં જણાવ્યું છે કે આ આચાર્ય મહારાજ કુમારપાલની અનુમતિ મેળવી પાટણમાં રહ્યા હતા.

(—જુઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૯૫)

પહેલવહેલા આ૦ જિનપતિ સંઘ સાથે ગુજરાતમાં તીર્થયાત્રા માટે આવ્યા પણ તેમણે શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરી નહીં કેવલ ગિરનાર તેમજ ખંભાતની યાત્રા કરી હતી. આ યાત્રાવર્ણનમાં આ૦ જિનપાલે मारवो लोकोऽस्तित्यूसमाथी (પૃ૦ ૩૬); આ૦ વિશુદ્ધપ્રોલે गूर्जरात्रायां त्वं सिंह इव (પૃ૦ ૩૮) સાધુ ક્ષેમંધરે गूर્जरात्रामध्ये भवता समर्पित [1](પૃ ૩૯) વગેરે જે શબ્દો વાપર્યા છે તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ત્યારે ગુજરાતના જૈનોને માટે ખરતરગચ્છ અપરિચિત ગચ્છ જેવો બની ગયો હતો. આ૦ જિનપતિ પછી જનતાને નવેસરથી ખરતરગચ્છ મળ્યો. ત્યાં સુધી તે દેશવટાની સ્થિતિમાં હોય એમ લાગે છે

આ૦ જિનદત્તસૂરિ ગુજરાત બહાર ગયા પણ તેમનો કાર્યક્રમ હોવાથી તેમણે સં૦ ૧૨૦૪માં આ૦ જિનવલ્લભે પ્રરૂપેલા છ કલ્યાણકો, સ્ત્રીને જિનપૂજાનો નિષેધ વગેરે માન્યતાઓને પ્રધાનતા આપી, નવા નિયમો બાંધી સ્વતંત્ર ખરતરગચ્છ ચલાવ્યો[2] અને તે દિવસથી

---

૧ .... गूर्जरात्रा । ....।
—(પૃ ૪૩)

૨. ...... આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ લખે છે કે, આ૦ જિનદત્તસૂરિએ સં૦ ૧૨૦૪ માં .... આ૦ જિનદત્તસૂરિએ છ જેટલી નવી પ્રરૂપણા ચલાવી, એમાં ...... સ્ત્રીને પૂજાનો નિષેધ, મંદિરમાં જુવાન વેશ્યાના નાચનો નિષેધ, શ્રાવકની પ્રતિમાઓ બનાવવાનો નિષેધ, પોતાને યુગપ્રધાન .... તીર્થંકર .... વગેરે મનાવવા, ગુરુ પ્રતિમાનો પ્રચાર, તેના કર્મની વ્યવસ્થા, બીજા ગચ્છવાળાની ક્રિયા સેવા કરવાની મનાઈ .... નહીં .... અને .... સામાયિક ઉચ્ચરવું, ... વિચ્છેદ, દેવોનો .... મર્યાદા વિચ્છેદ, ... વગેરે. (—શતપદી પ૦ ૧ ૭)

આ ખરતરગચ્છની જેમ સં૦ ૧૨૮ માં .... ખરા તથા .... નામની શાખા નીકળી હતી. (—આબૂ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ ભા૦ ૨ ન ૧)

ઉપકેશગચ્છના ચૈત્યવાસીઓનું નામ કોમલગચ્છ (કવલાગચ્છ) પડ્યું.[1]

જેમ બૌદ્ધોને ભારત છોડ્યા પછી વધુ લાભ થયો તેમ આ જિનદત્તસૂરિને ગુજરાત છોડ્યા પછી વધુ લાભ મળ્યો. તેઓ મારવાડના તો કલ્પવૃક્ષ તરીકે જાહેર થયા.[2]

તેમણે ખરતરગચ્છની સ્વતંત્ર સામાચારી આપી છે. જેના કેટલાક નિયમો નીચે મુજબ છે—

ભ. મહાવીરના ૭ કલ્યાણક માનવા, પાંચ નદીની સાધના કરવી, આચાર્ય સિવાય બીજો કોઈ તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠા ન કરે. સ્ત્રી પૂજા ન કરે, દેરાસરમાં નર્તકી નાચે નહીં, ચતુષ્પર્વી સિવાયના દિવસોમાં પૌષધ થાય નહીં, પૌષધમાં આહાર લેવાય નહીં, આયંબિલમાં બેથી વધુ ચીજોનો ઉપયોગ ન થાય.

સામાયિકમાં ૩ કરેમિ ભંતે બોલવાં અને તે પછી ઇરિયાવહી સૂત્ર પાઠ બોલવો.

તિથિ વધે તો પહેલી તિથિને માનવી, ચૌદશ ઘટે તો પૂનમે પાખી કરવી, શ્રાવણ વધે તો બીજા શ્રાવણમાં સંવત્સરી કરવી. ભાદરવો વધે તો પહેલા ભાદરવામાં સંવત્સરી કરવી વગેરે.

(—ઉત્સૂત્રોદ્ઘાટનકુલક ગાથા ૧૮ સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિ)

આ જિનદત્તે પાંચ નદીના પીરોને—દેવોને ખરતરગચ્છના અધિષ્ઠાયક બનાવ્યા. તેઓને સાત વચનો આપ્યાં અને તેઓની પાસેથી

---

१ वि. सं. १२०४ वर्षे [illegible] खरतरगच्छ [illegible] नामकं मतम् ।

(—પૂ. [illegible] સંપાદિત પટ્ટાવલી, જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ, પુસ્તક ૧૪ અંક ૪ પૃ. ૧ પાનું ૧૧૯ પટ્ટાવલી [illegible] સં. ૧૬ ૫૧)

२. चतुर्विंशगच्छे च जयति श्रीजिनदत्तो गुरुः ।
मरुस्थलीकल्पतरु स श्रीमान् युगप्रधानो जिनदत्तसूरिः ॥५१॥
—[illegible]

સાત વરદાન લીધાં,[1] તે આ પ્રમાણે છે—

સાત વચનો—

(૧) ગચ્છપતિ સિંધમાં જાય તો પાંચ નદીને સાધે.
(૨) ગચ્છપતિ હમેશા ૨ ૦ (૧૦૦) સૂરિમંત્રનો જાપ કરે.
(૩) ગચ્છનો સાધુ હમેશા ૩ ૦ (૨ ૦) નવકાર ગણે.
(૪) ખરતરગચ્છીય શ્રાવક હમેશા સાત સ્મરણનો પાઠ કરે. (શ્રાવિકા ત્રિશતી ફેરવે)
(૫) શ્રાવક પ્રતિધર ૧ (૨) ખાંધણીની માળા ફેરવે.
(૬) શ્રાવક દર મહિને બે આયંબિલ કરે.
(૭) ગચ્છપતિ (સાધુ) હમેશા એકાસણુ કરે.

સાત વરદાનો—

(૧) દરેક ગામમાં ખરતરગચ્છનો એક શ્રાવક દીપતો થાય.
(૨) ખરતરગચ્છનો શ્રાવક ગરીબ ન રહે.
(૩) સંઘમાં કુમરણ ન થાય. (સાધુ-સાધ્વી સાપથી મરે નહીં.)
(૪) ગચ્છની બ્રહ્મચારિણી સાધ્વીને ઋતુધર્મ આવે નહીં.
(૫) ગચ્છનો શ્રાવક સિંધમાં જાય તો ધનવાન થઈને આવે.
(૬) સંઘમાં કોઈને શાકિની છળે નહીં.
(૭) જિનદત્ત નામથી વીજળી ન પડે.

સં ૧૬૭૪ની પટ્ટાવલીમાં માણિભદ્રના પાંચ વરદાનો ઉપર મુજબ બતાવ્યા છે તેમજ જોગણીના બીજા સાત વરદાનો પણ

1 વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલીમાં લખ્યું છે કે અંબિકાદેવીના કહેવાથી સાત વરદાન મળ્યાં, જે આ વરદાનોથી ભિન્ન છે.

પણ ક્ષમાકલ્યાણની પટ્ટાવલીમાં એક જ વરદાન આપ્યાનો ઉલ્લેખ છે. પછીની ગચ્છપટ્ટાવલીઓમાં વરદાન અને વરદાનોની સંખ્યામાં વધારો થયેલો જોવાય છે.

ઉપર્યુક્ત વચનો અને વરદાનોનું અક્ષરશઃ પાલન થયું નથી. એવું વરદાન લેવાનો કે દેવાનો શો હેતુ છે તે સમજાતું નથી. શ્રીજિનદત્તસૂરિની જાણી નિર્ણીત કસોટી તો ન જ હોય.

યુગપ્રધાનાચાર્ય-ગુર્વાવલી માં વરદાનનો ઈશારો કર્યો નથી.

દર્શાવ્યાં છે જેમ ખરતરગચ્છનો સાધુ પાગ મૂર્ખ ન રહે, વચન સિદ્ધિવાળો બને; સાધ્વી ઋતુમતી ન થાય અને સિંધીથી ઉપર-આગળ ગયેલો શ્રાવક ધનવાન્ બને વગેરે વરદાનોની નોંધ છે

આ જિનદત્તસૂરિએ એ પણ અભિવચન આપ્યું છે કે “ખરતરગચ્છનો આચાર્ય દિલ્હી, અજમેર, ભરૂચ, ઉજ્જૈન, મુલતાન, ઉચ્ચનગર અને લાહોર એ સાત નગરોમાં જાય નહીં. ખાસ કારણે ત્યાં જાય તો સતવાસો કરે નહીં, આહાર કરે નહીં.” સંભવ છે કે તે સમયે તે તે નગરોમાં બીજા ગચ્છોનું જોર વધુ હોય.

આ જિનદત્તે સં ૧૨૧૧ના વૈશાખ સુદિ ૬ ના રોજ બિકાનેરમાં આ૦ જિનચંદ્રને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા. ખરતરગચ્છમાં આચાર્યોના નામ પહેલાં જિન શબ્દ જોડવાનું ત્યારથી ચાલુ થયું છે તેમણે ૧ વાચનાચાર્ય અને ૫ મહત્તરાઓ બનાવી હતી. તેમણે ચૈત્યવાસી અને માહેશ્વરીઓને પોતાના જૈન બનાવ્યા હતા.

ગ્રંથો—

તેમણે રચેલા ગ્રંથો નીચે મુજબ જાણવામાં આવ્યા છે—

૧ ગણધરસાર્ધશતક પ્રાકૃત ગાથા : ૧૫ (પાત્રીશ આચાર્યોની સ્તુતિ)
૨. સંદેહદોલાવલી, પ્રાકૃત ગાથા ૧૫
૩. ગણધરસપ્તતિ, પ્રા ગાથા : ૭૦
૪ સર્વાધિષ્ઠાયિસ્તોત્ર, પ્રા ગાથા ૨૬
૫. સુગુરુપારતંત્ર્ય, પ્રા ગાથા ૨૧
૬ વિઘ્નવિનાશિસ્તોત્ર, પ્રા ગાથા ૧૪
૭ અવસ્થાકુલક પ્રા ગાથા ૬૨
૮. ચૈત્યવંદનકુલક પ્રા ગાથા ૨૯
૯ પ્રાકૃતવિંશિકા
૧ ઉપદેશરસાયન, અપભ્રંશ શ્લો ૮
૧૧ કાલસ્વરૂપ, અપ શ્લો ૩૨

૧૨. ચર્ચરી અપ૦ શ્લો૦ ૪૭.[1]

એમના ઉપદેશથી તહનગઢનો રાજા કુમારપાલ યાદવ (સં૦ ૧૨૧૦ થી ૧૨૫૨) જૈન બન્યો હતો. (—ભારતીયવિદ્યા, ભા૦ ૨, અં૦ ૧)

આ આચાર્યના સમયમાં સં૦ ૧૧૬૯ થી 'મધુકરગચ્છ' નીકળ્યો અને તેમાંથી આ૦ અભયદેવના સમયે 'રુદ્રપલ્લીગચ્છ' નીકળ્યો.

'યુગપ્રધાનાચાર્ય-ગુર્વાવલી'માં તેમનો સ્વર્ગવાસ સં૦ ૧૨૧૧ના અષાડ વદિ ૧૧ ના રોજ થયો એમ જણાવ્યું છે

આ૦ જિનદત્તસૂરિ ખરતરગચ્છના સ્થાપક શાસક પ્રથમ આચાર્ય કાર્યક્ષમ ગચ્છનાયક અને દાદા હતા. તેઓ સં૦ ૧૨૧૧ ના અષાડ સુદિ ૧૧ ના દિવસે અજમેરમાં સ્વર્ગવાસી થયા. શ્રાવકોએ તે સ્થાને સમાધિસ્તૂપ બનાવ્યો, જેની પ્રતિષ્ઠા સં ૧૨૨૧ માં આ૦ જિનચંદ્રસૂરિએ કરી હતી. આ૦ જિનપતિસૂરિએ સં૦ ૧૨૩૫માં અજમેરમાં ચોમાસું કર્યું અને આ૦ જિનદત્તસૂરિના સ્તૂપની મોટા મહોત્સવપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરી.

તેમના અગ્નિસંસ્કારનું અસલ સ્થાન ભૂલાઈ જવાથી અજમેરના જૈનોએ બીજે સ્થાને ભ૦ પાર્શ્વનાથનું દેરાસર તથા દાદાવાડી બનાવ્યાં છે જે આજે વિદ્યમાન છે

૪૦ મણિધારી જિનચંદ્ર—તેમનો સં૦ ૧૧૯૭ ના ભાદરવા સુદિ ૮ ના રોજ જન્મ, સં ૧૨૧૮ના ફાગણ વદિ ૮ના રોજ અજમેરમાં (દિલ્લીમાં) દીક્ષા, સં૦ ૧૨૧૧ (૧૨ ૫?)ના વૈશાખ સુદિ ૬ ના રોજ બિકાનેરમાં આચાર્યપદ અને સં૦ ૧૨૨૩ ના બીજા

---

૧ આ જિનકુશલે સં ૧૩૮૩ માં ચૈત્યવંદનકુલકની વૃત્તિ ૪૪.. શ્લોક પ્રમાણ રચી. ૨ સુમતિગણિએ ગણધરસાર્ધશતકની બૃહદ્વૃત્તિ સં ૧૨૯૫) ની ૩ ... બૃહદ્વૃત્તિ, આ જિનેશ્વર શિષ્ય ઉપા ધર્મતિલકે લઘુવૃત્તિ સં ૧૩૩૮ ૪ આ જિનપતિએ ... પ્રકરણ રચ્યુ ઉપા જિનપાલે સં ૧૨૯૪ માં ચર્ચરીની વૃત્તિ, ૫ ૧૨૯૨ માં ઉપદેશરસાયનની વૃત્તિ, ઉપા સુરપ્રભે કાલસ્વરૂપની વૃત્તિ અને ૫ ... ૧૩૧૨ માં ... બૃહદ્વૃત્તિ રચી છે

ભાદરવા વદિ ૧૪ના રોજ દિલ્હીમાં સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમના પિતાનું નામ રાસલ અને માતાનું નામ દેલ્હણદેવી હતું. તેમને આ૦ જિનદત્તે પોતાના હાથે આચાર્યપદવી આપી પોતાની પાટે સ્થાપ્યા હતા. તેમણે ખોડિયા ક્ષેત્રપાલની સાધના કરી હતી. તેમણે પૂર્વદિશાની યાત્રા કરી પાછા ફરતાં રાજા મદનપાલની વિનતિથી ગુરુદેવનું અભિવચન તોડી દિલ્હીમાં ચોમાસું કર્યું અને (યોગિની ના છળથી) ત્યાં જ તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમણે અતિબલ નામે અધિષ્ઠાયક સ્થાપ્યો હતો. તેમના પોતાના કપાળમાં મણિ હતો. કોઈ શ્રાવકની ગફલતથી એક વિદ્યા સિદ્ધ યોગી તેમનો મણિ ઉપાડી ગયો. તેમની માંડવી ગુરુએ સ્થાને ન પહોંચતા વચમાં મહરૌટમાં (મહરૌલીમાં) ઉતારવાથી વચમાં જ રહી ગઈ. શ્રાવકોએ તેમનો ત્યાં જ અગ્નિસંસ્કાર કર્યો અને તે સ્થાને સ્તૂપ બનાવ્યો. ખોડિયો ક્ષેત્રપાલ ત્યાં પગલા પૂજતો હતો. પાછળથી સ્તૂપની ચરણપાદુકા મુસલમાનોએ ઉપાડીને ફેંકી દીધી અને ત્યાં ખાડો બનાવી મૂક્યો છે તેની પૂજા ભાવિકો કરે છે. આ સ્તૂપ ખરતરગચ્છમાં ચમત્કારી મનાય છે. સં. ૨૦૧૩ના આસો વદિ ૧૧ ને શનિવાર તા. ૧૯–૧૦–૫૭ અને આ. વ. અમાસ બુધવાર તા૦ ૨૩–૧૦–૫૭ના રોજ ત્યાં ચોરી થઈ ત્યારથી ચમત્કાર મનાતો નથી.

એ સમયથી ખરતરગચ્છમાં દરેક ચોથી પાટે જિનચંદ્રસૂરિ નામ રાખવાનો પ્રચાર શરૂ થયો છે.[1]

તેમના શિષ્ય ઉપા૦ જિનમતે સં. ૧૨૧૫માં સાધુસાધ્વીની દીક્ષા લીધી છે. તેમણે આ૦ જિનપતિને ઉપા૦ પદ્મપ્રભ સાથેના [illegible] ના શાસ્ત્રાર્થમાં બહુ મદદ કરી હતી. ઉપા૦ જિનમતનો સ્વર્ગવાસ સં૦ ૧૨૪૨માં થયો હતો.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૩૫, પૃ. ૧૪૩ ક્રમાંક ૨૩૦)

૧ [illegible] । ચતુર્થે ચતુર્થે પટ્ટે શ્રીજિનચન્દ્રસૂરિનામ સ્થાપનમ્ ॥ (—સં. ૧૭૧૧ની ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલી)

આ૦ જિનપતિસૂરિ—

तस्यो श्रीजिनपतिसूरिर्मोऽस्य पद्मनिश्री च ।
श्रीसंघपादकमल विदूष्य वक्रे तुपाधर्यम् ॥६॥

(—અભયકુમારચરિત્ર પ્રશસ્તિ)

वाग्मिना च जिनेन्द्रं वन्दे सर्वेश्वरस्तुतम् ।
भक्त्या सुमपतां पुर्ये श्रीमज्जिनपतिगुरुम् ॥

તેઓ બિકાનેરના શા૦ યશોવર્ધન માલ્હૂ અને સુહવદેના પુત્ર હતા. તેમનું નામ નરપતિ હતું

તેમનો સં૦ ૧૨૧૦ના ચૈત્ર વદિ ૮ના રોજ મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હતો. સં૦ ૧૨૧૮ના ફાગણ વદિ ૮ (સં૦ ૧૨૧૭ના ફાગણ સુદિ ૧૦) દિલ્હીમાં દીક્ષા થઈ હતી, સં૦ ૧૨૨૩ના કાર્તિક સુદિ ૧૩ના રોજ બબ્બેરકમાં આ૦ જયદેવના હાથે આચાર્યપદ, સં૦ ૧૨૭૭ના અષાઢ સુદિ ૧૦ (સં૦ ૧૨૭૮ના માહ સુદિ ૬)ના રોજ પાલનપુરમાં સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

તેમણે ૩૬ વાદ જિત્યા હતા.

તેમણે આસપુરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી ત્યારે મણિધારી યોગીએ જિનપ્રતિમાનું સ્તંભન કર્યું હતું આથી તેમણે વાસક્ષેપ નાખી તે સ્તંભન દૂર કર્યું હતું. આ કારણે યોગી પણ તેમનો ભક્ત બની આકાશગામિની તેમજ સ્તંભિનીવિદ્યા આપીને ચાલતો થયો. આચાર્યે તે વિદ્યા ગ્રહણ ન કરી.

એકનો મંત્રી ઉદ્ધરણ સાધર્મિકોને વસ્ત્રદાન વગેરે ઘણું દાન આપતો હતો. તેણે નાગોરમાં દેરાસર બંધાવ્યું, તેની પ્રતિષ્ઠા આ૦ જિનપતિએ કરી, અને તે કુટુંબને ખરતરગચ્છનું ભક્ત બનાવ્યું. મરોટના નેમિચંદ્ર ભંડારીનો પુત્ર અંબડ (દેવદત્ત) દીક્ષા લેવાને તૈયાર થયો ત્યારે ભંડારીએ આ૦ જિનપતિની પરીક્ષા કરી તેમને પોતાનો પુત્ર સોંપ્યો.

તેમણે સં૦ ૧૨૩૩માં કન્યાનયનમાં બિકાનેરના શા૦ માન દેવે બનાવેલ ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરી. (—વિવિધતીર્થકલ્પ)

આ વાદિદેવસૂરિએ સં. ૧૧૯૯ના કા૦ સુ ૧ દિને ફલોધિમાં તીર્થની સ્થાપના કરી ત્યારે ત્યાં ખરતરગચ્છનું વિધિચૈત્ય નહોતું તેથી આ જિનપતિએ સં. ૧૨૩૪માં ફલોધિમાં જ પાર્શ્વનાથનું નવું ખરતરગચ્છીય ચૈત્ય બનાવ્યું.

તેમણે સં. ૧૨૪૮ લગભગમાં આસાવલ, કર્ણાવતી નગરમાં ઉદયનવિહારના ચૈત્યવાસીઓએ પ્રતિષ્ઠા કરેલ જિનબિંબોને અપૂજનીય ઠરાવી ચર્ચા ઊભી કરી. આ ચર્ચાએ મોટું રૂપ પકડ્યું. એ અંગે પક્ષો બન્યા અને સં. ૧૨૪૮માં કર્ણાવતીમાં શાસ્ત્રાર્થ થયો. આ૦ વાદિદેવસૂરિના સંતાનીય આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ આ અંગે 'વાદસ્થલ' નામે ગ્રંથ રચ્યો અને આ જિનપતિએ તેના ઉત્તરરૂપે 'પ્રબોધ્યવાદસ્થલ' નામે ગ્રંથ બનાવ્યો. એ સિવાય તેમણે યમકમયચતુર્વિંશતિજિનસ્તવન શ્લો. ૩, તીર્થમાલા, પંચલિંગીપ્રકરણવિવરણ અને સંઘપટ્ટકની બૃહત્ટીકા રચી. આ જિનદત્તના પરિવારના પ૦ હર્ષરાજે આના આધારે સંઘપટ્ટક-ની નાની ટીકા બનાવી છે.

આ જિનપતિના ઉપદેશથી મરોટના શેઠ આશાપાલ ધર્મટની પત્ની શુભમતિએ સં. ૧૨૮૨માં 'અનેકાર્થઅભિધાનકોશ' લખાવ્યો.
(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિઃ ૮)

તેમણે સં૦ ૧૨૪૪માં પુનમિયા આ૦ અકલંકદેવ સામે સાધુ મઠ કરવી માથે ભય એવું નિરૂપણ કર્યું.

ઉપકેશગચ્છના ઉપા૦ પદ્મપ્રભે અજમેરમાં વિસલરાજની સભામાં સં. ૧૨૩૯માં આ જિનપતિને ગુરુ કાવ્યાષ્ટક અંગેના વાદમાં હરાવ્યા. તે પછી પણ તે બંને વચ્ચે બીજી વખત પણ શાસ્ત્રાર્થ થયો હતો. (—ઉપકેશગચ્છ પટ્ટાવલી, પ્રક૦ ૧ પૃ. ૨૮, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૩૯)

આ જિનપતિએ ખરતરગચ્છને વ્યવસ્થિત રૂપ આપ્યું. તેથી ખરતરગચ્છના પટ્ટાવલીકારો તેમને—विधिनमोमिहिरः ॥१२॥, खरतरगच्छ-सूत्रधार गच्छसूत्राणां सूत्रधारः, गच्छसामाचारीप्रवर्तक परमसंवेगी વગેરે વિશેષણોથી નવાજે છે.

આ સમયે ખરતરગચ્છમા સગોત્રી ૫૪૦ આચાર્યો હતા. આ૦ જિનપતિના ઘણા શિષ્યો વિદ્વાન હતા. તે પૈકી કેટલાકની માહિતી નીચે મુજબ છે—

(૧) મહો૦ જિનપાલ—તેમણે સ૦ ૧૩૦૫ ના અષાઢ સુદિ ૫ ના રોજ યુગપ્રધાનાચાર્ય ગુર્વાવલી (પ્ર૦ ૨૦૧૨૪?), સ૦ ૧૨૯૨ માં 'ષટ્સ્થાનકવૃત્તિ, સનત્કુમારમહાકાવ્ય સટીક, સ૦ ૧૦૯૨ માં ઉપદેશરસાયન વિવરણ, સ ૧૨૯૩ મા આ જિનવલ્લભસૂરિના દ્વાદશકુલકનું વિવરણ, સ ૧૨૯૪ મા ચર્ચરી વિવરણ તથા સ્વપ્ન વિચારભાષ્ય બનાવ્યા છે તેઓ સ ૧૨૬૯માં જાલોરમા ઉપાધ્યાય બન્યા હતા.

(૨) ૫૦ સુમતિગણિ—તેમણે સ૦ ૧૨૯૫ મા ખભાતથી માસ નહકચ્છક માડવગઢ સુધીના વિહારમા આ૦ જિનદત્તના ગણધરસાર્ધશતક ની બૃહદ્વૃત્તિ રચી, જેનો પ્રથમ આદર્શ ૫૦ કનક ચંદ્રે લખ્યો. ૫૦ ચારિત્રસિંહે તેના આધારે ગણધર અતર્ગત પ્રકરણ રચ્યુ અને ઉપા૦ સર્વરાજે (ઉપા૦ પદ્મમંદિર ગણિએ) લઘુવૃત્તિની રચના કરી.

(૩) ૫૦ પૂર્ણભદ્ર—તેમણે સ૦ ૧૨૭૫ મા ઉપાસકદશાકથા, સ ૧૨૮૨ મા પાલનપુરમા અતિમુક્તકચરિત્ર, સ૦ ૧૨૮૫ મા જેસલમેરમા ધન્યશાલિભદ્રચરિત્ર (પરિ ૬), સ૦ ૧૩ ૫ માં કૃત પુણ્યકચરિત્રની રચના કરી.

(૪) આ૦ સર્વદેવ—તેમણે ૫ પૂર્ણભદ્રને ધન્યશાલિભદ્ર ચરિત્ર બનાવવામા સહાય કરી હતી અને સ૦ ૧૨૮૭ મા જેસલમેરમા સ્વપ્નસપ્તતિકા રચી છે તેમણે સ૦ ૧૨૭૮ માં જાલોરમા આ૦ જિનેશ્વરને આચાર્ય પદ આપ્યુ હતુ

(૫) ઉપા૦ સૂરપ્રભ—તેમણે ૫ પૂર્ણભદ્રના 'ધન્ય શાલિભદ્ર ચરિત્ર નુ સંશોધન કર્યું કાલસ્વરૂપકુલકની વૃત્તિ રચી, સ્તભનેશ પાર્શ્વ સ્તવન બનાવ્યુ તેમણે ખભાતમાં દિગંબર વાદી યમદડને હરાવ્યો તથા પદબદ્ધ 'પ્રબોધ્ય રચ્યો. ઉ ચદ્રતિલકને વિદ્યાન વ્યાકરણ ભણાવ્યું.

૪૨. આ જિનેશ્વરસૂરિ—તેઓ મરોટના નેમિચંદ્ર ભંડારી અને તેમની પત્ની લક્ષ્મીદેવીના અંબડ નામે પુત્ર હતા. તેમનો સં. ૧૨૪૫ના માગશર સુદિ ૧૧ ના રોજ ભરણી નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હતો. સં. ૧૨૫૫માં ખેડમાં દીક્ષા થઈ ત્યારે તેમનું નામ મુનિ વીરપ્રભ રાખવામાં આવ્યું. સં. ૧૨૭૮ના માહ સુદિ ૬ ના રોજ જાલોરમાં આ સર્વદેવના હાથે આચાર્યપદવી થઈ ત્યારે આ જિનેશ્વર નામ રાખવામાં આવ્યું અને સં. ૧૩૩૧ના આસો વદિ ૬ ના રોજ જાલોરમાં અનશનપૂર્વક સ્વર્ગગમન કર્યું.

લગભગ ૩૩ વર્ષની ઉંમરે તેઓ આચાર્ય થયા પણ જ્ઞાનવાળા નહોતા આથી તેમને સરસ્વતી નદી ઓળંગ્યા પછી પાટણમાં પ્રવેશ કરતા પોતાની અજ્ઞતા માટે ખેદ થયો. આથી પોતાનું મરણ થાય તો સારું એવો વિચાર પણ આવ્યો. આ કારણે સરસ્વતી દેવીએ પ્રસન્ન થઈ તેમને વિદ્યાનું વરદાન આપ્યું. તેમણે પાટણમાં જઈ—'અર્હન્તો ભગવન્ત' સ્તુતિ-શ્લોક રચ્યો. સરસ વ્યાખ્યાન આપ્યું. આ ઘટનાનો ઉલ્લેખ 'યુગપ્રધાનાચાર્ય-ગુર્વાવલી'માં છે પણ પ્રાચીન 'વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી'માં નથી.

ખરતરગચ્છના પટ્ટાવલીકારોએ આ જિનેશ્વરનું સ્થાન ઊંચું બનાવવા માટે કલિ. સ. આ. હેમચંદ્રસૂરિ તથા ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલ મહારાજા માટે મનઘડંત ઘટનાઓ જોડી દીધી છે. જે વસ્તુ 'યુગપ્રધાનાચાર્ય ગુર્વાવલી'માં કે 'વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી'માં નથી. વસ્તુતઃ પટ્ટાવલીકાર ગચ્છના રાગમાં તણાઈને ઐતિહાસિક સત્યોને સર્વથા ભૂલી જાય છે. આ જિનેશ્વરસૂરિ તો ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના મરણ બાદ ઘણાં વર્ષો વીત્યા પછી જન્મ્યા હતા અને બીજી તરફ આ જિનેશ્વરના શિષ્યોએ ક. સ. આ. હેમચંદ્રસૂરિના ગ્રંથો ઉપર વિવરણો રચ્યાં છે, ત્યારે કબૂલ કરવું પડે કે આ જિનેશ્વરના પરિવારને ક. સ. હેમચંદ્રસૂરિ પ્રત્યે બહુમાન હતું.

કૃષ્ણર્ષીય આ સોમતિલકે 'કુમારપાલદેવચરિત્ર'ની રચના પણ કરી છે.

પાલનપુરમા આ૦ જિનેશ્વરસૂરિના હાથના બે ટુકડા થઈ ગયા, આથી તેમને લાગ્યુ કે મારો ગચ્છ બે ભાગમા વહેચાઈ જશે, તો મારે મારા હાથે એની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ કે બે ભાગલા પડે છતા મોટું નુકસાન ન થાય. એટલે તેમણે પોતાની પાટે પોતાના હાથે બે આચાર્યો સ્થાપન કર્યા.

(૧) આ૦ જિનસિંહસૂરિ સ૦ ૧૨૮૦ અને (૨) આ૦ જિનપ્રબોધ સૂરિ સ૦ ૧૩૩૧ (વૃદ્ધાચાર્ય પટ્ટાવલી, પ્ર૦ ૮)

આ જિનસિંહસૂરિ લાડ્ડુના શ્રીમાલી હતા. તેમનાથી સ૦ ૧૩૧૩ (ઈસ૦ ૧૩૩૧)મા ત્રીજો લઘુ ખરતરગચ્છ નીકળ્યો, જેનું બીજુ નામ શ્રીમાલીગચ્છ પણ મળે છે

આ૦ જિનેશ્વરે સ૦ ૧૩૧૩ મા પાલનપુરમા શ્રાવકધર્મ પ્રકરણ રચ્યુ ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલકે સ૦ ૧૩૧૭ મા તેની ટીકા (ગ્ર ૧૫૦૦) રચી.

આ સાલમા ભીમપલ્લી (ભીલડિયા)મા મ૦ મહાવીરસ્વામીનુ દેરાસર બ યુ. સ૦ ૧૩૩૪ ના વૈશાખ વદિમા ભીલડિયામા ગણધર ગૌતમસ્વામીની પ્રતિમા બિરાજમાન કરવામા આવી.

આ૦ જિનેશ્વરે યમકમય ચતુર્વિશતિ જિનસ્તવન શ્લો ૩૧ તથા પાર્શ્વનાથ જિનસ્તવન શ્લો ૨૧ની રચના કરી.

પ સોમમૂર્તિએ સ૦ ૧૩૩૧મા જિનેશ્વરસૂરિદીક્ષારાસ બનાવ્યો છે

આ૦ જિનેશ્વરે જૈન સઘને ઘણા વિદ્વાન શિષ્યો આપ્યા છે[1]

(૧) ઉપા૦ વિવેકસમુદ્રગણિ—તેમનુ બીજુ નામ ઉપા વિવેક સાગર હતું ગોઠ વાહડના પુત્ર બોહિત્થ, તેમના પુત્રે આ જિનેશ્વર પાસે દીક્ષા લીધી, જેઓ વિવેકસમુદ્ર નામથી વિખ્યાત થયા. તમણે સ ૧૩૦૪ ના વૈશાખ સુદિ ૧૪ ના રોજ દીક્ષા લીધી. સ૦

---

૧ સૂરિર્જિનેશ્વર इह मुनिनामादिसुधीरमरकीर्तिः सुरमगूर्णसंशुचौ मुनिः ।
श्री प्रबोधमूर्ति-लक्ष्मीतिलकश्री प्रमोदमूर्तिसूरीश्वरो मुनिरेषाः ।
(-श्रीजयधवलिका)१ समुद्रवानुमतादि प्रशस्ति)

૧૩૨૩ માં જેસલમેરમાં વાચનાચાર્યપદ મળ્યું. સં. ૧૩૪૨ ના વૈશાખ સુદિ ૧ ના રોજ જાલોરમાં આ૦ જિનચંદ્રના હાથે ઉપાધ્યાયપદ અને સં. ૧૩૬૯ના જેઠ સુદિમાં સ્વર્ગગમન થયું હતું. તેમણે જ આ૦ કુશલસૂરિને ભણાવ્યા હતા, તેમજ પદવી આપી હતી. ઉપાધ્યાયે પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્ર, પિતા આહિતની વિનતિથી ખંભાતમાં દિવાળીના દિવસે નરવર્મચરિત્ર (સર્ગ ૫, ગ્રં૦ ૧૫૪૨૪) સં. ૧૩૩૪ના પ્રથમ કાર્તિક સુદિ ૧૫ના રોજ જેસલમેરમાં પુણ્યસારકથા (ગ્રં. ૩૪૨) રચ્યા છે, તેમણે વિવેકસાગર સમ્યક્ત્વાલંકાર ગ્રંથની પણ રચના કરી છે તેમની પુણ્યસારકથાનું સંશોધન આ૦ જિનપ્રબોધે કર્યું હતું.

સં. ૧૫૧૮માં તપાગચ્છમાં આ૦ સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય પં. વિવેકસમુદ્રગણિ નામે હતા. (પ્રક૦ ૫)

(૨) વા૦ પૂર્ણકલશગણિ—તેઓ આ૦ જિનેશ્વરના દીક્ષાશિષ્ય અને આ૦ જિનરત્નના વિદ્યાશિષ્ય હતા. તેમણે સં૦ ૧૩૦૭માં ક સ. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયમહાકાવ્યની વૃત્તિ (ગ્રં૦ : ૧૫) રચી, જેનું ગુરુભાઈ ઉ૦ લક્ષ્મીતિલકે સંશોધન કર્યું હતું. વાચકોએ યંત્ર મંત્રવાળું સ્તંભનપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર (શ્લો૦ ૩૦) સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સાથે રચ્યું હતું.

(૩) ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલક—તેઓ ઉપા૦ જિનરત્ન પાસે વિદ્યા ભણ્યા હતા. તેમણે ઉપા૦ અભયતિલક વગેરેને ભણાવ્યા હતા. સં. ૧૩૧૭માં શ્રાવકધર્મપ્રકરણની ટીકા (ગ્રં૦ ૧૫) રચી તથા સં. ૧૩૧૧માં 'પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્રમહાકાવ્ય' (સર્ગ ૧૭)ની રચના કરી.

(૪) ઉપા૦ અભયતિલક—તેઓ આ૦ જિનેશ્વરના દીક્ષાશિષ્ય અને ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલકના વિદ્યાશિષ્ય હતા. તેમણે ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલક પાસે ન્યાયનો અભ્યાસ કર્યો હતો. સં. ૧૩૧૨માં પાલનપુરમાં આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના સંસ્કૃત-દ્વયાશ્રય મહાકાવ્ય (સર્ગ ૧ ૨)ની વૃત્તિ (ગ્રં૦ ૧૦) રચી. તેમણે ન્યાયાલંકારનું ટિપ્પન (ગ્રં૦ ૫૪) રચ્યું, જે ૧. અક્ષપાદનું ન્યાયસૂત્ર ૨. વાત્સ્યાયનભાષ્ય,

૩ વાચસ્પતિનું વાર્તિક વાચસ્પતિની તાત્પર્ય ટીકા, ૪ ઉદયનની ન્યાયતાત્પર્યપરિશુદ્ધિ અને ૫. શ્રીકંઠની ન્યાયાલંકારવૃત્તિ—એ ઉત્તરોત્તર પાંચ ગ્રંથો પર પંચપ્રસ્થ ન્યાયતર્કની વ્યાખ્યા છે. આ પંચપ્રસ્થ લેખનની પ્રશસ્તિ આ૦ જિનેશ્વરના શિષ્ય કવિ કુમારે રચી છે. ઉપા૦ અભયતિલકે ઉપા૦ ચંદ્રતિલકના 'અભયકુમારચરિત્ર'નું સંશોધન કર્યું અને ઉપદેશમાલાની બૃહદ્‌વૃત્તિની પ્રશસ્તિ બનાવી.

(૫) ઉપા૦ ચંદ્રતિલક—તેઓ પં૦ નેમિચંદ્ર ગણિ પાસે સામાચિકસૂત્ર ભણ્યા, પગાયા. મુનિ સિદ્ધસેન પાસે પ્રમાલિ શીખ્યા. આ૦ જિનેશ્વરના શિષ્ય વાચનાચાર્ય ગુણભદ્ર પાસે પંજિકા શીખ્યા. સૂરપ્રભ પાસે વિદ્યાનંદ વ્યાકરણ[1] ભણ્યા. ત્રૈવેદ્ય આ૦ વિજયદેવસૂરિ પાસે ન્યાય ભણ્યા અને મહો૦ જિનપાલ પાસે નંદીસૂત્ર વગેરે મૂલ આગમ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. સંભવ છે કે તેમનું દીક્ષા નામ સોમકીર્તિ હશે. તેમણે સં૦ ૧૩૧૧ માં પાલ્હણપુરમાં અનંત પંજિકા લખી છે.

તેમણે સં૦ ૧૩૧૨ માં ખંભાતમાં અભયકુમારચરિત્ર (ગ્રં૦ ૯૦૩૬) રચ્યું, જેનું સંશોધન ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલક તથા ઉપા૦ અભયતિલકે કર્યું હતું. અમરકીર્તિ કુમાર કવિએ અભયકુમારચરિત્રની પ્રશસ્તિ બનાવી છે.

(૬) મુનિ સૂરપ્રભ.

(૭) મુનિ ધર્મતિલક—તેમણે સં૦ ૧૩૨૨ માં ઉલ્લાસિક સ્મરણવૃત્તિ અને અજિતશાંતિસ્તવનટીકા રચ્યાં છે.

(૮) આ૦ જિનરત્ન—તેમણે નિર્વાણલીલાવતીસૂત્ર, તેની વૃત્તિ, સિદ્ધાન્તરત્નિકાવ્યાકરણસૂત્ર, તેની વૃત્તિ અને ન્યાયવિલાસ રચ્યાં છે. તેમણે ઉપા૦ પૂર્ણકલશ અને ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલકને ભણાવ્યા હતા.

---

૧ વિદ્યાનંદ વ્યાકરણ બે મળે છે—

(૧) કાતન્ત્રનું બીજું નામ વિદ્યાનંદ. (જૈ૦, પ્ર૦ ૪ પૃ૦ ૨૪૪)

(૨) તપગચ્છના આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિના પ્રથમ પટ્ટધર આ૦ વિદ્યાનંદસૂરિએ પણ વિદ્યાનંદ વ્યાકરણ બનાવ્યું હતું. (ગુર્વાવલી શ્લો૦ ૧૦૧ પ્ર૦ ૪૧)

પં૦ પ્રબોધચંદ્ર ગણિની 'સંદેહદોલાવલી'ની બૃહદ્વૃત્તિના સંશોધનમાં મદદ કરી હતી.

(૯) પં૦ પ્રબોધચંદ્ર ગણિ—તેઓ પં૦ પદ્મદેવ પાસે વ્યાકરણ સાહિત્ય, ઉપા૦ ગુણભદ્ર પાસે કાતંત્રપંજિકા આ૦ તિલકદેવ પાસે ન્યાય, ઉપા૦ જિનપાલ પાસે આગમ શીખ્યા હતા. તેમણે સં. ૧૩૨૦માં 'સંદેહદોલાવલી'ની બૃહદ્વૃત્તિ રચી છે. ઉપા૦ લક્ષ્મીતિલક ઉપા૦ જિનરત્ન અને ઉપા૦ ચંદ્રતિલકે તેનું સંશોધન કર્યું હતું.

(૧૦) પ્રબોધમૂર્તિ—(જૂઓ પ્ર૦ ૪૪મા ન૦ ૪૩ના આ૦ જિનપ્રબોધસૂરિ.)

(૧૧) ઉપા૦ દેવમૂર્તિ—તેમણે ઉપા૦ હેમપ્રભની 'પ્રમાણરત્નમાલા'ની પ્રશસ્તિ રચી છે.

(૧૨) ઉપા૦ ગુણસમુદ્ર ગણિ—તેઓ મોટા વિદ્વાન હતા.

(૧૩) કવિ કુમાર અમરકીર્તિ—તે વિદ્વાન હતા. સંશોધન સારી રીતે કરી શકતા હતા. તેમણે ઉપા૦ અભયતિલક ગણિના 'પંચપ્રસ્થ ન્યાય'ની પ્રશસ્તિ બનાવી હતી. ઉપા૦ ચંદ્રતિલકના 'અભયકુમારચરિત્ર'ની પ્રશસ્તિ બનાવી હતી.

(૧૪) જગડૂ—તેમણે (સં૦ ૧૨૭૮ થી ૧૩૩૦ના ગાળામાં) 'સમ્યક્ત્વમાઈ—ચઉપઈ' રચી છે.

(—જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પારા : ૬ ૭)

(૩) લઘુખરતરગચ્છ—શ્રીમાલીગચ્છ

આ૦ જિનેશ્વરના મુખ્ય પટ્ટધર અને શ્રીમાલીગચ્છના પ્રથમ આ૦ જિનસિંહરચિત પટ્ટાવલી આ પ્રકારે મળે છે—

૪૨. આ૦ જિનેશ્વરસૂરિ—સ્વર્ગવાસ સં. ૧૩૩૧

૪૩. આ૦ જિનસિંહસૂરિ—તેઓ લાડનુના શ્રીમાળી હતા. તેઓ પદ્માવતીનો મંત્ર પામ્યા. સં. ૧૨૮૦માં ગુરુજીના હાથે આચાર્ય થયા. તેમનાથી સં. ૧૩૩૩ (સં. ૧૩૩૧)માં લઘુ ખરતરગચ્છ નીકળ્યો, એનું બીજું નામ શ્રીમાલગચ્છ પણ છે.

તેમણે ગુર્જર આના લઈ શ્રીમાલીઓના પ્રદેશના વિહાર કર્યો. અહીં તેમને ઘણા શિષ્યો થયા. તેમણે ઢીલવાડીના મુહકપાલને દીક્ષા આપી અને સં૦ ૧૩૪૧ માં આચાર્યપદ આપ્યું. પદ્માવતીનો મંત્ર, જે પોતાને સિદ્ધ થતો નહોતો તે પણ તેમને આપ્યો. તે પછી તેઓ સ્વર્ગસ્થ થયા. (–વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી, પ્ર૦ ૯)

૪૪ આ૦ જિનપ્રભસૂરિ—ઢીલવાડીના તાંબી ગોત્રના શેઠ મહીધરને રત્નપાલ નામે પુત્ર હતો. રત્નપાલને ખેતલદેવીથી પાંચ પુત્રો થયા. એ સૌમાં વચેટ સુહડપાલ હતો. આ૦ જિનસિંહે શેઠ પાસેથી તેને માગી લીધો ને સં૦ ૧૩૨૬ માં તેને દીક્ષા આપી. સં૦ ૧૩૪૧ માં કિઢવાણા નગરમાં તેમને આચાર્યપદ આપ્યું અને આ૦ જિનપ્રભ નામ આપી પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા, તેમજ પદ્માવતીનો વિદ્યાપાઠ પણ આપ્યો.

આ૦ જિનપ્રભસૂરિએ પદ્માવતીદેવીના વિધિપૂર્વક સાધના કરી, તેથી દેવીએ પ્રસન્ન થઈ તેમને વરદાન આપ્યું. આચાર્યશ્રીએ દિલ્હી જઈ પાદશાહ સેવા દ્વારા મહમ્મુદ તઘલક (સં૦ ૧૩૮૨ થી ૧૪૦૭) બાદશાહને ઉપદેશ આપી પોતાનો ભક્ત બનાવ્યો અને જૈનધર્મની મોટી પ્રભાવના કરી. તેમણે દિલ્હીમાં ઘણા ચમત્કારો બતાવ્યા હતા.

એક દિવસ જ્યારે આચાર્યશ્રી સ્થંડિલ જતા હતા ત્યારે મુસલમાનોએ તેમને પથ્થર માર્યા પણ તે પથ્થર આપોઆપ મારનારાઓને વાગવા લાગ્યા. આચાર્યશ્રીએ બાદશાહની બેગમની ભૂતપીડા દૂર કરી, આથી બેગમ તેમને પિતા તુલ્ય માનવા લાગી. કાશીના પંડિત રાઘવચેતને બાદશાહની વીંટી આચાર્યશ્રીના ઓઘામાં છુપાવી દીધી અને બાદશાહે જ્યારે સૌની જડતી લીધી ત્યારે તે વીંટી પંડિતજીની પાઘડીમાંથી નીકળી. આચાર્યશ્રીએ ચોસઠ યોગિનીઓને વ્યાખ્યાનવેળામાં પાટલા ઉપર ચલાવી દીધી હતી. એક ચાર્ઈ–ફકીરે બાદશાહની સભામાં પોતાની કુલહ(ટોપી) ઉડાડી આકાશમાં અદ્ધર નચાવી દીધી. આચાર્યશ્રીએ રજોહરણ–ઓઘો મોકલી તે માર કરી ટોપીને નીચે ઉતારી દીધી. ફકીરે એક પનિહારીના ઘડાને

આકાશમાં ચલાવી દીધો. આચાર્યશ્રીએ તે ઘડાને ત્યાં ફોડી નાખ્યો પણ તેમાંના પાણીને બદલાની જેમ ત્યાં જ ચલાવી રાખ્યું. તે પછી બાદશાહની વિનતિથી તેને નીચે વરસાવ્યું. એક વાર બાદશાહે આચાર્યને પૂછ્યું કે "આવતી કાલે મારે રાજપાટિકાએ જવાનો રસ્તો કયો હશે તે જણાવો." આચાર્યશ્રીએ એક મજરખીમાં 'બદરૂ-બુરજ'નો રસ્તો લખીને આપ્યો. બીજે દિવસે બાદશાહ તે બુરજ તોડીને રાજપાટીએ ગયો અને જ્યારે પેલી મજરખી વાંચી ત્યારે બાદશાહને આચાર્યશ્રી પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર જેવા લાગ્યા. બાદશાહે મુસાફરીમાં એક વડને સાથે લઈ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે આચાર્યશ્રીના હુકમથી (અને વિજયમંત્રના પ્રભાવથી) વડવૃક્ષ બાદશાહ સાથે પાંચ કોશ સુધી ગયું અને આચાર્યશ્રીએ મનાઈ ફરમાવી ત્યારે તે વડ પાછો પોતાને સ્થાને આવી ઊભો.

આ જિનપતિએ કન્યાનયનગરમાં સં૦ ૧૨૩૩માં જે શ્રી મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તે પ્રતિમાને મુસલમાનો ઉપાડી લાવ્યા અને સં૦ ૧૩૮૫માં દિલ્હીના બાદશાહી મહેલના પગથિયામાં ચોડાવી દીધી. તે પ્રતિમાને આ જિનપ્રભે બાદશાહ પાસેથી મેળવીને તેની કન્યાનયનગરમાં પ્રતિષ્ઠા કરી. બાદશાહે તેની પૂજા માટે બે ગામ અર્પણ કર્યાં.

બાદશાહ શત્રુંજય તીર્થની યાત્રાએ ગયો ત્યારે આચાર્યશ્રીએ રાયણ વૃક્ષમાંથી દૂધની વૃષ્ટિ કરાવી હતી. આચાર્યશ્રીએ આવા અનેક ચમત્કારો બતાવ્યા હતા.

તેમણે કલાલનો ધંધો કરતા ખંડેલવાલોને તે ધંધો છોડાવી જૈન બનાવ્યા. (—વૃદ્ધાચાર્ય પ્રબંધાવલી, પ્ર૦ ૧)

આ જિનપ્રભે સં૦ ૧૩૪૯માં નાગેન્દ્રગચ્છીય આ૦ મલ્લિષેણ પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમને 'લઘુ સરસ્વતી' અને 'પ્રત્યક્ષ સરસ્વતી' એમ બે બિરુદો મળ્યા હતા.

આ જિનપ્રભને એવી પ્રતિજ્ઞા હતી કે હંમેશા ઓછામાં ઓછી પાંચ નવી ગાથાઓ રચ્યા પછી જ આહાર લેવો. આથી તેમણે

રચેલા ઘણા ગ્રંથો અને સ્તોત્રો મળે છે

૧ વિવિધતીર્થકલ્પ (સંસ્કૃત-પ્રાકૃત) સં૦ ૧૩૨૭ થી ૧૩૮૯
૨. કાતંત્રવિભ્રમ-ટીકા, (શ્લો૦ ૨૬૧) સં૦ ૧૩૫૨, દિલ્હી
૩ સંસ્કૃત-દ્વયાશ્રયકાવ્ય (શ્રેણિકચરિત્ર), સં૦ ૧૩૫૬
૪ વિધિપ્રપા, સં૦ ૧૩૬૩ ના આ૦ સુ૦ ૧૦ અયોધ્યા.
૫. સિદ્ધાંત આગમસ્તવ.
૬ સંદેહવિષૌષધિ સં૦ ૧૩૬૪ અયોધ્યા.
૭. ભયહરસ્તોત્ર ટીકા, સં૦ ૧૩૬૫.
૮. ઉવસગ્ગહર વૃત્તિ, સં ૧૩૬૫, અયોધ્યા.
૯ અજિતશાંતિ વૃત્તિ સં૦ ૧૩૬૫, અયોધ્યા.
૧ સમ્મત્તસ્વવૃત્તિઓ, સં ૧૩૬૫, અયોધ્યા.
૧૧. પંચપરમેષ્ઠિસ્તવ.
૧૨. સૂરિમંત્રપ્રદેશવિવરણ (રહસ્યકલ્પદ્રુમ)
૧૩. વીરસ્તુતિ-સ્વર્ણસિદ્ધિસ્તવાવચૂરિ, (શ્લો : ૯૦) સં૦ ૧૩૮૦
૧૪ સાધુ પ્રતિક્રમણવૃત્તિ, સં૦ ૧૩૬૪
૧૫. સંસ્કૃત-પ્રાકૃતસ્તવનો-સ્તોત્રો.
૧૬ અપભ્રંશ ભાષાના ગ્રંથો-સ્તોત્રો.
૧૭. મદનરેખાસંધિ સં૦ ૧૨૯૭
૧૮. વયરસ્વામીચરિત્ર સં૦ ૧૩૧૬
૧૯ નેમિનાથ મુનિસુવ્રત જ માલિકો
૨૦ કુમારનેમિસ્તવ.
૨૧ પદ્માવતીચતુષ્પદિકા.

તેમણે આ જિનસેનના શિષ્ય આ૦ મલ્લિષેણને ભૈરવપદ્માવતીકલ્પ રચવામાં અને આ૦ ઉદયપ્રભના શિષ્ય આ૦ મલ્લિષેણને સ્યાદ્વાદમંજરી રચવામાં મદદ કરી હતી.

મલધારગચ્છના આ રાજશેખર તેમની ન્યાયકંદલીના વિદ્યાર્થી હતા એ જ આ૦ રાજશેખરે ન્યાયકંદલીવૃત્તિ બનાવી અને આ૦ સુધાતિલક પણ તેમની પાસે ભણ્યા હતા.

૫ રવિવર્ધનગણિ લખે છે કે આ૦ જિનપ્રભસૂરિ પાટણ પધાર્યા અને ત્યાં તપગચ્છના આ૦ સોમપ્રભસૂરિ જે પોષાળમાં વિરાજમાન હતા ત્યાં ઊતર્યા. તેમણે કરેલ શાસનપ્રભાવનાની આ૦ સોમપ્રભે પ્રશંસા કરી ત્યારે આ૦ જિનપ્રભસૂરિએ જણાવ્યું કે અમે બાદશાહની સામે રહીએ છીએ તેથી પરાધીન છીએ. તમે ચારિત્રધર છો, તમારા જેવા વિદ્યમાન છે તેથી જ જૈનશાસનમાં ચારિત્ર વર્તે છે. બન્ને આચાર્યો વચ્ચે આવો વાર્તાલાપ થયો અને બન્નેમાં પ્રેમ વધ્યો. આ૦ જિનપ્રભસૂરિએ પોતાના ઉદરનો ઉપદ્રવ હતો તે મટાડ્યો.
(—જિનપ્રભસૂરિકલ્પ)

૫ આદિગુપ્ત સિદ્ધાંતસ્તવન ની અવચૂરિમાં આ૦ જિનપ્રભસૂરિ માટે લખે છે કે—

यत्र (जिनप्रभसूरिणा) प्रतिदिनं नव्यस्तवनिर्माणानन्तरमेवाहारग्रहणाभिग्रहवता नैकानि स्तोत्राणि विरचितानि । पद्मावतीदेवीवचनात् तपागच्छमभ्युदयवन्तं समीक्ष्य श्रीसोमतिलकसूरये (सं १३७२-१४२४) ९ स्तोत्राणि समर्पितानि ।

બીજે પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે—

पद्मावतीवचनतोऽभ्युदयं विभाव्य
यत् सूरये स्तवनसप्तशतीं स्वकीयाम् ।
सूरिर्जिनप्रभ उपाहरते प्रमायै
सोऽयं सदा तपगणो न कथं प्रशस्य ? ।। (જુઓ, પ્ર૦ ૪૮)

આ ઘટનાથી એ પણ તારવી શકાય છે કે આ૦ જિનપ્રભસૂરિને તપાગચ્છ ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો.

મલધારગચ્છીય આ૦ રાજશેખરે આ૦ જિનપ્રભ પાસે ન્યાયકંદલી'નો અભ્યાસ કર્યો હતા.

આ૦ જિનપ્રભની પાટે આ૦ જિનદેવસૂરિ થયા.

૪૫. આ૦ જિનદેવ—તેમણે કાલકાચાર્યકથા અને હૈમીનામ માલાશિલોંછ નીરચના કરેલી છે. આ૦ જિનદેવની પાટે આ૦ સુમતિસૂરિ

થયા. તેમણે 'દશવૈકાલિકલઘુવૃત્તિ (ગ્રં૦ ૩૫૦૦) રચી છે

૪૬ આ૦ જિનમેરુસૂરિ

૪૭ આ૦ જિનહિતસૂરિ

૪૮. આ૦ જિનસર્વસૂરિ

૪૯ આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ

૫૦ આ૦ જિનસમુદ્રસૂરિ

૫૧ આ૦ જિનતિલકસૂરિ

તેઓ સં ૧૬૬૧ માં શાકંપુરમાં ચોમાસું હતા ત્યારે મહો૦ રાજહંસ ગણિ, મહો૦ સમયહંસ ગણિ, પં૦ રત્નસાગર ગણિ વગેરે તેમની સાથે હતા. (—પ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦ ૨ સં૦ ૬૪)

૫૨. આ૦ જિનરાજસૂરિ—બીજા ખરતરગચ્છમાં પણ (૪૯) આ૦ જિનોદયની પાટે (૫૦) આ૦ જિનરાજસૂરિ થયા હતા. તે આ આચાર્યથી જુદા સમજવા.

૫૩. આ૦ જિનહિતસૂરિ—સં૦ ૧૪૭૭ તેમને ઉપા૦ કલ્યાણરાજ નામે શિષ્ય હતા

૫૪ આ૦ ચારિત્રવર્ધનસૂરિ—તેઓ આ જિનહિતસૂરિના શિષ્ય ઉપા૦ કલ્યાણરાજના શિષ્ય હતા. તેઓ સમર્થ વિદ્વાન હતા. તેમણે ઘણા ટીકા ગ્રંથો વગેરે રચ્યા છે—

૧ મેઘદૂત ટીકા, (ગ્રં૦ ૧૧૨) સં૦ ૧૫૨૪, અરડકમલ્લ શ્રીમાલીની વિનતિથી રચી.

૨ કુમારસંભવની શિશુહિતૈષિણી વૃત્તિ, (સર્ગ ૭) સં૦ ૧૪૯૨ ના માહ સુદિ ૮

૩ રઘુવંશ વૃત્તિ.

૪ સિન્દૂરપ્રકર ટીકા, (ગ્રં૦ ૪૮૦) સં૦ ૧૫૦૫ના વૈશાખ સુદિ ૮ શુક્રવાર.

૫. નૈષધીય ટીકા, સં૦ ૧૫૧૧ વૈશાખ સુદિ.

૬ શિશુપાલવધ ટીકા.

૭ કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રવૃત્તિ.

૮ ભાવારિવારણસ્તોત્રવૃત્તિ.

૯ શાશ્વત પાડવીસ-વૃત્તિ.

૪૩ આ૦ જિનપ્રબોધસૂરિ—તેઓ શા. શ્રીચંદ્ર અને શ્રીદેવીના પુત્ર હતા. તેમનો સં. ૧૨૮૫ માં જન્મ થયો. તેમનું નામ પર્વત પાડવામાં આવ્યું. તેમણે સં. ૧૨૯૬ ના ફાગણ વદિ ૫ ના રોજ થરાદમાં દીક્ષા લીધી ત્યારે તેમનું નામ પ્રબોધમૂર્તિ રાખવામાં આવ્યું. સં. વાચકપદ મળ્યું અને સં. ૧૩૩૧ ના આસો વદિ ૫ ના રોજ આચાર્યપદ આપ્યું ત્યારે નામ આ. જિનપ્રબોધસૂરિ રાખ્યું. સં. ૧૩૩૧ ના ફાગણ વદિ ૮ ના રોજ જાલોરમાં આચાર્યપદ મહોત્સવ થયો. સં. ૧૩૪૧ માં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. તેમણે સં. ૧૩૩૪ માં જેસલમેરમાં પૂર્ણસાર કથા નું સંશોધન કર્યું હતું.

તેમણે સં. ૧૩૨૧ માં સંદેહદોલાવલી ની વૃત્તિ રચી, જેનું ઉપા. લક્ષ્મીતિલક ઉપા. જિનરત્ન અને ઉપા. ચંદ્રતિલકે સંશોધન કર્યું હતું. આચાર્યશ્રીએ સં. ૧૩૨૮ માં કાતંત્રવ્યાકરણ પર દુર્ગપદપ્રબોધ રચ્યો હતો.

આ. જિનચંદ્રે સં. ૧૩૫૧ માં તેમની પ્રતિમા બનાવેલી, તે ખંભાતમાં વિદ્યમાન છે.

સં. ૧૩૩૩ માં આ૦ જિનસિંહથી ત્રીજો શાખાગચ્છ લઘુ ખરતરગચ્છ નીકળ્યો.

૪૪ આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ—તેઓ સમીયાણાના મંત્રી દેવરાજ છાજેડ અને તેમની પત્ની કમલાદેવીના પુત્ર હતા. તેમનો સં. ૧૩૨૬ ના માહ સુદિ ૪ ના રોજ જન્મ થયો. નામ ખંભરાજ પાડવામાં આવ્યું. તેમણે સં. ૧૩૩૨ માં જાલોરમાં દીક્ષા લીધી. તેમને સં. ૧૩૪૧ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ને સોમવારના રોજ જાલોરમાં આચાર્યપદ પ્રાપ્ત થયું. તેમનો સં. ૧૩૭૬ માં કોસવાણા ગામમાં કપડવાણી સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

તેમણે ચાર રાજાઓને પ્રતિબોધ કર્યો હતો, આથી તે સમયે ખરતરગચ્છ રાજગચ્છ એવા નામથી પણ ઓળખાવા લાગ્યો. ખરતરગચ્છના પટ્ટાવલીકારો આ જિનચંદ્રને કલિકાલકેવલી તરીકે ઓળખાવે છે.

૪૫. આ૦ જિનકુશલસૂરિ—તેઓ સમીયાણાના મંત્રી જિલ્હાગર છાજેડ અને તેમની પત્ની મહ જયશ્રીના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ સં૦ ૧૩૩૦ મા થયો હતો. સં૦ ૧૩૪૭ મા દીક્ષા લીધી અને સં૦ ૧૩૭૭ ના જેઠ વદિ ૫ ના રોજ પાટણમા રાજેન્દ્રાચાર્યના હાથે આચાર્યપદ પ્રાપ્ત થયું હતું તેમનો સ્વર્ગવાસ સં૦ ૧૩૮૯ ના ફાગણ વદિ અમાવાસ્યા દિને દેરાઉરમા અનશનપૂર્વક થયો હતો.

તેમણે સં૦ ૧૩૮ મા શા તેજપાલના સંઘ સાથે શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરી નવમી ટૂંકમા માનતુંગ નામના જિનપ્રાસાદમા ભ ઋષભદેવની ૨૭ આગળપ્રમાણ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સં૦ ૧૩૭૭ મા ભીલડિયામા ભુવનપાલના ૭૨ દેરીવાળા જિનાલયમા ભ૦ મહાવીરસ્વામીની, જેસલમેરમા જયધવલે ભરાવેલા ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથની અને જાલોરમા ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમણે ચૈત્યવંદનકુલક-વૃત્તિ વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા છે

તેઓ દેરાઉરમા જ્યા સ્વર્ગસ્થ થયા ત્યા, સ્તૂપ બનાવવામા આવ્યો હતો પણ મુસલમાનોએ તે તોડી નાખતા હાલ તેનો પત્તો લાગતો નથી. ખરતરગચ્છમા આ જિનદત્તસૂરિ જેમ દાદા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેમ આ૦ જિનકુશલ પણ દાદા તરીકેની ખ્યાતિ પામ્યા છે તેઓ પણ ચમત્કારી હતા એમ કહેવાય છે પણ તેમના સ્તૂપનો પત્તો નથી એ પુરાણપ્રેમીઓ અને ખરતરગચ્છના અનુયાયીઓ માટે દુ ખનો વિષય ગણાય છે

તેમના પરિવારમા આ જિનપદ્મસૂરિ ઉ૦ લબ્ધિનિધાન ઉપા વિનયપ્રભ, ઉપા૦ વિવેકસમુદ્ર, ઉપા૦ જયસાગર વગેરે ૧૨૦૦ સાધુઓ અને ૧૦૫ સાધ્વીઓ હતી.

ઉપા વિનયપ્રભે સં ૧૪૧૨મા ગૌતમસ્વામીનો રાસ રચ્યો, જે આજે ઘેર ઘેર વંચાય છે

આ૦ તરુણપ્રભ પણ આ સમયે થયા હતા. તે આ જિનચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય આ રાજેન્દ્રચન્દ્રના વિદ્યાશિષ્ય આ જિનકુશલના પટ્ટધર હતા. તેમણે આ૦ જિનપદ્મ સં ૧૩૯   આ૦ જિનલબ્ધિ

સં ૧૪૦ આ જિનચંદ્ર સં૦ ૧૪ ૬, આ જિનોદય સં ૧૪૧૫ (૧૪૧૪) વગેરેને આચાર્યપદવી આપી હતી તેમણે સં ૧૪૧૧માં આ ૧ જમાને બાલબોધ–શ્રાવક-પ્રતિક્રમણસૂત્ર-વિવરણ રચ્યું છે

આ જિનકુશલે સં૦ ૧૩૮૮માં પં તરુણકીર્તિને આચાર્યપદ આપી તેમનું આ તરુણપ્રભ નામ રાખ્યું

૪૬ આ૦ જિનપદ્મસૂરિ—તેઓ પંજાબના છાજેડ ઓસવાલ હતા. સં ૧૩૮૨માં જન્મ્યા હતા. તેમને સં ૧૩૯૦ના જેઠ સુદિ ૬ના રોજ તરપાલના ઉત્સવમાં દેરાઉરમાં આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું અને સં૦ ૧૪ ના વૈશાખ સુદિ ૧૪ના રોજ પાટણમાં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું

આ તરુણપ્રભે તેમને 'સૂરિમંત્ર' આપ્યો હતો. ખરતરગચ્છના પટ્ટાવલીકારો આ આચાર્યની વિદ્વત્તા માટે પણ આ જિનેશ્વર જેવી જ ઘટના બતાવે છે એટલે આ જિનપદ્મસૂરિ પંજાબના હોવાથી વિદ્વાન નહોતા. તેમને પાટણમાં સરસ્વતીએ વરદાન આપ્યું અને પાટણમાં અહંતો મંગલ શ્લોકની રચના કરી, વ્યાખ્યાન પણ સરસ આપ્યું

યુગપ્રધાનાચાર્ય પટ્ટાવલીમાં આ ઘટનાનો ઉલ્લેખ નથી

તેમને 'બાલધવલ કૂર્ચાલ સરસ્વતી'નું બિરુદ હતું

આ જિનચંદ્ર, આ જિનકુશલ, આ જિનપદ્મ અને આ જિનેશ્વર (વિસંક) એ ચારે છાજેડ ગોત્રના હતા.

૪૭ આ૦ જિનલબ્ધિસૂરિ—તેમને સં ૧૪ ના અષાઢ સુદિ ૧ના રોજ પાટણમાં આ તરુણપ્રભસૂરિના હાથે આચાર્યપદવી મળી અને તેઓ સં ૧૪ ૬ના નાગોરમાં કાલધર્મ પામ્યા હતા. તેઓ વિદ્વાન હતા. અપ્રમાદી હતા. એ સમયે તે ગચ્છમાં ૮૪ શિષ્યો વ્યાકરણના વિદ્વાન હતા. આ અરસામાં મુસલમાનોએ અજમેરમાં હલ્લો કર્યો હતા.

૪૮ આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ—તેમને સં ૧૪ ૬ના માહ સુદિ ૫ (૧)ના રોજ નાગોરમાં (જેસલમેરમાં) આ તરુણપ્રભસૂરિના

વાસક્ષેપથી આચાર્યપદવી મળી અને સં૦ ૧૪૧૫ના અષાડ વદિ ૧૩ના રોજ ખંભાતમાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

તેઓ પરમસંવેગી હતા. તેમની શિષ્યા સાધ્વી ગુણસમૃદ્ધિ મહત્તરાએ સં૦ ૧૪૦૬માં 'અંજનાસુંદરીચરિત્ર (ગ્રં૦ ૫૦૪) રચ્યું.

૪૯. આ૦ જિનોદયસૂરિ—પાલનપુરના શા૦ રૂદપાલ સાહૂ અને તેમની પત્ની ધારલદેને સમરો નામે પુત્રનો જન્મ સં૦ ૧૩૭૫માં થયો. સમરાએ બીજાપુરમાં દીક્ષા લીધી ને તેઓ મુનિ સોમપ્રભ નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. સં૦ ૧૪૧૫ના અષાડ સુદિ ૨ (૧૩)ના રોજ ખંભાતમાં આ૦ તરુણપ્રભના હાથે આચાર્યપદવી મેળવી અને આ૦ જિનોદયસૂરિ નામ રાખવામાં આવ્યું. સં૦ ૧૪૩૨ના ભાદરવા વદિ ૧૧ના રોજ પાટણમાં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો. તેઓ પાંચે તિથિએ ઉપવાસ કરતા હતા. તેઓ સૌભાગ્યશાળી હતા. તેમના હાથે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ, ઘણા પદસ્થો તેમજ સંઘપતિઓ થયા. તેમના સમયમાં તપગચ્છના આ૦ દેવસુંદરસૂરિના પટ્ટધર આ૦ સાધુરત્નસૂરિના ઉપદેશથી ગંભલપુરના ઠાકોર શા કોચર પોરવાડે બહુચરાજીના બાર ગામોમાં અમારિ પ્રવર્તાવી હતી. (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૯૮; કોચર વ્યવહારિયાનો રાસ) આચાર્યશ્રીએ સં૦ ૧૪૧૫માં વિજ્ઞપ્તિલેખ રચ્યો છે.

આ જિનોદયના શિષ્ય ઉપા૦ મેરુનંદને 'જિનોદયવિવાહલો' તથા સંસ્કૃત, અપભ્રંશમાં સ્તવનોની રચના વગેરે કરેલી છે. પં૦ જ્ઞાનકલશે સં૦ ૧૪૧૫માં જિનોદયસૂરિપટ્ટાભિષેકરાસ રચ્યો છે.

તે સમયે વેગડગચ્છના છાજેડ ગોત્રની વેગડશાખાના ઉપા૦ ધર્મવલ્લભ વિદ્વાન હતા. આચાર્યશ્રીએ તેમને આચાર્યપદ આપવાનો વિચાર કર્યો પણ તેમના દોષો જાણવામાં આવતા અને આ૦ જયાકરસૂરિની સલાહ મળતા તેમને આચાર્ય બનાવ્યા નહીં. તેમના કુટુંબીઓ મંત્રી વગેરે અધિકારપદે હતા. ધનવાળા હતા. ઉપા૦ ધર્મવલ્લભે સાચોર જઈ વારાહી દેવીની સાધના કરી. રુદ્રપલ્લીગચ્છના આચાર્યે સં૦ ૧૪૨૨માં તેમને પાટણમાં આચાર્યપદવી

૧

આપી, આ૦ જિનેશ્વર નામ રાખ્યું તેમણે કુદુ બીઓની મદદથી નવો ગચ્છ ચલાવ્યો. આ રીતે ખરતરગચ્છમાં સં. ૧૪૨૨માં ચોથો ‘વેગડગચ્છ’ નીકળ્યો.

૫ આ૦ જિનરાજસૂરિ—તેમને સં. ૧૪૩૩ના ફાગણ વદિ ૬ના રોજ પાટણમાં આચાર્યપદ મળ્યું. સં. ૧૪૬૧માં દેલવાડામાં સ્વર્ગગમન થયું. આ૦ જિનવર્ધને સં. ૧૪૬૮માં દેલવાડામાં તેમની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેઓ ન્યાયના પ્રખર અભ્યાસી હતા, અને સર્વ સિદ્ધાંતના પારગામી હતા. તેઓ ક્ષમાશીલ હતા. તેમણે (૧) આ૦ સ્વર્ણપ્રભ, (૨) આ૦ ભુવનરત્ન અને (૩) આ૦ સાગરચંદ્રને આચાર્યપદવી આપી હતી. આ૦ જિનપ્રભસૂરિની પરંપરામાં આ૦ જિનરાજ થયા છે તે આ સૂરિથી જુદા છે. (જુઓ, પ્ર૦ ૪૦ પૃ૦ ૪૬૯)

તેમના પરિવારમાં ૩ આચાર્યો, ૧૨ ઉપાધ્યાયો, અને ૩૬ વાચનાચાર્યો હતા.

૫૬. આ૦ જિનભદ્રસૂરિ—આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિએ સં. ૧૪૬૧માં દેલવાડામાં આ૦ જિનરાજની પાટે આ૦ જિનવર્ધનને સ્થાપન કર્યા.[1] આ૦ જિનવર્ધને જેસલમેરમાં શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં મૂળનાયકની પાસે બેસાડેલ ક્ષેત્રપાલની મૂર્તિને ઉઠાવી બહાર બેસાડી. આથી આચાર્યશ્રી અને ક્ષેત્રપાલ વચ્ચે ઝગડો પડ્યો. ક્ષેત્રપાલે આચાર્યશ્રીને બ્રહ્મચર્યવ્રતના ભંગવાળા કહ્યા. આથી આ૦ સાગરચંદ્રે આ૦ જિનરાજની પાટે આ૦ જિનવર્ધનના બદલે આ૦ જિનભદ્રને બેસાડ્યા. તેમાં ૧ ભાદો નામ, ૨ ભાણુસોલ ગામ, ૩ ભણશાલી ગોત્ર, ૪ ભદ્રા કરણ, ૫ ભરણી નક્ષત્ર,[2] ૬ ભદ્રસૂરિ નામ અને ૭ ભટ્ટારક પદ—એમ સાત ભકાર મેળવ્યા.

---

૧. આ૦ જિનવર્ધને સં. ૧૪૭૪માં શિવાદિત્યકૃત સપ્તપદાર્થી ની ટીકા રચી તેમજ વાગ્ભટાલંકાર ની પણ ટીકા રચી. આ૦ જિનસાગરસૂરિએ પણ ... કર્પૂરમંજરી ની ટીકા રચી.

૨. મહા સુદિ ૧૫ના રોજ કાંઈ ભરણી નક્ષત્ર ન જ હોય.

આ૦ જિનભદ્રસૂરિનો સ૦ ૧૪૫૦માં જન્મ, સ૦ ૧૪૬૧માં દીક્ષા, સ૦ ૧૪૭૫ના મહા સુદિ ૧૫ના રોજ ભણુસોલમાં આચાર્યપદ થયું સ૦ ૧૫૧૪ના મહા વદિ ૯ના રોજ કુંભલમેરમાં સ્વર્ગવાસ થયો હતો. એ રીતે તેઓ ઘણા વર્ષો જીવ્યા હતા.

આ૦ જિનભદ્રે જિનસ્તુતિ ગા૦ ૨૨૦ અપવર્ગનામમાલા, દ્વાદશાંગીપદપ્રમાણકુલક ગા૦ ૨૧ વગેરે રચ્યા છે.

તેમણે ગિરનાર, ચિત્તોડ, મંડોવર વગેરેમાં જિન પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ વગર, જેસલમેર, જાલોર, પાટણ, ખંભાત નાગોર વગેરે સ્થાનોમાં ગ્રંથભંડારો સ્થાપાવ્યા હતા. તેમને ઘણા શિષ્યોપ્રશિષ્યો હતા. તેમણે જગતને આચાર્ય ઉપાધ્યાય, પન્યાસ વગેરે ૧૮ વિદ્વાન્ મુનિવરો આપ્યા હતા. તે આ પ્રમાણે—

આ૦ ભાવરત્નસૂરિ

આ૦ કીર્તિરત્નસૂરિ—તેમણે સ૦ ૧૫૧૫માં કુંભલમેરુમા આ૦ જિનચંદ્રને આચાર્યપદ ભટ્ટારકપદ આપ્યાં. આ૦ કીર્તિરત્નના શિષ્ય પં. લાવણ્યશીલગણિના ઉપદેશથી સ૦ ૧૫૦૧ના મૈ૦ સુ૦ ૧ના રોજ પાટણમા શેઠ નાગરાજના રાજ શે૦ ઉદયસિંહે સોનેરી શાહીથી નદીસૂત્ર લખાવ્યું હતું (—શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા૦ ૨, પ્રક૦ ૨૮)

મહો૦ કમલસંયમ ગણિ—તે મોટા વિદ્વાન્ હતા. તેમણે સ૦ ૧૪૭૬મા દીક્ષા લીધી હતી. તેમણે સ૦ ૧૫૨૪મા વૈભારગિરિ તીર્થમાં આ૦ જિનભદ્રની ચરણપાદુકાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. સ૦ ૧૫૨૬મા બેનપુરમા શેઠ મલ્લરાજને ઉપદેશ આપી સિદ્ધાન્તો લખાવ્યા. સ૦ ૧૫૪૪મા ઉત્તરજ્ઝયણસુત્ત ની સર્વાર્થસિદ્ધિ કમલસંયમી ટીકા બનાવી. સ૦ ૧૫૪૯મા કર્મસ્તવ વિવરણ, સિદ્ધાંત સારોદ્ધાર, સમ્યક્ત્વોલ્લાસ ટંકી ૧૩ વગેરે બનાવ્યા છે.

મહો૦ સિદ્ધાન્તરુચિ ગણિ—તેમને જીરાવલા પાર્શ્વનાથ ઉપર ઘણી ભક્તિ હતી. તેમની ઉપર ત્યાંનો અધિષ્ઠાયક પ્રસન્ન હતો. તેમણે તે દેવની મહેરબાનીની મોજથી માલવદેશના સુલતાન બાદશાહ મહમ્મુદ ખીલજીની રાજસભામા વાદીઓને હરાવ્યા હતા.

તેમણે એક વિધવાના નાનુ નામના પુત્રને મંત્રવાણુ માંડળિક આપ્યું. ભાથી નાનુ બાદશાહ ગ્યાસુદ્દીનનો માનીતો બન્યો હતો. સંભવ છે કે આ નાનુ તે નેવા ગણુશાળી શ્રીમાળી હોય. તેના વંશમાં કવિ સહજ, કવિ મનહ થયા. તેમના શિષ્ય સાધુસોમે સં. ૧૫૧૨માં પુષ્પમાળાપ્રકરણની ટીકા, સં. ૧૫૧૯માં મહાવીરચરિત્રની વૃત્તિ, ચરિત્રપંચકવૃત્તિ, નદીશ્વરદ્વીપસ્તવન વૃત્તિ બનાવી છે.

મહો૦ જયસાગર ગણિ—તે આ જિનરાજસૂરિના શિષ્ય હતા અને આ જિનવર્ધનના વિદ્યાશિષ્ય હતા. તેમણે સં. ૧૪૮૪માં સિન્ધમાંથી આ જિનભદ્રસૂરિ ઉપર વિજ્ઞપ્તિરૂપે વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણી રચીને મોકલી હતી. સં. ૧૪૭૮માં પાટણમાં પર્વરત્નાવલિ (ગા. ૧૨૧) બનાવી. સં. ૧૪૯૭માં નગરકોટચૈત્યપરિપાટી બનાવી. સં. ૧૪૯૫માં સંદેહદોલાવલીવૃત્તિ બનાવી. તીર્થરાજસ્તવન, વિવિધ સ્તોત્ર-વૃત્તિ, સં. ૧૫૦૩માં પાલનપુરમાં શ્રીપૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર પ્ર. ૨૬૫૪ વગેરે બનાવ્યાં હતાં.[1]

મહો. જયસાગરના શિષ્ય ઉ. રત્નચંદ્ર સં. ૧૫૧૧ના ચૈ. સુ. ૧૧ રવિવારે સમ્યક્ત્વ ક્રિયારત્નસમુચ્ચય લખ્યો. મહો. જયસાગર ગણિવરને (૧) ઉ. રત્નચંદ્ર ગણિ, (૨) પં. મેઘરાજ (૩) પં. સોમકુંજર, (૪) સત્યરુચિ એમ ૪ શિષ્યો થયા.

ઉપા. રત્નમૂર્તિ ગણિ, તેમના શિષ્ય ઉ. મેરુસુંદરે સં. ૧૫૨૫માં માંડવગઢમાં આ તરુણપ્રભના ષડાવશ્યક બાલાવબોધના આધારે

1 પ્રશસ્તિ અનુસાર સં. ૧૭ ... ... ૧ રવિવારે ત્રિપા નક્ષત્રમાં ખરતરગચ્છ ... પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર ... ... ન ... જિનરાજસૂરિ ... પર રચના (૧૧) ... મુનિતિલક ગણિ (૧૭) ... (૧૮) ... પ્રેમકીર્તિ ગણિ (૧૯) ... (૬) ... (૧૧) ... ૧૮૩૮ ... તેના આધારે ... જિનભદ્રના શાસનમાં ... ની ... પ્રતિ લખી.

(—શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા. ૨, પ્ર. ૧-૭૧૧)

બાલાવબોધ બનાવ્યો.

ઉ૦ મુનિરાજ	પ૦ પુણ્યવિમલ ગણિ
પ૦ વિશાલ ગણિ	પ૦ મતિવિમલ ગણિ
પ૦ લબ્ધિવિશાલ ગણિ	પ૦ મતિરાજ ગણિ
પ૦ સહજશીલ ગણિ	પ૦ પદ્મમેરુ ગણિ
પ૦ સુમતિસેન ગણિ	મુ૦ વિનયતિલકજી
મુ ક્રિયાતિલકજી	મુ૦ ભાનુપ્રભ
મુ નયપ્રભ	મુ૦ રત્નાકમલ વગેરે.

તેમને સવલ વૈરસિંહ શાહ અભયદાસ વગેરે ભક્તો હતા.

આ જિનભદ્રસૂ., આ જિનચંદ્રસૂરિ મહો કમલસંયમ ગણિ વગેરેના ઉપદેશથી ઘણા ગ્રંથભંડારો બન્યા છે ગ્રંથો લખાવ્યા છે સોનાની શાહીથી નદીસૂત્ર, શ્રીકલ્પસૂત્ર પણ લખાવેલા મળે છે

આ૦ જિનભદ્રસૂરિ સ ૧૫૦૧ના વૈ૦ સુ ૪ ને રવિવારે જેસલમેરમા પોતાને હાથે સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન વૃત્તિ લખી છે

(–શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૨, પ્રક૦ ૩૧)

આ૦ જિનભદ્રના સમયે ખરતરગચ્છમા સ૦ ૧૪૬૧મા, સ ૧૪૬૫માં પિપ્પલક ગામમા આ૦ જિનવર્ધનસૂરિથી પાંચમો 'પિપ્પલક' નામનો શાખાભેદ નીકળ્યો છે.

આ૦ જિનવર્ધને સ૦ ૧૪૭૪મા શિવાદિત્યની સપ્તપદાર્થી ની વૃત્તિ અને વાગ્ભટાલકાર ની વૃત્તિ બનાવી.

આ જિનવર્ધનપટ્ટ, આ જિનચંદ્રપટ્ટે, આ૦ જિનસાગર (સ૦ ૧૪૮૯ થી ૧૫૫) હેમલઘુવૃત્તિ ઢુંઢિકા તથા કર્પૂરપ્રકરણ ની અવચૂરિ બનાવી.

આ૦ જિનવર્ધનશિષ્ય પ૦ આજ્ઞાસુંદરે સ૦ ૧૫૧૬મા વિદ્યાવિલાસનરેન્દ્ર-ચોપાઈ બનાવી.

આ જિનસાગરશિષ્ય પ૦ ધર્મચંદ્ર ગણિએ રાજશેખરની કર્પૂરમંજરી ની ટીકા બનાવી.

પર. આ જિનચંદ્રસૂરિ—તેઓ જેસલમેરના શા૦ વચ્છરાજ

ચાંપમલ્લ અને તેમની પત્ની વાસ્તાદેવીના પુત્ર હતા. તેમનો સં ૧૪૮૭માં જન્મ થયો ને સં. ૧૪૯૨માં દીક્ષા થઈ. તેમને સં. ૧૫૧૫ ના વૈશાખ વદિ ૨ ના દિવસે કુંભલમેરુમાં આ૦ કીર્તિરત્નના હાથે આચાર્યપદ મળ્યું. સં૦ ૧૫૩ (૧૫૩૭) માં જેસલમેરમાં સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમણે જેસલમેર, આબૂ, ચિત્તોડ વગેરે સ્થાનોમાં જિનપ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી. ચિત્તોડમાં કુંભા રાણાના ભંડારી વેલ્હાકે શાંતિનાથનું ચૌમાસ ખાંધી મંદિર કરાવ્યું. તેની તેમણે પ્રતિષ્ઠા કરી. આ૦ ગુણરત્ન, આ ધર્મરત્ન, આ૦ જિનસમુદ્ર વગેરેને આચાર્ય બનાવ્યા.

આ અરસામાં સં. ૧૫ ૮માં અમદાવાદમાં લોંકા લહિયાએ પ્રતિમા ઉત્થાપી અને સં૦ ૧૫૨૪ (૧૫૩)માં લોંકામત ચલાવ્યો. આ મતને બાદશાહ પીરોજશાહે ટેકો આપ્યો.

(—ઉપા૦ કમલસંયમકૃત સિદ્ધાંત સારોદ્ધારસમ્યક્ત્વોલ્લાસ, કડી ૧૩)

૫૩ આ૦ જિનસમુદ્રસૂરિ—તેઓ બાહડમેરુના પારેખ દેકા શાહ અને તેમની પત્ની દેવલદેવીના પુત્ર હતા. તેમનો સં. ૧૫ ૬ માં જન્મ થયો. તેમણે સં. ૧૫૧૨ (૧૫૨૧)માં દીક્ષા લીધી. સં. ૧૫૩૩ના મા સુદિ ૧૩ ના રોજ પુંજપુરમાં આ૦ જિનચંદ્રસૂરિના હાથે તેમને આચાર્યપદ મળ્યું અને સં૦ ૧૫૫૫ માં અમદાવાદમાં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો.

તેઓ પરમત્યાગી હતા. તેમણે પંચનદીપીરની સાધના કરી હતી. તેમણે જેસલમેરમાં સં. ૧૫૩૬માં તેમજ બીજા સ્થાનોમાં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી.

જોધપુરના રાજા તથા એક ધનાઢ્ય આટે સં. ૧૫૪૭માં આ૦ જિનસમુદ્રને મંડોવર ગામ ત્રણ આપી ઘણું સન્માન કર્યું હતું. તેમના શિષ્ય આ૦ જિનસાગરશિષ્ય પં૦ ધર્મચંદ્રે ‘સિન્દૂરપ્રકર’ ટીકા રચી છે.

આ૦ જિનસમુદ્રની શિષ્યા સાધ્વી રાજલક્ષ્મી ગણિની સં૦ ૧૫૨ ના માગશર વદિ ૧ ના રોજ પાટનપુરમાં હતી.

(—પ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા૦ ૨, પ્ર૦ ૧ ૬)

૫૪ આ૦ જિનહંસસૂરિ—તેઓ સેત્રાવાના શા૦ મેઘરાજ ચોપડા અને તેમની પત્ની કમલાદેના પુત્ર હતા. તેમનો સં૦ ૧૫૨૪મા જન્મ થયો. તેમણે સં૦ ૧૫૩૫માં જેસલમેરમાં દીક્ષા લીધી. દીક્ષાનામ મુનિ ધર્મરંગ રાખવામાં આવ્યું તેમને સં૦ ૧૫૫૫મા અમદાવાદમા આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યુ. સં૦ ૧૫૫૬ ના વૈશાખ સુદિ ૩ દિને (જેઠ સુદિ ૯ રવિવારે) રોહિણી નક્ષત્રમાં બિકાનેરમા આ૦ શાંતિ સાગરના સૂરિમંત્રથી ભટ્ટારકપદ મળ્યુ અને સં૦ ૧૫૮૨મા અમદાવાદમા ત્રણ દિવસનું અનશન કરી તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

જ્યારે આચાર્યશ્રી ૧૪ સાધુઓ સાથે આગરા પધાર્યા ત્યારે ત્યાના ઓસવાલે તેમનો નગરપ્રવેશમહોત્સવ કર્યો હતો. પરંતુ ત્યાના બાદશાહ સીકંદર લોદીએ (ઈ૦ સ ૧૪૮૮થી ૧૫૧૭) કોઈની કાન ભંભેરણીના કારણે આચાર્યશ્રી, ૧૩ સાધુઓ તેમજ ૫૦૦ માણસો વગેરેને પીંજરાની કેદમા પૂરી દીધા હતા. એ સ્થિતિમા ત્રણ વર્ષ પસાર થઈ ગયા. (જૂઓ, પ્રક૦ ૪૪ બાદશાહ ૩૩ સિકંદર લોદી)

આચાર્યશ્રીએ વિવિધ દેવોનું આરાધન કર્યું પણ કઈ ન વળ્યું આખરે આ૦ અજિતદેવસૂરિ પ્રતિષ્ઠિત છેરાવલા પાર્શ્વનાથનું આરાધન કર્યું—जीरापल्लीपुरीभपार्श्वनाथरपमा ॥१ ॥ તેમની કૃપાથી તેઓ કેદમાથી છૂટ્યા. તેમણે ૫૦ કેદીઓને પણ છોડાવ્યા અને બાદશાહને ઉપદેશ આપી અમારિ પ્રવર્તાવી.

વૃદ્ધાચાર્ય પટ્ટાવલીમા જણાવ્યું છે કે આ૦ જિનદત્તનું અભિવચન તોડવાથી આવા બધન થાય. આ જિનહંસે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી, ચાતુર્માસો કરાવ્યા હતા. ઘણા નવા આચાર્યો બનાવ્યા હતા. સં૦ ૧૫૮૨મા તેમણે આચારાંગસૂત્ર દીપિકા રચી.

બાદશાહ સીકંદર (ઈ સ ૧૪૮૯ થી ૧૫૧૭) લોદીએ આ જિનહંસને કેદમા પૂર્યા તેથી આ૦ શાંતિસાગરે આ જિનસમુદ્રની પાટે આ૦ જિનદેવને નવા આચાર્ય બનાવી સ્થાપન કર્યા. ખરતરગચ્છમાં સં૦ ૧૫૬૪–૬૫મા મારવાડના કૈયા ગામમા આ૦ જિનદેવથી છઠ્ઠો 'આચાર્યગચ્છ' (બડા આચાર્યગચ્છ) નીકળ્યો.

આ સમયે સં૦ ૧૫૮૨ના માહ સુદિ ૫ ના રોજ અમદાવાદમાં સ્થવિર પરંપરાની પટ્ટપ્રશસ્તિ શ્લો૦ ૧૧ ની રચના થઈ. ઉપા૦ સાધુ રંગ ગણીએ સં૦ ૧૫૯૯માં સૂયગડાંગસૂત્ર દીપિકા (ગ્રં૦ : ૧૩૪૧૬) રચેલી છે.

૫૫. આ૦ જિનમાણિક્યસૂરિ—તેઓ કુકડા ચોપડાગોત્રના શા૦ રાજા (સાઉલ જીવરાજ) તથા તેમની પત્ની રત્નાદેવી (રયણાદેવી પદ્માદેવી)ના પુત્ર હતા. તેમનો જ૦ મ૦ સં૦ ૧૫૪૯ માં થયો. તેમણે સં૦ ૧૫૬ માં દીક્ષા લીધી. સં૦ ૧૫૮૨ ના ભાદરવા વદિ ૯ (માહ સુદિ ૫)ના રોજ પાટણમાં આ૦ જિનહંસના હાથે આચાર્યપદવી મેળવી અને સં૦ ૧૬૧૨ ના અષાડ સુદિ ૫ ના રોજ અનશનપૂર્વક સ્વર્ગવાસ કર્યો.

તેઓ ગુજરાત, પૂર્વદેશ અને સિંધમાં વિચર્યા હતા. તેમણે પાંચ નદીને સાધી હતી. સં૦ ૧૫૯૩ માં બિકાનેરમાં મંત્રી કર્મસિંહના દેરાસરમાં ભ૦ નેમિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેઓ જેસલમેરમાં ઘણાં વર્ષો સુધી સ્થિર રહ્યા. એટલે ખરતરગચ્છના યતિઓ શિથિલ બની ગયા અને લોંકાગચ્છ ફેલાવા લાગ્યો. આથી મંત્રી સંગ્રામસિંહે આચાર્યશ્રીને શિથિલાચાર છોડી ક્રિયોદ્ધાર કરવા વિનતિ કરી. આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે હું દેરાઉરની યાત્રા કરી આવીને પછી ક્રિયોદ્ધાર કરીશ. તેઓ દેરાઉરની યાત્રા કરી જેસલમેર તરફ આવતા હતા, ૨૫ કોશ સુધી આવ્યા પણ ત્યાં પાણી ન મળવાથી (સં૦ ૧૬૧૨ અ૦ સુ૦ ૫) અનશન લઈ કાલધર્મ પામ્યા. તે પછી તેમના શિષ્યો ઉપા૦ કનકતિલક વગેરેએ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો.

આ જિનભદ્રસૂરિની પરંપરાના ઉપા૦ રત્નાકર ગણિએ સં૦ ૧૬૧ ના શ્રાવણ વદિ ૮ ના રોજ જીવવિચાર ની પ્રાકૃત વૃત્તિના આધારે સંસ્કૃત ટીકા રચી.

૫૬. આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ—તેઓ વડલીના રીહડગોત્રના શા૦ શ્રીવંત અને તેમની પત્ની શ્રીદેવીના પુત્ર હતા. તેમનો જ૦ મ૦ સં૦ ૧૫૯૫ માં થયો હતો. તેમણે સં૦ ૧૬ ૪માં દીક્ષા લીધી. સં૦ ૧૬૧૨

ના ભાદરવા સુદિ ૯ના રોજ જેસલમેરમા તેમને આચાર્યપદ મળ્યુ સં૦ ૧૬૭ ના આસો વદિ ૨ ના દિવસે બિલાડામા સ્વર્ગવાસ થયો.

ક્રિયોદ્ધાર—

તેમણે સં૦ ૧૬૧૩ના ચૈત્ર સુદિ ૭ ના રોજ ઉપા૦ કનક તિલક સાથે પરિગ્રહ છોડી ક્રિયોદ્ધાર કર્યો.

એ સમયે બિકાનેરમા ૮૪ ગચ્છના ઉપાશ્રયો હતા. બીજા ગચ્છના મહાત્માઓ, યતિઓ, કુલગુરુ કે વહીવંચા આ૦ જિનચંદ્રને માનતા ન હતા. સામૈયામા સામે જતા નહોતા. બિકાનેરના મંત્રી સંગ્રામ સિંહના પુત્ર મંત્રી કર્મચંદ્ર બછાવત જે આચાર્યશ્રીના ભક્ત હતા તેમને આ૦ જિનચંદ્રને ન માનવાના કારણે તે મહાત્માઓ, વહીવંચાઓ વગેરે પ્રતિ ભારે ગુસ્સો આવ્યો. તેમણે ગચ્છના દૃષ્ટિરાગથી બીજા ગચ્છના મહાત્માઓ વગેરેની પટ્ટાવલીઓ અને વહીઓ વગેરેનો નાશ કર્યો. "પ્રાચીન ઇતિહાસ પર પડદો પડ્યો." પાછળથી તેમણે નવી પટ્ટાવલીઓ અને વહીઓ તૈયાર કરાવી.[1]

તે પછી બિકાનેરનો રાજા રાયસિંહ તેમજ રાજરસનામૃત બનાવનાર તેના ભાઈ પૃથ્વીરાજ સાથે અણબનાવ થવાથી મંત્રી કર્મચંદ્ર આગ્રા ગયા અને ત્યાં સમ્રાટ અકબરના અંગત ખાતામા નિમાયા. (—રાજરસનામૃત, પૃ૦ ૩૪ પાર ૪)

આ૦ જિનચંદ્રે પાટણમા શાસ્ત્રાર્થ થયો તેમા આ૦ અભય દેવસૂરિને ખરતરગચ્છના સિદ્ધ કરાવવા સબળ પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ૦ વાદિદેવસૂરિના વાસક્ષેપથી સ્થપાયેલ ફલોધિ તીર્થમા ખરતરગચ્છીઓને પ્રવેશ મેળવવા માટે જહેમત ઉઠાવી હતી.

એ જ અરસામા દિલ્હીનો બાદશાહ મોગલ સમ્રાટ અકબર હતો. તેણે ગુજરાતના સૂબાને પત્ર લખી આ૦ હીરવિજયસૂરિને ગુજરાતથી આગ્રા બોલાવ્યા. સં૦ ૧૬૩૯ મા તેમનો ઉપદેશ સાંભળ્યો. પોતાના રાજ્યમાં છ૮ છ૮ છ મહિનાની અમારિ પળાવી. છ

૧ આ વિષય માટે જુઓ ખરતરગચ્છીય યતિ રામલાલ ગણિની મહાજનવંશમુક્તાવલી.

દેશોમાં અહિંસાના ફરમાનો મોકલ્યા. સમ્રાટે તેમને જગદ્ગુરુ નો ખિતાબ આપ્યો અને સમય આવતા તેમને શત્રુંજય તીર્થનો પટ્ટો લખી આપ્યો. જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિએ અહીં ચાર વર્ષ વિતાવીને શાસનપ્રભાવના કરી, ગુજરાત તરફ વિહાર કર્યો. બસ એ સમયથી મોગલ દરબારમાં જૈન મુનિઓનો પ્રવેશ શરૂ થયો. (જૂઓ, પ્ર ૫)

આ જિનચંદ્રના શિષ્ય પં. તિલકગણીએ સં. ૧૫૬૯માં ભાષા માં પ્રાકૃત શબ્દસમુચ્ચય રચ્યો. તેમના પ્રશિષ્ય ધર્મસમુદ્રે સં. ૧૫૬૭માં સુમિત્રકુમારરાસ ની રચના કરી.

મંત્રી કર્મચંદ્રે આ જિનચંદ્રને આગ્રહ બોલાવ્યા. આચાર્યશ્રીએ સં. ૧૬૪૮ના અષાડ શુ. ૮ના રોજ ખંભાતથી વિહાર કરી અમદાવાદમાં પર્યુષણા તથા ચોમાસું પસાર કરી ફા૦ શુ. ૧૨ ના રોજ તેઓ લાહોર પધાર્યા. આચાર્યશ્રી થોડું લાહોરમાં રહ્યા અને પછી કાબુલ પધાર્યા. આચાર્યશ્રીએ લાહોરમાં સમ્રાટ અકબરને ઉપદેશ આપ્યો, અને આ૦ હીરવિજયસૂરિને અમારિનાં ફરમાન આપ્યા હતા તેવા ચોમાસી અઠ્ઠાઈ માટે ફરમાનોની માગણી કરી ફરમાન મેળવ્યું. ખંભાતના દરિયામાં મચ્છીમારોની જાળ બંધ કરાવી. મંત્રી કર્મચંદ્રે મોટા સમારોહથી આચાર્યશ્રીને યુગપ્રધાનપદ અપાવ્યું તથા માનસિંહને આચાર્યશ્રીના હાથે આ૦ જિનસિંહના નામથી આચાર્યપદ અપાવ્યું. આ ઉત્સવમાં સમ્રાટે નહીં પણ સમ્રાટના ધર્મગુરુ શેખ અબુલફઝલે હાજરી આપી હતી.

સમ્રાટ અકબર સં. ૧૬૬૨ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ના રોજ મરણ પામ્યો. તે પછી જહાંગીર દિલ્હીનો બાદશાહ બન્યો. આ જિનસિંહે એવી ભવિષ્યવાણી કરી હતી કે શાહજાદો ખુશરૂ દિલ્હીનો બાદશાહ બનશે. આથી બિકાનેરનો રાજા રાયસિંહ, ગુજરાત દલપત તેમજ મંત્રી કર્મચંદ્ર બચ્છાવત વગેરેએ શાહજાદા ખુશરૂનો પક્ષ કર્યો હતો. સમ્રાટ જહાંગીરે એ વાત હૃદયમાં રાખી સમય આવતાં બિકાનેરના રાજા શત્રુ અને મંત્રી કર્મચંદ્ર બચ્છાવતના વંશનું યુક્તિથી મૂળથી નિકંદન કાઢી નાખ્યું તેમ આ જિનસિંહ માટે હુકમ

જહાંગીર (જહાંગીરનામા)માં ખૂબ તિરસ્કારભર્યા શબ્દો લખ્યા છે.[1] આ સ્થિતિમાં આગરા પ્રદેશમાં જૈન યતિઓનો, તેમાંયે ખાસ કરીને ખરતરગચ્છના યતિઓનો વિહાર સદંતર બંધ થઈ ગયો.

એ જ અરસામાં તપાગચ્છના મહો૦ ભાનુચંદ્ર ગણીવર અને તે પછી મહો૦ વિવેકહર્ષ ગણીવર, પં૦ મહાનંદ પં૦ પરમાનંદ વગેરે આગરામાં વિચરતા હતા. આ૦ જિનચંદ્રસૂરિની તીવ્ર ભાવના હતી કે યતિઓનો વિહાર એ પ્રદેશમાં ચાલુ કરાવવો. એટલે તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ આગરા પધાર્યા અને મહો૦ વિવેકહર્ષ ગણી તથા પં૦ પરમાનંદ ગણીને સાથે રાખી બાદશાહ જહાંગીરને મળ્યા અને બાદશાહને રાજી કરી સૌને માટે આગરા પ્રદેશ તરફનો વિહાર ખુલ્લો કરાવ્યો.

આ આચાર્યશ્રીએ ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી. શિષ્યોની પદસ્થાપના પણ કરી હતી. એ રીતે વિવિધ ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં.

ખર૦ પં૦ જયસોમે સં૦ ૧૬૫૦ માં લાહોરમાં 'કર્મચંદ્રચરિત્ર ગ્રન્થ', પં૦ ગુણવિનયે સં૦ ૧૬૫૫ માં 'કર્મચંદ્ર ચોપાઈ' રચી છે.[2]

---

૧. તુજુકે જહાંગીર નો મુંશી દેવીપ્રસાદકૃત હિન્દી અનુવાદ સારાંશ—જહાંગીરનામા સં૦ ૧૬૧૨ કાર્તિક સુદિ ૧૧, કલકત્તામાં છપાયેલ, તેના પૃષ્ઠ ૧૪ ૫૨ ૬૬ ૭ ૬૭ ૧ ૮ ૧૫૨ ૧૮૧ ૨ વગેરે જુઓ.

૨. મંત્રી કર્મચંદ્ર બચ્છાવત—તે બિકાનેરના મંત્રી સંગ્રામસિંહ બચ્છાવતનો પુત્ર હતો. તે નાસ્તિક હતો અને દેવગુરુ તેમજ ધર્મનો પ્રેમી હતો. તે પ્રથમ બિકાનેરના રાજા રાયસિંહનો મંત્રી હતો. રાજકુટુંબ સાથે અણબનાવ થવાથી આગરા ગયો અને અકબર બાદશાહના અંગત ખાતાનો મંત્રી બન્યો. તે આ૦ જિનચંદ્ર અને ઉપા૦ જ્ઞાનવિમલનો પરમ ઉપાસક હતો. તેને ખરતરગચ્છ પ્રત્યે અભિમાન નહીં પણ દૃષ્ટિરાગ હતો. આ થી તેની સેવા કુસેવા બની ગઈ. પરિણામે તે પોતે, તેનું કુટુંબ, તેનો ગચ્છ કે જૈનશાસન—એ બધાંમાંથી કોઈને એનો લાભ થયો નહીં. તે ઘટના આ પ્રકારે છે—

(૧) ખરતરગચ્છના મંત્રી કર્મચંદ્ર ઘણી વાત છે કે—બિકાનેરના કુટુંબીઓ વગેરેએ આ૦ જિનચંદ્રનું સ્વાગત ન કરવાથી ખરતરગચ્છના આચાર્ય બિકાનેરના મંત્રી કર્મચંદ્ર બચ્છાવતે તેઓની નિંદા તેમજ વસતીઓ વગેરેનો

બાદશાહી ફરમાનો—

સમ્રાટ અકબર અને તેના ઉત્તરાધિકારી બાદશાહોએ જૈનાચાર્યોને જુદી જુદી બાબતો માટે અવારનવાર ફરમાનો આપ્યાં છે. શાસનદીપક મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ્,

---

ભાગ્યનગરીથી ન કર્યો અને ત્યાં નવી પ્રશસ્તિઓ અને નવી પટ્ટાવલીઓ તૈયાર કરી (—મહાજનમુક્તાવલી) એટલે જૈન ઇતિહાસને ધક્કો પહોંચ્યો. ખાસ ખુશીની વાત છે કે તે ફરમાનોએ બીજા બીજા શહેરોના પ્રબંધકો તથા શાહીઓની વહીઓના આધારે વહીઓ અને પ્રશસ્તિઓ વ્યવસ્થિત કરી દીધી. આ રીતે વિભિન્ન ગચ્છની જે પટ્ટાવલીઓ મળે છે તે આ પ્રકારે બનેલી મળે છે.

(૨) મહત્ત્વાકાંક્ષી આ ભાગચંદ જેવા રાજા અજયપાલ ઓળખીતી ઠોકરૂ કરી હતી તેમ મંત્રી કર્મચંદ બચ્છાવતને બાદશાહ ખુશરૂની તરફેણ કરી હતી પણ તેઓ તેમને સાંભળ્યા ભગી નહીં. ત્યારબાદ જહાંગીરને આ રમતની ખબર પડી ત્યારે તેણે આ રમતના બેટાથી રાજા રાયસિંહ અને મંત્રી કર્મચંદના વંશનું તેમના અગત માણસો પાસે જ નિકંદન કરાવ્યું. તેમજ ખરતરગચ્છના યતિઓનો વિહાર દિલ્હી અને આગ્રાના પ્રદેશમાં બંધ કરાવ્યો (—તુઝુકે જહાંગીરી) ખુશીની વાત એ છે કે, આ. જિનચંદ્ર અને વિવેકહર્ષગણિ ઉ. ભાનુચંદ્ર ઉ. પરમાનંદ વગેરે આગ્રામાં બાદશાહ જહાંગીરને મળ્યા અને તેમને સમજાવીને યતિવિહાર ખુલ્લો કર્યો.

(૩) મુનિ ચુનીલાલ લખે છે કે નિમનેરમાં ૨૭ મહોલ્લાઓ જોડેલા છે તે પૈકીના ૧૩ મહોલ્લાઓ આ. ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ તાબાના છે અને ૧૪ મહોલ્લા આ. મહાવીરસ્વામીના જિનાલય તાબાના છે. ત્યાં સં. ૧૬૪ સુધીમાં કોઈ ઝઘડો નહોતો. પણ મંત્રી કર્મચંદ રાજા રાયસિંહના રાજ્યકાળમાં ૧૩ મહોલ્લાઓમાં ખરતરગચ્છના આચાર્યો માટે વાજાં વાગે, બીજાઓ માટે વગાડી ન શકાય એવી મર્યાદા બાંધી હતી અને ત્યારથી રાજા સૂરસિંહના રાજ્યકાળમાં ૧૪ મહોલ્લામાં તપાગચ્છના આચાર્યો માટે વાજાં વાગી શકે, બીજાઓ માટે ન વગાડી શકાય એવી મર્યાદા બાંધી આપી હતી. તપાગચ્છ લોંકાગચ્છ વગેરેના આચાર્યો આવે ત્યારે ૨૭ મહોલ્લામાં વાજાં વગાડી શકતાં નહીં. તેઓનો પ્રવેશોત્સવ વાજાં વિના જ થતો હતો. કોઈ આ મર્યાદાને તોડે તો મોટો ઝઘડો ઊભો થતો.

નાગોરી લોંકાગચ્છના આ. ભાણચંદ્ર સં. ૧૭૧૧ માં નિમનેર પધાર્યા ત્યારે

શ્રી જિનવિજયજીએ 'કૃપારસકોશ'ની પ્રસ્તાવનામાં ફરમાનોના ફોટા, ફારસી પાઠો, અંગ્રેજી-હિન્દી-ગુજરાતી અનુવાદો આપ્યા છે

કોઈ કોઈ ફરમાનોનો સારાંશ નીચે મુજબ છે—

(૧) અહિંસાનું ફરમાન—અકબર બાદશાહ લખે છે—મારી ભાવના છે કે મારી પ્રજા પ્રસન્ન રહે, આકર્ષિત રહે, એવું શુભ મરજી આપવું કરવું જોઈએ. જેથી તે મતનો મહાપુરુષ હોવાથી તે પવિત્ર રહે, આત્મધ્યાનમાં મસ્ત રહે પ્રભુના ધ્યાનમાં મગ્ન રહે તો હું તેના બાહ્ય વ્યવહારને ન જોતા તેના માનસિક અભિપ્રાયને જોતા તેની સોબત કરી વિચારવિનિમય કરું છું મને આવા મહાપુરુષો

તેમના આગ્રહથી બિકાનેરના રાજાની આજ્ઞા મેળવી આ મહોત્સવ ઉજવીને મદ રાને નગરપ્રવેશ કરાવ્યો હતો.

(—નાગપુરીયતપાગચ્છ પટ્ટાવલીસંગ્રહ સં ૧૯૮૯ પ્રસિદ્ધ, ત્રિવિધતપોવૃદ્ધ વાડીભાઈ, પૃ ૯૨. વિશેષ માટે જુઓ પ્ર ૫૩)

આ ગચ્છ પટ્ટાવલી બીજા ગચ્છો માટે જ નહીં પણ પોતાના ગચ્છની વિભિન્ન શાખાઓના આગ્રહો માટે પણ હતો જયપુરની ગાદીના અનુરાગ બિકાનેર નવ તો તેમના માટે ત્યાં જાય પામી શક્યા નહીં એ જ રીતે જયપુરની ગાદીના ભક્ત કે જયપુરના રાજાની આજ્ઞા મેળવીને બિકાનેરના આચાર્ય જયપુર આવે તો તેમને માટે રાજાનો પ્રતિબંધ કરાવ્યો હતો

ઉપાધ્યાય સાહેબી જ એક વખત જણાવે છે કે આ ચંદ્રસૂરિ બિકાનેર જાય તો માન-સન્માન થયું ન હોવાથી શહેરમાં પ્રવેશ કર્યા નહીં. એક વખત આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિ જયપુર આવ્યા અને રોકાયા પણ જયપુરની જૈન ધર્મશાળામાં રહ્યા. તેમનો ચાલ વગેરેથી નગરપ્રવેશ થઈ શક્યો નહીં તેથી તે જયપુર શહેરમાં ગયા નહીં

ખુશીની વાત એ છે કે આ જિનચંદ્રસૂરિ સં ૨ વર્ષમાં તા ૧૪-૪-૧૯૪૮ના રોજ પધાર્યા ત્યારે ત્યાંના શ્રીસંઘ જૈનમંદિરે આ મુનિચંદ્ર મહારાજને માટે રોકી, તેમનો ધામધૂમથી નગરપ્રવેશ કરાવ્યો.

આ કે એ કોઈ બિકાનેરમાં જ પાછા ગયા કામકાજે ખરતરગચ્છ અને કેટલાક હતો તે આ પરંપરા વિશે જાણવા જેવી વાત છે. જેઓને મોટી મોટી જગ્યાઓ હતી પણ કોઈને તેને મહત્ત્વ આપ્યું નહીં.

પ્રત્યે પ્રેમ ખાસ છે હું આવા કાર્યને પસંદ કરું છું આ માટે મે ગુજરાતથી આ હીરવિજયસૂરિને અહીં બોલાવ્યા હતા તે સપાર વાર અહીં આવ્યા છે તેમનામાં ઉગ્ર તપ, અસાધારણ પવિત્રતા વગેરે છે જે સર્વથા આદરપાત્ર છે સ માનયોગ્ય છે તે હવે ગુજરાત પધારે છે તેમની ઇચ્છા છે કે બાદશાહ અનાથોનો રક્ષક છે તો શ્રા વ ૧૨થી ભા સુ ૬ એમ પજુસણના ૧૨ દિવસો પવિત્ર છે તેમા કોઈ પણ સ્થાને કોઈ પણ પશુપ્રાણી મરાય નહિ એવું કરવું જોઈએ. આમ કરવાથી દુનિયામાં પ્રશંસા વધે. ઘણા જીવો વધથી બચી જાય, આમ કરવાથી પ્રભુ પણ બાદશાહ ઉપર પ્રસન્ન રહેશે. તેઓની આ ઇચ્છા છે આ ઇચ્છા અમારા ધર્મથી પ્રતિકૂળ નથી. પવિત્ર મુસલમાન ધર્મને અનુકૂળ છે તેમની આ માગણીને સ્વીકારી અમે હુકમ જાહેર કર્યો કે- "કોઈએ પર્યુષણના ૧૨ દિવસોમાં જીવહિંસા કરવી નહિ. આ હુકમ હંમેશાં માટે છે તેનું બરાબર પાલન કરવું—હીજરી સન ૯૯૨ જમાદુલસાની મિતિ–૭

આ ફરમાનની નકલ ૬ સ્થાન માટે બનાવી છે. (૧) ગુજરાતના સૂબા, (૨) માળવાના સૂબા, (૩) અજમેરના સૂબા, (૪) દિલ્હી ફતેહ પુરનો પ્રદેશ, (૫) લાહોર મુલતાનનો પ્રદેશ અને (૬) સૂરિજીની પાસે રાખવા માટે બનાવી.

તેમાંનું માળવાના સૂબા પર મોકલાવેલ અસલ ફરમાન સુરક્ષિત છે, જેની લંબાઈ ૨ ફૂટ, પહોળાઈ ૧ ઇંચ છે મોટા મજબૂત કપડા ઉપર સોનેરી શાહીથી લખેલ છે તે કોઈ કોઈ સ્થાને ફાટી ગયુ છે મેજર જનરલ સર જોન માલકમે પોતાના મેમાબર ઓફ સેંટ્રલ ઇંડિયા પુસ્તકના ભા ૨ પૃ ૧૭૫–૧૭૬માં તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ પ્રકાશિત કર્યો છે

(૨) **જૈન તીર્થોના દાનનું ફરમાન**—અકબર બાદશાહ લખે છે કે મારા તાબાના માળવા, શાહજહાંનાબાદ, લાહોર, મુલતાન, અમદાવાદ, અજમેર, મેરઠ, ગુજરાત, બંગાળ વગેરે મુલકો તથા બીજા જે નવા તાબામાં આવે તે મુલકોના સૂબા, કરોડપતિ અને

જાગીરદારોને સૂચના કરવામાં આવે છે કે—

શ્વેતાંબર આચાર્ય હીરવિજયસૂરિ તથા તેમના શિષ્યો જે પવિત્ર મનવાળા સાધુપુરુષો છે તેઓના દર્શનથી મને ઘણો આનંદ થયો છે તેઓની માગણી છે કે અમારા તીર્થ સિદ્ધાચલજી, ગિરનારજી તારંગાજી કેશરિયાનાથજી આબૂજી રાજગૃહીની પાંચ પહાડી, સમ્મેતશિખરજી વગેરે શ્વેતાંબર તીર્થસ્થાનો છે તેમાં સદા તેની આસપાસની ભૂમિકામાં કોઈ જીવની હિંસા થાય નહીં એવો હુકમ કરવો જોઈએ. અમને આ માગણી વ્યાજબી લાગે છે તપાસ કરતાં નક્કી થયું છે કે આ સ્થાનો શ્વેતાંબર જૈનોના છે હું આ સૌ સ્થાનો શ્વે આ હીરવિજયસૂરિને અર્પણ કરું છું કે તેઓ એ પવિત્ર સ્થાનોમાં શાન્તિથી પ્રભુની ઉપાસના કરે. આ સ્થાનો શ્વેતામ્બર સમાજના છે તેઓની માલિકીવાળા છે જ્યાં સુધી સૂર્ય ચંદ્ર તપે ત્યાં સુધી આ ફરમાન જૈન શ્વેતાંબરોને માટે અમર રહે. આ ફરમાનના અમલમાં કોઇએ દખલ કરવી નહીં આ તીર્થોના પર્વતોની ઉપર નીચે કે આસપાસ યાત્રાધામોમાં કોઈ પણ કોઈ જાતની જીવહિંસા કરવી નહીં આ હુકમનો પાકો અમલ કરવો. કોઇએ ઉલટું વર્તવું નહીં. બીજી સનદ માગવી નહીં—જુલસી સન ૩૭ માહે ઉર્દીબેહેસ્ત મુતાબિક રબીઉલ અવલ, મિતિ ૭મી.

આ ફરમાન અમદાવાદમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં છે તેની લંબાઈ ૨ ફૂટ, પહોળાઈ ૧ ફૂટ ૫ ઇંચ છે પીળા કપડા ઉપર સોનેરી શાહીથી લખેલ છે ઉપર ડાબી તરફ બાદશાહી મહોર લાગેલી છે રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજના મુનશી મહમ્મુદ અબ દુલ્લાએ તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે

(૪) અહિંસાનું ફરમાન—બાદશાહ અકબર લખે છે— ખરતરગચ્છના આચાર્ય જયચંદ્રસૂરિ (આ જિનચંદ્રસૂરિ) તે ભગવદ્ ભક્તિવાળા છે તેઓની માગણી છે કે તમે પહેલાં આ હીરવિજય-સૂરિને દરસાલ માટે પજુસણના ૧૨ દિવસનું કોઈ મનુષ્ય, પશુ પક્ષી, માછલી વગેરેને ન મારવાનું અને તેઓને બચાવવાનું ફરમાન

આપ્યું છે તો અમે પણ ફરમાવીએ અષાડ સુદિ ૯ થી અષાઢ સુદિ ૧૫ સુધીની અઠ્ઠાઈમાં કોઈ કોઈ જીવને મારે નહીં એવું ફરમાન આપવું જોઈએ.

અસલી વાત એ છે કે જ્યારે પરમેશ્વરે મનુષ્યોને ખાવું વગેરે કામ માટે જુદા જુદા પદાર્થ બનાવ્યા છે તો આદમીએ ક્યારેય કોઈ પ્રાણીને દુઃખ આપવું ન જોઈએ. નહીં તો આદમી પોતાના પેટને પશુઓનું મસાણ બનાવે એ વ્યાજબી નથી.

હાલમાં આ જિનસિંહસૂરિ એટલે કે માનસિંહે અરજ કરી છે કે પહેલાં આ મતલબના ફરમાનો નીકળી ચૂક્યાં છે પરંતુ તેની નકલો ગુમ થઈ છે.

તેની આ અરજથી હું એ જ મતલબનું આ ફરમાન આપું છું. સૌએ આ હુકમનું પૂરું પાલન કરવું. આના નિયમોમાં ગડબડ કરવી નહીં.—ઇલાહી સન ૪૯ ખુરદાદ મિતિ ૩૧.

આ ફરમાન પ્રયાગની હિંદી માસિક પત્રિકા સરસ્વતીના ઈ. સ. ૧૯૧૨ ના જૂનના (ભાગ : ૧૩ સંખ્યા ૬) અંકમાં પ્રકાશિત થયું છે. ફારસી ભાષામાં પ્રકાશિત થયું છે અને જોધપુરનિવાસી મુનશી દેવીપ્રસાદજીએ તેનો હિંદી અનુવાદ કર્યો છે.

(કૃપારસકોશ સંસ્કરણ બીજાની શ્રી જિન વિજયજીની પ્રસ્તાવના, પૃ. ૩૧ થી ૩૯)

૫૭. આ. જિનસિંહ—તેઓ ગણધર ચોપડાગોત્રના શા ચાંપસી તથા તેમની પત્ની ચતુરાદેના પુત્ર હતા. તેમનો સં. ૧૬૧૫ ના માહ સુદિ ૧૫ ના રોજ ખેતાસરમાં જન્મ થયો હતો. તેમનું નામ માનસિંહ હતું. સં. ૧૬૨૩ મા તેમણે બિકાનેરમાં દીક્ષા લીધી. તેમને સં. ૧૬૪ મા જેસલમેરમા વાચકપદ, સં. ૧૬૪૯ ના ફાગણ સુદિ ૨ ના રોજ લાહોરમા આચાર્યપદ મળ્યું અને સં. ૧૬૭૪ ના પોષ સુદિ ૧૩ ના રોજ મેડતામા તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો.

આ અરસામા સ્વયંભૂ પાર્શ્વનાથ પ્રગટ્યા અને કાપરડા તીર્થની સ્થાપના થઈ.

સમ્રાટ જહાંગીર આ જિનસિંહસૂરિ ઉપર ખૂબ નારાજ હતો, જેનું વર્ણન તેણે પોતાના તુજુકે જહાંગીર (જહાંગીરનામા) પ્રથમ પ્રસંગે પ્રસંગે કર્યું છે જો એ અમરાણી ઘટના બની ન હોત તો આ ભટ્ટારક મોગલ દરબારમા સુંદર ધર્મપ્રભાવના કરી શક્યા હોત.

તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા (૧) ભટ્ટારક જિનરાજસૂરિ અને (૨) આ જિનસાગરસૂરિ સં૦ ૧૬૭૪

૫૮. આ જિનરાજ—તેઓ શા ધરમશી બોથરા અને તેમની પત્ની સજલના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ સં ૧૬૪૭ ના ચૈત્ર સુદિ ૭ ના રોજ થયો હતો. સં૦ ૧૬૫૬ ના માહ સુદિ ૩ ના રોજ બિકાનેરમાં તેમણે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેમનું નામ રાજસમુદ્ર પાડવામા આવ્યુ સં૦ ૧૬૬૮મા આશાવલમા તેમને વાચકપદ આપવામા આવ્યુ. સં૦ ૧૬૭૫ ના ફાગણ સુદિ ૭ના રોજ મેડતામાં આચાર્ય પદ મળ્યુ ત્યારે તેમનું નામ આ૦ જિનરાજસૂરિ રાખવામા આવ્યુ સં ૧૬૯૯ ના અષાઢ સુદિ ૯ ના રોજ પાટણમા તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

આ જિનરાજ અને જિનસાગર એ બને એક જ દિવસે આચાર્ય થયા હતા. તે બન્નેએ સં૦ ૧૬૭૫ મા શત્રુંજય તીર્થ ઉપર સવા સોમજીની ચોમુખજીની ટૂંકમા આ ઋષભદેવની ચૌમુખ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.[1] એ ઉપરાંત તેઓએ ભાણવડ, અમદાવાદ, મેડતા વગેરે સ્થાનોમાં પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી.

આ જિનરાજ વ્યાકરણ, કાવ્યસાહિત્યના વિદ્વાન હતા. તેમણે નૈષધીયમહાકાવ્ય ઉપર જિનરાજીયા ટીકા રચેલી છે આ૦ જિનપ્રભસૂરિની પરંપરામા એક આ જિનરાજસૂરિ થયા છે તે આનાથી જુદા હતા.

૧ આ પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવમાં મહો૦ જયસોમ ગણિ ઉપા૦ વિજય ગણિ ઉપા૦ ધર્મનિધાન ગણિ પં૦ જ્ઞાનકીર્તિ ગણિ વગેરે મુનિવરો હાજર હતા આ ઉત્સવનો અને પ્રતિમાનો લાભ મં૦ સોમજીના પુત્ર રૂ૦ ૧૫૦ વગેરેએ લીધો હતો.   (—શત્રુંજયતીર્થ લેખ)

આ સમયે પદ્મરાજ ગણિ શિષ્ય પં૦ જ્ઞાનતિલક ગણિએ સં૦ ૧૬૬ માં ગૌતમકુલકવૃત્તિ રચી છે.

એ સમયે મહો૦ જયસાગર ગણિની પરંપરાના ઉપા૦ જ્ઞાનવિમલના શિષ્ય વાચનાચાર્ય ઉપા૦ વલ્લભ ગણિ વિદ્વાન હતા. તેમણે સં ૧૬૫૫માં ૧. વિજયદેવમાહાત્મ્યકાવ્ય, સર્ગ ૧૯ ૨. ઉપકેશશબ્દવ્યુત્પત્તિ, ૩ સં ૧૬૫૪ માં જિનેશ્વરના શિલોંછનામકોશ-ટીકા, ૪ સં ૧૬૬૧માં લિંગાનુશાસન ટીકા, સં ૧૬૬૧માં દુર્ગપદપ્રબોધવૃત્તિ, સં ૧૬૬૭માં જોધપુરમાં અભિધાનચિંતામણિ સારોદ્ધારવૃત્તિ, ૬ અરનાથજિનસ્તુતિકાવ્ય—સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સાથે, ૭ સારસ્વતપ્રયોગનિર્ણય, ૮ વિદ્વત્પ્રબોધ પરિ ૩ શ્લો ૧૪૨ બલભદ્રપુર, ૯ ચતુર્દશસ્વરસ્થાપનવાદસ્થલ વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે. મહો જયસાગર ગણિના શિષ્ય પં રત્નચંદ્રે સં ૧૫ ૧ પો સુ ૧૧ ને શનિવારે બીજ સહિત ક્રિયારત્નસમુચ્ચય લખ્યો હતો.

તેમના સમયે સં૦ ૧૬૯ માં બૃહદ્ ખરતરગચ્છપટ્ટાવલી'ની રચના થઈ એ જ સમયે આ જિનસાગરસૂરિથી આચાર્યીય ગચ્છ નીકળ્યો. આ શતાબ્દીના અંતે એકંદરે ખરતરગચ્છમાં ચાર ગચ્છો થયા.

ખરતરગચ્છના પં બનારસીદાસે સં ૧૬૮ માં દિગમ્બર મતમાં ભળી તેરાપંથ ચલાવ્યો.

ખરતરગચ્છમાં સં ૧૬૮૧ માં આ જિનરાજનો આઠમો ભટ્ટારકગચ્છ સં ૧૬૮૬ માં આ જિનસાગરથી નવમો લઘુઆચાર્યીય ગચ્છ સં ૧૭૦૦ માં ઉપા રંગવિજયથી દસમો રંગવિજય 'શાખાગચ્છ' અને તેમાંથી મહો શ્રીસારથી અગિયારમો શ્રીસારીયગચ્છ નીકળ્યો. આ રીતે ખરતરગચ્છમાં એકંદરે અગિયાર ગચ્છો થયા.

આ જિનરંગવિજયની શાખા નીકળી ત્યારે તપગચ્છના કેટલાએક શ્રાવકો ઉપા રંગવિજયના પક્ષમાં રહ્યા હતા. તેઓ ત્યાર

પછી ખરતરગચ્છના અનુયાયી મનાય છે.

વૈરાટનગરના શેઠ બાગમલજી રાયચાનના પુત્ર શેઠ ઇંદ્રચંદ્રજી રાયચાન શ્રીમાલી તપાગચ્છના શ્રાવક હતા. જગદ્‌ગુરુ શ્રીહીરવિજય સૂરિના ઉપાસક હતા. તેમણે સં૦ ૧૬૪૪ માં બંધાવેલું જિનાલય (ઇંદ્રવિહાર) આજે પણ વૈરાટનગરમાં શિલાલેખ સાથે વિદ્યમાન છે. તેમના વંશજો શ્રીમાન લાલા ખેરાતીલાલજી લા૦ બાબુમલજી લા૦ જવાહરલાલજી રાયચાન વગેરે આજે દિલ્હીમાં વસે છે. જે આજે ખરતરગચ્છનું પાલન કરે છે. પં૦ વિનયવલ્લભે આ૦ જિનરંગના સમયે "ખરતરગચ્છપટ્ટાવલી" બનાવી છે.

૫૯. ભ. જિનરત્ન—તેમને વૈરાગ્ય થવાથી માતાની સાથે દીક્ષા લીધી હતી. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં૦ ૧૭૧૧માં અકબરાબાદમાં થયો હતો.

૬૦. ભ૦ જિનચંદ્ર—તેમણે મંડોવરમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમના સમયે સં૦ ૧૭૧૧ માં ગદ્ય ખરતરગચ્છપટ્ટાવલી બની. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં૦ ૧૭૬૩ માં સુરતમાં થયો હતો.

૬૧. ભ. જિનસૌખ્યસૂરિ—તેઓ પ્રભાવક આચાર્ય હતા. તેમના સમયે પાણીથી વહાણ દ્વારા સીધા ખંભાત જવાતું હતું. યતિઓ તથા છ'રી પાળતો તીર્થયાત્રાસંઘ એ રસ્તે આવતા જતા હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં૦ ૧૭૮૦ના જેઠ વદિ ૧૦ના દિવસે રિણીનગરમાં થયો હતો.

૬૨. ભ૦ જિનભક્તિ—તેમણે સં૦ ૧૭૭૯ માં દીક્ષા લીધી. સં૦ ૧૭૮૦ માં ભટ્ટારકપદ પ્રાપ્ત થયું અને સં૦ ૧૮૦૪ માં માંડવી બંદરમાં સ્વર્ગવાસ થયા હતા. તેમણે કેટલીક તીર્થયાત્રાઓ અને પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી. તેમને ઉપા૦ રાજસોમ, ઉપા૦ રામવિજય વગેરેનો મોટો યતિપરિવાર હતો.

૬૩. ભ૦ જિનલાભ—તેમણે મોટી મારવાડ, માળવા, મેવાડ, વરિયાર, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ વગેરે પ્રદેશોમાં વિહાર કરી વિવિધ તીર્થયાત્રાઓ કરી. તેમની સાથે યાત્રામાં સોસો અસોઅસો યતિઓ સાથે રહેતા હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં૦ ૧૮૩૪ ના આસો વદિ ૧૦ ના દિવસે ગુઢાનગરમાં થયો હતો.

આ સમયે સં. ૧૮૦૭ના માહ સુદિ ૩ ને સોમવારે ભેખપુરમાં ક્ષેમકીર્તિશાખાના વાચક શાંતિહર્ષ, તેમના શિષ્ય મુનિ જિનહર્ષ, તેમના શિષ્ય મુનિ સુખવર્ધન, તેમના શિષ્ય મુનિ દયાસિંહના શિષ્ય વાચક રૂપચંદ્રે ગૌતમીયમહાકાવ્ય (સર્ગ ૧૧)ની રચના કરી છે.

આ. જિનલાભે સં. ૧૮૩૩ના કાર્તિક સુદિ ૫ના રોજ મનાર બંદરમાં 'આત્મબોધ (પ્રકાશ ૪) રચ્યો છે. મુનિ ક્ષમાકલ્યાણે તેની પ્રથમ પ્રતિ લખી હતી.

૬૪. આ. જિનચંદ્ર—તેમણે મારવાડ, મોટી મારવાડ, પૂર્વદેશ, દક્ષિણ, સોરઠ વગેરે પ્રદેશોમાં વિચરી તીર્થયાત્રાઓ કરી હતી. પૂર્વદેશની યાત્રામાં ઉપા. અમૃતધર્મ, ઉપા. ક્ષમાકલ્યાણ વગેરે તેમની સાથે હતા. તેમણે લખનૌમાં ત્રણ ચોમાસાં કર્યાં હતાં. મકસૂદાબાદના શ્રીસંઘે સં. ૧૮૪૫ના માહ સુદિ ૧૧ ને શુક્રવારે મહિમાપુરમાં બનાવેલા આ. સુવિધિનાથના જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમણે તથા લઘુ આચાર્યીય આ. જિનચંદ્રસૂરિએ મળીને પરસ્પરમાં ઐક્યતા સ્થાપી હતી. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૮૫૬ના જેઠ સુદિ ૩ના રોજ સૂરતમાં થયો હતો.

૬૫. આ. જિનહર્ષ—તેમણે સૂરત, દેવીકોટ, જાલોર, બિકાનેર વગેરે સ્થાનોમાં જિનપ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી. શત્રુંજય, ગિરનાર, ભતરિયાજી, મકસીજી, કેસરિયાજી, સમેતશિખર વગેરે તીર્થોની યાત્રાઓ કરી હતી.

તેમણે સં. ૧૮૭૭માં અને બીજી વાર સં. ૧૮૭૬માં સંઘ સાથે સમેતશિખર તીર્થની યાત્રા કરી હતી. સં. ૧૮૬૬ના ચૈત્ર સુદિ ૧૫ના રોજ સંઘ સાથે શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરી હતી. તેઓ છેલ્લા જેસલમેરના બાફણા બહાદરમલ જોરાવરમલના સંઘ સાથે શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા માટે નીકળ્યા અને મંડોવરમાં ચોમાસું રહ્યા. ત્યાં જ સં. ૧૮૯૨ના કાર્તિક વદિ ૯ના દિવસે મંડોવરમાં અનશન લઈ સ્વર્ગે ગયા.

શેઠ બહાદરમલજી બાફણાનો સંઘ ચોમાસા પછી મંડોવરથી

નીકળી શત્રુંજય તીર્થમાં ગયો. ત્યાં સંઘપતિની માતાજીએ શ્રી ઋષભદેવ દાદાને મોતીનો હાર પહેરાવ્યો પણ ભાટોએ તે હાર તરત જ ઉઠાવી લીધો. ભાટોની આવી લેહુકમીથી સંઘપતિએ તેમની સામે સખત હાથે કામ લીધું અને ભાટોની લેહુકમીનો અંત આવ્યો.

આ અરસામાં શ્રી જિનભક્તિસૂરિના શિષ્ય પં૦ પ્રીતિસાગર શિષ્ય ઉપા૦ અમૃતગણીના શિષ્ય મહો. ક્ષમાકલ્યાણગણી સમર્થ વિદ્વાન થયા હતા. તેમણે ક્રિયોદ્ધાર કરી પીળાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં.

તેમણે ચૈત્યવંદન ચતુર્વિંશતિ, પર્વકથાસંગ્રહ સં૦ ૧૮૬ ના ફાગણ વદિ ૧૧ બિકાનેર, ખરતરગચ્છપટ્ટાવલી સં૦ ૧૮૩૦ જૂના ગઢ, ગૌતમીયમહાકાવ્યટીકા સં૦ ૧૮૫૨ના ભાદરવા સુદિ ૧૧ ને સોમવાર, જેસલમેર વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે તેમણે ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલીમાં શ્રી૦ જિનચંદ્ર અને શ્રી૦ જિનહર્ષસૂરિના પટ્ટાનુક્રમ પાછળથી વધાર્યા છે તેમણે શ્ર જિનચંદ્રની સાથે પૂર્વદેશના તીર્થોની યાત્રા કરી હતી. મહિમાપુરના પ્રતિષ્ઠાલેખમાં તેમનું નામ મળે છે તેઓ સં૦ ૧૮૭૪ માં બિકાનેરમાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા અને તેમના શિષ્ય પં૦ ધર્માનંદગણિએ સં ૧૮૭૪ માં બિકાનેરમાં તેમની ચરણપાદુકાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

૬૬ શ્રી૦ જિનસૌભાગ્ય—તેમનો જન્મ સં ૧૮૬૨માં થયો. સં૦ ૧૮૭૭માં તેમણે દીક્ષા લીધી. સં૦ ૧૮૯૨ના મહા સુદિ ૭ને ગુરુવારે બિકાનેરમાં ભટ્ટારકપદ મહોત્સવ થયો અને સં૦ ૧૯૧૭માં સ્વર્ગવાસ થયો.

૬૭. શ્રી૦ જિનસિંહ—તેમનો સં૦ ૧૯૩૫માં બિકાનેરમાં સ્વર્ગવાસ થયો.

૬૮ શ્રી જિનચંદ્ર

૬૯ શ્રી૦ જિનકીર્તિ

ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલી ત્રીજી (લઘુ આચાર્યીયગચ્છ)

૫૭ શ્રી૦ જિનસિંહ—તેમનો સં૦ ૧૬૭૪માં મેદતામાં સ્વર્ગવાસ થયો. (જૂઓ, પ્ર૦ ૪૦ પૃ૦....)

૫૮. શ્રી જિનસાગર—તેઓ આચાર્યશાખાના પ્રથમ આચાર્ય હતા. શ્રી જિનરાજ તથા શ્રી જિનસાગર એ બંનેએ સં. ૧૬૭૪ મા મેડતામાં એકીસાથે ભટ્ટારકપદ મેળવ્યુ તેમણે સં. ૧૬૭૫મા શત્રુંજયતીર્થ પર સવા સોમજીની ચૌમુખની ટૂંકમાં શ્રી ઋષભદેવજીની ચૌમુખ વગેરે પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ જિનસાગર કાવ્યસાહિત્ય અને ન્યાય વગેરે વિષયોના વિદ્વાન હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૨૦ ના જેઠ વદિ ૩ના રોજ અમદાવાદમા થયો.

૫૯. શ્રી જિનધર્મ—તેમણે શત્રુંજયની યાત્રામા છઠ્ઠ-અઠ્ઠમ વગેરે તપ કર્યા હતા. તેઓ સર્વદેશોમા વિચર્યા હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૪૬ના મહા વદિ ૮ના રોજ લૂણકરણસર નગરમા થયો હતો.

૬૦. શ્રી જિનચંદ્ર—તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૬૭ના જેઠ સુદિ ૧૫ના રોજ બિકાનેરમા થયો હતો.

૬૧. શ્રી જિનવિજય—તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૭૯ના આસો વદિ ૬ના રોજ જેસલમેરમાં થયો હતો.

૬૨. શ્રી જિનકીર્તિ—તેમણે પૂર્વદેશની યાત્રાઓ કરી હતી. મકસૂદાબાદમા ત્રણ ચતુર્માસ ગાળ્યા હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૮૧૯ના રોજ બિકાનેરમા થયો હતો.

૬૩. શ્રી જિનયુક્તિ—તેમણે બાર વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લીધી હતી. સોળમા વર્ષે ભટ્ટારકપદ મળ્યુ હતું અને એકત્રીશમા વર્ષે સં. ૧૮૨૪ના આસો વદિ ૧૨ના રોજ જેસલમેરમા સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

૬૪. શ્રી જિનચંદ્ર—તેઓ વ્યાકરણ તથા સિદ્ધાંતના વિદ્વાન હતા. બિકાનેરનો રાજા તેમનો ભક્ત હતો. ઓસવાળ આ ભટ્ટારક તથા ભટ્ટારકશાખાના શ્રી જિનચંદ્ર વચ્ચે મેળ કરાવ્યો હતો. આ ભટ્ટારક ૭૨ વર્ષની ઉંમરે એટલે સં. ૧૮૭૫ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ના રોજ જેસલમેરમા સ્વર્ગે ગયા હતા.

૬૫. શ્રી જિનોદય—તેમણે સં. ૧૮૮૭માં મકસોરમા અને સં. ૧૮૯૭ના વૈશાખ સુદિ ૬ના રોજ બિકાનેરમાં જિનપ્રતિમાની

પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેઓ સ૦ ૧૮૯૭ના વૈશાખ સુદિ ૧૩ના રોજ બિકાનેરમા સ્વર્ગસ્થ થયા હતા.

૬૬ શ્રી૦ જિનહેમસૂરિ—તેમનો જ ન્મ સ૦ ૧૮૬૬ના અષાડ સુદિ ૧ના રોજ પુષ્ય નક્ષત્રમા શ્રાવિયાણા ગામમા થયો હતો. સ૦ ૧૮૮૩ના વૈશાખ સુદિ ૩ના રોજ દીક્ષા લીધી હતી. તેમનો સ૦ ૧૮૯૭ના જેઠ સુદિ ૫ના રોજ બિકાનેરમા ભટ્ટારકપદ મહોત્સવ થયો હતો. તેમણે ઇદોરના સઘમા ઝઘડો હતો તે દૂર કર્યો હતો અને ત્યા જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. મક્ષીમા શ્રી૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમણે સર્વ દેશોમા વિચરી તીર્થયાત્રાઓ કરી હતી.

*

પૂનમિયાગચ્છ—પૂર્ણિમાપક્ષ (સ૦ ૧૧૫૯)

વ ગચ્છના આ સર્વદેવસૂરિની પાટે આઠ આચાર્યો થયા. તેમા ચોથી યોગ આ૦ જયસિંહસૂરિ હતા. તેમની પાટે આ ચદ્રપ્રભસૂરિ થયા. તેઓ વિદ્વાન અને વાદી હતા. વ ગચ્છમાં વડેરા હતા. તેમને વાદીભસૂરિનું બિરુદ હતું (પ્રક ૩૯ પૃ૦ ૪૧૬)

તેમનાથી નાના આ૦ મુનિચદ્રસૂરિ હતા. તેઓ પરમ શાત, ત્યાગી અને લોકપ્રિય હતા. એમની લોકપ્રિયતાએ નવા ગચ્છને જ ન્મ દેવાનુ કારણ આપ્યુ.   (પ્રક ૪૦ પૃ૦ ૪૨૩)

સ૦ ૧૧૪૯નું એ વર્ષ હતું એક શ્રાવકે યોગ આચાર્યશ્રીને વિનતિ કરી કે મારે પ્રતિષ્ઠા કરાવવી છે માટે આપ આ૦ મુનિચદ્રસૂરિને આજ્ઞા આપો જેથી તેઓ ત્યા આવીને મારુ કાર્ય સિદ્ધ કરી આપે.

આ ચદ્રપ્રભસૂરિને આ વિનતિ પોતાના અપમાન સ્વરૂપ લાગી. તેમને એમ લાગ્યુ કે આ શ્રાવક આ મુનિચદ્રને લઈ જવા ચાહે છે પણ અમને લઈ જવાની તેની ઇચ્છા નથી. આથી જ અમારે આ મુનિચદ્રને પણ ત્યાં મોકલવા ન જોઈએ. આચાર્યશ્રીએ

થયા. તેમણે વર્ધમાન તપ કરી તેનું પારણું સં. ૧૩૦૨ના માગશર સુદિ ૫ના શ્રવણ નક્ષત્રમાં કંડોદ ગામમાં શેઠ દેવપાલના ઘેર કર્યું શંખેશ્વરતીર્થમાં છ ચક્ષોને પ્રતિબોધી સર્વને અનુકૂળ બનાવ્યા. શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનું આરાધન કરી ઝીંઝુવાડાના રાવ દુર્જનશલ્યનો કોઢ રોગ મટાડ્યો અને ઉપદેશ આપી શંખેશ્વરજીના દેરાસરનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. દાનવીર શેઠ જગડૂશાહે તેમનો ધામધૂમથી ભદ્રાવતીનગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હતો. તેમના શિષ્ય આ. દેવસૂરિને મહોત્સવપૂર્વક આચાર્યપદ અપાવ્યું. તેમની પાસેથી ત્રણ વર્ષનો દુકાળ પડશે એમ જાણી લઈ અનાજના ભંડારો ભરી દુકાળમાં રાજા–પ્રજા સૌ જનતાને મોટી મદદ કરી હતી. આ. પરમદેવની પાટે આ. દેવસૂરિ થયા. તેઓ સં. ૧૩૨ પહેલાં સ્વર્ગે ગયા.

(—આ. સર્વાનન્દનું જગડૂચરિત્ર, શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર ન. ૪ પૃ. જયંતવિજયજી મ.નું શંખેશ્વરમહાતીર્થ પૃ. ૪૭ થી ૫૧; પ્રક. ૩૮ પૃ. ૩૭૭)

તેમની શિષ્યપરંપરામાં આ. સર્વાનન્દ થયા. તેમણે "જગડૂચરિત્ર" રચ્યું, તેના છઠ્ઠા સર્ગમાં પૂનમિયાગચ્છ તથા ચતુર્દશીગચ્છનું સૂચન છે. આ. સર્વાનન્દસૂરિએ સં૦ ૧૪૯૫માં, સં૦ ૧૪૯૨માં અંજનશલાકા કરાવી, બે પ્રતિમાઓ આબૂતીર્થમાં બિરાજમાન છે.

(—અર્બુદ જૈન લેખસંદોહ, લે. ૪૨, ૬૨૮)

તેમણે કમોલી ગામમાં સં. શાન્તિનાથની પ્રતિમા તથા પરિકરની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેમના શિષ્ય ગુણસાગર, તેમના શિષ્ય યતિ યશોવર્ધન (સં. ૧૫૨૧ થી ૧૫૪)ની પ્રતિમા સિરોહીના અજિતનાથના દેરાસરમાં છે.

આ. ભદ્રેશ્વરની પરંપરામાં અનુક્રમે (૪૧) આ. ભદ્રેશ્વરસૂરિ, (૪૨) આ. મુનીશ્વર, (૪૩) આ. રત્નપ્રભ, (૪૪) આ. મહેન્દ્ર અને આ. રત્નાકર થયા. (૪૫) આ. રત્નાકરે સં. ૧૫૧૨ના મહા સુદિ ૫ને સોમવારે સં. શાન્તિનાથજિનની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ. ધાતુપ્રતિમા મહેસાણામાં સં. મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં છે.

(૩) આ૦ વિજયસિંહ—તેઓ ચૈત્યવાસી હતા. ચંદ્રાવતીના નવગૃહચૈત્યમાં રહેતા હતા. વિદ્વાન હતા. તેમણે 'ઉપદેશમાલા'નું વ્યાખ્યાન કરતાં કરતાં વૈરાગ્ય પામી આ૦ ચંદ્રપ્રભની નિશ્રા સ્વીકારી.[1]

(૪) આ૦ શીલગુણ—તેઓ નાણાવાલગચ્છના ચૈત્યવાસી હતા. તે તથા તેમના પટ્ટધર આ૦ દેવભદ્રથી "ત્રિસ્તુતિકમત" નીકળ્યો.

(૫) આ૦ વિજયચંદ્ર—તેઓ નાણાવાલગચ્છના ચૈત્યવાસી ઉપાધ્યાય હતા. આ૦ શીલગુણ તેમના મામા થતા હતા. તેમણે તેમની સાથે જ પૂર્ણિમાપક્ષ સ્વીકાર્યો અને સં૦ ૧૧૬૯માં વિધિપક્ષ તથા સં૦ ૧૨૧૩ (૧૨૧૪)માં અચલગચ્છ પ્રકટ કર્યો.[1]

(—આ૦ મહેન્દ્રકૃત શતપદીપદ ૧૦૮)

૪૦ આ૦ ચંદ્રપ્રભ—તેમણે દર્શનશુદ્ધિ, પ્રમેયરત્નકોશ, તથા સ્તોત્રો વગેરે કૃતિઓની રચના કરી છે.

૪૧ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેઓ ચૈત્યવાસી હતા. ૫૦ દેરાસરની આવક વહીવટ તેમજ ૩ લાખ દ્રવ્યની રકમ છોડી દઈ સાધુ થયા. તેમણે પચાસ વર્ષ સુધી એકાંતર ઉપવાસ કર્યા અને પારણામાં પણ માત્ર કાંજી અને ખીચ લેતા હતા. તેઓ વિદ્વાન હતા. નિઃસ્પૃહ-ત્યાગી હતા. તેમને રાજા સિદ્ધરાજ બહુ માનતો હતો. તેમણે શબ્દસિદ્ધિ તથા 'મહર્ષિકુલક' (ઋષિમંડલ) રચ્યાં છે. આ૦ યશોઘોષના શિષ્ય આ૦ હેમપ્રભ 'પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલા વૃત્તિ' (સં. ૧૨૪૩)માં લખે છે કે—

यत्रे श्रीजयसिंहभूपतिरिनं श्रीधर्मघोषप्रभुं ॥ निर्ग्रन्थचूडामणिं ॥

તેમની પાટે થયેલા આચાર્યોનાં નામો નીચે મુજબ મળે છે—

(૧) આ૦ યશોભદ્રસૂરિ—તેઓ ચૈત્યવાસી આ૦ વર્ધમાનના શિષ્ય હતા. મહાધીર હતા. પરમશાંત હતા. તેમણે આ૦ ચંદ્રપ્રભની નિશ્રા સ્વીકારી હતી. તેમના ઉપદેશથી ૪૧ રજપૂતો જૈન બન્યા

૧. આ૦ વિજયસિંહ અને આ૦ વિજયચંદ્ર એક જ વ્યક્તિ છે. તેમ આ૦ દેવભદ્ર અને આ૦ દેવચંદ્ર (સં. ૧૨૨૪) પણ એક જ હોવાનો સંભવ છે.

શ્રાવકને જવાબ આપ્યો કે મહાનુભાવ ! પ્રતિષ્ઠા એ સાવદ્ય ક્રિયા છે તે શ્રાવકની ક્રિયા છે સાધુની એ વિધિ નથી. માટે આ મુનિ ચંદ્ર ત્યાં નહીં આવે.

આ પ્રસંગે આ રીતે સાધુઓ પ્રતિષ્ઠા કરાવી ન શકે એવી નવી પ્રરૂપણા કરી. બીજા સુવિહિત આચાર્યોએ તેમની આ નવી પ્રરૂપણા સામે વિરોધ ઉઠાવ્યો, આથી આ ચંદ્રપ્રભ સં ૧૧૪૯માં પોતાના પરંપરાગત ગચ્છથી જુદા પડયા. તેમણે સં૦ ૧૧૫૯થી નવો 'પૂનમિયાગચ્છ' ચલાવ્યો.[1] (પ્ર૦ ૪ પૃ ૪૨૪)

---

१ द्वू नन्देन्द्रियरुद्रकालजनित (११५९) पक्षोऽस्ति राकाङ्कितो
वेदाभ्रारुणकाल (११०४) औष्ट्रिकभवो विश्वार्ककाले(१२१४)ऽञ्चलः।
षड्व्यर्केषु (१२३६) च सार्धपूर्णिम इति व्योमेन्द्रियार्केषु (१२५०) च
त्रैस्तुतिकोऽथ मङ्करसौ (११०५) पाशस्थ्यमस्तसा ॥
पाठान्तरे-(चन्द्रे त्रिस्तुतिका कली जिनमते जाता स्वकीयाग्रहात् ॥
(-विविधगच्छीय पट्टावलीसंग्रह पृ १४ पृ १२५)
पयमण्णाओ पुण्णिम पुण्णिमिओ सड्ढपुण्णिमा पमिया।
तोहिं पि आगमगासो कुसतओ खरतरी चामो ॥
१ પૂર્ણિમાગચ્છ સં ૧૧૫૯ ૨ સ ૧૧૪ માં પ્રકાશમાંથી ૩ સ ૧૨ ૪માં ખરતરગચ્છ ૪ અંચલગચ્છ સં ૧૨૧૪ ૫ સાર્ધ પૂર્ણિમાર ગચ્છ સં ૧૨૩૬ ૬ ત્રિસ્તુતિક-આગમિક સં ૧૨૫ ૭ તપાગચ્છ સં ૧૨૮૫માં થયા.
એ સિવાય ૧ પ્રકાશમાંથી-મધુકરગચ્છ સં ૧૨૦૮ માં, ૨ રુદ્રપલ્લીયગચ્છ સં ૧૧ ૮ ૩ કટુકગચ્છ સં ૧૫૬૪ ૪ બીજામત સં ૧૫૭ અને ૫ પાર્શ્વચંદ્રગચ્છ સ ૧૫૭૨ માં નીકળ્યા। (ક્રમશ)
વડ ગચ્છથી પૂર્ણિમાગચ્છ નીકળ્યો પૂર્ણિમાગચ્છથી સાર્ધ પૂર્ણિમાગચ્છ અને આગમિકગચ્છ નીકળ્યા. અને ખરતરગચ્છ કુર્ચપુરગચ્છથી નીકળ્યો.
जिनदत्तओ खरतर पुण्णिम चंदप्पहाओ जाया।
पाक्खिकारपावरिए तवोमय देवभद्दाओ ॥
આ જિનદત્તથી ખરતર, આ ચંદ્રપ્રભથી પૂર્ણિમા, આચાર્યથી પાક્ષિક અને આ દેવભદ્રથી તપગચ્છ નીકળ્યા.
(-સં ૧૫૫૫ ની ગચ્છોત્પત્તિપ્રકરણ-જૈન-પ્રશસ્તિ, ઓરિયન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ વિભાગ કેટલોગ, વડોદરા ૨ પૃ ૪૨૪)

ચંદ્રકુલના વડગચ્છમાંથી 'પૂનમિયાગચ્છ' નીકળ્યો, તેમાં શ્રાવક પ્રતિષ્ઠા કરે, પાખી પૂનમે કરવી, ચોમાસી ન હોય, છ મહિના પહેલા ઉપસ્થાપના ન દેવી વગેરે સામાચારી હતી.

પૂર્ણિમાપક્ષના આ૦ દેવાનંદ લખે છે—

दुर्वादिद्विरदाङ्कुशः समभवत् श्रेणीशिरोमण्डनं
श्रीचन्द्रप्रभसूरिराट् स भगवान् प्राचीकटत् पूर्णिमाम् ।
तस्माज्जैनवचोऽमृतं गणमनु श्रीधर्मघोषादय
श्रीमद्भद्रेश्वरसूरिरत्नचकमत् शाखा त्रिर्गमा प्रथाम् ॥

(–ક્ષેત્રસમાસવૃત્તિ પ્રશસ્તિ)

તેમણે ચોરાશી પાખી પાળનાર પાંચ ચૈત્યવાસીઓને પોતાના પક્ષમાં મેળવી દીક્ષા આપી હતી. તેમના નામ આ પ્રકારે હોવા સંભવે છે

(૧) આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેઓ ૫૦૦ દેરાસરો અને ત્રણ લાખ દ્રવ્યની રકમ છોડીને સાધુ બન્યા.

(૨) આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ—તેમના બીજા પટ્ટધર આ૦ શ્રીપ્રભથી 'કચ્છૂલીગચ્છ' નીકળ્યો.[1]

આ૦ ભદ્રેશ્વરની શિષ્યપરંપરામાં મહાતપસ્વી આ૦ પરમદેવ

---

૧. આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ લખે છે કે આ૦ શાંતિસૂરિથી પીંપલિયાગચ્છ, આ૦ દેવેન્દ્રથી સંગમખેડિયા, આ૦ ચંદ્રપ્રભ, આ૦ શીલગુણ, આ૦ પદ્મદેવ અને આ૦ ભદ્રેશ્વરથી પૂનમિયાગચ્છની (પૂનમિયા, ત્રિસ્તુતિક, અંચલિક અને સાર્ધ) ૪ શાખાઓ, આ૦ મુનિચંદ્ર આ૦ વાદિદેવસૂરિથી પ્રાચીન વડગચ્છની પરંપરા, આ૦ બુદ્ધિસાગરથી શ્રીમાલગચ્છ અને આ૦ મલયચંદ્રથી આશાપલ્લીયગચ્છ નીકળ્યા છે.

વડગચ્છવાળા પોતાને ચૈત્યવાસી માનતા નથી. શરૂઆતથી જ આગમી વસતીવાસી માને છે. પણ દેરાસરો પ્રતિમાઓ પોતાના અને જૈન વસ્તી તો ચૈત્યવાસી પરંપરાના છે.

આ૦ ચંદ્રપ્રભે સં૦ ૧૧૪૯માં પૂનમિયાગચ્છ પ્રકટ્યો અને ઉપા૦ જિનવલ્લભે સં૦ ૧૧૬૪માં વિધિપક્ષ પ્રકટ કર્યો. (–ચાવડી ભા૦ ૧ ૮)

થયા. તેમણે વર્ધમાન તપ કરી તેનું પારણું સં૦ ૧૩૦૨ના માગશર સુદિ પના પ્રવણ નમસ્માં કરેડા ગામમાં શેઠ દેવપાલના ઘેર કર્યું. શંખેશ્વરતીર્થમાં ૭ યક્ષોને પ્રતિબોધી સૌને અનુકૂળ બનાવ્યા. શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનું આરાધન કરી ઝીંઝુવા ના શલ્ય દુર્જનશલ્યનો કોઢ રોગ મટાડ્યો અને ઉપદેશ આપી શંખેશ્વરજીના દેરાસરનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. દાનવીર શેઠ જગડૂશાહે તેમનો ધામધૂમથી ભદ્રાવતીનગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હતો. તેમના શિષ્ય આ૦ શ્રીષેણસૂરિને મહોત્સવપૂર્વક આચાર્યપદ અપાવ્યું. તેમની પાસેથી ત્રણ વર્ષનો દુકાળ પડશે એમ જાણી હજી અનાજના ભંડારો ભરી દુકાળમાં શત્રુ-પ્રજા સૌ જનતાને મોટી મદદ કરી હતી. આ પરમદેવની પાટે આ૦ શ્રીષેણસૂરિ થયા. તેઓ સં૦ ૧૩ ર પહેલાં સ્વર્ગે ગયા.

(—આ૦ સર્વાનન્દનું જગડૂચરિત્ર, શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર નં ૪ પૃ જયંતવિજયજી મ૦નું 'શંખેશ્વરમહાતીર્થ' પૃ ૪૭થી ૫૧, પ્રક૦ ૩૮, પૃ ૩૭૭)

તેમની શિષ્યપરંપરામાં આ૦ સર્વાનંદ થયા. તેમણે "જગડૂ-ચરિત્ર" રચ્યું, તેના છઠ્ઠા સર્ગમાં પૂનમિયાગચ્છ તથા ચતુર્દશીય-ગચ્છનું સૂચન છે આ૦ સર્વાનન્દસૂરિએ સં૦ ૧૪૬૫માં સં૦ ૧૪૯૨માં અંજનશલાકા કરાવી, જે પ્રતિમાઓ આબૂતીર્થમાં વિરાજમાન છે.

(—અનુ૦ જૈન લેખસંદોહ, લે૦ ૪ ૨, ૧૨૮)

તેમણે કલોલી ગામમાં ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમા તથા પરિકરની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેમના શિષ્ય ગુણસાગર, તેમના શિષ્ય યતિ ક્ષીવર્ધન (સં ૧૫૨૧ થી ૧૫૪૦)ની પ્રતિમા સિરોહીના ભ૦ અજિતનાથના દેરાસરમાં છે.

આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ પરંપરામાં અનુક્રમે (૪૧) આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ (૪૨) આ૦ મુનીશ્વર, (૪૩) આ૦ રત્નપ્રભ, (૪૪) આ૦ મહેન્દ્ર અને આ૦ રત્નાકર થયા. (૪૫) આ૦ રત્નાકરે સં૦ ૧૫૧૨ના મહા સુદિ ૫ ને સોમવારે ભ૦ શાંતિનાથબિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ ધાતુ-પ્રતિમા મહેસાણામાં ભ૦ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં છે

(૩) આ૦ વિજયસિંહ—તેઓ ચૈત્યવાસી હતા. ચન્દ્રાવતીના નવગ્રહચૈત્યમાં રહેતા હતા. વિદ્વાન હતા. તેમણે 'ઉપદેશમાલા'નું વ્યાખ્યાન કરતા કરતા વૈરાગ્ય પામી આ૦ ચન્દ્રપ્રભની નિશ્રા સ્વીકારી.[1]

(૪) આ૦ શીલગુણ—તેઓ નાણાવાલગચ્છના ચૈત્યવાસી હતા. તે તથા તેમના પટ્ટધર આ૦ દેવભદ્રથી "ત્રિસ્તુતિકમત" નીકળ્યો.

(૫) આ૦ વિજયચન્દ્ર—તેઓ નાણાવાલગચ્છના ચૈત્યવાસી ઉપાધ્યાય હતા. આ શીલગુણ તેમના મામા થતા હતા. તેમણે તેમની સાથે જ પૂર્ણિમાપક્ષ સ્વીકાર્યો અને સં૦ ૧૧૬૯માં વિધિપક્ષ તથા સં૦ ૧૨૧૩ (૧૨૧૪)માં અચલગચ્છ પ્રકટ કર્યો.[1]

(—આ૦ મહેન્દ્રકૃત શતપદીપદ : ૧૦૮)

૪ આ૦ ચન્દ્રપ્રભ—તેમણે દર્શનશુદ્ધિ, પ્રમેયરત્નકોશ, તથા સ્તોત્રો વગેરે કૃતિઓની રચના કરી છે.

૪૧ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેઓ ચૈત્યવાસી હતા. ૫૦૦ દેરાસરની આવક વહીવટ તેમજ ૩ લાખ દ્રવ્યની રકમ છોડી દઈ સાધુ થયા. તેમણે પચાસ વર્ષ સુધી એકાંતર ઉપવાસ કર્યા અને પારણામાં પણ માત્ર કાંજી અને ખીચ લેતા હતા. તેઓ વિદ્વાન હતા. નિઃસ્પૃહ-ત્યાગી હતા. તેમને રાજા સિદ્ધરાજ બહુ માનતો હતો. તેમણે શબ્દસિદ્ધિ તથા 'ઋષિમંડલ' (ઋષિમંડલ) રચ્યાં છે. આ૦ યશોઘોષના શિષ્ય આ૦ દેવપ્રભ 'પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલા વૃત્તિ (સં૦ ૧૨૪૩)માં લખે છે કે—

यशो श्रीजयसिंहनृपनिमित धर्मघोषप्रभु ॥ निष्कम्पमागमणि ॥

તેમની પાટે થયેલા આચાર્યોના નામો નીચે મુજબ મળે છે—

(૧) આ૦ ચક્રેશ્વરસૂરિ—તેઓ ચૈત્યવાસી આ વર્ધમાનના શિષ્ય હતા. મઠાધીશ હતા. પરમધ્યાન હતા. તેમણે આ ચન્દ્રપ્રભની નિશ્રા સ્વીકારી હતી. તેમના ઉપદેશથી ૪૧૫ રજપૂતો જૈન બન્યા

૧. આ વિજયસિંહ અને આ વિજયચંદ્ર એક જ હશે કે. તેમ આ દેવભદ્ર અને આ દેવચંદ્ર (સં ૧૨૨૪) પણ એક જ હોવાનો સંભવ છે.

હતા. તેમણે આ મ્ર્પ્રભની 'દર્શનશુદ્ધિ' પર ટીકા રચી પણ તે અધૂરી રહી છે (જૈનસત્યપ્રકાશ, વર્ષ ૭ પૃ ૧૫૫)

તેમની પરંપરાના અનુક્રમે ૪૩ શિવપ્રભ, ૪૪ આ તિલકપ્રભ ૪૫. આ પદ્મપ્રભ થયા હતા

આ તિલકપ્રભે સં ૧૨૬૧માં પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્ર, પૌષધ પ્રાયશ્ચિત્ત સામાચારી, ચૈત્યવંદન–ગુરુવંદન પ્રત્યાખ્યાન લઘુવૃત્તિ, શ્રાવકપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ સાધુ પ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ, શ્રાવક પ્રાયશ્ચિત્ત સામાચારી, સં ૧૨૭૪માં છતકલ્પવૃત્તિ, સં ૧૩ ૪માં દસવૈકાલિકસુત્ત–ટીકા સં ૧૨૭૭માં દર્શનશુદ્ધિની સંપૂર્ણ ટીકા, સં ૧૨૯૬મા આવસ્સય–લઘુવૃત્તિ (ગ્રં ૧૨૩૨૫) સં ૧૩ ૪માં સામાચારી પ્રતિક્રમણવૃત્તિ પાક્ષિકસૂત્ર-અવચૂરિ, પાક્ષિક ખામણા-અવચૂરિ વગેરે રચ્યા છે

આ પદ્મપ્રભે ગુરુદેવને આવસ્સય-લઘુવૃત્તિ રચવામા સહાય કરી હતી, અને પ ચશાસ્તિલકે તેની પ્રથમ નકલ કરી હતી.

(૨) આ **વર્ધમાનસૂરિ—**તેમની પાટે આ ધર્મઘોષના શિષ્ય આ અભયદેવસૂરિ–અભયઘોષસૂરિ થયા અને આ અભયદેવની પાટે **યશશ્ચંદ્ર** થયા. ઠુબ શ્રાવક ઇંદ્રિકે તેમને સં ૧૧૯૨માં આવસ્સયસુત્ત વહોરાવ્યું (—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશ ૯)

આ અભયઘોષના શિષ્ય પ વિદ્યાકુમારના ઉપદેશથી પાટડીના રાણા સૂરાકના ભાઈ શાંતિદેવના પુત્ર વિજયપાલ ઝાલાની પત્ની નીતલદેવીએ પાટડીમા બ પાર્શ્વનાથનું ચૈત્ય કરાવ્યું, પૌષાળ કરાવી, અને યોગશાસ્ત્રના પ્રસ્તાવ ૨ ની (પ્ર ૩૭) પ્રતિ લખાવી. તેને રાણા પદ્મસિંહ નામે પુત્ર, રૂપલાદેવી નામની પુત્રી અને રાણો દુર્જનશલ્ય ઝાલો જમાઈ હતો.

(—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશ ૮૯, પાટણ બં ડારગ્રંથસૂચી, શંખેશ્વર મહાતીર્થ)

(૩) **આ૦ યશોઘોષસૂરિ—**તેમના શિષ્ય આ **હેમપ્રભે** સં ૧૨૪૩માં મંત્રી હરિપાલની વિનતિથી આ વિમલસૂરિની 'પ્રશ્નોત્તર-

રત્નમાલા ની વૃત્તિ રચી.

(૪) ૫૦ વિમલગણિ—તેમણે દર્શનશુદ્ધિની નાની ટીકા રચી. તેમના શિષ્ય આ દેવપ્રભસૂરિ હતા.

૪૨. આ૦ દેવભદ્રસૂરિ—તેઓ ૫ વિમલ ગણિના શિષ્ય હતા. તેઓ આ ધર્મઘોષસૂરિની પાટે બેઠા. તેમણે સ૦ ૧૨૨૪મા 'દર્શનવિશુદ્ધિ ની લઘુવૃત્તિ ઉપર વિવરણ રચ્યુ, જેમાં તેમના શિષ્ય શાંતિપ્રભે સહાય કરી હતી, અને મુનિભદ્રે તેનો પ્રથમ આદર્શ લખ્યો હતો.

આ ચદ્રપ્રભની પરપરામા આ૦ દેવપ્રભ આ૦ તિલકપ્રભ, આ અજિતપ્રભ થયા હતા. આ અજિતપ્રભે સ ૧૩૦૭મા શાંતિનાથ ચરિત્ર રચ્યુ. (—જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાક ૧૦૬)

૪૩ આ૦ જિનદત્ત.

૪૪ આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિ—તેઓ આ દેવભદ્રના શિષ્ય હતા. બહુ ગુણવાન હતા. તેમનું બીજુ નામ આ શાંતિપ્રભ પણ મળે છે તેમણે પોતાના ગુરુદેવને દર્શનશુદ્ધિ–વિવરણ રચવામા સહાય કરી હતી.

૪૫. આ ભુવનતિલક

૪૬ આ રત્નપ્રભસૂરિ—તેઓ આગમના વેત્તા હતા.

૪૭ આ હેમતિલકસૂરિ—તેમણે કચ્છના કમ્બોજમા ગોધન યક્ષને પ્રતિબોધી સ માર્ગમા સ્થાપન કર્યો. રાવ સમરસિંહ–(રાવ સુમરા)ને પ્રતિબોધ કર્યો.

૪૮. આ હેમરત્ન—સ ૧૪૮૬ આ સમયે આ૦ ગુણચદ્ર પટ્ટે આ ગુણપ્રભ, તેમની પાટે આ ગુણભદ્રસૂરિ થયા. સ ૧૪૨૭ (પ્ર ૮૭)

૪૯ આ હેમપ્રભ.

૫ આ રત્નશેખરસૂરિ—તે મોટા વાદી હતા. હમેશા અભ્યુદય પામતા હતા. સદા પ્રસન્ન રહેતા સ ૧૪૭૨.

૫૧ આ રત્નસાગર.

૫૨. આ ગુણસાગર—સં ૧૪૮૩.

૫૩ આ ગુણસમુદ્રસૂરિ—સં ૧૪૯૨ થી ૧૫૧૨ તેઓ ઢંઢેર ગુણના કલ્પતરુ હતા. તેમણે સં ૧૪૭૫માં જિનદત્તકથા રચી.

૫૪ આ ગુણસુંદર—સં ૧૫ ૬ તેમના બીજા પટ્ટધર આ ગુણધીર સં ૧૫૨૪ના વૈશાખ સુદિ ૨ ને રવિવારે થયા. ગુણસમુદ્રશિષ્ય પં૦ સત્યશેખરે સં૦ ૧૫૧૪માં શ્રીપાલચરિત્ર (શ્લો ૪૯૮) રચ્યું.

૫૫ આ૦ સુમતિપ્રભ. (આ સિંહપ્રભસૂરિ)

૫૬ આ૦ પુણ્યરત્ન—સં ૧૫૧૫ થી ૧૫૬ તેઓ આ સુમતિપ્રભના નાના ભાઈ હતા. તેઓ બચપણમાં જ ગચ્છનાયક બન્યા હતા. તેમને પં જયસિંહ નામે શિષ્ય હતા.

૫૭. આ સુમતિરત્ન—સં ૧૫૬૧ થી ૧૫૮૭ તેઓ મંત્રી સુધાકર શ્રીમાલી અને તેમની પત્ની સહજ જયવીરાના પુત્ર હતા. રૂપાળા, લક્ષણવંત અને બાલ્યશાળી હતા. તેમનો સં ૧૫૨૮માં જન્મ, સં ૧૫૩૫માં દીક્ષા, સં ૧૫૪૩ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે માંડવગઢમાં ગુરુજીના હાથે ભટ્ટારકપદવી અપાઈ હતી. તેમની વાણી અમીમય હતી. તેમણે સં૦ ૧૫૬૫ના મહા સુદિ ૫ ને ગુરુવારે આ ચંદ્રપ્રભસ્વામીની પંચતીર્થીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (—આબૂ તીર્થના લેખો)

૫૮. પં૦ ઉદયસમુદ્ર—તેમણે સં ૧૫૮ માં પૂર્ણિમાગચ્છ ગુર્વાવલી કડી ૧૮ ગુરુસ્તુતિ કડી ૨૨, અને કલશ—છપ્પય-૧ રચ્યા છે. (—જૈનયુગ પુ ૫, અંક ૪-૫, સં ૧૯૮૧ માગશર

પોષ, પૃ ૧૬૭ થી ૧૭ ગચ્છમતપ્રબંધ, પૃ ૫૮)

પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા ૨, પૃ ૧૪૫ થી ૧૪૮)

પૂનમિયાગચ્છ પટ્ટાવલી બીજી

૪ આ ચંદ્રપ્રભ (સં ૧૧૪૯) ૪૧ આ ધર્મઘોષ.

૪૧ આ ભદ્રેશ્વર—તેમના બીજા પટ્ટધર આ શ્રીપ્રભથી "ઢંઢેરીયાગચ્છ" નીકળ્યો.

૪૨. આ મુનિપ્રભ (આ મુનીશ્વર). ૪૩. આ સર્વદેવ.

૪૪ આ સોમપ્રભ. ૪૫. આ રત્નપ્રભ.

૪૬ આ ચંદ્રસિંહ ૪૭ આ૦ દેવસિંહ
૪૮ આ૦ પદ્મતિલક ૪૯ આ શ્રીતિલક
૫૦ આ૦ દેવચંદ્ર ૫૧ આ પદ્મપ્રભ.

૫૨. આ૦ દેવાનંદ—તેઓ આ૦ પદ્મપ્રભના શિષ્ય હતા. તેમનું બીજું નામ દેવમૂર્તિ હોવાનું પણ જણાય છે તેમણે શક સં૦ ૧૩૨૦ (સં૦ ૧૪૫૫)માં ક્ષેત્રસમાસ અને તેની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ રચી.

૫૩ આ૦ અભયચંદ્ર.

૫૪ આ રામચંદ્ર—તેમણે સં૦ ૧૪૯૦ના મહા સુદિ ૧૪ના રોજ દ્વાત્રિંશિકા વિક્રમચરિત્ર ની ૩૨ કથા રચી, પંચદંડાતપત્રછત્ર પ્રબંધકથા (ગ્રં ૨૨૫૦) રચી.

પૂનમિયાગચ્છપટ્ટાવલી (ભીમપલ્લી શાખા) ત્રીજી

૪૦ આ ચંદ્રપ્રભ. ૪૧ આ૦ ધર્મઘોષ. ૪૨. આ સુમતિભદ્ર.
૪૩ આ જયચંદ્ર—સં૦ ૧૫ ૦થી ૧૫૧૬

૪૪ આ૦ ભાવચંદ્ર—તેમણે સં ૧૫૩૫મા 'જય–શાંતિનાથ ચરિત્ર (ગ્રં ૭૦ ૦) રચ્યુ

૪૫. આ ચારિત્રચંદ્ર—સં૦ ૧૫૩૬નો પ્રતિમાલેખ મળે છે

૪૬ આ૦ મુનિચંદ્ર—સં૦ ૧૫૭૮નો પ્રતિમાલેખ મળે છે

૪૭. પં૦ વિદ્યારત્ન—તેમનું બીજું નામ આ૦ વિદ્યાપ્રભ પણ મળે છે તેમણે સં ૧૫૫૭ (સં ૧૫૭૮)મા અમદાવાદમા સંસ્કૃતમા કૂર્માપુત્રચરિત્ર રચ્યું, જેનું પં૦ હર્ષકુલ ગણિએ સંશોધન કર્યું હતું પં૦ વિદ્યારત્નના શુભ્માઈ પં જયરાજે સં૦ ૧૫૫૩મા મત્સ્યોદર રાસ રચ્યો. ૪૭ આ૦ મુનિચંદ્રની પાટે આ૦ વિનયચંદ્ર થયા. તેમનો સં૦ ૧૫૯૮નો પ્રતિમાલેખ મળે છે

આ પટ્ટાવલી પૂર્ણિમાગચ્છની ભીમપલ્લીશાખાની છે ૪૭ આ વિદ્યાપ્રભની પાટે સં૦ ૧૬૫૪ મ૦ વ૦ ૧ આ લલિતપ્રભ હતા.

પૂર્ણિમાપક્ષના કેટલાએક આચાર્યો—

આ ભદ્રેશ્વરની પરંપરામાં આ પરમદેવ, સં૦ ૧૩૦૨.

(–જન્મચરિત્ર)

આ૦ કમલપ્રભે સ૦ ૧૩૭૨માં 'પુંડરીકચરિત્ર' રચ્યું.

આ સોમતિલક સ ૧૪૬૧

આ મુનિતિલક સ ૧૪૭૩માં અજનશલાકા કરાવી.

(—અનુસંધાન પ્રાચીન લેખસંગ્રહ, લે ૧૧૨)

આ પાસચંદે સ ૧૪૭૪મા અજનશલાકા કરાવી.

(અનુ૦ લેખાંક ૬૧૩)

આ ભદ્રેશ્વરના સતાનીય આ સર્વાનંદસૂરિ સ૦ ૧૪૧૫ સ ૧૪૬૨.

યતિ ગુણસાગર યતિ યશોવર્ધન સ ૧૫૨૧ થી ૧૫૪

આ મુનિશેખરની પાટે આ સાધુરત્ન સ ૧૫ ૩ના જેઠ સુદિ ૭ ને સોમવાર.

આ મલધારગચ્છના પટ્ટધર આ ભુવનપ્રભે સ ૧૫૭૩મા અજન શલાકા કરાવી, જે પ્રતિમાઓ આજે પાટણ પાસેના રૂપપરના દેરાસરમા વિદ્યમાન છે

પૂનમિયાગચ્છમા અનુક્રમે આ વિવેકસિંહ આ રામચંદ્ર આ પીર્તસિંહ, આ અભયસિંહ થયા છે તેમના ઉપદેશથી પોરવાડ સામત શ્રીમાળીએ સ ૧૩૭૫માં ત્રિ શ પુ અન્તર્ગત નેમિનાથ ચરિત્ર લખાવ્યુ.

આ ધર્મશેખરના પટ્ટધર આ વિશાલરાજ સ ૧૫૩ મા થયા.

(—જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક : ૨૫૬)

આ મહિમાપ્રભશિષ્ય આ ભાવરત્નસૂરિએ સ ૧૭૫૬માં આર્દ્રકુમાર મુનિ સજ્ઝાય, સ ૧૭૬૬મા રૂપપરમાં 'હરિબલમાછીરાસ' સ ૧૭૭૦ના કાર્તિક સુદિ ૬ને બુધવારે આણસમામાં 'ભટેવા પાર્શ્વનાથ ઉત્પત્તિ સ્તવન, સ ૧૭૭૭મા પાટણમા સુભદ્રાસતીરાસ સ ૧૭૯૯માં પાટણમા 'બુદ્ધિ-વિમલાસતી રાસ સ ૧૮ માં અભડરાસ, નવવાડ સજ્ઝાય, આબાલામુક્તિસ્તવન, સ્તુતિ વગેરે રચ્યા છે.

આ મહિમાપ્રભના પટ્ટધર આ૦ ભાવપ્રભે સ ૧૭૭૪ના જેઠ સુદિ ૮ ને સોમવારે ચિત્તલનુ ત્રિગડુ બનાવ્યુ, જે આજે પાટણના

નગરશેઠના ઘરમાં છે તેમણે મહો૦ યશોવિજયજીના 'પ્રતિમાશતક' પર સં૦ ૧૭૯૩ના મહા સુદિ ૮ ને ગુરુવારે ટીકા રચી છે 'ઋદ્ધિ સવારે વાળી અધ્યાત્મસ્તુતિ પણ તેમની રચના છે તેમનો સં૦ ૧૭૯૮નો પ્રતિમાલેખ મળે છે

પૂનમિયાગચ્છની પ્રધાન, ભીમપલ્લીય ભરુચા છાપરિયા, અને ચતુર્દશાખા એમ વિવિધ શાખાઓના પ્રતિમાલેખો મળે છે

પૂનમિયાગચ્છના ગોત્રો—૧ સાઢ ૨ સિયાલ, ૩ સાલેચા, ૪ પૂનમિયા, ૫ મેઘાણી, ૬ ધનેશ વગેરે પૂનમિયાગચ્છના જૈન ગોત્રો છે

(–પૂનમિયાગચ્છ મહાત્માની વહીના આધારે)

અંચલગચ્છ

પાછલા ૮૦૦ વર્ષોમાં વડગચ્છ કેનાચાર્યગચ્છ તપગચ્છ અંચલ ગચ્છ અને ખરતરગચ્છના અનેક પ્રભાવક મુનિવરો થયા છે અંચલ ગચ્છે પણ જૈનધર્મના સંરક્ષણ અને સંવર્ધનમાં કીમતી ફાળો આપ્યો છે આ મેરુતુંગસૂરિએ સં ૧૪૩૮ માં અંચલગચ્છની સંસ્કૃત પટ્ટાવલી રચી છે તેના આધારે બીજી પટ્ટાવલીઓ તથા જુદી જુદી અનુપૂર્તિઓનો વધારો થયો છે મુનિ ધર્મસાગરજીએ સં ૧૯૮૪ માં તે પટ્ટાવલીઓ અનુપૂર્તિઓ શિલાલેખો વહીવંચાની વહીઓ વગેરેના આધારે ગુજરાતીમાં અંચલગચ્છની મોટી પટ્ટાવલી લખી છે જેમાં અંચલગચ્છીય આચાર્યો, પ્રભાવકો અને તત્કાલીન ઘટનાઓનો સંગ્રહ કર્યો છે આ ભાવસાગરે ૧૫૮ માં સંસ્કૃત પટ્ટાવલી બનાવી છે

શંખેશ્વરગચ્છપટ્ટાવલી–નાણાવાલગચ્છપટ્ટાવલી

અંચલગચ્છની મોટી પટ્ટાવલીમાં શંખેશ્વરગચ્છ અને વડગચ્છ એમ બે ગચ્છોની પરંપરા જોડાયેલી છે તેમાંથી શંખેશ્વરગચ્છની પટ્ટાવલી નીચે મુજબ તારવી શકાય છે આ પટ્ટાવલીમાં વહીવંચા સંવત (ભાટ સંવત) વપરાયા છે

(૧) આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ—તેઓ શંખેશ્વરગચ્છના આચાર્ય હતા. તેઓ વિ સં ૭૨૩ માં વિદ્યમાન હતા.

આ૦ કમલપ્રભે સં. ૧૩૭૨માં 'પુંડરીકચરિત્ર' રચ્યું.

આ૦ સોમતિલક સં. ૧૪૬૧

આ૦ મુનિતિલક સં. ૧૪૭૩માં અંજનશલાકા કરાવી.

(—અર્બુદાચલ પ્રાચીન લેખસંદોહ, લે. ૬૧૨)

આ૦ પાસચંદે સં. ૧૪૭૪માં અંજનશલાકા કરાવી.

(અર્બુદ લેખાંક ૬૧૩)

આ૦ ભદ્રેશ્વરના સંતાનીય આ૦ સર્વાનંદસૂરિ સં. ૧૪૬૫ સં. ૧૪૯૨.

યતિ ગુણસાગર યતિ યશોવર્ધન સં. ૧૫૨૧ થી ૧૫૪

આ૦ મુનિશેખરની પાટે આ૦ સાધુરત્ન સં. ૧૫ ના જેઠ સુદિ ૭ ને સોમવાર.

આ૦ મહાપ્રભના પટ્ટધર આ૦ ભુવનપ્રભે સં. ૧૫૩૩માં અંજનશલાકા કરાવી, જે પ્રતિમાઓ આજે પાટણ પાસેના રૂપપુરના દેરાસરમાં વિદ્યમાન છે.

પૂર્ણિમાગચ્છમાં અનુક્રમે આ૦ વિવેકસિંહ, આ૦ સમચંદ્ર આ૦ ધીરસિંહ, આ૦ જયસિંહ થયા છે. તેમના ઉપદેશથી રોહેડાના મામંત શ્રીમાલીએ સં. ૧૩૭૫માં ત્રિ. શ. પુ. ચ૦નું 'નેમિનાથ ચરિત્ર' લખાવ્યું.

આ૦ ધર્મશેખરના પટ્ટધર આ૦ વિશાલરાજ સં. ૧૫૩ માં થયા.

(—જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક : ૨૫૧)

આ૦ મહિમાપ્રભશિષ્ય આ૦ ભાવરત્નસૂરિએ સં. ૧૭૫૬માં ગજસિંહ મુનિ સજ્ઝાય, સં. ૧૭૬૯માં રૂપપુરમાં હરિબલમાછીરાસ સં. ૧૭૭૦ના કાર્તિક સુદિ ૬ને બુધવારે આબુસમામાં 'ચરેલા પાર્શ્વનાથ ઉત્પત્તિ સ્તવન, સં. ૧૭૯૭માં પાટણમાં સુભદ્રાસતીરાસ' સં. ૧૭૯૯માં પાટણમાં 'બુદ્ધિ વિમલાસતી રાસ' સં. ૧૮ મા અંબડરાસ, નવવાડ સજ્ઝાય, આષાઢાભૂતિસ્તવન, સ્તુતિ વગેરે રચ્યા છે.

આ૦ મહિમાપ્રભના પટ્ટધર આ૦ ભાવપ્રભે સં. ૧૭૭૪ના જેઠ સુદિ ૮ને સોમવારે પિત્તલનું ત્રિગડું બનાવ્યું જે આજે પાટણના

(૪) આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ—તેઓ સં૦ ૭૭૨ માં આ૦ યક્ષદેવની પાટે આવ્યા. તેઓ સમર્થ પ્રભાવક હતા. લોઢિયાણાના રાજા જયંત સોલંકીના પુત્ર શ્રીમલ્લે નાગેન્દ્રગચ્છમાં દીક્ષા લીધી હતી, જેઓ સોમપ્રભાચાર્યના નામથી પ્રસિદ્ધ હતા. જયંતનો પૌત્ર ભાણજી સોલંકી સં૦ ૭૬૪ માં લોઢિયાણાની ગાદીએ બેઠો. ભિન્નમાલનું રાજ્ય પણ તેણે પોતાને કબજે કર્યું હતું તે આ૦ ઉદયપ્રભ અને આ૦ સોમપ્રભનો ભક્ત હતો. તેણે આ૦ સોમપ્રભના ઉપદેશથી શત્રુંજય અને ગિરનારનો સંઘ કાઢ્યો હતો.

આ સમયમાં કુલગુરુની વ્યવસ્થામાં ગરબડ થવાથી તત્કાલીન ચૈત્યવાસી આચાર્યોએ મળીને કુલગુરુની મર્યાદા બાંધી અને વંશાવલીઓ લખવાની શરૂઆત કરી. એ સમયથી વહીવંચાનો આરંભ થયો. ઇતિહાસ કહે છે કે વિ૦ સં૦ ૪૭૨ થી વહીવંચાનો આરંભ થયો છે ત્યારથી વહીવંચા સંવત્ કે ભાટ સંવત હોવાનું લેખી શકાય.

ભાણ રાજાને સંતાન નહોતું તેથી ઓસિયાના શેઠ જયમલ ઓસવાલની પુત્રી રત્નાકુમારીને તે પરણ્યો. તેને રાણો તથા કુંભો નામે બે પુત્રો થયા. તેણે સં૦ ૭૯૫ ના માગશર સુદિ ૧૦ ને રવિવારે આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ પાસે શ્રાવકના બાર વ્રત અંગીકાર કર્યાં.

ધર્મ પ્રચાર—

આચાર્યશ્રીએ ભિન્નમાલના શ્રીમાલી તથા પોરવાડના સેંકડો કુટુંબોને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યા.

તેઓ સં૦ ૮૩૨ માં અનશન સ્વીકારી નાડોલમાં સ્વર્ગે ગયા. તેમની પાટે બે આચાર્યો થયા. (૧) પ્રભાનંદસૂરિ અને (૨) વલ્લભ સૂરિ. પ્રભાનંદસૂરિથી 'નાણાવાલગચ્છ' નીકળ્યો અને વલ્લભસૂરિથી 'વલ્લભીગચ્છ' નીકળ્યો, જેનું બીજું નામ નાડોલગચ્છ હતું તેનો સમય સં૦ ૮૩૨ જણાય.

(૫) આ૦ પ્રભાનંદસૂરિ—તેમણે નાણાના રાજા શત્રુશલ્યને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યો. તેમના ઉપદેશથી રાજા શત્રુશલ્યે શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો. સાધર્મિકોને સોનામહોરની લહાણી કરી. ધર્મની

અંચલગચ્છની પટ્ટાવલીમાં તેમને સં. ૭૦ માં થયેલા આ રવિપ્રભની પરંપરાના ચોથા પટ્ટધર બતાવ્યા છે તેમને વડગચ્છના સ્થાપક દર્શાવ્યા છે અને સંવત્ ૭૨૩ નો બતાવ્યો છે, એ વાત બરાબર નથી. આ આચાર્ય શંખેશ્વરગચ્છના ચૈત્યવાસી હતા. જ્યારે વડગચ્છના આચાર્ય વિદ્યાધર શાખાના સંવેગી આચાર્ય હતા, જેઓ સં. ૯૯૪ માં થયા હતા એટલે એ બંને આચાર્યો જુદા જુદા હતા.[1] આ આચાર્યની પરંપરામાં થયેલા શંખેશ્વર લોઢિયાણા, નાણા, નાડોલ, વલ્લભી વગેરે ગચ્છના આચાર્યોના મઠો સંભવતઃ ચંદ્રાવતીમાં હતા.

વટેશ્વરગચ્છના ક્ષમાશ્રમણ આ. ઉદ્યોતનસૂરિ વિ. સં. ૮૩૫ માં થયા, તે પણ ઉપર્યુક્ત આચાર્યોથી ભિન્ન હતા.[1]

(પ્રક. ૨૭, પૃ. ૪૧૧)

(૨) **સર્વદેવસૂરિ**—તેઓ સં. ૭૨૩ માં શંખેશ્વરમાં ચતુર્માસ રહ્યા હતા. લોઢિયાણાનો સોલંકી રાજા વિજયંત ભોગાભાઈ જયંતે લોઢિયાણાનું રાજ્ય પૂરુવી લેવાથી બેન્નાતટ (બિલુપખર)માં નાના પાસે આવ્યો અને ચોમાસું શાંતિથી પસાર કરવા માટે શંખેશ્વરમાં આવી રહ્યો, તેણે આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ સાંભળી સં. ૭૨૪ ના માગશર સુદિ ૧ ના રોજ જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો, જ્યારે તે લોઢિયાણાનો રાજા બન્યો ત્યારે આચાર્યશ્રીને લોઢિયાણામાં પધરાવી સમજણપૂર્વક બાર વ્રતધારી શ્રાવક બનાવ્યો. તેણે લોઢિયાણામાં જૈન મંદિર તથા પોષાળ બનાવી. આ૦ સર્વદેવસૂરિ સં. ૭૪૫ માં સ્વર્ગસ્થ થયા.

વડગચ્છના મુખ્ય આ૦ સર્વદેવ ઉપર્યુક્ત સર્વદેવાચાર્યથી જુદા આચાર્ય હતા. તેઓ સં. ૧ ૧ માં વિદ્યમાન હતા. તેમના પ્રપટ્ટધર આ૦ સર્વદેવસૂરિ સં. ૧૧૩૭ માં સ્વર્ગસ્થ થયા. (પ્ર. ૩૬ ૩૮)

(૩) આ. પદ્મદેવસૂરિ—તેઓ વાદી હતા. તેમણે સાંખ્ય વાદીઓને હરાવ્યા હતા, તથી તેઓ સાંખ્યસૂરિના નામથી પણ ખ્યાત હતા.

---

૧ કોઈ કોઈ ગ્રન્થકાર ભાગ્યે ગુપ્ત સંવત્, ભાટ સંવત્, શક સંવત્ અને વિક્રમ સંવતને એક માની લે છે. તેમજ વટેશ્વરગચ્છને અને વડગચ્છને પણ એક માની લે છે પણ તેમ બન્યું હોય તો ના નહીં.

માઘ. આ૦ શીલગુણસૂરિએ આ૦ ચંદ્રપ્રભની સાથે પૂનમિયાગચ્છ કાઢ્યો. ઉપા૦ જયસિંહે પણ સં૦ ૧૧૬૯માં મામાના ગચ્છની નિશ્રાએ ક્રિયોદ્ધાર કરી 'વિધિમાર્ગપક્ષ'ની સ્થાપના કરી. તેઓ જ અચલગચ્છના પ્રથમ આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિ હતા. શંખેશ્વરગચ્છ નાણાવાલગચ્છ વગેરે વલભીગચ્છ તે સમયથી અચલગચ્છમાં ભેળાઈ ગયા.

(–શતપદીપદ ૧૦૮)

આ૦ ભાવસાગરસૂરિએ પ્રાકૃત વીરવંશપટ્ટાવલીમાં (૩૫) આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ, (૩૬) આ૦ સર્વદેવસૂરિ, (૩૭) આ૦ પદ્મદેવ (૩૮) આ૦ ઉદયપ્રભ, (૩૯) આ૦ પ્રભાનંદ, (૪૦) આ૦ ધર્મચંદ્ર, (૪૧) આ૦ સુવિનયચંદ્ર, (૪૨) આ૦ ગુણપ્રભ, (૪૩) આ૦ વિજયપ્રભ, (૪૪) આ૦ નરચંદ્ર, (૪૫) આ૦ વીરચંદ્ર, (૪૬) આ૦ મુનિતિલક (૪૭) આ૦ જયસિંહ, (૪૮) આ૦ આર્યરક્ષિત—આ રીતે નાણાવાલગચ્છની પરંપરા અનુસાર પટ્ટાનુક્રમ આપ્યો છે (ગાથા ૩૨ થી ૩૬)

વલભીગચ્છ-નાડોલગચ્છ પટ્ટાવલી

(૧) આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ—શંખેશ્વરગચ્છના પ્રથમ આચાર્ય સં૦ ૭૨૪

(૨) આ૦ સર્વદેવસૂરિ—સ્વ૦ સં૦ ૭૯૫

(૩) આ૦ પદ્મદેવ

(૪) આ૦ ઉદયપ્રભ—સ્વ૦ સં૦ ૮૩૨

(૫) આ૦ વલ્લભસૂરિ—તેમને નાડોલમાં સં૦ ૮૩૨માં આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિએ આચાર્યપદ આપ્યું. આ આચાર્ય નાડોલગચ્છના પ્રથમ આચાર્ય હતા. આ સમયે નાણાવાલગચ્છ અને નાડોલગચ્છ (વલભીગચ્છ) એમ બે વિભાગ પડ્યા.

૬ આ૦ ધમઘ —તેઓ સં૦ ૮૩૭માં આચાર્ય થયા. પાટણના રાજવી વનરાજ ચાવડાના મંત્રી લહીર પોરવાડે પોતાની માતાના નામથી નારંગપુર વસાવી, ત્યાં આ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી સં૦ ૮૩૨માં જ પાર્શ્વનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું.

૭ આ૦ ગુણચંદ્ર—તેમને સં૦ ૮૬૯માં આચાર્યપદવી મળી.

પ્રસ્તાવના કરી. આચાર્યશ્રી સં૦ ૮૮૦ માં પ્રભાસપાટણમાં સ્વર્ગે ગયા. વીરવંશાવલી માં આ આચાર્યનું નામ આપ્યું નથી. આ આચાર્યથી નાણાવાલગચ્છ નીકળ્યો.

(૬) આ૦ ધર્મચંદ્રસૂરિ—તેઓ સં ૮૮ મા આચાર્ય થયા.

(૭) આ૦ સુવિનયચંદ્રસૂરિ—તેઓ સં૦ ૯૨૨ મા આચાર્ય થયા.

(૮) આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિ—તેઓ સં૦ ૯૫૭ મા આચાર્ય થયા.

(૯) આ૦ વિજયપ્રભસૂરિ—તેઓ સં ૯૯૫ માં આચાર્ય થયા.

(૧) આ૦ નરચંદ્રસૂરિ—તેઓ સં ૧ ૧૩ મા આચાર્ય થયા.

(૧૧) આ૦ વીરચંદ્રસૂરિ—તેઓ સં ૧ ૭૧ મા આચાર્ય થયા.

આ ક્રમે વડલીશાખાના આ૦ સોમપ્રભસૂરિ હતા. તે બંને આચાર્યો એકસાથે પાલનપુરમાં ચોમાસું રહ્યા. અને પાલખીમાં બેસતા હતા. તેમના યતિઓમાં શિથિલાચાર વધી રહ્યો હતો. આ૦ વીરચંદ્ર સં ૧૧૩૩ માં વઢવાણમાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

આ અરસામાં જ મહમ્મુદ ઘોરીએ ભિન્નમાલ ભાંગ્યું.

(૧૨) આ૦ જયસિંહ—તેઓ ઉપા૦ યશોદેવના શિષ્ય હતા. આ૦ વીરચંદ્ર કાલધર્મ પામતા ગચ્છના આચાર્યોએ તેમને સં ૧૧૩૪ માં સૂરિપદે સ્થાપન કર્યા અને તેમણે નવ શિષ્યોને ચક્રાવતીમાં આચાર્યપદવી આપી. (—શતપદી : ૧ ૮)

ઉપાધ્યાય વિજયચંદ્ર તેમના શિષ્ય હતા.

આ૦ જયસિંહના ગુરુભાઈ ઉપાધ્યાય મુનિતિલકે પાટણમાં પોતાના ધનાઢ્ય કાકાની મદદથી સ્વયં આચાર્યપદ લીધું, એનાથી તિલકશાખા નીકળી. આ૦ જયસિંહ ઘણા શિથિલ હતા. તેઓ સં ૧૧૬૯ માં વઢવાણમાં સ્વર્ગે સંચર્યા.

આચાર્યના નાના ભાઈ તેમના શિષ્ય હતા, જેમનું નામ મુનિ ભુવનચંદ્ર હતું. તે પરકાયપ્રવેશિની વિદ્યાના જાણકાર હતા.

(૧૩) આ૦ વિજયચંદ્ર—તેઓ આ૦ જયસિંહના શિષ્ય હતા. ઉપાધ્યાયપદે હતા. તેઓ પ્રથમ આચાર્ય થયા નહોતા. આ૦ યશોભદ્ર આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિના શિષ્ય આ૦ શીલગુણસૂરિ તેમના મામા

મા લોરોલમા દે ।સર બધાવ્યુ, વાવ બધાવી, મુરોલીના શા૦ સુલ એ આદિનાથનું મદિર બધાવ્યુ. ભિન્નમાલનો શેઠ સધા પોરવાડ પારણમા આવીને વસ્યો હતો. તેના વશજ શેઠ ખેતશી પારેખે સ૦ ૧૨૯૫ મા પારણમા આ આચાર્યશ્રીના હાથે ભ૦ પાર્શ્વનાથના મદિરમા પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને ખેતલવસહીની સ્થાપના કરી.

(—અચલગચ્છપટ્ટાવલી, પૃ૦ ૧૧૩)

૧૮ આ ગુણપ્રભ—તેઓ સ૦ ૧૨૫૯ મા આચાર્ય થયા. આચાર્ય સિંહપ્રભ અને આ૦ અજિતપ્રભ એ બને તેમના શિષ્યો હતા.

૧૯ આ સિંહપ્રભ—અચલગચ્છના આચાર્ય ધર્મઘોષના પટ્ટધર આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ સ૦ ૧૩૦૯ મા ખભાતમા કાલધર્મ પામ્યા ત્યારે ખભાતના સઘે ત્યાંથી ભ૦ ગુણપ્રભના શિષ્ય વલભીગચ્છના આ સિંહપ્રભને આમત્રણ આપી તેમની પાટે સ્થાપન કર્યા. ત્યારથી વલભીગચ્છ અચલગચ્છમા ભળી ગયો.

આ વલભીગચ્છના શાખાચાર્ય આ ।મચદે સ૦ ૧૩૮૨ મા બાડમેરના સમરથ નામના ક્ષત્રિયને જૈન બનાવી તેનું મહાજન ગોત્ર સ્થાપન કર્યુ.   (—અચલગચ્છપટ્ટાવલી, પૃ ૧૧૭ -૧૧૮ અને પૃ૦ ૨૦૩ થી ૨૧૩)

અંચલગચ્છ—

અચલગચ્છની મોટી પટ્ટાવલીમા શખેશ્વરગચ્છ અને વડગચ્છ એમ બે ગચ્છોની પરપરા જોડાયેલી છે તેમાથી અચલગચ્છ નીકળ્યો. નાણાવાલગચ્છના આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિએ પૂર્ણિમાગચ્છની નિશ્રામાં દીક્ષા લઈ નાણાવાલગચ્છમા ક્રિયોદ્ધાર કર્યો અને સ ૧૧૬૯ મા વિધિપક્ષગચ્છ અને સ૦ ૧૨૧૩ મા અચલગચ્છની સ્થાપના કરી. તેમા ૭ બોલની પ્રરૂપણા કરી.

૪ આ૦ ચદ્રપ્રભસૂરિ—તેઓ વ ગચ્છના આ નેમિચદ્ર સૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સ ૧૧૫૯ મા પૂનમિયાગચ્છ ચલાવ્યો.

૪૨. આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિ—આબૂ પાસેના દતાણી ગામમા પોરવાડ શેઠ દ્રોણ અને તેમની પત્ની દેદીએ સ૦ ૧૧૩૬ મા ગુરુ-

૮ આ દેવચંદ્ર—તેમને સં ૯૯૯ મા આચાર્યપદવી મળી.
૯ આ સુમતિચંદ્ર—તેમને સં ૯૨૫ મા આચાર્યપદ મળ્યુ.
૧ આ૦ હરિચંદ્ર—તેમને સં ૯૫૪ મા આચાર્યપદ મળ્યુ.

૧૧ આ રત્નસિંહ—તેઓ સં ૯૭ મા આચાર્ય થયા. તેમણે સં ૧ ૦૫ મા સ્તુભશેખર પાસેના આબુ ગામમા ઠીંડુગોત્રના શેઠ પાખાકને જૈન બનાવી, કાગિયાગોત્ર સ્થાપ્યુ તે ગોત્રની ઢીંબડિયા, સોની અને ઝવેરી શાખાઓ થઈ (અચલગચ્છપટ્ટાવલી પૃ ૨ ૪)

૧૨ આ જયપ્રભ—તેઓ સં ૧ ૫૧ મા આચાર્ય થયા. તેમણે સં ૧ ૭ મા ભિન્નમાલના સબત સોમકરણ પરમારને તથા તેના પરિવારને જૈન બનાવી ન ૧૨૯૫મા નગ્નગોત્ર સ્થાપ્યુ સં૦ ૧૩૩૫ ના વૈશાખ સુદ ૫ ના રોજથી નગ્નગોત્રની લઘુશાખા નીકળી.

૧૩ આ૦ સોમપ્રભ—તેઓ સં ૧૦૫૧ મા આચાર્ય થયા. તેઓ એકવાર નાણાવાલગચ્છના આ વીરચંદ્ર સાથે પાટણપુરમા ચતુર્માસ રહ્યા, ત્યારથી તે બંનેએ પાટણીમા બેસવાનુ શરૂ કર્યુ તેઓ મહાત્મા બન્યા. મંત્રી વિમલશાહે આબુ ઉપર બનાવેલા વિમલવસહી જિનાલયની સં ૧ ૮૮ મા તેમણે પ્રતિષ્ઠા કરી.

૧૪ આ સુરપ્રભ—તેઓ સં ૧ ૯૪ મા આચાર્ય થયા.
૧૫ આ ક્ષેમપ્રભ—તેઓ સં ૧૧૪૫ મા આચાર્ય થયા.

૧૬ આ ભાનુપ્રભ—તેઓ સં ૧૧૭૭ માં આચાર્ય થયા. આ સમયે નાણાવાલગચ્છ નાડોલગચ્છ—વલ્લભીગચ્છ થયા. તેઓએ અચલગચ્છની સામાચારી શરૂ કરી.

૧૭ આ પુણ્યતિલક—તેઓ સં ૧૨ ૭ મા આચાર્ય થયા. તે મહાન પ્રભાવક હતા. તેમણે સં૦ ૧૨૧૧ મા બેણુપનગરના સબ સોમિલ રોહિયા પરમારને જૈન બનાવ્યો. ચાર લાખ પીરોજીના ખરચથી શત્રુંજયનો સંઘ કઢાવ્યો, બે લાખ પીરોજીની દાનશાલા મંડાવી સં ૧૨૪૪ મા હથુંડીના સબ વનવીર ચૌહાણને જૈન બનાવ્યો. ચૌહાણશાખામાં સિંહના શેઠ બનાવીથી લઘુ સાજનીશાખા નીકળી. મહારાજના ઉપદેશથી શા મુંજ શ્રીમાલીએ સં ૧૨ ૨

મા સોશિલમા દેરાસર બધાવ્યુ, વાવ બધાવી, જુરાલીના શા૦ સુમ એ આદિનાથનું મંદિર બધાવ્યુ ભિન્નમાલને શેઠ સવા પોરવા૦ પાટણમાં આવીને વસ્યો હતો તેના વંશજ શેઠ ખેતશી પારેખે સં૦ ૧૨૯૫ મા પાટણમા આ આચાર્યશ્રીના હાથે ભ૦ પાર્શ્વનાથના મંદિરમા પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને ખેતલવસહીની સ્થાપના કરી.

(—અચલગચ્છપટ્ટાવલી, પૃ ૧૧૩)

૧૮ ભ૦ ગુણપ્રભ—તેઓ સં૦ ૧૨૫૯ મા આચાર્ય થયા આચાર્ય સિંહપ્રભ અને આ અજિતપ્રભ એ બને તેમના શિષ્યો હતા.

૧૯ આ સિંહપ્રભ—અચલગચ્છના આચાર્ય ધર્મઘોષના પટ્ટધર આ મહેન્દ્રસૂરિ સં૦ ૧૩ ૯ મા ખભાતમા કાલધર્મ પામ્યા ત્યારે ખભાતના સઘે ગધારથી ભ૦ ગુણપ્રભના શિષ્ય વલભીગચ્છના ભ૦ સિંહપ્રભને આમત્રણ આપી તેમની પાટે સ્થાપન કર્યા. ત્યારથી વલભીગચ્છ અચલગચ્છમા ભળી ગયો.

આ વલભીગચ્છના શાખાચાર્ય આ જયચદે સં૦ ૧૩૮૨ મા આડમેરના સમરથ નામના ક્ષત્રિયને જૈન બનાવી તેનુ મહાજન ગોત્ર સ્થાપન કર્યુ (—અચલગચ્છપટ્ટાવલી, પૃ૦ ૧૧૭ -૧૧૮ અને પૃ૦ ૨૦૩થી ૨૧૩)

અચલગચ્છ—

અચલગચ્છની મોટી પટ્ટાવલીમા ગએશ્વરગચ્છ અને વ ગચ્છ એમ બે ગચ્છોની પરપરા મેળવી છે તેમાથી અચલગચ્છ નીકળ્યો. નાણાવાલગચ્છના આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિએ પૂર્ણિમાગચ્છની નિશ્રામાં દીક્ષા લઈ નાણાવાલગચ્છમા ક્રિયોદ્ધાર કર્યો અને સં૦ ૧૧૬૯ મા વિધિપક્ષગચ્છ અને સં૦ ૧૨૧૩ મા અચલગચ્છની સ્થાપના કરી. તેમા ૭ બોલની પ્રરૂપણા કરી.

૪૦ આ૦ ચદ્રપ્રભસૂરિ—તેઓ વડગચ્છના આ નેમિચદ્ર સૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં ૧૧૫૯ મા પૂનમિયાગચ્છ ચલાવ્યો.

૪૧ આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિ—આબૂ પાસેના દતાણી ગામમાં પોરવાડ શેઠ દ્રોણ અને તેમની પત્ની દેદીએ સં૦ ૧૧૩૬ મા શુક્

મહારાજના આશીર્વાદથી એક બાળકને જન્મ આપ્યો, જેનું નામ ગોદુહકુમાર રાખવામાં આવ્યું.

નાણાવાલગચ્છના આ૦ જયસિંહ તથા તેમના શિષ્ય યતિ રાજચંદ્ર, જેઓ પરકાયપ્રવેશિની વિદ્યાના જાણકાર હતા. તે સાધુ પરિવાર સાથે વિહાર કરતા સં. ૧૧૪૧માં દંતાણી ગામમાં આવ્યા. શેઠ દ્રોણે પોતાનો ગોદુહકુમાર તેમને વહોરાવ્યો. સંઘે શેઠ દ્રોણને અનર્ગળ ધન આપી સત્કાર કર્યો.

આચાર્યશ્રીએ ગોદુહકુમારને લઈને ખંભાત તરફ વિહાર કર્યો. ખંભાતમાં મારવાડના કરોડપતિ વેપારી સીહિકને આચાર્યશ્રીએ ભોજપત્ર ઉપર યંત્ર લખી આપ્યો હતો. તેનાથી તેને પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ આથી તેણે આચાર્યશ્રીને ઘણું સોનું આપ્યું. સોનાની પાલખી પણ સમર્પણ કરી.

સં. ૧૧૪૬ના પોષ સુદિ ૩ના દિવસે ખંભાતમાં જ ગોદુહને દીક્ષા આપી તેનું નામ મુનિ આર્યરક્ષિત રાખ્યું. ગુરુજીએ તેને વ્યાકરણ વગેરે ભણાવી શાસ્ત્રજ્ઞાન આપ્યું. યતિ રાજચંદ્રે મંત્ર-તંત્ર અને કાયપ્રવેશિની વિદ્યા આપી. ગુરુએ સં. ૧૧૫૯ના મહા સુદિ ૩ના રોજ પાટણમાં આચાર્યપદ આપ્યું. તે પછી તેઓ આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. જ્યારે તેમણે આગમોનું મનન કરવા માંડ્યું ત્યારે તેમને જણાયું કે અત્યારનું સાધુજીવન શિથિલ છે. એટલે તેમણે ગુરુની આજ્ઞા મેળવી પોતાના મામા મુનિ શીલગુણની સાથે પૂનમિયાગચ્છની ક્રિયા સ્વીકારી.

સં. ૧૧૫૯ના માહ સુદિ ૫ના રોજ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો અને ફરી દીક્ષા લઈ ઉપા૦ વિજયચંદ્ર નામ રાખ્યું. તેઓ વિહાર કરીને પાવાગઢ આવ્યા, ત્યાં તેમણે તપસ્યા કરી તેથી કાળીદેવી તેમને સહાયક થઈ. પછી તેઓ ભાલેજ આવ્યા. ત્યાં શેઠ યશોધનદાસ ભણશાળી જૈન હોવા છતાં અજૈન જેવો બની ગયો હતો. તેને તેમણે ચમત્કાર બતાવી કુટુંબ સહિત જૈન બનાવ્યો.

સં૦ ૧૧૬૯ના વૈશાખ સુદિ ૩ના દિવસે તેમણે ભાલેજમાં

ફરી નાણાવાલગચ્છમાં મળીને આ૦ જયસિંહસૂરિના હાથે આચાર્યપદ સ્વીકાર્યું અને ફરીથી આ૦ આર્યરક્ષિત નામથી ખ્યાતિ પામ્યા. તેઓ આ વિજયચંદ્રના નામથી પણ ઓળખાતા હતા.

સામાચારી—

તેમણે પૂનમે પાખી, અભિવર્ધિત વર્ષમાં શ્રાવણ કે પહેલા ભાદરવામાં સંવત્સરી, શ્રીથી મોક્ષનો નિષેધ, પર્વમાં પૌષધ, સાધુને જિનપ્રતિષ્ઠાનો નિષેધ, શ્રાવકને દીપપૂજા અને ફલપૂજાનો નિષેધ, મુહપત્તિનો નિષેધ, ગુરુવંદનમાં બીજા ખમાસમણનો નિષેધ પર્વ સિવાય પૌષધનો નિષેધ, ઉપધાનમાલારોપણ નિષેધ, શતે જિનપૂજા અને સતે નૃત્ય પૂજાનો નિષેધ કર્યો સાધુ અને શ્રાવકના ચૈત્યવંદનમાં ભેદ કર્યો. નવકારમંત્ર તથા નમોત્થુ ણં વગેરે સૂત્રોમાં પાઠભેદ કર્યો. આ પ્રકારે લગભગ ૭૦ બોલની પ્રરૂપણા કરી. (જૂઓ શત પદી) વિધિપક્ષગચ્છની સ્થાપના કરી. તે ગચ્છ સં ૧૨૧૪માં અંચલગચ્છ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યો.

આ આર્યરક્ષિત, આ જયસિંહસૂરિ (૪૩) આ ધર્મઘોષ સં૦ ૧૨૬૩માં રચેલી પ્રાકૃત શતપદી ઉપરથી તેમના શિષ્ય આ મહેન્દ્રસૂરિએ સં ૧૨૯૪ માં સંસ્કૃતમાં શતપદી (ગ્રં ૫૩૪૨) રચી છે તેમાંના કેટલાક નોંધવાયોગ્ય પદો આ છે—

૩ સાધુ જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા ન કરાવે.

૪ દીપકપૂજા શાસ્ત્રમાં ઉપદેશી નથી.

૬ ફળપૂજા શાસ્ત્રમાં જણાવી નથી.

૧૫ ત્રણ થોય કહેવી.

૨૦ શ્રાવકો મુહપત્તિ ન રાખે.

૨૨. સાધુને વાંદતા એક ખમાસમણ દેવુ

૩૬ પર્વ દિવસે જ પૌષધ કરવો.

૩૯ સાંજ-સવાર એમ બે સમયે જ સામાયિક કરવું

૪૨. સંવત્સરી પચાસમા દિવસે અને અભિવર્ધિત વર્ષમાં વીસમા દિવસે કરવી.

૯૨. શ્રાવકો સાધુની જેમ ચૈત્યવંદન ન કરે.
૯૪ ઉપધાન માલારોપણ કરવા નહીં.
૯૭ સ્ત્રીએ જિનપૂજા તેમજ પૂજાના નૃત્ય ન કરવું
૯૯ નવકાર અને પ્રમો ણુ ણ વગેરે સૂત્રમાં પાઠફેર કરે છે
૧૧૨. શ્રાવણી પાખી પૂનમે કરવી.
૧૧૭. ઉદ્દેશો ભોક છે (જુઓ, આ મહેન્દ્રસૂરિકૃત શતપદી)

આ ભેદ ગચ્છે નાણાવાલગચ્છ અને નાડોલગચ્છના લક્ષ્મીગચ્છે પણ ઉપર્યુક્ત સામાચારીનો સ્વીકાર કર્યો.

તેમના ઉપદેશથી શેઠ યશોધને ભાલેજમાં વિશાળ જિનાલય બંધાવ્યું. તેના મંત્રપાઠ અંતર ન કરવા હતો. આથી આચાર્યશ્રીએ આકર્ષણી વિદ્યા અને અવસ્વાપિની વિદ્યાથી તેને કબજામાં લીધા અને જિનાલયના કામમાં મદદનાર બનાવ્યો. શેઠની અનુમતિથી દેરાસરના દરવાજામાં તેને મંત્રપાઠની ચાર હાથવાળી મૂર્તિ બનાવીને બેસાડી.

આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી શેઠ યશોધને શત્રુંજયનો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો ત્યાંમ મહાકાલીદેવીએ આચાર્યશ્રીની બે વાર પરીક્ષા કરી અને પ્રસન્ન બની. એક વખત જ્યારે આહાર તૈયાર હતો ત્યારે સ્ત્રોરસ્યા જળ, તેનાથી તે દેવપિંડ છે એમ જાણી લઈ તે આહાર ન લીધો અને બીજી વખત જ્યારે સ્વપ્નો પણ એકાગ્ર હતો ત્યારે આચાર્યશ્રીની સામે સોનાનો થાળ ધરવામાં આવ્યો. આચાર્યશ્રીએ નિઃસ્પૃહતાથી તે થાળ લીધો નહીં પરંતુ તેમાંની એક સોનામહોર લઈ કોઈ શ્રાવકને સાધાર્મિકખાતામાં વાપરવા આપી દીધી. ત્યાં થી દેવીએ વિધિપક્ષગચ્છના રક્ષણાર્થી કરવાનું વચન આપ્યું તે દેવીએ સાથોસાથ એ પણ જણાવ્યું કે તમે એક સોનામહોર લીધી છે તેથી તમારા ગચ્છનો એક શ્રાવક જરૂર લખપતિ બની રહેશે.

આચાર્યશ્રીના જીવનમાં પણ વાયડગચ્છના શ્રી જીવદેવસૂરિની પેઠે આશ્ચર્યજનક ઘટનાઓ બનેલી લેખવામાં આવી છે.

સં. ૧૧૭૨ માં તેઓ પાટણ પધાર્યા. ત્યાં મરકીનો ઉપદ્રવ થયો હતો તે તેમણે શાંત કરી દીધો. ત્યાંના પરમાર રાજા

મલ્લીપાલને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યો. રાજાએ ભ૦ શાંતિનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું અને તેના વંશજો ઓશવાલ બન્યા. તે બધા મીઠડિયાગોત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેનો મંત્રી ધરણુ નામે જૈન હતો.

બેણુપના ૬૦૦ પતિ શેઠ કપર્દિની પુત્રી સમયશ્રી(સોનાઈ)એ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી નગરને અગ્રે મમ૭ પોતાની બહેન પ૦ શ્રીઓ સાથે દીક્ષા લીધી. સમય જતા તે સાધ્વીને મહત્તરાની પદવી પણ મળી. એ કપર્દિ શેઠને ગૂર્જરનરેશ સિદ્ધરાજે પોતાના રાજ્યનો ભંડારી બનાવ્યા અને તેને ૧૮ ગામ બક્ષિસમાં આપ્યા.

(પૃ૦ ૧૦૮ ૧૩૯ ૧૪૦)

વિધિપક્ષનું બીજુ નામ અચલગચ્છ કેમ પડ્યું એ અંગે ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખ મળે છે—

(૧) રાજા સિદ્ધરાજે પુત્રકામેષ્ટિયજ્ઞ આરંભ્યો ત્યારે ત્યાં એક ગાય મરી ગઈ. ત્યારે આ આચાર્યે પરકાય પ્રવેશિની વિદ્યાના બળે તે ગાયને યજ્ઞશાળાની બહાર કાઢી, આથી રાજાએ તેમને 'અચલ' એવું બિરુદ આપ્યું.

આ ગાયની ઘટના વાય ગચ્છના આ૦ જીવદેવસૂરિના જીવનમાં પણ બની હતી. અને તે ના આ આર્યરક્ષિતસૂરિના નામે પણ ચડી છે.

મંત્ર નિર્ણય છે. સં૦ ૧૧૮૮ પછી પુત્રકામના માટે યાત્રાઓ વગેરે કરી. આ હિસાબે અચલગચ્છ સં ૧૧૮૫ થી સં૦ ૧૧૯૯ના ગાળામાં અસ્તિત્વમાં આવ્યો.		(– ભા, અચલગચ્છ પટ્ટાવલી)

(૨) ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના સમય (સં ૧૧૯૯ થી ૧૨૨૯) માં આર્યરક્ષિતસૂરિ પાટણ આવ્યા ત્યારે શેઠ કપર્દિએ તેમને એસના છેડાથી–અંચલથી વંદન કર્યું તેથી આ ગચ્છ 'અંચલગચ્છ' નામે પ્રસિદ્ધ પામ્યો.

(૩) કકરેચ ગામ પાસે આવેલા બેણુપ ગામમાં નાઢી (નાની, નાથી) નામની પૂનમિયાગચ્છની ધનાઢ્ય શ્રાવિકા હતી. તે સ્વાધ્યાય, ભજન, અને સાધર્મિકોને પાળતી હતી.		(પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૧૫)

એકવાર એક પૂનમિયાગચ્છના આચાર્ય શ્રાવકોને ધર્મ અને

નિર્વાહ વિશે પૂછયું ત્યારે શ્રાવકોએ જણાવ્યું કે અહીં નાહડના પ્રસાદથી સૌ વાત સારુ છે.

આચાર્યે કહ્યું નાહડ કોણ છે? એના પ્રસાદથી નહીં પણ દેવગુરુ પ્રસાદથી એમ કહો.

આ વાત સાંભળીને નાહડને ગુસ્સો ચડયો. સૌએ આચાર્યશ્રીને દ્વાદશાવર્ત વંદન કર્યું. નાહડની પાસે મુહપત્તિ નહોતી તેથી આચાર્યે સંઘનું વંદન સ્વીકાર્યું પણ નાહડનું વંદન ન સ્વીકાર્યું.

એ જ અરસામાં પૂનમિયાગચ્છના એક નેત્રવાળા મંત્રવાદી ઉપા૦ નરસિંહે સં૦ ૧૧૬ માં શ્રાવકોને પ્રતિક્રમણનો નિષેધ કર્યો. તેણે વિધિપક્ષમત સ્થાપ્યો હતો. પાવાગઢની હિમાલિય કાલિકાદેવીનું ૨૧ ઉપવાસથી આરાધન કર્યું અને ચક્રેશ્વરીદેવી હાજરાહજૂર છે એમ જાહેર કર્યું. તેમણે બેણપમાં આવી શ્રાવકોને મુહપત્તિનો નિષેધ કર્યો. નાહડ તથા સંઘ પાસે અંચલથી વંદન કરાવ્યું. આથી નાહડ ખુશ થઈ અને ૮ હજાર ટંકાનો ખર્ચ કરી નડિયાદના ચૈત્યવાસી આચાર્ય પાસે ઉપાધ્યાયને આચાર્યપદ અપાવ્યું અને તેમનું નામ આ૦ આર્યરક્ષિત કાયમ કર્યું. આ રીતે સં૦ ૧૨૧૩ માં મુહપત્તિને બદલે કપડાના છેડાનો વંદનવિધિ ચલાવ્યો, એ વિધિપક્ષ અંચલ નામથી જાહેર થયો. (કડામત. ... જૈન ઇતિહાસ, પ્ર૦ જૈનધર્મ વિદ્યાપ્રચારક વર્ગ પાલીતાણા, સં૦ ૧૯૬૪)

તેમના પરિવારમાં ૧૨ આચાર્ય, ૨ ઉપાધ્યાય, ૭૦ પંડિત, ૧૦૩ મહત્તરા, ૮૨ પ્રવર્તિની અને બીજા સાધુ-સાધ્વી હતા. તેમણે સં૦ ૧૨૨૬ (૧૨૩૬)માં ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે આ૦ જયસિંહસૂરિને ગચ્છનો ભાર સોંપી પાવાગઢ ઉપર ૭ દિવસનું અનશન કરી સ્વર્ગવાસ કર્યો.

આચાર્યશ્રીએ શ્રીમાલ અને ઓશવાલના અનેક નવા જૈન ગોત્રો સ્થાપન કર્યાં, જેમાં મીઠડિયા અને ગાંધી વગેરે મુખ્ય ગોત્રો છે.

દશા-વીશાનો ભેદ—

આ સમયે જૈન મહાજનમાં દશા-વીશાના ભેદો હતા. અમદ ગચ્છપટ્ટાવલી સા લખ્યું છે કે નાણાવાલગચ્છના આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિના

ઉપદેશથી ઘણા શ્રીમાળી જૈનો થયા. તેનો આદિપુરુષ ભિન્ન માલનગરનો જ શાંતિનાથના દેરાસરનો ગોષ્ઠિક શેઠ શ્રીમલ્લ નામે હતો. શેઠ મેઘા, શેઠ મુંજ, શેઠ જિનદાસ વગેરે તેના વંશમાં હતા. શેઠ જિનદાસ ભેલુપમાં રહેતો હતો. તે કામદેવ જેવો રૂપાળો હતો. એ સમયે ભેલુપમાં રાજા ભીમ રાજ્ય કરતો હતો અને એગા નામે દિવાન હતો. રાજાને કોઈ સંતાન નહોતું તેથી તેણે એગાની પુત્રી માનાને પોતાની પુત્રી કરીને રાખી હતી.

એક વેળા દિવાળીના દિવસે રાજા માનાને પોતાના ખોળામાં લઈ રાજસભામાં બેઠો હતો, તે વખતે શેઠ જિનદાસ જુહાર કરવાને રાજસભામાં આવ્યો. માનાકુમારી તેને જોઈને મોહિત થઈ ગઈ રાજાએ તેને જિનદાસ સાથે પરણવા માટે પૂછ્યું ત્યારે માનાએ હા પાડી. પણ જિનદાસે વાંધો લીધો કે અમે વીશા શ્રીમાળી છીએ, જ્યારે એગો દશા શ્રીમાળી છે એટલે તે કન્યાને હું પરણી શકું નહીં. રાજાએ બળજબરીથી તે બંનેના લગ્ન કર્યાં શેઠ જિનદાસ ત્યાંથી નીકળી આનાસણમાં જઈને વસ્યો અને તેનાથી સં ૧૧૮૫ માં 'લઘુ સાજનશાખા' નીકળી.

એક સાલ આશસણમાં ભયંકર મરકી ફાટી નીકળી. આશસણ ઉજડ થયું શેઠ જિનદાસના વંશજો ત્યાંથી નીકળી ઈડર જઈને વસ્યા. તેમાંના મંત્રી નાથકે સં ૦ ૧૩ ૧ માં ખેરાલુમાં જ શ્રીઋષભદેવનું મંદિર બંધાવ્યું. આ વંશના શેઠ ભરથાની સ્ત્રી લાલીએ સં ૧૩૧૧ માં જ પાર્શ્વનાથનું દેરાસર તથા લાલાસર નામે તળાવ બંધાવ્યું. (અંચલગચ્છ પટ્ટાવલી, પૃ૦ ૬૧)

નાણાવાલગચ્છનાં ગોત્રો—રત્નપોશ, કાવડિયા, કટુ, શ્રીપતિ, લસ્સેશ, કોઠારી વગેરે છે (નાણાવાલ મહાત્માઓની વહીના આધારે)

અચલગચ્છનાં ગોત્રો—૧ ગાલ્હ, ૨. આયગોત્રા, ૩ બુહડ, ૪ સુભદ્ર ૫. બહોરા, ૬ સિયાલ ૭ કટારિયા, કોટેચા, રાનપુરા બહોરા, ૮ નાગડ ૯ મીઠડિયા વહોરા ૧૦ ધરવેલા, ૧૧ વડેર, ૧૨. ગાંધી, ૧૩ દેવાનંદ, ૧૪ ગૌતમ, ૧૫ રોડી, ૧૬ સોનીગરા, ૧૭

નિર્વાહ વિશે પૂછયું ત્યારે શ્રાવકોએ જણાવ્યું કે અહીં નાડાના પ્રસાદથી સૌ વાત સારૂં છે.

આચાર્યે કહ્યું નાડા કોણ છે? એના પ્રસાદથી નહીં પણ દેવ-ગુરુ પ્રસાદથી એમ કહો.

આ વાત સાંભળીને નાડાને ગુસ્સો ચઢ્યો. પછી આચાર્યશ્રીને દ્વાદશાવર્ત વંદન કર્યું નાડાની પાસે મુહપત્તિ નહોતી તેથી આચાર્યે સંઘનું વંદન સ્વીકાર્યું પણ નાડાનું વંદન ન સ્વીકાર્યું

એ જ અરસામાં પૂર્નમિયાગચ્છના એક નેત્રખાણા મંત્રવાદી ઉપા૦ નરસિંહે સં ૧૧૯૯માં શ્રાવકોને પ્રતિક્રમણનો નિષેધ કર્યો. તેમણે વિધિપક્ષમત સ્થાપ્યો હતા. પાવાગઢની દ્વિપ્રાપ્તિ કાલીદેવીનું ૨૧ ઉપવાસથી આરાધન કર્યું અને ચક્રેશ્વરીદેવી હાજરાહજુર છે એમ જાહેર કર્યું તેમણે બેણુપમાં આવી શ્રાવકોને મુહપત્તિનો નિષેધ કર્યો. નાડા તથા નાગ પાસે અંચલથી વંદન કરાવ્યું. આથી નાડા ખુશ થઈ અને ૮ ૦ રૂા નો ખર્ચ કરી નવિયાતના ચૈત્યવાસી આચાર્ય પાસે ઉપાધ્યાયને આચાર્યપદ અપાવ્યું અને તેમનું નામ આ આર્યરક્ષિત પ્રથમ કર્યું આ રીતે સં૦ ૧૨૧૩ માં મુહપત્તિને બદલે કપડાના છેડાનો વંદનવિધિ ચલાવ્યો, એટલે વિધિપક્ષ અંચલ નામથી જાહેર થયો. (કલ્પમત .. જૈન ઇતિહાસ પ્ર જૈનધર્મ વિદ્યાપ્રચારક વર્ગ પાલીતાણા, સં ૧૯૬૪)

તેમના પરિવારમાં ૧૨ આચાર્ય ૨ ઉપાધ્યાય, ૭૦ પંડિત, ૧ ૩ મહત્તરા, ૮૨ પ્રવર્તિની અને બીજા સાધુ-સાધ્વી હતા તેમણે સં ૧૨૨૧ (૧૨૩૬)માં ૧ વર્ષની ઉંમરે આ જયસિંહસૂરિને ગચ્છનો ભાર સોંપી પાવાગઢ ઉપર ૭ દિવસનું અનશન કરી સ્વર્ગવાસ કર્યો.

આચાર્યશ્રીએ શ્રીમાલ અને ઓશવાલના અનેક નવા જૈન ગોત્રો સ્થાપન કર્યાં જેમા મીઠડિયા અને ગાંધી વગેરે મુખ્ય ગોત્રો છે.

દશા-વીશાનો ભેદ—

આ સમયે જૈન મહાજનમાં દશા-વીશાના ભેદો હતા. અચલગચ્છપટ્ટાવલી માં લખ્યું છે કે નાણાવાલગચ્છના આ ઉદયપ્રભસૂરિના

એ બહારગામ ચાલ્યા ગયા હતા પરંતુ આ જયસિંહ મુનિપૂર્વક ગુર્જરનરેશ કુમારપાલની સમ્મતિ મેળવીને પાટણમાં જ રહ્યા હતા.

પટ્ટાવલીકારે અહીં આ૦ જયસિંહની મહત્તા બતાવવા આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના મુખથી પ્રશંસા વર્ણવી છે અને ગુર્જરનરેશ કુમારપાલનું મૃત્યુ આ હેમચંદ્રસૂરિની પહેલાં બતાવ્યું છે

આ આચાર્ય ગ્રામ વિહારી હતા. તેમણે ઘણા તીર્થોની યાત્રા કરી હતી. તેમના ઉપદેશથી શેઠ આભાકે પ્રભાસપાટણમાં ભ૦ ચંદ્રપ્રભસ્વામીના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

તેઓ સં૦ ૧૨૫૯ માં પ્રભાસપાટણમાં દેવલોક પામ્યા.

તેમણે નીચે જણાવેલા ગ્રંથો બનાવ્યા છે કર્મગ્રંથની બૃહદ્વૃત્તિકા, કમ્મપયડી ટીકા, કર્મગ્રંથ વિચાર ટિપ્પન, કર્મવિપાક, સ્થાનાંગસૂત્રની ટીકા, જૈનતર્કવાર્તિક, ન્યાયાવતારી ટિપ્પન વગેરે. સં૦ ૧૨૩૩ માં મુનાદિદેવચરિત્ર રચ્યું. જેને ગાગપની પુત્રી લક્ષ્મી તથા પુત્ર આબડે ભક્તિથી લખાવ્યું હતું.

આ૦ જયસિંહે ઘણા નવા જૈનો બનાવ્યા હતા.

સં૦ ૧૨૦૪ માં ચતુર્દશીના દિને અનન્તસિંહ રાઠોડનો જ્વરો દરનો રોગ મંત્રજલથી મટાડી દીધો હતો અને તેને જૈન બનાવ્યો હતો. તે શાખાવાળાએ ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું. તેના વંશજો હથુંડિયા શેઠો આગેવાન બન્યા.

સં૦ ૧૨૨૪ માં શંખેશ્વરજી પાસેના લોલાડાના રાવ ડુંગર રાઠોડને જૈન બનાવ્યો હતો.

સં૦ ૧૨૨૮ માં પારકરમાં ઉમરકાના ભાવસિંહ પરમારને જૈન બનાવ્યો. ઉમરકોટમાં ભ૦ અજિતનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું. તેમનાથી નાગડા ગોત્ર ચાલ્યું અને જ નાગડા ગોત્રના શેઠ તેજસાએ સં૦ ૧૬૨૪ અને શેઠ રાજસી નેણસીએ જામનગરમાં પ્રસિદ્ધ એવું ભ૦ શાંતિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. એ સિવાય નાગડા ગોત્રના શેઠ નરસી નાથાએ સં૦ ૧૯૦૦માં શત્રુંજય ઉપર નરસી નાથાની ટૂંક બંધાવી અને નીચે પાલીતાણામાં ધર્મશાળા બંધાવી. શેઠ

કોટિયા, ૧૮ હસ્ત્રિયા, ૧૯ દેવિયા, ૨૦ બોરીઆ, ૨૧ લાલન વગેરે છે.

૪૨ આ૦ જયસિંહસૂરિ—સોપારકના શેઠ દાહડ ઓશવાલને નેઢી નામે પત્ની હતી. શેઠાણી નેઢીએ એક દિવસ સ્વપ્નમાં કળશ જોયો. પરિણામે સં ૧૧૭૯ના ચૈત્ર સુદિ ૯ના રોજ તેણે જિનકલશ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પુત્ર મોટો થતા ત્યાં પધારેલા આ કક્કસૂરિના વ્યાખ્યાનમાં જવા લાગ્યો. આચાર્યશ્રી વ્યાખ્યાનમાં જંબૂચરિત્ર વાંચતા હતા. એમના ઉપદેશથી એ બાળકના દિલમાં વૈરાગ્યના અંકુરો ફૂટી નીકળ્યા. આ આર્યરક્ષિતે તેને સં ૧૧૯૩ના માહ સુદિ ૩ના રોજ પાટણમાં દીક્ષા આપી, મુનિ યશશ્ચંદ્ર નામ આપ્યું બાલ મુનિ તીવ્ર બુદ્ધિશાળી હતા. તેને વ્યાકરણ તર્ક મંત્રતંત્ર અને સિદ્ધાંત ભણાવી સં ૧૧૯૭માં ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું અને તેમનું નામ ઉપા૦ જયસિંહ રાખવામાં આવ્યું

સં ૧૧૮ લગભગમાં રાજા સિદ્ધરાજની સભામાં શ્વેતાંબરાચાર્ય વાદિદેવસૂરિ અને દિગંબરાચાર્ય ભ કુમુદચંદ્ર વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ થયો ત્યારે ઉપા જયસિંહે શ્વેતાંબર મુનિસંઘને કીમતી સહયોગ આપ્યો હતો. આ આર્યરક્ષિતસૂરિએ તેમને સં ૧૫ ૨માં ઓંકારમાં આચાર્યપદ આપ્યું હતું

આ મહેન્દ્રસૂરિ જણાવે છે કે વડગચ્છના આચાર્ય રામદેવસૂરિએ પાવાગઢ પાસે મહારપુરના સં ૧૨ ૨માં તેમને આચાર્યપદે સ્થાપન કર્યા હતા તેમના ગુરુ દિગંબર ભટ્ટારક છત્રસેન હતા. તે મંત્રવાદી હતા. આ જયસિંહે તેમને છવી લઈ પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા. તેમનું નામ છત્રહર્ષ આપવામાં આવ્યું સાતસોએ શ્વેતાંબર જૈન બન્યા. ઉપાધ્યાય છત્રહર્ષથી સં ૧૨૧૭માં હર્ષશાખા નીકળી.

પૂર્ણરિશ્વર કુમારપાલે પાટણના સંઘનું તથા રાજ્યનું એકમ જેમનાથ નહીં તે ખાતર નવી સામાચારીવાળા જૈન ગચ્છોને દેશવટો આપ્યો. એટલે કે પાટણમાં આવવાની અને ત્યાં રહેવાની મનાઈ કરી હતી. એ સમયે પૂનમિયાગચ્છ ખરતરગચ્છ વગેરેના સાધુ

એ ભટ્ટારકઆન ચાલ્યા ગયા હતા પરંતુ આ૦ જયસિંહ યુક્તિપૂર્વક ગૂર્જરનરેશ કુમારપાલની સમ્મતિ મેળવીને પાટણમાં જ રહ્યા હતા.

પટ્ટાવલીકારે અહીં આ૦ જયસિંહની મહત્તા બતાવવા આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના મુખથી પ્રશંસા વર્ણવી છે અને ગૂર્જરનરેશ કુમારપાલનું મૃત્યુ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની પહેલાં બતાવ્યું છે.

આ આચાર્ય ઉગ્રવિહારી હતા. તેમણે ઘણાં તીર્થોની યાત્રા કરી હતી. તેમના ઉપદેશથી શેઠ આભાકે પ્રભાસપાટણમાં ભ૦ ચંદ્રપ્રભ સ્વામીના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

તેઓ સં. ૧૨૫૮ માં પ્રભાસપાટણમાં દેવલોક પામ્યા.

તેમણે નીચે જણાવેલા ગ્રંથો રચ્યા છે. કર્મગ્રંથની બૃહદ્ટીકા, કર્મપયડીટીકા, કર્મનય વિચાર ટિપ્પન, કર્મવિપાક, સ્થાનાંગસૂત્રની ટીકા, જૈનતર્કવાર્તિક ન્યાયમંજરી ટિપ્પન વગેરે. સં. ૧૩૩ માં મુગ્ધાદિદેવચરિત્ર રચ્યું, જેને આમ્રપના પુત્રી લક્ષ્મી તથા પુત્ર આબડે ભક્તિથી લખાવ્યું હતું.

આ૦ જયસિંહે ઘણા નવા જૈનો બનાવ્યા હતા.

સં૦ ૧૨૦૮ માં કચ્છીના રાજા અનન્તસિંહ રાઠોડનો જલોદર નો રોગ મંત્રજલથી મટાડી દીધો હતો અને તેને જૈન બનાવ્યો હતો. તે રાજવીએ ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું. તેના વંશજો લઘુ હિયા શાખા ઓશવાલ બન્યા.

સં. ૧૨૨૪ માં ગ્રંથકર્તા જેણે પામેલા સોલંકીના રાવ કણગર રાઠોડને જૈન બનાવ્યો હતો.

સં૦ ૧૨૨૮ માં પારકરમાં ઉમરકોટના શોભાસિંહ પરમારને જૈન બનાવ્યો. ઉમરકોટમાં ભ૦ અજિતનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું. તેમનાથી નાગડા ગોત્ર ચાલ્યું. આ જ નાગડા ગોત્રના શેઠ તેજસીએ સં૦ ૧૬૨૪ અને શેઠ રાજસી નેણસીએ જામનગરનું પ્રસિદ્ધ એવું ભ૦ શાન્તિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. એ સિવાય નાગડા ગોત્રના શેઠ નરસી નાથાએ સં૦ ૧૯૨ માં શત્રુંજય ઉપર નરશી નાથાની ટૂક બંધાવી અને નીચે પાલીતાણામાં ધર્મશાળા બંધાવી. શેઠ

સૌભાગ્યચંદ કપૂરચંદે પણ ત્યાં ધર્મશાળા બનાવી.

સં ૧૨૨૯ માં પાલણપુરમાં પીરુભાના ઠા. રાયજી સોલંકી, સની રૂપારે કુમાર લાલણ વગેરેને જૈન બનાવ્યા. તેમનાથી લાલનગોત્ર ચાલ્યું (પ્ર ૪૧ પૃ)

સં ૧૨૩૧ માં ચૌધરી બિહાર ઠીકુને જૈન બનાવ્યો.

સં ૧૨૫૫ માં જેસલમેરના રાઉ દેવડા ચાવડાને જૈન બનાવ્યો. તેના પુત્ર ઝાનરે જ્વાલોરમાં શ્રી આદિનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું એ વંશના લોકો દેઢિયા કહેવાયા. આ વંશના જૈનોએ ઘણાં દેરાસરો, ઉપાશ્રયો અને વાવ બંધાવ્યા, સંઘ કઢ્યા. તેમાંથી સં ૧૬૪૫ માં લઘુસજ્જનશાખા નીકળી. આ વંશની ઘણી શાખાઓ ચાલી થઈ હતી.

સં ૧૨૧૧ માં શિવ કોટડાના ઠ્ઠારુ રાજા સોમચંદ ચાવડાને જૈન બનાવ્યો. તેણે એકવાર આ જયસિંહને લૂંટી લીધા હતા. આખરે તે સુધર્યો ત્યારે તેમનો ભાણ જૈન બન્યો હતો. તેણે શ્રી પાર્શ્વનાથનું શિખરબંધી દેરાસર બંધાવ્યું તેનાથી ગાલ્હાગોત્ર ચાલ્યું

સં ૧ ૪૪ માં પૂજ્યા ના રાવ કટારમલજી ચૌહાણને ઓસવાલ જૈન બનાવ્યો. તેનાથી કટારિયા ગોત્ર ચાલ્યું રાવ કરોડપતિ હતો. તેણે હડુડીમાં શ્રી મહાવીરનું દેરાસર બંધાવ્યું રોહિડાના વીરજી કટારિયાએ સં ૧૨૯૬ માં જાલપુરમાં શ્રી શાંતિનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું

સં ૧૨૪૪ માં કોટડાના ઠ્ઠાકુ રાવ રાજસેન પરમારને જૈન બનાવ્યો. તેના વંશજો પોલડિયા ઓસવાલ બન્યા.

સં ૧૨૫૬ માં ચિત્તોડના ઠા. વીરદત્ત ચાવડા જૈન બન્યો.

સં ૧૨૫૭ માં નગરનો રાવ રત્નજિત રાઠોડ જૈન બન્યો. તેના વંશજો સોમેડ જૈન કહેવાયા.

સં ૧૨૫૯ના માહ સુદિ ૫ ના પો / કોટડાનો રાઠોડ જૈન બન્યો. તેના વંશજો રાઠોડ ઓસવાલ કહેવાયા.

૪૩. આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—

મારવાડમાં મહાવપુરમાં પોરવાલજ્ઞાતીય શ્રીચંદ નામે શેઠ

હતા. તેને રાજલદે નામે પત્ની હતી. તેણે સં૦ ૧૨૦૮ માં ધન કુમારને જન્મ આપ્યો. આ૦ જયસિંહસૂરિએ તેને સં૦ ૧૨૧૬ માં દીક્ષા આપી તેમનું નામ ધર્મઘોષ મુનિ રાખ્યું. સં૦ ૧૨૩ માં તેમને ઉપાધ્યાયપદ આપવામાં આવ્યું અને સં૦ ૧૨૩૪ માં ભટ્ટીહરિ ગામમાં તેઓ આચાર્યપદસ્થ થયા. સાંભરના ક્ષત્રિય સામતે એ આચાર્યપદ મહોત્સવમાં હજાર સોનામહોરો ખરચી હતી. આચાર્યશ્રી સં૦ ૧૨૬૮ માં કચ્છના નારાણુ ગામમાં ૬૯ વર્ષની ઉંમરે કાળધર્મ પામ્યા હતા.

તેમણે સં૦ ૧૨૬૨ માં પ્રાકૃતમાં શતપદી નામે ગ્રંથ રચ્યો, જેમાં અંચલગચ્છનું મંતવ્ય રજૂ કર્યું છે.

તેમના સમયે સં ૧૨૩૬ માં બરડા પાસેના ઘુમલી ગામમાં શેઠ જેતાએ દોઢ લાખ ટકા ખરચીને જેતાવાવ બંધાવી હતી.

ઘુમલીના રાજા વિક્રમાદિત્યે તેમને ઘણું માન આપ્યું હતું. તેમણે સાંભરના સાગર ક્ષત્રિયને, મોહલના બોહડ નામના ક્ષત્રિયને, જના સના દિનકર ભટ્ટને, અલોરના ભીમ ચૌહાણને અને લાખણ ભાટ વીના ભુમસ્થ પરમારને જૈન બનાવ્યા હતા.

અલોરના ચૌહાણ ભીમે તેમના ઉપદેશથી સં૦ ૧૨૬૬ માં રા૦ ગામમાં ભ૦ વાસુપૂજ્યસ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું હતું એ ઉપરાંત લેવાવશાના શેઠ વીરાએ અલોરમાં ભ૦ ચંદ્રપ્રભસ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું હતું.

આ૦ ધર્મઘોષના સમયે આગમિકગચ્છના આ૦ જયપ્રભસૂરિએ અંચલગચ્છનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

આ૦ ધર્મઘોષે દિગંબર ભટ્ટારક વીરચંદ્રને જીતી લઈ વલ્લભી શાખાના આચાર્ય બનાવ્યા હતા.

૪૪ આ૦ મહેન્દ્રસિંહ—

મરાસા દેવપ્રસાદ નામે ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ પંડિત હતો. તેની પત્નીનું નામ શ્રીદેવી. તેણે સં૦ ૧૨૦૮ માં મહેન્દ્રને જન્મ આપ્યો. આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ ત્યાં ચતુર્માસ રહ્યા. પંડિત આચાર્યશ્રીના શિષ્યોને વ્યાકરણ ભણાવતા હતા. પંડિતનો પાંચ વર્ષનો પુત્ર મહેન્દ્ર મુનિઓ

સાથે ખૂબ હળી ગયો હતો. તે આચાર્યશ્રીના ખોળામાં જઈને બેસતો, પાત્રા લેતો. પંડિત અને પંડિતપત્ની બંને જૈનધર્મનાં અનુરાગી બન્યાં હતાં. પોતાના પુત્રને એક વિશિષ્ટ પંડિત બનાવવા માટે તેણે આચાર્યશ્રીને પોતાનો પુત્ર વહોરાવ્યો અને શેઠ રત્નાકે ખુશી થઈને પંડિતને આજીવિકા માટે પુષ્કળ ધન આપ્યું.

આચાર્યશ્રીએ મહેન્દ્રકુમારને સં. ૧૨૩૭માં દીક્ષા આપી. તેમને ભણાવી-ગણાવીને સં. ૧૨૫૭માં ઉપાધ્યાયપદવી આપી અને સં. ૧૨૬૩માં નાડોલમાં આચાર્યપદ આપ્યું ને આ. મહેન્દ્રસૂરિ નામ રાખ્યું.

આ. મહેન્દ્રસૂરિએ કિરાડૂના શેઠ આસહાકને તેના ઘરમાં ઓરડી નીચે દાટેલું દશ લાખ ટંકાનું ધન બતાવ્યું અને એ જ વખતે તેમણે ત્રણ વર્ષના દુષ્કાળ પડવાની આગાહી પણ કરી હતી. આથી શેઠ આસહાકે એ ધનનો સદુપયોગ કરી લેવાનો નિર્ણય કર્યો. પરિણામે તેણે જ્યાં ત્યાં કૂવાઓ ખોદાવ્યા, દાનશાળાઓ ખુલ્લી મૂકી અને મનુષ્યો તેમજ પ્રાણીઓને ખૂબ મદદ મળે એવી સગવડ કરી આપી. આ ઘટના સં. ૧૨૫૭થી ૧૨૬૩માં બની હતી.

હોમતીના વાઘેલા રાણાના મંત્રી હાથીએ ભ. ઋષભદેવનું મંદિર બંધાવી, તેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૩ ૧માં આ. મહેન્દ્રસૂરિ પાસે કરાવી. (પૃ. ૧૧૪)

આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ થરાદ પધાર્યા ત્યારે તપાગચ્છના પરમ સંવેગી આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ સં. ૧૩ ૭માં ત્યાં આવ્યા હતા. તેમણે આ મહેન્દ્રસૂરિને મહાવ્રતના અતિચારો સમજાવી જણાવ્યું કે તમે સુવિહિત આચાર્ય છો તેથી સુવિહિતે નિમિત્ત કહેવું કે બતાવવું ન જોઈએ. એટલે થયેલા પાપની તમારે આલોચના લેવી જોઈએ. પરંતુ તેઓ કંઈ કરે તે પહેલાં સં. ૧૩ ના પર્યુષણાપર્વમાં ખંભાતમાં કલ્પસૂત્ર વાંચતા વાંચતા વાયુના પ્રકોપથી પાટ પર જ કાલધર્મ પામી ગયા.

તેમને કુમુદ વગેરે ૧૩ શિષ્યો હતા. ખંભાતના સંઘને તેઓ યોગ્ય ન લાગવાથી વલ્લભીશાખાના આ. સિંહપ્રભને ગચ્છધારી

મિલાવી લાવી તેમની પાટે સ્થાપન કર્યા. નાડોલની વલ્લભીશાખા ત્યારથી ગચ્છગચ્છમાં ભળી ગઈ

આ૦ મહેન્દ્રસૂરિએ અનેક જૈનતીર્થોની યાત્રા કરી હતી. તેમણે પ્રાકૃતમા તીર્થમાલા (પ્ર ૧૧૧) અને તેના ઉપર (પ્ર૦ ૩ ૦૦)ની સ્વોપજ્ઞ ટીકા રચી છે આ૦ ધર્મઘોષની પ્રાકૃત શતપદી 'નુ તેમણે સ૦ ૧૨૯૪મા સસ્કૃતમા વિવરણ (પ્ર ૫૩૪૨) રચ્યુ છે તેમજ 'ગુરુગુણષટ્ત્રિંશિકા વગેરે ગ્રંથો રચેલા છે.

૪૫ આ૦ સિહપ્રભસૂરિ—

સ ૧૨૮૩માં તેમનો વિજાપુરમા જન્મ થયો હતો. સ૦ ૧૨૯૧મા દીક્ષા લીધી સ૦ ૧૩૦૯મા ખભાતમા આચાર્યપદ મેળવ્યુ અને સ૦ ૧૩૧૩મા ભરયુવાનીમા જ કાળધર્મ પામ્યા.

તેઓ ગુજરાતના વીજાપુર ગામના અરિસિંહ પોરવાડ અને તેમની પત્ની પ્રીતિમતીના પુત્ર હતા. પાચ વર્ષની ઉંમર થતા જ તેના મા-બાપ મરકીમા મરણ પામ્યા. કાકા હરિએ તેને વલ્લભીશાખાના ભ ગુણપ્રભને ધનવાન બનશે એમ સોનામહોરમાં વેચી નાખ્યો. તેણે દીક્ષા લીધી અને સિદ્ધાંતો વગેરે ભણીને સમર્થ વાદી તરીકેની નામના મેળવી. છેવટે ખભાતના સઘે તેમને યોગ્ય જાણીને આ૦ મહેન્દ્ર સૂરિની પાટે સ્થાપન કર્યા, પણ તેઓ યુવાની અને અધિકારને પચાવી ન શક્યા એટલે તેઓ પરિગ્રહધારી શિથિલ ચૈત્યવાસી ભટ્ટારક બન્યા અને ૩૦ વર્ષના યુવાકાળમા જ કાળધર્મ પામી ગયા.

તેમના ઉપદેશથી સ ૧૩ ૧મા ઈશ્વના મત્રી નાયકે એલકુમાં આદિનાથ ભગવાનનુ મદિર બધાવ્યુ

૪૬ આ૦ અજિતસિહ—

ટોડ ગામમા શ્રીમાલી જિનદેવ નામે શેઠ હતો. તેને જિન દેવી નામે પત્ની હતી. તેણે સ ૧૨૮૩માં સારગકુમારને જન્મ આપ્યો. સારગકુમારના માતા-પિતા યાત્રા કરવા ખભાત ગયા અને ત્યા બને તાવના રોગથી મરણ પામ્યા. સાત વર્ષના સારગકુમાર માટે પ્રશ્ન ઊભો થયો. ખભાતના શ્રીસઘે તે કુમાર વલ્લભીશાખાના

મ. ગુણપ્રભને આપ્યો. ભટ્ટારકે તેને સં૦ ૧૨૯૧માં દીક્ષા આપી. અજિતસિંહ મુનિ નામ આપ્યું. તે પણ આ જિનપ્રભની સાથે ચૈત્યવાસી બની ગયા હતા. તે પાલખીમાં બેસતા, છડી, ચામર અને મુગટો રાખતા હતા.

તેઓ રૂપાળા હતા. મંત્રવાદી પણ હતા. તેમણે મહાકાલીની સાધના કરી હતી. પૂર્ણચંદ્ર સાધ્વીએ શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો હતો. તેમાં તેઓ સાથે ગયા હતા ત્યારે સમરસિંહ ચારણોએ તેમને લૂંટી લીધા હતા. ભટ્ટારકે મહાકાળીની સહાયથી તેને સ્તંભિત કરી દિધા. તેમજ લૂંટની પ્રતિજ્ઞા કરાવીને છોડ્યા હતા.

તેઓ સં. ૧૩૧૬માં જાલોરમાં ભટ્ટારક બન્યા. તેમણે પાટણમાં પોતાના ૧૫ શિષ્યોને ઉપાધ્યાય બનાવ્યા.

આ સમયે સં. ૧૪૮૫માં રૂપા શેઠે બેણપમાં કૂવો બનાવ્યો પણ તેમાં પાણી ન આવ્યું. દેવીએ તેના પૌત્ર કાનજીનું બલિદાન માગ્યું. શેઠ સાંજે મહાજન સાથે કૂવા નજીક ગયા અને કુમાર કાનજીને કૂવામાં પારણામાં સુવાડ્યો. સવારે જોયું તો કૂવો પાણીથી ભરાઈ ગયો અને બાળક તેમાં રમતો જીવતો નીકળ્યો. (પૃ. ૧૯).

તેમના ઉપદેશથી નરેલી આદિ ગામના મૂળ વગેરે ગામોએ સં. ૧૩૧૬માં ભ. ઋષભદેવ વગેરે પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. એ ગામના શેઠ વર્ધમાનનો ભાઈ જગના નરેલીથી ઊચાળો ભરી પોતાના સસરાના ગામ ચાણસમામાં આવીને વસ્યો. તેણે આ અજિતપ્રભના ઉપદેશથી સં. ૧૩૩૫માં ચાણસમામાં ભ. ભટેવર પાર્શ્વનાથના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને સં. ૧૩૪૫માં ભ. પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ ભુવનતુંગસૂરિ આ વિધિમાં સાથે હતા.

ભટ્ટારક અજિતસિંહ સં૦ ૧૩૩૯માં આ દેવેન્દ્રને પોતાની પાટે સ્થાપન કરી દેવલોક ગયા.

તેમના અજિતસિંહ અને અજિતપ્રભ એવા બે નામો મળે છે.[1]

૧. પૂર્ણિમાપક્ષના આ તિલકપ્રભસૂરિના શિષ્ય આ અજિતપ્રભે સં. ૧૩૦૭માં શાન્તિનાથચરિત્ર રચ્યું છે. (—જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્ર. ૧ ૧)

અનેક પ્રતિષ્ઠાઓ અને અંજનશલાકા કરાવી હતી. સં. ૧૩૯૫ના ચૈત્ર સુદિ ૯ના રોજ તેઓ કાળધર્મ પામ્યા.

૫૦ આ૦ મહેન્દ્રપ્રભસૂરિ—

વડગામના શેઠ આસુ શ્રીમાલીની પત્ની જીવનદેવીએ સં. ૧૩૬૩મા મહેન્દ્રને જન્મ આપ્યો. શિશુવયમાં જ તેના માબાપ મરી જવાથી મામાએ તેને આ૦ સિંહતિલકસૂરિને વહોરાવી દીધો. ભટ્ટારકજીએ તેને સં. ૧૩૭૫માં ઓસિયામાં દીક્ષા આપી, સં. ૧૩૯૩માં પાટણમાં આચાર્યપદ આપી અને સં. ૧૩૯૫(૧૩૯૮)મા ખંભાતમાં ગચ્છનાયકનું પદ દીધું.

આ મહેન્દ્રપ્રભસૂરિ સં. ૧૪ ૯નાં માસામાં આવેલા વાવી (નાણી) શહેરમાં ચતુર્માસ હતા. એ વખતે ૪ દિવસ સુધી વરસાદ પડ્યો નહીં ભટ્ટારકજીએ ધ્યાન કરવા માંડ્યું ને તરત જ વરસાદ પડ્યો. આસો સુદિ ૮ની મધ્ય રાતે તેમને કાળો સાપ કરડ્યો. આઠ-દસ પહોર ધ્યાન કરવાથી તેનું ઝેર પણ ઊતરી ગયું તેઓ સં. ૧૪૪૪ (સં. ૧૪૪૫)ના માગશર વદિ ૧૧ના રોજ શત્રુંજયમાં સ્વર્ગે ગયા. સંભવ છે કે તેમણે જીરાવલા પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર શ્લો ૪૫ બનાવ્યું હોય.

તેમણે સાદડી અણવાડી, બીછીવાડિયા ગામ વગેરેમાં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી.

તેમણે પોતાની પાટે ત્રણ આચાર્યો બનાવ્યા.

(૧) આ૦ મુનિશેખર—તેમનાથી શેખરશાખા નીકળી

(૨) આ૦ જયશેખર—તેમને ખંભાતની રાજસભામાં કવિચક્રવર્તીનું બિરુદ મળ્યું આ જયશેખરે સં. ૧૪૩૬મા નરસમુદ્રમા 'ઉપદેશ ચિંતામણિ–સ્વોપજ્ઞ સાવચૂરિ' (પ્ર ૧૨) સં. ૧૪૬૨મા ખંભાતમાં 'પ્રબોધ ચિંતામણિ, સં. ૧૪૬૨માં 'ધમ્મિલચરિત્ર કાવ્ય,' જૈન કુમારસંભવ, શત્રુંજય બત્રીશી ગિરનાર બત્રીશી, મહાવીર બત્રીશી આત્મબોધકુલક ૧૨ કુલક, ધર્મસર્વસ્વ, ઉપદેશમાલાની અવચૂરિ, પુષ્પમાળા—અવચૂરિ, નવતત્ત્વગાથા—૧૭, અજિતશાંતિસ્તવ

શ્લો૦ ૧૭ સંબોધસપ્તતિકા, નવ-સમયવીચ પૃ. કલ્પસૂત્ર-સુખાવબોધ ન્યાયમંજરી, ગુજરાતી ત્રિભુવનદીપકપ્રબંધ કડી ૪૩૨ પ્રબોધ ચિંતામણિ ચોપાઈ, અંતરંગ ચોપાઈ નેમિનાથફાગ કડી: ૫૮, સ્તવનો વગેરે રચ્યાં છે તેઓ પોતાને 'બાળકવિવર' તરીકે ઓળખાવે છે

(૩) આ૦ મેરુતુંગસૂરિ—

मिच्छत्ततिमिरनासण अहिणवगुरु मेरुतुंगदिणराओ ॥१८२॥

(વીરવંશપટ્ટાવલી)

૫૧ આ૦ મેરુતુંગસૂરિ—

શ્રીધર્મમૂર્તિના પટ્ટાવલીમાં લખ્યું છે કે, મારવાડમાં નાણા ગામના શેઠ વૈરસિંહ મીઠડિયા વહોરાની પત્ની નાલ્દેવીએ સં૦ ૧૪ ૫માં બાળકને જન્મ આપ્યો. તેણે સં૦ ૧૪૧૮માં દીક્ષા લીધી.

મેરુતુંગસૂરિરાસમાં લખ્યું છે કે, મારવાડમાં આવેલા નાણી ગામના શેઠ વૈરસિંહ પોરવાલની પત્ની નાલ્દેવીએ સં૦ ૧૪૦૩માં મુખમાં સૂર્ય પ્રવેશ કરી રહ્યો હોય એવું સ્વપ્નમાં જોયું એ સ્વપ્નાનુસાર વસ્તિગ નામના પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો. સં૦ ૧૪૧૦માં તેણે દીક્ષા લીધી.[1]

આ૦ મહેન્દ્રપ્રભે બાળક (વસ્તિગ)ને સં૦ ૧૪૧૮ (સં૦ ૧૪૧૦)માં નાણામાં દીક્ષા આપી અને સં૦ ૧૪૨૬ (૧૪૩૨)માં પાટણમાં આચાર્યપદવી આપી.

આ મેરુતુંગે સં૦ ૧૪૪૪માં લોલાડા ગામમાં મંત્રના પ્રભાવથી અમદાવાદના બાદશાહ મહમ્મદશાહના સૈન્યનો હલ્લો રોકી રાખ્યો હતો અને ત્યાંના ઠા૦ મેઘ સલોતને જૈન ધર્મનો પ્રેમી બનાવ્યો હતો. સંઘે વિનતિ કરી આચાર્યશ્રી પાસે નક્કી કરાવ્યું કે, લોલાડામાં પ્રતિવર્ષ સાધુઓ ચતુર્માસ માટે પધારે.

૧. પટ્ટાવલી અને રાસમાં આવેલ હકીકતો એક છે એ સિવાય બીજી બાબતોમાં પણ ફેરફાર જોવાય છે. પટ્ટાવલીના બીજા આચાર્યોની બાબતમાં પણ આવા ફેરફાર હશે અનાયાસ અપનોળી તેને ઠીક કરી લેવા જોઈએ.

આચાર્યશ્રીને સાપ કરડ્યો હતો, તેનું ઝેર તેમણે પોતે ધ્યાનથી ઉતાર્યું હતું.

અહીં એક અજગર બહુ નુકસાન કરતો હતો તે માટે "જીરાવલાસ્તોત્ર નમો દેવદેવાય (ગાથા ૧૪) રચી ઉપસર્ગ દૂર કર્યો હતો.

(જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૯)

સં. ૧૪૪૫ના ફાગણ વદિ ૧૧ના રોજ પાટણમાં ગુરુમહારાજે તેમને ગચ્છનાયકપદ આપ્યું અને આ. રત્નશેખરને યુવરાજ પદ આપ્યું.

આચાર્યશ્રીએ વડનગરમાં નગરશેઠના પુત્રનું ઝેર ઉતારી નાગર બ્રાહ્મણોને જૈન બનાવ્યા હતા. તેમને ઉપદેશ આપી જૈન દેરાસરો અને ઉપાશ્રયો બંધાવ્યા હતા.

જેસાજી પ્રબંધમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે તેમના ઉપદેશથી જેસાજી શાહને ઉમરકોટમાં ૭૨ દેરીવાળો ભ. શાંતિનાથનો જિન પ્રાસાદ બંધાવ્યો અને શત્રુંજય આદિ મોટાં તીર્થોના સંઘ કાઢ્યા. એ સંઘનું વર્ણન પણ તેમાં આપ્યું છે.

શત્રુંજયમાં દીવાથી ભંડારો બળી રહ્યો હતો તે તેમણે બળાત્કારમાં મિથ્યા હાથમાંની મુહપત્તિને ચોળી નાખીને હોલવ્યો હતો. તેમની પાસે દેવીઓ આવતી હતી એમ પણ કહેવાય છે.

તેમના ઉપદેશથી ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ અને અંજનશલાકાઓ થઈ હતી. તેમજ કેટલીક જ્ઞાનશાળાઓ પણ ખુલ્લી મુકાઈ હતી.

તેઓ સં. ૧૪૭૧માં (સં. ૧૪૭૩ના માગશર સુદિ ૧૫ના રોજ પાટણમાં) જૂનાગઢમાં આ. જયકીર્તિને પોતાની પાટે સ્થાપન કરી સ્વર્ગે ગયા.

તેમણે સં. ૧૪૪૪માં કાતંત્રનું બાલબોધ—વ્યાકરણ, ભાવકર્મ પ્રક્રિયા, મેઘદૂતવૃત્તિ, શતકભાષ્ય, જૈનમેઘદૂતકાવ્ય, નાભિવંશસંભવ કાવ્ય, યદુવંશસંભવકાવ્ય, નેમિદૂતકાવ્ય, ધમ્મિલ્લ ચ—ટીકા, સુશ્રાદ્ધ કથા, ઉપદેશમાળાની ટીકા, ષડ્દર્શન નિર્ણય, સં. ૧૪૫૩માં શતપદીસાર, રાજનામાભ્યસ્તિ સં. ૧૪ ...માં, કામદેવકથા સં. ૧૪૦૯માં,

શાંતિનાથચરિત્ર, ધાતુપારાયણ, હૈમવૃત્તિ, રાજીમતી-નેમિસંબંધ, સૂરિમંત્રોદ્ધાર (ગ્રં૦ ૫૫૮), સં૦ ૧૪૪૯મા સત્તરિભાષ્યવૃત્તિ કાલક રસાખ્યાન, (જ્યોતિષ ગ્રંથ) સં૦ ૧૪૩૯મા, અંચલગચ્છપટ્ટાવલી તથા વિચારશ્રેણિ રચ્યાં છે

તેમના સમયે પારકરમા ગોડી પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. એમના સમયમા ગુરુભાઈ આ૦ રત્નશેખરથી મુનિશેખરશાખા ચાલી અને આ૦ ભુવનતુંગથી તુંગશાખા ચાલી.

આ૦ મહેન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય શાખાચાર્ય ભુવનતુંગસૂરિએ જૂનાગઢમા રા'ખેંગારની સભામા ગારુડીને હરાવી સાપનો ખેલ છોડાવ્યો તેમ તેમના ઉપદેશથી માછલી મારીઓ બંધ રહી, મચ્છીમારોએ જાળ તોડી.

તેમણે ઋષિમંડળ, આઉરપચ્ચક્ખાણ, ચતુઃશરણની ટીકાઓ રચી. તેઓ મોટા મંત્રવાદી હતા.

આ૦ સમર્થ શાખાચાર્ય આ૦ અભયસિંહના ઉપદેશથી સં૦ ૧૪૩૨મા પાટણમા શા૦ મેઘા તોડા ભીડિયાએ ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ભરાવી જે ગોડી પાર્શ્વનાથ તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ છે

એ સમયે ભુવનતુંગસૂરિ તથા શાખાચાર્ય આ૦ જયતિલક (સં૦ ૧૪૭૧) એ બંને મહાપ્રભાવિક હતા. તેમજ શાખાચાર્ય મહીતિલક (સં૦ ૧૪૭૧) સમર્થ આચાર્યો હતા.

આ૦ મેરુતુંગસૂરિના પરિવારમા આ૦ રત્નશેખર, આ૦ મહીતિલક આ૦ મેરુનંદન, આ૦ માણેકસુંદર, આ૦ ગુણસમુદ્ર, આ૦ જયકીર્તિ વગેરે ૬ આચાર્યો, માણેકશેખર વગેરે ૪ ઉપાધ્યાયો, પન્યાસ સાધુ, સાધ્વી, મહિમાશ્રીજી મહત્તરા પ્રવર્તિની વગેરે પરિવારગણ હતો. (ક્રમશ)

૫૨. આ૦ જયકીર્તિસૂરિ—

તિમિરપુરના શેઠ ભૂપાલ નામે હતા. તેમને ભ્રમરદેવી નામે પત્ની હતી. તેમણે સં૦ ૧૪૩૩મા જયંતકુમારને જન્મ આપ્યો. આ૦ મેરુતુંગસૂરિએ તેને સં૦ ૧૪૪૪મા દીક્ષા આપી. સં૦ ૧૪૬૭માં ખંભાતમા આચાર્યપદ આપ્યું અને સં૦ ૧૪૭૩મા તેમણે પાટણમા

ગચ્છનાયકપદ પ્રાપ્ત કર્યું.

તેમણે સં. ૧૪૭૭માં બાલ્યવયમાં જ રોગથી મૂર્છિત બનેલા કરટી ગામના સાહુકાર ઓશવાલના કુટુંબને વિષાપહારમંત્રથી બચાવી લીધું હતું. તેઓ સં. ૧૫ માં ચાંપાનેરમાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

તેમના ઉપદેશથી ઘણીએક પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ હતી. તેમણે 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા, ક્ષેત્રસમાસટીકા, અને સંગ્રહણીટીકા વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય લાવણ્યકીર્તિથી કીર્તિશાખા નીકળી.

આ૦ જયકીર્તિના શિષ્ય (૧) મતિવર્ધને સં. ૧૫૧૨માં ચિત્તોડમાં નલ-દવદંતીરાસ તથા જિનેન્દ્રાતિશયપંચાશિકા, ૨૪ ચૈત્યવંદન' વગેરે રચ્યા છે.

આ૦ જયકીર્તિ શિષ્ય (૨) મહીમેરુએ 'ક્રિયાગુપ્ત' જિનસ્તુતિ પંચાશિકા, કલ્પસૂત્રાવચૂરિ, જૈનમેઘદૂતકાવ્યટીકા વગેરે રચ્યા છે.

આ૦ જયકીર્તિના શિષ્ય (૩) શીલરત્ને સં. ૧૪૯૧ના ચૈત્ર વદિ ૫ ને બુધવારે પાટણમાં આ૦ મેરુતુંગના મેઘદૂતની ટીકા બનાવી, જેનું સંશોધન આ૦ માણેકસુંદરે કર્યું હતું તથા જિનચૈત્યવંદન ચોવીશી, અષ્ટક વગેરે રચ્યાં છે.

આ૦ માણિક્યસુંદરસૂરિ (માણિક્યશેખર)—તેમનું બીજું નામ માણિક્યશેખર પણ મળે છે. તેઓ આ૦ મેરુતુંગસૂરિના શિષ્ય હતા. તેઓ આ૦ જયશેખરસૂરિ પાસે ભણ્યા હતા. તેમણે સં. ૧૪૬૩માં શ્રીધરચરિત્ર, ચતુઃપર્વીકથાચંપૂ, શુકરાજકથા, પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર સં. ૧૪૭૮, ગુણવર્માચરિત્ર સં. ૧૪૮૪ સાચોર, [illegible] ધર્મદત્તકથા, અજાપુત્રકથા, મહાબલ-મલયસુંદરીચરિત્ર સર્ગ ૪, સંવિભાગવ્રતકથા, કલ્પનિર્યુક્તિઅવચૂરિ, આવશ્યકસૂત્રનિર્યુક્તિટીકા–દીપિકા, ઓઘનિર્યુક્તિદીપિકા, પિંડનિર્યુક્તિદીપિકા, દસવૈકાલિકદીપિકા, ઉત્તરાધ્યયનદીપિકા, આચારાંગસૂત્ર દીપિકા, નવતત્ત્વ વિવરણ વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે, જે દરેક માણિક્યાંક વાળા છે. તેમણે શ્રીધરચરિત્ર સર્ગ ૯ તેના ઉપર સ્વોપજ્ઞ દુર્ગપદવ્યાખ્યા સં. ૧૪૬૩માં દેલ-

વાડામા રચી છે મૂળ તથા વ્યાખ્યા મળીને ગ્રંથાગ્ર ૧૬૮૯ છે (આ ગ્રંથ ચારિત્રસ્મારક ગ્રંથમાલા તરફથી પ્રકાશિત થયો છે)

૫૩. આ૦ જયકેશરિસૂરિ—તેમનો સ૦ ૧૪૬૧મા પાંચાલના થામ ગામમા શેઠ દેવસી ઓશવાલની પત્ની લાખણુદેની કુક્ષિથી ધનરાજનો જન્મ થયો. સ૦ ૧૪૭૫મા દીક્ષા, સ૦ ૧૪૯૪મા આચાર્યપદ, અને સ૦ ૧૫૪૨માં અમદાવાદમા સ્વર્ગગમન કર્યું

તેમણે અમદાવાદના બાદશાહને જ્વરાપહારસ્તોત્ર તેમજ મહાકાલીની સહાયથી જ્વરમુક્ત કર્યો હતો. બાદશાહે ઝવેરીવાડામા તેમના યતિઓ માટે ઉપાશ્રય બંધાવી આપ્યો હતો.

તેમણે હડીયાના રજપૂત હેમરાજને જૈન બનાવ્યો. તેમણે અનેક પ્રતિષ્ઠાઓ અને અંજનશલાકા કરાવી હતી. તેઓ પ્રભાવક બહુ હતા.

૫૪ આ૦ સિદ્ધાંતસાગરસૂરિ—તેમનો સ૦ ૧૫૦૬માં પાટણમા સોની કુટુંબમા જન્મ થયો હતો. પિતાનું નામ સ્વવક, માતાનું નામ પુરલી, પોતાનું નામ સોનપાલ. સ૦ ૧૫૨૨મા તેમણે દીક્ષા લીધી, સ૦ ૧૫૪૧માં આચાર્યપદ મેળવ્યું અને સ૦ ૧૫૪૨મા ગચ્છનાયકપદ પ્રાપ્ત કર્યું સ૦ ૧૫૬૦મા માંડલમા સ્વર્ગગમન કર્યું

તેમણે વધી પ્રતિષ્ઠાઓ અને અંજનશલાકાઓ કરાવી હતી. તેમને ચક્રેશ્વરીદેવીની સહાય હતી. ત પછી ચક્રેશ્વરીદેવી અહીં આવતા બંધ થયા હતા.

તેમના સમયે ઉપાધ્યાય ભાવવર્ધનથી વર્ધનશાખા કમલરૂપથી કમલશાખા અને ધનલાભથી લાભશાખા નીકળી હતી.

આ સમયે સ૦ ૧૫૪૬ મા આ૦ ઉદયસાગરે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર દીપિકા રચી. શ્રીકીર્તિવલ્લભ ગણિએ અમદાવાદમા સ૦ ૧૫૫૨ મા ઉત્તરાધ્યયનવૃત્તિ, સ૦ ૧૫૭૨ મા દિવાળીના દિવસે વા૦ વિનયહંસે ઉત્તરાધ્યયન લઘુવૃત્તિ અને દસવૈકાલિક ટીકા રચી.

૫૫. આ૦ ભાવપ્રભસૂરિ—તેમનો સ૦ ૧૫૧૬ મા ભુજમિઠ્ઠુમા શા૦ સાંગાની પત્ની શૃંગારદેવીથી જન્મ થયો. તેનું નામ ભાવડ રાખવામાં આવ્યુ. સ૦ ૧૫૨૦ મા ખંભાતમા તેમને આ૦ જયકેસરિ

હાથે દીક્ષા અપાઈ હતી.

તેમને સં ૧૫૧ મા માંડલમા આચાર્ય પદ-ગચ્છનાયકપદ મળ્યું હતું તેઓ સં ૧૫૮૩ મા ખંભાતમા સ્વર્ગસ્થ થયા. હતા. તેમણે પ્રાકૃતમા પ્રીત-ગપટ્ટાવલી (ગા : ૨૩૧) બનાવી છે તે મોટા પ્રભાવક હતા.

તેમના ઉપદેશથી ઘણી અજનશલાકાઓ અને પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ હતી.

તેમના સમયે અચલગચ્છના બીજી શાખાઓમાં આ૦ સુવિહિત, આ૦ સુમતિરત્ન વગેરે વિદ્યમાન હતા.

૫૬ આ૦ ગુણનિધાનસૂરિ—તેઓ પાટણના ગોઠ નાગરાજ શ્રીમાલીની પત્ની લીલાદેવીની કૂખે સં૦ ૧૫૫૮ મા જન્મ્યા હતા તમનું નામ સોનપાલ. તેમને સં ૧૫૫૨ મા દીક્ષા અપાઈ સં ૧૫૬૫ મા ખભાતમા આચાર્યપદ ગચ્છનાયકપદની મળી. તેમનું સં ૧૬ ૨ મા અમદાવાદમા સ્વર્ગગમન થયું હતું

તેમના ઉપદેશથી ઘણી અજનશલાકાઓ અને પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ હતી.

તેમના શિષ્ય આ૦ ધર્મમૂર્તિએ સં ૧૬૧૭ મા આ મેરુતુંગસૂરિકૃત અચલગચ્છની પટ્ટાવલી ની અનુપૂર્તિ કરી.

આ ગુણનિધાનસૂરિનો શ્રાવક શ્રીરંગ શાખરી અલવરમા રહેતો હતો. તેની પત્ની શ્રાવિકા રંગશ્રી સં ૧૫૮૯માં અલવરમાં હતી.

૫૭ આ૦ ધર્મમૂર્તિસૂરિ—ખભાતના હંમરાજ ઓસવાલની પત્ની હાસાએ સં ૧૫૮૫ ના પોષ સુદિ ૮ ના રોજ ધર્મદાસને જન્મ આપ્યો. આ ગુણનિધાને તેને સં ૧૫૯૯ મા દીક્ષા આપી, ધર્મમૂર્તિ મુનિ એવું નામ રાખ્યું. સં ૧૬ ૨ મા અમદાવાદમા આચાર્યપદ આપ્યુ. આર્યા દાહેનીએ તેમને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી બનીને નિયમો આપી. અમદાવાદના શ્રીસંઘે તેમને સં ૧૬૨૯ મા યુગપ્રધાનપદ આપ્યું.

તેઓ ઉગ્ર વિહારી હતા. તેમણે સમ્મેતશિખરની ત્રણ વાર યાત્રાઓ કરી. સં ૧૬૧૫ મા શત્રુંજય ઉપર ક્રિયોદ્ધાર કર્યો.

તેમના ઉપદેશથી ઘણી અજનશલાકાઓ અને પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ

હતી. વળી ત્યાંના ઉપાશ્રયો, મતમહોત્સવ, ઉત્સવો, દીક્ષાઓ અને છ'રી પાળતા સંઘો પણ નીકળ્યા હતા.

તેમના ઉપદેશથી આગરાના શેઠ ઋષભદાસ સંઘવીએ સં. ૧૬૧૮ માં શિખરજીનો છ'રી પાળતો સંઘ કાઢ્યો હતો. ઋષભદાસ સંઘવીએ સં૦ ૧૫૫૬ મહા સુદિ ૫ ને ગુરુવારે આગરાના જ્ઞાનભંડારમાંથી પ્રશસ્તિ લખાવી. તેના પુત્રો શેઠ કુંરપાલ અને સોનપાલે સં૦ ૧૬૨૮ માં શ્રેયાંસનાથ અને ભ૦ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરોનો પાયો નાખ્યો. પણ તે જમીન ઠીક ન હોવાથી સં૦ ૧૬૬૫ ના મહા સુદિ ૦ ના રોજ હસ્તિશાળાની ભૂમિમાં ફરી પાયો નાખ્યો. તેમણે ઉપાશ્રય પણ બંધાવ્યો. સમેતશિખરનો સંઘ કાઢ્યો અને શિખરજીમાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

શેઠ તેજપાલે સં૦ ૧૬૨૪ ના પોષ સુદિ ૮ ના રોજ ખંભ નગરમાં બે લાખ કોરી ખરચી ભ૦ શાન્તિનાથનું મંદિર બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તે મંદિરને અકબરના સૂબા ખાનઆજમે સુરક્ષિત રતી સૈન્ય લાવી તોડી નાખ્યું તેથી શા તેજપાલે સં૦ ૧૬૪૯ના માગશર સુદિ ૪ ના રોજ તેનો ફરી જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો તથા પાંચ લાખ કોરી ખરચી શત્રુંજયનો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. બીજના શા૦ નાનચંદ ભણશાળીએ ભ૦ શીતલનાથની પોખરાજની પ્રતિમા ભરાવી. શેઠ મોહણસિંહે સં૦ ૧૬૪૮ ના મહા સુદિ ૫ ના રોજ આમનગરમાં સમુદ્રમાંથી મળેલી જીવિતસ્વામી ભ૦ નેમિનાથની પ્રતિમાનું ઘર-દેરાસર બંધાવ્યું. જેમણે ના થીમપે સં૦ ૧૬૫૭માં મોટો જ્ઞાનભંડાર સ્થાપ્યો. એક નાનામાં બાલમૂકુંદ કાપડિયાનો ઉપસર્ગ હટાવ્યો. સં૦ ૧૬૬૬ માં પાલનપુરના નવાબની બેગમનો એક નડિયો તાવ ઉતારી દીધો. આથી નવાબે પાલનપુરમાં ઉપાશ્રય બંધાવી દીધો.

તેમણે પંચાવશ્યકવૃત્તિ, ગુણસ્થાનકમારોહવૃત્તિ અને સં૦ ૧૬૧૭માં આવશ્યકની પટ્ટાવલી વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

તેમના પરિવારમાં ૭ મહોપાધ્યાય, ૫ ઉપાધ્યાય, ૯ પ્રવર્તક,

૮૨ યતિઓ, ૫ મહત્તરાઓ, ૧૧ પ્રવર્તિનીઓ અને ૫૦૭ સાધ્વીઓ હતા. એ સૌમા મહો રત્નસાગરજી મુખ્ય હતા. તેઓ વિદ્વાન્, વાગી અને મધુરભાષી હતા.

તેમના સમયમા મૂર્તિશાખા, ચંદ્રશાખા કીર્તિશાખા અને વર્ધમાનશાખા નીકળી.

તેઓ સં ૧૬૭૦ ના ચૈત્ર સુદિ ૧૫ ની સવારે પ્રભાસપાટણમાં પદ્માસન લગાડીને સ્વર્ગસ્થ થયા.

૫૮ આ૦ કલ્યાણસાગરસૂરિ—લોલાડાના ઓસવાળી નાનિગ કોઠારીના પત્ની નામિલદેએ સં ૧૬૩૩ ના અષાડ સુદિ ૨ ને શુક્રવારે સવના આર્દ્રા નક્ષત્રમા કોડિનકુમારને જન્મ આપ્યો. તે પાચ વર્ષની ઉમરે તેના પિતા સાથે શ્રીધર્મમૂર્તિ આચાર્યને વદન કરવા જતો હતો ત્યારે આચાર્યશ્રીના ખોળામાં બેસી જતો તેમની સુલક્ષણ પત્તિથી રમતા. આ બધા લક્ષણો જોઈ તેના પિતાએ એ પુત્ર આચાર્યશ્રીને વહોરાવ્યો દીધો. આચાર્યશ્રીએ તેને સં ૧૬૪૨ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ના દિવસે ધોળકામા દીક્ષા આપી. સં ૧૬૪૪ ના માહ સુદિ ૫ ના રોજ પાલીતાણામા વડી દીક્ષા આપી. સં ૧૬૪૯ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ના રોજ અમદાવાદમાં આચાર્યપદ આપ્યુ ઉત્સવ પુરસ્સર સં ૧૬૬૯ મા યુગપ્રધાનપદ આપ્યુ

તેમના ઉપદેશથી શેઠ વર્ધમાન પદમશીએ સં ૧૬૫ માં ૩૨ લાખ કોરી ખરચી ભદ્રેશ્વરથી શત્રુંજયનો છ રી પાળતો તીર્થયાત્રા સંઘ કાઢ્યો શત્રુંજય પર બે દેરાસરોનો પાયો નાખ્યો સં ૧૬૭૫ મા, સં ૧૬૭૬ના ફાગણ સુદિ ૨ ના રોજ તે બંને—શ્રીશ્રેયાંસનાથ અને શ્રીશાન્તિનાથના બે દેરાસરોની પ્રતિષ્ઠા અને અંજનશલાકાઓ કરાવી સં ૧૬૭૬ માં, સં ૧૬૭૮ મા જામનગરમા વૃતકલ્લોલ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમા ચાલીના દરવાજા કરાવ્યા ભદ્રેશ્વરમા માણેક અને નીલમની ચાર પ્રતિમાઓ ભરાવી, ઉજમણુ કર્યું સાધર્મિકોનો ઉદ્ધાર કર્યો.

શેઠ રાજસી નાગડાએ સં ૧૬૫ મા શત્રુંજય ઉપર દેરાસરના પાયો નાખ્યા સં ૧૬૭૫ મા તેમા દોઢ લાખ ખરચી શ્રી શાંતિ

૫૯ ભ૦ અમરસાગરસૂરિ—

તેમણે સં ૧૬૯૧ ના શ્રાવણ સુદિ ૭ ના રોજ ભૂજમાં 'વર્ધમાન પદ્મસિંહશ્રેષ્ઠિ રાસ' ૯ તથા 'અંચલગચ્છપટ્ટાવલી' રચ્યા છે.

આ ભટ્ટારકની એક સંયમધારી યતિશાખા પાલીતાણામાં હતી, જેના અનુક્રમે શ્રીમુનિશીલ, શ્રીગુણશીલ, ઉપા વિનયશીલ થયા. ઉપા વિનયશીલે સં૰ ૧૭૪૨ માં નવાનગરમાં ગુણસ્થાનક-ચૈત્યપરિપાટી—ગુણસ્થાનકલ્પ રચ્યો હતો.

સં ૧૭૧૨ ના શ્રાવણ સુદિ ૭ ના રોજ ધોળકામાં તેમનો દેહોત્સર્ગ થયો.

૬૦ ભ૦ વિદ્યાસાગર—તેમણે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં૰ ૧૭૯૭ ના કાર્તિક સુદિ ૫ ના રોજ પાટણમાં થયો.

૬૧ ભ૦ ઉદયસાગર—

સં ૧૭૨૫ માં મુસલમાનોએ જામનગર પર ચડાઈ કરી એ સમયે શ્રીસંઘે બધી જિનપ્રતિમાઓને ભોંયરામાં ભંડારી દીધી હતી અને બધાં મંદિરો બંધ કરી નાખ્યાં હતાં. ખરતરગચ્છના પૂ દેવચંદ્રજી મહારાજની આજ્ઞાથી મંત્રી તલકશીએ સં૰ ૧૭૮૮ ના શ્રાવણ સુદિ ૭ ને ગુરુવારે બધાં દેરાસરો ખોલી નાખ્યાં, પ્રતિમાઓને ફરીથી સ્થાપન કરી અને ભ ઉદયસાગરના ઉપદેશથી સં ૧૭૯૦ માં તે બધાનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં આવ્યો. ભટ્ટારકજીએ સં ૧૮૦૨ ના શ્રાવણ સુદિ ૬ ના રોજ કલ્યાણસાગરસૂરિ રાસ, સ્નાત્રપંચાશિકા, કલ્પસૂત્ર લઘુવૃત્તિ, શ્રાવકવ્રતકથા વગેરે રચ્યાં છે.

તેમના ચાર શિષ્યો ઉપાધ્યાયપદધારી હતા. (૧) ઉપા કીર્તિસાગર, (૨) ઉપા દર્શનસાગર, (૩) ઉપા જ્ઞાનસાગર અને (૪) ઉપા બુદ્ધિસાગર.

આ પૈકીના ઉપા દર્શનસાગર નળિયાના ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ દેવશંકર નામના ભાગ્યભદ્ર હતા. તેમણે પોતાની પત્ની મરી જતાં દીક્ષા લીધી હતી. તેમણે સં ૧૮૨૭ માં આદિનાથરાસ અને સ્તવન ચોવીશી રચ્યાં.

ઉપા જ્ઞાનસાગરે સં ૧૮૨૮ માં સુરતમાં અંચલગચ્છપટ્ટા

પ્રતિષ્ઠા ભ૦ રત્નસાગરે કરી. શેઠે તેમાં ૪૩ લાખ રૂપિયા ખરચ્યા. પાલીતાણામાં ધર્મશાળા બંધાવી.

ભટ્ટારક સં ૧૯૨૮ના શ્રાવણ સુદિ ૨ ના રોજ સુરતમાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

૬૭ ભ૦ વિવેકસાગર—સં ૧૯૪૮ના ફાગણ સુદિ ૩ ને ગુરુવારે મુંબઈમાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

૬૮ ભ૦ જિનેન્દ્રસાગર—સં ૧૯૮૫ વિદ્યમાન.

આ અરસામાં સુરતમાં શેઠ વસનજી ત્રિકમજી થયા. શેઠ વસનજીના પિતા ત્રિકમજી (સ્વ સં ૧૯૩) અને માતા લાખાબાઈ (સ્વ સં ૧૯૨૨) હતાં. વસનજીનો જન્મ સં૦ ૧૯૨૨માં થયો. તેમને ત્રણ પત્નીઓ હતી અને પ્રેમાબાઈ બીલબાઈ શામજી, મેઘજી લક્ષ્મીબાઈ તેમજ બંકિમચન્દ્ર (જન્મ સં ૧૯૬) વગેરે સંતાન હતાં. તેમણે સાયશમાં દેરાસર બંધાવ્યું. જૈનોને અનેક પ્રકારની મદદ આપી. પાઠશાળા, ધર્મશાળા અને બીજા ધર્મકાર્યો કર્યાં. (—જૈન ઇતિહાસ, પ્રકા૦ જૈનવિદ્યાપ્રચારકવર્ગ)

અચલગચ્છની પટ્ટાવલી બીજી

૫૮ આ૦ કલ્યાણસાગર—સ્વ સં ૧૭૧૮

૫૯ મહો૦ રત્નસાગર—તેમને ચાર શિષ્યો હતા.

૬૦ ઉપા૦ મેઘસાગર—તેમને ત્રણ શિષ્યો હતા.

૬૧ ઉપા૦ વૃદ્ધિસાગર—તેમને ત્રણ શિષ્યો હતા. સ્વ સં ૧૭૩૩

૬૨ ઉપા૦ હીરસાગર—સ્વ સં ૧૭૭૩ તેઓ પ્રભાવક હતા. ચમત્કાર બતાવતા હતા. સં ૧૮૦૪ના કાર્તિક સુદિ ૨ ના રોજ સોજિત્રામાં કાળધર્મ પામ્યા.

૬૩ પં૦ સહજસાગર ૬૪ પં૦ માનસાગર

૬૫ પં૦ રત્નસાગર ૬૬ પં૦ ફતેહસાગર

૬૭ યતિ દેવસાગર—તેમણે સં ૧૯૨૫માં દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે આસ્ભાડમાં ૬ શિષ્યો બનાવ્યા. તેઓ સં ૧૯૨૮માં કાળધર્મ પામ્યા.

૬૮ મતિ સ્વરૂપસાગર

૬૯ મુનિ ગૌતમસાગરજી—તેઓ પાલીના શ્રીમાલ બ્રાહ્મણના પુત્ર હતા સં૦ ૧૯૨ મા જન્મ્યા સં૦ ૧૯૪૦મા યતિના શિષ્ય બન્યા પરંતુ મુનિજીવન વીતાવવા લાગ્યા. સં૦ ૧૯૪૬ના ફાગણ સુદિ ૧૧ ના રોજ પાલીમા શ્રીપાર્શ્વચંદ્રગચ્છના મુનિ ભાયચંદજીની પાસે ક્રિયાદ્ધાર કરી અચલગચ્છના મુનિ ગૌતમસાગરજી બન્યા. તેઓ બન્ને વિહાર કરી ગુજરાતમા આવ્યા. તેઓ પાટણમાં તપગચ્છની સામાચારી મુજબ પ્રતિક્રમણ કરતા હતા.

મુનિ ભાવસાગરજી મુનિ ભાયચંદજી અને મુનિ ગૌતમસાગરજી એ ત્રણેએ પાટણમા સં૦ ૧૯૪૬મા બીજા ભાદરવા સુદિ ઉદય ૪ના રોજ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કર્યું હતું તે પછી મુનિ ગૌતમસાગરજી કચ્છમા એકાકી વિચરતા હતા. તેમને સં૦ ૧૯૪૯ના મહા સુદિ ૧૦ ના રોજ મુનિ ઉત્તમસાગર નામે પ્રથમ શિષ્ય થયા. તે પછીથી તેમનો પરિવાર વધ્યો. તેઓ અચલગચ્છમા પ્રભાવક થયા. સં૦ .. મા સ્વર્ગે ગયા.

તેમના શિષ્ય મુનિ નીતિસાગરના શિષ્ય મુનિ ધર્મસાગરે સં૦ ૧૯૮૪માં અચલગચ્છની મોટી પટ્ટાવલી બનાવી.

૭૦ આ૦ દાનસાગરસૂરિ ૭૧ આ૦ નેમસાગરસૂરિ વિદ્યમાન છે.

સાર્ધપૂર્ણિમાગચ્છ (સં૦ ૧૨૩૬)—

જૈન સંઘમાં વિક્રમની બારમી શતાબ્દિના ઉત્તરાર્ધથી નવા નવા મતો નીકળ્યા ત્યારથી જૈન સંઘની એકતા તૂટવા લાગી. ગૂર્જર નરેશ કુમારપાલે પા૦ણમા જૈન સંઘનું એકમ ન તૂટે એ ધર્મને એ ખાતર પૂનમિયા, અચલ ખરતર વગેરે નવા ગચ્છોને પાટણ બહાર વિહાર કરવા ફરમાન કર્યું હતું એટલે એ ગચ્છોવાળા મોટે ભાગે ગુજરાત બહાર વિચરતા હતા. ગુજરાતના તત્કાલીન ધર્મોત્સવોમાં પણ એ મતવાળાનું નામ મળતું નથી. એ સમયે પૂનમિયાગચ્છના આ૦ સુમતિસિંહસૂરિ સં૦ ૧૨૩૬મા પાટણ આવ્યા. તેઓ સરલ સ્વભાવના હતા. શ્રાવકોએ તેમના ગચ્છ વિશે પૂછપરછ કરી ત્યારે

તેમણે યુક્તિપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે, 'અમે પૂનમિયા નથી પણ સાર્ધ પૂનમિયા છીએ. આ રીતે સં૰ ૧૨૩૬માં આ૰ સુમતિસિંહથી 'સાર્ધપૂનમિયાગચ્છ' નીકળ્યો.

આ મતમાં—શ્રાવક પ્રભુની ધૂપપૂજા, દીપપૂજા કે ફળપૂજા ન કરે. સાધુ જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા ન કરાવે પણ પાખી ચૌદશે પાળે વગેરે સામાચારી હતી. આમાં શ્રાવકને સાધુ જેવો માન્યો છે. તેથી એ મતનું 'સાધુ પૌર્ણિમિયક' એવું બીજું નામ પણ મળે છે 'ચતુર્દશીગચ્છ' પણ આનું જ ત્રીજું નામ હોવાનું સમજાય છે આ ગચ્છના આચાર્યો જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરતા હતા.

સાર્ધપૂનમિયાગચ્છના આ૰ ગુણચંદ્રના શિષ્ય જ્ઞાનચંદ્રે 'રત્નાકરાવતારિકા ટિપ્પન' રચ્યું છે જેનું મલધારગચ્છના આચાર્ય રાજશેખરે સંશોધન કર્યું હતું.

સાર્ધપૂનમિયાગચ્છમાં અનુક્રમે આ૰ ધર્મતિલક સં. ૧૪૫૭, આ૰ ધન્યતિલક થયા. તેમજ અનુક્રમે આ૰ સાગરચંદ્ર, આ૰ સોમચંદ્ર (સોમસુંદર) સં. ૧૫૦૬, આ૰ રામચંદ્ર સં૰ ૧૫૦૪, આ૰ પુણ્યચંદ્ર સં. ૧૫૦૬ થી સં. ૧૫૧૨, આ૰ વિનયચંદ્ર સં. ૧૫૧૭, આ૰ ઉદયચંદ્ર સં. ૧૫૧૭ થી સં. ૧૫૬૧, આ૰ મુનિચંદ્ર સં. ૧૫૭૨, ભટ્ટારક વિદ્યાચંદ્ર સં. ૧૫૯૯માં થયા.

ત્રિસ્તુતિકમત (આગમિકગચ્છ)—

૪૦. આ૰ ચંદ્રપ્રભસૂરિ—તેમનાથી સં. ૧૧૫૯માં પૂનમિયાગચ્છ નીકળ્યો.

૪૧. આ૰ શીલગુણસૂરિ—તેઓ ચૈત્યવાસી હતા. તેમણે તથા તેમના ભાણેજ નાણાવાલગચ્છના ચૈત્યવાસી ઉપા૰ વિજયચંદ્રે પૂનમિયાગચ્છમાં પ્રવેશ કરી ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. ઉપા૰ વિજયચંદ્રે તો સં. ૧૧૬૯માં વિધિપક્ષની સ્થાપના કરી અને સં. ૧૨૧૩થી અચલગચ્છ ચલાવ્યો. આ૰ શીલગુણસૂરિ તથા આ૰ દેવભદ્ર પણ વિધિપક્ષમાં ભળ્યા. તેમણે શત્રુંજયતીર્થમાં બીજા સાત—આઠ ભાવમિતવાળા યતિઓને પોતાના બનાવ્યા. શ્રુતદેવતાની સ્તુતિનો નિષેધ

કર્યો અને અચલગચ્છના આધારે 'ત્રિસ્તુતિકમત' ચલાવ્યો.

૪૨ આ૦ દેવભદ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ શીલગુણસૂરિના સહચારી હતા. તે તેમની પાટે આચાર્ય બન્યા. તેમણે સ૦ ૧૨૫૦માં ત્રણ થુઈવાળો આગમિકમત ચલાવ્યો. તેઓ આગમિકગચ્છના સૂત્રધાર હતા.

૪૩ આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ—તેઓ આગમના જાણકાર હતા.

૪૪ આ૦ યશોભદ્રસૂરિ

૪૫ આ૦ સર્વાનન્દસૂરિ

૪૬ આ૦ અભયદેવસૂરિ—તેમણે શાસનની પ્રભાવના કરી હતી.

૪૭ આ૦ વજ્રસેનસૂરિ—તેઓ આગમના જાણકાર હતા.

૪૮ આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ—તેઓ મોટા વાદી હતા.

૪૯ આ૦ હેમસિંહસૂરિ—તેમની શિષ્ય પરંપરામાં અનુક્રમે (૫) આ૦ મુનિસિંહ (૫૧) પં૦ ઉદયરત્ન થયા. પં૦ ઉદયરત્ને સ૦ ૧૪૭ ના કા૦ સુદિ ૧૩ ને સોમવારે મહુવામાં 'સિદ્ધચક્ર' લખ્યું હતું.

૫૦ આ૦ રત્નાકરસૂરિ—સ૦ ૧૪૯૪માં વિદ્યમાન હતા. આ૦ જયાનંદપટ્ટે સ૦ ૧૫ ૮ થી સ૦ ૧૫૩૧ આ૦ દેવરત્ન સ૦ ૧૫૭૭ આ૦ સોમરત્ન સ૦ ૧૫૮૭ આ૦ ઉદયરત્ન થયા.

સ૦ ૧૫૩૧ આ૦ દેવરત્નની પાટે આ૦ શીલવર્ધન થયા.

૫૧ આ૦ વિનયચંદ્રસૂરિ—સ૦ ૧૪૮૫ થી સ૦ ૧૫૧૨. આ૦ અમરસિંહની પાટે સ૦ ૧૫૧૪માં આ૦ હેમરત્ન થયા.

૫૨ આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિ

૫૩ આ૦ અભયસિંહસૂરિ—તેમનું નામ લેવાથી પાપ નાશ પામતું હતું, એવા એ પવિત્ર હતા.

૫૪ આ૦ સોમતિલકસૂરિ—તેમણે બાલ્યાવસ્થામાં ઉપદેશ આપી મિથ્યાત્વીઓને બુઝવ્યા હતા. તેઓ સમર્થ વાદી પણ હતા.

૫૫. આ૦ સોમચંદ્રસૂરિ—

૫૬ આ૦ ગુણરત્નસૂરિ—આ૦ રત્નાકરસૂરિ—સ૦ ૧૪૯૪

તેમણે 'આદિનાથ જન્માભિષેક' રચ્યો. ગુણરત્નશિષ્ય દેવરત્ને 'ગજસિંહકુમારરાસ' રચ્યો.

૫૭. આ૦ મુનિસિંહસૂરિ—સં૦ ૧૪૮૫ થી સં. ૧૫૧૩. તેઓ શાંત સ્વભાવી હતા. તેમજ સંયમી અને ધ્યાની મૂર્તિ હતા. તેઓ અખંડ જિનજાપ કરતા હતા. સં. ૧૪૯૨માં તેમણે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (માતૃપુત્ના લેખો) તેમનો સં. ૧૪૯૯નો પ્રતિમાલેખ મળે છે.

૫૮. આ૦ શીલરત્નસૂરિ—તેમનું બીજું નામ ૫. શિવરત્ન પણ મળે છે સં. ૧૫ (?) તેઓ વિધિપક્ષગચ્છના મંડનરૂપ હતા. તેમણે સં. ૧૫૦૭માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમણે તથા આ. ધ્યાનિમલે સં. ૧૫૧૨માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલી જિનપ્રતિમા પાટણવાડામાં બિરાજમાન છે.

૫૯. આ૦ આણંદપ્રભસૂરિ—સં. ૧૫૧૩ થી સં૦ ૧૫૭૮. તેઓ વિદ્વાન હતા. તેમના બીજા નામો આ. આણંદિમલ, આ. આનંદરત્ન એવા મળે છે. તેમણે સં. ૧૫૧૨માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

આ. ચારિત્રપ્રભના શિષ્ય આ. જયતિલકસૂરિએ હરિવિક્રમ મહાકાવ્ય સર્ગ : ૧૨ અને મલયાસુંદરીચરિત્ર સર્ગ ૪ રચ્યાં.

તેમના જ ભાઈ ૫. અમરકીર્તિગણિએ સં. ૧૫૦૨ના મા. વ. ૧૩ બુધવારે ઇડરમાં તેની પહેલી પ્રત લખી હતી.

(—શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા. ૨ લે પ્રશ. નં. ૩૫)

૫૦ અમરકીર્તિ મહો. અમરસાગર બન્યા હતા. આગમગચ્છમાં ગ૦ ૧૫૧૨માં આ. હેમરત્ન હતા. સં. ૧૫૩૬માં ૫૦ ઉદયરત્ન હતા.

૬૦. ૬ આ. અમરરત્નસૂરિ—સં. ૧૫૭ થી ૧૫૮૭.

૬૦. ૪ આ૦ સુનિરત્નસૂરિ—સં. ૧૫૪૨ તેઓ ગંભીર હતા અને અમૃતસ્વાની મીઠી ભાષા બોલતા હતા.

૬૧. ઉપા૦ મુનિસાગર—તેમણે ગુરુઆનનંદ, આગમગચ્છ-પટ્ટાવલી, ગુરુસ્તુતિ, અને ચતુર્વિંશતિસ્તુતિ વગેરે રચ્યાં છે

(—જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા૦ ૧ પૃ. ૪૧૫ થી ૪૫૨, ૬૧૫, ૭ ૨. ભા. ૨ પૃ૦ ૨૨૨૪ પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા. ૨, પૃ. ૧૫૮ થી ૧૬૨)

આ. અમરસિંહ—સં૦ ૧૪૭૫ (જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક-૧૨૪)
આ. સાધુરત્ન શિષ્ય આ૦ જયાનંદ. સં૦ ૧૪૭૬ થી ૧૪૯૬

આગમગચ્છની બીજી પરંપરા—

આગમગચ્છમાં એક જુદી વ્યવસ્થિત પટ્ટપરંપરા મળે છે સંભવ છે કે તે આ૦ જયતિલકસૂરિની પટ્ટપરંપરા હોય. તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) ભ૦ ચારિત્રપ્રભસૂરિ આ૦ સાધુરત્નસૂરિ.

(૨) આ૦ જયાનંદસૂરિ—તેમણે ચાર ઉપાધ્યાયોને આચાર્ય બનાવ્યા. તેમના ઉપદેશથી સારેસના આબૂ પોરવાડના વંશજ સં૦ મંડલિકે ઘણા તીર્થોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. સં. ૧૪૭૮માં દુકાળમાં પ્રજાને અનાજ પાણીની મદદ કરી. સં૦ ૧૪૭૭માં શત્રુંજય તીર્થનો છ રી પાળતો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો હતો. (જુઓ પ્ર૦ ૪૫, પૃ૦)

તેમણે પોતાના શિષ્ય દેવરત્ન માટે 'આદિસમુચ્ચય દીપિકા' રચી.

૩ આ. દેવરત્ન—આ આચાર્ય અને આ. વિવેકરત્નસૂરિ સુધીના આચાર્યો ગુરુભાઈઓ છે બનવાજોગ છે કે તે એક પછી એક આચાર્ય બન્યા હોય.

૪ આ. શીલરાજ આ૦ શીલવર્ધન.

૫. આ. શીલરત્ન.

૬ આ૦ વિવેકરત્નસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી શા૦ આબૂ પોરવાડના વંશજ વ્યવહારી કુંવર, એ નરબદે મોટું વ્રત સ્વીકાર્યું એક ઉપાધ્યાયને સૂરિપદ અપાવ્યું, એ પર્વત, એ કાન્હાએ સૂરિપદનો ઉત્સવ કર્યો. સં. ૧૫૭૧માં જૈન સિદ્ધાન્ત તથા ગ્રંથો લખાવ્યા. એ સહસા વીર વગેરેએ વિવિધ ગ્રંથો લખાવ્યા.

(શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા. ૨ પ્ર૦ ૨૪૧ ૨૬૯ થી ૨૭૨ જુઓ પ્રક ૪૫ પૃ)

૭. ભ. સંયમરત્નસૂરિ

આ સમયે આગમગચ્છની લઘુશાખામાં આ. સૌભાગ્યસુંદર, આ. ધર્મરત્નસૂરિ પ્રવર્તિની સહેજશ્રી શિષ્યા સાધ્વી મહિમાશ્રીજી

મોટે ૫૦ જયસુંદરે સં૦ ૧૬૪ ના આસો સુ૦ ૩ ના રોજ દેવાપુરમાં ગ્રંથ લખાવ્યો હતો. (પ્ર૦ ૪૨૩ ૬૭)

૮. ભ૦ કુશલવર્ધનસૂરિ

૯. પં૦ જયરત્નગણિ (પં૦ જયસુંદર ગણિ).

૧ ઋષિ દેવરત્નજી

૧૧. ઋષિ વિનયરત્નજી તે સં૦ ૧૬૬૧માં વિદ્યમાન હતા. (પ્રશ૦ નં૦ ૬૫૫)

આ સિદ્ધાંતપટ્ટે આ૦ સોમદેવ (સં૦ ૧૫૭૩), આગમગચ્છના ભ૦ શિવરત્નસૂરિ—સં૦ ૧૮૨૧માં પાટણના શેઠ કપૂરશા હીરાએ કરેલા શત્રુંજયના સંઘમાં સાથે હતા.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૯૪ થી ૯૮)

ચતુર્દશીશાખા—

જૈન શ્રમણસંઘના નાગેન્દ્ર, ચંદ્ર, નિવૃતિ અને વિદ્યાધર એમ ચાર શ્રમણકુળો અને તેના પેટાગચ્છો મોટે ભાગે વિ૦ સં૦ ૧ લગભગમાં ચૈત્યવાસી બની ગયા હતા. શ્રી દ્રોણાચાર્ય સૂરાચાર્ય ગોવિંદાચાર્ય શાન્ત્યાચાર્ય વીરાચાર્ય વગેરેનું ચરિત્ર તપાસીએ તો સ્પષ્ટ થાય છે કે તેઓ વિદ્વાન, શાસ્ત્રજ્ઞ, અનેકાંતના યથાર્થ વ્યવસ્થાપક વિવેકી, આપસ-આપસમાં પ્રેમવાળા અને ધર્મરક્ષામાં સદા ઉદ્યમશીલ હતા. ઉત્સવ હોય, યાત્રા હોય કે પ્રતિષ્ઠા હોય તો સૌ મળીને ધર્મપ્રભાવના કરતા હતા. તેથી તેઓ નવા જૈનો બનાવી શકતા અને જૈન ધર્મીઓને વધુ સ્થિર અને દૃઢ બનાવી શકતા હતા. તેઓ ધર્મ ઉપર થતા આક્રમણો એક સાથે મળી સામનો કરતા હતા. તેઓ ૪ મઠ, ૭ ક્ષેત્રો, તથા ધર્મસ્થાનો, ધર્મશાસ્ત્ર વગેરેની પૂરી રક્ષા કરતા હતા. તેઓ બધી રીતે શાસનને વફાદાર રહી ધર્મની રક્ષા કરતા રહેતા. છે કે તેઓ અનશન કરીને આત્મકલ્યાણ પણ સાધતા હતા. તેઓમાં આચારશુદ્ધિ હતી, વિચારશુદ્ધિ પણ રહેતી. માત્ર વ્યવહારશુદ્ધિ નહોતી. એટલે કે તેઓ શિથિલ હતા. એ તેમની મોટી ઊણપ હતી, એને દૂર કરવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હતી.

બીજી તરફ ચન્દ્રકુલના વનવાસી અને વ ગચ્છના શ્રમણો શિથિલ ન હતા. શરૂઆતથી જ તેઓ પવિત્ર સંવેગી શ્રમણો હતા. તેઓમાં કે ચૈત્યવાસીઓમાં આચાર વિચાર કે પ્રરૂપણાનો ભેદ નહોતો. એટલે જ તે બન્નેમાં પરસ્પર મેળ રહેતો હતો. સૌ ગચ્છવાળા આવા શુદ્ધ શ્રમણો બને એ સર્વથા જરૂરી હતું. આ૦ ઉદ્યોતન, આ૦ સર્વદેવ, આ૦ વર્ધમાન, આ૦ જિનેશ્વર આ અંગે સાવધાન હતા. સંઘની એકતા તૂટે નહીં અને કાર્ય થાય એ રીતે પ્રયત્નશીલ હતા. માત્ર આટલો ક્રિયોદ્ધાર સર્વથા ઇચ્છનીય હતો.

બારમી શતાબ્દિથી કેટલાએક નવા મતો શરૂ થયા. તેઓએ આયતન, અનાયતનનો ભેદ, વિધિચૈત્ય, અવિધિચૈત્યનો ભેદ, પૌષધ માટે પર્વ અને અપર્વનો ભેદ, સામાયિક માટે સંખ્યા, પચ્ચખ્ખાણનો ભેદ, આરાધના માટે શાસનદેવ અને પીરનો ભેદ; જિનપૂજામાં પુરુષ સ્ત્રીનો ભેદ, કન્યા પરણાવવામાં સ્વગચ્છ, પરગચ્છનો ભેદ, ચોથ પાંચમનો ભેદ, ચૌદશ પૂનમનો ભેદ—એવી ભેદનીતિ સ્વીકારી પોતાના વાડા જમાવ્યા અને જૈનસંઘને છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યો જે આજ સુધી એક બની શક્યા નથી. એક બનાવવાને બહાને નવો મત ઊભો થતો, જેના પરિણામે જૈનસંઘ અનેક પક્ષોથી વિચિત્ર અને અમર્યાદિત બની ગયો છે. વિક્રમની સોળમી શતાબ્દિના નવા મતોએ તો ત્યાંસુધી માઝા મૂકી કે નવા જૈનો બનાવવાનો શુદ્ધમાર્ગ એકાએક રૂંધાઈ ગયો.

આ નવા મતોએ જે શિથિલતા ઉપર કાગારોળ મચાવી મૂકી હતી તે શિથિલતા તો તેમનામાં ચૈત્યવાસીઓ કરતાએ વિશેષ પ્રમાણમાં હતી. એ સૌ હવે તો તેઓ પોતાની નવી પ્રરૂપણાની રક્ષા માટે વાડા બાંધીને બેઠા હતા. આ વાડાબંધીએ જૈનેતર વર્ગમાં પણ જૈનધર્મ માટેની ભ્રાન્તિ ફેલાવવામાં વિશેષ ભાગ ભજવ્યો. જૈનધર્મ અને આગમ એ બે પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓએ ધર્મ ઉપર કુઠારાઘાત કર્યો એટલું જ નહીં પોતાને સમજવાની ભ્રાન્તિ ઉપર ઘા કર્યો છે અને સંઘમાં એક જ સમુદાય કુટુંબમાં વિવિધ માન્યતાઓથી ભેદ પાડી નાખ્યો છે આવી વાડાબંધીથી તૂટે તો જ જૈનધર્મ જગતનું કલ્યાણ

કરવાની ક્ષમતા રાખી શકે

ચૂર્ણિકાર કુમારપાલને આવી વાડાબંધીના કડુ પરિણામોનો ખ્યાલ આવ્યો કે તરત જ સંઘની એકતાને કાયમ રાખવા નવા મત વાદીઓને બહાર વિહાર કરવાનું ફરમાન કર્યું હતું એ સમયે તેઓ ગુજરાતની બહાર ગયા અને અવસર મળતા ગુજરાતમાં ફરી આવીને વસ્યા તે મતોમાના કેટલાક નવા મતો પોતાની પ્રરૂપણાને છોડી દઈ ધીરેધીરે અંગે અસલ માર્ગે આવી ગયા એવા મતોમા ચતુર્દશીશાખા પણ એક મત હતો.

નાગેન્દ્ર ચંદ્ર, નિર્વૃતિ, વિદ્યાધર, ચૈત્યવાસી, થરિક, આચાર્ય ઢમ્બક સંડેરા, રાજ ચૈત્રવાલ, નાણાવાલ, વડગચ્છ, વનવાસી, કૂર્ચપુર, વગચ્છ વગેરે સૌ ચૌદશે પાખી કરતા હતા. તેમાથી આ ચંદ્ર ગચ્છે સં. ૧૧૫૯ મા પૂનમિયાગચ્છ ચલાવ્યો અને પૂનમે પાખી કરવાની પ્રરૂપણા કરી.

જો કે પ્રાચીન જમાને ગચ્છો ચૌદશે પાખી પાળતા તેથી તેમાના કોઈ એકનુ ચતુર્દશીગચ્છ એવું પ્રસિદ્ધ નામ નહોતું આથી નવા મતવાળા આ ચંદ્રપ્રભના ગુરુભાઈ આ. મુનિચંદ્રને ચતુર્દશીગચ્છના કહેવા લાગ્યા. પણ તેઓ પરમ સૈદ્ધાંતિક અને વડગચ્છના આચાર્ય તરીકે વિખ્યાત હતા. એ પૂનમિયાગચ્છમાથી ૭૭ વર્ષ બાદ એ તે સં. ૧૨૩૬ મા ‘સાર્ધપૂનમિયાગચ્છ’ નીકળ્યા તેણે ફરીથી ચૌદશે પાખી ની સ્થાપના કરી. એટલે સંભવ છે કે તે ગચ્છ સમય જતા ચતુર્દશી ગચ્છ બની ગયો હોય. તેની પટ્ટાવલી આ પ્રમાણે બની શકે—

૪૦ આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિ—સં. ૧૧૫૯ પૂનમિયાગચ્છ

૪૧. આ૦ વિજયસિંહસૂરિ—તેઓ આગમ વા ચંદ્રાવતીના નવસૂચિતના નિવાસી હતા.

૪૨. આ૦ સુમતિસિંહસૂરિ—તેમણે સં. ૧૨૩૬ મા સાર્ધ પૂનમિયાગચ્છ ચલાવ્યો.

૪૩ આ૦ .. તેમણે ચતુર્દશીશાખા નામ રાખ્યુ હશે.

૪૪ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ—તેઓ પોતાને ચતુર્દશીશાખાના જ

બતાવે છે તેમનો આબૂ તીર્થમાં સ્થેશ્વ ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમા પર આ પ્રમાણે લેખ મળે છે—

સં૦ ૧૩૩૧ વૈ સુ૦ ૭ શુક્રવારે શાંતિનાથબિંબપ્રતિષ્ઠા પૂર્ણિમા પક્ષીયચતુર્દશીગાલાયાં શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ-ઉપદેશેન કારિતા પ્ર૦ સૂરિભિઃ ॥

(પૂ૦ જયન્તવિજયજીનું અર્બુદલેખસંદોહ, લે૦ ૫૩૦)

સ્પષ્ટ વાત છે કે આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ પૂનમિયાગચ્છના હતા પણ ચૌદશે પાખી માનતા હતા. ચઉદશિયા પૌશાળ એ કદાચ આ ગચ્છને માટે લખાયું હશે.

તપગચ્છના તપસ્વી આ૦ જગતચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ હતા. (સ્વ૦ સં૦ ૧૩૨૭) ઉપા૦ દેવભદ્ર ગણિ તેમના શિષ્ય નહીં પણ ઉપા૦ હતા અને વિજયચંદ્ર ગણિ બીજા ઉપા૦ હતા. આચાર્યશ્રીએ ઉપા૦ વિજયચંદ્રને પોતાના શિષ્ય હોવા છતાં અયોગ્ય જાણી આચાર્યપદ આપ્યું ન હતું અને તેથી જ આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિએ પણ તેમને આચાર્યપદ આપ્યું નહીં. એટલે ઉપા૦ દેવભદ્ર ગણિની પ્રેરણાથી ચતુર્દશી પક્ષના આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિએ ઉપા૦ વિજયચંદ્ર ગણિને સં૦ ૧૨૯૬માં આચાર્યપદ આપ્યું.

૪૫ આ૦ હેમપ્રભસૂરિ—તેઓ શ્રીગુજરાતના મહામંડલેશ્વર રાણા દુર્જનશલ્યના ગુરુ હતા. તેમણે સં૦ ૧૩૦૫ના માહ સુદિ ૧૩ને ગુરુવારે ત્રૈલોક્યપ્રકાશ (જ્યોતિષશાસ્ત્ર) નામનો પ્રસિદ્ધ તાજિક ગ્રંથ (શ્લો૦ ૧૧૬૦) રચ્યો[1] છે જે જ્યોતિષી વિદ્વાનોમાં ઘણો પ્રામાણિક મનાય છે.

---

1 श्रीमद्देवेन्द्रसूरीश-शिष्येण श्रीहेमप्रभसूरिणा ॥ ...
श्रीमद्देवेन्द्रसूरिशिष्येण श्रीहेमप्रभसूरिणा ग्रं०...॥

इति प्रतिमार्त्तण्ड-चरित-सत्यारूढ-महामण्डलेश्वर-राणकश्री-श्रीदुर्जनशल्यदेव-गुरुश्री प्रत्याशाय... श्रीदेवेन्द्रसूरिशिष्य श्रीहेमप्रभसूरिविरचित त्रैलोक्यप्रकाशे ज्ञानदीपकप्रकाशनाम्नि प्रश्नाधिकारे [illegible] समाप्तः ॥

(—પાટણ જૈન ભં૦ ડિ૦ ૧૫ પો૦ ૨, (પા૦ લો૦ ચિ૦)

સં૦ ૧૫ ૬મા ચતુર્દશી પક્ષના દેરીવા આ૦ પાર્શ્વચંદ્ર વિદ્યમાન હતા. તેમજ ચતુર્દશી પક્ષના ચૈત્રગચ્છના આ૦ ગુણદેવના પટ્ટે આ૦ જિનદેવ વિદ્યમાન હતા. (આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિકૃત ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભા૦ ૧-૨) એટલે કે તેઓ જૂના તપાગચ્છમાં ભળી ગયા હતા.

એક જુની ભાષા પટ્ટાવલીમાં ઉલ્લેખ છે કે આ૦ જિનદેવસૂરિના સમયે તપગચ્છના ૧૩ ભેદ હતા. ૧૩માં વડદ્સીયાગચ્છનું પણ નામ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે વડદ્સીયાગચ્છ અને તપગચ્છની સમાચારી એક હતી. તે શ્રાવકો તપગચ્છમાં ભળી ગયા છે.

(પટ્ટા૦ સમુ૦ ભા૦ ૨ પૃ૦ ૨૫૬)

•

કચ્છૂલીગચ્છ

પૂર્ણિમાગચ્છના આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિની એક શિષ્યપરંપરા કચ્છૂલીગચ્છ નામે જાહેર થઈ હતી. કછોલી ગામ આબૂ ગિરિરાજની તળેટીમાં છે. તેના કચ્છૂલી, કછૂલી અને કચ્છોલિકા એવા નામ મળે પણ છે. આ ગામથી કચ્છૂલીગચ્છ અને કચ્છોલીજાતિ નીકળ્યા, જેના બીજા નામો કચ્છોલીવાલગચ્છ અને કચ્છોલીવાલજાતિ એવા મળે છે. અહીં કચ્છોલીગચ્છનું જ પાર્શ્વનાથનું જૂનું અને વિશાળ મંદિર છે. કચ્છોલીગચ્છના આ૦ ઉદયસિંહસૂરિના સ્વર્ગવાસ પછી સં૦ ૧૩૩૫માં અહીંના શેઠ શ્રીપાલ વગેરે ગોષ્ઠી શ્રાવકોએ જ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાના જૂના પરિકરને બદલે નવું પરિકર બનાવેલ છે. તે સમયે કોઈ ગચ્છાચાર્ય ન હોવાથી ગચ્છેશગોષ્ઠિગુરૂણામુપદેશેન એમ લખ્યું છે અને મૂળ બિંબ ખંડિત થઈ જતાં તેના સ્થાને

इति श्रीचंद्रसूरिशिष्यश्रीहेमप्रभसूरिविरचितमक्खानकम् ॥
सं० १३ ५ माघ सुदि १३ गुरौ लिखितमिदं ताडिकम् ॥

(-પાટણ, શાન્તિનાથ મંદિરની પ્રતિ નં૦ ૧૨ ૯

સં૦ ૧૨૪૫ ઠ લિ૦ પ્રતિ પત્ર : ૧૮)

સં૦ ૧૯૭૮ માં એ પુરાણા પરિકરમાં જ ભ૦ સંભવનાથની પ્રતિમા બેસાડવામાં આવી.

પૂર્ણિમાગચ્છના આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિની એક શિષ્યપરંપરા કચ્છોલીમાં આવી તે 'કચ્છૂલીગચ્છ' તરીકે જાહેર થઈ એ ગચ્છના આચાર્યો કે યતિઓ રહ્યા નહીં ત્યારે શ્રાવકો પૂર્ણિમાગચ્છની આજ્ઞામાં હતા. કછોલીની જિનપ્રતિમાઓ ઉપર પૂર્ણિમાપક્ષના ભટ્ટારક સર્વાનંદસૂરિ (સં૦ ૧૪૬૫, સં૦ ૧૪૯૨)નું નામ મળે છે. સિરોહીમાં ભ૦ અજિતનાથની દેરીઓ પર અને આબુના જૈન મંદિરોમાં પૂર્ણિમાપક્ષે કચ્છુ-લીગચ્છે ભદ્રેશ્વરસૂરિસંતાને ભ૦ સર્વાનંદસૂરિ (સં૦ ૧૪૬૫ થી ૧૪૯૨) ભ૦ ગુણસાગરસૂરિ અને યતિ ઉદયવર્ધન (સં૦ ૧૫૭૧ થી ૧૫૪ સુધી) વગેરે ઉલ્લેખો મળે છે એટલે કચ્છૂલીગચ્છ પૂર્ણિમાગચ્છની શાખા છે એ નક્કી વાત છે.

કચ્છૂલીગચ્છપટ્ટાવલી આ પ્રમાણે મળે છે—

૪૦ આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિ—સં૦ ૧૧૫૯

૪૧ (આ૦ ધર્મઘોષ તથા) આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ—તેઓ પૂર્ણિમાગચ્છના હતા. તેઓ છ વિગઈના ત્યાગી હતા. તેમની પાટે પટ્ટધર આ૦ શ્રીપ્રભસૂરિ થયા.

પૂનમિયાગચ્છના આચાર્યે રચેલી સંસ્કૃત 'ક્ષેત્રસમાસ'ની વૃત્તિમાં જણાવ્યું છે કે આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિથી પૂર્ણિમાગચ્છની બીજી શાખા નીકળી.

૪૨. આ૦ શ્રીપ્રભસૂરિ—તેઓ કચ્છુલીના શ્રીવત્સકુળના[1] શેઠ છાહડ પોરવાડની શાખાના શેઠ જસદેવના પુત્ર હતા. તેમણે શ્રીવત્સકુળની મદદથી કચ્છુલીગચ્છ સ્થાપન કર્યો. તેઓ કચ્છુલીગચ્છના આદિ આચાર્ય હતા. ક્રિયાપાત્ર વિધિમાર્ગી ગુણવાન અને તપસ્વી હતા. તે છ વિગઈના ત્યાગી હતા. એકાંતરે ઉપવાસ અને આયંબિલ કરતા હતા. તેમની પાસે વ્યાખ્યાનમાં શાન્તિદેવી અને રાતે ક્ષેત્રપાલ ગણ આવતો હતો. તેમણે કવિલોમાં આશાપૂરણ કર્યું તેમાં ૫૦૦ શ્રાવક તેમજ શ્રાવિકાઓને બાર વ્રત તથા સમકિત વગેરે આપ્યાં.

૧ શ્રીવત્સ કુળ માટે જુઓ (પ્ર૦ ૩૫ પૃ૦ ૧૯૩)

તેમણે "ધર્મવિધિ" નામે ગ્રંથ રચ્યો છે. તેઓ આરાસણમાં અનશન કરી કાળધર્મ પામ્યા.

૪૩ આ૦ માણિક્યસૂરિ—તે કવિલકોટના શ્રીવત્સકુલના બીજા ભાઈ યશોભટના વંશના શેઠ છાહડના પુત્ર હતા. તેમણે શ્રીપ્રભસૂરિ પાસે દીક્ષા લઈ વ્યાકરણ, છંદ, ન્યાય અને આગમનું અધ્યયન શરૂ કર્યું. ગુરુએ તેમને ગુણવાન જોઈ કચ્છૂલીના જ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં આચાર્યપદ આપ્યું. તેઓ નિરંતર આયંબિલ કે નીવી કરતા હતા. મહાન તપસ્વી હતા. તેમના મંત્રોદકથી રાજા ધવલ (યશોધવલ સં. ૧૨૨)ની રાણી મરવાની અણી ઉપર હતી તે નીરોગી થઈ ગઈ. તેઓ ધર્મપ્રભાવક હતા. તેમણે પોતાનું મરણ નજીકમાં જાણીને કચ્છૂલી જઈ બાસડના પુત્રને દીક્ષા આપી. તેમજ સંઘ મેળવીને જ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં તેમને આચાર્યપદ આપી પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા. તે પછી એ આચાર્ય કાળધર્મ પામ્યા.

૪૨. આ૦ શ્રીપ્રભસૂરિની બીજી પરંપરામાં ૪૩. આ૦ નેમિપ્રભ, ૪૪ આ૦ લલિતપ્રભ અને ૪૫. આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિ થયા. તેમણે મંત્રાધિરાજકલ્પ પાંચ પટલમાં શ્લો૦ ૬ લગભગ રચ્યો છે.
(—જૈનસ્તોત્રસંદોહ ભા૦ ૨, પૃ૦ ૨૨૭ થી ૨૮૮)

વળી, ૪૨. આ૦ શ્રીપ્રભસૂરિ, ૪૩ આ૦ આણંદસૂરિ, ૪૪ આ૦ અમરપ્રભ—તેમણે સં. ૧૩૧૫ના ફાગણ સુદિ ૪ ને બુધવારે અભિનંદનની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ મૂર્તિ પાલનપુરમાં વિહારરાય વિહાર—જ૦ સુપાર્શ્વનાથની ભમતીમાં છે.

૪૪ આ૦ ઉદયસિંહસૂરિ—તેઓ કચ્છૂલીના શેઠ બાસડના પુત્ર હતા. તેઓ અનેક વાદી, અમોઘ વ્યાખ્યાતા, ત્યાગી અને તપસ્વી હતા. આ૦ માણિક્યપ્રભસૂરિએ તેમને જ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં દીક્ષા આપી હતી અને થોડા દિવસોમાં જ સંઘને મેળવીને આચાર્યપદવી પણ આપી દીધી હતી. આચાર્ય વિહાર કરતા કરતા ચંદ્રાવતી પધાર્યા ત્યારે અહીં રાજા ધંધલ (ધારાવર્ષ

સં૰ ૧૨૬૩) હતો.[1] તેની સભામાં એક કબાડી ખાખડી પહેરીને આવ્યો. તેણે ઊભા ઊભા જ જાહેર કર્યું કે 'હું મોટો વાદી છું મેં મોટા મોટા પંડિતો, બ્રાહ્મણો અને તપસ્વીઓને હરાવ્યા છે તારી સભામાં એવો કોઈ વિદ્વાન છે કે, જે મારી સાથે વાદ કરે?'

રાજાએ મનમાં વિચાર કરી નિશ્ચય કરી લીધો કે, જો આ૰ ઉદયસિંહસૂરિ અહીં પધારે તો મારી સભાની લાજ રહે તેમ છે રાજા પોતે ઉપાશ્રયે ગયો અને આચાર્યશ્રીને વિનતિ કરી કે 'આપ રાજસભામાં પધારો ને આ વાદીને જીતી વિજયમાળા અપાવો. આચાર્યે શબ્દ તથા સંઘ સાથે રાજસભામાં જઈ કબાલિયા સાથે વાદ માંડ્યો. આચાર્યે તેને શાસ્ત્રાર્થમાં હરાવ્યો અને પછી મંત્રવાદમાં પણ આ રીતે હરાવ્યો.

તે કબાલિયાએ ભયંકર મોટો ભોરિંગ સર્પ વિકુર્વ્યો. આચાર્યે ગરુડ મોકલી તેને પકડાવી લીધો. તેણે એક ધસમસતો વાઘ વિકુર્વ્યો ને રાજસભામાં ખળભળાટ મચી ગયો. આચાર્યશ્રીએ સિંહણ મોકલી વાઘને દૂર હઠાવ્યો ને સભામાં હર્ષનાદ થયો. તેણે પોતાનું ખપ્પર આકાશમાં ઊંચે ઉડાડ્યું ત્યારે આચાર્યશ્રીએ તે ખપ્પર નાખી કબાલિયા ઉપર ઉતાર્યું ને તેના માથે પ ના તના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા. આથી કબાલિયાનું મોં શરમથી શ્યામ પડી ગયું સભાએ ધૂમાધૂમ મચાવી દીધી. કબાલિયો દોડતો આવીને આચાર્યશ્રીના ચરણમાં ઝૂકી પડ્યો અને તેણે તેમની માફી માગી.

સભામાં મોટો અવાજ થયો કે આચાર્ય જીતી ગયા, જીતી ગયા.

આચાર્યશ્રીએ એ ખપ્પરના ટુકડા જોડી તેને મંત્રથી સાજી કરી મિથ્યાત્વથી છોડી દીધું ને આચાર્યશ્રીનો જયજયકાર થયો.

આચાર્યશ્રી ત્યાંથી વિહાર કરી નાગહ્રદ તીર્થની યાત્રા કરી આહડ પધાર્યા. અહીં ટોડર નામે દિગંબર વાદી હતો, જે નગ્ન, કોપાળી નીસરણી જેવી પેઠે પાટો બાંધી ફરતો હતો અને તે કેવલિભુક્તિ તેમજ સ્ત્રીમુક્તિનો નિષેધ કરતો હતો.

---

૧. સં ૧૨૬૫ થી ૧૨૮૩ સુધીમાં [illegible] ધાધલદેવ ચૌલુક્ય ગામ હતો. (જૂઓ, પ્ર૰ ૩૫, પૃ૰ ૨૦૧)

આચાર્ય જિનસિંહસૂરિએ તેની સાથે વાદ કર્યો. તેમણે જીવ માત્ર સિદ્ધ અવસ્થામાં તથા વક્રગતિના ત્રણ સમયમાં આહાર લેતા નથી, બાકી તો તે નિરંતર આહાર લે જ છે એટલે કેવલીને આહારનો અભાવ માનવો એ તો ભ્રમણા જ છે. આ વિષે નંદિમુનિ વગેરે અનેક દૃષ્ટાંતો મળે છે. મરુદેવી માતા હાથીના હોદ્દા ઉપર બેઠેલી અવસ્થામાં મોક્ષે ગયા. આશીષ એ શિક્ષણ છે કે સ્ત્રી મોક્ષે જઈ શકે છે. ઇત્યાદિ પ્રમાણો આપી તેને હરાવ્યો.

તેમણે 'પિંડવિસોહીદીપિકા, સં. ૧૨૬૫માં પ્રશ્નોત્તરકલ્પદીપિકા અને સં. ૧૨૫૩માં શ્રીપ્રભસૂરિએ રચેલા ધર્મવિધિ ગ્રંથ ઉપર ટીકા (ગ્રં. ૫૫૨) રચી છે.

આચાર્યશ્રીએ આખરે ચંદ્રાવતી પધારી શ્રાવકોને ભલામણ કરી કે કલ્લૂશીમાં સાજણ શેઠનો એક છ મહિનાનો પુત્ર છે તેને મારી પાટે સ્થાપજો.

તેઓ સં. ૧૩૦૨માં કાળધર્મ પામ્યા.

તે પછી બીજે વર્ષે એટલે સં. ૧૩ ૩માં ગોઠી શેઠ શ્રીપાલ વગેરે શ્રાવકોએ ભ. પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં મૂળનાયક ભ. પાર્શ્વનાથના દેરાસરની પ્રતિમાના જૂના પરિકરને સ્થાને નવું પરિકર બનાવ્યું.

૪૫. આ૦ કમલસિંહસૂરિ—તેઓ કલ્લૂશીના શ્રીવત્સકુળના શેઠ છાહડ પોરવાડના વંશના શેઠ સાજનના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ સં. ૧૩ ૧૫, દીક્ષા સં. ૧૩ ૬માં અને સં. ૧૩ ૮ના વૈશાખ સુદિ ૩ના દિવસે તેમને આચાર્યપદ મળ્યું. સંઘે તેમને આ૦ જિનસિંહસૂરિની પાટે સ્થાપન કર્યા. તેમણે ગૌતમસ્વામીનો મંત્ર સાધ્યો. તેમણે યોગોપધાન કર્યાં, અગિયાર અંગોનું અધ્યયન કર્યું, ગુજરાત, મેવાડ, માળવા, ઉજ્જૈન વગેરે સ્થાને વિહાર કરી ઘણી શાસનપ્રભાવના કરી. તેમણે સં. ૧૩૩૭માં છત્રી નગરમાં પોતાની પાટે આ૦ પ્રજ્ઞાતિલકને સ્થાપન કરી અનશન સ્વીકારી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું.

૪૬. આ૦ પ્રજ્ઞાતિલકસૂરિ—તેઓ શ્રીવત્સકુળના શેઠ છાહડના વંશના પોરવાડ હતા. તેમને સં. ૧૩૩૭માં આચાર્યપદ મળ્યું. તેમના

શિષ્યે સં૦ ૧૩૬૩ માં કોરંટાના દેરાસરમાં કચ્છુલીરાસ રચ્યો.

૪૭ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ—તેઓ શ્રીવત્સકુળના શેઠ છાહડ પોરવાલના વંશના હતા. સંભવત તેમણે જ સં૦ ૧૩૬૭ માં 'કચ્છુલીરાસ' બનાવ્યો. જસાકની બહેન વીઝીએ તેમને 'ઉપદેશમાલા' વહોરાવી. સંભવત આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ સં૦ ૧૩૭૧માં શત્રુંજયોદ્ધારમાં હાજર હતા.

૪૮ આ૦ નરચંદ્રસૂરિ—સં૦ ૧૪૧૮ના કાર્તિક વદિ ૧૦ના રોજ કચ્છુલીમાં તેમના ભાઈ ગુણભદ્ર નામે હતા.

(—કચ્છુલીરાસ, કાછોલી દેરાસરના શિલાલેખો, પટ્ટાવલીસમુચ્ચય ભા૦ ૨, જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૧૪૫, જૈનપુસ્તક પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિ ૮૬)

કછોલીગચ્છમાં સં૦ ૧૫૦૦ માં આ૦ સકલચંદ્ર અને સં૦ ૧૫૭૩ માં આ૦ વિજયરાજ તથા તેમના પટ્ટધર આ૦ વિદ્યાસાગર થયા હતા.

પ્રકરણ એકતાલીશમું

*

આ૦ અજિતદેવસૂરિ

આ મુનિચંદ્રસૂરિની પાટે આ૦ અજિતદેવસૂરિ થયા. તેઓ આ મુનિચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. પટ્ટધર હતા. છએ દર્શનોના ન્યાય ગ્રંથોના પારગામી હતા. સંસ્કૃતમાં અસ્ખલિત રીતે છટાથી બોલી શકતા હતા. તર્કના સાગર હતા. આથી વાદીઓ તેમનાથી હાર ખાઈ દૂર દૂર નાસતા જતા હતા. (-પ્રિયગ્રંથમાળા)

તેઓ સૌરાષ્ટ્રમાં ઘણો કાળ વિચર્યા. તેમણે સં૦ ૧૧૯૧માં ઉજ્જયંતતીર્થની સ્થાપના કરી.

આ અરસામાં ઘણા પ્રભાવક જૈનાચાર્યો, જૈન મંત્રીઓ, જૈન વિદ્વાનો, જૈન શ્રીમંતો અને વિવિધ સાહિત્યનું નિર્માણ વગેરે થયાં.

યુગપ્રધાનાચાર્ય ધર્મઘોષસૂરિ (સં ૧૧૮૮)—

તેમનો યુગપ્રધાનકાળ સં ૧૧૧ થી ૧૧૮૮ હતો. તેઓ રાજગચ્છના આ ધર્મઘોષસૂરિ હોવાનો સંભવ છે (પ્ર ૩૫, પૃ પ્ર ૩૯)

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિવરો—

રાજા સિદ્ધરાજ અને રાજા કુમારપાલના રાજકાળમાં આ હેમચંદ્રસૂરિ નામના ત્રણ વિદ્વાનો થયા હતા.

(૧) મલધારગચ્છના આ અભયદેવસૂરિના પટ્ટધર સં૦ ૧૧૬૪ (પ્રક ૩૮, પૃ ૩૨૧)

(૨) પૂર્ણતલ્લગચ્છના આ દેવચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર કલિકાલસર્વજ્ઞ આ હેમચંદ્રસૂરિ, સ્વ સં૦ ૧૨૨૯ (પ્રક ૪૧)

(૩) વડગચ્છના આ વિજયસિંહસૂરિના પટ્ટધર. (પ્રક ૪૨)

આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ (સં ૧૧૬૬)—

તેઓ વડગચ્છના આ ઉદ્દ્યોતનસૂરિના શિષ્ય ઉપા આમ્રદેવસૂરિના શિષ્ય હતા, ઉપાધ્યાય હતા, તેમણે સૈદ્ધાંતિક આ મુનિ

ચંદ્રસૂરિને અભ્યાસ કરાવ્યો. સં૦ ૧૧૬૬મા 'કથાકોશ' નામે ગ્રંથની રચના કરી.

આ૦ યશોદેવસૂરિ (સં૦ ૧૧૭૦–૧૧૮૨)—

તેઓ પ્રસિદ્ધ આ૦ વીરગણિ ચિબ્રના પ્રશિષ્ય હતા. (પ્રક૦ ૩૪, પૃ ૫૮૯) તેમણે ઘણા ગ્રંથો રચ્યા હતા. તે આ પ્રકારે છે—

૧. પંચાસગ વૃત્તિ, સં ૦૧૧૭૨.
૨. ઈર્યાપથિકી–ચૈત્યવંદન–વંદનકચૂર્ણિ, સં૦ ૧૧૭૪
૩ આ જિનવલ્લભકૃત પિંડ વિસોહી ની લઘુવૃત્તિ (ગ્રં૦ ૨૮૦૦), સં ૧૧૭૬મા, જેને વડગ ચ્છના શ્રુતનિકષપટ્ટ પૂજ્ય મુનિ ચંદ્રસૂરિએ શોધી હતી. કચ્છૂલીગચ્છના આ ઉદયસિંહે આ વૃત્તિના આધારે સં૦ ૧૨૯૫મા 'પિંડવિસોહી–દીપિકા' રચેલી છે
૪ પડિક્કમસુત્તની સુખાવબોધિકાવૃત્તિ.
૫. ખામણા–અવચૂરિ ગ્રં૦ ૩૧૦૦ સં૦ ૧૧૮૦માં રાજા સિદ્ધ રાજના રાજ્યમા પાટણમા સોની નેમિચંદ્રની પોષાળમા રચી. (પૂના–પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રતિ ન૦ ૧૧૫૫)
૬ પચ્ચક્ખાણ સરૂવ સં ૧૧૮૨.
૭ પાક્ષી સપ્તિ—ચૂર્ણિમા તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. (પ્રક ૩૪ પૃ૦ ૫૮૯)

આ૦ દેવગુપ્તસૂરિ—

આ૦ દેવગુપ્તે સવા લાખ દ્રમ્મ ખર્ચી દીક્ષા લીધી. તેમના મુનિ ધનદેવ, ઉપા૦ યશોદેવ અને આ દેવગુપ્તસૂરિ એવા નામો મળે છે.

૧. તેમણે સં૦ ૧૧૬૫મા પાટણમા ભ મહાવીરસ્વામીના ઉપ કેશગચ્છના દેરાસરમાં પોતાના પૂર્વજ આ દેવગુપ્તે (પ્રક૦ ૧, પૃ૦ ૨) રચેલી નવપદપ્રકરણ'ની લઘુવૃત્તિ પર 'બૃહદ્વૃત્તિ' રચી.

૨. સં ૧૧૭૪મા તે જ સ્થાને તેમણે 'નવતત્ત્વ પ્રકરણ'વૃત્તિ રચી.

૩ સં ૧૧૭૮મા 'ચંદ્રપ્રભચરિત્ર' રચ્યું, જે આશાપુરમા શરૂ કરીને પાટણમાં પૂર્ણ કર્યું

તેઓ સં. ૧૨૩૨ સુધી વિદ્યમાન હતા. તેમણે પોતાની પાટે પોતાના ગુરુભાઈ સિદ્ધસૂરિને સ્થાપન કર્યા અને તેમનું સ્વર્ગગમન થવાથી સં. ૧૨૩૨માં આ૦ કક્કસૂરિને સ્થાપન કર્યા.

(—પ્ર૦ ૧, પૃ. ૨૯ ૩)

શ્રીવીરાચાર્ય—

તેઓ ભાવાચાર્યગચ્છના સિદ્ધપુરુષ હતા. ગૂર્જર સિદ્ધરાજના ગુરુ હતા. (તેમનો પરિચય જુઓ, પ્ર૦ ૩૪ પૃ. ૫૫૭માં) કુમારપાળના રાજા પરમર્દિએ તેમને ૪ હાથી ભેટ આપ્યા હતા.

(વિ. ગ. પટ્ટા. સં. પૃ. ૬૫)

આ૦ અમરચંદ્રસૂરિ, આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—

આ૦ અમરચંદ્રસૂરિએ સિદ્ધાંતાર્ણવની રચના કરી અને આ૦ હરિભદ્રે સં. ૧૨૫ માં તત્ત્વબોધ તથા બન્ધસ્વામિત્વ રચ્યું.

(જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ. ૬)

આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિ—

તેઓ રાજગચ્છના આ૦ વૈરસ્વામીના પટ્ટધર આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર હતા. આ૦ વર્ધમાનસૂરિ જણાવે છે કે તેમણે રાજા સિદ્ધરાજ વિશેના વર્ણનનો ગ્રંથ રચ્યો હતો. તેમની વાણી પ્રાસાદિક હતી. જેમકે—

द्रव्याश्रया श्रीजयसिंहदेव ! गुणाः कणादेन महर्षिणोक्ताः ।
त्वया पुनः पण्डितमानशौण्ड ! गुणाश्रयं द्रव्यमपि व्यधायि ॥

તેમની પાટે તેમના ગુરુભાઈ માણિક્યચંદ્ર આવ્યા હતા.

(—મુદ્રિત ગણરત્નમહોદધિ, પૃ. ૧૪૪ મો. દ. દેસાઈનો જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પારા ૩૬૨ પ્ર૦ ૩૫, પૃ. ૩૬)

આ૦ નન્નસૂરિ—

તેમણે સં. ૧૧૯૯માં 'ધર્મવિધિ' ગ્રંથ રચ્યો.

શ્રીવર્ધમાનાચાર્ય—

તેઓ નિર્વૃતિકુલના કામ્યકગચ્છના શ્રીગોવિંદાચાર્યના શિષ્ય હતા. તેમણે સં. ૧૧૯૭માં 'ગણરત્નમહોદધિ' (વ્યાકરણ વિષયક)

ગ્રથ રચ્યો.　(-જુઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૯; પ્રક ૩૮ પૃ૦　)

આ૦ જયમંગલસૂરિ—

બસીરના દેવાચાર્યગચ્છમા આ૦ જયમગલ (સ૦ ૧૩૧૯ થી ૧૩૩૪) થયા છે તે આ આચાર્યથી જુદા છે (જુઓ પ્રક૦ ૪૧　)

તેમણે સ૦ ૧૧૯૦ થી સ૦ ૧૧૯૮ના ગાળામાં પાટણમા રાજા સિદ્ધરાજની સભામા કવિશિક્ષા નામના ગ્રથની રચના કરી.

આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ, આ૦ શાંતિસૂરિ—

પૂર્ણતલ્લગચ્છમા થયેલા ક૦ સ૦ આ૦ હેમચન્દ્રસૂરિના ગુરુભાઈ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ સ૦ ૧૧૨૯ તથા આ૦ શાતિસૂરિ સ૦ ૧૧૮૦મા થયા. (જુઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૨)

આ૦ સુમતિસૂરિ—

તેઓ સડેરકગચ્છમા આ૦ ઇશ્વરસૂરિથી ૮મી પાટે થયા. તેમણે 'દસવૈકાલિકસુત્ત'ની ટીકા રચી છે જે સ૦ ૧૧૮૮મા તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી છે　(પ્રક ૩૪ પૃ ૫૬૮)

આ૦ મલ્લવાદી—

તેમનો પરિચય આગળ જણાવ્યો છે (જુઓ પ્રક ૨૩ પૃ૦ ૩૮)

સાધ્વી દેવશ્રી ગણિની—

તેમણે સ૦ ૧૧૯૨મા ખેડામા રાજા સિદ્ધરાજના મત્રી ગાંગિલના કાળમા ખેડાના વહીવટદાર રાજ૦ સોમદેવના સમયે આ૦ મહેશ્વરસૂરિએ રચેલી 'પુષ્પવતીકહા'ની પ્રતિ તાડપત્રમા લખાવી. (-જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પારા ૩૫૫)

સાધ્વીજી—

પૂજ્ય મૂલચંદજી ગણિવરના સમુદાયના મુનિવર શ્રીયશોવિજય જીના સગ્રહમા સ ૧૨ ની મહત્ત્વની સાધ્વીજીની પ્રતિમા વિદ્યમાન છે

પાટણના અષ્ટાપદજીના દેરાસરમાં સ૦ ૧૨૦૫ની સાધ્વીજી હેમતી ગણિનીની મૂર્તિ વિરાજમાન છે

સભવ છે કે આ હેમતી ગણિની તે બ્રાહ્મણગચ્છના આ૦

विमलसूरिनी साध्वी मीनागणि शिष्या नहागणिनी, तेमनी शिष्या लक्ष्मीदेमती होय. (जूओ प्रक ३५, पृ १८)

मातरना देरासरमा स १२९८नी आर्या पद्मश्रीनी प्रतिमा छे (—जैनयुग (नवु) व २ अंक १)

आ० मलयगिरि—

तेओ विक्रमनी बारमी सदीनी समाप्ति समयना समर्थ टीकाकार हता. आगमिक रहस्यना सफळ प्रकाशक हता. आ आचार्यश्रीना जीवन विशेष कोई माहिती मळती नथी. अंधारामां दीवा जेवो एक मात्र उल्लेख मळे छे के आ० देवचंद्रसूरि, आ हेमचंद्रसूरि अने आ मलयगिरिए ओसिसामां सरस्वतीनी साधना करी हती अने तेमनी पासेथी वरदान मेळव्यु हतु आ मलयगिरिए सिद्धांतोनी सरळ टीका करवानु वरदान माग्यु हतु अने देवीए 'तथास्तु' कह्यु हतु

ते पछी तेमणे कीमती साहित्यसर्जन करी, ए ग्रंथोना नाम आ प्रकारे छे—

१ भगवईसुत्त शतक बीजानी वृत्ति.
२. भगवईसुत्त शतक वीसमानी वृत्ति.
३ रायपसेणीसुत्त वृत्ति (ग्र ३७०)
४ जीवाजीवाभिगमसुत्त वृत्ति (ग्र १३).
५. पन्नवणासुत्त वृत्ति (ग्र १६).
६ सूरपन्नत्ति वृत्ति (ग्र ९ ०).
७. चंदपन्नत्ति वृत्ति (ग्र ९४११).
८. जंबूद्वीपपन्नत्ति वृत्ति.
९ नंदीसूत्र वृत्ति (ग्र ७७३५).
१ महाकप्पसुत्त—पीढिकावृत्ति (ग्र १३१४).
आ वृत्ति अधूरी रही छे आ क्षेमकीर्तिए तेने पूरी करी छे
११ ववहारसुत्त वृत्ति (ग्र ३३६२५).
१२. जोईसकरंडग वृत्ति (ग्र ५).
१३. आवस्सयसुत्त वृत्ति (ग्र २२).

૧૪ ઓઘનિર્યુક્તિ-વૃત્તિ, (ગ્રં૦ ૭૫૦૦).
૧૫ પિંડનિર્યુક્તિ વૃત્તિ, (ગ્રં૦ ૭ ૦૦).
૧૬ વિશેષાવશ્યક વૃત્તિ, (ગ્રં૦)
૧૭ કમ્મપયડી-વૃત્તિ
૧૮ ખિત્તસમાસ-વૃત્તિ
૧૯ હારિભદ્રીય ધમ્મસંગહણી-વૃત્તિ
૨ ધર્મસાર-વૃત્તિ
૨૧ ચંદ્રપ્રભ મહત્તરકૃત પંચસંગહ-વૃત્તિ, (ગ્રં૦ ૧૮૮૫૦).
૨૨ પંચાશીતિ-વૃત્તિ
૨૩ સપ્તતિકા-વૃત્તિ
૨૪ મુષ્ટિવ્યાકરણ-(શબ્દાનુશાસન) ઝ૦ ૧૨, સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સાથે સં૦ ૧૨૦૮.
૨૫ દેશીનામમાલા સં૦ ૧૨ ૮.

આચાર્યશ્રીએ પોતાના ગ્રંથોમાં શબ્દસિદ્ધિ માટે પોતાના મુષ્ટિવ્યાકરણ ના જ સૂત્રો ટાંક્યા છે અને પોતાની દેશીનામમાલા નો ઉપયોગ કર્યો છે આચાર્યશ્રીએ રાજા સિદ્ધરાજના સમયે મુષ્ટિવ્યાકરણ અને રાજા કુમારપાલના સમયે તેની ટીકા બનાવી છે "સિદ્ધહેમચંદ્ર શબ્દાનુશાસન અને મુષ્ટિવ્યાકરણ"માં સૂત્ર તથા પ્રયોગોની એવી સામ્યતા છે કે સામાન્ય મનુષ્ય એમાં ભૂલ કરી બેસે. જેમકે—

"सिद्धिः स्याद्वादात् ॥ लोकात् ॥ ख्याते दृश्ये ॥ अदहदरातीन् कुमारपालः ॥" (–સિદ્ધહેમચંદ્ર વ્યાકરણ)

"सिद्धिरनेकान्तात् ॥ लोकात् वर्णक्रम ॥ ख्याते दृश्ये ॥ अजयत् कुमारपालोऽरातीन् ॥" (–મુષ્ટિવ્યાકરણ)

ઉવાઈઆલિંગમસૂત્ર ની વૃત્તિમાં દેશીનામમાલાના જે પ્રમાણો આપ્યાં છે તે કવિ ધનપાલ અને આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની દેશીનામમાલા નાં નથી, એટલે માની શકાય એમ છે કે આ૦ પાદ પણ વ્યાકરણની જેમ પોતાની જ દેશીનામમાલાના આપ્યા છે

તેઓ 'આવશ્યકસૂત્ર'ની વૃત્તિમાં ક. સ. હેમચંદ્રસૂરિને— "तथा प्राहु स्तुतिषु गुरवः" કહી ઓળખાવે છે.

આચાર્યશ્રીએ આ ગ્રંથો રચતાં એક જ કામના રાખી હતી કે "મને આ ગ્રંથ બનાવવાથી જે લાભ થાય તે વડે જગતના તમામ જીવો બોધિબીજને પામે, એમ હું ઈચ્છું છું."

આ ગ્રંથ રચનાના ફળરૂપે મારી એ જ અભિલાષા છે કે સૌ જીવો સમ્યક્ત્વ પામે, આત્મકલ્યાણ સાધે અને મોક્ષ મેળવે.

તેઓ આ પરહિત ભાવનાથી જ જગતને મોટો પ્રકાશ આપી ગયા છે.

આ ક્ષેમકીર્તિસૂરિ તેમના મહાન નામ અને સાહિત્યની મીઠાશને બિનાક્ષરીમાં શ્રદ્ધાંજલિ અર્પતાં કહે છે કે—

आगमदुर्गमपदसंशयादितापो विलीयते विदुषाम् ।
यद्वचनचन्दनरसैः मलयगिरिः स जयति यथार्थः ॥

(સં. ૧૩૩૨ના જેઠ સુદિ ૧ ને રવિવારે કલ્પભાષ્યની પૂર્ણ ટીકા ગ્રં. ૪૨૬)

(—જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૭૩—૭૪—૭૫—એ જ અંક)

આ૦ ચંદ્રસૂરિ—તે નાગેન્દ્રગચ્છના હતા. તેમણે વિવિધ ગ્રંથો બનાવ્યા હતા. સં. ૧૧૮ મા રાજા સિદ્ધરાજના રાજ્યમાં તેમણે પાટણમાં સોની નેમિચંદની પોષાળમાં પડિક્કમસુત્તની વૃત્તિ (ગ્રં. : ૩૧) રચી હતી. આ વૃત્તિને વિચારી ગીતાર્થ આચાર્યોએ શોધી હતી.

(—જૂના, પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર. નં. ૧૧૫૫)

(વિશેષ માટે જુઓ પ્ર. ૩૫, પૃ. ૪)

આ૦ સિદ્ધસેનસૂરિ—

ઉપકેશગચ્છના મુનિ સાધારણ કવિએ સં. ૧૧૨૩માં ધંધુકામાં વિલાસવઈકહા રચી. તે પછી તેઓ આ૦ સિદ્ધસેનસૂરિ થયા.

આ૦ વાદિદેવસૂરિ—

ગુજરાતની ઉત્તરે આવેલા આબૂ પહાડથી નૈઋત્ય ખૂણામાં ૨૫

માર્ફત દૂર મહાર નામે ગામ છે[1] ત્યા વીસ્નાગ નામે પોરવાડ શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. તેને જિનદેવી નામે પત્ની હતી. એ કુટુબ આ૦ મુનિચદ્રસૂરિને ગુરુ તરીકે માનતું હતું

એક વખત જિનદેવીએ સ્વપ્નમા પોતાના મુખમા પેસતા ચદ્રમાને જોયો ને તેણે સ૦ ૧૧૪૩ના માઘ માસની વદિ ૬ ને સોમવારે હસ્તનક્ષત્રમા પૂર્ણચદ્ર નામના બાળકને જન્મ આપ્યો.

એકવાર ભયકર દુકાળ પડતા શેઠ વીસ્નાગ મહાર છોડી ભરુચ આવીને વસ્યો. ત્યા આ૦ મુનિચદ્રસૂરિ પધાર્યા હતા. તેમના ઉપદેશથી ત્યાના શ્રાવકોએ વીસ્નાગને બધી રીતે સહાય આપી. આઠ વર્ષનો પૂર્ણચદ્ર પણ મમાણાની ફેરી કરવા લાગ્યો. તે ખાસ નિયત ઘરોમા જતો હતો. ત્યાથી તેને દ્રાક્ષ વગેરે ચીજો ખાવાને મળતી. અહીંના એક શેઠના પાપના ઉદયથી ઘરમાના સોનૈયા અને રૂપિયા કોલસા બની ગયા હતા. તે તેણે ઉકરડે નાખ્યા. એવામા પૂર્ણચદ્ર ફેરી કરતો કરતો તેને ઘેર ગયો અને ઉકરડે ધન પડેલું જોઈને તે શેઠને કહેવા લાગ્યો શેઠજી! તમે આ ધન ઉકરડે કેમ નાખ્યુ છે? શેઠે પૂર્ણચદ્રને ભાગ્યશાળી સમજી જણાવ્યુ કે ભાઈ! તુ આ ધન વાંસની છાબમા ભરી ભરીને મને આપ. સરળ બાળકે તે મુજબ કર્યું એટલે કોલસા સોનુ-રૂપુ બની ગયા. શેઠે પ્રસન્ન થઈ પૂર્ણચદ્રને એક સોનામહોર ઈનામમા આપી.

આ૦ મુનિચદ્રસૂરિએ આ વૃત્તાત જાણી વીસ્નાગને કહ્યુ મહાનુભાવ! લક્ષ્મી આ બાળકને વરવા ઈચ્છે છે એવા એના લક્ષણો છે એ બાળક ભાગ્યશાળી છે જો એ સાધુ થાય તો શાસનની ભારે ઉન્નતિ કરે. આચાર્યશ્રીએ આ પ્રમાણે કહી તેની પાસે પૂર્ણચદ્રની માગણી કરી. શેઠે વિનીતભાવે જણાવ્યુ, ગુરુદેવ! હુ વૃદ્ધ થયો છુ તેની મા પણ વૃદ્ધ છે અમારે આ એક જ પુત્ર છે અમારુ ભાવિ એના ઉપર જ છે છતા ગુરુદેવની આ આજ્ઞા હુ સહર્ષ

૧. મહાર ગામ અને મહાકાલજના પરિચય માટે જુઓ
(પ્ર૦ ૩૭ પૃ ૨૧૩)

સ્વીકારું છું. શાસનની ઉન્નતિ માટે હું પુત્રવાત્સલ્યનો ભોગ આપું છું.

આચાર્યશ્રીએ પૂર્ણચંદ્રના માબાપની રજા મેળવી સં. ૧૧૫૨ મા તેને દીક્ષા આપી તેનું નામ મુનિ રામચંદ્ર રાખ્યું.

શ્રીસંઘે પણ શેઠ વીરનાગ અને જિનદેવી આનંદથી જીવન ગુજારે અને નિશ્ચિંતપણે ધર્મધ્યાન કરી શકે એવી વ્યવસ્થા કરી દીધી.

મુનિ રામચંદ્રે વ્યાકરણ, સાહિત્ય, ન્યાય અને સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન મેળવ્યું. તેમણે થોડા સમયમાં જ વાદશક્તિ કેળવી લીધી. એ શક્તિથી તેમણે ધોળકામાં શિવભૂતિ બ્રાહ્મણને, સાચોરમાં કાશ્મીર સાગર (ક્રિરપુર)ને, નાગોરમાં દિગંબર ગુણચંદ્રને, ચિત્તોડમાં શિવભૂતિ ભાગવતને, વસુભૂતિ મીમાંસકને, ગ્વાલિયરમાં ગંગાધરને, ધારામાં ધરણીધરને, પુષ્કરિણીમાં પદ્માકરને, ભરૂચમાં કૃષ્ણ બ્રાહ્મણને, નગરમાં પીતાંબરને તથા તલનગરમાં એકલા ધર્મધારીને હરાવી વાદી વગેરેની નામના મેળવી.

એ સમયે ખ્યાતનામા વિદ્વાનો વાદી મુનિ રામચંદ્ર, મહાપંડિત વિમલચંદ્ર, બુદ્ધિશાળી હરિચંદ્ર, પં. સોમચંદ્ર, કુલભૂષણ પાર્શ્વચંદ્ર, વિદ્વાન્ શાંતિચંદ્ર (શાંતિકળશ) અને સ્વચ્છ આશયી અશોકચંદ્ર પ્રાયઃ એ દરેકમાં પરસ્પર ગાઢ પ્રેમ હતો.

આ કથનનો વિશાળ અર્થ એ થાય છે કે પં. રામચંદ્ર તે વડગચ્છના આ. વાદી દેવસૂરિ, પં. વિમલચંદ્ર તે ઉપાધ્યાય વિમલચંદ્ર ગણિ, હરિચંદ્ર તે વડગચ્છના આ. હરિભદ્ર (સં. ૧૨૨૩માં ચંદ્રપ્રભસ્વામિચરિત્રના કર્તા), પં. સોમચંદ્ર તે ક. સ. આ. હેમચંદ્રસૂરિ, પં. પાર્શ્વચંદ્ર તે રાજગચ્છના આ. ચંદ્રસૂરિ, પં. શાંતિચંદ્ર તે પિપ્પલકગચ્છસ્થાપક આ. શાંતિસૂરિ અને અશોકચંદ્ર તે સુવિહિત શાખાના આ. અશોકચંદ્રસૂરિ એ સૌ સમકાલીન વિદ્વાન મુનિવરો હતા, જેઓ આપસઆપસમાં અત્યંત પ્રેમભાવનો વર્તાવ રાખતા.

ગુરુમહારાજે સં. ૧૧૭૪ વપી(મહા)માસ સુદિ ૧ ના રોજ મહામાત્ય આશુક પોતાની વિનંતિથી પં. રામચંદ્રને આચાર્યપદ આપ્યું, જેઓ આ. દેવસૂરિજી દેવાચાર્ય, આ. દેવચંદ્રસૂરિ

તથા આ૦ વાદિદેવસૂરિ એમ વિવિધ નામોથી વિખ્યાત થયા.

આ૦ દેવસૂરિએ પોતાની ફોઈને દીક્ષા આપી, તેનું નામ સાધ્વી ચંદનબાલા રાખ્યું આ૦ દેવસૂરિના કુટુંબમાંથી માતા, પિતા, ભાઈ વિજય, અને બેન સરસ્વતીએ તેમજ વિમલચંદ્ર વગેરેએ તો પહેલેથી દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી.

શેઠ ઉદયને પીળકામાં શ્રીસીમંધરસ્વામીની પ્રતિમા ભરાવી. તેની અંજનશલાકા કરવા માટે અઠ્ઠમ તપ કરી શાસનદેવીને પૂછ્યું દેવીએ જણાવ્યું કે 'આ૦ દેવસૂરિ યુગપ્રધાન છે તેમના હાથે આ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવ.' આ૦ દેવસૂરિએ તે શેઠની વિનતિથી પીળકામાં આવીને સં૦ ૧૧૭૫માં તે પ્રતિમાની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરી, જે સ્થાન 'ઉદાવસહી' ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.[1]

આ આચાર્યશ્રીએ નાગોર તરફ વિહાર કર્યો. તેઓ સપરિવાર આબૂતીર્થમાં પધાર્યા. પહાડ ઉપર ચડતાં રસ્તામાં મહેતા અંબા પ્રસાદને સાપ કરડ્યો હતો, પણ આચાર્યશ્રીના પાદપ્રક્ષાલન કરેલા પાણીથી તેનું તે ઝેર ઊતરી ગયું સૌએ આનંદપૂર્વક ઉપર જઈને ભ૦ ઋષભદેવની યાત્રા કરી.

અહીં અંબિકાદેવીએ પ્રત્યક્ષ થઈ આચાર્યશ્રીને જણાવ્યું કે, ગુરુદેવનું આયુષ્ય માત્ર ૮ મહિના બાકી છે તો તમે પાછા ફરો અને પાટણ પધારો. આથી આચાર્યશ્રી વિહાર કરી પાટણ પધાર્યા. અને આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૧૭૮ના કાર્તિક વદિ ૫ના દિવસે પાટણમાં વિધિપૂર્વક અનશન આદરી સ્વર્ગવાસ કર્યો.

આ દરમિયાન ભાગવતદર્શનનો ધુરંધર વિદ્વાન દેવબોધિ પાટણમાં આવ્યો. તે વાદમસ્ત બનો. તેણે રાજસભાના દરવાજે પાટિયું લટકાવી તેમાં નીચેનો શ્લોક લખ્યો—

एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्च-षण्मेनकमनेन का ? ।
देवबोधे मयि क्रुद्धे षण्मेनकमनेनकः ? ॥

[1] મહી નજીકે પીળકામાં ઉદાવસહીના સ્થાને ઉદયનવિહાર ની સ્થાપના થઈ હતી.

છ મહિના પસાર થઈ ગયા પણ કોઈ વિદ્વાન એની સાથે વાદ કરવા તૈયાર થયો નહીં. સમ્રાટ સિદ્ધરાજ મુંઝાયો. મંત્રી અંબાપ્રસાદે રાજવીને સૂચવ્યું કે આ શ્લોકનો પરમાર્થ આ દેવસૂરિ બતાવી શકશે.

આ૦ દેવસૂરિ પાસે રાજાની વિનંતિ આવી ત્યારે આચાર્યશ્રીએ આ શ્લોકનો અર્થ આ રીતે કરી બતાવ્યો—

ચાર્વાક વૈશેષિક નૈયાયિક સાંખ્ય, પ્રભાકર અને મીમાંસક એમ છયે દર્શનો છે તેમાંના કોઈ એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ, કોઈ પ્રત્યક્ષ સાથે અનુમાન એમ બે પ્રમાણ, કોઈ આગમ સાથે ત્રણ પ્રમાણ, કોઈ ઉપમાન સાથે ચાર પ્રમાણ, કોઈ અર્થાપત્તિ ઉમેરીને પાંચ પ્રમાણ અને કોઈ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ તથા અભાવ એમ છ પ્રમાણ માને છે. માત્ર હું દેવબોધિ રુઠું તો છ દર્શને કે પણ દર્શનોમાંથી એક પણ ન રહે.

આ ખુલાસાથી દેવબોધિને આશ્ચર્ય સાથે ખુશી થઈ અને રાજવીને પરમ આનંદ થયો.

આ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી શેઠ થાહડે પાટણમાં દેરાસર બંધાવી ભ. મહાવીરસ્વામીનું તેજસ્વી બિંબ ભરાવ્યું અને આચાર્યશ્રીએ સં. ૧૧૭૪માં તેની અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરી.

આચાર્યશ્રી વિહાર કરી નાગોર ગયા, ત્યારે ત્યાંના સમ્રાટ આહ્લાદનરાજ ચૌહાણ (પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૭૩) તથા મસ્તવાળી દેવબોધિએ આચાર્યશ્રીનું ભાવભીનું સ્વાગત કર્યું હતું. આચાર્યશ્રી પાટણ આવી ગયા ત્યારે સમ્રાટ સિદ્ધરાજે શાકંભરી પર હલ્લો કરી ત્યાં પોતાની આજ્ઞા પ્રવર્તાવી હતી.

આચાર્યશ્રીએ પ્રા ચૂના ચતુર્માસ ગાળ્યું અને બીજે વર્ષે કર્ણાવતીમાં સિદ્ધ શ્રાવકના ઉપાશ્રયમાં ચતુર્માસ ગાળ્યું. કર્ણાટકના રાજાના ગુરુ દિગંબરાચાર્ય વાદી કુમુદચંદ્ર પણ તે વર્ષે ચતુર્માસ કર્ણાવતીમાં હતું. તેને આ દેવસૂરિ સાથે વાદ કરવાનું મન થયું. તેણે એક દિવસે વાચાળ બાળકોને શિખવાડીને આ૦ દેવસૂરિ પાસે મોકલ્યા.

એક વાર વાદી કુમુદચન્દ્રે એક વૃદ્ધ શ્વેતાંબર સાધ્વી સરસ્વતી શ્રીની ઘણી કદર્થના કરી. સાધ્વીજીએ આ૦ દેવસૂરિ પાસે આવી એ વૃત્તાંત જણાવ્યો. અને સાથોસાથ ઉત્તેજક વાણીમાં જણાવ્યું કે, યોગ મહારાજે તમને આચાર્ય બનાવ્યા તે અમારી વિડંબના જોવા માટે જ કે? તમારી વિદ્વત્તા શું કામ આવશે? તમારી યોગ્યતા શું કામની? શત્રુને ન જિતાય તો હથિયાર શા કામના? અસહ્ય પરાભવ વખતે જાય એવી સમતા શા કામની? અનાજ સુકાઈ જાય એવી મમતા શા કામની? એને એની દુષ્ટતાનું ફળ જ્યારે મળશે ત્યારે મળશે પણ તમારો આશ્રિત સંઘ તો તમારા આ સમભાવથી પતન પામશે.

આચાર્યશ્રીએ ખૂબ શાંતિ અને ધીરજથી આ બધું સાંભળ્યું સાધ્વીજીને શાંત કરી ઉપાશ્રયે મોકલ્યા અને પાટણના સંઘને પં૦ માણેકચન્દ્ર પાસે પત્ર લખાવી જણાવ્યું કે "અહીં દિગંબર વાદી છે તે વાદ કરવા ઇચ્છે છે. અમારો વિચાર છે કે તેની સાથે પાટણમાં શાસ્ત્રાર્થ કરવો. આ માટે અમારે પાટણ આવવાનું છે વગેરે વગેરે.

ખેપિયો કર્ણાવતીથી નવ કલાકમાં પાટણ પહોંચ્યો અને શ્રીસંઘને ત પત્ર આપ્યો.

પાટણના સંઘે આચાર્યશ્રીને તરત જણાવ્યું કે આપ જલદી પાટણ પધારો. સંઘની રક્ષા તથા મહત્તા આપના જ હાથમાં છે. આપ સિદ્ધરાજની સભામાં જ શાસ્ત્રાર્થ કરો. અમે સૌ આપનો વિજય જોવાને ઉત્સુક છીએ. સંઘમાં ૩ ૭ શ્રાવકોએ નક્કી કર્યું છે કે "એ શાસ્ત્રાર્થ ચાલે ત્યાં સુધી આપના વિજય માટે અમે સૌ આયંબિલનું તપ કરીશું"

આ૦ દેવસૂરિએ વાદી કુમુદચન્દ્રને જણાવ્યું કે હું પાટણ જાઉં છું. તમે પણ પાટણ આવો. ત્યાં રાજસભામાં શાસ્ત્રાર્થ કરો.

આ૦ દેવસૂરિએ પાટણ તરફ વિહાર કર્યો. માર્ગમાં ઘણા સારા શકુનો થયા. તેઓ પાટણ જઈને રાજાને મળ્યા.

દિગંબરાચાર્ય કુમુદચન્દ્રે પણ પાટણ તરફ વિહાર કર્યો. તેમણે

અનુકૂળ શકુનોને પણ શુભ માની પાટણમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમણે ખજાનાના મંત્રી ગાંગિલ નાગર શાસ્ત્રાર્થ સભાના ત્રણ કેશવ વગેરે સભ્યો અને નવા દીવાનવાળાઓને મળીને ધન અપાવી પોતાના પક્ષમાં લીધા.

શેઠ થાહડ અને શેઠ નાગદેવ મોઢે આ દેવસૂરિને ધનની મદદ જણાવવાને વિનંતિ કરી કે અમારું ધન ધર્મની રક્ષા માટે જ છે તો આપણે ધનથી કામ લેવું જોઈએ.

આચાર્યશ્રીએ હસીને ઉત્તર આપ્યો કે 'મહાનુભાવો! ધનથી વિજયને ખરીદવો, એની કોઈ કીમત નથી. એવો વિજય અને પરાજય એક જ સરખા છે વિજય તો વિદ્યાથી જ મળવો જોઈએ. બીજી ખટપટની જરૂર નથી. દેવ ગુરુની કૃપાથી સૌ સારાં વાનાં થશે, તમારે કોઈએ આ રસ્તે દ્રવ્યવ્યય કરવો નહીં'

દિગંબરાચાર્યે પોતાની પત્રિકા સ્થાને સ્થાને મોકલાવી અને યતિઓના વીશ ઉપાશ્રયોમાં વાજતેગાજતે જય તૃણ મુકાવ્યા. શેઠ થાહડે રાજસભાના દરવાજે લટકતી પત્રિકા ફાડીને ફેંકી દીધી.

રાજા સિદ્ધરાજે કવિચક્રવર્તી શ્રીપાલ મારફત આ વૃત્તાંત જાણ્યો.

રાજાના હુકમથી મંત્રી ગાંગિલ અને તે પછી તેનો ભાઈ પ્રતિજ્ઞાપત્ર લખાવવા ગયા પણ આચાર્યશ્રીએ તેમને ફેરા ખાવી કંઈ જ જવાબ ન આપ્યો એટલે રાજાએ પં. વિજયસેનને મોકલીને બન્નેનું પ્રતિજ્ઞાપત્ર લખાવ્યું.

રાજમાતા મયણલ્લાદેવીને પિયરના કારણે દિગંબર આચાર્ય તરફ પક્ષપાત હતો એટલે આ હેમચંદ્રસૂરિ તેમને રાજમહેલમાં મળ્યા. તેમણે જણાવ્યું કે માતાજી! રાજસભામાં શાસ્ત્રાર્થ થશે તેમાં દિગંબરો એવું સિદ્ધ કરવાના છે કે સ્ત્રીઓએ કરેલો ધર્મ નકામો જાય છે. જ્યારે શ્વેતાંબરો એવું સિદ્ધ કરવાના છે કે સ્ત્રીઓએ કરેલો ધર્મ નકામો જતો નથી.

રાજમાતાને પણ તપાસ કર્યા પછી નક્કી થયું કે આ હેમચંદ્રની વાત સાચી છે એટલે તેમણે દિગંબરો તરફનો પક્ષપાત છોડી દીધો.

આ તરફ આ૦ દેવસૂરિ, આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના શિષ્યોએ અને પંડિતોએ જુદા જુદા દિગંબરાચાર્ય પાસે જઈ જાણી લીધું કે, દિગંબરાચાર્ય સિદ્ધાન્તના પૂરા કુશળ નથી.

રાજાએ શાસ્ત્રાર્થ માટે સં૦ ૧૧૮૧ (સં૦ ૧૧૮૨)ના વૈશાખ સુદિ ૧૫નો દિવસ નક્કી કર્યો.

તે દિવસે સૌ રાજસભામાં આવવા લાગ્યા. દિગંબરાચાર્ય તરફથી કુમુદચન્દ્ર, તથા ત્રણ કેશવ પંડિતો આવ્યા. શ્વેતામ્બરો તરફથી આ૦ વાદિદેવસૂરિ, આ૦ હેમચંદ્ર આ૦ યશોભદ્ર આ૦ જયસિંહ કવિચક્રવર્તી શ્રીપાલ, કેસવરાજ અને ભાનુચંદ્ર (ભામૂ) વગેરે આવ્યા. રાજસભાના સભાસદો મહર્ષિ, ઉત્સાહ, સાગર અને રામ વગેરે વિદ્વાનો આવ્યા.

હજી શાસ્ત્રાર્થનો સમય થયો નહોતો. તેથી થોડા સમય માટે વિદ્વાનોને યોગ્ય એવી શબ્દાર્થની ગમ્મત ચાલી.

આ૦ કુમુદચંદ્ર—पीतं तक्रम् ? છાશ પીધી ને?

આ૦ હેમચંદ્ર—આપ અસત્ય કેમ બોલો છો? વૃદ્ધ છો એટલે? तक्रं तु श्वेतं भवति न तु पीतम् । છાશ તો ધોળી હોય છે પીળી હોતી નથી, સમજ્યા ને?

આ૦ કુમુદચંદ્ર—તું હજી બાળક છે તારી સાથે વાદ શો કરવો?

આ૦ હેમચંદ્ર—બાળક કોણ છે? જેને લંગોટી પણ ન હોય તે. આપ જુઓ છો કે મેં તો કપડાં પહેર્યાં છે.

આ૦ કુમુદચંદ્ર—શ્વેતામ્બરોએ આ રણાંગણમાંથી સત્વર પલાયન કરવું એ જ ઉચિત માર્ગ છે.

આ૦ દેવસૂરિ—આ શાસ્ત્રાર્થ છે અહીં શાસ્ત્રની કીમત છે ત્યાં શસ્ત્રો ઝુલાવવામાં આવે અને રણાંગણ બને તો તમો જે શીઘ્ર પલાયન કરવાનું કહો છો તમને જ નાસી જવું ઉચિત છે.

રાજા જયસિંહ—હવે શાસ્ત્રાર્થ શરૂ કરો—

દિગંબરોએ લખાવ્યું કે આ૦ કુમુદચંદ્રનો આ મત છે—

केवलि हुओ न भुंजइ चीवरसहियस्स नत्थि निव्वाण ।
इत्थी हुआ न सिज्झइ मयमेयं कुमुदचंदस्स ॥

—કેવળજ્ઞાનવાળો આહાર ન કરે, વસ્ત્રધારી મનુષ્ય મોક્ષે જાય નહીં અને સ્ત્રી મોક્ષને સાધી ન શકે.

શ્વેતાંબરોએ લખાવ્યું કે આ દેવસૂરિનો મત છે કે—

केवलि हुओ वि भुंजइ चीवरसहियस्स अत्थि निव्वाणं ।
इत्थी हुआ वि सिज्झइ मयमेयं देवसूरीणं ॥

—કેવળજ્ઞાનવાળો પણ આહાર કરે, વસ્ત્રધારી પણ મોક્ષે જાય અને સ્ત્રી પણ મોક્ષને સાધી શકે.

બંનેનું પ્રતિજ્ઞાપત્ર આ પ્રમાણે હતું :—

આ શાસ્ત્રાર્થમાં જો દિગંબર હારે તો તે પાટણ છોડીને ચાલ્યા જાય. શ્વેતાંબર હારે તો તે શ્વેતાંબર ધર્મ છોડી દિગંબર બની જાય અને શ્વેતાંબર ધર્મ હાર્યા પછી અહીં રહે નહીં.

આ હારજીતમાં એ પણ મુદ્દો હતો કે વાદી કુમુદચંદ્રને ગુજરાતમાં વિવેકી વિદ્વાનો છે, રાજા સિદ્ધરાજ ચક્રવર્તી છે, પાટણ નગર સમુદ્ર છે વગેરે ભિન્ન અંકિત શબ્દો પણ ખટકતા હતા. તે બધાને ખોટા ઠરાવવા હતા. (—પ્રબંધાવલી)

આ કુમુદચંદ્રે મંગલાચરણ કર્યું કે—

खद्योतद्युतिमातनोति सविता जीर्णोर्णनाभालय-
च्छायामाश्रयते शशी मशककामावाप्ति यत्राद्रयः ।
इत्थं वर्णयतो नभस्तव यशो जातं स्मृतेर्गोचरं
तद् यस्मिन् भ्रमरायते नरपते ! वाचस्ततो मुद्रिता ॥

—ટૂંકામાં હે રાજન્! તારા યશના ગુણગાનમાં આ આકાશ પણ ભમરા જેવું દીસે છે. આથી વધુ કહેવાને મારી જીભ ચાલતી નથી.

શ્રોતાઓ સમજી ગયા કે આ શાસ્ત્રાર્થમાં વાદી કુમુદચંદ્રની જીભ નહીં ચાલે.

આ દેવસૂરિએ મંગલાચરણ કર્યું કે—

नारीणां विदधाति निर्वृतिपदं श्वेताम्बरप्रोल्लसत्-
कीर्तिस्फातिमनोहरं नयपथप्रस्तारभङ्गीगृहम् ।
यस्मिन् केवलिनो न निर्जितपरोत्सेकाः सदा दन्तिनो
राज्यं तज्जिनशासनं च भवतश्चौलुक्य ! जीयाच्चिरम् ॥

—હે ચૌલુક્યરાજ! સ્ત્રીઓને પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિનું વિધાન કરનાર શ્વેતાંબરોથી વિકસિત અને સુશોભમાન કીર્તિ વડે જે મનોહર લાગે છે વળી નયમાર્ગના વિવિધ પ્રકારો અને ભંગો જેમાં દર્શાવ્યા છે અને બીજાઓ—પરવાદીઓના ગર્વનો સદા પરાજય કરનારા હાથીઓ જેવા કેવળજ્ઞાનીઓ જેમાં છે એવું તારૂં રાજ્ય અને જિનેશ્વર ભગવંતોનું શાસન ચિરકાળ જય પામો.

શ્રોતાઓ સમજી ગયા કે આ મંગલાચરણ જ શ્વેતાંબરોનો વિજય બતાવે છે

વાદી કુમુદચંદ્રે સ્વપક્ષ રજૂ કર્યો કે સ્ત્રી જૂઠ, સાહસ, કપટ, તુચ્છતા વગેરેનું ઘર છે તેથી મોક્ષ માટે તે સર્વથા અયોગ્ય છે

આ૦ દેવસૂરિએ સિદ્ધ કર્યું કે સ્ત્રી એક મહાન્ સત્ત્વશાળી શક્તિ છે તીર્થંકરોની માતા, રાજમાતા મયણલ્લદેવી, સીતા સુભદ્રા, રાજિમતી, અનસૂયા વગેરે દેવી સ્વરૂપ નારીઓ સાત્ત્વિકતાના પ્રતીકો છે એટલે કે સ્ત્રી પણ પોતાના સત્ત્વથી મોક્ષે જવાને યોગ્ય છે આમાં પ્રથમ ૫ પ્રશ્નો અને તેના ૫૦ ઉત્તરો થયા, તેમાં ૨૫ દિવસ વીતી ગયા.

તે પછી આચાર્યશ્રીએ વાદિવેતાલ આ૦ શાંતિસૂરિની ઉત્તરાધ્યયન ની પાઈયવૃત્તિના આધારે સ્ત્રીમુક્તિ અંગે અનેક વિકલ્પોનો ઉપન્યાસ કર્યો વાદી કુમુદચંદ્ર આ વસ્તુને બરાબર ધારી શક્યા નહીં એટલે આચાર્યશ્રીએ એ વાત ત્રણ વાર કહી સમજાવ્યો.

આ૦ કુમુદચંદ્રે જણાવ્યું કે આ વાતને પત્ર પર લખી લો.

શાસ્ત્રાર્થસભાના પંડિત મહર્ષિએ જાહેર કર્યું કે વાદી વાદને લખવાનું કહે છે એટલે મૌખિક વાદ સમાપ્ત થાય છે મૌખિક વાદમાં

દિગંબર હારી ગયા અને શ્વેતાંબર જીત્યા છે. હવે લેખિત વાદ શરૂ થાય છે.

રાજાની આજ્ઞાથી પં. કેશવે આ દેવસૂરિના વાદને લખી લીધો. વાદી કુમુદચંદ્રે તે વાંચ્યો. તેમાં વપરાયેલ કોટાકોટિ શબ્દ ઉપર તેમણે વાંધો ઉઠાવ્યો.

આ સમયે રાજવીની સૂચનાથી સભાના પ્રસિદ્ધ વ્યાકરણજ્ઞાતા પં. ઉત્સાહ સાગરે પાણિનીય તેમજ શાકટાયન વ્યાકરણના ટાંપટીપ સૂત્રથી નિર્ણય આપ્યો કે કોટાકોટિ, કોટીકોટિ અને કોટિકોટિ એ ત્રણે શબ્દો વ્યાકરણસિદ્ધ અને શુદ્ધ છે.

વાદી કુમુદચંદ્રે પોતાનો પરાજય અનુભવ્યો એટલે હવે મૌન–તત્ત્વનું શરણ લીધું, પણ તેમાંયે તેમને કોરી નિષ્ફળતા જ મળી.

બસ, આ કુમુદચંદ્રને કહેવું પડ્યું કે દેવાચાર્ય મહાન છે, તેઓ મહાવાદી છે.

સભામાં તરત જ જયઘોષ થયો કે આ વાદી દેવસૂરિનો વિજય થયો છે.

રાજવીએ તેમને વાદી કહી બિરુદ આપ્યું અને વિજયપત્ર લખી આપ્યો.

આચાર્યશ્રીએ રાજવીને જણાવ્યું કે આ શાસ્ત્રીય વાદ છે. તેથી હું આશા રાખું છું કે હારનારનો કોઈએ તિરસ્કાર કરવો જોઈએ નહીં.

રાજાએ તેમની આ વિવેકી માગણીને કબૂલ રાખી.

આ કુમુદચંદ્ર રાજસભાના પાછલા દરવાજેથી ચાલ્યા ગયા.[1]

---

1 આ કુમુદચંદ્ર વિક્રમની બારમી સદીના સમર્થ દિગંબર આચાર્ય હતા. તેમણે દિગંબર સમાજને અનેક વિદ્વાન શિષ્યો આપ્યા હતા. દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્રના ગ્રન્થનસારની તાત્પર્યવૃત્તિ રચનાર આ જયસેન પણ તેમના જ વિદ્યાશિષ્ય હતા. તે પોતાની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે કે—

"મહાકલ્પના શિષ્યો નામ ... ।
... નમોઽસ્તુ કુમુદેન્દવે ॥૧॥"

આજે પાટણમાંથી જ નહીં પણ ગુજરાતભરમાંથી દિગંબરોનો પગ સદાને માટે ઊખડી ગયો.

यदि नाम कुमुदचन्द्रं नाजेष्यद् देवसूरिरहिमरुचिः ।

कटिपरिधानमधास्यत् कतमः श्वेताम्बरो जगति ? ॥

—સૂર્ય જેવા તેજસ્વી આ૦ દેવસૂરિએ કુમુદચંદ્ર ઉપર વિજય ન મેળવ્યો હોત તો જગતમાં કયો શ્વેતાંબર કટીપરિધાન કરત ? અર્થાત્ બધાને દિગંબર બનવું પડત. (પ્રભાવકચરિત્ર)

જૈનોએ વાજતેગાજતે વિજયોત્સવ મનાવ્યો. રાજા સિદ્ધરાજ એક ગુજરાતી પંડિતના વિજયમાં ગુજરાતનો વિજય માનતો હતો, એવા આનંદનું એને ગૌરવ હતું. તેથી તે આ૦ દેવસૂરિના હાથનો ટેકો લઈને તેમની સાથે ચાલતો હતો. શેઠ થાહડે આ વિજયની ખુશીમાં ભાટ-ચારણ અને માગણોને ત્રણ લાખ રૂપિયાનું દાન કર્યું. સૌ રાજસભામાંથી વાજતેગાજતે નીકળીને શેઠ થાહડના દેરાસરમાં ભ૦ મહાવીરના દર્શન કરી આચાર્યશ્રીને ઉપાશ્રયે લઈ ગયા.

રાજાએ આ વિજયના ઉપલક્ષમાં આચાર્યશ્રીને છાલા વગેરે ૧૨ ગામ તથા એક લાખ દ્રવ્ય આપ્યું પણ આચાર્યશ્રી નિઃસ્પૃહ સાધુ હતા. તેમણે એ દાન સ્વીકાર્યું નહીં.

વાદીન્દ્ર દેવસૂરિ તુષ્ટિદાન લેતા નથી એ જાણી રાજાએ એ રકમમાંથી પાટણમાં ભવ્ય જિનાલય બંધાવ્યું, તથા ભ૦ ઋષભદેવની ૮૫ આંગળ ઊંચી પિત્તલની ભવ્ય પ્રતિમા ભરાવી અને સં૦ ૧૧૮૩ના વૈશાખ સુદિ ૧૨ના દિવસે ચારે કુળના આચાર્યોને મેળવી આ૦ દેવસૂરિના હાથે તે દેરાસરમાં તેની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ સ્થાન રાજવિહાર નામથી ખ્યાતિ પામ્યું.

આ વિજયના ઉપલક્ષમાં રાજા સિદ્ધરાજની પ્રેરણાથી મંત્રી આલિગે સિદ્ધપુરમાં ચતુર્મુખ જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો.

આ૦ વાદિદેવસૂરિએ સં૦ ૧૧૭૪માં પીંડારામાં ઉદાવસહીની, સં૦ ૧૧૭૯માં પાટણમાં શેઠ થાહડના જિનચૈત્યની અને સં૦ ૧૧૮૩માં પાટણના રાજવિહારની પ્રતિષ્ઠા કરી. સં૦ ૧૧૯૯માં સિદ્ધપુરમાં રુદ્ર

મહાલયના વ્યવસ્થાપક મંત્રી આલિગના ચતુર્મુખપ્રાસાદ નામના જિનવિહારની પ્રતિષ્ઠા કરી.

એક વાર આરાસણના મંડ ગોગાનો પુત્ર પાસિલ શેઠ અહીંના જિનવિહારનું ખૂબ સૂક્ષ્મતાથી નિરીક્ષણ કરીને એ મંદિરને માપવા લાગ્યો ત્યારે ત્યાં દર્શન માટે આવેલી ઠ. છાડાની પુત્રી હાંસીએ મશ્કરી કરી કે "ભાઈ! માપ લો છો તો શું તમારે કોઈ દેરાસર બંધાવવું છે?"

પાસિલે હાજર જવાબ આપ્યો કે "બેન! તારા મોંમાં સાકર. તું એ પ્રતિષ્ઠા–ઉત્સવમાં જરૂર આવજે." બોલ, આશીષ ને "" હાંસીએ તેની માગણી સ્વીકારી.

આ તરફ પાસિલે આરાસણમાં જઈને દેવીની સાધના કરી ધન મેળવ્યું. ૪૫ હજાર સોનામહોર ખર્ચીને શ્રી નેમિનાથનું ભવ્ય દેરાસર આરાસણમાં બંધાવ્યું. હાંસીએ ૯ લાખ ખરચ કરીને તેમાં મેઘનાદ નામે રંગમંડપ બંધાવ્યો. આ. દેવસૂરિએ સં. ૧૧૯૩ના વૈશાખ સુદિ ૧ ને ગુરુવારે તેની પ્રતિષ્ઠા કરી. કોઈ કોઈ સ્થાને સં. ૧૨૨૬ માં પ્રતિષ્ઠા કર્યાનું લખ્યું છે.

આચાર્યશ્રીએ શાકંભરી તરફ વિહાર કર્યો ત્યારે મેડતામાં ચતુર્માસ વીતાવ્યું. ફલોધિમાં માસકલ્પ કર્યો. એ અરસામાં ફલોધિમાં શ્રી પાર્શ્વનાથની ચમત્કારી પ્રતિમા પ્રગટ થઈ. આચાર્યશ્રીએ પોતાના શિષ્ય પં. પદ્મગણિ તથા પં. સુમતિગણિને વાસક્ષેપ આપી મોકલ્યા અને સં. ૧૧૯૯ના ફાગણ સુદિ ૧ ને ગુરુવારે તે મૂર્તિનો પ્રવેશ કરાવ્યો. આ. જિનચંદ્રને મોકલી સં. ૧૨૦૪ના મહા સુદિ ૧૩ ને ગુરુવારે પ્રતિમાજી, દેરાસર અને કળશ–ધ્વજ–દંડ વગેરેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. એટલે ફલોધિ પાર્શ્વનાથનું તીર્થ આ. દેવસૂરિપ્રતિષ્ઠિત મનાય છે. અજમેર, નાગોરના જૈનો અને બ્રાહ્મણો અહીંના ગોઠી બન્યા હતા. (—પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ)

એક વાર આચાર્યશ્રી પિપ્પલવાટકના જંગલમાં જતા હતા

ત્યારે તેમની સામે એક સિંહ દોડતો આવીને ઊભો રહ્યો. તેમણે આડી રેખા ખેંચીને તેને રોકી રાખ્યો. આ જ જંગલમાં બાલ તથા વૃદ્ધ મુનિઓને ભૂખનો પરિષહ ઊભો થયો. આચાર્યશ્રીએ મનમાં વિચાર કર્યો એટલામાં તો એક સાર્થવાહ એ માર્ગે થઈને નીકળ્યો. તેણે આહાર પાણીથી મુનિભક્તિનો લાભ લીધો. સમય જતાં અહીં ઓરોલા તીર્થ થયું.[1]

ધર્મપ્રચાર—તેમના ઉપદેશથી મહામાત્ય સાતૂએ પોતાના નવા ઘરની પોષાળ બનાવી. ૩૫ હજાર ઘરો એટલે સાડા ત્રણ લાખ મનુષ્યોએ જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો. એ જ રીતે કોરંટાના **મંત્રી નાહડ, મંત્રી સાલિગ** વગેરેએ પણ જૈનધર્મ સ્વીકાર્યાનું મનાય છે.[2]

ગ્રંથો—આચાર્યશ્રીએ પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર પરિચ્છેદ ૮ મૂલસૂત્ર ૩૭૪ તેના ઉપર મોટી ટીકા 'સ્યાદ્વાદરત્નાકર' પ્ર. ૮૪૦૦૦ બનાવી છે. મુનિચંદ્રસૂરિગુરુસ્તુતિ પ્ર. ૪૨ (૪૧), ગુરુવિરહવિલાપ, દ્વાદશવ્રતસ્વરૂપ, કુરુકુલ્લાદેવીસ્તુતિ, પાર્શ્વ-ધરણેન્દ્રસ્તુતિ, કલિકુંડપાર્શ્વનાથયંત્રસ્તવન શ્લો. ૧૦, જીવાનુશાસન, જીવાભિગમ-લઘુવૃત્તિ, યતિદિનચર્યા, ઉપધાનસ્વરૂપ, પ્રભાતસ્મરણ, ઉપદેશકુલક, સંસારોદ્વિગ્ન મનોરથકુલક વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે. સં. ૧૧૭૪માં નાગોરમાં પાટણમાં પોતાના ગુરુદેવને ઉપદેશપદ ટીકા રચવામાં સહાય કરી હતી.

તેઓ આ. ભદ્રેશ્વરસૂરિને પોતાનો ગચ્છ ભળાવી સં. ૧૨૨૬ના શ્રાવણ વદિ ૭ને ગુરુવારે ૮૩ વર્ષની વયમાં સમાધિપૂર્વક

૧. ઓરોલાતીર્થ માટે જુઓ પ્ર. ૩૬ પૃ. ૨૩૧

૨. ૧૦ મા [illegible], ૪૦ મા [illegible] ૪૧ મા [illegible] વાદિદેવસૂરિના ઉપદેશથી નાહડ વગેરે જૈન થયાનું મનાય છે. એનું કારણ એ છે કે આ. વાદિદેવસૂરિ તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં સં. ૧૨૨૫માં કોરંટામાં ચોમાસું કરવા પધાર્યા ત્યારે અહીં મંત્રી નાહડ, મંત્રી સાલિગ વગેરે આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ સાંભળી જૈન થયા. તેઓએ ૭૨ જિનવિહારો બનાવ્યા. મં. સાલિગે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જિનપૂજા કર્યા વિના મુખમાં અનાજનો દાણો પણ નાખવો નહીં.

કાળ કરી સ્વર્ગે ગયા. (—પ્રભાવકચરિત પ્રબંધચિંતામણિ, ઉપદેશતરંગિણી પટ્ટાવલીઓ, શિલાલેખ, ભા. ૪૨ શ્રીજયમોહનનું વાદીન્દ્રદેવસૂરિ મહાકાવ્ય, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૫૬)

પ્રશંસા—

જૈન લેખકો વાદિદેવસૂરિએ મેળવેલા વાદવિજયને માટે ગૌરવથી લલકારે છે એ વિશે કેટલાક પ્રમાણો આ છે—

૧. જેમણે દિગંબર વાદીને જિનવાણીથી શ્રમમાર્ગમાં સ્થાપન કર્યો અને રાજાના નિગ્રહથી બચાવ્યો, તેમજ જેઓ સૌને સન્મતિ આપે છે તે દેવસૂરિ સદા આનંદ આપો.

(—પ્રાચીન શ્વેતાંબરાચાર્યનું કવિત, પ્રભાવકચરિત)

૨ यदि नाम कुमुदचन्द्रं नाजेष्यद् देवसूरिरहिमरुचिः ।
कटिपरिधानमधास्यत् कतमः श्वेताम्बरो जगति ? ॥

(—આ. હેમચંદ્રસૂરિની ઉક્તિ, પ્રભાવકચરિત, પ્રબંધચિંતામણિ રાજગચ્છપટ્ટાવલી, પૃ. ૬૩)

૩ आस्थाने जयसिंहदेवनृपतेर्येनास्तदिग्वाससा ।
कीर्तिर्नाग्न्यसमर्पणेन निजकस्तम्भः समुत्तम्भितः ॥१॥

(—આ. રત્નપ્રભસૂરિની ઉપદેશમાલાટીકા-પ્રશસ્તિ)

याम धार्यं प्रवचनसुधा पीयते या प्रकामं
सैरं सैरं वहति हृदिनां कीर्तिहंसीमनघु ।
दोग्ध्री कामान् नयनगरसे सा यशः प्रीतिमन्ती
मावृग् अस्मान् अवतु जगति श्रीमता देवसूरिः ॥२॥

(—આ. રત્નપ્રભસૂરિની ઉપદેશમાલાની દોઘટ્ટીવૃત્તિ મંગલાચરણ)

૪ દિગંબર આચાર્યે કીર્તિરૂપી ચોળી ખોલીને નગ્નતાનો ભંગ કર્યો અને આ દેવસૂરિએ તો તે ચોળીને કાઢી નાખી, તેને ફરી નિર્ગ્રંથ બનાવ્યો. (—આ. ઉદયપ્રભસૂરિ, પ્રબંધચિંતામણિ)

૫ नग्नो यत् प्रतिभर्मास्ति कीर्तियोगपट त्यजन् ।
द्वितीयेवाऽऽप्याति मारत्या देवसूरिमुदेऽस्तु व ॥
य श्वेताम्बरशासनस्य विहिते नाग प्रतिष्ठ गुरु ।
तदेवाद् गुरुतोऽप्यमेयमहिमा श्रीदेवसूरिप्रभु ॥
(—આ. મેરુતુંગસૂરિકૃત પ્રબંધચિંતામણિ)

૬ यशप्रतिष्ठाचार्याय नम श्रीदेवसूरये ।
यत्प्रसादमिवास्माने सुखप्रश्नेषु साधव ॥
—યશની પ્રતિષ્ઠા કરનારા આ૦ દેવસૂરિને નમસ્કાર હો. સુખ-શાતાના સ્વામી શાતા છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મુનિવરો 'દેવ ગુરુપ્રસાદાત્' એમ કહે છે તે તેમની કૃપાનું પ્રતીક છે
(—રાજગચ્છના આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત સં૦ ૧૩૨૪નો સમરાદિત્યસંક્ષેપ, પ્રબંધચિંતામણિ)

૭ अतिष्ठिपद् निर्दलिमाद्गनानन विजित्य यो दिक्पटमागमोक्तिभि ।
सिताद्विपाविदुर्ं यशा यशा भवन्ति तेऽमी प्रभुदेवसूरय ॥
श्वेताम्बराणामपि यैश्च दर्शने स्थिर कृत गूर्जरभूमिमण्डले ।
चक्रभर्त दिक्पटवादवाग्यया मनोऽस्तु ते मम देवसूरय ॥
(સં. ૧૪૧૦ વાદિદેવસૂરિ સંતાનીય આ૦ મુનિભદ્રકૃત શાંતિનાથમહાકાવ્ય પ્રશસ્તિ)

૮ पहिरत को मुनि बल तमु जइ हुइ सुगुरु न हंत ।
(—મુનિ લાલની બૃહદ્ગચ્છગુર્વાવલી)

૯ વિદ્વાન્ કવિ યશશ્ચન્દ્રે આ વિજયને અનુલક્ષીને મુદ્રિતકુમુદચન્દ્ર નામક નાટકની રચના કરેલી છે

પટ્ટપરંપરા—

આ૦ વાદિદેવસૂરિએ પોતાની પાટે આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિને સ્થાપન કર્યા. બીજા ઘણા શિષ્યો અને પ્રશિષ્યોને આચાર્યપદવી આપી. તેમનાથી વડગચ્છ, દેવાચાર્યસંતાનીય, નાગોરી, નાગોરીતપા, સત્ય

પુરીય, ભિન્નમાલ, ઉદ્યવલ, શમસેન વગેરે શાખાઓ નીકળી અને અનેક પટ્ટપરંપરા ચાલી તે આ પ્રમાણે છે—

૧ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ૦ વાદિદેવસૂરિ—સ્વ૦ સં૦ ૧૨૨૬

૪૨ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ—તેઓ વાદિદેવસૂરિના મુખ્ય પટ્ટધર હતા. સ્વભાવે શાન્ત હતા. આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિએ રચેલા 'સાવયવયસંખેવો'ના આધારે આ૦ વાદિદેવે શ્રાવકોને વ્રત ઉચ્ચરાવ્યાં અને આ૦ ભદ્રેશ્વરે તેના આધારે 'સાવયવયપરિગ્ગહપરિમાણ' (ગા૦ ૬૪) ગ્રંથ સં૦ ૧૧૮૧ ના આસો સુદિ ૧૦ સોમવારના રોજ પાટણમાં રચ્યો. તેમણે 'સ્યાદ્વાદરત્નાકર'ના નિર્માણમાં પોતાના ગુરુદેવને પૂરી સહાયતા કરી, એ માટે આ૦ દેવસૂરિ પોતે જ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ અને આ૦ રત્નપ્રભસૂરિનો પરિચય આ પ્રકારે આપે છે—

> किं दुष्करं भवतु तत्र मम प्रबन्धे
> यत्राभिनिर्मितमपि सततामियुक्तः ।
> भद्रेश्वरः प्रवरसूक्तसुधाप्रवाहो
> रत्नप्रभश्च भजते सहकारिभावम् ॥

તેમણે આરાસણ વગેરે સ્થાનોમાં જિનપ્રતિમાઓ ભરાવી હતી. આ૦ રત્નપ્રભસૂરિએ રચેલી 'ઉપદેશમાલાની દોઘટ્ટી વૃત્તિ'નું તેમણે સં૦ ૧૨૩૮ માં સંશોધન કર્યું હતું.

૪૩. આ૦ વિજયચંદ્રસૂરિ, આ૦ પરમાનંદસૂરિ—

આ૦ વિજયેન્દુસૂરિ આ૦ વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય હતા. તેઓ મોટા વાદી હતા. આ૦ પરમાનંદસૂરિએ [illegible] પર ખંડનમંડન-ટિપ્પણ રચ્યું છે.

૪૪ આ૦ માણિક્યચંદ્રસૂરિ—તેમનાં (૧) આ૦ માણિક્યસૂરિ અને (૨) આ૦ માનતુંગસૂરિ એવાં નામો પણ મળે છે. તેઓ આ૦ વિજયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. સમર્થ વાદી હતા. તેમણે [illegible] રચ્યું છે. તેઓ આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિને સૈદ્ધાન્તિક તરીકે

ઓળખાવે છે આ૦ અજિતપ્રભસૂરિએ સં ૧૩૦૪માં રચેલા 'શાંતિનાથચરિત્ર'માં તેમનું નામ આપેલું છે તેમના ત્રણ શિષ્યો સુપ્રસિદ્ધ હતા. (૧) આ૦ હરિભદ્રસૂરિ, (૨) ગુણભદ્રસૂરિ અને (૩) પં૦ વિદ્યાકર ગણિ.

આ માણેકચંદ્રને ઉપા૦ વિમલચંદ્ર ગણિ નામે શિષ્ય હતા.

૪૫ આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—પં૦ વિદ્યાકર ગણિએ સં૦ ૧૩૬૮ મા 'સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન'ની વૃત્તિની દીપિકાનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેમાં તેઓ જણાવે છે કે મારા વડિલ ગુરુભાઈ તથા વિદ્યાગુરુ આ૦ હરિભદ્રસૂરિની કૃપાથી હું દીપિકાનો ઉદ્ધાર કરી શક્યો છું

૪૬ આ૦ ધર્મચંદ્રસૂરિ—તેમની પ્રેરણાથી પં૦ રત્નદેવ ગણિએ સં૦ ૧૩૯૩ મા શ્વેતાંબર પં૦ જયવલ્લભના પ્રાકૃત 'વિજ્જાલગ્ગ'ની ટીકા રચી છે

૪૭ આ૦ વિનયચંદ્રસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી શ્રીસંઘે સં૦ ૧૪૪૩ના કાર્તિક વદિ ૧૪ ને ગુરુવારે ચૌહાણ વનવીરદેવના રાજ્યકાળમાં નાડલાઈ તીર્થના ઉજ્જયંતાવતાર તીર્થ જાદવજીના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. (-પ્રક૦ ૩૪ પૃ૦ ૬૦૫)

૨ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ૦ વાદિદેવસૂરિ   ૪૨ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ

૪૩ આ૦ વિજયચંદ્રસૂરિ   ૪૪ આ૦ માણેકચંદ્રસૂરિ

૪૫ આ૦ ગુણભદ્રસૂરિ—તેઓ આ માણેકચંદ્રના શિષ્ય હતા. તેઓ મહાન્ કવિ હતા. મહમ્મુદ બાદશાહે (ઈ૦ સ ૧૩૨૧ થી ૧૩૫૧) તેમના એક શ્લોકની રચનાથી ખુશ થઈ તેમના ચરણે દશ હજાર સોનામહોરોની થેલી ધરી હતી, પણ આચાર્યશ્રીએ તે લીધી નહીં. તેમણે બાદશાહના ગામે શુદ્ધ માર્ગની સ્થાપના કરી શુદ્ધ મુનિમાર્ગ બનાવ્યો હતો. તેઓ વ્યાકરણ, છંદ, સાહિત્ય, અલંકાર, નાટક અને ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રોના તલસ્પર્શી વિદ્વાન હતા.

૪૬ આ૦ મુનિભદ્રસૂરિ—તેમને બાદશાહ પીરોજશાહ બહુ

માનતો હતો. તેમણે આ મુનિદેવસૂરિએ સં. ૧૩૨૨ માં શ્લોક સંક્ષિપ્ત શાંતિનાથચરિત્રમહાકાવ્ય[1] ને જોઈને પોતાના કર્મોના વિનાશ માટે સં. ૧૪૧ માં 'શાંતિનાથમહાકાવ્ય' (ગ્રં. ૬૨૭૨) રચ્યું છે.

તેઓ આ કાવ્યમાં ખાસ સૂચના કરે છે કે જેમ જૈનાચાર્યો ઘણા પોતાના શિષ્યોને મિથ્યાત્વથી ભરેલાં પાંચ કાવ્યો ભણાવે છે તેમ તેઓ નવા સાધુઓને સમ્યક્ત્વમાં સ્થિર કરવા માટે તથા શબ્દશાસ્ત્રને શીખવવા આ મહાકાવ્ય જરૂર ભણાવે. આ કાવ્યનું મલધારગચ્છના આ. રાજશેખરસૂરિએ સંશોધન કર્યું હતું.

(–શાંતિનાથચરિત્રમહાકાવ્ય પ્રશસ્તિ, શ્લો૦ ૧ થી ૧૭)

બાદશાહ ફિરોજશાહની (ઇ. સ. ૧૩૫૨ થી ૧૩૮૮)ની સભામાં આ આચાર્યશ્રીની સારી પ્રતિષ્ઠા હતી.

૩. વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧. આ. વાદિદેવસૂરિ

૪૨. આ. રત્નપ્રભસૂરિ—તે આ. વાદિદેવસૂરિના વિદ્વાન પટ્ટધર શિષ્ય હતા. મિત્ર મુનિઓ તેમને રત્નાકરના નામથી સંબોધતા. તેમણે સં. ૧૧૮૧ માં થયેલા આ. કુમુદચંદ્ર સાથેના શાસ્ત્રાર્થમાં પ્રમાણવાદમાં વાદી કુમુદચંદ્રને જીત્યો અને પોતાને દેવ બનાવી તેમની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરી હતી. ગુરુદેવ પણ 'સ્યાદ્વાદરત્નાકર'માં આ. ભદ્રેશ્વરની જેમ જ આ. રત્નપ્રભને પણ અપૂર્વ સહાયક બતાવે છે.

(જૂઓ, શ્લો. પૃ.)

આ. વાદિદેવસૂરિના બાર્ય વિજયે દીક્ષા લઈ આ૦ વિજયસેન સૂરિ નામથી ખ્યાતિ મેળવી હતી. તેમની પ્રેરણાથી આ. રત્નપ્રભ સૂરિએ ધર્મદાસગણિની 'ઉપદેશમાળા' ઉપર દોઘટ્ટી (ગ્રં. ૧૧૧૫) નામની વૃત્તિ સં. ૧૨૩૬ (૧૨૩૮)માં ભરૂચના અશ્વાવબોધ તીર્થ–

---

૧. વાદિદેવસૂરિ સંતાનીય આ. માનતુંગસૂરિના શિષ્ય આ. મુનિદેવે સં. ૧૩૨૨ માં મોટું મંડપ બનાવ્યા સંક્ષિપ્ત શાંતિનાથચરિત્ર રચ્યું હતું.
(–પ્ર. ૪૧ સામેની વડગચ્છ પટ્ટાવલી)

મહાવીર મંદિરમાં રચી હતી. તેમાં અપભ્રંશમાં શ્લોકો સહર્ષો પણ છે **દોઘટ્ટી** એટલે બે હાથવાળા ગેઠના સ્થાનમાં કે તેમની પ્રેરણાથી બનાવેલી અથવા બે ભાષાના બનાવેલી. હટ્ટી શબ્દનો અર્થ **હટો-હાટ** એવો થાય છે આ દોઘટ્ટી વૃત્તિનું આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિએ સંશોધન કર્યું છે

તેમણે પ્રમાણનયતત્ત્વાલોક ની લઘુવૃત્તિ રત્નાકરાવતારિકા (ગ્ર ૫ ૦) રચી છે તેમાં શબ્દોની ચમત્કારિક અને પ્રતિભાનો પરિચય મળે છે. ચમુણ્ડજનાવગ્રહ (ચતુષ્પાષ્ટકારિતા)નો વાદ એ વૃત્તોમાં બનાવીને પોતાના કવિત્વનો ખ્યાલ આપ્યો છે અને શિવ સિદ્ધિવિધ્વંસ એટલે જગત્ કર્તૃત્વનિરાસવાદ માત્ર ૧૩ વર્ણો ત—ઠ થ દ ધ ન પ ભ મ ય ર લ વ અને નિ તે સિ દા વસ્' એ પ્રત્યયોવાળા પ્રયોગોમાં ગૂંથીને અદ્ભુત વૈયાકરણત્વ અને કવિત્વનો પરિચય કરાવ્યો છે એ સિવાય તેમણે નેમિનાથચરિત્ર મતપરીક્ષા પંચાશત્ (ગ્ર૦ ૫ ૦૦) ઉપદેશમાલા (અપભ્રંશ ભાષામાં ૯૬ શ્લોકોમાં), અપભ્રંશ કુલકો સં૦ ૧૨૩૨ માં રચેલા મળે છે

૪ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ વાદિદેવસૂરિ

૪૨ આ૦ ગુણચંદ્રસૂરિ—તેમણે સટીક હૈમવિભ્રમ વ્યાકરણ વિષયક નાનો ગ્રંથ રચ્યો છે વળી કવિચક્રવર્તી પદ્દ્યાનન્દાચાર્ય અને શબ્દાનુશાસનના પારગામી ૫ કાકલના ઉપદેશથી ૫ પુંજીકે રચેલી તત્ત્વપ્રકાશિકાની વૃત્તિ રચી હતી. (–હેમસમીક્ષા, પૃ૦ ૪૮)

૫. વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ૦ વાદિદેવસૂરિ

૪૨ આ૦ પૂર્ણભદ્રસૂરિ—આ આચાર્યશ્રીએ કે રાજગચ્છના આ૦ ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય પૂર્ણભદ્રે[1] સં૦ ૧૨૫૪ ના ફાગણ વદિ ૩ ના

---

[1] (૧) વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય આ૦ પૂર્ણભદ્ર સં૦ ૧૨૫૪ સં ૧૨૮૫

રાજ પાટણમાં મંત્રી સોમની[1] વિનતિથી રાજનીતિના વિવેચન માટે 'પંચતંત્ર'નો પાઠોદ્ધાર કર્યો હતો. (—પ્રો. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરાની ગુજરાતી પંચતંત્રની પ્રસ્તાવના)

૪૩ આ૦ પદ્મદેવસૂરિ, આ૦ પ્રભદેવસૂરિ—તેમનું બીજું નામ આ૦ પદ્મચંદ્ર પણ મળે છે. આ પદ્મદેવસૂરિ આ૦ વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય હતા પરંતુ આ૦ પૂર્ણભદ્રે તેમને આચાર્યપદવી આપીને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા હતા. તેમણે સં. ૧૨૧૫ ના વૈશાખ સુદિ ૧ ને મંગળવારે ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરી ત્યારે તેઓ પાધિનીય પં. પદ્મચંદ્ર ગણિ નામથી ઓળખાતા હતા અને સં. ૧૨૮૮, સં. ૧૨૯૩, સં. ૧૨૯૬ માં અંજનશલાકા તેમજ પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી તેમાં આ૦ પદ્મદેવ તરીકેની ખ્યાતિ મેળવી ચૂક્યા હતા. તેમણે કવિ આસડે રચેલી ઉપદેશકંદલી વગેરે ગ્રંથોનું સંશોધન કર્યું હતું.

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લેખાંક ૩૬૪, ૩૬૫, અનુસંધાન પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૨૩૧, ૫૨૪, ૧૭૫, પ્રક૦ ૪૩ પૃ૦ –)

આ૦ પ્રભદેવે સં. ૧૩૦૭ના જેઠ વદિ ૫ ના રોજ આબૂ તીર્થમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

(—અનુસંધાન પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક : ૩૩૩)

૪૪ આ૦ માણિક્યચંદ્રસૂરિ—તેમનાં આ૦ માનદેવ, આ૦ માણિક્યદેવ, આ૦ માણિક્યચંદ્ર, આ૦ માણિક્યશેખર વગેરે નામો મળે છે. અમદાવાદના ઝવેરીવાડમાં આવેલા ભ૦ સંભવનાથના જિનાલયમાં ભ૦

(૨) રાજગચ્છના આ૦ ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય આ૦ પૂર્ણચંદ્ર સં. ૧૨૩૪ (—પ્રક૦ ૩૫ પૃ૦ ૨૧)

(૩) ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપતિસૂરિ (સં. ૧૨૨૩ થી સં. ૧૨૭૮)ના શિષ્ય પૂર્ણભદ્ર, તેમની તથા પં૦ ધર્મરુચિ ગણિની નાની દીક્ષા સં. ૧૨૬૧ ના જેઠ સુદિ ૬ ના રોજ થઈ હતી. (—પ્રક૦ ૪ પૃ૦ ૪૫૪)

[1] મંત્રી સોમ માટે જુઓ, પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૧૫

મહાવીરસ્વામીની ધાતુપ્રતિમા ઉપર તેમનો લેખ આ પ્રકારે મળે છે—

सं १३२७ फा० सु० ८ पल्लीवालज्ञातीय ठ० कुमारसिंह भार्या कुमरदेवी सुत सामंत भार्या सिंगारदेवी पित्रो पुण्यार्थं ठ० विक्रमसिंह ठ० क्षमा ठ० सागाकेन श्रीमहावीरबिंबं का० प्र० बृहद्गच्छीय श्रीपद्मचन्द्रसूरि शिष्य श्रीमाणिक्यसूरिभिः ॥

લેખનો સાર એ છે કે આ૦ માણિક્યદેવ તે આ૦ વાદિદેવસૂરિના સંતાનીય આ૦ પદ્મચંદ્રના પટ્ટધર હતા.[1]

(—આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિસંકલિત ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લેખાંક ૧૩૭)

એ જ લેખસંગ્રહમાં લેખાંક ૯૯૧ માં પણ તેમણે સં૦ ૧૩૭૫ માં ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો બીજો ઉલ્લેખ મળે છે.

આ૦ માણિક્યદેવે નવમ ગ્રંથ 'નલાયનચરિત્ર' સ્કંધ ૧૦, સર્ગ ૯૯ ગ્રં૦ ૪૫૦૦ રચ્યું છે. તેમાં તેમણે દરેક સ્કંધને અંતે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે. એ ઉપરથી તારવી શકાય છે કે— આ૦ માણિક્યદેવ વડગચ્છરૂપી આકાશમાં ચંદ્ર જેવા હતા. તેઓ કવિઓના મુખ્ય હતા. કૌતુકરસિક સુકવિ, સાહિત્યના મર્મજ્ઞ મહાકવિ હતા.

તેમણે નલાયન રચ્યું તે પહેલાં યશોધરચરિત્ર સર્ગ : ૧૪

૧. જૈન પ્રતિમાઓ પરના પ્રાચીન લેખો શ્રીપૂરણચંદ નાહરે લેખ સંગ્રહ ભા૦ ૧, ૨, ૩ પ્રકાશિત કર્યા છે. તેમાં ગચ્છ-આમ્નાયના કારણે કેટલાક જરૂરી લેખો પણ લેવાયા નથી. આ૦ વિજયધર્મસૂરિના લેખો લેવાયા નથી. બીજા લેખોમાં કંઈક ભ્રમો પણ રહે છે.

આ૦ બુદ્ધિસાગરસૂરિએ ધાતુપ્રતિમાલેખસંગ્રહના બે ભાગ પ્રકટ કરાવ્યા છે. તેમાં મોટે ભાગે નિવાસના શિષ્યોને મહત્ત્વ નું આપીને સંગ્રહ કરાવ્યો છે. તેથી તેમાં અનેક અશુદ્ધિઓ અને રચનાઓ રહી જવા પામી છે. ભારતવર્ષના સમસ્ત દેરાસરોની પાષાણ તેમજ ધાતુપ્રતિમાઓના લેખો લેવા બાકી છે. આ કામ વ્યવસ્થિત પદ્ધતિએ જૈન સંસ્થાએ વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

મુનિમનોહર, અનુભવસારવિધિ અને પાંચ નાટકના ગ્રંથો રચ્યા છે.¹

૬ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ૦ વાદિદેવસૂરિ.

૪૨ આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ—તેમનું બીજું નામ આ૦ જિનભદ્રસૂરિ સમજાય છે. તેમણે ગુરુદેવની આજ્ઞાથી સં૦ ૧૨૪ના માહ સુદિ ૧૩ને શુક્રવારે ફલોધિ પાર્શ્વનાથ તીર્થની સ્થાપના કરી હતી.

૪૩ આ૦ મદનચંદ્રસૂરિ—તે શુભંકર પોરવાડના વંશના ઠાકુરના મદન નામના પુત્ર હતા. (જુઓ પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૮૭) તેઓ આ૦ વાદિદેવસૂરિના સંતાનીય હતા પણ કોના શિષ્ય તે સ્પષ્ટ જાણવા મળતું નથી. મંત્રી તેજપાલની પત્ની મહ૦ અનુપમાદેવીએ સં૦ ૧૨૯૩ના પોષ સુદિ ૧૩ના દિવસે તેમને ઓઘનિર્યુક્તિની પ્રતિ વહોરાવી હતી. શુભંકર પોરવાડના વંશના ઠાકુરના પુત્ર મદને દીક્ષા લીધી તે આ૦ મદનચંદ્રસૂરિ થયા. (-પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૮૬)

૪૪ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ—તેમના શિષ્ય આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ તે વારમાં વિશેષ રહેતા હતા. મોટા જ્યોતિષી હતા અને રાજમાન્ય હતા. તેમણે યંત્રરાજાગમ અધ્યાય ૫, શ્લો૦ ૧૧૮ માં યંત્રરાજ વિષયક જ્યોતિષનો ગ્રંથ રચ્યો છે. તેમના શિષ્ય આ૦ મલયચંદ્રસૂરિએ તેના પર ટીકા રચી છે. મંગલાચરણમાં તેઓ જણાવે છે કે—

> श्रीसर्वज्ञपदाम्बुजं हृदि परामृश्य प्रमाबाद्यं,
> श्रीमन्तं मदनाख्यसूरिसुगुरुं कल्याणकल्पद्रुमम् ।
> लोकानां हितकाम्यया प्रकुरुते सद्यन्त्रराजागमं
> नानाभेदयुतं चमत्कृतिपरं सूरिर्महेन्द्राभिधः ॥१॥

અને તેઓ કહે છે—

> समभूद् भृगुपुरे वरे गणकचक्रचूडामणिः
> कृती नृपतिसत्कृतो मदनसूरिनामा गुरुः ।

1. નાટકો માટે જુઓ પ્રા૦ ૩૫, ૧ ૩૩ દિ૦ ૫૫

सर्वीयफकशाम्निना विरचितं सुयन्त्रागमं,

महेन्द्रगुरुणो मुदाऽवनि विचारणा यन्त्रका ॥ अ० ५ श्लो० ६७॥

તેઓ ગુરુદેવની જેમ મોટા જ્યોતિષી હતા. ફિરોજશાહ બાદશાહ અને તેની રાજસભાના જ્યોતિષી પર આ આચાર્યનો પ્રભાવ હતો. તેઓના આગ્રહથી તેમણે આ 'યંત્રરાજ' નામક ગ્રંથ રચ્યો.

૪૫. આ. મલયચંદ્રસૂરિ—તેમણે ગુરુએ રચેલા યંત્રરાજ ઉપર સુગમટીકાની રચના કરી છે. તેમણે ટીકામાં શાકે ૧૨૯૨ સં. ૧૪૨૭ થી સં. ૧૪૩૫ ના વચલા ગાળાની કેટલીક પૂનમ, અમાસ અને નક્ષત્રોનું સ્પષ્ટ ગણિત આપ્યું છે તેમજ સં. ૧૪૨૭ થી સં. ૧૪૯૪ સુધીનો નક્ષત્રનો કોઠો (કોષ્ટક) આપ્યો છે. આ ગ્રંથના અધ્યાય ૧ ના શ્લોક ૪૦ માં જણાવ્યું છે કે—'समय प्रश्न शाके १२९२ वर्षे निष्पन्न ।' આથી સ્પષ્ટ છે કે આ ટીકા સં. ૧૪૨૭ માં બની. આદિમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે—

"प्रणम्य सर्वज्ञपदारविन्दं सुगुरोश्च तस्य पदाम्बुजं च ।[1]
तनोति तद्गुम्फितयन्त्रराजागमस्य टीकां मलयेन्दुसूरि ॥"

અંતે તેઓ લખે છે—

श्रीफीरोजनरेन्द्रसर्वगणके पृष्टो महेन्द्रप्रभु-
र्जातः सूरिवरस्तदीयचरणाम्भोजैकमृङ्गप्रभा ।

---

૧ (૧) આ સમયે ચૈત્રગિરિગચ્છમાં પણ આ. મલયચંદ્રસૂરિની પાટે બાદશાહ મહમ્મદ પ્રતિબોધક આ. મહેંદ્રસૂરિ થયા હતા. (જૂઓ, પ્ર. ૩૩ પૃ. ૫૨)

(૨) ચૈત્રગચ્છના જ નાહરીશાખામાં સં. ૧૫ ૨ માં આ. મલયચંદ્રસૂરિની પાટે આ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિ થયા હતા. (-ધાતુપ્રતિમાલેખ, ભા. ૧ લે ૧૫)

( ) નાગેન્દ્રગચ્છના આ. અમરચંદ્રસૂરિ (વિ. પાટણ)ના શિષ્ય પં. મહેંદ્ર હતા તેને પં. આનંદ (સં. ૧૩૪૯) નામે શિષ્ય હતા. [-પ્રતિમાલેખ]

सूरिभिमिमयेऽधुना विरचितोऽस्मिन् सम्यगागमे
व्याख्यान प्रविचारणादिक्रमनाप्याबोऽग्रमर् पद्म ॥
(—अ ५, श्लोक ६७नी टीकाप्रशस्ति)

७ वडगच्छ पट्टावली

४१ आ वादिदेवसूरि
४२ आ जिनचंद्रसूरि
४३ आ मदनचंद्रसूरि

४४ आ० मुनिदेवसूरि—तेमणे राजगच्छना आ प्रद्युम्नसूरिए रचेली प्रवज्याविधान नी वृत्तिनी पहेली प्रति लखी अने पोते रचेला शांतिनाथचरित्र नुं तेमनी पासे संशोधन कराव्युं
(जुओ, प्रक ३५, पृ २४.)

पाश्चात् शा शक्तिकुमारने आसाढी नामे पुत्र हतो तेमने शिवादेवी नामे पत्नी तथा १ वोसिरि, २ सादल, ३ मांगो अने ४ पुण्यसिंह नामे पुत्रो थया. वोसिरि वगेरे चार भाईओए पिता आसाढीना कल्याण माटे अष्टापद नामनुं चैत्य बनाव्युं अने तेनी आ मुनिदेवसूरिना हाथे प्रतिष्ठा करावी. तेमणे आचार्यश्रीने शांतिनाथचरित्र रचवानी विनंति करी.
(—श्रीप्रशस्तिसंग्रह, प्र न १३४ पृ ८४)

पूर्णतल्लगच्छना आ देवचंद्रसूरिए स ११६ मा संति नाहचरिय (प्र १२१) बनाव्युं हतुं आ मुनिदेवे तेना आधारे स० १३२२ ना मागशर सुदि २ ने बुधवारे नवुं अने संक्षिप्त शांतिनाथचरित्र (प्र ४६१) रच्युं वडगच्छना आ मुनिचंद्रसूरिना पट्टधर आ मुनिचंद्रे स १६१ मा आ शांतिनाथचरित्र ना आधारे काव्यसाहित्यना बधवो युक्त श्रीशांतिनाथ महाकाव्य (प्र ६२७२) रच्युं छे.

(प्रक ३५,पृ १२ प्रक ४१ वडगच्छपट्टावली बीजी पृ)

आ मुनिदेवे स १३२४ मा कृष्णर्षिगच्छना आ जयसिंहसूरि नी धर्मोपदेशमाला (गाथा ९८)नुं विवरण (प्र : ६५) रच्युं.

૮ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ૦ વાદિદેવસૂરિ

૪૨ આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ—તેમણે ‘છત્રપલ્લીપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર’ રચ્યું છે

૪૩ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ—આશાવલ્લીમાં ચૈત્યવાસી ભટ્ટારકે પ્રતિષ્ઠિત કરેલો પ્રાચીન ‘ઉદયનવિહાર’ હતો, તેની પ્રતિમાઓ વંદનીય નથી એમ ખરતરગચ્છીય આ૦ જિનપતિસૂરિ (સં૦ ૧૨૨૩ થી ૧૨૭૮)એ જાહેર કર્યું ત્યારે આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ પોતાના પિતા ક્ષેમ કરના પ્રતિબોધ માટે તે વિચારોનું ખંડન કરતો ‘વાદસ્થલ’ નામે ગ્રંથ રચ્યો. આ૦ જિનપતિસૂરિએ પોતાના ગચ્છના પ્રતિપાદન માટે ‘પ્રબોધ્યવાદસ્થલ’ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે.

૪૪ આ૦ માનદેવસૂરિ—તેમના માટે શિલાલેખોમાં ‘પ્રદ્યુમ્નસૂરિપદોદ્ધરણ’ એવું વિશેષણ મળે છે. એ સમયે બીજા આ૦ માનદેવ સૂરિ અને આ૦ માણિક્યચંદ્ર થયા હતા. તેમનાથી જુદા બતાવવા માટે ઉપર્યુક્ત વિશેષણ આપવામાં આવ્યું હોય એમ જણાય છે.

૪૫. આ૦ જયાનંદસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૩ ૫ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ને શનિવારે ગિરનાર તીર્થમાં ગૂર્જરાતના મહામાત્ય ઉદયનના વંશજ પૌત્ર ઠક્કુરાણક સામંતસિંહે ભરાવેલી ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

(—ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો ભા૦ ૩ લેખાંક ૨૧૪)

૯ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ૦ વાદિદેવસૂરિ

૪૨ આ૦ મહેશ્વરસૂરિ—તેમણે આ૦ મુનિસુંદરસૂરિએ રચેલી ‘પક્ખિસત્તરી’ ની સુખબોધિકા વૃત્તિ રચી, જેમાં પં૦ વજ્રસેન ગણિએ મદદ કરી હતી. પં૦ વજ્રસેનના શિષ્ય પં૦ હરિચંદ્રે કર્પૂરપ્રકરણ તેમજ નેમિનાથચરિત્ર ગ્રંથો રચ્યા છે.

૪૩. આ૦ જયપ્રભસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૬૧ ના જેઠ સુદિ

૨ ને રવિવારે પ્રહ્લાદનગચ્છમાં ભ૦ નેમિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

૪૪ આ૦ રામભદ્રસૂરિ—તેમણે પ્રબુદ્ધરૌહિણેયનાટક ગા૦ ૬ તેમજ પ્રતિક્રમણાચાર્ય કથા રચ્યા છે. જાલોરના રાજા સમરસિંહ તથા ઉદયસિંહ (સં૦ ૧૨૩૯ થી સં૦ ૧૩૦૬)ના મંત્રી યશોવીર તથા અજયપાલે જાલોરમાં સં૦ ૧૨૩૯ માં ભ૦ આદિનાથનું દેરાસર તથા રંગમંડપ બનાવ્યા. તેના યાત્રોત્સવમાં પ્રબુદ્ધરૌહિણેય નાટક ભજવાયું હતું.

૧૦ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧. આ૦ વાદિદેવસૂરિ

૪૨. આ૦ વિમલચંદ્રસૂરિ

મુનિ માલ લખે છે કે—

“વિમલચંદ્ર ઉવજ્ઝાય ભાઈ તસુ પટ્ટિ પયપી;
મતનીચંદ ઉવજ્ઝાયપણું, તસુ પછી ન દીધી.”

આથી સમજાય છે કે આ૦ વાદિદેવસૂરિના ભાઈ વિજયે દીક્ષા લીધી હતી. તે આ૦ વાદિદેવસૂરિના ઉપાધ્યાય હતા. સંભવ છે કે આ૦ માનદેવસૂરિના પણ ઉપાધ્યાય હોય. તેઓ આચાર્ય થયા પછી આ૦ વિમલચંદ્રસૂરિ નામથી જાહેર થયા. તેમનું બીજું નામ આ૦ વિજયસેનસૂરિ પણ મળે છે. આ૦ વિમલચંદ્ર જ આ ગચ્છના પહેલવહેલા ઉપાધ્યાય હતા. એ પછી તે ગચ્છમાં ઉપાધ્યાય થયા નથી અને સાધ્વીઓમાં પ્રવર્તિની પણ થઈ નથી. સંભવ છે કે તેમની માતા મહત્તરા કે પ્રવર્તિની હશે. તે પછી બીજી પ્રવર્તિની બની ન હોય.[1]

---

૧ મુનિમાલ કહે છે કે વીરનિર્વાણ ભગવાનના શાસનમાં સાધુઓ કરતાં સાધ્વીઓની સંખ્યા બમણી રહેતી હતી. મધ્યકાળમાં સાધ્વીઓની સંખ્યા સાધુઓ કરતાં ઓછી હતી. વિક્રમની વીસમી સદીના ઉત્કર્ષથી સાધ્વીઓની સંખ્યા વધી છે પણ એમાં તેઓ પ્રત્યેનું આત્મસંયમ ન અને તેમને શાસન હિત માટે શિક્ષણ તથા [illegible] ભાવના વધી નથી. સંભવ છે કે, [illegible] ભારતના [illegible] સ્ત્રીઓની સંખ્યા મોટી રહેતી જૈન શાસનમાં સાધ્વીઓની સંખ્યા પણ વધી અને [illegible]

પ્રાચારણુ વ્યવસ્થા એ હતી કે મહત્તરા અને પ્રવર્તિની આચાર્યની આજ્ઞામા રહેતા અને સાધ્વીસમૂહ પ્રવર્તિનીની આજ્ઞામા રહેતો. આવી ઉત્તમ વ્યવસ્થા હતી વર્તમાનમા સાધ્વીઓ પન્યાસ કે સાધુઓની સીધી આજ્ઞામા રહે છે આ વ્યવસ્થા ઉત્તમ ન ગણાય. સાધ્વીસઘના અભ્યુદય માટે ફરીવાર એવી પ્રાચીન વ્યવસ્થા ચલાવવી જરૂરી છે

૪૩ આ૦ માનદેવસૂરિ—તેઓ આ૦ વિમલચદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમનુ બીજુ નામ આ૦ માણિક્યસૂરિ પણ હતુ

૪૪ આ૦ ધર્મદેવસૂરિ—તેઓ આ૦ માણિક્યસૂરિના શિષ્ય હતા.

૪૫. આ૦ વજ્રસેનસૂરિ—તેઓ આ૦ ધર્મદેવના આજ્ઞાપાલક શિષ્ય હતા. આ૦ વજ્રસેનસૂરિ આ૦ ધર્મદેવના પટ્ટધર હતા અને આ૦ વાદિદેવસૂરિયુ તાનીય આ જયશેખરસૂરિની પાટે પણ ૪૬ આ૦ વજ્રસેનસૂરિ થયા હતા. આ રીતે એક જ નામના બે આ૦ વજ્રસેન હોવાથી કેટલીક બાબતોમાં સત્ય તારવી શકાતું નથી. કોઈ કોઈ વિદ્વાન તો એક આ વજ્રસેનસૂરિને આ૦ વાદિદેવસૂરિના જ પટ્ટશિષ્ય પણ માને છે તો બને આચાર્યોની બાબતમા ઉપલબ્ધ થતાં પ્રમાણોના આધારે નિર્ણય કરવો જોઈએ. અમે મળેલા પ્રમાણો ના આધારે પટ્ટાનુક્રમ આપ્યો છે

આ આ વજ્રસેનસૂરિએ સ૦ ૧૩૮૪ ના આસો સુદિ ૧ ને સોમવારે શ્રીપાલનગરમા સાધ્વી શ્રીમતી સુદરી, વિજયલક્ષ્મી, સા પદ્મલક્ષ્મી અને સા ચારિત્રલક્ષ્મીની વિનતિથી પોતાના શ્રેય માટે અને સમસ્ત આચાર્ય ઉપાધ્યાય, મુખ્ય સાધુઓના વાચવા માટે શ્રીશાતિનાથચરિત્ર લખ્યુ હતુ

(–શ્રીપ્રશસ્તિસગ્રહ, ભા ૨, પ્ર ન૦ ૧૦૮ પૃ૦ ૭)

૧૧ વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧. આ૦ વાદિદેવસૂરિ

૪૨. આ૦ વિમલચદ્રસૂરિ—તેઓ પ્રથમ) ઉપાધ્યાય હતા. આચાર્ય થયા પછી તેમણે આ ગચ્છમા ઉપાધ્યાયપદ અને સાધ્વીનુ પ્રવર્તિનીપદ બધ કર્યાં હતાં.

૪૩ આ૦ માનદેવસૂરિ

૪૪ આ૦ હરિભદ્રસૂરિ આ૦ સર્વદેવસૂરિ—આ સર્વદેવને પં૦ ઉદયચંદ્ર (સં૦ ૧૩૯) નામે શિષ્ય હતા.

૪૫. આ૦ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ, આ૦ હરિભદ્રસૂરિ—સં૦ ૧૩૩૧ સં૦ ૧૩૪૯

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨ લેખાંક ૪૮૩, ૪૮૮, ૪૯૮)

૪૬ આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ—તેઓ આ૦ પૂર્ણચંદ્રના શિષ્ય હતા.

૪૭ આ૦ નયનચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૩૪૩ ના માહ સુદિ ૧ ને ગુરુવારે સૌરાષ્ટ્રના ગિરનારકોટના ભ૦ નેમિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

૪૮ આ૦ મુનિશેખરસૂરિ—તેઓ ત્યાગી હતા, યુગપ્રધાન હતા. તેઓ જ્યારે ભદ્રનગરમાં હતા ત્યારે શત્રુ જય ઉપર લાગેલી આગને હોલવી નીખી હતી. તેમને મુનિનાથ (સં૦ ૧૪૧૭) નામે શિષ્ય હતા.

૪૯ આ૦ તિલકસૂરિ, આ૦ ધર્મતિલકસૂરિ—સં૦ ૧૩૬૪ સં૦ ૧૪૩૯

૫૦ આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિ

૫૧ આ૦ મુનીશ્વરસૂરિ—તેમનાથી આચાર્યશાખા અને ભટ્ટારકશાખાઓ ચાલી.

આ સમયે સં૦ ૧૫૧૯ ના જેઠ સુદિ ૯ ના રોજ વડગચ્છના આ૦ ઉદયપ્રભે આબૂ તીર્થમાં ભ૦ સુમતિનાથ અને ભ૦ વિમલનાથની પંચતીર્થીની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

(—અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૧૪૩)

આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ વરમાણના રહેવાસી હતા.

૫૨. ભ૦ મહેન્દ્ર આ૦ રત્નાકર—ભ૦ મહેન્દ્રના પટ્ટધર ભ૦ કમલચંદ્રસૂરિ (સં૦ ૧૪૮૨માં) થયા.

(—અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૬૨)

૫૩. ભ૦ મેરુપ્રભ, આ૦ રાજરત્ન.

૫૪ ભ૦ મુનિદેવ, આ૦ રત્નશેખર

૫૫. ભ૦ સુપુણ્યપ્રભ આ૦ સમમરાજ—ભ૦ પુણ્યપ્રભસૂરિના શિષ્ય મુનિ વિજયદેવ (સં૦ ૧૬૧૩) હતા.

(—અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૩૮૯)

૫૬ ભ૦ ભાવદેવ, આ૦ ઉદયરાજ

૫૭ ભ૦ શીલદેવ, આ૦ સુરેન્દ્ર—ભ૦ શીલદેવ તે ભ૦ ભાવદેવસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં૦ ૧૬૧૯માં મહિમાપુરમાં સટીક 'યતિજીતકલ્પ' પ્રાકૃતકલ્પ અને સં૦ ૧૬૩૬માં શીલના વૃત્તિ રચી છે. તેમજ તેમણે સં૦ ૧૬૪૪ના વૈશાખ સુદિ ૫ના રોજ ઇંદુ-મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં બાદશાહ અકબર લાહોરમાં હતો ત્યારે સરસ્વતીપત્તન (સરમાવા)માં 'વિનયધરચરિત્ર' (ગ્ર૦ ૨૨૮૫) રચ્યું છે. તેમના સમયમાં મુનિ માલદેવે બૃહદ્ગચ્છપટ્ટાવલી (ભાષા ૩૮) જીરણ શેઠની દાનભાવનાસ્તવન રચ્યા છે.[1]

મુનિ માલદેવ ગૃહસ્થાવસ્થામાં જ કવિ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા હતા. કવિવર ઋષભદાસે કુમારપાલરાસમાં તેમને મહાકવિની કોટિમાં મૂક્યા છે.

૫૮ ભ૦ માણિક્યદેવ, આ૦ સુગુણવત.

૫૯ ભ૦ દામોદર, આ૦ દેવસૂરિ

૬૦ ભ૦ નરદેવ—બીજાપે મંત્રીને આ ભટ્ટારકને ઉપરની બંને શાખા ઉપર સ્થાપ્યા. તેઓ વિદ્વાન હતા. વૈદકમાં નિષ્ણાત હતા. તેમના પગલે પગલે ઋદ્ધિ હતી. પ્રાતઃસ્મરણીય હતા અને યુગપ્રધાન સમા હતા. (—મુનિ માલની 'બૃહદ્ગચ્છગુર્વાવલી' જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૭૭)

૧૨ વાદિદેવસૂરિગચ્છ—વડગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧ આ વાદિદેવસૂરિ

૪૨ આ૦ જિનભદ્રસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી શેઠ ધાહડિ પોરવાડે પાટણમાં ઉઠસ્વસહી બંધાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમણે સં૦

૧. શીલદેવે સં૦ ૧૬૩૬માં શ્રી શીલનાવૃત્તિ રચી હતી.
(શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦ ૨, પ્ર૦ ૧ (પૃ૦ ૪૩૩))

નાગોરીશાખા નામથી વિખ્યાત થઈ

૪૩ આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ—તેઓ ક્રિયાશિથિલ હતા.

૪૪ આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિ—તેમને રાજા ત્રિભુવનપાલ બહુ માનતો હતો. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૩ ના થયો હતો.

૪૫. આ૦ જયશેખરસૂરિ—તેઓ ઉગ્ર વિહારી હતા. તેમણે સં. ૧૩૦૧માં તપાગચ્છના આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિની નિશ્રામાં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો, તે સમયથી નાગોરીશાખા નાગોરી તપાગચ્છ તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ તેમણે બાર ગોત્રોને જૈન બનાવ્યા. તેમણે 'બાહીન્દ્રદેવ સૂરિમહાકાવ્ય' રચ્યું (જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક : ૫૬)

રણથંભોરના રાજા હમીરે તેમને કવિરાજનું બિરુદ આપ્યું હતું.

૪૬ આ૦ વજ્રસેનસૂરિ—તેઓ મોટા વિદ્વાન હતા. અમોઘ ઉપદેશની શક્તિવાળા હતા. તેમને સારંગ ભૂપતિએ સં. ૧૩૪૩મા "દેશનાજલધર"નું બિરુદ આપ્યું હતું. અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ તેમના યોગના ચમત્કારોથી ખુશી થઈ મંત્રી સિદ્ધ, રાણા સામંત વગેરે ચાલના ચાર તથા વિવિધ ફરમાનો આપ્યા હતા. તેમણે સં. ૧૩૪૨ મા સોહાગોત્રના ૧ વગેરેને જૈન બનાવ્યા, અને ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર તથા 'ગુરુગુણષટ્‌ત્રિંશિકા' રચી. તેઓ સં. ૧૩૫૪મા આચાર્ય થયા હતા.

આ વજ્રસેનસૂરિના શિષ્ય પં. હરિષેણે કપૂરપ્રકર અને 'નેમિનાથચરિત્ર'ની રચના કરી છે

૪૭ આ૦ હેમતિલકસૂરિ—તેમણે સં. ૧૩૮૨મા ભાટી-રાજા તથા દુલચીરાજને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા. તેમણે 'ભુવનદીપક' ગ્રંથની વૃત્તિ પણ રચી છે

સમરશાહે સં. ૧૩૭૧ ના માહ સુદિ ૭ ને ગુરુવારે શત્રુંજય તીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કર્યો ત્યારે આ૦ હેમાચાર્ય ત્યાં હાજર હતા.

૪૮ આ૦ રત્નશેખરસૂરિ—તેમનો સં. ૧૩૭૨માં જન્મ, સં. ૧૩૮૫મા દીક્ષા, સં. ૧૪ મા ભિલાડામા આચાર્યપદ અને સં. ૧૪૨૮ પછી સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમણે ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપ્રભસૂરિ પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમને 'મિથ્યાધકારનભોમણિ'નું બિરુદ મળ્યું હતું. તેમણે સં૦ ૧૪૪૭માં 'ગુણસ્થાનકમારોહ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, વીરજયક્ષેત્રસમાસ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, ગુરુગુણષટ્ત્રિંશકાવૃત્તિ, સંબોધસિત્તરીવૃત્તિ, સં૦ ૧૪૧૮માં સિરિસિરિવાલકહા, સિદ્ધચક્રલેખનવિધિ દિનશુદ્ધિદીપિકા આ૦ ૧૪૪ છ કોરત્નાવલી અને ષટ્દર્શનસમુચ્ચય વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે. આ ગ્રંથના લેખકે સં૦ ૧૯૮૩ના કાર્તિક સુદિ ૫ના રોજ મુંબઈમાં દિનશુદ્ધિદીપિકાની ગુજરાતી વિધપ્રભા નામે ટીકા રચી છે.

સં૦ ૧૪ ૭માં ફિરોજશાહ તઘલખને આચાર્યશ્રીએ ઉપદેશ આપ્યો અને બાદશાહે તેમને સં૦ ૧૪૧૪માં વિવિધ ફરમાનો આપ્યાં હતાં.[1]

આચાર્યશ્રીએ ૧૦ ઘરોના માણસોને નવા જૈન બનાવ્યા.

તેમના શિષ્ય પં૦ સોમચંદ્રગણિએ સં૦ ૧૫ ૪માં કર્પૂરપ્રકર પ્રબ બાલાવબોધ કથા ૧૫૭ (ગ્ર૦ ૨૨૬૦) રચ્યા છે.

૪૯. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૪૧૮માં તેમના ગુરુદેવની 'સિરિસિરિવાલકહા'નો પ્રથમ આદર્શ લખ્યો હતો. સં૦ ૧૪૨૪માં પૂર્ણચંદ્ર આચાર્ય થયા હતા.

૫૦. આ૦ હેમહંસસૂરિ—તેમનું બીજું નામ હેમચંદ્ર પણ મળે છે. તેઓ આ૦ પૂર્ણચંદ્રના શિષ્ય હતા. તેમનો સં૦ ૧૪૩૧માં જન્મ, સં૦ ૧૪૩૯માં દીક્ષા, સં૦ ૧૪૫૩માં આચાર્યપદ થયાં.

તેમની પરંપરામાં અનુક્રમે ૫૧. પં૦ લક્ષ્મીનિવાસ, ૫૨. પં૦ પુણ્યરત્ન, ૫૩. પં૦ સાધુરત્ન વગેરે યતિઓ થયા.

૫૧. આ૦ રત્નસાગર—તેમનું દીક્ષા નામ રત્નાકર હતું. તેમનું બીજું નામ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ પણ મળે છે. તેમણે સં૦ ૧૪૯૨માં 'આદિનાથ જન્માભિષેક' તથા સં૦ ૧૫૦૮માં અમદાવાદમાં 'વસંતવિલાસ' રચ્યો.

[1] આ૦ જિનતિલકસૂરિ આ૦ હેમહંસ સુધીના આચાર્યોના પટ્ટક્રમ માટે શિલાલેખો, પ્રશસ્તિ-ટીકા તથા પટ્ટાવલીઓમાં વિશેષ વિચાર જોવા જેવા છે.

૧૨ ૪મા 'ઉપદેશમાલા કથા' રચી છે સં૦ ૧૨૧૮માં મંત્રી યશોધવલના અમાત્યપણામાં પાટણમાં તાડપત્ર ઉપર 'કલ્પચૂર્ણિ' લખાવી. તેમના બીજા પટ્ટધર આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ થયા. (પટ્ટ ૪૫મો)

૪૩. આ૦ શાંતિસૂરિ—તે પરમત્યાગી હતા. તેમને વાદિદેવસૂરિના હાથે આચાર્યપદવી મળી હતી. તેમની સેવામાં દેવો આવતા હતા.

૪૪ આ૦ ગુણાકરસૂરિ—તેમનું દેવો પણ સાનિધ્ય કરતા હતા.

૪૫ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ—તે તીવ્ર બુદ્ધિશાળી હતા અને બોલવામાં ચતુર હતા.

૪૬ આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિ—તે સ્વભાવે સરળ હતા અને શાસન પ્રત્યે અત્યંત રાગવાળા હતા. સં. ૧૪૧૪

૪૭ મુનિ હરિભદ્ર—રામસેનના શેઠ વીરકાને મંજુલાદે પત્ની હતી. તેણે મહીપ અને હરિ નામે બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો. હરિ નાનો હતો. તેનું મુખ મનોહર હતું. તે સુભગ અને ધર્મનિષ્ઠ હતો. તેને હમીરદે નામે પત્ની હતી. તેનાથી તેમને રાસિલ અને નાનુ નામે બે પુત્રો થયા. તે પછી હરિએ આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. તેમનું નામ મુનિ હરિ પાડવામાં આવ્યું. તેઓ પરમ સાધુભક્ત હતા. તેમણે ગુરુ આજ્ઞા મેળવી અનશન આદરી સ્વર્ગગમન કર્યું. તેના પુત્ર નાનુએ રાજગચ્છના આ૦ માણિક્યચંદ્રે રચેલા શાંતિનાથચરિત્ર સર્ગ ૮, (ગ્રં૦ ૫૫૭૪) નવી પ્રતિ લખાવી, આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિને વહોરાવી. આ૦ ગુણસમુદ્રે તેની પુષ્પિકામાં આ દાન-પ્રશસ્તિ લખી છે. (—શાંતિનાથચરિત્ર-પુષ્પિકા, સં૦ ૧૪૧૪)

૧૭ દેવાચાર્યગચ્છ પટ્ટાવલી (જાલોર)

૪૧ આ૦ વાદિદેવસૂરિ—રાજા કુમારપાળે સં૦ ૧૨૨૧માં જાલોરના સુવર્ણગિરિ ઉપર ભ૦ પાર્શ્વનાથનો કુમારવિહાર સ્થાપન કર્યો અને તેમાં સદ્વિધિ પ્રવર્તે એ ખાતર રાજગચ્છના આ૦ વાદીન્દ્ર દેવાચાર્યના પક્ષમાં તે પ્રાસાદ આચાર્યને સમર્પિત કર્યો.

૪૨ આ૦ પૂર્ણદેવસૂરિ—તેમનું બીજું નામ પૂર્ણચંદ્ર હોવાનું જણાય છે. જાલોરના મંત્રી યશોવીર રાજા સમરસિંહ ચૌહાણના

આદેશથી સં૦ ૧૨૪૨માં કુમારવિહારનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. સં૦ ૧૨૫૬ના જેઠ સુદિ ૧૧ના રોજ આ પૂર્ણચંદ્રસૂરિના હાથે તેના કળશ, ધ્વજા, તોરણ વગેરેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. સં૦ ૧૨૭૯માં તેઓ પોતાને દેવસૂરિગચ્છના બતાવે છે

(-ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભા૦ ૨ લે૦ ૬૨૨)

તેમણે સૂરિમંત્રઆશ્રિત-લબ્ધિસ્તોત્ર પ્રાકૃત ગાથા ૧૫ અને શત્રુંજય ઉપર પાંચ ઉપવાસ કરીને સૂરિમંત્રકલ્પનું ઉપાયવિવરણ (શ્ર૦ ૨૩૮) રચ્યું છે

૪૩. આ૦ સમરચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૬૮માં દિવાળીના દિવસે કુમારવિહારના રજમંડપ ઉપર સ્વર્ણકળશની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમનું બીજું નામ આ૦ શમચંદ્ર પણ મળે છે

(-પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લેખાંક ૩૫૨, જાલોરલેખ)

૪૪. આ૦ જયમંગલસૂરિ—તેમણે દુસાધ્ય મંત્રી યશોવીરના પ્રશંસાના શ્લોકો રચ્યા છે. મારવાડમાં આવેલી સુંધાની પહાડી પર જાલોરના રાજા ચાચિગદેવ (સં૦ ૧૩૦૯ થી ૧૩૩૪) વાળી પ્રશસ્તિ, અપભ્રંશ ગુજરાતીમાં 'મહાવીર જન્માભિષેક પદ્ય ૨૭, કવિશિક્ષા ગ્રંથ તથા 'અર્હદ્‌કાવ્યની ટીકા રચી છે.

૪૫. આ૦ સોમચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૩૨૯માં 'વૃત્તરત્નાકરની સુબોધિનીવૃત્તિ રચી છે

દેવાનંદિતગચ્છ—૪૨મા આ૦ શીલભદ્રના સંતાનીય શ્રાવકની સં૦ ૧૨૧૪માં જે મૂર્તિ બની હતી તે આજે મહેસાણાના મોટા દેરાસરમાં વિદ્યમાન છે (વિશેષ માટે જુઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૬૬)

૧૪. નાગોરીવડગચ્છ—નાગોરીતપાગચ્છ પટ્ટાવલી

૪૧. આ૦ વાદિદેવસૂરિ

૪૨. આ૦ પદ્મપ્રભસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૨૧માં 'ભુવનદીપક ગ્રહ ભાવપ્રકાશ નામે ગ્રંથગ્રંથ રચ્યો છે. આ૦ સિંહતિલકસૂરિએ તેના ઉપર સં૦ ૧૩૨૬માં 'ભુવનદીપકવૃત્તિ રચી છે. આ આચાર્ય નાગોર-સાંભર તરફ વિશેષ વિચરતા રહ્યા હોવાથી તેમની પરંપરા

નાગોરીશાખા નામથી વિખ્યાત થઈ

૪૩ આ૦ પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ—તેઓ ક્રિયાશિથિલ હતા.

૪૪ આ૦ ગુણસમુદ્રસૂરિ—તેમને રાજા ત્રિભુવનપાલ બહુ માનતો હતો. તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૩ ૮મા થયો હતો.

૪૫ આ૦ જયશેખરસૂરિ—તેઓ ઉગ્ર વિહારી હતા. તેમણે સં૦ ૧૩ ૧માં તપાગચ્છના આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિની નિશ્રામાં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો, તે સમયથી નાગોરીશાખા નાગોરી તપાગચ્છ તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ. તેમણે બાર ગોત્રોને જૈન બનાવ્યા. તેમણે વાદીન્દ્રદેવ સૂરિમહાકાવ્ય' રચ્યું (જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૫૬)

રણથંભોરના રાવ હમીરે તેમને કવિરાજનું બિરુદ આપ્યું હતું.

૪૬ આ૦ વજ્રસેનસૂરિ—તેઓ મોટા વિદ્વાન હતા. અમોઘ ઉપદેશની શક્તિવાળા હતા. તેમને સારંગ નૃપતિએ સં. ૧૩૪૩મા "દેશનાજલધર"નું બિરુદ આપ્યું હતું. અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ તેમના યોગના ચમત્કારોથી ખુશી થઈ નવી શિહક શબ્દ માપક પુષ્પ ગામમા હાર તથા વિવિધ ફરમાનો આપ્યા હતા. તેમણે સં. ૧૩૪૨ મા ઓસવાલગોત્રના ૧ ઘરોને જૈન બનાવ્યા, લઘુ ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર તથા 'ગુરુગુણષટ્ત્રિંશિકા' રચી. તેઓ સં. ૧૩૫૪મા આચાર્ય થયા હતા.

આ વજ્રસેનસૂરિના શિષ્ય પં. હરિષેણે કર્પૂરપ્રકર અને 'નેમિનાથચરિત્ર'ની રચના કરી છે.

૪૭ આ૦ હેમતિલકસૂરિ—તેમણે સં. ૧૩૮૨મા ભાટી-રાજા તથા દુલચીરાયને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા. તેમણે 'ભુવનદીપક' ગ્રંથની વૃત્તિ પણ રચી છે.

સમરશાહે સં. ૧૩૭૧ ના મહા સુદિ ૭ ને સોમવારે શત્રુંજય તીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કર્યો ત્યારે આ હેમાચાર્ય ત્યાં હાજર હતા.

૪૮ આ૦ રત્નશેખરસૂરિ—તેમનો સં૦ ૧૩૭૨મા જન્મ, સં. ૧૩૮૫મા દીક્ષા, સં. ૧૪ મા ભિન્નમાલમા આચાર્યપદ અને સં. ૧૪૨૮ પછી સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમણે ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપ્રભસૂરિ પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમને 'મિથ્યાત્વકાન્તમોમણિ'નું બિરુદ મળ્યું હતું. તેમણે સં૦ ૧૪૪૭માં 'ગુણસ્થાનકમારોહ' સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, વીરજ્યક્ષેત્રસમાસ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, ગુરુગુણષટ્‌ત્રિંશકાવૃત્તિ, સંબોધસિત્તરીવૃત્તિ, સં૦ ૧૪૧૮માં ત્રિપિટિસિલાવાકકથા, સિદ્ધચક્રલેખનવિધિ, દિનશુદ્ધિદીપિકા, સં૦ ૧૪૪૭ ઉદીરત્નાવલી અને ષડ્‌દર્શનસમુચ્ચય વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે. આ ગ્રંથના લેખકે સં૦ ૧૯૮૩ના કાર્તિક સુદિ ૫ના રોજ મુંબઈમાં દિનશુદ્ધિદીપિકાની ગુજરાતી 'વિશ્વપ્રભા' નામે ટીકા રચી છે.

સં૦ ૧૪૦૭માં ફિરોજશાહ તઘલખને આચાર્યશ્રીએ ઉપદેશ આપ્યો અને બાદશાહે તેમને સં૦ ૧૪૧૪માં વિવિધ ફરમાનો આપ્યાં હતાં.[1]

આચાર્યશ્રીએ ૧૦૦૦ ઘરોના માણસોને નવા જૈન બનાવ્યા.

તેમના શિષ્ય પં૦ સોમચંદ્રગણિએ સં૦ ૧૫૦૪માં કર્પૂરપ્રકર ગ્રંથ બાલાવબોધ કર્યો. ૧૫૭ (પ્ર૦ ૨૨૯૦) રચ્યા છે.

૪૯. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૪૧૮માં તેમના ગુરુદેવની ત્રિપિટિસિલાવાકકથાનો પ્રથમ આદર્શ લખ્યો હતો. સં૦ ૧૪૮૪માં પૂર્ણચંદ્ર આચાર્ય થયા હતા.

૫૦. આ૦ હેમહંસસૂરિ—તેમનું બીજું નામ હેમચંદ્ર પણ મળે છે. તેઓ આ૦ પૂર્ણચંદ્રના શિષ્ય હતા. તેમનો સં૦ ૧૪૩૧માં જન્મ, સં૦ ૧૪૩૯માં દીક્ષા, સં૦ ૧૪૫૩માં આચાર્યપદ થયાં.

તેમની પરંપરામાં અનુક્રમે ૫૧. પં૦ લક્ષ્મીનિવાસ, ૫૨. પં૦ પુણ્યરત્ન, ૫૩. પં૦ સાધુરત્ન વગેરે યતિઓ થયા.

૫૧. આ૦ રત્નસાગર—તેમનું દીક્ષા નામ રત્નાકર હતું. તેમનું બીજું નામ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ પણ મળે છે. તેમણે સં૦ ૧૪૯૨માં 'આદિનાથ જ માલિનેક' તથા સં૦ ૧૫૦૮માં અમદાવાદમાં 'વસંતવિલાસ' રચ્યો.

---

૧. આ સ્તવીઓથી આ હેમચંદ્રસૂરીના આચાર્યોના પટ્ટાનુક્રમ માટે સ્થિરાપથો, અકટાનિ ટીકા તથા પાતાવલીઓમાં વિસ્તાર લેવાય છે.

તેમની પાટે (૫૨) આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના શિષ્ય (૫૩) ઉપાધ્યાય લલિતકીર્તિગણિએ સં ૧૫૧૬ના ભાદરવા સુદિ ૯ ને ગુરુવારે ઉજ્જૈનમાં ધન્યચરિત્ર-દાન કલ્પદ્રુમ રચ્યો.

(શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૨ પ્ર ૯)

૫૨ આ૦ હેમસમુદ્ર—તે વિદ્વાન હતા. તેમને પદ્મસુંદર નામે ઉપાધ્યાય હતા, જેઓ પં પદ્મમેરુના શિષ્ય હતા. ઉ પદ્મસુંદર વાદી હતા. તેમની વિદ્વત્તાથી પ્રભાવિત થયેલા સમ્રાટ અકબરે તેમને બહુમાનપૂર્વક ગામ, પાલખી, પહેરામણી વગેરે આપ્યાં હતાં. તેમણે 'પ્રમાણસુંદર ન્યાય, ધાતુપાઠ, જંબૂચરિત્ર, પાર્શ્વનાથ મહાકાવ્ય, રાયમલ્લાભ્યુદય મહાકાવ્ય, વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે. તેઓ કાલધર્મ પામતાં તેમનો જ્ઞાનભંડાર સમ્રાટ અકબરે સં ૧૬૪૨માં જગદ્ગુરુ હીરવિજયસૂરિને અર્પણ કર્યો. જગદ્ગુરુએ પણ આગ્રામાં સમ્રાટ અકબરના નામથી જ એ જ્ઞાનભંડારની સ્થાપના કરી હતી.

ઉ વચ્છરાજે શાંતિનાથચરિત્ર તથા સમ્યક્ત્વકૌમુદી રચ્યાં છે.

૫૩. આ૦ હેમરત્ન—તે પં પુણ્યરત્નના બાલ મિત્ર હતા.

૫૪ આ૦ સોમરત્નસૂરિ—સં ૧૫૮૫ થી સં ૧૬૦૪ તેમણે પં સાધુરત્નના શિષ્ય યતિ પાર્શ્વચંદ્રને ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું. ઉપાધ્યાય પાર્શ્વચંદ્રથી સં ૧૫૭૨માં 'પાયચંદમત' નીકળ્યો.[1] અને પાય

1 ઉપા૦ પાર્શ્વચંદ્ર તે (૪૯) આ હેમચંદ્ર (૫) આ હેમહંસ (૫૧) આ લક્ષ્મીનિવાસ (૫૨) પુણ્યરત્ન, (૫૩) પં૦ સાધુરત્નના શિષ્ય હતા આ૦ સોમરત્નના ઉપાધ્યાય હતા

૫૪ આ૦ પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ—આબુ પાસે આવેલા હમીરપુરમાં શેઠ વેલગ નામે પોરવાડ રહેતા હતા. તેમની પત્નીનું નામ વિમલા. તેણે સં ૧૫૩૭માં એક બાળકને જન્મ આપ્યો, ? જેણે આ પાયચંદગચ્છ નામે ગચ્છ ચલાવ્યો એથી તેઓનો જન્મ સં ૧૫૩૭ પં સાધુરત્ન પાસે સં ૧૫૪૬ દીક્ષા લીધી. સં ૧૫૬૫માં નાગોરમાં ઉ૦ વાચકપદ મેળવ્યું. સં ૧૫૯૯ માં આચાર્યપદ પામ્યા અને સં ૧૬૧૨ ના માગશર સુદિમાં જોધપુરમાં સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમણે સં ૧૫૭૨ માં ૧૧ બોલની પ્રરૂપણા કરીને પાયચંદ મત

વડગચ્છના વિનયદેવથી સં૦ ૧૬૦૨ના વૈશાખ સુદિ ૩ને સોમવારથી
'સુધર્મગચ્છ' શરૂ થયો.

થાયો, ? સમય જતા પાયચંદગચ્છ નામથી ખ્યાત થયો. તેમણે ૫
જયકિ ગણિ સાથે પાલણપુરમાં ગજમાર્ગનું શરણ લીધું. તેમને ઘણા
આગમોના ટબ્બા બનાવ્યા છે. સં. ૧૫૮૮માં તેમણે મિશ્રગણ ૩૫
શૈયાગમના વિરોધમાં ૧૨૨ બોલ બનાવ્યા છે. વિવિધ ૨૬ સઝાયો રચી છે.
(—આ જયચંદ્ર પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ હસ્ત ૪૦ ટીક
શોભાગ્યપ્રશસ્તિ, પાયચંદ૦ પટ્ટાવલી વગેરે)

પાયચંદગચ્છની પટ્ટાવલી આ પ્રમાણે મળે છે—

૫૪ આ પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૧૧૨ જોધપુર.
૫૫. આ સમરચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૧૨૬ ખભાત.
૫૬ આ રાજચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૧૬૯ના જેઠ સુદિ ૬ ખભાત.
તેમની પાટે (૫૭) રત્નચંદ્ર (૫૮) વજ્રપાળ થયા છે.
૫૭. આ વિમળચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૧૭૪ના આસો સુદિ ૧૩ આમ
૫૮. આ જયચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૧૯૯ના અષાઢ સુદિ ૧૫.
તેમણે સં ૧૧૫૪માં શત લગાઘ, પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ ૪૭ રાજચંદ્ર
સૂરિ બારમાસા વગેરે રચ્યાં છે. તેમણે સં ૧૧૫૪ના રાજનગરમાં પોતાનો
વાગચ્છ બના પે છે. એટલે સમય છે કે સં ૧૧૫૪ પછી પાયચંદગચ્છ
નામ પડ્યું હશે.
૫૯ આ પદ્મચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૭૪૪ના આસો સુદિ ૧ બીકાનેર.
૬ આ મુનિચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૭૫ ના આસો વદિ ૧
૬૧ આ નેમિચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૭૯૭ના વૈશાખ વદિ ૫, બિકાનેર.
૬૨ આ કનકચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૮૧ ના માઘ વદિ ૧ બિકાનેર.
૬૩ આ શિવચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૮૨૩ના પ્રથમ ચૈત્ર સુદિ ૯ વડુ.
૬૪ આ ભાનુચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૮૩૭ના કાર્તિક વદિ ૮ વીરમગામ.
૬૫ આ વિવેકચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૮૫૪ના ફાગણ વદિ ૧૩ ઉજ્જૈન.
૬૬ આ લબ્ધિચંદ્રસૂરિ—સ્વ સં ૧૮૮૩ના કાર્તિક વદિ ૧ બિ
તેમણે શ્રીપાળ રાસ, ત્રિલોકમાળ, જ્યોતિષસાર વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.
તેમના ઉપદેશથી ઉદયપુરના પટ્ટા બેગમ શાહે એ પન્નુસણ બાબતે આપ ૭૨ી
જનતાનો ભારી બાજનો લાભ કર્યો.
૬૭ આ હર્ષચંદ્ર—સ્વ સં ૧૯૧૩ના ફાગણ વદિ ૧૪ સાણંદ

૫૫ ભ૦ સૌજન્યરત્ન—તેમનું પ્રસિદ્ધ નામ જયસ્વામી હતું. ભ૦ વિનયકીર્તિ અને ભ. માનકીર્તિ આ સમયે થયા હતા.

૫૬ ભ૦ ચંદ્રકીર્તિ—તેમણે સં. ૧૬૬૮માં સારસ્વત વ્યાકરણની ચંદ્રકીર્તિ નામે ટીકા, શાસ્ત્રીય નામમાળા, ચામરચિત્રાભિધાન અને સં. ૧૬૭ માં આ રત્નશેખરના પ્રાકૃત છંદકોશ ની ટીકા રચેલી છે.

ભ૦ ચંદ્રકીર્તિસૂરિથી બીજી પણ પટ્ટાવલી મળે છે—

૫૬ ભ. ચંદ્રકીર્તિસૂરિ, ૫૭ ભ. માનકીર્તિસૂરિ.

૫૮ ભ. અમરકીર્તિસૂરિ—તેમના શિષ્ય મુનિ ધર્મકીર્તિએ સં. ૧૬૫૭ના આસો સુદિ ૧ ને સોમવારે નાગોરમાં શ્રીપાલચરિત્ર લખ્યું ને તેની પ્રશસ્તિમાં પોતાને કોટિકગણ, વજ્રશાખા, ચંદ્રકુળ વડગચ્છ અને નાગપુરીયતપાગચ્છના તેમજ આ. દેવસૂરિની ક્રમવાર પરંપરાના બતાવે છે. (—જુઓ શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦ ૨, પ્ર. નં. ૧૨૮)

૫૭ ભ૦ હર્ષકીર્તિ—તેમનું મૂળ નામ મુનિ હર્ષકીર્તિ મળે છે. તેઓ જ્યારે ઉપાધ્યાય હતા ત્યારે તેમનું નામ ઉપા. પદ્મચંદ્ર હતું. તેમણે સં. ૧૬૬૮ માં સારસ્વત ટીકાની પહેલી પ્રતિ લખી. સં. ૧૬૬૮ માં કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રની વૃત્તિ, સં. ૧૬૫૪ ના પોષ વદિ ૪ ના રોજ બૃહચ્છાંતિસ્તવવૃત્તિ (પ્ર. ૨૪૫) સિદ્ધપ્રયાગવૃત્તિ અને વૈદ્યકસારોદ્ધાર વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

---

૬૮ ભ. દેવચંદ્ર—સં. ૧૯૬૭ના ચૈત્ર વદિ ૭ ગિરનારે.

૬૯ આ. ભાવચંદ્રસૂરિ—તેમણે સં. ૧૯૭૭ના વૈશાખ સુદિ ૧૧ના રોજ ખાચરોદમાં પ્રતિષ્ઠા કરી. સં. ૧૯૭૨ના વૈશાખ વદિ ૮ બુધવાર, રાજનગર. (—જૈનધાતુપ્રતિમાલેખસંગ્રહ, ભા. ૨, પ્ર. નં. ૨૪૮)

૭ આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિ—તે બહુ શાંત હતા, સરળ સ્વભાવના હતા. તેમને શાસ્ત્રજ્ઞાનની લગની હતી અને જૈન ધર્મની ઉન્નતિ માટે ઘણી ધગશ હતી. તેઓ સં. ૧૯૯૦ માં અમદાવાદમાં અખિલ ભારતવર્ષીય મુનિ સમ્મેલન થયું તેમાં આવ્યા હતા અને નિયમ બનાવનારી ખાસ મુનિસમિતિમાં તે નિમાયા હતા.

આ પરંપરાના ભ૦ વિજયસુંદર સં૦ ૧૯૭૩ માં સિરોહીમાં આ૦ વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય પં૦ ધનવિજયને સૂરિપદ આપી તેમનું નામ આ૦ વિજયતિલકસૂરિ રાખ્યું.

(જૂઓ, પ્ર૦ ૫૮ આણંદસૂરગચ્છ પટ્ટાવલી, નાગોરી તપાગચ્છ પટ્ટાવલી વગેરે)

નાગોરી તપાગચ્છના ગોત્રો—૧. મોહણોત, નવલખા, ભૂતેડિયા ૨. પીપાડા ચિન્દુ, ગોગડ સીસોદિયા, ૩. ફલોદિયા, વેગાણી, ૪ ચિંગડ, લાગા, ૫. રામસોની (રામસેની) ૬ વાગરેચા સમડ, ૭ છજલાણી, છજલાણી પોકરણ, ૮ હીંગડ કેલાણી, ૯ બોખરુ, ચોધરી, ૧૦ બેગટ ૧૧ છોરિયા, છામડ, ૧૨. લોઢા, ૧૩ સુરિયા, મોડા, ૧૪ નાહર, ૧૫. જરિયા.

(—નાગોરી તપાના મહાત્માની વહીના આધારે)

તપાગચ્છના જૈન ગોત્રો—૧. વંડિયા બરડિયા, બાહુડિયા, ૨. ખાડિયા, કવાડ, શાહ હગ્ગાવત, ૩ છજિયા, ૪ કર્કરિયા, ૫ લલવાણી ૬ રાખી વેદગાખી રાજ્જાખી, ૭ બલ્લનથી, ૮ જૂરડ, ૯ સંઘવી, ૧૦ મુહોત, ૧૧ ધમાસિયા, ૧૨. ચોધરી, ૧૩ ગોલછી, ૧૪ ગુજરાણી, ૧૫. કઓલ, ૧૬ મેરચા, ૧૭ સાલેચા, ૧૮. કોઠારી, ૧૯ ખટોલ, ૨૦ બિનાકિયા, ૨૧ સરાફ, ૨૨. લોઢા, ૨૩ માલ, ૨૪ આયરિયા, ૨૫. સોલિયા, ૨૬ ઓસવાલ, ૨૭ ગાંધી(સિંધી) ૨૮. માદરેચા, ૨૯ લોલેચ, ૩૦ માલા વગેરે.

તપાગચ્છના તેર ભિન્ન છે[1] સૌ એક સામાચારીવાળા છે તે સૌ ગચ્છના જૈનો તપાગચ્છમાં સામેલ થયા છે.

---

૧. તપગચ્છના આચાર્યોના તાબામાં ૧૩ ગચ્છોની યાદી હતી તે આ પ્રમાણે—૧ તપગચ્છ ૨. ખરતર, ૩ [illegible], ૪ [illegible] ૫ [illegible] ૬ [illegible] ૭ [illegible] ૮ [illegible] ૯ [illegible] ૧૦ [illegible], ૧૧ [illegible] ૧૨ [illegible] ૧૩. [illegible] ગચ્છ આ ૧૩ ગચ્છના જૈનો તપગચ્છના વિજયદેવસૂરિગચ્છના શ્રીપૂજ્યની આજ્ઞા માનતા હતા. (—[illegible] ૨ ૩૬)

ઓસવાલ, પોરવાલ, ભા. મોરડિયા, શ્રીમાળી, ગૂર્જરસ્વણસાલી, અગ્રવાલ, પલ્લીવાલ, કપોળ, નાગર વગેરે અનેક જ્ઞાતિઓવાળા તપાગચ્છના જૈનો છે.

૧૫ વડગચ્છ પટ્ટાવલી (આરાસણ)[1]

૪૧ આ. વાદિદેવસૂરિ

૪૨. આ૦ જિનભદ્રસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી શેઠ વાહડ પોરવાડે પાટણમાં ઉંદરવસહી બનાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમણે સં. ૧૨૦૪માં ઉપદેશમાલાકથા રચી. સં. ૧૨૧૮માં મંત્રી યશોધવલના મંત્રીપણામાં પાટણમાં 'કલ્પચૂર્ણિ'ની તાડપ્રતિ લખાવી. તેમના બીજા પટ્ટધર આ. શાંતિસૂરિ હતા.(જુઓ, પટ્ટાવલી ૧૨ મી)

૪૩ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી શેઠ વાહડના મોટા પુત્ર બ્રહ્મદેવે સં. ૧૨૭૫માં આરાસણના દેરાસરમાં દાદાઘર કરાવ્યો.[2]

૪૪ આ૦ હરિભદ્રસૂરિ

૪૫. આ૦ પરમાણંદસૂરિ—તેમના ઉપદેશથી શેઠ વાહડના બીજા પુત્ર શરણદેવ, તેમના પુત્રો વીરચંદ, પાસડ, આમડ તથા રાવણે સં. ૧૩૧ માં આરાસણમાં ૧૭ તીર્થંકરોનો પટ્ટ કરાવ્યો. શેઠ વીરચંદે સં. ૧૩૩૮માં આરાસણમાં ભ૦ વાસુપૂજ્યની દેરી બનાવી પ્રતિમા ભરાવી, પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સં. ૧૩૪૫માં સમેતશિખર તીર્થની યાત્રા કરી સમેતશિખરનો પટ્ટ બનાવ્યો અને એ પટ્ટની મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કરાવી, ચોવીસીના તીર્થમાં સ્થાપન કર્યો.

(—આરાસણના લેખો, પ્રાચીન જૈનલેખ સંગ્રહ, ભા. ૨ લેખાંક ૨૭૯-૨૯૦)

---

૧. આરાસણના આચાર્ય વગેરે માટે જૂઓ, પ્ર. ૩૬ પૃ. ૨૨૫
આરાસણગચ્છ માટે જૂઓ [પ્ર. ૩૭ પૃ. ૨૬૩]
આરાસણ તીર્થ માટે જૂઓ, [પ્ર. ૩૯, પૃ. ૨૫૮]

૨ આ સમયે રાજગચ્છના [૧૩] આ. વર્ધમાન [૧૪] આ. રત્નપ્રભ થયા. તેમના ઉપદેશથી સં. ૧૩૧ ના વૈશાખ વદિ ૫ના રોજ શેઠ ધીરદેવ પિરયાના વંશના વીરદેવે આરાસણમાં ભ. નેમિનાથના દેરાસરમાં સ્થાન કરાવ્યો. [પ્ર. ૪૧, રાજ ગચ્છ પટ્ટાવલી, પૃ. ૩૧]

૧૬ ભિન્નમાલ વડગચ્છ

આ ગચ્છ કયા ગચ્છનો પેટાગચ્છ છે તેનો સ્પષ્ટ આધાર મળતો નથી, પરંતુ એક ઉલ્લેખના આધારે અમે તેને વાદિદેવસૂરિનો સંતાનીય બતાવ્યો છે તેમા અનુક્રમે ૧ આ૦ વીરસૂરિ ૨. આ૦ અમરપ્રભસૂરિ, ૩ આ૦ કનકપ્રભસૂરિ થયા હતા.

શ્રીમાલી વહોરા ગોપાલે તેમના ઉપદેશથી સં૦ ૧૫૫૧ ના વૈશાખ સુદિ ૬ ને ગુરુવારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમા માળવગઢની દક્ષિણ તળેટીમા ભ૦ પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૨૫, પટ્ટાવલી સમુચ્ચય, ભા ૨, પૃ૦ ૨૨૫)

અચલગચ્છમાં પણ ભિન્નમાલગચ્છ એવો શાખાગચ્છ હોવાની પ્રશસ્તિઓ મળે છે

૧૭ રામસેનીય વડગચ્છ

બૃહદ્‌ગચ્છમા રામસેનીયશાખાના આ૦ મલયચંદ્રસૂરિ થયા. તેમણે સં૦ ૧૫ ૬ મા પ્રતિષ્ઠિત કરેલ ભ૦ શાંતિનાથની ધાતુપ્રતિમા સુરખના (ઉ પ્ર)મા વિરાજમાન છે

૧૮ જગાવલા વડગચ્છ

આ ગચ્છમા સં૦ ૧૬૫૧ ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને ગુરુવારે આ૦ દેવાનંદસૂરિપટ્ટે આ૦ સોમસુંદરસૂરિ થયા.

કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ (સં૦ ૧૨૨૯)

किं स्तुमः शब्दपाथोधेर्हेमचन्द्रयतेर्मतिम् ।
एकेनापि हि येनेदृक् कृतं शब्दानुशासनम् ॥

ગૂજરાતના ધંધુકા નગરમા મોઢ જ્ઞાતિનો શેઠ ચાચો (ચાચિગ) રહેતો હતો, તેને પાહિની નામે પત્ની હતી. તે જૈનોમા પ્રસિદ્ધિ પામેલા મોઢી નેમિનાગ મોઢની બહેન હતી. તે જૈનધર્મ પાળતી હતી. એક વેળા તેણે સ્વપ્નમા ચિંતામણિરત્ન જોયું, જે ગુરુ પાસે

જઈને ચમકવા લાગ્યું. એક આંબો જોયો, જે બીજે સ્થળે જઈ ફાલ્યો ફૂલ્યો.[1]

આ દેવચંદ્રસૂરિએ એ સ્વપ્નના ફળ વિશે જણાવ્યું કે તું એક નરમણિને જન્મ આપીશ જે મોટો થતાં ગુરુમણિ થશે. તારો એ પુત્ર ધીમે ધીમે વિકાસ સાધી એક મહાન પુરુષ બનશે.

તેણે સં. ૧૧૪૫ ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ ની રાતે એક તેજસ્વી બાળકને જન્મ આપ્યો. તેના માતાપિતાએ એ બાળકનું નામ ચાંગદેવ રાખ્યું. ચાંગ એટલે ઉત્તમ.

પૂર્ણતલ્લગચ્છના આ દેવચંદ્રસૂરિ એક દિવસ ધંધૂકામાં મોઢજ્ઞાતિના દેરાસરમાં દર્શને પધાર્યા.[2] તેઓ ચૈત્યવંદન કરતા હતા ત્યાર પાહિનીદેવી પણ દેરાસરે દર્શન કરવા આવી હતી અને દેરાસરમાં પ્રદક્ષિણા દેતી હતી. એ સમયે બાળક ચાંગો પણ ઉપાશ્રયમાં જઈને આચાર્યશ્રીના આસન પર બેસી ગયો. આચાર્યશ્રી અને માતાએ ત્યાં આવીને જોયું કે બાળક ગુરુપદનો અભિલાષી છે. આચાર્યશ્રીએ પાહિનીને યાદ આપી કે બહેન! એ આમ્ર સ્વપ્ન તમને યાદ છે? આ બાળક જગદ્ગુરુ થવાને જન્મ્યો છે. એ આ તેની જ નિશાની છે તું આતે જ જોઈ લે, હવે વિચાર કરી લે. તારે આ બાળક ગુરુ મહારાજને વહોરાવવો જોઈએ.

માતાએ જવાબ આપ્યો કે તેના પિતાજીની આજ્ઞા હોય તો મારી સમ્મતિ છે પણ તેના પિતા આજ્ઞા આપે તે અશક્ય છે.

પાહિની દેવીએ વિચાર કર્યો કે સાચો આંબો એ નિશ્ચિતરૂપે સાધુ થવાનો હશે તો પછી સારું પોતાના હાથે તેને યોગ્ય ગુરુને કેમ ન સોંપવો? તેણે પોતાના ભાઈ નેમિનાગની સાથે સલાહ કરી લીધી અને સમારોહ સાથે આ૦ દેવચંદ્રસૂરિને સોંપ્યો.

---

૧ કલ્પવૃક્ષ ચિંતામણિ (પ્રભાવકચરિત), આંબો (કુમારપાલ અને પ્રબંધચિંતામણી)

૨. પૂર્ણતલ્લગચ્છના આ દેવચંદ્રસૂરિ માટે જુઓ, પ્ર ૩૫, ૫ ૧૧

દીક્ષા—

આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ ચાંગદેવને સાથે લઈ વિહાર કરતા કરતા કર્ણાવતી પધાર્યા. કર્ણાવતીમાં શેઠ ઉદાયન રાજમાન્ય શ્રેષ્ઠી હતા. ચાચો શેઠ ચાંગને પાછો લઈ આવવા કર્ણાવતી ગયા. તેમણે શેઠ ઉદાયનના ભાવભીના સત્કારથી અને મુનિશ્રીનાં વચનોથી ખુશ થઈ પોતાનો પુત્ર આચાર્યશ્રીને વહોરાવ્યો.

પછી આચાર્યશ્રીએ ખંભાત તરફ વિહાર કર્યો. ભ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં (આલિગવસહીમાં) સં૦ ૧૧૫૦ના માહ સુદિ ૧૪ ને શનિવારે પુષ્ય નક્ષત્રમાં બોરના સમયે (શ્રાપુદિ લગ્નમાં), કન્યાના લગ્નમાં, પહેલા ભુવનમાં ગુરુ, પાંચમા નીતિધર્મભુવનમાં બુધ છઠ્ઠા ભુવનમાં રવિ મંગળ આઠમા ભુવનમાં શુક્ર (ધિષ્ણ્ય શુક્ર), નવમા ધર્મભુવનમાં રોહિણીનો શનિ અને અગિયારમા ભુવનમાં પુષ્યનો ચંદ્ર હતો ત્યારે એ પાંચ વર્ષના બાળક ચાંગદેવને દીક્ષા આપી અને તેનું નામ મુનિ સોમચંદ્ર રાખવામાં આવ્યું. આ દીક્ષાનો ઉત્સવ પિતા ચાચા શેઠે કર્યો. (—પ્રબંધચિંતામણિ)

સરસ્વતી સાધના—

મુનિ સોમચંદ્રની બુદ્ધિ તીવ્ર હતી. આચાર્યશ્રીએ તેને વ્યાકરણ અને સાહિત્યનું અધ્યયન કરાવ્યું. મુનિ સોમચંદ્ર વિદ્વાન બન્યા. તેઓ નિરંતર એકાગ્રપણે સરસ્વતીદેવીનું ધ્યાન કરતા હતા. તેમના મનમાં એવી અભિલાષા હતી કે કાશ્મીર જઈ સરસ્વતીદેવીને પ્રસન્ન કરી "સિદ્ધસારસ્વત" બનવું. આચાર્યશ્રીએ તેમની ભાવનાને પૂર્ણ કરવા કાશ્મીર તરફ વિહાર કર્યો. બાલમુનિએ રેવતાચલમાં નહીં પરંતુ રૈવતાવતાર તીર્થમાં[1] એકાગ્ર બની સરસ્વતીનું ધ્યાન કર્યું. સરસ્વતીએ પ્રત્યક્ષ થઈ તેમને જણાવ્યું વત્સ! તારી ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થઈ છું. તારી ચાહ પૂરી થશે. ત્યારે હવે કાશ્મીર જવાની જરૂર નથી.

૧ રૈવતક ૨૨ તીર્થ તે ખંભાતમાં એ નામનું દેરાસર. એમ આબૂ દેરાસર અને નાગાર્જુને એ નામની દેરીઓ છે.

મુનિ સોમચંદ્રે સરસ્વતીના આ વરદાનથી ખુશ થઈ તેમણે કાશ્મીર જવાનું મુલતવી રાખ્યું.

એક એવી માન્યતા છે કે આ દેવીના વરદાનની ઘટના અજારી તીર્થમાં બની હતી.

આ હેમચંદ્રસૂરિને દૈવી સહાય હતી, એ અંગે પણ એક કિંવદંતી મળે છે કે આ દેવચંદ્રસૂરિ, મુનિ સોમચંદ્ર અને મુનિ મલયગિરિ—એ ત્રણેએ એક સોમસમાનનામ સ્ત્રી કુમારીના ગામના શ્રીમાળી શેઠની પદ્મિની સ્ત્રીને પોતાની સામે નગ્ન ઊભી રાખી દેવીનું ધ્યાન કર્યું ત્યાં શેઠને મુઠ્ઠી તલવારે ઊભા રાખ્યા અને તેમને સૂચના આપી રાખી કે અમારામાંથી જો કોઈ ચલાયમાન થાય તેનું માથું તારે તલવારથી ઉડાડી દેવું. તેઓએ ૧૦ દિવસ સુધી એ પ્રકારે ધ્યાન ધર્યું. તેઓના બ્રહ્મતેજથી અને ધ્યાનના આકર્ષણથી અગિયારમા દિવસે દેવ પ્રત્યક્ષ થયા. દેવે વરદાન આપ્યું કે આ દેવચંદ્રસૂરિને બાવન વીર વશમાં રહેશે. મુનિ સોમચંદ્રસૂરિ રાજાને પ્રતિબોધ કરી શકશે અને મુનિ મલયગિરિ સિદ્ધાંતની વૃત્તિઓ બનાવી શકશે. આમાં શ્રીમાળી શેઠને કરોડ રૂપિયાનો લાભ થયો અને આચાર્યો ત્યાંથી વિહાર કરી રૈવતાવતાર તીર્થની યાત્રાએ ગયા.

(—સોહમકુલપટ્ટાવલી, વીરવંશાવલી)

એક ગામમાં એક શ્રીમંતનો પુત્ર અંતરાયકર્મના ઉદયથી નિર્ધન બની ગયો હતો. પરંતુ ધન માટી અને કોલસા બની ગયું હતું. આથી તે દુઃખી હતો. મુશ્કેલીથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હતો. તેણે પોતાના ઘરના ભોંયરામાંથી કઢાવી ઘરના ચોકના એક ખૂણામાં રાખી મૂક્યાં હતાં. એવામાં આચાર્યશ્રી વિહાર કરતા કરતા તે ગામમાં પધાર્યા અને શેઠના પુત્રના ઘેર ગોચરી માટે પધાર્યા.

શેઠના પુત્રે ઘણા આદરથી આચાર્યશ્રીને ભિક્ષા વહોરાવી. બાલમુનિ સોમચંદ્રે ઘરમાં અને ચોકમાં નજર ફેરવી તો તેમને પેલો કોલસાનો ઢગલો સોનાનો દેખાયો. તેમને વિચાર આવ્યો કે આ ગૃહસ્થ કરોડપતિ હોવો જોઈએ, પરંતુ ગોચરીમાં કેમ એમ ન

તેમને થયુ કે, આ સોની હોવો જોઈએ. તેમણે ગુરુજીને ગુપ્ત સંકેત કર્યો, પણ ગુરુજી કંઈ સમજી ન શક્યા. પણ ચતુર શેઠનો પુત્ર એ હકીકત પામી ગયો. તેણે ઊભા થઈ બાલમુનિને ઊંચકીને તે કગલા ઉપર જ બેસાડી દીધા. એ બાલબ્રહ્મચારી ચારિત્રનિષ્ઠ બાલમુનિના ચારિત્રના પ્રભાવથી કંચનને કગલો પ્રગટ રીતે સોનાનો બની ગયો. શેઠના પુત્રે હર્ષ પામીને ગુરુમહારાજને વિનંતિ કરતા જણાવ્યુ કે નાના મહારાજ તો પ્રત્યક્ષ સ્વર્ણપુરુષ છે એ સોમ ચંદ્ર નથી પણ હેમચંદ્ર છે ગુરુદેવ ! આપ આ મુનિને આચાર્ય પદવીથી અલંકૃત કરો અને તે ઉત્સવમા આ શ્રાવકને લાભ મળે એવી કૃપા કરો.

આચાર્ય મહારાજે પણ મુનિ સોમચંદ્રને હેમચંદ્રરૂપે નિહાળ્યા.

(–વીરવંશાવલી, સોહમકુલપટ્ટાવલી, પટ્ટાવલીસમુચ્ચય, ભા ૨)

આચાર્યપદ—

ગુરુદેવે આ બાલમુનિને કામવિજેતા અને સવ રીતે યોગ્ય જાણી સં૦ ૧૧૬૬ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ના દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે કર્ક લગ્નમાં પહેલે ગુરુ, ત્રીજે રાહુ, છઠ્ઠે મંગળ, નવમે શુક્ર–કેતુ, દશમે સૂર્ય–બુધ અને અગિયારમે ચંદ્ર–શનિ હતા—એ યોગમા ખંભાતનગરમાં આચાર્યપદવી આપી, તેના કર્ણને ચંદન કપૂરથી સુવાસિત કરીને સૂરિમંત્ર આપ્યો અને તેનુ નામ આ હેમચંદ્રસૂરિ રાખ્યુ

આ સમયે માતા પાહિનીએ પણ ઉલ્લાસથી દીક્ષા લીધી. આ નવા આચાર્યશ્રીની ભાવના અનુસાર આચાર્યશ્રીએ સાધ્વી પાહિનીને પ્રવર્તિનીપદ આપ્યુ અને સંઘે પ્રવર્તિનીને સિંહાસન ઉપર બેસ વાની અનુમતિ આપી.

આ દેવચંદ્રસૂરિ સં૦ ૧૧૯૭ લગભગમા સમાધિથી કાલ કરી સ્વર્ગે ગયા અને આ હેમચંદ્રસૂરિ સપરિવાર વિહાર કરતા કરતા પાટણ પધાર્યા.

એક દિવસે રાજા સિદ્ધરાજની સવારી બજારમાંથી પસાર થઈ રહી હતી. રાજા હાથી ઉપર બેઠો હતો. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ પણ એ

જ અવસરે બજારમાં થઈને જઈ રહ્યા હતા. રાજાએ આચાર્યશ્રી પાસે આવીને પૂછયું 'મહાત્મન્! તમારે કંઈ કહેવું છે?' અવસરજ્ઞ આચાર્યશ્રીએ પ્રસન્નમુખે જણાવ્યું 'સિદ્ધરાજ! તારા ગજને શંકા સુધ્ધાં વિના જ આગળ ચલાવ. કદાચ દિગ્ગજો ત્રાસી જાય તો તેનો તારે વિચાર કરવો નહીં. કેમકે પૃથ્વીને તો તું જ ધારણ કરી રહ્યો છે.' રાજવીએ આચાર્યશ્રી ઉપર મીઠી નજર નાખી.

સિદ્ધરાજના દિલમાં દિગ્વિજયના વિચારો ઊઠ્યા હતા. બરાબર એ જ સમયે તેને પ્રસન્નમુખ આચાર્યશ્રીનાં દર્શન થયાં. તેમના જ શ્રીમુખેથી મહામંગલરૂપ આશીર્વાદ મળ્યો, એ કે રાજવીએ આ વચનો મહાશકુનવતી માની લીધાં અને આચાર્યશ્રીને વિનંતિ કરી કે 'આપ હમેશાં બપોરે મને પ્રમોદ વિનોદ આપવા પધારજો.'

રાજમહેલમાં પ્રવેશ—

આચાર્યશ્રીએ રાજાના આ આમંત્રણને શુભ શકુન માની લઈ તેઓ બપોરના રાજમહેલમાં જવા લાગ્યા. તેઓ પોતાના ચારિત્ર્ય બળથી અને પ્રતિભાથી ધીમે ધીમે રાજસભામાં પ્રતિષ્ઠા પામ્યા.

રાજસભામાં આચાર્યશ્રીનો ઉત્કર્ષ જોઈ બીજા પંડિતોના દિલમાં સાક્ષર માત્સર વૃત્તિ એ ન્યાયે ઈર્ષ્યાએ જન્મ લીધો. પણ આચાર્યશ્રી તો સૌમ્યભાવથી તેમને શાંત કરતા અને પોતાની પ્રતિભાથી પ્રભાવિત કરતા રહેતા.

એક દિવસ એક ચારણ કવિ રાજાની સભામાં આવ્યો. તે અપભ્રંશ ભાષામાં કવિત્ત બનાવીને બોલવા લાગ્યો. તે કવિત્તના પ્રારંભમાં આચાર્ય હેમચંદ્રનું નામ હતું તેથી તે સાંભળીને બીજા પંડિતોને ગુસ્સો આવ્યો પણ જીના મચ્યો જ્યારે તેમણે સાંભળ્યું ત્યારે તે બધા ખુશ થયા એટલું જ નહીં પણ તેઓ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. ચારણે આચાર્યશ્રીના કહેવાથી એ કવિત્તને ત્રણ વાર ફરી ફરીને કહ્યું. આથી સભ્યોએ આચાર્યના ઉપદેશથી તે ચારણને ત્રીશ હજારનું ઇનામ આપ્યું. ચારણ હર્ષિત થઈ કહે: મેં ત્રણ વાર કવિત્ત સંભળાવ્યું છે તે માટ ત્રણ પ્રમાણે બરાબર છે અને

સમ્યોએ મને ત્રીસ હજારની રકમ આપી છે તે મારી સાત પેઢી માટે બરાબર છે

આચાર્યશ્રી સૌમુખજીના દેરાસરમાં રોજ વ્યાખ્યાન આપતા હતા. સં૦ નેમિનાથનું ચરિત્ર ચાલતું હતું છયે કરા નવા ગામો આવીને તેને ઉત્સાહથી સાંભળતા હતા. બ્રાહ્મણ શ્રોતાઓએ, પાંડવોએ જૈન દીક્ષા લીધી એ વાત ઉપર વિરોધ ઉઠાવ્યો અને રાજાને વિનંતિ કરી કે આ જૈનાચાર્ય વેદવ્યાસના કથનથી જુદી વાત કરે છે તેથી સ્મૃતિનો અનાદર થાય છે તો તેમને વિપરીત બોલતા રોકવા જોઈએ.

સિદ્ધરાજે આચાર્યશ્રીને બોલાવી ખુલાસો માગ્યો. પાંડવોએ જૈન દીક્ષા લીધી છે એ વાતનું પ્રમાણ માગ્યું

આચાર્યશ્રીએ ગંભીરપણે જણાવ્યું કે રાજન્! વ્યાસજી મહાભારતમાં પાંડવોનું હિમાલયગમન જણાવે છે, જ્યારે જૈનાચાર્યો પાંડવોએ દીક્ષા લીધાનું જણાવે છે પણ તે પાંડવો અને આ પાંડવો એક જ છે એવું શાસ્ત્રમાં સૂચન નથી. પાંડવો ઘણા થયા છે સાંભળો, ગાંગેય પિતામહે પોતાના પરિવારને જણાવ્યું હતું કે મારું મરણ થાય ત્યારે મારા શરીરને એવી ભૂમિમાં અગ્નિદાહ દેજો કે જ્યાં બીજા કોઈનો પણ અગ્નિદાહ થયો ન હોય.

ભીષ્મ પિતામહ મરણ પામતા તેનો પરિવાર એવી ભૂમિની તપાસ માટે એક પહાડના ઊંચા શિખર ઉપર આવ્યો ત્યારે ત્યાં દેવવાણી થઈ કે—

अत्र भीष्मशतं दग्धं पाण्डवानां शतत्रयम् ।
द्रोणाचार्यसहस्रं तु कर्णसंख्या न विद्यते ॥

—અહીં ૧૦૦ ભીષ્મો, ૩૦૦ પાંડવો ૧૦૦૦ દ્રોણાચાર્યો અને ગણી ન શકાય એટલા કર્ણોને અગ્નિદાહ દેવાયો છે.

સ્પષ્ટ વાત છે કે અહીં પાંડવો ઘણા થયા છે અમે તો બતાવીએ છીએ કે એ કાળે જૈન પાંડવો થયા હશે. એમાં શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. તેમની પ્રતિમાઓ શત્રુંજય તીર્થમાં અને

નાસિકના શ્રીચંદ્રપ્રભુના દેરાસરમાં વિદ્યમાન છે તેમ કેદારતીર્થમાં પણ છે તેથી જેને જ્યાં શ્રદ્ધા હોય તે ત્યાં તેમને પૂજે

જ્યાં પ્રગટ જ્ઞાન છે ત્યાં ધર્મ છે. જ્ઞાન ગમે ત્યાં હોઈ શકે જ્ઞાન અને ગંગા એ કોઈની ધરોહર નથી.

બ્રાહ્મણો આ ખુલાસો સાંભળી મૌન રહ્યા. રાજાએ આચાર્યશ્રીને વ્યાખ્યાન ચાલુ રાખવાને વિનંતિ કરી.

એક દિવસે પુરોહિત આમિગે આચાર્યશ્રીને જણાવ્યું, તમારી ઉપદેશસભામાં સ્ત્રીઓ શણગાર સજીને આવે છે અને જૈનો પોતાને માટે તૈયાર કરાવેલો પૌષ્ટિક આહાર તમને આપે છે ત્યારે તમારું બ્રહ્મચર્ય કેવી રીતે ટકી શકે? કારણ કે પત્રભોજી પારાશર ઋષિ વગેરે પણ આમાં મોહ પામ્યા, તો પછી દૂધ, દહીં, ઘી વગેરે ખાનાર માનવી પોતાની ઇંદ્રિયોને કાબૂમાં રાખે એ તો સમુદ્રમાં વિંધ્યાચલ તરવા જેવી વાત છે

આચાર્યશ્રીએ હસીને જવાબ આપ્યો, પુરોહિતજી! તમારો નિર્ણય વિચારપૂર્વકનો નથી. સાંભળો, સિંહ બળવાન છે તે હરણ, ડુક્કર વગેરેનું માંસ ખાય છે. છતાં વરસમાં એક જ વાર વિષય સેવન કરે છે જ્યારે કબૂતર કાંકરા અને ધાન્ય ખાય છે છતાં નિરંતર કામી બની રહે છે તેનું શું કારણ?'

આ સમયે સિદ્ધરાજે જણાવ્યું કે ઉત્તર દેવાની તેવડ ન હોય છતાં રાજસભામાં ફાવે તેમ બોલે એ ઉતાવળિયો સ્વભાવ કહેવાય. પુરોહિત આ કથનથી શરમિંદો બની ગયો.

વાદી ગુરુ શ્રી દેવસૂરિએ સિદ્ધરાજની સભામાં સં. ૧૧૮૧ના વૈશાખ સુદિ ૧૫ના રોજ દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્રને હરાવી વિજય પતાકા મેળવી અને શ્વેતાંબરોએ જૈનધર્મ અને ગુજરાતને ગૌરવવંતુ બનાવ્યું, તેમાં આ હેમચંદ્રસૂરિનો પણ સબળ હાથ હતો. દિગંબરાચાર્યે પૈસાના બળથી મહાપ્રધાન ગાંગિલ, રાજસભાના કેશવ નામના ત્રણ સભ્યો અને બીજી રાણીઓને પોતાના પક્ષમાં લીધા હતા.

આ૦ વાદિદેવસૂરિએ એવી રીત ન રાખવી. તેઓ તો માનતા હતા કે જે વિજય વિદ્યાથી મળે છે તે જ સાચો વિજય છે ધનથી મેળવાયેલો વિજય સાચો નથી હોતો. પણ આ પ્રસંગે એક માત્ર રાજમાતાનો ભય હતો. રાજમાતા મિનલદેવી તેમના પિયરના કારણે દિગંબરાચાર્ય તરફ પક્ષપાત બતાવે એ વાત તરફ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિનું લક્ષ ગયું તેઓ હમેશા રાજમહેલમાં જતા-આવતા. અવારનવાર રાજમાતા પણ આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ સાંભળતા. તેઓ આ પ્રસંગે રાજમહેલમાં જઈ રાજમાતાને મળ્યા અને જણાવ્યું, માતા! દિગંબરો આ શાસ્ત્રાર્થમાં એવું સિદ્ધ કરવાના છે કે સ્ત્રીઓએ કરેલો ધર્મ નકામો જાય છે જ્યારે શ્વેતાંબરો એવું સિદ્ધ કરવાના છે કે સ્ત્રીઓએ કરેલો ધર્મ ફોક જતો નથી.

રાજમાતાએ આ અંગે પાકી તપાસ કરી અને આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની વાતને સાચી માન્યા પછી દિગંબરોનો પક્ષ છોડી દીધો. પરિણામે વાદ માટેનો ન્યાય મેળવવામાં આડખીલી નડી નહીં. આ૦ વાદિદેવસૂરિની પ્રબળ યુક્તિ આગળ આ૦ કુમુદચંદ્ર ઝાંખા પડી ગયા અને હરિફના પરિતોષ પર ગુજરાતના આ વિદ્વાન વાદીએ વિજયની મહોર મારી. (જૂઓ, પ્રક૦ ૪૧ પૃ૦ ૫૭)

આ સમયે આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ ૩૬ વર્ષના ઉંમરના હતા. પણ તેઓ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યના ઓજસ્‌થી સનત્કુમાર વગેરેની જેમ બાલ મુનિ જેવા દેખાતા હતા. દિગંબરાચાર્યે તેમની મશ્કરી કરવા ધાર્યું પણ આચાર્યશ્રીએ તેમને હસવે એવો રોકડો જવાબ વાળ્યો. તેમણે સમજાવી દીધું કે 'તમે મને બાળક માનો છો પણ ખરો બાળક તો એ જ છે કે જે કંદોરી પણ વીંટી શકતો નથી. જોઈ લો, મેં તો કપડાં પહેરેલાં છે' એ સાંભળી સૌ હસી પડ્યા.

રાજા સિદ્ધરાજે આ શાસ્ત્રાર્થના ઉપલક્ષમાં આ૦ વાદિદેવસૂરિને લાખ રૂપિયાની રકમ તથા બાર ગામ આપવાને જણાવ્યું ત્યારે આચાર્યશ્રીએ તે દાનનો સ્વીકાર ન કર્યો. આથી રાજાએ તે દ્રવ્ય વડે પાટણમાં મોટો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો અને તેમાં સં૦ ૧૧૮૩

ના વૈશાખ સુદિ ૧૨ના રોજ આ વાદિદેવસૂરિના હાથે ૯૫ આંગળ ઊંચી ભ. ઋષભદેવની પિત્તલની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી, જે સ્થાન 'રાજવિહાર' નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું.

(—જુઓ ચાલુ પ્રકરણ પૃ. ૫૭૦ પછી)

એક વાર ભાગવતમતનો આચાર્ય દેવબોધ પાટણમાં આવ્યો, જે સિદ્ધ સારસ્વત વિદ્વાન હતો. રાજાએ તેને રાજસભામાં પધારવા આમંત્રણ આપ્યું. તેણે ઉત્તર વાળ્યો કે કાશીનરેશ અને કનોજના નરેશો જેવા છે તો આ નાનકડા ગુજરાતનો રાજા શી વિસાતમાં છે? તેણે રાજાનું આમંત્રણ પાછું ઠેલ્યું.

રાજા રાજકવિ શ્રીપાલને સાથે લઈ તેને મળવા ગયો અને પં. દેવબોધની સામે જ જમીન ઉપર બેસી ગયો. દેવબોધે કવિચક્રવર્તી શ્રીપાલની મશ્કરી કરી એટલે એ બંને વિદ્વાનો વચ્ચે વમસ થયો. રાજાએ દેવબોધને કોઈ રકમ ભેટ ન કરી.

સિદ્ધરાજે બંધાવેલા રાજવિહારમાં સં. ૧૧૮૩માં ભ. ઋષભદેવનો પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ હતો. એ ઉત્સવમાં દેવબોધે હાજરી આપી એને પોતાના પાંડિત્યથી આશ્ચર્યચકિત કરી નાખ્યા. તેમણે એ વાત વ્યંગ્યપણે સ્પષ્ટ જણાવી કે— શંકર જેવો કોઈ રાગી નથી, કેમકે તે સદા અર્ધનારીશ્વર બની રહે છે. જિનેશ્વર જેવો કોઈ વીતરાગ નથી, કેમકે તે નારીના સંગથી રહિત છે. બીજાઓ વચગાળાના છે જે વિષયભોગને પૂરા સેવી શકતા નથી અને તેને સર્વથા છોડી શકતા નથી.

રાજા સિદ્ધરાજે ખુશ થઈ પં. દેવબોધને લાખ દ્રમ્મ આપ્યા. બીજી તરફ તે સુરા પીતો હતો એ વાત કવિરાજ શ્રીપાલે ગુપ્તચરો દ્વારા જાણીને રાજાને પણ જાહેર કર્યો હતો. આથી રાજાએ તેને ધન આપવું બંધ કર્યું. પં. દેવબોધનો ખર્ચ અમર્યાદ હતો એટલે તે ત્રણ વર્ષમાં સાવ નિર્ધન જેવો બની ગયો.

હવે તેણે આ. હેમચંદ્રસૂરિને મળવાનું ગોઠવ્યું. કવિરાજ શ્રીપાલે આચાર્યશ્રીને વિનંતિ કરી કે આપ પં. દેવબોધને મળ-

વાની તક ન આપવી. તેનો સત્કાર પણ ન કરવો.'

આચાર્યશ્રીએ ગંભીરપણે કવિરાજ શ્રીપાલને જણાવ્યું કે, 'મહાનુભાવ! એ અસાધારણ સિદ્ધ સારસ્વત પંડિત છે એ નિરભિમાની બનીને આવે તો તેને સત્કાર આપવો જ જોઈએ.

એક દિવસે પં૦ દેવબોધ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિને મળવા ઉપાશ્રયે આવ્યો. આચાર્યશ્રીએ તેને પોતાના અર્ધઆસન ઉપર બેસાડી સત્કાર કર્યો. પં૦ દેવબોધ આચાર્યશ્રી માટે બોલ્યા કે—

पातु वो हेमगोपालो दण्ड-कम्बलमुद्वहन् ।
षड्दर्शनपशुग्रामांश्चारयन् जैनवाटके ॥'

—જે ષડ્દર્શનરૂપ પશુઓને જૈન ગોચરમાં ચારી રહ્યા છે તે દંડ અને કામળીવાળા હેમ-ગોપાલ તમારું રક્ષણ કરો.

આચાર્યશ્રીએ ત્યાં ત્યારે જ કવિરાજ શ્રીપાલને બોલાવી તે બંને વચ્ચે મૈત્રી કરાવી દીધી, કેમકે ઝઘડો મટાવવો એ સાધુનો પ્રથમ ધર્મ છે. વળી, રાજા પાસેથી તેને લાખ દ્રવ્ય અપાવ્યું અને તે પછી દેવબોધ આત્મકલ્યાણ માટે ગંગાકિનારે ચાલ્યો ગયો.

એકવાર રાજાએ યાત્રાએ જતાં આ૦ હેમચંદ્રસૂરિને વાહન ઉપર બેસવાની વિનંતિ કરી, ત્યારે આચાર્યશ્રીએ સાધુ માટે તે અકલ્પ્ય બતાવી ઇન્કાર કર્યો. આથી રાજાએ કહ્યું કે તમે જડ છો. આચાર્યે ટૂંકો ઉત્તર આપ્યો, હા, અમે નિર્જડ છીએ.

તે પછી રાજા ત્રીજે દિવસે ઉપાશ્રયે આવ્યો ત્યારે આચાર્યશ્રી આયંબિલ કરતા હતા. રાજાને તે વિશે ખબર નહોતી. રાજાએ પડદો ઊંચકી જોયું તો આચાર્યશ્રી લૂખુંસૂકું ભોજન કરી રહ્યા હતા તે તેના જાણવા-જોવામાં આવ્યું. રાજા આચાર્યશ્રીના ત્યાગ, તપસ્યા અને શાંત સ્વભાવથી ખૂબ પ્રભાવિત થયો.

સિદ્ધરાજને પુત્ર નહોતો એનું તેને મોટું દુઃખ હતું. તે પુત્ર કામનાથી સં૦ ૧૧૯૯માં ઉઘાડે પગે તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યો. તેણે આચાર્યશ્રીને પણ સાથે લીધા.

રાજાએ બ્રાહ્મણોને સિહોર ગામ આપ્યું. શત્રુંજયતીર્થમાં ઋષભદેવની પૂજા માટે ૧૨ ગામ આપ્યાં. ગિરનારતીર્થના જીર્ણોદ્ધારની પૂરી રકમ આપી. તીર્થમાં યાત્રિકોએ પાળવાના નિયમો બનાવ્યા. શ્રીનેમિનાથ, અંબિકાદેવી તથા અવલોકનશિખર (પાંચમી ટૂક)માં શ્રી નેમિનાથનાં દર્શન-પૂજન કર્યાં અને પ્રભાસ પાટણ જઈ સોમનાથ મહાદેવની યાત્રા કરી.

(—જુઓ પ્ર૰ ૩૫, પૃ૰ ૬૪ ૬૫, ૬૭)

આચાર્યશ્રીએ અહીં શિવાલયમાં મહાદેવના ગુણોનું પ્રતિપાદન કરતી સ્તુતિ કરી—

यत्र तत्र समये यथा तथा
मोऽसि सोऽस्यभिधया यया तया ।
वीतदोषकलुष स चेद् भवान्
एक एव भगवन् ! नमोऽस्तु ते ॥२१॥

(—અયોગવ્યવચ્છેદિકા, શ્લો૰ ૩૧)

રાજાએ અહીં ઘણું દાન કર્યું.

આચાર્યશ્રીએ કોડીનાર જઈને અઠ્ઠમતપ કરી અંબિકાદેવીને આસપી અને રાજાના સંતાન માટે પૂછ્યું. દેવીએ જણાવ્યું કે 'રાજાના ભાગ્યમાં પુત્ર નથી; પણ તેના પછી કુમારપાલ ગુજરાતનો રાજા થશે, જે રાજ્યને વધારશે, સોહાવશે અને મોટો પરમાર્હત-શ્રાવક થશે.'

આચાર્યશ્રીએ સિદ્ધરાજને આ વિગત જણાવી. રાજા ત્યાંથી નીકળી રાજધાનીમાં આવ્યો. તેણે પરગણાના જ્યોતિષી, મંત્રવાદી અને નિમિત્તિયાઓ વગેરેને પૂછીને ખાતરી કરી તો આચાર્યશ્રીની ભવિષ્યવાણી સર્વથા સાચી હતી. હવે તેને નિર્ણય બાંધ્યો કે તેની પછી ત્રિભુવનપાલનો પુત્ર કુમારપાલ ગુજરાતનો મહાન રાજા થશે.

(—જુઓ પ્ર૰ ૩૫, પૃ૰ ૧)

આચાર્યશ્રી મ૰ ૧૧૯૨ની સાલમાં ખંભાતમાં ચતુર્માસ વિસ

જમાન હતા, ત્યારે કુમારપાલ વખાનો માર્યો તેમની પાસે આવ્યો હતો. આચાર્યશ્રીએ તેને ઓળખી લીધો ને સારા આસન ઉપર બેસાડીને આશ્વાસન આપ્યું તેમણે સ્પષ્ટ નિર્ણય આપ્યો કે 'આજથી સાતમે વર્ષે તું રાજા બનીશ. શ્રાવકોએ તેને રસ્તાની ખરચી માટે ૩૨ દ્રમ્મ આપ્યા.

રાજા સિદ્ધરાજે માળવા પર ચઢાઈ કરી ત્યારે તેને આ૦ વીરસૂરિ અને આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની મંગલવાણી થઈ હતી. તે જીતીને પાછો વળ્યો. તેમની વાણીને તે આ વિજયનું મૂળ શકુન માનતો હતો. રાજાએ સં૦ ૧૧૯૩માં માળવા જીતીને પાટણમાં ધામધૂમથી પ્રવેશ કર્યો. આ૦ વીરસૂરિ, આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ અને બીજા આચાર્યો તેમજ વિદ્વાનોએ રાજાને વિવિધ આશીર્વાદથી વધાવ્યો. ગુજરાત ગૌરવાન્વિત બન્યું.

એક દિવસે રાજસભામાં રાજા અવંતીથી આવેલા ગ્રંથભંડારના ગ્રંથોને જોતો હતો. એવામાં તેના હાથે 'ભોજવ્યાકરણ' ચઢી ગયું, ત્યારે આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે 'ભોજરાજા મહાવિદ્વાન હતો, એણે આ ગ્રંથ રચ્યો છે.' સિદ્ધરાજે ઉત્કંઠાપૂર્વક પૂછ્યું 'શું આપણા ગ્રંથભંડારોમાં આવી કોઈના ગ્રંથો નથી ? શું ગુજરાતમાં એવો કોઈ વિદ્વાન નથી કે આવા મહાન ગ્રંથો રચી શકે ?'

ત્યાં ઉપસ્થિત બધા વિદ્વાનોએ ત્યારે આચાર્યશ્રી સામે નજર કેંદ્રિત કરી અને રાજાએ આચાર્યશ્રીને વિનતિ કરી કે 'ભગવન્ ! આજે જે કાતંત્ર વ્યાકરણ ભણવામાં છે તે નાનું છે. એનાથી વિશા ધ્વનિ વ્યુત્પત્તિ થતી નથી. બીજી તરફ પાણિનીયવ્યાકરણ વૈદિક પ્રક્રિયાથી ક્લિષ્ટ બની ગયું છે તો હે મુનિવર ! તમે જગતના ઉપકાર માટે સરળ અને સુબોધ એવા શાબ્દિક વ્યાકરણનું નિર્માણ કરો અને મહાપુણ્યના ભાગીદાર બનો. અને યશનો ભાગી બનાવો અને ગુજરાતને સાહિત્યિક ગૌરવ અપાવો.

આચાર્યશ્રીએ રાજાની વિનતિનો સ્વીકાર કર્યો. તેમણે એમના સમય સુધીનાં સમસ્ત વ્યાકરણોનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર્યું અને

નવું સિદ્ધહેમચંદ્ર વ્યાકરણ રચ્યું. તેમાં ૮ અધ્યાય તથા ૩૨ પાદ રાખ્યા, દરેક પાદની અંતે એકેક શ્લોક અને છેવટે ચાર શ્લોક એમ કુલ ૩૫ શ્લોક રચી, તેમાં ચૌલુક્યરાજવંશનું ઐતિહાસિક વર્ણન કરાવ્યું છે. એ વ્યાકરણની સરળતા માટે પૂર્તિમાં લઘુવૃત્તિ, બૃહદ્વૃત્તિ, ધાતુપાઠ, અનુશાસનો, ધાતુપારાયણ, શબ્દકોશો, દ્વયાશ્રય કાવ્ય વગેરે જરૂરી ઉપયોગી ગ્રંથો બનાવ્યા.

રાજપુરોહિત અને વિદ્વાન સભાસદોએ એ વ્યાકરણનું ત્રણ વાર વાચન-મનન કરી તેને શુદ્ધ વ્યાકરણ તરીકે જાહેર કર્યું. રાજાએ તે વ્યાકરણને હાથીની અંબાડી ઉપર પધરાવી, નગરમાં ફેરવીને સત્કાર કર્યો. ૩ લહિયાઓ રોકી તેની ઘણી નકલો લખાવી દેશ-દેશ મોકલી. ૨ નકલો કાશ્મીર મોકલાવી અને પાટણમાં વ્યાકરણના અનેક વિદ્વાન કાકલ કાયસ્થની અધ્યક્ષતામાં સિદ્ધહેમચંદ્ર વ્યાકરણનું પઠન-પાઠન શરૂ કરાવ્યું. (પ્રક ૩૫, પૃ ૬૬)

આચાર્યશ્રીએ બીજા પણ વિવિધ વિષયના ગ્રંથો રચ્યા છે.

આચાર્યશ્રી સં ૧૧૯૮ના ચતુર્માસમાં ખંભાતમાં હતા ત્યારે રાજા સિદ્ધરાજ સં ૧૧૯૯ના કાર્તિક સુદિ ૩ના રોજ પાટણમાં મરણ પામ્યો. કુમારપાલ ખંભાત આવીને શેઠ ઉદયનની સાથે આચાર્યશ્રી પાસે આવ્યા. તે આશીર્વાદ મેળવી પાટણ ગયો અને સં ૧૧૯૯માં ગુજરાતનો રાજા બન્યો.

આચાર્યશ્રી વિહાર કરતા કરતા પાટણ પધાર્યા. અહીં સં ૧૨ ૭માં તેમના માતા પૂ. પ્રવર્તિની પાહિનીજીએ અનશન કર્યું. શ્રાવકોએ પુણ્યમાં ૩ કરોડ વાપર્યા અને આચાર્યશ્રીએ ત્રણ લાખ શ્લોકનું પુણ્ય આપ્યું ને પ્રવર્તિનીજી કાળધર્મ પામ્યાં. એમના શબની શિબિકા ત્રિપુરુષધર્મસ્થાનના બાવાઓએ તોડી નાખી એટલે આચાર્યશ્રીએ એ વાત રાજા કુમારપાલને જણાવી. રાજાજીએ તેઓને યોગ્ય શિક્ષા કરી.

એ જ સમયે રાજા કુમારપાલે આચાર્યશ્રીને પ્રતિદિન રાજમહેલમાં પધારવા વિનંતિ કરી અને આચાર્યશ્રીનો રાજમહેલમાં

આદરપૂર્વક સત્કાર થવા લાગ્યો. રાજા રાણી હંમેશાં તેમનો ઉપદેશ સાંભળતા અને તેમને ગુરુ માનતા.

ગૂર્જરેશ્વર રાજા કુમારપાલે આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી સં૦ ૧૨૦૭ માં પ્રભાસપાટણના સોમનાથના મંદિરનો પાયાથી શિખર સુધીનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો સંકલ્પ કરી સોમનાથના મંદિરની ધ્વજાઓ ચડે ત્યાં સુધી માંસ મદિરાનો ત્યાગ કર્યો, પછી સાત વ્યસનો પણ છોડ્યાં. સં૦ ૧૨૦૮માં સમસ્ત રાજ્યભરમાં અમારિપટહ વગડાવ્યો. જુગાર સર્વથા બંધ કરાવ્યો અને સં૦ ૧૨૧૧ માં પ્રભાસપાટણમાં મહાદેવની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આચાર્યશ્રી એ પ્રતિષ્ઠાપ્રસંગે પ્રભાસપાટણ પધાર્યા. ત્યાંના પાશુપતાચાર્ય મહંત ભાવ બૃહસ્પતિએ આચાર્યશ્રીનો હાથ ઝાલી તેમને શિવાલયમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. આચાર્યશ્રીએ ત્યાં શિવપુરાણની વિધિ મુજબ મહાદેવનું આહ્વાન, અવગૂહન, મુદ્રા, ન્યાસ અને વિસર્જન કરી અંતિમ સ્તુતિપાઠ ઉચ્ચાર્યો—

यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यया तया ।
वीतदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन् ! नमोऽस्तु ते ॥

(—અયોગવ્યવચ્છેદિકા, શ્લો. ૩૧)

भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

(—મહાદેવસ્તોત્ર, શ્લો. ૪૪)

—જે તે સમયે, જેવા તેવા, જે તે નામથી જે તે હો, પણ હે ભગવન્! તમે જો દોષ રહિત હો તો તમને એકલાને જ નમસ્કાર કરું છું. (૧)

—જેમણે જન્મ મરણના અંકુરને ઉગાડનાર રાગ વગેરે દોષોનો નાશ કર્યો છે તેવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ કે જિનેશ્વર જે હો તેઓને નમસ્કાર થાઓ. (૨)

મહામાત્ય વાહડે સં૦ ૧૨૧૩ માં શત્રુંજય તીર્થનો મોટો ઉદ્ધાર કરાવી આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના હાથે ભ૦ ઋષભદેવની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આચાર્યશ્રીએ રાજા કુમારપાલને ઉપદેશ આપ્યો, તેથી સં૦ ૧૨૧૬માં રાજાએ સમ્યક્ત્વ નામે શ્રાવકનાં બાર વ્રત ઉચ્ચર્યાં. આચાર્યશ્રીએ તેને આશીર્વાદમાં પરમાર્હત અને રાજર્ષિ એવાં બિરુદો આપ્યાં અને મનના આનંદથી તેના આધ્યાત્મિક બોધ માટે વીતરાગસ્તોત્ર અને સટીક યોગશાસ્ત્રની રચના કરી.

રાજા કુમારપાલે આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી ઘણા કુમારવિહારો—૧૪૪૪ દેરાસરો, ઘણાએક જીર્ણોદ્ધારો, ૨૧ જ્ઞાનભંડારો કરાવ્યા અને ઘણી દાનશાળાઓ ખોલી. નિર્ધન જૈનોને—સ્વામીભાઈઓને ૧૪ કરોડની મદદ કરી. રુદતી ધનનો નિયમ રદ કર્યો અને જનતા ઉપર પડેલા ઘણા કરોને માફ કર્યા. તે પછી તેણે સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્ ચલાવ્યો.

પં૦ વામરાશિએ રાજા સિદ્ધરાજના સમયે આચાર્યશ્રીને ગાળો આપી હતી. તેથી આચાર્યશ્રી નારાજ થતાં તેની આજીવિકા બંધ કરવામાં આવી હતી, તેમજ પ્રભાસપાટણના શિવાલયના મહંત ભાવબૃહસ્પતિએ મદ્ય સેવન વગેરેની ભૂલો કરી હતી. તેથી તેમની આજીવિકા બંધ કરવામાં આવી હતી. તે બંનેએ આચાર્યશ્રીના પગે આવીને ભૂલોની માફી માગી હતી એટલે રાજા કુમારપાલે તેઓની આજીવિકા ફરીથી ચાલુ કરી હતી. આ ઘટના સં ૧૨૨૫માં બની હતી.[1]

મહામાત્ય આંબડે ઉદ્ધાર કરાવી ભરૂચના શકુનિકાવિહારમાં સં ૧૨૨૨માં મુનિસુવ્રતસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેમજ મંત્રી બાહડે પોતાના પિતાના ઉદયનવસતિનો વિસ્તાર કરી ઉદયનવિહાર બંધાવ્યો, તે બંનેની પ્રતિષ્ઠા પણ સં ૧૨૨૩માં આચાર્યશ્રીના હાથે કરાવી.

રાજા કુમારપાલે આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી સં ૧૨૨૬માં

૧ મહંત ભાવબૃહસ્પતિને સં ૧૨૨૫માં ફરી વાર આજીવિકા આપી તે વિષે જુઓ, ભદ્રકાળીના મંદિરમાંનો શિલાલેખ ભા૦ ૨ તથા જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૧૨૪નું ટિપ્પણ

શત્રુંજય તીર્થ અને ગિરનાર તીર્થનો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. રાજાએ શત્રુંજયમાં ઘણો લાભ લીધો પણ તે વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે ગિરનાર પહાડ ઉપર ચડી શક્યો નહીં

જ્યારે સંઘનો પડાવ વલભીપુરથી આગળ આવ્યો ને ચોગઠ પાસે થાપ્યા અને ઈસાવલ એ બંને પહાડીઓની તળેટી નજીક કરવામાં આવ્યો હતો. રાજાએ એ બંને પહાડીઓ ઉપર ભ૦ ઋષભદેવ અને ભ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસર બંધાવ્યાં આ દેરાસરના પથ્થરો આજે પણ ત્યાં નજરે પડે છે કોઈએ એ પથ્થરોમાંથી ઊભું કરેલું નાનકડું શિવાલય આજે વિદ્યમાન છે

આચાર્યશ્રીએ સં૦ ૧૨૨૮ માં પાટણમાં અંજનશલાકાઓ અને પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી. તેમના હાથે કરાયેલી આ પ્રતિષ્ઠાઓ ઉત્સવી હતી. આચાર્યશ્રીને આ૦ બાલચંદ્ર નામે મહત્ત્વાકાંક્ષી શિષ્ય હતા. આ૦ બાલચંદ્રે એવો મનસૂબો કર્યો કે જેમ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ અને રાજા કુમારપાલની જોડી છે તેવી કુમારપાલ સદ્ગત પછીના રાજા અજયપાલ સાથે પોતે જોડાઈને વિખ્યાત થવું

આચાર્યશ્રીએ લગ્નવેલા સાધવા માટે આ૦ બાલચંદ્રને ઘટીયંત્ર ઉપર બેસાડ્યા. આ૦ બાલચંદ્રે પોતાની સ્વાર્થસાધના માટે મુહૂર્તના સમયમાં ગરબડ કરી વાસ્તવિક લગ્ન આવ્યા પહેલા જ લગ્ન આવ્યું છે એમ જાહેર કર્યું અને એ જ સમયે ઉપર્યુક્ત પ્રતિમાઓની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠાઓ કરવામાં આવી.

વડોદરાનો વેપારી શેઠ કાનજી વચ્ચે થોડી વાર પછી હાંફળો ફાંફળો થતો આચાર્યશ્રી પાસે આવ્યો, તે પોતાના દેરાસરના મૂળ નાયકની પ્રતિમાને અંજનશલાકા કરાવવા લાવ્યો હતો, પણ સામગ્રી મેળવવામાં સમય વીતી જવાથી રાજપુરુષોએ તેને અંદર આવવા દીધો નહોતો. પ્રતિષ્ઠાનું કામ સમાપ્ત થતા તે આચાર્યશ્રી પાસે આવી પગે પડી રોવા લાગ્યો. કૃપામૂર્તિ આચાર્યશ્રીએ બહાર આવીને આકાશમાં નજર નાખી, સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જોયું ને તરત જ બોલી ઊઠ્યા અરે! આ શું થયું? જે સમયે અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા

થઈ છે તે મુહૂર્ત તો કુલભાગુ છે ને પ્રતિષ્ઠાપક તથા પ્રતિમાજીને વધુમાં વધુ ત્રણ વર્ષનું આયુષ્ય આપનારું છે.

આચાર્યશ્રીએ તરત જ સામુ મુહૂર્ત આવતા ત્રણ કલ્યાણની પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરી, જે પ્રતિમા અત્યંત પ્રભાવશાળી બની. સંભવત. આ ત્રણે જિનપ્રતિમાઓ તે—૧ ગોડીપુરની, ૨ મરે મહાવાડની અને ૩ તારંગાની છે (જૂઓ, પં નેમવિજયગણિનું ગોડીજીપાર્શ્વનાથનું સ્તવન, પ્ર૦ ૫૮)

આચાર્યશ્રીએ એ ઉત્સવમાં જાહેર કર્યું કે મારું આયુષ્ય હવે માત્ર છ મહિનાનું બાકી છે અને કુમારપાલ પણ મારા પછી છ મહિને મરણ પામશે.

ધર્મપ્રચાર—

આચાર્યશ્રીએ પાત્રીસ હજાર ૭૮૦૦ પરિવારના માનવીઓને જૈન બનાવ્યા. આમ તેઓ બધી રીતે સમર્થ હતા, તેઓ ધારત તો પોતાનો નવો ગચ્છ સ્થાપીને ચલાવી શકત, પણ તેઓ એવા ગર્વિષ્ઠ મહત્ત્વાકાંક્ષી નહોતા. તેઓ સમદર્શી હતા, આગ્રહી નહોતા, ઉતાવળિયા નહોતા, સ્થિતપ્રજ્ઞ હતા, જ્ઞાનના સાગર હતા. અહંના પૂજારી નહોતા, વીતરાગના અનુગામી હતા. આથી તેમણે નવો પંથ સ્થાપવાનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન કર્યો અને તીર્થંકરના શાસનની સેવા તો જીવી રહ્યા ત્યાંને સુધી ઉદ્યમશીલ રહ્યા.

વળી તેમના શરીર અને કાર્યક્ષમતાનું વર્ણન આ પ્રમાણે મળે છે—

તેમનામાં સોના જેવી શરીર કાંતિ હતી, કમળની પાંખડી જેવી આંખો હતી. જોનારને હર્ષ ઉત્પન્ન કરે તેવું મુખ હતું તેમનું ચારિત્ર સમતાવાળું હતું. તેમનામાં વાણીથી પંડિતોને જીતવાનું સામર્થ્ય હતું. તપસ્યાની પણ શક્તિ હતી. તેમની બુદ્ધિ વિશ્વાર્થ શાસ્ત્રને ઉકેલી શકતી. આકાશ જેવા ગ્રંથો રચવાની કુશળતા હતી, પરવાદીને જીતવાની તીક્ષ્ણ તર્કશક્તિ હતી. ધારી અસર કરે તેવી કવિત્વ શક્તિ હતી. અયોગ્ય અને પતિતને પણ ધર્મમાં સ્થાપવાનું અને તેમાં

સ્થિર કરવાનું પ્રભાવબળ હતું. તેમની વાણી મધ જેવી મીઠી હતી.

નિપુણ પુરુષો આ 'હેમચંદ્ર'ની અપૂર્વ શક્તિ પ્રત્યક્ષ જોઈને પ્રાચીનકાળમાં થઈ ગયેલા સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો અને ગણધરોના વિશિષ્ટ સામર્થ્યમાં વિશ્વાસ કરતા હતા.

(—આ સોમપ્રભસૂરિકૃત કુમારપાલપડિબોહો, પ્રા૦ ૨૦ થી ૨૪ અને શ્રી. મધુસૂદન મોદીકૃત 'હૈમસમીક્ષા')

આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિ સં૦ ૧૨૨૯ માં પાટણમાં સંઘ સમક્ષ આ૦ રામચંદ્રને પોતાની પાટ સોંપી, સમાધિમાં રહી, બ્રહ્મરંધ્રથી પ્રાણ છોડી કાલ કરી સ્વર્ગે ગયા અને તે પછી એ જ સાલમાં રાજા કુમારપાલ પણ સ્વર્ગગમન કરી ગયો.

રાજા અને પ્રજાએ આચાર્યશ્રીનો મૃત્યુ-ઉત્સવ મનાવ્યો. રાજા સામંતો અને પ્રજાએ આચાર્યશ્રીના અગ્નિસંસ્કારના સ્થાનેથી તિલક કરવા માટે રાખ લીધી અને જ્યારે રાખ રહી નહીં ત્યારે જનતાએ ખોદી ખોદીને માટી લીધી. પરિણામે ત્યાં મોટો ખાડો પડ્યો, જે સ્થાન હેમખાડ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું.

રાજપુરોહિત રાજકવિ સોમેશ્વરદેવે આચાર્યશ્રી વિશે એક અર્ધ શ્લોકમાં ઐતિહાસિક તથ્ય બતાવ્યું છે કે—

'वपुश्च विरतामार्य स्त्रितमनि ध्रुहेमचन्द्रे दिवम् ।'

(—સુરથોત્સવ, સર્ગ ૧૫, શ્લો૦ ૫૨)

શિષ્યપરિવાર—

૧ સં૦ આ હેમચંદ્રસૂરિના જીવનપ્રસંગોમાં જુદે જુદે સ્થળે તેમના શિષ્ય પ્રશિષ્યોના નામ આવે છે તેઓનો ટૂંકો પરિચય આ પ્રમાણે છે—

૧. આ૦ બાલચંદ્રસૂરિ—આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના તે કુશિષ્ય હતા. તેમને રાજા અજયપાલને પોતાનો બનાવી, પોતે રાજગુરુ બન વાના કો હતા. પરંતુ તેમણે ગુરુદ્રોહ કરી છેવટી પ્રતિષ્ઠામાં મુહૂર્ત ની મરજી કરી હતી. રાજા અજયપાલે પણ રાજા થયા પછી આ બાલચંદ્રને ગુરુદ્રોહી અને ગચ્છદ્રોહી કરવી મલાવી નાખ્યા. આ

આચાર્ય ચંદ્રસૂરિ વિદ્વાન હતા, પણ આ રામચંદ્રસૂરિના પ્રખર વિરોધી હતા. તેમણે જ આ રામચંદ્રને મરાવી નાખ્યા હતા. તેમણે રચેલી 'જ્ઞાનમ્યા'ની સ્તુતિઓ ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે.

૨. આ૦ રામચંદ્રસૂરિ—એકવાર રાજા સિદ્ધરાજે આ૦ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિને પૂછ્યું કે 'આપ સરસ્વતીપુત્ર છો, સર્વજ્ઞપુત્ર છો, પણ આપની પાટને શોભાવે એવો અધિક ગુણવાળો વિદ્વાન્ શિષ્ય કોણ છે?'

આચાર્ય મહારાજે તે સમયે જણાવેલું કે 'રાજન્! પં. રામચંદ્ર મારો ગુણવાન શિષ્ય છે. એ સર્વમાન્ય પણ છે.'

આ સાંભળી રાજા પં૦ રામચંદ્રના દર્શન કરીને આનંદિત થયો હતો.

એક દિવસે રાજા ઉનાળાના દિવસોમાં રાણીઓને સાથે લઈ ક્રીડાકોડા કરવા માટે ઉદ્યાનમાં ગયો. તેણે ત્યાં પં. રામચંદ્રને જોઈને એકદમ પૂછ્યું : ઉનાળાના દિવસો મોટા કેમ હોય છે?

શીઘ્ર કવિ રામચંદ્રે કાવ્યમાં ઉત્તર આપ્યો કે—

> देव ! श्रीगिरिदुर्गमल्ल ! भवतो दिग्जैत्रयात्रोत्सवे
> धावद्धीरतुरङ्गनिष्ठुरखुरक्षुण्णक्ष्मामण्डलात् ।
> वातोद्धूतरजोमिलत् सुरसरित् सञ्जातपङ्कस्थली-
> दूर्वाचुम्बनचञ्चुरा रविहयास्तेनातिवृद्धं दिनम् ॥

—હે ગિરનારના વિજેતા, હે નરદેવ! તારી દિગ્વિજય યાત્રામાં દોડતા ઘોડાઓની ખુરીઓથી ઊડેલી ધૂળ આકાશમાં જઈને ગંગામાં પડી ને ત્યાં કાદવ થયો. તેમજ ઘાસ પણ ઊગી નીકળ્યું. આ લીલું ઘાસ ખાવાને માટે સૂર્યના ઘોડાઓ રોકાતા જાય છે તેથી જ દિવસ મોટો થયો છે.

રાજાએ આ ચમત્કારપૂર્ણ કાવ્ય સાંભળી ત્યાં જ સૌની સમક્ષ પં૦ રામચંદ્રને કવિકટારમલ્લનું બિરુદ આપ્યું.

કવિ ચક્રવર્તી શ્રીપાલ પોરવાડે સહસ્રલિંગ સરોવરની પ્રશસ્તિ રચી ત્યારે રાજાએ તેનું સંશોધન કરવા માટે ઉત્તમ કોટિના સર્વ પંડિતોને બોલાવ્યા. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ પોતે ત્યાં પધાર્યા નહીં,

પણ ૫. રામચંદ્રને ત્યાં મોકલ્યા. તેમને સાથોસાથ સૂચના કરી કે, 'જો સો વિદ્વાનોની પ્રશસ્તિને સમ્મતિ મળે તો તમારે કશી પંડિતાઈ બતાવવી નહીં.' ૫૦ રામચંદ્ર ત્યાં પધાર્યા. પ્રશસ્તિકાવ્યો વંચાયાં, સો પંડિતોએ આનંદ વ્યક્ત કર્યો. તેમાં એક નીચે મુજબનું કાવ્ય હતું—

कोशेनापि युत दलैरुपचित नोच्छेत्तुमेतत् क्षम
स्वस्यापि स्फुटकण्टकव्यतिकरं पुस्त्वं च धत्ते न हि ।
एकोऽप्येष करोसि कोशरहितो निष्कण्टक भूतल
मत्वैव कमला विहाय कमलं यस्यासिमाशिश्रियत् ॥'

—આ લક્ષ્મીએ કમળને તજી સમ્રાટ સિદ્ધરાજની તરવારનું શરણું લીધું છે કેમકે તે કમળકોશ (ડોડવો તથા ખજાના)વાળું છે અને દળ (પાંદડી તથા લશ્કર)વાળું છે છતાંય પોતાના કાંટાને હટાવી શકતું નથી, તેમ કદાપિ પુરુષત્વને પામી શકતું નથી. જ્યારે આ અસિ(તરવાર) કોશ રહિત અને દળ રહિત હોવા છતાં એકલી જ પૃથ્વીના કંટકોને હટાવે છે તેમજ પુરુષત્વને પણ ધારણ કરે છે

સો પંડિતોએ આ કાવ્યને ખૂબ વખાણ્યું એટલે રાજાએ ૫૦ રામચંદ્રનો અભિપ્રાય માગ્યો. તેમણે ધીમેથી વાંધો ઉઠાવ્યો કે, આ કાવ્યમાં દલ શબ્દ સૈન્યના અર્થમાં વાપર્યો છે અને કમલ શબ્દને નિત્ય નપુંસક બતાવ્યો છે આ પ્રયોગો ખાસ વિચારવા જેવા છે પંડિતો આ હકીકત સાંભળીને વિચારમાં પડી ગયા. અંતે રાજાના આગ્રહથી સો પંડિતોએ તોડ કાઢ્યો કે દલનો અર્થ રાજ્યનું સૈન્ય પણ થઈ શકે અને કમલ શબ્દ પુંલિંગમાં પણ વપરાય છે તેથી અહીં પુરુષત્વને ધારણ કરી શકતું નથી. તેને બદલે 'કમલ પુરુષત્વને પામે કે ન પામે એવો શંકાવિકલ્પ પાઠ લેવો.

સિદ્ધરાજ ૫૦ રામચંદ્રની આવી તેજ સ્ફુરણાથી પ્રસન્ન થયો અને તેની સામે અત્યંત સ્નેહભાવે એકીટશે જોઈ રહ્યો. ૫૦ રામચંદ્રને ઉપાશ્રયમાં પહોંચતા જ એક આંખે દર્દ ઊપડ્યું અને તેમની તે આંખ સદાને માટે ચાલી ગઈ તેમની એક આંખ ગઈ પણ

વિરલ જ કાવ્યશક્તિ તો એવી ને એવી જ સતેજ હતી.

આ હેમચંદ્રસૂરિએ તેમને આચાર્યપદ આપ્યું હતું અને પોતાના અંત સમયે તેમને જ પોતાની પાટે સ્થાપ્યા હતા.

આ રામચંદ્રસૂરિ સમર્થ વિદ્વાન હતા, જૈનધર્મમાં અનન્ય શ્રદ્ધાવાન્ હતા, ગુરુભક્ત હતા અને સાચી સ્વતંત્રતાના મોટા પક્ષપાતી હતા. તેમણે એક આંખ જવા છતાં કદાપિ દીનતા બતાવી નહોતી.

તેમણે પોતાની જિનસ્તુતિ બત્રીશીઓ પૈકીની જ મુનિસુવ્રત સ્વામી બત્રીશી, ઉપમા બત્રીશી, પ્રસાદ બત્રીશી વગેરેમાં તીર્થંકરો ને કરુણાના સાગર અને સર્વ જાતના શોકોના શામક તરીકે વર્ણવ્યા છે. છતાં પોતે તેમની પાસે પોતાની ગયેલી આંખને માગતા નથી. તેમણે વ્યતર જિનસ્તુતિ ષોડશિકામાં છેલ્લો એક શ્લોક નીચે મુજબ આપ્યો છે—

स्वामिन्ननल्पतमकल्पतरोऽभिराम-
पत्राभकाङ्क्षितवितीर्णविशेषपात्र ! ।
[illegible] सुरासुरसरोरुह ! दुःखकार्ये
देव ! प्रसीद करुणां कुरु देहि दृष्टिम् ॥'

આથી એટલું નક્કી થાય છે કે તેમણે પોતાની આંખ ગયા પછી જ આ સ્તુતિઓ રચી છે અને દૃષ્ટિની માગણી કરી છે. પણ તેમણે દૃષ્ટિ શબ્દનો જે અર્થ કર્યો છે તે ઉપરથી માનવું પડે છે કે તેમણે આ સ્તુતિથી આંખ નહીં પણ દિવ્યદૃષ્ટિ માગી છે. આ છે તેમના હૃદયના ઉદ્ગારો —

साक्षात्कारः सकलजगतां स्याद् यतः केवलं तत्
चक्षुः किंचिद् दिशसि न जिनो देव ! पुण्यप्रसादात् ।
प्रख्यातं तमिह तमसां [illegible]
केषामेव [illegible] गोचरं संचरिष्णु ॥
(—પ્રસાદદ્વાત્રિંશિકા, શ્લો૦ ૧૫)

'स्वतन्त्रो देव! भूयासं सारमेयोऽपि वर्त्मनि ।
मा स्म भूवं परायत्तस्त्रिलोकस्यापि नायकः' ॥१॥
स्वातन्त्र्यश्रीपवित्राय परमब्रह्ममूर्तये ।
साधिताशेषसाध्याय नमो भगवतेऽर्हते ॥१॥ (–ષોડશિકા)

તેમના આ શબ્દો તેમના સ્વભાવનો પરિચય કરાવે છે કે તેઓ સ્વતંત્રતાના પૂજારી હતા. તેઓ સ્થૂલ દૃષ્ટિના નહીં પણ દિવ્ય દૃષ્ટિ એટલે કેવળજ્ઞાનના ઇચ્છુક હતા.

આ રામચંદ્ર રાજા કુમારપાલની રાજસભાના સમર્થ કવિ હતા. કોઈ પણ બહારનો વિદ્વાન કવિ રાજસભાની પરીક્ષા કરવા અટપટી સમસ્યા મૂકે તો આ રામચંદ્ર પોતાની અદ્ભુત શક્તિથી તે સમસ્યા પૂરતા હતા, જે સાભળીને આગતુક કવિ માથુ ધુણાવી દેતો હતો.

આ૦ બાલચંદ્ર અને આ૦ રામચંદ્ર વચ્ચે કારમું વૈમનસ્ય હતું. સં. ૧૨૩૦ મા અજયપાલ સોલંકી ગુજરાતનો રાજા થયો ત્યારે તેણે આ૦ બાલચંદ્રની શિખવણીથી આ રામચંદ્રને કહ્યું કે તમે આ હેમચંદ્રની પાટે આ૦ બાલચંદ્રને સ્થાપો. આચાર્યશ્રીએ સાફ શબ્દોમા જણાવી દીધુ કે તેમ કરવાની ગુરુદેવની આજ્ઞા નથી. એ બનવાનુ નથી.

રાજાએ હુકમ કર્યો કે મારો રાજહુકમ છે કે તમે એ પ્રમાણે કરો; નહીંતર રાજાજ્ઞા લોપવાના દંડ તરીકે તપાવેલ તાંબાની પાટ ઉપર બેસી જાઓ.

આચાર્યશ્રીએ ગુરુદેવની આજ્ઞાના પાલન માટે તથા પોતાનુ બલિદાન આપ્યુ તેઓ છેલ્લે એટલું જ બોલ્યા કે—

"જગતને પ્રકાશ આપનારો સૂર્ય પણ આથમે છે માટે જે થવાનુ હોય તે જ થાય છે"

રઘુવિલાસનાટકની પ્રસ્તાવનામા આ રામચંદ્ર પોતાના વિશે કહે છે—

पञ्चप्रबन्धमिषपञ्चमुखानकेन
विद्वन्मन सदसि नृत्यति यस्य कीर्तिः ।
विद्यात्रयीचणमचुम्बितकाव्यतन्द्रं
कस्तं न वेद सुकृती किल रामचन्द्रम् ॥'

બીજે પણ કહેવાયું છે કે—

' सूक्तयो रामचन्द्रस्य वसन्तकलगीतय ।
स्वातन्त्र्यमिष्टयोगाय येषां हर्षोदय ॥'

આ રામચંદ્રના નામથી અપભ્રંશ ભાષામાં કોઈએ જણાવ્યું છે કે—

મહિલા કૂટચરિત્ર જલ ગુણ પાર ન પામઈ;
દિન કરઈ રોરઈ સ્વાતી નિસાચર કેતુ મોડઈ
ઉદધિ કિસઈ ઉલ્લસઈ મનિ ધરી વાયક પીવઈ;
ઊજરી સાકરીય કરી પઈ મહિ ધૂજરી અભિલાષઈ
સાત સમુદ્ર લીલા તરઈ બુદ્ધિ નારી બુદ્ધિ મરઈ;
રામ કવીસર ઇમ કહઈ સ્ત્રી વિશ્વાસ ન કો કરઈ'
(—કુલસાગરગણિકૃત 'સટીક ઉપદેશસાર' ઉપ ૩૨ સં ૧૬૧૨)

આ રામચંદ્ર એ સમયના શબ્દશાસ્ત્ર કાવ્યશાસ્ત્ર અને ન્યાયશાસ્ત્રના વિદ્વાન, ઉત્કૃષ્ટ કવિ, સાચા પ્રબંધકાર અને વિશિષ્ટ નાટકકાર હતા. તેમણે રચેલા ગ્રંથો આ પ્રમાણે જાણવા મળે છે—

૧. દ્રવ્યાલંકાર—સ્વોપજ્ઞવૃત્તિસહિત—આ રામચંદ્ર અને આ ગુણચંદ્ર એ બંનેએ મળીને રચ્યો છે. તેમાં, ૧ જીવ ૨ પુદ્ગલ અને ૩ ધર્માધર્માદિ એમ ત્રણ પ્રકાશ છે.[1]
૨. નાટ્યદર્પણ—સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિસહિત—આ રામચંદ્ર અને આ ગુણચંદ્ર એ બંનેએ મળીને રચ્યો છે. જેમાં ૫૫ નાટક-ગ્રંથોના ઉલ્લેખો અને દશરૂપકોને બદલે બાર રૂપકો દર્શાવ્યાં છે.[2]

---

૧ દ્રવ્યાલંકારની સં. ૧૨૦૨માં લખાયેલી તાડપત્રની પ્રતિ જેસલમેરમાં સુરક્ષિત છે.

૨ નાટકો માટે જુઓ પ્રા. ૪૫, પૃ. ૩૩નું ટિપ્પણ

૩ સત્યહરિશ્ચંદ્ર નાટક
૪ નલવિલાસ નાટક (મુદ્રિત).
૫. કૌમુદીમિત્રાણંદ નાટક (મુદ્રિત, રૂપાન્તર પ્રકરણપૂર્ણ).
૬ રાઘવવિલાસ નાટક (રામવાભ્યુદય).
૭. યદુવિલાસ નાટક (યાદવાભ્યુદય).
૮ નિર્ભયભીમવ્યાયોગ નાટક
૯ મલ્લિકામકરંદ નાટક
૧૦ રોહિણીમૃગાંક પ્રકરણ.
૧૧ વનમાલા નાટિકા.
૧૨. કુમારવિહારશતક-પ્રશસ્તિ.
૧૩. સુધાકલશ-સુભાષિતકોશ.
૧૪ હૈમ-બૃહદ્વૃત્તિન્યાસ, શ્લો૦ ૫૩૦૦૦
૧૫. પ્રથમ દ્વાત્રિંશિકા.
૧૬ વ્યતિરેક દ્વાત્રિંશિકા.
૧૭. પ્રસાદ દ્વાત્રિંશિકા.
૧૮ અપહ્નુતિ દ્વાત્રિંશિકા.
૧૯ અર્થાન્તરન્યાસ દ્વાત્રિંશિકા.
૨૦ જિનસ્તુતિ દ્વાત્રિંશિકા.
૨૧. સ્થાવતમાં જિનસ્તુતિ દ્વાત્રિંશિકા.
૨૨. શાંતિ દ્વાત્રિંશિકા.
૨૩. અજિત દ્વાત્રિંશિકા.
૨૪ નેમિ દ્વાત્રિંશિકા.
૨૫. મુનિસુવ્રત દ્વાત્રિંશિકા.
૨૬–૩૧ જિનસ્તુતિઓ બત્રીશી.
૩૨. સ્તોત્રો.
૩૩ ધોળકાના ઉદયનવિહારની પ્રશસ્તિ, શ્લો૦ ૧૦૪

(–જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૨૩;
વિશેષ માટે જુઓ નલવિલાસ પ્રસ્તાવના)

તેમણે ૧૧ નાટકો અને ઘણા પ્રબંધો બનાવ્યા છે જેમા તેમની કવિ તરીકેની પ્રતિભા, સ્વતંત્ર સ્ફુરણા, બીજાનું અનુકરણ કરવાનો અભાવ વગેરે સ્પષ્ટ તરી આવે છે (પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધ ચિંતામણિ, ઉપદેશતરંગિણી, ઉપદેશસાર)

૩. આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ—તેમણે સં૦ ૧૨૪૧માં 'અનેકાર્થકૌમુદી' —અનેકાર્થ કોશની ટીકા રચી, ગુરુદેવના નામ પર ચઢાવી છે આ સોમપ્રભસૂરિએ કુમારપાલપડિબોહો રચીને પ્રથમ આ મહેન્દ્રસૂરિ, પં વર્ધમાનગણિ, અને પં ગુણચંદ્રગણિને સંભળાવ્યો હતો. તેમની સૂચના મુજબ તેને વ્યવસ્થિત પણ કર્યો

૪ (પં૦) વર્ધમાનગણિ—તેમણે કુમારવિહાર-પ્રશસ્તિ-કાવ્ય તથા તેની વ્યાખ્યા રચી છે. તેમજ ૮૭મા શ્લોકના ૧૧૬ અર્થો કરી બતાવ્યા છે (પ્ર ૯), તે કાવ્ય નીચે મુજબ છે—

गम्भीरं श्रुतिभिः सदाचरणतः प्राप्तप्रतिष्ठोदय

सद्यःकान्तारधन प्रियो बहुगुणो य साम्यमालम्बते ।

श्रीचौलुक्यनरेश्वरेण विबुधश्रेष्ठेमचन्द्रेण च

श्रीमद्वाग्भटमन्त्रिणा च परितारिणा च मन्त्रेण च ॥

આ પ્રશસ્તિકાવ્યના ૩૧મા પદના અર્થમા રાજા કુમારપાલનું, ૪૧મા પદના અર્થમા આ હેમચંદ્રસૂરિનુ ૧ ૯મા પદના અર્થમા મંત્રી વાગ્ભટનું વર્ણન કરેલ છે પણ એ કુમારવિહારની પ્રશસ્તિ મળતી નથી

પં૦ વર્ધમાનગણિ સં ૧૨૪૧મા વિદ્યમાન હતા.

૫ આ૦ ગુણચંદ્રગણિ—સભવ છે કે તેઓ આ રામચંદ્ર સૂરિના શિષ્ય હતા. કેમકે આ રામચંદ્ર અને તેમણે મળીને સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સાથે દ્રવ્યાલંકાર, અને નાટ્યદર્પણ ગ્રંથો રચ્યા છે. તેમને સં ૧૨૪૧ પછી આચાર્યપદવી મળી હતી.

૬ પં૦ યશશ્ચંદ્રગણિ—તે મહાન જ્યોતિષી, મંત્રવિદ્યાના અભ્યાસી અને મંત્રવાદી હતા. તેઓ આચાર્યશ્રીના અનન્ય ભક્ત હતા. તેમણે સં ૧૨૪૧મા આ સોમપ્રભસૂરિએ રચેલો કુમાર-

પાઠપડિમાંથી પૂરેપૂરો વાંચીને પસંદ કર્યો હતો.

૭ પં૦ ઉદયચંદ્રગણિ—તે વ્યાકરણના અજોડ વિદ્વાન હતા. તેઓ રાજા કુમારપાલને યોગશાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન આપતા હતા. તેમાં પ્રકાશ ૩ શ્લો૦ ૧૦૭માં કર્માદાન વિષયક—

दन्त-केश-नखास्थि-त्वग्-रोम्णां ग्रहणमाकरे ।

એ શ્લોક બોલતાં વારંવાર 'રોમ્ણો' પાઠ બોલ્યા. આચાર્યશ્રીએ પાઠ બદલવાનું કારણ પૂછ્યું. ગણિવરે ઉત્તર આપ્યો કે 'પ્રાણીઓના અંગો અને વાજિંત્રોને દ્વંદ્વસમાસમાં એકવચન આવે છે.' આ જવાબ સાંભળી રાજા તથા શ્રોતાઓએ તેમની ખૂબ પ્રશંસા કરી.
પં૦ ઉદયચંદ્રગણિની પ્રેરણાથી રાજગચ્છના આ૦ ધર્મઘોષસૂરિના પટ્ટધર આ૦ રત્નસિંહ, તેમના પટ્ટધર આ૦ દેવચંદ્ર, તેમના શિષ્ય મુનિ કનકપ્રભે સિદ્ધહેમચંદ્રવ્યાકરણ પર ન્યાસોદ્ધાર રચ્યો છે.

૮ મુનિ દેવચંદ્રજી—તેમણે 'માનમુદ્રાભંજનનાટક' અં૦ ૫, તથા 'ચંદ્રલેખાવિજયપ્રકરણ' અં૦ ૫ એમ બે નાટક રચ્યા છે. પહેલા નાટકમાં ચક્રવર્તી સનત્કુમાર તથા વિલાસવતીનું ચિત્રણ છે. બીજામાં કુમારપાલે અર્ણોરાજ સાથેના યુદ્ધમાં બતાવેલા વીરતાનું વર્ણન કર્યું છે. આમાં ચંદ્રલેખાને વિદ્યાધરી બતાવી છે. તે અર્ણોરાજની બેન જણાય છે. આ નાટકની રચનામાં શેષભટ્ટારકે સહયોગ આપ્યો હતો. પાટણના કુમારવિહારમાં જ અજિતનાથના વસંતોત્સવ પ્રસંગે આ નાટક ભજવાયું હતું.

૯ પં૦ ઉદયસાગરગણિ—તેમના શિષ્ય આ૦ દેવેન્દ્રે 'સિદ્ધહેમચંદ્ર વ્યાકરણ' પર દુર્ગપદવ્યાખ્યા રચી છે.

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિનું ગ્રંથસર્જન—

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ ભારતીય ગ્રંથકારોમાં મોખરે છે. તેમણે વિવિધ વિષયના મૌલિક અને વિવેચનાપૂર્ણ ગ્રંથો રચ્યા છે. એવો ભાગ્યે જ કોઈ વિષય હશે જે આચાર્યશ્રીની કલમથી લખાયો ન હોય. એ જ કારણે ભારતના ગ્રંથવિધાતાઓ તેમને કલિકાલસર્વજ્ઞ માને છે અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તેમને Ocean of the Knowledge

કહીને બિરદાવે છે. ડૉ. પિટર્સન તેમને ભારત ભૂમિનો કોહીનૂર ગણાવે છે. આચાર્યશ્રીએ વિદ્વાનોને માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે તેથી જ તેમની પછીનો સંસ્કૃત ભાષા અને ગુજરાતી ભાષાનો કાળ હેમયુગ (સ્વર્ણકાળ) તરીકે મનાય છે.

આચાર્યશ્રી પોતે પોતાના ગ્રંથોની રચનાનું કારણ નીચે મુજબ રજૂ કરે છે—એ સિદ્ધરાજ જયસિંહની વિનંતિથી સિદ્ધહેમચંદ્ર શબ્દાનુશાસન વ્યાકરણ વૃત્તિસહિત, સાંગોપાંગ અને સુગમ બનાવ્યું છે તેમજ રાજા કુમારપાલ માટે યોગશાસ્ત્ર, લોકોના ઉપકાર માટે દ્વયાશ્રયકાવ્ય, છંદોનુશાસન, અભિધાનચિંતામણિ કોશ વગેરે રચ્યા છે અને રાજા કુમારપાલના અનુરોધથી તેના તથા લોકોના ઉપકાર માટે 'ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત' રચ્યું છે.

(—જુઓ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિતપ્રશસ્તિ)

તેમની પ્રતિભાનું મહાન્ સર્જન તે સિદ્ધહેમચંદ્રશબ્દાનુશાસન. ગુજરાતના ચક્રવર્તી રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહે માલવા ઉપર વિજય મેળવીને ત્યાંનો રાજકીય ગ્રંથભંડાર તે પાટણ લાવ્યો. તેમાં ભોજ વ્યાકરણ જોઈ તેને વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે ગુજરાતી વિદ્વાનો આવો ગ્રંથ રચીને ગુજરાતને પણ વિદ્યાધારી દેશોની હરોળમાં સ્થાપે એવું કંઈક કરવું જોઈએ. તેણે તરત જ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિને એ અંગે વિનંતિ કરી[1] અને આચાર્યશ્રીએ સર્વાંગપૂર્ણ 'સિદ્ધહેમચંદ્રશબ્દાનુશાસન'ની રચના કરી.[2]

સર્વાંગપૂર્ણ એટલે જેમાં સૂત્રપાઠ, લઘુવૃત્તિ, બૃહદ્વૃત્તિ, ન્યાસ,

---

૧. यशो मम तव ख्यातिं पुण्यं च मुनिनायक ।
कुरु लोकोपकाराय नव्यं शब्दानुशासनम् ॥ (—प्रभावकचरित)

२ तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद् व्यधत्त
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ (—सिद्धहेम प्रशस्ति)

ગણપાઠ, ઉણાદિપાઠ હોય. વળી, તેમણે શબ્દાનુશાસનની માફક લિંગાનુશાસન, કાવ્યાનુશાસન, છંદોનુશાસન, વાદાનુશાસન વગેરે પાંચ અનુશાસનો રચ્યા. શબ્દકોશ, દ્વયાશ્રયગ્રંથ વગેરે સાંગોપાંગ સમ્પૂર્ણ વ્યાકરણ રચ્યું.

આચાર્યશ્રીએ સિદ્ધહેમની સ્વોપજ્ઞ બૃહદ્વૃત્તિમા યાસ્ક ગાર્ગ્ય, વેદમિત્ર, શાકલ, ઇન્દ્ર, કાશ્યપ, કલાપક જયાદિત્ય, વામન, ક્ષીરસ્વામી, બૌદ્ધ ચંદ્રગોમી, જયતીકાર, દુર્ગસિંહ, દેવનંદિ (પૂજ્યપાદ) ભાષ્યકાર પતંજલિ, શેષરાજ શ્રીશેષ, ભોજ વામન, વાર્તિકકાર, કાત્યાયન (વરરુચિ) વિશ્રાંતવિદ્યાધર (વામન) શાકટાયન, શ્રુતપાલ અને શિવશર્મા વગેરેના મતો રજૂ કર્યા છે

જયાદિત્યની કાશિકા (પૂર્વવૃત્તિ), વામનની કાશિકા (ઉત્તરવૃત્તિ), ચંદ્રગોમીનુ ચાંદ, પૂજ્યપાદનું જૈનેન્દ્ર જિનેન્દ્રબુદ્ધિનો કાશિકાન્યાસ, પાણિનીય (ઈ૦ સ૦ પૂ૦ ૩૬૬), પતંજલિનું મહાભાષ્ય, કાત્યાયનનું (ઈ સ૦ પૂર્વે ૨૫૦) વાર્તિક વિશ્રાંતવિદ્યાધરની કાશિકા-ઉત્તરવૃત્તિ, શાકટાયન, શિવશર્માનુ કાતંત્ર, આ૦ પ્રભાચંદ્રનો શબ્દાંભોજભાસ્કર, આ શ્રુતકીર્તિની જૈનેંદ્ર પંચવસ્તુપ્રક્રિયા, આ૦ બુદ્ધિસાગરનુ બુદ્ધિસાગરવ્યાકરણ વગેરેના પ્રમાણો ટાંક્યા છે.

જે કે ઉપર દર્શાવેલા વ્યાકરણ ગ્રંથોના અંગઉપાંગો જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદા જુદા સમયે જોડ્યા છે જ્યારે એકલા આ હેમચંદ્રસૂરિએ જ સિદ્ધહેમચંદ્ર શબ્દાનુશાસનનાં સમસ્ત અંગ-ઉપાંગો સર્જ્યા છે ને સાંગોપાંગ જોડ્યા છે

આ વ્યાકરણમા સૂત્રયોજનાની કુશલતા, શૈલીની સુપાઠ્યતા, ભાષાની સરળતા, રચનાની પૂર્ણતા, વિષયની વ્યાપકતા, વિષયાર્થ જ્ઞાનનુ બલાબલ, દૃષ્ટાંત ગોઠવવાની ચતુરતા, ખાસ ખાસ સિદ્ધાંતોની સુગમ સંકલના અને વિવેચનની તન્મયતા વગેરે વસ્તુઓ આચાર્યશ્રીની જ્વલંત પ્રતિભાને વ્યક્ત કરે છે

એ વ્યાકરણ વિશ્વભરમાં અજોડ ગ્રંથ છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પિશાચી, ચૂલિકાપિશાચી અને અપભ્રંશ ભાષાઓનુ

સર્વાંગપૂર્ણ વ્યાકરણ બનાવ્યું અને તેનું નામ રાખ્યું 'સિદ્ધહેમચંદ્ર શબ્દાનુશાસન.' તેમાં આઠ અધ્યાય અને બત્રીશ પાદ છે.

રાજા સિદ્ધરાજ વિદ્યારસિક હતો, વિચક્ષણ હતો. તેણે પોતાના રાજપુરોહિત તથા રાજસભાના વિદ્વાનોને બેસાડી આ વ્યાકરણને વંચાવ્યું અને તેને આ વ્યાકરણ સર્વાંગપૂર્ણ અને શુદ્ધ છે એવી ખાતરી થઈ ત્યારે તેણે એ વ્યાકરણને હાથીની અંબાડીમાં પધરાવી, વાજતેગાજતે શહેરમાં ફેરવી, રાજમહેલમાં પધરાવી તેની પૂજા કરી. તેને માટે ૩૦૦ લહિયા બેસાડી તેની ઘણી નકલો લખાવી, જેમાંથી ૨૦ નકલો કાશ્મીરમાં મોકલી અને બીજી નકલો ગુજરાત બહાર જુદા જુદા દેશોમાં મોકલી તેમજ વ્યાકરણના અનેક અધ્યાપક કક્કલ કાયસ્થને નિયુક્ત કરી પાટણમાં સિદ્ધહેમના પઠન પાઠનની સુગમ વ્યવસ્થા કરી. આથી સિદ્ધહેમ ખૂબ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. એક વિદ્વાન તો ત્યાં સુધી જણાવે છે કે—

भ्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातन्त्रकन्था वृथा
मा कार्षीः कटु शाकटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।
किं कण्ठाभरणादिभिर्बठरयस्यात्मानमन्यैरपि
श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥

આ હેમચંદ્રસૂરિ વ્યાકરણ રચીને અમર થયા. તે પછી તો તેમણે જુદા જુદા વિષયના અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે.

તેઓ એકી સાથે પાંચ સાત, દશ લહિયાઓને આવડું ન પડે એ રીતે ઝડપથી પોતાના રચેલા ગ્રંથોનું આલેખન કરાવતા હતા.

તેમની અવધાનશક્તિ અજબ હતી. પોતે જે વિષયને ગૂંથવા ધારે તે તે વિષયના સંસ્કૃત ભાષાના જાણકાર લહિયાઓને એક પંક્તિમાં બેસાડી અમુક વિષયનો નવા નવા શ્લોક બનાવી તેમને ક્રમશઃ લખાવતા હતા. આ કામ એવું શીઘ્રતાથી થતું હતું કે લહિયો પોતાના વિષયનો એક શ્લોક લખે એ દરમ્યાન આચાર્યશ્રી બીજા લહિયાઓને તેના તેના વિષયના નવા શ્લોકો લખાવી તેને

બીજો નવો શ્લોક લખાવતા હતા. તેમણે આવી અવધાનશક્તિથી જગતને મોટો સાહિત્યભંડાર આપ્યો છે

તેમણે રચેલા ગ્રંથોના નામ નીચે મુજબ છે—

૧ સિદ્ધહેમચંદ્ર શબ્દાનુશાસન મૂળ—સંસ્કૃતસૂત્ર-૩૫૬૬ પ્રાકૃત સૂત્ર-૧૧૧૯ કુલ સૂત્ર સંખ્યા ૪૬૮૫, ગ્ર ૧૧૦૦ (સં૦ ૧૧૯૩).

૨. સિદ્ધહેમચંદ્ર-લઘુવૃત્તિ, ગ્ર૦ ૬૦૦

૩ સિદ્ધહેમચંદ્રબૃહદ્વૃત્તિ, ગ્ર૦ ૧૮૦૦૦ (સં૦ ૧૧૯૩).

૪ સિદ્ધહેમચંદ્રબૃહન્ન્યાસ, ગ્ર૦ ૮૪૦૦૦ (પૂરો મળતો નથી. સં૦ ૧૧૯૭ પછી).

૫ લિંગાનુશાસન, શ્લોક ૧૩૮.

૬ લિંગાનુશાસનવૃત્તિ, ગ્ર૦ ૩૬૮૪ (સં૦ ૧૧૯૭ પછી).

૭. ગણપાઠ.

૮. ઉણાદિગણપાઠ સૂત્ર ૧૦૦૬ (સં ૧૧૯૩).

૯ ઉણાદિગણપાઠવૃત્તિ ગ્ર૦ ૩૨૫ (સં૦ ૧૧૯૭ પછી).

૧ ધાતુપાઠ ધાતુ ૨૨ (સં૦ ૧૧૯૩).

૧૧ ધાતુપારાયણ, ગ્ર૦ ૫૬૦૦ (સં૦ ૧૧૯૩ પછી).

૧૨. ધાતુપારાયણ સંક્ષિપ્ત.

૧૩ પ્રાકૃતવ્યાકરણ, પ્રાકૃતસૂત્ર-૯૩ શૌરસેનીસૂત્ર-૨૭ માગધી સૂત્ર-૧૬ પિશાચીસૂત્ર-૨૨ ચૂલિકાપિશાચીસૂત્ર-૪ અપભ્રંશ સૂત્ર-૨ એ ૭ ભાષાના કુલ સૂત્રો ૧૧૧૯

૧૪ પ્રાકૃતવ્યાકરણ લઘુવૃત્તિ, ગ્ર૦ ૨૨૦૦

૧૫ પ્રાકૃતવ્યાકરણબૃહદ્વૃત્તિ, (અપ્રાપ્ય)

૧૬ બાલભાષાવ્યાકરણ.

૧૭. બાલભાષાવ્યાકરણવૃત્તિ.

૧૮ અભિધાનચિંતામણિકોશ, કાંડ ૬ શ્લો૦ ૧૫૪૧ (સં૦૧૨૧૬).

૧૯ અભિધાનચિંતામણિકોશવૃત્તિ, ગ્ર૦ ૧ ૦૦

૨૦ અભિધાનચિંતામણિશેષ, શ્લો ૨૦૪ (આ જિનદેવકૃત પરિશિષ્ટ છે)

૨૧ અનેકાર્થસંગ્રહ, કાંડ ૭, શ્લો ૧૮૨૯

૨૨ અનેકાર્થસંગ્રહવૃત્તિ અનેકાર્થકૈરવકૌમુદી, ગ્રં૦ ૬૦૦૦

૨૩ નિઘંટુકોશ, (અપ્રાપ્ય)

૨૪ નિઘંટુશેષ, કાંડ ૬ શ્લો ૩૯૬ (પરિશિષ્ટ છે)

૨૫ દેશીનામમાલા, વર્ગ ૮ કુલ શબ્દો : ૩૯૭૮ ગાથા : ૬૩૪

૨૬ દેશીનામમાલા-ટીકા રત્નાવલી, ગ્રં૦ ૩૫૦૦

૨૭ કાવ્યાનુશાસન, અધ્યાય ૮ સૂત્ર : ૨૦૮ (સં ૧૧૯૬)

૨૮ કાવ્યાનુશાસનવૃત્તિ અલંકારચૂડામણિ ગ્રં૦

૨૯ કાવ્યાનુશાસનવિવેક કુલ ગ્રં ૬૮ (સં ૧૨ પછી) તે (છંદોનુશાસન પછી રચાયો.)

૩ દ્વયાશ્રયમહાકાવ્ય,[1] સર્ગ : ૨૦ શ્લો ૨૪૩૫, ગ્રં ૨૮૨૮ સંસ્કૃત સં ૧૨૧૬ (ચૌલુક્યવંશવર્ણન).
પ્રાકૃત સં ૧૨૨૯ સર્ગ ૮ (કુમારપાલચરિત) ગ્રં ૧૫

---

૧ વિ સં ૧૬૧ સુધી જૈન આગમો ચાર અનુયોગવાળા હતા તે પછી એક અનુયોગવાળા થયા આજે પણ એ અનુયોગોનો ખ્યાલ આપતું સાહિત્ય મળે છે એમાં ઘણી બાબતો [illegible] મળે છે. આ [illegible] ની સ્તુતિ [illegible] છે

આ દેવચંદ્રસૂરિનું સંસ્કૃત દ્વયાશ્રય સિદ્ધહૈમવ્યાકરણના સાત અધ્યાયોના ક્રમશ: પ્રયોગો આપતું મૂળરાજથી કુમારપાલ સુધીના રાજાઓનું વર્ણન કરે છે અને પ્રાકૃત દ્વયાશ્રય સિદ્ધહૈમવ્યાકરણના આઠમા અધ્યાયના ક્રમશ: પ્રયોગો આપતું રાજા કુમારપાલનું ચરિત બનાવે છે.

આ જિનપ્રભસૂરિએ શ્રેણિક દ્વયાશ્રયમાં પણ કાતંત્ર વ્યાકરણની દુર્ગસિંહવૃત્તિના પ્રયોગો આપતાં સાથે મહારાજ શ્રેણિકનું ચરિત બનાવ્યું છે (સં ૧૩૫૬).

આ પ્રયોગો ને અર્થ કોશોમાં છે તેવાં વગેરે અનેકાર્થના માટે જુઓ પ્ર ૪૪ અનેકાર્થસાહિત્ય

૩૧ છંદોનુશાસન, અધ્યાય ૮ સૂત્ર ૭૬૪ (સં૦ ૧૧૯૯)
૩૨ છંદોનુશાસનવૃત્તિ-છંદશ્ચૂડામણિ, શ્લો૦ ૩૦૦૦
૩૩ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર, પર્વ ૧૦, શ્લો૦ ૩૬૦૦૦ (સં૦ ૧૨૧૯). (આ ગ્રંથની સં૦ ૧૨૯૪ માં લખાયેલી તાડપત્રની પ્રતિમાં આ હેમચંદ્રસૂરિ અને રાજા કુમારપાલનું ચિત્ર અંકિત છે)
૩૪ પરિશિષ્ટપર્વ (ઇતિહાસ) સર્ગ ૧૩ શ્લો૦ ૩૫૦૦ (સં૦ ૧૨૧૯).
૩૫ સકલાર્હત્સ્તોત્ર, શ્લો૦ ૨૭ (૨૮).
૩૬ અયોગવ્યવચ્છેદિકા દ્વાત્રિંશિકા (વીરસ્તુતિ) શ્લો૦ ૩૨.
૩૭ અન્યયોગવ્યવચ્છેદિકા દ્વાત્રિંશિકા (વીરસ્તુતિ) શ્લો૦ ૩૨.
૩૮ પ્રમાણમીમાંસા અધ્યાય ૫, (સૂ૦ ૧૨૦ પછી, છંદોનુશાસન પછી બનાવી છે અપૂર્ણ મળે છે)
૩૯ પ્રમાણમીમાંસાવૃત્તિ.
૪૦ વાદાનુશાસન (અપ્રાપ્ય).
૪૧ બલાબલવાદનિર્ણય.
૪૨ બલાબલવાદનિર્ણયબૃહદ્વૃત્તિ
૪૩ દ્વિજવદનચપેટિકા (વેદાંકુશ) શ્લો૦ ૧૦૦
૪૪ વીતરાગસ્તોત્ર, સ્તોત્ર ૨૦ શ્લો૦ ૧૮૯ (સં૦ ૧૨૧૭)
૪૫ મહાદેવસ્તોત્ર શ્લો૦ ૪૪ (સં ૧૧૮૫)
૪૬ યોગશાસ્ત્ર (અધ્યાત્મોપનિષત્), પ્રકાશ ૧૨, (સં૦ ૧૨૧૮).
૪૭ યોગશાસ્ત્રવૃત્તિ, શ્લો૦ ૧૨૫૭ (સં૦ ૧૨૨૦).
૪૮ સપ્તતત્ત્વવિચારણા, શ્લો૦ ૧૪

આ સિવાય અર્હન્નામસહસ્રસમુચ્ચય, સપ્તસંધાન મહાકાવ્ય, દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા, નિરુક્તિ-વ્યાવૃત્તિ-આયોગ અને અર્હન્નીતિ વગેરે ગ્રંથો આચાર્યશ્રીની રચના મનાય છે. અર્હન્નીતિ ગ્રંથ પ્રાચીન નથી. વિક્રમની વીસમી સદીમાં બન્યો લાગે છે. બીજા ગ્રંથો અપ્રાપ્ય છે

સિદ્ધહેમચંદ્રશબ્દાનુશાસનના વિવરણ ગ્રંથો—

બૃહદ્ન્યાસ (સ્વોપજ્ઞ)—ગ્ર ૮૪૦

લઘુન્યાસ—આ રામચંદ્રકૃત, ગ્ર ૫૩ ૦૦

લઘુન્યાસ—આ ધર્મઘોષ રચિત, ગ્ર ૯૦

લઘુન્યાસ—ગ્ર ૩

લઘુન્યાસ—પ્રશસ્તિ અવચૂરિ, મુનિ ઉદયચંદ્ર

દુર્ગપદવ્યાખ્યા—આ હેમચંદ્રસૂરિના પ્રશિષ્ય

ન્યાસોદ્ધાર—રાજગચ્છીય આ દેવેંદ્રસૂરિશિષ્ય આ કનકપ્રભસૂરિ

હૈમ લઘુવૃત્તિ—કાયસ્થ કાકલ (સ ૧૨).

સિદ્ધહેમ અવચૂરિ—આ જ્ઞાનચંદ્રસૂરિ શિષ્ય આ અમરચંદ્રસૂરિ (સ ૧૨૬૪).

હૈમ બૃહદ્વૃત્તિ ઢુંઢિકા—પ૦ સૌભાગ્યસાગર (સ૦ ૧૫૯૧).

હૈમ ઢુંઢિકા સંસ્કૃત—પ જિનચંદ્ર.

હૈમ ઢુંઢિકા પ્રાકૃત—આ હેમવિમલસૂરિશિષ્ય પ૦ ઉદયસૌભાગ્ય ગણિ (સ ૧૫૯૧).

હૈમલઘુવૃત્તિ ઢુંઢિકા—પ મુનિશેખર.

હૈમલઘુવૃત્તિ અધ્યાય ૪ ઢુંઢિકા—ખર આ જિનસાગરસૂરિ (સ ૧૫).

હૈમ અવચૂરિ—પ ધનચંદ્ર

હૈમચતુષ્કપાદવૃત્તિ—પ ઉદયસૌભાગ્ય ગણિ, (સ ૧૫૯૧).

હૈમવ્યાકરણ દીપિકા—શ્રીરત્નશેખર.

સિદ્ધહેમ રહસ્યમ્, ગ્ર૦ ૧૫

સિદ્ધહેમ પ્રાકૃત પ્રકાશ—મલધારી આ નરચંદ્રસૂરિ.

સિદ્ધહેમ પ્રાકૃત દીપિકા—આ હરિપ્રભસૂરિ.

હૈમ દુર્ગપદપ્રબોધ—આ જ્ઞાનવિમલસૂરિ શિષ્ય પ વલ્લભ વિમલ (સ ૧૬૬૧).

હૈમ કારકસમુચ્ચય—આ શ્રીપ્રભસૂરિ (સ૦ ૧૨૮૦).

હૈમવૃત્તિ—આ શ્રીપ્રભસૂરિ (સ ૧૨૮).

આખ્યાતવૃત્તિ—આ નરચંદ્રસૂરિ

આચાર્યશ્રીના બીજા ગ્રંથોનાં વિવરણો—

લિંગાનુશાસન-વૃત્તિ—આ જયાનંદસૂરિ

લિંગાનુશાસનદુર્ગપદપ્રબોધવૃત્તિ—સં૦ ૧૬૬૧ (શ્રીવલ્લભગણિ)

ધાતુપાઠ—પં૦ પુણ્યસુંદર ગણિ

હૈમ કવિકલ્પદ્રુમ-સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, આ૦ હેમવિમલસૂરિ શિષ્ય શતાર્થી પં હર્ષકુલ ગણિ (પ્રક૦ ૫૫).

ક્રિયારત્નસમુચ્ચય—આ૦ ગુણરત્નસૂરિ, ગ્ર૦ ૫૬૬૧ (સં૦ ૧૪૬૬ મુ૦ ઈ ૨).

હૈમવિભ્રમ સટીક—આ૦ વાદિદેવસૂરિ સંતાનીય આ ગુણચંદ્રસૂરિ

હૈમવિભ્રમ સવૃત્તિક—આ૦ જિનપ્રભસૂરિ

સ્યાદિસમુચ્ચય—ઉલ્લાસ ૪ શ્લો૦ ૫૪ ગ્ર૦ ૧૩૦૦ વાયડગચ્છીય વેણીકૃપાણ આ૦ અમરચંદ્રસૂરિ, (સં૦ ૧૨૪૩ થી ૧૨૬૧)

કાવ્યાનુશાસન અલંકાર ચૂડામણિવૃત્તિ આ અમરચંદ્રસૂરિ

સ્યાદિસમુચ્ચયવૃત્તિ—આ૦ અમરચંદ્રસૂરિ

સ્યાદિશબ્દદીપિકા—આગમગચ્છીય શ્રીજયાનંદસૂરિ સં૦ ૧૪૫૦

પ્રાકૃતશબ્દસમુચ્ચય—ખર૦ આ જિનચંદ્રસૂરિશિષ્ય પં તિલક ગણિ, સં ૧૫૬૯ ખંભાત.

અનેકાર્થવૃત્તિ—આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ, ગ્ર ૧૨૦ (સં ૧૨૪).

દ્વયાશ્રય કાવ્યવૃત્તિ સંસ્કૃત—આ૦ જિનેશ્વર શિષ્ય ઉપા અભય તિલક ગણિ (સં૦ ૧૩૧૨) મુ૦ પાલનપુર

દ્વયાશ્રયવૃત્તિ પ્રાકૃત—આ જિનેશ્વરશિષ્ય પં૦ પૂર્ણકલશ ગણિ, (સં ૧૩ ૭)

દ્વયાશ્રયવૃત્તિ પ્રાકૃત—મલ૦ આ રાજશેખર (સં૦ ૧૩૮૭).

વીતરાગસ્તોત્ર વિવરણ—સુવિહિતશાખાના આ૦ પ્રભાનંદસૂરિ

સાધારણજિનસ્તવન વૃત્તિ—પં કનકકુશલગણિ, સં૦ ૧૬૫૪

સ્નાતસ્યાસ્તુતિ-વૃત્તિ—પં૦ કનકકુશલગણિ, સં૦ ૧૬૫૮.

અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા-ટીકા સ્યાદ્વાદમંજરી—નાગેન્દ્રગચ્છીય આ મલ્લિષેણસૂરિ, ગ્ર૦ : ૩ સં૦ ૧૩૪૯

અલંકાર ચિંતામણિ વૃત્તિ—મહો યશોવિજય ગણિ પ્રતિમાશતક શ્લો ૯ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, ગ્ર ૩૨૫

ધાતુરત્નાકર—આ વિજયલાવણ્યસૂરિ.

હૈમધાતુમાલા—શ્રીગુણવિજય.

ન્યાયસંગ્રહ-ન્યાયાર્થમંજૂષા ન્યાસ—વ્યાકરણ-ન્યાય ૧૪૧ પ હેમહંસ ગણિ સ૦ ૧૫૧૫-૧૫૧૬ અમદાવાદ.

અભિધાન ચિંતામણિનિર્વૃતિ—મહો ભાનુચંદ્રગણિ.

અભિધાનચિંતામણિ સારોદ્ધારવૃત્તિ—ઉ શ્રીવલ્લભગણિ સ ૧૬૬૭.

હૈમી નામમાલા-શિલોંછ—ખર આ જિનપ્રભસૂરિના પટ્ટધર આ જિનદેવસૂરિ.

શિલોંછ નામકોશ ટીકા—ઉ શ્રીવલ્લભગણિ સ ૧૬૫૪

નોટિસ. વધુ માટે જુઓ શબ્દસાગરમાં આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની.

સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ પરથી અવતારિત વ્યાકરણો—

સિદ્ધસારસ્વત—આ દેવાનંદસૂરિ, (સ૦ ૧૩૩૪)

હેમલઘુપ્રક્રિયા—મહો વિનયવિજય ગણિ, (સ ૧૭૧૦)

હૈમપ્રકાશ(બૃહન્ન્યાસ)—મહો „ „ ગ્ર૦ ૩૫ ૦

ચંદ્રપ્રભા (હૈમકૌમુદી)—મહો મેઘવિજયગણિ, ગ્ર૦ ૭ ૦ સ ૧૭૫૮)

હેમશબ્દચંદ્રિકા—મહો મેઘવિજયગણિ.

હૈમપ્રક્રિયા—મહેન્દ્રસુત વીરસી.

બાલભાષા વ્યાકરણસૂત્ર-વૃત્તિ.

બૃહદ્હેમપ્રભા—આ વિજયનેમિસૂરિ.

લઘુહેમપ્રભા— „ „

પરમલઘુહેમપ્રભા „ „

સિદ્ધપ્રભા—આ સાગરાનંદસૂરિ.

પ્રાકૃત વ્યાકરણ—આ જિનકૃપાચંદ્રસૂરિ

„ „ પદ્ય—આ શાન્તિચંદ્રસૂરિ

હેમપ્રાકૃતપ્રક્રિયા—પં ગિરજાશંકર શાસ્ત્રી.

હેમસસ્કૃત પ્રવેશિકા (ગુજરાતી) ભા૦ ૧-૨—૫૦ શિવલાલ નેમચંદ (પાટણ)

પ્રાકૃત ચંદ્રિકા—

वर्षे ज्ञानवसुमुनिकमिते (१९९८) मासि शुभे श्रावणे
पक्षे शुक्ल इति द्वितीयदिवसे बुद्धान्मार्यामिव ॥
शिष्यो देवनेमकीर्तिगणिनां नाम्ना जगन्माशसन् (?)
पुस्तं केसमपि प्रशस्तमनर्घं सत्याकृतम्याकृत ॥
पूर्णं भवतु ॥ श्लोक १५०० ॥ (–श्री प्रशस्तिसंग्रह, ભા૦ ૨ પ્ર ન૦ ૭૫૧, પૃ૦ ૨૧૦)

આ પુસ્તક છાણીના શ્રીવિજયજ્ઞાનસૂરિ સ૦ શાસ્ત્રસંગ્રહમાં છે

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની વાણીચાતુરીના નમૂના—

तुण्णा क्षोणिपतामनेककटका मग्नाश्च धारा सत
कुम्भ: सिद्धपते कृपाण इति रे मा मसल क्षत्रिया ।
आकल्पप्रबलप्रतापदहन: संप्राप्तधाराधिराव
पौरा मालवयोषितश्रुसलिलं हन्तायमेधिष्यते ॥
(–सिद्धहेमशब्दानुशासन–प्रशस्ति)

अकृत्रिमस्वादुपदां परमार्थाभिधायिनीम् ।
सर्वभाषापरिणतां जैनीं वाचमुपास्महे ॥१॥ (–काव्यानुशासन–मंगल)

शब्दमात्रो महादेवो लौकिकानां मते मत: ।
शब्दतो गुणतश्चैव अर्थतो जिनशासन ॥६॥
भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्या क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥४४॥ (–महादेवस्तोत्र)

इमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारघोषामवघोषणां ब्रुवे ।
न वीतरागात् परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकान्तमृते नयस्थिति ॥२८॥
न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचि: परेषु ।
यथावदाप्तत्वपरीक्षया तु त्वामेव वीर ! प्रभुमाश्रिता: स्म: ॥२९॥

यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यया तया ।
वीतदोषकलुषः स चेद् भवानेक एव भगवन् ! नमोऽस्तु ते ॥३१॥
(—अयोगव्यवच्छेद-द्वात्रिंशिका)

स्वयं विवादग्रहिले वितण्डापाण्डित्यकण्डूलमुखे जनेऽस्मिन् ।
मायोपदेशात् परमर्म भिन्दन्नहो ! विरक्तो मुनिरन्यदीयः ॥१०॥
न धर्महेतुर्विहितापि हिंसा नोत्सृष्टमन्यार्थमपोद्यते च ।
स्वपुत्रघातान्नृपतित्वलिप्सासब्रह्मचारि स्फुरितं परेषाम् ॥११॥
प्रतिक्षणोत्पाद-विनाशयोगिस्थिरैकमध्यक्षमपीक्षमाणः ।
जिन ! त्वदाज्ञामवमन्यते यः स वातकी नाथ ! पिशाचकी वा ॥२१॥
(—अन्ययोगव्यवच्छेद-द्वात्रिंशिका)

क्षुद्रोऽपि यदि सोत्कण्ठस्त्वद्गुणग्रहणं प्रति ।
ममैषा भारती तर्हि स्वस्त्येतस्यै किमन्यया ! ॥२-७॥
क्षणं सक्तः क्षणं मुक्तः क्षणं क्रुद्धः क्षणं क्षमी ।
मोहाद्यैः क्रीडयैवाहं कारितः कपिचापलम् ॥१६-४॥
तव चेतसि वर्तेऽहमिति वार्तापि दुर्लभा ।
मच्चित्ते वर्तसे चेत् त्वमलमन्येन केनचित् ॥१९-१॥
तव प्रेष्योऽस्मि दासोऽस्मि सेवकोऽस्म्यस्मि किङ्करः ।
ओमिति प्रतिपद्यस्व नाथ ! नातः परं ब्रुवे ॥२०-८॥
स्वयं ज्ञापयसे तत्त्वं मार्गं दर्शयसि स्वयम् ।
स्वयं च त्रायसे विश्वं ततो याचामि नाथ ! किम् ॥ (—वीतरागस्तोत्र)

वने पद्मासनासीनं क्रोडस्थितमृगार्भकम् ।
कदाऽऽघ्रास्यन्ति वक्त्रे मां जरन्तो मृगयूथपाः ॥१४५॥
शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि ।
मोक्षे भवे भविष्यामि निर्विशेषमतिः कदा ॥१४६॥
(—[illegible] योगशास्त्र प्र ३)

भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ...

मसवाय महोरगायागदाय नरकच्छिदे ।
मरालसाय प्रमाण करमैचिद् भगवते नमः ॥१२-४॥
यावन्नाप्नोमि पदवीं परां त्वदनुभावजाम् ।
तावन्मयि शरण्यत्व मा मुञ्च शरण श्रिते ॥१७-८॥ (–वीतरागस्तोत्र)

ब्राह्मणजातिरदिष्टो वणिग्जातिरबाधकः ।
प्रियजातिरनीर्ष्यालुः शरीरस्थ निरामयः ॥७४३॥
विद्वान् धनी गुण्यगर्वः स्त्रीजनश्चापचापलः ।
रामपुत्रः सुचरित्रः प्रायेण न हि दृश्यते ॥७४४॥
(–त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित स० १)

આચાર્યશ્રીએ કાવ્યાનુશાસન તથા છંદોનુશાસનની ટીકામાં વિવિધ અવતરણો આપ્યાં છે એથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે, આચાર્યશ્રી સાહિત્યસમાજ, મધ્યમજનતા, તથા ગ્રામજનતાના લોકસાહિત્યથી પૂરેપૂરી રીતે પરિચિત હતા. તેના કેટલાક આ નમૂના છે—

द्वौ वज्रवर्मौ जगतीपतीनां सद्विग्रहं प्रविष्टौ ननु सार्वभौमौ ।
य स्यात्प्रपाविद्रुममञ्जुपाणो यो वा हस्तिद्वारसमसंनिकाशः ॥
(–काव्यानुशासन रत्नैपुणम् अ० १ श्लोकगतेषु विवेक)

हहो स्निग्धसखे ! विवेक ! बहुभिः प्राप्तोऽसि पुण्यैर्मया
गन्तव्यं कतिचिद्दिनानि भवता मास्मत्सकाशात् क्वचित् ।
त्वत्सङ्गेन करोमि जन्म-मरणोच्छेदं गृहीत्त्वर
को जानाति पुनस्त्वया सह मम स्याद् वा न वा सङ्गमः ॥
(–काव्यानुशासन, अ० १ सतो० विवेक)

सन्ध्यां यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे
धत्से यच्च नदीं विलज्ज ! शिरसा तच्चापि सोढं मया ।
श्री जाताऽमृतमन्थने यदि हर कस्मात् विषं भक्षितं
मा स्त्रीलम्पट ! मां स्पृशेत्यभिहितो गौर्या हरः पातु वः ॥
(–काव्यानुशासन अ० २ प्रणयेर्ष्या टीका पृ० ७२)

गण्डोल्लासविभाविता पद्मापतेर्हास्यतेऽगम पातु वः ॥

(—काव्यानुशासन, अ० २ पदसंक्रम टीका, पृ० ७५)

कनककलशस्वच्छे राधापयोधरमण्डले

नवजलधरश्यामामात्मद्युतिं प्रतिबिम्बिताम् ।

असितसिचयप्रान्तभ्रान्त्या मुहुर्मुहुरुत्क्षिपन्

जयति जनितव्रीडाहासः प्रियाहसितो हरिः ॥

(—काव्यानुशासन अ० २ पदसंक्रम टीका, पृ० ७६)

कृष्णेनाम्ब ! गतेन रन्तुमधुना मृद् भक्षिता स्वेच्छया

सत्यं कृष्ण ! क एवमाह मुसली मिथ्याम्ब ! पश्याननम् ।

व्यादेहीति विकासिते शिशुमुखे माता समग्रं जगद्

दृष्ट्वा यस्य जगाम विस्मयपदं पायात् स वः केशवः ॥

(—काव्यानुशासन, अ० २ विस्मयवर्णन टीका पृ० ८)

स्वास्थ्यं प्रतिभाऽभ्यासो भक्तिर्विद्वत्कथा बहुश्रुतता ।

स्मृतिदार्ढ्यमनिर्वेदः मातरोऽष्टौ कवित्वस्य ॥

(—काव्यानुशासन, अ० १ सतो विवेक)

जइ स-सणेही तो मुइअ अह जीवइ निन्नेह ।

बिहिँ वि पयारेहिँ गइअ धण किं गज्जइ मेह ॥४—३६७॥

अम्मीए सत्थावत्थेहिँ सुधिं चिन्तिज्जइ माणु ।

पिए दिट्ठे हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥४—३९६॥

पुत्ते जाएं कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।

जा बप्पीकी भुंहडी चम्पिज्जइ अवरेण ॥४—३९५॥

सरिहिँ सरेहिँ न सरवरेहिँ न वि उज्जाणवणेहिँ ।

देस रवण्णा होन्ति वढ ! निवसन्तेहिँ सुअणेहिँ ॥४—४२२॥

एक्कमेक्कउं जइ वि जोएदि हरि सुट्ठु सव्वायरेण ।

तो वि द्रेहि जहिँ कहिँ वि राही को सक्कइ संवरेवि दड्ढनयणा नेहिँ पलुट्टा ॥

एक्कुडुल्ली पचहिँ रुद्धी, तह पचहमि जुअंजुअबुद्धी।
बहिणु ! एतें घरु कहि किम नंदउ, जत्थ कुडुम्बउ अप्पण छंदउ॥४-४२२

(–સિદ્ધહેમ અ૦ ૮, પ્રાકૃત અપભ્રંશ વિભાગ)

मा कुणसु [illegible] परवहु [illegible]।
कुसुमालिअ [illegible] कामु [illegible] होही॥

(–દેશીનામમાલા, વર્ગ : ૨, ગાથા : ૪૨)

गंगइ [illegible] मेरउ सरसइ [illegible] हसु [illegible]।
तम सो [illegible] गमइ पहुत्तउ जिमु माइ सो [illegible]॥

(–प्राकृतद्व्याश्रयकाव्य सर्ग ८ गाथा १५)

[illegible] जइ म हसि [illegible] पसमेण।
जइ करिपव्वउ पसमु [illegible] तो [illegible] करणइ॥

(–प्राकृतद्व्याश्रयकाव्य सर्ग ८, गाथा ७६)

આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના પ્રશંસાશ્લોકો—

જુદા જુદા વિદ્વાનોએ આચાર્યશ્રીની સ્તુતિ કરી છે તેમાંના કેટલાક શ્લોકો આ પ્રકારે છે—

किं स्तुमः शब्दपाथोधेर्हेमचन्द्रयतेर्मतिम्।
एकेनापि हि येनेदृक् कृतं शब्दानुशासनम्॥१॥
स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम्।
अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यधित प्रबोधम्॥२॥

(–આ. સોમપ્રભસૂરિરચિત–કુમારપાલપ્રતિબોધ)

क्लृप्तं व्याकरणं नवं विरचितं छन्दो नवं द्व्याश्रया-
लङ्कारौ प्रथितौ नवौ प्रकटितौ श्रीयोगशास्त्रं नवम्।
तर्कः संजनितो नवो जिनवरादीनां चरित्रं नवं
बद्धं येन न केन केन विधिना मोहः कृतो दूरतः॥

(–આ૦ સોમપ્રભસૂરિરચિત–શતાર્થી કાવ્ય ૬૩ની ટીકા)

गुर्वगुर्भिरामस्य चातुर्विद्यैकसद्विदन् ।
त्रिषष्टिनरसद्वृत्तकविर्वाचां न गोचरः ॥

(—આ. મુનિરત્નસૂરિરચિત—અમમચરિત્ર)

सन्त्यन्ये कविनाविवानरसिकास्ते भूरयः सूरयः
क्वाप्यस्तु प्रतिभोन्नते यदि परं श्रीहेमसूरेर्गिरा ।
उन्मीलन्ति महामहस्यपि पर सन्ति कथामि वै
यो रत्नराशिना विना बत मनुमाम्य सागरः ।

(ઉપા. જિનમંડન કૃત—કુમારપાલપ્રબન્ધ, પૃ૦ ૫૩)

शब्द-प्रमाण साहित्य-छन्दोलक्ष्मविधायिनाम् ।
श्रीहेमचन्द्रपादानां प्रसादाय नमो नमः ॥

(આ. રામચન્દ્રસૂરિ—આ. ગુણચન્દ્રસૂરિ)

साहित्य-व्याकरण-आगमनिर्माणप्रजापति श्रीहेमचन्द्रयतिपति ॥

(—પં. પૂર્ણકલશગણિકૃત-પ્રાકૃત દ્વયાશ્રય-ટીકાનો પ્રારંભ)

वैदुष्यं विगताश्रयं श्रितवति श्रीहेमचन्द्रे दिवम् ॥

(રાજકવિ સોમેશ્વરદેવરચિત—સુરથોત્સવ, સર્ગ ૧૫, શ્લો. ૫૨)

सदा हृदि वहेम श्रीहेमसूरेः सरस्वतीम् ।
सुवत्या शब्दरत्नानि ताम्रपर्णी जिता यया ॥ (—રાજકવિ સોમેશ્વરદેવ)

यं स्तुवे सर्ववित् प्रोक्तं कविभट्टोऽपि गीरिराट् ।
तस्य श्रीहेमचन्द्रस्य प्रमाणं मेऽत्र कर्मणाम् ॥

(—શ્રી મધુસૂદન મોદીકૃત હૈમસમીક્ષા-પ્રારંભ)

भाषाणां पदवोऽपि सन्ति सुगम भिन्नोपयोगक्षमा
नित्यं पामरपण्डितादनविधावेशुभभागत्परा ।
सौख्यस्यक्षितिपाणमात्रनृपदा स्तुत्यः स एकः पुन
निःपातेक्षितपादपद्मकमलः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥

(—આ. જિનચન્દ્રસૂરિકૃત-પ્રશ્નપદ્ધતી)

निःसीमप्रतिभैकजीवितधरो निःशेषभूमिस्पृशां
पुण्यौघेन सरस्वती-सुगुरुः स्वाङ्गैकरूपो दधन् ।
यः स्याद्वादमसाधयन्निजवपुर्दृष्टान्ततः सोऽस्तु मे
सद्बुद्ध्यम्बुनिधिप्रबोधविधये श्रीहेमचन्द्रः प्रभुः ॥२॥
यं हेमचन्द्रमुनिमेतदुक्तग्रन्थार्थसेवामिषेण प्रपन्नः ।
प्राप्य स गौरवमुच्चकैश्चतुराणां पदे कल्पनामुचितं भवन्ति ॥३॥
(—આ. મલ્લિષેણસૂરિકૃત—સ્યાદ્વાદમંજરીનું મંગલાચરણ)

मातुर्वचमहोदधेर्भगवतः श्रीहेमसूरेर्गिरां
गम्भीरार्थविलोकने यदभवद् दृष्टिः प्रकृष्टा मम ।
शार्दीव समयागमाकरगमप्रभूताऽत्र यं
तस्येव गुरुपादपद्मकृपया सिद्धाञ्जनस्यार्जितम् ॥४॥
यथामुग्धमहद्गुरुनिर्मिते प्रामाणिकाभ्यर्चितां
हेमाचार्यसमुद्रमन्थनभवार्थ. समर्थ मया ।
तस्यां दुर्नयसिन्धुरोमथनमसाम्राज्यान्तां समत
त्यायागम विना जिनागममुखात्ति गिरभीप्सिता ॥५॥
(—આ૦ મલ્લિષેણસૂરિકૃત—સ્યાદ્વાદમંજરીની અંતિમ પ્રશસ્તિ)

गतवर्षपोऽपि सततं गमन वस्त्रो
सर्वं गमा न पृथ्वी मृगया सकाशात् ।
श्रीपालिमे कलिकुले प्रमुदेमगुप्ति
गम येन मुनि श्रीसत्ता निर्दिष्ट ॥
(—વિવિધગચ્છીય પટ્ટાવલીસંગ્રહ, પૃ૦ ૬૩)

વિશિષ્ટ રાજાઓ અને શ્રેષ્ઠીઓ

રાણા ભુવનપાલ—વિક્રમની અગિયારમી સદીમાં રાજા અલ્લટ અને રાણા કર્ણ થયા (પ્ર૦ ૩૮, પૃ૦ ૫૮૯, ૫ ૧) એ જ સમયે અલ્લટ રાણાનો પુત્ર ભુવનપાલ ૧૧૫૮ ના મેવાડમાં (મેવાડ)નો

૬૧

રાજા હતો. રાવલ અલ્લટ ચિત્તોડનો રાજા હતો. તે આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિનો પરમભક્ત જૈન હતો. તેનો પુત્ર ભુવનપાલ સપાદલક્ષ દેશનો રાજા હતો. તે અહીં મંત્રી તરીકે આવીને ગાદીએ બેઠો.

(—પ્રક ૩૪ પૃ ૫૯૨)

રાજા અલ્લટની પરંપરામાં ચિત્તોડની ગાદીએ રાણો રણસિંહ થયો.

રાણો રણસિંહ (સં૦ ૧૨૧૧)—આ રાણાનાં સંગ્રામસિંહ અને સમરસિંહ એવાં નામો પણ મળે છે તે સં ૧૨૧૧ માં થયો હતો. આ રાણા રણસિંહથી સીસોદિયા રાજાઓ રાણા થી ઓળખાવા લાગ્યા. તેને કરણસિંહ નામે પુત્ર અને ધીરસિંહ નામે પૌત્ર હતા.

તે ધીરસિંહે સં ૧૨૨૯ની આસપાસમાં જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો અને તેનાથી સીસોદિયા ઓસવાલવંશ ચાલ્યો.

સીસોદિયા ઓસવાલો મેવાડની નૈઋત્યમાં આવેલા ભૂતાનગરમાં રહેતા હતા. ભૂતાનગર દટનપટ્ટણ થતાં ત્યાંનું એક સીસોદિયા કુટુંબ અમદાવાદ આવી વસ્યું, જે આજે નગરશેઠના કુટુંબ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ભૂતાનગરની આસપાસના પ્રદેશમાં પાંચમની તિથિ માટે પાંચમના કામમાં પશ્ચાત પડે એવી માન્યતા છે એ જ રીતે નગરશેઠના કુટુંબમાં પણ પાંચમનો દિવસ અશુભ લેખાય છે. તે માટે એવી દંતકથા મળે છે કે સીસોદિયાવંશની એક કુમારિકા પાંચમના દિવસે શુભ કામ માટે ગઈ હતી. તેને રસ્તામાં ખૂબ પજવણી થઈ અને રસ્તામાં જ તે મરણ પામી. ત્યારથી સીસોદિયા ઓસવાલો પાંચમના દિવસે કોઈ પણ જાતનું શુભ કામ કરતા નથી. પાંચમ માટેની આ માન્યતા ભૂતાનગર અને નગરશેઠના કુટુંબનો પ્રાચીન સંબંધ હોવાનું પુરવાર કરે છે. થોડાંએક વર્ષો પહેલાં ભૂતાનગરનું ખોદકામ થયું ત્યારે તેમાંથી ઘણી જિનપ્રતિમાઓ મળી આવી હતી. તે પ્રતિમાઓ આજે રોહિડાના જિનમંદિરમાં વિદ્યમાન છે.

(—જુઓ, પ્રક ૫૮ નગરશેઠવંશ તથા પટ્ટાવલીસમુચ્ચય, ભા ૨, પૃ ૨૧૨)

શેઠ ધનદેવ, કવિ પદ્માનંદ—

નાગોરના શેઠ ધનદેવે શ્રીનેમિનાથ ભ૦નું મંદિર બંધાવ્યું. ખરતરગચ્છના આ૦ જિનદત્તસૂરિ સં૦ ૧૧૭૦ માં નાગોર આવ્યા ત્યારે શેઠે આગ્રહ કરીને આયતન, અનાયતન, વિધિ અવિધિ વિષયને ન માનવાની સૂચના આપી હતી પણ તેમણે તે માની નહીં. તેના પુત્ર કવિ પદ્માનંદે "વૈરાગ્યશતક"ની રચના કરી છે.

રાજા કુમારપાલ (સં૦ ૧૨૨૯)—

તે ગુજરાતનો ચક્રવર્તી રાજા હતો. તેણે જૈન ધર્મ સ્વીકારી પરમાર્હતની ખ્યાતિ મેળવી. તે જૈનધર્મનો અજોડ સમર્થક હતો. (જુઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૦૦ થી ૧૩૩)

રાજા કુમારપાલ—

તે વડનગરનો યાદવવંશી રાજા હતો. જૈનધર્મનો પ્રેમી હતો. તે સં૦ ૧૨૫૭ માં મરણ પામ્યો. (જુઓ, પ્ર૦ ૩૪, પૃ૦ ૩૮૧)

મંત્રી શાંતૂ (પ્ર૦ ૮૧ થી)—

सप्तक्षेत्री शुभकरगम्या दायी सुगम्यो सगन सुधन ।
सद्धर्मक्षमा निःसमनश्चनिरत सुध धारणामणय ॥
गतपनिर्विनिर्मितार्जितरागभनक्षमितिरूपोन्च
प्रश्नसूतामितिमायुग सम्मानाम्बी मुरमम ।
धर्मीय प्रसन्न भूमिविस्तमनमवरमगाश्रित
न धीमन्त भगमित विश्रामा वर्णिती धन्य ॥
(—જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૮૨)

આ પ્રમાણે શ્રીમાલજ્ઞાતીય પરકટ ગોત્રનો વરણાગ નામે મંત્રી હતો. તે ચાંદ્રગચ્છનો હતો. તેને સંપૂરી નામે પત્ની હતી અને શાંતૂ નામે પુત્ર હતો. શાંતૂના મંત્રી શાન્તિ, સંપત્, સંપકર વગેરે નામો મળે છે. તેને શ્રીદેવી નામે પત્ની તથા નિત્રા અને નીઓ નામે પુત્રો હતા તથા બચ્ચૂ નામે પુત્રી હતી. તેનું બીજું નામ

મહે કેવલ પણ મળે છે.[1]

શાંતૂએ રાજા ભીમદેવના સમયે સંગ્રામમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રથમ તે પાંચ હજાર ઘોડેસવારોનો સેનાપતિ બન્યો અને તે પછી તેણે ક્રમશઃ મંત્રી, દંડનાયક અને મહામાત્યની પદવીઓ મેળવી. રાજા સિદ્ધરાજે સં૦ ૧૧૫ માં પાટણના ગાદીએ બેસતાં જ અત્યાચારીઓને દબાવવા મંત્રી શાંતૂની સલાહથી કામ લીધું. તેણે સર્વ પ્રથમ પોતાના મામા મદનપાલને મારી નાખ્યો. સિદ્ધરાજે સં૦ ૧૧૬૧ લગભગમાં માળવા પર ચડાઈ કરી ત્યારે તેની સામે પરમારોના ભીલોએ બર્બરિકનો મોરચો ગોઠવ્યો હતો. મહામાત્ય શાંતૂએ આસપાસના ગામોમાંથી સૈન્ય એકઠું કરીને એ મોરચો તોડી નાખ્યો. તે પછી શાંતૂ બર્બરનો દંડનાયક બન્યો હતો.

તેણે પાટણમાં શાંતૂવસહી ચૈત્ય, અશાપલ્લીમાં આચાર્યગચ્છનું દેરાસર, પોતાના મોસાળ મંડલ ગામમાં[2] પોતાની માતાના કલ્યાણ માટે સં. ૧૧૨૬ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ને શનિવારે ભૂમિનાથનું પરિકર તથા ૧૯ જિનેશ્વરનો પટ્ટ, આબૂ ઉપર વિમલવસહીની ૧૩ મી દેરીમાં સં. ૧૧૩૯ માં પોતાના પુત્રના કલ્યાણ માટે જિનપ્રતિમા ભરાવી અને આશાવલમાં શાંતૂવસહી બંધાવી.[3] મંત્રી આ અભય-

૧. વારાહીવાસ્તવ્ય શ્રીમન્નુરાવમહત્તમ ।
પ્રાગ્વાટવંશો મહિમ્નાતોઽપિ શ્રાવકોત્તમ ॥
માર્ગ ...સ્ય વિનારેણી ભેનપે પ્રતિમામિમામ્ ।
શિવા-... [શ્રી] ...માય નિર્મિતામ્ ॥ સં. ૧૧૧૧ ॥
(—પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ, ભા. ૨, પૃ. ૧૨૬)

૨. હરિજીની ... ... મંડલ ... આજે ... એવી ... નથી ... નથી. અહીં સં. ૧૯૩૪ માં ... જિનપ્રતિમાઓ પરિકર નીકળ્યાં હતાં તેમાંનાં ... હારીજ, ... કંબોઈ વગેરે તીર્થોમાં વિદ્યમાન છે.
(—જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક. ૧૫, પૃ. ૧૨૪)

૩. ... ..., પૃ. ૧૯

દેવના ઉપદેશથી ભરૂચમા સમલીવિહાર પર સ્વર્ણકળશ ચડાવ્યો. તેમણે વાઘ અને નિહાણા ગામમા બે મોટા જૈન દેરાસરો બધાવ્યા. એ બંને ગામ વચ્ચે એક ગાઉની સુરગ બનાવી હતી તે દ્વારા શ્રાવકો એક દેરાસરમા પૂજા કરીને બીજા દેરાસરમાં પૂજા માટે જઈ શકતા હતા. રાજગચ્છના તપસ્વી આ ભદ્રેશ્વરસૂરિ, જેઓ એકાતરે ઉપવાસ કરતા હતા તેમના ઉપદેશથી મત્રી શાતૂ અને દડનાયક સજ્જને [illegible]મા મોટી રથયાત્રા કાઢી હતી. (જૂઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૮)

૫ મોઢદેવે સ૦ ૧૧૯૭ ના ચૈત્ર વદિ ૮ ને મગળવારે જ્યારે રાજા જયસિંહના મહામત્રી શાતૂ ગુજરાતના દડનાયક તરીકે વડોદરામા હતા ત્યારે ઓસલબ માટે પયવત્થુકમ્મત્થવ ની ટીકા લખી હતી. (—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસગ્રહ, પ્ર ન ૬૫)

એક વાર મત્રી હાથણી ઉપર બેસીને ફરતો ફરતો શાતૂવસહી મા પ્રભુદર્શને આવ્યો, ત્યારે ત્યા એક ચૈત્યવાસી યતિ વેશ્યાના ખભે હાથ રાખીને ઊભો હતો. મત્રીએ તેને પણ વિધિપૂર્વક વદન કર્યું અને થોડી વાર પછી તેને ફરી વાર નમન કર્યું એ યતિને ખૂબ શરમ આવી. એને મનમા થયું કે જમીન જગા આપે તો તેમા સમાઈ જઉં તેણે મત્રીના ગયા પછી વૈરાગ્ય જાગવાથી બધુયે છોડી મલધારી આ હેમચદ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી અને શત્રુજય તીર્થમાં જઈ તપ આદર્યું એમનાં એ રીતે બાર વર્ષ વીતી ગયા.

મત્રી એક વાર શત્રુજયની યાત્રાએ ગયા. ત્યા તેમણે આ તપસ્વીને જોયા પણ ઓળખ્યા નહીં. મત્રીએ તમને તેમના ગુરુ વગેરેનું નામ પૂછ્યું તપસ્વીએ તરત જણાવ્યું કે મારો સાચો ગુરુ મહામાત્ય છે શાતૂએ પોતાના કાને હાથ દઈને કહ્યું આપ એમ કેમ બોલો છો ? તપસ્વીએ વિગતવાર ખુલાસો કર્યો અને મત્રીને ધર્મમા વધુ સ્થિર બનાવ્યો.

મત્રી થારાપદ્રગચ્છના આ૦ શાંતિસૂરિ, મલધારી આ અભય દેવ, આ હેમચદ્રસૂરિ, રાજગચ્છના આ ભદ્રેશ્વર, વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિ, કલિકાલસર્વજ્ઞ આ હેમચદ્રસૂરિ વગેરેનો ઉપાસક

હતો. વાદિવેતાલ શાન્તિસૂરિએ મન્ત્રીની વસતીમાં 'ઉત્તરાધ્યયન'ની પાઇય ટીકા રચી હતી.

ઉપાશ્રય—

મન્ત્રીએ ૮૪ હજાર સોનૈયા ખરચી પાટણમાં એક નવું ઘર બંધાવ્યું. સૌ કોઈ તે ઘરના વખાણ કરતા હતા. મન્ત્રીએ આ વાદિદેવસૂરિને સપરિવાર અહીં પધારવાનું આમંત્રણ આપ્યું અને એ મહાલ બતાવ્યું. મન્ત્રીને આશા હતી કે આચાર્યશ્રી આ ઘરની પ્રશંસા કરશે જ પરંતુ આચાર્યશ્રી મહાલ જોયા પછી મૌન જ રહ્યા. મન્ત્રીએ પૂછ્યું, 'ગુરુજી! સૌ કોઈ આ ઘર જોઈ તેની પ્રશંસા કરે છે. આપને આ ઘરમાં કંઈ વાંધો દેખાયો કે શું? આપ એ વિશે કેમ કંઈ કહેતા નથી?

આ વાદિચંદ્રસૂરિએ જવાબ આપ્યો કે 'મન્ત્રીશ્વર! આ તો ગૃહસ્થનું ઘર છે. આરંભસમારંભનું કેન્દ્ર ગણાય. સાધુ તેની પ્રશંસા કરે નહીં. હા, તમે પોષાળ બનાવી હોત તો આચાર્યશ્રી તેને યોગ્ય પ્રશંસા જરૂર કરત.

આ સાંભળી મન્ત્રીએ તે ઘરનો ઉપાશ્રય બનાવ્યો અને તેમાં પુણ્ય લેખ ચોગાન બહાર પાડી ઉજાવ્યા અને તેમાં સર્વપ્રથમ આ વાદિરાજસૂરિને પધરાવ્યા ત્યારથી એ મુખ્ય પોષાળ બની.

કવિ બિલ્હણ—કાશ્મીરનો કવિ બિલ્હણ મન્ત્રીનો આશ્રિત કવિ હતો. તેણે કર્ણસુંદરીનાટિકા (અંક ૪) રચી, તેમાં મન્ત્રી શાન્તુને રાજા વત્સરાજના મહામાત્ય યૌગંધરાયણ સાથે સરખાવ્યો છે ને મહામાત્ય તરીકે વર્ણવ્યો છે. આ નાટિકાના મંગલાચરણમાં તીર્થંકરની સ્તુતિથી શરૂઆત કરી છે. પાટણમાં આ આદિનાથના યાત્રામહોત્સવ પ્રસંગે શાન્તિ ઉત્સવનુક્રમમાં આ નાટિકા ભજવાઈ હતી.

મહાકવિ બિલ્હણ (વિ સં૦ ૧૧૬ થી ૧૮૫)—

૧ સુક્તિકલશ—તે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ હતો. મધ્યપ્રદેશમાંથી કાશ્મીરના શ્રીનગરથી ૩ માઈલ દૂર ખોનમુખ (જયવત) ગામમાં આવી વસ્યો.

૨ રાજકલશ—તે અગ્નિહોત્રી હતો. જ્ઞાની, પરાક્રમી અને વિદ્વાન હતો. તે વેદવિદ્યાનો પારગત હતો. તેણે માનવોના હિત માટે વ્યાખ્યાનસભાઓ રચી હતી અને કૂવા તેમજ પરબો વગેરે બંધાવ્યા હતા.

૩ જ્યેષ્ઠકલશ—તેણે પાણિનિ વ્યાકરણ ઉપર રચાયેલ પાતંજલમહાભાષ્ય ઉપર ટીકા રચી. તેને નાગદેવી નામે પત્ની હતી અને ૧ ઇષ્ટરામ, ૨ બિલ્હણ અને ૩ આનંદ એમ ત્રણ પુત્રો હતા. ત્રણે વિદ્વાનો અને કવિઓ હતા.

૪ બિલ્હણ—તે વ્યાકરણ, સાહિત્ય, વેદ વેદાંગ વગેરેનો મોટો પંડિત હતો. તેની વિદ્વત્તા માટે તે સર્વત્ર પંકાતો હતો. તે રાજ કલશની વિદ્યમાનતામાં રીસાઈને કાશ્મીર છોડી નીકળી ગયો. તે મથુરા, વૃંદાવન, પ્રયાગ અને કાશી જઈને ત્યાંના વિદ્વાનો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી ડહાલ, ધારા, ગૂજરાત, પાટણ, રામેશ્વર થઈ કલ્યાણપુર ગયો.

કલ્યાણપુરના રાજા વિક્રમાદિત્ય ચાલુક્યે કવિ બિલ્હણને કલ્યાણપુરમાં રોકી ઘણું સન્માન કરી પોતાની વિદ્વત્સભાનો વિદ્યાપતિ બનાવ્યો. (વિક્રમાંકદેવચરિત)[1]

તેણે નીચે મુજબના ગ્રંથો રચ્યા છે—

(૧) પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર, (૨) પાર્શ્વનાથાષ્ટક શ્લો૦ ૯ અષ્ટકનો અંતિમ શ્લોક આ પ્રમાણે છે—

इति जिनपते स्तोत्रं चित्रं महाकविबिल्हण-
मथितमखिलत्रैलोक्यैकप्रकाशनभास्वत ।
पठति सततं य प्रातर्यान्ति प्रभवति सन्मनो
भवजलनिधौ पुण्य: स प्रद्युम्नश्रियमाश्रित: ॥९॥

૧. આ સિવાય બીજો પણ એક કવિ બિલ્હણ થયો છે જેનું બનાવેલ બિલ્હણ પંચાશિકા (ચોર પંચાશિકા) એ ૫ પ્રસિદ્ધ છે. કેટલાક વિદ્વાનોએ બન્ને બિલ્હણોની ઘટનાઓ એકની ઘટનાને ખાસ જોડી કલ્પનાથી બિલ્હણનું જીવન લખી નાખ્યું છે.

આ શ્લોકમાં દ્યુમ્ન અને આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિનાં નામ છે એટલે સંભવ છે કે કવિને મલધારી આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ અને આ૦ ચંદ્રસૂરિ સાથે પરિચય થયો હોય.

(—જૈનસ્તોત્રસંદોહ, ભા૦ ૨ સ્તો૦ નં૦ ૫૩ પૃ૦ ૧૬૪)

(૩) કર્ણસુંદરીનાટિકા—(જેમાં નાટિકામાં તીર્થંકરનું સમવસરણ છે)

(૪) વિક્રમાંકદેવચરિત—સં૦ ૧૧૪૨ (કલ્યાણના સોલંકીઓનો ઇતિહાસ છે).

મંત્રી શાંતુ પરાક્રમી, બુદ્ધિશાળી, ચતુર રાજનીતિજ્ઞ, ધર્મપ્રેમી જૈન હતો. તેણે પોતાના જીવનમાં દેવ, ગુરુ અને રાજાની માટે નિશ્ચિત મર્યાદા બાંધી લીધી હતી. એ મુજબ દેવ તરીકે તીર્થંકરોને, ગુરુ તરીકે સુસાધુઓને અને રાજા તરીકે જયસિંહદેવને જ માનતો હતો અને નમસ્કાર કરતો હતો. બીજાને તે એવી મહત્તા આપતા નહોતા.

એક વાર સિદ્ધરાજ જયસિંહથી રીસાઈને તે માળવા ચાલ્યો ગયો પણ તે ત્યાંના રાજવીને નમ્યો નહીં. તેણે જણાવ્યું 'રાજવી તરીકે જયસિંહ સિવાય બીજાને હું મારું માથું નહીં નમાવું.' આ રાજભક્તિનો કિસ્સો સાંભળીને જયસિંહે તેને પ્રેમથી ગુજરાત બોલાવ્યો અને મેના-માળવાના સંધિ જેવા આકડ ગામમાં છેલ્લે ત્યારે અનશન કરી સ્વર્ગસ્થ થયો.

મંત્રી શાંતુ દીર્ઘાયુષી હતો. માળવાના જય પછી એટલે સં૦ ૧૧૯૫ લગભગમાં તે મરણ પામ્યો.

મંત્રી મુંજાલ—

તે કર્ણદેવનો મંત્રી હતો. રાજા સિદ્ધરાજે માળવા ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે તે પાટણનગરીમાં સંધિવિગ્રહિક તરીકે હતો. તેણે જ મહારાજ સિદ્ધરાજને ધારાનો કિલ્લો તોડવાનો વ્યૂહ બતાવ્યો હતો.

તેણે પાટણમાં મુંજાલવસહી બંધાવી હતી. 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય'ની તાડપત્રની પ્રતિની પુષ્પિકામાં લખ્યું છે કે સં૦ ૧૧૪૬માં કર્ણદેવના

રાજ્યમાં પાટણમાં મહામાત્ય મુંજાલની વસ્રહીમાં મહાં આ પ્રતિ લખી છે એટલે મુંજાલે એક ઉપાશ્રય બંધાવ્યો હતો.

મુંજાલ એ શૂરવીર, બુદ્ધિમાન્ રાજનીતિનિપુણ અને જૈનધર્મ પ્રેમી હતા. (-પ્રબંધચિંતામણિ, દ્વયાશ્રય ગ્રાચીનો ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ, પ્ર૦ ૧૭ પૃ૦ ૨૬૬)

વિમલશાહ (પ્રાગ્વાટ શ્રીમાલી)—

મકાનજરમાં શ્રીમાલીવંશનો પ્રાગ્વાટગોત્રનો અને થારાપદ્રગચ્છનો શેઠ વજ્જ નામે જૈન રહેતો હતો, તેને બળવાન અને વિમલ દિલ વાળો વિમલ નામે પુત્ર હતો. આ વિમલકુમારે ૫૦ ૧૧૨૬ના વૈશાખ વદિ ૧૧ને શનિવારે પરિકરવાળી જિનપ્રતિમા બનાવી. આ પરિકર આજે જામણપુરના દેરાસરમાં મૂળનાયકની ગાદી નીચે વિદ્યમાન છે (-જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૧૫, પૃ૦ ૧૨૨)

મહામાત્ય ઉદયન શ્રીમાળી (સં૦ ૧૨૦૮)—

મારવાડમાં જાલોર અને રામસેન વચ્ચે આવેલા વાઘરા ગામમાં શેઠ સિદ્ધિચંદની ૫ પરામાં અનુક્રમે શેઠ અશ્વેશ્વર, શેઠ યશનાગ, શેઠ વીરદેવ, અને શેઠ ઉદયન થયા હતા. શ્રીમાળીવંશના આ કુટુંબમાં ઉદયન (ઉદા) મહેતા પ્રથમ ઘીનો વેપાર કરતા હતા. તેમને સુહાદેવી નામે પત્ની હતી.

ઉદા મહેતાએ એક રાતે એક ખેતરમાં કેટલાક પાણી વાળિયાને જોયા અને તેઓને પૂછ્યું તમે કોણ છો? તેઓએ પોતે અમુકના મજૂર છીએ એમ જણાવ્યું ત્યારે મહેતાએ ફરીવાર પૂછ્યું 'મારા મજૂરો ક્યાં છે?' તેમણે ઉત્તર વાળ્યો કે કર્ણાવતીમાં. એ જ અરસામાં મહારાજા કર્ણદેવે સાબરમતીના કાંઠે કર્ણાવતી વસાવી હતી.

ઉદા મહેતા મજૂરોના ઉપર્યુક્ત જવાબને શકુન માની પત્ની સુહાદેવી અને પુત્રો ચાહડ ને બાહડ વગેરે કુટુંબને સાથે લઈ કર્ણા વતીમાં આવીને વસ્યો.

અહીં આવતા તે સર્વ પ્રથમ વાયડગચ્છના જૈન દેરાસરમાં પ્રભુ-દર્શને ગયો. એ જ સમયે રાજાપતિ ત્રિભુવનસિંહની પત્ની લચ્છી

છીંપણ (લક્ષ્મી ભાવસાર) પોતાનાં દાસ-દાસી સાથે પ્રભુદર્શન માટે ત્યાં આવી હતી. તેણે ઉદા મહેતાને પરદેશી આગંતુક સાધર્મી જાણી પૂછ્યું 'ભાઈ! તમે કોના મહેમાન છો?' ઉદયને જણાવ્યું કે 'બહેન! અમે પરદેશી છીએ તો તમે માની લો કે અમે તમારા જ મહેમાન છીએ.' લાછીએ ઉત્સાહથી કહ્યું, 'મારે ત્યાં સાધર્મિક ભાઈ મહેમાન હોય એવાં મારાં અહોભાગ્ય ક્યાંથી! તમે સૌ મારે ત્યાં આવો.' ઉદયન સકુટુંબ તેને ત્યાં ગયો અને તેણે આપેલા ઘરમાં તે રહેવા લાગ્યો.

ઉદયને ત્યાં વેપાર ખેડ્યો અને ધન મળવા લાગ્યું. તેણે કાચા મકાનને પાકું ઈંટોનું બનાવવાનો ઈરાદો કર્યો. ત્યારે પાયો ખોદતાં તેને અઢળક ધન મળ્યું. તેણે તરત જ લાછીને બોલાવી બે હાથ જોડી કહ્યું, 'આ ધન તારા મકાનમાંથી નીકળ્યું છે માટે એ તારું ધન છે તે તું લઈ જા.'

લાછીએ ઉત્તર વાળ્યો કે 'ભાઈ! એ તો તારા નસીબનું છે માટે એ ધન તારું છે તે તું રાખ.'

બસ, ત્યારથી ઉદયન શ્રીમાળીના ભાગ્યનો સિતારો ચમકવા લાગ્યો. તે ધીરે ધીરે આગળ વધ્યો ને કર્ણાવતીનો નગરશેઠ બન્યો. સં. ૧૧૭૬ પછી તે રાજા સિદ્ધરાજનો મંત્રી બન્યો. રાખેંગારને માર્યા પછી તે 'જાલિમ' ઉપાધિથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. પ્રબંધકારો ઉદયનને સાધુ તરીકે સંબોધે છે.

(—પુરાતન પ્રબંધસંગ્રહ, પૃ. ૩૨, ૪; પ્રબંધકોશ, પૃ૦)

ઉપરાંત તે ખંભાતનો દંડનાયક બન્યો.[1] તેણે રાજમાતા મિનલદેવીની આજ્ઞાથી સોલાકનો માણિક્યવેરો માફ કર્યો. તેણે સં. ૧૧૫ માં ખંભાતમાં આ. હેમચંદ્રસૂરિને દીક્ષા અપાવી હતી.

નુરુદ્દીન મહમ્મદ ઔફીએ લખ્યું છે કે 'ઉદયનના અમલ વખતે ખંભાતમાં બ્રાહ્મણો તથા અગ્નિપૂજકોએ સુન્ની મુસલમાનો પર કેર વર્તાવ્યો હતો, ૮ મુસલમાનોને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા.

૧ દંડનાયકનો પરિચય, જુઓ (પ્રા ૩૫, પૃ ...)

મંદિર લાકડાનું હતું. તેણે ત્યાં પ્રભુનાં દર્શન-પૂજન કર્યાં અને ચૈત્યવંદન કર્યું. તે સમયે તેણે જોયું કે એક ઉંદર દીવેટમાંથી એક સળગતી વાટ લઈને દોડાદોડ કરી રહ્યો હતો. તે દરમ્યાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાં દેરાસરના રખેવાળોએ તેની પાસેથી વાટ છોડાવી લીધી. આ ઘટના જોઈને મહામાત્યે વિચાર્યું કે જો ઉંદર કોઈક વાર બળતી વાટને દરમાં લઈ જશે તો આગ લાગી જશે અને મંદિરનો નાશ થશે, તેથી અહીં જીર્ણોદ્ધાર કરી પથ્થરનું નવું દેરાસર બનાવવું જોઈએ. મહામાત્યે ત્યારે ત્યાં જ મનથી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, હું આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવીશ.

મહામાત્ય યાત્રા કરીને લાગું પ્રયાણ આરંભી સેના સાથે નીકળી ગયો. તેણે યુદ્ધ કરી સુવરને જીતી લીધો. પણ યુદ્ધમાં શરીરે ઘણા ઘા પડવાથી અને વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે તે અશક્ત બની ગયો. તે સેના સાથે વઢવાણની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો. તેને લાગ્યું કે હવે મારું આયુષ્ય તૂટી રહ્યું છે. તેણે સાથેના કીર્તિપાલ તથા સામંતોને એકઠા કરીને જણાવ્યું કે હવે હું જીવી શકું એમ લાગતું નથી, એટલે મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પૂરી નહીં થાય તો હું દેવઋણમાંથી મુક્ત નહીં થાઉં એ કામ મારા પુત્રોએ કરવાનું છે. તમે મારા પુત્રો બાહડ અને આંબડ વગેરેને સંદેશો પહોંચાડજો કે તેઓ શત્રુંજય તીર્થનો મોટે પાયે જીર્ણોદ્ધાર કરાવે. ભરૂચના શકુનિકાવિહારનો પણ જીર્ણોદ્ધાર કરાવે અને શત્રુંજય તીર્થ ઉપર ચડવાને માટે પાજ બંધાવે. બીજી મારી એ ઇચ્છા છે કે અત્યારે કોઈ મુનિરાજ આવી મને મૃત્યુની અંતિમ આરાધના કરાવે.

કીર્તિપાલ વગેરેએ જવાબ વાળ્યો કે મહામાત્ય! આપ ચિંતા ન કરશો, અમે તમારો સંદેશો તમારા પુત્રોને પહોંચાડીશું, અને તેઓ તમારી ઇચ્છાઓને જરૂર પાર પાડશે. એટલું જ નહીં, અમે પણ એ કાર્યમાં અમારો પૂરેપૂરો સહયોગ આપીશું.

મહામાત્યની ઇચ્છા મુજબ અહીં તાત્કાલિક સાધુને બોલાવાય એમ હતું નહીં, તેથી સામંતોએ એક જવાન [illegible] [illegible] સાધુનો

વેશ પહેરાવી બનાવટી સાધુ બનાવી મોટી ધામધૂમથી શિખામણ આપી મહામાત્યની સામે હાજર કર્યો. મહામાત્ય ઉદયને તેને નમસ્કાર કરી સ્વયં દસ પ્રકારની મરણાંતિકની આરાધના કરી અને વસતે ચઢેરે સં૦ ૧૨૦૭-૧૨૦૮ મા વઢવાણમા સ્વર્ગવાસ કર્યો.

આ તરફ તે યુવાનને પણ વિચાર આવ્યો કે મારા જેવો નાનો માનવી જૈન સાધુનો વેશ પહેરવા માત્રથી મહામાત્યને પૂજ્ય બન્યો તો હવે જો સાચો સાધુ બનું તો મને ઘણો જ લાભ થશે. મારા આત્માનું કલ્યાણ થશે. આમ વિચાર કરી તે સાચો જૈન સાધુ બન્યો. ભાવ સાધુ થયો અને શુદ્ધ સાધુજીવન પાળી તેણે અંતે ગિરનાર તીર્થમા જઈને અનશન કર્યું.

મહામાત્ય ઉદયને ત્રણ જિનમંદિરો બનાવ્યા હતા-(૧) મંત્રીએ સં ૧૧૪૯ લગભગમા કર્ણાવતી (આશાવલ)મા બહોતેર દેરીઓવાળો ઉદયનવિહાર બનાવ્યો, જેના ચૈત્યવાસીઓને સામે ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન ચોવીશીની જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (પ્રબંધચિંતામણિ) તેના ખંડિયેરો આજે નરસંઘા-નરોડામાં તપો ધનવાસમા વિદ્યમાન છે.

ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપતિ (સં૦ ૧૨૩૪ થી ૧૨૭૭)એ આશાવલના ઉદયનવિહારના જિનબિંબોને અપૂજનીય ઠરાવવા સવાલ ઊભો કર્યો હતો. આથી વાદિ દેવસૂરિના પ્રશિષ્ય આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સં૦ ૧૧૪૮ મા શાસ્ત્રાર્થ કરી વાદસ્થલ નામે ગ્રંથ રચ્યો. આ૦ જિનપતિએ ખરતરગચ્છીય માન્યતાના આધારે તેની સામે પ્રબોધ્યવાદસ્થલ ગ્રંથ રચ્યો.

આશાવલમા સંસ્કૃત વિદ્યાપીઠ પણ બન્યું હતું, જેમા સં૦ ૧૨૨૧ મા પં૦ વર્ધમાનગણિ વગેરે અધ્યાપકો હતા.

(-જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૨૨૫)

(૨) મહામાત્ય ઉદયને ધોળકામાં ઉદાવસહી નામે મંદિર બનાવ્યું હતું, તેમાં સં૦ ૧૧૭૫મા આ૦ વાદિદેવસૂરિના હાથે ભ૦ શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીની ભવ્ય પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તે પછી તે

મંદિર લાકડાનું હતું તેથી ત્યાં પ્રભુનાં દર્શન-પૂજન કર્યાં અને ચૈત્યવંદન કર્યું તે સમયે તેણે જોયું કે એક ઉંદર દીવેટમાંથી એક સળગતી વાટ લઈને દોડાદોડ કરી રહ્યો હતો. તે દરમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાં દેરાસરના રખેવાળોએ તેની પાસેથી વાટ છોડાવી લીધી. આ ઘટના જોઈને મહામાત્યે વિચાર્યું કે જો ઉંદર કોઈક વાર બળતી વાટને દરમાં લઈ જશે તો આગ લાગી જશે અને મંદિરનો નાશ થશે; તેથી અહીં જીર્ણોદ્ધાર કરી પથ્થરનું નવું દેરાસર બનાવવું જોઈએ. મહામાત્યે ત્યારે ત્યાં જ મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવીશ.

મહામાત્ય યાત્રા કરીને લાંબુ પ્રયાણ આરંભી સેના સાથે મળી ગયો. તેણે યુદ્ધ કરી સુવરને જીતી લીધો. પણ યુદ્ધમાં શરીરે ઘણા ઘા પડવાથી અને વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે તે અશક્ત બની ગયો. તે સેના સાથે વઢવાણની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો. તેને લાગ્યું કે હવે મારું આયુષ્ય તૂટી રહ્યું છે. તેણે રાજભ્રાતા કીર્તિપાલ તથા સામંતોને એકઠા કરીને જણાવ્યું કે હવે હું જીવતો રહું એમ લાગતું નથી, એટલે મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પૂરી નહીં થાય તો હું દેવઋણમાંથી મુક્ત નહીં થાઉં. એ કામ મારા પુત્રોએ કરવાનું છે. તમે મારા પુત્રો બાહડ અને આમ્બડ વગેરેને સંદેશો પહોંચાડજો કે તેઓ શત્રુંજય તીર્થનો મોટે પાયે જીર્ણોદ્ધાર કરાવે. ભરૂચના શકુનિકાવિહારનો પણ જીર્ણોદ્ધાર કરાવે અને શત્રુંજય તીર્થ ઉપર ચડવાને માટે પાજ બંધાવે. બીજી મારી એ ઇચ્છા છે કે અત્યારે કોઈ મુનિરાજ આવી મને મૃત્યુની અંતિમ આરાધના કરાવે.

કીર્તિપાલ વગેરેએ જવાબ વાળ્યો કે મહામાત્ય! આપ ચિંતા ન કરશો, અમે તમારો સંદેશો તમારા પુત્રોને પહોંચાડીશું અને તેઓ તમારી ઇચ્છાઓને જરૂર પાર પાડશે. એટલું જ નહીં, અમે પણ એ કાર્યમાં અમારો પૂરેપૂરો સહયોગ આપીશું.

મહામાત્યની ઇચ્છા મુજબ અહીં તાત્કાલિક સાધુને બોલાવાય એમ હતું નહીં, તેથી સામંતોએ એક યુવાન બહુરૂપીને જૈન સાધુનો

વેશ પહેરાવી બનાવટી સાધુ બનાવી ચોડી પછી શિખામણ આપી મહામાત્યની સામે હાજર કર્યો. મહામાત્ય ઉદાયને તેને નમસ્કાર કરી સ્વયં દશ પ્રકારની મસ્તુસણખી આરાધના કરી અને હસતે ચહેરે સં૦ ૧૨૦૭–૧૨ ૮ મા વઢવાણમાં સ્વર્ગવાસ કર્યો.

આ તરફ તે યુવાનને પણ વિચાર આવ્યો કે મારા જેવો નાનો માનવી જૈન સાધુનો વેશ પહેરવા માત્રથી મહામાત્યને પૂજ્ય બન્યો તો હવે એ સાચો સાધુ બનું તો મને પણ જ લાભ થશે. મારા આત્માનું કલ્યાણ થશે. આમ વિચાર કરી તે સાચો જૈન સાધુ બન્યો. ભાવ સાધુ થયો અને શુદ્ધ સાધુજીવન પામી તેણે અંતે ગિરનાર તીર્થમાં જઈને અનશન કર્યું.

મહામાત્ય ઉદયને ત્રણ જિનમંદિરો બનાવ્યાં હતાં—(૧) મંત્રીએ સં ૧૧૪૯ લગભગમાં કર્ણાવતી (આશાવલ)માં બહોંતેર દેરીઓવાળો ઉદયનવિહાર બનાવ્યો, જેના ચૈત્યવાસીઓને હાથે ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન ચોવીશીની જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (પ્રબંધચિંતામણિ) તેના ખંડિયેરો આજે નરોડા—નરોડાના તપો ધનવાસમાં વિદ્યમાન છે.

ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપતિ (સં ૧૨૨૩ થી ૧૨૭૮)એ આશાવલના ઉદયનવિહારના જિનબિંબોને અપૂજનીય ઠરાવવા સવાલ ઊભો કર્યો હતો. આથી વાદિ દેવસૂરિના પ્રશિષ્ય આ૦ પ્રદ્યુમ્ન સૂરિએ સં ૧૧૪૮ માં શાસ્ત્રાર્થ કરી વાદસ્થલ નામે ગ્રંથ રચ્યો. આ૦ જિનપતિએ ખરતરગચ્છીય માન્યતાના આધારે તેની સામે પ્રબોધ્યવાદસ્થલ ગ્રંથ રચ્યો.

આશાવલમાં સંસ્કૃત વિદ્યાપીઠ પણ બન્યું હતું, જેમાં સં ૧૨૨૧ માં પં૦ વર્ધમાન વગેરે અધ્યાપકો હતા.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ : ક્રમાંક : ૨૨૫)

(૨) મહામાત્ય ઉદયને ધોળકામાં ઉદાવસહી નામે મંદિર બનાવ્યું હતું, તેમાં સં૦ ૧૧૭૫ માં આ૦ વાદિદેવસૂરિના હાથે ભ૦ શ્રીનેમિસ્વામીની ભવ્ય પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તે પછી તે

ગુજરાતનો મંત્રી બન્યો હતો.

(-પ્રભાવકચરિત, પ્ર ૨૧ શ્લો ૪૮ થી ૫૨)

કલિકાલસર્વજ્ઞ આ હેમચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી મંત્રી આંબડે ઉદાવસહીના ૨૪ દેરીઓ બંધાવી ઉદયનવિહાર નામ આપ્યું. પીળકાના શેઠ ધવલના પુત્ર તથા મંત્રી આંબડના મિત્ર શેઠ વૈરિસિંહે આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી તેની ઉપર ૨૧ સ્વર્ણકળશ ચડાવ્યા હતા. પ્રબંધશતકર્તા આ રામચંદ્રે તેની પ્રશસ્તિ શ્લો ૧ ૪ની બનાવી છે પીળકાના સ્થંભેડ મંદિરની પાછલી દિવાલમાં એક શિલાલેખ છે તેમા આ લેખના શ્લો ૭ થી ૧ ૪ સુધીના શ્લોકો છે.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક : ૨૨૨)

(૩) મહામાત્ય ઉદયને ખંભાતના પણ સુંદર જૈન મંદિર બંધાવ્યું હતું તેમા તે પ્રતિદિન દર્શનપૂજન કરતો હતો. થારાપદ્રગચ્છના આ વિજયસિંહે સં ૧૩૧૫ મા ખંભાતના ઉદયનવિહારમાં વીર્થંકરોના ચોવીશવટાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

મંત્રી ઉદયનને બે પત્નીઓ હતી. પહેલી પત્ની ધયા(સુહાદેવી)એ બાહડ અને ચાહડ એ બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો હતો અને તે પછી મરણ પામી હતી. મંત્રી બાહડે ૭૦ વર્ષના પિતાને બીજુ લગ્ન કરવા વિનંતિ કરી પણ પિતાએ ઇન્કાર કર્યો. એટલે બાહડે સ્વજનો દ્વારા દબાવ લાવી તેમને ફરીથી પરણવાને કબૂલ કરાવ્યું અને પોતે જ વાયડની આઊ નામની મોટી ઉંમરની વણિક કન્યાને શોધી લાવી તેમની સાથે પરણાવી. મહ॰ આઊ ભૂવનેશ્વર કુમાર પાસે શત્રુંજયનો છ'રી પાળતો સંઘ કાઢ્યો હતો તેમાં તે યાત્રાર્થે ગઈ હતી.

મંત્રી ઉદયનને કુલ ચાર પુત્રો હતા. તેની વંશાવલી નીચે મુજબ છે—

(૧) દંડનાયક આંબડ—તે મહામાત્ય ઉદયનનો મોટો પુત્ર હતો. મહામાત્ય ઉદયનના સ્થાને તે મહામાત્ય અને દંડનાયક બન્યો. તે કવિ હતો, યોગ્ય પરાક્રમી હતો. તે ઉદાર અને મોટો દાની હતો.

તેમના નામનું તત્કાલીન ભાષાનું એક સૂક્ત મળે છે—

रे रक्खइ रज्जु सीम, पइसि रज्ज मयगल मारइ,
न पीइ अणगल नीर, हेमि रायइ सहारइ,
अवर न नमइ कोइ, सभर रयणभर वरइ,
परनारी परहरेइ पर रायइ सम्भी रूप
ए कुमारपाल कोसईं चडिआ कोडइ सउफणइ सीम।
न जिणधम्म न ममसहि, तंह विचारिसु तिम॥

(પં૦ કુલસાગરગણિનો 'ઉપદેશસાર સટીક' ઉપ૦ ૩૨ વિ૦ ૧૬૬૨ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૬)

મંત્રી આંબડને દૃઢ સંકલ્પ હતો કે દેવ તરીકે વીતરાગને, ગુરુ તરીકે આ૦ હેમચંદ્રસૂરિને અને સ્વામી તરીકે ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલને જ નમવું.

સં૦ ૧૨૧૩માં શત્રુંજયના મોટા જીર્ણોદ્ધાર પ્રસંગે તેણે શત્રુંજયની પશ્ચિમ દિશાની પાજ બંધાવી હતી, જે આજે ઘેટીની પાગ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

મહામાત્ય આંબડ રાજા કુમારપાલની આજ્ઞાથી કોંકણના શિલાહાર કુલનો રાજા મલ્લિકાર્જુન, જેને રાજપિતામહનું બિરુદ હતું, તેને જીતવા માટે સૈન્ય લઈ કાવેરી નદીને પાર કરીને સામે કિનારે પહોંચ્યો, પણ તેની સેના વ્યવસ્થિત થઈ પડાવ નાખે તે પહેલાં જ મલ્લિકાર્જુને તેની ઉપર ઓચિંતો હલ્લો કરી, તેની સેનાને છિન્નભિન્ન કરી મૂકી. આથી મંત્રી આંબડ હાર પામીને પાટણ પાછો આવ્યો.

રાજાએ સં૦ ૧૨૧૭માં ફરીથી મલ્લિકાર્જુનને જીતવા માટે મહામાત્ય આંબડને મોકલ્યો. તેની સાથે પરમાર ધારાવર્ષદેવ વગેરે માંડલિકો તથા સામંતોને પણ મોકલ્યા. તેણે કાવેરી ઉપર પુલ બાંધીને સેનાને પાર ઉતારી, વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી મલ્લિકાર્જુનની સામે યુદ્ધ કર્યું. પોતે જાતે જ સાહસ કરીને મલ્લિકાર્જુનના હાથી ઉપર ચડી જઈ મલ્લિકાર્જુનને નીચે પાડ્યો અને તે તેનું મસ્તક

લઈ પાટણ આવ્યો ને આમ્રભટ કોંકણ રાજ્યમાંથી દંડ તરીકે તથા ભૂટના ૧ સાડી ૧ એલ, ૧ હાર, ૧ માંગલિક છીપ, ૩૨ સોનાના કળશો, ૬ મોતીની માળાઓ, ૧ ચાર દાંતવાળો હાથી, ૧૨ પાત્ર તથા ૧ ક્રોડ, ધન લઈને આવ્યો.

રાજા કુમારપાળે તેને ૭૨ સામંતોની વચ્ચે મહામંડલેશ્વર તથા રાજપિતામહના બિરુદ આપ્યા. તે કોંકણમાંથી ૩૨ સુવર્ણના કળશો લાવ્યો હતો તે પૈકીના ૩ કળશો—૧ ઉદયન ચૈત્યમાં, ૨ શકુનિકાવિહારમાં અને ૩ રાજાના મહેલ (ગવાક્ષ) ઉપર ચડાવ્યા.[1]

મંત્રી આમ્રભટે સં. ૧૨૧૬ પછી પિતાની આજ્ઞા મુજબ ભરુચના અત્યંત જીર્ણ થયેલા શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર શરૂ કર્યો ત્યારે આ તીર્થ ભૃગુકચ્છના સંતાનીય આ. વિમલસિંહસૂરિને આધીન હતું. તેમાં મંત્રીને મળી આ થયો નહીં હતી પણ આ. હેમચંદ્રસૂરિ અને તેમના શિષ્ય, જેઓ અગ્નિજ્વાળા પ્રગટ અભ્યાસી અને મંત્રવાદી એવા પં. યશશ્ચંદ્ર ગણિના પ્રયાસથી અને પોતાના સાહસથી તે અડચણો દૂર થતાં તેણે મોટો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને તેમાં સં. ૧૨૨૨માં કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. હેમચંદ્રસૂરિના હાથે શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી વગેરે તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

મંત્રીએ આ પ્રસંગે આનંદમાં મસ્ત બની દસ્તાનને પોષે, ભટ્ટીજનને હાથીનું દાન વગેરેનું મોટું દાન આપ્યું અને સોનાથી લાવેલો સ્વર્ણકળશ મંદિરના શિખર ઉપર સ્થાપન કર્યો. આરતી ઉતારવા પ્રસંગે તેને રાજા કુમારપાળે તિલક કર્યું અને ૭૨ સામંતોએ ચામર ઢોળ્યા.

ક. સ. આ. હેમચંદ્રસૂરિએ આજ સુધીમાં કદી પણ મનુષ્યની સ્તુતિ કરી નહોતી, પણ તેઓ આમ્રભટની ઉદારતાથી પ્રસન્ન થતા એક શ્લોક બોલ્યા.

૧. મંત્રી આમ્રભટે કોંકણના રાજા મલ્લિકાર્જુનને હરાવી, મારી નાખ્યો (જુઓ, આ. જિનમંડન વસ્તુપાલચરિત્ર પ્ર. ૪, શ્લો. ૩૩ અને ૫. જિનહર્ષ વસ્તુપાલચરિત સર્ગ : ૨, શ્લો.)

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं तत्र कः कलिः ।
कलौ चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥

—હે આંબડ! જ્યાં તું નથી ત્યાં કૃતયુગ હોય તો શું? જ્યાં તું છે ત્યાં કલિયુગ હોય તોયે શું? તારો જન્મ થવાથી કલિયુગ પણ શ્રેષ્ઠ છે. કૃતયુગનું શું કામ છે?

આ જીર્ણોદ્ધારના બે કરોડની રકમ ખરચાઈ હતી. (હસ્ત૦ પ્રત મણિ તામણિ)

તે પછી મંત્રી આંબડે સં૦ ૧૨૨૫ પછી પાટણના કુમારવિહારમાં ભ૦ શ્રીઋષભદેવની ચાંદીની પ્રતિમા ભરાવી સ્થાપન કરી હતી. તેમજ ધોળકામાં પોતાના પિતાની ઉદાવસહીમાં ૨૪ દેરીઓ વધારી "ઉદાવનવિહાર"ને મોટો બનાવ્યો હતો.

રાજા કુમારપાલ પછી અજયપાલ સં૦ ૧૨૩૦ માં ગુજરાતનો રાજા બન્યો. તે દુષ્ટ રાજા હતો. તેણે સામંતોની ભંભેરણીથી રાજપિતામહ મંત્રી આંબડને હુકમ કર્યો કે તું જેમ કુમારપાલને નમતો હતો તેમ વાર મને પણ નમન કરવું જોઈશે, નહિતર યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જા. મંત્રી આંબડે રાજાને દુષ્ટ સ્વભાવનો સમજીને રાયાભિયોગથી પણ લાભ ન જોયો ત્યારે મૌન સેવ્યું. રાજાએ તેને મારવા માટે તેના ઘેર માણસો મોકલ્યા. મંત્રીએ પણ પોતાને ઘેર જઈ તીર્થંકરની પૂજા કરી અનશન સ્વીકાર્યું અને પોતાના માણસોને સાથે લઈ લડવા માટે સામે આવ્યો. એ રાજાના માણસોને વિંઝેલ્તો વિંઝેલ્તો ઘટીઘર સુધી પહોંચ્યો અને ત્યાં જ મરણ પામ્યો.

(જૂઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૩૪)

યાચક માણસોએ મંત્રીનું મરણ સાંભળી એટલું જ કહ્યું કે હવે ધન જોઈએ તો ભાટ બનજો, વ્યભિચારી બનજો વેશ્યાના ઉસ્તાદ બનજો, દગાખોર બનજો પણ કોઈ રીતે પંડિત ન બનજો, કારણ કે ઉદયનનો પુત્ર મંત્રી આંબડ સ્વર્ગમાં ચાલ્યો ગયો છે.

(૨) મહામાત્ય વાહડ—

તે મહામાત્ય ઉદયનનો બીજો પુત્ર હતો. રાજા સિદ્ધરાજનો

મંત્રી અને કુમારપાલનો મહામાત્ય તેમજ રાજ્યક બન્યો હતો.

(—પુરાતન પ્રબંધસંગ્રહ, પૃ૦ ૩૯ થી ૪૨, પ્રબંધકોશ, પૃ ૪૮ કુમારપાલચરિત, સ ૯ શ્લો ૩૬૪)

કોટેલાના શિલાલેખમાં તેને ગંભીર શ્રીબાહડ તરીકે સંબોધ્યો છે તથા સિદ્ધરાજના પ્રતિપન્નપુત્ર રજપૂત ચાહડનું સ્થાન પૂર્ણ હતું તે મુત્સદ્દી અને ગંભીર હતા. કોટેલા શિલાલેખનું વિશેષણ તેને માટે ઉપયુક્ત જ હતું.

રાજા સિદ્ધરાજે સં ૧૧૮૫ માં સંતાન કામનાથી પગપાળા તીર્થયાત્રા કરી ત્યારે મહામાત્ય આલિગ અને મંત્રી બાહડ તેની સાથે હતા. ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે સોમનાથના શિવાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો તેનો સમસ્ત પ્રબંધ મંત્રી વાહડને આધીન હતો.

મહામાત્ય વાહડે પાટણમાં સુંદર જિનાલય બંધાવ્યું હતું તેનું લાખના આસામી શેઠ છાડે તે દેરીમાં એક ગોખલો બનાવી તેમાં આ હેમચંદ્રસૂરિ પ્રતિષ્ઠિત ભ અજિતનાથની પ્રતિમા પધરાવી હતી. મંત્રીએ આ દેરાસર રાજા કુમારપાલને આપ્યું અને રાજવીએ મંત્રી વાહડ ની દેખરેખ નીચે તેનો વિસ્તાર કરી કુમારવિહાર બંધાવ્યો.

મંત્રી વાહડે પિતાની આજ્ઞા અનુસાર રાજા કુમારપાલની આજ્ઞા લઈ સરકારી ખજાનાના દ્રવ્યની મદદથી સં ૧૨ મા શત્રુંજય તીર્થના મૂળ દેરાસરનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર શરૂ કર્યો. મહામાત્ય વાહડે શત્રુંજય પર્વતની તળેટીમાં બાહડપુર વસાવ્યું. સં ૧૨૧૧ મા દેરાસર તૈયાર થઈ ગયું, પણ ભમતીમાં પહાડી તોફાની હવાનું દબાણ આવવાથી તે દેરાસર એકદમ પડી પડ્યું અને તૂટી ગયું.

મંત્રી વાહડ ને પ્રથમ દેરાસર તૈયાર થઈ જવાની ખબર મળી ત્યારે તેણે ખબર આપનારને ખુશાલીમાં ૧૬ જીભનું ઇનામ આપ્યું અને બીજે દિવસે દેરાસર પડી પડ્યાની ખબર લાવનારને ચાંદીની ૩૨ જીભનું ઇનામ આપ્યું. કેમકે મંત્રી બુદ્ધિપ્રધાન હતો. તેણે બીજા ઇનામ વિશે ખુલાસો કર્યો કે મારી હયાતીમાં દેરાસર પડી ગયાની ખબર પડી તેથી ફરીવાર પણ તેને બનાવી શકીશ, પણ મારા મરણ

બાદ તે નાશ પામ્યું હોત તો તે ક્યારે બને એ શંકાની વાત રહેત.'

મંત્રીએ પોતાનો શ્રીકરણમુદ્રાનો અધિકાર થોડા એક દિવસો માટે મંત્રી કપર્દીને સોંપ્યો અને પોતે ચાર હજાર ઘોડેસવાર સૈન્ય સાથે પાલીતાણા જઈને વસ્યો. તેણે ત્યાં બાહડપુર વસાવ્યું. તેણે સલાટો પાસેથી જાણી લીધું કે દેરાસરની ભમતીમાં પહાડી હવાનું દબાણ વધવાથી દેરાસર ધસી પડ્યું છે. કદાચ ભમતી ન બનાવવામાં આવે તો દેરાસર બચી જાય પણ તેવું દેરાસર બનાવનારનો વંશવેલો નાશ પામે. મંત્રીએ દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી ભમતીવાળું દેરાસર તૈયાર કરાવ્યું અને પછી ગભારાની દિવાલ તેમજ ભમતીની દિવાલ વચ્ચેનો ગાળો ચૂના પથ્થરથી ભરીને પુરાવી દીધો. આથી એ દિવાલ લગભગ પાંચ ગજ પહોળી બની ગઈ. આ રીતે મજબૂત દેરાસર તૈયાર થયું. તેણે ભ૦ ઋષભદેવની આરસની ભવ્ય પ્રતિમા ભરાવી કળશ અને ધ્વજા તૈયાર કરાવ્યા.

સં૦ ૧૨૧૩માં શત્રુંજયતીર્થમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના વરદ હસ્તે ભ૦ ઋષભદેવ વગેરે જિનપ્રતિમાઓની બહુ ધામધૂમથી તેણે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવમાં ટીમાણાનો એક નિર્ધન જૈન નામે ભીમો ફાટ્યાતૂટ્યા કપડાં પહેરીને આવ્યો. તેને મહામાત્યને જોવાની ઇચ્છા હતી પણ સંકોચના કારણે તે તેમની પાસે જઈ શકતો નહોતો. મંત્રીએ આ હકીકત જાણી ત્યારે તેને સ્નેહભાવથી બોલાવ્યો અને પોતાની ગાદી ઉપર બેસાડીને કહ્યું, તું મારો ધર્મબંધુ છે. મારા યોગ્ય જે કંઈ કામ હોય તે જણાવ. આ રીતે મંત્રીએ પોતાના સાધર્મિક પ્રેમનો મીઠો પરિચય કરાવ્યો.

તીર્થના ઉદ્ધાર માટે ટીપ ચાલતી હતી તેમાં તે ભીમાએ સાત દ્રમ્મની પૂરી મૂડી આપી દીધી ત્યારે મહામાત્યે આવી નિઃસ્પૃહતા અને ભક્તિ માટે તેના પ્રત્યે લાગણીભર્યો આનંદ વ્યક્ત કર્યો અને ભીમાનું નામ ઉદ્ધારની ટીપની વહીમાં સૌ પ્રથમ લખાવ્યું.

તીર્થમાળાની બોલી બોલાતી હતી ત્યારે રાજા કુમારપાલ, મહા

માત્ય વાહડ વગેરે હતા. મહામાત્યે ચાર લાખ દ્રમ્મ બોલીને ચઢવાનો આરંભ કર્યો. બોલી વધવા લાગી. મહુવાના શેઠ જગડૂ શેઠ ઢિમા પોરવાડે સવા કરોડ દ્રમ્મની બોલીથી આદેશ લઈ પ્રભુમાતાને તીર્થમાળા પહેરાવી. તે જગડૂ શાહ પાસે સવા કરોડ કિંમતનાં પાંચ માણેક હતાં તેમાંથી એક શત્રુંજય તીર્થમાં, બીજું ગિરનાર તીર્થમાં અને ત્રીજું પ્રભાસ તીર્થમાં આપ્યું. શ્રીસંઘે સોનાનાં કડાં બનાવી તે બોલીમાં અપાયેલ માણેક તેમાં જોડ્યું અને તે કડાં ભ૦ ઋષભદેવને પહેરાવ્યાં; સંઘમાં આનંદ વર્ત્યો.

મંત્રી વાહડે આ રીતે શત્રુંજય તીર્થનો ચૌદમો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. વળી વાગ્ભટપુરમાં ત્રિભુવનપાલવિહાર બનાવી તેમાં ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તેની પૂજા માટે ૨૪ વાડીઓ આપી. એ નગરને ફરતો કિલ્લો બનાવ્યો. દેવમંદિરોને ગરાસ બાંધી આપ્યા. મકાનો બનાવ્યાં અને તીર્થોદ્ધાર વગેરેમાં મળીને ૧૬ ખરચ્યા.[1]

ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે સં. ૧૨૨૩માં શત્રુંજય, ગિરનાર વગેરે તીર્થોનો મોટો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો હતો. ગિરનાર તીર્થનો ચઢાવ કઠિન હતો. રાજા કુમારપાલની ઇચ્છા હતી કે અહીં બીજી પાજ બંધાવવી. મહામાત્ય વાહડે રાજાની આજ્ઞાથી મહં. રાણિગ શ્રીમાલીના પુત્ર વાહડ પાસે સં. ૧૨૨૨-૧૨૨૩માં ગિરનાર ઉપર ત્રેસઠ લાખના ખર્ચે નવી સુગમ પાજ બંધાવી. આ રસ્તો આંબડની પાજ નામે પ્રસિદ્ધ છે.

રાજવી યાત્રાર્થે ગિરનાર ગયો પણ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે એ રસ્તેથી પણ ચઢી શક્યો નહીં. એટલે તળેટીના દેરાસરમાં જ નેમિનાથનાં દર્શન પૂજન કરી, તેમાં જ પોતાની યાત્રા સફળ માની પાછો વળ્યો.

૧. મહામાત્ય વાહડે શત્રુંજય તીર્થનો ૧૪મો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો, દેવ સમરા શાહે ૧૫મો અને દેશી કર્માશાહે ૧૬મો મોટો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. (જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૯૫, ૨૦૪)

મહામાત્ય તેજપાલે સં. ૧૨૮૦માં વાહડપુરને સ્થાને તેજલપુર વસાવ્યું હતું. (જુઓ પ્ર૦ ૩૮, પૃ૦ ૩૧૧)

મહામાત્ય વાહડને મહ૦ પદ્મસિંહ નામે પુત્ર હતો. તેને પ્રથિમી દેવીથી મહણસિંહ, મંત્રી સામંતસિંહ અને દંડનાયક સલખણસિંહ એમ ત્રણ પુત્રો થયા. રાજા વીસલદેવે (સં૦ ૧૩૦૨ થી સં૦ ૧૩૧૮) સલખણસિંહને સૌરાષ્ટ્રની વ્યાપારમુદ્રા (શ્રીકરણમુદ્રા લાગે છે) પહેરાવી અને પછીથી તેને દંડનાયક નીમ્યો હતો. મંત્રી સલખણે સં. ૧૩૦૫ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ને શનિવારે પોતાના પિતાના કલ્યાણ માટે શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ભરાવી તેની વજ્રસ્વામી આ૦ વાદિદેવસૂરિ-સંતાનીય (૪૩) આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિના પટ્ટધર (૪૪) આ૦ માનદેવસૂરિ, તેમના પટ્ટધર (૪૫) આ૦ જયાનંદસૂરિના હાથે ગિરનાર તીર્થમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ પ્રતિમા આજે વસ્તુપાલના દેરાસરમાં વિદ્યમાન છે તે પછી ત્રણ-ચાર વર્ષમાં જ તે મરણ પામ્યો. (જૂઓ, પ્રક૦ ૪૧ પૃષ્ઠ૦ ૮ મી, પૃ૦ ૫૫૫)

મંત્રી સામંતસિંહે દંડનાયક સલખણસિંહના કલ્યાણ માટે કૃષ્ણની સલક્ષણ નારાયણ પ્રતિમા બનાવી સ્થાપન કરી હતી અને ગિરનારના શિખર ઉપર શ્રી નેમિનાથના પ્રાસાદ પાસે શ્રી પાર્શ્વનાથનો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો. રાજા વીસલદેવ તથા રાજા અર્જુનદેવના શાસન (સં ૧૩૧૮ થી સં ૧૩૩૧)માં સામંતસિંહ સોરઠનો દંડનાયક હતો. તેણે માતા પ્રથિમાદેવીના શ્રેય માટે સમુદ્ર કિનારે દ્વારકા પાસે આવેલા રેવતીકુંડનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. નવા પગથિયાં બંધાવ્યાં અને તેમાં ગણેશ, ક્ષેત્રપાલ, સૂર્ય સપ્ત માતૃકા, શિવ, કૃષ્ણ, રેવતી તથા બલદેવની પ્રતિમાઓ બનાવી બેસાડી. કુવો, હવાડો બનાવ્યા. લેનું અમી જેવું પાણી ગાયો પીતી હતી. આ દેરીની સં૦ ૧૩૨ ના જેઠ સુદિ ૪ ને બુધવારે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ મંદિરની પ્રશસ્તિ મંત્રી સામંતસિંહના કુટુંબના માનીતા અને મોઢાકના પુત્ર કવિ હરિહરે લખી છે[1]

(-ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો, ભા૦ ૩ લેખાંક ૨૧૩ ૨૧૬; પૃ ૨ ૬ ૨ ૭)

---

૧ સં ૧૩૩૩ ના જેઠ સુદિ ૫ ને રવિવારે સારંગદેવના રાજ્યમાં

(૭) મંત્રી આહડ—તે મહામાત્ય ઉદયનનો ત્રીજો પુત્ર છે. તેના બીજા નામ આહડ અને આસ્થળ મળે છે. તેની માતાનું નામ માઊ હતું. તે બહુ પરાક્રમી અને દાની હતો. તેને રાજઘરટ્ટ બિરુદ મળ્યું હતું. તે માળવાનો દંડનાયક હતો.

કેટલાક વિદ્વાનો નામની એકતાના કારણે આ મંત્રી આહડને સિદ્ધરાજનો પ્રતિપન્નપુત્ર માને છે પણ તે ભૂલ છે. એ સમયે એ બીજો આહડ હતો, તે માળવાનો રજપૂત હતો. રાજાની હસ્તિશાળાનો અધ્યક્ષ હતો. હાથીસેનાનો સેનાપતિ હતો. રાજા સિદ્ધરાજ તેને ગુજરાતનો રાજા બનાવવાને ઇચ્છતો હતો. તેણે સં૦ ૧૨૦૨માં રાજા કુમારપાલના રાજ્યમાં અજમેરના વિગ્રહરાજને ઉશ્કેર્યો પણ ભાર આવેલી તે તેનો મિત્ર બની ગયો. પછી રાજા કુમારપાલ સાથે ઝઘડો થવાથી તે સાંભર ગયો અને રાજા અર્ણોરાજને રાજા કુમારપાલના વિરોધમાં ઊભો કર્યો. પરિણામે રાજા કુમારપાલે ત્યાં જઈ આક્રમણપૂર્વક અર્ણોરાજને જીતી લીધો અને ત્યાં પોતાની આણ પ્રવર્તાવી. એ રીતે આ રજપૂત આહડ અને મંત્રી આહડ એ બંને ભિન્ન વ્યક્તિઓ હતી, પણ ઇતિહાસમાં આ બંને આહડની કેટલીક ઘટનાઓ ભેળસેળ થઈ ગઈ છે. (જુઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૫થી ૧૭)

મંત્રી આહડને સાત પુત્રો હતા. તેમાંના છઠ્ઠા પુત્ર કુમારસિંહને રાજા કુમારપાલે કોઠારી તરીકે નીમ્યો હતો. એક પ્રશસ્તિમાં ઉલ્લેખ છે કે સં૦ ૧૨૨૪માં કુમારસિંહ રાજા કુમારપાલનો મહામાત્ય હતો. (—શાંતિસૂરિરચિત 'પૃથ્વીચંદ્રચરિત'ની પુષ્પિકા)

(૮) મંત્રી સોલ્લાક—તે મહામાત્ય ઉદયનનો ચોથો પુત્ર હતો. તેનું બીજું નામ સોલ્લાક મળે છે. તેને સામંતમંત્રી-

આઘાટના [illegible] પુત્ર [illegible] માતા સોમનાના કલ્યાણ માટે અભિનવ [illegible] રચિત [illegible] ત્યારે [illegible] અધિકારી [illegible] વગેરે [illegible] શ્રીપાર્શ્વનાથની પૂજા માટે એક વાડીનું દાન કર્યું."
(—ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો, ભા૦ ૨, લેખાંક ૧૨૨, પૃ૦ ૨૨૧)

સત્રાગાર નું નિર્માણ કર્યું તેણે તથા મંત્રી સામંતસિંહે મંત્રી વસ્તુપાલની જેમ વિષ્ણુ મંદિર વગેરે બંધાવ્યા હતા. તેથી કોઈ કોઈ વિદ્વાનો તેને માહેશ્વર માને છે. બનવાજોગ છે કે તેણે રાજા અજયપાલના દબાણથી આવું નિમ્ન વલણ અખત્યાર કર્યું હોય. પીંડવાડાના સ્વુભેડજીના મંદિરમાં ઉદયનવિહારનો લેખ છે એ પણ એક સૂચક ઘટના છે. (–પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધસંગ્રહ, પ્રબંધકોશ, ઉપદેશસારસટીક કુમારપાલપ્રબંધ, પ્ર૦ ૪૧ જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૨૨ ૨૨૫)

(૪) મંત્રી સજ્જન—

सद्वाभिफ्यादिपदप्रतिष्ठासमन्वितैर्मन्त्रिमनैर्विधातः ।
दानादिपुण्योदयजन्मभूमि श्रीमालवंशो विदितो जगत्याम् ॥

(–જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસં૦ પ્ર ૬૧)

જાંબ વનરાજ ચાવડાના મંત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. તે જાંબના વંશમાં શ્રીમાલી શેઠ રાણિગ થયો. તેને ત્રણ પુત્રો હતા. (૧) સજ્જન, (૨) આંબાક અને (૩) ધવલ.

મંત્રી સજ્જન એક વાર ઉદિરાથી ખંભાત જતો હતો. વચ્ચે સકરપુરમાં એક ભાવસારને ત્યાં ઊતર્યો. ભાવસારના ઘરમાં કથરોટમાં સોનામહોરો ભરેલી હતી, પણ તે તેને કોલસા સમજતો હતો. સજ્જને પૂછ્યું કે ભાઈ! સોનામહોરો આમાં કેમ રાખી છે? ભાવસારે સજ્જનને ભાગ્યશાળી માની તે બધી સોનામહોરો તેને આપી દીધી પરંતુ સજ્જનને પ્રતિજ્ઞા હતી કે બીજાની વસ્તુ લેવી નહીં. તેથી સજ્જને તે સોનામહોર રાજા સિદ્ધરાજને આપી દીધી. રાજા સજ્જનને શુદ્ધ નૈતિક ભાવનાવાળો અને શુદ્ધ શ્રાવક જાણીને ખુશ થયો. તેને રાજ્યમાં ઊંચા હોદ્દા આપવાનો પણ નિશ્ચય કર્યો. રાજા સિદ્ધરાજે સં૦ ૧૧૭ મા ત ખેંગારને હરાવ્યો અને તેના મરણ બાદ મહામાત્ય વાગ્ભટના કહેવાથી સજ્જનને સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક નીમ્યો.

તેણે સૌરાષ્ટ્રને ઉન્નત બનાવ્યો. ગિરનારના પહાડ ઉપર મં૦

નેમિનાથનું દેરાસર લાકડાનું બનેલું હતું, તે જૂનું હાલતમાં હતું. મંત્રી સજ્જને રાજગચ્છના આ૦ મહેશ્વરસૂરિ, જેઓ ત્યાં એકાંતરે ઉપવાસનું તપ કરતા હતા તેમના ઉપદેશથી એ દેરાસરનો પાયામાંથી જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને એ કાર્યમાં સૌરાષ્ટ્રની ઉપજમાંથી ૭૨ લાખ જેટલું દ્રવ્ય ખરચીને ભવ્ય જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો. રાજા જ્યારે એ ઉપજની રકમ માગે ત્યારે વણથલીના સંઘ પાસેથી એ રકમ મળે એવો પ્રબંધ પણ કર્યો. એ પ્રાસાદ શિલ્પશાસ્ત્રોક્ત પૃથ્વીજયપ્રાસાદ બન્યો હતો. એ પ્રાસાદના ફળ વિશે જણાવ્યું છે કે—

एवंविध विधत्ते यः प्रासादं पृथिवीजयम् ।
पृथ्वी विजयत कृत्स्नां निर्वैतारि स पार्थिव ॥"

(—ભોજકૃત સમરાંગણસૂત્રધાર, અ. ૫૭)

રાજા સિદ્ધરાજ સં૦ ૧૧૮૫માં ગિરનારમાં યાત્રા નિમિત્તે આવ્યો, ત્યારે આ પૃથ્વીજય પ્રાસાદ જોઈને ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. તેણે સૌરાષ્ટ્રની ઉપજની રકમ માગી ત્યારે મંત્રી સજ્જને યથાસ્થિત વાત જણાવીને ખુલાસો કર્યો કે મહારાજ! મેં આ પ્રાસાદમાં ઉપજની રકમ ખરચી નાખી છે છતાં આપ આજ્ઞા કરો તો વણથલીના શ્રીસંઘ પાસેથી એટલી રકમ લાવી આપું. રાજા તો આ પ્રાસાદ જોઈને ખુશ થયો હતો એટલે તેણે કહ્યું, મંત્રીવર! તમે આ જિનપ્રાસાદ રાજ્યના ખજાનામાંથી બનાવ્યો એ ઉચિત જ થયું છે કેમકે પૃથ્વીજય પ્રાસાદનો લાભ પૃથ્વીપતિને જ મળવો જોઈએ. હું આ લાભને કેમ જવા દઉં? આ રકમ રાજ્યના ચોપડામાં જિનમંદિર માટે ઉધારી દો, વણથલીથી લાવવાની જરૂર નથી.

તીર્થરક્ષા—

રાજા સિદ્ધરાજે ભ૦ નેમિનાથની પૂજા કરી અને કાયમી પૂજા માટે ૧૨ ગામ ભેટ કર્યાં. તીર્થની પવિત્રતા જળવાઈ રહે તે માટે યોગ્ય નિયમો ઘડી આપ્યા —આ તીર્થમાં કોઈએ (૧) આસન વગેરે ઉપર બેસવું નહીં, (૨) શય્યા ઉપર નિદ્રા લેવી નહીં, (૩)

રસોઈ કરવી નહીં (૪) ભોજન કરવું નહીં, (૫) દહીં વલોવવું નહીં, (૬) સીસન કરવો નહીં, (૭) સુવાવડ કરવી નહીં વગેરે આ નિયમો આજ સુધી જળવાય છે.

વણથલીના શેઠ ભીમ સાથરિયા વગેરે શ્રીસંઘે ભ૦ નેમિનાથના પ્રાસાદના ઉદ્ધાર માટે ૭૨ લાખ રૂપિયાની ટીપ કરી રાખી હતી, પણ એ લાભ રાજા સિદ્ધરાજે લીધો તેથી સંઘે ૭૨ લાખ ખરચીને વણથલીમાં જૈન દેરાસર બંધાવ્યું. શેઠ ભીમે ભ૦ નેમિનાથને ઝવેરાતનો હાર પહેરાવ્યો.

મંત્રી સજ્જન પાકો જૈન હતો. તે પ્રતિદિન જિનપૂજા અને પ્રતિક્રમણ કરતો હતો. તેણે વૃદ્ધવેળાએ પણ પ્રતિક્રમણ છોડ્યું નહોતું.

મંત્રી સાતૂ તથા મંત્રી સજ્જને રાજગચ્છના તપસ્વી આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિના ઉપદેશથી વડઉદમાં મોટી રથયાત્રા કઢાવી હતી.
(—સિદ્ધરાજ સચરિત)

રાજા કુમારપાલે સં૦ ૧૨ ૮ માં નાગવા જીત્યો અને ત્યાંના દંડનાયક તરીકે મંત્રી સજ્જનને નીમ્યો.[1] મંત્રીએ પણ સમિધેશ્વરના મંદિરમાં દીવા માટે એક ઘાણાનું દાન આપ્યું હતું. રાજા કુમારપાલે પાટણમાં સં૦ ૧૨૧૬–૧૭ માં ત્રિભુવનપાલવિહારની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે ઉત્સવમાં મંત્રી સજ્જન ત્યાં હાજર હતો.
(—ઉપદેશસાર, ઉપ૦ ૪૮)

સજ્જન સોરઠનો દંડનાયક હતો. તે અરસામાં ભિન્નમાલ તેમજ પાલણપુરના શ્રીમાલી જૈનોનાં ઘણાં કુટુંબો સોરઠમાં આવીને વસ્યાં હતાં.

મંત્રી સજ્જન બાલ મૂળરાજના સમયે (સં૦ ૧૨૩૨ થી સં૦ ૧૨૩૪) ગુજરાતનો મહામાત્ય હતો. રાજાને તેની વ્યૂહરચના

---

૧ [illegible] । (જૂઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૭૭) —હાથી, ઘોડા, રથ, પગપાળા સેના એ ચતુરંગી સેના તથા કચેરીઓ એનું શાસન કરનાર હોય તે દંડનાયક કહેવાય છે.

મુજબ બાદશાહ મહમ્મુદ શાહબુદ્દીન સામે યુદ્ધ કરવાથી જયલાભ થયો હતો. (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ. ૧૩૭)

મંત્રી સજ્જન પછી રાજા કુમારપાલે કવિ સિદ્ધપાલની ભલામણથી તેમના બીજા ભાઈ આંબાકને સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક બનાવ્યો. જૂનાગઢથી ગિરનાર પર ચડવાને જો કે પાજ બની હતી પણ તે રસ્તો કઠિન હતો એટલે મંત્રી આંબડે સં૦ ૧૨૨૨-૨૩ માં ૬૩ લાખ દ્રવ્ય ખરચીને સાકરી ગામ તરફની સાંકળીપાજ બંધાવી.

મંત્રી આંબાકે અંચલગચ્છના આ૦ જયસિંહસૂરિના ઉપદેશથી સોમનાથ પાટણમાં ભ૦ ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના જિનપ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. (-પ્રક૦ ૪૪ પૃ૦ ૫૧૯)

ત્રીજા ભાઈ ધવલે ગિરનાર તીર્થમાં પરબ બેસાડી.

એકંદરે ત્રણે શ્રીમાલી ભાઈઓએ ગિરનાર તીર્થને વિવિધ રીતે શોભાવ્યું છે. મંત્રી આંબડ પછી સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક જગદેવ શ્રીમાલી બન્યો.

મંત્રી સજ્જનને પરશુરામ નામે પુત્ર હતો.

(-પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ, પ્રબંધકોશ, કુમારપાલચરિત્ર, ગિરનારકલ્પ, વસ્તુપાલચરિત, ઉપદેશતરંગિણી, ઉપદેશસાર, ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો, ભા૦ ૩ લેખાંક ૧૫૨, ૧૫૩)

(૨) શેઠ સજ્જન—તે પાટણનો પોરવાડ હતો. તેણે સં૦ ૧૧૫૫ના પૂર્ણતલ્લગચ્છના આ૦ દેવચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી શંખેશ્વર તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો—

पञ्चाशन्मादौ किल पञ्चपुत्रे एकादशे वर्षशते व्यतीते ।
निवेशित सज्जनश्रेष्ठिना त्वं वन्दे सदा धन्धुपुरावतंसम् ॥

(-શંખેશ્વરતીર્થસ્તોત્ર, પ્ર૦ ૧ પૃ૦ ૫૫)

આ શેઠ સજ્જનને કૃષ્ણ નામે પુત્ર હતો. શ્રીચંદ્રમુનિએ ગુરુ રાજ (સં૦ ૧૨૩૨ થી ૧૨૩૪)ના રાજકાળમાં શેઠ કૃષ્ણના પરિવાર

માટે અપભ્રંશ ભાષાનો કથાકોશ સંધિ પદમાં રચ્યો છે.
(—જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૮)

(૩) શેઠ સજ્જન—આ સજ્જન શેઠ સાચોરના સિદ્ધનાગ પોરવાડનો પૌત્ર હતો. (—પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૮૭)

કવિ શ્રીપાલનો કવિવંશ—

सन्मर्यादो गभीरो घनरसनिचित साधुपाठीनपीठ
नित्यं लक्ष्म्या निवास कुलभरनिलय सत्त्वसुस्थानभूमे ।
कुल्यापारो गरीमान् प्रचुरतररसस्फोटिपात्रोपचाभी
वंश प्राग्वाटपुंसां क्षितितलविदितो वर्त्तते सिन्धुकल्प ॥

(૧) લક્ષ્મણ—તે પાટણનો પોરવાડ હતો. તેણે ગૂર્જરવને કવિવંશ આપ્યો છે. प्रज्ञाप्रकर्ष प्राग्वाट એ કહેવતને ચરિતાર્થ કરી બતાવી છે. તેને (૧) શ્રીપાલ અને (૨) શોભિત એમ બે પુત્રો હતા. શોભિતની પત્નીનું નામ શાન્તા હતું તેણે આશુક નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો, જે ગૂજરાતના મહામાત્યની પદવીને વર્યો હતો.

(૨) કવિ શ્રીપાલ—તે પ્રજ્ઞાચક્ષુ (અંધ) હતો, પણ ઉદ્ભટ કવિ અને વિદ્વાન હતો. રાજા સિદ્ધરાજ તેને પોતાનો બાલમિત્ર અને બંધુ માનતો હતો. કપરો પ્રસંગ આવી પડતાં તે કવિ શ્રીપાલને પૂછતો હતો અને કવિશ્રી પણ રાજાના મનોગતભાવને બંધબેસતું કાવ્ય વિના વિલંબે રજૂ કરતો હતો. આથી રાજાએ તેને 'બાલસખા' અને 'કવિચક્રવર્તી'ના બિરુદો આપ્યાં હતાં અને પોતાની પંડિતસભાનો મોવડી બનાવ્યો હતો. વસ્તુતઃ કવિ શ્રીપાલ ષડ્ભાષા કવિચક્રવર્તી હતો.[1]

---

૧ (અ) एकाहनिष्पन्नमहाप्रबन्धः श्रीसिद्धराजप्रतिपन्नबन्धुः ।
श्रीपालनामा कविचक्रवर्ती प्रशस्तिमेतामकरोत् प्रशस्ताम् ॥
(—રાજા કુમારપાલે સં૦ ૧૨૦૮ના આસો સુદિ ૨ ગુરુવારે બંધાવેલા વડનગરના કિલ્લાની પ્રશસ્તિ)

(આ) श्रीसिद्धाधिपतिः कवीन्द्र इति च भ्रातेति च व्याहरत् ।
(—આ૦ સોમપ્રભસૂરિએ સં૦ ૧૨૪૧માં રચેલો કુમારપાલપડિબોહો)

કવિચક્રવર્તીના બિરુદ વિશે એવી હકીકત જાણવા મળે છે કે એક વાર સિદ્ધરાજે પોતાની પંડિતસભાના સમસ્ત વિદ્વાનોને એક માનસિક મહાપ્રબંધ રચવાને જણાવ્યું ત્યારે કોઈ વિદ્વાને તે માટે હામ ન ભીડી ત્યારે કવિ શ્રીપાલે એક જ દિવસમાં વૈરોચનપરાજય મહાપ્રબંધ રચ્યો અને રાજાએ પણ આ અદ્ભુતકળાથી પ્રસન્ન થઈને જ તેને કવિચક્રવર્તીનું બિરુદ આપ્યું હતું.

આવી રીતે સિદ્ધરાજે બીજી વાર એક સમસ્યા પૂરવાથી કવિ શ્રીપાલને પોતાનો સુવર્ણનો હાર પણ આપી દીધો હતો.

(—ઉપદેશતરંગિણી)

સં૦ ૧૧૮૧માં પાટણની રાજસભામાં દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્ર અને આ૦ વાદિદેવસૂરિ વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ થયો, તેમાં કવિશ્રીએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. તે આ૦ વાદિદેવસૂરિનો ઉપાસક હતો, ધર્મપ્રેમી હતો. તે જૈન મુનિવરોને પોતાના બંધાવેલા ઉપાશ્રયમાં ઉતારો આપતો હતો. વડગચ્છના આ૦ શ્રીવિજયસિંહસૂરિના પટ્ટધર આ૦ હેમચંદ્રે તેના ઉપાશ્રયમાં રહીને નાભેયનેમિદ્વિસંધાનકાવ્ય રચ્યું હતું અને તેનું સંશોધન કવિ શ્રીપાલે જ કર્યું હતું. આ૦ સોમપ્રભસૂરિએ પણ સં૦ ૧૨૪૧માં એ કવિના જ ઉપાશ્રયમાં રહીને કુમારપાલપડિબોહો નામના ગ્રંથની રચના કરી હતી.

ભાગવતાચાર્ય દેવબોધિ સિદ્ધ સારસ્વત વિદ્વાન હતો પણ તે વ્યવહારમાર્ગથી વિરુદ્ધ વર્તન ચલાવતો હતો. તે અને કવિ શ્રીપાલ વચ્ચે સદાચારને લેઈને ઝઘડો પડ્યો હતો. પણ કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૧૯૮માં તે બંને વચ્ચેનો ઝઘડો દૂર કરાવી, મૈત્રી કરાવી દીધી હતી. તેમણે રાજા સિદ્ધરાજ પાસેથી દેવબોધિને એક લાખ દ્રવ્ય અપાવ્યું અને તેને વારાણસીમુખ બનાવ્યો.

(જુઓ, પ્રક૦ ૪૧, પૃ૦ ૬૮૬)

કવિ શ્રીપાલે રચેલા ગ્રંથો આ પ્રકારે જાણવા મળે છે—

---

(૧) एकाहनिष्पन्न … सुधीरिमं शोधितवान् प्रबन्धम् ॥
(—आ० हेमचन्द्रसूरिकृत नाभेयनेमिद्विसंधानकाव्य)

(૧) વૈરોચનપરાજય મહાપ્રબંધ.

(૨) વડનગરદુર્ગપ્રશસ્તિ, શ્લો૦ ૨૯ સં. ૧૨૦૮ આસો સુદિ ? ને ગુરુવાર.

(૩) સહસ્રલિંગસરઃપ્રશસ્તિ (આ તળાવના બીજા નામો—દુર્લભસાગર સરોવર અને નેમિરાજ સરોવર હતાં એમ પણ જાણવા મળે છે)

(૪) રુદ્રમાલપ્રશસ્તિ.

(૫) યમકમય ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તુતિ, શ્લો૦ ૨૯

(૬) શતાર્થીકાવ્ય, શ્લો૦ ૧.

(૭) નાભેયનેમિદ્વિસંધાનકાવ્યનું તેમણે સંશોધન કર્યું હતું.

કવિ શ્રીપાલનું મૂળ શતાર્થી કાવ્ય આ પ્રકારે છે—

मूनारोत्करगो रसाख्यनाम स्वर्गाऽव गोमान्वन
सारयोगपर प्रमावसमिता सत्यागमप्योदित ।
व्यापमार – सिवराजनसुधा मरदम्भवरामवती
समागः सहरिसाहित्यम्भो राम्याम सावृत्त ॥

કવિએ ત્રણ અનેકાર્થ રચનાઓ જોઈ પ્રેરણા પામી આ શતાર્થી કાવ્ય બનાવ્યું છે આમાં સિદ્ધરાજ વગેરે ૧૦૦ જણ સાથે ૧૦૦ અર્થ ઘટાવ્યા છે જે સૌનો ક્રમ નીચે મુજબ છે—

૧. સિદ્ધરાજ, ૨. સ્વર્ગ ૩. શિવ, ૪ બ્રહ્મા, ૫. વિષ્ણુ, ૬ ભવનપતિ, ૭. કાર્તિકેય, ૮ ગણેશ ૯ ઇંદ્ર, ૧૦ વૈશ્વાનર, ૧૧. ધર્મરાજ ૧૨ નૈઋત, ૧૩ વરુણદેવ, ૧૪ ઉપવન, ૧૫. કુબેર, ૧૬ વસિષ્ઠ, ૧૭. નારદ, ૧૮ કલ્પવૃક્ષ, ૧૯. ગંધર્વ ૨૦ સિંહ ભ્રમર, ૨૧ દેવાશ, ૨૨ ગરુડ ૨૩. હર-ગ્રમર, ૨૪ જિનવરેન્દ્ર, ૨૫. બુદ્ધ, ૨૬ પરમાત્મા, ૨૭. સાંખ્યપુરુષ, ૨૮. દેવ, ૨૯ લોકાયતપુરુષ, ૩ ગગનમાર્ગ ૩૧. સૂર્યબિંબ, ૩૨. ચંદ્ર, ૩૩. અંગારક, ૩૪. બુધ, ૩૫ ગુરુ ૩૬ શુક્ર, ૩૭. શનિ, ૩૮. વરુણ ગ્રહ, ૩૯ રૈવત, ૪૦ મેઘ, ૪૧. ધર્મ ૪૨. સૂર્યદેવ, ૪૩ કામ

દેવ, ૪૪ મેરુ ૪૫ કૈલાસ, ૪૬ હિમાલય, ૪૭ માનસરોવર, ૪૮ ભૂભાર ૪૯ સમુદ્ર ૫૦ પરશુરામ, ૫૧ રામ, ૫૨ બલભદ્ર ૫૩ હનુમાન, ૫૪ પવિ પાર્થિવ ૫૫ યુધિષ્ઠિર, ૫૬ ભીમ, ૫૭ અર્જુન, ૫૮ કર્ણ ૫૯ રસ, ૬૦ રસસિદ્ધ, ૬૧ રસોત્સવ, ૬૨ અપૂર્વ યોગી, ૬૩ પાશુપતાચાર્ય ૬૪ બ્રાહ્મણ, ૬૫ કવિ, ૬૬ અમાત્ય, ૬૭ નૌકાધ્યક્ષ વિજ્ઞપ્તિકા, ૬૮ દૂતવાક્ય, ૬૯ વર્મરક, ૭૦ વીરપુરુષ, ૭૧ નૃપરાજ ૭૨ નૃપતુરંગ, ૭૩ વૃષભ, ૭૪ હાથી, ૭૫ જલાશય, ૭૬ રેકો, ૭૭ આરામ, ૭૮ સિંહ, ૭૯ સદ્વૃક્ષ, ૮૦ સાર્થવાહ, ૮૧ સાંયાત્રિક ૮૨ સત્પુરુષ, ૮૩ વેશ્યાપતિ, ૮૪ વસ્તુસમય, ૮૫ સિદ્ધરાજયુદ્ધ, ૮૬ પ્રતિપક્ષ, ૮૭ ચરણયુગ, ૮૮ ચોર, ૮૯ ભટ, ૯૦ દુર્જન, ૯૧ શબર ૯૨ રસાતલગામી, ૯૩ કુટુમ્બાધિપ, ૯૪ મહાનરક, ૯૫ દીપ, ૯૬ વસુધિ ૯૭ કનકપૂજા, ૯૮ બલિહોત્ર, ૯૯ દ્વિજ ૧૦૦ સારસ્વત મંત્ર.

કવિ શ્રીપાલે આ શતાર્થીના આદિ મંગલમાં સિદ્ધરાજ અને અંતિમ મંગલમાં સારસ્વત મંત્રને ગોઠવી આસ્તિકતા વ્યક્ત કરી છે અને અંતિમ પ્રશસ્તિમાં પોતાને કવિરાજ કવિચક્રવર્તી તથા એક દિવસમાં પ્રબંધના રચયિતા તરીકેનો પરિચય કરાવ્યો છે.

(—જૈન સત્યપ્રકાશ ક્રમાંક : ૧૩૧)

આ રીતે કવિ શ્રીપાલ સિદ્ધરાજ જયસિંહની સભાનો અનેક વિદ્વાન હતો એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે સં૦ ૧૨૨૬ માં મહારાજા કુમારપાલે શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો તેમાં આ કવિ સાથે હતો. આ ઉપરથી તે દીર્ઘાયુષી હતો એમ જણાય છે. તેનો કવિત્વકાળ સં ૧૧૫ થી ૧૨૧૦ સુધીનો મનાય.

(૩) કવિ સિદ્ધપાલ—તે કવિ શ્રીપાલનો પુત્ર હતો. તે પણ મહાકવિ હતો. રાજા કુમારપાલનો પ્રીતિપાત્ર અને વિશ્વાસુ મિત્ર હતો. તે ક્યારેક ક્યારેક રાજાને શાંતરસ તથા વૈરાગ્યરસની વાતો સંભળાવતો હતો એમ કુમારપાલપ્રતિબોધ માં એવું એક વ્યાખ્યાન મળે છે. સુમતિનાથચરિત્ર માં ઉલ્લેખ છે કે, રાજા તેને કવિંમ હવીનો

મસ્તકમણિ માનતો હતો. રાજાએ તેની જ સલાહમસલતથી મંત્રી આંબડ શ્રીમાલીને સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક નીમ્યો હતો. તે સં૦ ૧૨૨૬ માં રાજા કુમારપાલે કાઢેલા શત્રુંજય સંઘમાં પણ સાથે હતો.

એક વાર રાજા કુમારપાલે સાધર્મિકની ભક્તિમાં દ્રવ્ય આપ્યું. કવિ સિદ્ધપાલ તે પ્રસંગે બોલ્યો—

क्षिप्त्वा वारिनिधिस्तले मणिगणं रत्नोत्करं रोहणो
रेण्वावृत्य सुवर्णमात्मनि दृढं बध्वा सुवर्णाचलः ।
क्ष्मामध्ये च धनं निधाय धनदो बिभ्यत् परेभ्यः स्थितः
किं स्यात् ते कृपणैः समोऽयमखिलार्थिभ्यः स्वमर्थं ददन् ॥

—સમુદ્ર મણિઓને પોતાના તળિયે છુપાવે છે. રોહણાચલ રત્નોને ધૂળ સાથે સેળભેળ કરીને રાખે છે. કુબેર ધનને જમીનમાં દાટી રાખે છે. હે રાજન્! તું તો દાનવીર છે. તો તને એ કંજુસોની ઉપમા કેમ અપાય?

पूर्वं वीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्मं स्वयं
प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अक्लेशेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्
यस्यासाद्य वचः सुधांशुपरमं श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥

—ભગવાન મહાવીર જેવા ગુરુદેવ હતા, અભયકુમાર જેવો મંત્રી હતો છતાં રાજા શ્રેણિક જે જીવરક્ષા ન કરી શક્યો તે જીવરક્ષા આ૦ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ જેવા જેના પરમગુરુ છે એવા કુમારપાલ રાજાએ આચાર્યશ્રીની વાણી સાંભળીને તે સરળતાથી પ્રચાર કરી.

આ બીજું કાવ્ય-પદ્ય ૫૦ શ્રીપાલની ઉક્તિ મનાય છે.

રાજાએ આ કાવ્યોના બદલામાં લાખ લાખ દ્રમ્મ આપ્યા.

(-પ્રબંધકોશ, પ્રબંધ ૧૦ મો)

તે કવિ સિદ્ધપાલ પોતાના ઘર-ઉપાશ્રયમાં જૈન મુનિવરોને પધરાવતો હતો. આ૦ સોમપ્રભસૂરિએ સં૦ ૧૨૪૧ માં સિદ્ધપાલ કવિ

ની વ્યવસ્થાના ઉપક્રમમાં રહીને જ કુમારપાલપ્રતિબોધ ની રચના કરી હતી.

આ કવિરાજ સિદ્ધરાજ, કુમારપાલ, અજયપાલ અને બાલ મૂળરાજની સભાનો માન્ય વિદ્વાન હતો એટલે તેનો સમય સં. ૧૧૮૦ થી સં. ૧૨૪૫ સુધીનો જણાય છે.

(૪) કવિ વિજયપાલ—તે કવિ સિદ્ધપાલનો પુત્ર હતો. તેણે સંસ્કૃતમાં દ્રૌપદીસ્વયંવરનાટક અંક ૨ રચ્યું છે. રાજા ભીમદેવ (બીજા)ના રાજ્યકાળમાં તેની આજ્ઞાથી વસંતોત્સવમાં ત્રિપુરુષદેવની સામે ભજવાયું હતું, જે સાંભળીને પાટણની જનતા ખૂબ ખુશ થઈ હતી.

(—પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, ઉપદેશતરંગિણી, કુમારપાલ પ્રતિબોધ, સુમતિનાથચરિત્ર, પ્રશસ્તિઓ અને અર્બુદ પ્રાચીન જૈનલેખસંદોહ, લેખાંક ૨૭)

મંત્રી આશુક પોરવાડ—

આબૂ ઉપર વિમલવસહીની હસ્તિશાલા પાસેના સભામંડપના એક સ્તંભની પાછળ એક નાનો પથ્થર ઊભો છે. તેમાં એક તરફ શોભિત તેની પત્ની શાંતા અને પુત્ર આશુકની મૂર્તિ કોતરેલી છે. બીજી તરફ શોભિતની ઘોડેસવાર મૂર્તિ કોતરેલી છે તેની નીચે આ પ્રકારે લેખ કોતરેલો છે—

प्राग्वाटान्वयवंशमौक्तिकमणिः श्रीमन्महत्पादतम
श्रीभीमक्ष्मापालमन्त्रिपुरुषश्रीप्राग्वाटजम् ।
श्रीनाभेयजिनांह्रिपद्ममधुपः त्यागाद्भुतैः शोभितः
श्रीमान् शोभित एष पुण्यनिलयो स्वर्लोकमासादितवान् ॥
चित्रोत्कीर्णमनुष्य सममप्रकृत श्रीशोभितः स्तम्भको—
त्कीर्णो शान्तिकया सम यदि तथा ह्यस्यैव वामेतर ।
पुत्रेणाशुकसंज्ञकेन च घृतप्रपुण्यरूपश्रिया
सार्धं नन्दतु यावदस्ति वसुधा पाथोधिमुद्राङ्किता ॥

સ્પષ્ટ છે કે મંત્રીના એક આસ્મક પોરવાડને બે પુત્રો હતા.

(૧) કવીન્દ્ર શ્રીપાલ, (૨) શોભિત. શેઠ શોભિત અહીં પુણ્ય બાંધી ને મરણ પામ્યો. આ સ્તંભ તેની યાદગીરીમાં ઊભો કરવામાં આવ્યો છે આ સ્તંભના શ્રીમાન્ શોભિત, શ્રીમતી શાંતિ અને તેનો રૂપાળો પુત્ર આશુક છે

આશુક સિદ્ધરાજનો મહામાત્ય બન્યો. તેની વિનતિથી આ મુનિચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૧૭૪ મા તેમના શિષ્ય વાદિદેવસૂરિને આચાર્યપદ આપ્યું હતું રાજા સિદ્ધરાજે સં૦ ૧૧૮૧ માં દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્રને વાદમા જીતવા માટે આ૦ વાદિદેવસૂરિને વિજય પત્ર લખી આપ્યુ અને મોટી રકમનું ભેટણુ કર્યું પરંતુ જૈનોના સિદ્ધાંત મુજબ તે આચાર્યશ્રીએ ધન લીધુ નહીં ત્યારે રાજાએ મંત્રી આશુકને એ રકમથી જિનાલય બંધાવવાની આજ્ઞા કરી હતી. મંત્રીએ એ રકમમા પોતાના તરફથી બીજી વધુ રકમ ઉમેરી ભ ઋષભદેવનુ દેરાસર તૈયાર કરાવ્યુ અને રાજાએ સં૦ ૧૧૮૭ ના વૈશાખ સુદિ ૧૨ ના દિવસે આ૦ વાદિદેવસૂરિ વગેરે ચાર ગચ્છના આચાર્યો પાસે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

રાજા સિદ્ધરાજે સં૦ ૧૧૯૫ મા પુત્રકામનાથી પગપાળા સોમનાથની યાત્રા કરી ત્યારે તેણે ગિરનારમાં દંડનાયક સજ્જનને તૈયાર કરાવેલા ભ૦ નેમિનાથના પૃથ્વીજયપ્રાસાદનો ખર્ચ રાજ્યના ખજાનામાંથી આપ્યો પૂજા માટે ૧૨ ગામોનુ શાસન આપ્યુ અને શત્રુંજય તીર્થમા પ્રભુની યાત્રા કરી પૂજા માટે ૧૨ ગામો આપ્યા હતા. આ કામ મહામાત્ય આશુકની સલાહથી કર્યાં હતા.

વનરાજ ચાવડાને પણ આશુક નામે મોટ મંત્રી હતો.

(પ્રક૦ ૨૧ પૃ૦ ૪૯૮)

(—પ્રભાવકચરિત્ર પ્રક ૨૧ ૨૨; ધર્માભ્યુદય સંઘપતિચરિત્ર, વસંતવિલાસ, અર્બુદ પ્રાચીન લેખસંદોહ, લેખાંક ૨૭)

સં૦ ૧૧૭૯ માં પાટણમાં રાજા જયસિંહદેવના રાજ્યમા મહામાત્ય આશુકના સમયે પ્રાતીજના પ્રદ્યુમ્ન જૈન તથા સોઢીઓએ અજિકા મરુદેવીગણિની તથા શિષ્યા વાલમતી ગણિનીને ભણવા

માટે યશદેવ પાસે તાડપત્ર ઉપર 'ઉત્તરજ્ઝયણ' લખાવ્યું તે પ્રતિ પાટણમાં છે. (—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૨૫)

सम्यग्गांभीर्यो गभीरो घनरसनिचितः साधुपाठीन्पृष्ठ
नित्यं रम्या निवासः कुसुमनिकर सद्गुणानामुपैः ।
मुन्यापागे गरीयान् प्रचुरतरलसत्कोटिपात्रोपशोभी
वंशः प्राग्वाटपुंसां क्षितितलविदितः वर्त्तते साधुरूप ॥

સં૦ ૧૧૯૧ ના ભાદરવા સુદિ ૮ ને સોમવારે ધવલક્કમાં ઠ૦ આ૦ ૫૦ વાસુકિ ગણિની દેવશ્રી માટે પુષ્પવતીકથા લખી. (—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૩૮)

મંત્રી આલિગદેવ—

મહામાત્ય આલિગ પણ ઇતિહાસના પાને ચમકે છે. સં૦ ૧૧૫૨ માં રાજા સિદ્ધરાજે સિદ્ધપુર વસાવી ત્યાં સં૦ ૧૧૮૪ માં સિદ્ધવિહાર તથા રુદ્રમાલ બંધાવ્યા. મંત્રી આલિગે તે જ સમયે સિદ્ધપુરમાં ચતુર્મુખવિહાર કરાવ્યો, આ ચતુર્મુખવિહારના પાસે શા૦ ધનાશાહ પોરવાડે સં૦ ૧૪૯૧ ના ફા૦ વ૦ ૫ ના રોજ રાણકપુરમાં ભ૦ ઋષભદેવસ્વામીનો ત્રૈલોક્યદીપક પ્રાસાદ નામનો ચતુર્મુખ જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો.

મંત્રી આલિગદેવે ખંભાતમાં ઉપાશ્રય બનાવ્યો હતો. તેમાં આ૦ સોમતિલકસૂરિ સં૦ ૧૩૭૩ માં સ્વર્ગે ગયા.

સિદ્ધરાજે સં૦ ૧૧૯૨–૯૩ માં માળવા પર ચડાઈ કરી ત્યારે પાટણની રક્ષાનો ભાર મંત્રી આલિગને સોંપ્યો હતો.

રાજા કુમારપાલે એક વાર પૂછ્યું કે મંત્રીવર! એ બતાવો કે હું સિદ્ધરાજથી ઊતરતો છું કે તેમના સરખો છું કે તેમનાથી ચડિયાતો છું? હું વચન આપું છું કે આના ઉત્તરમાં તમે જે કહેશો તે સાંભળીને હું જરાયે ગુસ્સે નહીં થઉં માટે જે વાસ્તવિક હોય તે જ બતાવજો.

મંત્રી આલિગે જવાબ આપ્યો, રાજન્! રાજા સિદ્ધરાજમાં ૯૬

ગુણો હતા અને ૨ દોષો હતા, જ્યારે તમારામાં ૨ ગુણો છે અને ૯૬ દોષો છે. રાજા કુમારપાલે આ ઉત્તર સાંભળીને પોતાને અધમ પુરુષ માની પોતાની આંખ ફોડી નાખવા માટે છરી હાથમાં લીધી, એ જ વખતે મંત્રીએ તરત જ તેમને રોકીને જણાવ્યું, મારો જવાબ પૂરો સાંભળ્યા પહેલાં તમે ઉતાવળ કરી રહ્યા છો, સાંભળો—સિદ્ધરાજમાં અસુભટતા અને પરસ્ત્રીલંપટતા એ બે મોટા દોષો હતા જે તેમના ૯૬ ગુણોને ઢાંકી દેતા હતા, જ્યારે તમારામાં શૂરવીરતા અને પરસ્ત્રીસહોદરતા એ બે મુખ્ય ગુણો તમારા લોભ વગેરે ૯૬ દોષોને ઢાંકી દે છે.

આ જવાબ સાંભળીને રાજા શાંત થયો—સ્વસ્થ બન્યો.

મંત્રી આલિગ સત્યવાદી, મુત્સદ્દી અને અનુભવી જૈન હતો.

અભિનવ સિદ્ધરાજના સમયમાં પણ મંત્રી આલિગ હતો, જેનું એક રાજવિજ્ઞપ્તિપત્ર પણ મળે છે.

(—લેખપદ્ધતિ, ગા૦ ઓ૦ સી૦ નં ૧૯; પ્રબંધચિંતામણિ, ઉપદેશસાર, ઉપ૦ ૪૮)

વાઘૂજનનો મંત્રીવંશ—

૧. શેઠ વાઘૂ—તે ડીસાકુલનો હતા. મહાકુલ નાગેન્દ્રગચ્છનું ઉપાસક હતું. વાઘૂએ સંગમખેટક (સંખેડા)માં ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર કરાવ્યું અને તેની પૂજા માટે ૧૦૦ હળ જમીન ભેટ આપી, જેમાં ચાર વાડીઓ હતી.

સં. ૧૨૨૬ના બીજા શ્રાવણ સુદિ ૩ ને સોમવારે પાલ્હણપુર ગામમાં મારકના બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છના મોઢ પાસદેવે બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છના આ૦ ગુણભદ્રસૂરિ માટે નંદીસૂત્રની 'દુર્ગપદવ્યાખ્યા' લખી તેમજ સં૦ ૧૨૨૭ માં કાન્યકુબ્જના પાલ્હણપુર ગામના તાડપત્ર ઉપર આ૦ શીલાંકસૂરિનું 'મહાપુરિસચરિય' લખાયું. એ સમયે વાઘજાન ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલનો મહામાત્ય હતો. (—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર૦ ૯૦)

૨. કપર્દી—તેણે વટસરમાં ભ૦ આદિનાથનું ચૈત્ય બંધાવ્યું.

૩. આશ્રદેવ—તેની પત્નીનું નામ રેશુકા હતું.

૪. દેવપ્રસાદ—તેની પત્નીનું નામ પદ્મિની હતું. તેને (૧) આંબડ, (૨) જગદેવ, (૩) આહ્લાદન અને (૪) પ્રહ્લાદન એમ ચાર પુત્રો હતા. આ ચારે ભાઈઓ રાજ્યના જુદા જુદા ખાતાના મંત્રીઓ હતા.

૫. આહ્લાદન—મંત્રી આંબડ સં. ૧૨૬૬ માં રાજા ભીમદેવનો મહામાત્ય હતો અને આહ્લાદન દંડનાયક હતો. આંબડ સં. ૧૨૬૬ માં મરણ પામ્યો એટલે મંત્રી આહ્લાદન મહામાત્ય બન્યો. મંત્રી આહ્લાદન પાટણમાં રહેતો હતો. તેણે સાચોરમાં વીરચૈત્યમાં જૈ. ઋષભદેવની તથા પાટણના આદિનાથ ચૈત્યમાં જૈ. પાર્શ્વનાથ, જૈ. ચંદ્રપ્રભ, જૈ. સીમંધરસ્વામી, જૈ. યુગમંધરસ્વામી, દેવી સરસ્વતી અને અંબાદેવીની મૂર્તિઓ પધરાવી. વટેસર તથા સમે-શ્રમા જિનમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો, નવી પ્રતિમાઓ ભરાવી, ફરી પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ. વર્ધમાનસૂરિના ઉપદેશથી જૈ. વાસુપૂજ્યના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. નાગેન્દ્રગચ્છના ઉપાશ્રયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. વિવિધ ગ્રંથો લખાવ્યા. આ. વર્ધમાનસૂરિ પાસે સં. ૧૨૯૯ માં વિનંતિ કરીને 'વાસુપૂજ્યચરિત્ર' સર્ગ : ૪ ની રચના કરાવી અને પોતે પણ પાર્શ્વનાથસ્તવન, શ્લોક : ૧૦ રચ્યું, જેમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે 'आह्लादनमन्त्रिसमभ्यर्थित ।'

(—જૈનસ્તોત્રસંદોહ, ભા. ૨, સ્તોત્ર : ૫૨)

(—વાસુપૂજ્યચરિત્રપ્રશસ્તિ, મહાપુરિસચરિયપુષ્પિકા, મંત્રાધિરાજચિંતામણિ સ્તોત્ર, નં. : ૫૨, પ્ર. ૩૫, પૃ. ૫)

મંત્રી નાહડ—

વનવાસીગચ્છના (૧૭) આ. વૃદ્ધદેવસૂરિ, વડગચ્છના (૩૭) આ. દેવસૂરિ કે (૪૧) આ. વાદિદેવસૂરિના ઉપદેશથી કોરટાનો મંત્રી નાહડ વગેરે જૈન બન્યા હતા એમ મનાય છે.

(—પ્ર. ૧૭, પૃ. ૩૪૭, પ્ર. ૪૧, પૃ. ૫૭૩)

આ. વાદિદેવસૂરિએ કોરટામાં મંત્રી નાહડ, મંત્રી સાલિગ વગેરે

૫ કુટુંબોને જૈન બનાવ્યાં. આચાર્યશ્રીએ ચક્રિકાદેવીને પ્રતિબોધ આપી નાહડને જીવહિંસામાંથી મુક્ત કરાવ્યો. મંત્રી નાહડે નાહડવસહી બનાવી અને તેમાં સં ૧૨૫૭ મા પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

(—ઉપદેશતરંગિણી ઉપદેશસાર)

મંત્રી આલિગને પ્રતિજ્ઞા હતી કે જિનપૂજા કર્યા સિવાય અનાજ ખાવું નહીં

સેનાપતિ યશોવીર, રાજા કટુકરાજ—

તે નાડોલના રાજા અશ્વરાજ (સં૦ ૧૧૬૭ થી ૧૨) યોદ્ધાવૃનો સેનાપતિ હતો. સાંડેરકગચ્છનો જૈન હતો. તેને બાહડ નામે પુત્ર હતો અને યશકર નામે પૌત્ર હતો. યશકર રાજા અશ્વરાજનો કૃપાપાત્ર અને યુવરાજ કટુકનો મિત્ર હતો. મંત્રી યશોવીરે સં૦ ૧૧૭૨ ના માહ વદિ ૧૪ના દિને સેવાડીના ભ૦ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમા એક ગોખ બનાવી, તેમા ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. યુવરાજ કટુકરાજે સં૦ ૧૧૭૨ ના શિવરાત્રિના દિવસે યશકની પ્રેરણાથી તેની પૂજા માટે દર સાલ ૮ દ્રમ્મનો ખર્ચ બાંધી આપ્યો. તે કટુક રાજા (સં ૧૨૦૮મા) નાડોલનો રાજા થયો.

(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨, લેખાંક ૩૨૩ ૩૨૪ જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૭૩ પ્ર૦ ૩૪ પૃ ૫૯૩ સેવાડી પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૧૬૯)

શેઠ નેમિનાગનો વંશ—

अस्तीह सरसनन्दिवासिपिण्यमुक्तग्राम्यतमूमिपीठ: ।
श्रीमानमेकभिगणाम्यय सन्मोहवंश गरतीसमुद्र ॥२॥

(—જૈ૦ પુ૦ પ્ર સ પ્ર ૬૬)

૧ નેમિનાગ—તેનુ બીજુ નામ નેમિકુમાર પણ મળે છે તે આ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિના નામે હતો. મોઢ જૈન હતો. તેને અભય અને વાહડ નામે બે પુત્રો હતા. વાહડ કવિ અને વિદ્વાન હતો. તેણે નેમિનિર્વાણકાવ્ય અને ' કાવ્યાનુશાસન ' રચ્યા છે અને પોતાના

કાવ્યાનુશાસનમાં વાગ્ભટાલંકાર'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૨. અભયકુમાર—તેને પદ્મા નામે પત્ની હતી અને હરિશ્ચંદ્ર નામે પુત્ર હતો. રાજા કુમારપાલે દાનશાલાનું ખાતું તેની દેખરેખ નીચે રાખ્યું હતું. આ૦ સોમપ્રભસૂરિએ સં૦ ૧૨૪૧ માં કુમારપાલપ્રતિબોધ રચીને સૌ પ્રથમ અભયકુમાર વગેરે પરિવારને સંભળાવ્યો હતો. તેમજ અભયકુમારે પણ તે ગ્રંથની ઘણી પ્રતિઓ લખાવી હતી. સંભવ છે કે શેઠ અભયકુમાર તે જ શેઠ અભયડ સં૦ ૧૨૪૮ માં આશાપલ્લીમાં દંડનાયક હતો ત્યારે તેની સમ્મુખ વાદિ દેવસૂરિગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ અને ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપતિસૂરિ વચ્ચે ઉદયનવિહારની વ્યવસ્થા બાબત શાસ્ત્રાર્થ થયો હતો.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૨૫૫, પૃ૦ ૫૮૫)

૩. હરિશ્ચંદ્ર.

કલિ૦ સ૦ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ, બૃહદ્ગચ્છના આ૦ ચંદ્રસિંહસૂરિ અને રાજગચ્છના આ૦ બાલચંદ્રસૂરિ વગેરે જૈનાચાર્યો મોઢ જ્ઞાતિના રત્નો હતા. (મોઢ માટે જુઓ, પ્ર૦ ૩૨, પૃ૦ ૫૨૪)

શેઠ સોમેશ્વર—

૧. કપૂરપટ્ટાધીશનો પુત્ર, મૃત્યુ સં૦ ૧૨૧૭ પહેલાં.

(પ્ર૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૬૨)

૨. મંત્રી વસ્તુપાલનો દોસ્ત. તેની વિનંતિથી આ૦ પૂર્ણભદ્રે સં૦ ૧૨૫૪ માં 'પંચતંત્ર'નો પાઠોદ્ધાર કર્યો. (પ્ર૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૫૫)

શ્રીમાન્ વાગ્ભટદેવો[1]

૧. મંત્રી ઉદયનનો પુત્ર, જે ગૂજરાતનો મહામાત્ય હતો. સં૦ ૧૨૧૩ (પ્ર૦ ૪૧ પૃ૦ ૬૫૪)

૨. કપૂરપટ્ટાધીશના પુત્ર શેઠ સોમેશ્વરનો પુત્ર, જેણે રાજા સિદ્ધ

[1] આ પહેલા સિદ્ધરાજનું મંત્રિ વાગ્ભટ થયો હતો. તેણે 'અલંકાર' (કાવ્યાનુશાસન?) શ્લો૦ ૭૩૮૧ બની છે. યથા—

रामपीठीसोदर ... ।

... ॥

રાજના રાજ્યમાં વાગ્ભટાલંકાર (પરિ૦ ૫, શ્લો૦ ૨૬૦) સ્વોપજ્ઞ... પાટણમાં ઉદયવસહિકા નામે જિનાલય બંધાવ્યું અને તેમાં વાદિદેવ સૂરિસંતાનીય આ૦ જિનભદ્રસૂરિના હાથે ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (પ્રક૦ ૩૮, પૃ૦ ૬૯૨)

૩. શેઠ નેમિનાગ શેઠનો બીજો પુત્ર તેણે નેમિનિર્વાણમહાકાવ્યં રચ્યું હતું. (પ્રક ૪૧ પૃ૦ ૬૭૭)

૪ મંત્રી મકલપ્પને મહાદેવી નામે પત્ની હતી. તેમને રાહડ અને નેમિકુમાર નામે બે પુત્રો હતા. રાહડ કુમારે રાહડપુર વસાવ્યું અને ભ૦ ઋષભદેવનો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો.

શેઠ નેમિકુમાર, જે રાહડકુમારનો નાનો લક્ષ્મણ જેવો ભાઈ હતો, તે મેવાડના કરહેડા તીર્થના ભગવાન નેમિનાથનો ભક્ત હતો. તેણે મેવાડમાં ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી મોટો યાત્રા-ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો તથા રાહડપુરમાં ભ૦ નેમિનાથનું મોટું જિનાલય બનાવ્યું. આત્મમહેનતથી ધન મેળવી નલોટકમાં ભ૦ ઋષભદેવના જિનપ્રાસાદમાં દક્ષિણ દિશા તરફ ૨૨ દેરીઓ બનાવી. તે નેમિકુમારને વાગ્ભટ નામે પુત્ર થયો. તે મોટો વિદ્વાન હતો. વિવિધ શાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા હતો. સર્વકલામાં નિપુણ હતો. મહાકવિ હતો. તેણે સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિવાળું કાવ્યાનુશાસન, ઋષભદેવચરિત્રમહાકાવ્ય, નેમિનિર્વાણકાવ્ય (સર્ગ ૧૫ શ્લો૦ ૯૮૮) જિનચતુર્વિંશતિ, છંદ, અલંકાર, નાટક મહાપ્રબંધ વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

તે શ્વેતાંબર, દિગંબર અને અજૈન શાસ્ત્રનો અભ્યાસી હતો. તેના ગ્રંથોમાં આ ત્રણે સાહિત્યની છાપ છે. તેના સાહિત્યમાં કવિ ધનપાલના ઘણા સૂક્તો મળે છે. સંભવ છે કે આ વિદ્વાન દિગંબર જૈન હોય અથવા તેનો દિગંબર ધર્મથી વિશેષ પરિચય હોય. તેની સાહિત્ય-પ્રસાદી કાવ્યાનુશાસન માં આ પ્રકારે જોવા મળે છે—

सर्वार्धमागधीं सर्वभाषासु परिणामिनीम् ।
सर्वेषां सर्वतोवाचं सार्वज्ञीं प्रणिदध्महे ॥ (—કાવ્યાનુશાસન—મંગલ)

सकलसिद्धिविधायकपादप परमपरमुक्तिप्रवरप्रदम् ।
श्रीवर्धमानमायो समदत्त मतिरतो वन्दे ॥

(—કાવ્યાનુશાસન, ટીકા—૭ હેનેપુરમ)

એકંદરે વાગ્ભટ એ મોટો જૈન વિદ્વાન હતો.

શેઠ સોમનો પુત્ર કવિ વાહડ અને શેઠ નેમિકુમારનો પુત્ર વાહડિ એ બન્ને સમકાલીન વિદ્વાનો હતા.

૫. નાડોલના મંત્રી યશોવીરનો પુત્ર, તેના પુત્ર પરકાશની પ્રેરણાથી યુવરાજ કટુકે સં ૧૧૭૨ ના મેવાડીના બ નાડાવીરસ્વામીના દેરાસર માટે ખર્ચ બાંધી આપ્યો. (પ્રક ૪૧ પૃ૦ ૬૭૭)

૬. શાહ વાહડિ, તેના પૌત્ર ખરતરગચ્છના ઉપા૦ વિવેકસમુદ્ર ગણિ હતા. સં૦ ૧૩ ૪થી સં૦ ૧૩૬૯ (પ્રક૦ ૪ પૃ ૪૬૧)

૭. વઢવાણનો મંત્રી વાહડ પોરવાડ, તેનો પુત્ર શાલિગ, તેના પુત્રો મંત્રી સ્થામંતક તથા મંત્રી સેનનો વિનતિથી ચંદ્રગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સં ૧૩૨૪ માં સમરાદિત્યસંક્ષેપ રચ્યો.
(પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૨૩)

૮. વાહડ સિદ્ધરાજ પોરવાડ નો વંશજ સજ્જનનો પુત્ર હતો.
(જુઓ, પ્રક ૩૮, પૃ ૩૮૪)

૯. વાયડગચ્છનો બાહડ—સં૦ ૧૨૯૭.

ગુજરાતના શેરીસા તીર્થથી ૬ કોસ દૂર સુરજ ગામ છે ત્યાંના વડિ સં ૨ ૦૧ ના જેઠ સુદિ ૧૫ ને બુધવારે અનુરાધા નક્ષત્રના સવારે કલાક ૮ મિનિટ ૪૬ ના સમયે ભ ઋષભનાથના એ ગામના પ્રાચીન જિનપ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. આ ગ્રંથના લેખકો મુનિ દર્શનવિજય, તેમના ગુરુભાઈ મુનિ જ્ઞાનવિજય અને મુનિ દર્શનવિજયના શિષ્ય મુનિ ન્યાયવિજય ત્રિપુટીના હાથે એ ગામમાં ૨૫ જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમાં એક ત્રિગડું છે ત્રિગડાના બીજા ગઢમાં એક શિલાલેખ છે તે આ પ્રકારે છે—

सं ॥ १२९ (७) श्रीवायटीयगच्छे श्रीजिनदत्तसूरिसंताने सूरजग्रामे श्रे वाहडेन पितृव्य श्रे देवनाग कारितमिदं श्रेयोर्थं पार्श्वनाथबिंबा पुण्यार्थं च समवसरणं कारित ॥

એટલે કે સં૦ ૧૨૯૭ માં વાયડગચ્છના આચાર્ય દેશનો બત્રીસ

અને શેઠાણી લાછિણીનો પૌત્ર વાહડ નામે થયો.

૧૦ વાહડ—મંત્રી આબૂ સોનગરા શ્રીમાલીના વંશજ સં૦ ભાગુનો પુત્ર, તેના વંશમાં કવિવર મંડન અને કવિ ધનદ થયા જે આ૦ જિનભદ્રના શ્રાવકો હતા. (પ્ર૦ ૪૫)

શેઠ છિદ્ક (છાડા) વંશાવલી—

તે પાટણનો વીશા પોરવાડ જ્ઞાતિનો જૈન હતો. મોટો વેપારી હતો. ૯૯ લાખ સોનૈયાનો માલિક હતો. તેણે મંત્રી વાહડના દેરાસરના એક ગોખમાં કo સં૦ આ હેમચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી ભ૦ અજિતનાથની ચમત્કારી પ્રતિમા સ્થાપન કરી હતી. રાજા કુમારપાલને આ પ્રતિમાની માનતા રાખવાથી અજમેરમાં વિજય મળ્યો હતો. શેઠ છાડા સં૦ ૧૨૧૬–૧૭ના ત્રિભુવનપાલવિહારના પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવના સામેલ હતો. તેના વંશની વંશાવલી આ પ્રકારે મળે છે—

શેઠ છાડાને હાંસાદેવી નામે પુત્રી હતી.

(૧) શેઠ છાડા, (૨) કાળો, પત્ની કુંઅર, (૩) સારો, પત્ની લલતૂ (૪) દેવો.

(૧) શેઠ છાડા, (૨) કાળો, (૩) નાગજ, પત્ની સોનલદે (૪) ખીમસિંહ, પત્ની ધનાઈ (૫) દેતો, પત્ની કનકાઈ (૬) સોનપાલ, અમીપાલ, પૂરી, ભસ્તુ, બાઈ પૂરીએ દીક્ષા લીધી, તેનું નામ સાધ્વીશ્રી સાધુલબ્ધિ પાડવામાં આવ્યું હતું.

(૫) ખીમસિંહ, બીજો પુત્ર ગોતો, પત્ની લાલી.

(૬) પૂનપાલ. પૂનાનો નાનો ભાઈ ઈશ્વર, પત્ની દાવિણી, બેન મરઘાઈ (૬) હેમરાજ, ધરણ.

(૪) ખીમસિંહ, નાનો ભાઈ સહસા પત્ની વાચુ (૫) સમધર પત્ની વાધુ.

શેઠ છાડાના વંશમાં સોળમી સદીમાં સં૦ ખીમો, સં૦ સહસા એમ બે ભાઈઓ થયા, તેઓ તપાગચ્છના આ૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિ (સં૦ ૧૫૦૮, સં૦ ૧૫૧૭) અને આ૦ સોમજયસૂરિના શ્રાવકો હતા. તેઓએ આ૦ જયચંદ્રસૂરિ પાસે પોતાની પૌત્રી પુરી, જે દીક્ષિત

થઈ હતી તે સાધ્વી સાધુઋદ્ધિને પ્રવર્તિનીપદ અપાવ્યું હતું અને સંઘપૂજા કરી હતી.

સં. ૧૫૨૭ના પોષ વદિ ૫ના રોજ પાવાગઢ ઉપર પ્રાય: જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સં. ૧૫૩૩ના શત્રુંજય તથા ગિરનાર તીર્થના છ'રી પાળતા યાત્રાસંઘો કાઢ્યા, તથા દાનશાળાઓ સ્થાપન કરી અને સાધર્મિકોની ભક્તિ કરી ઉદ્ધાર કર્યો. સમ્યનુસ્થાન મોદક બનાવી તેમાં રૂપાનાણું ગોઠવી લહાણી કરી. ગચ્છની પરિધાપનિકા, પ્રતિષ્ઠા, ગુરુપદસ્થાપના, પ્રવેશોત્સવ, તીર્થોદ્ધાર, અને ઘણાં ધર્મ-પ્રભાવના કાર્યો કર્યાં. આ૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિ અને આ૦ સોમજયના ઉપદેશથી સં. ૧૫૩૮માં સર્વ જૈન સિદ્ધાંતો લખાવ્યા, જેનું આ૦ સોમજયે સંશોધન કર્યું અને અપ્રમત્ત પં૦ જયમંદિરગણિએ તેની વ્યવસ્થા કરી. (—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૧૩૦ ૧૩૧)

(—મહાદાનચરિત્ર-હેમચંદ્રસૂરિચરિત્ર, ઉપદેશસાર સટીક પં૦ લા૦ ભ૦ ગાંધીકૃત તેજપાલનો વિજય નું પ્રાસ્તાવિક)

*

શેઠ ધવલ, શેઠ વૈરસિંહ—

તે ધોળકાનો વતની શ્રીમાલી જૈન હતો. તેણે ધોળકામાં જ મુનિસુવ્રતસ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું. તેની વિનતિથી મલધારગચ્છના આ૦ ચંદ્રસૂરિએ 'મુનિસુવ્રતચરિત્ર' રચ્યું. સંભવ છે કે તેની પત્ની ધનિમતીએ સં. ૧૨૫૫માં મુનિ સુમતિસિંહને વિહારમંજરી વહોરાવી હોય.

તેમને વૈરસિંહ નામે પુત્ર હતો, જે મંત્રી વાહડનો મિત્ર હતો. તેણે ખંભાતમાં જ પાર્શ્વનાથનું ચૈત્ય બંધાવ્યું અને સંભવ છે કે આ૦ હેમચંદ્રસૂરિની આજ્ઞા મેળવી તેણે આશાવલ કે ધોળકાના ઉદયનવિહાર ઉપર ૩૧ સ્વર્ણકળશો ચડાવ્યા હોય.

(—મુનિસુવ્રતચરિત્ર, ધોળકાના ઉદયનવિહારની પ્રશસ્તિ, શ્લો૦ ૯૨, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૨૨, પ્ર૦ ૯, પૃ૦ ૧૫૪)

(૫) ભીમાશાહ—

(૧) વઢવાણનો નગરશેઠ ભીમ સાથરિયો—તેણે સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક સજ્જનની પ્રેરણાથી ગિરનારતીર્થના ઉદ્ધાર માટે ૭૨ લાખ દ્રમ્મની ટીપ કરી રાખી હતી પણ રાજા સિદ્ધરાજે તેનો ખર્ચ આપ્યો એટલે ભીમે એ રકમમાંથી વઢવાણમાં દેરાસર બંધાવ્યાં. શેઠ ભીમે સં૦ ૧૧૮૫માં ગિરનારમાં ભ૦ નેમિનાથને હાર ચડાવ્યો, અને ગિરનાર પર ભીમકુંડ બંધાવ્યો.

(૨) ભીમાશાહ ખંભાતનો વેપારી હતો. તેણે ખંભાતમાં જગ્યા ન મળવાથી શહેરની બહાર હાથીદાંતની પોષાળ બંધાવી, વસ્તી વધવાથી તે પોષાળ આજે નગરની અંદર ગણાય છે.

(—ઉપદેશતરંગિણી)

(૩) ભીમાશાહ—તે ખંભાતનો વતની હતો. તેણે સં૦ ૧૩૨૭માં આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિનું સ્વર્ગગમન થયું જાણી શોકથી ૧૨ વર્ષ સુધી અનાજનો ત્યાગ કર્યો. તેણે આખા ભારતમાં ૭૦૦ સ્થાનોમાં ચતુર્થ વ્રતધારી પુરુષો અને સ્ત્રીઓને એક રેશમી સાડી તથા પાંચ હીરગલ સાડી એમ છ વસ્ત્રની લહાણી કરી હતી. માંડવગઢના મંત્રી પેથડશાહે તથા તેની પત્ની પદ્મિનીએ પોતાને આ લહાણી મળતાં બત્રીશ વર્ષની ઉંમરે સજોડે બ્રહ્મચર્યવ્રત સ્વીકાર્યું હતું.

(તપાગચ્છપટ્ટાવલી, પ્રક૦ ૪૫)

(૪) કુંભલમેરુ દુર્ગના શેઠ ભીમાશાહ—તે કુંભલમેરુદુર્ગનો રહીશ હતો. જ્ઞાતિએ પોરવાલ જૈન હતો. તેણે આબૂતીર્થમાં પિત્તલહર નામનો મોટો જૈન પ્રાસાદ બનાવ્યો. (પ્રક૦ ૩૭ પૃ ૨૮૮)

(૫) ભીમ કુંડલિયો—

મહામાત્ય વાગ્ભટે સં ૧૨૧૩માં શત્રુંજય તીર્થમાં મૂળ મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. તેનો પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવ ચાલુ હતો તે સમયે ટીમાણાનો ગરીબ શ્રાવક ભીમ નામે જૈન આવ્યો. તે કુંડલાનો ઘીનો વેપારી હતો. તેણે પોતાના નામથી ૬ દ્રમ્મનું ઘી લાવી તેની સભામાં ફેરી કરી એક રૂપિયો ને સાત દ્રમ્મની કમાણી કરી. તેમાંથી તેણે એક રૂપિયાનાં ફૂલ ખરીદી પ્રભુની પૂજા કરી. આવો ઉદ્ધાર

કરાવનાર મંત્રી વાહડ કેવા છે એ જાણવા-જોવાની ઇચ્છા કરીને મંત્રીના તંબૂ પાસે આવ્યો પણ તેમાં જતા તેને સંકોચ થતો હતો. મંત્રીએ તેનો ભાવ પારખીને તને બોલાવી પોતાની પાસે અર્ધ આસન ઉપર બેસાડી બધો વૃત્તાંત જાણી લીધો. મંત્રીએ તને જણાવ્યું કે તું મારો સાધર્મિક ભાઈ છે તેથી મારા યોગ્ય કંઈ કામ હોય તો જણાવ?

એ જ સમયે તીર્થોદ્ધારના વહીવટદારો તીર્થોદ્ધારની રકમ પૂરી કરવા માટે ટીપ કરી રહ્યા હતા. ભીમે પોતાના બચેલા જે સાત દ્રમ્મ હતા તે સઘળી મૂડી ટીપમાં આપી દીધી. મંત્રીએ તેની આવી નિઃસ્પૃહતા જોઈ ત્યાગભાવનાથી પ્રસન્ન થઈ તેનું નામ ટીપની વહીમાં મોખરે લખાવ્યું અને બીજા શેઠિયાઓને જણાવ્યું કે ત્યાગ તે આનું નામ. આને કાલે ખાવાને માટે સાધન નથી છતાં ધર્મકાર્યમાં આવો ત્યાગ કરે છે

મંત્રીએ ૫ દ્રમ્મ અને ૩ રેશમી વસ્ત્રો મંગાવીને તેને ભેટ ધર્યાં. ભીમે હસીને જવાબ આપ્યો, મંત્રીવર! આ નાશવંત ધનના લોભમાં હું મારું પુણ્ય વેચી ન શકું. તમે પૂર્વભવમાં પુણ્ય કર્યું છે તે આજે આ સ્થિતિમાં છો ને મારા જેવાને આ રીતે બદલો આપવો એ તો ધર્મમાં છેતરામણી કર્યા જેવું કહેવાય. મંત્રીએ તેનો આવો વિવેક જોઈ સાંભળી તેને ખૂબ ધન્યવાદ આપ્યો. છેવટે તેને પાનનું બીડું આપી તેનું અતિ સન્માન કર્યું

તે સાંજે ઘેર આવ્યો ત્યારે તેની કર્કશા પત્ની આજે જાણે ડાહી ડમરી બની ગયેલી જોવાઈ કેમકે તેને ગમાણમાંથી ગાય બાંધવાનો ખીલો ઠીક કરવા જતા ચાર હજાર સોનામહોરો મળી આવી હતી અને તે વાતની હર્ષભેર ખબર આપવા તે ઉત્સાહિત થયેલી હતી. શેઠ ભીમાને નિશ્ચય થયો કે આ પ્રભુપૂજાનું જ ફળ છે

તેમણે બીજે દિવસે સવારમાં આવીને મંત્રી વાહડને આ રકમ આપી અને જણાવ્યું કે આ રકમનો તીર્થમાં વ્યય કરો. મંત્રીએ આ રકમ લેવાનો સાફ ઇન્કાર કર્યો. ભીમે વિનીતભાવે કહ્યું:

મંત્રીજી! મારી પાસે એક બળદ છે તે બસ છે આ ધન રાખીને તો ફોકટનો કલેશ જ વહોરવાનો છે આમ કહ્યા છતાં મંત્રીએ તે રકમ સ્વીકારી નહીં. આ રકઝકમાં તેનો દિવસ પૂરો થયો.

રાત્રે કપર્દી યક્ષે આવીને ભીમને સમજાવ્યો કે હું તારી પુષ્પપૂજાથી પ્રસન્ન થયો છું તેથી મેં તને આ ધન આપ્યું છે એ ધનનો તારે માટે અને દાન દેવામાં ઉપયોગ કર હવે એ ધન તારે ત્યાં પૂરવાનું નથી.

બીજે ત્રીજે દિવસે સવારે ભ૦ ઋષભદેવની સ્વર્ણ રત્ન તથા પુષ્પો વડે દાદાની પૂજા કરી અને કપર્દી યક્ષની પણ પૂજા કરી. પોતાને ઘેર જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેનો ભંડાર છલોછલ ભરેલો હતો. આવી ત્યાગભાવનાથી તે સુખી થયો. ભીમે શત્રુંજય ઉપર ભીમ કુંડ બંધાવ્યો. (–પ્રભાવક ચરિત્ર, છેલ્લો પ્રબંધ)

જગડશાહ સોરઠિયો—

મહુવામાં હંસાશાહ સોરઠિયો નામે પોરવાડ જૈન હતો. તે વહાણવટાનો વેપારી હતો. તેને ધારૂ નામે પત્ની અને જગડ નામે પુત્ર હતો. તેની પાસે સવા—સવા કરોડની કિંમતનાં પાંચ માણેક હતાં અને બીજું પણ ઘણું ધન હતું તેણે મરણ સમયે પોતાના પુત્રને જણાવ્યું કે આ પાંચ માણેક છે તે પૈકી એક શત્રુંજયના મૂળનાયક ભ૦ ઋષભદેવને, બીજું માણેક ગિરનારના મૂળનાયક ભ૦ નેમિનાથને અને ત્રીજું માણેક પ્રભાસ પાટણના મૂળનાયક ભ૦ ચંદ્રપ્રભુને ચડાવજે અને બે માણેક તારા માટે રાખજે

હંસાશાહે આવી વ્યવસ્થા બતાવી ભ૦ ઋષભદેવનું શરણ સ્વીકારી, અનશન કરીને, સૌ જીવોને ખમાવી સ્વર્ગસ્થ થયો. જગડશાહે પિતાની મરણોત્તર ક્રિયા પતાવી.

જગડશાહ તરત જ તેની માતા ધારૂને લઈને શત્રુંજય આવ્યો એ સમયે રાજા કુમારપાલનો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ ત્યાં આવ્યો હતો. તીર્થમાળાની બોલી બોલાતી હતી ત્યારે આ જગડશાહ સવા ક્રોડનો ચડાવો બોલ્યો. રાજા અને અમાત્ય તો આ જગડશાહનો

વશ થઈને આવી મોટી રકમ વસૂલ થશે કે કેમ તેની શંકામાં પડી ગયા. પણ શેઠે વસ્ત્ર જ પોતાની પાસેનું સવા કરોડનું માણેક બતાવ્યું ત્યારે સૌએ હર્ષનાદથી તેને આદેશ આપ્યો. જગડૂશાહે પોતાની માતાને તીર્થમાળા પહેરાવી અને મંત્રી બાહડે ભગવાન માટે એક રત્નજડિત કંઠો બનાવી તેમાં તે માણેકને ગોઠવ્યું.

જગડૂશાહે બીજા બે માણેક ગિરનાર અને પ્રભાસપાટણમાં જઈને આપ્યાં. (—પ્રબંધકોશ, હેમચંદ્રસૂરિપ્રબંધ)

આજે પણ શત્રુંજય ઉપર સાહગીરીની ધ્વજા ચડાવવાનો હક સોરઠિયા જૈનોનો મનાય છે.

ભદ્રાવતીનો પ્રસિદ્ધ દાનવીર જગડૂશાહ શ્રીમાળી આ જગડૂશાહથી જુદો અને પછી સં૦ ૧૩૧૫માં થયો હતો.

(—જૂઓ પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩૭૭)

સતરમી સદીમાં શેઠ વર્ધમાન શાહ લાલનનો પુત્ર જગડૂશાહ થયો હતો તે પણ મોટો દાની હતો. તે ત્રીજો જગડૂશાહ હતો. (પ્ર૦ ૪૧)

*

શેઠ કુબેરદત્ત—

પાટણમાં કુબેરદત્ત નામે એક દરિયાઈ વેપારી હતો. તેની પાસે તેના પરિગ્રહની નોંધ મુજબ—૧ હાથી, ૫ ઘોડા, ૮ ગોકુળ, ૧ રત્ન—હીરા વગેરે ઝવેરાત, ૫ હળ, ૫ ગાડી, ૫૦ વહાણ, ૫ ઘર, ૫ હાટ, ૨૦ ધાન્યના કોઠારો, ૧ કરોડ સોનામહોરો, ૬ કરોડ ચાંદી વગેરે ધન હતું.

તેના ઘરમાં રત્નજડિત જિનચૈત્ય ઘરદેરાસર હતું, તેમાં એક વળિયે રત્નો જડેલાં હતાં. જિનપ્રતિમા પણ ચંદ્રકાંત મણિની હતી.

શેઠ કુબેરદત્તને માતા હતી, પત્ની હતી પણ કોઈ સંતાન નહોતું. એક રાતે તે અચાનક મરણ પામ્યો. એ સમયે અપુત્રિયાનું ધન રાજાને મળે એવો કાયદો હતો. તેથી રાજા કુમારપાળ બીજા વેપારીઓના કહેવાથી તેનું ધન લેવા માટે તેના ઘરે આવ્યો. રાજા શેઠના પરિગ્રહની નોંધ વાંચી ખૂબ ખુશ થયો.

પરંતુ શેઠની માતા અને પત્ની એક તો શેઠના મરણથી કલ્પાંત કરતાં જ હતા તેમા તેઓનું બધું ધન પણ રાજા લેવા આવ્યો છે એ જાણીને અત્યંત રુદન કરવા લાગી. રાજા આવી કરુણ સ્થિતિ જોઈને ગળગળો થઈ ગયો. તેણે ત્યાં જ મક્કમ વિચાર કરીને કહ્યું 'આવું ધન લેવું એ તો સ્ત્રીજાતિનું ભયંકર અપમાન છે માટે આ ધન ન જોઈએ.

બસ, તે જ દિવસથી તેણે રુદતીધનનો જે પટ્ટો હતો તે પાણીમા નાખ્યો અને એ ધન મરનારની પત્ની પાસે રહે એવો કાયદો જાહેર કર્યો.

સ્ત્રીના સમાન હકનો ભારતવર્ષનો આ પહેલો કાયદો હતો, જે આજ સુધી ચાલુ છે

પ્રભુએ રાજા કુમારપાલનું આવું પ્રજાવાત્સલ્ય જોઈને તેને રાજપિતામહ કહીને બિરદાવ્યો.

(–મોહરાજપરાજય નાટક અંક ૩ શ્લો૦ ૩૯–૪૨; કુમારપાલચરિત્ર ઉપદેશસાર–ગ્રંથિકંપ ૭, પ્રક૦ ૩૫, પૃ ૧૧૯)

*

મંત્રી પૃથ્વીપાલ—

મંત્રી પૃથ્વીપાલ તે નિનયવંશના મંત્રી આનંદનો પુત્ર હતો, પોરવાડ હતો. રાજા સિદ્ધરાજ તથા કુમારપાલનો મંત્રી હતો (સં ૧૨૦૪). (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૮૭ પ્રક ૩૭ પૃ ૨૮૨)

શેઠ યશોધન—

તે પોરવાડ હતો. તેના કલ્યાણ માટે તેના પુત્રો આંબો વગેરેએ સં૦ ૧૨૧૨મા વિમલવસહીના ગોખમા જ ઋષભદેવની પ્રતિષ્ઠા કરાવી

મહત્તમ દુર્લભરાજ (૨) જગદેવ—

આ પોરવાડજ્ઞાતીય પિતા–પુત્રે સં૦ ૧૨૧૬ની આસપાસ 'સામુ

દ્વિકવિશક અને સ્વપ્નચિંતામણિ (શ્લો૦ ૩૧) નામે ગ્રંથો રચ્યા છે.
(પ્રક૦ ૩૮, પૃ૦ ૩૬૬)

(૧) મંત્રી જગદેવ—

મંત્રી સજ્જન અને મંત્રી આંબાક પછી મંત્રી જગદેવ શ્રીમાલી સં૦ ૧૨૦૮ લગભગમાં કપર્દિવતીનો સૂબો હતો. પછીથી તે સોરઠનો દંડનાયક બન્યો. તે જાણે રાજા કુમારપાલનું જ બીજું તેજ હોય તેવો પ્રતિભાશાળી હતો. તેને અભયદેવ નામે પુત્ર હતો. અને વસંતપાલ નામે પૌત્ર હતો. વસંતપાલ પણ રાજકુમાર જેવો દેખાવડો હતો. તેણે દાદા જગદેવની આજ્ઞાથી સં૦ ૧૨૫૬ ચૈત્ર સુદિ ૧૩ને શુક્રવારે ગિરનાર તીર્થ ઉપર નંદીશ્વરનો પટ્ટ કરાવ્યો અને તેની (રાજગચ્છના) આ૦ ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય આ૦ જિનેશ્વરના શિષ્ય આ૦ દેવેન્દ્ર પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

(—ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો, ભા૦ ૩ પૃ૦ ૧૯૨ રાજવિજ્ઞપ્તિપ્ર, લેખ પ્રશસ્તિ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૭)

મંત્રી યશોધવલ બાલકવિ જગદેવ—

તે વાયડીનો શ્રીમાલી જૈન હતો. રાજા સિદ્ધરાજના સમયે તે ખજાનાનો મંત્રી હતો. રાજા કુમારપાલના સમયે મહામાત્ય પદ ઉપર હતો.

આ૦ વાદિદેવસૂરિના આ૦ જિનભદ્રે સં૦ ૧૨૧૮માં પાટણમાં તેના મહામાત્યપણામાં કલ્પચૂર્ણિની તાડપ્રતિ લખાવી. સં૦ ૧૨૨૨ના પોષ સુદિ ૧૫ને ગુરુવારે ઉદયપુર (ગ્વાલિયર)ના શિલાલેખમાં પણ તેને મહામાત્ય બતાવ્યો છે.

બાલકવિ જગદેવ—તેને જગદેવ નામે પુત્ર હતો, તે કવિ હતો. ક૦ સ૦ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ તેની કવિતાથી પ્રસન્ન થઈ તેને 'બાલકવિ'નું બિરુદ આપ્યું હતું. તે ધર્મઘોષગચ્છની શ્રમણોપાસક સમિતિનો વડો હતો. આ૦ મુનિરત્નસૂરિનો ભક્ત હતો. તેણે ઉજ્જૈનમાં રાજા નરવર્મની સભામાં શિવવાદીને હરાવ્યો હતો. આ

મુનિરત્નના ઉપદેશથી પાટણના રાજજ્યોતિષી કુમારદેવનો પુત્ર મંત્રી નિન્નય, તથા મંત્રી ચૂલન ભટ્ટ જૈન બન્યા હતા. તે બન્ને જગદેવના મિત્રો હતા. એ ત્રણે જૈનધર્મની ઉન્નતિમાં ઘણો રસ લેતા હતા. કવિ જગદેવની વિનતિથી આ૦ મુનિરત્ને સં૦ ૧૨૫૨માં પાટણમાં અમમચરિત્ર રચ્યું હતું. બાલકવિ જગદેવ તથા કવિ કુમાર વગેરે વિદ્વાનોએ તેનું સંશોધન કર્યું હતું.

કવિ કુમાર, પૂર્ણપાલ, મદનપાલ, મધુ, મહાનંદ વગેરે કવિ જગદેવના સમકાલીન વિદ્વાનો હતા. (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૭)

શ્રીકાલીદેવી—

તે પાટણના શેઠ સત્મકિની પુત્રી હતી. તે બચપણથી ક સં૦ આ હેમચંદ્રસૂરિને વંદન કર્યા સિવાય ભોજન લેતી નહોતી. પિતાએ તેનો વિવાહ ખંભાતમાં કર્યો. ત્યાં પણ તે ભ૦ મુનિસુવ્રતસ્વામીની તથા આચાર્યશ્રીની ચરણપાદુકાની પૂજા કરીને જ જમતી હતી. તેણે આ નિયમનું જીવનપર્યંત પાલન કર્યું હતું.

(—આ૦ ગુણાકરની ભક્તામરસ્તોત્ર વિવૃતિ કાવ્ય ૧૪ સં૦ ૧૪૨૬)

સાંપલદે—

પાટણના શેઠ આભડ વસાની એ પુત્રી હતી. બાલવિધવા થવાથી તે તેના પિતાને ત્યાં જ રહેતી હતી. તે પરખુ, ચતુર, વિવેકી, ધર્માત્મા અને સામાના મનની પારખુ તેમજ વિદુષી હતી.

(જુઓ, પ્રક૦ ૪૧ પૃ૦ ૬૯૩)

શેઠ હેમચંદ્ર—

તેણે સીસોદિયા રાણા જૈત્રસિંહ (સં ૧૨૭૦ થી ૧૩૦૯) ના રાજ્યમાં મહામાત્ય જગતસિંહના સમયે આહડમાં સમસ્ત જૈન સિદ્ધાંતો લખાવ્યા.

કવિ યશશ્ચંદ્ર—

શાકંભરીમાં ધર્કટવંશીય શ્રીમાલી ધનદેવ નામે હતો. તે ચૌહાણ રાજાનો મહામાત્ય હતો. તેને પદ્મચંદ્ર નામે પુત્ર અને યશશ્ચંદ્ર

નામે પૌત્ર હતો. તે રાજાનો આશ્રિત કવિ હતો. તેઓ ધર્મઘોષ ગચ્છના શ્રાવકો હતા.

કવિ યશશ્ચંદ્રે બે મહાકાવ્યો તથા ચાર નાટકોની રચના કરી હતી. નાટકોમાં 'મુદ્રિતકુમુદચંદ્રનાટક અને રાજિમતીપ્રબોધ એ બે નાટકો મળીતાં છે.

પાટણની રાજસભામાં સં. ૧૧૮૧માં આ. વાદિદેવસૂરિએ દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્ર સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી વિજય મેળવ્યો એ ઘટનાને ગૂંથતું ઐતિહાસિક નાટક 'મુદ્રિતકુમુદચંદ્ર' (સર્ગ : ૫) નામે રચ્યું છે. તેની રચના પ્રૌઢ પાંડિત્યનું દર્શન કરાવે છે.—

હાંસીદેવી—

તે પાટણના શેઠ છાડા વીરા પોરવાડની વિધવા પુત્રી હતી. તે એકવાર રાજા સિદ્ધરાજના રાજવિહારમાં જિનદર્શન કરતી હતી ત્યારે સામાન્ય હાલતો પાસિલ નામનો જૈન તે દેરાસરનું પૂજ બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરતો હતો અને મંદિરની લંબાઈ-પહોળાઈ વગેરેનું માપ પણ લેતો હતો; એ જોઈ હાંસીએ મશ્કરીમાં પૂછ્યું કે ભાઈ! શું કોઈ દેરાસર બંધાવવું છે તે માપ લઈ રહ્યા છો? પાસિલે હાજરજવાબી ઉત્તર આપ્યો કે બેન! તારા મોંમાં સાકર. તું એ મંદિરના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવમાં જરૂર આવજે, જરૂર આવીશને! હાંસીએ હા પાડી, પાસિલે આરાસણમાં ભ. નેમિનાથનું દેરાસર ૪૫ હજાર ખરચીને બંધાવ્યું અને હાંસીએ તેમાં ૯ લાખ ખરચીને મંડપ બંધાવ્યો. આ. વાદિદેવસૂરિએ સં. ૧૧૯૩ના વૈ. સુદિ ૧ ના રોજ તેની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરી, તેમાં હાંસીદેવી આવી અને પાસિલનાં મનોરથ પૂરી થઈ (પ્રક. ૪૧ : પૃ. ૫૭૨ ૬૮૧)

નીતલ રાણી—

તે પાટડીના રાણા સુરાક ઝાલાના બંધુ શાંતિદેવના પુત્ર વિજયપાલ ઝાલાની પત્ની હતી. તે જૈનધર્મ પાળતી હતી. તેણે પૂર્ણિમાગચ્છના આ. અભયઘોષના શિષ્ય પં. વિદ્યાકુમારના ઉપદેશથી પાટડીમાં ભ. પાર્શ્વનાથનું દેરાસર બંધાવ્યું, પોતાના નામની

અને જૈન ગ્રંથોની પ્રતિઓ લખાવી.　　(પ્રક૦ ૪૦, પૃ૦ ૫૦)

(–પાટણના જ્ઞાનભંડારની યોગશાસ્ત્ર'ની પુષ્પિકા)

શેઠ કપર્દિ (૧)—

તે પાટણનો વેપારી હતા. તેણે જ મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું. તેમાં સુવર્ણ અને પિત્તલમિશ્રિત અને લાખ લાખ દ્રવ્યની કીમતના નીલમણિની ચક્ષુવાળી ભ૦ મહાવીરની પ્રતિમા ભરાવી. તેની ઉપકેશગચ્છના આ૦ સિદ્ધસૂરિના હાથે સં૦ ૧૦૭૨ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.　　(–ઉપકેશગચ્છની પટ્ટાવલી, પ્ર૦ ૧ પૃ૦ ૨૭)

શેઠ કપર્દિ શાહ (૨)—

શેઠ હાસા શાહના પુત્રનું નામ કપર્દિ હતું. તેને ત્યાં ૫૦૦ પોઠીઓ હતી. તે પ્રત્યેક લગભગ એક જ સમયે વછેરાઓને જન્મ આપ્યો. તેથી તેનું નામ ફૂટી વ્યવહારી પણ શબ્દ સિદ્ધરાજે આ કપર્દિને દંડનાયક નીમ્યો હતો અને ઇનામમાં તેને બાર ગામ આપ્યાં હતાં. તેણે સં૦ ૧૧૮૫ માં પાટણમાં દેરાસર બંધાવ્યું અને આ૦ જયસિંહ પાસે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ વંશના સોમા શાહની પુત્રી સોમાદેવીએ આ૦ આર્યરક્ષિતસૂરિ (સં૦ ૧૧૫૮) પાસે દીક્ષા લઈ મહત્તરાપદ મેળવ્યું હતું.

આ વંશના શેઠ નાના વાસુએ પોતાના ૨૧ મિત્રો સાથે આ૦ ધર્મઘોષસૂરિ (સં૦ ૧૨૧૮) પાસે દીક્ષા લીધી હતી.

(–અચલગચ્છીય મોટી ગુજરાતી પટ્ટાવલી,
પૃ૦ ૧૮ પ્રક૦ ૬ પૃ૦ ૫૧૫)

મંત્રી કપર્દિ (૩)—

મંત્રી કપર્દિ મૂળે નિર્ધન હતો. તેણે ગુરુ આજ્ઞાથી 'ભક્તામર સ્તોત્ર'નો પાઠ શરૂ કર્યો. અગિયારમા શ્લોકનો જાપ ચાલુ રાખ્યો. આથી તે ધીરે ધીરે આગળ વધ્યો. તેને કામદુઘા ગાય મળી હતી અને મંત્રીપદ પણ મળ્યું. તે ક સં૦ આ થીવિક્રમચંદ્રસૂરિનો ભક્ત હતો.

તે નાનપણથી કાવ્યકલાનો શોખીન હતો. રચના કરતો હતો. તેના પ્રાસંગિક સૂક્તો અને સમસ્યાપૂર્તિઓ પ્રબંધોમાં મળે છે.

તેણે હરણ ના ભાષાની વિશેષતા તથા ઉર્વશી, વિમલ અને વિક્રમરાજના નિરૂક્ત અર્થો જોડવી સૌને આશ્ચર્યચકિત કર્યા હતા. તે આ હેમચંદ્રસૂરિની વિદ્વત્સભાનો પ્રધાન વિદ્વાન હતો અને રાજા સિદ્ધરાજના સમયે ભંડારી તરીકે નિયુક્ત થયો હતો.

રાજા કુમારપાલ ભણવું અને રાજનીતિથી પણ અનભિજ્ઞ હતો. તેથી કપર્દિના પ્રેરણાથી તેણે કામંદકીય નીતિશાસ્ત્રનો તેની પાસે અભ્યાસ કર્યો. વળી એક જ વર્ષમાં કક્કાથી શરૂ કરી ત્રણ વૃત્તિ અને ત્રણ કાવ્યોનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું એટલે કુમારપાલ તેને બહુ માનતો હતો. તે રાજા કુમારપાલનો પ્રીતિપાત્ર બન્યો અને છેવટે તેની વિચારસમિતિનો સભ્ય પણ બન્યો. રાજવીએ સાધર્મિક જૈનોને મદદ કરવાનું જે ખાતું ખોલ્યું હતું તેની વ્યવસ્થાનું કામ શેઠ આભડ, શેઠ આશાક અને મંત્રી કપર્દિને સોંપ્યું હતું.

મંત્રી વાહડે શત્રુંજય તીર્થમાં દેરાસર બંધાવ્યું અને તે પવનના વેગથી પડી ગયું ત્યારે પોતે જાતે જઈને બીજી વાર તે દેરાસર તૈયાર કરાવ્યું. એ સમય દરમિયાન મહં૰ કપર્દિ પાટણમાં શ્રીકરણમુદ્રાનો અધિકારી બન્યો હતો. (—પ્રબંધચિંતામણિ)

રાજા કુમારપાલની એવી ઇચ્છા હતી કે પોતાના મરણ બાદ ગૂજરાતનો રાજા પ્રતાપમલ્લ થાય. મંત્રી કપર્દિ પણ એ જ વિચારનો હતો. આથી અજયપાલ તેને મારી નાખવાને ઇચ્છતો હતો.

એટલે અજયપાલ સં. ૧૨૨૯ માં ગૂજરાતનો રાજા બન્યો. તેણે મંત્રી કપર્દિને મહામાત્યનું પદ આપવા બોલાવ્યો. કપર્દિને રાજા પાસે જતાં અપશુકનો પણ થયાં છતાં પદવીના લોભમાં તેણે તે ગણકાર્યાં નહીં. રાજાએ તેને જે દિવસે મહામાત્ય બનાવ્યો તે જ દિવસની રાતે તેને પકડાવી બીજાઓની પાસે તિરસ્કાર કરાવી કડાની તેલની કડામાં નખાવ્યો. એ રીતે સં૰ ૧૨૨૯—૩ માં મરણ પામ્યો.

મરતાં મરતાં તે હસતા મુખે બોલ્યા : અમે યાચકોને કોટીનું દાન આપ્યું, વાદમાં વિપક્ષીઓને પણ હરાવ્યા, રાજાઓને સોનાની જેમ ઉઠાવ્યા ને બેસાડ્યા. મરણ અને કલ્પાંત બધું કરી

લીધું છે હવે વિધાતાને અમારી જરૂરત હોય તો અમે ત્યાં પણ જવાને તૈયાર છીએ.

તે વિદ્વાન, શીઘ્રકવિ, રાજનીતિજ્ઞ ઉદાર અને ગુરુભક્ત હતો.

(–પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ
૧૦ મો પ્રબંધ, ભક્તામરસ્તોત્ર વિવૃતિ)

કપર્દિશાહ (૮)—

તે રાજા કુમારપાલના મહામાત્ય વાગ્ભટનો પુત્ર હતો. તેણે ૧૮ સરમાં ભ૦ આદિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હતું (પ્ર૦ ૪૧ પૃ૦ ૬૭૫)

શેઠ આભડ વસાહ (સં. ૧૧૭ થી ૧૨૫૭)—

પાટણના કોટિધ્વજ શેઠ નાગ **શ્રીમાલીની** પત્ની સુંદરીને **આભડ** નામે પુત્ર હતો. તે ૮ વર્ષનો થયો તે દરમિયાન તેનાં માબાપ મરણ પામ્યાં અને ધન પણ નાશ પામ્યું. તે એક કંસારાને ત્યાં ધૂપેલ વસતો હતો અને રોજ વિંશોપક કમાતો હતો. તે જવ ખાતો હતો. બીજી રીતે તે બુદ્ધિશાળી અને ચતુર હતો. તેણે રત્નપરીક્ષાનો અભ્યાસ કર્યો અને ઝવેરીઓને ત્યાં અનુભવ મેળવીને રત્નોનો પારખુ બની ગયો.

તેણે એક વાર ક૦ સ૦ આ૦ **શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ** પાસે જઈને ૭ સોનામહોરના પરિગ્રહ પરિમાણનું વ્રત લેવા આચાર્યશ્રીને વિનંતિ કરી. આચાર્યશ્રીએ તેના હાથની રેખાઓ જોઈ તેને ખૂબ સમજાવીને આખરે ત્રણ લાખ સોનામહોરના પરિમાણનો નિયમ કરાવ્યો.

તે માબાપની હયાતીમાં જ નાની ઉંમરે લાછલદેને પરણ્યો હતો. તેને ચૌદ વર્ષની ઉંમરે પુત્ર થયો. સ્ત્રી નાની ઉંમરની હોવાથી પુત્રને દૂધ ઓછું મળતું તેથી તેણે બકરી ખરીદી લાવવાનો વિચાર કર્યો. તે ગામ બહાર ભરવાડ પાસે બકરીઓના ટોળા આગળ ગયો. તેમાં એક બકરીના ગળે લીલો પથ્થર બાંધ્યો હતો. મણિના પારખુ આભડે તે પથ્થર જોઈને બકરી ખરીદી લીધી. એ પથ્થર નીલ મણિ હતો. તેના પાસા પડાવી રાજા સિદ્ધરાજને તે મણિ વેચી

લીધો. રાજાએ તે મણિ પોતાના મુકુટના જડવા માટે લાખ સોનૈયા આપીને ખરીદી લીધો.

આભડે આ દ્રવ્યથી વેપાર ખેડવા માંડ્યો. તેણે એક દિવસે વહાણમાં આવેલી મજીઠની ગુણો ખરીદી લીધી. તેમાં કેટલીક ગુણોમાં વહાણવટીઓએ ચાંચિયાની બીકથી સોનાની લગડીઓ સંતાડી રાખી હતી તે શેઠ આભડને તેના નસીબે પ્રાપ્ત થઈ. આ રીતે આભડ થોડા સમયમાં જ કરોડપતિ બની ગયો. તેને તો માત્ર ત્રણ લાખનો નિયમ હતો, એટલે તેણે ખુલ્લે હાથે ધન વાપરવા માંડ્યું.

તેણે ૨૪ વર્તમાન ચોવીશીનાં દેરાસર બંધાવ્યાં. ઘણાં દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધારો કરાવ્યા. ૮૪ પૌષધશાળાઓ બંધાવી, સાત ક્ષેત્રોમાં ૯ લાખ સોનામહોરો વાપરી. દેવભક્તિ, ગુરુભક્તિ અને સાધર્મિકભક્તિના લાભો લીધા. સં. ૧૨૨૮માં પાટણમાં તેના ઉપાશ્રયમાં રાજગચ્છના આ. ચંદ્રસૂરિએ નિરયાવલિયાસુત્ત ની ટીકા રચી.

તે પૂર્ણતલ્લગચ્છનો શ્રાવક હતો. ક. સ. આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિનો ભક્ત હતો. રાજા કુમારપાલનો પ્રીતિપાત્ર હતો. રાજાએ નિરાધાર શ્રાવકોને સહાય કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી એ મુજબ તેને એ ખાતાનો ઉપરી બનાવ્યો હતો અને આજ્ઞા કરી કે તારે નિરાધાર કુટુંબદીઠ ૧ સોનામહોર આપવી. આ રીતે સાલભરમાં જે રકમ અપાય તે રાજ્યના ખજાનામાંથી લઈ લેવી. આભડે પહેલી સાલ જૈનોને કરોડ સોનૈયાની મદદ કરી અને રાજાને જણાવ્યું કે વેપારી પણ રાજાનો જ ખજાનો છે માટે આ દાનનો લાભ મને લેવા દો. રાજાએ જવાબ આપ્યો કે શું તારે મને લોભી બનવાની આદત પાડવી છે? રાજાએ તરત જ ખજાનામાંથી કરોડ સોનૈયા મંગાવીને શેઠ આભડને અર્પણ કર્યા.

એક રાતે આ. હેમચંદ્રસૂરિ પાસે રાજા કુમારપાલ, શેઠ આભડ, મંત્રી કપર્દી વગેરે બેઠા હતા. ભવિષ્યમાં ગુર્જરતનો રાજા કોણ બને એ વિષે ચર્ચા ચાલી. આચાર્યશ્રી તો સ્પષ્ટ રીતે માનતા હતા કે અજયપાલ રાજા તરીકે લાયક નથી. તે ધર્મસ્થાનોનો નાશ કરશે–

અને આવા વિશાળ રાજ્યને સાચવી નહીં શકે. રાજા બનાવવાને લાયક તો રાજપૌત્ર પ્રતાપમલ્લ જ છે. રાજા કુમારપાલ પણ પ્રતાપમલ્લને જ રાજા બનાવવાને ઇચ્છતો હતો. પરંતુ શેઠ આભડે જણાવ્યું કે બધીય વાત સાચી છે પણ જેવો તેવોય પોતાનો જ સારો એટલે અજયપાલને જ રાજા બનાવવો જોઈએ.

સં૦ ૧૨૨૯માં આચાર્યશ્રી સ્વર્ગે ગયા. રાજા કુમારપાલ પણ મરણ પામ્યો અને અજયપાલ ગુજરાતનો રાજા બન્યો. તે કુનૃપતિ હતો. તેણે ગાદીએ આવતા જ કુમારપાલે બનાવેલાં પાટણના તથા આસપાસનાં જૈન દેરાસરો તોડી નખાવ્યાં. આ૦ રામચંદ્ર મંત્રી કપર્દિ, મંત્રી વાહડ વગેરેને મારી નખાવ્યા.

શેઠ આભડે આવું ધાર્યું નહોતું પણ તે રાજાની આવી ઉગ્રતા જોઈને મૌનપણે બેસી રહ્યો.

હવે અજયપાલે કુસ્ના તારંગા તીર્થ વગેરે સ્થળના જૈન દેરાસરો તોડવાનો વિચાર કર્યો. શેઠ આભડે રાજાના કોપમાંથી આવા મંદિરો બચાવવા યુક્તિથી કામ લીધું. રાજાના પ્રીતિપાત્ર **શીલણ ભાંડને** ખૂબ દ્રવ્ય આપીને બાકીના દેરાસરો બચી જાય એ માટે તૈયાર કર્યો.

શીલણે એક યુક્તિ રચી. તેણે એક સાંઠીનો પ્રાસાદ બનાવ્યો તેને ધોળાવ્યો, ચીતરાવ્યો. પછી રાજા અજયપાલને પોતાના ઘેર પધરાવી તેમના હાથમાં તેના પાંચ પુત્રો તથા આ પ્રાસાદ ભળાવ્યા અને બે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે 'મહારાજ! મારે પુત્રો છે તેમના માટે બધી વ્યવસ્થા છે. હું હવે વૃદ્ધ થયો છું. આથી હું તીર્થયાત્રાએ જવાની ઇચ્છા રાખું છું તો મને આજ્ઞા આપો કે હું મારા જીવનનું કલ્યાણ કરું.'

તે રાજાની આજ્ઞા લઈ સૌની પાસેથી વિદાય માગીને એક દિશા તરફ ચાલવા લાગ્યો. શીલણ થોડું આગળ ગયો કે તરત જ તેના પાંચે પુત્રોએ દંડ મારીને આ પ્રાસાદને તોડી નાખી જમીનદોસ્ત બનાવ્યો. શીલણ આ ખખડાટના અવાજો સાંભળી પાછો આવ્યો અને પુત્રોને ઉદ્દેશીને તિરસ્કારથી બોલવા લાગ્યો કે અભાગિયાઓ!

આ કુરૂપ છે છતાં સારો છે કેમકે તેણે પોતાના પિતાના મરણ પછી તેના ધર્મસ્થાનો પાડી નાખ્યાં જ્યારે તમે કુપુત્રો તો તેનાથીયે વધુ અધમ છો, કારણ કે તમે તો હું જો ઠીક મરું એટલીય રાહ જોઈ નહીં.

રાજા આ સાંભળીને શરમાઈ ગયો. તેણે દેરાસરો તોડવાનું કામ સદંતર બંધ રાખ્યું એથી બાકીના દેરાસરો બચી ગયા. જૈનોએ આ સમયે જૈન ગ્રંથોને બચાવવા જેસલમેર જેવા સુરક્ષિત પ્રદેશમાં મોકલી આપ્યા. (પ્રક ૩૫, પૃ ૧૩૫)

રાજા અજયપાલ તેના નીચ સ્વભાવના કારણે ત્રીજે વર્ષે પોતાના અંગરક્ષક વૈજલના હાથે માર્યો ગયો અને તેની પછી બાલ મૂળરાજ અને ભોળો ભીમદેવ (વ૦ ૧૨૩૫ થી ૧૨૯૮) ગુજરાતનો રાજા બન્યો.

એક વાર શેઠે એક નાલાયક મહેતાને કાઢી મૂક્યો તેણે રાજા ભીમદેવના કાન ભંભેર્યા. રાજાએ શેઠને ભૂલમાં ફસાવી પૈસા કઢાવવાની યુક્તિ શોધી કાઢી. તેણે એક દાસી સાથે શેઠને ઘેર માંસનો થાળ મોકલ્યો. શેઠ જિનપૂજામાં બેઠા હતા. આથી તેની પુત્રી ચાંપલદેએ દાસીનો સત્કાર કર્યો અને દાસીએ ચાંપલદેને થાળ અર્પણ કરીને કહ્યું 'ઉત્સવ આવે છે તેથી રાજાએ તમારા ઔલત માટે આ પ્રસાદ મોકલાવ્યો છે' શેઠપુત્રીએ થાળને માનપૂર્વક લીધો અને ઉપરનો રૂમાલ ઉપાડીને જ્યારે તેણે જોયું કે વસ્તુ તે સમજી ગઈ કે નાલાયક મહેતાની આ કરતૂત લાગે છે. તેણે આગમચેતી વાપરીને પ્રસાદને બીજા થાળમાં લઈ લીધો અને થાળને મોતીએ વધાવી પાછો આપ્યો. રાજા માટે સવા લાખનો હાર મોકલ્યો અને દાસીને કડાં પહેરાવી ખુશ કરી પાછી રવાના કરી. દાસી તો ખુશી થઈ ચાલી ગઈ.

ચાંપલદેએ ભોજન કર્યાં બાદ પોતાના પિતાજીને આ વૃત્તાંત જણાવ્યો અને સાથોસાથ જણાવ્યું કે 'પિતાજી! તમારા મહેતાની ભંભેરણીથી રાજા તમને લૂટવા ઇચ્છે છે. હવે તે આપણું બધું

ધન લઈ લેશે તો પહેલેથી આપણે ઉપાય કરવો જોઈએ. તમે એક કામ કરો કે, રાજાને આપણી દોલતની નોંધ બતાવીને કહો કે, 'હે નાથ! તમારી મરજી હોય તો આ દોલત લઈ લ્યો. શેઠે એ પ્રમાણે કર્યું. રાજા તો આ નોંધ જોઈને સાશ્ચર્ય લજ્જિત બની ગયો. બીજી રીતે તેને આવા મન સરખુ માનવી માટે આનંદ પણ થયો.

રાજાએ તેના ભંડારીને કહ્યુ રે મૂર્ખ! વિધાતા જેને ધન આપે છે તેને તેના રક્ષણની બુદ્ધિ પણ આપે છે તો તારે શેઠની ઈર્ષા કરવી ન જોઈએ. ઠીક જે થયુ તે થયુ પણ હવે શેઠના પગમા પડીને માફી માગી લે.

મહેતાએ શેઠની માફી માગી અને રાજાએ તેમની એક કોડી પણ લીધી નહીં.

શેઠના અનેક સુકૃતો ચાલુ હતા. તેમના તરફથી દાનશાળા ચાલુ હતી. તે ગુરુઓને એક ઘડા જેટલા ઘીનું રોજ દાન કરતો હતો. સાધર્મિક વાત્સલ્ય, સંઘપૂજા, જીર્ણોદ્ધાર, નવપદ ર, અને પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવતો હતો.

શેઠે સં. ૧૨૫૭ના પાટણની પ્રત્યેક પોષાળમા રહેલા આચાર્યોની ભક્તિ ઘણુ ધન ખરચીને કરી હતી.

આ રીતે તે શેઠ નીરોગી સુખી અને લાંબુ આયુષ્ય ભોગવી સમાધિપૂર્વક મરણ પામ્યા. તેણે કુલ ૧ ૮ ૦ ૦ ૦ દ્રવ્યનુ દાન કર્યુ હતુ.

શેઠને આસપાલ વગેરે પાંચ પુત્રો હતા. શેઠે તેઓના માટે ઘરના ચારે ખૂણામા ચાર ચરુ દાટ્યા હતા પણ તે બધા નિર્ભાગી હતા તેથી તે ચરુઓ તેઓને મળ્યા નહીં.

શેઠના બે પુત્રોનો પરિવાર તો રાજા અજયપાલના દબાવથી અજૈન બની ગયો.

આપલદે પણ ધર્મસાધન કરી સ્વર્ગે ગઈ (જુઓ પૃ૦ ૬૮૯)

શેઠ આભડે પાંચ સોલંકી રાજાઓનો રાજકાળ જોયા હતો એટલે

નક્કી છે કે સં. ૧૨૦૭ થી સં. ૧૨૫૮ સુધી તે વિદ્યમાન હતો.
(—પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોશ નં. ૨૩મો, પુરાતન પ્રબંધસંગ્રહ, ઉપદેશતરંગિણી, શતપદી પૃ. ૧૫ ૩)

૯. કવિ યશઃપાલ—તે મોઢવંશના મંત્રી ધનદેવ અને રુક્મિણીનો પુત્ર હતો, જે મોટો વ્યાપારી હતો, વિદ્વાન્ હતો, રાજનીતિનો જાણકાર હતો અને અજયપાલના રાજ્યમાં જૈન મંત્રી હતો. તેણે "મોહરાજપરાજય નાટક" બનાવી રાજા અજયપાલના રાજ્યમાં (સં. ૧૨૨૯ થી ૧૨૩૨) થરાદમાં કુમારવિહારના ભ. મહાવીરસ્વામીના ઉત્સવ પ્રસંગે ભજવ્યું હતું. તેમાં ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલે ક. સ. આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિની પાસે દીક્ષા સં. ૧૨૧૬ના માગશર સુદ ૨ના દિવસે કૃપાસુંદરીનું પાણિગ્રહણ કર્યું તેનું આધ્યાત્મિક વર્ણન છે. (મોહપરાજય નાટક)

લાલનવંશ—

પીલુઆ (પીલુડી)ના રાવ દાવજીને ચાર પુત્રો હતા. તે પૈકી સૌથી નાના પુત્ર લાલનને કોઢનો રોગ થયો તે આ. જયસિંહસૂરિના પ્રભાવથી શાંત થયો. આથી શેઠ રાવજી અને લાલને તે આચાર્યશ્રી પાસે સં. ૧૨૦૯માં જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. લાલનનો પરિવાર ઓસવાલમાં ભળી ગયો, તેનાથી લાલનવંશ ચાલ્યો, જેની વંશાવલી નીચે મુજબ છે—

(૧) લાલન—તેને બે પુત્રો હતા. (૨) માલેક (૩) મેઘો, (૪) મુંધો, (૫) નાહરેન, (૬) ખેતાજી (૭) વિજોજી (૮) મેવાજી—એક શિલાલેખમાં અહીંથી ૧૨મા વંશ સુધીના નામોમાં ફેરફાર મળે છે.

(૯) સિંહ, (૧૦) હરપાલ, (૧૧) દેવનંદ, (૧૨) પર્વત, (૧૩) વર્ધમાન-પત્ની વાલ્હાદેવી (૧૪) અમરસિંહ—પત્નીનું નામ લીલાવતી, જેનું બીજું નામ લિંગદેવી હતું તે આરીખાણામાં રહેતો હતો. તેને (૧) વર્ધમાન, (૨) ચાંપસી અને (૩) પદમશી એમ ત્રણ પુત્રો થયા.

(૧૫) શેઠ વર્ધમાન તથા પદમશી—વર્ધમાન સૌથી મોટે હતો. તેને વજાઈ પત્નીથી વીર અને વીજપાલ તથા નવરંગદે પત્નીથી જગ્ગુ અને બાલમલ પુત્રો હતા. બીજા ભાઈ પદમશીને અનરંગ નામે પુત્ર તથા તમણી મીમણી નામે [illegible] અને લાછલદે નામે પૌત્રી હતી.

ત્રીજા ભાઈ પદમશીને કમલાદે પત્ની હતી, તેનું મૂળ નામ ગુલાબદે હતું. તેને શ્રીપાલ, કુંરપાલ અને રત્નપાલ એમ ત્રણ પુત્રો થયા. શ્રીપાલને નારાયણ [illegible] અને [illegible] નામે પૌત્ર હતો. કુંરપાલને સ્થાવર અને વાઘજી નામે પુત્રો હતા.

શેઠ વર્ધમાન અને પદમશી સાથે રહેતા હતા. તેઓને મારી ખાવામાંથી નિડરતા મળી આવ્યા. [illegible] બંદર [illegible] રહ્યા. તેઓને [illegible] વેપારી [illegible] સાથે [illegible] વેપાર કરવાથી ધન વધવા માંડ્યું. તેઓએ સં૦ ૧૬૫ [illegible] સં૦ [illegible] પાળના [illegible] તેમનો [illegible] ભાઈ [illegible] તથા [illegible] શાહજી નામના [illegible] સાથે હતા. [illegible] ઉપર [illegible]

[illegible] ૨૦૦ [illegible] ૩૦ [illegible] ૧૫૦૦ [illegible] [illegible] ૫ [illegible] ૩૦૦ [illegible] ૧૦૦ [illegible] ૧૦૦ [illegible] ૨૦૦ [illegible] ૧૦૦

જિનપ્રતિમાઓની અંજનશલાકા કરાવી.

વળી આ બંને ભાઈઓએ જામનગરમાં આ૦ કલ્યાણસાગરની અધ્યક્ષતામાં સં. ૧૬૭૬ના વૈશાખ સુદિ ૩ ને બુધવારે તથા સં. ૧૬૭૮ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને શુક્રવારે ભ૦ શાંતિનાથના ૭૨ દેરીઓવાળા દેરાસરમાં અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવી, જેમાં સાત લાખ કોરી વાપરી.

આજે જામનગરમાં વર્ધમાનશાહનું દેરાસર અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે. તેનું કેટલુંક કામ સલાટોની બેદરકારીથી બાકી રહી ગયું છે.

આ ભાઈઓએ છીકારી ગામ તથા મોરપરના પણ જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

એક વાર જામનરેશે શેઠ વર્ધમાનને ૯   કોરીની ચિઠ્ઠી લખી મોકલી અને તે જ ચિઠ્ઠીમાં દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા કુમાર હડમત કુહાલાણીએ બે મીંડાં વધારી દીધાં હતાં. બંને શેઠ ચિઠ્ઠી વાંચી મુંઝાયા. દેવીએ આવીને તેઓને નિરાંતવાળી આપી તેથી શેઠે તરત જ ૯ કોરી રાજાના ખજાનામાં મોકલી દીધી. શેઠ વર્ધમાન તથા પદમશી આમાં કોઈ દુષ્ટ માનવીનો હાથ છે અને કોઈક ષડ્યંત્ર રચાયું છે એમ સમજીને તરત જ જામનગર છોડી ચાલ્યા ગયા અને ભદ્રેશ્વર જઈને વસ્યા.

તેઓએ પાવાગઢમાં મહાકાલીદેવીના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. ભદ્રેશ્વરમાં અસ્થિરત્નની ભ૦ નેમિનાથની, આબુની ભ૦ વાસુપૂજ્યની, નીલમની ભ૦ પાર્શ્વનાથની, અને નીલમની ભ૦ મલ્લિનાથની પ્રતિમાઓ ભરાવી. નવપદ અને જ્ઞાનપંચમીનાં ઉજમણાં કર્યાં. ભદ્રેશ્વર વગેરે તીર્થોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા. કલ્યાણકભૂમિઓમાં દાન આપ્યું. સાધર્મિકોના ઉદ્ધારમાં આઠ લાખ કોરી વાપરી. સં. ૧૬૮૫માં ભદ્રેશ્વરમાં અમરસાગરજીને આચાર્યપદ અપાવ્યું. ચારણોને હલપદ ઉ૮ વગેરેનું દાન આપ્યું.

શેઠ વર્ધમાન સં. ૧૬૮૮ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ની સવારે પૌષધની સ્થિતિમાં આરાધના કરીને સ્વર્ગે ગયા. શેઠ પદમશીએ

તેમના અગ્નિસંસ્કારની ભૂમિમાં વાવ બંધાવી. તે વાવની પાસે સં૦ શાંતિનાથની દેરી કરાવી. થોડા દિવસ પછી ચિત્રાવેલી પણ ચાલી ગઈ. સં૦ ૧૬૮૯મા ભદ્રેશ્વરમાં મરકી, મહાવાત અને જળપ્રલય વગેરે કુદરતી કોપ ઊતર્યા ને ભદ્રેશ્વર તારાજ થયું, ઉજ્જડ થયું. આથી શેઠ પદમશી પોતાના પરિવાર સાથે માંડવી બંદરમાં જઈને વસ્યો, અને શેઠ વર્ધમાનના પુત્રો પોતાના પરિવાર સાથે ભૂજ જઈને વસ્યા. શેઠ પદમશી સં ૧૬૯૪ના પોષ સુદિ ૧ ના રોજ માંડવી બંદરના મરણ પામ્યો.

(૧૬) જગડૂશાહ—તે શેઠ વર્ધમાનનો મોટો પુત્ર હતો. મહા દાનેશ્વરી હતો. તે સં૦ ૧૬૯૧મા ભૂજનગરમાં જઈને વસ્યો.

(—આ૦ અમરસાગરનુ સં ૧૬૯૧ ના શ્રાવણ સુદિ ૭ના રોજ ભૂજમા બનેલું 'વર્ધમાન પદ્મસિંહચરિત્ર, વહીવંચા સુંદરરૂપનો મારવાડી વર્ધમાન પ્રબંધ ચારણ મેરુનાં ૭ કવિતા શત્રુંજય તથા જામનગરના શિલાલેખો, અંચલગચ્છની ગુજરાતી મોટી પટ્ટાવલી પૃ૦ ૧૬૭થી ૧૭૩ ૨૬૬ થી ૨૯૨ ૩૧૧ થી ૩૪૨)

લાલનવંશનો શા વેલજી નગરપારકરમા રહેતો હતા તેને વરજાંગ અને જેસોજી નામે પુત્રો હતા. જેસોજીને લક્ષ્મી પ્રસન્ન હતી. તેણે ભારતનાં મોટા નગરોમા અને ગામોમા સાકર અને સિક્કાની લહાણી કરી. આ૦ મેરુતુંગસૂરિ (સં ૧૪૩૨ થી ૧૪૭૧) ના ઉપદેશથી ઉમરકોટમા જ પાર્શ્વનાથનો ૭૨ શિખરવાળો જિન પ્રાસાદ કરાવ્યો. શત્રુંજય તીર્થનો મોટો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. તેને જગદ્દાતાર'નુ બિરુદ મળ્યુ હતું (—અંચલગચ્છની મોટી પટ્ટાવલી પૃ૦ ૧૭૨, ૧૭૩ ૨૨૫, જેસોજીપ્રબંધ)

વિક્રમની ઓગણીશમી શતાબ્દીમા જામનગરના ફતેહચંદ કપૂરચંદ લાલન એક વિદ્વાન અને વિચારક થયા. તેણે ભારત બહાર અમેરિકા વગેરે દેશોમાં જઈને વ્યાખ્યાનો દ્વારા સૌને જૈનધર્મનો પરિચય કરાવ્યો. તે દર સાલ વર્ષભરમાં ૧૮ સામાયિક કરતા હતા.

એ જ અરસામાં જામનગરમાં **શ્રી હંસરાજ શામજી લાલન** થયા. તે કર્મગ્રંથના અનેક અભ્યાસી હતા. તેમણે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓને દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ કરાવ્યો. આ ગ્રંથના લેખકોએ પણ સં. ૧૯૭૭ના ચતુર્માસમાં પાલીતાણામાં પાટણવાળી ધર્મશાળાના કર્મગ્રંથનો અભ્યાસ તેમની પાસે કર્યો હતો.

તેમના પુત્ર હીરાલાલ તથા પૌત્રો **મનસુખલાલ** વગેરે પણ વિદ્વાનો, સાહિત્યપ્રેમી અને ધર્મપ્રેમી છે.

પ્રકરણ બેતાલીશમુ

*

આ૦ વિજયસિંહસૂરિ (સ૦ ૧૨૩૫)

આ અજિતદેવસૂરિની પાટે આ વિજયસિંહસૂરિ થયા. તેઓ અત્યંત રૂપાળા અને સુકોમળ હતા. નિષ્પાપી હતા. તેમના એકમાં જ કામદેવના પાંચે બાણોની મોહિનીકળા આવી વસી હતી, પણ નૈષ્ઠિક અખંડ બ્રહ્મચારી હતા તેથી તેઓ એક હોવા છતા તેમને જગત વશ હતું (—દ્વિસંધાન કાવ્ય)

તેઓ સમર્થ વાદી હતા. તેમણે સં ૧૨૦૬મા પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી તેનો લેખ આરાસણ તીર્થમા વિદ્યમાન છે. તેઓ સં૦ ૧૨૩૫ સુધી વિદ્યમાન હતા.

તેમની પાટે (૧) આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ (૨) શતાર્થી આ સોમપ્રભસૂરિ અને (૩) આ મણિરત્નસૂરિ એમ ત્રણ આચાર્યો થયા. આ હેમચંદ્રે પોતાના સંતાનદુઃખને દૂર કરવા નાભેય નેમિદ્વિસંધાનકાવ્ય રચ્યું છે કવિ ચક્રવર્તી શ્રીપાલ પોરવાડે તેનું સંશોધન કર્યું હતું[1] તેમા આચાર્યશ્રીએ આ મુનિચંદ્રસૂરિ તથા આ માનદેવસૂરિથી પોતાની પ્રશસ્તિ આપી છે (—જૂઓ પ્રક૦ ૪૧,)

(—પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભા ૨, લેખાંક ૨૮૯, નાભેયનેમિદ્વિસંધાન મહાકાવ્ય, તપાગચ્છપટ્ટાવલી)

આ૦ વિજયસિંહસૂરિવરો—

આ૦ વિજયસિંહ નામના ઘણા આચાર્યો થયા છે—

૧ આર્ય ખપુટાચાર્યના વંશમાં (મ) જેમણે ભરૂચના શકુનિકા

---

૧ एकाहनिष्पन्नमहाप्रबन्धः श्रीसिद्धराजप्रतिपन्नबन्धुः ।
श्रीपालनामा कविचक्रवर्ती सुधीरिमं शोधितवान् प्रबन्धम् ॥
(—નાભેય નેમિદ્વિસંધાન મહાકાવ્ય)

વિશેષ માટે જૂઓ પ્રકરણ ૪૧ પૃ ૬૬૭

એ જ અરસામાં જામનગરમાં શ્રી **હંસરાજ શામજી શાહ** થયા. તે કર્મગ્રંથના અજોડ અભ્યાસી હતા. તેમણે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓને દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ કરાવ્યો. આ ગ્રંથના લેખકોએ પણ સં૦ ૧૯૭૩ના ચતુર્માસમાં પાલીતાણામાં પાટણવાળી ધર્મશાળામાં કર્મગ્રંથનો અભ્યાસ તેમની પાસે કર્યો હતો.

તેમના પુત્ર હીરાલાલ તથા પૌત્રો **મનસુખલાલ** વગેરે પણ વિદ્વાનો, સાહિત્યપ્રેમી અને ધર્મપ્રેમી છે.

વગ્રાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

૭ ૧ ગચ્છના (ગ) બેતાલીસના પટ્ટધર (પ્ર૦ ૪૨)
(ગ) વાદિદેવસૂરિના પ્રપટ્ટધર આ વિજયચંદ્ર

૮ હર્ષપુરીયગચ્છના (ગ) છેલ્લા આચાર્ય જેમના પટ્ટધર મલ ધારી આ૦ અભયદેવસૂરિ થયા.
(પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૫૯૭, પ્ર૦ ૩૮, પૃ૦ ૩૨૩)

૯ પિપ્પલકગચ્છના આ શાંતિસિંહસૂરિના શિષ્ય સં૦ ૧૧૮૩.
(પ્ર૦ ૩૭, પૃ૦ ૨૭૧)

૧ પૂર્નિમાગચ્છના આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય (પ્ર૦ ૪૦)

૧૧ રુદ્રપલ્લીય ૪૧ના આચાર્ય સં ૧૨૦૪ (પ્ર૦ ૪૦ પૃ ૪૩૫)

૧૨ નાગેન્દ્રગચ્છના (ગ) આ૦ ધનેશ્વરના પટ્ટધર સં ૧૨૧૫
(પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૫)
તેમણે કવિવર આનંદની વિવેકમંજરીનું સંશોધન કર્યું હતું
(પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૫, પિટર્સન રિપોર્ટ ૩, પૃ૦ ૧૦૩)

૧૩ ૨ ગચ્છ(તપગચ્છ સંભવે છે)ના આચાર્ય, જેમણે સં૦ ૧૪૫૨ના બ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી, જે પાટણના નવિ યાતી પા ના દેરાસરમાં છે

૧૪ તપાગચ્છના આ વિજયદેવસૂરિના મુખ્ય પટ્ટધર સ્વ૦ સં૦ ૧૭૦૮ નવીનપુર—અમદાવાદ (જુઓ પ્ર૦ ૫૮)

નોંધ—આ વિજયસિંહસૂરિ ઘણા થયા છે તેમ આ૦ જયસિંહસૂરિ પણ ઘણા થયા છે જ્યારે આ૦ જિનસિંહસૂરિ બે થયાના ઉલ્લેખો મળે છે

[૧] ધર્મઘોષગચ્છના આ મુનિરત્નના પટ્ટધર.
(જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૪૭)

[૨] ખરતરગચ્છના આચાર્ય (પ્ર૦ ૪૦ પૃ૦ ૪૮૮)

શાખાગચ્છો

માનદેવગચ્છ (વડગચ્છ)—

ચંદ્રકુળના વનવાસીગચ્છના વિહારુક આ માનદેવસૂરિની

વિહારનો ઉદ્ધાર કરાવી કાષ્ઠપ્રાસાદ બનાવ્યો. (આ) જૈન મંત્રી વાહડ શાહ સં૰ ૧૨૧૬ સં૰ ૧૨૨૨, સં ૧૨૬૪ શકુનિકાવિહારનો ઉદ્ધાર કરાવી શિલાપ્રાસાદ બનાવ્યો.

૨ આગમગચ્છના તો આ૰ બાહદેવ, આ૰ વિજયસિંહ, આ૰ વીર, આ૰ જિનદેવ, આ૰ યશોદેવ એ નામના પાંચ પટ્ટધર થયા હતા.

(અ) વિજયસિંહ જેઓ પરમશાંત હતા. સં૰ ૯૧૨ (પ્રક ૩૪ પૃ ૫૫૭)

(આ) જેઓ પરમવાદી હતા. સં૰ ૧૧૬ (")

(ઇ) સં ૧૨૩૭ના અષાઢ વદિ ૭ના રોજ ખેડામાં શ્રાવક ... ના કપર્દિદેવના દેરાસરમાં સવિ બનાવેલા તોરણની પ્રતિષ્ઠા કરી. (જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૨૧૪)

(ઈ) જેઓ સં ૧૩૧૨ પછી થયા. (પ્રક૰ ૩૪ પૃ ૫૫૮)

(ઉ) સં ૧૪૨૨ સં ૧૪૫૩ જેમણે સં ૧૪૭૮માં પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરી જે પૈકી શ્રી શીતલનાથની પ્રતિમા અમદાવાદમાં છે.

(ઊ) જેમણે સં ૧૫૬૬ સં ૧૫૭૩માં પ્રતિષ્ઠા કરેલી તે પ્રતિમાઓ ખંભાત વગેરે સ્થળે વિદ્યમાન છે.

૩ નાગેન્દ્રગચ્છના આ૰ વર્ધમાનના પટ્ટધર સં ૯૭૫ (પ્રક ૩૪ પૃ ૫૫૯; પ્ર ૩૫, પૃ ૨૭)

૪ પદ્માચાર્ય જિતુવાળા. (પ્રક ૩૭ પૃ૰ ૨૫૬)

૫ રાજગચ્છમાં (અ) (૧૩) આ૰ દેવાનંદસૂરિના પટ્ટધર અને આ૰ પ્રદ્યુમ્નસૂરિના ગુરુભાઈ સં૰ ૧૩૧૪ (પ્રક ૩૫, પૃ ૨૩)

(આ) ૧૯મા આ૰ નરચંદ્રના શિષ્ય, જેમના ઉપદેશથી સં ૧૪૮૩માં (૧૪૬૩માં) ભદ્રાવતી તીર્થમાં એક દેરીનો ઉદ્ધાર થયો. (પ્રક ૩૫, પૃ ૪૭)

૬ આગમગચ્છમાં આ૰ વિજયસિંહસૂરિ નામના ઘણા આચાર્યો થયા હતા.

(અ) આ૰ ચારિત્રસાગર શાલિભદ્રસૂરિના ગુરુ સં ૧૬૬ પહેલાં

(આ) જેમણે સં ૧૩૧૫માં ખંભાતમાં ઉદયનવસહીમાં ચાતીસ

अस्मिन् मालवदेशे पातसाह ग्यासदीनविजयराज्ये । साकरीया ग्राम । श्रीमद्बृहद्गच्छे । श्रीमानदेवसूरि–श्रीमानतुंगसूरि । श्रीपद्मदेवसूरि–श्रीउदय प्रभसूरि । श्रीप्रमाणन्दसूरि–श्रीधर्मचन्द्रसूरि । श्रीविनयचन्द्रसूरि । श्रीविजय प्रभसूरि–श्रीनरचन्द्रसूरि । तत्पट्टालंकारश्रीवीरचंद्रसूरिशिष्य आचार्यश्रीधनप्रभ सूरिभिर्लिखितो ॥ स्वपरोपकाराय ॥

માનદેવગચ્છ વડગચ્છની સૂરિપરંપરા આ રીતે બને છે—

૧૯ આ૦ માનદેવ — ૨૦ આ૦ માનતુંગ

૨૧ આ૦ બુદ્ધિસાગર — ૨૨ આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

૨૩ આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ — ૨૪ આ૦ માનદેવસૂરિ, આ૦ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ

૨૫ આ૦ માનતુંગસૂરિ — ૨૬ આ૦ પદ્મદેવસૂરિ

(સં૦ ૧૨૯૨ના કાર્તક સુદિ ૮ ને રવિવાર ધનિષ્ઠાનક્ષત્ર પુ૦ પ્ર સં૦ પ્ર નં૦ ૨૯ પ્રક૦ ૩૫, ૬ ૧૨)

૨૪ આ૦ માનદેવસૂરિ સં૦ ૯૯૪

૨૫ આ૦ માનતુંગસૂરિ

૨૬ આ૦ પદ્મદેવસૂરિ, આ૦ ઉદયપ્રભસૂરિ

૨૭ આ૦ પ્રભાનંદસૂરિ, આ૦ ધર્મચંદ્રસૂરિ

૨૮ આ૦ વિનયચંદ્રસૂરિ

વડગચ્છના આ૦ માનતુંગસૂરિના શિષ્ય આ૦ ધર્મચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર આ૦ વિનયચંદ્રના ઉપદેશથી સં૦ ૧૧૪૩ના કાર્તક વદિ ૧૪ને શુક્રવારે ચિત્તોડના રાણા વનવીર મોહિલના રાજ્યકાળમાં નાગદા ગામમાં ઉજ્જયંતાવતાર તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો.

(જુઓ પ્રક૦ ૩૪ પૃ૦ ૬ ૫, પ્રક૦ ૩૮ પૃ૦ ૩ ૭)

૨૯ આ૦ વિજયપ્રભસૂરિ, આ૦ નરેન્દ્રસૂરિ

૩૦ આ૦ વીરચંદ્રસૂરિ

૩૧ આ૦ ધનપ્રભસૂરિ—તે આ૦ વીરચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં૦ ૧૫૩૮ના આસો વદિ ૧૨ ને સોમવારે શુભ નક્ષત્રમાં

એક પરંપરા માનદેવગચ્છ તરીકે વિખ્યાત હતી પણ આ શાખા ગચ્છના આચાર્યો મુખ્ય ગચ્છનાયકની આજ્ઞા માનતા હતા.

માનદેવગચ્છની પરંપરા પહેલા ભાગ (પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૨)માં આવી ગઈ છે. આ પરંપરાના આચાર્યો આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ, આ૦ દેવચંદ્રસૂરિ વિ૦ સં૦ ૯૯૪માં વિદ્યમાન હતા. તે સૌ વનવાસી વિહારુક ગચ્છનાયક આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિની આજ્ઞામાં હતા.

આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ લખે છે કે—

प्रद्युम्नमानदेवादिसूरिभि प्रतिरामित । उत्तरजमणपुत्त वृत्ति मय
जम्मि य गच्छे आसी सिरिपज्जुन्नाभिहाणसूरि त्ति ।
सिरिमाणदेवसूरी सुपसिद्धो देवसूरी य ॥ (મહાવીર ચરિત્ર)

એટલે કે આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિ, આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ, આ૦ માનદેવ, પ્રસિદ્ધ આ૦ સર્વદેવ વગેરે શ્રમણપરિવારથી વીંટળાયેલા હતા.

(જુઓ પ્ર૦ ૩૬, પૃ૦ ૧, પૃ૦ ૭)

આ૦ પ્રદ્યુમ્ન, આ૦ માનદેવ એ સમકાલીન શાખાચાર્યો હતા, જે માનદેવગચ્છના હતા.

આ૦ ઉદ્યોતનસૂરિએ સં૦ ૯૯૪ના વર્ષની નીચે એક સાથે ૮ નવા આચાર્યો બનાવ્યા હતા. (પ્ર૦ પૃ૦ ૭૦)

સંભવ છે કે આ સમયે તેમણે માનદેવગચ્છના આ૦ દેવચંદ્રના શિષ્ય પં૦ માનદેવને પણ આચાર્યપદ આપ્યું હોય અને આ માનદેવનો શ્રમણવંશ પણ નવા ગચ્છનાયક આ૦ સર્વદેવની આજ્ઞામાં વડગચ્છ તરીકે વિખ્યાત થયો હોય. આ૦ માનદેવસૂરિ પછીની સૂરિપરંપરાની એક ગ્રંથપ્રશસ્તિ મળે છે. તેમાં આ૦ ધનપ્રભ પોતાના પૂર્વાચાર્ય માનદેવસૂરિને તથા પોતાને વડગચ્છના બતાવે છે. એટલે બનવાજોગ છે કે માનદેવગચ્છ સં૦ ૯૯૪ થી વડગચ્છ બની ગયો હોય. તે ગ્રંથપ્રશસ્તિ આ પ્રમાણે છે—

श्रीसप्ततिकाचरित्र प्रशस्ति —

सं० १११८ वर्षे मार्गशिरमासे कृष्णपक्षे द्वादशी सोमवासर पुष्यनक्षत्र

સમયેમે માલવકદેશે પાતસાહ ગ્યાસદીનિવિજયરાજ્યે । સાકરીયા ગ્રામે । શ્રીમદવૃહદ્ગચ્છે । શ્રીમાનદેવસૂરિ–શ્રીમાનતુંગસૂરિ । શ્રીપદ્મદેવસૂરિ–શ્રીઉદય પ્રભસૂરિ । શ્રીપ્રભાણંદસૂરિ–શ્રીધર્મચંદ્રસૂરિ । શ્રીવિનયચંદ્રસૂરિ । શ્રીવિક્રમ-પ્રભસૂરિ–શ્રીનરેન્દ્રસૂરિ । તત્પટ્ટાલંકારશ્રીવીરચંદ્રસૂરિશિષ્ય આચાર્યશ્રીધનપ્રભ સૂરિભિર્લિખિતો ॥ સ્વપરોપકારાય ॥

માનદેવગચ્છ વડગચ્છની સૂરિપરંપરા આ રીતે બને છે—

૧૯ આ૦ માનદેવ	૨૦ આ૦ માનતુંગ
૨૧ આ૦ બુદ્ધિસાગર	૨૨ આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ
૨૩ આ દેવચંદ્રસૂરિ	૨૪ આ૦ માનદેવસૂરિ, આ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ
૨૫ આ૦ માનતુંગસૂરિ	૨૬ આ પદ્મદેવસૂરિ

(સં૦ ૧૨૯૨ના ફાગણ સુદ ૮ ને રવિવાર ધનિષ્ઠાનક્ષત્ર
પુ૦ પ્ર૦ સં પ્ર નં૦ ૨૫. પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૧૨)

૨૪ આ૦ માનદેવસૂરિ સં૦ ૯૯૪
૨૫ આ માનતુંગસૂરિ
૨૬ આ૦ પદ્મદેવસૂરિ, આ ઉદયપ્રભસૂરિ
૨૭ આ પ્રભાણંદસૂરિ, આ૦ ધર્મચંદ્રસૂરિ
૨૮ આ૦ વિનયચંદ્રસૂરિ

વડગચ્છના આ માનતુંગસૂરિના ગચ્છના આ૦ ધર્મચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર આ૦ વિનયચંદ્રના ઉપદેશથી સં ૧૧૪૩ના ફાગણ વદિ ૧૪ને શુક્રવારે ચિત્તોડના રાણા વનવીર ચૌહાણના રાજ્યકાળમાં નાડોલાઈમાં ઉજ્જયંતાવતાર તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો.

(જૂઓ પ્ર૦ ૩૪ પૃ૦ ૬ ૫૬ પ્ર૦ ૩૮ ૬૦ ૩ ૭)

૨૯ આ૦ વિજયપ્રભસૂરિ, આ નરેન્દ્રસૂરિ
૩૦ આ૦ વીરચંદ્રસૂરિ
૩૧ આ૦ ધનપ્રભસૂરિ—તે આ વીરચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં ૧૫૩૮ના આસો વદિ ૧૨ ને સોમવારે શુભ નક્ષત્રમાં

શુભ લગ્નમાં માલવાના સાકરિયા ગામમાં સુલતાન આલમશાહના રાજ્યમાં પોતાના અને બીજાઓના ઉપકાર માટે શ્રીશાન્તિનાથ ચરિત્ર લખ્યું (શ્રીસાહિત્ય પ્રકાશન શ્રી પ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૨ પ્ર નં ૧૭૪)

શાખાગચ્છો

વિક્રમની બારમી તેરમી શતાબ્દીમાં ઘણા શાખાગચ્છો નીકળ્યા છે કેટલાક આ પ્રમાણે છે—

કકુદાચાર્યગચ્છ—ઉપકેશગચ્છમાં આ૦ કક્કસૂરિ (સં ૧૧૫૨ થી ૧૨૧૨માં) થયા. તેમણે ક્રિયોદ્ધાર કર્યો અને તેમનો મુનિગણ કકુદાચાર્યગચ્છ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. (પ્રક૦ ૧ પૃ ૨૮)

ખરતપાગચ્છ (સં ૧૩ ૮) ઉપકેશગચ્છમાંથી સં ૧૩ ૮માં આ શાખા નીકળી.

त्रिगुप्तमात्र्ये सत्समासे महीपालस्थिते प्रभौ ।
खरतपेति विरुद खरासाम्येन्द्रवर्मे च ॥

(ઉપકેશગચ્છ ગુર્વાવલી, જૈનતત્ત્વપ્રકાશ, ફકરા ૧૧૯)

उपकेशगच्छे सिद्धाचार्यसंताने श्रीखरतपापक्षे भ श्रीश्रीककसूरिशिष्य मुनि मुनिहर्ष मुनि कनकप्रभ ॥

(અર્બુદાચલ પ્રાચીન જૈન લેખસંદોહ, લેખાંક : ૧૭)

ઉપકેશગચ્છની દ્વિવંદનીકશાખામાંથી તપારત્ન શાખા નીકળી છે. (જૂઓ પ્રક ૧, પૃ ૩૬ ૩૭)

સંભવ છે કે એ દ્વિવંદનીક શાખામાંથી તપાગચ્છની નિશ્રામાં ક્રિયોદ્ધાર કરી 'ખરતર તપાગચ્છ' નીકળ્યો હોય આ બાબતમાં વધુ સંશોધનની જરૂર છે.

ધર્મઘોષગચ્છ—વડગચ્છના રાજગચ્છના યુગપ્રધાન આ ધર્મઘોષસૂરિથી સં ૧૧૮૯થી 'ધર્મઘોષગચ્છ' નીકળ્યો.

(જૂઓ પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૩૯)

થેરાપુરીયગચ્છ—રાજગચ્છના આ૦ હેમપ્રભસૂરિ પોતાને થેરા પુરીયગચ્છના બતાવે છે (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૩૮)

૧ આ૦ પ્રમાનંદ (પ્રભાનંદ) તેઓ થેરાપુરીયગચ્છના સમર્થ આચાર્ય હતા. ગુણવાન્ હતા અને આઢ્ય ચારિત્રવાળા હતા.

૨ આ વિજયચંદ્ર—તેઓ બહુ જ્ઞાની હતા.

૩ આ ભાવદેવસૂરિ—તેઓ મોટા જ્ઞાની હતા અને સમર્થ પંડિત હતા.

૪ આ જયપ્રભસૂરિ—તેઓ ઘણા ગુણવાન્ હતા. કુંડપદ પુરના ભ૦ પાર્શ્વનાથના દેરાસરના ગોઠીવંશના શેઠ ચારુમલ પોરવાલની પરંપરામાં અનુક્રમે ૧ શેઠ ચારુમલ પત્ની બાસદેવી ૨. સહદેવ (પત્ની નાગલદેવી), ૩. આમાક (પત્ની રત્ના)ને પુત્રો ગુણુલ, પુનાક તથા હરદેવ થયા. તે પુત્રોએ માતાના કલ્યાણ માટે આ જયપ્રભને એક કલ્પસૂત્રની પ્રતિ વહોરાવી.

(શ્રીપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા૦ ૨,પ્ર૦ ૯૫, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૩)

તપાગચ્છના (૬૨) મ વિજયપ્રભસૂરિ થેરા ગોત્રના વીશા ઓસવાલ જૈન હતા.

ઉચ્છિતવાલગચ્છ—આ ગચ્છનું નામ ઓસ્તવાલ પણ મળે છે. વિશેષ પરિચય મળતો નથી. નાગપુરીય લોંકાગચ્છની સં ૧૯૮૯ની પટ્ટાવલીથી માનવું જોઈએ કે આ ગચ્છ સંઘ ગચ્છના ધર્મઘોષગચ્છનો પેટાગચ્છ હતો. (જૂઓ, વિ વિ પટ્ટા સ૦ પૃ૦ ૮૦)

સૌધિતવાલગચ્છ—આ ગચ્છ ગુજરાતી તીર્થના થયો હતો પણ એ અંગે બીજી કોઈ વિગત મળતી નથી.

(જૂઓ, આ૦ જિનપ્રભસૂરિનો વિવિધતીર્થકલ્પ)

દેવાચાર્યગચ્છ—આ વડગચ્છની શાખા હતી.

(૧) આ૦ દેવસૂરિ (રૂપશ્રી)ની શ્રમણ પરંપરા.

(પ્રક૦ ૩૭ પૃ૦ ૨૫૪)

(૨) આ વાદિદેવસૂરિની શ્રમણ પરંપરા.

(પ્રક ૪૧ પૃ ૫૮૯ ૫૯૦)

દેવાનંદિતગચ્છ—(જુઓ પ્રક ૩૫, પૃ૦ ૬૯ પ્ર ૪૧ પૃ ૫૬)

નાગોરી તપાગચ્છ—વ ગચ્છના આ વાદિદેવસૂરિની પર પરાના આ જયશેખરે તપસ્વી —૧૦ ૭/ગચ્છ ઇસૂરિની નિશ્રામાં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. તેમનાથી સં ૧૩૦૧મા નાગોરમાં નાગોરીતપા ગચ્છ નીકળ્યો. (પ્રક૦ ૪૧ પ્રઘ ૧૪મી, પૃ૦ ૫૬૧)

જાલોરાગચ્છ—આ વ ગચ્છના દેવાચાર્યગચ્છની શાખા હતી. (જુઓ પ્રક ૩૧ પ્રઘ ૧૩મી, પૃ ૫૬૦)

આરાસણગચ્છ—આ વ ગચ્છની શાખા હતી. (પ્રક ૪૧ પ્રઘ૦ ૧૫મી, પૃ ૫૬૮)

ભિન્નમાલગચ્છ—આ વ ગચ્છની શાખા હતી. તેમા અનુક્રમે આ વીર, આ અમરપ્રભના પટ્ટધર આ૦ કનકપ્રભના ઉપદેશથી વોરા ગોપાલ શ્રીમાલીએ માઢવગચ્છની દક્ષિણ વગેરીવાળા વાસપુર ગામમાં સં ૧૫૫૧ના વૈશાખ સુદિ ૬ ને શુક્રવારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમા ભ સુપાર્શ્વનાથનો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો. (જુઓ પ્રક ૪૧ પ્રઘ ૧૬ પૃ ૫૬૯ જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૨૫)

ઉએસવાલગચ્છ—આ વડગચ્છની શાખા હતી. વડગચ્છના આ દેવેન્દ્રના પટ્ટધર, આ જિનચંદ્રના પટ્ટધર આ૦ રાયચંદ્રસૂરિએ સ ૧૪૧૧ સ ૧૪૧૫મા ઉએસવાલ તીર્થ ના ન ૯૮મી દેરીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી પ્રતિષ્ઠા કરી. (આબૂ પ્રાચીન લેખસંગ્રહ, ઉએસવાલનો લેખ, લે ન૦ ૧૧૯—૧૨ પ્રક ૪૧ પૃ ૫૬૯)

સ ૧૬૫૨ વૈશાખ સુદ ૫ ભ દેવાનંદ આ સોમસુંદર થયા હતા.

રામસેનગચ્છ—વડગચ્છની શાખા હતી. (જુઓ પ્રક ૪૧ પૃ ૫૬૯)

તેમાં રામસેનીયાવાટક આ૦ મલયચંદ્રસૂરિ થયા હતા.

આ મલયચંદ્રસૂરિ પણ થયા છે તે આ પ્રમાણે—

૧ રાજગચ્છના આ ... ઇન્દુ (જુઓ પ્રક ૩૫, પૃ ૩૭)

૨ મેઘજ્યોતિની આ મલયચંદ્રસૂરિ પટ્ટધર (જુઓ પ્ર ૪૧ પૃ ૧૮૭)

૩ ... ગચ્છમાં ... મલયચંદ્ર (પ્ર ૪૪ પૃ)

પિપ્પલકગચ્છ—ચાપપદીયગચ્છના વાદિવેતાલ આ૦ શાંતિસૂરિની પરંપરાના (૮મા) આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિએ સ૦ ૧૨૨૨મા શેઠ સિદ્ધરાજના ભ૦ મહાવીરસ્વામીના જિનાલયમા એકસાથે ૮ શિષ્યોને આચાર્યપદ આપ્યું ત્યારે ચાપપદ્રગચ્છ પિપ્પલકગચ્છ એવા નામથી જાહેર થયો. એટલે તે ગચ્છની ગાદી થરાદને બદલે પિપ્પલક નગરમાં સ્થપાઈ ત્યારે પિપ્પલક જૈન તીર્થ હતુ

(વિશેષ પરિચય માટે જૂઓ પ્રક૦ ૩૭ પૃ૦ ૨૭)

મહાહડગચ્છ—થારાપદ્રગચ્છના સંવિગ્નવિહારી આ૦ ચંદ્રપ્રભસૂરિ મહારના હતા. તેમનાથી સ૦ ૧૧૯૪મા આ ગચ્છ નીકળ્યો.

(જૂઓ પ્રક૦ ૩૭ પૃ૦ ૨૬૫)

શ્રીમાલીગચ્છ—આ જિનદત્તસૂરિથી સ૦ ૧૨ ૪મા ખરતરગચ્છ નીકળ્યો. તેમાથી સ૦ ૧૩૩૧ મા પાટણપુરથી ઓસવાલગચ્છ અને શ્રીમાલીગચ્છ એમ બે શાખાઓ જૂદી પડી હતી.

(જૂઓ પ્રક૦ ૪૦ પૃ ૪૬૧ ૪૬૪)

વૃદ્ધતપા—વ ગચ્છના આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિએ મોટું તપ કર્યું તેમનાથી સ૦ ૧૨૮૫ના આઠડના વડગચ્છનુ નામ તપાગચ્છ પડ્યુ એ તપાગચ્છના આચાર્યોની નિશ્રામા જુદા જુદા ગચ્છના આચાર્યોએ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. તેઓથી નાગોરીતપા ખરાતપા, કૃષ્ણર્ષિતપા વગેરે ગચ્છો બન્યા. આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્યોથી સ૦ ૧૩૧૯મા ખંભાતમા (૧) લઘુ પોશાળ અને (૨) વૃદ્ધ પોશાળ એમ બે શાખાઓ થાતી. (જૂઓ પ્રક૦ ૪૪-૪૫)

આ ઉપરાંત બીજી પણ સોમશાખા કનકશાખા, કુતુબપુરા વગેરે શાખાઓ નીકળી છે. (પ્રક ૪૪ થી ૫૮)

૧૩ ગચ્છોનું એકરૂપ—તપાગચ્છ પ્રાચીન ગચ્છોની સામાચારીને સર્વ રીતે વફાદાર રહ્યો છે. આથી એક સામાચારીવાળા પ્રાચીન અને સમકાલીન ૧૩ ગચ્છોની ગાદી તપાગચ્છના (૯) ભટ્ટારક આ૦ વિજયદેવસૂરિગચ્છને આપી છે અને તે તે ગચ્છના ગચ્છો તપાગચ્છના દાખલ થયા છે. તેનાં નામ કોટિકગચ્છ ચંદ્રગચ્છ

દેવાનંદિતગચ્છ—(જુઓ પ્ર૦ ૩૫, ૬૦૧૬ પ્ર ૪૧ પૃ ૫૬૦)

નાગોરી તપાગચ્છ—વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિની ૫૨ પાટના આ૦ જયશેખરે તપસ્વી આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિની નિશ્રામાં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. તેમનાથી સં ૧૩ ૧માં નાગોરમાં નાગોરીતપાગચ્છ નીકળ્યો. (પ્રક ૪૧ પટ્ટા ૧૪મી, પૃ૦ ૫૬૧)

ખરોસગચ્છ—આ વડગચ્છના દેવાચાર્યગચ્છની શાખા હતી. (જુઓ પ્ર૦ ૩૧ પટ્ટા ૧૩મી પૃ ૫૬૦)

આરાસણગચ્છ—આ વડગચ્છની શાખા હતી. (પ્ર૦ ૪૧ પટ્ટા૦ ૧૫મી, પૃ ૫૬૮)

ભિન્નમાલગચ્છ—આ વડગચ્છની શાખા હતી. તેમાં અનુક્રમે આ૦ વીર, આ૦ અમરચંદ્રના પટ્ટધર આ૦ કનકપ્રભના ઉપદેશથી વોરા ગોપાલ શ્રીનાથીએ માંડવગઢની દક્ષિણ તળેટીવાળા તારાપુર ગામમાં સં ૧૫૫૧ના વૈશાખ સુદિ ૬ ને શુક્રવારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથનો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો. (જુઓ પ્ર૦ ૪૧ પટ્ટા ૧૬ પૃ ૫૬૯ જૈનસત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૨૫)

જીરાપલ્લીગચ્છ—આ વડગચ્છની શાખા હતી. વડગચ્છના આ૦ દેવેન્દ્રના પટ્ટધર, આ૦ જિનચંદ્રના પટ્ટધર આ૦ રામચંદ્રસૂરિએ સં ૧૪૧૧ સં ૧૪૧૫માં જીરાવલા તીર્થમાં નં ૪૮મી દેરીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી પ્રતિષ્ઠા કરી. (આબૂ પ્રાચીન લેખસંદોહ, જીરાવલાનો લેખ, લે નં ૧૧૯-૧૨ પ્ર૦ ૪૧ પૃ ૫૬૯)

સં ૧૬૫૨ વૈશાખ સુદ ૫ ના દિવસે આ૦ સોમસુંદર થયા હતા.

રામસેનગચ્છ—વડગચ્છની શાખા હતી. (જુઓ પ્ર૦ ૪૧ પૃ૦ ૫૬૯)

તેમાં રામસેનીયશાખાના આ૦ મલયચંદ્રસૂરિ થયા હતા.*

---

* આ મલયચંદ્ર નામના ત્રણ આચાર્યો થયા છે તે આ પ્રમાણે—
૧ રાજગચ્છના આ૦ મલયેન્દુ (જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૩૭)
૨ પૌર્ણમીયકના આ૦ મહેન્દ્રસૂરિના પટ્ટધર (જુઓ પ્ર૦ ૪૧ પૃ ૧૮૩)
૩. દેવગચ્છના ભટ્ટારક મલયચંદ્ર (પ્ર૦ ૪૪ પૃ)

પિપ્પલકગચ્છ—થારાપદ્રીયગચ્છના વાદિવેતાલ આ૦ શાંતિસૂરિની પરંપરાના (૮મા) આ૦ શાંતિભદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૨૨૨માં શેઠ સિદ્ધરાજના બં૦ મહાવીરસ્વામીના જિનાલયમાં એકસાથે ૮ શિષ્યોને આચાર્યપદ આપ્યું ત્યારે થારાપદ્રગચ્છ પિપ્પલકગચ્છ એવા નામથી જાહેર થયો. એટલે તે ગચ્છની ગાદી થરાદને બદલે પિપ્પલક નગરમાં સ્થપાઈ ત્યારે પિપ્પલક જૈન તીર્થ હતું

(વિશેષ પરિચય માટે જુઓ પ્ર૦ ૩૭ પૃ૦ ૨૭)

મહાહડાગચ્છ—થારાપદ્રગચ્છના સંવિગ્નવિહારી આ૦ યશોદેવસૂરિ મહાહડના હતા. તેમનાથી સં૦ ૧૧૯૪માં આ ગચ્છ નીકળ્યો.

(જુઓ પ્ર૦ ૩૭ પૃ૦ ૨૬૫)

શ્રીમાલીગચ્છ—આ૦ જિનદત્તસૂરિથી સં૦ ૧૨૦૪માં ખરતરગચ્છ નીકળ્યો. તેમાંથી સં૦ ૧૩૩૧માં પાલનપુરથી ઓસવાલગચ્છ અને શ્રીમાલીગચ્છ એમ બે શાખાઓ જુદી પડી હતી.

(જુઓ પ્ર૦ ૪૦ પૃ૦ ૪૬૧ ૪૬૪)

વૃદ્ધતપા—વડગચ્છના આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિએ મોટું તપ કર્યું તેમનાથી સં૦ ૧૨૮૫માં આહડના વડગચ્છનું નામ તપાગચ્છ પડ્યું એ તપાગચ્છના આચાર્યોની નિશ્રામાં જુદા જુદા ગચ્છના આચાર્યોએ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. તેઓથી નાગોરીતપા ખરતપા, કૃષ્ણર્ષિતપા વગેરે ગચ્છો બન્યા. આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્યોથી સં૦ ૧૩૧૯માં ખંભાતમાં (૧) લઘુ પોષાળ અને (૨) વૃદ્ધ પોષાળ એમ બે શાખાઓ ચાલી.

(જુઓ પ્ર૦ ૪૪-૪૫)

આ ઉપરાંત બીજી પણ સોમશાખા, કમલકલશા, કુતુબપુરા વગેરે શાખાઓ નીકળી છે

(પ્ર૦ ૪૪ થી ૫૮)

૧૩ ગચ્છોનું એકમ—તપાગચ્છ પ્રાચીન ગચ્છોની સામાચારીને સત્ય રીતે વફાદાર રહ્યો છે આથી એક સામાચારીવાળા પ્રાચીન અને સમકાલીન ૧૩ ગચ્છોની ગાદી તપગચ્છના (૬) ભટ્ટારક આ૦ વિજયદેવસૂરિને સોંપાઈ છે અને તે તે ગચ્છના જૈનો તપગચ્છના શાખરૂપ થયા છે. તેનાં નામ કોટિકગચ્છ ચંદ્રગચ્છ

ચિત્રાવાલગચ્છ વડગચ્છ ઉપકેશગચ્છ કોરંટગચ્છ, નાણકગચ્છ, મલધારગચ્છ કમલકલશ, કતકપુરા, કમળપુરા, વડોદરીયા તપાગચ્છ છે. (જુઓ તપગચ્છ શ્રમણવંશવૃક્ષ પૃ૦ ૩૯ નં ૮૧ પૃ૦ ૧૬૭)

મોઢગચ્છ—આ બપ્પભટ્ટસૂરિથી ચાલી મોઢેરામાં હતી. તેમની પરંપરા મોઢગચ્છ નામે હતી. (જુઓ પ્ર૦ ૩૨, પૃ ૫૨૨) સદર ગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્ને સં ૧૩૨૫માં મોઢગચ્છના આ૦ હરિપ્રભસૂરિની વિનંતિથી કાલિકાચાર્ય કથા બનાવી. (જુઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૨૩)

નાગરગચ્છ—જૈન મહાજનની ૮૪ જ્ઞાતિઓ છે. તેમાં નાગર પણ એક જ્ઞાતિ છે. તે જ્ઞાતિવાળા વડનગર વીસનગર ચિત્રાણા અને સિદ્ધપુરના પ્રદેશમાં વસતા હતા. તેઓ વૃદ્ધ તપાગચ્છ અને અંચલ ગચ્છના જૈન હતા પણ ગુજરાતમાં વલ્લભ સંપ્રદાય આવ્યો ત્યારે તેણે શરૂઆતમાં મોટા નાગરોને વૈષ્ણવ બનાવ્યા. ધીમે ધીમે વૈષ્ણવો વધ્યા. તેઓએ એકતા કરી, જૈનો પર કન્યાની લેવ દેવડ અટકે દબાણ મૂક્યું એ કે જૈનો એકદમ ઘટી ગયા. નાગર જૈનોએ અમદાવાદની તમામ જ્ઞાતિ વચ્ચે આજીજી કરી કે અમે જૈન છીએ, અમને જ્ઞાતિમાં મેળવીને બચાવી લો. તપાગચ્છાધિરાજ પૂ. મૂલચંદજી ગણિવર, સાગરગચ્છના શ્રીપૂજ્ય શ્રી શાંતિસાગર, શેઠ પ્રેમાભાઈ વગેરે તેઓને મેળવી લેવા સંમત હતા પણ અમદાવાદના જ્ઞાતિના ઠેકેદારો ધર્મપ્રેમી હોવા છતાં તેઓએ જ્ઞાતિગમને વધુ વજન આપ્યું એનું પરિણામ એ આવ્યું કે નાગરોએ વિક્રમના વીસમા સદીના મધ્યકાળમાં જૈનધર્મ છોડ્યો અને સૌ વૈષ્ણવ બની ગયા. નાગરો નાગરગચ્છના જૈનાચાર્યોના શ્રાવકો હતા. શિલાલેખમાં નાગરગચ્છનો ઉલ્લેખ મળે છે—નાગરગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ(સં ૧૩૬૦થી ૧૩૬૪)એ સં ૧૩ના વૈશાખ સુદિ ૩ ને બુધવારે પ્રાગ્વાટગચ્છના શ્રાવકોએ ભરાવેલી ભ૦ શાંતિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. સં૦ ૧૩૨૨ના વૈશાખ વદિ ૭ ને બુધવારે ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી વગેરે.

નાગરગચ્છનું બીજું નામ 'ભગનગરગચ્છ' હતું. ચિત્રાણા એ મધ્યકાળમાં નાગરગચ્છનું જૈન તીર્થ હતું.

૧—નાગરવંશ—ગુજરાતનું કાવી તીર્થ પણ નાગર જૈનોએ સ્થાપન કરેલું છે. તેની વંશાવલી આ પ્રકારે મળે છે—

"गूर्जरमण्डलमण्डनममयं वडनगरमस्ति तत्रासीत् ।
नागरज्ञातिगशाखायां भद्रसियाणाख्यगोत्रे ॥"

(૧) ગાંધી દેપાલ શાહ—તે વડનગરના રહેતો હતો. તે નાગરજ્ઞાતિ, દશા શાખા અને ભદ્રસિયાણા ગોત્રનો વ્યાપારી હતો અને ધર્મપ્રેમી હતો.

(૨) અલુઓ.

(૩) લાડકચંદ—તેને પન્ની નામે પત્ની હતી અને બાહુક (બાહુઓ) તથા ગંગાધર એમ બે પુત્રો હતા.

(૪) બાહુક—તે નાગર વ્યાપારીઓ સાથે વડનગરથી નીકળી ખંભાતમાં આવીને વસ્યો. તે જગદ્ગુરુ આ૦ શ્રીહીરવિજયસૂરિના ઉપદેશથી દૃઢ જૈન બન્યો અને પરિવાર તેમજ ધનથી સંપન્ન થયો. તેને પોપટી અને હીરા નામે બે પત્નીઓ હતી અને ત્રણ પુત્રો હતા. પોપટીથી કુંવરજી અને હીરાથી ધર્મદાસ તથા વીરદાસ નામે પુત્રો હતા. બાહુકે કાવીમાં જૂના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવતાં પૂર્વ તથા પશ્ચિમમાં ૯ ફૂટ અને ઉત્તરદક્ષિણમાં ૧૧ ફૂટ પરિમાણ ભૂમિમાં બાવન જિનાલયવાળો ભ૦ ઋષભદેવનો સર્વજિતપ્રાસાદ કરાવ્યો. આ૦ વિજયસેનસૂરિએ જગદ્ગુરુની આજ્ઞાથી સં૦ ૧૬૪૯ ના મા૦ શુ૦ ૩ ના રોજ ખંભાતથી લાહોર તરફ વિહાર કર્યો અને શેઠ બાહુકે પોતાના ત્રણ પુત્રોને સાથે રાખી આચાર્યશ્રીના વાસક્ષેપથી તેમના શિષ્યોના હાથે સં૦ ૧૬૪૯ ના માહ સુદિ ૧૩ ને સોમવારે સર્વજિતપ્રાસાદની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને તેમાં પહેલા અંજનશલાકા કરેલા પ્રાચીન ભ૦ ઋષભદેવ તથા ભ૦ મહાવીરસ્વામીના બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ સર્વજિતપ્રાસાદ ભવ્ય હતો. વિશાળ હતો પણ તેનો દરવાજો નાનો હતો. મુસલમાની ધાડાઓથી બચાવવાને માટે દર-

વાજે નાનો બનાવવાની પ્રવૃત્તિ હતી. સંભવ છે કે શેઠ બાકુ સં. ૧૬૫૫ લગભગમાં મરણ પામ્યો હોય, કેમકે તેમના ત્રણે પુત્રોએ સં. ૧૬૫૬ ના વૈશાખ સુદિ ૭ ને બુધવારે તે જ મંદિરમાં આ વિજયસેનસૂરિના હાથે ભ. ઋષભદેવની ચરણપાદુકાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા. ૨, લેખાંક : ૪૫૫)

(૫) ગાંધી કુંઅરજી—તેને તેજલદે નામે પત્ની હતી અને કાનજી નામે પુત્ર હતો. શેઠ કુંવરજીએ આવી તીર્થમાં બીજું વિશાળ મંદિર બંધાવ્યું છે. કવિરાજ કવિબહાદુર દીપવિજયજીએ એ મંદિરનો ઇતિહાસ આપતાં જણાવ્યું છે કે તેજલદેના શરીરનો બાંધો ઊંચો હતો. સર્વજિત્પ્રાસાદના પ્રવેશ કરતાં તેનું મસ્તક દરવાજાના ઉત્તરંગ સાથે અથડાયું ત્યારે તે તેની સાસુને કહેવા લાગી : સાસુજી ! દેરાસર તો ભવ્ય બંધાવ્યું પણ દરવાજો નાનો બનાવ્યો. ત્યારે લીલાદેએ મેણું માર્યું કે એવી વાત છે તો તું એવું દેરાસર બંધાવજે. તેજલદેએ આ વાતની ગાંઠ વાળી કે હું મોટા દરવાજાવાળું દેરાસર બંધાવીશ.

આ વાત સાચી હો કે કલ્પિત હો પણ એ ચોક્કસ વાત છે કે પિતાપુત્રે પોતાની જાતમહેનતની કમાણીથી આવીમાં સામે સામે બે દેરાસર બંધાવ્યાં. ત્યાંના શિલાલેખથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શેઠ કુંઅરજી નાપીએ સં. ૧૬૫૪ ના શ્રાવણ વદિ ૯ ને શનિવારે બાવન દેરીઓવાળો રત્નતિલક નામે પ્રાસાદ બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી.[1]

આ વિજયસેનસૂરિએ સં. ૧૬૫૫ ના માગશર સુદિ ૫ ને ગુરુવારે અમદાવાદના શાહ દરપરામ, શેઠ લહુઆ દાસ ભ. શાંતિનાથની પ્રતિમાનો અંજનશલાકા મહોત્સવ કરાવ્યો, તેમાં શેઠ કુંવરજીની ભ. ધર્મનાથની પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરાવી અને મુનિ વિદ્યા

1. અમદાવાદના સંઘપતિ સહજપાલનો પુત્ર સં. કુંઅરજી થયો હતો, તે આ ગાંધી કુંઅરજી હોઈ શકે.

સં. કુંઅરજીએ સં. ૧૬૨૮ માં કાર્તિક શુક્લ ની મોટો પ્ર બનાવી હતી. (જૂઓ પ્ર. ૫૫, શ્રી ધર્મસાગરગણિ પરિચય)

વિજય તેમજ મુનિ મેઘવિજયને પન્યાસપદવી આપી. શેઠ કુંવરજીએ ભ ધર્મનાથની પ્રતિમાનો રત્નતિલક પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. આ વિજયસેનસૂરિ ખંભાત પધાર્યા ત્યારે ત્યાં શેઠ શ્રીમલ્લે અઠ્ઠાઈમહોત્સવ કર્યો, તેમાં આ૦ વિજયસેનસૂરિએ સં૦ ૧૬૫૬ ના વૈશાખ સુદિ ૪ ને સોમવારે ૫૦ વિદ્યાવિજયને આચાર્ય બનાવી શ્રીવિજયદેવસૂરિ નામ આપ્યું ને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા. તેમજ ઠક્કુર કીકાએ અઠ્ઠાઈમહોત્સવ કર્યો. તેમાં આ૦ વિજયસેનસૂરિએ ઠ કીકાની ભ નેમિનાથની પંચતીર્થી મોઢ કાનબાઈની ભ૦ પાર્શ્વનાથની પંચતીર્થી અને શેઠ કુંઅરજી ગાંધી વગેરે ત્રણ ભાઈઓએ બનાવેલી ભ૦ ઋષભદેવની ચરણપાદુકાની અંજનશલાકા કરાવી હતી. તેમજ ગાંધી કુંઅરજીએ પોતાની પત્ની તેજલદે તથા પોતાના પુત્ર કાનજીના નામથી ભ ધર્મનાથનું પરિકર ભ૦ શાંતિનાથ અને ભ૦ નાભવનાથની પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરાવી હતી.

આ બંને જિનપ્રાસાદોમાં શિલાલેખો તથા પ્રતિમાજી ઉપરના લેખો વિદ્યમાન છે સૌમાં પ્રતિષ્ઠાપક તરીકે આ૦ વિજયસેનસૂરિનું નામ છે. વિશેષતા એ છે કે આચાર્યશ્રીના વાસક્ષેપથી તેમના શિષ્યોએ પ્રતિષ્ઠા કરી અને તેમા તે આચાર્યને નમસ્કાર પણ કર્યો અને પ્રતિષ્ઠાપક તરીકે તે જ આચાર્યને બતાવ્યા. પ્રતિષ્ઠાનો આવો નિયમ હોય છે

( ) ગાંધી કાનજી—ભ ધર્મનાથના પરિકરમાં તેનું નામ મળે છે એટલે કે ગુજરાતના કાવી બંદર પાસે એક માઈલ દૂર કાવી ગામ છે જેનું પ્રાચીન નામ કાવતી હતું ત્યાં આજે ભ નાભદેવ અને ભ૦ ધર્મનાથના બે જગતનૂરી વિશાળ મંદિરો ઊભાં છે ? નાગર જૈનોની કીર્તિ ગાઈ રહ્યા છે

૨—નાગરવંશ—

(૧) બાહુડ—તે ધર્મપ્રેમી હતો.

(૨) આનંદ—તેણે પીલ્લવહિકા (પીલવાઈ) નામમાં જિનાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. તેને અનુપમા નામે પત્ની હતી અને ૧.

વાળે નાનો બનાવવાની ઉક્તિ બની. મતલબ છે કે શેઠ બાકુ સં૦ ૧૬૫૫ લગભગમાં મરણ પામ્યો હોય, કેમકે તેમના ત્રણે પુત્રોએ સં૦ ૧૬૫૬ ના વૈશાખ સુદિ ૭ ને બુધવારે તે જ મંદિરમાં આ૦ વિજયસેનસૂરિના હાથે ભ૦ ઋષભદેવની ચરણપાદુકાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ, ભા૦ ૨ લેખાંક: ૪૬૧)

(૫) ઓંધી કુંઅરજી—તેને તેજલદે નામે પત્ની હતી અને કાનજી નામે પુત્ર હતો. શેઠ કુંવરજીએ કાવી તીર્થમાં બીજું વિશાળ મંદિર બંધાવ્યું છે. કવિરાજ કવિબહાદુર દીપવિજયજીએ એ મંદિરનો ઇતિહાસ આપતાં જણાવ્યું છે કે તેજલદેના શરીરનો બાંધો ઊંચો હતો. સર્વજિત્પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરતાં તેનું મસ્તક દરવાજાના ઉત્તરંગ સાથે અથડાયું ત્યારે તે તેની સાસુને કહેવા લાગી: સાસુજી! દેરાસર તો ઘણું બંધાવ્યું પણ દરવાજો નાનો બનાવ્યો. ત્યારે ડોસીએ મેણું માર્યું કે એવી વાત છે તો તું એવું દેરાસર બંધાવજે. તેજલદેએ આ વાતની ગાંઠ વાળી કે હું મોટા દરવાજાવાળું દેરાસર બંધાવીશ.

આ ઘટના ગમે તે હો કે કલ્પિત હો પણ એ ચોક્કસ વાત છે કે પિતા પુત્રે પોતાની અતિમહેનતની કમાણીથી કાવીમાં સામે સામે બે દેરાસર બંધાવ્યાં. ત્યાંના શિલાલેખથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શેઠ કુંઅરજી ઓંધીએ સં૦ ૧૬૫૪ ના શ્રાવણ વદિ ૯ ને શનિવારે બાવન દેરીઓવાળો રત્નતિલક નામે પ્રાસાદ બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી.[1]

આ૦ વિજયસેનસૂરિએ સં૦ ૧૬૫૫ ના માગશર સુદિ ૫ ને શુક્રવારે અમદાવાદના શાહ કરપરાસમાં, શેઠ લહુઆ દ્વારા ભ૦ શાન્તિનાથની પ્રતિમાનો અંજનશલાકા મહોત્સવ કરાવ્યો, તેમાં શેઠ કુંવરજીની ભ૦ ધર્મનાથની પ્રતિમાની અંજનશલાકા કરાવી અને મુનિ વિદ્યા-

---

૧. અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ [illegible]પાલનો પુત્ર સં૦ કુંઅરજી થયો હતો. તે આ ઓંધી કુંઅરજીથી જુદો હશે.

સં૦ કુંઅરજીએ સં૦ ૧૧૨૮માં [illegible] ની [illegible] બનાવી હતી. (જુઓ, પ્ર૦ ૫૫, [illegible] પરિચય)

૨. શ્રીમાલી—શ્રીમાલી, દશા વા શ્રીમાલી, પ૬૮[1] [illegible] વગેરે શ્રીમાલી જ્ઞાતિના શાખાવશો છે આજે મોટે ભાગે વીશા શ્રીમાલીઓ મૂર્તિપૂજક જૈનો છે

૩. પોરવાડ—પોરવા સોરઠિયા, કપોળ, કડોલિયા, મારૂ વગેરે પોરવાડ જ્ઞાતિના વંશો છે પોરવા જ્ઞાતિ માટે ઉલ્લેખ મળે છે કે—

"सप्तगुणप्रधानेन गुणसप्तकरोपगात् ।
पुरस्तात्करस्तास्मी प्राग्वाट इति विश्रुता ॥६५॥
आद्यं प्रतिज्ञानिर्वाहो द्वितीयं प्रकृतिः स्थिरा ।
तृतीयं प्रौढवचनं चतुःप्रज्ञाप्रकर्षवान् ॥६६॥
पंचमं च प्रपंचज्ञः षष्ठं प्रबलमानसम् ।
सप्तमं प्रभुताकाङ्क्षी प्राग्वाटे पुटसप्तकम् ॥६७॥" (-વિમલચરિત્ર)

"ततो राजप्रासादात् समीरपुरनिवासतो भागव
प्राग्वाटनामानो बभूवुः ॥ तेषां मन्त्रमम्
याद्यौ पुरप्राग्वाटाः द्वितीया सुराष्ट्रे गता [illegible] सौराष्ट्रप्राग्वाटाः
तत्पश्चिमा कुम्भलमहास्थाननिवासनाऽपि कुण्डप्राग्वाटा बभूवुः ॥"

સોરઠ[illegible]—સોરઠમાં શ્રીમાલી અને પોરવાડો [illegible] ભાગથી નીકળી પાટણ આવ્યા તેમ સૌરાષ્ટ્રમાં પણ જઈને વસ્યા ૮૪ જ્ઞાતિઓના શ્રીમાલી અને પોરવાડો એ બે મોટી જ્ઞાતિઓ છે અને જૈનધર્મ પાળતી રહી છે

કપોળ સોરઠિયા અને કડોલિયા એ પોરવા જ્ઞાતિની શાખાઓ

---

૧. શ્રીમાલીવંશ (પ૦)—

" [illegible] ।
[illegible] ॥
(શ્રીનલિનમદ, અ. ૨ શ્લો. ૧૧ પૃ. ૧૨, પ્ર. ૨ પૃ. ૨)

[illegible] તે શ્રીમાલીઓનો [illegible] આ [illegible]
[illegible] વિમલ [illegible] ૧૦૫૮ [illegible] ૧૧૦૨ [illegible]
[illegible] (જૂઓ, પ્રા. ૪૧ પૃ. ૧૦૨ ૧૨૪ ૧૦૯ પ્રા. ૬૧)

ધાધા, ૨. સ્તનો, ૩ જગતસિંહ નામે પુત્રો હતા.

(૩) જગતસિંહ—તે ન્યાયી, દાની અને દેવ-ગુરુનો પૂજક હતા. તેણે પર્યુષણાકલ્પ પુસ્તિકા લખાવી. (૩—નાદીનાગર, પૃ ૭૨૨)

(—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશસ્તિ: ૯૯)

દીશાપાલવંશ—

જેમ વડનગરથી નાગરગચ્છ અને નાગરજ્ઞાતિ નીકળ્યાં તેમ દીસાનગરથી દીશાપાલ જ્ઞાતિ નીકળી તેનું બીજું નામ દીસાવાલ પણ છે. તેનું વર્ણન આ પ્રકારે મળે છે—

अस्ति विस्तारवानुर्व्यामिष्पुतमीसमायम ।

न दीनसत्त्वसंपूर्णो दीशावालान्वयार्णव ॥

દીસાવાલ જ્ઞાતિમાં અનુક્રમે શેઠ ૧ દેદાક ૨ વીસલ, ૩ વીરિ, થયા. વીરાને જગત, હુદુણ અને આલ્હણ એમ ત્રણ ભાઈ હતા. વીરાએ જગતના મરણ પછી તપાગચ્છના આદ્ય આચાર્ય શ્રીજગચ્ચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી સં ૧૨૯૫ ના ચૈત્ર સુદિ ૨ ને મંગળવારે પાટણના રાજા ભીમદેવ (બાલ)ના રાજ્યકાળમાં નાયાધમ્મકહાઓ વગેરે ૭ અંગ ગ્રંથો લખાવ્યા તેમજ તેની ટીકાઓ પણ લખાવી. સં ૧૨૯૭ માં જયપાલ ગામમાં શ્રી આદીશ્વરના દેરાસરમાં આ દેવેન્દ્રસૂરિ પાસે તે ગ્રંથો વંચાવ્યા.

આ ઉલ્લેખથી સૂચન મળે છે કે દીશાવાલો તપાગચ્છીય જૈનો હતા. (—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્ર ૨૬ પ્રક ૪૪ ૪૫)

જ્ઞાતિ-શાખાવંશો

વિમલચરિત્ર તથા વિમલપ્રબંધ માં વાણિયાની ૮૪ જ્ઞાતિઓ બતાવી છે તે સમયે તે સૌ જ્ઞાતિવાળા જૈન હતા. ત્યાર પછી શ્વેતાંબર જૈન, દિગમ્બર જૈન અને માહેશ્વરી કે વૈષ્ણવ ધર્મમાં તે વહેંચાઈ ગયા. આ દરેક જ્ઞાતિઓમાં શાખા જ્ઞાતિઓ ઘણી નીકળી છે. જેમકે—

૧ ઓસવાલ—તેમાં આશરે ૫ જેટલાં ગોત્રો છે તેમાં એક ગોત્ર શ્રીમાલી નામનું પણ છે.

કહેવાયા. તેમાના મહીનદી અને સાબરમતી વચ્ચેના લાટ પ્રદેશમા આવી વસ્યા તે લાટવા **શ્રીમાલી** કહેવાયા. લાડવા શ્રીમાલી અસલમા જૈન હતા. તેઓ લાટના જુદા જુદા સ્થાનના અધિકારી હતા પરંતુ ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલને રાજ્ય મળતા પહેલા લાડવા શ્રીમાલીની જાત તરફથી એક કડવો અનુભવ થયો. તેથી તેણે રાજા બન્યા પછી લાડવાઓને અધિકારમા રાખ્યા નહીં. લાટના દંડનાયક વોસિરિએ પણ લાડવાઓ પ્રત્યે અસ્વાભાવિક વર્તન બતાવ્યુ પરિણામે લાડવા શ્રીમાલી ગુજરાત રાજ્યમા અધિકારપદે રહ્યા નહીં.

(જૂઓ, પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૧૮)

મહો૦ ભાનુચન્દ્ર ગણિવરના શિષ્ય ખુશફહમ મહો૦ સિદ્ધિચન્દ્ર ગણિના એક જીવનપ્રસંગથી આપણને જાણવા મળે છે કે બુરહાનપુરમા ૩૨ ચોરોને મારવાના હતા તે સૌને તેમણે અકબરની સમ્મતિ મેળવી ત્યા જઈને બચાવ્યા અને એ જ રીતે **જયદાસ જપા** લાડવા શ્રીમાળીને હાથીના પગે કચરી મારી નાખવાનો હતો, તેને પણ બચાવ્યો. જયદાસ જપાએ ઉપાધ્યાય સિદ્ધિચન્દ્ર ગણિના ઉપદેશથી બુરહાનપુરમા મોટો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો.

(–સૂરીશ્વર ઔર સમ્રાટ પ્રક૦ ૫૫, પૃ૦ ૧૫૭)

બીજા ઉલ્લેખો ઉપરથી એ પણ જાણવા મળે છે કે લાડવા શ્રીમાલી તે તપાગચ્છના આ૦ સુમતિસાધુસૂરિ આ૦ હેમવિમલસૂરિ, આ૦ વિજયસેનસૂરિ આ૦ વિજયદેવસૂરિ, આ૦ વિજયસિંહસૂરિ, આ૦ વિજયપ્રભસૂરિ વગેરેના શ્રાવકો હતા. લાડવા શ્રીમાલીઓએ તેઓની પાસે જિનાલયોની પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી અને તેઓના ઉપદેશથી જૈન ગ્રંથો લખાવ્યા છે.

(–મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસકૃત શ્રીમાલી
ઓનો જ્ઞાતિભેદ, પૃ ૨૨૪ થી ૨૨૧)

૧. ગૂર્જર—તે અસલમા ભિન્નમાલથી નીકળેલા શ્રીમાલી હતા. ભિન્નમાલ અને પાટણની વચ્ચેનો ભૂમિભાગ તે સમયે ગુજરાત

છે કપોળ શબ્દમા પણ પ્રાગ્વાટ પ્રાગ્વાટ એવો ધ્વનિ મળી આવે છે. કપોળ અને સોરઠિયા એ બન્ને જ્ઞાતિવાળા સૌરાષ્ટ્રના દક્ષિણ પૂર્વ વિભાગમા પથરાયેલા છે તેઓ મધ્યકાળમાં મોટા વહાણવટી વેપારીઓ હતા રાજા કુમારપાલે શત્રુંજય તીર્થનો સંઘ કાઢેલો તેમા મહુવાના જગડૂ સોરઠિયાએ બહુ નામના મેળવી હતી.

(–પ્રક૦ ૪૧ પૃ ૬૮૫)

પ્રાચીન કાળના પણ આર્ય સુહસ્તિસૂરિના દશમા પટ્ટધર આર્ય વજ્રસેનના શિષ્યાની ચાર શાખાઓના સોરઠિયા શાખા પણ મળી આવે છે (પ્રક ૮ પૃ ૧૭૮) આ સોરઠગચ્છ તેનાથી જુદો છે.

સોરઠિયા જૈનો સોરઠિયાગચ્છના જૈનાચાર્યોના શ્રાવકો હતા આ ગચ્છનું નામ "જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા ૩, પૃ ૫૪૩ વગેરેમા મળે છે પણ ગચ્છ વિશે વિશેષ હકીકત કંઈ જ મળતી નથી. આ બન્ને જ્ઞાતિઓ વૈષ્ણવાચાર્યના પ્રયત્ન અને દબાણથી ધીરે ધીરે વૈષ્ણવ બની ગઈ છે એ બન્ને જ્ઞાતિઓએ ભરાવેલી જિનપ્રતિમાઓ તે તે પ્રદેશના જિનાલયોમા આજે પણ વિદ્યમાન છે

વળામા મૈત્રક રાજ્ય હતો ત્યારે ત્યા કપોળિયા વાણિયાની મોટી વસતી હતી. ત્યા એક લગ્નમા કપોળિયા વાણિયા અને તેના ગોર બ્રાહ્મણો વચ્ચે મોટો ઝઘડો થયો. પરિણામે રાજાએ બ્રાહ્મણોને છૂટી માની મારી નખાવ્યા શત્રુઓના સૈન્યે ઓચિંતો સ મા આ બ્રહ્મઘાતના બાનાથી શત્રુ મૈત્રકને મારી વળા લૂંટી લીધુ

(જુઓ પ્રક ૪૪)

એ જ પોરવાડ—૧. પોરવાડ, ૨. સોરઠિયા અને ૩. કપોળિયા કપોળ એમ ત્રણ પ્રકારે છે મારુકમાતા એ એ જ્ઞાતિઓનું બિરુદ છે તેમ પ્રમટમાતા એ પોરવાડોનું બિરુદ છે

(–મણિભાઈ બકોરભાઈ વ્યાસકૃત શ્રીમાળી ઓના જ્ઞાતિભેદ, પૃ ૧૬ ૧૭)

લાડવા શ્રીમાળી જ્ઞાતિ—મુસલમાની સેનાએ સ ૧૧૭૧ મા ભિન્નમાલ ભાંગ્યુ ત્યારે ત્યાથી જે નીકળ્યા તે શ્રીમાળી તથા પોરવાડ

હસ્ત ભણશાળી ગૂર્જર શ્રીમાલ (હસ્તિક)

- બેલા (ધારી)
  - ધપુર (ધર્મિણી)
    - મહીધર
    - શિવુમદેવી
- ધણદ (જિણિમ)ણી
  - રાજિમદે (શોભનદેવી) સહોદરે
  - ધણપાલ (જયદેવી)
    - પાર્શ્વદેવ (પદ્મિની)
    - આમ્બડ (યશોદેવી)
      - પાર્શ્વકુમાર (પૂર્ણાદેવી)
      - ધનસિંહ (ધાંધલ)
      - રત્નસિંહ (રાજશ્રી)
        - પહુંડ
      - જયતસિંહ (આલ્હણ)
        - સોઢુમ
    - પાસ્હણ (માણિકી)
      - ધર્મસિંહ (ધનદેવી)
- દેવકુમાર (ભક્તિમ)
  - કુમારપાલ

હસ્તવંશના ઠ૦ આંબડ તથા ઠ૦ પાસ્હણે આ૦ વર્ધમાનસૂરિ રચિત ઋષભદેવચરિત્ર લખાવ્યું (જૈ૦ પુ૦ પ્ર૦ સં૦ પ્રશસ્તિ ૨૪)

સંભવ છે કે ઠ૦ આંબડ, ઠ૦ પાસ્હણ ટીંબાણાના હશે. તે સં૦ ૧૩ ૬ માં થયા હશે. (પ્રક૦ ૪૫)

મહો૦ સોમવિજય ગણિ અને મહો૦ કીર્તિવિજય ગણિએ જગદ્ગુરુ આ૦ હીરવિજયસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેઓની સાથે શા૦ વચ્છરાજ ભણશાળીએ પણ દીક્ષા લીધી હતી.

જગદ્ગુરુ આ૦ હીરવિજયસૂરિ સં૦ ૧૬૫૨ માં ઉનામાં ચોમાસું હતા, ત્યારે જામનગરનો દિવાન આબજી ભણશાળી તેમને વાંદવા ગયો હતો. તેણે ત્યાં આચાર્યદેવ તથા સાથેના સો મુનિવરોની સોનામહોરથી પૂજા કરી હતી. (પ્રક૦ ૫૮ પૃ૦)

આગમગચ્છના આ૦ ધર્મમતિસૂરિ (સં૦ ૧૬ ૭ થી ૧૬૨૯)ના ઉપદેશથી દીવબંદરના શા૦ નાનચંદ ભણશાળીએ ભ૦ શીતલનાથની પોખરાજ રત્નની પ્રતિમા ભરાવી હતી. (પ્રક૦ ૪૦ પૃ૦ ૫૩૩)

કહેવાતો હતો. તે શ્રીમાળીઓ ગુજરાતમાં ત્યાં આવી વસ્યા અ પછી અમદાવાદ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છમાં ફેલાયા તે 'ગૂર્જ શ્રીમાળી' કહેવાયા.

૨. અમદાવાદના મહમ્મદ બેગડા (સં. ૧૫૧૬ થી ૧૫૭) દિવાન સુંદરજી તથા ગદરાજ વગેરે ગૂર્જર શ્રીમાળી હતા. તેઓ ગોહિલ્યા અમદાવાદ આબૂ તીર્થમાં જિનપ્રાસાદો, નવમ ઘણો સ્થા હતા. (જૂઓ, પ્રક. ૫૩ પૃ. .., પ્રક૦ ૩૭, પૃ૦ ૨૮

ગૂર્જર શ્રીમાળી—વિક્રમની ૧૨ મી શતાબ્દીમાં અણહ પાટણમાં ગૂર્જર શ્રીમાળી જૈનોના ઘણાં ઘરો હતા. તેઓ મલધ ગચ્છના આ. અમૃતચંદ્રસૂરિના શ્રાવકો હતા. ત્યાંના વતની સિ સારસ્વત મહાકવિ સિદ્ધે પજ્જુણકહા અપભ્રંશ ભાષામાં બન હતી. (જૂઓ, પ્રક૦ ૩૮ પૃ. ૩૩

ગૂર્જરવંશના કોશાધિપતિ દેવપ્રસાદના વંશમાં આહ્લાદ પેથડ વગેરે થયા. (જૈ. પુ. પ્ર. સં. પ્ર. ૫

રાજગચ્છના આ. મુનિરત્ને સં. ૧૨૫૨ માં પાટણમાં 'અમ ચરિત્ર' બનાવ્યું તેની પહેલી પ્રતિ ગૂર્જરવંશના પ. સાગરચ લખી હતી. (જૂઓ, પ્રક. ૩૫, પૃ. ૧

ગૂર્જરવંશના શેઠ સોમ, શોભનદેવ, મહણસિંહ વગેરે ખર ગચ્છના આ. જિનપ્રભસૂરિ તથા તપાગચ્છના આ. સોમતિલકર વગેરેના ઉપાસક જૈનો હતા. (જૈ. પુ. પ્ર. સં. પ્રશસ્તિ ૧

લઘુશાખી ગૂર્જર—લઘુશાખી તે ગૂર્જર શ્રીમાળી જ્ઞાતિ શાખા છે. શ્રીમાળી વૈરસિંહ લઘુશાખીએ ચંદ્રગચ્છના આચાર સમરાદિત્યચરિત્ર લખાવી વહોરાવ્યું. (જૈ. પુ. પ્ર. સં. પ્રશ. ૨

નેણા લઘુશાખી શ્રીમાળીના વંશમાં પ્રવિવર મંડન વગેરે થ

ગૂર્જર શ્રીમાળી વસ્ત લઘુશાખી બન્યો. જેનો શ્લોક આપ્યો છે—

પણ ની ગુફામાં જઈ દૂધ ઝરી આવતી હતી. સવારે તે વાત શેઠને જણાવી. શેઠે પણ ત્યાં જઈ એ વાત સાચી હોવાની ખાતરી કરી. શેઠને તે જ રાતે સ્વપ્નમાં દીઠા પો । ઉપર બેઠેલા એક સુંદર પુરુષે આવીને કહ્યું કે ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે હું તેનો અધિષ્ઠાયક છું એ પ્રતિમાની પૂજા પ્રભાવના થાય તેમ કર. શેઠે સવાર ત્યાં જઈ પ્રતિમાજીને બહાર કાઢી અને રથમાં બેસાડી. એ જ સમયે ઈસરવલાના સંઘે ત્યાં આવીને જણાવ્યું કે આ પ્રતિમાજી અમારા ગામની સીમમાંથી નીકળી છે એટલે અમારી છે. આ તકરાર મટાવા નક્કી થયું કે રથમાં એક બળદ વરમાણનો અને બીજો બળદ ઈસરવલાનો એમ બે બળદ જોડવા. એ બળદો જે તરફ જાય તે સ્થળે પ્રતિમા લઈ જવાનો નિશ્ચય થયો. બળદો તો ઈસરવલા તરફ જ જવા લાગ્યા એટલે સૌએ માન્યું કે અધિષ્ઠાયકની એવી ઈચ્છા લાગે છે.

પ્રતિમાજી ઈસરવલામાં આવ્યા અને શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં તે પ્રતિમાને પધરાવ્યા. તે પછી શ્રીસંઘે મોટું દેરાસર બંધાવી તેમાં વડગચ્છના આ૦ અજિતદેવસૂરિના હાથે સં૦ ૧૧૯૧ માં તે પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તે સમયથી એ ઈસરાપલ્લી પાર્શ્વનાથનું તીર્થ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું અને મહિમા વધવા લાગ્યો.

એક વાર બહોરના મુસલમાનોએ આ તીર્થને તોડવાનો ઈરાદો કર્યો પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહીં આથી સાત શેખ મોલવીઓએ જૈન યતિનો વેષ ધારણ કરી મંદિરમાં આવ્યા. તેઓએ રાત્રે મંદિરમાં લોહી છાંટી તેને અપવિત્ર બનાવ્યું અને પ્રતિમાને તોડીને નવ ટુકડા કર્યાં. આ કૃત્યથી તેઓ બેભાન થઈ નીચે પટકાઈ પડ્યા અને બહાર નીકળી શક્યા નહીં. સવારે પકડાઈ ગયા ત્યારે ત્યાંની જનતાએ તેઓને પકડીને મારી નાખ્યા.

આ ઘટનાથી સૌને દુઃખ થયું. શેઠે ઉપવાસ કર્યો અને દેવે રાત્રે સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે તમે ખેદ ન કરો. ભાવિભાવ હોય તે જ બને છે. હવે દરવાજો બંધ કરીને નવ શેર લાપસી બનાવી તેમાં

કચ્છમા ગૂર્જર જૈનો ગૂર્જર બ્રાહ્મણ, ગૂર્જર સુતાર તથા શાહી જૈનોની વસતી મોટા પ્રમાણમા છે

દિલ્હીમા લાલા માકુમલજી ભણશાલી ધર્મપ્રેમી જૈન દિલ્હીનું પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું જિનાલય તથા કુતુબની મોટી વાડીનો વહીવટ હાલ તેમના વંશજો કરે છે.

ગોઠી—મધ્યકાળમાં જિનાલયની સારસંભાર કરનાર મિત્ર બનતી હતી. આ મંડળીના સભાસદો ગોઠી કહેવાતા હતા. જે જૈનસંઘમા ઉત્તમ શ્રાવકો મનાતા હતા. આથી જ આચા મોટી શાન્તિના સ્તોત્રમા ગોષ્ઠિકાના શાન્તિર્ભવતુ કહીને તેમ શાન્તિની કામના કરી છે

સંભવ છે કે ઓસવાલ, શ્રીમાલી, પોરવા એ સૌ ર અને સૌ જથ્થામા ગોઠી ગોત્ર બન્યાં હશે. તેઓ વડીવટદારો

ઇતિહાસમા કુંકાપદની ગોઠી જ્ઞાતિનો ઉલ્લેખ મળે છે

(જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૨૩, પ્ર૦ ૪૨ [

આજે ભરતપુર, શિવગંજ વગેરે સ્થાને ગોઠી ગોત્રના છે. અત્યારે જૈનો અજૈનોને ગોઠી બનાવે છે તેથી જૈનધર્મ હ્રાસ, જૈનતીર્થોને નુકસાન થયું છે દિગમ્બરના જિનાલયોમ ગોઠી હોય છે તે પ્રશસ્ત વસ્તુ છે તેથી એ સમાજને લાભ [

પલ્લીવાલ—સં ૧૨ ૭ માં પાલી નગર ભાંગ્યુ અને નાગરિકો બહાર ચાલ્યા ગયા. તે પલ્લીવાલ કહેવાયા. આ ઉપાશ્રય ખંડિત થયુ, જેને આ જિનદત્તસૂરિના શિષ્ય [વ્યવસ્થિત કર્યું (જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પુષ્પિ[

ત્યાર બાદ શાહબુદ્દીન ઘોરીએ સં ૧૨૩૪ કે સં ૧૨ પાલી ભાંગ્યુ લાગે છે (જૂઓ, પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૫૬ ૫[

૩—નાગરવંશ—નાગરવંશની શાખા નાહીનાગર [પાટણમા રહેતી હતી. (જૂઓ શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૨, પ્રશસ્તિ[

ઉજાવલા તીર્થ (સં૦ ૧૧૯૧)—

વરમાણના શેઠ આંબલ શ્રીમાલીની જાય શેઠિણી ના[

ના આ. મહાચંદ્ર આ. વિજયચંદ્ર વગેરેના ઉપદેશથી અલગ અલગ બાવન દેરીઓના જીર્ણોદ્ધારો થયા. આ૦ સોમસુંદરસૂરિના પરિવારના ઉપદેશથી આમાં ઘણા ઉદ્ધાર થયા.

હાલ વિક્રમની એકવીસમી શતાબ્દીના જુદા જુદા ગામના તપગચ્છના સંઘની મદદથી એ તીર્થનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે.

આ તીર્થ ઘણું પ્રાભાવિક મનાય છે. અહીંની યાત્રા માટે અનેક આચાર્યો, યાત્રાસંઘો અને યાત્રિકો શરૂઆતથી તે આજ સુધી આવતા રહ્યા છે. કોઈ પણ સ્થાને જિનપ્રતિષ્ઠા હોય ત્યારે નવા દેરાસરમાં મૂળ મંત્ર તરીકે કેસરથી પ્રથમ 'ૐ શ્રીજીરાવલાપાર્શ્વનાથાય નમઃ' એમ લખવામાં આવે છે.

આ. વાદિદેવસૂરિના શિષ્યો આ પ્રદેશમાં વિચરતા હતા, જેઓ જીરાવલાગચ્છના નામથી ખ્યાતિ પામ્યા. (જૂઓ પ્ર૦ ૬૧ પૃ ૫૯૯)

જીરાવલા એ પહાડીની વચમાં આવેલું ગામ છે. પ્રદેશ લીલોછમ છે. શોભનીય સ્થાન છે. આબૂ પહાડથી તે પશ્ચિમ દિશામાં છે. અહીંથી મડાર ૭ કોસ અને ૧વરમાણ ૮ કોસ દૂર છે. અણાદરાથી ૧ કોસ થાય છે. અહીં શ્રાવકોના ઘર ૫ છે અને ઉપાશ્રય છે.

બાવન જિનાલયવાળું આ તીર્થ મંદિર પહાડની તળેટીમાં વિદ્યમાન છે. મૂળ ગાદી ઉપર ભ૦ નેમિનાથની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત છે, જ્યારે ગભારા બહાર જમણી તરફની દિવાલના ખાચાના બે ગોખમાં શ્રી જીરાવલા પાર્શ્વનાથની અને દાદા પાર્શ્વનાથની એકસરખી બે નાની પ્રતિમાઓ વિરાજમાન છે.

પ્રથમ જગન્નાથપુરીમાં જીરાવલા પાર્શ્વનાથ હતા. સં૦ ૧૧૯૧ થી જીરાપલ્લીમાં જીરાવલા પાર્શ્વનાથ છે. આજે આ તીર્થના આધારે પાલેતવ, નાડલાઈ, નાડોલ, બોટાદ પાસેનું બરોડ, ઘાટકોપર (મુંબઈ) વગેરે અનેક સ્થાનોમાં જીરાવલા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાઓ

---

૧. વરમાણ માટે જૂઓ, પ્ર૦ ૩૪ પૃ ૧૯ પ્ર૦ ૩૭ પૃ ૨૬૩

પ્રતિમાના નવે ટુકડા સાત દિવસ સુધી ઢાંકી રાખજો.

શ્રીસંઘે એ મુજબ કર્યું પણ સાતમે દિવસે જ ત્યાં એક છરી પાળતો યાત્રા સંઘ આવ્યો. તેના અતિ આગ્રહથી સાતમે દિવસે દરવાજો ખોલવામાં આવ્યો. સૌએ પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં પ્રતિમાનાં નવ અંગ જોડાઈ ગયાં હતાં, માત્ર રેખાઓ રહી હતી. એટલે એ ખાસ એ કાયમ બની રહ્યાં.

એ જ અરસામાં જાલોરના સૂબાને ત્યાં અચાનક ઉપદ્રવ થયો. તબે દિવાનના કહેવાથી જીરાવલા જઈને આ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સામે માથું મુંડાવી માફી માગી એટલે તેને શાંતિ થઈ ત્યારથી અહીં માથું મુંડાવવાનો રિવાજ શરૂ થયો, જે વિક્રમની સોળમી શતાબ્દી સુધી જારી હતો. સમય જતાં શ્રીસંઘે એ પ્રતિમાને ગાદી માં ડાબી બાજુએ પધરાવ્યા અને મૂળ ગાદીમાં દાદા પાર્શ્વનાથ ની બીજી પ્રતિમાને સ્થાપન કરી.

આ તીર્થનો વહીવટ શેઠ ધાધલના વંશજોના હાથમાં હતો. તેની ચૌદમી પેઢીએ થયેલા શેઠ સીહડ સં. ૧૫ ૩ માં આ તીર્થના વહીવટદાર હતા.

ત્યાર બાદ સંઘે જીરાવલા પાર્શ્વનાથ અને દાદા પાર્શ્વનાથ એ બન્ને પ્રતિમાઓને મુસલમાની હુમલાથી બચાવવા માટે ગભારાની બહાર ડાબાં વચલાં દિવાલના બે ગોખલાઓમાં વિરાજમાન કરેલી છે. એ ગોખલાઓ એવી રીતે બનેલા છે કે હુમલો આવતાં જ એક પથ્થર મૂકીને પ્રતિમાજીની સહેજે રક્ષા કરી શકાય.

હવે શ્રીસંઘે મૂળનાયકના સ્થાને ભ૦ નેમિનાથને સ્થાપન કર્યા છે.

આ દેરાસરના અનેક જીર્ણોદ્ધાર થયા છે. મંત્રી પેથડે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. ૫ંદરમી શતાબ્દીમાં બૃહત્તપાગચ્છના આ૦ રત્નસિંહ, આ૦ મહેશ્વર સં. ૧૪૮૩ તપાગચ્છના આ૦ જયચંદ્ર, આ૦ જિનસુંદર, આ૦ ભુવનસુંદર સં. ૧૪૮૩ પૂર્ણિમાગચ્છના તથા ગચ્છીબાબાદ પુણ્યપ્રભ, આ૦ જયસિંહ, અંચલગચ્છના આ૦ જયકીર્તિ પિપ્પલગચ્છના આ૦ ધર્મશેખર, ધર્મઘોષ (રાજગચ્છ)

ના આ૦ મલયચંદ્ર આ૦ વિજયચંદ્ર વગેરેના ઉપદેશથી અલગ અલગ બાવન દેરીઓના જીર્ણોદ્ધારો થયા. આ૦ સોમસુંદરસૂરિના પરિવારના ઉપદેશથી આમાં ઘણા ઉદ્ધારો થયા.

શ્રી વિક્રમની એકવીસમી શતાબ્દીના જુદા જુદા સમયના તપગચ્છના સંઘની મદદથી એ તીર્થનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે

આ તીર્થ ઘણું પ્રાભાવિક મનાય છે અહીંની યાત્રા માટે અનેક આચાર્યો યાત્રાસંઘો અને યાત્રિકો શરૂઆતથી તે આજ સુધી આવતા રહ્યા છે કોઈ પણ સ્થાને જિનપ્રતિષ્ઠા હોય ત્યારે નવા દેરાસરના મૂળમંત્ર તરીકે પ્રથમ 'ૐ શ્રીજીરાવલ્લીપાર્શ્વનાથાય નમઃ' એમ લખવામાં આવે છે

આ૦ વાદિદેવસૂરિના શિષ્યો આ પ્રદેશમાં વિચરતા હતા; જેઓ જીરાવલ્લાગચ્છના નામથી ખ્યાતિ પામ્યા. (જૂઓ પ્રા૦ ૪૧ ટ ૫૬૯)

જીરાવલા એ પહાડીની વચમાં આવેલું ગામ છે. પ્રદેશ રમણીય છે શોભનીય સ્થાન છે આબૂ પહાડથી તે પશ્ચિમ દિશામાં છે અહીંથી મંડાર ૭ કોસ અને [1]વરમાણ ૪ કોસ દૂર છે અણાદરાથી ૧ કોસ થાય છે. અહીં શ્રાવકોના દશ ઘર છે અને ઉપાશ્રય છે

બાવન જિનાલયવાળું આ તીર્થમંદિર પહાડીની તળેટીમાં વિદ્યમાન છે મૂળ ગાદી ઉપર ભ૦ નેમિનાથની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત છે જ્યારે ગભારાના બહાર જમણી તરફની દિવાલના ખાચાના બે ગોખમાં ભ૦ જીરાવલા પાર્શ્વનાથની અને દાદા પાર્શ્વનાથની એકસરખી બે નાની પ્રતિમાઓ બિરાજમાન છે.

પ્રથમ જગન્નાથપુરીમાં જીરાવલા પાર્શ્વનાથ હતા. સં ૧૧૯૧ થી ઉપલબ્ધીમાં જીરાવલા પાર્શ્વનાથ છે. આજે આ તીર્થના આધારે ઘાણેરાવ, નાડલાઈ નાડોલ, બોટાદ પાસેનું બરોડ ઘાટકોપર (મુંબઈ) વગેરે અનેક સ્થાનોમાં જીરાવલા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાઓ

૧. વરમાણ માટે જૂઓ, પ્રા ૪૫ ૧ ૧૯ પ્રા ૩૭ ૫ ૨૧૩

બેસાડવામાં આવી છે. (—ઉપદેશસપ્તતિકા, સં. ૧૫ ૩ વીરવંશાવલી, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્ર. : ૧૬૨ થી ૧૬૮)

✦

ખરતરગચ્છના (૫૧) આ૦ જિનભદ્રના મોટા સિદ્ધાંતરુચિ તથા (૫૪) આ૦ જિનહંસ ઉપાધ્યાય પાર્શ્વનાથના મોટા ભક્ત હતા.
(જુઓ પ્રક૦ ૪૫)

ફલોધિ પાર્શ્વનાથ તીર્થ સં. ૧૧૯૯ સં. ૧૨ ૪—

વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિએ શાકંભરી તરફ વિહાર કર્યો ત્યારે મેડતામાં ચતુર્માસ વીતાવ્યું હતું અને ફલોધિમાં માસકલ્પ કર્યું હતું. તેઓ મેડતામાં હતા ત્યારે સં. ૧૧૯૯ના ફાગણ સુદિ ૧ ને ગુરુવારે ફલોધિમાં શેઠ પારસદાસના હાથે ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ ત્યારે આચાર્યશ્રીએ પોતાના શિષ્યો પં૦ ધામ ગણિ અને પં૦ સુમતિગણિને વાસક્ષેપ આપીને ત્યાં મોકલ્યા હતા. શેઠે તેમના વાસક્ષેપથી તે દિવસે પ્રતિમાજીને ઉઠાવી નગરપ્રવેશ કરાવ્યો અને સ્થાપના કરી. તે પછી આ સ્થાન ફલોધિ પાર્શ્વનાથના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.

શેઠ પારસ રાજગચ્છના આ૦ ધર્મઘોષસૂરિનો ભક્ત હતો. તે ધર્મપ્રેમી હતો પણ નિર્ધન હતો. તેને વિશાળ જિનાલય બંધાવવાની ઉત્કટ ભાવના હતી. આથી પ્રતિમાના અધિષ્ઠાયકદેવે તેને જણાવ્યું કે તું પ્રભુ સામે હમેશાં ચોખાનો સાથિયો કરજે, તે સવાર સોનાનો બની જશે.

શેઠે આ રીતે સોનું મળવાથી ચૈત્ય બંધાવવાનો પ્રારંભ કર્યો, પણ એક દિવસે શેઠના પુત્રોએ પિતાને પૂછ્યું કે આપણે નિર્ધન છીએ તો મંદિર માટે આ રકમ ક્યાંથી આવે છે? શેઠે તેઓને દેવસહાયનો વૃત્તાંત જણાવ્યો. પુત્રો એ વાતની પાકી ખાતરી કરવા માટે રાતે દેરાસરમાં સંતાઈ ગયા, તે દિવસથી અધિષ્ઠાયક દેવે સાથિયાને સોનાનો બનાવવાનું બંધ કર્યું. પરિણામે દેરાસર અધૂરું રહ્યું.

હવે શ્રીસંઘે આ દેરાસરનું કાર્ય સંભાળી લીધું. શેઠ લક્ષ્મટે ચૈત્ય બંધાવ્યું. સંઘે મંડપ બંધાવ્યો અને શેઠ મુનિચંદ્રે ઉત્તાનપટ

કરાવ્યો અને મંદિર પૂરું બંધાઈ ગયું.

આ૦ વાદિદેવસૂરિએ આ૦ જિનચંદ્રને ફલોધિ મોકલ્યા. ત્યાં તેમના વાસક્ષેપથી સં૦ ૧૨૦૪ ના માહ સુદિ ૧૩ ને શુક્રવારે ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી, કળશ, ધ્વજદંડ ચડાવ્યા.

સંભવ છે કે આ ઉત્સવમાં રાજગચ્છના મુનિવરો પણ પધાર્યા હશે. આ રીતે આ તીર્થ આ૦ વાદિદેવસૂરિના વાસક્ષેપથી સ્થાપન થયું. તેમના પટ્ટધર આ૦ મહેન્દ્રસૂરિએ સ્તોત્ર રચ્યું છે.

પં૦ સોમધર્મ ગણિના જણાવવા મુજબ શેઠ મુનિચંદ્રે આ પ્રતિષ્ઠાનો લાભ લીધો હતો.

તે પછી શેઠ કસારે(?) સં૦ ૧૨૨૧ ના માહ સુદિ ૬ ના દિવસે અહીં વિચોટી સીકરા(?) તથા ચંદરવો અર્પણ કર્યાં.

(—જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૪૭ પૃ. ૧૬૧)

આ૦ જિનપ્રભસૂરિ લખે છે કે શાહબુદ્દીન આ પ્રતિમાને તોડવા આવ્યો હતો. તેણે ચૈત્યને નુકશાન કર્યું પણ પ્રતિમાને તોડી નહીં અને જાહેર કર્યું કે पमरस दनमसगस्स कमवि भगो न कायव्वो। એમ કહી મંદિરના તોડેલા ભાગને તરત સમરાવી લીધો. આ ઘટના સં ૧૨૩૪ માં બની હતી.

મહો૦ જિનપાલ લખે છે કે સં ૧૨૨૮ फलवर्धिकाया विधि-चैत्य पार्श्वनाथ स्थापित (—ગુર્વાવલી)

આ ઉલ્લેખ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે તે સમયે આ તીર્થનાં બીજું મંદિર બન્યું હશે અથવા ખરતરગચ્છીય આમ્નાયનું જુદું મંદિર બન્યું હશે અને તેમાં પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરી હશે. નહિ તો તે કાળે પણ શાહબુદ્દીને તીર્થ પ્રતિમાને તોડી નથી, એટલે તેની ફરી પ્રતિષ્ઠા થઈ નથી.

ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓમાં ફલોધિને तापप्रतिष्ठान् તીર્થ બતાવ્યું છે. આ૦ વાદિદેવસૂરિની એક પરંપરા નાગોરી તપા એવા નામથી પણ પ્રસિદ્ધ હતી માટે જ એ શબ્દો લખ્યા હોય એમ લાગે છે.

મહો૦ ક્ષમાકલ્યાણે પણ ફલવર્ધિ તીર્થની સ્થાપના આ૦ વાદિદેવસૂરિના હાથે થયાનું જણાવ્યું છે. (—પટ્ટાવલી)

મહો૦ ભાનુચંદ્ર ગણિ તથા સિદ્ધિચંદ્ર ગણિ જહાંગીરના આગ્રહથી ફરી વાર આગ્રા પધાર્યા ત્યારે વચમાં મેડતામાં ઘણા દિવસ રોકાયા હતા ત્યારે આ તીર્થ માટે ખરતરગચ્છવાળાઓએ ઝઘડો ઊભો કર્યો હતો. મહોપાધ્યાયજીએ પ્રમાણો આપી આ તીર્થને તપગચ્છનું બતાવી તપાગચ્છને સોંપાવ્યું હતું.

અહીં દેરાસરમાં સં૦ ૧૬૨૫ના ફાગણ વદિ ૧ ને ગુરુવારે મૂલ નક્ષત્રના સિદ્ધિયોગમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી આ૦ ધર્મઘોષસૂરિની ચરણપાદુકા છે.

આ ફલોધિ તીર્થ આજે મેડતા સ્ટેશન પાસે વિદ્યમાન છે. ત્યાં જૈનોનાં ઘરો નથી. માત્ર તીર્થ મંદિર મોજુદ છે.

(—નાગેન્દ્રગચ્છીય આ૦ જિનભદ્રની પ્રબંધાવલી સં૦ ૧૨૯૦, આ૦ જિનપ્રભસૂરિકૃત વિવિધતીર્થકલ્પ, મહો૦ જિનપાલની ગુર્વાવલી, ઉપદેશતરંગિણી ૫, સોમધર્મની ઉપદેશસપ્તતિકા ત૦ ૧૫ ૩, મહોપાધ્યાય ધર્મસાગરની તપગચ્છપટ્ટાવલી, મહો૦ ધનાકલ્યાણનો પર્યુષણાગ્રંથ, પૃ૦ ૧૮૬ જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૮ ૪૪ ૯૭)

વરકાણા—

રાણી સ્ટેશનની પાસે વરકાણા નામે નાનું ગામ છે. અહીં વિક્રમની તેરમી શતાબ્દીનું જૈન મંદિર બંધાયેલું છે. રંગમંડપની ચોકીમાં સં૦ ૧૨૧૧ નો લેખ છે. અહીં મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રાચીન ધાતુપ્રતિમા છે. તેનું પરિકર સં૦ ૧૭૦૭ માં બનેલું છે. મેવાડના રાણા જગતસિંહે તપાગચ્છીય આ૦ વિજયદેવસૂરિના ઉપદેશથી અહીંના માગશર વદિ ૮, ૯, ૧૦, ૧૧ ને દિવસે ભરાતા મેળામાં મહેસૂલ માફ કર્યું તેનો શિલાલેખ અહીં વિદ્યમાન છે. ગોડવાડની પંચતીર્થીનું આ એક મોટું તીર્થ છે.

આ૦ વિજયદાનસૂરિએ સં૦ ૧૬૨૮ માં વરકાણામાં જ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં પં૦ રાજવિમલ, પં૦ ધર્મસાગર અને ઉ૦ પં૦ હીરહર્ષને ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું હતું. (જુઓ પ્ર૦ ૫૮)

અહીં કોઈ ભાવકનું ઘર નથી પણ વરકાણા પાર્શ્વનાથ જૈન વિદ્યાલય છે જેમાં જૈન બાળકોને રહેવા-જમવાની અને ભણવાની સારી વ્યવસ્થા છે (-જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ)

રાતા મહાવીર (હથુંડી)—

પ્રાચીન હથુંડી ગામથી ૧ કોસ અને વિજાપુરથી ૧ કોસ તેમજ સેવાડી પાસે ૮ મઠમાં, મારવાડ અને મેવાડના પહાડી રસ્તાના મુખ આગળ આ તીર્થ આવેલું છે

(-વિશેષ પરિચય માટે જુઓ પ્રક૦ ૩૪, પૃ૦ ૫૬૩ જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ)

જેસલમેર—

યાદવ સમ્રાટોની મૂળ ગાદી લોદ્રવામાં હતી. તેમાં ડુસાજી રાવલનો મોટો પુત્ર જેસલ નામે હતો. તેણે લોદ્રવાથી ૧૦ માઈલ દૂર ટેકરી પર કિલ્લો બાંધી જેસલમેર નગર વસાવ્યું તેમાં આજે મોટા સાત જ્ઞાનભંડારો, ૧૦ જૈન દેરાસરો, ૧૮ ઉપાશ્રયો અને શ્વેતાંબર જૈનોની મોટી વસ્તી છે

સાહિત્યરક્ષણ—

જૈનધર્મ ભારતવર્ષનો પ્રાચીન અને મુખ્ય ધર્મ છે જૈનધર્મના આચાર્યો જનતાના કલ્યાણ માટે હાથ, પગ જીભ અને દિલ એ બધું ધર્મ કાજે સમર્પણ કરીને મૂળ ખંતથી કામ લેતા હતા. તેમણે અમૂલ્ય સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે. અહિંસાનો ધ્વજ લઈને ઉઘાડે માથે અને ઉઘાડે પગે ભારતના પ્રત્યેક સ્થળોમાં ભ્રમણ કર્યું છે અને તે સિદ્ધાંતને લોકવ્યાપી બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ભ૦ મહાવીરના સિદ્ધાંતોનો સંદેશ ઘેર ઘેર પહોંચાડ્યો છે જગતમાં ક્લેશના મૂળ એવા જર, જમીન અને જોરુને છોડી પોતાના અને પરના હિત માટે કેવળ ઉપકાર બુદ્ધિથી ભારે જહેમત ઉઠાવી છે

ભ૦ મહાવીરસ્વામીથી લઈને આજ સુધીના કાળમાં જૈનોએ ૬૨ લાખ નવીન સાહિત્યનું સર્જન કર્યું જૈન સાહિત્યની તુલનામાં ભારતવર્ષનું સર્વસાહિત્ય તોળવામાં આવે તોય ઓછું હોય એમ

महो. भानुचंद्र गणि तथा सिद्धिचंद्र गणि जहांगीरना मान मेळवीने फरी वार आगरा पधार्या त्यारे वचमां मे ता घणा दिवस रोकाया हता त्यारे आ तीर्थ माटे खरतरगच्छवाळाओ झघडो ऊभो कर्यो हतो. महोपाध्यायजीओ प्रमाणो आपी आ तीर्थने तपगच्छनुं बतावी तपागच्छने सोंपाव्युं हतुं.

अहीं देशनरना सं. १६२५ना फागण वदि १ ने गुरुवारे मूळ नक्षत्रमां सिद्धियोगना प्रतिष्ठित थयेली आ. हेम सोमसूरिनी चरणपादुका छे.

आ फलोधि तीर्थ आजे मेडता स्टेशन पासे विद्यमान छे. त्या जैनोना घरो नथी. मात्र तीर्थ मंदिर मौजूद छे.

(—नागेन्द्रगच्छीय आ. जिनभद्रनी प्रबंधावली सं० १२९० आ. जिनप्रभसूरिकृत विविधतीर्थकल्प, महो. जिनपालनी गुर्वावली, उपदेशतरंगिणी प. सोमधर्मनी उपदेश सप्ततिका त. १५ उ. महोपाध्याय धर्मसागरनी तप गच्छपट्टावली, महो. क्षमाकल्याणनो पत्र प्रकाश नं. नं. १६ जैनसत्यप्रकाश क्रमांक ४ ४४ ४७)

वरकाणा—

राणी स्टेशननी पासे वरकाणा नामे नानुं गाम छे. अहीं विक्रमनी तेरमी शताब्दीना जैन मंदिर बनावेलुं छे. रंगमंडपनी भींतिमां सं. १२११ नो लेख छे. अहीं मूळनायक भ. पार्श्वनाथनी प्राचीन धातुप्रतिमा छे. तेनुं परिकर सं. १७०७ मां बनेलुं छे. मेवाडना राणा जगतसिंहे तपागच्छीय आ. विजयदेवसूरिना उपदेश थी अहींना मागशर वदि ८-९-१०-११ ने दिवसे भरावा मेळामां महोत्सव माफ कर्यु तेनो शिलालेख अहीं विद्यमान छे. गोडवाडनी पंचतीर्थीनुं आ मोटुं तीर्थ छे.

आ. विजयमानसूरिओ सं. १६२८मां वरकाणामां भ. पार्श्व नाथना जिनालयमां १ पं. राजविमल, २ पं० धर्मसागर अने ३. पं. हीरहर्षने उपाध्यायपद आप्युं हतुं. (जूओ प्रक० ५८)

માળવાના
વારસો
જૈનોનુ
તતીર્થ

તકલીફ
ઓને આ
તો ત્યા
આબુ દ
તપસ્વી
] જૈન
૫૫)
મંદિર
ા નમૂના

હતું તમા
૧૨ બંધાવ્યો.

અઠ્ઠાઇ-મહોત્સવ

શુભ સૂચના

પરમપૂજ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય ખરતરગચ્છીય ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય જિનકૃપાચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સા૦ના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જ વિભૂષિત, અનેક પુરાતન જૈન ગ્રન્થોના સંશોધક ૧૦૮ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ સા૦ના સ્વર્ગવાસ નિમિત્તે અત્રે સોનબાઇ બિલ્ડીંગમાં એમના શિષ્ય પરમપૂજ્ય મુનિ મંગલ

ભિરવિહારનુ બીજુ નામ રાજાવિહાર હતું મહામાત્ય આલિગ દેવે પણ તે જ સમય અહીં ચૌમુખવિહાર બંધાવ્યા હતા. એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે અહીં સં ૧૧૫૨મા શ્રી સુવિધિનાથનુ દેરાસર બંધાવવામા આવેલુ હતું

(જુઓ ક્રમાંક ૭૫, પૃ૦ ૬૩ ક્રમાંક ૬૧ પૃ૦ ૬૭૪)

શેઠ ધરણા શાહે અહીંના ચતુર્મુખવિહારના આધારે સં૦ ૧૪૯૬ મા રાણકપુરમા ધરણવિહાર-ત્રૈલોક્યદીપકપ્રાસાદ બંધાવ્યો.

(જુઓ ક્રમાંક ૪૧ ક્રમાંક ૫૦)

મહામાત્ય આલિગદેવે ચૌમુખ વિહારના ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા

મનાય છે વસ્તુત. ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ જાળવવામાં જૈન સાહિત્યે મોટો ફાળો આપ્યો છે

આ પ્રદેશો તરફ મુસલમાનો અવારનવાર હુમલાઓ કરીને નગરો ભાંગતા ને જનતાને લૂંટી લેતા. દેરાસરો અને મંદિરોની મૂર્તિઓ તોડતા અને સંઘરેલા સાહિત્યને પણ બાળીને ભસ્મ કરી નાખવા લાગ્યે જ એવું કોઈ નગર હશે જે મુસલમાનોના ધાડાઓને ભોગ બન્યું હોય. પરિણામે સાહિત્યનો મોટો ભાગ આવા હુમલાઓનો ભોગ બન્યો છે બચેલા સાહિત્યનું રક્ષણ કરવું એ જ માત્ર સૌની ચિંતાનો વિષય હતો.

જેસલમેર એવા સ્થળે વસ્યું કે જ્યાં ચારે તરફ કોશો સુધી માત્ર રેતીના ભયાનક મેદાનો જ નજરે પડે. સેનાઓ કે ધાડાઓ ત્યાં જવાનો ભાગ્યે જ વિચાર કરે. આવા એકાંત અને સુરક્ષિત સ્થાનનો લાભ લેવાનું જૈનાચાર્યોને સૂઝી આવ્યું અને પાટણ, ખંભાત, ભરૂચ, વડનગર, વઢવાણ વગેરે સ્થળોના સાહિત્યભંડારો આ સ્થળે લાવીને મોટા જ્ઞાનભંડારો સ્થપાવ્યા. આ રીતે આજ સુધીમાં સંગ્રહીત થયેલા સાહિત્યમાં મોટી મોટી તાડપત્રીઓમાં લખેલા અનેક ગ્રંથો અહીંના જ્ઞાનભંડારોમાં સુરક્ષિત રહી શક્યા છે આગમપ્રભાકર પૂ. મુનિરાજ શ્રીપુણ્યવિજયજીએ અથાગ પરિશ્રમ અને પરીષહો સહીને એ ગ્રંથભંડારોનું નિરીક્ષણ કર્યું એટલું જ નહિ તેની સુરક્ષા માટે સારો પ્રબંધ પણ કર્યો છે વળી એ સાહિત્ય સુલભ બને એ માટે તેમણે ત્યાંની મહત્ત્વની અને અન્યત્ર અનુપલબ્ધ પ્રતિઓની ફિલ્મ ઉતરાવવાની વ્યવસ્થા પણ કરેલી છે

ખુશી થવા જેવું તો એ છે કે કેટલાક પ્રાચીન ગ્રંથો જે અલભ્ય હતા તેની પ્રતિઓ અહીંથી મળી આવી છે જે ચાલુ મહાકાવ્ય ના પ્રાચીન ગ્રંથોના પાઠો અશુદ્ધ મળતા હતા; જેમાં વિક્રમની નવમી શતાબ્દી પહેલાના પૂર્વપક્ષો સંગ્રહીત છે જે ઉપલબ્ધ બૌદ્ધ સાહિત્યના આધારે પણ શુદ્ધ થઈ શકે તેવા નહોતા તેના વિશુદ્ધ પાઠો અહીંથી મળેલી પ્રતિમાંથી મળ્યા છે આવા અનેક ગ્રંથો વિશે

અઠ્ઠાઇ-મહોત્સવ

શુભ સૂચના

પરમપૂજ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય ખરતરગચ્છીય ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય જિનકૃપાચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય ઉપાધ્યાય પદ વિભૂષિત, અનેક પુરાતન જૈન ગ્રન્થોના સમુદ્ધારક ૧૦૮ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ સાહેબના સ્વર્ગવાસ નિમિત્તે અત્રે સોનબાઇ બિલ્ડીંગમાં તેમના શિષ્ય પરમપૂજ્ય મુનિ મંગલ

...માણુમા
વારસો
જૈનોનુ
તતીર્થ

તકલીફ
ઓને આ
તો ત્યા
આબુદ
. તપસ્વી
. જૈન
...૦ ૫૫)
. મદિરો
. નમૂના

...નું તેમા
...ર બધાવ્યો.

સિદ્ધવિહારનુ બીજુ નામ રાજાવિહાર હતુ મહામાત્ય આલિગ હવે પણ તે જ નગરમા અહીં ચૌમુખવિહાર બંધાવ્યો હતો એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે અહીં સં૦ ૧૧૫૨માં જ નમિનાથનુ દેરાસર બધાવવામા આવેલુ હતુ

(જૂઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૯૩ પ્રક ૯૧ પૃ૦ ૬૭૪)

શેઠ ધરણા શાહે અહીંના ચતુર્મુખવિહાર ના આધારે સં૦ ૧૪૯૬ મા રાણકપુરમા ધરણવિહાર-ત્રૈલોક્યદીપકપ્રાસાદ બધાવ્યો.

(જૂઓ પ્રક૦ ૯૧ પ્રક૦ ૫૦)

મહામાત્ય આલિગદેવે ચૌમુખ વિહારમા સં૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા

पधरावी हती. अल्लाउद्दीन खिलजीए ए प्रतिमाने तोडवानो इरादो कर्यो, पण लोकोए बादशाहनी हाजरीमां ज दीपक राग गाईने १ / दीवा प्रगटाव्या, त्यारे एक सर्प प्रगट थईने सुलतान पासे आवी बेठो. सुलतान तो आ बधुं जोई आश्चर्यचकित थई गयो. तेणे कह्युं आ देव तो बादशाहोना बादशाह सुलतान छे एम समजीने तेणे ए प्रतिमा तोडी नहीं. ते समयथी ए प्रतिमा सुलतान पार्श्वनाथ ना नामथी प्रसिद्धि पामी.

सिद्धपुरमां सं. १६४५ मां नागर वगेरे जैनोना घरो हतां. ए समय सुधी पांच देरासरो हता. अहीं ज महोपाध्याय भानुचंद्रगणिनो जन्म थयो हतो. महोपाध्याय यशोविजयजी गणिवरे अहीं ज दिवाळीना दिवसोमां ज्ञानसार नी रचना करी हती.

आजे अहीं जैनोनां... घरो छे. बे देरासरो छे. उपाश्रय पण छे. पं. विजयरत्ननी आज्ञाना स्थेवा पं. केसरकुशळे सं. १७५८ ना कार्तिक सुदि ५ ना रोज सिद्धपुरनां तीर्थावपनमी स्तवन (कडी ७५) रच्युं छे. पाटणना शेठ कचरा कीकाभाईए सं. १८२१ ना माह वदि २ ना रोज सुरतथी यात्रासंघ काढ्यो हतो, जेमां आणसूरगच्छना भ० विजयोदयसूरि वगेरे हता ते सिद्धपुरमां यात्रा निमित्ते आव्या त्यारे अहीं चार देरासरो विद्यमान हतां.

(—जैनसत्यप्रकाश, क ६४ थी ६८)

(—कल्याणमहाकाव्य, सर्ग १५, श्लो १६ कुमारपालप्रतिबोध, जैन तीर्थोनो इतिहास, जैनतीर्थसर्वसंग्रह, जैन सत्यप्रकाश, क १४ पृ ३१८)

शिहोर—

भावनगर अने पालीताणाना वच्चे पहाडीओथी घेरायेलुं शिहोर नामे नगर छे. तेनुं संस्कृत नाम श्रीपुर होवानुं जाणवा मळे छे. राजा सिद्धराजे तेने आबाद करी ब्राह्मणोने दानमां आप्युं हतुं. वीसोजी गोहिले ते छीनवी लीधुं त्यारथी ते भावनगर राज्यमां गणाय छे.

અહીંની પહાડીમાં શત્રુંજય તીર્થની આરુહેવા નામે ટૂંક છે

તપાગચ્છના શ્રી પૂજ્ય વિજયજિનેન્દ્રસૂરિ અહીં કાળધર્મ પામ્યા હતા, તેમની પણ અહીં ટૂંક છે તેમની ચરણપાદુકા વગેરે અહીં વિદ્યમાન છે શત્રુંજય તીર્થ ઉપર પણ તેમની શ્રીપૂજ્ય ટૂંક બનેલી છે. (જૂઓ પ્ર૦ ૫૮)

તપાગચ્છાધિપતિ શ્રીમુક્તિવિજયજી ગણિવરે અહીં ચતુર્માસ કર્યું હતું તેઓ આ પહાડ ઉપર મધ્યાહ્નને તથા બીજા ત્રીજા પહોરે ચાર ચાર કલાક ધ્યાન કરતા હતા. અહીંનો જૈન સંઘ તેમનો ભક્ત છે. સંઘે તેમની પ્રતિમાજી પણ પધરાવી છે

તેમના શિષ્ય મુનિવર ગુણવિજયજી અહીં જલયાત્રાના વરઘોડામાં પદ્મોઠી વાળીને સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગસ્થ થયા હતા. પૂ૦ આ૦ આત્મારામજી તથા પૂ ગુલાબવિજયજી મહારાજનું સં ૧૯૪૩ માં અહીં ઐતિહાસિક મિલન થયું હતું

આજે અહીં શ્વેતાંબરનાં ઘર છે. બે દેરાસરો છે ઉપાશ્રયો અને પાઠશાળા વિદ્યમાન છે

વસ્તુત. સિદ્ધરાજે જેમ સિંહ સંવત ચલાવ્યો તેમ સિંહપુર પણ વસાવ્યું આ મેરુતુંગસૂરિ કહે છે કે રાજા સિદ્ધરાજે કોઈ અવસરે વાલાક પ્રદેશની પહાડી ભૂમિમાં સિંહપુર નામે બ્રાહ્મણોનો અગ્રહાર સિંહપુર સ્થાપન કર્યું તેની નીચે ૧૦૩ ગામ હતા.

(–પ્રબંધચિંતામણિ)

અહીં (૧) સ્ત્રુઆ (રાજ્યકર્તા) અને (૨) જાની (યજ્ઞ કરનાર) એમ બે પ્રકારના બ્રાહ્મણો વસતા હતા. તેમાં એક કન્યાના કારણે ભારે ક્લેશ ઊભો થયો. તે બન્ને પક્ષો સામસામે લડ્યા. બ્રાહ્મણો મરાયા તે ભૂમિ આજે પણ ગોઝારી ભૂમિ નામે પ્રસિદ્ધ છે

સ્ત્રુઆએ ગારિયાધારના ઠા. કાંધાજી ગોહિલની મદદ માગી. ઉમરાળાના વીસાજી ગોહિલે ઓચિંતો હલ્લો કરી સિહોરને પોતાના કબજે કર્યું લોકો ગોઝારી ભૂમિ સમજીને ત્યાં વસ્યા નહીં એટલે

વીસાજીએ નવું શિહોર વસાવ્યું. તેનું ખાત કરતા ચમારે તોરણ બાંધ્યુ હતું

ગોહેલ વંશનો પરિચય પહેલા (પ્રક૦ ૨૩ પૃ૦ ૩૮૬ માં) આવી ગયો છે (પ્રક૦ ૪૪ મા પણ આવશે) તેના વંશજ મોહોદાસ ગોહેલ (લૂણી નદીના કિનારે આવેલા ખેર ગામમાં) હતા. તેના પુત્ર સેજકજી તેના પુત્રે ગારલા છોડી સૌરાષ્ટ્રમાં સં ૧૨૬ મા આવીને સેજકપુર વસાવ્યું તેના વંશમાં અનુક્રમે (૧) સેજકજી (૨) રાણજી (૩)... (૪) (૫) ખડાજી (૬) કુંવરજી (૭) વીસોજી (૮) કાનોજી (૯) સારંગજી (૧) શિવજી (૧૧) જેતોજી (૧૨) રામદાસજી (૧૩) સરતાનજી (૧૪) વીસોજી થયા. એ વીસોજી ગોહેલે નવું શિહોર વસાવ્યું તેના ભાઈ દેવાજીને પછેગામનો ગરાસ મળ્યો. વીસાજીએ ઈ. સ. ૧૫૭૦ થી ૧૬ સુધી શિહોરમાં રાજ્ય કર્યું

ભાવનગરના રાજા ભાવસિંહજી ગોહેલે પિલાજી ગાયકવાડના કમાલજીને ભગાડી શિહોરમાં પોતાની સત્તા જમાવી. રાજા ભાવસિંહજીએ સં ૧૭૭૯ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ના રોજ વડવા ગામે ભાવનગર વસાવી તેને બંદર બનાવ્યું, તેણે ઈ. સ. ૧૭૨૨ સુધી રાજ્ય કર્યું (—શ્રીયુત ગોરધનદાસ નાગરદાસ મહેતા, શિહોરવાળા રચિત 'સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસદર્શન')

તારંગા તીર્થ—

ગુજરાતના ઉત્તર પ્રદેશમાં તારંગાહીલ એ ઉંચું હવામાન વાળી સ્વચ્છ પહાડી છે તેનાં નામ—તારંગકગિરિ, તારગિરિ, તારણદુર્ગ, તારણગઢ, તારગઢ, તારંગા વગેરે મળે છે

વૈદિક સાહિત્યમાં તારનાથ, બૌદ્ધસાહિત્યમાં તારાદેવી અને જૈન સાહિત્યમાં સુતારાદેવી, પદ્માવતી વગેરે નામો મળે છે. લોક માન્યતા છે કે એના આધારે આ પહાડનું નામ પડ્યું છે.

जैने पद्मावतीति त्वमुमरम्ना तां च गौरीति शैवे
तारा बौद्धागमे त्वं प्रकृतिरिति मता देवि । साङ्ख्यागमे त्वम् ।

गायत्री महामार्गे त्वमसि च विमला कौलिकी त्वं च मत्रा

व्याप्तं विश्वं जयति स्फुरदुरुयशस मंडलं पद्मे ! नमस्ते ॥७॥

तारं ताराधतारं त्रिजगतित्रितये ! देवि ! पद्मे ! सुपद्मे ! ॥८

(–શ્વેતાંબરચક્રચૂડામણિ શ્રીયશોભદ્રાચાર્યશિષ્ય શ્રીચન્દ્રસૂરિ રચિત 'અદ્‌ભુતપદ્માવતીકલ્પ પાત્રવિધિપ્રકરણ પ્રારંભ પાના ૬)

त्रिपृष्ठा त्रिफणा तारा तोतला त्वरिता तुला ॥१

त्रिरूपा त्रिपदा त्रागा तारा त्रिपुरसुन्दरी ॥२

(–પદ્માવતી સહસ્રનામસ્તોત્ર લીલાવતીશતમ્)

कामाख्या कामरूपा अम्बा जगदीश्वरी तारा ॥४

(–પદ્માવતીસ્તોત્ર ૧૩ શ્લોકવાળું ભૈરવ પદ્માવતીકલ્પ, પૃ૦ ૮ પૃ ૫૦ પૃ૦ ૫૭)

બૌદ્ધોમાં તારાદેવીની પ્રધાનતા છે જ્યાં જ્યાં તે દેવી છે ત્યાં ત્યાં તે નામના ગામ કે પહાડ હોવાનું જણાયું નથી. અહીં વાસ્તવમાં તો આ પહાડનું નામ તારાદેવીના નામ ઉપરથી પડ્યું નથી, પરંતુ તારાદેવીનું મંદિર અને તારણગઢના નામસામ્યથી એ રીતે જોડી દેવામાં આવ્યું હોય.

ખરું જોતાં તો અહીં સિદ્ધશિલા અને કોટિશિલા છે એ તારક તીર્થસ્થાન હોવાથી પહાડનું નામ પણ તારણગિરિ હોવાનું સાર્થક જણાય છે

શત્રુંજય તીર્થનાં ૧૦૮ નામો છે તેમાં શત્રુંજયની ટૂંકો, શિખરો અને સૌરાષ્ટ્ર તેમજ ગુજરાતની અનેક પહાડીઓનાં નામોનો સમાવેશ થયેલો છે તેમાં તારગિરિ એવું એક નામ છે તે આ તારંગાને જ બતાવે છે

આ પ્રભાવક લખે છે કે વિક્રમની પહેલી શતાબ્દીમાં થયેલા આર્ય ખપુટાચાર્યે ગુડશસ્ત્રનગરમાં બૌદ્ધવાદીને હરાવ્યો હતો, યક્ષમૂર્તિને પોતાના પગે પડાવી હતી અને ત્યાંના રાજા તેમજ પ્રજાવર્ગને જૈન બનાવ્યા હતા. (પ્રભાવકચરિત્ર, પાદલિપ્તસૂરિપ્રબંધ)

આ સોમપ્રભસૂરિ લખે છે કે ગુર્જરપતિનો સબ્ર વેણીવચ્છરાજ પ્રથમ જૈન હતો. તેણે તારાદેવીનું મંદિર બંધાવ્યું અને તારાપુર વસાવ્યું. વળી તેણે સિદ્ધશિલા અને કોટિશિલામાં જૈન દેરાસરો બંધાવ્યાં. પાછળથી તેને દ્વિજઅરો ફાવી ગયા. ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલની આજ્ઞાથી યશોદેવના પુત્ર દં નાયક અભયકુમારે અહીં જ અજિતનાથનું ૩૨ માળનું ઉન્નત જિનાલય બંધાવ્યું

(કુમારપાલપ્રતિબોધ, પ્રસ્તાવ ૫, પૃ. ૮)

સાક્ષર મોહનલાલ દેસાઈ જણાવે છે કે અહીં આર્ય ખપુટના સમયે તારાદેવીનું મંદિર અને પાછળથી સિદ્ધાયિકાદેવીનાં મંદિરો બન્યાં હતાં. (—જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પૃ. ૧)

આ પ્રમાણોથી સ્પષ્ટ છે કે તારંગાગિરિ એ પ્રાચીન કાળથી જૈન તીર્થ રહ્યું છે. મધ્યયુગમાં તેનું માહાત્મ્ય ઘટી ગયું હશે પરંતુ વિક્રમની તેરમી શતાબ્દીથી તેણે પોતાની પૂર્વકાલીન જાહોજલાલી પુનઃ પ્રાપ્ત કરી છે. છેલ્લા ૮ વર્ષનો તેનો ઇતિહાસ આ પ્રકારે મળે છે—

ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે અજમેર જીતવા માટે છેલ્લી ચડાઈ કરી, ત્યારે મંત્રી બાહડની પ્રેરણાથી તેના ઘરદેરાસરના ગોખલાના બિરાજમાન શ્રી અજિતનાથની પ્રતિમાની પૂજા ભક્તિ કરીને પ્રયાણ કર્યું હતું. તેમાં તેને વિજય મળ્યો હતો. તે પછી સં. ૧૨૧૬માં તે પરમાર્હત—જૈન બન્યો. તેને માંસાહારની પ્રતિજ્ઞા હતી. એટલે એક વાર ઘેબર ખાતાં તેને માંસાહારનો રસાસ્વાદ આવ્યો. આથી તેણે ગુરુમહારાજ પાસે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. આચાર્યશ્રીએ તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું કે 'બત્રીશ દાંતોની શુદ્ધિ માટે તમારે ૩૨ જિનાલયો બનાવવાં જોઈએ.

ગૂર્જરેશ્વરે પ્રાયશ્ચિત્તમાં પાટણ, શત્રુંજય, (ગિરનાર) આબૂ, નાડોલ (?), જાલોર વગેરે સ્થળે જુદાં જુદાં તીર્થક્ષેત્રોમાં ૩૨ કુમારવિહાર—જિનાલયો બંધાવ્યાં. એક દિવસે તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું કે મને શ્રી અજિતનાથની સેવાથી વિજય મળ્યો હતો એટલે તેમનું વિશાળ મંદિર બંધાવવું જોઈએ. આચાર્યશ્રીએ પણ તેની

આ ભાવનાને પુષ્ટ કરતાં જણાવ્યું કે રાજન્! તારંગામાં એ શત્રુંજય તીર્થના જ પરિવારમાં છે ત્યાં વિહાર-જિનાલય બનાવવું જોઈએ. ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે તરત જ વડનગર પંથકના મંત્રીને આદેશ આપ્યો કે તારંગા પર વિજયસ્તંભ જેવો બત્રીશ માળનો ઊંચો અને ભવ્ય અજિતનાથ પ્રાસાદ બનાવો. મંત્રીએ એવો પ્રાસાદ તૈયાર કર્યો પણ તે ઘણો ઊંચો હોવાથી હવાના તોફાનના કારણે પડી ગયો. આથી ફરીવાર મોટા ચાર માળ અને તેની ઉપર કેગરનાં લાકડાના ૨૮ માળ ગોઠવી ૨૪ (૮૪) ગજ ઊંચો બાવન દેરીવાળો જિનપ્રાસાદ બનાવ્યો અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલે સં૦ ૧૨૨૧માં તેમાં ગુરુદેવ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના કરકમલથી ભ૦ અજિતનાથની ૧૦૧ આંગળ પ્રમાણ-૧૨૫ આંગળથી ઊંચી રત્નની પ્રતિમા ભરાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ મંદિર આજે વિદ્યમાન છે. ભારતના જૈન મંદિરમાં આ મંદિર તેની ઊંચાઈના કારણે વિખ્યાત બન્યું છે. અનેક પુરાતત્ત્વવિદોએ આ મંદિરને પોતાની પ્રશંસાના પુષ્પો ચડાવ્યાં છે (-કુમારપાલપ્રતિબોધ, પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધચિંતામણિ, મોહરાજપરાજય નાટક કુમારપાલપ્રબંધ, ઉપદેશતરંગિણી વીરવંશાવલી, જૂઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૪૭)

રાજા અજયપાલે કુમારપાલના દરેક સ્મારકોનો વિનાશ કર્યો હતો, તેમ આ તીર્થનો નાશ કરવાનો પણ તે ઇરાદો રાખતો હતો, પરંતુ બહુરૂપી શીલણભાંડના યુક્તિપ્રયોગથી આ તીર્થ બચી ગયું પણ તે પછી અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીના હુમલાએ આ તીર્થને ખૂબ નુકસાન પહોંચાડ્યું (પ્ર૦ ૩૨, પૃ૦ ૧૩૫)

ઈડરનગરના રાવ પૂંજાજીના માનીતા ઇભ્યાન નગરશેઠ સંઘવી વત્સરાજ ઓશવાલનો મોટો પુત્ર સં૦ ગોવિંદ આ૦ સોમસુંદરસૂરિનો અનન્ય ભક્ત હતો. તેણે ગુરુમહારાજના ઉપદેશથી શત્રુંજય, ગિરનાર સોપારક વગેરે તીર્થોના સંઘ કાઢ્યા અને સં૦ ૧૪૭૯માં આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી, આરાસણથી શિલા મંગાવીને તારંગા પર ભ૦ અજિતનાથની નવી પ્રતિમા ભરાવી, મોટો સંઘ એક કાઢવી અને ભ૦

તેના નામ ઉપરથી આ પ્રતિમા ગોડી પાર્શ્વનાથના નામથી વિખ્યાત થઈ (પ્રક ૪૧ પૃ૦ ૬૧૫, ૬૧૬)

અભિપ્રાયકે સોઢાજીને સહાય કરી સુખી કર્યો. સોઢાજીએ પણ ગોડી પાર્શ્વનાથને પોતાના ઘરમાં લાવી પધરાવ્યા. તે તેની પૂજા કરવાથી અત્યંત સુખી થયો, ઝીંઝુવાડાનો રાજા બન્યો, તેમજ ગૂર્જરતનો મહામંડલેશ્વર પણ બન્યો. તેના ભાઈ માણ સાલાએ પણ આ અભિપ્રાયકની સહાયથી કૂવા કુંવારીનું ભૂત કાઢ્યું હતું.

મંડલેશ્વર સોઢા સાલાને દુર્જનશલ્ય નામે પુત્ર હતો. તે પણ રાજા ભીમદેવ સોલંકી (બીજા)નો મંડલેશ્વર હતો. તેણે સં ૧૩ ૫ થી સં ૧૩૧ ના ગાળામાં શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ તીર્થના મોટા દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. (પ્રક ૪૩)

તે પછી ગોડી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પાટણમાં લાવવામાં આવી. ૧૩૫૬-૧૩૬ ના ગાળામાં બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીના ભાઈ અલફખાને ગૂજરાત પર ચડાઈ કરી અને કરણ વાઘેલાને ભગાડી પાટણમાં પોતાની ગાદી સ્થાપન કરી. (જુઓ પ્રક ૪૫) આ મુસલમાની હલ્લો થયો તે સમયે જૈનોએ પ્રતિમાજીને જમીનમાં ખાડો કરી તેમાં પધરાવી હતી. સં ૧૪૩૨ લગભગમાં પાટણનો સૂબો હસનખાન (હીસામુદ્દીન) હતો. તેને પાઠાહારમાંથી ગોડીજીની પ્રતિમા મળી આવી. તેની બીબી ગતભવમાં જૈન કન્યા હતી. બીબી આ પ્રતિમાને હમેશાં પૂજવા લાગી. સૂબાને એક રાતે સ્વપ્નમાં અવાજ આવ્યો કે ત્યારે આ પ્રતિમા નગરપારકરના શેઠ મેઘાને આપી દેવી.

એ સમયે નગરપારકરમાં ભૂપેશ્વર ખાન હતું. તેમાં વડેરાના વંશના શેઠ આસકાનો પુત્ર શેઠ સાજન રહેતો હતો. તેને કાજલ, ઉજલ અને શામલ એમ ત્રણ પુત્રો હતા અને મરઘા નામે પુત્રી હતી. કાજલશાહ ધનવાન હતો.

એ જ નગરપારકરના ભૂપેશ્વરમાં સં ૧૩૯૮ માં થા એવો મીઠડિયો રહેતો હતો. તેને લોલો, ભાણ અને મેઘો એમ ત્રણ પુત્રો હતા.

કાજલશાહે પોતાની બેન મરઘા શેઠ મેઘા સાથે પરણાવી.

આ રાજા અનેવીના ઘણો સ્નેહભાવ હતો. એકવાર મેઘા શાહ કાજળ શાહ પાસેથી પૈસાની મ ૬ લઈ વેપાર માટે પાટણમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં તેને સ્વપ્નમાં સૂચન મળ્યું કે અહીંના સૂઆને ત્યાં જિન પ્રતિમા છે તેને દામ આપીને તું લઈ લે. મેઘા શાહે ૧૨૫ દ્રમ્મ (અથવા પ ટકા) આપી તે પ્રતિમા લઈ લીધી. અચલગચ્છના આ મેરુતુંગસૂરિ (સં૦ ૧૪૨૬ થી સં૦ ૧૪૭૧)ના મુખેથી મેઘા શાહ આ પ્રતિમાનો પ્રભાવ જાણીને તેને રાધનપુર થઈ નગરપાર કેર લઈ આવ્યો. ત્યાં તેણે મહોત્સવપૂર્વક ન ારપ્રવેશ કરાવ્યા અને સં૦ ૧૪૩૨ ના કાર્તિક સુદિ ૨ ને શનિવારે (અથવા સં૦ ૧૪૬૫ માં) એક ગાદી ઉપર ગોઠી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને સ્થાપન કરી. ચારે વર્ણ લોકોમાં તે ચમત્કારી મૂર્તિની ખબર ફેલાઈ જતાં સૌ કોઈ તેનાં દર્શને આવવા લાગ્યા.

શેઠ કાજળે શેઠ મેઘા શાહ પાસે પોતાની રકમ માગી પણ જ્યારે તેણે જાણ્યું કે મેઘા શાહ મારી મૂડીમાંથી પથ્થર લાવ્યો છે ત્યારે તપેલા શાહ સાથે લડ્યો ને વેર બંધાયું.

મેઘા શાહ પ્રતિદિન પ્રતિમાની પૂજા કરતો હતો. તેને મહીયો અને મેહર નામે બે પુત્રો પણ થયા અને એ રીતે બાર વર્ષ વીતી ગયા.

મેઘા શાહને એક રાતે એ પ્રતિમાને જંગલમાં મ્યાજે લઈ જવાનું સ્વપ્નમાં સૂચન મળ્યું. મેઘા શાહે સવાર વહેલા ઊઠી એક વહલમાં તે પ્રતિમાને પધરાવી, વહલને બે નવા વાછ ા જોતરી, તે જંગલમાં સ્થાન તરફ લઈ જવા તેણે પ્રયાણ આદર્યું. તે ગામ ગામમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં ચારે બાજુએ નિર્જન વેરાન હતું. ત્યાં તેણે સ્વપ્નની સૂચના મુજબ ગોઠીપુર નગર વસાવ્યું. ત્યાં પાણીનો કૂવો ખોદાવ્યો અને પીવા આકાશ નીચેથી તેને ધન મળ્યું.

શેઠે ત્યાં દેરાસરનો પાયો નાખ્યો. દેરાસરનું કામ શરૂ થયું. નિર્ધનીના સહારે તે કામ ભક્તિથી ઉપાડી લીધું. મેઘા શાહની કીર્તિ ચારે તરફ ફેલાવા લાગી. આથી શેઠ કાજળને તેની ઈર્ષા થવા માંડી.

શેઠ કાજળે પોતાની પુત્રીના લગ્નમાં મેઘા શાહના આખા કુટુંબને

નિવકરી, આ૦ સોમસુંદરસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી, તેમણે પં૦ જિનમંડનને અહીં તે જ દિવસે એટલે સં૦ ૧૪૭૬ મા વાચકપદ આપ્યું હતું. (પ્ર૦ ૫)

આ ઉત્સવમાં અહીં આ૦ સોમસુંદરસૂરિના ૧૮ સાધુઓ હાજર હતા. તે પ્રમાણે ચતુર્વિધ સંઘ મોટા પ્રમાણમાં હાજર હતો.

મૂળનાયકની એક બાજુએ સં૦ ૧૩૪ ના બીજા જેઠ સુદિ ૯ ને સોમવારે અને બીજી બાજુએ સં૦ ૧૩૫ ના અષાડ સુદિ ૭ ને શુક્રવાર એમ બે સંવતના લેખવાળી ભ૦ અજિતનાથની પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાઓ છે જેને શેઠ ધનચંદ્રના પુત્ર વર્ધમાન, તેના પુત્રો—(૧) શા૦ લોહદેવ, (૨) મેહક અને (૩) આશાધર તેમા શા૦ મેહકના પુત્ર ભુવનચંદ્ર અને પદ્મચંદ્રે તે ભરાવેલી છે અને વાદી ધર્મઘોષગચ્છના આ૦ જિનચંદ્ર તથા આ૦ ભુવનચંદ્રે સં૦ ૧૩૪ સં૦ ૧૩૫મા તેમની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. (પ્રા૦ ૩૫, પૃ. ૩૫)

તે પછી વિક્રમની સત્તરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં થીસવે આ૦ વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી આ મંદિરનો મોટો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. (—વિજયપ્રશસ્તિ, સર્ગ ૨૧ શ્લો૦ ૬૧)

મંદિરની ચારે બાજુએ વિશાળ ચોક છે તે ચોકમા જ બીજા નાના ત્રણ-ચાર દેરાસરો છે સાત દ્વીપસમુદ્રો, આઠમો નંદીશ્વરદ્વીપ, નંદીશ્વરની બાવન દેરીઓ, સમવસરણ, અષ્ટાપદ, સમેતશિખર વગેરે રચનાઓ અને ૧૪૫૨ ગણધરોના પગલા, સહસ્રકૂટ શૈલ, નવપદજીનું મંડલ, લોભીના દૃષ્ટાંતની રચના, મધુબિંદુના દૃષ્ટાંતની રચના, અષ્ટાપદ, મોરસંજ્ઞાક અને ચૌમુખજીની દેરી વગેરેના આરસમા બનેલાં નકશી કામો છે.

મૂળ મંદિરના પાછળના ચોકમા ઘણો ભૂમિભાગ તથા દેરીઓ દિગંબર સંઘને આપી છે. તેમણે તે દેરીઓ ઉપર પોતાના બનાવટી પ્રાચીન અર્વાચીન શિલાલેખો ચોડી દીધા છે અને માનસ્તંભ પણ બનાવી દીધો અને અહીંનો શ્વેતાંબર—દિગંબરોનો ઝઘડો શમી ગયો છે.

(૧) મંદિરથી ઉત્તરમાં ખપીં માર્ગમાં દૂર સિદ્ધશિલાની ટેકરી

છે. ત્યાં કૂવો છે, કુંડ છે. શ્વેતાંબરીય ચૌમુખ પાદુકાની દેરી છે. તેની બાજુમાં એક દિગંબરીય દેરી છે.

(૨) મંદિરથી પૂર્વમાં અર્ધો માઈલ દૂર ટેકરી પર પુણ્યપાપની દેરી છે. અહીં સં૦ ૧૨૪૫ નું પરિકર છે.

(૩) મંદિરથી દક્ષિણના તળાવ તથા ગુફા પાસે થઈને કોટિશિલા જવાય છે. અહીં કરોડો મુનિવરો મોક્ષે ગયા હતા. રસ્તો બિહામણો છે. ત્યાં દેરીમાં ચૌમુખ બિરાજમાન છે. ચૌમુખની નીચે ચારે તરફ ૨ જિનપાદુકાઓ છે. તેમાં લખે છે કે—શ્રીમાલી સંઘવી તારાચંદ ફતેચંદે સં૦ ૧૮૨૨ માં તપાગચ્છના ભટ્ટારક વિજયધર્મસૂરિની આજ્ઞાથી ઋ૦ ઋષભદેવની પાદુકા સ્થાપન કરી. વગેરે પાદુકાઓમાં આવી મતલબનો લેખ છે. માત્ર ભગવાનનાં નામ જુદાં જુદાં આપ્યાં છે. પાસે જ બીજી શ્વેતાંબરીય દેરી છે. દિગંબરોએ તે જિનપ્રતિમાનો કંદોરો ઘસી નાખ્યો છે.

આ રીતે આ પ્રાચીન શ્વેતાંબર તીર્થ છે. તેનો વહીવટ અમદાવાદની શ્વેતાંબર સંઘની સંસ્થા સુપ્રસિદ્ધ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી કરે છે. (—જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ)

ગોડીજી તીર્થ—

કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૨૨૮ માં પાટણમાં મોટી અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. ત્યારે શેઠ વડોદરાના જૈન કાનજીની ત્રણ પ્રતિમાઓની પણ અંજનશલાકા કરી હતી. આ ત્રણે પ્રતિમાઓ બહુ ચમત્કારી બની હતી. તેમાં એક ગોડી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પણ હતી.

ઝીંઝુવાડાનો શેઠ ગોડીદાસ અને સોદાજી સાથે કુમકગ પ. વાથી માલવા ગયા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં એક સ્થાને રાતવાસો રહ્યા હતા. ત્યાં મિંઢ નામના કોળીએ શેઠને ઓચિંતો ઘા કરી મારી નાખ્યો. નાગાને આની ખબર થતાં તેણે કોળીને મારી નાખ્યો. શેઠ મરીને વ્યંતર થયો અને તેના ઘરમાં જે ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા હતી તેનો અધિષ્ઠાયક બની તેની પૂજાભક્તિ કરવા લાગ્યો. ત્યારથી

તેના નામ ઉપરથી આ પ્રતિમા ગોડી પાર્શ્વનાથના નામથી વિખ્યાત થઈ (પ્ર૦ ૪૧ પૃ ૬૧૫, ૬૧૬)

ઋષિ પ્રયકે ગોડાજીને સહાય કરી સુખી કર્યો. ગોડાજીએ પણ ગોડી પાર્શ્વનાથને પોતાના ઘરમા લાવી પધરાવ્યા. તે તેની પૂજા કરવાથી અત્યંત સુખી થયો, ગીંડુવાડાનો રાજા બન્યો, તેનાજ પૂજ સુતનો મહામંડલેશ્વર પણ બન્યો. તેના ભાઈ માંડુ ઝાલાએ પણ આ અભિપ્રાયની સહાયથી રૂપા કુંવરીનું ભૂત કાઢયુ હતું.

મ ડલેશ્વર ગોડા ઝાલાને દુર્જનશલ્ય નામે પુત્ર હતો. તે પણ રાજા ભીમદેવ સોલંકી (બીજા)નો મંડલેશ્વર હતો. તેણે સં ૧૩ ૫ થી સં ૧૩૧ ના ગાળામાં શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ તીર્થના મોટા દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. (પ્ર૦ ૪૩)

તે પછી ગોડી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પાટણમા લાવવામા આવી. ૧૩૫૬–૧૩૬ ના ગાળામાં બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીના ભાઈ અલફખાને ગૂજરાત પર ચઢાઈ કરી અને કરણ વાઘેલાને ભગાડી પાટણના પોતાની ગાદી સ્થાપન કરી. (જુઓ પ્ર૦ ૪૫) આ મુસલમાની હલ્લો થયો તે સમયે જૈનોએ પ્રતિમાઓને જમીનમા ખાડો કરી તેમા પધરાવી હતી. સં ૧૪૩૨ લગભગમા પાટણનો સુબો હસનખાન (હીસામુદ્દીન) હતો. તને ઘોડાહારમાથી ગોડીજીની પ્રતિમા મળી આવી. તેની બીબી અસલમા જૈન કન્યા હતી. બીબી આ પ્રતિમાને હમેશા પૂજવા લાગી. સુબાને એક રાતે સ્વપ્નમા અવાજ આ પો કે તારે આ પ્રતિમા નગરપારકરના મેઘ શેઠને આપી દેવી.

એ સમયે નગરપારકરમા ભૂધેશ્વર ગામ હતું. તેમા વડેરાના વંશના શેઠ આસકાનો પુત્ર શેઠ સાજન રહેતો હતો. તેને કાજલ, ઉજલ અને શાલમ એમ ત્રણ પુત્રો હતા અને મરઘા નામે પુત્રી હતી. સાજનશાહ ધનવાન હતો.

એ જ નગરપારકરના ભૂધેશ્વરમા સં ૧૪૫૮ માં શા ખેતો મીઠડિયો રહેતો હતો. તેને લાલો, ઉદય અને મેઘો એમ ત્રણ પુત્રો હતા.

કાજળ શાહે પોતાની બેન મરઘા શેઠ મેઘા સાથે પરણાવી.

આ સાળા-બનેવીમાં ઘણો સ્નેહભાવ હતો. એકવાર મેઘા શાહ કાજળ શાહ પાસેથી પૈસાની મદદ લઈ વેપાર માટે પાટણમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં તેને સ્વપ્નમાં સૂચન મળ્યું કે અહીંના સૂબાને ત્યાં જિન પ્રતિમા છે, તેને દામ આપીને તું લઈ લેજે. મેઘા શાહે ૧૨૫ દ્રમ્મ (અથવા ૫૦૦ ટોકડા) આપી તે પ્રતિમા લઈ લીધી. અંચલગચ્છના આ. મેરુતુંગસૂરિ (સં. ૧૪૨૬ થી સં. ૧૪૭૧)ના મુખેથી મેઘા શાહ આ પ્રતિમાનો પ્રભાવ જાણીને તેને રાધનપુર થઈ નગરપારકર લઈ આવ્યો. ત્યાં તેણે મહોત્સવપૂર્વક નગરપ્રવેશ કરાવ્યો અને સં. ૧૪૩૨ના કાર્તિક સુદિ ૨ ને શનિવારે (અથવા સં. ૧૪૬૫માં) એક ગાદી ઉપર ગોડી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને સ્થાપન કરી. ચારે તરફ લોકોમાં તે ચમત્કારી મૂર્તિની ખબર ફેલાઈ જતાં સૌ કોઈ તેનાં દર્શને આવવા લાગ્યા.

શેઠ કાજલે શેઠ મેઘા શાહ પાસે પોતાની રકમ માગી પણ જ્યારે તેણે જાણ્યું કે મેઘા શાહ મારી મૂડીમાંથી પથ્થર લાવ્યો છે ત્યારે તે મેઘા શાહ સાથે લડ્યો ને વેર બંધાયું.

મેઘા શાહ પ્રતિદિન પ્રતિમાની પૂજા કરતો હતો. તેને મહીઓ અને મેહર નામે બે પુત્રો પણ થયા અને એ રીતે બાર વર્ષ વીતી ગયાં.

મેઘા શાહને એક રાતે એ પ્રતિમાને અજાણ્યા સ્થળે લઈ જવાનું સ્વપ્નમાં સૂચન મળ્યું. મેઘા શાહે સવારે વહેલા ઊઠી એક વહેલમાં તે પ્રતિમાને પધરાવી, વહેલને બે નવા વાછડા જોતરી તે અજાણ્યા સ્થળ તરફ લઈ જવા તેણે પ્રયાણ આદર્યું. તે ડાબા ભાગમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં ચારે બાજુએ નિર્જન વેરાન હતું. ત્યાં તેણે સ્વપ્નની સૂચના મુજબ ગોડીપુર નગર વસાવ્યું. ત્યાં પાણીનો કૂવો નીકળ્યો અને ધોળા આકડા નીચેથી તેને ધન મળ્યું.

શેઠે ત્યાં દેરાસરનો પાયો નાખ્યો. દેરાસરનું કામ શરૂ થયું. સિરોહીના સલાટે તે કામ ભક્તિથી ઉપાડી લીધું. મેઘા શાહની કીર્તિ ચારે તરફ ફેલાવા લાગી. આથી શેઠ કાજલને તેની ઈર્ષ્યા થવા માંડી.

શેઠ કાજળે પોતાની પુત્રીના લગ્નમાં મેઘા શાહના આખા કુટુંબને

સ્થળ યાત્રાનું ધામ મનાય છે. નદીકિનારે નિર્જન પ્રદેશ છે. શાન્તિનું એકાન્ત સ્થાન છે. અહીં કાર્તિકી અમાસને વાર યાત્રા કરવા આવે છે.

એ જમાનામાં વઢવાણના પ્રદેશમાં વિદ્યાધરગચ્છની બલિભદ્રશાખાના તેમજ ચંદ્રગચ્છની રાજગચ્છશાખાના આચાર્યો વિચરતા હતા. બલિભદ્રગચ્છના આ૦ દેવસૂરિએ સં૦ ૧૨૫૪માં વઢવાણ શહેરમાં પદ્મચરિત્ર ની રચના કરી છે. રાજગચ્છના આ૦ મેરુતુંગસૂરિએ સં૦ ૧૩૬૧ના વૈશાખ સુદિ ૧૫ ને રવિવારે વઢવાણ શહેરમાં ઐતિહાસિક ગ્રંથ નામે પ્રબંધચિંતામણિ ની રચના કરી છે. આ ગ્રંથ આજે ગૂર્જરાતના ઇતિહાસની સામગ્રીમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપે છે.

રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સં૦ ૧૩૨૪માં સમરાદિત્યસંક્ષેપ રચ્યો છે.

વઢવાણ શહેરમાં તો પહેલાં ઉલ્લેખ પાબલવસહીનો મળે છે. અહીં મોઢવંશના પાબા શાહે વિક્રમની ૧૩મી સદીમાં પાબલવસહી બનાવી, તથા વિદ્યાધરગચ્છના આચાર્યોના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ વિશાળ જૈન મંદિર હતું. તે પછી તેની પૌત્રવધૂએ તે દેરાસરમાં નવી જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી, જેનો પ્રતિમાના પરિકર ઉપરનો લેખ આ પ્રકારે છે—

॥६॥ सं १२९[–] वैशाख सुदि १ मोढवंशे ठ० पाबान्वये ठ० देवकुमार ठ० सुहडादेवीभार्यया ठ० रत्नदेव्या आत्मश्रेयोर्थं श्रीनमि-नाथबिम्बं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीविद्याधरगच्छे श्रीसर्वदेवसूरिसन्तान श्रीदेवसूरिपादमूलगमनिप्रभुश्रीहरिभद्रसूरिशिष्यैः सुगृहीतनामधेयभट्टारकश्रीचन्द्र सिंहसूरिपट्टालंकरणैः श्रीजिनेश्वरसूरिभिः ॥ श्रीपाबावसहिकायां ॥ भद्रं भवतु ॥

વઢવાણ શહેરમાં શામળા પાર્શ્વનાથના શિખરબંધી દેરાસર પાસેના ઉપાશ્રયમાં કથ્થા રંગના પથ્થરનું પરિકર છે તેની પર ઉપર મુજબનો લેખ છે.[1]

---

૧. આ લેખની નકલ શાસનપ્રભાકર પં૦ શ્રીઅમરવિજયજી ગણિવરે અમને મોકલી હતી.

બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છ માટે (જુઓ પ્રક ૩૫, પૃ ૫૪)

એકંદરે સં૦ ૧૩૯ (?) મા શેઠ પાલ્હશાહની પુત્રવધૂ રતન દેવીએ પાલ્હવસહીમાં ભ૦ નેમિનાથની પ્રતિમા સ્થાપન કરી હતી.

મુસલમાની યુગમાં આ દેરાસરનો નાશ થયો અને તેના એક ભાગની મુસલમાનોએ 'પાડા મસ્જિદ' બનાવી. આ દેરાસર વિશાળ ભૂમિમાં પથરાયેલું હતું. રાજમહેલ તથા આસપાસની જમીન ખોદતાં તેના નિશાનો મળી આવે છે અને ઘણીખરી પ્રતિમાઓ પણ નીકળી આવે છે.

કચ્છની ભદ્રાવતી નગરીના દાનવીર શેઠ જગડૂશાહે ચૌદમી સદીમાં અહીં દેરીઓવાળો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો તેનો પણ સંભવતઃ મુસલમાનોના હાથે નાશ થયો.

તે પછી વઢવાણ શહેરમાં શ્રીસંઘે (૧) ભ૦ ઋષભદેવ તેમજ (૨) ભ૦ શામળા પાર્શ્વનાથના બે દેરાસરો બંધાવ્યા. તે બંને મંદિરો આજે વિદ્યમાન છે. શ્રીસંઘે છેલ્લા શ્રીઋષભદેવના દેરાસર પાસે જ (૩) ભ૦ શાંતિનાથનું બે માળનું ભવ્ય દેરાસર બંધાવ્યું છે. આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા સં૦ ૨૦૦૪ના વૈશાખ વદિ ૬ ને શનિવારે (તા ૨૯-૪-'૪૮)ના દિવસે તપાગચ્છના ગચ્છાધિરાજ શ્રીમૂલચંદજી ગણિવરના પટ્ટધર આ૦ શ્રીવિજયકમલસૂરિશિષ્ય આ૦ વિજયમોહનસૂરિશિષ્ય આ૦ વિજયપ્રતાપસૂરિશિષ્ય સમર્થ ઉપદેશક આ૦ શ્રી વિજયધર્મસૂરિએ કરી છે

•

પોતાને ત્યાં બોલાવ્યું અને મેઘા શાહને ઝેર આપીને મારી નખાવ્યો.

શેઠ કાજલે દેરાસરનું કામ માથે ઉપાડી લીધું. દેરાસરમાં ગોડી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને મેઘા શાહના પુત્ર મેહરે દેરાસર ઉપર કળશ ને ધ્વજાદંડ ચઢાવ્યા.

આ રીતે સં. ૧૪૪૪ માં ગોડી પાર્શ્વનાથનું તીર્થ સ્થાપન થયું. તે પછી શેઠ કાજલે શત્રુંજય અને ગિરનાર તીર્થોનો છ'રી પાળતો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો હતો.

(કવિ નથુરામ સુંદરજીકૃત 'જાત્રાવર્ણાવિધિ' જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૪૫; અગરચંદજી 'મોટી ગુજરાતી પટ્ટાવલી' પૃ. ૧૬૪ ૨ ૬ ૨૨૬; પં. વીરવિજયજીકૃત 'ગોડીજી પાર્શ્વનાથચરિત્ર')

ગોડી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છેલ્લા પાંચ સૈકામાં બહુ પ્રભાવશાળી મનાય છે. આ પ્રતિમા ગુપ્ત થતી અને જુદે જુદે સ્થળે પ્રગટ થતી રહેતી. તેની યાત્રા માટે મોટા મોટા સંઘો આવતા હતા. આ પ્રતિમાજીને જે રસ્તે થઈ નગરપારકર લઈ ગયા તે તે સ્થાનોમાં ગોડી પાર્શ્વનાથનાં પગલાં સ્થાપન થયાં, જે આજે 'વરખડી' નામથી ઓળખાય છે.

(૫૮) જગદ્ગુરુ આચાર્ય હીરવિજયસૂરિના પ્રશિષ્ય (૧૦) પં. શુભવિજય ગણિ, તેમના (૧૧) શિષ્ય પં. ભાવવિજયજી, તેમના શિષ્ય (૧૨) પં. સિદ્ધિવિજયજી (૧૩) રૂપવિજયજી, તેમના શિષ્ય (૧૪) કૃષ્ણવિજય, તેમના શિષ્ય (૧૫) પં. રંગવિજય, તેમના શિષ્ય (૧૬) પં. નેમિવિજયે સં. ૧૮૦૭ના ભાદરવા સુદિ ૧૩ ને સોમવારે ગોડીજી પાર્શ્વનાથનું સ્તવન (ઢાળ ૧૫) રચ્યું છે. તેઓ લખે છે કે—

> ધવલ ધીંગ ગોડી ધણી, સહુ કો આવે સંગ;
> મહેમદાવાદે મોટકો, તારણો નવરંગ."

તેમણે સં. ૧૮૧૧માં સ્તવન 'પાર્શ્વ આદિ સ્તવનો' પણ રચ્યાં છે. (પ્ર. ૫૮ મહો. કલ્યાણવિજયપરંપરા)

અર્થાત્ ક. સ. આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરેલી તે પ્રતિમાઓ (૧) ગોડીપુરમાં, (૨) અહેમદાવાદમાં અને (૩) તારંગામાં છે.

વર્ધમાન સ્થાપના—

સૌરાષ્ટ્રમાં **વઢવાણ** એ પ્રાચીન ઐતિહાસિક નગર છે.

ભ૦ મહાવીરસ્વામીએ દીક્ષા લીધી પછી પહેલું ચતુર્માસ મોરાક સંનિવેશ અને **અસ્થિગ્રામ**માં કર્યું. તે અસ્થિગ્રામનું અસલ નામ **વર્ધમાનનગર** હતું. ત્યાં નદીકિનારે શૂલપાણી યક્ષે ભગવાનને ઘણા ઉપસર્ગો કર્યા અને પછી થાકીને માફી માગી, ખમાવીને પ્રભુની પૂજા ભક્તિ કરી. ત્યારથી તેનું નામ [illegible] પડ્યું. ત્યાં **જૈનતીર્થ** સ્થાપન કર્યું હતું. તે સમયના પ્રવાહમાં વિચ્છેદ પામી ગયું.

જૈનો શંકરાચાર્યની કનડગતથી હિજરત કરી મારવાડ તરફ આવ્યા. ત્યાં તેઓ જે જે પ્રતિમાઓ વગેરે સાથે લાવ્યા હતા તે તે પ્રતિમાઓ, સ્તૂપો વગેરેને સ્થાપન કરી નાડિયા, દિયાણા, લોટાણા, સાંડેરાવ, નાણા, મુંડસ્થલ, કોરટક, બામણવાડા વગેરે સ્થાને સ્થાપના તીર્થો બનાવ્યાં. (પ્રક૦ ૩૭ પૃ૦ ૩ ૨) આ તીર્થોની સ્થાપના મોટે ભાગે નિવૃત્તિકુલના આચાર્યોને હાથે થઈ હતી. આ જ રીતે **વિદ્યાધરગચ્છ**ના આચાર્યોએ વિક્રમની ૯ મી સદીમાં **વઢવાણ** વગેરે સ્થાનોમાં **સ્થાપના તીર્થો** બનાવ્યાં.

સરવાલગચ્છના ચૈત્યવાસી આ૦ **જિનેશ્વરસૂરિ**એ સં. ૧૧૭૩ ના ફાગણ વદિ ૮ ના રોજ વઢવાણમાં શાંતિનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

ગૂજરાતનો મહામાત્ય ઉદયન સં. ૧૨૦૮ માં સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા વઢવાણમાં સમાધિપૂર્વક મરણ પામ્યો. તેનો અગ્નિસંસ્કાર વઢવાણમાં ભોગાવા નદીના કિનારે થયો અને મહામાત્યના વંશજોએ તથા શ્રીસંઘે નદીકિનારે **વર્ધમાનતીર્થ**ની ફરી સ્થાપના કરી. અહીં દેરી બનાવી, ભ૦ મહાવીરસ્વામીની ચરણપાદુકા સ્થાપન કરી હશે. તે પછી આ સ્થાનનો વારંવાર જીર્ણોદ્ધાર થતા રહ્યા છે. છેલ્લો જીર્ણોદ્ધાર વઢવાણના જૈનસંઘે વિક્રમની ૧૯ મી સદીમાં કર્યો હતો. આજે આ

સ્થળ યાત્રાનું ધામ મનાય છે નદીકિનારે નિર્જન પ્રદેશ છે. શાંતિનું એકાંત સ્થાન છે. અહીં યાત્રિકો અવારનવાર યાત્રા કરવા આવે છે.

એ સમયમાં વઢવાણના પ્રદેશમાં વિદ્યાધરગચ્છના અભિહડશાખાના તેમજ ચંદ્રગચ્છની સર્જનશાખાના આચાર્યો વિચરતા હતા. અભિહડગચ્છના આ દેવસૂરિએ સં ૧૨૫૪મા વઢવાણ શહેરમાં 'પદ્મચરિય' ની રચના કરી છે સરજગચ્છના આ મેરુતુંગસૂરિએ સં૰ ૧૩૬૧ ના વૈશાખ સુદિ ૧૫ ને રવિવારે વઢવાણ શહેરમાં ઐતિહાસિક ગ્રંથ નામે 'પ્રબંધચિંતામણિ' ની રચના કરી છે. આ ગ્રંથ આજે ગૂજરાતના ઇતિહાસની સામગ્રીમા મહત્ત્વનો ફાળો આપે છે.

ચાંદ્રગચ્છના આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સં ૧૩૨૪ માં 'સમરાદિત્ય-સંક્ષેપ' રચ્યો છે

વઢવાણ શહેરમાં સૌ પહેલો ઉલ્લેખ પાર્શ્વવસહીનો મળે છે. અહીં મોઢવંશના પાલ્હ શાહે વિક્રમની ૧૩ મી સદીમાં પાર્શ્વવસહી બનાવી, તેમા વિદ્યાધરગચ્છના આચાર્યોના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ વિશાળ જૈન મંદિર હતું તે પછી તેની પૌત્રવધૂએ તે દેરાસરમાં નવી જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી, જેનો પ્રતિમાના પરિકર ઉપરનો લેખ આ પ્રકારે છે—

॥६॥ सं १२९[–] वैशाख सुदि ३ मोढवंशे श्रे पाल्हान्वये ...स्य देदासुत ...स्य सुत्रासम्मार्थया ... रत्नदेव्या मात्मश्रेयोर्थे श्रीनेमिनाथबिम्बं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीवाल्पोद्यारगच्छे श्रीसर्व्वाणंदसूरिसन्ताने श्रीदेवसूरिपट्टमूषणगणिप्रमुश्रीहरिभद्रसूरिशिष्यैः सुगृहीतनामधेयमाहरश्रीचन्द्रसिंहपाशतदृरणे श्रीमिमुवनप्रभसूरिभि ॥ श्रीपार्श्वनाथसविहिकायां ॥ मङ्गलं भवतु ॥

વઢવાણ શહેરમાં શામળા પાર્શ્વનાથના શિખરબંધી દેરાસર પાસેના ઉપાશ્રયમાં કાળા રંગના પથ્થરનું પરિકર છે તેની પર ઉપર મુજબનો લેખ છે.[1]

---

૧ આ લેખની નકલ શાસ્ત્રઉદ્ધારક પં શ્રી હર્ષચંદ્રજી મહારાજે અમને મોકલી હતી.

બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છ માટે (જૂઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૫૪)

એક ફરે સં૦ ૧૩૯ (?) માં શેઠ પાબાશાહની પુત્રવધૂ રતન દેવીએ પાબાવસહીમાં ભ નેમિનાથની પ્રતિમા સ્થાપન કરી હતી.

મુસલમાની યુગમા આ દેરાસરનો નાશ થયો અને તેના એક ભાગની મુસલમાનોએ પાછ મસ્જિદ બનાવી. આ દેરાસર વિશાળ ભૂમિમા પથરાયેલુ હતું રાજમહેલ તથા આસપાસની જમીન ખોદતાં તેનાં નિશાનો મળી આવે છે અને વધ્વીખરી પ્રતિમાઓ પણ નીકળી આવે છે

કચ્છની ભદ્રાવતી નગરીના દાનવીર શેઠ જગડૂશાહે ચૌદમી સદીમા અહીં દેરીઓવાળો જિનપ્રાસાદ બધાવ્યો હતો તેનો પણ સભવત મુસલમાનોના હાથે નાશ થયો.

તે પછી વડવાણુ શહેરમા શ્રીસંઘે (૧) ભ૦ ઋષભદેવ તેમજ (૨) ભ૦ શામળા પાર્શ્વનાથના બે દેરાસરો બધાવ્યા. તે બને મદિરો આ? વિદ્યમાન છે શ્રીસંઘે છેલ્લા શ્રીઋષભદેવના દેરાસર પાસે જ (૩) ભ શાતિનાથનું બે માળનું ભવ્ય દેરાસર બધાવ્યુ છે આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા સં૦ ૨ ૪ના વૈશાખ વદિ ૬ ને શનિવારે (તા ૨૯–૪–૪૮)ના દિવસે તપાગચ્છના ગચ્છાધિરાજ શ્રીમૂલચંદજી ગણિવરના પટ્ટધર આ૦ શ્રીવિજયકમલસૂરિશિષ્ય આ૦ વિજયમોહન સૂરિશિષ્ય આ૦ વિજયપ્રતાપસૂરિશિષ્ય સમર્થ ઉપદેશક આ શ્રી વિજયધર્મસૂરિએ કરી છે

પ્રકરણ ત્રેતાલીશમું

આ૦ સોમપ્રભસૂરિ, આ૦ મણિરત્નસૂરિ

આ૦ વિજયસિંહસૂરિની પાટે ૪૩ આ૦ સોમપ્રભસૂરિ અને આ૦ મણિરત્નસૂરિ એમ બે પટ્ટધરો થયા.

तत ख्यातिं स्यात् श्रीसोमप्रभसूरिराट् ।
सूरिर्मणिरत्नश्च मारवाल्हनवारिद ॥२५॥

(—આ૦ ગુણરત્નકૃત ક્રિયારત્નસમુચ્ચય ગુરુપર્વક્રમ, સં. ૧૪૬૬)

सोमप्रभो मुनिपतिर्विदित ख्यातिं-
त्यासीत गुणी च मुनिरत्नगुरुर्द्वितीय ॥

(—આ૦ મુનિસુંદરકૃત ગુર્વાવલી સં. ૧૪૬૬)

મહામંત્રી જિનદેવ નામે પોરવાડ જૈન હતો, તે હમેશાં જિનપૂજા કરતો હતો. તેને સર્વદેવ નામે પુત્ર અને સોમદેવ નામે પૌત્ર હતો.

સોમદેવે આ૦ વિજયસિંહસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. વ્યાકરણ, કાવ્ય, સાહિત્ય, ન્યાય અને જૈન આગમ શાસ્ત્રોનું તલસ્પર્શી અધ્યયન કર્યું અને ગુરુદેવના ફરમાનથી આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું. ગુરુદેવે તેમને આ૦ સોમપ્રભસૂરિ નામ આપી પોતાની પાટે બેસાડ્યા.[1]

---

૧ (૭૦)મી પાટે પણ બીજા આ૦ સોમપ્રભસૂરિ (સં. ૧૩૨૭ થી ૧૩૭૩) થયા (પ્ર૦ ૪૭) હતા. અને સં. ૧૩૩૩માં ભીનમાલમાં ચતુર્માસ કર્યું હતું ત્યારે બીજા ગ૦ ના કુલ મળીને ૧૧ આચાર્યો ત્યાં હતા. ચતુર્માસને ... સં. ૧૩૩૪માં ... હતા અને ... મંદિર ... હતો. ... હતા, એટલે આચાર્યશ્રીએ આગમના ... લઈ ભીનમાલ નગરનો ત્યાગ જ ... સં. ૧૩૩૪માં ... મહિનાની પૂનમે જ ચતુર્માસ પૂર્ણ કરી ત્યાંથી વિહાર કર્યો.

(પ્ર૦ ૩૧ પૃ૦ ૨૩૬ પ્ર૦ ૪૭ પૃ૦)

આ. સોમપ્રભસૂરિ ન્યાયના પારગામી, સર્વ શાસ્ત્રોના જાણકાર, તીવ્ર કવિ અને સમર્થ ઉપદેશક હતા. તેઓ આ૦ વિજયસિંહસૂરિના બીજા પટ્ટધર હતા અને શતાર્થી સોમપ્રભસૂરિ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા.

તેમણે સં૦ ૧૨૮૩ માં ભીલડિયા તીર્થમાં ભ૦ પાર્શ્વનાથની યાત્રા કરી, વ ાવલી (વઢવાણ)માં ચોમાસું કર્યું હતું સં૦ ૧૨૮૪ માં સંઘ સાથે શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરી અંકેવાલિયા ગામમાં ચતુર્માસ ગાળ્યું અને સં ૧૨૮૪ માં એ ચતુર્માસમાં જ અંકેવાલિયા માં તેઓ સ્વર્ગસ્થ થયા.

આચાર્યશ્રીએ સં ૧૨૩૮ના માહ સુદિ ૪ ને શનિવારે માતૃકા ચતુર્વિંશતિપટ્ટની પ્રતિષ્ઠા કરી, જે પટ આજે શંખેશ્વર તીર્થમાં પૂજાય છે.

આ સોમપ્રભસૂરિ સમર્થ ગ્રંથકાર હતા. તેમણે નીચે મુજબ ગ્રંથોની રચના કરેલી છે—

(૧) સુમતિનાહચરિય–(ગ્રં૦ ૯૫૦૦) સં૦ ૧૨૦૮ થી સં૦ ૧૨૪૦ પાટણમાં મહામાત્ય સિદ્ધપાલની પોષાળમાં રચના કરી.

(૨) સિંદૂરપ્રકર—જેમાં અહિંસા વગેરે વીસ વિષયો ઉપર સરલ, સુબોધ અને હૃદયંગમ ૧ સુભાષિત જેવા પદ્યો છે આ ગ્રંથનું બીજું નામ સૂક્તમુક્તાવલી અને સોમશતક પણ મળે છે શ્વેતાંબર, દિગંબર અને સ્થાનકવાસી સૌ જૈનો, એટલું જ નહિં અજૈનો પણ આ પ્રકરણને માને છે એને ભાવથી વાંચે છે આ પ્રકરણના વીસ વિષયોમાંના ઇષ્ટ ઇષ્ટ વિષયોની આરાધનાના હિસાબે દિગંબર જૈનોના બીસપંથી અને તેરાપંથી ભેદો પડ્યા છે આચાર્યશ્રીએ આ પ્રકરણના ઘણા શ્લોકો પોતાના કુમારપાલપડિબોહો માં ઉતાર્યા છે.

આ સિંદૂરપ્રકર ઉપર ખરતરગચ્છીય આ જિનહિતસૂરિના શિષ્ય આ ચારિત્રવર્ધને સં ૧૫ ૫ ના વૈશાખ સુદિ ૮ ને ગુરુવારે ગ્રં ૪૮ ૦ પ્રમાણ ટીકા રચી છે નાગોરીતપાગચ્છના ભ૦ (ન૦ ૫૭) હર્ષકીર્તિસૂરિએ સં ૧૬૬૦ લગભગમાં તેના ઉપર એક ટીકા

રચી છે. વળી, દિગંબર તેરાપંથી મતના પ્રવર્તક બનારસના પં. બનારસીદાસે સં. ૧૬૯૧માં તેનો હિંદી પદ્યાનુવાદ કર્યો છે, જ્યારે એક વિદ્વાને તેનો ગુજરાતી પદ્યાનુવાદ કરેલો પણ મળી આવે છે.

(૩) શૃંગારવૈરાગ્યતરંગિણી—શ્લોક ૪૬. આ ગ્રંથમાં શૃંગારનાં દૂષણો બતાવી વૈરાગ્યને પુષ્ટ કર્યો છે.

(૪) શતાર્થ કાવ્ય—આચાર્યશ્રીએ એક શ્લોક બનાવી પોતે જ તેના ૧૦૦ અર્થો કરી બતાવ્યા છે આથી તેઓ શતાર્થી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા.[1] તે મૂળ કાવ્ય આ પ્રકારે છે—

---

૧. જૈન આચાર્યોએ પંચશતાર્થી, શતાર્થી, સપ્તાર્થી, પંચાર્થી, ચતુરર્થી અને દ્વયર્થી એમ અનેક પ્રકારના અનેકાર્થી ગ્રંથો રચ્યા છે. એમાંની કેટલીક નીચે મુજબની જાણવા મળે છે—

અનેકાર્થી સાહિત્ય—

(૧) આ. બપ્પભટ્ટસૂરિનું 'તત્તસીમમણી' આદિ ગાથાના ૧૦૮ અર્થવાળું શતાર્થી કાવ્ય.

(૨) નિર્વૃતિગચ્છના આ. સૂરાચાર્યનો નાભેય-નેમિદ્વિસંધાનકાવ્ય રચના સં. ૧૦૯૦

(૩) પૂર્ણતલ્લગચ્છના આ. હેમચંદ્રસૂરિનું નાભેયનેમિદ્વિસંધાન કાવ્ય સં. ૧૧૯૦ લગભગ.

(૪) કવિચક્રવર્તી શ્રીપાલનું [illegible] ના આદિ પદ્યનું શતાર્થી પદ્ય, સં. ૧૧૯૯ લગભગ.

(૫) આ. રત્નપ્રભસૂરિએ રચેલી રત્નાકરાવતારિકા નું એક શતાર્થી પદ્ય.

(૬) ક. સ. આ. હેમચંદ્રસૂરિના શિષ્ય પં. વર્ધમાનગણિના કુમારવિહારપ્રશસ્તિકાવ્ય નું ૮૭મું પદ્ય ષોડશાધિકશતાર્થી વિવરણ.

(૭) વડગચ્છના આ. સોમપ્રભસૂરિનું કલ્યાણસાર શતાર્થી કાવ્ય, સં. ૧૨૩૫ થી ૧૨૮૪ (જુઓ, આગળ પ્રકરણ)

(૮) તપાગચ્છના આ. સોમતિલકનું શ્રીશિવશર્મસરોજ પંચવિંશતિ અર્થી કાવ્ય. (જિન ૨૪ + ગુરુ ૧ = ૨૫) સં. ૧૪

(૯) આ. સોમતિલકની [illegible] ચતુરર્થી [illegible] સં. ૧૪

(૧૦) આ. જિનમાણિક્યસૂરિનું શતાર્થી કાવ્ય, સં. ૧૫૩૯

"कल्याणसारसवितानहरक्षमोहकान्तारवारणसमानजयाद्यदेव ।
धर्मार्थकामदमहोदयवीरधीरसोमप्रभावपरमागमसिद्धसूरे ॥"

આ કાવ્યમાં ૧ ૨ ૩ અક્ષરોનો દુખંડ, ૪ ૫ ૬ અક્ષરોનો ગુચ્છક ૭, ૮ ૯ અક્ષરોનું શુભવૃત્ત, ૧૦ ૧૧ ૧૨ અક્ષરોનો ગુચ્છક, ૧૩ ૧૪ અક્ષરોનો ચોકડ અને ૧ થી ૧૪ અક્ષરોનો વસંતતિલકા છંદ પણ બતાવેલો છે

આચાર્યશ્રીએ આ શ્લોકની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ રચી છે તેમાં પ્રથમ સો નામો આપીને તેમાં તે નામો સામે સો અર્થો ઘટાવ્યા છે. તે નામો નીચે પ્રમાણે છે—

(૧૧) આ૦ હેમવિમલસૂરિશિષ્ય પં૦ હર્ષકુલની नमो अरिहंताणं નાં ૧૧૦ અર્થ, સં૦ ૧૫૮
(૧૨) શ્રીમાનસાગરનું યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૨ શ્લો૦ ૧ માનું શતાર્થીવિવરણ.
(૧૩) આ૦ સોમવિમલસૂરિનું શતાર્થીવિવરણ
(૧૪) આગમિકગચ્છના આ૦ વિવેકરત્નસૂરિનું नमो लोए सव्वसाहूणं એ પદમાંના 'साहू' શબ્દનું ૩૪ અર્થનું વિવરણ, સં૦ ૧૫૭૨.
(૧૫) આ૦ જયસુંદરનું યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૨ શ્લો૦ ૫માનું શતાર્થી વિવરણ.
(૧૬) શ્રીદેવચંદ્રનું ઉપદેશમાલા ની ૫૧મી ગાથાનું શતાર્થી વિવરણ, સં૦ ૧૬ ૫.
(૧૭-૧૮) આ૦ જિનમાણિક્યસૂરિ શિષ્યનું શ્રીનાભિનન્દનસ્તવનું સપ્તાર્થીકાવ્ય અને બીજું શ્રીવર્ધમાનજિન ... અર્થીકાવ્ય, સં૦ ૧૬૧૯
(૧૯) મહો૦ કલ્યાણવિજય ગણિના શિષ્ય ઉપા૦ ધનવિજય ગણિનું યોગશાસ્ત્રના શ્લોક ૧નું પંચશતાર્થીવિવરણ, સં૦ ૧૬૧૯
(૨) મહો૦ સમયસુંદર ગણિનું राजानो ददते सौख्यम् એ આઠ અક્ષરનું અષ્ટલક્ષાર્થી વિવરણ, સં૦ ૧૬૪૨, લાહોર.
(૨૧) મહો૦ વિનયવિજય ગણિએ चत्तारि अट्ठ दस दोय ગાથાના વીશ અર્થો કર્યા છે.
(૨૨) મહો૦ મેઘવિજયગણિનું સપ્તસંધાનમહાકાવ્ય પદ્ય સં૦ ૧૭૬ તેમણે પંચતીર્થીસ્તુતિ ઉપર સ્વોપજ્ઞ પંચાર્થીવૃત્તિ પણ રચી છે.
(૨૩) ગુરુદેવ શ્રીશાન્તિવિજયજીનું ह्रीं जिनाय ચતુર્થસ્તુતિ (પ્ર૦ ૭૬)
(૨૪) દ્વયાશ્રય કાવ્યો (વગેરે માટે જુઓ પ્ર૦ ૪૧ પૃ૦ ૬૩).

(૧ થી ૨૪) તીર્થંકરો (૨૫) પુંડરીક (૨૬) સૂરિ, (૨૭) ઉપાધ્યાય, (૨૮) સિદ્ધ, (૨૯) મુનિ, (૩૦) ગૌતમસ્વામી, (૩૧) સુધર્મસ્વામી (૩૨ થી ૩૬) પાંચ મહાવ્રત (૩૭) આગમ (૩૮) શ્રુતદેવી, (૩૯ થી ૪૨) ચાર પુરુષાર્થ (૪૩) વિધિ, (૪૪) નારદ, (૪૫) મેરુ, (૪૬) વિષ્ણુ (૪૭) બલદેવ, (૪૮) લક્ષ્મી, (૪૯) પ્રદ્યુમ્ન, (૫૦) ચક્ર (૫૧) શંખ, (૫૨) શિવ, (૫૩) પાર્વતી, (૫૪) સ્કંદ (૫૫) ભૈરવ, (૫૬) કૈલાસ, (૫૭ થી ૬૫) નવગ્રહો, (૬૬ થી ૭૨) આઠ દિક્પાલ, (૭૩) જગત, (૭૪) ધન, (૭૫) મહિષ, (૭૬) સોનું, (૭૭) સમુદ્ર (૭૮) સિંહ, (૭૯) પક્ષિ, (૮૦) હાથી, (૮૧) કમળ, (૮૨) સર્પ (૮૩) શુક (૮૪) અશ્વ, (૮૫) માનસરોવર, (૮૬) મનુષ્ય, (૮૭) અશ્વેશ, (૮૮) હનુમાન, (૮૯) પત્ની, (૯૦) આ૦ સિદ્ધસેન દિવાકર, (૯૧) આ૦ હરિભદ્રસૂરિ (૯૨) આ૦ વાદિદેવસૂરિ, (૯૩) આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ, (૯૪) રાજા સિદ્ધરાજ (૯૫) રાજા કુમારપાલ, (૯૬) રાજા અજયપાલ, (૯૭) રાજા મૂળરાજ સં. ૧૨૩૪ (૯૮) કવિ ધનપાલ, કવિ સિદ્ધપાલ, (૯૯) આ૦ અજિતદેવસૂરિ, (૧૦૦) આ૦ વિજયસિંહસૂરિ, (૧૦૧) શતાર્થી સોમપ્રભસૂરિ

આ૦ સોમપ્રભસૂરિએ 'કલ્યાણસાર' એ કાવ્યના શતાર્થી વિવરણમાં ઉપર્યુક્ત સો અર્થો બતાવ્યા છે.

(૫) કુમારપાલપડિબોહો (પ્રસ્તાવ: ૫, પ્ર૦ ૮૮૧૧)—આચાર્યશ્રી "કુમારપાલપડિબોહો"ની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે કે સં. ૧૨૪૧માં પાટણમાં ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના પ્રીતિપાત્ર કવિચક્રવર્તી સિદ્ધપાલની વસતિમાં આ ગ્રંથ બનાવ્યો. આ ગ્રંથ કે સં૦ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિના શિષ્યો આ૦ મહેન્દ્રસૂરિ, પં૦ વર્ધમાનગણિ અને પં૦ ગુણચંદ્રગણિએ સાદ્યંત સાંભળ્યો હતો. શેઠ નેમિનાગ પોરવાડના મુખ્ય પુત્ર શેઠ શ્રાવક અભયકુમાર, તેની પત્ની પદ્મા, પુત્રી હરિચંદ્ર વગેરે પુત્રીઓ અને દેવી વગેરેએ અત્યંત આનંદ પામી આ ગ્રંથની પ્રતો લખાવી હતી.

૪૩ આ૦ મણિરત્નસૂરિ—

આ૦ વિજયસિંહસૂરિએ પોતાની પાટે ૧ આ૦ હેમપ્રભ, ૨ આ૦ સોમપ્રભ, ૩ આ૦ મણિરત્ન—એમ ત્રણ આચાર્યોને સ્થાપન કર્યા હતા. આ૦ મણિરત્ન સૌથી નાના હતા. તેઓ અત્યંત વિનયી અને સંઘના સૌને પ્રિય હતા. તેમના જીવનની ખાસ નોંધ મળતી નથી. સંભવત: તેઓ સં૦ ૧૨૭૪ માં સ્વર્ગે ગયા. આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિ તેમના શિષ્ય હતા અને તેમની પાટે આચાર્ય થયા. આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિથી સં૦ ૧૨૮૫ માં આઘાટપુરમાં તપાગચ્છ નીકળ્યો અને તેમના બે શિષ્યોથી સં૦ ૧૩૧૯ માં ખંભાતમાં ૧ તપા વૃદ્ધ પોષાળ અને ૨ તપા લઘુપોષાળ એમ બે શાખાઓ નીકળી.

(જૂઓ, પ્રક૦ ૪૪, ૪૫ વગેરે)

આ સમયમાં ઘણા ધર્મપ્રભાવકો થયા. તે આ પ્રમાણે—

યુગ૦ આ૦ વિનયમિત્ર—તેમનો યુગપ્રધાનકાળ સં૦ ૧૧૮૮ થી સં૦ ૧૨૭૪ હતો. સંભવ છે કે આ૦ મણિરત્નસૂરિ યુગપ્રધાન હોય.

આ૦ વિજયસેન, આ૦ ઉદયપ્રભ, આ૦ મલ્લિષેણ—આ ત્રણે નાગેન્દ્રગચ્છના આચાર્યો હતા. મંત્રી વસ્તુપાલ તેજપાલના વંશના ધર્મગુરુ હતા. સં૦ ૧૨૮૭ (—પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૬ ૭)

આ૦ મલ્લવાદી—તેઓ નાગેન્દ્રગચ્છના ખંભાતના ચૈત્યવાસી આચાર્ય હતા. તેમના ઉપદેશથી સં૦ ૧૨૮૨ લગભગમાં મંત્રી વસ્તુપાલે પોતાની વાડીની પાલખી ભેટ આપી હતી. એ વાડીમાંથી ભરુચના શકુનિકાવિહારના સ્નાત્રપ્રતિમા બનાવી હતી.

(વિશેષ માટે જૂઓ પ્રક૦ ૨૩, પૃ૦ ૩૮૦)

આ૦ વર્ધમાન—તેઓ નાગેન્દ્રગચ્છના આચાર્ય હતા. સં૦ ૧૨૯૯ (જૂઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૫)

આ૦ જિનદત્ત, આ૦ અમરચંદ્ર—તેઓ વાયડગચ્છના આચાર્ય હતા. સં૦ ૧ ૬ માં આ૦ જીવદેવસૂરિ થયા. તેમની પાટે વાયડગચ્છના દર ત્રીજા આચાર્યનું નામ જિનદત્ત રાખવામાં આવતું હતું (પ્રક૦ ૩૪, પૃ૦ ૫૪૬) આ૦ જિનદત્તે સં૦ ૧૨૬૫ માં જાલોર

ના મહામાત્ય દેવપાલના પુત્ર ધનપાલ માટે 'વિવેકવિલાસ' ગ્રંથ રચ્યો. સંસ્કૃતમાં અજિતશાંતિસ્તવન (શ્લો ૧૫) રચ્યું અને ઘણા નવા વંશોને જૈન બનાવી, વાયડગચ્છમાં દાખલ કર્યા. તેઓ સં ૧૨૮૭માં મંત્રી વસ્તુપાલે કાઢેલા શત્રુંજય તીર્થના યાત્રાસંઘમાં સાથે હતા. એ સમયે તેમણે જ મંત્રીને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે સંઘમાં રહેલ પાસત્થા વગેરેને પણ આહાર વગેરેનું દાન આપવું ત વ્યવહારશુદ્ધિ છે. પાસત્થાઓ છે તો જ નિર્ગ્રન્થો 'નિર્ગ્રંથ' તરીકે ઓળખાય છે વગેરે.

(સુકૃતસંકીર્તન, પ્રબંધકોશ પ્રક ૩૪ પૃ ૫૪૬ થી ૫૫૬)

વાયડગચ્છના શ્રાવક વાહડે એક પથ્થરનું ત્રિગડું બનાવ્યું હતું, જે આજે સોમજી તીર્થ પાસે સૂરજ ગામના શ્રી શીતલનાથના દેરાસરમાં વિદ્યમાન છે. તેની ઉપર સુંદર અક્ષરોમાં સં ૧૨૮૭નો લેખ છે. (જુઓ પ્રક ૪૧ પૃ ૧૮)

આ૦ અમરચંદ્ર—તેમની પાટે આ અમરચંદ્રસૂરિ થયા હતા. આ જિનદત્તના ભક્ત અને કવિરાજ અરિસિંહના તેઓ પ્રીતિપાત્ર વિદ્યાર્થી હતા. કવિરાજે તેમને સિદ્ધસારસ્વત મંત્ર આપ્યો. તેની તેમણે વાયડગચ્છના કોઠારી પદ્મ શેઠના ઘરમાં ૨૧ આયંબિલ કરીને વિધિપૂર્વક સાધના કરી હતી. તેથી સરસ્વતીએ પ્રસન્ન થઈ તેને પોતાના કમંડલનું પાણી પાયું અને સિદ્ધ કવિ તથા રાજપૂજિત થવાનો આશીર્વાદ આપ્યો.

આ અમરચંદ્રે બાલભારત (સર્ગ ૧૧ શ્લો ૬)મા પ્રભાતના વર્ણનનો એક શ્લોક રચ્યો છે કે— વલોણું કરતી સ્ત્રીની

---

૧. કવિની આચાર્ય આ આશયની સેવના થઈ છે કે—

પાપો પાપો કુત્તાપી, પાપો કે પગુ છ !
શ્રી પાપો ન હેત, બીજા સાસ બેસાડે કોણ ?

તમે આને મારો પોષ, મારો ચિત્તો કહો છો એમ ચિત્તો ચિત્તો કહો છો તે ચિત્તવૃત્ત પણ પ્રમાણ છે, કેમ પૂજા-ચિત્તા ન હોય તો ભીજાઓ આટા કઈ રીતે કહેવાય!

વેણીરૂપ તરવારને કામદેવ નિર્દય રીતે ફેરવે છે.[1] આથી વિદ્વાનોએ તેમને 'વેણીકૃપાણ અમર' એવું બિરુદ આપ્યું.[2] તેમની કવિત્વ શક્તિનો પ્રભાવ ઠેઠ મહારાષ્ટ્ર સુધી ફેલાયો હતો. ધોળકાના રાજા વીસલદેવે (સં૦ ૧૩૦૦ થી ૧૩૧૮) મંત્રી ઠ૦ વૈજલને મોકલી આચાર્યને પોતાની રાજસભામાં પધરાવ્યા હતા.

અહીં કવિ સોમેશ્વર, વલ્લભીનો કવિ સોમાદિત્ય, કૃષ્ણનગરનો કવિ કમલાદિત્ય, વીસલનગરનો કવિ નાનાક વગેરેએ આ૦ અમરચંદ્રને ૧૦૮ સમસ્યાઓ પૂછી તે બધી સમસ્યાઓની પૂર્તિ તેમણે શીઘ્રતાથી કરીને સૌને આશ્ચર્યચકિત કર્યા હતા.

તેમણે બાલભારત, કવિકલ્પલતા, તે (કવિકલ્પલતા)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ નામે કવિશિક્ષાવૃત્તિ, કાવ્યકલ્પલતાપરિમલ, અલંકારપ્રબોધ, સ્યાદિસમુચ્ચય, ઉલ્લાસ ૪ શ્લોક ૫૪ છંદોરત્નાવલી મંજરી વૃત્તિ, કલાકલાપ, સૂક્તાવલી, પદ્માનંદકાવ્ય (ચોવીશ તીર્થંકરોના ટૂંકા ચરિત્રોની રચના, જે કોઠારી પદ્મની વિનતિથી રચ્યું છે) વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે.

મહો૦ યશોવિજયગણિએ આ કાવ્યકલ્પલતા ની વૃત્તિ ગ્રં૦ ૩૨૫ રચી હોવાની માન્યતા છે પણ સંભવતઃ એ વૃત્તિ ક૦ સ૦ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિએ રચેલા કાવ્યાનુશાસનની રચેલી સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ અલંકારચૂડામણિવૃત્તિ ઉપરની વૃત્તિ હશે.

આ અમરચંદ્રે કવિરાજ અરિસિંહને પોતાના કલાગુરુ તરીકે રાજા વિસલદેવની સામે રજૂ કર્યા હતા. રાજાએ પણ કવિરાજ અરિસિંહની અદ્ભુત કવિતા સાંભળી તેને મોટો ગ્રાસ બાંધી આપ્યો હતો.

(જુઓ પ્ર૦ ૪૫)

આ૦ અમરચંદ્રે છેલ્લો ગ્રંથ કોઠારી પદ્મના કહેવાથી પદ્માનંદ

---

૧ दधिमथनविलोल[illegible]वेणिदम्भादयमदयमनङ्गो [illegible] । भवपरिभव[illegible] [illegible] दिवसादौ [illegible] ॥

(—बालभारत प्रभातवर्णन)

૨. તેમને [illegible] જેવાં બિરુદોની જેમ [illegible] 'વેણીકૃપાણોઽમરઃ' એવું બિરુદ આપવામાં આવ્યું હતું.

ધર્માભ્યુદયમહાકાવ્ય નામે ગ્રંથ છે તેમાં સર્ગ ૧૪ માના શ્લોક ૭૫ થી ૮૨ માં ત્રિવર્ગ (ક થી ખ અક્ષરો) રચિત અને શ્લોક ૧૫ થી ૧૬ માં પંચવર્ગ (ક થી મ અક્ષરો) પરિહારસ્વામી રચના કરી છે.

આચાર્યશ્રીએ अस्मिन्नसार संसार એ શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી મહામાત્ય વસ્તુપાલને ભક્ત બનાવ્યો હતો.

આ આચાર્યની મૂર્તિ પાટણમાં ટાંગડિયાવાડાના મંદિરમાં વિરાજમાન છે જેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૩૪૯ના ચૈત્ર વદિ ૬ ને શનિવારે પં. મહેન્દ્રશિષ્ય મદનચંદ્રે કરી હતી.

(—જૈનલેખસંગ્રહ, ભા. ૨, લેખાંક ૫૨૩)

આ૦ સિદ્ધસૂરિ આ૦ કક્કસૂરિ, આ૦ દેવગુપ્તસૂરિ—તેઓ ઉપકેશગચ્છના આચાર્યો હતા.

આ સિદ્ધસૂરિએ સં. ૧૨૫૫ માં સિદ્ધાચલના આદીના પ્રાચીન પટ્ટનો ઉદ્ધાર કર્યો. સં. ૧૨૭૪ માં આ જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ કૃત ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિ રચી છે. તેમના ગુરુભાઈ પં. વીરદેવે ઓશિયા તીર્થને શાહબુદ્દીન ઘોરીના હુમલાથી બચાવ્યું હતું.

આ કક્કસૂરિએ સં. ૧૨૭૪માં પાલનપુરમાં પલ્લવિયા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (જુઓ પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૪૬)

માનવસ્થા—

આ દેવગુપ્તે પોતાના શિષ્યોને મહાવિદ્વાન બનાવી પ્રભાવક બનાવ્યા હતા. તેમના શિષ્ય પં૦ હરિશ્ચંદ્રે કચ્છના રાવને ઉપદેશ આપી કચ્છના "કન્યાને દૂધપીતી" કરવાની હિંસક પ્રથાને સર્વથા બંધ કરાવી હતી. (—વિશેષ માટે જુઓ પ્ર૦ ૬ પૃ૦ ૩ ૩૧)

ઉપા૦ પદ્મપ્રભ (સં૦ ૧૨૭૭)—

તેઓ ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહના પિતરાઈ ભત્રીજા હતા. તેમણે ઉપકેશગચ્છના ઉપા૦ જયાનંદની પરંપરામાં દીક્ષા લીધી હતી. ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલના રાજકાળમાં સિંધમાં સામપેટી નામમાં ઉપદેશ આપીને જૈન દેરાસર બનાવ્યું હતું. તેમણે ત્રિપુરા (સરસ્વતી) દેવીને પ્રસન્ન કરી વચનસિદ્ધિ મેળવી હતી. રાજા ભીમદેવ બીજો

(સં ૧૨૩૫ થી ૧૨૯૯) તથા તેની પટરાણી લીલાવતી ઉપાધ્યાયજીને ગુરુ તરીકે માનતા હતા. તેમણે સં૦ ૧૨૩૯ માં અજમેરના રાજા વીસલદેવની સભામાં આ૦ જિનપતિસૂરિ (સં૦ ૧૨૨૩ થી ૧૨૭૭)ને સુરુકાવ્યાષ્ટક અને વાદમાં જીતી લઈ જય મેળવ્યો હતો.

(પ્રક૦ ૧ પૃ૦ ૨૮ પ્રક૦ ૯૦ પૃ ૪૫૮)

આ૦ જિનપતિસૂરિ—તેઓ ખરતરગચ્છના આચાર્ય હતા. સં ૧૨૨૩ થી ૧૨૭૮ (પ્રક૦ ૯ પૃ ૪૫૬ ૪૫૮)

આ૦ મહેન્દ્રસિંહસૂરિ—તેઓ અંચલગચ્છના આચાર્ય હતા. સં૦ ૧૨૬૩ થી ૧૩ ૯ (પ્રક ૪૦ પૃ૦ ૫૨૧)

આ૦ વિનયચંદ્રસૂરિ—

(૧) વડગચ્છના આ૦ સર્વદેવની પાટે આ૦ યશોદેવ, આ૦ રવિપ્રભ વગેરે થયા. તેમની પાટે આ૦ રત્નસિંહ થયા, જેમને સૈદ્ધાંતિક આ૦ મુનિચંદ્રસૂરિએ આચાર્યપદ આપ્યું હતું. તેમની પાટે આ૦ વિનયચંદ્રસૂરિ થયા. તેઓ મહાવિદ્વાન હતા. તેમણે સંભવતઃ ચોવીશ તીર્થંકરોના ચરિત્રો અને વીશ પ્રબંધો રચ્યા છે.

(૨) આ૦ વિનયચંદ્રે જિનચરિત્રો પૈકીના શ્રીપાર્શ્વનાથચરિત્ર ની રચના સં૦ ૧૨૯૫, શ્રીમલ્લિનાથચરિત્ર ની રચના સં ૧૨૮૬ ને તે પછી શ્રીમુનિસુવ્રતચરિત્ર સર્ગ ૮ રચેલાં મળે છે. સં ૧૨૯૬ લગભગમાં આ૦ બપ્પભટ્ટિસૂરિની કવિશિક્ષા ના આધારે નવો કવિશિક્ષા ગ્રંથ રચ્યો છે. તેમાં ભારતના ૮૪ દેશોની માહિતી આપી છે. તેમણે કાસદ્રહગચ્છના આ૦ ઉદયસિંહે સં ૧૨૮૬ માં રચેલી ધર્મવિધિવૃત્તિ નું સંશોધન કર્યું હતું.

(પ્રક ૩૫ પૃ ૧૨૭ મો૦ દ૦ દેસાઈનો જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પારા ૫૬૪ ટિ પારા૦ ૬૫)

(૩) આ૦ વિનયચંદ્રે સં૦ ૧૩૨૫ માં કલ્પદુર્ગપદનિરુક્ત, સં ૧૩૪૫ માં 'દીપાલિકાકલ્પ' તેમજ 'નેમિનાથચતુષ્પદિકા' (કડી ૪૦) 'આનંદસંધિ, ઉપદેશમાલા, કથાનકછપ્પય' વગેરે રચ્યાં છે.

(જુઓ પ્ર૦ ૩૮, પૃ ૩ ૮)

આ૦ ભુવનચંદ્ર—તેઓ આ ધનેશ્વરસૂરિની પરંપરાના ચિત્રવાલગચ્છના આચાર્ય હતા. તેમના શિષ્ય પં દેવભદ્ર ગણીએ આ૦ જગચ્ચંદ્રસૂરિની નિશ્રામાં સં૦ ૧૨૮૫ માં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો. તેમાં જગચ્ચંદ્રસૂરિએ તેમને ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું હતું (જૂઓ પ્ર૦ ૪૪)

આ૦ ગુણભદ્રસૂરિ—નિર્વૃતિકુલના બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છમાં આ૦ ગુણભદ્રસૂરિ થયા હતા. સાંડેરાના બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છના પાટ્ટણ માટે તેમના ઉપદેશથી સં ૧૨૨૬ના બીજા શ્રાવણ સુદિ ૩ ને સોમવારે ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના મંત્રી વાઘ્ભટના સમયે પાલણપુર ગામમાં નદીમૂર્તની કુલ ભાગ્યા લખી. (—જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિ, નં ૬૦)

આ પ્રશસ્તિમાં બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છને નિર્વૃતિકુલનો શાખાગચ્છ બતાવ્યો છે જ્યારે આ૦ દેવસૂરિ બ્રહ્મોદ્ધારગચ્છ તથા કાશહૃદગચ્છને વિદ્યાધરકુલના પેટાગચ્છ હોવાનું લખે છે (જૂઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ ૫૩)

આ૦ વીર આ૦ જયસિંહ—તેઓ ચંદ્રગચ્છના અને ભરૂચના મુનિસુવ્રત ચૈત્યવાસી આચાર્ય હતા. આ જયસિંહે સં ૧૨૮૫ લગભગમાં હમ્મીરમદમર્દનનાટક ની રચના કરેલી છે. તેમાં મંત્રી વસ્તુપાલે બાદશાહ અલ્તમશ ઉપર વિજય મેળવ્યો તેનું વર્ણન કર્યું છે. આ નાટક ખંભાતમાં ભીમેશ્વર મહાદેવના યાત્રોત્સવપ્રસંગે ભજવાયું હતું

ચંદ્રગચ્છના આ જયસિંહે સં ૧૨૮ માં ખંભાતની પીસવશ વિહારમાં સરસ્વતી દેવીની પ્રતિમા સ્થાપન કરી હતી.

આ૦ જયસિંહ—તેઓ કૃષ્ણર્ષિગચ્છના આચાર્ય હતા. તેમણે સં ૧૩ ૧ માં મારવાડમાં મંત્રથી જળ ઉપજાવીને સંઘને જિવાડ્યો હતો.[1] (—આ જયસિંહસૂરિકૃત કુમારપાલચરિત્ર પ્રશસ્તિ)

---

૧. કૃષ્ણર્ષિગચ્છના આ જયસિંહસૂરિ (સં ૧૩ ૧)ની પાટે આ૦ ભાઈચંદ્રસૂરિ થયા. તેઓ નિર્લોભ હતા.

ભાઈચંદ્ર ગચ્છમાં તેમને નવુ માનતો હતો. તેમના શિષ્ય આ જયસિંહસૂરિએ ચારણ પંડિતને ચાતો કરાવ્યો. સં ૧૪૨૨માં કુમારપાલચરિત્ર મ ઃ ૧૩ ૭ નવાબું, ભાવાર્થના ન્યાયસારની ન્યાયતાત્પર્ય દીપિકા ભાષ્ય બનાવ્યું.

આ૦ વિજયસિંહ—તેઓ ભાવાચાર્યગચ્છના ચૈત્યવાસી આચાર્ય હતા. સં૦ ૧૨૩૭.

આ૦ વિજયસિંહ—તેઓ ખપુટાચાર્યગચ્છ (હુંબ ગચ્છ)ના ચૈત્યવાસી આચાર્ય હતા. સં૦ ૧૨૪૬

આ૦ માણિક્યચંદ્ર—તેઓ રાજગચ્છના વિદ્વાન આચાર્ય હતા. તેઓ ટીકાકાર હતા. સં૦ ૧૨૪૬–૧૨૭૬   (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૩૭)

✦

માણિક્ય નામના સૂરિવરો—

આ નામના અનેક આચાર્યો થયા હતા—

(૧) રાજગચ્છના આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિના ગુરુભ્રાતા તેમજ પટ્ટધર જેમણે સં૦ ૧૨૬૬ માં કાવ્યપ્રકાશ-સંકેતટીકા વગેરે રચ્યાં છે   (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૩૭)

(૨) કચ્છૂલીગચ્છના આ૦ શ્રીપ્રભના પટ્ટધર નામે માણિક્યપ્રભસૂરિ થયા.   (પ્રક૦ ૪૦ પૃ૦ ૫૫)

(૩) જેમણે સં૦ ૧૩૨૮ માં શકુનસારોદ્ધાર નામે ગ્રંથ રચ્યો છે તે આ૦ માણિક્યસૂરિ

(૪) વડગચ્છના આ૦ વાદિદેવસૂરિની પરંપરામાં ઘણા આચાર્ય માણિક્યસૂરિ થયા. તેમના બીજા નામ આ૦ માનદેવ તથા આ૦ માણભદ્ર પણ મળે છે

(જૂઓ પ્રક૦ ૪૧ પૃ૦ ૫૭૬ ૫૮૪ ૫૮૫, ૫૮૭, ૫૮૮ ૫૮૯)

(૫) અંચલગચ્છની ૫૧ મી પાટે થયેલા આ૦ મેરુતુંગસૂરિના શિષ્ય આ૦ માણિક્યસુંદરસૂરિ નામે થયા, જેમણે 'ગુણવર્માચરિત્ર, શ્રીધરચરિત્ર સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે, 'ધર્મદત્તકથા, અજાપુત્રચરિત્ર, શુકરાજકથા,

---

પૂર્ણિમાગચ્છના આ૦ અભયદેવસૂરિએ સં૦ ૧૪૧૩ માં ખંભાતના સુલતાન મહમ્મદ ખિલજીના મહામાત્ય અને સંઘપતિ સોમના કહેવાથી (આગ્રહ) ધનરાજ ચોરડીયાની વિનતિથી ધનરાજ પ્રબોધમાળા રચી હતી.
(જૂઓ પ્ર૦ ૪૫ પૂર્ણિમાગચ્છ માટે જૂઓ પ્ર૦ ૩૨ પૃ૦ ૫૧૮ થી ૫૨૧)

ચતુઃપર્વકથા, પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર, અપરનામ વાગ્વિલાસ સં. ૧૪૭૮ દીપિકાઓ વગેરે ગ્રંથો રચ્યા છે (પ્રક. ૪ પૃ. ૫૩)

(૬) વૃદ્ધ તપાગચ્છના આ. જયતિલકસૂરિના શિષ્ય આ. રત્નસિંહ, તેમના શિષ્ય માણિક્યસુંદર ગણિ નામે હતા, જેમણે સં. ૧૫ ૧ ના મલધારગચ્છના આ. હેમચંદ્રસૂરિની ભવભાવના ગ્રંથનો ટબો રચ્યો છે.

(૭) ખરતરગચ્છના ૫૫મા આચાર્ય જિનમાણિક્યસૂરિ સં. ૧૬૧૨ અષાઢ સુદિ ૫ ના રોજ કાળધર્મ પામ્યા હતા.

(જુઓ પ્રક. ૬ પૃ. ૪૮)

(૮) વૃદ્ધતપાગચ્છના આ. જયતિલકસૂરિના શિષ્ય આ. માણિક્યસૂરિ જેમણે સં. ૧૫૮૧ માં રત્નચૂડ રાસ રચ્યો છે.

(જુઓ પ્રક. ૪૪)

(૯) તપાગચ્છીય પં. રત્નચંદ્રગણીના શિષ્ય પં. માણિક્યચંદ્ર જેમણે કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર ની દીપિકાવૃત્તિ રચેલી છે

(જુઓ પ્રક. ૫૩)

(૧૦) આ. હેમવિમલસૂરિના પરિવારમાં મહો. જિનમાણિક્ય ગણિ હતા. (પ્રક. ૩૬ પૃ. ૨૩૯)

(૧૧) મડાહડ ગચ્છના શ્રીપૂજ ભટ્ટા. માણિક્યરત્ન, સં. ૧૬૨

(પ્રક. ૩૫, પૃ૦ ૨૭૦)

(૧૨) પૂ. મોહનલાલજી મહારાજની પરંપરાના આ. જિનમાણિક્યસૂરિ, જેઓ તપાગચ્છની સામાચારી આચરતા હતા. સં. ૧૯૯૦ માં અમદાવાદમાં અખિલ ભારતવર્ષીય મોટું મુનિસમ્મેલન મળ્યું તેમાં ખરતરગચ્છના પ્રતિનિધિ તરીકે તેઓ વિરાજમાન થયા હતા. તેઓ જૂના અને નવા વિચારોના સમન્વયને માનનારા હતા. તેમણે સમ્મેલનમાં પણ સમસ્યાઓનાં ગંભીર વિચારણાઓ આપી છે. તેઓ શાસનપ્રેમી હતા.

તેમણે ભારતમાં ઘણો વિહાર કર્યો હતો. તેમણે કલ્પસૂત્ર, પ્રથમ કર્મગ્રંથ, વ્યવહારસૂત્રભાષ્ય વગેરેનાં હિંદી ભાષાંતરો કરેલાં છે.

(૧૩) સુપ્રસિદ્ધ આગમવેદી આ૦ સાગરાનંદસૂરિના પટ્ટધર આ૦ માણિક્યસાગરસૂરિ તેઓ પરમ શાંત અને વિદ્વાન છે તેઓ આગમના ઊંડા અભ્યાસી પણ છે તેઓ પણ સં૦ ૧૯૯૯ ના અમદાવાદના મુનિસમ્મેલનમાં ગુરુદેવ સાથે વિદ્યમાન હતા. આ૦ સાગરાનંદસૂરિએ સં ૧૯૧૨ ના વૈશાખ સુદિ ૪ ને શનિવારે પાલીતાણામાં (૧) આ૦ માણેકસાગરસૂરિ, (૨) આ૦ વિજયતિલકસૂરિ (૩) આ૦ વિજયકુમુદસૂરિ, (૪) આ૦ વિજયપ્રભસૂરિ એમ ચાર આચાર્ય બનાવ્યા હતા.

(૧૪) વિજયમાણિક્યસિંહસૂરિ—તે જૈન યતિસંસ્થાના પણ પ્રેમી હતા. તેઓ વિદ્વાન હતા, આગમના અભ્યાસી હતા. સં૦ ૧૯૯૦ માં અમદાવાદમાં અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન મુનિસમ્મેલન મળ્યું, તેમાં તે નવા વિચાર ધરાવનારાઓના મુખ્ય પક્ષકાર હતા. તેમની તર્કના પ્રશ્નો અને આગમવેદી આ૦ સાગરાનંદસૂરિના સમાધાનોના સંઘર્ષમાં સૌ મુનિવરોને ઘણું જાણવાનું મળ્યું હતું તે શાસ્ત્રાર્થ ચર્ચા ઊભી કરી શકતા હતા. તેમણે ગુજરાતીમાં વિવિધ સ્તવનો બનાવી છે જે ઘણી લોકપ્રિય બનેલી છે.

આ૦ હરિભદ્ર, આ૦ બાલચંદ્ર આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ—એ બધા સંડેરગચ્છના આચાર્યો હતા. સં૦ ૧૨૯૭.

(—પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૭, ૩૨)

આ૦ બાલચંદ્રે વસંતવિલાસકાવ્ય રચ્યું છે.

આ૦ પદ્મપ્રભસૂરિ, આ૦ સિંહતિલકસૂરિ—તેઓ રાજગચ્છના આચાર્ય હતા. સં૦ ૧૨૯૪ સં૦ ૧૩૨૬

(—પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૨૮, ૩૦)

આ૦ વર્ધમાન—વડગચ્છની ૪થી સુવિહિત શાખાના નં૦ ૪૨ મા આચાર્ય હતા. સં ૧૩૧૮ માં તેમના દિલમાં શંખેશ્વર તીર્થ પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ હતી. મંત્રી વસ્તુપાલ તેજપાલ પ્રત્યે ગુણાનુરાગ હતો. આયંબિલ તપ પ્રતિ ભારે આસ્થા હતી.

(પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૨૫)

આ૦ મલયપ્રભ, આ૦ સમંતભદ્ર—તેઓ વડગચ્છના આચાર્ય

હતા. સં. ૧૨૧ સં૦ ૧૨૮૬ (પ્રક૦ ૩૮, પૃ૦ ૩ ૬ ૩ ૭)

પાર્શ્વનાગ ગણિ—વિદ્યાધરગચ્છના હતા. સં૦ ૧૨૮૮.

(પ્રક૦ ૩૫, પૃ. ૫૦)

સાધ્વીસંઘ

(૧) મલધારી સાધ્વી અજિતસુંદરી ગણિની—

શ્રીહર્ષપુરીયગચ્છમાં મલધારીની આજ્ઞાપાલક અજિતસુંદરી ગણિનીએ સં. ૧૨૫૮ના શ્રાવણ સુદ ૭ને સોમવારે પટ્ટણમાં શ્રીચિત્તરી આર્ય લખ્યું. (જૂઓ પ્રક. ૩૮ પૃ. ૩૩૭)

(૨) સાધ્વી જિનસુંદર ગણિની—વિધિપક્ષના શ્રાવક શેઠ શુભંકર પોરવાડની પરંપરામાં અનુક્રમે સેવાક, યશોધન, બાહડ, મોહાક નાહાક અને પૂર્ણદેવ થયા, તેમાં શેઠ યશોધનનો પુત્ર સુમદેવ, તેમના પુત્રે દીક્ષા લીધી, તેઓ આ૦ મહેન્દ્રપ્રભસૂરિ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. શેઠ મોહાકના ભાઈએ દીક્ષા લીધી, જે આ૦ મહેન્દ્રપ્રભસૂરિની પાટે આ૦ ઉદયચંદ્રસૂરિનામથી ખ્યાતિ પામ્યા અને દીક્ષા લઈને આ૦ જયદેવ નામથી પ્રસિદ્ધિ મેળવી.

નાહાકની પુત્રી નાઉલીએ દીક્ષા લીધી, જેનું નામ સાધ્વી જિનસુંદરી ગણિની હતું. પૂર્ણદેવના પુત્ર અને પુત્રીએ દીક્ષા લીધી, તેમાં પુત્રનું નામ પં. ધનકુમાર ગણિ અને પુત્રીનું નામ સાધ્વી ચંદન બાલા રાખ્યું હતું.

એકંદરે આ કુટુંબે ઘણા સાધુ સાધ્વીઓ આપ્યા.

(જૂઓ પ્રક૦ ૩૮, પૃ. ૩ ૭, ૩૮૭, ૩૮૮)

આ જ વંશના શેઠ પાસવીરના પુત્ર આ૦ જયદેવસૂરિ થયા હતા.

સાધ્વી જિનસુંદર ગણિની એમના સમયે ભારે પ્રતિષ્ઠિત હતા. આ૦ દેવનાગે સં. ૧૨૮૮ માં તેમને માટે મુનિ શીલચંદ્ર પાસે પં. ગોવિંદ ગણિના કર્મસ્તવ ઉપર ટીકા લખાવી હતી.

આ જિનસુંદર ગણિનીએ સં. ૧૩૧૩ ના ચૈત્ર સુદિ ૮ ને રવિવારે ગુજરાતના સંઘ પીસલદેવ વાઘેલા(સં. ૧૨૯૪ થી સં૦

૧૩૧૮)ના રાજ્યમાં મહામાત્ય નાગડના રાજ્યમાં પાલનપુરમાં સાધ્વી લલિતસુંદરી ગણિની માટે શેઠ વીરજી ઓશવાલના પુત્ર શ્રીકુમારની ધર્મપ્રેમી પત્ની પદ્માએ પાસે પંચમીકથા 'નું પુસ્તક લખાવ્યું.

(—જૈનપુસ્તકપ્રશસ્તિસંગ્રહ, પ્રશ૦ ૧૨, પ્રશ૦ ૧૩)

(૩) સાધ્વી પદ્મલક્ષ્મીજી—તેમની સ૦ ૧૨૫૮ની એક પ્રતિમા મળી આવે છે જે માતર તીર્થના દેરાસરમાં વિરાજમાન છે

(—જૈનયુગ, નવું વર્ષ બીજું અંક ૧)

(સાધ્વી પદ્મલક્ષ્મી માટે જૂઓ પ્ર ૪૧ પટ્ટા૦ ૧૦ આ૦ ન૦ ૪૫, આ૦ વજ્રસેનસૂરિ. પૃ ૫૮૭)

રાજાઓ

રાજા વિજ્જલરાય (સ૦ ૧૨૩૯)—

વિજ્જલ એ કલચૂરીવંશનો હતો. ચૌલુક્ય વંશના રાજા નૂર્મડી તૈલપ (સ૦ ૧૨૦૬ થી સ૦ ૧૨૨૧) ત્રીજા તૈલપનો સેનાપતિ હતો. તે વંશપરંપરાથી જૈન હતો. તેણે ચૌલુક્યરાજા તૈલપ પાસેથી કર્ણાટકની સત્તા છીનવી લીધી અને તે કર્ણાટકનો રાજા બન્યો. તેની રાજધાની કલ્યાણીમાં હતી. એ સમયે વીરશૈવધર્મના અનુયાયી લોકોએ પ્રપંચ શરૂ કર્યો અને રાજ્ય નબળું પડ્યું તે સ્થિતિનો લાભ દેવગિરિના યાદવોને તથા દ્વારસમુદ્રના હોયશળોને મળ્યો.

જર્નલ રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી અંક ૪ પૃ૦ ૧૯ની ફુટનોટમાં સાફ લખ્યું છે કે વિજ્જલ જૈનધર્મનો મહાન્ પક્ષકાર હતો, છતાં તે પરધર્મસહિષ્ણુ હતો. તેણે લિંગાયતો ઉપર એટલી સુધી કૃપા બતાવી કે લિંગાયતો તેના વિરોધી બની ગયા અને તેનો અંત લાવવામાં સફળ થયા.

દક્ષિણમાં જૈનોના વિરોધમાં વીરશૈવધર્મની સ્થાપના થઈ તેમાં ૧ રેવન, ૨. મારુલ, ૩. એકારામ (એકાંતદ રામૈયા) અને ૪ પં૦ આરાધ્ય મુખ્ય હતા અને તે પછી ૫ વસવ અને ૫ ચન્નવસવે એ સંપ્રદાયનો પુનરુદ્ધાર કરી લિંગાયતમત સ્થાપન કર્યો.

૫ વસવ શિવભક્ત હતો. રાજા વિજ્જલનો મંત્રી હતો. જાતે બ્રાહ્મણ હતો. તેણે રાજાને પોતાની જાળમાં ફસાવવા માટે રાજા સાથે પોતાની બેન રૂપસુંદરી પદ્માવતીને પરણાવી. રાજા તેને મોહાધીન બન્યો અને મંત્રી વસવે એ રાણી દ્વારા દરેક જાતની સત્તા પોતાના હાથમાં લઈને રાજાને મારી નાખ્યો અને લિંગાયત મતનો પ્રચાર શરૂ કર્યો. તે પછી તેનો પુત્ર ગાદીએ આવ્યો. આ રીતે રાજા વિજ્જલ તથા તેના પુત્રે સં. ૧૨૨૧ થી ૧૨૩૯ સુધી રાજ્ય કર્યું. તે પછી ચોથો સોમેશ્વર કર્ણાટકનો રાજા બન્યો.

(જુઓ પ્રક. ૩૫, પૃ. ૧૫૨)

આ સમયે ગુજરાતમાં રાજા કુમારપાલ પરમ જૈન હતો, તેના આજ્ઞાવર્તી ૧૮ દેશોમાં જૈનધર્મનો પ્રભાવ હતો.

એક ઉલ્લેખ એવો મળે છે કે આ૦ ધર્મશેખરે કર્ણાટકની રાજસભામાં 'નમોત્થુણં-સ્તવ'નો પ્રભાવ બતાવ્યો હતો. આ ઘટના રાજા ચાકર, રાજા બુદ્ધરાજ કે રાજા વિજ્જલના સમયે કલ્યાણીમાં બની હશે. (જુઓ, પ્રક. ૨૮, પૃ. ૪૫૪, ૪૫૫, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૭૧ થી ૭૫)

માંગુજી ઝાલો, સજ્જો દુર્જનશલ્ય—

સિંધના કીર્તિગઢનો રાજા કેસરદેવ ઝાલો સં. ૧૧૪૫ માં હમીર સુમરા સાથેના યુદ્ધમાં મરાયો. તેનો પુત્ર હરપાલદેવ અનેક બાહુબળી હતો. તેણે ગુજરાતમાં આવી રાજા કર્ણદેવની નોકરી સ્વીકારી. સં. ૧૧૮ હળવદમાં પાટડી વસાવ્યું.

તેને સોઢજી માંગુજી અને શેખરાજી એમ ત્રણ પુત્રો હતા. રાજા સિદ્ધરાજે ઝીંઝુવાડાનો કિલ્લો બંધાવ્યો. એટલે એ ભાઈઓ ઝીંઝુવાડા જઈને વસ્યા. ત્રણે ભાઈઓ નિર્ધન હતા. માંગુજી બાહુબળી હતો, તે રાજા સિદ્ધરાજની સેનામાં દાખલ થયો. એક વાર દુકાળ પડતાં ઝીંઝુવાડાનો શેઠ ગોઢીદાસ અને સોઢજી ઝાલો માલવા ગયા. ત્યાંથી પાછા વળતાં રસ્તામાં સિંહ નામના કોળીએ

ઓચિંતો ઘા કરી શેઠને મારી નાખ્યો અને ઝાલાએ તે કોળીને મારી નાખ્યો. શેઠ મરીને વ્યંતર થયો.

એ શેઠના ઘરમાં જ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા હતી. વ્યંતર શેઠ તેનો અધિષ્ઠાયક બન્યો. એ પ્રતિમા સેરીસા પાર્શ્વનાથના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી હતી. અધિષ્ઠાયક દેવે સોલાજીને સહાય કરી સુખી કર્યો. સોલાજીએ સેરીસા પાર્શ્વનાથને પોતાના ઘેર લાવીને પધરાવ્યા. તેમની પૂજાથી તે અત્યંત સુખી થયો. (પ્રક૦ ૪૨, પૃ૦ ૭૩૮) તે ઝીંઝુવાડાનો રાજા બન્યો અને ગૂર્જરાતનો મહામંડલેશ્વર થયો. તેના ભાઈ નાગુજીએ પણ આ પ્રતિમા તથા અધિષ્ઠાયકના પ્રતાપે ફૂલા કુંવરીનું ભૂત ભગાડ્યું હતું. મંડલેશ્વર સોલાજીને દુર્જનશલ્ય નામે પુત્ર થયો. તે રાજા ભીમદેવ (સં૦ ૧૨૯૮) ત્રિભુવનદેવ(સં૦ ૧૩૦૦) તથા વિસલદેવ(સં૦ ૧૩૧૮)નો મહામંડલેશ્વર હતો. તે ચતુર્દશી શાખાના આ૦ દેવેન્દ્રસૂરિ (સં૦ ૧૨૯૬ ૧૩૨૧) તથા મહાન જ્યોતિષી આ૦ હેમપ્રભ(સં૦ ૧૩૦૫)ને પોતાના ગુરુ તરીકે માનતો હતો. (જૂઓ પ્રક૦ ૪૦ ચતુર્દશીશાખા પૃ૦ ૫૪૭)

તેના શરીરના ધીરે ધીરે કોઢરોગ ફૂટી નીકળ્યો. તેણે તે રોગ શાંત કરવાને ઘણા ઉપચાર કર્યા પણ તે બધા નિષ્ફળ ગયા. તેણે તે માટે ઝીંઝુવાડાના સૂર્યનારાયણની આરાધના કરી. એટલે સૂર્યદેવે એક રાતે સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે તારો રોગ દુઃસાધ્ય છે. તે અહીં મટવાનો નથી, શંખેશ્વર તીર્થમાં જા, ત્યાં જ પાર્શ્વનાથની સેવાથી તારો રોગ શમી જશે.

આ૦ હેમપ્રભસૂરિએ પણ તેને શંખેશ્વરજી જવાને વધુ ઉત્સાહિત કર્યો. આથી તે પરિવાર સાથે શંખેશ્વર તીર્થમાં આવી વસ્યો અને પ્રભુની પૂજાસેવા ભક્તિ કરવા લાગ્યો. પૂર્ણિમાગચ્છના આ૦ પરમદેવ (સં૦ ૧૩૦૨), જેઓ મહાન તપસ્વી હતા તે શંખેશ્વરજીમાં પધાર્યા. તેમણે શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનું આરાધન કર્યું રાજાને પૂજાનો આમ્નાય આપ્યો. એથી રાજાનો કોઢરોગ શમી ગયો. રાજાએ પણ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના દેરાસરનો મોટો

કવિઓ

ક્ષત્રિય મહાકવિ આસડ—

ભિન્નમાલકુલના ક્ષત્રિય કટુકરાજને આનલદેવી નામે પત્ની હતી. તેને આનડ અને આસડ નામે બે પુત્રો હતા. આસડ વિદ્વાન હતો, કવિ હતો. તેણે કેટલાક ગ્રંથોની રચના કરેલી છે. તેણે મેઘદૂતકાવ્ય ની ટીકા રચી, જેમાં એવું સ્નેહસિંચન કર્યું કે રાજસભાએ કવિસભાશૃંગાર નું બિરુદ આપ્યું. તેને રાજડ નામે પુત્ર હતો. તેને પણ બાલસરસ્વતી નું બિરુદ મળ્યું હતું. પરંતુ રાજડ તરુણવયમાં જ મરણ પામવાથી આસડને ભારે આઘાત થયો. એ પ્રસંગે રાજગચ્છના (૧૧)મા આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિના પટ્ટધર ' કલિકાલગૌતમ ' બિરુદધારી, (૧૨)મા આ૦ અભયદેવસૂરિએ તેને પ્રતિબોધ કર્યો અને આશ્વાસન આપ્યું. કવિ શ્રી આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી જૈનદર્શનમાં પ્રવીણ થયા અને ગ્રંથરચના કરી. તેમણે ઉપદેશકંદલીપ્રકરણ, વિવેકમંજરી તથા જયપદ સ્તુતિઓ રચી છે. નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ વિજયસિંહસૂરિ તથા વડગચ્છના આ૦ પદ્મસૂરિએ તે ગ્રંથનું સંશોધન કર્યું હતું.

(પ્રક૦ ૩૫, કું૦ ૩૨; પ્રક૦ ૬૧ પૃ૦ ૫૮)

ઉક્ત (૧૨)મા આ૦ અભયદેવસૂરિ, તેમના શિષ્ય (૧૩) આ૦ હરિભદ્રસૂરિ, તેમના શિષ્ય (૧૪) સિદ્ધસારસ્વત આ૦ બાલચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૨૯૭-૯૮ ના ઉપદેશકંદલી અને વિવેકમંજરી ની ટીકાઓ રચી, જેનું રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સંશોધન કર્યું હતું.

(પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૭ ૨૪ ૩૨)

કવિ આસડ એ વિક્રમની તેરમી સદીના મધ્યકાળનો ક્ષત્રિય જૈન વિદ્વાન હતો.

સિંધનીમાં જૈનો—

સિંધનો બાદશાહ મહમ્મદ શાહબુદ્દીન ઘોરી (સં૦ ૧૨૩૪ અને ૧૧૩૮ માં) ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો હતો, તે હારીને પાછો ગયો. ત્યારથી પાછા સિંધની યાત્રા બંધ. તે સમયે ત્યાં જૈન વેપારીઓ

વસતા હતા. તે બધા ધનાઢ્ય હતા અને ત્યાં ધમધોકાર વેપાર કરતા હતા.

કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચન્દ્રસૂરિ અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના સમયનું એ ફળ હતું

(-જુઓ ઉક્ત ફારસી ઇતિહાસ, વસ્તુપાલનું વિદ્યામંડળ અને બીજા લેખો, પૃ. ૧૧ ૧૧૧ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૩૭ ૧૩૮; પ્રક૦ ૪૪ શાહબુદ્દીન ઘોરી)

—અંતિમ મંગલ—

अर्हन्तोऽर्हत्पदाप्तास्त्रिलोकमहिता सिद्धाश्च सिद्धात्मन
आचार्या. समस्तगुणैकसदनं वागीश्वरा वाचका ।
सर्वे साम्परतादिरत्नमहिता मार्गेऽनघे साधवः
पूज्या प. परमेष्ठिनोऽनवरतं कुर्वन्तु मे मङ्गलम् ॥

ભાગ બીજો
સંપૂર્ણ

જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને દેવવિમાન જેવો જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો.
(પ્ર૦ ૪ પૃ૦ ૪૯૮)

રાણાને રૂપલાદેવી અને શ્રીદેવી નામે બે રાણીઓ હતી. રૂપલાદેવી પાટડીના રાજા વિજયપાલની રાણી નીતલદેવીની પુત્રી હતી. (પ્ર૦ ૪૧ પૃ૦ ૫) રાણી શ્રીદેવીને ઉદયસિંહ નામે પરાક્રમી પુત્ર હતો. તેના વંશમાં સૌરાષ્ટ્રના વાકાનેરના ઝાલા રાજાઓ થયા.

(—કવિ નથુરામ સુંદરજી ઓઝાનો 'ઝાલાવંશવારિધિ' જૈન સત્યપ્રકાશ, ક્ર૦ ૧૪૫, પૃ૦ ૧૮ ત્રૈલોક્યપ્રકાશની ગ્રંથપ્રશસ્તિ, પ્રબંધચિંતામણિ, આ૦ મુનિચંદ્ર વગેરેનાં શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનાં સ્તોત્રો, જગડૂચરિત્ર, સર્ગ ૬ હીરસૌભાગ્યકાવ્ય સટીક ૫૦ વીરવિજયજીનું મોટી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, મુનિ જયંતવિજયજીનું શંખેશ્વર મહાતીર્થ પૃ૦ ૪૭ થી ૫૧)

રાજા કેલ્હણદેવ, રાજમાતા આનલદેવી—

નાડોલના રાજા આલ્હણદેવ(સં૦ ૧૨૦૯ થી સં૦ ૧૨૧૮)ને આનલદેવી નામે રાણી હતી અને કેલ્હણદેવ નામે યુવરાજ હતો, જે સં૦ ૧૨૨૧માં રાજા થયો હતો. તે રાજગચ્છના આ૦ સાગરચંદ્રના ઉપદેશથી જૈન બન્યો હતો.

કેલ્હણ જૈનધર્મ પ્રત્યે બહુ આદર ધરાવતો હતો. તેણે પિતાના રાજ્યમાં સં૦ ૧૨૦૯માં દરેક આઠમ, અગિયારસ ચૌદસના દિવસોમાં અમારિ પ્રવર્તાવી હતી. માંસબલિ આપનારને તે સખત દંડ કરતો હતો.

તેની માતા આનલદેવીએ સં૦ ૧૨૨૧માં સાંડેરક નગરના ભ૦ મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં મહાવીરજન્મોત્સવ નિમિત્તે રાજકીય મહેસૂલમાંથી ખર્ચ બાંધી આપ્યું હતું તેમજ તેના પિતરિયા, રાષ્ટ્રકૂટ પાતુ અને રાજા કેલ્હણે પણ ૮૬ ખર્ચ બાંધી આપ્યું હતું. રાણી જાલ્હણદેવી, રાજકુમાર મોહલદેવ અને રાજકુમારી ચુઆરદેવીએ પણ જુદાં જુદાં ગામના જૈન મંદિરોના નિભાવ માટે મદદ

કરી હતી. (જુઓ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૬૯ ૧૭૦ પ્રાચીન જૈનલેખ સંગ્રહ ભા૦ ૨ લેખાંક ૩૪૬ થી ૩૫ ૪૨૬ થી ૪૩૦, જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૫૮)

રાણી શૃંગારદેવી (સં૦ ૧૨૫૫)—એ નાડોલના મહામંડળે શ્વર રાજા કેલ્હણદેવ (સં. ૧૨૨૧ થી ૧૨૪૯) ચૌહાણની પુત્રી હતી અને તે આબૂના રાજા ધારાવર્ષદેવ પરમારની બીજી રાણી હતી. તેણે સં૦ ૧૨૫૫ના આસો સુદિ ૭ ના રોજ ઝાડોલી ગામમાં[1] ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પૂજા માટે મોટી વાડી અર્પણ કરી હતી.
(પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૫૬ ૧૭)

રાજા પ્રહ્લાદન પરમાર (સં. ૧૨૭૪)—તે જૈનધર્મી રાજા હતો (પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૫૨, ૧૫૭) તેણે પાલનપુરમાં પ્રહ્લાદનપાર્શ્વનાથ તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો.

---

૧ ઝાડોલી—પીંડવાડા અને વાસણવાડા તીર્થની વચ્ચે ઝાડોલી ગામ છે જેનાં કુડુલિ, ઝાલવી, ઝાડવી, ઝાડલી, ઝાલાલી, ઝાડોલી વગેરે નામો મળે છે. અહીં ભ૦ મહાવીરસ્વામીનું પ્રાચીન મંદિર છે તેમાં ક્રમાંક શિલાલેખો વિદ્યમાન છે જેમકે—સં. ૧૧૪૬ ના જેઠ વદિ ૨ ના રોજ ભ૦ મહાવીરની પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત થઈ. સં. ૧૨૩૪ ના વૈશાખ વદિ ૧૩ ના રોજ શ્રેષ્ઠીઓએ ભ૦ મહાવીરસ્વામીના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. સં. ૧૨૩૬ ના ફાગણ વદિ ૧૪ ને શુક્રવારે ભ૦ મહાવીર તથા ભ૦ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા બની, જેની પ્રતિષ્ઠા રાજગચ્છના આ૦ દેવભદ્રે કરી. સં. ૧૨૫૫ના આસો સુદિ ૭ ને બુધવારે શેઠીઓએ દેવાધિદેવના આગળ ૭ ચોકીવાળું સિંહ પ્રાસાદ દ્વાર બંધાવ્યું. ઝાડોલીના એ શૃંગારદેવીના કપાળનું ગામ હતું. ઝાડોલીના પંચો નાગડે ને ચોકીનો ભાગ આપ્યો. રાણી શૃંગારદેવીએ ભ૦ મહાવીરસ્વામીની પૂજા માટે નિવાણ વાડી આપી. એનું શાસન લખી આપ્યું, જેમાં દવિણ વગેરેની સાક્ષી છે. આ૦ જિનપ્રભસૂરિએ દાનશાસનને શોભાવ્યું અને શ્રાવકોએ પંચરત્ન ઉત્કીર્ણ કર્યું."
(—પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભા૦ ૨, લે૦ ૪૩ જૈનસત્યપ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૫)

કવિઓ

ક્ષત્રિય મહાકવિ આસડ—

ભિન્નમાલકુલના ક્ષત્રિય કટુકરાજને આનલદેવી નામે પત્ની હતી. તેને આસડ અને બલડ નામે બે પુત્રો હતા. આસડ વિદ્વાન હતો, કવિ હતો. તેણે કેટલાક ગ્રંથોની રચના કરેલી છે. તેણે "મેઘદૂતકાવ્ય"ની ટીકા રચી, જેમાં એવું સ્નેહસિંચન કર્યું કે રાજસભાએ "કવિસભાશૃંગાર"નું બિરુદ આપ્યું. તેને રાજડ નામે પુત્ર હતો. તેને પણ "બાલસરસ્વતી"નું બિરુદ મળ્યું હતું. પરંતુ રાજડ તરુણવયમાં જ મરણ પામવાથી આસડને ભારે આઘાત થયો. એ પ્રસંગે ચંદ્રગચ્છના (૧૧)મા આ૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિના પટ્ટધર કવિ કાલગૌતમ બિરુદધારી, (૧૨)મા આ૦ અભયદેવસૂરિએ તેને પ્રતિબોધ કર્યો અને આશ્વાસન આપ્યું. કવિશ્રી આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી જૈનદર્શનના પ્રેમી થયા અને ગ્રંથરચના કરી. તેમણે ઉપદેશકંદલીપ્રકરણ, વિવેકમંજરી તથા નવપદ સ્તુતિઓ રચી છે. નાગેન્દ્રગચ્છના આ૦ વિજયસિંહસૂરિ તથા વડગચ્છના આ૦ પદ્મસૂરિએ તે ગ્રંથનું સંશોધન કર્યું હતું.

(પ્રક૦ ૩૬, પૃ૦ ૩૨; પ્રક૦ ૪૧, પૃ૦ ૫૮)

ઉક્ત (૧૨)મા આ૦ અભયદેવસૂરિ, તેમના શિષ્ય (૧૩) આ૦ હરિભદ્રસૂરિ, તેમના શિષ્ય (૧૪) સિદ્ધસારસ્વત આ૦ બાલચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૨૪૭–૪૮માં ઉપદેશકંદલી અને વિવેકમંજરીની ટીકાઓ રચી, જેનું રાજગચ્છના આ૦ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સંશોધન કર્યું હતું.

(પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૧૭, ૨૪, ૩૨)

કવિ આસડ એ વિક્રમની તેરમી સદીના મધ્યકાળનો ક્ષત્રિય જૈન વિદ્વાન હતો.

ગિઝનીમાં જૈનો—

ગિઝનીનો બાદશાહ મહમ્મુદ શાહબુદ્દીન ઘોરી (સં૦ ૧૨૩૪, સને ૧૧૭૮માં) ગૂજરાત ઉપર ચડી આવ્યો હતો, તે હારીને ગાડરિઆ ઘાટમાંથી પાછો ગિઝની ચાલ્યો ગયો. તે સમયે ત્યાં જૈન વેપારીઓ

રહેતા હતા. તે બધા ધનાઢ્ય હતા અને ત્યાં ધમધોકાર વેપાર કરતા હતા.

કલિકાલસર્વજ્ઞ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના પ્રભાવનું એ ફળ હતું.

(—જુઓ ઉર્દૂ ફારસી ઇતિહાસ વસ્તુપાલનું વિદ્યામંડળ અને બીજા લેખો, પૃ. ૧૧ ૧૧૧ પ્રક. ૩૫, પૃ૦ ૧૩૭ ૧૩૮; પ્રક. ૪૪ શાહબુદ્દીન ઘોરી)

અંતિમ મંગલ

अर्हन्तोऽर्हपदाभिषेकमहिता सिद्धाश्च सिद्धात्मनः
आचार्याः समतागुणैकसदनं वागीश्वरा वाचकाः ।
सर्वे साम्यरतास्त्रिरत्नमहिता काऽनघाः साधवः
पूज्याश्च परमेष्ठिनोऽनवरतं तन्वन्तु वो मङ्गलम् ॥

ભાગ બીજો
સંપૂર્ણ

*

આટલું વધારજો

નીચે લખેલા પ્રકરણોના પૃષ્ઠોમાં તે તે આચાર્યો વગેરેના પરિચયમાં નીચે મુજબ સુધારો-વધારો સમજવો—

૧ પ્રક૦ ૩૫, પૃ૦ ૩૩૮ આ૦ રાજશેખરસૂરિ—

મલધારગચ્છના આ૦ રાજશેખરસૂરિના શિષ્ય પં૦ સુધાકલશ ગણિએ સં૦ ૧૩૮ (ઈ૦ સ૦ ૧૩૨૪)માં સંગીતોપનિષદ્, સં૦ ૧૪ ૬ (ઈ૦ સ૦ ૧૩૫૦)માં 'સંગીતોપનિષદ્સાર' અ૦ ૬ તથા 'એકાક્ષરનામમાલા' ની રચના કરી હતી.

૨. પ્રક૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૩૯ ભીલડિયા તીર્થ—

સં૦ ૧૩૩૪ માં ચાતુર્માસમાં બે કાર્તિક માસ હતા. ચોમાસામાં છેલ્લા ચોથા મહિનાની વૃદ્ધિ હતી. સં૦ ૧૩૩૪ માં કાર્તિક બે હતા. પોષ મહિનાનો ક્ષય હતો અને ચૈત્ર કે ફાગણ મહિના બે હતા. આ સમયે ભીલડિયા આબાદ હતું. ખરતરગચ્છના આ૦ જિનપ્રબોધસૂરિએ સં૦ ૧૩૩૪ માં અહીં જિનપ્રાસાદમાં **શ્રીગૌતમસ્વામીની** પ્રતિમા પધરાવી હતી. ત્યારબાદ સં૦ ૧૩૫૩ માં પણ બે કાર્તિક હતા. પોષનો ક્ષય હતો અને બે ચૈત્ર કે ફાગણ હતા. સં૦ ૧૩૫૨ માં અહીં ૧૨ જૈનાચાર્યો ચોમાસું રહ્યા હતા. ચોમાસું બીજી કાર્તિક પૂર્ણિમાએ પૂરું થાય, પરંતુ તપાગચ્છના (નં૦ ૪૭) આ૦ **સોમપ્રભસૂરિએ** (સં૦ ૧૩૩૨ થી ૧૩૭૩) આકાશદર્શનથી જાણ્યું કે નજીકના દિવસોમાં ભીલડિયાનો વિનાશ થવાનો છે, આથી તેમણે અપવાદને આશ્રયી પહેલી કાર્તિક પૂર્ણિમાએ ચોમાસું પૂરું કર્યું અને તરત જ ત્યાંથી વિહાર કર્યો. બીજા સાધુ-સાધ્વીઓ પણ ત્યાંથી નીકળી ગયાં અને જૈનો ભીલડિયાથી ઉચાળો ભરી ગયા. તેઓએ એક સ્થાને જઈને નિવાસ કર્યો. એ સ્થળે રાધનપુર શહેર વસ્યું. પછી તો ભીલ

મહો. સમયસુંદરગણિવર—તેમનો સં. ૧૬૧૦ કે ૧૬૨૦ માં સાચોરમાં શા રૂપસી પોરવાડની પત્ની લીલાદેવીથી જન્મ, સં. ૧૬૨૮માં દીક્ષા, સં. ૧૬૪ ના મહા સુદિ ૫ના જેસલમેરમાં ગણિપદ, સં. ૧૬૪૯ના ફાગણ સુદિ ૨ ના લાહોરમાં ઉપાધ્યાયપદ, સં. ૧૬૭૨ ના મહોપાધ્યાયપદ અને સં. ૧૭૦૩ ચૈત્ર સુદિ ૧૩ના રોજ અમદાવાદમાં સ્વર્ગગમન થયાં છે.

તેમણે સં. ૧૬૮૭ના સત્યાશી દુકાળમાં જનતાની વિચિત્રતા નિહાળી સંવેગભાવ વધારી સં. ૧૬૯૧માં ક્રિયોદ્ધાર કરી સંવેગિ પણું સ્વીકાર્યું હતું. તેમને ૪૨ શિષ્ય-પ્રશિષ્યોનો પરિવાર હતો.

તેમણે સં. ૧૬૪૯ શ્રાવણ સુદિ ૧૩ની સાંજે કાશ્મીરમાં સમ્રાટ્ અકબરની સભામાં राजानो ददते सौख्यम् એ એક જ વાક્યના ૮ લાખથી વધુ અર્થો જોડતો અષ્ટલક્ષી અર્થ 'રત્નાવલી બનાવ્યો હતો.

તેમણે સંસ્કૃતમાં સારસ્વત ટીકા, લિંગાનુશાસન અવચૂરિ, અષ્ટલક્ષી અર્થ રત્નાવલી, રઘુવંશ ટીકા, માઘના ત્રીજા સર્ગની ટીકા, કલ્પસૂત્રની ટીકા, દશવૈકાલિક સૂત્રની ટીકા, વિશેષ શતક, વિચાર શતક, ગાથાસહસ્રી, કથાકોશ, ચરિત્રગ્રંથો, ભક્તામર સ્તોત્ર, પાદપૂર્તિ, ભક્તામરસ્તોત્ર ટીકા, કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર ટીકા, જયતિહુઅણ સ્તોત્ર-ટીકા વગેરે.

તથા ગુજરાતી ભાષામાં રાસા, ભાસ, ગીત જોડી, સ્તવન સજ્ઝાય વગેરે બનાવ્યાં છે.

વિચિત્રતા એ છે કે—કેટલીએક સજ્ઝાયો એવી મળે છે કે જેના કર્તા તરીકે મહો. સમયસુંદરગણિવર અને બીજા વિદ્વાન્ કવિ મુનિવરોના નામ મળે છે. (સમયસુંદરકૃતિકુસુમાંજલી)

વિ. સં. ૧૬૮૭ માં ગુજરાતમાં અને મારવાડમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો હતો. મહોપાધ્યાયજીએ આ અંગે હિંદીમાં સવૈયા તથા કવિત બનાવ્યા હતા તેમજ તેમણે શ્રીવિશેષશતકની પ્રશસ્તિમાં આ દુકાળનું સંસ્કૃતમાં સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

श्रीविशेषशतकप्रशस्ति—

मुनि-वसु-षोडशवर्ष (१६८७) गुजरदेशे च महति दुष्काले।
मृतकैरस्थिग्रामे जाते श्रीपत्तने नगरे ॥१॥
भिक्षुकभयात् कपाटे जटित व्यवहारिभिर्भृशं भूमि ।
पुरुषैर्मानं मुक्ते सीदति सति साधुवर्गेऽपि ॥२॥
जाते च पञ्चरजतैर्धान्यमणे सकलवस्तुनि महर्घ्ये ।
परदेशगते लोके मुक्त्वा पितृमातृबन्धुजनान् ॥३॥
हाहाकारे जाते मारिकृतानेकलोकसंहारे।
केनाप्यदृष्टपूर्वं निशि काष्ठिकलुप्तिते नगरे ॥४॥
तस्मिन् समये अस्माभिः केनापि हेतुना च तिष्ठामि ।
श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायैर्लिखिता च प्रतिरेषा ॥

(શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦ ૨ પ્ર૦ ન૦ ૬૬૭)

વિ સં૦ ૧૬૮૭ ના દુકાળમાં દિવાન જયમલજી મુહણોત તથા નેણસી મુહણોત વગેરે જૈનોએ મેદપુરસ્થળમાં અને ગુજરાતમાં પ્રજાને મોટી મદદ કરી હતી. (જૂઓ પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૩૨, પ્ર૦ ૬૦,)

૮. પ્ર૦ ૪૦ પૃ૦ ૪૯૯ આ૦ ચન્દ્રપ્રભસૂરિ—

તેમણે આ ચન્દ્રપ્રભની દર્શનવિશુદ્ધિ પર ટીકા બનાવવાની શરૂઆત કરી હતી પણ તે ટીકા અધૂરી રહી છે. (જૈનસત્યપ્રકાશ, વ ૭) ૧૫૫) વળી, તેમણે વર્ધમાન વિદ્યાસ્તવ ગા૦ : ૧૨ સાર્ધશતકની પ્રાકૃત વૃત્તિ, શતકબૃહદ્ભાષ્ય ગ્ર ૧૪૧૩ પૌષધ વિધિ પ્રકરણ ગા૦ : ૯૨, સિદ્ધાન્તસાધોદ્ધાર, ગા ૧૧૩ પદાર્થ સ્થાપનાસંગ્રહ, ગા૦ ૧૧૯ ઉપધાનપૌષધપ્રકરણ, સૂક્ષ્માર્થસપ્તતિ ગા૦ : ૭૫, ચરણકરણસપ્તતિ ગા૦ ૫૫, સભાપંચક ગા૦ : ૪૩, સૂક્ષ્માર્થવિચાર વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા હતા.

૯ પ્ર૦ ૪૦ પૃ૦ ૫૩૧ આ૦ ભાવપ્રભસૂરિ—

અંચલગચ્છના (૫૫) આ૦ ભાવપ્રભસૂરિ પૂર્ણિમાગચ્છની મુખ્ય ગાદી પાટણના ઢંઢેરવાડામાં હતી તેના ઉલ્લેખો આ પ્રમાણે મળે છે—

ડિયામાં આગ લગાવી દીધી, અને પોતાના નગ્ન સ્વરૂપે તાંડવ માંડ્યું અને તેમાં ભીલડિયા તારાજ થઈ ગયું. ત્યાં રહેતા જૈનાચાર્યો તેમજ જનતા સર્વ કોઈ આગમાં ભરખાઈ ગયા, જાનમાલની ભારે ખુવારી થઈ ત્યારબાદ બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીના સેનાપતિ અલફખાને પણ સં ૧૩૫૫–૫૬ માં ભીલડિયા ભાંગ્યું હતું

(જુઓ પ્રક૰ ૪૩ પૃ૦ ૭૪૬ પૂરવણી પૃષ્ઠ ૭૭૧ પ્રક૰ ૪૭)

૩. પ્રક ૩૮ પૃ ૩૫૯ મહં૦ અનુપમાદેવી—

તેનું કહેવું ભાગ્ય હતું કે, અવસર વીત્યા પછી આપણ કે બીજાઓ મારફત અપાય, તેનું ફળ મળે કે ન મળે, પણ અવસરે અને વિવેકથી પોતાના હાથે અપાય તેનું ફળ મળે જ છે.

૪ પ્ર ૩૮ પૃ ૩૮૯ પાહિણિ—

તે પૈકીના સોમસમે દીક્ષા લીધી અને પાહિણીના પુત્ર અમૃત સાથે પણ દીક્ષા લીધી હતી. તે નાગપુરગચ્છના બહુ અમૃતચંદ્રસૂરિ થયા હતા. (જુઓ પ્ર ૩૮, પૃ૦ ૩૩૨)

૫ પ્રક ૩૮ પૃ૰ ૪૧૫ દીવબેટ—

અચલગચ્છના આ ધર્મમૂર્તિસૂરિ (સં૦ ૧૬ ૨ થી ૧૬૭)ના ઉપદેશથી દીવબંદરના શેઠ નાનચંદ સાધુશાખીએ સં૦ શીતલ નાથની પોખરાજની પ્રતિમા ભરાવી તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

આ વિજયસેનસૂરિ અને તેમના શિષ્ય મહો૦ નંદિવિજય ગણિવરે દીવના ફીરંગી સત્તાના અધિકારીઓ ગુરુ કાઝી કપ્તાન, મંત્રી કલાલ અને પાદરી વગેરેની વિનતિથી વહાણદ્વારા દીવ જઈ તેઓને ઉપદેશ આપ્યો હતો.

(જુઓ વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્યની ટીકા સર્ગ–૨૦મો શ્લોક ૪૬ ૪૭ થી ૫૨ સર્ગ ૨૧મો શ્લોક ૧૧થી૨૦)

૬ પ્ર ૩૯ પૃ ૪૧૭ આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ—

પ્રવચનસારોદ્ધાર—આમાં જૈન આગમોમાંથી ઉપયોગી પ્રાકૃત ગાથાનો સંગ્રહ કર્યો છે. આ નેમિચંદ્રસૂરિ તેની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે કે—

આ૦ જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય આ૦ આમ્રદેવસૂરિના ત્રણ શિષ્યો (૧) આ૦ વિજયસેનસૂરિ, (૨) આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિ, (૩) આ૦ યશોદેવસૂરિ થયા. (જૂઓ પ્ર૦ ૩૫, પૃ૦ ૭૧ પરપરા બીજી પ્ર૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૦૭)

આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિએ શિષ્યોની વિનતિથી 'આગમરત્નાકર'નાથી રત્નો જેવો પ્રવચનસારોદ્ધાર (નં૦ ૧૫૯૯) બનાવ્યો.

આ૦ નેમિચંદ્રસૂરિએ પ્રવચનસારોદ્ધારના ૨૭૬ ના દ્વારમાં ઉવસગ્ગા કુલક બનાવીને જોડ્યુ છે (જૂઓ ગાથા ૧૨૪૮)

જૈનાચાર્યોએ પ્રવચનસારોદ્ધાર ની ઉપર વિવિધ વિવરણો બનાવ્યાં છે તે આ પ્રમાણે—

પ્રવચનસારોદ્ધાર તથા રાજગચ્છના આ સિદ્ધસેનસૂરિએ ગુરુની આજ્ઞા થવાથી સં૦ ૧૧૪૮ અથવા સં૦ ૧૧૭૮ ના ચૈત્ર સુદિ ૮ ને રવિવારે પુષ્ય નક્ષત્રમાં બનાવેલ તેની સુબોધવૃત્તિ તત્ત્વજ્ઞાન વિકાશિની નામે પ્રકાશિત થઈ છે

૭. પ્ર૦ ૪ પૃ ૪૮૨, આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ—

ધર્મગુરુ શેખ અબુલફજલે હાજરી આપી હતી. મહો૦ શ્રી વલ્લભગણિ લખે છે કે—

तत्र श्रीमदकब्बराभिधनृप श्रीपातसाहिर्मुदा-
वादीत् यस्य युगप्रधान इति सन्नाम्ना यथार्थेन वै ॥४॥
श्रीमन्त्रीश्वरकर्मचन्द्रविदितोप्यत्कोटिटङ्कव्यय
श्रीनन्दुत्सवपूर्वकं गुणभरा यस्मै ददौ तं पदम् ॥
श्रीमज्जन्मपुर यथाक्रमविभीपातसाहमहा-
मयाच्छ्रीजिनचन्द्रसूरिसुगुरु स स्फीततमो मत ॥५॥
(अभिधानचिन्तामणि नाममाला–टीका)

ખરતરગચ્છના (આ૦ નં ૬૬) જિનચંદ્રસૂરિના મુખ્ય શિષ્ય (૫૭) મહોપાધ્યાય સકલચંદ્રગણિના શિષ્ય (૫૮) મહો૦ સમયસુંદર ગણિવર થયા. તે પણ આચાર્યશ્રીની સાથે લાહોર પધાર્યા હતા.

મહો૦ સમયસુંદર ગણિવર—તેમનો સં૦ ૧૬૧૦ કે ૧૬૨૦માં સાચોરના શા રૂપસી પોરવાલની પત્ની લીલાદેવીથી જન્મ, સં ૧૬૨૮માં દીક્ષા, સં ૧૬૪ ના મહા સુદિ ૫ના જેસલમેરમાં ગણિપદ, સં૦ ૧૬૪૯ના ફાગણ સુદિ ૨ ના લાહોરમાં ઉપાધ્યાયપદ, સં૦ ૧૬૭૨ના મહોપાધ્યાયપદ, અને સં૦ ૧૭૦૩ ચૈત્ર સુદિ ૧૩ના રોજ અમદાવાદમાં સ્વર્ગગમન થયા છે

તેમણે સં ૧૬૮૭ના સત્યાશીઆ દુકાળમાં જનતાની વિચિત્રતા નિહાળી સંવેગભાવ વધારી સં૦ ૧૬૯૧ના ક્રિયોદ્ધાર કરી સંવેગિ પણ સ્વીકાર્યું હતું તેમને ૪૨ શિષ્ય-પ્રશિષ્યોનો પરિવાર હતો.

તેમણે સં ૧૬૪૯ શ્રાવણ સુદિ ૧૩ની સાંજે કાશ્મીરમાં સમ્રાટ્ અકબરની સભામાં राजानो ददते सौख्यम् એ એક જ વાક્યના ૮ લાખથી વધુ અર્થો જોડી અષ્ટલક્ષી અર્થ 'રત્નાવલી' બનાવ્યો હતો.

તેમણે સંસ્કૃતમાં સારસ્વત ટીકા, લિંગાનુશાસન અવચૂરિ, અષ્ટલક્ષી અર્થ રત્નાવલી, રઘુવંશ-ટીકા, માઘના ત્રીજા સર્ગની ટીકા, કલ્પસૂત્રની ટીકા, દશવૈકાલિક સૂત્રની ટીકા, વિશેષશતક વિચારશતક ગાથાસહસ્રી, કથાકોશ, ચરિત્રગ્રંથો, ભક્તામર સ્તોત્ર, પાદપૂર્તિ, ભક્તામરસ્તોત્ર ટીકા, કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર-ટીકા, જયતિહુઅણ સ્તોત્ર-ટીકા વગેરે.

તથા ગુજરાતી ભાષામાં રાસ, ભાસ, ગીત ચોપાઈ, સ્તવન સજ્ઝાય વગેરે બનાવ્યાં છે

વિચિત્રતા એ છે કે—કેટલીએક સજ્ઝાયો એવી મળે છે કે જેના કર્તા તરીકે મહો. સમયસુંદરગણિવર અને બીજા વિદ્વાન્ કવિ મુનિજયચંદ નામ મળે છે. (સમયસુંદરકૃતિકુસુમાંજલી)

વિ સં ૧૬૮૭માં ગુજરાતમાં અને મારવાડમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો હતો. મહોપાધ્યાયજીએ આ અંગે હિંદીમાં સવૈયા તથા કવિત બનાવ્યા હતાં તેમજ તેમણે શ્રીવિશેષશતકની પ્રશસ્તિમાં આ દુકાળનું સંસ્કૃતમાં સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે તે આ પ્રમાણે—

શ્રીવિશેષશતકપ્રશસ્તિ—

मुनि-वसु-षोडशवर्षे (१६८७) गुर्जरदेशे च महति दुष्काले ।
मृतकैरस्थिग्रामे जाते श्रीपत्तने नगरे ॥१॥
भिक्षुकभयात् कपाटे जटिते व्यवहारिभिर्भृशं बहुभिः ।
पुरुषैर्माने मुक्ते सीदति सति साधुवर्गेऽपि ॥२॥
जाते च पञ्चरसतैर्धान्यमणे सकलवस्तुनि महर्घे ।
परदेशगते लोके मुक्त्वा पितृमातृबन्धुजनान् ॥३॥
हाहाकारे जाते मारिकृतानेकलोकसंहारे ।
कत्यप्यस्पृष्टे निशि कातिकदुःस्थिते नगरे ॥४॥
तस्मिन् समये ह्यस्माभिः कृतापि वृत्तिरेषा च तिष्ठद्भिः ।
श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायैर्विहिता च प्रतिरेषा ॥

(શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦ ૨, પ્ર૦ નં૦ ૬૯૭)

વિ૦ સં૦ ૧૬૮૭ના દુકાળમાં દિવાન જયમલજી મુહણોત તથા નેણસી મુહણોત વગેરે જૈનોએ જોધપુરરાજ્ય અને ગુજરાતમાં પ્રજાને મોટી મદદ કરી હતી. (જૂઓ પ્રક૦ ૩૬ પૃ૦ ૨૩૨, ટી૦ ૬૦)

૮. પ્રક૦ ૬૦ પૃ૦ ૬૬૬ આ૦ ચન્દ્રકીર્તિસૂરિ—

તેમણે આ૦ ચંદ્રપ્રભની દર્શનવિશુદ્ધિ પર ટીકા બનાવવાની શરૂઆત કરી હતી પણ તે ટીકા અધૂરી રહી છે (જૈનસત્યપ્રકાશ, વ૦ ૭ પૃ૦ ૧૫૫) વળી, તેમણે વર્ધમાનવિદ્યાકલ્પ શ્લો૦ ૧૨, સાર્ધશતકની પ્રાકૃત વૃત્તિ શતાશ્વક્ષ્યભાષ્ય નં૦ ૧૯૧૩ પૌષધવિધિ પ્રકરણ ગા૦ ૬૨ સિદ્ધાંતવિચારોદ્ધાર, ગા૦ ૧૧૩ પર્યાય સ્થાપનાસંબન્ધ, ગા૦ ૧૧૬ ઉપધાનપૌષધપ્રકરણ, સૂરનાથસ્તુતિ ગા૦ ૭૫, પરમાક્ષરસ્તુતિ ગા૦ ૫૫, સમાચારી ગા૦ ૭૭, સૂરનાથટિપ્પન વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા હતા.

૯. પ્રક૦ ૬૦ પૃ૦ ૫૩૧ ભ૦ ભાવપ્રભસૂરિ—

અચલગચ્છના (૫૫) આ૦ ભાવપ્રભસૂરિ પૂર્ણિમાગચ્છની મુખ્ય ગાદી પાટણના ઢંઢેરવાડામાં હતી તેના ઉપદેશથી આ પ્રમાણે મત છે—

(१) श्रीमद्गोडीपार्श्वसहस्रनामस्तोत्रम् (प्र० ११२२)

सं० १७७४ वर्षे शाके १६४० प्रवर्त्तमाने श्रीपूर्णिमापक्षे प्रधान-शाखायां ढंढेरपाटके भ० श्री ५ श्रीभावप्रभसूरिणा लिखितं भट्टारक गुण पक्षे त्रयोदश्यां गुरुवारे पं० श्रीसागरनपाठनाय । श्रीरस्तु ॥

(२) श्रीसचित्र साधवी बारसासूत्र (प्र० ११२५)

संवत् १७७५ वर्षे माघमासे शुदि चतुर्थ्यां पर्युषणायां श्रीअणहिल्लपुरपत्तन ढंढेरपाटके आसपासज्ञातीयसमुदायां दोसी श्रीराम तत्सुतसार्थवाहसुतौ दोसी जिनचंद कल्याणदास पनि श्री भावसा । दोसी गिरधरसुत सखीदास (सुनबाइ पुत्री) सखीदासभार्या जीवां तत्सुत चतुर्भुज ॥ विजयसिंग कपूरचंद प्रयागदास उत्तमचंद दोसी प्रयागभार्या श्रीमत्कुसुन नाथाचंद साकरचंद भार्यानी दोसीप्रयागदासेन मुक्तिसागरस्य श्रीकल्पसूत्रपुस्तकं हस्तेन गुर्जरे तद्भार्या श्राविका श्रीमत्कुंवरी नामनी श्रीपूर्णिमापक्षे ढंढेरसंज्ञक भट्टारक श्रीमहिमाप्रभसूरिवरशिष्य भट्टारकश्रीभावप्रभसूरिभ्यः सपरिवारस्य प्रदत्तं ज्ञानवृद्धयर्थं पुण्यप्रकाशनाय । वाच्यमानं चिरं नंदतु । श्रीरस्तु कल्याणमस्तु सर्वदा ।

(શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ ભા૦ ૨, પૃ૦ ૨૯૦
૨૯૧ પ્રશસ્તિ નં૦ ૧૧૨૨, ૧૧૨૫)

૧ પ્ર૦ ૪, પૃ૦ ૫૩૭ ભટ્ટા૦ મુક્તિસાગર—

અમદાવાદમાં (૯૫) ભટ્ટા૦ મુક્તિસાગર, શેઠ મોતિશાહ—તે મુંબઈના શાહ સોદાગર હતા. વહાણવટીનો ધંધો કરતા હતા. તેની પાસે ૮ વહાણ હતાં. તેણે બીજાં વહાણ મોકલ્યાં, તેમાં તેને બાર-તેર લાખ રૂપિયા મળ્યા. તે તેમણે શત્રુંજય ઉપર ખરચવાનું નક્કી કરી ચાર જુદી ટૂંકો બાંધી. તેમણે નગરશેઠ હેમાભાઈ પાસે શત્રુંજય ઉપર જમીન માગી, પણ ખાલી જગ્યા હતી જ નહીં. કુંતાસરની મોટી ખાઈ હતી, જે ૯ મી અને ૧ લી ટૂંક વચ્ચે મોટી ઊંડી જગ્યા હતી તે શેઠ મોતિશાહને પસંદ પડી. ખાઈ પુરાવી મંદિર બંધાવવા નક્કી કર્યું ૮ હજારના ખર્ચે વપરાયા અને ચાર(ગ્રા ૦ ૧)

આને એક કાંઠા શેત્રુંજી નદીથી પાણી લાવતાં હતા. શેઠ મોતિશાહ સ૦ ૧૮૯૨ ના ભાદરવા સુદિ ૧ ને દિવસે સ્વર્ગે ગયા.

શેઠના પુત્ર શેઠ ખીમચંદ અને શેઠના મિત્રો અમરચંદ દમણી કૂલચંદ તથા કસળચંદે મંદિરનું કામ આગળ વધાર્યું અને મંદિર પૂર્ણ કર્યું.

શેઠાણી દિવાળીબાઈ તથા શેઠના પુત્ર ખીમચંદે શ્રી શત્રુંજય નો સંઘ કાઢ્યો. સંઘ સ૦ ૧૮૯૩ ના પોષ વદિ ૧ ના દિવસે પાલી તાણા પહોંચ્યો. ત્યાં અમદાવાદથી શેઠ વખતચંદ વગેરે સવા લાખ યાત્રિકો આવ્યા હતા.

શેઠ ખીમચંદે સંઘ પાલીતાણા ગયો ત્યારથી અઢાર દિવસ સુધી નોકારશી કરી હતી. ઝાંપે ચોખા મૂક્યા હતા. નવકારશીમા આખા ગામના લોકો અને બધા યાત્રિકોને જમવાનું હતું આ નોકારશીમાં એક નોકારશીનો ખર્ચ લગભગ રૂપિયા ૪૦ ૦૦૦ લાગતો હતો. આ ઉત્સવમાં ખૂબ શાન્તિ રહી હતી અને પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી.

આ વખતે એક મારવાડી ડોશીએ નોકારશી કરવાની રજા માગી ત્યારે તેને પૈસા કયા છે એમ પૂછવાથી એક ગોદડીમાંથી સોનામહોરો કાઢી બતાવી હતી અને એક નોકારશીનો આદેશ લીધો હતો.

ત્યારબાદ શેઠ મોતિશાહના પત્ની શેઠાણી દિવાળીબાઈ મુંબઈમાં સ્વર્ગે ગયાં.

૧૧ પ્ર૦ ૪ પૃ૦ ૫૪૩ આ દેવરત્નસૂરિ—

(૩) આ દેવરત્નસૂરિ તે આગમિકગચ્છના આ૦ જયાનંદસૂરિ ના દીક્ષાશિષ્ય અને વિદ્યાશિષ્ય હતા તે તેમની પાટે આવ્યા હતા. તે વિદ્વાન્ હતા. નિરુક્તશાસ્ત્રના મોટા અભ્યાસી હતા. તેમણે નમો લોએ સવ્વસાહૂણં ના મુખ્ય શબ્દ ઉપર પ્રાકૃત ગાથા. ૪૮ નું વિવરણ કરી ઘણા અર્થો કર્યા હતા તેમજ 'ગજસિંહકુમારરાસ' બનાવ્યો હતો.

આ આચાર્ય અને આ વિવેકરત્નસૂરિ સુધીના ૪

આર્યો હતા. બનવાજોગ છે કે તેઓ એક પછી એક આચાર્ય બન્યા હોય.

૧૨ પ્ર૦ ૪૦ પૃ૦ ૫૫૩ આ૦ રત્નપ્રભસૂરિ—

કોરંટીગચ્છના (૪૭) આ રત્નપ્રભસૂરિએ જ સં ૧૩૬૨ માં ચતુર્વીસટ બનાવ્યો હતો.

૧૩ પ્ર ૪૧ પૃ ૫૮૮ (૫૧) આ૦ મુનીશ્વરસૂરિ—

તેમનાથી આચાર્યશાખા અને ભટ્ટારકશાખાઓ ચાલી.

તેમની પરંપરામાં શિષ્ય (૫૨) ઉ૦ ભદ્રમેરુ ગણિ શિષ્ય (૫૩) ઉ મનોરથ ગણિ શિષ્ય (૫૪) મુનિ જયશેખરે સં ૧૫૨૧ ના પોષ વદિ ૮ ને રવિવારે ઉત્તરા ફાલ્ગુની દિવસે બહાદુરપુર (બહુરત્નપુર)માં કકરીયાગોત્રના શા સુલખણની પત્ની શ્રાવિકા પુરપ-પ્રભાવિકા ફેમીને ભણવા માટે તથા પોતાને માટે 'આવશ્યકસૂત્ર' લખ્યું.

(શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૨, પ્રશસ્તિ નં ૧૩૧, ૧૪૭)

૧૪ પ્ર ૪૧ પૃ ૫૮૮ (૫૧) આ મુનીશ્વરસૂરિ—

તેમની ઉપાધ્યાય પરંપરામાં ઉ૦ કનકહંસ તથા મુનિ મહિચંદ્ર થયા. તેઓ સં ૧૫ ૩ ના કાર્તિક સુદિ ૧ ને શુક્રવાર સ્વાતિ નક્ષત્ર અને આયુષ્યમાનયોગે વિદ્યમાન હતા.

(શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, ભા ૨, પ્રશ નં ૧૫૭)

૧૫. પ્ર૦ ૪૩ પૃ૦ ૭૪૬ (ટિપ્પણી) આ૦ સોમપ્રભસૂરિ—

૧. આ૦ સોમપ્રભસૂરિની પરંપરામાં (આ નં ૪૭) બીજા આ

૨ સૂરિ થયા હતા. તેઓ સં ૧૩૩૨ માં આચાર્ય બન્યા.

બીજા ૧૧ જૈનાચાર્યો સં ૧૩૫૨ માં ભીલડિયામાં

ચોમાસા કાર્તિક મહિના બે હતા. પોષનો ક્ષય

મહિના બે હતા. આચાર્યશ્રીએ એક સાથે

ચારથી આવી દીધું કે ભીલડિયા

પ્રાપ્ત થયો, તેથી અહીં પણ લખેલું

છે કે ચિત્રપટી બીજા ૧૧

ગચ્છનાયકોની મના હોવા છતા સં૦ ૧૩૫૩ ના પહેલા કાર્તિક મહિનાના સુદિ ૧૪ ને દિવસે ચોમાસી પ્રતિક્રમણ કરી પહેલા કાર્તિક સુદિ ૧૫ ને દિવસે ભીલડિયાથી વિહાર કર્યો. બીજા ગચ્છનાયકો ભીલડિયામા ૮ રહ્યા, જેઓ બીજા કાર્તિક સુદિ ૧૫ ને દિવસે વિહાર કરવાના હતા. (જુઓ પ્ર૦ ૩૯ પૃ ૨૩૯ પૂરવણી પૃ૦ ૭૭૦)

ત્યારબાદ ભીલડિયામા એકાએક ઉત્પાત નમ્યો. ભીલડિયાનો વિનાશ થયો. બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીની મુસલમાન સેનાએ આવી સં૦ ૧૩૫૫–૫૬ મા ભીલડિયા ભાગ્યુ અને પછી પાટણ પર ચઢી જઈ રાજા કર્ણદેવ વાઘેલાને નસાડ્યો.

આચાર્યશ્રીએ ત્યારબાદ ઘણા શુભ કાર્યો કર્યા હતા. તેઓએ સં ૧૩૭૩ મા સ્વર્ગગમન કર્યુ (જુઓ પ્ર૦ ૪૭)

૧૬ પ્ર૦ ૪૩ પૃ ૭૫૬ (ટિપ્પણી) આ૦ જયસિંહસૂરિ—

તેમણે વ્યાકરણ બનાવ્યુ. તેમના પટ્ટધર આ૦ પ્રસન્નચંદ્રના બીજા પટ્ટધર આ નયનચંદ્રસૂરિએ કુમારપાલચરિત ની પહેલી પ્રતિ લખી હતી તથા હમ્મીરમહાકાવ્ય સર્ગ ૧૪ અને રંભા મંજરી નાટિકા ની રચના કરી હતી.

૧૭. પ્ર૦ ૪૩ પૃ ૭૫૮ આ૦ માણિક્યસાગરસૂરિ—

આ૦ સાગરચંદ્રસૂરિએ સં૦ ૧૪૪૨ ના વૈશાખ સુદિ ૪ ને શનિવારે પાલીતાણામા આ૦ માણિક્યસાગરસૂરિ વગેરે ચાર આચાર્ય બનાવ્યા હતા. આ૦ માણિક્યસાગરજીએ (૧) આ૦ હેમસાગરસૂરિ (૨) આ રત્નસાગરસૂરિ બનાવ્યા છે

૧૮ પ્ર૦ ૪૩ પૃ૦ ૭૬૦ સાધ્વી જિનસુંદરીગણિની—

આ૦ ઉદયચંદ્રસૂરિના નામથી ખ્યાતિ પામ્યા અને ગોઠ પાસવીર ના બીજા પુત્ર હરિચંદે દીક્ષા લઈને આ૦ જયદેવસૂરિ નામથી પ્રસિદ્ધિ મેળવી.

૨ પૂરવણી

સમજૂતી

૧ આ ગ્રંથના વિવિધ વ્યાખ્યાનોમાં જે જે ગ્રંથોનો આધાર લીધો છે તે તે ગ્રંથોના નામ ગોળ ( ) અને ચોખંડા [ ] બ્રેકેટમાં આપ્યાં છે વાચકોને વિશેષ જાણવા ઇચ્છા થાય તો તે તે આધારો વાંચી લેવા.

૨. આ ગ્રંથમાં પ્ર૦ અને પૃ૦ આપ્યા છે તે આ ઇતિહાસના ભાગ ૧ થી ૪ના પ્રકરણ અને પાનાં સમજવાં.

૩ આ ગ્રંથમાં મુદ્રણદોષથી કાનો, માત્રા, હ્રસ્વ, દીર્ઘ, અનુસ્વાર, વિસર્ગ અક્ષર કે આંક છૂટી ગયા હોય ત્યાં વાચકોએ સુધારી ને વાંચવું

